

ANTIREVOLUTIONNAIRE STAATKUNDE

ORGAAN VAN DE
Dr. ABRAHAM KUYPERSTICHTING
TER BEVORDERING VAN DE STUDIE
DER ANTIREVOLUTIONNAIRE BEGINSELEN

ONDER REDACTIE VAN

Prof. Mr. A. ANEMA - Mr. Dr. E. J. BEUMER - H. COLIJN
Mr. H. A. DAMBRINK - Prof. Dr. H. DOOYEWEERD
Mr. J. W. NOTEBOOM - Prof. Mr. V. H. RUTGERS
J. SCHOUTEN - Dr. J. SEVERIJN

VIERDE JAARGANG



UITGAVE VAN J. H. KOK TE KAMPEN. 1928.

REGISTER 4^e JAARGANG.

ALPHABETISCHE LIJST VAN SCHRIJVERS.

	Bladz.
J. VAN ANDEL	De candidaatstelling voor de verkiezing van de leden der IIe Kamer 193
P. A. COLIJN.	De Poenale Sanctie 477
PROF. MR. P. A. DIEPENHORST.	Handelspolitiek; I en II 145, 219
MR. P. S. GERBRANDY.	Het religieus socialisme van onzen tijd 289
PROF. DR. A. GOSLINGA.	De term „Scherpe Resolutie” als brand- merk voor de Wet-Kappeyne 276
PROF. DR. A. GOSLINGA.	Ter inleiding van den catalogus der Groen- tentoonstelling 520
MR. J. J. HANGELBROEK.	Johannes Althusius 341
MR. G. M. DEN HARTOGH.	Dr. A. Kuyper's standpunt inzake de ver- houding van Staat en Kerk 1
CHR. VAN DEN HEUVEL.	Het Landbouwonderwijs 440
DR. W. KOLFHAUS.	Het mislukken der jongste Deutsche School- wet 327
PROF. DR. H. H. KUYPER.	Dr. J. Th. de Visser, Kerk en Staat; I 381
MR. L. LIETAERT PEERBOLTE.	De Gemeente en de Volkshuisvesting; I en II 207, 266
MR. R. VAN MAARE B.JZN.	Werkloosheidssteun en Armenzorg 365
PROF. DON. MACLEAN D.D.	De invloed van het Calvinisme op de Staat- kunde van Schotland 413
MR. J. W. NOTEBOOM.	Vraag en Antwoord; Adviezenrubriek 39, 86, 134, 182, 234, 281, 347, 410, 452, 495, 536
DS. J. C. RULLMANN.	Het Réveil en de opkomst der A.R. Partij 461
JHR. MR. A. M. C. SANDBERG.	Boekbespreking; I en II 124, 175
MR. H. H. STENEKER.	De wettelijke regeling der collectieve Ar- beidsovereenkomst 70
J. J. TALSMA.	Gewestelijke Plannen; I en II 49, 114
MR. M. VAN VUGT.	Het Taylorstelsel 97
MR. J. A. DE WILDE.	Winst uit de gemeentelijke bedrijven en Belastingpolitiek 509
J. C. WIRTZ CZN.	Een vergeten Wetsontwerp 241
H. J. VAN WIJLEN.	Onze Onderwijzersopleiding 155

ALPHABETISCHE LIJST VAN ONDERWERPEN.

	Bladz.
<i>Afzwering Philips de Tweede</i> ; Groen van Prinsterer; Calvinj	495
<i>Afwatering van particulier erf</i> ; aansprakelijkheid van gemeente. Herstel publieken weg; zorg voor — (Adv.rubr.)	282
<i>Althusius</i> . Johannes — door Mr. J. J. Hangelbroek	341
<i>A. R. partij</i> . Het réveil en de opkomst der — door Ds. J. C. Rullmann . .	461
<i>Arbeidsovereenkomst</i> . De wettelijke regeling der collectieve — door Mr. H. H. Steneker	70
<i>Armenwet</i> . Strijd met —; Gemeentelijke Kerstmisuitkeering aan werkloozen en andere behoeftigen; a.r. standpunt; (Adv.rubr.)	41
<i>Armenzorg</i> . Werkloosheidssteun en — door Mr. R. van Maare B.Jzn. . . .	365
<i>Begrafeniswet</i> . Uitgifte gemeentelijk terrein voor crematorium; standpunt regeering inzake lijkverbranding; (Adv.rubr.)	39
<i>Begrotingspost voor wegenbelasting</i> ; beroep op Ged. Staten; beslissing inzake — (Adv.rubr.)	94
<i>Belastingpolitiek</i> . Winst uit de gemeentelijke bedrijven en — door Mr. J. A. de Wilde	509
<i>Benoeming vrouwelijk hoofd</i> . Openbare school — (Adv.rubr.)	134
<i>Beroep op Ged. Staten</i> ; Beslissing inzake begrotingspost voor wegen- belasting — (Adv.rubr.)	94
<i>Bioscoopvergunningen</i> ; Zondagswet; Bioscoopwet en Zondagsrust; ver- binden van voorwaarden i. z. den Zondag aan — (Adv.rubr.)	281
<i>Bioscoopwet en gemeente</i> ; bevoegdheid B. en W., Raad, Burgemeester; vertooning in besloten gezelschap (Adv.rubr.)	234
<i>Bioscoopwet en Zondagsrust</i> ; verbinden van voorwaarden inzake Zondag aan bioscoopvergunningen; Zondagswet (Adv.rubr.)	281
<i>Boekbespreking</i> door Jhr. Dr. A. M. C. Sandberg („Macht en Econ. Wet”, Acad. Proefschr. van Dr. J. v. d. Tempel)	124, 175
<i>Boekbespreking</i> door Prof. Dr. H. H. Kuyper (Dr. de Visser's „Kerk en Staat”)	381
<i>Boekbespreking</i> door Ds. J. C. Rullmann („Onze Strijd in de Staten- Generaal”, door Prof. Dr. P. A. Diepenhorst)	132
<i>Boeken en Geschriften</i> . Ontvangen —	412, 547
<i>Buitenleerlingen</i> ; Subsidieaanvragen R.K. Lyceum voor —; gem. en bijz. middelb. en gymn. onderwijs; toepassing beginsel der financiëele gelijkstelling (Adv.rubr.)	44
<i>Calvinisme op de Staatskunde van Schotland</i> . De invloed van het — door Prof. Don. Maclean D.D.	413
<i>Candidaatstelling</i> voor de verkiezing van de leden der Tweede Kamer, door J. van Andel	193
<i>Coalitie</i> ; stembusstrijd en kabinetsformatie; grondslag der coalitie; terrein voor samenwerking; onderwijs; financiën; defensie; sociale politiek; handhaving van het gezag; geestelijke en zedelijke volksbelangen; verschilpunten tusschen de rechtsche partijen; wrijvingen en partij- splijting; deputatenvergaderingen van 1922 en 1925 (Adv.rubr.)	347

	Bladz.
<i>Collectieve arbeidsovereenkomst</i> . De wettelijke regeling der — door Mr. H. H. Steneker	70
<i>Commissie van onderzoek</i> onregelmatigheden gasbedrijf; vertegenwoordiging van personeel in die commissie (Adv.rubr.)	93
<i>Crematorium</i> . Uitgifte gemeentelijk terrein voor —; standpunt regeering inzake lijkverbranding; Begrafeniswet (Adv.rubr.)	39
<i>Defensie</i> (zie Coalitie).	
<i>Financiële gelijkstelling</i> . Toepassing der — (Adv.rubr.)	44
<i>Financiën</i> (zie Coalitie).	
<i>Gasbedrijf</i> . Commissie van onderzoek onregelmatigheden —; vertegenwoordiging personeel in die commissie (Adv.rubr.)	93
<i>Gebed en Bijbelsche geschiedenis op Openbare school</i> ; bevoegdheid van den Inspecteur; beteekenis der neutraliteit; bevoegdheid van den Raad (Adv.rubr.)	285
<i>Gedep. Staten</i> ; politiek bezwaar; wettelijke bevoegdheid van —; niet-goedkeuring gemeentebegroting wegens handhaving gemeenteambtenaar (Adv.rubr.)	182
<i>Gemeente-ambtenaren</i> . Pensioensverhaal —; Intrekking desbetreffend besluit (Adv.rubr.)	94
<i>Gemeente-begroting</i> ; niet-goedkeuring van — wegens handhaving van gemeenteambtenaar; wettelijke bevoegdheid van Ged. Staten; politiek bezwaar (Adv.rubr.)	182
<i>Gemeente</i> . Bioscoopwet en —; bevoegdheid B. en W. (Adv.rubr.)	234
<i>Gemeentelijk</i> en bijz. middelb. en gymn. onderwijs; toepassing enz.	44
<i>Gemeente en volkshuisvesting</i> door Mr. L. Lietaert Peerbolte	207, 266
<i>Gemeentelijk sportpark</i> . Stichting — (Adv.rubr.)	505
<i>Gemeentel. verbod</i> . Zondagsrust en melkventen; Zondagswet; (Adv.rubr.)	138
<i>Gemeentelijke bedrijven en Belastingpolitiek</i> . Winst uit de — door Mr. J. A. de Wilde	509
<i>Gemeentelijke Kerstmisuitkeering</i> aan werkloozen en andere behoeftigen; strijd met Armenwet; a.r. standpunt (Adv.rubr.)	500
<i>Gemeentewaag</i> ; bevoegdheid van den Raad; a.r. standpunt; verplicht gebruik (Adv.rubr.)	186
<i>Gewestelijke Plannen</i> door J. J. Talsma	49, 114
<i>Gewetensbezwaar</i> ; beroep op volksgezondheid; lijkverbranding (Adv.rubr.)	452
<i>Gratie</i> (zie Recht van Gratie).	
<i>Groen van Prinsterer en Rome</i> (Adv.rubr.)	540
<i>Gymnasiaal onderwijs</i> ; gem., bijzonder, middelbaar en — (Adv.rubr.)	44
<i>Handelspolitiek</i> door Prof. Mr. P. A. Diepenhorst	145, 219
<i>Intrekking besluit</i> . Pensioensverhaal gemeente-ambtenaren (Adv.rubr.)	94
<i>Invaliditeitswet</i> . Werkverschaffing en — (Adv.rubr.)	140
<i>Invloed van het Calvinisme op de staatkunde van Schotland</i> door Prof. Don. Maclean D.D.	413
<i>Johannes Althusius</i> door Mr. J. J. Hangelbroek	341

	Bladz.
<i>Kamer. Candidaatstelling voor de verkiezing van de leden der Tweede —</i>	
door J. van Andel	193
<i>Kerk en Staat. Dr. Kuyper's enz. door Mr. G. M. den Hartogh</i>	1
<i>Kerk en Staat. Dr. de Visser's — door Prof. Dr. H. H. Kuyper</i>	381
<i>Kermis. Wederinvoering van — (Adv.rubr.)</i>	188
<i>Kerstmisuitkeering aan werklozen en andere behoeftigen. Gemeentel. —</i>	
(Adv.rubr.)	41
<i>Landbouw-Onderwijs. Het — door Chr. van den Heuvel</i>	440
<i>Loterijwet. Art. 3 der —; toepassing a.r. beginsel (Adv.rubr.)</i>	90
<i>Lyceum voor buitenleerlingen. Subsidieaanvragen R.K. —; Gem. en bijz.</i>	
middelb. en gymn. onderwijs; toepassing beginsel der financiële	
gelijkstelling (Adv.rubr.)	41
<i>Lijkverbranding; gezag en vrijheid; roeping der Overheid t. a. v. lijk-</i>	
bezorging in het algemeen; roeping Overheid i. v. m. huidige toe-	
stand ten onzent; gewetensbezwaar; beroep op volksgezondheid;	
Dr. A. Kuyper (Adv.rubr.)	452
<i>Lijkverbranding; Uitgifte gemeentel. terrein voor crematorium; standpunt</i>	
regeering inzake lijkverbranding; Begraveniswet (Adv.rubr.)	39
<i>Medezeggenschap; omschrijving; onderneming en bedrijf; omvang en be-</i>	
teekenis; personeel in Overheidsdienst (Adv.rubr.)	86
<i>Melkventen; Zondagswet; Zondagsrust en —; gem. verbod (Adv.rubr.)</i>	138
<i>Middelbaar en gymn. onderwijs; gem. en bijz. — (Adv.rubr.)</i>	44
<i>Niet-goedkeuring gemeentebegroting wegens handhaving gemeente-</i>	
ambtenaar; wettelijke bevoegdheid Ged. Staten (Adv.rubr.)	182
<i>Onderneming en bedrijf; omvang en beteekenis; personeel in overheids-</i>	
dienst; medezeggenschap, omschrijving (Adv.rubr.)	86
<i>Onderwijs. Een vergeten wetsontwerp door J. C. Wirtz Czn</i>	241
<i>Onderwijs. (zie Coalitie).</i>	
<i>Onderwijs. Gem. en bijz., middelb. en gymn. — (Adv.rubr.)</i>	44
<i>Onderwijs. Landbouw — door Chr. van den Heuvel</i>	440
<i>Onderwijs. Het mislukken der jongste Deutsche Schoolwet door Dr.</i>	
W. Kolfhaus	327
<i>Onderwijzersopleiding. Onze — door H. J. van Wijlen</i>	155
<i>Openbare School. Benoeming vrouwelijk hoofd (Adv.rubr.)</i>	134
<i>Openbare School. Gebed en bijbelsche geschiedenis (Adv.rubr.)</i>	285
<i>Overheidsdienst. Personeel in —. Medezeggenschap, omschrijving (Adv.</i>	
rubr.)	86
<i>Ontvangen boeken en geschriften</i>	412, 547
<i>Parlementair stelsel (zie Volkspetitionnement).</i>	
<i>Pensioenverhaal gem.-ambtenaren; intrekking desbetr. besluit (Adv.rubr.)</i>	94
<i>Personeel in Overheidsdienst. Medezeggenschap; omschrijving omvang en</i>	
beteekenis (Adv.rubr.)	86

	Bladz.
<i>Philips de Tweede</i> ; Groen van Prinsterer; Calvijn. Afzwering van — (Adv.rubr.)	495
<i>Poenale Sanctie</i> in Ned. Indië door P. A. Colijn	477
<i>Politiek bezwaar</i> . Niet goedkeuring gem. begrooting wegens handhaving gemeente-ambtenaar (Adv.rubr.)	182
<i>Publieken weg</i>	282
<i>Raadsvergaderingen</i> . Reglement van orde — (Adv.rubr.)	498
<i>Recht van gratie</i> ; Voorwaardelijke veroordeeling; geldboete (Adv.rubr.)	498
<i>Religieus Socialisme</i> van onzen tijd door P. S. Gerbrandy	289
<i>Réveil</i> en de opkomst der A.R. partij. Het — door Ds. J. C. Rullmann	461
<i>Rome</i> . Groen van Prinsterer en —. (Adv.rubr.)	44
<i>R.K. Lyceum</i> voor buitenleerlingen. Subsidieaanvragen — (Adv.rubr.)	44
<i>Salarisregeling</i> gemeentepersoneel (Adv.rubr.)	500
<i>Schotland</i> . De invloed van het Calvinisme op de staatkunde van — door Prof. Donald Maclean D.D.	413
<i>Scherpe Resolutie</i> als brandmerk voor de wet-Kappeyne. De term — door Prof. Dr. A. Goslinga	276
<i>Sociale politiek</i> . (zie Coalitie).	
<i>Staat en Kerk</i> . Dr. Kuyper's standpunt inzake de verhouding —; door Mr. G. M. den Hartogh	1
<i>Staat en Kerk</i> . Dr. de Visser's —; boekbespreking door Prof. Dr. H. H. Kuyper	381
<i>Stembusstrijd</i> en kabinetsformatie; grondslag der coalitie; terrein voor samenwerking; onderwijs; financiën; defensie; soc. politiek; handhaving van het gezag; geestelijke en zedelijke volksbelangen; verschilpunten tusschen de rechtsche partijen; wrijvingen en partij-splitsing; deputaten vergaderingen 1922 en '25. Coalitie — (Adv. rubr.)	347
<i>Strijd met Armenwet</i> ; Gemeentelijke Kerstmisuitkeering aan werkloozen en andere behoeftigen (Adv.rubr.)	41
<i>Subsidieaanvragen</i> R.K. Lyceum voor buitenleerlingen; gem. en bijz. midd. en gymn. onderwijs.; toepassing beginsel financieele gelijkstelling (Adv.rubr.)	44
<i>Subsidiekwestie</i> ; a.r. standpunt; diverse subsidiën (Adv.rubr.)	284
<i>Taylorstelsel</i> . Het — door Mr. M. van Vugt	97
<i>Toepassing a.r. beginsel</i> ; Loterijwet art. 3 — (Adv.rubr.)	90
<i>Toepassing</i> beginsel der financieele gelijkstelling (Adv.rubr.)	44
<i>Tweede Kamer</i> . Candidaatstelling v. d. verkiezing v. leden der — door J. van Andel	193
<i>Uitgifte</i> gem. terrein voor crematorium; standpunt regeering inzake lijkverbranding; Begrafeniswet (Adv.rubr.)	39
<i>Verhouding</i> van Staat en Kerk. Dr. Kuyper's standpunt inzake de — door Mr. G. M. den Hartogh	1

	Bladz.
<i>Verkiezing van leden v. d. Tweede Kamer. Candidaatstelling voor de — door J. van Andel</i>	193
<i>Verpachting van vischwater (Adv.rubr.)</i>	139
<i>Verplicht gebruik van gemeentewaag (Adv.rubr.)</i>	186
<i>Verplichte Winkelsluiting (Adv.rubr.)</i>	410
<i>Vertegenwoordiging van personeel in commissie tot onderzoek gasbedrijf (Adv.rubr.)</i>	93
<i>Voetbalwedstrijden op Zondag (Adv.rubr.)</i>	135
<i>Volksgesondheid. Beroep op —; Lijkverbranding (Adv.rubr.)</i>	452
<i>Volkshuisvesting. Gemeente en — door Mr. Lietaert Peerbolte</i>	266
<i>Volkspetitionnement 1878; sanctierecht van de Kroon; ministerieele verantwoordelijkheid; parlementair stelsel</i>	536
<i>Voorwaardelijke veroordeeling; geldboete; recht van gratie (Adv.rubr.)</i>	541
<i>Vrouwelijk hoofd. Benoeming — op openbare school (Adv.rubr.)</i>	134
<i>Wederinvoering kermis; bezwaar tegen behandeling ter Raadsvergadering; actie tegen Raadsbesluit (Adv.rubr.)</i>	188
<i>Wegenbelasting; Beslissing inzake begrootingspost; beroep op Ged. Staten (Adv.rubr.)</i>	94
<i>Werkloosheidssteun en Armeazorg, door Mr. R. van Maare B.Jzn</i>	365
<i>Werkloozen en andere behoeftigen. Gemeentel. Kerstmisuitkeering aan — (Adv.rubr.)</i>	41
<i>Werkverschaffing en Invaliditeitswet (Adv.rubr.)</i>	140
<i>Wet-Kappeyne. De term „Scherpe Resolutie” als brandmerk voor de — door Prof. Dr. A. Goslinga</i>	276
<i>Wettelijke regeling van Collectieve Arbeidsovereenkomst, door Mr. H. H. Steneker</i>	70
<i>Wetsontwerp. Een vergeten — door J. C. Wirtz Czn.</i>	241
<i>Winkelsluiting. Verplichte (Adv.rubr.)</i>	410
<i>Winkelsluiting. Verplichte — (Adv.rubr.)</i>	410
<i>Zondagsrust. Stichting gem. sportpark; particulier initiatief (Adv.rubr.)</i>	505
<i>Zondagsrust en melkventen; Zondagswet (Adv.rubr.)</i>	138
<i>Zondagsrust. Verpachting vischwater (Adv.rubr.)</i>	139
<i>Zondagsrust. Bioscoopwet en —; verbinden van voorwaarden inzake den Zondag aan bioscoopvergunning; Zondagswet (Adv.rubr.)</i>	281

DR A. KUYPER'S STANDPUNT INZAKE DE VERHOUDING VAN STAAT EN KERK

(De Overheid t.o. de Natuurlijke Godskennis, de Gemeene Gratie,
de Heilige Schrift en de geïnstitueerde kerken)

DOOR

MR. G. M. DEN HARTOGH.

In het artikel, opgenomen in het Meinummer 1927 van dit tijdschrift, gingen we na, hoe Dr. Kuypers vóór 1880 zich het onderling verband dacht tusschen de natuurlijke Godskennis en de Heilige Schrift in beider beteekenis voor de Overheid. En daarnaast stelden we vast, welke verhouding tusschen Overheid en Kerk hij, met het toen hem geschonken licht, door Schrift en Historie geboden achtte.

Tusschen 1880 en 1894 — de hoofdperiode van Dr. Kuypers' professoraat aan de Vrije Universiteit, waarin ook zijn „Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid”, zijn „Dictaten Dogmatiek”, zijn *E Voto Dordraceno*” verschenen, — werd met betrekking tot dit vraagstuk nieuw licht vooral geworpen over de beteekenis der Gemeene Gratie mede voor oorsprong, roeping en doel der Overheid.

Vandaar, dat we thans de algemeene verhouding tusschen natuurlijke Godskennis en Gemeene Gratie, tusschen Gemeene Gratie en Particuliere Genade (waartoe ook de Heilige Schrift behoort) in Dr. Kuypers' gedachtengang gedurende genoemde periode zullen opsporen, om van daaruit weer te geven zijn opvatting over het belang van bedoelde grootheden voor de Overheid. Tenslotte zullen we dan onderzoeken, welke verhouding tusschen Overheid en Kerk (instituut) Dr. Kuypers in dit tijdvak de beste achtte.

De noodzakelijkheid van het theologisch-politiek karakter ook van deze saamvatting zal duidelijk zijn voor ieder, die let op hetgeen Dr. Kuypers zelf in vraag-en-antwoordvorm uitsprak:

„Waar ligt dan de diepere wortel van de verhouding tusschen staat en kerk?

Antw.: *die diepere wortel ligt in de verhouding van de Gratia Communis en de Gratia specialis*”¹⁾, de Gemeene Gratie en de Particuliere Genade.

En wie met uit liefde geboren verontwaardiging kennis neemt van de veelvuldige verminking door valsche voorstelling van Dr. Kuypers

machtige, schriftuurlijke ontwikkeling der gemeene-gratiegedachte, wie telkens weer de tartende uitdaging beluistert: wat vroeg Kuyper, wat vragen de antirevolutionairen aan positief-christelijks van de Overheid, die zal in onze zoo volledig mogelijke, controleerbare samenvatting, naar wij hopen, een welkom en waar overzicht vinden.

De natuurlijke Godskennis vóór den zondeval.

De mensch in den staat der rechtheid was naar Gods beeld geschapen, d. i. in ware gerechtigheid en heiligheid. En deze heiligheid van zijn innerlijk bestaan raakte niet slechts zijn bedoelen en willen, maar ook zijn bewustzijn, zijn weten, het als trek van goddelijke gelijkenis opzettelijk door God ingeschapen besef van de werkelijkheid.

Zoo werd den mensch ingeprent, dat hij „als mensch leeft en bestaat in de volstrektste afhankelijkheid van een God, die hem de Fontein van alle goed en alle kracht en alle leven is, en alsnu zelfbewust” dit alles „met de diepste teugen der ziel, uit dien God en dien God alleen in te drinken” heeft. En zoo ontving de mensch, zoodra hij in bewust verband met den kosmos en de menschheid als organisch geheel was getreden, kennis van de verplichting, om zich in elke voorkomende omstandigheid in de juiste verhouding niet alleen tot God en tot zichzelf, maar ook tot den naaste en de wereld te plaatsen en daarbij het vermogen om steeds de door God gewilde betrekking te beseffen. Deze zuivere kennis van God en van Zijn ordinantiën sloot zich, hetzij ze meer rechtstreeks of middellijk tot den mensch kwam, geheel aan bij zijn oorspronkelijke onzondige natuur, en kon daarom met recht *natuurlijke Godskennis* genoemd worden.

En met deze zuivere kennis, die steeds rijker worden zou, ging gepaard een volkomen leven naar den regel van des Scheppers leven. Beide, kennis en leven, waren uit God en keerden tot God²).

De beteekenis van den zondeval voor de natuurlijke Godskennis

Geschapen om eeuwig op den wortel van het goddelijk leven te bloeien, snijdt de mensch zich door zijn val in zonde van zijn levenswortel af en valt zoo onmiddellijk van het leven in den dood. Niet, dat terstond de velerlei dood over hem kwam, maar „de geestelijke dood die inschoof tusschen hem en zijn heiligen Heere” werd als het beginsel van allen dood in hem openbaar.

In een afgesneden bloem gaan de sappen *opeens anders* werken, zoodat wat eerst deed bloeien nu verdorren doet. Zóó werken de krachten door in den mensch, die den geestelijken levensband met zijn God heeft doorgesneden. Terwijl de werking van zijn natuur, „eerst bloei en tier gaf, brengt diezelfde werking thans verdorring en verderving over hem; en de verdorven natuur in hem werkt al verdervend voort”. De vermogens, gaven en krachten van den mensch, die er op aangelegd waren, om naar Gods wil en wet ten leven te werken, bewegen zich na den zondeval in

tegenovergestelde richting. De menschelijke natuur met haar natuurlijke Godskennis slaat in haar tegendeel om. Het zal een gestadig proces worden, dat op de hel uitloopt.

„De krachten, die ten leven gaan, zijn niet opeens tot den vollen wasdom gerijpt. Het gaat van heerlijkheid tot heerlijkheid, als van des Heeren Geest. En zoo ook is de rampzaligheid niet opeens voleind en gaat het ook hier van diepte in al dieper verderf zinkende als van des duivels drang”. Vandaar dat de eerste mensch na zijn val, met den dood in zich, nog voortleeft. „Zoo ziet men ook een eikeboom, dien men afzaagde van zijn wortel, nog daags daarna frischheid in het blad vertoonen. En dan denkt het kind van den houthakker dat die boom nog leeft, omdat hij nog levend blad vertoont.

Maar de houthakker weet beter.

De levensband met den wortel is afgesneden. En hierin lag voor den stam de dood” 3).

De Particuliere Genade en de Gemeene Gratie na den zondeval.

Zal er nog blijvend leven mogelijk zijn, dan moet voor den afgesneden wortel van het goddelijk leven in den eersten mensch, „een nieuwe wortel onder den verkankerden boom van ons geslacht komen”, die gezonden en volmaakten groei verzekert aan elke uitverkoren rank en twijg en tak, die met dien wortel in levensverband staat. Duurzaam leven is er daarom eerst voor den mensch, zoo hij „ééne plant met Christus” wordt door Gods *particuliere genade*. Deze genade omvat al hetgeen van Gods zijde bijzonder geschiedt om Zijn „Raad der behoudenis” te verwezenlijken: „alle bijzondere leidingen, wonderen en teekenen, en in dit verband geheel de inspiratie en het tot stand komen der Schrift”, alle wedergeboorte, alle geestelijke verlichting, alle Openbaring van Christus' Kerk en eens de wedergeboorte van hemel en aarde 4).

Zal er evenwel voor een uitverkoren deel een *duurzaam* leven door verlossing kunnen doorbreken, zal er zijn „de mogelijkheid, dat dit hemelsche nieuwe leven van den eeuwigen Sabbath hier reeds zekeren vorm aanneme, en zich belichame in de Kerk van Christus” dan moet meer algemeen aan een *tijdelijk* leven het bestaan gewaarborgd zijn. De *particuliere genade* „onderstelt daarom de *gratia communis*” — de *gemeene gratie* — „d. i. die negatieve en positieve daad Gods, waardoor Hij *negatief* de doorwerking van Satan, dood en zonde gestuit heeft, en *positief* een tusschentoestand, zoo voor dezen kosmos als voor ons menschelijk geslacht, in het leven heeft geroepen, die in beginsel nog wel diep zondig was, maar zonder dat de zonde er haar telos (vol-einding) in kon uitwerken”. Die *gemeene gratie* trad eigenlijk reeds in op hetzelfde oogenblik, van den val in zonde. Anders zou de vernieling van den wereldbrand onverwijld zijn doorgegaan, zou de val onmiddellijk den dood der eerste menschen ten gevolge gehad hebben, en zou de hel geopend zijn geweest.

Echter heeft eerst „in het Noachietisch verbond, gesloten met heel deze aarde en met al wat op die aarde leeft”, de gemeene gratie „een vasteren vorm” aangenomen, en „treedt van nu af op dat normale karakter, dat door ingestelde ordening den ongestoorden en geregelden loop des levens waarborgt”. Door tempering van den vloek bood de aarde nog een bestaan en werd de mensch niet satanisch en dus onredbaar, maar was door de gemeene gratie wedergeboorte nog mogelijk gemaakt. De particuliere genade kon verlossend werken. Want „staande in de communis gratia is de zondaar dood door de misdaden en zonden”, maar toch vatbaar voor nieuw leven⁵⁾.

Verhouding tusschen Particuliere Genade en Gemeene Gratie.

Zoo vloeit de genade, „die onverwijld na den val tegen Satan en dood ter behoudenis van ons geslacht en van de wereld optreedt, terstond in tweëerlei bedding uiteen”: de particuliere genade en de gemeene gratie. „De gewone onderscheiding van de wereld en de Kerk is hier minder juist. Want vooreerst staan de onbekeerde leden der Kerk nog met hun voeten in de algemeene genade; voorts als een geloovige eet, drinkt, zijn werk of ambacht volbrengt, is hij in de algemeene genade bezig”.

De particuliere genade en de gemeene gratie hebben gemeen:

a. haar oorsprong in God en Zijn praedestinatieplan.

„Waar het leven van de bizondere en de algemeene genade” „als schering en inslag door elkander geweven liggen, daar kan er geen stuur, geen regiment zijn over het eene zonder het andere”.

In het rijk der gemeene gratie, waarin het oorspronkelijk rijk der schepping in zekeren zin en zeer ten deele „wordt opgehouden”, heerscht evenals in dat oorspronkelijk rijk en in zijn herstelling en voltooiing in het rijk der heerlijkheid, God Drieëinig en Christus als Tweede Persoon. In het rijk der particuliere genade heerscht de Middelaar Christus onder den Drieëningen God als koning tot aan den dag der dagen, wanneer Hij het koninkrijk weer teruggeeft, opdat God zij alles in allen.

„In het plan van praedestinatie ligt zoowel de gemeene als de bijzondere genade ingesloten, wijl de laatste ondenkbaar is zonder de eerste”.

b. haar duur.

De gemeene gratie is een genade, die zich bepaalt tot „alle de dagen der aarde” en alzoo in den dag des oordeels haar eindpunt vindt.

En daar genade alleen denkbaar is in verband met zonde, is het duidelijk, „waarom eens geheel de bedeeing der bijzondere genade voorbijgaat”. Omdat er geen zonde meer is, zal „in de verheerlijkte natuur van geen genade meer sprake kunnen zijn”.

Echter dient hierbij in het oog gehouden te worden, dat de *natuurlijke* Godskennis, waarvan door de *Gemeene Gratie* slechts overblijfselen behouden bleven, in de opnieuw *onzondige natuur* der gezaligden in nieuwen luister schitteren zal, doordien het oorspronkelijk en wezenlijk rijk, dat

in de schepping gegrond, door de zonde gestoord en door de gemeene gratie „opgehouden” wordt, bij de Wederkomst des Heeren door de voleinde vrucht van de Particuliere Genade niet slechts in zijn oorspronkelijken staat hersteld, maar tot het hoogste toppunt van glorie opgevoerd zal worden in het rijk der heerlijkheid.

c. haar einddoel.

„Beider einddoel ligt in de verdediging van de eere Gods tegenover Satan”.

Het is duidelijk, dat waar beide zooveel gemeen hebben, zij „ook wederkeerig op elkander inwerken, en eerst samen een geheel uitmaken”.

„De hooge beteekenis van wat gebeurt vanaf Golgotha is, dat die twee gaven” der Gemeene Gratie en der Particuliere Genade, „niet meer separaat doorloopen, maar in elkander vloeien om elkander te sterken”. De christelijke kerk heeft het voorrecht, dat zij de Particuliere Genade kan doen schitteren in al den rijkdom, dien de Gemeene Gratie aanbrengt. Daardoor „is een christelijke kunst, samenleving en wetenschap mogelijk, een doordringen van het nationale leven met christelijke beginselen waardoor er ruimte geboden wordt aan christelijke literatuur, christelijk staatsrecht etc.”.

Toch is er verschil in:

1. *Object* van gemeene gratie en particuliere genade.

„De eerste stroom gaat over alles”; de gemeene gratie is het „die èn den mensch èn alle scheppingsleven omvat en dus zich ook tot de dierenwereld uitstrekt”; „de tweede” stroom „gaat uitsluitend over de uitverkorenen”.

2. *Naaste doel.*

Het naaste doel der gemeene gratie is de „instandhouding en ontwikkeling van dit aardsche leven”, dat der particuliere genade „inzetting van den gevallen mensch in het eeuwige leven”, herstel van „hetzelfde leven, dat ons van nature toekwam, en viel, in een gaven, tegen nieuwen val gevrijwaarden, staat”. De gemeene gratie heeft ook „haar neven-doel” voor de particuliere genade. Maar het leven der gemeene gratie „is veel te rijk om het alleen op te vatten als dienende voor de conservatie en propagatie der Kerk. Het heeft een eigen doel. Het is een kunstig in elkander gewerkt organisme, dat God de Heere tot stand bracht”.

In de „schepping ligt niet alleen de zaligheid van een enkele ziel, maar ook op allerlei terrein van menschelijk leven een ontwikkeling, een krachtontploffing, in één woord, een reeks van mogelijkheden besloten, die aan het licht moeten treden om de heerlijkheid van het beeld, waarnaar die mensch geschapen was, te openbaren”.

3. *Resultaat in den mensch.*

Op het gebied van den wil brengt de gemeene gratie 't niet verder dan tot burgerlijke gerechtigheid, waardoor telkens 's menschen „door de zonde kromlopende relatien voor een groot deel weer recht” gezet worden.

Op het terrein van het bewustzijn treft men ook onder ongelovigen dikwijls een ontwikkeling aan, „waarbij de botheid van vele christenen droevig afsteekt”.

Maar hoe rijk de gemeene gratie in den mensch ook werke, zij verandert niets aan het oordeel: „Er is niemand die goed doet, er is er ook niet tot één toe”. En daarom „sterft de meest rechtschapen en kundigste man, buiten wederbarende genade om, precies zooals hij geboren is”, d. w. z. in zijn zonde en in onverzoende betrekking tot God.

De particuliere genade daarentegen leidt tot een rechtvaardig bestaan van den zondaar voor God⁶⁾.

De Gemeene Gratie in natuur, historie, mensch en menschelijke samenleving.

Gods gemeene gratie is werkzaam „in de natuur” (met inbegrip van 's menschen lichaam), „in de leiding der historie, en in het hart van den enkelen mensch, maar ook en dat wel in de eerste plaats, in de ordening der maatschappij”.

De Gemeene Gratie in natuur en historie.

Dank zij de gemeene gratie in de natuur is de wereld bewoonbaar en slechts voor een deel woestijn, is de voortplanting van het geslacht en de heerschappij over planten- en dierenrijk gewaarborgd, werkt „spijs en drank”, „lucht en licht”, „artsenijkruid en metaal”, alsook gezonde arbeid tegen den dood in.

Ten aanzien van de gemeene gratie in de historie valt op te merken, dat de „zeer hooge cultuur-historische ontwikkeling verschillende volken in den loop der eeuwen tot uiterlijken bloei bracht”, en dat „elk volk der oudheid (en ook nu) momenten in zich bevat, die in 't bestel van Gods bestuur vaste beteekenis hebben ook voor de christelijke kerk”. Denk aan Egypte, Rome, Tyrus, Griekenland.

Gods Gemeene Gratie in de historie is „niet op te vatten als een program, maar als het geheel van al die schikkingen en middelen, om de volkeren een eigen type, talenten voor hun roeping te geven en te stellen in zulk een complex van omstandigheden, en gegevens, als noodig is ter vervulling van de roeping van Godswege”. En al weten nu die onderscheiden volkeren van elkander niets af, van achteren zal blijken, dat zij aan één kleed geweven en te zamen aan één gebouw gebouwd hebben.

Gods gemeene gratie gaat ook over het bestuur der volkeren. Zoo „kunt ge veilig zeggen, dat het een stuk van Gods algemeene genade is, als Hij aan een volk vorsten schenkt, gelijk Engeland er een in Willem III, onzen Prins van Oranje, ontving”.

En wat de lessen ook voor de Overheid uit de Gemeene Gratie in de historie betreft: Er zijn in het politieke leven der volkeren allerlei proefnemingen gedaan. Aan de uitkomst ziet men, waartoe elk der stelsels leidt. Bemerkt men nu, dat een stelsel, in plaats van het politieke leven op te beuren, te verhoogen en te verheffen, uitloopt op ellende van het

volk, vernietiging van de macht en politieke ontbinding, dan is dit wrak van het nationale leven een bakken in zee.

Dit alles geschiedt immers niet buiten Gods bestel om, maar is „de providentieele leiding Gods in de historie”⁷⁾, waarvoor ons oog moet geopend zijn.

De Gemeene Gratie in den mensch.

Iets breeder zullen we moeten stilstaan bij Dr. K.'s beschouwing over de werking van Gods gemeene gratie in den enkelen mensch. Vatten we de in de verschillende werken verspreide gegevens ook hier saam, dan zien we, dat Dr. K. drieërlei onderscheidt:

I. een *temperende* werking: de ontbindende krachten in het innerlijk leven worden eenigermate tegengehouden;

II. een *bewarende* werking: een spoor van het vroegere leven der onzondige natuur wordt gespaard, zij het doortrokken van den geestelijken dood;

III. een *ontwikkende* werking: sluimerende krachten en gaven worden in den gevallen mensch tot nieuw leven geroepen.

ad. I. In 's menschen ziel „ontwikkelt zich een zeer krachtige werking van alle hartstochten en deze brengen dan ons zedelijk bederf”, „zoolang we nog op aarde zijn, beteugeld door de gemeene genade”, die „stuiting van de doodelijke doorwerking der zonde” teweegbrengt. Zoo b.v. door den arbeid. Immers „is luiheid des duivels oorkussen, de arbeid is een reddend en zegenend middel, waardoor zonde en bederf wordt tegengehouden”. „Aan eigen passie overgelaten toch kan de mensch niet anders doen dan zichzelf verderven naar lichaam en ziel”. God houdt „den brand” van het hart tegen, zóó „dat het vuur der ongerechtigheid wel van binnen smeult of vonkt, maar niet laaie uit kan slaan”. Mede op deze wijze werkt de gemeene gratie, „in subjectieven zin, n.l. om den afzonderlijken mensch voor wegzinking in zonde te bewaren in zijn opgroeien en als man en dat door intooming der passie enz.”⁸⁾

ad. II. Wat nu de bewaring van het spoor van het vroegere leven betreft, onze Geloofsbelijdenis spreekt van „eenige kleine overblijfselen” en de Dordtsche Leerregels van „eenig licht der natuur, dat ook na den val in den mensch is overgebleven” (Rom. 1 : 19 e.v.).

A. In engeren zin wordt dan onder deze *natuurlijke Godskennis* verstaan het semen religionis, het zaad van den Godsdienst, d. i. het besef van een goddelijke macht, die boven al het bestaande verheven is en daarom vereerd moet worden.

„Ook die natuurlijke Godskennis is” zoolang er zonde is, „vrucht van genade, en wel van de gratia communis”, van de gemeene gratie.

Maar zooals deze Godskennis „oorspronkelijk” was in de menschelijke natuur voor de intrede van de vernielende zonde en de herstellende genade, zoo zal ze ook „eeuwig” zijn in het rijk der heerlijkheid, waar geen zonde en dus ook geen bijkomende genade zal zijn. Dan zal al de

rijkdom van de openbaring der particuliere genade blijken slechts gediend te hebben om de natuurlijke Godskennis „weer tot oorspronkelijken luister” te brengen.

Het was Calvijn, die de natuurlijke Godskennis, welke thans nog in en voor den zondaar aanwezig is, vergeleek bij een boek, waarvan het schrift onhelder was geworden, zoodat het alleen met een loupe kon ontcijferd worden. Ook in dit beeld lag de gedachte opgesloten, dat de natuurlijke Godskennis „altoos de wezenlijke is en blijft, die bijgewerkt, die opgehelderd moet worden, en zonder deze bewerking voor ons onleesbaar blijft; maar die ook onder en na die bewerking toch altoos het echte goddelijke schrift blijft”.

De openbaring der particuliere genade mag zoo „geen oogenblik zonder de *theologia naturalis*” (de natuurlijke Godskennis) gedacht worden. Maar ook omgekeerd is in den zondigen mensch „de *theologia naturalis* uit zichzelf onmachtig”, „om *eenige* kennisse Gods zuiver te doen uitkomen”. Alle poging om uit de natuurlijke Godskennis, zonder de openbaring der particuliere genade, tot genoegzame „kennis van het goddelijke te geraken”, moest „na den zondeva! tot geheele *verbastering* der Godskennis leiden”.

Men geraakte op een dwaalweg, die uitliep op de zondige aanbidding van het schepsel. Nu de mensch „de trekken van Gods beeld tot onkenbaar wordens toe” verloren had en slechts enkele „vonkskens” van het vroeger vlammend vuur had overgehouden, maakte hij zichzelf een god en waande zich in 't volle licht. Zoo hebben dan ook „Calvijn en alle goede Calvinisten”, altijd „op het voetspoor der Heilige Schrift” in de afgoderij „een overblijfsel van natuurlijke Godskennis” gezien in meer of minder negatieve ontwikkeling. Zonder natuurlijke Godskennis „is er zoomin een *Abba, Vader* als een Molochdienst denkbaar”. Geheel op den verkeerden weg is evenwel, die „den afstand tusschen dit *Abba Vader* en den Molochdienst vullen wil met de golvingen van een gradueel voortschrijdend proces. Er is hier geen overgang noch geleidelijke ontwikkeling, maar tegenstelling tusschen de positieve en negatieve werking van eenzelfde kracht”, die „een onuitroeibaar eigendom is van de menschelijke natuur”.

Zijn er dan geen atheïsten? Er zijn „duizenden en millioenen atheïsten, zoo ge onderzoekt, hoe velen den waarachtigen God kennen, maar er is er niet één, zoo ge onder atheïst een mensch verstaat, uit wiens bewustzijn het besef van afhankelijkheid van een hem beheerschende macht geheel zou zijn weggenomen”.

Ook in deze natuurlijke Godskennis, in dit algemeene besef van een Hoogere macht is een genade-element, werkt Gods gemeene gratie.

In de eerste plaats omdat in hetzelfde semen religionis, waaruit de meest verdorven afgoderij voortspruit, ook de zuiverste belijdenis der waarheid tenslotte haar uitgangspunt vindt, zoodat de natuurlijke Godskennis, die in negatieve richting tot paganisme leidt, in positieve richting

tot den christelijken Godsdienst leiden kan. „Hoe toch zou zonder het besef van God, besef van zonde, en zonder besef van zonde de vatbaarheid voor genade bestaan kunnen?” Ten tweede is afhankelijkheidsgevoel beter dan trotsche zelfgenoegzaamheid en kan de huivering voor een goddelijke majesteit soms afhouden van uitspattende boosheid, ja zelfs tot burgerlijk goede daden brengen. Mede daardoor is te verklaren het vele schoone en edele, dat „als goudkorrelen in het oeverzand” vaak nog in pseudo-religiën schittert⁹⁾.

B. In ruimeren zin omvat de door Gemeene Gratie bewaarde natuurlijke Godskennis ook de overgebleven Godskennis zooals deze door aanraking met den kosmos en de organische menschheid tot stand komt. Zoo wordt in onze Dordtsche Leerregels verklaard, dat de gevallen mensch niet alleen nog heeft „eenige kennis van God”, maar ook „van de natuurlijke dingen, van het onderscheid tusschen hetgeen eerlijk en oneerlijk is, en ook betoont eenige betrachtting tot de deugd en tot de uiterlijke tucht”.

Door de zonde werd in den mensch de spontaan verkregen kennis van de wet, die zijn innerlijk zedelijk leven en zijn leven naar buiten beheerschte, geheel verstoord, en zijn pogen tot herstel moest falen.

Maar, „niet natuurlijk, alsof *alle* kennis, of, wilt ge, *alle* besef” van die wet „te loor ging en werd uitgewischt”. Steeds bleef het zoo, dat „de ruïne of de puinloop van zijn zedelijk leven nog iets van de oorspronkelijke lijnen en trekken verried” in beseffen van „wat eerbaar en schandelijk, wat goed en kwaad is”, van dankbaarheid en trouw. En ook zeker besef van recht en onrecht bleef den mensch bij.

Zoo heeft, toen de zonde verwoestend tusschen beide trad, om het goddelijk handschrift van de wet te vernietigen, „de Heere onze God, in wat men noemt zijne *algemeene* genade of *gemeene* gratie, deze uitslijting van zijn handschrift zóó gestuit, dat er ook in den onwedergeborene en onbekeerde nog altoos zeker overblijfsel van deze wetskennis is”.

En zoo zijn naar het woord van den Apostel Paulus in Rom. II : 15 de Heidenen zichzelf een wet, „als die betoonen het werk der Wet geschreven in hunne harten”.

Wel is waar, dat „de mensch in zijn feitelijk bestaan telkens meer aan die oorspronkelijke overblijfselen der wet ontzong”.

Maar toch zijn in den loop der wereldgeschiedenis „de traditie uit het Paradijs”, de „invloed, dien de roeping van Mozes en de naam van Salomo onder de volkeren heeft laten uitgaan”, „de zijdelingsche werking” van het christendom, „wetgevers gelijk Solon”, het ouderlijk gezag, dat ook een taak van „dreigen en bestraffen” heeft, „de publieke opinie, d. i. wat Paulus noemt, hun gedachten onder elkander hen beschuldigende of ook verontschuldigende, die nog altoos velerlei onbeschaamdheid en oneerlijkheid afkeurt”, „de strafwet, die op allerlei gebodsschending straf stelt”, mede middelen van Gods gemeene gratie geweest, om de

„natuurlijke Godskennis” inzake 's Heeren ordinantiën niet geheel verloren te doen gaan¹⁰).

ad. III.

A. De *ontwikkellende* werking der Gemeene Gratie in den enkelen mensch zien we allereerst in de *conscientie*, den mensch na den val geschonken. De conscientie is „de uitspraak van onze oprechte en diepste overtuiging omtrent hetgeen God van ons wil of niet wil” of vollediger: de vrijsprekende of veroordeelende daad van ons bewustzijn bij de toetsing van onze innerlijke overleggingen en uitwendige handelingen aan hetgeen wij op een gegeven oogenblik als den eisch Gods beschouwen.

„Hoe rijker nu iemands kennis van Gods wil en hoe helderder zijn zelfkennis, hoe juister ook de uitspraak van zijn conscientie zal zijn”. Is daarentegen „de kennis van Gods wil en zijn zelfkennis onder peil gedaald, dan zal ook de uitspraak zijner conscientie nauwelijks eenige zedelijke waarde meer bezitten”. Voor den natuurlijken mensch zal het overgebleven besef van Gods wil (zie ad. II) de zedelijke maatstaf zijn. In zoover kan de conscientie „de zetel van de ontaarde natuurlijke religie” genoemd worden. En voor ieder geldt, dat God meerder is dan ons hart en dat we daarom nog niet vrij uitgaan, al veroordeelt onze conscientie ons niet. „Alleen in zooverre heeft het beroep op de conscientie altijd hooge waardij, dat iemand hiermee betuigt niet opzettelijk tegen beter weten in gehandeld te hebben. Wie naar zijn conscientie handelde, handelde zooals hij op dat oogenblik niet anders handelen kon.

Ging hij dan toch mis, zoo is te veroordeelen, dat hij Gods wet niet beter kende en die Wet is hem te prediken, maar zoolang ge zijn conscientie niet beter verlicht hebt, kunt ge hem niet van schuld overtuigen”.

Al kan de conscientie soms „zeer ver afdolen”, ze „is en blijft altoos rechter”. En daar men in een land „waar nooit tegen de justitie gezondigd” wordt „geen rechters aanstellen” zal, heeft ook „Adam in het paradijs voor zijn val in zonde, geen enkele conscientie-acte” kunnen „doen plaats grijpen in zijn bewustzijn”.

Eerst in zijn Gemeene Gratie na den zondeval schonk God „als schutengel” de conscientie en dwong elken mensch tot het vellen van het conscientieoordeel. In de conscientie en haar aanklacht na begane zonde is „een redmiddel door God *aan den zondaar* medegegeven, om hem te bewaren voor geheele demoralisatie”¹¹).

Zoo is ook door Gods gemeene gratie, „in de conscientie der menschen, ontzag voor de Overheid” en overheidswet gegeven. Want het is zeker, dat „door Gods bestel dat conscientiebesef om ook aan de Overheid zich te onderwerpen, en dat niet alleen uit vrees en overmacht, de grootste macht is, waardoor de wereld gezegend wordt en God haar in stand houdt. Geen enkele Overheid toch is bij machte om tegen de bevolking in te gaan”. Zonder dit „overheidsbesef” kan geen overheidsmacht uitgeoefend worden.

B. De *ontwikkellende* werking der Gemeene Gratie in den mensch

is ook aanwezig in den zin voor regeering en bestuur, voor wetenschap en kunst, voor handel en nijverheid, voor scheepvaart en industrie, die na den val zich openbaarde.

Wijl „in den magistraatspersoon moet zijn het inzicht, het genie, de wijsheid en staatskunst om te kunnen regeeren”, geeft God deze gaven telkens weer tot instandhouding van de overheidsmacht. Want: „Staatkunde is een van de moeilijkste kunsten. Daarvoor is organiseerend en praktisch talent noodig, wat niemand in zichzelf bezit, maar van God moet ontvangen”¹²⁾.

Waar de door God gegeven beschikking over de natuur, „de overwinning schonk over de *verschijning*, gaf de wetenschap die macht over de *idee* in de verschijning en nog sterker macht bood de kunst ons tegenover de natuur” om „den mensch te doen optreden met macht. Kunst en koning zijn woorden van één stam”.

De taalverwarring van Babel is hier van groote beteekenis. Want doordien God de ééne straal van het menschelijk bewustzijn in zijn kleuren breekt, „wordt uit dooreenmenging dier kleuren die schoonheid geboren, die nu het geestelijk bezit van de menschheid uitmaakt” in kunst en wetenschap. „*En dit alles is vrucht van de algemeene genade*”.

Immers voor de kunst geldt:

„Hieruit, dat God door *Gratia Communis negatief* den wansmaak stuit en *positief* het menschelijk geslacht inprent zin voor het schoone en verwantschap voor het hooge ideaal van Gods heerlijkheid, wordt de kunst geboren”.

En wat de wetenschap betreft, ook zij moet „wel degelijk gerespecteerd als een vrucht van de gemeene gratie”. Reeds haar opkomen uit de practijk vloeide voort uit de gemeene gratie. B.v. uit het „verzet tegen de ontreddering van zijn logisch bestaan, zijn gedachtenwereld en zijn verleden” kwam de mensch tot de philologische wetenschap, uit „den kamp tegen het chaotische van zijn gedisorganiseerde samenleving” tot de rechtswetenschap, en uit „de worsteling des menschen met de natuur” tot de natuurkundige wetenschap.

Bij deze half intuïtieve, overwegend uit de practijk opkomende werking van de factoren der gemeene gratie kan echter de mensch niet blijven staan; Gods gemeene gratie reikt verder: ze „dringt en dwingt” den mensch om Gods „heilige ordinantiën voor den logos, voor ons organisch samenleven, voor ons lichaam en voor de natuur op te sporen, en zulks wel uit de creatuur zelve; het hiermee overeenstemmend of strijdend bestand te onderzoeken en de wegen aan te wijzen, waarlangs die overeenstemming te verbeteren, die strijd weg te nemen is en aldus hooger harmonie te bereiken is”.

Reeds Calvijn heeft „door zijn leer van de algemeene genade een eigen terrein voor de niet-theologische studiën” aangewezen, waarvan hij de rechtswetenschap de belangrijkste achtte.

Wat de Theologische wetenschap betreft, zij ontvangt uit de particuliere

genade èn haar inhoud èn haar bijzondere verlichting, wortelend in de wedergeboorte. Maar toch moet erkend, dat het „de gratia communis is, die alle wetenschap in het leven riep, ook de Theologische wetenschap. Immers ook deze wortelt in de gratia communis”, in zoverre ze

1. uit de gemeene gratie het instrument — („logisch denken, goede dialectiek, bekwaamheid in het trekken van conclusies en redeneering”) — ontvangt om wetenschappelijk te onderzoeken en te concluderen;

2. door de gemeene gratie in den zondaar nog de overblijfselen der natuurlijke Godskennis vindt, waardoor ze zich aan het algemeene menschheidsbewustzijn kan aansluiten;

3. als niet absoluut noodig voor de zaliging der uitverkorenen (de wetenschap geeft „nooit een grein voor de zaligheid”) haar absolute noodwendigheid evenals de overige wetenschappen vindt, „in het bestrijden van de machten der verderving” en „in het uitbrengen van die volle menschelijke ontwikkeling, die naar den Raad Gods aan de menschheid als levenstaak gegeven was tot prijs van Zijnen Naam”.

Met de overige niet-theologische wetenschappen heeft ook de rechtswetenschap haar voorwerp op het terrein der gemeene gratie. Maar ook zij heeft voor de verklaring van den oorsprong en de bestemming van dat voorwerp (het recht) en voor het verband met de particuliere genade deze noodig, ook inzooover de theologische wetenschap haar indenkt en weergeeft. We weten dat God de Heere zelf „den menschelijken geest opwekt” om zich aan de „rechtsstudie” als „een zelfstandig vak van wetenschap” te wijden; „een rechtsstudie, die dan weer een ander karakter zal dragen bij gedoopte” en „bij niet gedoopte natiën. Want bij niet gedoopte natiën als de Romeinsche kan de rechtsstudie alleen uit natuur en historie opdiepen, daartegen bij de gedoopte natiën moet die rechtsstudie niet uit de natuur en de historie alleen, maar evenzeer uit Gods Woord tot de kennis van het recht zoeken te graken”.

Waar zoo „in *wetenschap* en *kunst* een nieuwe openbaring van de koninklijke heerschappij opgetreden” is, waar ook „handel en scheepvaart, nijverheid en industrie alle tropheën zijn van de heerschappij, die Christus uitoefent”, daar moeten tot meerdere glorie van dat koningschap in 't rijk der gemeene gratie al die gaven „voor den dienst des Heeren worden opgeëischt. Daar ligt de knoop, waardoor het christelijk leven met het wereldleven in verband komt. Hier is de onderstbovenkeering der doopersche leer”¹³).

De Gemeene Gratie in de menschelijke samenleving. Overheid en recht.

Gods gemeene gratie werkt in de ordening der maatschappij vooral door het doen optreden van het overheidsgezag ter „bestelling” en handhaving van het recht.

Buiten zonde was er geen „uitwendige” wet noodig geweest en zou het patriarchale gezag, voortvloeiend uit het in de schepping gegrond, organisch, ouderlijk gezag, en steunende op de in het hart geschreven

wet voldoende zijn geweest voor hetgeen regeling van noode had.

Door de zonde echter is deels „de precisiteit, deels de autoriteit der wet verloren gegaan, d. w. z. aan de eene zij ging de kennis en het onderscheid tusschen goed en kwaad te loor; aan de andere zij gevoelt men zich, ook al weet men nog te onderscheiden tusschen goed en kwaad, vrij om het kwaad te doen; zelfs kent men de noodzakelijkheid niet om naar de wet te leven”. Behoort nu bij iemand buiten zonde een *innerlijke* wet, bij iemand in *zondigen* toestand behoort een *uitwendige* wet”. En nu „in de bedeeling, waarin de wet uitwendig te voorschijn treedt, heeft het optreden van de potestas magistralis (het overheidsgezag) autoriteit, want deze bestaat juist in het wetten geven”. Dat overheidsgezag moest wel optreden. Immers, nu „de zonde werkte als scheidende, uiteenwerpende, alle genealogisch verband verbrekende en elken mensch tot verzet tegen Gods ordinantiën prikkelende macht, weigerden reeds spoedig de van nature in de schepping voor de uitoefening van het soevereine gezag Gods gegeven organen hun dienst en moesten er dus afzonderlijke en extra-ordinaire organen besteld worden”. Het door God in Zijne gemeene gratie gegeven overheidsgezag is dus, anders dan het gehandhaafd ouderlijk gezag, in zekeren zin „van buiten op het menschelijk geslacht opgezet, vloeit niet uit het organisch volksleven voort en draagt daarom een mechanisch karakter”.

Het „doelt uitsluitend op de staatsrechtelijke gemeenschap. Eerst wanneer er families aanwezig zijn en de geslachten saamleven en zich op één terrein vermengen, ontstaat er behoefte aan uitwendige regeling voor de samenleving, aan uitwendig saamverbinden en organiseeren”.

Droeg eenerzijds het optreden van het overheidsgezag een mechanisch karakter, anderzijds deed God de Heere „de Overheid vanzelf uit den nood van het zondige leven en zulks met noodzakelijkheid opkomen” zonder „opzettelijke ordinantie”. Daarom kon de Apostel Petrus (1 Petr. 2 : 13) van een „menschelijke ordening” gewagen, ook al gaat het hier tevens om „een daad Gods, omdat het God is, die al die momenten en behoeften in de menschelijke natuur gelegd heeft”.

Reeds de geschiedenis van Kaïn leert „voor de Gratia Communis”, dat God zelf de elementen van recht in de wereld indraagt en particuliere wraak, die zich als recht wil voordoen, tegenhoudt. De gedachte aan de noodzakelijkheid van het overheidsambt wordt hier reeds gewekt. Na den zondvloed echter „*sanctioneert* de Heere dit ambt” „in Zijne ordinantiën aan Noach”, voornamelijk in die van Genesis 9 vers 5 en 6. „Voor de Gratia Communis is deze plaats gewichtig, omdat daar eerst de wortel en de bron ligt, waaruit het Goddelijk karakter der Overheid opkomt”.

Daar toch wordt voor 't eerst de doodslag door een uitwendig gebod verboden. Ook Luther en Calvijn zagen hierin de bevestiging van de instelling van de Overheid. Immers er staat niet dat de mensch zelf zich wreken zal op den mensch, die eens anders bloed vergoten heeft, want

dan zou de vendetta (de bloedwraak door eigenrichting) terstond zijn ingetreden; maar hier worden twee dingen vermeld:

1. dat God het bloed van den moordenaar zal eischen;
2. dat God dat eischen zal door een mensch.

Combineeren we die twee, dan zien we, hoe ons hier de positie van den magistraat wordt beschreven.

Zal toch het bloed van den moordenaar door menschen geëischt kunnen worden, dan kan dit slechts gelden van zoodanige menschen, die dit doen, zonder dat het voor hen een moord is. En „deze gedachte doet de magistrale macht gevoelen, de instelling, de aanstelling en de ordinantie voor den magistraat”.

Nadat in Genesis 9 : 5 en 6 op deze wijze de Gratia Communis inhoud heeft gekregen, wordt deze ook voor de Overheid nader gegeven in den verbondsvorm, die ingeleid wordt in vers 9. „Het is zeer duidelijk, dat hier geen sprake kan zijn van werkverbond en genadeverbond, dat in zaligheid der zielen bestaat, maar dat hier gesproken wordt van een verbond in den zin van Gratia Communis, dat zich dientengevolge niet alleen tot de electi (uitverkorenen), besnedenen en gedoopten, uitstrekt, maar tot *alle* levende menschen”. Het geldt hier „niet die bijzondere genade, die *zaligmakend* is, maar wel die algemeene genade, die onder alle volk gespreid is, en waardoor God de verdierlijking en verduiveling van ons menschelijk geslacht heeft tegengehouden om een menschelijk leven op aarde mogelijk te maken”.

Daarom zegt ook onze Confessie in navolging van Calvijn:

„Wij gelooven, dat onze goede God uit oorzaak der verdorvenheid des menschelijken geslachts” (de gemeene gratie om der zonde wil) „Koningen, Prinsen en Overheden verordend heeft, willende dat de wereld geregeerd worde door wetten en politien, opdat de ongebondenheid der menschen bedwongen worde en het alles met goede ordinantie onder de menschen toega. Tot dat einde heeft Hij de Overheid het zwaard in handen gegeven tot straffe der boozen en bescherming der vromen” d. i. hier der ijveraars voor het burgerlijk goede.

Zoo wordt „niet alleen het geoorloofd, maar ook het noodzakelijk en goddelijk karakter der Overheid gehandhaafd, als opgekomen uit de gratia communis en bevestigd door God op allerlei wijze”¹⁴).

Door de zonde moest er een uitwendig verband worden aangelegd. „En dit uitwendig verband bestelde God in de dusgenaamde algemeene genade door *menschen* met gezag over *menschen* te bekleeden en door hen een rechtsordering te laten bestellen en handhaven”.

Ook de rechtsordering moet „als een *genade* worden aanvaard, waarin Gods ontferming spreekt”.

Ze is „geen liefhebberij van eenige billijke of onbillijke beoordeelaars, maar rechtspraak van den Souverein”. „De rechtsbedeeling is verbonden aan de macht der Overheid als zoodanig”. Hetzelfde geldt voor de wetgeving.

De door de Overheid, b.v. door den Koning gegeven wet bindt de conscientie niet omdat een mensch het aldus inzette, maar omdat God de Heere aan dezen mensch er de bevoegdheid toe verleende en omdat dezelfde God den onderdanen den plicht oplegde, om hun koning te gehoorzamen. De verplichting tot gehoorzaamheid houdt op, „zoodra de koning in zijn wetgeving de grenzen overschrijdt, die hem van Godswege gesteld zijn”, en vaststaat, dat „het gehoorzamen van den koning zelfs in zonde overslaat, zoodra zijn inzetting iets gelasten mocht tegen Gods eere”.

In zijn Gemeene Gratie heeft God de Overheid ingesteld en haar de aardsche rechtsbedeeling opgedragen naar Zijn ordinantiën, die zij niet mag overtreden ¹⁵⁾.

Overheid en Gemeene Gratie. Gods souvereiniteit. Eed, overheidsgebed.

Zoo zagen we dus door saamvatting van de verspreide gegevens, dat volgens Dr. Kuyper de Gemeene Gratie werkt in

A. de natuur;

B. de historie;

C. den enkelen mensch

1. temperend,

2. bewarend,

a. natuurlijke Godskennis in engeren zin;

b. natuurlijke Godskennis in ruimeren zin;

3. ontwikkelend,

a. in de conscientie;

b. in zin voor regeering en bestuur, wetenschap etc.;

D. de gemeenschap: ordening der maatschappij o.a. door instelling van Overheid en recht.

Wat nu betreft de verhouding van de Overheid tegenover deze gaven van gemeene gratie het volgende:

Elke Overheid moet voor een goede vervulling van haar roeping een goed gebruik maken van Gods gemeene gratie in de natuur, ze moet zich laten leeren door de sprake, die van de gemeene gratie in de historie uitgaat, zij moet orgaan zijn van Gods gemeene gratie in de tempering van de krachten van verderf en ongerechtigheid, zij moet in wetgeving en bestuur rekening houden met de door Gods Gemeene Gratie overgebleven natuurlijke Godskennis in engeren en in ruimeren zin, zij moet niets tegen haar conscientie doen, die in algemeenen zin eveneens vrucht is van gemeene gratie, zij moet de conscientie van anderen vrijlaten, zij moet profijt trekken van de wetenschap, in het bijzonder van de rechtswetenschap, en ook deze gave van Gods Gemeene Gratie in vrijheid zich laten ontwikkelen, evenals de kunst, de handel, en de nijverheid, zij moet in werkelijkheid als Overheid optreden en het recht „bestellen” en handhaven, om ook daarin Gods Gemeene Gratie in de ordening der maatschappij te doen uitkomen.

Bij één zaak, die de Overheid met de ook haar in Gods Gemeene Gratie geschonken natuurlijke Godskennis althans ten deele in het juiste licht kan zien, willen we nog even stilstaan.

We bedoelen de erkenning van Gods Oppermacht. Dat de Overheid hiertoe kan geraken krachtens de natuurlijke Godskennis, uit de gemeene gratie voortvloeiende, blijkt uit de geschiedenis van Nebukadnezar. Daniël kondigt hem zijn straf aan, die duren zou, totdat hij bekende, „dat de Allerhoogste over de koninkrijken der menschen heerschappij heeft en dat Hij ze geeft aan wien Hij wil”. Daniël, voor een Heidensch vorst staande, vraagt dus van hem, dat hij de opperheerschappij des Heeren erkennen zal. „Daniël beroept zich niet op de openbaring van Sinaï noch op die der patriarchen, maar hij spreekt uit de Gemeene Gratie. De natuurlijke Godskennis leert aan de vorsten der aarde, dat zij Gods dienaren zijn”.

Een overheid, die niet God boven zich erkent en uit God haar macht ontvangt, verlaagt zich tot één van beide „of tot een geweldbestuur, d.w.z. tot een macht die heerscht, omdat ze zich met geweld staande houdt, of wel tot lasthebster als aangestelde door het volk”.

Die erkenning van Gods souvereiniteit moet ook uitkomen in den eed. De overheid staat voor deze keuze, dat zij door den eed te verwerpen den grondslag van haar eigen gezag weggraaft, of wel op grond van de natuurlijke Godskennis, altoos in alle landen, 't zij Christelijke, Heidensche of Mohamedaansche, „overheid bij de Gratie Gods blijft.”

Gods opperhoogheid moet ook erkend door het gebed in de samenkomsten der overheid.

Menig gebed geschiedt er nog door „overheden en volksvergaderingen, die op den bodem van deze natuurlijke religie staan”. Men lette er op, „dat het gebed van een Melchizédek, het gebed der mannen van Ninevé en zooveel meer niet uit den wortel van den Christus opkomt, en alzoo niets met „der Christenen gebed” uitstaande heeft, maar nawerking en nabloeijing is van het oorspronkelijk gebed in het paradijs. Het recht tot zulk een gebed vloeit voort uit den plicht er toe. God wil, dat alle creatuur, dat sprake ontving, Hem zal aanroepen. En daarom alle bewust creatuur *moet* bidden. En dit nu doet, wie *meerdere* genade ontving, op geheel eigenaardige wijze in den naam van Jezus; maar ook, wie buiten die genade staat, moet het toch doen, zij het ook op zijne, o zoo gebrekkige en zeer onvolkomen wijze”. „Er is ook een gebed van de nog dolende zondaren, die bij niets anders wandelen dan bij het natuurlijk licht; en ook dit laatste gebed heeft beteekenis”. Zeker „staat de stad, het dorp, het land, waarin dit gemeene gebed nog in eere bleef, aanmerkelijk hooger, dan die andere kringen, waarin men met alle gebed en alle dankzegging brak. Zelfs ook al bidt men in zulke kringen niet meer, en al spreekt men, gelijk bij de ontmoetingen van de Kroon met onze Staten-Generaal, nog slechts uit, dat men zijn hope stelt op den zegen Gods en in de hoede Gods elkander aanbeveelt, zoo heeft zelfs

die zwakste uiting nog altoos beteekenis, en zou het achteruitgang zijn, indien ook dit te loor ging".¹⁶⁾

De geleidelijke vervanging van den term „natuurlijke Godskennis” door dien van „Gemeene Gratie”.

Steeds — we zagen het reeds en we zullen het straks opnieuw zien — heeft Dr. Kuypcr den nadruk gelegd op de geheel eenige beteekenis van de Heilige Schrift voor de kennis van oorsprong en taak der Overheid.

Vóór 1880 gewaagde Dr. Kuypcr in verband met de roeping der Overheid *daarbij* wél van natuurlijke Godskennis, niet van Gemeene Gratie, van ± 1880 tot ± 1894 van beide, en sinds 1894 vrijwel alleen van Gemeene Gratie.

Als eerste reden voor deze geleidelijke vervanging meenen we te mogen noemen de meerdere *juistheid* en *volledigheid* van het begrip „Gemeene Gratie” voor de hier bedoelde zaak.

Immers de Gemeene Gratie omvat zelf de natuurlijke Godskennis, de in den natuurlijken mensch overgebleven kennis van God en Zijn wetten. Maar daarnaast omvat de Gemeene Gratie bij juiste onderscheiding ook de instelling der overheid, de voor haar taak belangrijke factoren van natuur en historie, de ook aan de overheidspersonen geschonken conscientie en bijzondere gaven (zie het schema op blz. 15).

In de tweede plaats heeft het begrip gemeene gratie dit voor, dat de gemeenschap in oorsprong, maar het verschil van inhoud en naaste doel met de particuliere (bijzondere) genade als 't ware in den term opgesloten ligt. Het begrip „natuurlijke Godskennis” daarentegen, kon gemakkelijker misbruikt worden, hetgeen dan ook in den loop der tijden dikwijls is geschied, doordien men met dien naam aandiende een „dor schema van enkele waarheden”, dat min of meer naast, ja zelfs boven de bijzondere openbaring werd gesteld. De geschiedenis heeft wel „overtuigend getoond, welk gevaar in dit afzonderen en op den voorgrond plaatsen van de Theologia naturalis (de natuurlijke Godskennis) school”.

Vóór Kant was het vooral de schuld van de supranaturalisten (ook in ons land) met hun „walgelijk gekeuvel”, dat op wetenschappelijk terrein de geopenbaarde Godskennis al meer in de natuurlijke Godskennis „onderging”. En bij Kant strekt de geopenbaarde Godskennis, „werkelijk zoo bedoeld of alleen zoo genoemd”, „slechts als middel om de natuurlijke religie, die schier geheel identisch met de moraal is, uit te breiden en in stand te houden”. Na Kant waren het weer de supranaturalisten, die „ongemerkt telkens meer inhoud uit de schaal van het supranatureele in die van het natureele overtilden, tot ten leste de balans omsloeg en het rationalistische beginsel ook hen overheerschte”. De dusgenaamde „wetenschap van God” of „Leer aangaande God”, die men uit de natuurlijke Godskennis meende te mogen afleiden, was „niets dan de zelfinbeelding van de hoovaardij der geleerden” en is „in beginsel door de Heilige Schriftuur geoordeeld”. Ze heeft hoogstens nog waarde en be-

teekenis voor de historie „opdat men wete, in wat dwaasheid 's menschen geest zich verheven heeft om den Oneindige te begrijpen". Ze moet verdwijnen, „niet enkel omdat ze nooit één enkele vrucht voor het christelijk geloof kon telen, maar omdat ze, veel erger nog, aan de heerschappij van de *Openbaring, die God aangaande zichzelf gaf, in den weg staat*"¹⁷).

De Gereformeerden gingen aanvankelijk op dit punt — overschatting van de natuurlijke Godskennis — ook wel niet geheel vrij uit, maar zij hielden toch meer de juiste evenredigheden in 't oog. Immers op het voetspoor van Calvijn namen zij terecht een organische betrekking aan tusschen het leven uit de particuliere genade en uit de gemeene gratie, ook tusschen de Godskennis, die uit deze beide voortvloeide. Zij deden zulks in tegenstelling met de Dooperschen, die een volstreekte scheiding tusschen beide aannamen. Den Gereformeerden was het „niet genoeg, de zaliging van den zondaar duidelijk te maken"; „er moest ook aangetoond welke beteekenis de religie reeds voor dit leven had, en hoe deze religie met de natuurlijke gegevens in den mensch samenhang", zooals deze oorspronkelijk gaaf en na den zondeval door Gods Gemeene Gratie als overblijfselen aanwezig waren.

Later werden ook door zich noemende Gereformeerden de natuurlijke Godskennis en de Godskennis uit de bijzondere Openbaring mechanisch naast elkaar geplaatst. Aan de natuurlijke Godskennis „dankte men de kennis van Gods wezen, van Gods eigenschappen, van Zijn werken, van Zijn voorzienig bestuur, van Zijn zedewet, van een laatst oordeel en zooveel meer", terwijl de bijzondere openbaring de natuurlijke Godskennis alleen met de kennis van Gods Genade en van Zijn „Drieuldig Wezen" verrijkte: „althans wat de volle klaarheid betreft; want de grondtrek van dit mysterie achtte men al spoedig evenzoo bij de Heidenen te vinden". Zoo werd het leeuwenaandeel der Theologie toegekend aan de natuurlijke Godskennis. En deze was er op uit, „om al breeder de wicken te ontplooiën; zelve te dijen" en de Godskennis uit de bijzondere openbaring, „te laten krimpen, tot het haar eindelijk gelukt is, monarchaal op te treden"¹⁸).

Men ging uit, „van den mensch en hetgeen in den mensch aanwezig is" en meende daarin voldoende te bezitten om God te leeren kennen. Deze schuldige overschatting van de natuurlijke Godskennis heeft niet alleen in de wetenschap plaats gevonden, maar heeft ook in de practijk ten allen tijde slachtoffers gemaakt.

Zoo licht is de mensch geneigd te meenen, dat hij door het „goede te doen, dat zijn natuurlijke Godskennis hem leert, het eeuwige leven zal beërven". „Maar, en dit is onze jammer, dit goed is altemaal een „goed" zonder geestelijken wortel. Voor de aarde „goed" genoeg, maar niet „goed" voor God en naar de weegschaal van zijn heiligen hemel". Terecht wordt daarom in de Dordtsche Leerregels beleden, dat de mensch door het overgebleven natuurlicht nooit tot zaligmakende kennis van God of

tot bekeering van zichzelf kan komen. Ja, „het jammerlijkst en schrikkelijkt” is, dat al het kostelijke en edele en rechtschapene, wat dan soms nog schiteren mag, altoos nieuw voedsel geeft aan het vuur van eigen „zelfverheffing en dusdoende de zonde niet *bestrijdt* en ten onder brengt, maar *voedt en sterkt*”¹⁹).

Aan het steeds dieper besef van het misbruik, in theorie en practijk van de natuurlijke Godskennis gemaakt, meenen wij mede Dr. Kuypers steeds sterker uitkomende voorkeur voor het begrip Gemeene Gratie te mogen toeschrijven. Gods Gemeene Gratie beteekent zoo oneindig veel meer dan 's *menschen natuurlijke* Godskennis.

Heilige Schrift en Gemeene Gratie. Christelijke en niet-christelijke Overheid.

De menschelijke wetgeving moet rusten op grondbeginselen en deze moeten in overeenstemming zijn met de Goddelijke wet.

Deze goddelijke wet is „het organisch systeem van de ordinantiën Gods” welke Hij voor de menschelijke samenleving „gefundeerd” heeft. Zonder zonde zouden deze ordinantiën „klaarlijk” uit de natuur des menschen worden gekend. Na den zondeval echter moest de Gemeene Gratie intreden, ook „om de Overheid eenige genoegzame kennis van Gods wil bij te brengen, terwijl God als een meerdere genade en ter meerdere verheldering nog bovendien aan enkele volkeren de Revelatio specialis (de bijzondere openbaring) heeft geschonken”. Vragen we dus, hoe de Overheid te weten komt, wat de grondbeginselen zijn, waaruit zij haar rechtsinstellingen heeft op te bouwen, „dan moet in de eerste plaats geantwoord worden, dat deze quaestie anders staat voor de christelijke Overheid dan voor de niet-christelijke Overheid”. „De niet-christelijke Overheid heeft als eenige kenbron daarvoor het licht der natuur”, vrucht van Gods Gemeene Gratie, „de christelijke Overheid daarentegen heeft behalve het licht der natuur ook het licht, dat door Gods Woord over de ordinantiën des levens gespreid wordt”.

Dáárin en niet in de uiteenloopende gedragslijn, dat de eene „wel en de andere niet belijdenis doet van die of die christelijke religie en die of die kerk beschermt of steunt”, ligt het verschil tusschen een christelijke en een niet-christelijke Overheid.

Is dan de kennis van Gods Woord niet noodzakelijk voor het bestaan als Overheid?

„Nee, ook de niet-christelijke Overheid is Overheid en heeft door het licht der natuur genoeg gegevens om, zij het ook op minder volkomen wijze, haar taak te kunnen vervullen”. De Overheid „als zoodanig is dus als gegeven van Gratia Communis voorzien van hetgeen haar voor de uitoefening van haar macht in beperkten zin noodig is”. De Overheid is „een algemeene instelling voor alle kinderen der menschen en niet enkel voor gedoopte volkeren”.

Handhaaft Dr. K. zoo de beteekenis van de Gemeene Gratie met haar

natuurlijke Godskennis voor de Overheid, uitdrukkelijk verklaart hij het ook: „Waar het nu alleen Gratia Communis is, komt het weinig tot een recht inzicht; wel wanneer ook de Gratia specialis (de bijzondere genade) er bij komt”. En verder: „Men moet ons nooit kunnen verlokken”, om „terwille van dit schijnsel”, dit „zwakke schijnsel der Gemeene Gratie”, „het oog te sluiten voor de zooveel heerlijker klaarheid, die in den Christus en Zijn Woord schittert”. Immers God heeft „Zijn wil geopenbaard in Zijn Woord, en *bij het licht van dat Woord* in de natuur geopenbaard Zijn ordinantiën” „en alleen voor zoover het gezag der Overheid in overeenstemming met de ordinantie Gods gevoerd en uitgeoefend wordt, is het solide. Gaat het daarvan af, dan verzwakt het zichzelf, wordt het ondermijnd en breekt het zichzelf af”²⁰).

Overheid en Heilige Schrift. De consciëntie der Overheidspersonen.

Wat de beteekenis van de Heilige Schrift voor de Overheid betreft, er moet in de eerste plaats op gewezen, dat — het bleek ook reeds uit onze bespreking — alleen Gods Woord als onderdeel van de Particuliere Genade ons het wezen en de werking der Gemeene Gratie als zoodanig kennen doet. „Er bestaat geen besef van Gratia Communis zonder Gratia Specialis, die daarop haar licht werpt”.

Heel de schepping ondergaat met den mensch den zegenrijken invloed van de Gemeene Gratie, maar alleen die in den Bijbel gelooven beseffen klaar, hoe het God Drieëinig is, die hier aan allen genade bewijst op zoo velerlei gebied, ook op dat van Overheid en recht.

De Overheid krijgt alleen uit de Heilige Schrift een recht inzicht in haar oorsprong (God in Zijn Gemeene Gratie) en haar arbeidsveld (het recht).

Ten aanzien van de allesbeheerschende vraag naar den grond van het gezag geeft ook alleen de Schrift het eenig afdoend antwoord in aansluiting weer aan de vage indrukken, die God in Zijn Gemeene Gratie nog aan alle menschen liet overblijven.

Reeds terstond leert ons de Bijbel, dat God uit kracht van Zijn scheppingsvrijmacht bezit de „absolute Souvereiniteit over al wat bestaat”, over „onbewuste zoowel als bewuste”, zelfs over „levenlooze dingen”.

Waar Gods souvereiniteit „zich richt tot het bewuste leven in het bewuste schepsel”, daar is souverein gezag aanwezig, dat rust op de souvereine *vrijmacht* en wel in vierderlei zin:

1. omdat alleen uit de vrijmacht van den Schepper de Schepping van een bewust en zedelijk schepsel opkomt;
2. omdat deze vrijmacht het zóó of anders stellen van de ordinantiën voor dit schepsel bepaalt;
3. omdat uit deze vrijmacht de verplichting van het schepsel om te gehoorzamen volgt;
4. omdat alleen in deze vrijmacht de macht schuilt om verzet van het schepsel tegen het souvereine gezag te breken.

In algemeenen zin nu kan van Gods gezag op elk gebied van het bewuste leven worden gesproken. „God heeft als souverain Gebieder voor alle ding een wet gesteld. Zulks te doen is zijn recht en zóó als Hij dit doet, of deed, is het recht. Gaat men daartegen in, dan gaat men dus niet alleen in tegen dat recht, maar tegen den Heere zelven en tast Hem in Zijn souvereiniteit d. i. in zijn Godzijn aan”. Gode komt dat gezag toe op het gebied van het denken, op het gebied van het heilige, op het gebied van het schoone, kortom in geheel 's menschen bewuste levenssfeer. In den concreten hier bedoelden zin daarentegen, wordt gezag genomen als zich bepalend tot het zeggenschap over den persoon. „Ook in dezen zin is echter alle gezag tenslotte Godes”. Steeds is het God zelf, die „ons Zijnen wil oplegt en absolute onderwerping aan dien wil eischt”.

Volgens de gewone voorstelling ziet de eene mensch tegen den ander op, worden sommige menschen als een hoogheid beschouwd, en is er in den mensch als mensch iets, waardoor hij gezag over anderen uitoefent. „Daartegen komt de Heilige Schrift op, en moet elk belijder van Christus zich, verzetten”, omdat „volgens de Schrift de machtigste vorst der wereld als mensch volkomen gelijk staat met den eenvoudigsten bedelaar”. En elk toegeven aan de meening, dat er in den eenen mensch iets is, waardoor hij over den ander opperheerschappij kan uitoefenen, doet altoos afbreuk aan de belijdenis, dat aan God alleen de souvereiniteit toekomt.

„De souvereiniteit, die men dan aan den mensch geeft, wordt ontnomen aan God; feitelijk wordt door die leugenachtige voorstelling het waarachtig gezag zelf vernietigd”.

En met het gezag ook de vrijheid. Want zoodra men uitgaat van de onderstelling, dat een mensch krachtens *eigen* recht iets over een ander te zeggen heeft, „dan ligt het in den aard der zaak dat iedereen, die maar kans ziet, zich dat gezag aanmatigt”.

In eigenlijken zin kan Gods souverain gezag dus nooit worden overgedragen. „Dit toch zou beduiden, dat God zelf ophield souverain te zijn”. „Maar wel kan de Souvereine God zich bij de uitoefening Zijner souvereiniteit al of niet bedienen van menschen die Hij over andere menschen stelt”. Dit is de beteekenis van het gezag „bij de gratie Gods”.

Zoo is het met het ouderlijk gezag, in de schepping gegrond, zoo is het met het overheidsgezag, om der zonde wil door God in Zijn Gemeene Gratie gegeven. Ook de Overheid neemt „tegenover God een dienende, maar tegenover menschen een heerschende positie” in. Haar ambt wordt door God bezegeld in Zijn woord „eenerzijds door dit ambt te qualificeeren als een der functiën van Zijn Goddelijk gezag en anderzijds door gehoorzaamheid tegenover de dragers van dit gezag aan de onderdanen op te leggen”. Vooral in Rom. 13 : 1—7 vindt dit plaats. Immers daarin, dat de Overheid dienaar van Gods is, ligt tweeërlei:

1. dat zij als *dienaresse* gebonden is aan de ordinantiën Gods

en 2. dat zij als dienaressen Gods door haar onderdanen moet geëerbiedigd. Het eerste, dat gemeenlijk uit het oog wordt verloren, maakt haar tot *onderdaan* van God als Koning en stelt haar aan God verantwoordelijk, eenerzijds voor de eere van Gods recht onder het volk, anderzijds voor het welzijn van het volk, waarover God haar het bewind heeft toevertrouwd. Het tweede bekleedt haar met gezag en macht, en maakt het volk aan haar onderdanig.

Zoo zijn in de uitdrukking „dienaressen Gods” alle elementen aangegeven, waaruit de juiste bepaling voortvloeit van de verhouding van de Overheid tot God en tot het volk.

Vóór alles is het noodig, dat „Overheid en onderdanen Gods Souvereiniteit en gezag erkennen”. Geschiedt dit niet, dan „van tweeën één, òf de Overheid zegt de baas te zijn en vertrapt het volk, òf het volk spreekt aldus en werpt de tronen omver”.

En waar nu ook de historie heeft geleerd, dat het „natuurlijk of redelijk licht ongenoegzaam is” voor de volle erkenning van Gods Souvereiniteit, daar moet dit grondbeginsel van het Overheidsgezag „niet uit Aristoteles, maar met behulp der Heilige Schrift gekend” worden ²¹).

Ook ten aanzien van het door de Overheid „bestelde” recht geldt, dat „het beginsel der autoriteit voor alle recht eerst door de *Gratia Specialis*” (de Particuliere Genade met de Bijzondere openbaring) „in de Souvereiniteit Gods kan worden vastgelegd”. God alleen stelt het ware, zuivere, volle recht. Buiten zonde zou ook alleen dit recht op aarde erkend en toegepast worden. Nu echter de kennis van dit ware recht te loor ging „is het een genade Gods, dat Hij door de Overheid althans nog een gedeeltelijk recht als rechtsordering in stand houdt”. Echter legt het feit, dat hierin slechts een gebrekkige afschaduwing van het recht Gods tot stand komt, aan Overheid en onderdaan den plicht op om steeds te staan naar zuiverder kennis van dat volle recht, „een kennis, die door ons uit de Heilige Schrift met inbegrip van het natuurlijk leven waarop zij haar licht werpt, moet verkregen worden”. Wel blijft het in menig opzicht, vooral zoo men tot bijzonderheden afdaalt, „een tasten en zoeken, of men het bestand dier goddelijke rechtsordering ontdekken mocht”. Waarbij dan nog komt, dat ook waar men ze ontdekt heeft, dikwijls de „met gezag en macht bekleede autoriteit” weigert ze in te voeren; of ook, waar deze dit wil, de macht om ze door te zetten en te handhaven ontbreekt. Maar dit doet in niets te kort aan de erkenning van het onwaardebaar voorrecht, dat ons menig vast punt in de Heilige Schrift geboden wordt. Ook de Overheid moet putten uit „Gods Woord, dat werkt langs twee wegen:

1. daardoor, dat ze allerlei ordinantiën Gods voor het menschelijk leven en saamleven, die uit de natuur wel gegist, vermoed en ten deele gekend worden tot volkomene zekerheid verheft en ze vastheid verleent en alzoo aan de Overheid vaste uitgangspunten biedt voor haar beleid.

2. God heeft in Zijn Woord voor een volk zelf een staatsinrichting ge-

ordend en ons daardoor een exemplum (voorbeeld) gegeven en het is in dit exemplum, dat allerlei grondlijnen te onderscheiden zijn, die weer alle door Hem bezegeld, grondlijnen voor het bestuur der volkeren zijn en blijven moeten”.

Langs beide wegen verkrijgt zoo ook de Overheid kennis van Gods ordinantiën voor „t burgerlijk recht, dat beschikkingen maakt over het huwelijk, over de verhouding der leden in 't huisgezin, over goed en eigendom, en de verschillende verhoudingen en betrekkingen, waarin dat voorkomt”.

Voor het Staatsrecht laat de Schrift, zooals we zagen, duidelijk de bevestiging van de instelling der Overheid kennen en de rechtsverhouding tusschen Overheid en onderdaan; ook bevat de Schrift o.m. aanwijzingen voor de Overheid ten aanzien van den eed, de loterij, de zondagsrust etc.

Voor het volkerenrecht geeft alleen de Schrift ons de zekerheid, dat „er geen recht tusschen volkeren en volkeren is, tenzij God boven beide staat als koning en soeverein”. Daarbij leert ons de Schrift, „dat oorlog niet onder alle omstandigheden door God verboden is”.

Voor het strafrecht geldt, dat men buiten de openbaring der Schrift eigenlijk niemand schuldig kan stellen en toerekenbaar verklaren en geen besluiten kan nemen over verantwoordelijkheid, omdat men met menschenlijke personen te doen heeft, en dus „weten moet uit Gods Openbaring, wat men met den mensch wel en niet doen mag en hoe men handelen moet om het doel te bereiken, wat men, door strafrecht op den mensch te oefenen, zich gesteld heeft”. Onder meer bevat de Schrift een duidelijke opdracht aan de Overheid om den moordenaar met den dood te straffen.

Het is duidelijk, dat men op geen enkel deel van het recht tot meer volkomen uitoefening van functie kan komen, „tenzij men eerst uit Gods Openbaring weet, met wien men als Oppersten Rechter en Koning te doen heeft en wat de Wil van dien Oppersten Koning is omtrent de menschen, over wie de rechtsbedeeling gaan zal” 22).

Zoo vindt de Overheid de grondordinantiën Gods voor het rechtsleven het klaarst in de Heilige Schrift. Het is noodzakelijk, dat zij daaruit „logisch deduceert en daarbij acht geeft op de omstandigheden en gelegenheden”, waarop die ordinantiën moeten worden toegepast „en dus ook vanzelf acht geeft op de historische ontwikkeling van het volk, waarvoor ze de wetten geeft en op de historische ontwikkeling van de aanlegenheden, waarvoor die wet wordt uitgevaardigd”. Zoo moet de Overheid „wel rekenen met de vreeselijke macht der zonde en de gevolgen, die de zonde na zich sleept”.

Nu komt de vraag: Moet de Overheid in dezen zelfstandig te werk gaan of zich geheel verlaten op hetgeen anderen haar als Goddelijke, schriftuurlijke beginselen voorhouden?

1. Op deze vraag heeft men van oudsher geantwoord, dat de priesters het noodige licht eigenlijk aan de Overheid te leveren hebben en onder de

gedoopte natiën heeft de Roomsche kerk eveneens aan het denkbeeld pogen ingang te verschaffen, dat de kerk Gods Woord moet onderzoeken en aan de Overheid had te zeggen, welke de bepalingen van Gods Woord zijn.

2. Daartegenover staat een andere meening, dat elk overheidspersoon, alleen te rade gaande met eigen inzicht in de Schrift, voor zich al deze dingen heeft uit te maken en

3. is er nog een derde opinie, n.l. deze, dat de Overheid zelfstandig Gods wil heeft te vragen, *in vrijheid gebruik makende van het licht, dat God haar op verschillende wijzen biedt.*

Zoo is het de Heere zelf, die den menschelijken geest opwekt tot rechtsstudie „niet uit de natuur en de historie alleen, maar evenzeer uit Gods Woord”. „Naarmate nu de rechtsstudie de lijnen zuiverder trekt en de gegevens juist weet te poneeren, zal de Overheid, daarmede haar profijt doende, te behoorlijker in staat zijn, den juisten weg in te slaan”.

De christelijke kerk bewijst den dienst, dat zij theologisch uitspreekt, „welke de beginselen van Gods Woord zijn”, „niet om die als zoodanig op te leggen aan de rechtsstudie, maar om de overtuiging bij de juristen te wekken”, „dat het waarlijk zoo uit Gods Woord voortvloeit.”

Zijn eenmaal langs verschillende wegen „de vruchten der Christelijke religie” in de overtuiging van den overheidspersoon opgenomen, „dan is het zijn persoonlijke opname, die voor hem beslist en zijn conscientie bindt”. Altoos in dezen zin, dat ook tot den overheidspersoon steeds den eisch kwam, „dat hij zich in en met zijn conscientie, aan Gods Woord zou onderwerpen en juist door aan niets dan aan Gods Woord onderworpen te zijn, vrij zou worden”.

Te veel heerscht „de onware voorstelling, alsof ons „geweten” een soort in ons hart geschreven zedewet was, waarop we onder alle omstandigheden veilig konden afgaan”. Wanneer men meent „Gods Woord niet van noode” te hebben „toont de uitkomst” maar al te zeer, dat het „juist de conscientie” is, „die misbruikt wordt, *om als God te zijn, kennende het goed en het kwaad*”.

Daarom hebben ook de Reformatoren „zich wel zeer gewacht, om ooit de conscientie als zoodanig het karakter toe te kennen van een onfeilbare autoriteit”, die „van de moeite om Gods Woord te raadplegen ontslaan zou”. In de conscientie „binden ook zij den mensch aan Gods Woord en lieten uit dit Woord het licht in de conscientie stralen”²³).

Overheid en Kerk.

De oorzaak van de ongelegenheden, verwickelingen en worstelingen, waartoe de verhouding van de Overheid tot de Kerk in den loop der historie aanleiding gaf, is volgens Dr. Kuyper gelegen in het feit, dat we hier te doen hebben met twee machten, die elk uit eigen wortel opkomen, zonder dat er „in aardische menschelijke vormen” een derde beslissende macht is om de onderlinge betrekking te regelen.

Onder het Oude en Nieuwe Verbond.

In verband met de zeer bijzondere roeping van het oude Bondsvolk gaf God alleen aan Israël rechtstreeksche aanwijzingen voor deze verhouding. Maar wijl de Theocratie met haar directe goddelijke wetgeving, haar Urim en Thummim, haar profeten en zoo veel meer, een geheel eenig karakter droeg, kunnen de voor Israël geldende bepalingen niet straffeloos zonder meer op andere volken worden overgebracht.

Natuurlijk komt men falikant uit, als men een regeling, die alleen daar behoorde, waar een derde, beheerschende macht op aarde aanwezig is, overbrengt op een stand van zaken, waar deze ontbreekt. De poging, om de verhouding tusschen Overheid en „Kerk” uit het Oude Verbond over te brengen op den toestand van het Nieuwe Verbond, is de vruchtbare kern geweest van zeer vele dwalingen op dit gebied, waarvan ook de Calvinisten niet geheel vrijgebleven zijn. Draagt de regeling onder Israël onmiskenbaar een speciaal karakter, eveneens staat het vast, dat ook onder het Nieuwe Verbond de Overheid en de Kerk door God gewilde instellingen zijn, voor wie Hij een bestemming heeft aangewezen en ordinantiën heeft bepaald, krachtens welke Hij een bepaalde verhouding tusschen beide machten wil verwerkelijkt zien. Daarom blijft het plicht, om ook zonder rechtstreeksche aanwijzingen met de gegevens uit Schrift en Historie kritiek te oefenen op verkeerde stelsels, de door God gewilde verhouding op te sporen en naar vermogen in het leven te roepen of te handhaven ²⁴).

Van Constantijn tot de Reformatie.

Vóór de Reformatie teekenen zich duidelijk twee hoofdstroomingen af.

I. Het *Byzantinisme*, ook wel *Caesaropapie* genoemd, die de volkskerk onderstelt, is door Keizer Constantijn uit het Paganisme der Grieksch-Romeinsche wereld op de Christelijke Kerk overgebracht. De formule voor de Caesaropapie vinden we in de bekende toespraak van Constantijn aan de bisschoppen: Gij zijt door God over de inwendige, ik over de uitwendige aangelegenheden der Kerk als bisschop aangesteld. Practisch kwam dit hierop neer, dat het leven van de Kerk als een tak van de Staatsdienst van de Overheid afhing, al werd dit nog niet in theorie geleerd ²⁵).

II. De hiertegenover staande *hiërarchische idee*, die de Overheid aan de Kerk onderwerpt en die nog steeds in de Roomsche Kerk wordt voorgestaan, is verwant aan de Buddhistische en Egyptische traditiën, uit het Judaïsme overgenomen en bedoelt theocratisch te zijn. De souvereiniteit Gods, overgedragen op Christus en door Christus weer overgedragen op Zijn stedehouder, splitst zich over twee sferen, eenerzijds van de Kerk, anderzijds van den magistraat. Zoo ontstaat er door een expresse daad van den Paus een magistrale en kerkelijke macht ²⁶).

De Hervorming.

Tot een helder inzicht in den stand der zaken *in en na de reformatie*,

moeten we vier stroomingen onderscheiden, n.l. I. de Luthersche, II. de Anabaptistische, III. de Rationalistische, IV. de Calvinistische.

ad I. In de Luthersche landen wierpen de vorsten zich op als summus episcopus, opperste bisschop. Keizer Constantijn had zich nog alleen bisschop genoemd. Door het woord summus er aan toe te voegen, stelde de vorst zich in de plaats van den bisschop van Rome (want tot nog toe was de Paus steeds de summus episcopus geweest). Daardoor werd de landsheerlijke macht voor goed over de Kerk gefundeerd.

Het verst ging dit, toen uit de nieuwe juridische faculteiten de stelregel opkwam: „cuius regio, eius religio”, d. i. de godsdienst van den vorst moet ook die van het volk zijn ²⁷).

ad II. De Anabaptisten leerden, dat de christelijke religie als iets nieuws in de wereld was ingekomen, „als een oliedrop drijven moest op de wateren van het leven”, en met het natuurlijke leven geen contact had. Zij waren van oordeel, dat alle gemeenschap tusschen Kerk en Overheid moest afgesneden worden. Uit de Overheid mocht niemand „naar de Kerk loopen” en omgekeerd mocht niemand uit de Kerk een Overheidsambt bekleden, een eed zweren of het zwaard dragen. De Kerk is daarvoor te heilig. De Overheid mag zich niet met de Kerk inlaten, omdat de Overheid te onheilig is ²⁸).

ad III. Erastus erkende, op het voetspoor van Zwingli, maar één souvereiniteit voor den staat en de Kerk en die souvereiniteit berustte bij de Burgerlijke Overheid. Zij trad op als diensdijner Gods, en was als Christelijke Overheid over de Kerk geplaatst. Zij had den plicht om te zorgen, dat er een Kerk was, en dat in die Kerk de zuivere waarheid werd gepredikt; en dit onder beding, dat aan haar de hoogheid ook over die Kerk bleef.

Het koningschap van Christus werd zoo wel niet ontkend, maar het werd samengevlochten met de Souvereiniteit Gods, die op de koningen der aarde gelegd was, en dus als zelfstandig koningschap vernietigd. Op grond van deze overtuiging nu leeraarde Zwingli en bepleitte Erastus in nog consequenter zin, het stelsel, dat niet de kerkelijke ambtsdragers, maar alleen de Overheid het recht bezat, om door uitspraak en tucht voor de zuiverheid van belijdenis en wandel te waken.

Deze Erastiaansche strooming is tegelijk de Rationalistische. Voor ons is vooral van belang er op te letten, dat in ons land de strooming optrad in de Arminianen, de Remonstranten, die wel niet allen leerlingen van Erastus waren, maar toch in dezelfde lijn dezelfde denkbeelden ontwikkelden. Deze Arminiaansche theorie is veel gevaarlijker dan de Luthersch Caesaropapistische en veel bedenkelijker vijand van de Kerk van Christus. De Caesaropapisten in Duitschland immers leerden, dat de koning van het land de opperste bisschop was in de Kerk. De vorst had dan de belijdenis der Kerk als de zijne aangenomen, nam een confessio-neele positie in en streed voor de belijdenis. Zoo hebben de Luthersche vorsten dan ook steeds voor de Luthersche belijdenis gestreden. Bij de

Remonstranten hier te lande daarentegen was het de Overheid, die, niet als staande in de Kerk ter verdediging der belijdenis, maar van hare staatkundige hoogheid uit, de zaken der religie beoordeelde. Oldenbarneveldt wilde dan ook de aanstelling van predikanten van de Overheid laten uitgaan. De Remonstranten wilden voor de Overheid niet alleen het z.g. *ius circa sacra*, maar ook een *ius in sacra*. Zij verlangden niet alleen, dat de Overheid een positie in de Kerk innam, maar ook, dat de christelijke religie verlaagd werd tot eene functie van den staat.

Toen metterdaad ook in Gereformeerde landen de Overheid baas over de Kerk was geworden, lag het in den aard der zaak, dat de Kerk van dat oogenblik af de lotgevallen van de Overheid moest deelen en de ontwikkeling van de staatsidee moest meemaken. Bekend is nu, dat van lieverlee het staatsbegrip is gewijzigd, dat men meer en meer ingang verschaftte aan het denkbeeld, alsof elk volk een soort gemeenschap van burgers was, waarover eene door haar aangestelde Overheid stond. Toen nu dit denkbeeld ingang vond, ontstond daarnaast het idee van de Genossenschaft, vereeniging of corporatie. Deze in een land opgerichte genootschappen werden door de Overheid op één lijn gesteld met het type van den staat en beschouwd als een verzameling van burgers, die zich naar willekeur vereenigden, tot de bereiking van een zeker doel. Burger te zijn was dan hun eerste kwaliteit, want alleen in kwaliteit van burgers vormden ze hun vereeniging. Aan de Overheid kwam daarom het recht toe te bepalen op welke wijze zulk een vereeniging, zulk een staat in het klein in 't leven zou kunnen treden. Zoo ontstond het genootschapsrecht, het *ius collegiale*. Toen nu dit denkbeeld van het collegiale recht steeds meer doordrong, begon men het in staatsrechtelijke kringen ook toe te passen op de Kerk. Men ging de Kerk ook als een Vereeniging beschouwen, als een Genossenschaft, als een gemeenschap van burgers, die door wilskeuze zich vereenigen tot een religieus doel. De wortel der Kerk werd dus niet langer genomen in Christus, de wedergeboorte en het geloof, maar in de wilsdaad van eenige zich vereenigende burgers. Vandaar, dat men het begrip van Kerk ook ging toepassen op Joden en men in dien zin sprak van een Israëlitisch kerkgenootschap. Zoo deed de Overheid. En de Kerk? Zij zag niet in, dat ze zelfmoord pleegde, indien ze zich niet van allen collegialen band losmaakte. Alle collegialisme gaat lijnrecht in tegen den aard, het wezen en de eischen van de Kerk van Christus. „De Kerk moet liever alles lijden en elk voordeel prijsgeven dan door een enkele vezel aan het moorddadige en verraderlijke collegiale stelsel verbonden te zijn”.

„Een vereeniging wordt uit het contract geboren en de Kerk van Christus is de stichting van zijn majesteit”.

„De Kerk van Christus bestaat, waar ze bestaat, krachtens de eeuwige verkiezing en is in het leven geroepen door de roeping des Zoons in het Woord. Christus als onze gezalfde Koning sticht overal, waar een kerk gesticht wordt, een kolonie, als we ons zoo mogen uitdrukken, van

het Koninkrijk der hemelen en Hij doet dit *jure suo*, d. w. z. uit eigen machtsbevoegdheid”.

Nooit mag de Kerk zich laten „verleiden, om de eere van Christus prijs te geven, of zich als Kerk voor de Overheid te vernederen. Schikken in een noodzakelijken en onvermijdelijken toestand mag en moet ze zich, maar een Kerk, die metterdaad het hoog en fier bewustzijn heeft, van Christuswege ingesteld te zijn, zal zelve nooit één vinger uitsteken, om de hoogheid van den Staat te eeren, als stond die *boven* de hoogheid van haar Koning in de hemelen”²⁶⁾.

ad IV. Welke waren nu *de Calvinistische grondbeginselen* inzake de verhouding van Overheid en Kerk? Allereerst de erkenning van het Koningschap van Christus over Zijn Kerk met de daaruit voortvloeiende vrijheid der Kerk en daarnaast de erkenning van het hoog gezag der Overheid in den Staat. Men zag de noodzakelijkheid in om onderscheid te maken, tusschen de wijze, waarop Gods autoriteit in den burgerstaat gelden moet, en de wijze, waarop die werkt in de Kerk. „Volgens de Heilige Schrift zijn die twee geheel en al onderscheiden. God Drieëinig is de Koning over alle koningen, die voor het bestuur van landen en volken zijn autoriteit en macht op de regeeringen dezer landen gelegd heeft; maar naast deze burgerlijke regeeringen is een geheel afzonderlijk regiment door God over Zijn kerk besteld, en dit regiment heeft Hij niet aan de koningen der aarde gegeven, maar aan zijnen Zoon Jezus Christus, in Zijn hoedanigheid van Middelaar”. Zoo zijn kerk en staat twee huishoudingen, waarin tweeërlei scherp onderscheiden gezag geldt. In de huishouding van den staat het gezag van den gebieder, die bij de Gratie Gods regeert, en in de huishouding der kerk het gezag van Christus als den voor die Kerk van God gezalfden Koning; daarom is dus de Kerk vrij en heeft op aarde geen souverain gezag over zich. En vraagt men of deze twee levenssferen, die van de kerk en van den staat dan geen enkel punt van aanraking hebben, en alzoo los naast elkander staan, dan moet geantwoord, dat ze zulk een punt van vereeniging zeer zeker hierin bezitten, dat de oorspronkelijke Souvereiniteit, die èn voor den Staat èn voor de Kerk geldt, de ééne almachtige Souvereiniteit van den Drieëningen God is. „Zijns is de Staat, Zijns is de Kerk en het onderscheid tusschen beide regimenten ontstaat slechts hierdoor, dat de Heere onze God Zijn autoriteit over den Staat op een ander gelegd heeft, dan Zijn autoriteit over Zijn Kerk”.

Christus en de Overheid staan dus naast elkander. Christus als koning over de Kerk en de Overheid als de drager van souvereiniteit over de burgerlijke bedeeing.

Dat de Overheid *als zoodanig* (in haar kwaliteit) zich ook niet met uitwendige aangelegenheden der Kerk heeft in te laten, volgde voor de oude Calvinisten mede uit het feit, dat zij als instelling van Gemeene Gratie onder alle volkeren bestaat. Immers, „wanneer de Kerk aan de Overheid een bemoeiing met kerkelijke zaken toestaat, metterdaad omdat

dit uit het ambt van den Magistraat als zoodanig voortvloeit, dan kunnen natuurlijk de overheidspersonen óók ongeloovigen zijn en dit juist leidt tot verwoesting van de kerk en schending van de eere van Christus". En omgekeerd gold evenzeer, dat de Overheid de uitspraken der Kerk niet blindelings te volgen heeft, maar „het recht om zelf te oordeelen bezit". „Dit zijn de eigenlijk dieper liggende beginselen, die onze vaderen op grond van de Schrift met kracht voorstonden, metterdaad goede beginselen, welker verdediging wij van harte moeten bijvallen".

Roomsche en Byzantijnsche bijmengselen vertroebelen de Calvinistische grondbeginselen.

Te betreuren is het, dat onze Vaderen deze beginselen niet onverzwakt handhaafden, maar op verschillende punten daarvan afweken, althans de consequenties niet aanvaardden. De Roomsche beschouwing, „die aan de theocratie, aan eene niet meer bestaande en geldende bedeeling ontleend was", deed nog te zeer haar invloed gelden. Onder Israël trad het religieuse leven op den voorgrond en had het civiele en sociale leven alleen beteekenis om aan de religieuse idee van Israël een vorm te geven. En zoo was het Rome's doel, om ook in de Kerk van Christus het denkbeeld te wekken, dat eigenlijk de Kerk domineeren moet ook over het staatkundige leven.

Deze gedachte, die al dateerde van de eerste eeuwen onzer jaartelling, vond een vruchtbaren bodem in de gekerstende landen van Europa, die door een *kerkelijke* macht tot burgerlijke organisatie in hoogerem zin gekomen waren. Het kerkelijke bleef voorop staan, inzoover „alleen de gedoopten gerekend werden tot burgers en poorters van dien kring, waarover het civiel bestuur optrad". *De kerkelijke gemeente en de burgerlijke gemeente werden gedacht als één Christelijke gemeente met kerkelijke en burgerlijke verzorging, die ter eerster instantie als kerk bestond.* Aldus was de toestand bij het opkomen der Westersche Christenheid, dat een *civiel* magistraat in de *kerkelijke* gemeente optrad voor de verzorging der *uitwendige* belangen.

„Gelijk een mensch verzorging noodig heeft voor ziel en lichaam, zoo zag de gemeente haar geestelijk bestaan verzorgd door de kerk en haar lichamelijk bestaan door 't magistrale bestuur". En zooals „de geestelijke verzorging praedomineert", zoo stond „ook uit den aard der zaak het kerkelijke op den voorgrond". In de lijn van deze gedachten noemden ook de oude Gereformeerde dogmatici, mede op het voetspoor van Calvijn, de Overheid een *kerkelijke* regeering. „De burgerlijke Overheid treedt als kerkelijk Gouvernement op *in* de Kerk".

Uit deze eene dwaling, „dat men de gemeente in den wortel opgevat heeft als kerkelijke gemeente, doch met civiel bestuur voor uitwendige belangen", vloeide de andere voort, „dat de Overheid zich positief met de prediking der waarheid begon in te laten en dat zij optrad tegen de ketterij".

Wel bleef men er aan vasthouden, „dat uit het ambt der overheid als

zoodanig geen enkele bemoeiing met de kerk volgt". Inzake de Kerk werd niets opgedragen „aan de Overheid, maar aan den persoon van de Overheid" en dat „alleen indien dezelve geloovig is", „kunnende hetgeen van ongeloovige of kettersche Overheden hier gedaan wordt niet anders dan als een onrechtmatig geweld worden aangemerkt."

Maar „is de overheidspersoon tevens Christen, dan moet hij niet als Overheid, maar als Christen zijn zorgen hebben voor de Kerk".

Zoo hadden de Christelijke overheidspersonen volgens Van Maastricht, een der bekendste oude Gereformeerde theologen:

1. den plicht van bescherming, bestaande in:
 - a. wegneming van alle beletselen der ware religie;
 - b. bevordering van de openbare beoefening der ware religie;
 - c. voorziening in al wat voor de ware religie uitwendig noodig is.
2. de macht om te „ordineeren", d. i. om:
 - a. de kerk in dienst, tucht en regeering te reformeeren;
 - b. kerkelijke vergaderingen saam te roepen;
 - c. openlijk te bevestigen de wettige instellingen naar Gods Woord;
 - d. te zorgen, „dat de kerkelijke zaken kerkelijk bezorgd werden".
3. de zorg om „aan te zetten en aan te dringen" d. i. om:
 - a. door zending het Evangelie voort te planten;
 - b. de menschen te bewegen tot aanneming van de ware religie;
 - c. in 't uiterste geval ketters „om hals" te brengen.

Deze dooreenmenging van de hoedanigheid van overheidspersoon en christen, die „leidde tot eindelooze verwarring", was een kapitale fout. Immers „een Overheid is altoos met dezelfde majesteit des Heeren bekleed en dit maakt de Overheid uit. Wat de Overheid er bij is, vloeit niet uit de magistratuur zelf voort. Een burgemeester kan tegelijk lid van een sociëteit zijn, terwijl hij toch op de sociëteit niets te zeggen heeft en teruggedrongen zou worden, indien hij zich met de zaken zou gaan bemoeien. Een overheidspersoon, die aandeelen heeft in een maatschappij, is in de vergadering van aandeelhouders geen Overheid, maar aandeelhouder". „Zoo ook kan in de kerk van Christus de overheidspersoon als persoon in Christus gelooven, maar als zoodanig kan men het magistraat en geloovige zijn nooit combineeren".

Een overheidspersoon is als Christen en als lid van de kerk „onderworpen aan den kerkeraad". „Als Christelijk persoon" heeft hij „de zorg en den plicht voor de kerk bij te dragen en datgene te doen, wat de Christen doen moet".

„In de vergadering der geloovigen komt alleen de geloovige broeder en nooit de magistraat" ³⁰⁾.

We vinden bij de Gereformeerde theologen *eene verdediging van eigenlijk twee elkander uitsluitende stelsels*: aan den eenen kant van *de vrijheid der Kerk tegenover de vrije Overheid*, aan den anderen kant *een inruimen van een recht van bemoeiing met kerkelijke zaken (ius circa sacra) aan de Overheid*.

De vrijheid der Kerk hebben de Gereformeerden verdedigd tegenover de theorie, die uit Duitschland gekomen, in ons land in den vorm van het Arminianisme, door Oldenbarnevelt c.s. werd bepleit. Daar ook Rome de vrijheid der Kerk altijd hoog stelde, eischten de Gereformeerden, „om nu goed en duidelijk te doen inzien, dat ze niet bedoelen in het Roomsche spoor over te gaan”, in tegenstelling met Rome „zelfstandigheid van den magistraat tegenover de Kerk”.

Wanneer ze zich bij die twee punten gehouden hadden, „dan waren onze vaders voorwaar op den juisten weg gebleven. Doch onze vaders deden dit niet, ze zochten een middenweg te bewandelen, om zoo de Kerk met de Overheid in een zeker verband te zetten. Zullen we dit den Gereformeerden theologen te hard rekenen? Neen, dat kunnen en mogen we niet”. „Toen men eenmaal eerst de weeën en ellende ondervonden had, van wat het zeggen wilde, de Overheid tegen zich te hebben, met name in ons land, lag het voor de hand, dat zij, toen zij eenmaal getriomfeerd hadden en de Overheid zelf de Gereformeerde belijdenis was toegedaan, op hun beurt nu eens de voordeelen van de inmenging der Overheid in kerkelijke zaken wilden genieten”.

„Daarbij kwam, dat wanneer de Kerk zulk een verhouding niet aanvaard had, de Overheid die toch aan de Kerk zou hebben opgedrongen”.

Doordien de buitenlandsche politiek beheerscht werd door den religie-strijd, was het vanzelfsprekend, „dat de Overheid zich binnenslands met de zaken der religie” inliet. Ook moet men niet vergeten, „dat in ons land ten allen tijde een groote Roomsche minderheid bleef bestaan, die, wanneer men ze vrijuit liet gaan, niet te vertrouwen was, omdat ze gaarne den vijand bij elken inval de behulpzame hand bood”.

„Het is te begrijpen, dat, zoolang de zaken van den staat tevens de zaken van de religie waren, het onmogelijk was tot een juist inzicht te komen, omtrent de goede verhouding van staat en kerk”. Zoo kwam het, dat de Gereformeerde vaders „zich schikten, de scherpe lijnen van het beginsel begonnen te verliezen en een gemengd stelsel aanvaard hebben”. Door den hoogen prijs, hun geboden, lieten ze zich verlokken om, wat ze noemden, „op de andere poincten te patiënteeren en den beteren dag af te wachten”.

De Overheid zou dan niet hebben het *ius in sacra*, omvattend de prediking des Woords, de bediening der sacramenten en de handhaving der tucht, maar wel het *ius circa sacra*, bestaande in: het recht en den plicht om den zuiveren godsdienst in te stellen, te bewaren en te reformeeren, het recht om kerkverwoesters en kettters te bedwingen en te zorgen voor den waren godsdienst, den dienst des Woords te verzorgen en scholen te stichten, de dienaren des Woords desnoods met geweld bij hun plicht te houden, de kerkenorde te handhaven, synodes saam te roepen, daarbij tegenwoordig te zijn en de decreten van zulk een synode zelfstandig uit te voeren.

Duidelijk blijkt hier „hoe de spitsvondige onderscheiding van Constan-

tijn van een *ius circa sacra* en een *ius in sacra* wel mooi schijnt, maar hoe zij, in gematigden vorm bij onze Vaders ingevoerd, een toestand in 't leven roept, die op niets anders uitloopt, dan op een overheersching van de kerk door den soeverein van het land".

De Gereformeerden hebben, „door aan de Overheid dit breede *ius circa sacra* toe te kennen, het koningschap van Christus tot een titulair koningschap gemaakt. Christus is in naam koning Zijner Kerk. Hij kan in de Kerk niets uitvoeren, omdat feitelijk de aardsche Overheid in de Kerk regeert" ³¹).

Uitwendige dwang door de Overheid voor de Kerk?

Wat de consciëntievrijheid betreft, steeds hebben onze Gereformeerden de stelling verdedigd, dat de Overheid niets te maken heeft met wat in iemands binnenste omgaat, en ze breidden deze stelling uit in dien zin, dat de Overheid niet had in te dringen in iemands huiselijk leven of in het leven van iemands vriendenkring. In alles wat tot de consciëntie en het huiselijk leven behoorde was ieder vrij, „ook de atheïst en de volkomen ongelovige". Dit was een groote schrede vooruit, vergeleken bij het Roomsche stelsel der inquisitie. „Maar het beginsel, dat consciëntievrijheid ook eischt een uiting van gedachten, een openbaring van het consciëntieleven, een propagatie van denkbeelden en het hebben van een eigen eeredienst ten behoeve van de religie, ontbreekt bij de toenmalige Gereformeerde theologen", „omdat zij veel te veel door de Roomsche theorie bevangen waren om tot dit hooger inzicht te komen". Voor hun, zij het dan onvolledig aanvaarden van de vrijheid van consciëntie beriepen onze vaders zich vooral op:

2 Cor. 1 vers 24: „Niet dat wij heerschappij voeren over uw geloof, maar wij zijn medewerkers uwer blijdschap";

2 Cor. 5 : 11: „Wij dan, wetende den schrik des Heeren, bewegen de menschen tot het geloof";

2 Cor. 10 vers 4: „Want de wapenen van onzen krijg zijn niet vleeschelijk, maar krachtig door onzen God, tot nederwerping der sterkten".

In deze schriftuurplaatsen wordt direct of indirect „aan de Overheid het recht ontzegd" om „in den geestelijken strijd met wapenen op te treden".

„Ook wezen de Gereformeerden op het doellooze van elken dwang. Het bloed der martelaren was altoos gebleken het zaad der kerk te zijn en het bloed van andere martelaren het zaad der sekten. Hoe meer men met geweld regeerde, des te sterker wies het onkruid op".

Maar hoe sterk beslist ze in dit opzicht tegenover de dwingende macht van de Overheid optraden, toch stelden de Gereformeerde theologen, zooals we zagen, zich op andere punten zeer beslist tegenover de theorieën der dusgenaamde moderaten, welke zij *samaritanisme* noemden.

Naast hun beschouwing bestond reeds bij Willem van Oranje en enkele andere hooggeplaatsten de opvatting, dat zeer zeker de Overheid, als dienaar van Gods beschouwd, volstrekt niet sceptisch tegenover de waar-

heid mocht staan, dat echter de Overheid door elke rechtstreeksche bemoeiing met de zaken der religie, de ware religie des geestes benadeelde en juist altoos de verkeerde en kettische meeningen, 't zij opzettelijk, 't zij in de uitkomst de hand boven het hoofd hield. Daarom moest de Overheid „het hooger standpunt” innemen, „dat de Kerk moet leven uit eigen geestelijke kracht”. Tot dit hogere standpunt kon men evenwel toen niet algemeen komen. Men was in theorie overtuigd, dat de Overheid tot taak had „om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valschen godsdienst”.

Echter moet er op gewezen, dat in de practijk de Nederlandsche Overheden in de koloniën, aan haar gezag, zij 't ook indirect, onderworpen, nooit „één maatregel genomen hebben, om de afgoderij als zoodanig uit te roeien”. „Ze bepaalden zich tot het uitzenden van predikers om aldus de menschen te leeren en ze in de kerk te brengen. Door het koloniaal bezit kreeg juist deze quaestie een acuut karakter. De grofste afgoderij werd als zoodanig nooit geattaqueerd, maar steeds geduld”. Deze inconsequentie getuigt reeds tegen de opvatting van de Gereformeerde vaders. Van veel meer belang is echter, dat ook „de Schrift, niet in het Oude, maar in het Nieuwe Testament een ander standpunt” aanwijst.

Uit Matth. 13 vers 27—30 blijkt, dat het niet geoorloofd is het onkruid, omdat het onkruid is, uit te roeien, maar het moet juist tezamen met de tarwe opgroeien tot de dag des oogstes.

Hetzelfde volgt uit het standpunt, dat door Jezus tegenover Petrus en Pilatus is ingenomen. Jezus gebood Petrus, om zijn zwaard weer in de scheede te steken, dat hij getrokken had, om voor de zaak des Heeren te strijden. En tot Pilatus sprak Jezus: „Mijn Koninkrijk is niet van deze wereld. Indien Mijn koninkrijk van deze wereld ware, zoo zouden Mijne dienaars gestreden hebben, opdat ik den Joden niet ware overgeleverd, maar nu is Mijn koninkrijk niet van hier” (Joh. 18 : 36). „Alle strijd met geweld en wapenen ter bevordering van Zijne zaak wordt hier door den Heere afgekeurd en op zij geworpen”.

Onder de bedeeeling van het Nieuwe Testament kan de Overheid het recht om te beoordeelen „wat ketterij en geen ketterij is” niet bezitten, tenzij het uitdrukkelijk door Christus aan de Overheid is opgedragen. Daar nu Christus niet met één woord en de Apostelen niet met één enkele syllabe er van spreken, ontbreekt ten eenenmale alle bewijs zulk een recht aan de Overheid toe te kennen. Duidelijk wordt dit in Rom. 13, waar de Apostel het mandaat van de Overheid als dienaressse Gods ontwikkelt. Er wordt gesproken van belastingbetalen, het zwaard dragen en over de justitieele bevoegdheid van de Overheid; het mandaat evenwel om de ketterij uit te roeien ontbreekt ten eenenmale. Hier ontbreekt dus elke aanwijzing, alsof de Overheid werkelijk geroepen was, zich met kerkelijke zaken of met zaken der waarheid in te laten. „Hadden de Gereformeerden Rom. 13 geschreven, dan zouden ze voorwaar in de

eerste plaats geschreven hebben, dat en hoe de Overheid tegen de ketterij, afgoderij en valschen godsdienst moest optreden. Wat er dan juist in de eerste plaats had moeten staan, wordt daarentegen door Paulus absoluut uitgelaten”.

Eindelijk moet nog gewezen worden op hetgeen onze Vaders uit het Nieuwe Testament aanvoeren tegen de Roomsche theorie, dat alle ketters moeten gedood worden. Ze wezen er op, dat de discipelen bestraft werden bij het vragen om vuur van den hemel over de Samaritanen (Lucas 9 vers 54, 55). „Wie geeft nu het recht te zeggen, dat als het erge ketters geweest waren, het dan wel geschied zou zijn”, zooals de discipelen het wenschten, „alsof er hier te onderscheiden ware tusschen erge en niet erge ketters?”

„Integendeel, hier wordt absoluut gesproken. De Christusverwerping is het meest fundamenteele inzake ketterij. Hem wilden de Samaritanen niet ontvangen. En keurt de Christus de vraag der discipelen goed? Neen, Hij bestraft hen juist”³²⁾.

Dr. Kuyper's ideaal inzake de verhouding van Overheid en kerkelijk instituut.

Thans rest ons nog weer te geven, hoe Dr. Kuyper in de periode van 1880—1894 dacht over „de wijze, waarop naar de beginselen der Gereformeerde belijdenis en naar Gods Woord de verhouding tusschen Overheid en Kerk dan wel bestaan moet”.

Deze kwestie is van zoo overwegend belang, „omdat, wanneer Gij mij zegt, welke verhouding gij stelt, ik u zeggen zal, wat uw staats-, rechts- en kerkbegrip is”.

Daarbij dient eerst gelet op hetgeen Dr. Kuyper zag.

A. als punten van overeenkomst en aanraking;

B. als punten van verschil.

ad A. 1. Overheid en Kerk zijn beide instituten, door God gegeven ter bestrijding van de zonde; de Overheid om de zonde in te toomen en te beteugelen, en de Kerk om de zonde principiëel te vernietigen en te overwinnen. Beide zijn dus vruchten van genade; geen van beide komt voor in het Paradijs en in den vorm, die ze nu aannemen, zullen ze ook niet voorkomen in het Rijk der Heerlijkheid.

2. Overheid en Kerk sluiten zich beide aan bij „de ordinantiën Gods, die in de Schepping voor ons menschelijk leven gegeven zijn”.

3. Overheid en Kerk raken elkander hierin, „dat elk kerkelijk subject tevens subject der Overheid is” en dat de Kerk niet anders dan op het grondgebied, waarover de Overheid heerscht „openbaar kan worden”³³⁾.

ad B. De punten van verschil tusschen Overheid en Kerk zijn:

1. De Overheid komt op uit de Gemeene Gratie, de Kerk uit de Particuliere Genade.

2. De Overheid leeft als zoodanig bij het natuurlijke redelicht en de Kerk bij het licht der Openbaring.

3. De Overheid heeft geen verdere roeping dan die zich uitstrekt tot dit aardsche leven. De Kerk heeft een roeping, die de aardsche perken overschrijdt. Immers „het koninkrijk Gods, waarvoor de kerk orgaan en instrument is”, blijft tot in eeuwigheid.

4. De Overheid oefent gezag uit over alle personen, die in een land wonen, de Kerk omvat alleen de vergadering der geloovigen.

5. De Overheid strekt haar gezag uit over wat uitwendig is, de Kerk oefent haar kracht in hoofdzaak uit op geestelijk terrein en dus in het onzichtbare.

6. De Overheid heeft dwingende macht, de Kerk alleen middelen van geestelijke overtuiging.

7. De Overheid zelf is hoofd over haar rijk op aarde, de Kerk eert en gehoorzaamt Christus als haar Hoofd in de Hemelen.

8. De Overheid is in alle landen en tijden aanwezig, de Kerk had tot op Constantijn slechts een zeer klein terrein, en ook nu nog niet een derde van de bevolking der aarde en zelfs dit nog voor het meerendeel nominaal.

9. De Overheid is uit haar aard plaatselijk of nationaal, terwijl het juist de strekking der Kerk is, om zich als oecumenische macht over de grenzen van alle natiën heen te schuiven.

10. De Overheid kan op eenzelfde plaats slechts alléén bestaan, de Kerk kan zich in eenzelfde land, in eenzelfde plaats, ja in eenzelfde gezin in zeer geschakeerden vorm openbaren.

Het nauwe contact tusschen Overheid en Kerk ontstaat hierdoor, dat de Kerk beginselen belijdt en propageert omtrent allerlei objecten, waarvoor de rechtsinstituten moeten uitgaan van den magistraat, met name omtrent het gezag zelf, het huwelijk, de armenzorg, de opvoeding, de personen en de goederen, en omgekeerd doordien de Kerk behoefte heeft aan het houden van vergaderingen, aan gebouwen, aan bezittingen en soms ook aan politiehulp om de haar toekomende rechten tegenover onwilligen te handhaven. Nu kan de Overheid bij de regeling dezer objecten de Kerk voorbijgaan en bij haar uitwendig optreden de Kerk afbreuk doen door op haar terrein te treden en haar te wringen in rechtsregelen, die met haar natuur in strijd zijn. Maar ook omgekeerd kan de Kerk door haren invloed op de geesten haar beginselen aan de Overheid opleggen. Hieruit wordt vanzelf een *worsteling* van macht en macht geboren, die verschillen zal naar het historisch verleden, naar de eenheid of gedeeldheid der bevolking en belijdenis, naar gelang de Overheid paganistisch, zelf Christelijk of onverschillig is, naar den aard der belijdenis en der kerkenorde, waaronder de kerken leven, naar den aard der staatsinstellingen, in zooverre die meer absolutistisch of democratisch kunnen zijn en eindelijk naar gelang van de rijpere of minder rijpe ontwikkeling der bevolking.

Vandaar, dat één regel niet voor alle toestanden kan gelden.

Vraagt men echter naar den *norm*, die hier als ideaal in 't oog moet gehouden, „dan behoort” gestreefd te worden naar zulk een toestand, dat de Overheid zelfstandig” „haar staatsinstellingen in overeenstemming brenge met de ordinantiën Gods, gelijk die bij het licht der natuur, maar ook door Gods Woord kunnen gekend worden, en dat de kerken van hare zijde zich geheel vrij naar eigen aard ontwikkelen, zich autonoom inrichten en in eigen onderhoud voorzien. Voorts, dat de Overheid, zonder keur de kerken in het *publieke recht* opneme”, en dit „*publiekrechtelijk karakter der Kerk*” erkenne:

1. „door haar als een verschijnsel van eigen type in het volksleven die burgerrechtelijke positie te geven, die door haar geëischt wordt”, („De Overheid mag geen algemeene wet op de kerkgenootschappen hebben, die ook voor Joden en alle anderen geldt, geen wet op vereenigingen, die voor dans- en schermvereenigingen geldende, ook voor de Kerk geldt, maar een afzonderlijke titel moet er in het burgerlijk wetboek zijn, waaruit blijkt, dat de Kerk in een eigen vorm optreedt, voor haar rechten in verweer opkomt, goederen bezit etc.”)

2. „door haar advies in te winnen over de regeling van alle aangelegenheden, die van gemengd karakter zijn;

en eindelijk, dat de beslissing in deze worsteling hierin gevonden wordt, dat de Overheid als in den Staat de architectonische macht autonoom en soeverein haar wil doorzet, maar dat omgekeerd de kerken door haar invloed op de burgers van het land in de *parlementaire vergaderingen* haar invloed doen gelden om te weren, wat met haar beginselen strijdt en te doen gelden, wat uit haar beginselen voortvloeit”.

„Zoo wordt metterdaad in de constitutioneele monarchie dat gereede middel geboden, om, indien de Kerk maar met kracht van overtuiging predikt, zelf langs den weg van overtuiging tot eenheid van rechten te komen. Daarin ligt dan ook vanzelf opgesloten, dat de Overheid geen gelden aan de Kerk mag geven. Dit zou alleen kunnen in een land, waar slechts ééne kerk bestond en alle burgers tot die ééne kerk behoorden. Zoodra er echter in een land verschillende openbaringen van het lichaam van Christus zijn en niet alle burgers er in zijn opgenomen, is geldelijke uitkeering van de Overheid aan de Kerk, alle overheidsbemoeiing en invloed op de kerken eene daad, waardoor de Overheid de neutraliteit schendt. De uitkomst heeft geleerd hoe de geldelijke band de zilveren koorden werden, waardoor de *libertas ecclesiae* (de vrijheid der Kerk) werd gebroken”, hoe „niets zoozeer de Kerk bedorven heeft als juist dat vreemde geld, die van den Staat ontvangen aalmoes”. „Christus is rijk genoeg. Hij Zelf houdt door den ijver van de geloovigen Zijne Kerk in stand”, „terwijl zij haar schatten vindt niet in goud, zilver en andere aardsche dingen, maar alleen in Christus, haren Heiland”.

„Het gelukkigst zijn de consequentiën van het Gereformeerde beginsel tot dusverre ontwikkeld in de Vereenigde Staten van Amerika”. „De Overheid erkent dienaresse Gods te zijn, die daarom ook biddagen uit-

schrijft, publiek in hare vergadering het gebed eert, de heiliging van den Zondag in stand houdt, ja aan het hoofd harer Constitutie uitspreekt, dat het God is, Die aan het volk van Amerika het recht gaf zijn staat alzoo in te richten. Van politieke zijde bestaat hier dus een opvatting van de Overheid, beter en strenger in antirevolutionairen zin, dan in eenig land van Europa. En op dat terrein, waarop de kerken van Christus leven, wordt ganschelijk niet door de Overheid gesubsidiëerd, zijn de kerken geheel vrij en worden ze door de maatschappij en de Overheid geëerbiedigd". Dit is althans ten deele de verwezenlijking van het denkbeeld van de vrije kerk in den vrijen staat, die door de tegenstelling van Particuliere Genade en Gemeene Gratie in kiem in Calvijn's stelsel verscholen lag ³⁴).

Door deze gedachte is het Calvinisme opgetreden, „niet alleen als theologische richting of kerkelijke openbaring", „maar ook als *vormende* kracht voor 't maatschappelijk leven en dat van rijken en volkeren".

¹) Dr. A. Kuyper Dictaten Dogmatiek (Uitgave J. H. Kok te Kampen) Locus de Magistratu 19.

²) Dr. A. Kuyper E Voto Dordraceno (Uitgave J. H. Kok te Kampen) I 40, 43, 188; II 82, 297; III 467, 468, 555, 593; IV 18, 20, 114, 286.

Dr. A. Kuyper Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid (Uitgave J. H. Kok te Kampen) I 167, 173; II 216, 217, 222—227; III 451.

Locus de Deo I 28, 37, 62—64, 104—107; III 57.

Locus de Sacra Scriptura I 24.

Locus de Homine 105, 112, 113, 123.

Locus de Salute 98, 101, 102.

Locus de Ecclesia I 123, 124.

³) E Voto I 46, 48, 53, 68, 72—80, 346, 385; II 83, 296, 299, 310, 330, 331, 410, 411, 532; III 355, 472, 509; IV 126, 231, 232, 284—286, 546.

Encyclopaedie II 57—60, 228—230, 233, 254.

Locus de Deo I, 108; Locus de Homine 120; Locus de Salute 99, 101, 104; Locus de Magistratu 64.

⁴) E Voto II 295, 331, 332; IV 100 en passim in het geheele werk.

Encyclopaedie II 352, 353 en passim in het geheele werk.

Dictaten Dogmatiek, Locus de Deo III 224 en passim in het geheele werk.

⁵) E Voto I 54, 396, 421; II 187, 203, 205; III 382; IV 22, 82, 83, 100—102, 126.

Encyclopaedie II 231, 232, 252, 255.

Dictaten Dogmatiek, Locus de Deo I 65, 66, 108, 109, 368; III 224, 239—241.

Locus de Providentia 125, 126, 185, 186, 245. Locus de Peccato 120, 121, 139.

Locus de Foedere 28, 29, 37, 118, 119, 122—131, 135. Locus de Ecclesia 125.

Locus de Sacramentis, 86, 87. Locus de Magistratu 17, 22, 24, 25, 29—36, 41, 50, 52—54, 57, 122, 123, 188, 222.

⁶) Encyclopaedie II 323, 326, 330. Dictaten Dogmatiek, Locus de Deo III 224, 240, 241; Locus de Foedere 118, 119, 131, 136, 137, 140. Locus de Christo III 177, 178, 193, 194, 195. Locus de Magistratu 26, 49, 101, 139, 186, 187.

⁷) E Voto II 204, 205; IV 65, 101. Dictaten Dogmatiek: Locus de Foedere 119, 126—129, 135, 137—139. Locus de Christo III, 176, 177. Locus de Magistratu 39, 40, 46—49, 51, 58—60, 66, 67, 74, 75.

⁸) E Voto I 76; IV 100.

Encyclopaedie II 231. Dictaten Dogmatiek: Locus de Deo III 241. Locus de Magistratu 31.

⁹) E Voto I 52—54; II 18; III 191, 192, 512—524, 556—560, 589, 593, 594, 609.

Encyclopaedie I 154, 155, 182, 201, 202; II 217, 227, 230—232, 253—258, 261—264, 273, 298—303, 309, 312, 313, 315, 316, 319, 322—336, 341, 343, 345; III 4, 448—453, 563, 568, 575, 576.

Dictaten Dogmatiek: Locus de Deo I 6, 7, 11, 12, 42—45, 48, 49, 51, 62, 64, 65, 85, 102—104, 116, 131, 132; II 4, 17, 33; III 240, Locus de Homine 129. Locus de Peccato 84—86, 142, 143. Locus de Salute 106. Locus de Ecclesia 125. Locus de Magistratu 52, 61, 104. Ook: Locus de Foedere 130.

¹⁰⁾ E Voto III 355, 464; IV 64, 186, 305—307.

Encyclopaëdie II 258, 259; III 453.

Dictaten Dogmatiek: Locus de Deo I 66, 69, 77, 82, 93, 94, 99, 100. Locus de Ecclesia 124.

¹¹⁾ E Voto III 496, 500, 501, 502, 593; IV 75, 76, 146, 257, 258.

Locus de Homine 89. Locus de Magistratu 62.

¹²⁾ Locus de Magistratu 177, 178, 182, 183, 233, 234, 331, 332. Locus de Christo 179.

¹³⁾ Encyclopaëdie I 135, 136, 159; II 152, 252.

Dictaten Dogmatiek: Locus de Foedere 136, 137. Locus de Christo III 177, 178. Locus de Sacramentis 87. Locus de Magistratu 27, 32, 42—45, 67—72, 95, 96, 98, 99, 103, 107—109, 226, 332, 333.

¹⁴⁾ Locus de Magistratu 7, 8, 17, 18, 32, 36, 38, 39, 65, 66, 121—123, 160, 161, 172, 178, 180—182, 212, 213, 221, 226, 227. Locus de Christo 178. Locus de Foedere 126, 127. Locus de Ecclesia 238, 239, 271—275.

E Voto IV, 48, 50, 51, 53, 54, 80, 81, 82, 83, 126, 470.

¹⁵⁾ E Voto I 414, 415; II 317; III 461, 462.

¹⁶⁾ E Voto III 619, 620; IV 342, 343, 373—375. Locus de Deo I 73, 74. Locus de Magistratu 216, 217.

¹⁷⁾ Encyclopaëdie I 174, 236, 247, 256, 266, 271, 283, 284, 293, 294, 297, 303, 304, 306, 310, 311, 462; II 263, 627.

E Voto I 53, 146, 178, 238, 255.

¹⁸⁾ Encyclopaëdie I 154, 155, 159, 173, 174, 183, 204, 215, 539; II 232, 326, 327; III 461.

Locus de Deo I 50, 70, 74. Locus de Ecclesia 247, 248. Locus de Magistratu 138.

¹⁹⁾ E Voto I 52—55; II 185; III 598.

Locus de Deo I 282, 283. Locus de Foedere 137.

²⁰⁾ E Voto III 502; IV 462. Locus de Magistratu 171, 217, 318, 330, 331.

²¹⁾ E Voto I 20, 46, 59, 64, 65, 71, 180—182, 190, 191, 357—359; II 366; III 461—464, 487, 503; IV 55—58, 61—68, 75, 77, 80, 81, 90, 91, 135, 256, 257, 304, 311. Locus de Ecclesia 272, 273, 281.

Locus de Magistratu 3, 99, 108, 131, 136, 137, 160—163, 212—216, 318.

²²⁾ E Voto I 101, 219, 412; III 318, 319, 479, 611, 619, 620, 627—629; IV 1—24, 82, 84, 114—121, 136, 141, 143, 146, 171, 172, 207, 211, 212, 215.

Locus de Foedere 119, 126, 127, 136. Locus de Magistratu 39, 100, 132—134, 332—336, 344—352.

²³⁾ E Voto III, 322, 496, 498, 499, 502; IV 156.

Locus de Magistratu 329, 332—334.

²⁴⁾ Locus de Magistratu 362—365.

²⁵⁾ Locus de Magistratu 6, 7, 359, 375, 376, 381, 414.

²⁶⁾ Locus de Magistratu 7, 13, 201, 359, 360, 413.

²⁷⁾ Locus de Magistratu 383—385.

²⁸⁾ Locus de Magistratu 14, 15, 385, 386.

²⁹⁾ E Voto III 287, 317, 323, 324. Locus de Magistratu 15, 16, 201, 202, 386, 387, 436—438.

³⁰⁾ Locus de Magistratu 9, 10, 11, 21, 204, 205, 375, 388—392, 434, 435.

³¹⁾ Locus de Magistratu 405—413, 435.

E Voto III, 322, 323.

³²⁾ E Voto II 125—127.

Locus de Magistratu 414—420, 430—433.

³³⁾ Locus de Magistratu 18, 360, 438, 439.

³⁴⁾ E Voto I 322; II 111; III 319—321, 324, 325; IV 37, 141.

Locus de Magistratu 21, 360—362, 441—445.

VRAAG EN ANTWOORD

BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

1. VRAAG.

Is een Gemeenteraad wettelijk bevoegd gemeentelijk terrein beschikbaar te stellen ten behoeve van het stichten van een crematorium of een dergelijke inrichting voor lijkverbranding?

ANTWOORD.

Alvorens deze vraag te beantwoorden is het wenschelijk een enkele opmerking te maken betreffende de houding der Regeering ten opzichte van het vraagstuk der lijkverbranding¹⁾.

Op 3 October 1918 werd door de gemeente Rotterdam bij Raadsbesluit aan de Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding een gemeenteterrein in erfpacht gegeven voor het stichten van een crematorium. Op 14 October d.a.v. werd dit besluit door Ged. Staten van Zuid-Holland goedgekeurd. Doch de Regeering vond destijds aanleiding om dit Raadsbesluit te vernietigen, hetgeen dan ook bij Koninklijk Besluit van 1 October 1919 St.bl. 587²⁾ geschiedde. Deze vernietiging nu werd gemotiveerd met de overweging, dat het in strijd moet worden geacht met het algemeen belang, dat „in afwachting van hetgeen de wetgever te dezer zake zal beslissen, op die beslissing door een daad van een Overheidscollege worde vooruit geloopen”.

Nu laat een beslissing van den wetgever nog immer op zich wachten. Wel werd bij Koninklijke Boodschap van 27 September 1919 (dus even vóór het bovenbedoeld vernietigingsbesluit) ingediend een wetsontwerp tot wijziging en aanvulling van de Begrafeniswet met het oog op de lijkverbranding. Doch dit ontwerp heeft het nog niet verder gebracht dan een schriftelijke behandeling in de Tweede Kamer. En zoolang het tegenwoordig Kabinet — dat, blijkens de Memorie van Antwoord Hoofdstuk I der Staatsbegrooting voor 1927, de lijkverbranding uitdrukkelijk genoemd heeft als een der vraagstukken, waarvan de oplossing onder de huidige situatie niet kan worden verwacht — aan het bewind blijft, zullen wij tevergeefs moeten wachten op een verdere behandeling van bedoeld ontwerp en dus op een beslissing als waarvan het Kon. Besluit van 1 October 1919 gewaagt.

De grond, waarop de Regeering destijds het Raadsbesluit van Rotterdam vernietigde, is dus nog onverzwakt aanwezig. En er is geen enkele aanwijzing, die aanleiding geeft om te verwachten, dat de Kroon tijdens het bewind van dit Kabinet anders oordeelen zal dan Minister Ruys de Beerenbrouck, die destijds het bedoeld vernietigingsbesluit contrasigneerde.

Niettemin heeft kort geleden (28 Oct. 1927) het College van B. en W. van Amsterdam de vrijheid gevonden om den Raad voor te stellen een stuk grond

aan de Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding in erfpacht te geven voor het bouwen van een crematorium met columbarium (Gemeenteblad 1927, afd. I no. 1063).

In hun toelichting voeren B. en W. aan, dat door de verklaring van de Regeering bij de schriftelijke gedachtenwisseling met de Staten-Generaal — waarop wij zooveen het oog hadden — de mogelijkheid eener nieuwe vrije discussie zou zijn geopend. En als argument voor de meening wijzen zij daarbij op het feit, dat de Kroon het Rotterdamsche Raadsbesluit niet heeft vernietigd, omdat het in strijd zou zijn geweest met eenig beginsel, neergelegd in de Begraveniswet 1869, maar op den opportunistischen grond, dat men niet vooruit loopen mocht op de aanhangige wetswijziging.

Een dergelijke argumentatie raakt echter kant noch wal.

Het blijkt toch — juist uit het Staatsstuk, waarop B. en W. een beroep doen — duidelijk, dat het Kabinet zich stelt op het standpunt, dat er in de huidige situatie sommige vraagstukken — waaronder dat der lijkverbranding — *onaangetroefd* zullen moeten blijven; een standpunt, dat zij blijkens de Memorie van Antwoord, Justitiebegroting 1928, nog inneemt. Oplossing van dit vraagstuk naar den wensch der rechtsche groepen zal bijgevolg gedurende deze periode wel niet mogelijk zijn. Doch evenmin zal de Regeering kunnen gedoogen een afbuiging van de lijn, die thans in de practijk wordt gevolgd, in de richting, door de linksche groepen gewenscht.

In stede van de mogelijkheid eener nieuwe vrije discussie over dit onderwerp — die B. en W. van Amsterdam uit de Regeeringsverklaring willen distilleeren — staat dus het feit, dat door het optreden van het huidig Kabinet een vrije discussie volstrekt onmogelijk geworden en de beslissing in deze aangelegenheid naar een onbepaalde toekomst verschoven is; weshalve uitbreiding der onwettige practijk inzake de lijkverbranding door het stichten van een crematorium met medewerking der gemeente minder dan ooit toelaatbaar is.

Hiertegenover heeft het betoog, dat de Regeering het Rotterdamsch Raadsbesluit niet op wettelijken, doch op opportunistischen grond vernietigd heeft, niet te minste waarde. Want al vernietigde de Regeering destijds niet wegens strijd met de wet: vast staat — blijkens de Memorie van Toelichting bij het ontwerp tot wijziging van de Begraveniswet — dat het Kabinet-Ruys de Beerenbrouck van oordeel was, dat lijkverbranding door de wet *is uitgesloten* en dat *het niet te dulden is*, dat de eerbied voor de wet wordt ondermijnd door het blijven gedoogen van een practijk, in strijd *met letter en bedoeling* der wet.

Het Rotterdamsche Raadsbesluit — dat aan deze onwettige practijk een verdere uitbreiding zou hebben gegeven — ging dus, naar de opvatting van dit Kabinet, rechtstraads in tegen de wet. Mitsdien ligt voor de hand de conclusie, dat, indien dit Raadsbesluit destijds niet vernietigd had kunnen worden wegens strijd met het algemeen belang, toch wegens strijd met de Begraveniswet eenzelfde vonnis zou zijn geveld.

* * *

Ook het tegenwoordig Kabinet zal een Raadsbesluit als te Amsterdam staat genomen te worden, met het oog op de Begraveniswet niet kunnen laten passeeren.

Deze wet gebiedt immers begraving der lijken. De wetgever heeft zich — volgens den Hoogen Raad ³⁾ — op het standpunt gesteld dat lijkverbranding niet geoorloofd zal zijn. En al bevat de wet ook niet een uitdrukkelijk verbod van lijkverbranding en al heeft — volgens 's Hoogen Raads meening — de wetgever verzuimd de personen aan te wijzen, die met de zorg voor het begraven worden belast, zoodat niemand wegens niet-naleving van het voorschrift van art. 1 strafrechtelijk aansprakelijk kan worden gesteld — dit alles ontslaat toch de Overheid niet van den plicht om er voor te waken, dat het wettelijk gebod inzake begraven wordt nageleefd. En aan dat voorschrift wordt — volgens den Hoogen Raad — niet voldaan, wanneer (gelijk dikwijls bij het toepassen van crematie geschiedt) na verbranding van een lijk de overgebleven asch en de uitgegloeide beenderen worden begraven.

Trouwens art. 9 der wet zegt uitdrukkelijk, dat ingeval voor het begraven van een lijk door de nabestaanden of betrekkingen of door armbesturen niet wordt gezorgd, daarin voorzien wordt door den Burgemeester.

En wijl nu een voorstel om gemeentelijk terrein beschikbaar te stellen ten behoeve van het stichten van een crematorium niet beoogt handhaving en uitvoering van de wet, doch het bevorderen van een onwettige practijk binnen de gemeentegrens, is een dergelijk voorstel in strijd met de wet en derhalve reeds op dien grond niet te aanvaarden.

1) Men zie hieromtrent nader den tweeden jaargang van dit tijdschrift p. 98 v.

2) Opgenomen in Luttenberg's Chron. Verzameling 1919 p. 593/4.

3) Arresten van 1 Maart 1915 W. v. h. Recht no. 9795.

2. VRAAG.

Aan personen, die, volgens opgave van werklieden-organisaties, diaconieën, armbesturen en particulieren daarvoor in aanmerking komen, werd met machtiging van Burgemeester en Wethouders onzer gemeente door het Burgerlijk Armbestuur in 1925 eene kerstgave verstrekt, hetgeen een aanzienlijk bedrag vorderde.

Het vorig jaar kwam weder bij Burgemeester en Wethouders een adres in, houdende het verzoek, aan alle werkloozen en aan hen, die worden ondersteund door Burgerlijk Armbestuur of Diaconie, een extra uitkeering te verstrekken voor de kerstdagen. Hierop werd goedgegunstig beschikt, waardoor weder een aanzienlijk bedrag ten laste van de gemeentekas werd gebracht.

Is het nu, op grond van de Armenwet, toelaatbaar, dat de gemeente elk jaar voor de verstrekking van kerstgaven een zeker bedrag voteert en welke houding ten opzichte van dezen vorm van bedeeeling is het meest in overeenstemming met ons a.r. beginsel?

ANTWOORD.

Zowel uit het oogpunt van de Armenwet, als van onze beginselen bestaat er tegen het toekennen van een bedrag ineens aan alle werkloozen en degenen,

die door het Burgerlijk Armbestuur of een Diaconie worden gesteund, ernstige bedenking.

Het beginsel van de Armenwet (zie art. 29) is, dat de steun, in verband met de *individuele behoeften* en de *persoonlijke eigenschappen* van den gesteunde zal geschieden. En dit beginsel raakt in het gedrang bij het toekennen van een toeslag aan alle werklooze gesteunden, in zoover daarbij niet met de individuele omstandigheden wordt rekening gehouden.

Natuurlijk gevoelen ook wij wel, dat er aanleiding kan zijn om aan de gesteunden gedurende den kersttijd een extra-steun in geld of in natura toe te kennen. De behoeften der gezinnen zijn immers gedurende dien tijd grooter dan anders. Er moet in de huizen gestookt; de voeding eischt hogere uitgaven; bovendien vraagt het maatschappelijk leven gedurende den kersttijd iets extra's, wat ook niet aan de gezinnen van de behoeftigen mag worden ontzegd. Maar om in die meerdere behoeften te voorzien, is niet altijd een hogere steun van *gemeentewege* noodig. Ook van de zijde van de bloed- of aanverwanten, van vrienden of kennissen, van particuliere instellingen van weldadigheid en diaconieën kan in vele gevallen iets geschieden — en geschiedt ook vaak inderdaad — ter vervulling van die meerdere behoeften.

Daarbij komt nog de mogelijkheid, dat ondersteunden zelf iets extra's gedurende dien tijd verdienen. Wel is die kans gewoonlijk niet groot. Maar ze bestaat toch. En verdient de ondersteunde iets extra's, dan is er voor deze extra-liberaliteit van gemeentewege geen aanleiding.

Naar al dergelijke individuele bijzonderheden behoort, volgens eisch der wet, onderzoek te worden ingesteld. En slechts in die gevallen, waarin, blijkens dit onderzoek, op geenerlei wijze in deze extra-behoefte wordt voorzien, zou, zonder met de wet in strijd te komen, een extra-bijslag kunnen worden toegekend.

Hierbij herinneren wij nog aan het K.B. van 10 Nov. 1922 (Adm. Beslissing. 1922 p. 342), waarbij o.m. beslist werd, dat geldelijke steun rechtstreeks uit de gemeentekas aan niet tegen werkloosheid verzekerde arbeiders niet anders behoort te worden gegeven dan in verband met het feit, dat deze arbeiders bij werkloosheid van inkomsten uit arbeid verstoken zijn en behoeftig kunnen zijn. Steun behoort — volgens dit Kon. Besluit — slechts te worden verleend indien en voorzooverre daaraan behoefte bestaat. Een raadsbesluit, dat een bepaalde uitkeering toekent aan een ieder zonder rekening te houden met de individuele behoeften en de persoonlijke eigenschappen in verband met de omstandigheden der betrokkenen, druischt dan ook — naar het oordeel van de Kroon — tegen de beginselen van een goede steunverleening in. En op die gronden werd bevestigd een besluit van Ged. Staten van Friesland, waarbij goedkeuring onthouden werd aan een besluit van de gemeente Opsterland tot opneming van een begrotingspost, bestemd voor een uitkeering aan werklooze leden der vakorganisaties, die wegens hoogen leeftijd geen lid der werkloozenkas kunnen zijn.

In gelijken zin besliste de Kroon bij haar besluit van 12 Sept. 1925 (Adm. Besl. 1925 p. 326 v.), waarbij zij ongegrond verklaarde het beroep tegen een beslissing van Ged. Staten van Overijssel, die niet hadden goedgekeurd een wijziging van de begroting der gemeente Almelo, teneinde via de Provisorie (Burgerlijk Armbestuur) aldaar een extra kerst- en nieuwjaarsgave te doen geworden aan bepaalde groepen der werkloozen.

De Kroon overwoog daarbij het volgende:

„dat op deze ondersteuning de regels der Armenwet van toepassing zijn; „dat echter de met het doen dezer uitgave belaste instelling van weldadigheid niet in de gelegenheid is bij deze ondersteuning art. 29 der Armenwet toe te passen, daar zij verplicht is aan bepaalde groepen van werklozen bepaalde ondersteuning te verleen;

„dat deze ondersteuning in zoodanigen vorm in strijd is met de Armenwet en derhalve het onderwerpelijk raadsbesluit, houdende wijziging der begrooting voor 1924, dat tot het doen van deze ondersteuning zoude verplichten, door Gedep. Staten terecht niet is goedgekeurd”.

* * *

Dat een maatregel om aan alle werklozen en aan hen, die door het Burgerlijk Armbestuur of een Diaconie worden ondersteund, zonder onderscheid een extra'tje uit de Overheidskas toe te kennen, al evenmin strookt met de a.r. opvatting inzake armenzorg, valt reeds uit het bovenstaande af te leiden. Het is toch duidelijk, dat een dergelijke gemeentelijke royaliteit in strijd komt met het a.r. beginsel, dat de voorziening in de behoeften der gezinnen niet allereerst ziet als een roeping van de Overheid, doch in de eerste plaats als een plicht van het verantwoordelijk gezinshoofd zelf; en — ingeval deze hiertoe door omstandigheden niet in staat is — als een plicht van de bloedverwanten en verdere betrekkingen van den behoeftige, van particuliere liefdadigheidsinstellingen of van de Kerk, waartoe de behoeftige behoort.

Eerst wanneer vaststaat, dat al deze instanties in gebreke blijven om in de behoeften te voorzien, kan er aanleiding zijn voor de Overheid om ter bescherming van leven en gezondheid van den getroffen en van zijn gezin de helpende hand te reiken. Maar dan dient toch in elk bijzonder geval vast te staan, dat er nood is. Daarvoor is individueel onderzoek noodig.

Verzuimt de Overheid dit individueel onderzoek door een maatregel te nemen als de bedoelde, dan wordt voet gegeven aan de volstrekt onjuiste gedachte, dat de Overheid voor de armoede verantwoordelijk is; dat de gesteunden daarom recht hebben om van de Overheid een uitkeering te verlangen en dat dus de steun niets anders is dan het honoreeren van een door de behoeftigen aangeboden wissel.

Het behoeft geen betoog, dat een dergelijke theorie — die in socialistischen kring opgeld doet — de zelfstandige kracht en het verantwoordelijkheidsgevoel van de armlastigen schaadt, hetgeen vooral in een tijd van moreele inzinking als de tegenwoordige een buitengewoon ernstige zaak is. Want juist in verlevendiging van deze zelfstandige kracht en in verscherping van het persoonlijke verantwoordelijkheidsgevoel moet de oplossing van het tegenwoordig sociaal probleem gezocht worden.

Bovendien worden door deze uniforme milddadigheid van Overheidswege de van Godswegen tot steunverleening geroepen personen en lichamen steeds verder naar den achtergrond gedrongen. En dat bezwaar klemt wel in bijzondere mate, wanneer de Overheidszorg zich zelfs gaat uitstrekken tot de behoeftige leden der kerken, die door de diaconieën worden verzorgd en aldus, door middel van deze kerstgave, een soort van dubbele bedeeling in het leven geroepen wordt.

Steunt de Overheid de behoeftigen zonder zich eerst af te vragen of niet reeds door anderen iets wordt gedaan, wat blijft er dan voor dezen te doen

over? Zij hebben geen taak meer. Daarbij komt nog, dat de bronnen, waaruit de middelen voor liefdadigheid moeten komen, tengevolge van den hoogen belastingdruk, die van de al te groote vrijgevigheid van de Overheid het gevolg is, steeds trager gaan vloeien. En zoo wordt gaandeweg het element van naastenliefde uit de maatschappij uitgebannen en vervangen door een ambtelijke Overheidszorg, die vreemd is aan de ware liefdadigheid en zich via den fiscus door dwang hare middelen verschafft.

Daarnevens geldt tegen het toekennen van een extra-toeslag aan alle van gemeentewege of door een Diaconie gesteunden nog het bezwaar van onbillijkheid zoowel tegenover de behoeftigen, die niet tot de bevoorrechte groepen gerekend worden, als tegenover de belastingbetalers.

Meent men dat er inderdaad grond is voor het uitkeeren van extra-steun met Kerstmis, waarom bevoorrecht men dan ook niet de talrijke gezinnen, die ternauwernood van hun schamel inkomen kunnen rondkomen en zich alle materiele genoegens gedurende den kersttijd moeten ontzeggen, zonder evenwel ten laste van de burgerlijke of kerkelijke armenzorg te komen? O. i. is het niet te verdedigen om alleen aan bepaalde groepen zonder duidelijk gebleken extra-behoeften extra-steun van Overheidswege in den schoot te werpen.

En wat de belastingbetalers betreft, zij opgemerkt, dat o. i. weliswaar aan de Overheid niet de bevoegdheid mag worden betwist om ten behoeve van de armenzorg over de belastingpenningen te beschikken. Doch daarbij dient dan toch in elk geval afzonderlijk te worden geconstateerd, dat er een noodtoestand is, waarin niet wordt voorzien door de personen of instellingen, die daartoe een roeping hebben. Keert echter de Overheid een extra-steun uit zonder dat de noodzaak daarvoor uit individueel onderzoek gebleken is, dan ontbreekt een rechtsgrond voor haar optreden en handelt zij mitsdien tegenover de belastingbetalers — waaronder er wellicht velen zijn, die in meer kommervolle omstandigheden verkeerden dan zij, die de extra-steun ontvangen — onrechtvaardig.

Daarom kan o. i. de bedoelde maatregel niet worden aanvaard. Wenscht het Gemeentebestuur iets te doen met het oog op den kersttijd, laat het dan aan het Armbestuur in overweging geven de steunbedragen ten behoeve van de gezinnen, waar de nood het hoogst is, gedurende den kersttijd iets ruimer te nemen dan gewoonlijk, maar dan niet alleen ten behoeve van bepaalde groepen doch ten behoeve van elken behoeftige, die daarvoor in aanmerking komt.

3. VRAAG.

Bij het Gemeentebestuur is ingekomen een verzoek van een elders gevestigd R.K. Lyceum, waarin gevraagd wordt voor rekening der gemeente te nemen de bijdrage in het jaarlijksch tekort van deze inrichting, die opgelegd zou worden boven het schoolgeld aan een ingezetene alhier, wiens kind het genoemde lyceum bezoekt. De betrokkene meent deze bijdrage zelf niet te kunnen betalen.

Als gevolg van een en ander komt het Gemeentebestuur nu te staan voor de vraag, in hoever het bijzonder middelbaar onderwijs in de centrumgemeente door de buitengemeenten behoort te worden gesteund.

Een inrichting voor middelbaar onderwijs bestaat hier ter plaatse niet.

Eenerzijds wordt gevoeld, dat, nu de wet verplicht bij te dragen in de kosten van het openbaar middelbaar onderwijs, alleen met een beroep op het niet bestaan van een dergelijke verplichting, wat betreft het bijzonder onderwijs, niet kan worden volstaan. Ook overigens zijn de leden van het College van Burgemeester en Wethouders persoonlijke voorstanders van het bijzonder onderwijs.

Anderzijds worden evenwel de financiële gevolgen gevreesd, die door het scheppen van een precedent door inwilliging van het verzoek zouden kunnen ontstaan.

ANTWOORD.

Gewoonlijk — en ook de inzender wijkt van deze gewoonte niet af — wordt verband gelegd tusschen eenerzijds de wettelijke verplichting der gemeente om een geldelijke bijdrage te betalen voor leerlingen uit die gemeente, die elders een openbare H.B.S. of gymnasium (lyceum) bezoeken en anderzijds de subsidieaanvragen ten behoeve van een bijzondere H.B.S. of gymnasium (lyceum) elders, die eveneens door buitenleerlingen uit die gemeente worden bezocht.

Het is echter van belang om in het oog te houden, dat de positie der gemeentelijke inrichtingen niet zonder meer op één lijn kan worden gesteld met die der bijzondere. Want wat toch is de zaak?

Richt de gemeente een H.B.S. op (en ten aanzien van gymnasia of gymnasiumafdeelingen van lycea geldt dezelfde regeling), dan komt de financiële last te drukken op de gemeentekas. Wordt voldaan aan de eischen, door den Minister van Onderwijs gesteld, dan keert het Rijk wel een subsidie per klasse uit, doch het overgrootste deel der kosten blijft dan toch voor rekening van de gemeente.

Ten aanzien nu van een dergelijke van Rijkswege gesubsidieerde gemeenteschool eischt de wet, dat leerlingen, afkomstig uit de gemeente, die de school in stand houdt, en leerlingen afkomstig uit andere gemeenten, welke geen H.B.S. met overeenkomstigen cursus in stand houden, op gelijken voet (dus tegen betaling van hetzelfde schoolgeld) toegang moeten hebben.

Het gevolg van deze bepaling zou zijn, dat de lasten van de school eenzijdig op de gemeente, die haar in stand houdt, zouden komen te drukken, terwijl de buitengemeenten de gelukkige derden zouden zijn. Om dit te voorkomen legt de wet aan de gemeente, die geen H.B.S. met overeenkomstigen cursus in stand houdt, de verplichting op een bijdrage te verleen in de kosten *van elke van Rijkswege gesubsidieerde gemeentelijke H.B.S. tot welke leerlingen zijn toegelaten, wier ouders of voogden of die, bij meerderjarigheid zelve in de gemeente hoofdverblijf hebben in den zin van artikel 244a der Gemeente Wet; en wel: voor elke buitenleerling, die op 15 September van het afgelopen kalenderjaar de school bezocht, de helft van het gemiddeld bedrag der netto kosten der school per leerling. Bij de berekening der netto-kosten wordt dan uiteraard het Rijkssubsidie in mindering gebracht*¹⁾.

Een niet-gesubsidieerde gemeente-H.B.S. kan dus naar verkiezing het schoolgeld voor buitenleerlingen verhoogen en op die manier de buitengemeenten of — indien deze niet willen bijdragen — de belanghebbende ouders nopen om een evenredig deel der kosten te dragen. Dit geschiedt dan ook in plaatsen

als Den Haag en Haarlem, waar het gemeentelijk middelbaar en gymasiaal onderwijs niet door het Rijk wordt gesubsidieerd.

Ook een van Rijkswege gesubsidieerde bijzondere H.B.S. of gymnasium heeft die bevoegdheid.

Het dertiende lid van art. 45 *ter* der Middelbaar Onderwijswet bepaalt voor gesubsidieerde bijzondere H.B.S. (evenals art. 168 *quinquies* der Hooger Onderwijswet voor gymnasia), dat het schoolgeld aldus wordt geregeld, dat het voor geen groep van belanghebbenden lager is dan aan de ter plaatse aanwezige openbare H.B.S. of gymnasia.

Wel echter mag een hooger schoolgeld, hetzij van alle leerlingen, die de bijzondere inrichting bezoeken, hetzij alleen van de buitenleerlingen worden gevraagd.

Doch — en hier blijkt het verschil met een niet-gesubsidieerde gemeentelijke school — een bijzondere inrichting van middelbaar of voorbereidend hooger onderwijs behoeft onder normale omstandigheden tot dekking harer uitgaven niet zoo groote bijdragen voor de buitenleerlingen als de gemeenten voor hare niet-gesubsidieerde inrichtingen gewoonlijk vragen.

Het Rijkssubsidie ten behoeve van het bijzonder middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs is veel en veel ruimer dan dat ten behoeve van het gemeentelijk onderwijs. Dit laatste komt, naar wij boven opmerkten — ook al verleent het Rijk subsidie — toch voor het grootste deel ten laste van de gemeente. Doch de verdeling van de onderwijskosten van het bijzonder onderwijs tusschen Rijk en schoolbesturen is voor deze laatste veel gunstiger dan voor het Rijk.

Verreweg het grootste deel (75—90 pct.) der bruto-kosten van de gesubsidieerde bijzondere scholen wordt door het Rijk betaald. En de rest van deze kosten kan, zoo niet geheel dan toch grootendeels, gevonden worden door een schoolgeldheffing, die het tarief van de Rijks- en gemeentelijke scholen niet te boven gaat. Alleen voorzoover het schoolgeld niet voldoende oplevert om het Rijkssubsidie aan te vullen, moeten de uitgaven — maar dan toch voor een betrekkelijk gering deel — hetzij door contributie, hetzij door verhoogd schoolgeld, hetzij door gemeentelijk of provinciaal subsidie worden gedekt.

* * *

Wie nu acht slaat op deze gegevens zal toegeven, dat er geen aanleiding bestaat voor de gemeentebesturen om vrijwillig aan de bijzondere scholen een gelijke vergoeding voor buitenleerlingen toe te kennen, als ingevolge de wettelijke regeling moet worden betaald voor leerlingen, die elders een gesubsidieerde gemeenteschool bezoeken. Zelfs verbodt de wet van 1 Maart 1920 S. 105 uitdrukkelijk middellijke of onmiddellijke ondersteuning van Overheidswege naast de wettelijke. En al werd deze bepaling ook bij de wet van 20 Mei 1922 S. 367 ingetrokken, er ligt toch in het bovenstaande een waarschuwing om niet zonder meer op het bijzonder onderwijs te gaan toepassen een regeling, die er niet voor gemaakt is.

* * *

Vraagt men nu, of de gemeente steun behoort te verlenen en, zoo ja, in hoeverre, dan antwoorden wij aan de hand van het beginsel, dat onze lager onderwijswetgeving beheerscht. Zoolang nog niet ten aanzien van het middel-

baar en gymasiaal onderwijs het beginsel der financieele gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs ten opzichte van de openbare kassen in Grondwet en wet is erkend, behoort dit beginsel toch telkens als *politieke* eisch op den voorgrond te worden gebracht. Het bijzonder onderwijs behoeft niet met Overheidssteun in een financieel gunstiger positie te worden geplaatst dan het openbaar onderwijs. Doch anderzijds dient voorkomen, dat aan ouders, die hun kinderen naar een bijzondere school willen zenden, zwaardere lasten zouden moeten worden opgelegd dan aan ouders, die met openbaar onderwijs genoegen nemen.

Ter verwezenlijking nu van dit beginsel kan een gemeentelijk subsidie aan de bijzondere inrichtingen van onderwijs aanbeveling verdienen.

Of er echter aanleiding voor een dergelijk subsidie bestaat moet in elk geval afzonderlijk worden onderzocht.

En daarbij is het — wat de van Rijkswegen gesubsidieerde bijzondere scholen aangaat — noodig het volgende in het oog te houden.

Het Rijkssubsidie wordt, volgens de wet, beperkt tot het bedrag, waarmee over het afgelopen jaar de uitgaven der school de overige inkomsten zijn te boven gegaan.

Tot die overige inkomsten behooren de schoolgelden.

Doch de wet rekent hierbij niet met de werkelijk ontvangen schoolgelden, doch met het bedrag, hetwelk voor de leerlingen zou moeten zijn betaald, indien zij eene ter plaatse aanwezige openbare H.B.S. of gymnasium bezochten, en, voor het geval ter plaatse geen openbare H.B.S. of gymnasium gevestigd is, het bedrag, hetwelk voor leerlingen zou moeten zijn betaald, indien zij eene Rijks-H.B.S. bezochten.

De wet laat dus aan de bijzondere scholen de bevoegdheid een hooger schoolgeld dan de openbare scholen te vorderen, zonder gevaar voor vermindering van het Rijkssubsidie.

Nu kan het zijn, dat een bijzondere school hooger schoolgeld heft dan de openbare, wijl zij op bijzonder royale wijze wordt geëxploiteerd of omdat het schoolbestuur aanstuurt op kapitaalvorming of een deel der inkomsten begeert te bestemmen voor een bepaald fonds of voor een ander doel, dat buiten de gewone exploitatie ligt, of ook, omdat men de school uitsluitend wenscht voor leerlingen uit een bepaalde maatschappelijke klasse (z.g. standscholen).

De mogelijkheid bestaat echter ook, dat een heffing volgens het schoolgeldtarief van de openbare scholen niet toereikend is om, vermeerderd met het Rijkssubsidie, de gewone exploitatiekosten te dekken.

En nu is er o. i. alleen voorzoover dit laatste geval zich voordoet voor een gemeente aanleiding om tot het verleenen van subsidie over te gaan.

Wil een bijzondere school de ouders extra-lasten opleggen voor doeleinden, die verder reiken dan normaliter voor een goeden gang van het onderwijs gevorderd wordt, het staat ter harer verantwoording. Het beginsel der financieele gelijkstelling eischt o. i. niet, dat de gemeente, die meerdere lasten voor haar rekening neemt.

Doch wel is het, naar onze meening, eisch, dat de gemeente in het laatste geval bijspringt en voorkomt, dat een bepaalde groep van ouders van leerlingen, alleen wegens het feit, dat zij bijzonder onderwijs voor hunne kinderen begeeren, zwaardere lasten zouden hebben te dragen dan ouders, die met het openbaar onderwijs genoegen nemen.

In dat geval ware o. i. het extra-schoolgeld van gemeentewege te voldoen door toekenning van een subsidie ten bedrage van het verschil tusschen het schoolgeld volgens het tarief van de bijzondere school, vermeerderd met de extra-heffing, en het bedrag, dat volgens het tarief van de overeenkomstige openbare school voor den leerling zou moeten worden betaald.

In verband daarmee is het gewenscht, dat de school — alvorens over de subsidie-aanvraag worde beslist — met de stukken (exploitatie rekening van het afgelopen jaar met toelichtende bescheiden) aantoot, dat zij bij ten minste even zware schoolgeldheffing als een soortgelijke Overheidsschool en bij normale exploitatie uitgaven — zonder vrijwillige bijdragen, extra-schoolgeldheffing of aanvullend subsidie van de gemeente niet in staat zou zijn haar exploitatiekosten te dragen.

* * *

Los van deze quaestie moet de vraag worden beschouwd, of de gemeente een taak heeft ter tegemoetkoming van ouders, die zelf niet in staat zijn het normale schoolgeld voor middelbaar of gymasiaal onderwijs te betalen.

Gezien den grooten toevloed van leerlingen naar dergelijke scholen zouden wij in 't algemeen geneigd zijn deze vraag ontkennend te beantwoorden. Doch — gesteld al dat hier inderdaad voor de gemeente aanleiding bestaat om financiëlen steun te verstrekken — dan behoort die steun toch niet aan de school, doch als studiebeurs aan de leerlingen zelf te worden toegekend. En voor een dergelijke tegemoetkoming behoort dan niet een bepaalde richting doch iedere leerling zonder onderscheid van godsdienstige of politieke overtuiging in aanmerking te komen, mits voldaan worde aan de te stellen voorwaarden inzake maatschappelijke omstandigheden, aanleg en vlijt van den leerling.

¹⁾ Middelbaar Onderwijswet artt. 36 en v.v.; Hooger Onderwijswet artt. 8 en v.v. Ten aanzien van de Rijks-H.B.S. zie men het 4e lid van artikel 36 *quater* der eerstgenoemde wet.

GEWESTELIJKE PLANNEN

DOOR

J. J. TALSMA.

I.

Op het in den zomer van 1924 te Amsterdam gehouden Internationaal Stedebouwcongres werden, na voorbereiding door en bespreking van verschillende belangrijke prae-adviezen, de volgende stellingen met algemeene stemmen aangenomen: ¹⁾

1. Eene onbeperkte groei der groote steden is ongewenscht. De toestanden in de allergrootste steden zijn een waarschuwend voorbeeld voor die van bescheidener omvang.

2. Decentraliseering door middel van satelliet-steden kan in vele gevallen een middel zijn om het ontstaan van al te uitgebreide vestigingscentra te voorkomen.

3. Het is gewenscht, dat de bebouwde kommen der steden worden afgesloten door groene gordels, welke bestemd worden en blijven voor land- en tuinbouw, veeteelt enz., ten einde te voorkomen, dat eindelooze huizenzeeën ontstaan.

4. De zeer snelle toeneming van het verkeer, in het bijzonder van het auto- en het autobus-verkeer, maakt het noodig in de toekomst aan het verkeersvraagstuk, zoowel communaal als intercommunaal, zeer bijzondere aandacht te wijden.

5. Het opstellen van gewestelijke uitbreidingsplannen is noodig voor de ontwikkeling der groote steden, in het bijzonder daar waar deze in elkanders onmiddellijke nabijheid liggen of waar tal van kleinere steden zich in de nabijheid der groote stad bevinden. Bij deze gewestelijke plannen zullen in de eerste plaats de sub 2, 3 en 4 genoemde punten tot hun recht dienen te komen. Zij zijn dus niet in de eerste plaats bebouwingsplannen, doch moeten veeleer voorkomen, dat geheele gewesten met aaneensluitende bebouwingsplannen bedekt worden.

6. Deze gewestelijke plannen dienen elastisch te zijn en gewijzigd te worden naarmate de toestanden zich wijzigen. Zulk eene wijziging dient alleen te geschieden op gronden, ontleend aan het algemeen belang.

7. Om de bovenstaande wenschen te kunnen verwezenlijken is het noodzakelijk, dat eene wettelijke regeling tot stand komt, waardoor de bestemming der in het plan begrepen terreinen wordt vastgelegd voor de tijdsruimte gedurende welke het plan rechtskracht bezit.

Uit deze stellingen blijkt reeds voldoende duidelijk hetgeen men primair met *gewestelijke plannen* beoogt, n.l. aan den eenen kant het voorkomen van den uitgroei der groote *steden* tot in elk opzicht onhandelbare monsters, aan de andere zijde het tegengaan van ordeloozen bouw (ook buiten de steden), waardoor het *land* zijn karakter zou verliezen. Een en ander met inachtneming van de eischen van verkeer, hygiëne, schoonheid, recreatie en zoovele andere meer als onze ingewikkelde moderne samenleving stelt. *Hermann Jansen*, ontwerper van het „preisgekrönter Grundplan für Grosz-Berlin”, acht het bestemmen der woonterreinen het gemakkelijkst, daarna het bestemmen der groene gordels, terwijl hij het verkeersvraagstuk als het moeilijkste beschouwt.²⁾

Trachten we dieper door te dringen tot de oorzaken, welke de „stedelijke verwildering” (abnormalen uitgroei der groote steden en urbaniseering van het land) ten gevolge hebben, dan zien wij, dat deze van zeer samengestelden aard zijn, dat zij niet slechts een meer of min ingewikkeld bouwprobleem betreffen, doch onmiddellijk verband houden met de fase, waarin onze cultuur verkeert en de omstandigheden, waarin de hedendaagsche maatschappij door de mechaniseering der samenleving is gekomen.

Men behoeft nog geenszins te staan op het fatalistische standpunt van *Spengler*,³⁾ om de juistheid van diens stelling te erkennen, dat eene cultuur, eenmaal op een bepaalden trap aangekomen, een hang heeft naar het wereldstadtype, en dat zoowel wat het uiterlijk aspect als de innerlijke gesteldheid betreft. In perioden van opgaande cultuur ontplooit een volk zijne mogelijkheden zoowel in den bouw van de stad als in den aanleg van het landschap. Dan is er harmonie in het landschap, dan vormen de steden een harmonisch en aesthetisch geheel. Dan legt het volk zijne ziel in de architectuur van stad en land. Zoo werd in den loop der eeuwen meermalen een schoon geheel bereikt, een resultaat, te merkwaardiger, wanneer men op het veelszins onopzettelijke let en daarbij in aanmerking neemt, dat het verkregen werd met vaak primitieve hulpmiddelen en niet altijd speciaal daarvoor geschoolde krachten.

Soms werd dit gevolg verkregen door de dominante rol te laten aan de natuur (oud-China), een ander maal nam de kunst de leiding en domineerden hare scheppingen het landschap (oud-Egypte); in beide gevallen ontstond echter een totaal, dat eene organische en harmonische eenheid vormde, en dat, merkwaardigerwijze, niet alleen het aesthetisch gevoel bevredigde, maar, rekening houdende met de ten dienste staande hulpmiddelen, bovendien beantwoordde aan de economische eischen van den tijd.

Zoo was het ook in ons land. Onze oud-Nederlandsche steden en stadjes waren juweelen van bouw en aanleg en pasten in het landschap, dat, op zijne beurt, overal een harmonischen indruk maakte. Wat de boerenhuizen betreft, die zoozeer het cachet aan het landschap geven,

zoowel de Friesche als de Saksische en de Hollandsch-Utrechtsche boerenwoning pasten in hunne omgeving, waren als het ware tot één schoon geheel daarmee samengegroeid, en in hunne omlijsting van groen aantrekkelijk door hunne „klare, sobere vormenspraak, de juiste, eenvoudige wijze, waarop de verschillende eischen der practijk zijn opgelost en niet in het minst door hun harmonie met de omgevende natuur.”⁴⁾

Dit alles is veranderd. Terwijl de ontwikkeling der bouwkunst langen tijd stilstond, is men het schoon, dat de voorgeslachten hadden tot stand gebracht, gaan vernielen, eerst in de stad, daarna ook op het land. Het nieuwe, daarvoor in de plaats gekomen, kan, zoomin wat den opzet als de détails aangaat, zelden bevredigen, en hoewel vele zonden in naam van de doelmatigheid zijn bedreven en op economische gronden verdedigd, niettemin is ook uit dat oogpunt het gevolg vaak af te keuren. Wijzen slechts op het, vooral door het autobusverkeer in de hand gewerkte „ribbonism”, het lintvormig uitbreiden der bebouwing, door de zoomen der landwegen vol te bouwen, waardoor zoowel het uitzicht op het landschap teloor gaat als zeer ongewenschte bebouwingen ontstaan, vaak op grooten afstand van het centrum gelegen, wat allerlei moeilijkheden — denk slechts aan de bewaking — meebrengt. Zoo is het een proces van korte jaren en de wegen tusschen Utrecht en Maarssen (en verder), tusschen Utrecht en Hilversum, tusschen Utrecht en Amersfoort, tusschen Utrecht en Zeist (en verder), zullen zijn „volgebouwd”, zoo niet spoedig maatregelen worden getroffen, terwijl bij den aanleg van nieuwe tracè's, met het oog op mogelijke verbredingen, dit vraagstuk ook wel terdege onder oogen mag worden gezien.

Gelukkig, dat de eigenlijke bouwkunst in den laatsten tijd zich weer toelegt op het scheppen van nieuwe aesthetische waarden. Maar intusschen gaat de verstedelijking en daarmee de onttakeling van het land zijn gang. Bewoonde oorden, niet zelden bestaande uit huizen, die wellicht in of nabij de stad geen slecht figuur zouden maken, maar in het landschap absoluut niet passen, ontstaan zonder vast plan en dikwijls ook zonder verband met de economische voorwaarden, welke het gebied, waarin zij gelegen zijn, oplevert.

Deze wijze van bouwen, vaak n. b. begonnen onder het motto „terug naar het land”, toont de geestelijke armoede der scheppers, op wie ten volle van toepassing is het woord van *Spengler*: „Sie haben das Land in sich verloren und finden es draussen nicht wieder”. Zijn de steden van het Romeinsche Rijk, gelijk *Dr. Leopold* ergens zegt, eerst door hare bewoners verlaten, nadat die steden door de barbaren waren verwoest, — de moderne mensch heeft als het ware, naast de enorme uitbreiding der stedelijke eenheden, welke hij bewerkte, de stad meegenomen naar het land, of heeft, voorzoover hij reeds op het land gevestigd was, eene neiging om meer en meer stedelijke allures aan te nemen. Het verkeerswezen, de radio, allerlei ontspanning, licht-, kracht- en watervoorziening, alle openbaringen van de mechaniseering van het leven,

strekken eenerzijds tot veraangenaming, werken aan den anderen kant nivelleerend t. o. v. de verhoudingen in de stad en op het land. De eenvormigheid wordt meer en meer de vloek van het moderne leven en ook de wetgeving werkt daaraan mee. Het uiterlijk aanzien van een land, vooral zich demonstreerend in de bouwkunst, *Jan Gratama* heeft dit onlangs in eene lezing terecht opgemerkt, geeft uitdrukking aan de ziel van een tijdperk en — onze tijd heeft geen ziel. De weergalooze toerusting met allerlei technische hulpmiddelen, waarvan de hedendaagsche mensch is voorzien, stelt hem wel in staat, hetgeen de voorgelachten in de eeuwen hebben opgebouwd en aangelegd, in minder dan geen tijd te raseeren en te nivelleeren, terwijl, in spijt van al die hulpmiddelen, het scheppend vermogen, wat de hoogere waarden betreft, maar al te gering is.

Verwondert het u, dat de enorme mechanisatie en daarmee vergemakkelijking van het leven niet ook aan die hoogere waarden ten goede komt? Herinnert u dan dat *Keyserling* het type van den modernen mensch zoekt in den chauffeur.⁵⁾ En de chauffeur bekommert er zich niet om of, ten einde aan zijn snelheidswellust te voldoen, stedeprecht moet vallen en boomenwielde verdwijnt, of er iets en zoo ja, wat, voor in de plaats komt en uit zijn geest, gevaren in den modernen wegenbouwer, grootmeester der moderne techniek, is ook alleen te verklaren de aanbidding van den verkeersmoloeh, aan wien, hetzij in project, hetzij — helaas — ook metterdaad, door onze ingenieurs de mooiste landschappen worden opgeofferd.

De reusachtige toeneming, in omvang en intensiteit, van het verkeer is wel een der voornaamste uitwendige oorzaken, welke om gewestelijke plannen roepen, neen schreeuwen doet, en het is weer gebrek aan eenheid van conceptie en een spannen van paarden achter den wagen, dat Rijk- en provinciale wegenplannen doet ontwerpen los van alle andere belangen, welke met het gewestelijk plan verband houden — dat toch zijn natuurlijk geraamte in het algemeen wegenplan behoort te vinden —, alsof het verkeer zijn doel in zichzelf vond en niet hulpdienst der algemeene economie behoorde te zijn.

De geest van den tijd leidt alzoo tot wat men noemt de „stedelijke verwildering” en deze tendenz wordt buitengewoon geaccentueerd door de enorme toeneming der bevolking, in verband ook met economische omstandigheden, welke deze toeneming in de verschillende landsdeelen zeer ongelijk doet zijn, waaruit weer allerlei problemen voortspruiten.

De tegenstelling van stad en land wordt al meer op de spits gedreven, denk slechts aan de annexatiezucht van groote en ook kleinere steden en het doordoor gewekte verzet. Daartegenover is, naar het juiste woord van *Abercrombie*⁶⁾, het sterke verband, dat tusschen stad en land (werkelijk) bestaat, de relatie der verschillende steden en de samenhang der verschillende landsdeelen als het ware „ontdekt” geworden. Al zijn, wat bepaaldelijk aangaat de uitwerking der gewestelijke planbeweging

op het annexatie-vraagstuk, zoo hier als elders⁷⁾, de gevoelens verdeeld, het besef van den organischen samenhang van het landsgeheel en de onderlinge afhankelijkheid der deelen, kan er door verlevendigd en daardoor wederzijdsche waardeering bevorderd worden.

Wat nu de gebieden betreft, die in Nederland voor een gewestelijk plan in aanmerking komen, denken we, om met de peripherie te beginnen, in de eerste plaats aan de mijnstreek van Limburg. Reeds is hier vruchtbaar werk verricht. In 1918 werd door den Minister van Arbeid ingesteld eene Commissie tot onderzoek naar de sociaal-hygiënische toestanden in Zuid-Limburg, die o. a. kwam te staan voor de vraag, op welke wijze het hoofd te bieden aan den woningnood in het mijndistrict. Als resultaat daarvan werd door *Ir. Jos. Th. Cuypers* een algemeen plan voor die streek ontworpen. Echter is men voor de uitvoering geheel aangewezen op de medewerking der betrokken gemeentebesturen en der organen van het Rijkstoezicht. Een ander gebied vormt de schoone omgeving van Arnhem, waarvoor op initiatief van Ged. Staten van Gelderland eene commissie werd ingesteld. Voorts kwam in den laatsten tijd eene commissie tot stand voor het industriegebied in Twenthe, terwijl Ged. Staten van Noord-Holland eene advies-commissie voor uitbreidingsplannen in het leven riepen, die vooral hare aandacht heeft te bepalen bij eene goede onderlinge aansluiting der gemeentelijke plannen. Ook de reeds in 1922 ingestelde Gooische Belangencommissie wijdt hare aandacht aan bij ons onderwerp te pas komende vraagstukken en overweegt inzonderheid, wat in het belang van behoud van natuurschoon is te bereiken.

Dankbaar werk kan de voorbereiding van een gewestelijk plan zijn in een gebied, waar men nog vóór eene nieuwe ontwikkeling staat. Dit is in zekeren zin het geval met de omgeving van Winterswijk, waar eene nieuwe mijnstreek is ontdekt. Ook voor dit gebied is door Ged. Staten van Gelderland eene commissie ingesteld.

Ook voor de Peelstreek zou een algemeen plan zeer aanbeveling verdienen. Reeds heeft de stichting van nieuwe dorpen in die streek naar vaste plannen plaats.⁸⁾ Zeer terecht vestigde *Ir. Bloemsma*⁹⁾ er de aandacht op, dat het ontginnen van woeste gronden eigenlijk niet behoorde plaats te hebben zonder een voorafgaand natuurbesparingsplan; ook hier behoort dus het beginsel van het gewestelijk plan te worden aanvaard. Ten slotte worde nog gewezen op onze a.s. „twaalfde provincie”: het in te dijken gebied van de Zuiderzee, hetwelk eene geheel eenige gelegenheid biedt aan een gewestelijk plan. De saaië aanleg van vele onzer droogmakerijen moge hier eene waarschuwing zijn! In Mei 1926 richtte de Stedebouwkundige Raad van het Ned. Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw ter zake reeds een adres aan den Minister van Waterstaat.

Afgedacht van hetgeen hierboven werd aangestipt en daargelaten de juistheid van het motto, door *de Casseres* boven zijn boek geplaatst: „De taak van den stedebouw is de rationeele indeeling van het oppervlak

der aarde" — ideaal, dat de geestdriftige jongeren wenkt —, bepaalt de ongelijkheid der bevolkingstoename inzonderheid onze aandacht bij het westelijke centrum van ons land. Wij willen, wat dit gebied betreft, op de volgende factoren wijzen:

a. de bevolkingsaanwas heeft in Nederland voornamelijk plaats in het Westen van ons land, waar de vier groote en tal van kleinere steden zijn gelegen. Deze steden liggen meest aan den rand van 't Hollandsche en Utrechtsche poldergebied;¹⁰⁾

b. dit uitgestrekte poldergebied gaat, eene enkele uitzondering, waar zich eenige industrie bevindt, daargelaten, slechts zeer langzaam in bevolking vooruit; het trekt geen menschen uit de groote bevolkingscentra, behoudens enkele gemeenten aan den rand (b.v. Amstelveen, Abcoude), terwijl omgekeerd kan worden aangenomen, dat het eigen bevolkings-surplus zijn afzet vindt in die centra;

c. de oorzaak, dat dit groote gebied, omgeven door eene krans van grootere en kleinere steden, die den nachtelijken hemel door hunne lichtuitstraling in een haast ononderbroken kring verlichten, in tegenstelling met de hoogere streken, afgezien van zijne geschiktheid voor de vestiging van bedrijven, niet als woonplaats door stedelingen wordt gekozen, is in de eerste plaats gebrek aan gewild natuurschoon en voorts, wat ook de vestiging van bedrijven en daarbij belanghebbende bevolking tegenhoudt, aan behoorlijke verbindingen. Het vroeger ook hier veelvuldig voorkomende opgaand geboomte, voornamelijk gebonden aan oude buitens en ambachtsheerlijkheden, is bijna overal verdwenen. Nieuw schoon van die soort wordt er niet gecreëerd. Opmerking verdient, dat in vroeger eeuwen gefortuneerde personen hunne buitens en lusthoven voor een groot deel in het polderland vestigden langs op zichzelf weinig interessante wateren als Oude Rijn, Vecht, Gein, 's Gravelandsche Vaart. In hoever dit gevolg was van een oog hebben voor het schoon der lage landen, is moeilijk uit te maken. Misschien, dat deze vestiging voornamelijk was toe te schrijven aan den geringeren afstand van de stad, aan den slechten toestand der landwegen, welke vestiging aan een waterweg in de hand werkte, aan de vrij groote onveiligheid, welke tot ver in de achttiende eeuw op de oostelijk gelegen hoogere gronden heerschte. Ook de duinstreek kwam als woonplaats spoedig in trek;

d. de oorzaak, dat dit gebied zijn eigen natuurlijke bevolkingsaangroei niet kan bergen, zoek men hierin, dat hoofdmiddel van bestaan voor het grootste deel veehouderij, voor een kleiner deel landbouw, slechts hier en daar tuinderij, boom- en bloemkweekerij is. Vee-teelt en landbouw worden reeds vrij intensief gedreven, het aantal hoeven is op de in cultuur gebrachte gronden — hier en daar ligt nog terrein, waar door de slechte verbindingen en gebrekkige ontwatering verbeteringen zijn aan te brengen — in de laatste eeuw toegenomen en niet voor belangrijke uitbreiding vatbaar. Hier doet *Ricardo's* wet van de verminderende meeropbrengsten zich langzaam aan gevoelen;

e. vestiging van industriële en niet onmiddellijk met de hoofdbron van bestaan verband houdende bedrijven, komt slechts sporadisch voor. Wel is er een tendenz naar uitbreiding van den tuinbouw, vooral kassen-cultuur, m. a. w. industrialiseering van het agrarische bedrijf. Bij de jongste begrootingsdebatten in den Amsterdamschen gemeenteraad deelde wethouder Vos mede, dat de industrieën zich meer en meer buiten gaan vestigen en mislukkelingen van het platteland naar de steden trekken. Een onderzoek naar dit verschijnsel is zeer zeker gewenscht. Wij vermoeden, dat de trek van de industrie wel voornamelijk zal zijn naar de hogere gronden, waar hij het daar werkende proces (zie beneden) slechts kan verhaasten;

f. niet alleen is het aantal wegen in het poldergebied gering, doch zij zijn voor het grootste deel absoluut onvoldoende voor het huidige verkeer. Ook dit belemmert zeer de ontwikkeling van een groot deel centraal gelegen gebied;

g. voorzoover de bevolkingstoename der steden, hetzij door geboorte, hetzij door vestigingsoverschot, niet verwerkt wordt door uitbreiding der stedelijke bebouwing, wordt zij afgezet naar de hogere diluviale streken, die trekken door hun natuurschoon, den gemakkelijk te bebouwen grond en den roep van gezondheid, waarin ze staan. Dit zijn, behalve de smalle en, o.a. door de bollencultuur, voor een goed deel van zijn boomenschoon ontdane duinstreek, het Gooi, de Utrechtsche heuvelrij en Gelderland;

h. wanneer hier niet zeer spoedig en krachtig wordt ingegrepen, dan zal binnen een menschenleeftijd Gooi en Stichtsche heuvelstreek bestaan uit afgerasterde tuinen, waarop meer of minder geslaagde villatjes. De tuinen hebben bovendien de neiging steeds kleiner te worden, daar bij de zeer talrijke verkooping van villa's een eenigszins uitgebreide tuin gewoonlijk nog verkaveld wordt. Zeer sterk doet deze tendenz naar eene meer gesloten bebouwing zich gelden in de omgeving van Bilthoven, te Baarn, enz.;

i. naast de voortschrijdende bebouwing, welke verkaveling van bosschen, buitens en landgoederen — nadat deze van hunne fraaiste houtopstanden zijn beroofd — sterk bevordert, werkt de conjunctuur der laatste jaren en de wetgeving — inzonderheid de fiscale — in die richting. Ook zonder dat de verleiding der hooge grondprijzen bij verkaveling tot bouwterrein hiertoe drijft, ziet men thans zeer centraal gelegen landgoederen verdwijnen. Het hout wordt gekapt, de huizingen gesloopt, de grond voor bouw- en weiland bestemd (Essenburg op de Veluwe, Beukenburg bij Maartensdijk, de Nieënhof bij Bunnik);

j. gegeven de zeer beperkte oppervlakte natuurschoon in den engeren zin van het woord, welke nog beschikbaar is, zal deze voor de sterk toenemende bevolking gespaard moeten blijven, zoodat van belangrijken aanbouw in het betreffende diluviale gebied eigenlijk geen sprake meer mag zijn. Het streek-bebouwingsplan zal daar dus veeleer de strekking hebben van een *niet-bebouwingsplan*. Niet voor een deel der bevolking,

dat hier woonplaats zou kunnen vinden, doch voor de gansche bevolking, die zich meer en meer in de groote steden ophoopt en stijgende behoefte krijgt aan recreatie-terrein, moeten deze gronden worden gereserveerd;

k. inzonderheid voor de mogelijkheid van „satellietsteden” heeft deze situatie ons veel te zeggen. In de satellietstad zag het Stedebouwcongres een middel om de concentratie der bevolking in de steden tegen te gaan, of liever om hare decentralisatie te bevorderen. Men verstaat er onder „eene zelfstandige stad in den vollen zin des woords, d. w. z. eene geheel zelfstandige eenheid met eigen bestuursorganisatie en alle economische, sociale en cultureele eigenaardigheden, waardoor eene stad zich in den tegenwoordigen tijd kenmerkt, doch welke desniettemin tot op zekere hoogte afhankelijk is van de groote stad, in welker nabijheid zij is ontstaan.” Vooral in Engeland heeft de idee van satelliet-stad, onder invloed der propaganda van *Purdum* e. a. nog al opgang gemaakt.¹¹⁾ Letchworth en Welwyn zijn de veel bekend geworden typen van satelliet-stad. Toch kan de gedachte ons maar matig bekoren. Vooreerst ligt in zoo'n opzettelijke stede-stichting voor ons iets kunstmatigs. Wil men in den rechtsvorm eene zekere administratieve eenheid bewaren met de „moederstad”, die vaak op grooten afstand zal zijn gelegen, dan geeft dit iets gewrongens. Het practische doel, dat men nastreeft, is de stichting van tuinsteden en deze vreten h. t. l. helaas reeds te veel alle natuurschoon weg. De idee van oud-wethouder *de Miranda* om op de heide tusschen Hilversum en Laren eene satelliet-stad van Amsterdam te scheppen, kunnen we dan ook geenszins toejuichen. Beter dan een beperkt getal hoofdstedelijke inwoners in de gelegenheid te stellen daar hunne tenten op te slaan en dus weer een stuk landelijk schoon voor hunne woonsteden te absorbeeren, lijkt het ons die streek voor de gansche bevolking van Amsterdam als natuur-reservaat in stand te houden. Wanneer men op die heide staat, ziet men reeds nu, hoe de verschillende Gooische dorpen hunne vangarmen in alle richtingen uitstrekken. Gegeven de kolossale uitbreiding, welke de Gooische gemeenten, Baarn, Zeist, enz., reeds hebben verkregen, het ontstaan van nieuwe complexen als Bosch en Duin, de reeds genoemde bebouwing langs de wegen, zou het stichten van satellietsteden de urbanisatie van dit gebied slechts verhaasten. Welke ook de staatsrechtelijke en economische verhouding van eene satelliet-stad tot de moederstad moge zijn, practisch vormt zij eene nieuwe, bebouwde eenheid, waar de bebouwing, evenals in plaatsen als Baarn, Hilversum, enz., de neiging zal hebben steeds verder te gaan en steeds dichter te worden;¹²⁾

l. decentralisatie van bebouwing door tuindorpen, satellietsteden, enz. zal dus in de richting van het voorloopig nog in voldoende ruimte aanwezige polderland moeten worden gezocht. De bebouwing behoort zoodanig te zijn, dat zij in het landschap past. Reeds is Amsterdam door zijne tuindorpen in deze richting werkzaam;

m. uit vorenstaande volgt, dat voor centraal-Nederland de geweste-

lijke planbeweging moet gericht zijn op: 1. ontsluiting van het poldergebied; 2. behoud en ontwikkeling van het natuurschoon en het landelijk karakter in het algemeen: Het eerste kan worden bereikt door een goed wegensstelsel. Wat het tweede betreft, moet worden opgemerkt, dat het boschbestand in ons land samenhangt met het bezit van landgoederen en buitenplaatsen. Waar dit bezit door allerlei conjunctuurverschijnselen en ook door psychologische oorzaken niet meer zoo in trek is als vroeger, is het gelukkig, dat op fiscaal gebied de druk thans zal worden verlicht.¹³⁾ Zijn eenmaal de fiscale onbillikheden opgeheven, dan is er alle aanleiding een stap verder te gaan en de uitoefening van het eigendomsrecht als regel te binden aan de bestaande bestemming. Ook zonder schadeloosstelling blijft men daarmee in de lijn van het oud-Germaansche recht.¹⁴⁾ Ten slotte zal men bij ontginning, drooglegging en andere maatregelen hebben te overwegen, dat het belang van instandhouding van recreatieterreinen voor de snel groeiende bevolking (plassen, vennen, duinen, hei) wel eens zwaarder kan wegen, dan het in cultuur brengen van toch altoos beperkte terreinen, hetwelk niet kan voorkomen, dat onze toenemende bevolking in stijgende mate op industrialisatie zal zijn aangewezen. Welstandsbepalingen en reclameverordeningen kunnen de onttakeling van het land tegengaan.

Met een enkel woord kunnen wij slechts aanstippen de zeer bijzondere omstandigheden, welke zich in het Zuiden van het hier speciaal behandelde gebied voordoen: het havengebied van Rotterdam naar zee, alsmede Dordrecht, en welke men op eene, aan het gewestelijk plan analoge wijze: de instelling van een „havenschap” recht zou kunnen doen wedervaren.¹⁵⁾

Thans de vraag naar de verwezenlijking van het gewestelijk plan. Daarbij behoort in de eerste plaats onder de oogen te worden gezien, of de oplossing van het vraagstuk te verwezenlijken is door de bestaande organen, hetgeen reeds uit een oogpunt van eenvoud en overzichtelijkheid der staatsinrichting de voorkeur zou verdienen. In de tweede plaats komt in aanmerking eene eventueele samenwerking dier organen, meer bepaald van de gemeenten. Terwijl ten slotte eene geheel nieuwe organisatie, in overeenstemming met de bijzondere eischen van het onderwerp, gewenscht zou kunnen zijn.

Ons staatsrecht kent, naast het Rijk, als corporatiën, toegerust met eene algemeene, wetgevende en uitvoerende bevoegdheid, ter verzorging van het gemeenschapsbelang, de historisch gegroeide eenheden van provinciën en gemeenten. Daarnaast, als doelcorporatie, d. w. z. lichaam, ter verzorging van eene bepaalde, niet steeds identieke, taak, maar overigens met gelijke attributen bekleed, het waterschap, met de nevenvormen veenschap en veenpolder, welks wetgevende bevoegdheid, sedert hieromtrent twijfel was gerezen¹⁶⁾, in art. 191 der Grondwet van 1887 (thans 193) hare uitdrukkelijke erkenning vond.

Intusschen bleek, bij de uitbreiding der Overheidstaak, meer en meer, dat, zooals *Struycken* het uitdrukte, de differentiatie der belangen te groot is, dan dat ze langer in het schema van gemeentelijke, provinciale en rijksbemoeiing eene adaequate verzorging (zouden) kunnen vinden.¹⁷⁾

De behoefte aan nieuwe organen, niet alleen voorzien van besturende, maar zeer bepaald ook toegerust met verordenende bevoegdheid, deed zich met name gelden op het terrein der sociale voorzieningen en leidde meer dan eenmaal tot een interessant debat in de volksvertegenwoordiging. Bij de behandeling der Bakkersraden en der Raden van Arbeid onder Minister *Talma* waren het o. a. de heeren *van Idsinga* en *Loeff*, die constitutioneele bezwaren opwierpen tegen toekenning van zoodanige attributen aan andere dan de in de Grondwet genoemde organen.¹⁸⁾

Hoewel daartegenover anderer, niet minder gezanghebbend oordeel kan worden gesteld¹⁹⁾, achtte de grondwetgever van 1922 het noodig, althans gewenscht, hier aan allen twijfel den pas af te snijden door het nieuwe art. 194 in onze constitutie op te nemen, luidende: „De wet kan aan andere dan in de Grondwet genoemde lichamen verordenende bevoegdheid geven.”²⁰⁾

Dat ook op meer algemeen terrein de voorziening in belangen, voorzoover deze niet rechtstreeks door het Rijk worden behartigd, niet altijd binnen het raam van de afzonderlijke provincie of de enkele gemeente — „territoriale mogendheden”, volgens *Buys* — tot haar recht kon komen, — menig geschrift had er reeds van gewaagd, en de talrijke pogingen om hier en daar, meer of min gelukkige, oplossing aan het vraagstuk te geven, hadden de waarheid ervan aangetoond.²¹⁾

Trouwens, had de ontwerper van Provinciale- en Gemeentewet beide, geen behoefte gevoeld, in eerstgenoemde wet de bevoegdheid tot *gezamenlijke* regeling van zaken, die twee of meer provinciën gemeenschappelijk aangaan, te erkennen (art. 97), en in de Gemeentewet een tweetal artikelen op te nemen, waarbij het recht der besturen van twee of meer gemeenten om gemeenschappelijke zaken, belangen, inrichtingen of werken onder hooger toezicht te regelen, werd vastgelegd (artt. 121, 122)?

Art. 121 der Gemeentewet werd door *Thorbecke* in zijne memorie van antwoord aldus toegelicht: „De regeling, waartoe het artikel de gelegenheid opent, zal zich kunnen uitstrekken over al wat in het gezamenlijk belang der gemeenten gemeene regeling behoeft en niet door de Staten kan worden voorgeschreven. Het is het beginsel van vereeniging, tot bereiking van één zelfde nuttig doel, op de gemeenten toegepast.”²²⁾

De overal aanvankelijk zeer beperkte taak van de Staten, gevoegd bij de betrekkelijke uitgebreidheid van het provinciaal grondgebied, deed in den loop der jaren weinig behoefte gevoelen aan inter-provinciale samenwerking. Slechts in den laatsten tijd, nu de provincie zich ook meer en meer met economische belangen is gaan bemoeien, kwam een drang in die richting hier en daar tot openbaring.

Zoo deelden Ged. Staten van Utrecht onlangs mede, dat onderhandelingen in de richting van eene belangengemeenschap tusschen de, wel niet provinciale, maar dan toch onder auspiciën der provinciale besturen van Gelderland en Utrecht onder vennootschapsvorm werkende, opwekkings- en distributiebedrijven voor electrischen stroom, in een gevorderd stadium verkeerden.

Ook herinneren we aan de sedert enkele jaren door verschillende provinciën ontworpen wegenplannen, welke thans, en nu voor alle gewesten, in de Wegenbelastingwet naderen grondslag hebben gevonden. Ook hierbij werd, zoo geen samenwerking dan toch overleg, vereischt, al scheen dit overleg hier en daar nog al te wenschen over te laten. Zoo voteerden voor enkele jaren de Staten van Utrecht 8 ton voor verbetering van den weg van Utrecht naar Oudewater, terwijl spoedig bleek, dat Ged. Staten van Zuid-Holland geen neiging gevoelden om het verlengde van dien weg — het beruchte „autokerkhof” bij Haastrecht — onder handen te nemen (thans is ook dit gedeelte in het prov. wegenplan opgenomen).

In dit verband wijzen we nog op de reglementeering van en het toezicht op waterschappen, die in meer dan ééne provincie zijn gelegen, waarvoor eveneens interprovinciaal overleg en samenwerking vereischt wordt.

Ook bij de gemeenten deed zich, zoolang de in een groot deel der vorige eeuw gehuldigde opvattingen omtrent den beperkten omvang der Overheidstaak uitbreiding, ook der gemeentelijke bemoeiing, tegenhielden, en zoolang de gewijzigde economische en vooral verkeerstoestanden daartoe nog geen aanleiding gaven, de behoefte aan samenwerking slechts op beperkt terrein gelden. Beurtveren en hier en daar een intercommunale weg waren langen tijd de voornaamste objecten van daarop gebaseerde regelingen.

Interessant voorwerp van academisch dispuut mochten de teugels vormen, welke door de administratieve jurisprudentie aan het instituut der gemeenschappelijke regeling, terecht of ten onrechte, werden aangelegd, en die op den duur bij gewijzigde, tot uitbouw van dat instituut leidende omstandigheden, even zoovele knellende banden zouden blijken, de communale practijk trok zich daarvan tientallen jaren weinig aan, om de eenvoudige reden, dat de nog immer overheerschende „gemeentelijke geslotenheid” de behoefte aan intercommunale regeling slechts zelden naar voren deed komen.

Van die teugels gesproken, herinneren we slechts aan het Kon. Besluit van 29 October 1855, no. 45, waarvan der lange Rede kurze Sinn was, dat gemeentebesturen, gemeenschappelijke belangen, enz., in samenwerking regelende, bleven binnen hetgeen Grond- en Gemeentewet noemden de „huishouding der gemeente”, zoodat alle bepalingen dier wetten ter zake van die huishouding, bij zulke gemeenschappelijke regelingen in acht moesten worden genomen. Waaruit o.a. voortvloeide, dat van een afzonderlijk besturend orgaan naast — veel min boven — de in de

individuele gemeenten bestaande gemeentelijke machten geen sprake mocht zijn.

En hoewel nu, zooals *Scholtens*²⁸⁾ terecht opmerkte, verschillende, aldus onwettig verklaarde regelingen van dien aard lustig bleven voortwerken, hoewel ook het hooger administratief gezag in later dagen tegen over gezamenlijke commissies van beheer een veel minder stringent standpunt innam, toch knaagde hierdoor schier van meetaf aan den wortel van den boom der samenwerking de worm der onzekerheid, die zijn uitgroei en ontplooiing belette, ook in dagen, toen de voorwaarden hiervoor overigens gunstig waren, ja de ontwikkeling der maatschappij er als het ware om riep.

Immers, afgezien van de mogelijke grillen der hoogere administratieve organen, hing altoos het Damocleszwaard van den rechter boven het hoofd eener gemeenschappelijke regeling, waarvan grondslag en uitwerking voorwerp van juridische controverse bleven.

Nu kon de opzet eener commissie van beheer over een gemeenen weg nog eens een keer schipbreuk lijden, zonder dat dit groote ongelukken veroorzaakte, aan zoodanig risico mocht het beheer van b.v. een gemeenschappelijk bedrijf, waarin groote sommen door de diverse plaatselijke gemeenschappen werden vastgelegd, niet worden gewaagd. En dat er kans was voor aanraking met den rechter viel moeilijk te ontkennen, waar bij de uitoefening van vermogensrechten altijd de mogelijkheid van conflict met derden zich voordoet. Bovendien, wat in dubio was, het intercommunale orgaan miste — en mist nog zonder nadere wettelijke regeling — de publiekrechtelijke bevoegdheden van belastingwetgeving en strafoplegging. Hiervoor was — en is — het dus op de medewerking en blijvende eenstemmigheid der samenwerkende gemeenten aangewezen.

Wat de overige bezwaren betreft, trachtte de practijk zich voornamelijk te redden door de oplossing te zoeken in privaatrechtelijke richting en wel door de oprichting van naamlooze vennootschappen met uitsluitend gemeenten of andere publiekrechtelijke lichamen als aandeelhouders, terwijl in den laatsten tijd hier en daar — voornamelijk op economische gronden — ook het particulier bedrijf daarin werd betrokken (gemengde onderneming).

Reeds in 1909 verdedigde *van Leyden* het standpunt, dat, ook bij de bestaande wetgeving, nieuwe publiekrechtelijke lichamen, „intercommunale rechtspersonen”, met de verzorging van gemeenschappelijke belangen zouden kunnen worden belast.

Daarnaast werd van verschillenden kant veel critiek uitgeoefend op het gebruik van den N.V.-vorm. Het einde van het lied was, dat Minister *Cort van der Linden* met zijn wetsontwerp (no. 315 van 1914/15), deelneming aan eene N.V. als regel voor de gemeenten poogde uit te sluiten, waartegenover dit ontwerp beoogde aan den intercommunalen rechtspersoon, den „bond van gemeenten”, reëlen wettelijken grondslag te verleenen.

Aan dit ontwerp werd inmiddels geen verder gevolg gegeven, terwijl sedert door de Regeering, zeilende op het kompas der Staatscommissie-*Oppenheim*, in het bij Kon. boodschap van 17 Juli 1923 aan de Tweede Kamer gezonden ontwerp tot herziening der Gemeentewet, eene nieuwe regeling voor de samenwerking van gemeenten werd opgenomen. Hierdoor zullen de bezwaren, welke in de practijk waren gerezen tegen de artt. 121 en 122 der Gemeentewet, worden ondervangen. In het bijzonder wordt zoodanige vrijheid voor de bestuursinrichting van „intercommunale rechtspersonen” gelaten, dat, in verband met art. 194 der Grondwet, aan elk geval eene oplossing kan worden gegeven, welke met den aard en de eischen van dat geval in overeenstemming zijn. Ook maakt de voorgestelde regeling mogelijk samenwerking op te leggen, wanneer één of meer andere gemeenten daar afkeerig tegenover staan.

Vrijheid tot dezen dwang geeft het nieuwe art. 149 der Grondwet, hetwelk inhoudt eene opdracht aan de wet om de voorziening in zaken, belangen, inrichtingen of werken, bij welke twee of meer gemeenten zijn betrokken, te regelen, bepaling, geïntroduceerd met de uitgesproken bedoeling om dwang mogelijk te maken.²⁴⁾ Werd voorheen de grondwettigheid van zulken dwang bestreden, dan geschiedde dit op grond, dat, twee of meer gemeenten een gemeenschappelijk belang gezamenlijk regelende, daarbij nochtans bleven op het gebied hunner „huishouding”, alwaar dwang niet geoorloofd was. Immers, de regeling en het bestuur dezer huishouding moest, zoo wilde het de Grondwet, aan den gemeenteraad worden „overgelaten”.

Het besef — en hiermede keeren we tot ons uitgangspunt terug —, dat de ontwikkeling der economische en verkeersvoorwaarden, der sociale verhoudingen in het algemeen en der vraagstukken, uit het bevolkingsprobleem voortvloeiende, in het bijzonder, geleidelijk eene zoo groote differentiatie van belangen in het leven had geroepen, dat deze, om met *Struycken* te spreken, in het oude schema van gemeentelijke, provinciale en rijksbemoeiing niet meer eene adequate verzorging zouden kunnen vinden, werd in de voor-oorlogsche jaren nog slechts bij enkelen gevonden.

Met name kwam het tot uiting in het prae-advies, door *van Beresteyn* in 1911 te Scheveningen uitgebracht op het congres der Ned. Vereeniging van Gemeentebelangen.²⁵⁾ Onder de belangen, die voor gemeenschappelijke regeling in aanmerking komen, onderscheidt hij, naast de zuiver huishoudelijk gemeentelijke, en die, welke liggen op het gebied van het zelfbestuur (uitvoering van hoogere regelingen) *streekbelangen*, zooals het aanleggen van wegen en kanalen, het exploiteeren van eene tram, eene elektrische centrale, etc., i. e. w. hoogere belangen, die tusschen gewestelijke en plaatselijke instaan.

Zie hier, wellicht voor de eerste maal, in onze litteratuur naar voren komen de kerngedachte van wat men thans aanduidt met den naam „gewestelijk plan”.

In zijne, een jaar later verschenen studie, worden door *Struycken* als voorbeeld van onderwerpen, die — wegens hunne interlocale strekking — voor gedwongen samenwerking in aanmerking zouden kunnen komen, genoemd bouwplannen, waterloozing, keuringsdiensten (sedert door de wet geregeld), land- en waterwegen, gas, waterleiding, electriciteit.

Meermalen bleek ons, dat t. a. v. het probleem van het gewestelijk plan nog veel misverstand heerscht en dit zoowel wat aard en strekking als wat omvang betreft. Wij hopen, dat uit hetgeen we hierboven schreven, duidelijk zal zijn geworden, dat de inhoud van een gewestelijk plan nog al uiteen zal kunnen loopen en — van dien inhoud hangt naar onze overtuiging voor een groot deel de vorm af, die voor een plan geëigend is. Afgezien van de bestaande — helaas nog niet toereikende — wettelijke bevoegdheden, kunnen we ons het plan denken als resultaat van eene meer of minder nauwe samenwerking van gemeenten, of als object voor een, door gemeenten, desnoods wat sommige harer betreft onder hooger druk in het leven te roepen, intercommunalen rechtspersoon, bekleed met de noodige publiekrechtelijke bevoegdheden.

Maar verder zou het aanbeveling kunnen verdienen voor dit doel eene afzonderlijke wettelijke regeling, krachtens welke het nieuwe rechtsorgaan het aanzijn zal kunnen ontvangen en bestuurd worden, wellicht buiten de gemeenten om, in het leven te roepen.

In het algemeen waarschuwen we er tegen te eenzijdig den nadruk te leggen op den vorm van gemeentelijke samenwerking ter bereiking van dit doel, althans voor de meest belangrijke projecten. *Bakker Schut* wees er terecht op²⁶⁾, hoe de invloedssferen van verschillende groote gemeenten in elkaar grijpen, soms zelfs de een de ander bedekt (Den Haag—Rotterdam; Amsterdam—Haarlem; Utrecht—Amsterdam). Hier kan botsing zijn van belangen, wanneer men deze uit gemeentelijk oogpunt beschouwt, waardoor de voorwaarden voor vruchtbare samenwerking ontbreken. Wij denken nog niet eens aan het forensenvraagstuk, dat, naar we hopen, op andere wijze, hetzij bij de financiële verhouding, hetzij bij eene gewijzigde regeling van het plaatselijk belastingstelsel, zijne oplossing moge vinden. Wij wijzen slechts op het verzet van Den Haag tegen het uitbreidingsplan der gemeente Wassenaar. Laatstgenoemde gemeente stelt zich op het standpunt: hoe meer zielen hoe meer vreugd, en zou desnoods al haar natuurschoon aan de voortgaande bebouwing willen opofferen, terwijl daartegenover de residentie, o. i. volkomen terecht, niet dan met leede oogen aanziet hoe de schoone dreven van Wassenaar worden volgebouwd, welke toch als recreatieterrein elk jaar in waarde stijgen voor de naburige stad, die haar zielental in eene kwarteeuw zag verdubbelen. Voorstanders van de zelfstandigheid der kleine gemeenten, ook onder den rook van groote steden, die van gewestelijke plannen een tegenwicht verwachten tegen annexatiezucht van hun grooten buurman, gelieven te bedenken, dat bij het gewestelijk plan de dingen van een veel breeder standpunt moeten worden bekeken dan

dat der enkele gemeente. En of dat, bij eene samenwerking van gemeenten, die meer dan een paskwil is van vrij initiatief, mogelijk zal zijn, we betwijfelen het.

Veel misvatting omtrent het gewestelijk plan is ongetwijfeld het gevolg van de aanvankelijk uitsluitend — en nog vaak — bij ons gebruikte benaming „gewestelijk uitbreidingsplan”, waaraan zich onwillekeurig de gedachte vastknoopt van eene regeling der bebouwing over wijder gebied dan het territoir eener enkele gemeente, een „plan van straten, grachten en pleinen”, zich uitstrekkende over meerdere gemeenten, beoogende aansluiting en, waar noodig, meer eenheid te brengen in de bebouwing en den stadsaanleg.

Zooals uit hetgeen we boven schreven volgt, hebben wij hier inderdaad te doen met één der elementen van het gewestelijk plan, maar het is niet het eenige, noch voor alle, in het plan begrepen, deelen het voornaamste element.

Het begrip „uitbreidingsplan” is ontleend aan de Woningwet, die in hare oorspronkelijke lezing (art. 28) raden van gemeenten, die meer dan 10.000 zielen tellen, alsmede van die gemeenten, wier zielental in de laatste 5 jaren met meer dan een vijfde is toegenomen, de verplichting oplegde om, behoudens vrijstelling van Ged. Staten, een plan van uitbreiding vast te stellen, waarbij de grond wordt aangewezen, „die in de naaste toekomst voor den aanleg van straten grachten en pleinen is bestemd”. Hoewel de redactie van dit artikel en de plaatsing daarvan in § 7 (uitbreiding van bebouwde kommen) den indruk geeft, dat daarbij uitsluitend aan een bebouwingsplan is gedacht en hoezeer ook de weinige aandacht, welke nog bij de jongste eeuwwisseling aan het probleem van den stedenbouw in den ruimeren zin, waarin dit thans wordt opgevat, werd gewijd, op die beperkte beteekenis duiden, toch is het niet moeilijk uit de geschiedenis der bepaling aan te toonen, dat de wetgever niet in de laatste plaats het belang van het *onbebouwd* blijven van zekere terreinen met deze bepaling op het oog had. Bij de minder gelukkige formuleering der gedachte, moet ook niet uit het oog worden verloren, dat de eerste wettelijke regeling, welke zich ten onzent met den stedenbouw bezighield — de Woningwet — dit vraagstuk benaderde van de zijde der volkshuisvesting, zoodat de daarop betrekking hebbende bepalingen niet zoozeer in het centrum der aandacht werden geplaatst als zij om hunne beteekenis wel verdienden. In dit verband moge worden gewezen op eene overweging, door het Hof te Leeuwarden in een arrest van 11 Maart 1914²⁷⁾ gebruikt, waarin we lezen, dat we, om de beteekenis van dit artikel te begrijpen, moeten letten op de tegenstelling van de stelselmatige uitbreiding van steden tijdens de Republiek en de stelsellooze incidenteele uitbreiding in de 19e eeuw, zoodat de behoefte ontstond om voor het vervolg door wetsbepalingen meer oordeelkundig optreden der gemeentebesturen te bevorderen.

Bestond in de eerste jaren na het tot stand komen der Woningwet

neiging het artikel in beperkten zin op te vatten, spoedig wijzigden zich de inzichten en meende men, dat het, n'en déplaie de niet onfeilbare redactie, toch aan de gemeenten het middel aan de hand deed niet alleen de uitbreiding der bebouwing, doch de geheele toekomstige ontwikkeling der gemeente meer naar regel en systeem te doen plaats hebben, m. a. w. de overtuiging drong door, dat het uitbreidingsplan behoort te zijn niet slechts plan van *bebouwing*, niet enkel ook plan van *aanleg*, doch in den meest ruimen zin plan van *bestemming*. Deze opvatting werd gesanctionneerd bij de wijzigingswet van 19 Februari 1921 (St.bl. 73), waarin (art. 31) gesproken wordt van „een plan van uitbreiding, waarbij de bestemming voor de naaste toekomst van den in dat plan begrepen grond in hoofdzaak wordt aangewezen”. Schemerde aanvankelijk in het nieuwe besluit tot uitvoering der Woningwet (Woningbesluit van 20 April 1921, St.bl. 679) nog de oude opvatting door van „bebouwingsplan”, bij de wijziging, die plaats had bij Kon. besluit van 27 Aug. 1926, St.bl. 316, werd de bedoeling van den wetgever beter recht gedaan door nu ook van „aanwijzing van bestemming” te spreken.

Daarmee heeft onze stedenbouwkundige wetgeving eene belangrijke schrede vooruit gedaan en reeds zag men hier en daar een „uitbreidingsplan” ontworpen voor het gansche gebied eener gemeente. Hierin zit natuurlijk eene zekere contradictio in terminis. Immers, heeft het woord uitbreidingsplan in dit verband zin, dan kan het, naardien het geen uitbreiding van grondgebied kan beoogen, slechts bedoelen: uitbreiding der bebouwing, terwijl de opzet is: regeling der toekomstige bestemming van de zich binnen het gebied der gemeente bevindende terreinen. Het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat de bevoegdheid tot het vaststellen van zoodanig plan hier en daar nog weer in twijfel is getrokken.

Bij de reeds genoemde wijzigingswet van 19 Febr. 1921 is nog meer gebeurd. O.a. werd de bepaling opgenomen, dat, wanneer gemeenten, die (zie boven) verplicht zijn een uitbreidingsplan vast te stellen, hiermee in gebreke blijven, zij er een van Ged. Staten krijgen thuis gestuurd; terwijl Ged. Staten hunne goedkeuring onthouden aan een hun voorgesteld plan, o.a. wanneer dit niet voldoende aan het uitbreidingsplan eener aangrenzende gemeente aansluit. Meer nog. Ged. Staten kunnen aan de raden van andere dan de hiertoe rechtstreeks *volgens de wet* verplichte gemeenten (en de overigen blijven *bevoegd* een plan vast te stellen) de verplichting opleggen om in aansluiting aan het plan van uitbreiding van eene aangrenzende gemeente of *in onderling overleg* binnen een bepaalden termijn een plan van uitbreiding aan hunne goedkeuring te onderwerpen. Hier dus reeds c.q. gedwongen samenwerking, al heeft deze, waarschijnlijk onopzettelijk, slechts betrekking op gemeenten, die niet volgens de wet verplicht zijn om een plan vast te stellen, doch hiertoe door Ged. Staten verplicht kunnen worden. Dit lijkt vreemd en het is dan ook niet te verwonderen, dat vanwege het Ned. Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw hierop de aandacht der

Regeering is gevestigd. Intusschen meent *Roegholt* ²⁸⁾, dat het tegenwoordige artikel 31 aan Ged. Staten genoeg pouvoir geeft om recalci-trantie t. a. v. gewenschte samenwerking bij de in dat artikel bedoelde gemeenten te bezweren.

In aansluiting aan vorenstaande, wenschen wij alvast de vraag onder het oog te zien, of de uit de Woningwet emaneerende bevoegdheden en de daarbij aan gemeenten opgelegde verplichtingen — daargelaten dan de hiaat, welke we zoeven constateerden — voldoende zijn om over te gaan niet alleen tot vaststelling, maar ook te komen tot uitvoering van een gewestelijk plan. *Roegholt* oordeelt dit niet onmogelijk en we kunnen hierin met hem meegaan, doch meenen, dat, afgezien van het omslachtige en tijdroovende van deze wijze van werken, moet worden gevreesd, dat het resultaat zeer onvolkomen zal zijn. Eene voorstelling van het gewestelijk plan als „een legkaart van aan elkander aansluitende uitbreidingsplannen” der op het gebied van het stadsgewest gelegen gemeenten, kan ons weinig bekoren. ²⁹⁾ We vreezen, dat daarbij de noodige eenheid uit het oog zal worden verloren en niet voldoende het verband tusschen de sociaal-economische belangen der betrokken streek tot zijn recht zal komen. Reeds zou de eenheid van conceptie eronder lijden, wanneer het plan werkelijk door tal van deskundigen in elkaar zou worden gezet. En hiervoor bestaat gevaar, wanneer tal van gemeenten niet anders hebben te doen dan regelen in overleg (slechts ten deele zou men immers krijgen een „gezamenlijk uitbreidingsplan”). Diverse directeuren van publieke werken en gemeente-architecten zullen trachten, ieder wat zijne gemeente betreft, hunne ideeën in het plan tot uitdrukking te brengen ten koste der eenheid en, wanneer het plan, na veel „overleg”, eindelijk is tot stand gekomen en niet al te dwaas is, wordt het moeilijk voor Ged. Staten om het werk nog eens over te laten doen. Met instemming halen we hier de volgende woorden aan van *Ir. Ruys*: ³⁰⁾ „Scheppend werk eischt den geheelen mensch. Het ontwerpen van een uitbreidingsplan is geen arbeid, die een magistraat of een directeur van gemeentewerken er wel bij kan doen. Daarvoor eischt het te veel studie en te veel tijd. Het is werk, dat m. i. bij voorkeur in handen moet worden gesteld van één persoon (als die beschikbaar is) of anders van een zeer beperkte combinatie van personen.”

Al kan dankbaar worden gebruik gemaakt van de bevoegdheden, welke de bestaande wetgeving verleent, het ideaal zal daar niet mee worden bereikt. Ook *Roegholt* gevoelt dit: „Een op papier geteekend gewestelijk uitbreidingsplan kan krachtens art. 32 Woningwet wel gemaakt worden; het kan ook in elke daarin betrokken gemeente, met Ged. Staten als boeman achter de deur, wel volgens de geldende bepalingen der Woningwet worden vastgesteld; maar wat moet er dan verder gebeuren? Als zulk een ontworpen stadsgewest op den ouden voet door de binnen zijn gebied gelegen gemeentebesturen in vrij overleg of zonder overleg zou

moeten worden bestuurd, dan zou men nog niet veel verder wezen. Het stadsgewest eischt redelijkerwijze nieuwe bestuursorganen."

Maar bovendien eischt een gewestelijk plan, waarbij veel meer dan bij de gemeentelijke uitbreidingsplannen de idee van bestemmingsplan in den meest ruimen zin naar voren komt, een heel andere sanctie dan de Woningwet thans nog bevat. Deze bestaat daarin, dat niet gebouwd mag worden in strijd met het plan. Zoo kan wel onoordeelkundige bebouwing worden voorkomen, maar niet worden belet, dat b.v. een duin wordt afgegraven of een bosch geveld, een en ander in strijd met het plan.

„Naarmate de belangen, die om gezamenlijke behartiging vragen, in aantal en beteekenis toenemen, zal aan een nieuwe corporatie met eigen huishouding wel niet te ontkomen zijn. Immers wanneer men tot de erkenning komt, dat het niet meer uitsluitend samengevoegde gemeentebelangen zijn, die verzorging eischen, maar boven-gemeentelijke belangen, belangen van een nieuwe eenheid, streek, gewest, district of gouwe, dan brengt een gedecentraliseerde staatsinrichting mede, dat deze nieuwe belangengemeenschap ook haar erkenning vindt in een nieuwe corporatie. Slechts dan is de mogelijkheid gegeven, niet slechts tot ordenen van een reeds bestaanden samenhang, maar ook tot scheppende werkzaamheid. Dit zou ook een volkomen logische toepassing zijn van het zoo levenwekkende autonomiebeginsel."

Deze woorden uit het „Rapport over het Annexatie-Vraagstuk", ³¹⁾ die wij gaarne overnemen, leiden tot de conclusie, dat men met de huidige bepalingen der Woningwet wel iets kan bereiken, doch nimmer tot bevredigende uitkomsten komen. En tevens, dat eene breed opgezette wettelijke regeling van samenwerking van gemeenten, met de mogelijkheid van dwang als stok achter de deur, wellicht wel een „stadsgewest" kan doen geboren worden en ook op bevredigende wijze doen besturen, doch dat de geheel eigen aard en het belang der materie eene zelfstandige, rechtstreeks op het doel gerichte regeling vragen. Bezwaren daartegen, aan de gemeentelijke autonomie ontleend, kunnen we niet deelen; de belangen waarom het hier gaat, zijn aan de gemeenten ontgroeid en het is honderd maal beter, verstandiger en oprechter ze aan nieuwe autonome corporaties (wat nog niet impliceert, dat deze met behulp van hetzelfde ongelukkige kiesrecht moeten worden samengesteld) ter behartiging op te dragen, dan aan gemeenten eene gewrongen regeling op te dringen, welke hare autonomie toch maar tot eene aanfluiting maakt.

De belangen, waarover het hier gaat, hebben hun gemeentelijk karakter verloren, zooals reeds blijkt uit de gelukkige greep, door *van Beresteyn* gedaan, toen hij daaraan den naam van „streekbelangen" gaf. In gelijken zin ook *Cremer*: ³²⁾ „Wij hebben hier niet te maken met samenloopende huishoudelijke belangen van eenige gemeenten, wij hebben hier te doen met een belang van hooger orde, van een heele streek, en dan ligt de

regeling daarvan a priori buiten de bevoegdheid der gemeentebesturen." Terwijl, om het hierbij te laten, *Dr. Addison*, de Engelsche Minister of Health, onder wiens bewind voor het eerst de gedachte aan streekbelangen naar voren is gebracht, dit deed in de volgende bewoordingen: „De administratieve grenzen van plaatselijke besturen vallen dikwijls niet samen met de grenzen van eene aardrijkskundige, industriële of economische eenheid, welke het gebied van een zeker aantal stedelijke en landelijke gemeenten omvat. Om in de behoorlijke ontwikkeling van eene dergelijke natuurlijke eenheid te voorzien, zijn eene streeksgewijze bestudeering der verhoudingen en een streekplan noodzakelijk; de benoeming van eene gewestelijke onderzoekingscommissie voor Zuid-Wales en de instelling van gemeenschappelijke uitbreidingscommissiën in het gebied der Zuid-Yorkshire-kolenvelden, moeten slechts als de allereerste stappen in deze richting beschouwd worden.”³³⁾

Met dat al heeft de naamgeving van het onderwerp, dat ons thans bezig houdt, hier te lande heel wat moeilijkheden opgeleverd, terwijl eenheid van uitdrukking nog niet is bereikt.

De gedachte aan „regional plans”, vrucht van Amerikaanschen bodem³⁴⁾, heeft in Engeland wortel geschoten sedert de Town-planning Act van 1919 de vorming van Joint Town Planning Committees mogelijk heeft gemaakt, en is in ons land voor het eerst maar dan ook in vollen omvang aan de orde gesteld doordat zij hoofdzet was voor het Internationaal Stedebouwcongres Amsterdam 1924. In aansluiting aan de terminologie der Woningwet werd de uitdrukking „regional plan” spoedig vertaald als „gewestelijk uitbreidingsplan”. Gegrepen door de herinnering aan het reeds genoemde prae-advies van *van Beresteyn*, meende *van Poelje* aanvankelijk te moeten spreken van „streekbebouwingsplannen”.³⁵⁾ Aan het woord gewest zat naar zijn gevoel te veel de gedachte vast aan eene zekere staatsrechtelijke eenheid, welker grenzen door andere dan de bestaande economische verhoudingen worden beheerscht, terwijl de aan de Woningwet ontleende benaming uitbreidingsplan ook volgens hem te veel doet denken aan de van bepaalde centra uitgaande bebouwing en onmiddellijk de aandacht bepaalt bij de belangen van bestaande bebouwde kommen. Uit dit oogpunt was echter de benaming streekbebouwingsplan ook minder gelukkig, immers te eenzijdig en te veel afleidend van de meer algemeene beteekenis van bestemmingsplan.

Als voortzetting van het werk van het congres en nu meer bepaald met het oog op nationale eischen en belangen, werd aan de hand der Nederlandsche praeadviezen, het onderwerp opnieuw in bespreking genomen in eene vergadering der Stedebouwkundige afdeling van het Ned. Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw, op 15 Nov. 1924, terwijl door *Ir. Keppler* een praeadvies werd geschreven voor het ongeveer gelijktijdig gehouden Ned. Congres voor Openbare Gezondheidsregeling te 's Hertogenbosch. Kort daarop volgde de instelling van eene

commissie door de Vereen. van Nederlandsche Gemeenten en het Ned. Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw ter verdere bestudeering dezer zaak.

Het rapport dier commissie verscheen in Augustus 1925 en bleek als naam voor het daarin behandelde onderwerp te hebben gekozen „gewestelijk plan”³⁶⁾, daarmee heenstappende over het bezwaar, dat het woord „gewest” (buiten Indisch verbarfd, waar het ook voorkomt) identiek is met de benaming, die nog wel aan de historische eenheid, de provincie, wordt gegeven. Bij deze benaming heeft *van Poelje*, zelf lid der commissie, zich aangesloten. Voorts verscheen in het najaar van 1925 *Roegholt's* lijvige dissertatie: „Het Stadsgewest”, en introduceerde daarmee in ruimer kring eene benaming, het eerst gebezigd door *Valckenier Kips*.³⁷⁾ Hiermee is het vocabulair echter nog niet uitgeput; zoo stelt *Fabius*³⁸⁾ voor de aloude naam „gouwe”. De eerste benaming is met dat al nog niet los gelaten, zooals blijkt uit de instelling bij gemeenschappelijke beschikking van de Ministers van Arbeid c.a., Binnenlandsche Zaken c.a., en Waterstaat van eene commissie „voor de bestudeering van het vraagstuk der *gewestelijke uitbreidingsplannen*, en tot het adviseeren over maatregelen, die zouden zijn te nemen om vaststelling en uitvoering van zoodanige plannen te bevorderen”, welke commissie op 28 April 1926 werd geïnstalleerd. Wij voor ons blijven, zoolang geen betere benaming is uitgedacht, de voorkeur geven aan „gewestelijk plan”, daar deze benaming recht doet wedervaren aan de groote differentiatie, welke bij verschillende plannen denkbaar is. Heeft het woord „gewest” in dit verband eenmaal vaste beteekenis erlangd, dan is het oude gebruik daarvan geen bezwaar. Wij wijzen er op, dat ook het woord „gemeente” in verschillend verband voorkomt (denk aan kerkelijke gemeente) en dat het begrip „streek” (het bleek reeds in 1911 op het Scheveningsche congres) ook niet voor allen dezelfde beteekenis heeft.

(Slot volgt).

1) Conférence Internationale de l'Aménagement des Villes Amsterdam, 1924, verder aangehaald als I. S. C. A., 2de deel, p. 55.

2) Dr. Ir. M. J. W. Roegholt: „Het Stadsgewest”, Wassenaar, 1924, p. 247.

3) Oswald Spengler: „Der Untergang des Abendlandes”, München, 1923, b.v. dl. I p. 43, en vooral dl. II p. 117 v.v.

4) H. v. d. Kloot Meyburg: „Onze oude Boerenhuizen”, Rotterdam 1920, p. 7.

5) Hierover *De Standaard* van 17 Sept. 1927: „De massageest”.

6) Zie J. M. de Casseres: „Stedebouw”, Amsterdam 1926, p. XV.

7) Zie b.v. „Zeitschrift für Kommunalwirtschaft” 1925, p. 1247 v.v. en 1274 v.v. en J. M. van Roessel in Weekblad voor Gemeentebelangen 1926 p. 87.

8) Dr. Ir. J. W. Drosen: „De Gemeentegronden in Noord-Brabant en Limburg en hunne ontginning”, Helmond 1927, p. 187.

9) Ir. D. Bloemsma, in Landbouwkundig Tijdschrift, Juni 1927.

10) Zie over den ongelijken bevolkingsaanwas: Ir. Th. K. van Lohuizen, Tijdschrift voor Economische Geographie 1925, alsmede Mr. G. A. van Poelje: „Gewestelijke Plannen”, Alphen 1925, p. 3 v.v.

11) C. B. Purdom: „The developpement of Satellite Towns in connection with

the regional Plan", London and Toronto 1925. Dezelfde: Prae-adv. I. S. C. A., 1e dl., p. 110.

¹²⁾ Ons oordeel blijft gelijk bij stichting in het Z. van het Gooi. Overigens bedenke men, dat deze zaak voor Engeland een ander aspect heeft.

¹³⁾ Wetsontwerp 413 van 1926/27, bereids door de Tweede Kamer aanvaard.

¹⁴⁾ Zie o.a. onze artt. „Wettelijke Boschbescherming” in Gemeentebestuur 1925.

¹⁵⁾ Th. P. Löhnis in N.R.Ct. 1 Jan. 1925; Artt. in Tijdschr. voor Econ. Geogr. 1925; „Het vraagstuk der Havenschappen” door Mrs. van Lier en Lichtenauer, Den Haag 1927, en daar vermelde literatuur; het in de pers gepubliceerde rapport van de Kamer van Koophandel c.a. voor Rotterdam, over de vraag: annexatie of havenschap?

¹⁶⁾ Mr. J. T. Buys: „De Grondwet”, dl. II, p. 753 dl. III p. 376 v.v.

¹⁷⁾ Mr. A. A. H. Struycken: „De Gemeenten en haar gebied”, Arnhem 1912, p. 6.

¹⁸⁾ Zie o.a. prae-adviezen van Mrs. Frijda en Fokker, Handelingen Nederl. Juristenvereniging 1917.

¹⁹⁾ B. v. Struycken: „Het Staatsrecht van het Koninkrijk der Nederlanden” Arnhem 1915, p. 147.

²⁰⁾ Mr. F. J. A. Huart: „Grondwetsherziening” Arnhem 1925, p. 334 v.v.

²¹⁾ Zie vooral Mr. Dr. G. van Leijden: „Intercommunale Rechtspersonen”, Amsterdam 1909. Verder mogen we verwijzen naar de prae-adviezen van Mr. Dr. J. H. P. M. van der Grinten en schrijver dezes, voor het Congres der Vereen. van Ned. Gemeenten te Arnhem, in „Gemeentebestuur” 1925.

²²⁾ Mr. W. Francken N.Gzn.: „De Gemeentewet”, Nijmegen 1851 p. 258.

²³⁾ Mr. Dr. A. L. Scholtens: Art. „Plaatselijke Gemeenschappen” in Gemeentebelangen 1916/17. Zie ook: v. Poelje: „De Nederlandsche Gemeente”, Zwolle 1923, p. 31 v.v.

²⁴⁾ Huart, t.a.p. p. 280 v.v.

²⁵⁾ Zie prae-adviezen en stenografisch verslag.

²⁶⁾ Ir. P. Bakker Schut: Prae-adviezen I. S. C. A. Op hetzelfde verschijnsel vestigden we reeds de aandacht in een artikel over „Samenvoeging van Gemeenten” in „De Stichtsche Post”, 1920.

²⁷⁾ Weekblad v. h. Recht, no. 9600.

²⁸⁾ „Het Stadsgewest” p. 365.

²⁹⁾ t.a.p. p. 364.

³⁰⁾ Ir. J. D. Ruys: „Juiste traceering van hoofdverkeerswegen” in Tijdschr. voor Volkshuisvesting en Stedebouw, Nov. 1927.

³¹⁾ Opgesteld door Mr. H. E. Scheffer, voor den Bond van Anti-annexatie-Comité's, Alphen 1926.

³²⁾ Dr. F. C. Cremer: „Reorganisatie van Gemeentelijke indeeling”, Leiden 1927 p. 191.

³³⁾ v. Poelje: „Gewestelijke Plannen” p. 15.

³⁴⁾ In Duitschland spreekt men van „Landesplanung” en „Flächen-Aufteilungspläne”.

³⁵⁾ Weekblad Ned. Bond v. Gem.Ambt. 1924/25.

³⁶⁾ Ogenomen in „Gemeentebestuur” 1925.

³⁷⁾ Roegholt, t.a.p. p. 226 noot.

³⁸⁾ G. C. A. Fabius: „Samenwerking van gemeenten”, Alphen 1926, p. 8.

DE WETTELIJKE REGELING DER COLLECTIEVE ARBEIDSOVEREENKOMST

DOOR

MR. H. H. STENEKER.

Er is reden om, wanneer in het maatschappelijk leven eenig instituut bijzondere aandacht trekt, een woord te wijden aan het verleden, waarin het instituut zich ontwikkelde, en te zien, wat de beteekenis is van hetgeen bereikt is. Het bedoelde instituut is de collectieve arbeidsovereenkomst, en de bijzondere aanleiding voor het schrijven van dit artikel is de aanneming door de beide Kamers der Staten-Generaal van een wet, welke nadere regelen stelt betreffende deze collectieve arbeidsovereenkomst. Nu de „Wet op de collectieve arbeidsovereenkomst” op 30 December 1927 in het Staatsblad is verschenen, is dit instituut voor de tweede maal het voorwerp van een wettelijke regeling geworden en staan wij voor de groote en brandende vraag, of ook de derde stap, houdende de mogelijkheid van verbindend verklaring, gedaan zal worden.

Als voorbeeld van een simpele wettelijke regeling voor een instituut, dat reeds gedurende vele jaren een belangrijk deel van onze arbeidsovereenkomsten beheerschte, mag wel gelden het nu verouderde en uit onze wetgeving geschrapte art. 1637 n B. W., dat als volgt luidde:

„Elk beding tusschen den werkgever en den arbeider, strijdig met „eene collectieve arbeidsovereenkomst, door welke zij beiden gebonden „zijn, zal op de daartoe strekkende vordering van ieder dergenen, „die bij de collectieve arbeidsovereenkomst partij waren, met uit- „sluiting evenwel van den werkgever zelve, worden nietig verklaard.

„Onder collectieve arbeidsovereenkomst wordt verstaan eene „regeling, getroffen door een of meer werkgevers of eene of meer „rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen van werkgevers, met „eene of meer rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen van „arbeiders, omtrent arbeidsvoorwaarden, bij het aangaan van „arbeidsovereenkomsten in acht te nemen”.

Dit eene artikel heeft tot dusver de c.a.o. in hare ontwikkeling gedragen, voorzover zij althans behoefte had aan wettelijken steun. Veel meer dan op de wet steunde zij op de sympathie in patroons- en arbeiderskringen. Het was van meer waarde, de aanvankelijke tegenstand in die kringen te overwinnen, dan de juristen van naam, die haar naar het rijk der juridische onmogelijkheden verwezen, van hun theoretische bespiegelingen te genezen.

Zoo betoogde Mr. Eyssel in 1905 dat aan de c.a.o. het rechtskundig karakter moest worden ontzegd en men bij dit instituut alleen te doen had met een maatschappelijk verschijnsel, dat als rechtsinstituut onbestaanbaar was. Deze en soortgelijke uitspraken zijn op den achtergrond geraakt, omdat het volle leven zich op de c.a.o. wierp en er wat van gemaakt heeft.

Was de c.a.o. in Duitschland reeds omstreeks 1873 bekend, in ons land is de eerste c.a.o. vermoedelijk eerst in 1894 afgesloten; lange jaren bleef het instituut evenwel zonder beteekenis. Eerst na 1910 begint de vooruitgang. Bedroeg het aantal in 1911 nog slechts 87,¹⁾ in 1917 was dit reeds opgelopen tot 828, in 1920 tot 984. Het aantal bij een c.a.o. betrokken ondernemingen bedroeg in 1911: 1100, in 1917: 6700, in 1920: 22500. Dezelfde ontwikkeling vindt men in het steeds grooter aantal arbeiders, wier arbeidscontract door de bepalingen eener collectieve werd beheerscht. Deze getallen zijn voor 1911: 23000, 1917: 83100, 1920: 273600.

Na het jaar 1920 wordt de stijgende lijn gebroken. Het aantal overeenkomsten is in 1923 teruggelopen tot 675 om in 1924 weer te stijgen tot 824 en na een terugloopen in 1925 weer te stijgen tot 857 in 1927. Het aantal ondernemingen loopt van 22500 in 1920 terug tot 16500 in 1924 en komt in 1927 op 16800. Het aantal arbeiders daarentegen loopt ook eerst terug, doch stijgt daarna in 1924 zelfs tot 285300 en bedraagt in 1927 266300.

Voor de beoordeeling van de beteekenis der c.a.o. zijn eigenlijk alleen het aantal verbonden ondernemingen en het aantal arbeiders betrouwbare gegevens. Uit een teruggaan van het aantal ondernemingen en het vrijwel gelijk blijven van het aantal arbeiders mag worden afgeleid, dat het door de c.a.o. bestreken terrein vrijwel constant is gebleven, evenwel met deze variatie dat het instituut voor kleinere ondernemingen iets in beteekenis heeft verloren, daarentegen voor grootere ondernemingen in beteekenis schijnt te winnen. Uit een vermindering van het aantal mag dus geenszins een vermindering van invloedssfeer worden afgeleid.

Het is interessant den invloed der c.a.o. in verschillende beroepsgroepen na te gaan. Prof. Ir. I. P. de Vooy's geeft daarover een interessante grafische voorstelling in zijn prae-advies over de verbindend verklaring der c.a.o. voor de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek van 1927. In die grafiek wordt een voorstelling gegeven der verhouding van het aantal arbeiders, voor wie een c.a.o. toepassing vindt, tot het totale aantal der in het betrokken beroep werkzame personen. Dan blijkt, dat de c.a.o. achtereenvolgens de grootste beteekenis heeft voor de diamantbewerking, de grafische bedrijven, het mijnbedrijf en de bouwbedrijven. Daarna komt een groot aantal beroepsgroepen, waar de c.a.o. nog slechts een ondergeschikte beteekenis heeft in verhouding tot het totaal der in die bedrijven werkzame arbeiders. Wij noemen hier o.a. de visscherij, aardewerkindustrie, houtbewerking, voedings- en genotmiddelen, metaalbewerking en landbouw. Binnen zulk een beroepsgroep zijn er natuurlijk bedrijf*stakken*, waarin de c.a.o. *wel* beteekenis heeft.

De c.a.o. heeft practisch geen beteekenis voor: verkeer, handel, bankwezen, chemische bedrijven en verzekeringswezen.

Het valt moeilijk na te gaan, waarom de c.a.o. in sommige beroepsgroepen niet tot ontwikkeling is gekomen. Vermoedelijk zullen telkens een groot aantal zeer uiteenlopende omstandigheden hebben medegewerkt.

Zooals gezegd, heeft de ontwikkeling zich voltrokken, vrijwel onafhankelijk van de wettelijke bepaling neergelegd in art. 1637 n B. W. Toch bleef het juridisch karakter der c.a.o. steeds de aandacht vragen en deed de practijk zelf de rechtsvragen, die om een oplossing riepen, aan de hand. Bij die vragen zullen de rechtsgeleerde tegenstanders der c.a.o. wel zoo nu en dan een kleine glimp van voldoening niet hebben kunnen onderdrukken.

Zoo kwam deze vraag: Als de organisaties van patroons en werkgevers een c.a.o. afsluiten, waaruit volgt dan, dat de patroon, die lid is van de patroonsorganisatie, ook aan die door zijn organisatie gesloten overeenkomst is gebonden? Art. 1637 n was opgenomen in ons overeenkomstenrecht en naar algemeene regelen van overeenkomstenrecht zijn overeenkomsten alleen van kracht tusschen de handelende partijen, in casu de wederzijdsche organisaties. De statuten der patroonsvakvereniging kunnen wel de leden der vereeniging jegens de vereeniging binden, doch hoe zullen deze statuten de leden jegens derden, te weten de patroons jegens de arbeiders, leden der contracteerende arbeidersvakvereniging binden? Men heeft getracht, deze vraag op allerlei manieren te beantwoorden, b.v. door het voor te stellen, alsof de organisaties bij het afsluiten der c.a.o. eigenlijk slechts optraden als vertegenwoordigers der leden. Dan zijn niet de organisaties, doch zijn alleen de leden der organisaties partij bij de c.a.o. In tegenstelling met deze theorie hield men anderzijds vol, dat alleen de contracteerende organisaties partij waren en trachtte men met behulp van de theorie der „Verenbarung” het gebonden-zijn der leden te construeeren. Men moest daarbij erkennen, dat men niet bleef op het terrein van het privaatrecht, doch dat de c.a.o. een publiekrechtelijk tintje kreeg.

Dit was van practisch belang, omdat gezocht werd naar een oplossing van de vraag of patroon en arbeider zich, door opzegging van het lidmaatschap der vakvereniging, aan de door die vakvereniging afgesloten c.a.o. konden onttrekken. Daarbij sloten zich aan de vragen of hij, die tijdens den duur eener c.a.o. lid eener vakvereniging werd ook aan de c.a.o. gebonden was en tenslotte de vraag, of men door ontbinding der vakvereniging en c. q. het daarna oprichten van een nieuwe vereeniging, de werking der c.a.o. voor de ex-leden der ontbonden vereeniging kon te niet doen. Een aantal vragen van meer ondergeschikte beteekenis kwamen daar nog bij. Zijn aan de c.a.o. ook gebonden die leden der vakvereniging, die tegen het afsluiten der c.a.o. waren? Mag, wanneer de statuten daarin niet voorzien, het bestuur eener vakvereniging de c.a.o. afsluiten of is daarvoor noodig het besluit eener

ledenvergadering? Kan een c.a.o. ook mondeling tot stand komen?

Deze en soortgelijke vragen deden uitzien naar een nadere regeling der c.a.o., die in het bijzonder zou waarborgen dat degenen, die eenmaal aan een c.a.o. gebonden waren, zich daaraan niet zouden kunnen onttrekken door het vaarwel zeggen van de organisatie, waarvan zij lid waren.

Daarnaast deed zich een ander geluid hooren. Voor de hierboven geschetste vragen had men wel oog en men wilde ook wel aan een oplossing daarvan medewerken, doch het ideaal ging verre boven een zoogenaamde privaatrechtelijke regeling uit. De mogelijkheid van verbindend verklaring eener c.a.o. moest worden verkregen. De zoogenaamde publiekrechtelijke regeling der c.a.o. werd verlangd, om te bereiken dat, wanneer eenmaal een groot aantal bedrijfsgenooten, b.v. 75 % van de patroons en 75 % van de arbeiders, aan een c.a.o. zou zijn gebonden, ook de andere bedrijfsgenooten zich aan de bepalingen der c.a.o. zouden hebben te houden.

Het zou dan noodig zijn, dat zulk een c.a.o. van overheidswege verbindend kon worden verklaard voor alle arbeidsovereenkomsten in hetzelfde bedrijf en binnen hetzelfde territoir, waarvoor de c.a.o. was aangegaan. De patroons zouden dan bereiken, dat er gedurende zekeren tijd stabiliteit en gelijkheid in de arbeidsvoorwaarden zou bestaan, hetgeen zou meebrengen een belangrijke beperking der onderlinge concurrentie. Voor de arbeiders zou het belangrijke voordeel hierin bestaan, dat de door de vakactie bereikte arbeidsvoorwaarden beter zouden kunnen worden gehandhaafd. Verder zou de mogelijkheid van verbindend verklaring ons nader brengen tot de verwezenlijking van de in christelijk-socialen kring dikwijls op den voorgrond gestelde eenheid van het bedrijf en zou zij een belangrijke stap zijn op den weg naar bedrijfsorganisatie.

Daartegen stelden de tegenstanders van de mogelijkheid van verbindend verklaring, dat men hier te doen zou hebben met, ook op Antirevolutionair standpunt, te veroordeelen dwang. Het zou neerkomen op een loonbepaling van overheidswege. De eerste slachtoffers daarvan zouden zijn de consumenten, getuige de prijzen in het drukkersbedrijf, waar men zonder wettelijke maatregelen, nl. door het verplicht lidmaatschap, reeds voor een groot deel in feite het resultaat der verlangde verbindend-verklaring bereikt had. Verder zou de verbindend-verklaring fnuikend zijn voor onze industrie, speciaal voor de exportindustrie, die de noodige soepelheid zou verliezen om hare productiekosten en prijzen voortdurend aan te passen aan de prijzen van de wereldmarkt.

Wij laten nu de argumenten van voor- en tegenstanders daar, doch het is begrijpelijk, dat bij het indienen van een wetsontwerp, dat alleen een privaatrechtelijke regeling gaf, van tweeërlei zijde verzet rees. De voorstanders der verbindend verklaring waren ontevreden. Zulk een poover resultaat had men waarlijk niet verwacht. Zou nu enkel deze privaatrechtelijke regeling tot stand komen, dan ware te vreezen, dat daarmee de verlangde publiekrechtelijke regeling voor lange jaren uit-

gesteld zou zijn. De tegenstanders der verbindend verklaring daarentegen achten het gebodene ten deele onnoodig en gevaarlijk. Onnoodig omdat de praktijk zich geholpen had, maar bovenal gevaarlijk, omdat men daarin niet anders zag dan een welbewuste eerste stap op den weg naar de verbindend verklaring.

Zoo ging de strijd bij dit wetsontwerp voor een groot deel niet over hetgeen in het ontwerp zelf werd gegeven, doch over dat, wat in de toekomst zou kunnen gebeuren. Volgens het Voorloopig Verslag van de Eerste Kamer werd zelfs door vele leden gesproken over „betrekkelijke onbelangrijkheid”. Tegen den inhoud van het wetsontwerp was het verzet dan ook betrekkelijk gering, omdat men zich met den onschuldigen inhoud daarvan vrijwel kon vereenigen. Het wetsontwerp werd door de Tweede Kamer aangenomen met 74 tegen 5 stemmen en door de Eerste Kamer zonder hoofdelijke stemming.

Wat nu den inhoud der wet betreft, valt allereerst op te merken, dat de regeling der c.a.o. uit het Burgerlijk Wetboek verdwenen is. De wet op de c.a.o. is thans een speciale wet. Volgens de Memorie van Toelichting is dit onder meer geschied om, als later de publiekrechtelijke regeling komen mocht, die in deze wet te kunnen opnemen. Afgezien hiervan is toch een regeling bij afzonderlijke wet te verkiezen omdat, zooals hierna aan te toonen, de wet eenige elementen bevat die, zonder nog vooruit te loopen op de verbindend verklaring, toch eerder van publiekrechtelijken dan van privaatrechtelijken aard zijn, althans liggen op het grensgebied tusschen privaat- en publiekrecht.

Bezien wij thans in de eerste plaats de wijze, waarop de wet een oplossing geeft voor de hierboven reeds geopperde vraag, wie partijen der c.a.o. zijn en hoe de leden der contracteerende organisaties aan de c.a.o. zullen gebonden zijn.

Volgens art. 1 der wet kan de c.a.o. worden afgesloten door een of meer werkgevers of een of meer rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen van werkgevers eenerzijds en een of meer rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen van arbeiders anderzijds. Hiermede wordt in den bestaanden toestand niets gewijzigd, want art. 1637 n bevatte een soortgelijke bepaling. In stricte zin blijven dus de patroons of de vakvereeniging van de patroons eenerzijds en de vakvereeniging der arbeiders anderzijds de partijen. Dit blijkt ook uit art. 2, dat de vereenigingen slechts bevoegd verklaart een c.a.o. aan te gaan, indien de statuten der vereeniging deze bevoegdheid met name noemen. Dus weer: de vereeniging is partij. Art. 4 legt op de vereeniging den plicht er voor te zorgen, dat de inhoud der c.a.o., die de vereeniging heeft aangegaan, woordelijk in het bezit der leden komt. Art. 6 doet een wijziging van bepalingen in de statuten eener vereeniging, welke het nakomen, wijzigen, verlengen of opzeggen van collectieve arbeidsovereenkomsten betreffen, niet werken ten aanzien van een vóór de statutenwijziging door de ver-

eeniging aangegane collectieve arbeidsovereenkomst, tenzij de andere partijen bij die overeenkomst daarin toestemmen. Dat met die andere partijen bedoeld worden de andere contracteerende organisaties (c.q. de contractueerende individuele patroons) lijkt niet twijfelachtig. Art. 8 1e lid legt aan de vereeniging, die de overeenkomst aanging, den plicht op, om te bevorderen, in de mate als de goede trouw medebrengt, dat hare leden de daarbij te hunnen aanzien gestelde bepalingen nakomen. Als men de mogelijkheid dat individuele patroons een c.a.o. afsluiten ter zijde laat, zijn het telkens de organisaties die optreden.²⁾ Zij hebben ook volgens art. 15 een zelfstandig recht om, wanneer een der andere partijen, of een der leden van dezen, handelt in strijd met eene harer of zijner verplichtingen, niet alleen vergoeding te vorderen voor de schade, die zij — dat zijn de organisaties — zelf lijden, doch ook voor die welke hare leden lijden. Dus een zelfstandig vorderingsrecht voor de eigen schade der vereeniging, naast het vorderingsrecht voor de schade, die de leden lijden.

Het zijn dus steeds de vereenigingen, die als partijen bij de c.a.o. op den voorgrond staan en tot zoover is het zuiver privaatrechtelijk karakter der c.a.o. dan ook gehandhaafd. Daarbij valt op te merken, dat de wetgever dus aan de vakvereeniging niet de ondergeschikte rol toekende van vertegenwoordigster der bij haar aangeslotenen, om zodoende te komen tot een gebonden zijn van de leden der vakvereeniging. Voor zoover dit element misschien bij de behandeling in de Tweede Kamer bij amendement er in gebracht is, doet dit aan den geheelen opzet der wet niets af. Wij bedoelen art. 11 dat als volgt luidt: „Ontbinding eener vereeniging, welke een collectieve arbeidsovereenkomst heeft aangegaan, heeft geen invloed op de rechten en verplichtingen, welke uit die overeenkomst voortvloeien”. Hier zou de vraag gesteld kunnen worden, of niet dat artikel is ingegeven door de gedachte, dat de vakvereeniging is de vertegenwoordigster der gezamenlijke leden; valt de vertegenwoordigster weg, dan blijven niettemin de vertegenwoordigden gebonden. Toch lijkt ons deze redeneering bij dit artikel niet houdbaar, omdat dit artikel niet anders is dan een vervolg op de artikelen 9 en 10, die het gebonden zijn der vakvereenigingsleden regelen, waarna art. 11 eenvoudig zegt, dat de reeds krachtens de artikelen 9 en 10 gebonden leden niet van die verbintenis ontslagen worden door ontbinding hunner vakvereeniging.

Indien dan de leden der vakvereeniging niet gebonden zijn, omdat zij zelf partij waren bij het optreden der vakvereeniging als hun vertegenwoordigster, hoe komt dit gebonden zijn dan tot stand?

De wet regelt dit in de artikelen 9 en 10. Over deze artikelen is in de Tweede Kamer uitvoerig gesproken.

Art. 9 was als volgt voorgesteld:

„Allen, die tijdens den duur der collectieve arbeidsovereenkomst, te rekenen van het tijdstip waarop zij is aangegaan, lid zijn of worden eener vereeniging, welke de overeenkomst heeft aangegaan, en bij de overeenkomst zijn betrokken, zijn door die overeen-

„komst gebonden, behoudens het bepaalde bij het volgende artikel.

„Zij zijn tegenover elk der partijen bij de collectieve arbeidsovereenkomst gehouden al datgene, wat te hunnen aanzien bij de overeenkomst is bepaald, te goeder trouw ten uitvoer te brengen als „hadden zij zelve zich daartoe verbonden”.

In nauw verband daarmee stonden de voorgestelde artikelen 10 en 11 die in hun oorspronkelijken vorm geredigeerd waren als volgt:

„Art. 10.

„Bij de statuten eener vereeniging kan worden bepaald, dat door „de collectieve arbeidsovereenkomst niet gebonden zijn de leden, die „binnen een bepaalden termijn het lidmaatschap schriftelijk aan het „bestuur der vereeniging hebben opgezegd met vermelding van het „aangaan dezer overeenkomst als reden voor de opzegging. Deze opzegging doet het lidmaatschap van rechtswege eindigen. De termijn „van opzegging van het lidmaatschap gaat in met den dag, volgende „op dien, waarop de overeenkomst is aangegaan, en bedraagt, tenzij „bij de statuten een kortere termijn is gesteld, een en twintig dagen.

„In geval van wijziging van de collectieve arbeidsovereenkomst of „van uitdrukkelijke verlenging van haren duur, vinden deze bepalingen overeenkomstige toepassing.

„Art. 11.

„Wanneer bij de collectieve arbeidsovereenkomst niet anders is „bepaald, blijven de leden eener vereeniging, die door de overeenkomst gebonden zijn, ook na verlies van het lidmaatschap door die „overeenkomst gebonden.

„Die gebondenheid eindigt, wanneer de overeenkomst na het „verlies van het lidmaatschap wordt gewijzigd. In geval van verlenging van de overeenkomst na het verlies van het lidmaatschap „duurt de gebondenheid voort tot het tijdstip, waarop de overeenkomst zonder deze verlenging zou zijn geëindigd”.

Gaan wij de gedachtengang van den ontwerper der wet na, dan zijn gebonden allen, die tijdens den duur der c.a.o. lid der vakvereeniging zijn of worden, ook zelfs als men ophoudt lid der vakvereeniging te zijn; evenwel met twee zeer belangrijke uitzonderingen. Indien de statuten der vakvereeniging zulks toelaten, kunnen die leden der vakvereeniging, die binnen een bepaalden termijn, na het tot stand komen der c.a.o., het lidmaatschap der vakvereeniging op een bepaalde wijze opzeggen, zich aan de c.a.o. onttrekken. Voor hen, die tijdens den duur der c.a.o. voor het lidmaatschap bedanken eindigt het gebonden zijn zoodra de c.a.o. wordt gewijzigd of wanneer de c.a.o. zou eindigen indien deze niet stilzwijgend of uitdrukkelijk zou worden verlengd, tenzij de c.a.o. zelf anders bepaalt.

De grondgedachte kan zoo worden weergegeven: door de overeenkomst van twee partijen — de wederzijdsche vakvereenigingen — worden rechten en plichten voor derden — de leden der vakvereenigingen —

geschapen, behoudens recht van deze derden om zich op een bepaalde wijze en binnen een bepaalden termijn daaraan te onttrekken, en behoudens afwijkend beding bij de c.a.o. zelf, ingeval een lid tijdens den duur der c.a.o. het lidmaatschap der organisatie opzegt.

Bij de behandeling in de Tweede Kamer is de grondgedachte onveranderd gebleven. De inhoud van art. 10 is vervallen en de inhoud van art. 11 van het ontwerp is nu geregeld in art. 10 der wet.

De belangrijkste wijziging is het vervallen van de mogelijkheid, om zich, direct na het tot stand komen der c.a.o., aan hare werking te onttrekken door opzegging van het lidmaatschap der vakvereniging. Verder is nog uitdrukkelijk vastgelegd, dat iedere afwijking van hetgeen bepaald is in de eerste en tweede alinea van art. 10 nietig is en is dit artikel zelf een bepaling van dwingend recht geworden. Wij komen op deze wijzigingen, die wij geen verbeteringen achten, hieronder nader terug.

Hoofdzaak is het thans om vast te stellen, dat bij de behandeling in de Tweede Kamer de gebondenheid van de leden der vakvereniging is versterkt, omdat aan iedere mogelijkheid om zich aan de c.a.o. te onttrekken de pas is afgesneden. Het systeem waarbij aan derden — leden der vakverenigingen — rechten worden verleend en verplichtingen worden opgelegd door een overeenkomst, waarbij zij in strict privaatrechtelijken zin geen partij zijn, is dus zoo streng mogelijk doorgevoerd.

De heer Kortenhorst omschreef in dit verband in de Tweede Kamer de c.a.o. als volgt:

„...terwijl het typeerende van de c.a.o. is, dat niet alleen partijen, „n.l. de vakverenigingen, plichten aanvaarden en rechten van elkaar „aannemen, maar dat men ook voor derden, n.l. de leden van die „vakverenigingen, rechten opeischt en plichten oplegt. Dit laatste „dan niet in dien zin, zooals vroeger in de literatuur meermalen ge- „tracht is te construeeren, n.l. dat men had een beding ten behoeve „van derden, maar geheel en al als zelfstandige figuur, die eigenlijk „in ons recht nergens terug te vinden is. Men zou kunnen zeggen, „dat aan het oude gebouw van ons civiele recht een gevel is aan- „gebouwd van een geheel anderen stijl uit een geheel anderen tijd”.

Dit gebonden zijn kan evenmin voortvloeien uit de statuten der vakvereniging, omdat die uit den aard der zaak slechts rechten en verplichtingen der leden onderling en jegens de vereeniging kunnen in het leven roepen.

De wetgever heeft zich met deze regeling op een terrein bewogen, dat niet meer geheel tot het privaatrecht kan gerekend worden. Wij willen daarmede niet zeggen, dat hier een stuk publiekrecht gegeven is, doch achten veeleer, dat deze normen liggen op het gebied waar privaatrecht en publiekrecht elkaar ontmoeten.

Voor overeenkomsten met soortgelijk gevolg, namelijk het-gebonden-zijn-van-derden, is reeds geruimen tijd in Duitschland de naam „Vereinbarung” in zwang. Zoo spreekt Jellinek over de „Vereinbarung” in zijn „System der subjectiven öffentlichen Rechte” 2e Aufl. p. 204 v.v. en maakt

een onderscheid tusschen „Vereinbarung”, „Verfügung” en „Vertrag”. De „Vereinbarung” is bij hem „eine gleichmässig öffentliches und Privatrecht durchziehende Rechtsform”, in tegenstelling met de „Verfügung”, die bijzonder in het publiekrecht en het „Vertrag”, dat hoofdzakelijk in het privaatrecht thuis behoort.

Latere schrijvers hebben de c.o.a., waardoor derden — de leden der organisaties — gebonden worden, ook onder de „Vereinbarung” gerekend. Men zou kunnen zeggen, dat het *normatief* karakter der c.o.o. door de artikelen 9 en 10 der wet wordt vastgelegd. In wezen is er dan ook geen verschil tusschen het effect van b.v. een gemeentelijke verordening voor allen, die in de gemeente wonen, en van een c.o.o. voor de leden der contracteerende organisaties. In het tot stand komen van een verordening en van een c.o.o. blijft natuurlijk groot verschil bestaan; bij de c.o.o. blijft de invloed van hen, die door haar zullen gebonden zijn, veel grooter, doch dit doet niets af van het feit, dat de leden der organisaties, die niet van de c.o.o. gediend zijn, zich niettemin aan hare bepalingen zullen hebben te houden.

Zoals gezegd achten wij het vervallen van de mogelijkheid, om direct na het afsluiten der c.o.o. zich op een bepaalde wijze aan hare werking te onttrekken geen verbetering. Nu deze veiligheidsklep gemist wordt, kan dit voor velen een verhindering zijn, om zich aan te sluiten bij een vakvereniging, welke in hare statuten heeft staan, dat de vereniging bevoegd is collectieve arbeidsovereenkomsten aan te gaan. Is in de statuten voorzien, dat men onmiddellijk kan uittreden, dan is dat zoo erg niet, doch bestaat er volgens de wet geen mogelijkheid om zulks in de statuten te voorzien en kan men, als men persoonlijk tegen zulk een overeenkomst is, zich daaraan niet onttrekken, dan zal menigeen, speciaal onder de patroons, zich wel tweemaal bedenken, voor hij zich bij zulk een vereniging aansluit. Met name komt hier de vraag van de rechten der minderheden naar voren. Indien de statuten der vereniging voor het aanvaarden van een c.o.o. geen gequalificeerde meerderheid verlangen, is thans de helft plus één volkomen bevoegd en ook in de gelegenheid, om aan de helft min één een ongewenschte c.o.o. op te dringen. Dat de bevoegdheid om een c.o.o. af te sluiten in de toekomst uitsluitend in handen van het bestuur eener vereniging zal komen, achten wij vrijwel ondenkbaar.

Men moet ook de mogelijkheid van uittreden na het afsluiten der c.o.o. niet al te tragisch opvatten. Men kan toch immers bij het afsluiten der c.o.o. direct overeenkomen, dat deze niet in werking zal treden, indien hetzij met name genoemde ondernemingen, hetzij een zeker aantal arbeiders zich door het opzeggen van het lidmaatschap eener contracteerende organisatie zullen onttrekken. Ons bedrijfsleven en speciaal onze industrie zijn, behoudens gelukkige uitzonderingen, in het algemeen nog niet tot die hoogte en bloei gekomen, dat iedere c.o.o., die een vakvereniging afsluit, zonder meer voor iedere levenskrachtige onderneming in den

betrokken bedrijfstak zou zijn te aanvaarden. Het voorgestelde art. 10 bood dan ook een goede oplossing tot bescherming der minderheden. Ondanks het tegenstemmen van vele Antirevolutionairen, Christelijk Historischen en Vrijheidsbonders werd een voorstel van den heer Van Schaick aangenomen en werd dientengevolge het voorgestelde art. 10 geschrapt.

Onder de nog niet besproken onderwerpen behooren allereerst eenige onderdeelen van art. 1. Wij hebben er hierboven reeds op gewezen, wie volgens art. 1 een c.a.o. kunnen aangaan. Ook over den inhoud der c.a.o. bevat art. 1 een regeling. Geregeld kunnen worden „voornamelijk of uitsluitend... arbeidsvoorwaarden, bij arbeidsovereenkomsten in acht te nemen”. Voorts kan de c.a.o. ook betreffen aannemingen van werk en overeenkomsten tot het verrichten van enkele diensten. De redactie is zoo ruim mogelijk gehouden om ook als onderdeelen eener c.a.o. te kunnen erkennen verschillende regelingen, die naar den letter misschien geen regelingen van arbeidsvoorwaarden zouden zijn.

De Memorie van Toelichting wijst onder meer op bepalingen tot beperking van het aantal leerlingen in verhouding tot de vakbekwame arbeiders. Thans is vastgelegd dat ook soortgelijke bepalingen gelijke kracht zullen hebben als de eigenlijke arbeidsvoorwaarden. De wetgever heeft zich hier uitdrukkelijk onthouden van een limitatieve opsomming van hetgeen in een c.a.o. kan worden opgenomen om aan partijen groote vrijheid te laten. Regelingen die de practijk als gewenscht aan de hand zal doen, kunnen zonder bezwaar onder de werking der c.a.o. komen, mits maar in het oog wordt gehouden, dat de overeenkomst in haar geheel voornamelijk arbeidsvoorwaarden regelt.

Bij de behandeling is door het aannemen van een amendement-Heemskerk nog een derde lid aan art. 1 toegevoegd. Dit luidt:

„Het beding, waarbij een werkgever verplicht wordt, arbeiders „van eene bepaalde godsdienstige of staatkundige overtuiging of „leden van eene bepaalde vereeniging niet dan wel uitsluitend in „dienst te nemen, is nietig”.

Dit amendement was ingegeven door de vrees, dat groote vakvereeningen van arbeiders bij het tot stand komen eener c.a.o. zouden bedingen, dat leden eener andere vakvereening niet zouden worden te werk gesteld bij de patroons, of de leden der patroonsvereening, waarmede werd gecontracteerd. De heer Heemskerk zeide bij de algemeene beschouwingen het volgende:

„Maar indien in een c.a.o. zou worden opgenomen het beding „waarbij werkgevers zich verplichten arbeiders van een bepaalde „godsdienstig-politieke overtuiging of leden van een bepaalde vak- „vereening niet, dan wel uitsluitend in dienst te nemen, zou dat „in strijd zijn met de goede zeden”.

De bedoeling is duidelijk. Geen achterstelling van arbeiders met bepaalde godsdienstig-politieke overtuiging, geen geloofsdwang.

Ten aanzien van dit punt is opgemerkt, dat het amendement eigenlijk buiten het kader der wet viel en thuis behoorde in een algemeene regeling van het vakvereenigingsrecht. Dit laatste kan evenwel geen argument zijn om te meenen, dat zulk een bepaling naar haren aard thans niet in deze wet zou thuis hooren; zoolang wij geen nadere regeling van het vakvereenigingsrecht bezitten is deze wet de eenige plaats, waar men tegen een dergelijk gevaar kan opkomen.

Een andere vraag is evenwel, of dit amendement niet te ver gaat, met name of het zoogenaamd verplicht lidmaatschap niet door dit amendement wordt onmogelijk gemaakt. Onder verplicht lidmaatschap verstaan wij hier de bepaling eener c.a.o. waarbij wordt overeengekomen, dat de contracteerende patroons of de leden der contracteerende patroons-vereening slechts leden der contracteerende arbeidersorganisaties in dienst zullen nemen, en eventueel ook omgekeerd, dat de leden der contracteerende arbeidersorganisaties slechts in dienst zullen treden bij contracteerende patroons of leden der contracteerende patroonsorganisaties. Van de op 1 Juni 1927 bekende 857 contracten stellen 9 contracten het lidmaatschap der contracteerende organisaties verplicht voor de patroons en 129 contracten stellen het lidmaatschap der contracteerende organisaties verplicht voor de arbeiders. Bij deze laatste 129 contracten zijn verbonden 23074 arbeiders, of 9 % van het totaal arbeiders, die bij een c.a.o. betrokken zijn. Speciaal in het grafisch bedrijf vindt dit verplicht lidmaatschap toepassing. Vier van de negen contracten, waarbij het verplicht lidmaatschap voor patroons is voorgeschreven, zijn contracten in het grafisch bedrijf en van de 2271 ondernemingen, waarvoor deze 9 contracten gelden zijn 1721 ondernemingen in het grafisch bedrijf. Van de 23074 arbeiders, waarvoor het verplicht lidmaatschap geldt, werken er 18507 in het grafisch bedrijf.

De vraag is nu, of dit verplicht lidmaatschap in stand kan blijven. De heer Heemskerk verklaarde, dat zijn amendement niet gericht was tegen dit verplicht lidmaatschap; dit neemt toch niet weg dat degene, die de wet zal hebben toe te passen, allereerst zal hebben te letten op de woorden der wet. In het voorloopig verslag van de Commissie van Rapporteurs uit de Eerste Kamer werd dit punt met name besproken. De vraag werd gesteld, hoe het moet, als een c.a.o. met verplicht lidmaatschap voor de arbeiders wordt afgesloten met alle organisaties van arbeiders in een bepaald bedrijf, en er tijdens den duur der overeenkomst in dat bedrijf een nieuwe vakvereening van arbeiders gesticht wordt, die de contracteerende partijen niet willen erkennen. Is dan op grond van art. 1, 3e lid, het beding van het verplicht lidmaatschap nietig, omdat leden van die nieuwe vakvereening zijn uitgesloten? Op die manier zou een groep arbeiders het volkomen in de hand hebben, om de bepaling van het verplicht lidmaatschap krachteloos te maken. In de Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer wordt, voor het geval de nieuwe vakvereening zich inderdaad zou aandienen als een serieuze

vereniging, die de bepalingen der c.a.o. zou willen onderschrijven en naleven, maar niet tot het contract zou worden toegelaten, erkend dat dan het beding van het verplicht lidmaatschap nietig zou zijn. Nu zouden wij evenwel willen vragen, waar het criterium ligt voor de vraag, of men al of niet met een serieuze vakvereniging te doen heeft, terwijl ook de vraag of zulk een vereniging al of niet tot de c.a.o. zou willen toetreden niet ter zake dienende is. Stel het geval, dat een aantal arbeiders het lidmaatschap hunner organisatie opzeggen omdat zij zich met den inhoud eener afgesloten c.a.o. niet kunnen vereenigen en zich nu zelfstandig gaan organiseren. Dan is de bepaling van het verplicht lidmaatschap gebroken en is het beding ingevolge art. 1 3e lid nietig. Daarmede komt vast te staan, dat het amendement dieper ingrijpt, dan de bedoeling van den voorsteller: het bestrijden van een beding dat in strijd komt met de goede zeden. Dit laatste kan men van het verplicht lidmaatschap niet zeggen, al is de waardeering van dit beding verschillend.

Een volgende vraag is welke verplichtingen de contracteerende vereniging ten aanzien van hare leden op zich neemt. Er werd reeds op gewezen, dat zij volgens art. 4 den woordelijken inhoud der c.a.o. aan hare leden moet bekend maken. Ditzelfde geldt van een eventueel bij de c.a.o. gevoegde toelichting.

Belangrijk is hier art. 8 luidende als volgt:

„Eene vereniging, welke eene collectieve arbeidsovereenkomst „heeft aangegaan, is gehouden te bevorderen, in de mate als de „goede trouw medebrengt, dat hare leden de daarbij te hunnen aan- „zien gestelde bepalingen nakomen.

„De vereniging staat voor hare leden slechts in, voor zooverre „zulks in de overeenkomst is bepaald.”

Deze bepaling houdt het midden tusschen twee uitersten. Eenerzijds ware het denkbaar dat de vereniging geen enkele verplichting ten aanzien van hare leden op zich nam. Dit zou wel tot zeer ongewenschte toestanden kunnen leiden. Van een vereniging, die een c.a.o. afsluit, mag meer verwacht worden, dan een enkele mededeeling van den inhoud der c.a.o. aan hare leden. Anders kan het afsluiten der c.a.o. niet als ernstig gemeend beschouwd worden. Het andere uiterste is de algeheele aansprakelijkheid der vereniging voor de overtredingen der leden. Door meerderen is de wenschelijkheid daarvan verdedigd, onder meer met het argument dat, wanneer de arbeider een overtreding begaat, in den regel op den overtreder geen verhaal is voor de daardoor veroorzaakte schade, daarentegen wel op zijn vakvereniging. Op zichzelf is dit juist en het ware in vele gevallen gewenscht, dat de patroon ook verhaal had op den arbeider, zooals de arbeider meestal wel verhaal heeft op den patroon, indien deze hem te kort doet.

De wet neemt een tusschenstandpunt in, hetgeen het duidelijkst uitkomt in de tweede alinea van art. 8. Hierover bleek in de Tweede Kamer geen

eenstemmigheid te bestaan. De heeren Knottenbelt c.s. stelden een amendement voor om deze alinea als volgt te doen luiden: „De Vereeniging staat voor hare leden in, voor zoover het tegendeel in de overeenkomst niet is bepaald”. Hier dus een stap in de richting van de algeheele aansprakelijkheid, behoudens afwijkend beding, terwijl het ontwerp zeide: geen aansprakelijkheid, behoudens afwijkend beding. In werking bestaat er tusschen deze beide redacties weinig verschil, omdat in beide gevallen de contracteerende partijen volkomen vrijheid hebben, de aansprakelijkheid te regelen zooals zij zelf willen, zoodat de vraag, welke redactie zou worden aanvaard onzes inziens van meer theoretischen aard was. Bij de discussie werd er op gewezen, hoe het beding van de algeheele aansprakelijkheid der organisaties reeds in vele contracten voorkomt en deze aansprakelijkheid, die geheel conform ons civiel recht is, de vereeniging zal stimuleeren er voor te zorgen, dat de leden zich aan de overeenkomst houden. Daartegen werd er op gewezen, dat, wanneer in de c.a.o. is bepaald, dat de arbeiders het hun opgedragen werk zullen verrichten, doch een arbeider b.v. een machine vernielt en deswege door de arbeidersvakvereeniging wordt geroyeerd, niettemin bij aanvaarden der volledige aansprakelijkheid de vakvereeniging aansprakelijk zou zijn voor de aangerichte schade.

Het amendement Knottenbelt c.s. werd verworpen met 57 tegen 16 stemmen, zoodat er alleen aansprakelijkheid der vereenigingen bestaat indien en voor zoover zulks uitdrukkelijk in de c.a.o. is gestipuleerd.

Bijzondere behandeling eischt art. 14 der wet, luidende:

„Wanneer bij de collectieve arbeidsovereenkomst niet anders is „bepaald, is de werkgever, die door die overeenkomst gebonden is, „verplicht tijdens den duur dier overeenkomst hare bepalingen „ontrent arbeidsvoorwaarden ook na te komen bij de arbeidsover- „eenkomsten, als in de collectieve arbeidsovereenkomst bedoeld, „welke hij aangaat met arbeiders, die door de collectieve arbeids- „overeenkomst niet gebonden zijn”.

Ten aanzien van dit artikel valt op te merken, dat het slechts aanvullend recht bevat, zoodat partijen vrijheid hebben in hun overeenkomst van deze bepaling af te wijken.

In de tweede plaats bindt dit artikel slechts den patroon, niet den arbeider. Op deze eenzijdigheid is gewezen o. a. in het voorloopig verslag van de Eerste Kamer. De patroon zal in alle gevallen verplicht zijn, om aan alle arbeiders de hoogere loonen der c.a.o. te betalen, de aan de c.a.o. onderworpen arbeider zal evenwel vrijheid hebben om tegen lager loon te gaan werken bij een niet aan de c.a.o. gebonden patroon. Hier wordt de rechtsgelijkheid geschaad. Zulks is niet goed te praten met een beroep op de noodzakelijkheid voor den arbeider om in loondienst zijn brood te verdienen, desnoods dan tegen lager loon bij een niet aan de c.a.o. gebonden patroon. Een soortgelijke noodzakelijkheid bestaat voor

den patroon in al die gevallen, waarin zijn onderneming niet toelaat de bij c.a.o. overeengekomen loonen te voldoen! Evenwel zal de arbeider op minder gunstige voorwaarden mogen gaan werken, de patroon zal aan de c.a.o. hebben te voldoen of zijn onderneming moeten sluiten. Het ware wellicht beter geweest indien dit art. niet in de wet was opgenomen. Voor zoover men in de practijk behoefte heeft aan een soortgelijke bepaling, behoudt men dan toch de vrijheid die op te nemen zoowel voor patroons als voor arbeiders.

Naar aanleiding van dit artikel werd voorts nog gediscussieerd over de vragen of men hier eigenlijk niet te doen heeft met een bepaling van publiek recht en of dit artikel eigenlijk niet in kiem de verbindendverklaring inhoudt.

Uit onze beschouwing over de artikelen 9 en 10 volgt reeds, dat onzes inziens de gebondenheid van de leden der contracteerende organisaties aan de overeenkomst in haar geheel, die door derden, de organisaties, wordt afgesloten, niet geheel van privaatrechtelijken aard is. In denzelfden zin zien wij in art. 14 een element dat het publiekrecht nadert, n.l. de voor den patroon uit de, niet door hem afgesloten c.a.o., voortvloeiende plicht zich naar de bepalingen der c.a.o. te gedragen, ook jegens niet door de c.a.o. gebonden arbeiders. Doch verder niet. Ten aanzien van de organisaties, de partijen der c.a.o., beweegt dit artikel zich geheel op het terrein van het privaatrecht, omdat de eene organisatie zich bindt jegens de andere organisatie. Minister Donner drukte dit bij de algemeene beschouwingen aldus uit: „In art. 14 is alleen de derde een van de elementen van de prestatie, waartoe de *partijen*³⁾ zich tegenover elkander verplichtten en men kan nooit zeggen dat dat in strijd zou zijn met het beginsel van het overeenkomstenrecht”.

Wordt dan in art. 14 vooruit geloopt op de verbindendverklaring? Hier moet allereerst klaarheid komen over wat men onder de zoo fel bestreden „verbindendverklaring” te verstaan heeft. Hierboven werd daarop reeds terloops gewezen. Het is het scheppen van de mogelijkheid om te bereiken dat, wanneer een groot aantal bedrijfsgenooten eenmaal aan een c.a.o. gebonden is, ook de andere bedrijfsgenooten zich aan die c.a.o. zullen hebben te houden. Zijn dus eenmaal krachtens eenige c.a.o. de *georganiseerde* patroons in een bedrijf aan die c.a.o. gebonden jegens de arbeiders die *georganiseerd* zijn in vakvereenigingen, waarmede de patroons de c.a.o. afsloten, dan wil men door verbindendverklaring van den inhoud der c.a.o. ook binden die patroons en arbeiders in het bedrijf, die *ongeorganiseerd* zijn, of wier organisatie de c.a.o. niet medeondertekende. Het zijn dus de ongeorganiseerden en zij die de c.a.o. niet teekenden, die bij „verbindendverklaring” zullen gedwongen worden de c.a.o. na te leven. Hieruit volgt, dat art. 14 met deze „verbindendverklaring” al heel weinig te maken heeft. Art. 14 heeft het oog op patroons, die reeds door de c.a.o. gebonden zijn en het bepaalt, hoever dit gebonden-zijn zich zal uitstrekken, het bedoelt allermint

dengene, die niet gebonden is, te binden. Evenmin wordt de niet-gebonden arbeider door dit art. aan de c.a.o. gebonden. Hij behoudt zijn vrijheid om, op andere voorwaarden dan de c.a.o. aangeeft, bij niet aan de c.a.o. gebonden patroons te gaan werken. Alleen wanneer hij bij den aan de c.a.o. gebonden patroon gaat werken, is deze patroon verplicht jegens hem de c.a.o. na te komen.

Naar zijn inhoud staat dit artikel dus geheel naast het streven om tot verbindend verklaring te geraken. Daarnaast moet evenwel erkend worden, dat het naar zijn werking zeker een stimulans zal zijn in de richting der verbindendverklaring, omdat het de beteekenis der c.a.o. voor het bedrijf doet toenemen.

De sancties op het niet naleven der c.a.o. staan in de artikelen 12, 15, 16 en 17. Art. 12 verschilt in wezen niet van het reeds genoemde art. 1637 n B.W. en verklaart nietig elk beding, dat in strijd is met den inhoud der c.a.o.; in de plaats van zulk een beding geldt de c.a.o.

Bijzonder dient gelet te worden op de laatste alinea van art. 12 luidende:

„De nietigheid kan steeds worden ingeroepen door elk der partijen „bij de collectieve arbeidsovereenkomst”.

Deze alinea staat in nauw verband met art. 15, dat aan de vereeniging, welke een c.a.o. heeft aangegaan, het recht geeft vergoeding te vorderen, niet alleen voor de schade, welke zij zelve lijdt, doch ook voor die, welke hare leden lijden, indien een der andere partijen der c.a.o. of een der leden van dezen handelt in strijd met eene harer of zijner verplichtingen.

De wetgever heeft hier niet aan den individueelen patroon en den individueelen arbeider een actie willen geven. Er zijn dus slechts twee acties denkbaar. Ten eerste die van eene organisatie tegen de andere organisatie en ten tweede die van de eene organisatie tegen een lid der andere organisatie. De actie van lid tegen lid is uitgesloten.

Dit strookt volkomen met de gedachten die aan het wetsontwerp ten grondslag liggen, speciaal met de gedachte, dat een derde, lid eener contracteerende organisatie, gebonden zal zijn door een overeenkomst van de organisaties. Voor het lid der eene organisatie zijn verplichtingen geschapen, de andere organisatie kan van hem nakoming der plichten verlangen. Het lid zelf, laten wij zeggen een arbeider, heeft uit de c.a.o. niet rechtstreeks een actie tegen den patroon, die de bepalingen der c.a.o. overtreedt. Heel duidelijk is dit aan het licht getreden bij de behandeling van het reeds hierboven aangehaalde artikel 14. Wat is hier de sanctie? Deze ontbreekt geheel! Als de gebonden patroon jegens een ongeorganiseerden arbeider de bepalingen der c.a.o. overtreedt, wordt dien ongeorganiseerden arbeider geen enkele actie toegekend; want art. 12 zegt dat de nietigheid van eenig beding, dat in strijd is met de c.a.o. steeds kan worden ingeroepen door elk der partijen bij de c.a.o. Ditzelfde bepaalde art. 1637 n B.W. al. Volgens art. 15 heeft de vakvereeniging een actie voor de schade die hij zelf lijdt of die hare

leden lijden. Doch hier lijdt de ongeorganiseerde arbeider de schade. De heer Van Schaick diende dan ook een aantal amendementen in om telkens ook een actie te geven aan het individueele lid eener organisatie of aan den ongeorganiseerde. Deze amendementen zijn òf verworpen òf ingetrokken. Ten aanzien van het amendement om bij art. 14 ook den ongeorganiseerden arbeider een actie te geven werd door den heer Heemskerk terecht opgemerkt, dat men daarmede art. 14 tot publiek recht zou maken.

De artikelen 16 en 17 zijn voor de sancties van ondergeschikt belang.

Nog niet besproken zijn de bepalingen omtrent aanvang, einde en duur der c.a.o. Deze zijn evenwel niet van zoo groote beteekenis, dat te dezer plaatse een afzonderlijke bespreking noodig zou zijn.

Op één aangelegenheid willen wij ten slotte nog de aandacht vestigen. Bij het samenstellen van het wetsontwerp was men uitgegaan van de gedachte, om zooveel mogelijk een regeling van aanvullend recht te maken. Men wilde zooveel als maar eenigszins mogelijk was overlaten aan het vrije overleg tusschen de partijen. Wanneer op eenig punt de c.a.o. zou zwijgen, dan zou automatisch de wetsbepaling gelden. Bij de behandeling in de Tweede Kamer is dit karakter van regeling van aanvullend recht op een belangrijk punt verloren gegaan en vervangen door een regeling van dwingend recht. Wij bedoelen art. 10, dat thans dwingend voorschrijft dat de leden eener vereeniging, die door een c.a.o. gebonden zijn, ook na het verlies van het lidmaatschap gebonden blijven. In het wetsontwerp werd de mogelijkheid van een afwijkend beding opengelaten doch door een amendement-Van Schaick dat met 43 tegen 28 stemmen werd aangenomen, werd de mogelijkheid van afwijkend beding uit de wet gelicht, ondanks verzet van de zijde van Antirevolutionairen, Christelijk-Historischen en Vrijheidsbonders, die tegenstemden.

Door deze wijziging en door het vervallen van de mogelijkheid dat zij, die tegen de c.a.o. waren, zich kort na haar tot stand komen zouden kunnen onttrekken door opzegging van het lidmaatschap der organisatie is de regeling stroever geworden dan noodig was. De wetgever heeft thans te veel willen regelen instede van steun te bieden aan hetgeen levenskracht bleek te bezitten. Dit neemt evenwel niet weg, dat wij in de wet in haar geheel een behoorlijke nadere regeling der c.a.o. mogen zien, die niet vooruitloopt op eventueele mogelijkheid van verbindend verklaring en aan het instituut der c.a.o. ten goede zal komen.

¹⁾ Alle in dit opstel gegeven cijfers zijn ontleend aan het „Overzicht van den omvang en den voornaamsten inhoud der collectieve arbeidsovereenkomsten op 1 Juni 1927”, uitgegeven door het Centraal Bureau voor de Statistiek, Dec. 1927.

²⁾ Wij zullen de mogelijkheid dat ook individueele patroons een c.a.o. afsluiten verder laten rusten en in het vervolg slechts spreken over collectieve arbeidsovereenkomsten, die door de wederzijdsche organisaties worden tot stand gebracht.

³⁾ Wij cursiveeren.

VRAAG EN ANTWOORD

BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

1. VRAAG.

Veel hoort men gedurende de laatste jaren spreken over de z.g. medezeggenschap der arbeiders. Hoewel ik reeds tamelijk wat over dit onderwerp gelezen heb, is mij toch niet duidelijk, wat men eigenlijk onder medezeggenschap verstaat. Kunt u mij hierover enkele inlichtingen verstrekken?

ANTWOORD.

Onder „medezeggenschap” verstaat men doorgaans de feitelijke of juridische bevoegdheid van een ondergeschikte om zich uit te spreken, hetzij in adviseerenden, hetzij in beslissenden zin over de zaken van dengene, aan wien hij ondergeschikt is. Zoo spreekt men van medezeggenschap van de bevolking bij de regeering des lands.

Meer speciaal wordt — vooral in de laatste jaren — met dit woord bedoeld op de verhouding van werkgevers en werknemers en aangeduid een bevoegdheid van laatstgenoemden om persoonlijk of door middel van vertegenwoordigers invloed te oefenen op den gang van zaken in den bedrijfstak of in de onderneming, waarin zij werkzaam zijn.

Het streven naar medezeggenschap vindt bij de christelijke arbeiderspartijen zijn grond in den wensch om — ter bevordering van de verheffing van den arbeidenden stand en ter voorkoming van de in economisch en moreel opzicht hoogst schadelijke arbeidsconflicten — een nauwere samenwerking te verkrijgen tusschen patroons en arbeiders bij de behartiging der bedrijfsbelangen.

Voor de sociaal-democraten en in 't algemeen voor de groepen, die zich op den bodem van den klassenstrijd stellen, reikt het oogmerk, bij het propageeren der medezeggenschap, verder. De medezeggenschap is voor hen slechts een étappe in den strijd voor socialiseering der productiemiddelen; zij moet dienst doen om — door middel van de macht, die zij den arbeiders over het bedrijf geeft — de positie van den particulieren bedrijfsleider te verzwakken en aldus het bedrijf door desorganisatie rijp te maken voor overneming door de gemeenschap. En zoo groot acht men blijkbaar in socialistischen kring de desorganiseerende werking van dit middel, dat men de eigen socialistische ondernemingen zorgvuldig ervan verschoont. Men denke aan hetgeen onlangs omtrent de reorganisatie van het dagblad *Het Volk* gepubliceerd werd.

* * *

Wie acht slaat op het streven naar medezeggenschap, kan onderscheid ten deze maken naar gelang van den *vorm*, waarin de voorstanders deze mede-

zeggenschap wenschen te verwezenlijken; van den *omvang* en de *beteekenis*, die men de medezeggenschap wil toekennen; en naar gelang men het oog heeft op het personeel in *particulieren* of in *Overheidsdienst*.

* * *

In elk bedrijf van eenigen omvang hebben de meest ontwikkelde en bekwaamste arbeiders en geëmployeerden naar gelang van de positie, die zij in het bedrijf innemen, een meer of minder ver reikenden invloed op den gang van zaken in het bedrijf. Deze (men zou kunnen zeggen: natuurlijke) medezeggenschap, die een onafwijsbare voorwaarde is voor ieder behoorlijk georganiseerd bedrijf, begeeren de voorstanders der medezeggenschap kunstmatig uit te breiden tot alle, aan de bedrijfsleiding ondergeschikten en wel: *ondernemingsgewijs* of (en) *bedrijfsgewijs*. Onder bedrijf wordt daarbij verstaan het complex van ondernemingen behorende tot een bepaalden bedrijfstak.

De medezeggenschap wordt ondernemingsgewijze geoeffend door het instellen van een ondernemingsraad (fabrieksraad of kern), samengesteld uit vertegenwoordigers der arbeiders van de betreffende onderneming, teneinde geregeld overleg tot stand te brengen tusschen de directie en de werknemers.

Het instellen van een dergelijken ondernemingsraad werd in Duitschland bij de Betriebsrätegesetz van 4 Februari 1920 verplichtend gesteld voor ondernemingen, zoowel particuliere als publieke, van minstens twintig arbeiders en employé's, terwijl aan die ondernemingsraden werd toegekend een recht van vertegenwoordiging in den raad van commissarissen in ondernemingen, waar een dergelijke raad bestaat. Ook Oostenrijk, Noorwegen en Tsjecho-Slowakije hebben wetten van ongeveer dezelfde strekking uitgevaardigd. In andere landen als Engeland, Frankrijk, Amerika en ook ten onzent heeft deze vorm van medezeggenschap zonder dwingende wettelijke voorschriften toepassing weten te vinden. Zoo hier te lande b.v. in bedrijven van Stork en Philips, en (krachtens collectief arbeidscontract) in het lithographenbedrijf.

De Hooge Raad van Arbeid ten onzent verklaarde zich in beginsel voorstander van ondernemingsgewijs georganiseerd overleg; doch omtrent de wenschelijkheid van dwingende wettelijke maatregelen was de stemming in dit college verdeeld. Een kleine minderheid van de leden was voor een regeling als in Duitschland. Daartegenover stonden de leden, die tegen een wettelijke verplichting tot instelling bezwaar maakten, omdat zij van oordeel waren, dat de verplichtstelling de ontwikkeling der bedrijfsorganisatie zou belemmeren, het eigendomsrecht zou aantasten, of voeren zou tot socialisatie of tot verwezenlijking van de leuze „de fabriek aan de arbeiders”. Een derde strooming begeerde een z.g. „mantelwet”, d. i. wettelijke regelen in acht te nemen bij instelling en verkiezing der ondernemingsraden, doch vrijheid omtrent het instellen en omtrent de regeling der bevoegdheden.

Bedrijfsgewijs wordt de medezeggenschap verwezenlijkt door z.g. bedrijfsorganisatie (niet te verwarren met bedrijfsorganisatie door trust- en kartelvorming), waarbij door beiden, werkgevers en werknemers, in bedrijfsraden verenigd, zekere mate van zeggenschap aan de tot een bepaald bedrijf behorende ondernemingen wordt toegekend.

In Duitschland vond deze vorm van medezeggenschap een wettelijke basis

in de Reichsverfassung (art. 165), waarin vertegenwoordiging der arbeiders en employé's niet alleen in de ondernemingsraden, doch ook in districts-arbeidersraden (Bezirksarbeiterräten) en in een rijksarbeidersraad (Reichsarbeiterrat) met vertegenwoordiging in de economische districts- en Rijksraden (Bezirkswirtschaftsräten en Reichswirtschaftsrat) werd voorgeschreven. Weliswaar werd dit voorschrift nog maar ten deele, n.l. door bovengenoemde wet op de ondernemingsraden en door de Verordening van 4 Mei 1920 inzake de voorloopige Reichswirtschaftsrat, uitgewerkt. Doch daarnaevens zijn daar te lande in 1918, bij overeenkomst tusschen werkgevers- en werknemersorganisaties uit de geheele industrie, een Centralarbeitsgemeinschaft en daaronder geplaatste Reichsarbeitsgemeinschaften en Gruppen ingesteld ter gemeenschappelijke oplossing van alle economische en sociaalpolitieke vragen, die Duitschland's industrie aangaan, terwijl in volgende jaren ook voor handel en landbouw een soortgelijke radenorganisatie tot stand kwam.

In Engeland vindt men in de wettelijk geïnstitueerde Trade Boards ter vaststelling van de minimumloonen in bepaalde industrieën een begin van publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie; terwijl daar de z.g. Whitley-councils, ter bestrijding van bedrijfsconflicten, een vorm van particuliere bedrijfsorganisatie zijn, en ook in den laatsten tijd, nog onder den verschen indruk van de economische ramp der algemeene en mijnarbeidersstakingen, weer nieuwe pogingen worden ondernomen om door middel van een vrijwillig overleg tusschen vertegenwoordigers van arbeiders en patroons onder leiding van Sir Alfred Mond den zoo begeerden bedrijfsvrede te bevorderen.

In de Vereen. Staten van Amerika vindt men als vorm van particuliere bedrijfsorganisatie de z.g. Work-councils, die volgens een in 1919 door de National Industrial Conference Board gepubliceerd rapport daar op vrij ruime schaal ontwikkeld zijn en in 't algemeen een gunstigen invloed op de sociale verhoudingen oefenen.

Ten onzent is in het typographenbedrijf bij collectief contract een begin van bedrijfsorganisatie tot stand gebracht.

Het vraagstuk werd hier te lande reeds door Dr. Kuypers in de Tweede Kamer (28 Nov. 1874 en 22 Nov. 1910) en in *De Standaard* (nummers 9471 van 1903 en 11687/93 van 1910) aan de orde gesteld. In latere jaren kwam van onderscheiden zijden de wensch naar voren naar z.g. publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie, d.w.z. instelling en regeling van bedrijfsraden met verordenende bevoegdheid bij of krachtens de wet; vond in de kringen der Chr. en R.K. vakbeweging tal van verdedigers; en is sinds de Grondwetsherziening van 1922 rechtens te verwezenlijken (Grondwet, artikel 194). Bekend is vooral het stelsel, ontworpen door Prof. Mr. Veraart en door hem neergelegd in een proeve van wetsontwerp.

Ook de Hooge Raad van Arbeid sprak zich in 1923 uit voor wettelijke voorbereiding tot het organiseeren van een aantal ondernemingen, behoorende tot die takken van handel, nijverheid, transport, landbouw, waar reeds geruimen tijd sprake is van regelmatig overleg tusschen de organisaties van werkgevers en werknemers, in publiekrechtelijke lichamen met aan het hoofd een bedrijfsraad, samengesteld uit een evengroot aantal werkgevers- en werknemersafgevaardigden, gekozen op den grondslag van evenredig kiesrecht door de vakvereenigingen, voorzoover die werkgevers en werknemers van het bedrijf omvatten, en

verder uit door den Minister van Arbeid, Handel en Nijverheid te benoemen personen als vertegenwoordigers van het algemeen belang, onder wie de voorzitter van den bedrijfsraad.

* * *

Wat omvang en beteekenis der medezeggenschap aangaat, maakt men gewoonlijk onderscheid tusschen medezeggenschap in de bedrijfsleiding en die betreffende de arbeidsvoorwaarden, waarbij echter zij aangeteekend, dat de regeling der arbeidsvoorwaarden vooral in de bedrijven met scherp-doorgevoerde rationaliseering (toepassing van het taylorstelsel) en die waarin de handenarbeid een overwegende rol vervult, een essentieel bestanddeel der algemeene bedrijfsleiding uitmaakt.

De vraag, die vooral de voor- en tegenstanders der medezeggenschap verdeeld houdt is deze, of aan de arbeiders naast medezeggenschap inzake het vaststellen van arbeidsvoorwaarden als loon, werktijd, vacanties, ziekteverzekering enz., ook moet worden toegekend een recht om hetzij in adviseerenden, hetzij beslissenden zin, mede te spreken in zaken betreffende de commerciële of technische bedrijfsleiding.

Een dergelijk mede-beslissingsrecht wordt met name door de S.D.A.P. en het N.V.V. begeerd.

In den kring der Chr. Vakbeweging werd een zoodanig recht, voor wat de onderneming betreft, op opportuiniteitsgronden verworpen¹⁾.

Daarbij zij nog opgemerkt, dat het overleg door middel van bedrijfskernen zich in de ondernemingen, waar dergelijke kernen zijn gevormd, in de praktijk niet tot de arbeidsvoorwaarden beperkt; de arbeiders ontvangen in die ondernemingen vaak ook gelegenheid zich over technische en commerciële bedrijfsaangelegenheden, zij het dan in adviseerenden zin, uit te spreken en met voorstellen tot verbetering of reorganisatie te komen.

Als overgang van medezeggenschap in de arbeidsvoorwaarden naar een wettelijk geregelde medezeggenschap in de leiding, beschouwt men gewoonlijk het bij de wet toekennen van een recht aan de arbeiders tot inzage van de bedrijfsboekhouding met het oog op de vaststelling der arbeidsvoorwaarden.

Omtrent de verlangde competentie van de bedrijfsraden bestaan de meest uiteenlopende opvattingen.

We bepalen ons tot vermelding van de opvatting van den Hoogen Raad van Arbeid, die aan de bedrijfsraden tot taak wil geven:

a. de vakverenigingen in het bedrijf te adviseeren over te sluiten collectieve arbeidsovereenkomsten;

b. mee te werken aan de uitvoering van de sociale wetgeving, insoover de verschillende sociale wetten die medewerking vaststellen;

c. den Minister van Arbeid, Handel en Nijverheid en de vakverenigingen van het bedrijf te adviseeren over sociale en economische toestanden van het bedrijf en in aansluiting hiermee het in overweging geven van maatregelen, hetzij door de regeering, hetzij door den bedrijfsraad te nemen.

Komt een wettelijke regeling omtrent het stellen van algemeen bindende regelen voor werkgevers en arbeiders ten aanzien van de arbeidsvoorwaarden in een bepaald bedrijf tot stand, dan zal — naar het oordeel van den Hoogen Raad van Arbeid — de bedrijfsraad:

a. den Minister hebben te adviseeren omtrent het stellen van zoodanige algemeen bindende regels ten aanzien van dat bedrijf;

b. met rechtspraak moeten worden belast omtrent de uitvoering van zoodanige algemeen bindende regelen (advies van 1923).

* * *

In de derde plaats dient de aandacht te worden gevestigd op de onderscheiding tusschen medezeggenschap van het personeel in particulieren en dat in publieken dienst.

Maakt men tegen mede-beslissingsrecht van eerstgenoemd personeel, wat de arbeidsvoorwaarden betreft, geen bezwaar, dan volgt hieruit nog niet, dat men ook een dergelijke medezeggenschap wenscht voor het Overheidspersoneel. Patroon en arbeider staan bij het onderhandelen over de arbeidsvoorwaarden als gelijkgerechtigde partijen tegenover elkander. Niet alzoo de Overheid en haar personeel.

Tusschen Overheid en het personeel in haar dienst bestaat — ook afgescheiden van de arbeidsbetrekking — een verhouding van ondergeschiktheid. Krachtens haar publiek gezag stelt de Overheid eenzijdig de arbeidsvoorwaarden vast. Het personeel heeft zich daaraan te onderwerpen, behoudens zijn bevoegdheid ontslag uit den Overheidsdienst te vragen.

In den regel is de bevoegdheid van het Overheidspersoneel dan ook beperkt tot het verstrekken van advies door middel van een commissie voor georganiseerd overleg, geheel of gedeeltelijk uit vertegenwoordigers van het personeel samengesteld. Zoo bij het Rijk en de meeste gemeenten. In enkele gemeenten (o.a. te Amsterdam) is aan de commissies voor georganiseerd overleg (samengesteld uit vertegenwoordigers van het personeel en van de gemeente) het recht toegekend om de arbeidsvoorwaarden vast te stellen, behoudens goedkeuring of (voorzoover geen goedkeuring wordt vereischt) vernietiging van de genomen besluiten door den Gemeenteraad. Practisch wordt hierdoor aan den Gemeenteraad een belangrijk deel van zijn wettelijke taak ontnomen ten gunste van commissies van georganiseerd overleg, die wettelijken grondslag missen en voor ten minste de helft uit de belanghebbende partij (de gemeenteambtenaren of werklieden) zijn samengesteld.

Wat de medezeggenschap in de leiding aangaat, is in verschillende Overheidsbedrijven aan het personeel een adviseerende taak toegekend door het vormen van z.g. dienstcommissies; soms ook het recht van vertegenwoordiging in den Raad van Commissarissen (provinciaal electriciteitsbedrijf in de provincie Utrecht).

¹⁾ Men zie echter de artikelen van Prof. Dr. H. Dooyeweerd in dit maandschrift, 1e jaargang pp. 291 v.v. en 2e jaargang pp. 1 en v.v.

2. VRAAG.

In de j.l. gehouden vergadering van het dagelijksch bestuur onzer gemeente kwam ter tafel een verzoek van een kerkelijke gemeente tot het mogen houden van een kleine loterij (slechts 4 prijzen, ieder ter waarde van ongeveer f 10.—) verbonden aan een bazar, een en ander strekkende om aflossing en rentebetaling van een z.g. verenigings-

gebouw, door die gemeente geëxploiteerd, te vergemakkelijken. Ik heb tot toestemming medegewerkt omdat wij meenden, dat al zijn wij voor ons zelf tegenstanders van zulke verlotingen, er voor het gemeentebestuur geen aanleiding bestaat dit verzoek te weigeren, temeer daar eenige dagen geleden in deze gemeente een grootere verloting met toestemming van de Kroon had plaats gevonden, met het doel gelden te verkrijgen tot het uitzenden van kinderen naar vacantie-koloniehuizen. Evenwel zou ik toch gaarne ook uw meening vernemen.

ANTWOORD.

De Loterijwet, die in het algemeen de loterij verbiedt, stelt bij art. 3 de mogelijkheid open tot het aanleggen en houden van een loterij, uitsluitend strekkende tot een liefdadig doel of bevordering van wetenschap, kunst of een ander algemeen belang, waarin de prijzen en premiën niet in geld of geldswaardige papieren bestaan. Het toepassen van deze bepaling is gelegd in handen van B. en W. voorzover de prijzen en premiën gezamenlijk geen grootere waarde hebben dan f 100.—

Wanneer het College van B. en W. dus een uitzondering toestaat op het algemeen verbod van loterij overeenkomstig de bepaling van dit artikel, treedt het daarbij op namens de gemeente als orgaan van het Rijksgezag voor de uitvoering van de Loterijwet en heeft dus te handelen in den geest van bedoelde wet.

En let men nu hierop, dan zal het bezwaarlijk zijn vol te houden, dat het College van B. en W. haar taak op de juiste wijze vervult, door kortweg alle aanvragen om vergunning te weigeren.

Uit de Memorie van Toelichting, die destijds het ontwerp der Loterijwet vergezelde, blijkt toch zeer duidelijk, dat art. 3 is ingevoegd niet maar voor de leus, maar wel degelijk om het harde en, in sommige gevallen, rigoureuze van de algemeene verbodsbepaling weg te nemen. In bedoeld staatsstuk lezen wij toch ter toelichting van art. 3:

„Het openstellen van de mogelijkheid om loterijen toe te staan, die strekken tot een liefdadig doel of tot bevordering van wetenschap of kunst is raadzaam, daar het bekend is, dat voor deze nuttige doeleinden niet zelden een groot gebrek aan geldmiddelen bestaat, en zij die voor deze belangen opkomen, achten, dat deze middelen niet of althans niet in de gewenschte mate bijeen te brengen zijn dan met behulp van eene loterij. Maar naast liefdadigheid, wetenschap en kunst kunnen onder zulke omstandigheden nog andere algemeene belangen behartiging vragen dat het houden van eene loterij niet zelden als het eenige middel is te beschouwen om in de behoefte aan geld te voorzien. Als voorbeelden van die „andere algemeene belangen” zij gewezen op de bevordering en de instandhouding van markten, op tenstoonstellingen ook op ander gebied dan van wetenschap, op kunst, op de belangen van den landbouw, op de oprichting van nuttige maatschappelijke instellingen, op verbetering van allerlei sociale toestanden en dergelijke. Daarom wordt ook voor loterijen tot bevordering van „andere algemeene belangen” toestemming mogelijk gemaakt”.

In gevallen als hier in de Memorie van Toelichting omschreven maakt, blijkens de practijk, ook de Regeering van de uitzonderingsbepaling van art. 3 der Loterijwet gebruik. En bij deze gedragslijn zal een Wethouder, die zijn taak juist opvat, zich moeten aansluiten.

Wel echter is het o. i. aanbevelenswaardig, de lijn zoo strak mogelijk te houden.

Wij weten toch, dat loterij in a. r. kring op principiële gronden veroordeeld wordt.

Toch wordt niet alle loten onder ons veroordeeld. Er is een heilig loten, een eerbiedig vragen naar Gods wil door middel van het lot. Dit loten wordt ook in den Bijbel erkend, waarbij o. a. valt te denken aan de aanwijzing voor het Apostelschap in de eerste dagen der Ch'ristengemeente. Doch met dit loten heeft de loterij uit stoffelijk gewin niets gemeen. Deze is vaak niet meer dan een zuivere mammondienst; een spelen met de heiligheid van het lot; en een daadwerkelijk verlooehenen van Gods Voorzienigheid¹⁾.

Loten voor liefdadige doeleinden wordt gewoonlijk niet in die mate veroordeeld. Doch ook tegen het gebruik van het lot in dergelijke gevallen bestaat bij velen onder ons toch tamelijk sterke bedenking.

„Loten” — aldus Prof. Geesink²⁾ — „is bidden. Een zeer ernstige zaak; een religieuze handeling.

„Immers, wjl er geen toeval is, al zijn er ook voor *ons* contingente d. i. gebeurlijke of toevallige dingen, gaat ook het lot niet buiten Gods Voorzienigheid om”.

En dan verder zegt hij:

„Het lot mag gebruikt in gevallen, waarin men in het onzekere is, aan wie goederen en dus ook geld, eerbewijzen, arbeid, lasten moeten toebedeeld, welke allen niet tegelijk kunnen ontvangen of behoeven te verrichten of te dragen; en waartoe toch allen bevoegd of verplicht zijn.

„Onder godvruchtige aanroeping van Gods Naam, hetzij met woord of gedachte, mag dan door het lot een beslissing worden gezocht. Ieder, wien het lot aanwijst, ontvangt dan niet meer dan het zijne. Zijn recht uit te oefenen of zijn verplichting te vervullen, wordt hem dan van God toegewezen. Maar bij de „geldloterij” bedoelt wie er aan deelneemt altijd eigen winst uit het verlies van het eigendom van den naaste en veroorzaakt ook, althans in de meeste gevallen, wat onze Moralisten noemden de *expilatio pauperum*, „de uitplundering van de armen”, die, door hoop op winst verlost, meedoen. Bij de „weldadigheidsloterij” geldt bovendien nog, dat men den weldadigheidszin bederft door de hebzucht. Bij al zulke „loterij” wordt dus het *heilige* lot misbruikt”.

Daarom ligt het zeker op den weg van ieder bestuurder, ook bij het verleenen van toestemming voor dergelijke loterijen, niet al te schielijk te werk te gaan.

Hierbij komt dan nog het maatschappelijk kwaad, dat aan de loterij, voorzover deze loterij om winstbejag geschiedt, verbonden is. Het spelen om geld verslapt de energie, de werklust en de spaarzaamheid. En vooral in ons land, waar de speelzucht een zoo ingekankerd kwaad is, behoort de Overheid buitengewoon voorzichtig te zijn met toe te geven aan de wenschen dergenen, die onder schoonen schijn de speelzucht prikkelen. Vandaar ook, dat in onzen kring altijd scherp wordt geopponeerd tegen de Staatsloterij, waardoor de Overheid zelf uit winstbejag ter hand neemt, wat zij aan hare burgers verbiedt.

¹⁾ Zie o. a. Dr. Kuypers: *E Voto Dordraceno I*, pp. 218 v. v.

²⁾ Van 's Heeren Ordinantiën, 1e dr. II p. 435.

3. VRAAG.

Dezer dagen ontving het bestuur dezer gemeente een gezegeld schrijven van de Federatie van Overheidspersoneel in publieken dienst betreffende de onregelmatigheden in de bedrijven van sommige gemeenten. Wellicht is u dit stuk bekend. Zij geven den Raad in overweging een commissie van onderzoek te benoemen om na te gaan of ook in onze bedrijven „onzuiverheden” zijn. In die commissie zou dan ook iemand van dien Bond moeten zitten.

B. en W. hebben nu advies aan de Commissie der Bedrijven gevraagd, van welke Commissie ik lid ben.

Zoudt u zoo goed willen zijn mede te deelen wat u er van denkt. Mij lijkt het wel gewenscht dat een Commissie een onderzoek instelt, aangezien er veel in de dagbladen over de gasindustrie is geschreven, maar of zulks kan zonder iemand van dien Bond erbij?

ANTWOORD.

Het lijkt ons niet gewenscht tot het instellen van een commissie van onderzoek over te gaan, tenzij er gemeenteamtbanen beschuldigd worden van onregelmatigheden (accepteeren van retourcommissies, steekpenningen e.d.), als zich in de gasbedrijven in verschillende gemeenten hebben voorgedaan, en daardoor bij B. en W. of bij de Raadscommissie van de bedrijven twijfel aan de integriteit van die ambtenaren is gewekt.

Het heeft o. i. geen zin om, indien men hoort van knoeierijen in andere gemeenten, maar aanstonds eigen personeel aan een speciaal onderzoek te onderwerpen.

Van de zijde van de personeelsfederatie is het een „beau geste” om een dergelijk onderzoek te begeeren. Onder de leden van dien Bond heerscht blijkbaar een zoo groote solidariteit en zoo groote intercommunaliteit, dat zij allen, onverschillig of zij deel uitmaken van het personeel van dezelfde of van een andere gemeente, den smaad gevoelen, die terzake van de bedoelde knoeierijen op enkele gasdirecteuren rust en dat zij, teneinde zich en elkander van dien smaad te zuiveren, al het tot dat dienstvak behoorend personeel, zonder onderscheid van gemeenten, aan een onderzoek wenschen te onderwerpen. Doch, hoe sympathiek dit streven ook moge zijn, het is zonder meer o. i. geen voldoende motief voor het instellen van de verlangde commissie.

Men moet o. i. met het benoemen van dergelijke commissies uiterst spaarzaam zijn. Ze oefenen — afgezien nog van den tijd en arbeid, die dergelijk onderzoek vordert — een ongunstigen invloed uit op de mentaliteit van het ambtenaarscorps. Een behoorlijk onderzoek eischt toch bijna als regel het hooren van verschillende leden van het ambtenaarscorps omtrent elkaar. Dit is niet bevorderlijk voor den goeden geest en samenwerking tusschen de leden van dit corps en werkt vooral fataal, wanneer lagere ambtenaren omtrent hun chefs of omtrent hogere ambtenaren moeten getuigenis afleggen.

Zijn echter aan het college van B. en W. of aan de commissie voor de bedrijven dingen uit eigen gemeente ter oore gekomen, die aan de eerlijkheid van bepaalde ambtenaren zouden kunnen doen twijfelen, dan bestaat er aanleiding om aan het verzoek te voldoen.

Echter zou in dat geval o. i. alleen dan het gedeelte van het verzoek, waarin

gevraagd wordt om ook aan een lid van de Federatie zitting te geven in die commissie voor inwilliging in aanmerking komen, wanneer tot de leden van die Federatie behoort een gemeente-ambtenaar, die in een van de hoogste betrekkingen is geplaatst, en naar het oordeel van B. en W. geschikt is en zelf ook bereid is, te voldoen aan een verzoek van B. en W. om zitting te nemen.

Een gemeenteambtenaar uit een ondergeschikte positie zouden wij — wijl het nadeelig kan zijn voor een goede gezagsverhouding, wanneer hooger personeel door en ten overstaan van lager personeel ter verantwoording geroepen wordt — in geen geval een plaats in de commissie willen aanwijzen.

4. VRAAG.

In October 1919 is bij Raadsbesluit aan alle gemeenteambtenaren alhier premievrij pensioen toegezegd. Later (in Augustus 1925) is deze pensioenpremie weer verhaald op de betrokken ambtenaren. Nu hebben de ambtenaren bij den vorigen Raad gevraagd om intrekking van het laatste Besluit. Dit werd geweigerd. Thans komt een dergelijk adres weer bij den nieuwen Raad.

Het verzoek geldt alleen voor ambtenaren en werklieden, die in Augustus 1925 in gemeentedienst waren, zoodat de nieuwe ambtenaren bij inwilliging van het verzoek geen premievrij pensioen zullen genieten en dus, na verloop van tijd, alle ambtenaren zelf hun premie betalen (n.l. wanneer alle oude ambtenaren vervangen zijn).

Het praeadvies van B. en W. stelt voor het verzoek toe te staan. Wat is uw oordeel?

ANTWOORD.

Gelijk bekend, verhaalt het Rijk de door hem betaalde pensioensbijdragen tot het wettelijk percentage (3 % van den pensioensgrondslag voor eigen pensioen en $5\frac{1}{2}$ % over een maximum van f 3000.— van den pensioensgrondslag voor weduwen- en weezenpensioen) op zijn ambtenaren. En ook vele gemeenten doen dat.

Nu is het volstrekt niet onbillijk, dat de pensioenslasten gezamenlijk door Overheid en personeel gedragen worden. Tegen een premievrij ambtenarenpensioen bestaat o. i. in principe geen bezwaar¹⁾. Doch een gezamenlijk betalen der premie achten wij in 't algemeen toch verkieselijker, wijl dit meer tot uitdrukking brengt de verzekeringsidee, d. w. z. het gemeenschappelijk dragen van financiëelen nood als gevolg van invaliditeit, overlijden enz.

Bestaat er nu in een gemeente een premievrij pensioen en zijn de ambtenaars-salarissen aan den zuinigen kant, dan zouden wij niet adviseeren tot verhaal der pensioensbijdrage. Maar in een gemeente, waar reeds jaren geleden het premievrij pensioen is afgeschaft, lijkt het ons geen juiste politiek hierop terug te komen. Is de salarisregeling niet in orde, laat men dan de salarissen herzien, waarbij dan ook met bestaande onbillijkheid tegenover bepaalde ambtenaren of bepaalde groepen van ambtenaren kan worden rekening gehouden. Doch terugkomen op een vroeger genomen — op zichzelf beschouwd goeden — maatregel, komt ons niet wenschelijk voor.

Meer nog dan tegen een prijsgeven van verhaal van de pensioensbijdrage ten behoeve van *alle* ambtenaren, zouden wij bezwaar hebben tegen een regeling, die slechts aan de in Augustus 1925 in dienst zijnde ambtenaren dit voordeel deed toekomen. Voor een dergelijke bevoorrechtiging van ouder personeel is, voorzover wij kunnen nagaan, geen voldoende motief aanwezig.

De oudere ambtenaren — zegt men misschien — hebben bij hun in dienst-treding op premievrij pensioen gerekend. Doch dit geldt dan toch niet voor de ambtenaren, die voor October 1919, toen het premievrij pensioen werd ingevoerd, in dienst traden.

En ook voor de overige ambtenaren gaat dit argument niet op. Toen dezen in dienst traden, rekenden zij wellicht op premievrij pensioen. Doch zij wisten ook — behoorden althans te weten — dat de gemeentelijke Overheid bevoegd was, het besluit van October 1919 in voor hen ongunstigen zin te herzien, wanneer, naar het oordeel van die Overheid, het algemeen gemeentebelang dit zou vorderen. Ieder ambtenaar onderwerpt zich vanaf zijn in diensttreding tot aan zijn ontslag aan de eenzijdige door de Overheid vast te stellen of te wijzigen regelingen. Voor eenige aanspraak op premievrij pensioen door een deel van het ambtenarencorps bestaat dan ook, noch in uwe gemeente, noch ergens elders, grond. En er is daarom geen aanleiding ten deze voor een deel van het corps een uitzonderingspositie te scheppen.

1) Men zie hierover nader den tweeden jaargang van dit tijdschrift pp. 492 v.v.

6. VRAAG.

Bij behandeling der begrooting dezer gemeente, deed zich het volgende voor. B. en W. stelden voor, evenals vorige jaren een wegenbelasting te heffen, ten bedrage van f 18000.—. De minderheid der begrootings-commissie daarentegen stelde voor den post te schrappen. Na zeer lange en soms heftige besprekingen werd het voorstel tot schrapping van den post met een meerderheid van één stem aangenomen. Na deze stemming verklaarde een der voorstemmers zich te hebben vergist, daar hij meende, dat er gestemd werd over halvering der belasting, om die n.l. te brengen op f 9000.— waar hijzelf veel voor voelde.

De voorzitter (fel voorstander der wegenbelasting) stelde toen onder protest van verschillende leden voor, de beraadslagingen over bedoeld punt te heropenen; dit voorstel werd aangenomen. Daarop stelde hij direct voor bedoelden post op f 9000.— vast te stellen. Dit voorstel werd bij een rumoerige en verwarde stemming ook aangenomen.

Welk voorstel is nu eigenlijk aangenomen?

Zou protest bij Ged. Staten ook helpen?

Vóór drie jaar werd de wegenbelasting ook afgestemd, maar de betreffende verordening niet ingetrokken, waardoor de belasting moest worden gehandhaafd.

Van wie behoorde, na het afstemmen van den bedoelden post, het initiatief tot intrekking der betreffende verordening uit te gaan?

ANTWOORD.

Het is o. i. in het algemeen niet wenschelijk, dat door Raadsleden bij Ged. Staten wordt geprotesteerd tegen handelingen van den Raad. En ook in dit geval zouden wij een dergelijk protest niet durven aanbevelen.

Naar uit inzenders mededeelingen blijkt, werd het besluit tot schrapping van den begrootingspost voor wegenbelasting genomen met een kleine meerderheid; toen echter bleek, dat één van de leden zich bij het uitbrengen van zijn stem had vergist, is, op voorstel en aandrang van den Voorzitter, een nieuw besluit gevallen, strekkend om den post voor wat betreft het gehalveerde bedrag, dat aanvankelijk was bepaald, te herstellen.

Nu kan men over de wijze, waarop deze post tenslotte is vastgesteld, van oordeel verschillen; doch vast staat o. i. wel, dat het betreffend besluit niet onwettig kan worden genoemd. Wel zou men, ook tegen een wettig besluit betreffende de begroting, een beroep kunnen doen op het College van Ged. Staten. Dit College toch moet de begroting goedkeuren. Doch wenschelijk lijkt het ons niet, dat een dergelijk beroep uitgaat van de Raadsleden, die bij het nemen van het besluit de minderheid vormden.

Gaat men in de gemeentepolitiek dien weg op, wat moet er dan op den duur overblijven van de gemeentelijke zelfstandigheid? Dan zouden telkens weer Ged. Staten te beslissen hebben over geschilpunten, die zich in den Raad hebben voorgedaan, waardoor hun macht op een onnatuurlijke wijze ten koste van den Raad zou worden vergroot.

Naar onze overtuiging moet de Raad zelf zijn aangelegenheden opknappen. Laat de minderheid tot het uiterste toe strijden voor de verwezenlijking van hare inzichten; doch heeft ze de nederlaag geleden, dan moet ze daarin berusten. Een beroep op een College, dat de controleerende bevoegdheid heeft en dat dientengevolge toch al te worstelen heeft met de neiging om de gemeentelijke autonomie verder dan noodig is te beknootten, is uit het oogpunt van a. r. gemeentepolitiek o. i. niet te verdedigen.

Een andere zaak is echter, of de minderheid in den Raad nog niet iets kan doen betreffende deze aangelegenheid. Al mag het genomen besluit wettig zijn, vaststaat toch, dat de wijze, waarop dit besluit genomen is, niet onberispelijk kan worden genoemd. In den regel wordt niet een eenmaal genomen besluit ongedaan gemaakt, wanneer een lid verklaart zich vergist te hebben. Een dergelijk heen en weer zwalken schaadt het prestige van den Raad en moet in de practijk van de gemeentepolitiek zonder mankeeren tot onaangename wrijvingen aanleiding geven.

Het is op grond daarvan o. i. wenschelijk, dat de Raad deze aangelegenheid nogmaals ten principale behandelt. Daartoe zou door de leden van den Raad, die tegen het voortbestaan van de wegenbelasting bezwaar hebben, een voorstel kunnen worden aanhangig gemaakt tot intrekking van de verordening op de wegenbelasting, waarbij dan, behalve de andere motieven voor afschaffing van deze belasting, ook ware te wijzen op de weinig elegante wijze, waarop de bedoelde begrootingspost is vastgesteld.

Neemt de Raad na verdediging van dit voorstel dan straks een voor de voorstellers ongunstige beslissing, dan is toch in elk geval dit bereikt, dat de zaak hierdoor formeel in het reine is gebracht.

HET TAYLORSTELSEL

DOOR

MR. M. VAN VUGT.

Het Taylorstelsel heeft zich reeds in groote belangstelling mogen verheugen. Omvangrijk is de literatuur over dit onderwerp verschenen. Deze is van den meest uiteenloopenden aard. De felste critiek is het stelsel en den persoon aan wien het zijn naam ontleent, niet bespaard gebleven. Maar ook de hoogste waardeering is het ten deel gevallen. Groot is reeds de invloed, dien Taylor en zijn volgelingen hebben uitgeoefend. Misschien mag men zeggen, dat zij een nieuwe periöde in het bedrijfsleven en zijn organisatie hebben ingeluid. Het zal daarom steeds de moeite waard blijven aan het leven en den arbeid van Taylor aandacht te besteden en niet spoedig zullen de pennen hierover tot rust gebracht kunnen en mogen worden.

Het Taylorstelsel is een kwestie van efficiency. In het bedrijfsleven zal het wel immer de groote vraag blijven, hoe men de resultaten van het bedrijf zoo hoog mogelijk kan opvoeren, hoe men de winst zoo groot mogelijk kan maken. Dit was ook de leidende gedachte, die Taylor bezielde. Allerlei wegen heeft men reeds ingeslagen, die tot efficiency moeten leiden: men heeft reclame gemaakt; men heeft gezocht naar uitbreiding van afzetgebied; naar een gunstige plaats voor het productieproces. Taylor heeft zijn aandacht gewijd aan het bedrijf zelf en zijn organisatie. Hij zocht de resultaten der productie te verhoogen, tot een maximum op te voeren, door deze productie zelf zoo volmaakt mogelijk te organiseren, het productieproces zoo intens mogelijk te doen verloop. Hij zocht uit den arbeider, de gereedschappen, de machines, de geheele inrichting der fabriek het hoogst mogelijke nut te halen. De weg, dien hij daartoe insloeg en de middelen, die hij aanwendde, waren betrekkelijk eenvoudig, maar zijn vindingskracht is daarom niet te minder groot. De meeste dingen zijn immers eenvoudig, wanneer men ze eenmaal kent en weet.

Het Taylorstelsel zal practisch wel niet meer voorkomen, zooals het door zijn uitvinder werd toegepast. Allerlei verbeteringen zijn aangebracht, allerlei nieuwe elementen zijn er bij gekomen. Dit neemt niet weg, dat Taylor er recht op heeft, dat het stelsel van moderne bedrijfs-

organisatie zijn naam draagt. Groot, overwegend groot toch is zijn invloed geweest. De literatuur over moderne bedrijfsorganisatie wordt nog steeds geïllustreerd met voorbeelden, aan de werken van Taylor ontleend. De wijziging en uitbreiding, die men aan zijn ideeën heeft gegeven, pleiten slechts voor de levensvatbaarheid hiervan.

Friedrich Winslow Taylor werd geboren te Philadelphia. De universiteit van deze stad heeft hem later het doctoraat honoris causa verleend. Een academische opleiding heeft hij niet gehad. Zijn graad van ingenieur heeft hij eerst op lateren leeftijd door zeer moeizamen arbeid behaald. In zijn jeugd dwong een oogziekte hem zijn studies te onderbreken. Hij kwam toen in dienst bij een machine-fabriek, eerst als leerling-modelmaker, daarna als bankwerker. Daar hij goed werkte en veel produceerde, werd hij spoedig „baas”. Dit was bij de Midvale Steel Company, waar Taylor later ook hoofdingenieur is geworden. Alle rangen heeft hij in deze onderneming doorlopen. Zodoende leerde hij het heele bedrijf uit eigen ervaring kennen, en had gelegenheid de fouten in het productie-proces persoonlijk waar te nemen. En deze waren legio, zooals men uit zijn geschriften kan vernemen. Het frappeerde Taylor van den aanvang af hoeveel arbeidskracht en materiaal eigenlijk onbenut werden gelaten of ook opzettelijk verspild, hoe onoordeelkundig en onvoordeelig het productie-proces verliep. Taylor heeft getracht de oorzaken van deze verspilling op te sporen en weg te nemen. Die waren volgens hem gelegen in een onjuist „beheer”. Hij kondigt zijn stelsel dan ook aan als een nieuw beheersysteem, dat hij zeer gaarne met den naam van „wetenschappelijk” bedrijfsbeheer tooit. Het oude systeem brandmerkt hij als onwetenschappelijk. Aan de ontwikkeling van zijn wetenschappelijk beheersysteem heeft Taylor zijn leven gegeven. Vele bedrijven heeft hij naar dit nieuwe systeem georganiseerd. De laatste jaren van zijn leven heeft hij zich hiermee uitsluitend bezig gehouden. Een heele schaar van meer of minder talentvolle discipelen, vooral in Amerika, houdt zich eveneens met dit organiseren van bedrijven naar het „wetenschappelijk” systeem bezig.

Waarin bestaat nu dat nieuwe, wetenschappelijke bedrijfsbeheer van Taylor? Wat zijn de kenmerkende karaktertrekken ervan? Dat is niet zoo gemakkelijk te zeggen. Taylor zelf heeft zijn stelsel in zijn geschriften niet systematisch ontwikkeld. Zij zijn veelszins een critiek op de bestaande toestanden en verhoudingen, aan de hand waarvan Taylor dan zijn eigen zienswijze van tijd tot tijd meedeelt. Het heele streven van Taylor is er op gericht een maximale productie te verkrijgen met minimale kosten. Daartoe heeft hij in hoofdzaak de arbeidsverrichting aan een grondige herziening onderworpen en daarbij zoeken te verkrijgen, dat de arbeid werd verricht door de meest geschikte personen, op de meest geschikte wijze, met de meest geschikte middelen en onder de meest geschikte omstandigheden. Daarmee is eigenlijk alles gezegd.

Een van de eerste dingen, die Taylor ontdekte, toen hij bij de Bethlehem Steel Company kwam, was, dat er onder het oude beheersysteem bij de leiding zeer veel haperde. Het volk had alle mogelijke gelegenheid den bedrijfsleiders een loer te draaien, door niet de helft voort te brengen van wat zij produceeren konden, zonder dat men daar iets aan kon doen, vaak zelfs, zonder dat men iets daarvan merkte. De oorzaken hiervan waren ten deele daarin gelegen, dat de verhouding van werkgever tot werknemer niet deugde. Deze beiden stonden veelszins vijandig tegenover elkaar. De één zag den ander als een belager van zijn belangen, doordat geen van beiden begrepen, dat voor maximale voorspoed van beiden maximale inspanning van beiden vereischt was. Maar de oorzaak was ook voor een goed deel gelegen in de onkunde der leiding zelf. Deze kende het verloop van het bedrijf niet en was niet in staat de arbeidspraestatie te controleeren. De meeste bedrijven waren door het talent van één of meer personen tot bloei gekomen. Deze bekwamen dan een leidende positie. Men zag vaak, dat de afdeeling, die de leider zelf doorloopen had, volmaakt in orde was, terwijl het elders in de onderneming een janboel was. Men beschouwde „beheeren” als een kwestie van persoonlijkheid. Dit is geheel onjuist, zegt Taylor, beheeren is een wetenschap. De leiding dient precies te weten, hoeveel tijd en hoeveel materiaal voor de productie van elk artikel noodig is. De gegevens hiervoor moet zij verzamelen en in het archief vastleggen. Aan de hand daarvan moet zij contrôle over het productie-proces uitoefenen.

Onder het oude beheer draagt niet de leiding de verantwoordelijkheid voor de arbeidsverrichting, maar deze rust op den arbeider zelf. De binnengekomen opdracht wordt aan den arbeider doorgegeven en deze voert ze voor eigen verantwoording uit. Hij gebruikt het materiaal zijner eigen keus, zoekt zelf zijn gereedschappen uit en werkt naar door hem zelf gekozen methode. Hier schiet de leiding ontzaglijk veel tekort. De arbeider kan de verantwoordelijkheid niet dragen. Hij begeert ze ook niet, maar is veeleer geneigd ze van zich af te schuiven. De leiding behoort te bepalen, welken gang een product door de werkplaats zal nemen, welk materiaal verwerkt, welk gereedschap gebruikt moet worden en wanneer het product gereed moet zijn. Voor dat alles moet de bedrijfsleiding verantwoordelijk zijn, zij moet daarop een goede en voortdurende contrôle uitoefenen. Het heele bedrijf moet als een automaat loopen. Dit alles kan niet het werk zijn van één persoon; dat ware een bovenschelijke taak. Daarom is het ook fataal, wanneer alles van het hoofd der onderneming afhangt, alle brieven door hem moeten worden geteekend, alle orders door hem moeten worden gegeven. Hij behoort te worden terzijde gestaan door een staf van medeleiders. Alleen het buitengewone, het nieuwe moet van hem uitgaan. Van al het andere moet hij alleen compacte rapporten ontvangen om een overzicht te verkrijgen. Het aantal z.g. niet-produceerders (personen, die niet rechtstreeks, door

lichamelijken arbeid aan het productie-proces deelnemen, daarin een schakel vormen) moet daarom aanmerkelijk worden uitgebreid. Zóó alleen kan, volgens Taylor, de leiding van het bedrijf haar taak naar behooren verrichten, de verantwoordelijkheid aanvaarden, die zij behoort te dragen.

Haperde er alzoo onder het oude beheer, of, zooals Taylor zelf het noemt, het „militaire” beheersysteem, veel bij de leiding der productie, ook de middelen, waarmee zij plaats heeft, heeft Taylor aan een grondige herziening onderworpen. De aard en vorm van het gereedschap, dat de arbeider gebruikt, is van grooten invloed op het resultaat van zijn werk. Dit zal wel geen nadere toelichting behoeven; het spreekt voor zichzelf. Toch is Taylor de eerste geweest, die hieraan behoorlijk aandacht heeft geschonken en door een hervorming en standaardiseering der gereedschappen de productie aanmerkelijk heeft opgevoerd. Zelf maakt hij dit in zijn „Principles of scientific Management” duidelijk aan de hand van een zeer eenvoudig voorbeeld. De grondwerkers op de Bethlehem Steel-Company waren gewoon bij hun werk een schop te gebruiken naar eigen keuze, de één een groote, de ander een kleine. Voor het verwerken van heel verschillende soorten materiaal gebruikte men vaak dezelfde schop, b.v. voor ijzererts en cokes. Het eerste is natuurlijk veel zwaarder dan de laatste. Taylor bedacht, dat dit niet zonder invloed kon blijven op het resultaat van den arbeid. Er moet, zoo overwoog hij, een bepaalde vracht zijn per schop, waarbij de arbeider in totaal per dag het meest praesteert. Na een nauwkeurig onderzoek kwam Taylor tot de ontdekking, dat die vracht moest zijn $9\frac{1}{2}$ K.G. per schop. Nu is $9\frac{1}{2}$ K.G. cokes een veel grootere hoeveelheid dan $9\frac{1}{2}$ K.G. ijzererts. Het ligt dus voor de hand, dat men voor cokes een veel grootere schop moet gebruiken dan voor ijzererts. Hetzelfde wat hier van de schop is verhaald, geldt natuurlijk ook van alle andere gereedschappen en productiemiddelen. Nog een ander voorbeeld wil ik noemen, ook aan Taylor zelf ontleend. De mortel bij het metselen gebruikt, zal dan het meest geschikt zijn, wanneer de steen, dien men er op legt door den druk van de hand er dadelijk zoover inzakt, dat hij goed ligt. Men behoeft den steen dan niet meer te bekloppen. Die dikte nu moet men door proefnemingen vaststellen en daarna de mortel steeds van die bepaalde dikte maken. De drijfriem op een machine zal, op een bepaalde wijze gespannen, de hoogste drijfkracht hebben en aan de minste slijtage onderhevig zijn. Zoo kan men voortgaan. De voorbeelden liggen maar voor het grijpen.

Al deze dingen nu moeten, zegt Taylor, wetenschappelijk, d.i. proef-ondervindelijk, worden onderzocht en vastgesteld, opdat men ze wete en zich er naar richte, eens en voor altijd. Wel hadden de arbeiders reeds veel van deze dingen zelf gevonden en pasten die toe, maar dat was slechts traditioneele kennis, die de een aan den ander overleverde, zonder

dat ze wetenschappelijk werd onderzocht, opgeteekend en toegepast. Men kan de keuze en de wijze van gebruiken van gereedschappen en machines niet aan de arbeiders zelf overlaten. Het is immers slechts toeval, wanneer ze die voor 100 % benutten. Daarom moet voor dit alles door de leiding der onderneming de uiterste zorg worden gedragen. Men moet den arbeider dwingend voorschrijven, welke gereedschappen hij moet gebruiken, hoe hij de machine moet bedienen, hoe hij de drijfriem moet spannen. In verband hiermede mogen de gereedschappen niet het eigendom van den arbeider zijn. Het bedrijf zelf moet ze hem verschaffen. Nauwkeurig, specifiek aangeduid, moeten alle materialen in de strengste orde in het magazijn worden bewaard. Alléén op een schriftelijke instructie mogen ze het magazijn verlaten. Door zoo, wat materialen en gereedschappen betreft, alles zoo nauwkeurig mogelijk te systematiseren en te normaliseeren, zoekt Taylor de productie zoo gunstig mogelijk te beïnvloeden, de kosten zoo gering mogelijk te maken, de resultaten zoo hoog mogelijk op te voeren.

Verder heeft Taylor met name ook de menselijke arbeidspraestatie aan een grondige herziening onderworpen. Kan men den arbeider bij de keuze van zijn gereedschap niet aan zichzelf overlaten, in verdubbelde mate geldt dit voor de wijze, waarop hij zijn arbeid verricht en de hoegrootheid zijner praestatie. Hierin heeft men terecht het essentiële element in het Taylorstelsel gezien.

Bij zijn komst in de Bethlehem Steel Company was Taylor zeer verbaasd, toen hij zag, hoe groote hoeveelheid menselijke energie werd verknoeid en vergooid en op hoe onoordeelkundige wijze hetgeen men nog verrichtte, geschiedde. Volgens Taylor is het in dit opzicht met de Amerikaansche en Engelsche arbeiders treurig gesteld. Men moet, zegt hij, maar eens vergelijken, hoe ze zich gedragen in hun werk en hoe bij hun sport, en men zal verbaasd zijn. Heeft de mensch reeds van nature de neiging om niet al te veel te verrichten — Taylor noemt dit het „natuurlijk luieren” — veel erger is het, als men er zich systematisch op toelegt zijn arbeidspraestatie zooveel mogelijk in te perken. En dat gebeurde in de Bethlehem Steel Company. Er bestond daar onder de arbeiders, waaronder Taylor terecht kwam, een afspraak om niet meer dan een bepaalde hoeveelheid te verrichten. Wie zich daar niet aan hield, werd het leven zoo zuur gemaakt, dat hij wel moest meedoen of verdwijnen. Nu wordt dit systematisch luieren voor een goed deel door foutief beheer veroorzaakt. Immers stelt de patroon een bepaald maximum-loon vast waar de arbeiders toch niet boven kunnen komen. Verhoogen ze hun praestatie, dan wordt hun loon per stuk verlaagd — het systematisch luieren komt 't meest voor bij stukloon — en ze genieten dus geen vergoeding voor hun vermeerderde inspanning. De arbeiders hebben er dus belang bij den patroon omtrent de mogelijkheid hunner praestatie onkundig te laten.

Immers kunnen ze alleen bewerken, dat ze harder moeten arbeiden voor hetzelfde loon. Daarom moet men hun ten slotte gelijk geven, zegt Taylor. Hij heeft echter ervaren, dat de arbeiders geneigd en bereid zijn hun luieren prijs te geven, mits tegen behoorlijke belooning. Daardoor ontstaat dan tevens een betere verhouding tusschen patroon en arbeider en kan het levenspeil der arbeiders worden verhoogd.

Taylor was een te sterke en te actieve persoonlijkheid, dan dat hij door de algemeene zucht tot lijntrekkerij kon worden meegesleept. Maar het heeft hem verdriet en kracht gekost. In zijn reeds eer genoemd boek verhaalt Taylor de moeilijkheden, die hij te overwinnen heeft gehad. Als arbeider trachtten zijn mede-arbeiders tevergeefs hem tot hun peil naar beneden te halen. En toen hij werkmeester geworden was, trachtten ze op alle mogelijke wijzen te verhinderen, dat door zijn optreden de productie werd verhoogd. Velen, die onwillig waren zich naar zijn aanwijzingen te gedragen, moest hij ontslaan of hun loon per stuk verlagen en ze daardoor dwingen meer te doen. Echter verklaart hij uitdrukkelijk, dat de menschen gelijk hadden zich tegen vermeerdering der productie te verzetten, daar hun harder werken toch geen hooger loon opleverde, omdat dit niet boven een aangegeven maximum mocht stijgen. Geen middelen werden gespaard om Taylor bij de directie er uit te werken. Men maakte opzettelijk de banken stuk en klaagde Taylor aan, dat hij ze door overbelasting vernielde. De directie stelde echter in Taylor vertrouwen en schonk hem geloof boven de arbeiders. Dit kwam omdat hij niet uit den arbeidersstand was gesproten en men hem daardoor iets hooger taxeerde. Taylor maakte aan de vernielzucht een einde door de arbeiders zelf de reparaties te laten betalen en hen zoo noodig te ontslaan.

Behalve deze beperking der productie door de natuurlijke geaardheid der arbeiders of ook door opzettelijke lijntrekkerij, merkte Taylor in de Bethlehem Steel Company op een groote verspilling van energie door een onoordeelkundige methode van werken. Dit kwam volgens hem allereerst daaruit voort, dat de arbeider in zijn vak geen onderricht ontving. Wil iemand toch, zoo zegt hij, onder het oude beheer een vak leeren, dan kijkt hij dat van een ander af en probeert het dan zelf, zoo lang, tot hij het ook kan. Natuurlijk heeft men in den loop der tijden allerlei verbeteringen in de methode gevonden, maar alle kennis, die men over het vak bezit, is slechts traditioneel. Men heeft niets opgeteekend, geformuleerd, gesystematiseerd. Hetzelfde werk wordt vaak op tien, twintig verschillende manieren verricht. En toch kan er maar ééne de beste zijn. Welke die is, wordt onder het oude beheer aan den werkman zelf ter beoordeeling overgelaten. De leiding weet immers, dat het totaal aan traditioneele kennis, die onder de arbeiders schuilt, grooter is dan de kennis, die zijzelf bezit. Zij kan daarom zelf geen wijzigingen aanbrengen en durft het niet ook. Men moet wel de keuze van de beste en meest economische wijze van werken aan de arbeiders overlaten. Men bepaalt

er zich alleen toe het initiatief der arbeiders op te wekken, te prikkelen. Meestal gebeurt dit door het toekennen van premies. Taylor noemt dit stelsel: „het initiatief en prikkelsysteem”. Dit is nu echter juist de omgekeerde wereld. Het al of niet slagen der onderneming mag niet van de arbeiders afhangen. De leiding moet optreden en ook hier het heft in handen nemen. De arbeidsverrichting moet wetenschappelijk worden onderzocht, genormaliseerd, gestandaardiseerd. De leiding beginne allereerst met de traditioneele kennis, die onder het volk schuilt, te verzamelen, op te teekenen, daaruit wetten af te leiden en die in formules vast te leggen, opdat die het volk bij zijn arbeid tot steun kunnen zijn. Maar daar mag het niet bij blijven. De leiding moet ook zelf de arbeidsverrichting gaan bestudeeren, gaan analyseeren, in zijn elementen ontleden, deze elementen tot de strikt noodzakelijke terugbrengen. Daarna moet van elk der noodzakelijke onderdeelen worden onderzocht hoe het op de voordeelgste wijze kan worden verricht en in welken tijd dit mogelijk is. Dit alles dient schriftelijk te worden vastgelegd, opdat het regelmatig aan de arbeiders kan worden onderwezen. Uit al de verkregen gegevens wordt dan een „taak” vastgesteld, die de arbeider regelmatig moet kunnen verrichten en volhouden als hij voor zijn werk geschikt is. Men noemt het stelsel van Taylor dan ook wel „taak-systeem”. Deze „wetenschappelijke” bestudeering van den arbeid kan men niet aan de arbeiders zelf overlaten. Daarvoor stelt zij veel te hooge eischen. Een aparte afdeling der fabriek is daarvoor aangewezen, de „plan-afdeling”. Zoo wordt door Taylor de luk-raak-methode van het oude beheersysteem vervangen door een nieuwe, wetenschappelijke, wordt het werkvolk volgens vaste regels geoefend en onderwezen en zijn geschiktheid voor een bepaalde functie beproefd, wordt de verantwoordelijkheid voor een goed deel van het volk naar de leiding verplaatst en daaruit verwacht Taylor dan een hartelijke samenwerking van werkgevers en werknemers.

De wetenschap van den arbeid heeft ten doel de arbeidsverrichting op de meest eenvoudige wijze en in den kortsten tijd te doen verrichten. Op deze basis stelt men dan weer de taak vast. Met een paar practische voorbeelden, aan de geschriften van Taylor ontleend, willen we dit toelichten. Bijna in alle literatuur over het Taylorstelsel vindt men dezelfde voorbeelden terug. Er bestaat geen reden hier daarvan af te wijken. Allereerst dan het voorbeeld van het versjouwen van gietelingen. Een gieteling is een stuk ijzer van ongeveer 74.5 K.G. Het versjouwen van gietijzer geschiedde in de Bethlehem Steel Company door een groep sjouwerlui van 75 man. Deze verwerkten ongeveer 12½ ton per man per dag. Taylor verhaalt er bij, dat ze goed waren in hun soort. Dit sjouwerwerk begon Taylor nu te bestudeeren. Het leek zoo'n heel eenvoudige arbeid, dien ieder in staat was op zijn best te verrichten, als hij maar over voldoende kracht beschikte. Toch was bij ontleding in zijn elementen ook dit werk nog vrij samengesteld. Het bestond o. a. uit het

bukken, het beetpakken van een gieteling, het opnemen en op den schouder tillen, het er mee wegloopen, het neerwerpen en het weer terugloopen. Al deze onderdeelen bekeek Taylor nauwkeurig, stelde vast hoe ze op zijn voordeligst verricht konden worden en wat er de kortste tijd voor was. Alle onnoodige bewegingen schakelde hij uit. Hij kwam toen tot een verbluffend resultaat, waarover hijzelf zoo zeer verbaasd was, dat hij zijn waarnemingen en berekeningen meermalen controleerde, alvorens hij ze als juist durfde beschouwen. Hij bevond n.l., dat een eerste klas sjouwer in plaats van $12\frac{1}{2}$ ton 48 ton per dag kon versjouwen. Hoe nu de arbeiders daarvan te overtuigen en ze te bewegen, deze hooge praestatie te verrichten. Dat was inderdaad een delicate taak. Na langdurige overweging vond Taylor iemand, dien hij als proefkonijn geschikt achtte. Het was een sterke, ijverige, opgewekte, zuinige kerel. Taylor maakte gebruik van de sterke begeerte van dezen man om een hoog loon te verdienen. Hij deelde hem niet mee, wat hij eigenlijk van hem wenschte. Dat zou hem maar afgeschrikt hebben. Hij hield hem voor, dat hij 60 % meer loon kon verdienen, als hij precies deed, wat Taylor zei. Hij moest bukken, ijzer optillen, loopen, neerwerpen, rusten, alles op commando. In niets mocht hij zijn eigen wil of lust volgen. Gehoorzamen moest hij zonder tegenspreken, anders zou hij het hooge loon niet krijgen. De sjouwerman deed wat van hem werd verlangd. En inderdaad, het resultaat was schitterend. In plaats van $12\frac{1}{2}$ ton ijzer versjouwde hij 48 ton. Hij verdiende het hooge loon. Sindsdien heeft deze man dag aan dag die groote taak verricht en ook regelmatig zijn hoog loon ontvangen.

Een van de grootste moeilijkheden was, de juiste rustpoozen te vinden. Deze hangen af van de mate, waarin de arbeid den werkman vermoeit. Eerst na langdurige studie, na vele en kostbare proeven kwam Taylor met behulp van Prof. C. G. Barth tot de ontdekking, dat voor elk bepaald soort arbeid, elke beweging met de armen, een man slechts een bepaald percentage van den dag belast kan zijn. Een voldoende en gelijkmatig verdeelde rust is dus van overwegenden invloed op de resultaten van den arbeid.

Een ander voorbeeld, even vaak aangehaald als dat van het versjouwen van gietelingen, is dat van het metselen. Dit ambacht is door Gilbreth, een der medewerkers van Taylor, bestudeerd en genormaliseerd. Hij kwam tot het verbazingwekkende resultaat, dat er in plaats van 120 steenen per man en per uur 350 werden gemetseld. Het metselen is een zeer oud ambacht, dat door millioenen menschen wordt beoefend. Men zou dus verwachten, zegt Taylor, dat men in den loop der tijden wel had uitgevonden, hoe men dit werk op de voordeligste en meest doelmatige wijze moest verrichten. Toch vond Gilbreth bij zijn onderzoek, dat hier ontzaglijk veel arbeidskracht nutteloos verloren ging. Bij ontleding van het metselen in zijn onderdeelen, vond Gilbreth 18 deelbewerkingen en zijn studie daarvan bracht hem tot de conclusie, dat er 13 konden worden uit-

geschakeld. Minutius heeft Gilbreth dit werk onderzocht. Hij bepaalde b.v. welke houding van den voet ten opzichte van den muur en den mortelbak voor het werk het meest voordeelig was. Hij vond een stellage uit, waarop de mortelbak en de steenen werden geplaatst, die telkens door een opperman moest worden versteld, zoodat het bukken van den metselaar werd uitgeschakeld. Hij vervaardigde een houten raam, waarop de steenen gelegd werden, zooals ze in den muur gemetseld moesten worden, zoodat de metselaar den steen niet op de hand behoefde te keeren om te onderzoeken hoe hij hem leggen moest. Hij maakte de mortel van zoodanige dikte, dat de steen door eigen zwaarte en den druk van de hand, die hem legde, voldoende diep wegzakte, waardoor het tikken op den steen werd uitgeschakeld. Hij leerde den metselaar tegelijk den steen te grijpen en de mortel te scheppen, welke handelingen vroeger gescheiden plaats hadden. Na zoo alle noodelooze bewegingen te hebben uitgeschakeld en voor de overgeblevene de meest gunstige voorwaarden te hebben geschapen, spoorde hij den kortsten tijd op, waarin elk der overgebleven handelingen kon worden verricht. Nauwkeurig werden de werklieden geïnstrueerd en onderwezen. Zoo kwam Gilbreth tot het reeds bovenvermelde, verbijsterende resultaat.

Men ziet de volgorde van handelen bij al deze onderzoekingen. Allereerst wordt het werk in zijn elementen ontleed. Hiervoor is noodig een buitengewoon nauwkeurige waarneming. Dikwijls wordt hierbij de cinematograaf te hulp geroepen, omdat enkele waarneming met het oog niet tot een voldoende juiste analyse van den arbeid leidt. Daarna wordt onderzocht, welke elementen bij den arbeid noodzakelijk zijn en hoe ze op de meest doelmatige wijze kunnen worden verricht. De overtollige en noodelooze bewegingen worden uitgeschakeld en de overblijvende gewijzigd. Eindelijk wordt voor elke handeling, elke deelbewerking, de kortste tijd bepaald. Dit is echter pas het slotstuk in de wetenschap van den arbeid. Met het horloge in de hand wordt van elke handeling de tijd opgenomen. Dit geschiedt meermalen. Uit de gevonden tijden wordt dan de normaal tijd vastgesteld. Hierbij wordt meestal gebruik gemaakt van een speciaal daarvoor ingericht horloge, het stopwatch, dat den tijd tot in onderdeelen van seconden aangeeft, dat men kan doen stilstaan, zoodra de arbeider in rust is en weer doen loopen, zoodra hij zich beweegt. Daar het gebruik van zoo'n stopwatch op vele arbeiders een enerverenden invloed heeft, wordt het menigmaal bedekt gebruikt, zoodat de arbeider, dien men observeert, er niets van merkt. Ziedaar wat Taylor noemt de wetenschap van den arbeid, de wetenschap van het gietelingen versjouden, de wetenschap van het metselen.

Aan de hand van deze wetenschap nu wordt, zooals reeds gezegd, de taak vastgesteld, die een geschikt, dat is een eerste klas arbeider, moet kunnen verrichten. Deze taak wordt zoo zwaar gemaakt, dat alleen

de eerste klas ze verrichten kan. Het is bij Taylor een vast principe, dat elke arbeider, die de taak niet verrichten kan, die dus niet eerste klas is, wordt ontslagen. De taak wordt zoo zwaar mogelijk gemaakt. Iedere arbeider moet opgeleid worden voor het moeilijkste werk, waarvoor hij geschikt is. Iedere arbeider is in een bepaald soort werk eerste klas. Welk werk dit is, moet men vinden door hem lichamelijk en geestelijk te onderzoeken. Is eenmaal de taak bepaald, dan moet men ook zorgen, dat de arbeider die geregeld verricht. Zoowel hijzelf als de leiding der onderneming moet dit kunnen controleeren. Daarom ontvangt de arbeider elken morgen voor zijn werk een instructiekaart. Daarop staat aangegeven, wat hij doen moet, welke gereedschappen hij bij zijn werk moet gebruiken (deze mogen alleen op een kaart uit het magazijn worden afgehaald), hoelang elk onderdeel van het werk mag duren. Vooral de tijd is op de kaart nauwkeurig aangegeven. Men onderscheidt: den normaal-tijd, d. i. de tijd, dien men proefondervindelijk voor elk onderdeel van het werk heeft vastgesteld; den bijzonderen tijd, d. i. de tijd, die gerekend wordt voor slechts zeldzaam voorkomende bewegingen; den machinetijd, dien een werkstuk op de machine doorbrengt, en den toeslag-tijd, die wordt vastgesteld voor noodzakelijk tijdverlies en voor rust. Alles staat op de kaart nauwkeurig aangegeven. Den volgenden morgen kan de werkman op zijn kaart dadelijk zien of hij er den vorigen dag in geslaagd is de taak te halen. Dit al of niet slagen is voor den arbeider van groot gewicht, want daar hangt zijn loon van af. Het loon gebruikt Taylor als middel om de arbeiders aan te sporen, er steeds naar te streven de taak te halen. Immers wanneer de werkman zijn taak haalt, moet hij volgens Taylor een hoog loon genieten. Slaagt hij daarin niet, dan moet hij schade lijden. Daarom stelde Taylor aan zijn sjouwerman ook niet voor, dat hij eerste klas was, als hij zoo en zooveel verrichtte, maar, als hij een hoog loon kon verdienen. Taylor verklaart herhaaldelijk, dat hij zijn liefde niet aan een bepaald loonstelsel heeft verpaid. Zijn systeem kan bij elk stelsel worden toegepast. Het door hem zelf toegepaste stelsel, dat hij waarschijnlijk ook het meest doelmatig achtte, noemt men differentieel tarief-systeem. Het was een stelsel van stukloon, dat hierop berustte, dat iemand, die de taak verrichtte, per stuk aanmerkelijk hooger loon kreeg dan wie dat niet deed. Bij Taylor scheelde dit bijna 30 %. Dit verschil in belooning per stuk stelt Taylor als voorwaarde voor elk toe te passen loonstelsel. Daardoor moet men den arbeider dwingen te streven naar vervulling der aangewezen taak; haalt hij die taak, dan moet hij voordeel hebben; bereikt hij ze niet, dan moet hij schade lijden.

Het groote loon, dat bij het bereiken der taak wordt uitgekeerd, moet volgens Taylor 30—100 % hooger zijn dan het loon, dat onder het oude beheer verdiend werd. Voor deze verhooging, berekend naar de mate van ontwikkeling van den arbeider, is deze volgens Taylor bereid zijn praestatie tot een maximum op te voeren, d. i. 2—4 maal zooveel te doen

als onder het oude beheersysteem. Dat Taylor het loon niet in dezelfde mate verhoogt, waarin de productie toeneemt heeft tweeërlei oorzaak. Allereerst zou dit voor den arbeider zelf niet deugen, omdat het hem zou brengen tot verkwisting en ongepaste weelde. Vervolgens zou het ook niet billijk zijn, omdat ook de productiekosten worden verhoogd en de ondernemer en het publiek recht hebben mede hun aandeel in de voordeliger productiewijze te genieten.

De taakidee en de daarmee samenhangende belooning brengt mee, dat de arbeider individueel wordt behandeld. Als het loon afhangt van de mate van inspanning van den werkman, is het niet billijk, hem met anderen samen aan dezelfde taak te laten arbeiden. Hij mag niet het risico loopen, dat hij door traagheid of onbekwaamheid van zijn medearbeiders zijn hoog loon zou moeten missen. Slechts bij uitzondering laat Taylor toe, dat twee arbeiders werken aan dezelfde taak. En alleen met een schriftelijke toestemming van de leiding mag het voorkomen, dat meer dan twee arbeiders aan één taak samenwerken. Deze individueele behandeling heeft nog een andere beteekenis. Taylor was geen vriend van de vakorganisatie. Hij had ondervonden in zijn eigen loopbaan, dat door de samenspanning der arbeiders de patroon zeer benadeeld kon worden. Als arbeiders samenwerken doen ze vanzelf al minder dan wanneer ze alleen zijn en ze zijn geneigd opzettelijk minder te doen. Daarom vond Taylor het maar beter hen van elkaar te houden. Bovendien achtte hij in zijn systeem de vakorganisatie totaal overbodig. Immers, wetenschappelijk werd vastgesteld wat iemand moest praesteeren en hoeveel hij moest verdienen. Het bedrijf zelf en zijn organisatie was de beste vakorganisatie.

De taakidee met de daarvan afhingende belooning brengt ook mee, dat de arbeider in zijn werk degelijk moet worden onderricht en gecontroleerd en dat hij steeds hulp bij de hand moet hebben, zoo vaak hij die noodig heeft. Daarom moet er een groot aantal opzichters of bazen zijn, die elk een bepaald deel van het werk verzorgen en die steeds bij de hand zijn om de noodige hulp te bieden. Hier komen we in aanraking met een nieuwe karaktertrek van het Taylorstelsel: de arbeidsverdeling.

Allereerst valt op de volmaakte scheiding van geestelijken en lichamelijken arbeid. Heel het intellectueele gedeelte van den arbeid, alle gedachtewerk, is samengetrokken in de planafdeeling. Deze verricht de tijdstudies, houdt zich bezig met de analyse van den arbeid, standaardiseert en normaliseert gereedschappen, bestudeert de binnengekomen orders, geeft instructies, verwerkt de gegevens, verzorgt het archief, kortom, is het geestelijk centrum der onderneming. Deze planafdeeling moet dan ook in de fabriek een gunstige plaats van vestiging hebben, zooveel mogelijk in het centrum, zoodat alle afdeelingen van daaruit

gemakkelijk zijn te bereiken. Hier vindt men het denkend centrum der fabriek. De arbeider hoeft niet te denken. Hij hoeft slechts uit te voeren wat hem wordt geboden, zoo nauwkeurig en gehoorzaam mogelijk, als een automaat. Hierin bestaat volgens Taylor het ware „initiatief” van den arbeider, dat door zijn systeem met 100 % zekerheid ten volle wordt opgewekt; iets wat het „initiatief en prikkelsysteem” nimmer heeft kunnen bereiken. Had reeds de machine den arbeider een groot deel van zijn geestelijk bezit, dat hij eenmaal in zijn vak had, ontnomen, Taylor ontnam hem het laatste restje van zijn geestelijken rijkdom.

Zoo bij den geestelijken als den lichamelijken arbeid zet Taylor de verdeling voort. Den eersten legt hij in handen van een veel grooter aantal „bazen” dan het oude beheer kende. Dit was noodig voor de nauwkeurige contrôle op de arbeidsverrichting en het gebruik van materiaal en gereedschap, alsmede om de arbeiders voortdurend te onderrichten en behulpzaam te zijn. Onder het oude beheer kwam daar niets van terecht: de taak van den baas en den werkmeester was veel te omvangrijk en niets verrichtte hij goed. Eerst protesteerden de bazen, dat Taylor hun hun werk ontnam, maar spoedig kwamen ze tot de ontdekking, dat de hun toegewezen taak hen ten volle opeischte. Zoo verving Taylor het oude militaire beheer, waar alle bevelen van den leider via één of twee werkmeesters rechtstreeks naar de arbeiders gingen, door een verdeeld, een functioneel beheer. De bazen van Taylor zijn veel beter voor hun taak berekend dan de ééne baas van het oude beheer en ze worden bovendien veel vlugger voor hun taak bekwaamd. Men heeft niet zoo gauw te veel bazen, zegt Taylor. Zoolang elk van hen een volle dagtaak heeft, is de maat niet overschreden.

Is er dus onder het Taylorstelsel bij de leiding een scherpe arbeidsverdeling waar te nemen, niet minder geldt dit voor den lichamelijken arbeid. Ook hier verdeling en specialisatie zonder einde. Ieder onderdeel van den arbeid wordt tot een apart vak gemaakt om het maar zoo goed en zoo snel mogelijk te doen verrichten. Zoo komt men er ten slotte toe, dat iemands geheele taak kan bestaan in het den ganschen dag verrichten van een enkele, steeds maar weer dezelfde handeling. Selectie van arbeiders tot in de uiterste consequentie doorgevoerd!

Voegt men nu bij dit alles nog een nauwkeurig verzorgd archief, waar alle ervaringen uit de practijk van het bedrijf, alle uitkomsten van studies, de geheele historie der fabriek, alles wat wetenswaardig is, met ijzeren regelmaat tot in bijzonderheden wordt opgeteekend en bewaard, dan heeft men in hoofdzaak het Taylorstelsel.

Hiermede acht Taylor dan den vrede in het bedrijfsleven bereikt en verzekerd. Alles is immers streng wetenschappelijk bepaald, het loon,

de taak, alles. Men kan er niet over twisten. Bovendien zijn allen er door gebaat: men verkrijgt de hoogste productieresultaten met de laagste kosten.

Het stelsel van Taylor is door zijn volgelingen, die hem hoog vereeren, geperfectioneerd en uitgebreid. Nog volmaakter methoden heeft men voor de analyse van het productieproces en met name der menselijke arbeidsverrichting gevonden, nog doelmatiger productiemiddelen heeft men vervaardigd, nog verder heeft men de arbeidsverdeeling voortgezet, nog meer het automatisch verloop van het productie-proces toegespitst.

Voor al door de aanwending van de resultaten van psychologische en physiologische studies op economisch terrein heeft men den ideeën van Taylor uitgebreider toepassing bezorgd en verzekerd. Men onderwerpt tegenwoordig den arbeider aan allerlei lichamelijke en geestelijke proefnemingen om te onderzoeken tot welk werk hij geschikt is, voor welk vak de voorzienigheid hem heeft bestemd. Door zijn zielkundige onderzoekingen met economisch oogmerk heeft Münsterberg zich een grooten naam verworven. Zijn „tests” of proefnemingen met tramconducteurs en allerlei andere soorten van arbeiders zijn overbekend. Met groote stelligheid wordt de juistheid en betrouwbaarheid van den uitslag dezer onderzoekingen aangeprezen. Al meer komt men er toe, op deze wijze tot de keus van één of ander vak of beroep te geraken. Bureau's voor beroepskeuze, die zich met dergelijke onderzoekingen bezighouden, verrijzen allerwegen en prijzen om strijd hun onfeilbaarheid aan. Men hoort van die onderzoekers, die in staat zijn in één enkel uur, met behulp van enkele „tests” uit te vinden, waarvoor iemand nu bepaald in de wieg is gelegd en het schijnt, dat zijzelf en velen met hen onwrikbaar in de betrouwbaarheid van hun solutie gelooven.

Thans rest ons nog met enkele woorden aan te geven, wat men van al deze dingen zal zeggen, hoe men dit alles zal waardeeren. Het is ondoenlijk de lange lijst van loftuitingen en grieven over het stelsel van moderne bedrijfsorganisatie op te sommen. Aan slechts enkele kan even de aandacht worden gewijd. Dan mag wel voorop staan, dat Taylor een bijzonder man is geweest, van enorme verdienste voor het bedrijfsleven en zijn organisatie. Hij heeft zich een onsterfelijken naam verworven, en is dien ongetwijfeld waard. Er is in zijn stelsel veel, dat onverdeeld kan worden toegejuicht. Dat hij de gereedschappen voor den arbeid heeft genormaliseerd en op zoo voordeelig en doelmatig mogelijke wijze geconstrueerd, kan slechts tot dankbaarheid wekken. Dat hij de omgeving, waarin de arbeider zijn werk moet verrichten en een groot deel van zijn leven moet slijten, zoo gerieflijk en aantrekkelijk mogelijk heeft gemaakt, mag men eveneens prijzen. Dat hij de vakkennis der arbeiders heeft verzameld en uitgebreid en ervoor heeft gezorgd, dat de werkmans voor zijn arbeid deugdelijk wordt onderwezen en opgeleid, is Taylor onge-

twijfeld ook als een groote verdienste aan te rekenen. Dat hij aan energieverspilling veelszins een einde heeft gemaakt, de productie heeft opgevoerd en daardoor de prijzen van het product heeft verlaagd, terwijl hij daarentegen de loonen aanmerkelijk heeft verhoogd en de welvaart der arbeidersklasse vermeerderd, wie zal dat laken? Ziehier slechts enkele inderdaad groote voordeelen aan het stelsel verbonden, die door niemand worden betwist en waarvan een uitgebreider bespreking overbodig mag worden geacht.

Maar bij alles is Taylor gebleven een rekenaar, iemand die alleen aandacht heeft voor materiaal en cijfers, die alles aan ijzeren wetten wil binden en mechanisch wil laten verlopen. Dit moge goed zijn zoolang het de doode stof betreft, het kan fataal worden zoodra het den arbeider raakt en in zijn leven ingrijpt. Het mag wel terdege overwogen of Taylor daarin niet te ver is gegaan.

De arbeid is een van de kostbaarste geschenken, die de uit het Paradijs verdreven mensch op zijn pad door de wereld heeft meegekregen. Een rijken zegen bergt de arbeid voor het leven in zich. De arbeid staalt het lichaam en houdt het sterk. De arbeid voedt de deugd. Hij kan vaak behoeven voor de zonde, die in lediggang een welkome medestander vindt. Hij kan den wil stalen en is het middel, waardoor de persoonlijkheid zich tot uiting en tot ontplooiing kan brengen. Wel is de arbeid door de zonde veelszins ontadeld en van zijn hemelschen luister beroofd en heeft de mensch zijn geschiktheid tot arbeiden zoo lichamenlijk als geestelijk ten deele verwoest, toch blijft hij een groote en liefderijke gave, waarvoor wij God kunnen en moeten eeren en danken. De arbeid is ook een plicht. God eischt van ons, dat wij door noesten arbeid ons leven maken tot wat het voor Hem kan en moet zijn en het tot Zijn eer ontplooiën tot zijn hoogste mogelijkheid.

Wanneer nu iemand als Taylor, die alles mechaniseert en materialiseert, komt en voornamelijk dezen arbeid aan een radicale herziening onderwerpt, dan mag men inderdaad wel voorzichtig wezen en dan dienen de bezwaren, die uit dezen hoofde tegen Taylor worden ingebracht, wel dubbel overwogen.

Daar is dan allereerst de scherpe arbeidsverdeling, door Taylor ingevoerd, door zijn volgelingen nog verder toegespitst. Prof. van Ginneken heeft vooral hiertegen zijn felle critiek uitgesproken. Het komt voor, dat de gansche dagtaak van een arbeider bestaat in één enkele, eindeloos herhaalde handbeweging. De band met het product wordt zoo voor den arbeider volmaakt verbroken. Alle geestelijke werkzaamheid is hem hierbij ontnomen. Vreeselijk eentonig is het werk daardoor geworden. De arbeider wordt volkomen tot een automaat. Soms laat men, als de fut

eruit raakt, door muziek het werk op de maat verrichten en tracht men er zoo den moed in te houden. De psychotechnische studiën werken dit nog in de hand. Men gaat er van uit, dat er slechts een bepaald soort werk is, waarvoor iemand het meest geschikt is. Door hem daarin te specialiseeren, zoodat hij dat werk op de meest volmaakte wijze kan verrichten, kan men het grootste nut uit hem halen. Dat is de eenige overweging, die Taylor en zijn volgelingen kennen. Dat is economisch. De psychotechniek is daar, met Münsterberg aan het hoofd, om langs proefondervindelijken weg, experimenteel uit te maken, voor welk werk iemand het meest geschikt is. Deze experimenteele psychologie kan fataal zijn en is het, zooals Münsterberg en zijn volgelingen ze toepassen, zeer zeker. Zij beschouwen het zieleleven van den mensch als een mechanisme van gewaarwordingen. Een ziel, die als een zinvol geheel, achter al zijn handelingen schuilt en deze richt, oncontroleerbaar, schijnbaar wisselvallig, kennen zij niet. Volgens hen bestaat de geheele activiteit van den mensch slechts hierin, dat hij op bepaalde wijze zijn aandacht en opmerkzaamheid bepaalt. Dit alles geschiedt volgens vaste wetten en is voor volledige contrôle vatbaar. Het zieleleven kan en moet men analyseeren en beheerschen en zoo kan men het in dienst stellen van industrie en bedrijf. Een grens voor hun experimenten kennen zij niet. De uitkomst hunner proeven achten zij allerminst twijfelachtig. De arbeider is een levenskracht, die men beheerschen moet met middelen, door waarneming gevonden, tot verhooging der productie. Om den arbeid als zoodanig gaat het immers niet; hij heeft alleen waarde om zijn resultaat en in dit resultaat; daarom alleen gaat het. Hierin ligt een principiële minachting van het zieleleven van den arbeider, ja zelfs veelszins een ontkenning van zijn oorspronkelijk karakter. Dit kan door ons niet worden aanvaard. Het zieleleven van den mensch, ook van den arbeider, is geen mechanisme, is niet te beheerschen. Onomwonden leert Münsterberg, dat er geen bezwaar tegen kan zijn, van boven af allen arbeid en elke handeling absoluut te reglementeeren en hij grondt dit op de neiging der meeste arbeiders, om alle verantwoordelijkheid van zich af te schuiven, alle zelfstandigheid te schuwen. Dit aanvaarden wij niet. Men mag niet volstaan met op een gebrek der meeste arbeiders te speculeeren. Het is immers een speciaal paedagogische eisch, verantwoordelijkheidszin en zelfstandigheid bij de arbeiders aan te kweeken. Geen onbegrensde aandachtsbeperking daarom in een overdreven arbeidsverdeeling, maar zooveel mogelijk uitbreiding der aandacht bevorderd. Nu kan men daartegen wel opmerken, dat de arbeidsverdeeling inhaerent is aan de ontwikkeling der industrie. Dit is ongetwijfeld waar, maar dat is geen vrijbrief om nu maar ongebreideld voort te verdeelen. Waar verdere arbeidsverdeeling geestelijke verarming voor den arbeider beteekent, zal zij alleen dan gerechtvaardigd en geoorloofd zijn, waar economisch noodzaak ze voorschrijft. Of en wanneer deze bestaat, zal wel zeer moeilijk zijn uit te maken. De grenzen kunnen wellicht gevonden

worden door serieuze en wederzijds deskundige samensprekingen van patroons en arbeiders.

Een ander bezwaar tegen het stelsel ingebracht is, dat de taak te zwaar wordt gesteld, wat leidt tot overspanning en uitputting der arbeiders. Inderdaad zal men hier voorzichtig moeten zijn. Taylor was van meening, dat de taak zoo zwaar mogelijk gesteld moet worden. Vooral in verband met de groote eentonigheid, waaraan de arbeider bij toepassing van dit stelsel onderhevig is, is dit niet zonder bedenking. In elk geval dient met ernst te worden opgelet, dat de arbeider niet overbelast wordt. Hijzelf zal dit bij zijn werk niet doen, omdat er hem alles aan gelegen is, het hooge taak-loon te behalen. Daarom dient van te voren in een collectief arbeidscontract de taak te worden vastgelegd door deskundige samenwerking van patroons en arbeiders.

Voorts is een felle critiek geoefend op de individueele behandeling der arbeiders. Vooral van socialistische zijde heeft men zijn bezwaren hiertegen kenbaar gemaakt. Men achtte hierin gelegen een bedreiging van de klasse-eenheid der arbeiders en daarmee van den klassenstrijd. Ook echter voor wie aan deze klassenstrijd-overwegingen weinig waarde hecht, is de individueele behandeling niet boven bedenking verheven. Zij verhoogt de kans op uitbuiting der arbeiders. Immers ondermijnt zij de arbeidersorganisaties en maakt het gezamenlijk optreden bezwaarlijk. Nu zegt men wel eens, dat het Taylorstelsel niet uitsluit de collectieve onderhandeling, d. i. het gezamenlijk vaststellen van de arbeidsvoorwaarden in de collectieve arbeidsovereenkomst. Echter is dit zeker nooit de bedoeling van Taylor geweest. Integendeel, Taylor stelt steeds op den voorgrond, dat de leiding eenzijdig en onbetwistbaar de arbeidsvoorwaarden tot in finesses voorschrijft en de arbeider deze zonder tegenspreken heeft na te leven. Daardoor verkrijgt Taylor juist zijn bedrijfsvrede, waarvan hij steeds hoog opgeeft. Als men toelaat, dat de arbeiders medezeggenschap hebben bij de vaststelling der arbeidsvoorwaarden, brengt men den strijd, die thans tusschen patroon en arbeiders bestaat, op dat terrein over en neemt den vrede weg. De vrede van Taylor is een machtsvrede. Daarom is de collectieve onderhandeling met het stelsel van Taylor, zooals hij dat leerde, onverenigbaar. Wel verdient het wellicht aanbeveling zijn stelsel in dien geest te wijzigen. In elk geval dient het eenzijdig vaststellen en reglementeeren van den arbeid door de leiding als een onaantastbaar beginsel, te worden verworpen.

Men heeft voorts beweerd, en terecht, dat het Taylorstelsel ontscholing van den arbeid meebrengt. De geheele bezigheid van den arbeider wordt beperkt tot een bepaalde vaardigheid, vaak in één enkele handbeweging. Vakkennis wordt geheel overbodig. Het geestesleven van den arbeider, voorzoover tot uiting komend in zijn werk, gaat er op die wijze aan. Het

initiatief van den werkmán wordt gedood. Wel beweert Taylor, dat hij dit initiatief juist redt. Maar dit initiatief is niets dan het volkomen automatisch en stipt verrichten door den arbeider van wat hem wordt opgedragen. Taylor's uitspraak in dezen berust dus slechts op begripsverwarring. Trouwens, voor het geestelijk leven van den arbeider heeft Taylor überhaupt weinig respect. In zijn „Principles of Scientific Management” komt ook een hoofdstuk voor over de psychologie van den arbeider. De beteekenis van zijn uiteenzetting over dit onderwerp is echter miniem. Zij geeft blijk van een zuiver materialistische opvatting, van een principiële minachting voor het geestelijk leven van den arbeider als zoodanig. De ontscholing is dus inderdaad op de debetzijde van het stelsel van Taylor te plaatsen. Nu zal deze wel met de noodzakelijk toenemende arbeidsverdeeling van tijd tot tijd noodwendig optreden, maar in de moderne bedrijfsorganisatie worden deze grenzen meermalen overschreden.

Wij wezen zoo eenige tegen het stelsel ingebrachte bezwaren aan. Er zijn er meer, als de kostbaarheid van zijn invoering en in verband hiermede zijn ongeschiktheid voor kleine bedrijven; het wegnemen van de solidariteit der arbeiders en het doen ontstaan van onderlingen nijd en twist; de overproductie en daaruit voortvloeiende werkloosheid, die men van het stelsel heeft gevreesd en tal van andere, waarbij we in verband met den omvang van dit artikel niet langer mogen stilstaan.

Het stelsel van moderne bedrijfsorganisatie bevat in zich veel goeds, dat al onze waardeering waardig is. Maar het is sterk materialistisch getint. Waar het de menselijke arbeidspraestatie mechaniseert en met elke andere mechanische schakel in het productie-proces gelijkstelt en daartoe neerhaalt, moeten wij er principiële afwijzend tegenover staan. Het komt dan in schrijnend conflict met het karakter van den arbeid als een gave Gods, waarin God vraagt om zijn eer, in de volle ontplooiing van de menselijke persoonlijkheid en al haren rijkdom hem toegebracht. Het ontnemt dan aan den arbeid zijn opvoedende waarde tot zelfstandigheid en verantwoordelijkheidsbesef.

Practisch zullen echter de nood van het maatschappelijk leven en de eischen aan het productie-proces gesteld, ons steeds weer nopen te berusten in een voortgaande verdeeling en mechaniseering van den arbeid, die ons verder van ons arbeidsideaal verwijderen. Niets mag ons echter weerhouden er met inspanning van alle krachten naar te streven, van ons ideaal in deze zondige wereld te redden zooveel wij kunnen. Verarming en ontsiering van onzen arbeid, wij zullen er ons helaas aan hebben te onderwerpen; maar patroons en arbeiders dienen in harmonieuze samenwerking, met eerbied voor elkanders rechten en belangen, gemeenschappelijk te waken, dat hierbij de grenzen der noodzakelijkheid niet worden overschreden.

GEWESTELIJKE PLANNEN

DOOR

J. J. TALSMA.

II. (slot)

Bij de voorbereiding van een gewestelijk plan is er alles aan gelegen, dat men een juist, duidelijk en volledig overzicht bekomt van den aard, den omvang en de onderlinge samenhang der belangen, welker organische ontwikkeling men daarmee wenscht te bevorderen. Het gewestelijk plan toch heeft in laatste instantie niet alleen de bestemming der daarin op te nemen terreinen te regelen. Dit is slechts middel tot het groote doel: de bevordering eener juiste, aan materiële en ethische eischen beantwoordende ontwikkeling van de meest belangrijke gebieden van het Rijk, op den duur wellicht van het gansche grondgebied; het scheppen van de beste ontwikkelingsvoorwaarden voor vervulling der sociale, economische, hygiënische en cultureele eischen, welke het zoo ingewikkelde moderne leven meebrengt. Het heeft tot taak „de ruimtelijke structuur der samenleving te organiseeren en zodoende den toestand in het leven te roepen, welke in een recent Amerikaansch rapport treffend gekarakteriseerd wordt door de woorden: „a place for every thing and every thing in its place”¹). *) Dit overzicht bereikt men door het „regional survey”, d. i. de systematische verzameling van gegevens omtrent den bestaanden toestand van het gebied, waarvoor een plan zal worden opgesteld en waarbij de belangstelling in het algemeen geconcentreerd wordt op drie onderwerpen: het bedrijfsleven, de sociale constellatie der bevolking en de geographische verhoudingen (ligging, bodemgesteldheid, enz.).

Aan wie nu de taak der voorbereiding en vaststelling van het gewestelijk plan, aan wie de uitvoering? De reeds genoemde studiec commissie uit de Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten en het Nederl. Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw dacht zich een algemeen college van advies, door de Kroon te benoemen, dat bevoegd zou zijn voorstellen bij de Kroon aanhangig te maken en zou worden gehoord, ingeval het initiatief tot een gewestelijk plan van de Kroon zelve mocht uitgaan. Het advies zou moeten inhouden eene omschrijving van het gebied, door het

*) Een plaats voor ieder ding en elk ding op zijn eigen plaats.

plan te bestrijken en een voorstel omtrent de samenstelling van den Gewestelijken Raad. Aan laatstgenoemd lichaam wordt, indien de Kroon van oordeel is, dat een gewestelijk plan behoort tot stand te komen, het maken en de uitvoering daarvan opgedragen. Bij Kon. Besluit wordt dan aangegeven welke de gebiedsgrenzen van het gewestelijk plan zullen zijn; welke lichamen of personen aan de samenstelling van den Raad zullen medewerken, uit hoeveel leden de Raad zal bestaan en hoe deze zullen worden benoemd. De voorzitter wordt door de Kroon aangewezen. Men ziet, er is zeer veel ruimte gelaten, om rekening te houden met de eigenaardigheden van elk bijzonder geval. Het aantal leden zal verband moeten houden met belangen, welke voor speciale vertegenwoordiging in aanmerking komen en bij Koninklijk Besluit zal dus moeten worden bepaald, door welke organen vertegenwoordigers zullen moeten worden aangewezen. In het rapport worden als voorbeeld genoemd: Ged. Staten, gemeentebesturen, de groote waterschappen, de Ned. Spoorwegen, Rijks- en Prov. Waterstaat, Staatsboschbeheer, Kamers van Koophandel, eventueel ook particuliere organisaties als het Ned. Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw, organisaties van land- en tuinbouw, de A.N.W.B., de Ned. Heidemaatschappij, de Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten.

Op het Congres, waar het rapport is behandeld, is daarop door de verschillende sprekers heel wat critiek uitgeoefend²⁾. In het bijzonder gold dit het (zooals men dit voorstelde) passeeren van het prov. bestuur en het instituut van den Gewestelijken Raad. In de pers heeft men het verloop van dit congres dan ook bij herhaling tegen de commissie uitgespeeld. Om billijk te zijn, houde men echter het volgende in het oog: 1. het zegt toch wel iets, wanneer eene zoo breede commissie, uit zoo heterogene elementen samengesteld, na maandenlang hare aandacht bij dit onderwerp te hebben bepaald, met de grootst mogelijke meerderheid (alleen het lid *Prof. Granpré Molière* week hiervan af, maar werd op zijne beurt weer door tal van critici misverstaan) zich op een rapport vereenigt; 2. uit den aard der zaak komt op eene vergadering vooral de critiek naar voren, dit in het bijzonder, wanneer het nieuwe denkbeelden betreft, denkbeelden, waarvan lang niet alle sprekers studie hebben gemaakt, en die voor hen dan ook niet die waarde hebben als sommige instellingen, welke naar hunne meening bij de uitwerking in het gedrang zijn gekomen en waar ze nu eenmaal mee vertrouwd waren; 3. afgezien van de vraag, of alle sprekers zich wel duidelijk hebben gerealiseerd, wat zij nu eigenlijk wilden, is toch voldoende gebleken, dat bij meer dan één eene zeer beperkte opvatting bestond omtrent de strekking van een gewestelijk plan. Waren met eene enkele uitzondering allen van het nut van zoodanig plan overtuigd, meer dan één zat vast op de oude gedachte van een uitbreidingsplan ex de Woningwet en dan nog liefst in de vroegere beperkte opvatting; 4. er bestond evenmin eene scherpe onderscheiding tusschen de vraag: hoe zal het plan tot stand komen? en de

vraag: hoe zal het er verder mee gaan? Wat het eerste betreft, ook *Van Poelje* had vroeger de mogelijkheid opengelaten, dat Ged. Staten zouden kunnen optreden als Gewestelijke Raad. Bij de voorbereiding is dit — behoudens dan de, ongetwijfeld meer dan eens voorkomende, moeilijkheid, dat een gewestelijk plan niet zich tot het gebied van één provincie bepaalt — ongetwijfeld mogelijk, al is het dan ook gewenscht dat, ter alzijdige oriëntering, Ged. Staten door eene commissie van advies worden bijgestaan. Wie meent, dat een gewestelijk plan louter ingenieurswerk is en daarom gevoeglijk door een Waterstaatsbureau kan worden ontworpen, miskent den breeden sociologischen grondslag dezer materie. Bij de uitvoering daarentegen schijnt het ons, als het plan iets om het lijf zal hebben, tot onoverkomelijke moeilijkheden te leiden, Ged. Staten als bestuursorgaan aan te wijzen: men zou dit college even zoo goed met het beheer van een hoogheemraadschap kunnen belasten! Wel kunnen wij voelen voor de grief, dat de verhouding tusschen het Prov. Bestuur en den Gewestelijken Raad in het rapport niet volledig geregeld was, maar hierbij moet worden bedacht, dat dit rapport ook slechts eene zeer voorloopige schets gaf van eene regeling zooals die eventueel zou kunnen zijn. Opdracht van uitvoering aan de gemeentebesturen miskent ten eenenmale het karakter en de betekenis van een gewestelijk plan, terwijl het bezwaar, aan op zijde zetting van de gemeentelijke autonomie ontleend, slechts uit verwarring van begrippen kan voortkomen. Het geeft te denken, dat de bestrijding van de denkbeelden der commissie goeddeels van de groote stad uitging en dat juist van uit de kringen, waar men vecht voor de zelfstandigheid der gemeenten (de anti-annexatiebeweging), de ideeën van de commissie of zelfs meer rigoureuze opvattingen bijval vonden.

Het zou waarlijk geen moeite hebben gekost om tegenover de bestrijding niet minder beteekenende hulp troepen in het vuur te brengen, maar de commissie heeft gemeend met de — overigens verdienstelijke — verdediging door een tweetal harer leden, aangevuld met een enkel woord van den voorzitter, te moeten volstaan.

Op enkele punten der bestrijding, later ook in de pers naar voren gekomen³⁾, moeten we nog even ingaan. Men viel over het onhistorische en zoo het heette, kunstmatige karakter van het nieuwe bestuursorgaan en vergat daarbij, dat hier nu eens een voorstel werd gedaan om, voor dit doel, te komen tot eene meer organische vertegenwoordiging dan ons nivelleerend, op-en-de-op revolutionaire kiesrecht geeft. Tevens bood het project de gelegenheid, evenals bij *Roegholt*, op wiens voorstellen we nog in het kort terug komen, aan elke corporatie eene afzonderlijke constitutie te geven. „Van de eenvormigheid t. a. v. onze gemeenten zijn nu wel reeds zoo lang de meest ernstige bezwaren ondervonden, dat de wetgever t. a. v. de stadsgewesten niet in dezelfde fout van uniformiteit mag vervallen”, alzoo terecht deze schrijver. Was die eenvormigheid niet de groote grief van *Groen* tegen onze Gemeentewet; en was het niet

Kuyper, die nooit heeft afgelaten, te wijzen op de fout, dat Amsterdam en Urk in bestuurlijk opzicht over één kam worden geschoren? Is het onhistorisch, wanneer men voor het openbare leven van zijn tijd organen pooft te scheppen, welke adaequaat zijn aan de behoeften van dien tijd? Doet men dat ook niet elders, in Duitschland niet alleen, maar ook in het op zijne historische instellingen zoo prat zijnde Engeland? Men heeft zich geërgerd over het ondemocratisch karakter van den Gewestelijken Raad, niet direct gekozen, niet in het openbaar vergaderend (als deze grief nu nog eens door grondspeculanten naar voren was gebracht!), niet interpellabel. We hebben nooit geweten, dat — ook in Antirevolutionaire kringen — er nog zooveel ingenomenheid met ons ellendig vertegenwoordigend stelsel bestond, dat immers de dood is van alle politieke leven. Heeft men wel eens ernstig notie genomen van de nieuwe vormen van gemeentebeheer, welke in het democratische Amerika worden toegepast? Zijn h. t. l., zelfs van sociaal-democratische zijde, nooit stemmen vernomen om, bij de — wel niet uitdrukkelijk toegegeven — ontwrichting veler gemeenteraden, aan niet rechtstreeks gekozen personen gelegenheid te geven, b.v. in commissies, deel te nemen aan het bestuur eener gemeente? Vergaderen soms Ged. Staten in het openbaar en heeft de wijze, waarop dit college wordt samengesteld, de motieven, welke daarbij gelden, iets te maken met hetgeen bij een gewestelijk plan voorzit? Heeft deze samenstelling — zeer indirect — ook nog maar iets met democratie uit te staan en gevoelt het College zich bij de uitvoering van wetten — Ged. Staten van Friesland hebben het onlangs uitdrukkelijk uitgesproken en het is voorts van alle kanten uit den treure betoogd — nog anders dan agent van het Rijksgezag? De Gewestelijke Raad niet interpellabel. Maar dan Ged. Staten? Reeds vergist *Cremer* zich, als hij meent, dat het bij de uitvoering van een gewestelijk plan niet zou gaan om zelfbestuur, doch om autonomie, en dat Ged. Staten wel ter zake verantwoording schuldig zouden zijn aan de Staten. Dit zou alleen juist wezen, wanneer het onderwerp complete regeling kon vinden onder de bepalingen der Provinciale Wet, welke handelen over de huishouding der provincie. Maar dit wil ongeveer niemand. De meeste critici denken klaar te komen met onderbrengen bij de Gemeentewet, b.v. bij de samenwerking van gemeenten. Dan zouden Ged. Staten echter kunnen schalten und walten, zooals zij willen, zonder aan iemand eenige verantwoording schuldig te zijn. De debatten in Staten en Kamers over het interpellatierecht der Staten t. o. v. het toezicht van gedeputeerden op gemeentebesturen, zijn hier leerzaam. Personen, die ach en wee hebben geroepen over het niet-verantwoordelijk karakter van den Gewestelijken Raad, hebben een veel belangrijker deel van het openbaar gezag aan de verantwoording aan het rechtstreeks gekozen orgaan, de Staten, mee helpen onttrekken.

Ook de schrijver van „Het Stadsgewest” heeft op het congres te Amsterdam eenige critiek uitgeoefend op het project der commissie en

wel meer in het bijzonder wat betreft de z.g. uitschakeling der provincie. Hij wil het ontwerpen van een plan opdragen aan Ged. Staten, doch hun daartoe ook een Raad van Advies ter zijde stellen. Voorts zou het ontwerp worden behandeld door Provinciale Staten, terwijl de eindbeslissing zou behooren aan de Kroon. Wat de organisatie betreft, stelt *Roegholt* voor: een hoofd van den administratieven dienst, met den titel van President, bij Kon. Besluit aan te wijzen; een hoofd van den technischen dienst, met den titel van Ingenieur-Directeur, te benoemen door Ged. Staten; een college van bestuur „Gewestelijk College”, analoog aan Ged. Staten en Burgemeester en Wethouders, waarvan de President voorzitter en de Ingenieur-Directeur onder-voorzitter; een vertegenwoordigend college, „Gewestelijke Raad”, voornamelijk belast met het uitvaardigen van verordeningen en het vaststellen van begrooting en rekening, bestaande uit de burgemeesters der in het stadsgewest gelegen gemeenten, een vertegenwoordiger van elk daarin gelegen waterschap, afgevaardigden van de betrokken gemeenteraden, het grootbedrijf, den intellectueelen middenstand, den commerciëelen en industriëelen middenstand, de handwerkslieden; alzoo ook van gemengde samenstelling.

Of dit apparaat op zichzelf meer aanbeveling zou verdienen dan het meer soepele voorstel van de commissie, laten we aan den lezer over. Noch het een, noch het ander is volmaakt, het blijft pionierswerk. Volgens *Van Poelje* en *Cremer* is er nog een ander belangrijk verschil tusschen *Roegholt* en de commissie. *Granpré Molière* had in zijne afzonderlijke nota, gevoegd bij het rapport der commissie, den wensch uitgesproken naar herstel van de „volwaardige persoonlijkheid der gemeente”. Uitgaande van de gedachte, dat deze wensch in de afzonderlijke gemeente niet vervulbaar is, ziet *Roegholt* (in navolging van *Valckenier Kips*) in het stadsgewest het lichaam om de „gesloten stadshuishouding” opnieuw te realiseeren, nu over breeder gebied. Daaruit zou voortvloeien, dat hij tusschen de bestaande organen met algemeene bevoegdheid een nieuw zoodanig orgaan schuift. Wij zien echter het bedoelde verschil hier niet. Uitdrukkelijk lezen we toch bij *Roegholt*: „Nu wordt aan deze (bestaande) publiekrechtelijke corporatiën wegens de eischen der practijk een nieuwe toegevoegd: het Stads-gewest. Het kan sommige zaken van de gemeenten tot zich trekken, terwijl de gemeenten deze regelen kunnen aanvullen, aan de gemeenten kunnen andere regelingen blijven overgelaten”. Verder wijst hij in dit verband op het waterschap. Regeling naar omstandigheden dus, we kunnen hier geen principiëel verschil met de commissie zien, al heeft de schrijver zelve elders tot dien indruk meegewerkt⁴⁾. De vraag is gesteld, of, hetgeen men met gewestelijke plannen bedoelt, niet langs den weg van het waterschap is te verwezenlijken. In abstracto misschien wel: „Als waterschap zal men hebben te erkennen elke instelling, op wettige wijze in het leven geroepen, waaraan de administratieve macht heeft goedgevonden den naam van

waterschap te geven, ook wanneer men meent, dat het doel met behartiging van waterstaatsbelangen weinig of niets heeft te maken" ⁵⁾). Wanneer men echter eenmaal het beginsel van eene doelcorporatie aanvaardt, waarom zal men deze dan onderwerpen aan allerlei bepalingen, welke met het doel van dat lichaam niets hebben uit te staan; waarom dan niet de meest juiste voorwaarden voor tot stand komen en werken geschapen?

Is eenmaal het gewestelijk plan tot stand gekomen, dan zal de verdere uitvoering nog genoeg voeten in de aarde hebben. Inzonderheid geldt dit van de vraag, hoe zich te gedragen tegenover de bezitsverhoudingen. Als men niet wil aanvaarden ons standpunt, dat de Overheid hare Schuldigheid gedaan heeft, wanneer zij aan den eigenaar het ongestoord genot zijner possessie waarborgt conform hare bestemming, doch eischt, dat hij, n'en déplaise de gemeenschap, te allen tijde bevoegd moet zijn zijn eigendom, wat het ook zij, af te slachten en uit te beenen, zooals hem gevalt; dat elke inbreuk op werkelijke of fictieve waarde tot het laatste dubbeltje door de gemeenschap moet worden vergoed, ongeacht of die meerwaarde wellicht juist door het werken der gemeenschap is ontstaan, — dan make men zich geen illusies van het gewestelijk plan ⁶⁾). Meent men echter, dat de nieuwere opvattingen, welke overal in onze wetgevende practijk reeds te vinden zijn — dit aan te toonen, zou ons te ver voeren — ook hier moeten worden doorgevoerd, dan is er hoop. Het zal echter nog een zwaren dobber geven, te vechten tegen ingeroeste opvattingen, als gevolg van de usurpatie der Germaansche rechtsbeschouwing door de rechtsleer der Romeinen en de economische gedachte van het „laissez faire”.

Wenden we ons naar het buitenland, dan zien we, dat in *Engeland*, door „the coming of steel, the growth of mechanical industries, enormous expansion of many towns” ^{*}) gebracht in eene beweging, welke het land van „a pastoral into the first manufacturing nation of the world” metamorfoseerde ^{**)}, de idee van het gewestelijk plan krachtig wortel heeft geschoten ⁷⁾).

Het aantal „Joint Town Planning Committees”, waarvan de vorming staat onder leiding van het Ministry of Health ^{***)}, tot welks zorg behalve de eigenlijke hygiënische belangen, inbegrepen de volkshuisvesting, veel behoort, wat h. t. l. tot de „publieke werken” wordt gerekend, — neemt van jaar tot jaar toe. Waren er in Maart 1923 in Engeland en Wales

^{*}) De uitvinding van het staal, de groei der machinale industrieën, de enorme uitbreiding van vele steden.

^{**)} Welke het land, in veeteelt zijn bestaan vindend, veranderde in de eerste fabrieksnatie der wereld.

^{***)} Ministerie van Volksgezondheid.

12 zulke commissies, omvattende 177 locale verbanden en 1.178.125 acres, vier jaren later waren deze getallen respectievelijk 42, 600 en 6.250.000. Dwang om tot zoodanige commissie toe te treden, kan niet op eene plaatselijke autoriteit worden uitgeoefend. Indirect kan echter, doordat de plaatselijke uitbreidingsplannen aan de goedkeuring van het Ministry of Health zijn onderworpen, worden gewaakt tegen strijd met het „regional plan”.

Toch wordt het gemis aan dwingend recht gevoeld. Volkomen juist merkt *de Casseres* op, dat voor de uitvoering van een gewestelijk plan *macht* noodig is, en de cardinale moeilijkheid, waarmee de autoriteiten in Engeland hebben te worstelen, is, volgens *Mr. T. H. Johnson*, het gemis van wettelijke bevoegdheid t. a. v. het regionale plan. Hij acht het noodig, dat zonder uitstel het geheele land, voorzoover dit nog niet is geschied, in „regional areas” wordt ingedeeld en maatregelen genomen om de noodig geoordeelde open ruimten, wegen en parken te verzekeren. Want ook tegen den particulieren eigenaar heeft de Overheid niet de noodige bevoegdheid en is zij dus op aankoop aangewezen. Wat dit beteekent, illustreert het enkele voorbeeld van een stuk grond in de buurt van Londen, bestemd om onbebouwd te blijven, en waarvan de prijs van £ 200 per acre rees tot £ 1000 per acre, nadat de London County Council in de nabijheid een weg had doen aanleggen door werklozen! Reeds in 1882 bepleitte *Ellis* het denkbeeld, aan de uitbreiding van Londen paal en perk te stellen, het aantal huizen in de verschillende gedeelten en de eischen, waaraan deze zouden hebben te voldoen, te regelen en vooral de noodige open ruimte om de stad te verzekeren en deze ruimte te doorsnijden door breed opgezette wegen. Had men naar zijn raad geluisterd, de hoofdstad van Engeland zou er heel wat anders hebben uitgezien dan thans het geval is, en boven alles, de omstreken zouden niet zijn bedorven.

Laat de toestand in Engeland alzoo nog veel te wenschen over en is ook daar de groote moeilijkheid een zoodanig compromis te vinden tusschen de eischen van het oogenblik en de historische rechtsopvattingen, waardoor verdere verwildering kan worden voorkomen, daarom is alle arbeid, aan de „regional plans” besteed, nog niet vergeefs. De practische zin van den Brit is hiervoor wel waarborg! Volgens alle deskundigen gaat van de ontworpen plannen eene groote suggestieve kracht uit. De natie krijgt daardoor besef van de noodzakelijkheid om de ontwikkeling van stad en land in rationeele banen te leiden. Zoo spreekt een man als *Pepler*, die door zijne aanraking met alle „joint Committee's” ongetwijfeld tot oordeelen bevoegd is, van „the immense value of the work they are doing — a value that will increase the more the general public are informed of and drawn into the policies of conservation and development that are being devised”, en concludeert hij „that the combined voluntary effort to learn the facts of the region, to study its resources, potentialities and handicaps, and in the light of this knowledge to lay down

a programme of what ought to be has been worth while, even should its complete realisation be frustrated. Also many regional projects have already been achieved or are safeguarded. *)

Het is bij de geweldige expansie der *Amerikaansche steden* en de groote moeilijkheden, inzonderheid op verkeersgebied, welke daarvan het gevolg zijn, verklaarbaar, dat de gedachte aan „regional planning” aan gindsche zijde van den Atlantischen Oceaan is ontstaan. Tot wettelijke maatregelen is het nog niet gekomen. Prachtige resultaten werden in-tusschen bereikt op 't gebied van „Park Movement”, ook in de dicht-bevolkte oostelijke staten der Unie⁸⁾); terwijl in dit verband vooral valt te wijzen op de vele en groote reservaten, waarvan de rij werd geopend door het bekende Yellowstonepark. De nuchtere Yankee heeft daarmee bewezen, dat natuurbescherming niet slechts een streven van overspannen idealisten is!

In *België* moet men zich, wat de aansluiting van bebouwing, enz. betreft, voorloopig nog met interlocaal overleg tevreden stellen. Het permanent worden der boschwetgeving heeft daar te lande inmiddels, heel anders dan bij ons, het nationale boschbestand blijvend onder staats-contrôle gesteld.

De doeleinden, welke een gewestelijk plan beoogt, kunnen in *Frankrijk* slechts worden nagestreefd langs den weg der „Syndicats des Communes”. Evenmin echter als het gelukt is het gemeentewezen in Frankrijk tot eene levende kracht te maken, evenmin is men er in geslaagd dezen vorm van gemeentelijke samenwerking tot breede ontplooiing te brengen. Talrijk zijn o. a. de klachten omtrent de ontluistering der omgeving van Parijs.

Het land, waar op het gebied van het gewestelijk plan de meest ingrijpende resultaten zijn bereikt, is *Duitschland*. Ook daar heeft men sedert jaren de gecombineerde verschijnselen van bevolkingstoename, industrialisering en stedelijke expansie. Interlocale samenwerking is in Pruisen wettelijk geregeld op den grondslag van „Zweckverbände”. Eene geheel afzonderlijke plaats heeft van 1911—1920 ingenomen het „Zweckverband Grosz-Berlin”. In het laatste jaar zijn, onder den toenmaals in Duitsch-

*) Van „de buitengewone waarde van het werk, dat zij verrichten — een waarde die zal toenemen, naarmate het groote publiek meer in kennis gesteld wordt met en betrokken wordt bij de maatregelen van behoud en ontwikkeling, welke men bezig is te ontwerpen”.....

.....„dat de vereenigde vrijwillige poging om de feitelijke toestand van het gewest te leeren kennen, om zijn hulpbronnen, zijn mogelijkheden en belemmeringen te bestudeeren, en om in het licht dezer kennis een programma vast te leggen van wat behoorde te zijn, der moeite waard is geweest, zelfs al zou de volledige verwezenlijking ervan verijdeld worden. Ook zijn vele gewestelijke plannen reeds voltooid of worden zij verdedigd”.

land overheerschenden socialistischen invloed, de tot het verband behorende gemeenten tot ééne gemeente, Groot-Berlijn, vereenigd. Het waren voornamelijk financiëele overwegingen, die hiertoe aanleiding gaven.

Onder invloed van het Vredesverdrag van Versailles kwam voorts, los van het Pruisische Zweckverbandsgesetz van 19 Juli 1911, bij wet van 5 Mei 1920 tot stand het Siedlungsverband Ruhrkolenbezirk (kort: Ruhr-siedlungsverband ⁹⁾).

Om de kolenproductie weder tot voor-oorlogsche hoogte op te voeren en bovendien te voldoen aan den eisch van het verdrag tot levering van 40 millioen ton herstellkolen per jaar, benevens de noodige cokes en nevenproducten, moest het aantal mijnarbeiders, naar men berekende, met 150.000 man worden vergroot en bijgevolg voor ten minste 600.000 personen in woonruimte voorzien. Het Verband omvat eene oppervlakte van 382.128 H.A., met 3,572.551 inwoners en heeft eene zelfstandige publiekrechtelijke organisatie, toegerust met straf- en belastingwetgevende bevoegdheid. De macht van het verband op het gebied van wegen-, woning- en rooilijnwezen reikt zeer ver, daarnevens heeft het o. a. de zorg voor monumenten en „Heimat-schutz”. Aan zijne verordeningen en inzichten hebben de gemeenten zich aan te passen.

Vermelding verdient voorts het d.d. 8 Juli 1925 op privaatrechtelijken grondslag opgerichte „Landesplanungsverband Düsseldorf”, omfattende de niet tot het Ruhrsiedlungsverband behorende deelen van het Regierungsbezirk Düsseldorf. Ook hier hebben we een volledig gewestelijk plan. Voor de uitvoering is men echter op de medewerking der gemeenten aangewezen, welke aan de projecten van het Verband rechtskracht moeten verleenen. De kosten worden uit bijdragen der gemeenten bestreden. Ook in het Middelduitsche industriegebied zijn „Siedlungs-ausschüsse” gevormd voor het opstellen van gewestelijke plannen voor kleiner gebied. De staatkundige verscheidenheid heeft de vereeniging daarvan tot één algemeen plan opgehouden. Slechts in het „Regierungsbezirk-Merseburg” zijn de verschillende „Ausschüsse” tot los verband vereenigd. Ook in de omgeving van Hamburg en Mainz levert de staatkundige gesteldheid moeilijkheden op. Het Pruisische Städtebau Gesetz-Entwurf bevat eene nadere regeling voor „Landesplanung”, doch in verband met de eigenaardige staatkundige samenstelling des Rijks wordt van meerdere zijden op eene Rijksregeling aangedrongen. Voor hen, die van de gewestelijke planbeweging gevaar duchten voor de gemeentelijke zelfstandigheid, geven wij ten slotte ter geruststelling de volgende woorden van een zoo warm voorstander dier zelfstandigheid, tevens kampioen voor het bestaansrecht der kleine gemeente, als Landraad *Dr. von Beckerath*, nog wel gesproken naar aanleiding van eene zoo straffe regeling als die van het Roerverband:

„In dem Mikrokosmos des Ruhrsiedlungsverbandes ist unter glänzend begabten Führern bereits ein Teil der Zukunftsaufgaben von Stadt und

Land gelöst worden, unter tunlichster Wahrung der berechtigten Selbstverwaltungswünsche der Gemeinden und Kreise" ¹⁰). *)

¹) De Casseres: „Stedebouw” p. 209.

²) Zie „Gemeentebestuur” Nov. 1925.

³) B.v. in „De Standaard” van 27 April 1926.

⁴) N.I. door zijne uitlatingen op het Congres.

⁵) Mr. C. J. H. Schepel: „Waterstaatswetgeving”, Groningen, 1927, p. 29. „Naar mijn oordeel”, aldus echter Prof. Kranenburg, („Het Nederl. Staatsrecht”, Haarlem 1925, II p. 299) „moet altijd het verband met datgene, wat historisch en in het gewone spraakgebruik tot het gebied van den waterstaat behoort, worden vastgehouden”.

⁶) Ook bij de Neder-oostenrijksche Natuur-beschermingswet stond men voor 't dilemma of van de „vergoeding”, of van 't beoogde doel af te zien en heeft men 't eerste gekozen (Dr. H. Merkl in „Juristische Blätter” 1925).

⁷) Ontleend aan „Journal of the Townplanning Institute” April 1927. Prae-adviezen van E. G. Culpin en G. L. Pepler (met discussies).

⁸) H. Cleyndert Az. in „Jaarboekje Ver. t. Beh. v. Natuurmon.” 1918—1922.

⁹) Zeitschrift für Kommunalwirtschaft 1927 p. 281 v.v.

¹⁰) Alsvoren 1925 p. 1280. Zie over het Roerverband nog het desbetreffende artikel in „Wörterbuch f. Kommunalwirtschaft” en over „Gewestelijke Plannen” een artikel van Mr. D. Hudig in „De Socialistische Gids” van 1926, benevens enkele door de pers gepubliceerde adviezen van Kamers van Koophandel aan de interdepartementale commissie.

*) In de mikrokosmos van het Ruhrsiedlungsverband is reeds onder eminente leiders een deel der toekomstproblemen van stad en land opgelost, met de meest mogelijke inachtneming der rechtmatige wenschen van zelfbestuur van gemeenten en kringen”.

BOEKBESPREKING

Macht en economische wet. Het proefschrift van DR. J. VAN DEN TEMPEL besproken door JHR. DR. A. M. C. SANDBERG

Aan de Nederlandsche Handels-Hoogeschool te Rotterdam is ten vorigen jare onder bovengenoemden titel een merkwaardig proefschrift¹⁾ verdedigd. Belangrijk in drieërlei opzicht, vooreerst van wege den persoon van den Schrijver; dan wegens den aard van het onderwerp: „een onderzoek naar de beteekenis van economische macht voor de inkomensvorming, in het bijzonder ten aanzien van het arbeidsloon” — gelijk de ondertitel het omschrijft — en tenslotte om de gedegen wijze van behandeling der stof. Wèl mocht de Promotor, prof. Mr. F. de Vries, in zijn oordeel de hoop uitspreken dit geschrift spoedig in de voornaamste moderne talen vertaald te zien. Een niet-alledaagsche loftuiting voor de wetenschappelijke beteekenis van het boek!

Dit alles levert reeds reden te over er ook in dit tijdschrift een bespreking aan te wijden. Er is méér, het behandelde vraagstuk staat midden in den dagelijkschen maatschappelijken strijd. Heel het staatkundig en maatschappelijk leven is doorwoeld van de begeerte naar verandering, naar verbetering, gelijk men hoopt. Revolutionairen, communisten, marxisten, sociaal-democraten streven in partij en vakbeweging naar het socialistisch ideaal; en ook de antirevolutionair mag op de aarde nimmer rusten in den strijd voor de doorwerking der eeuwige beginselen van Gods Woord, aleeer zijn Koning, de Christus, door Zijn Wederkomst hem de taak uit handen neemt. Beider streven, hetzij naar plotselinge verandering, hetzij al bouwend en bewarend, wordt *zin-loos*, zoodra men aanneemt, dat voor menschelijk handelen *in de ontwikkeling* van het economisch leven geen gevolg is weggelegd. Juist in de economische wetenschap treft men herhaaldelijk, meer of minder uitgesproken, de gedachte aan eener *causaal-mechanistische* ontwikkeling der maatschappij, welke dus voor richtinggevend optreden van personen, enkelingen en groepen, geen ruimte laat. Causaal-mechanistisch, wijl men niet anders kent en erkent dan de gesloten oorzakelijkheid der mechanica (oorzaak = kracht, welke een beweging kan voortbrengen of wijzigen) en het persoonlijke handelen of lijden loochent. Men ontwierp het beeld eener samenleving volgens gesloten „economische wetmatigheid” en onvermijdelijk rees hier de vraag naar de beteekenis van het menschelijk *handelen*. Is de mensch slechts een speelbal van economische krachten? Inderdaad wekken vele economische verhandelingen den indruk van die opvatting

uit te gaan. Zij kennen slechts den „economisch-rationeel-handelenden” mensch, beheerscht door economische wetmatigheid. Anderen weigerden den mensch hiertoe te verlagen, maar kwamen dan aanstonds te staan voor de moeilijkheid, om een zelfstandig ingrijpen van den mensch (enkeling en groepen) in het economisch gebeuren een plaats te geven binnen deszelfs verondersteld „wetmatig” verloop. Vele economen kennen geen andere „wetmatigheid” dan die der natuurwetenschappen: de causaal-mechanistische. Door het formuleeren van wetten willen zij het economisch leven „volkomen verklaren” in zijn *oorzakelijkheid*, wijl het toch slechts een deelgebied vormt voor de werking der „ééne volstrekt algemeene causaliteitswet”²⁾). Ook in de economie heeft het humanisme zich verstrikt in de onoplosbare tegenstrijdigheid, de antinomie van zijn wetenschapsideaal eener- en zijn persoonlijkheidsideaal anderzijds, gelijk dit voor staatkunde en rechtsgeleerdheid herhaaldelijk door prof. Dr. H. Dooyeweerd met groote scherpzinnigheid in dit tijdschrift is uiteengezet. Terwijl in de geschiedenis-wetenschappen twee uiterste opvattingen tegenover elkaar staan: het herleiden van de historische wetten tot een soort natuurwetten, welke alle activiteit der persoonlijkheid uitschakelt, gelijk vele sociologen doen, — tegenover de volstreekte loochening van het gelden van wetten ten bate van de rol der „groote persoonlijkheden”, die geschiedenis „maken”³⁾); vertoont de economische wetenschap een minder scherpe stellingname. In het bijzonder de economie, gelijk deze hier te lande aan de openbare Universiteiten (wij zonderen de Vrije-uit) en aan de Nederlandsche Handels-Hoogeschool geleerd wordt, schijnt hieraan blijkens hare geschriften weinig behoefte te gevoelen.

Sedert meer dan een eeuw pogen economen, onder invloed van de heerschappij der natuurwetenschappelijke methode over het geestelijk leven, door bestudeering van de maatschappelijke verhoudingen *hunner dagen* langs den weg van abstractie en isolatie de wetten te formuleeren, welke deze verhoudingen volkomen verklaren. Logisch gevolg was, dat het bestaande voor hun blik verstarde. Is het te verwonderen, dat ieder, die alleen of met anderen tezamen, naar verandering stond, een tegenstander vond in het kamp dier economen? In het bijzonder de arbeidersbewegingen weten hiervan te vertellen! Al deze bewegingen, hetzij communistisch, socialistisch, roomsch-katholiek of *christelijk-sociaal* hebben gelijkelijk belang te weten, wat de beteekenis, de gevolgen en de grenzen zijn van hun georganiseerd optreden in het sociaal-economisch leven.

Hier nu is een man uit de socialistische arbeiders-beweging opgestaan om deze vraag op wetenschappelijke wijze te beantwoorden.

De Schrijver

Het tegenwoordige sociaal-democratische lid der Tweede Kamer is, als Jan van den Tempel, den eersten Augustus van het jaar 1877 geboren te Willemstad, waar zijn vader schildersbaas was. Jan kwam ook in het vak, reorganiseerde den schildersgezellenbond en werd in 1906 tweede,

in 1909 eerste secretaris van het Nederlandsche Verbond van Vakverenigingen. Hij is lid geweest van den Amsterdamschen gemeenteraad, van de provinciale staten van Noord-Holland en van talrijke commissiën. Sedert 1915 is hij lid der Tweede Kamer der Staten-Generaal. Inmiddels heeft hij kans gezien zijn lager onderwijs aan te vullen: in 1911 haalde hij de acte M.O. in staathuishoudkunde en statistiek; in 1913 de acte M.O. in staatsinrichting. In April 1922 — 44 jaar oud — liet hij zich inschrijven als student aan de Nederlandsche Handels-Hoogeschool, deed in 1924 doctoraal examen⁴⁾ en leverde in 1927 bovengenoemd proefschrift. Wie deze eenvoudige opsomming verstaat, zal getroffen worden door 't stoere doorzettingsvermogen, dat zij verraadt. Wat al voor moeite en opofferingen in dit proefschrift verscholen liggen, duidt de Schrijver sober aan met de opdracht van het boek, op de tweede bladzijde: „Aan mijn vrouw”. Zij droeg mede den arbeid van haar echtgenoot!

De Schrijver kwam dus uit de praktijk tot de theorie, juist omgekeerd als zijn groote voorganger Karl Marx. Overeenstemming en tegenstelling tusschen beider geschriften is hoogst merkwaardig; wij zullen ze nog nader bekijken!

De opzet van het onderzoek.

De Schrijver heeft zijn studie verdeeld in twee deelen. Het eerste deel behandelt in zes hoofdstukken achtereenvolgens de begrippen: economische wet en economische macht; personeele en functioneele verdeling; Clark's conceptie van statische maatschappij en functioneele verdeling; van statische conceptie naar dynamische maatschappij; de Oostenrijksche school en de functioneele verdeling. Het tweede deel beschrijft en ontleeft de theorieën van Clark, von Böhm Bawerk en Schumpeter inzake den invloed van machtsuitoefening op de loonen en geeft ten slotte Schrijvers eigen opvatting uitvoerig aan (hoofdstuk VIII blz. 214—332). De inleiding van het eerste deel vertelt ons al aanstonds van beperking. Het onderzoek is beperkt tot den gang van zaken en de mogelijkheden in de maatschappij, zooals wij deze thans kennen. Schrijver blijft dus met zijn beschouwingen *binnen het raam der huidige maatschappij*, alles wat daarbuiten wijst, laat hij als „het probleem van het socialisme” terzijde. Machts-aanwending tot verandering der bestaande grondslagen blijft buiten beschouwing. Onwillekeurig gaan onze gedachten naar Karl Marx, die zijn studie van het kapitaal samentrok op het visioen van den revolutionairen omslag van kapitalisme in socialisme. Hier niets van dat alles. Een tweede beperking heeft Schrijver zich opgelegd door slechts te trachten „door te dringen tot den zin en de beteekenis van *economische macht*”.

Het onderzoek loopt over „de vraag in hoeverre, dus binnen welke grenzen, in een maatschappij met ruilverkeer door aanwending van economische macht de hoogte van het arbeidsloon, van den kapitaalinterest en de grondrente, tijdelijk en duurzaam, kan worden beïnvloed en de verhouding van deze inkomensdeelen onderling en tot de ondernemers-

winst kan worden gewijzigd" (bl. 5). Voor het onderkennen van de mogelijkheden moet de verhouding tusschen economische macht en economische wetmatigheid worden blootgelegd.

Het begrip: economische wet

„In het algemeen genomen is het begrip: „economische wet” steeds een vaag begrip gebleven” (bl. 9). Inderdaad, deze verzuchting is verre van misplaatst! Helaas heeft de Schrijver slechts drie bladzijden besteed ter opheldering. Hij heeft er zich voornamelijk toe bepaald de Dictionary of Political Economy te raadplegen, hetgeen niet de meest doeltreffende methode is om een wetenschap *verder* te brengen. En juist dit is in de economie noodig, wijl de handboeken geen scherpe omschrijving geven. De Schrijver sluit zich aan bij de omschrijving van economische wetten als *tendenzen*. Met deze uitdrukking is dan bereikt, dat aan het begrip economische wet het noodwendigheids-karakter ontnomen is; zij komt in exactheid achter te staan bij een „natuurwet”. „De economische wetten kunnen eerder vergeleken worden met de wetten van het getij, dan met een eenvoudige en exacte wet der zwaartekracht; immers *door de vele factoren*, die van invloed zijn op het verloop en den stand van het getij, terwijl die invloed niet nauwkeurig is te berekenen, kan slechts worden aangegeven hoe het verloop en de stand *waarschijnlijk* zullen zijn” (bl. 9, de eerste scheefdruk is van ons, S.). De handelingen der menschen heeten voorts zoo verscheiden en onzeker, dat „de beste opstelling van tendenzen” onnauwkeurig en gebrekkig moet zijn. Toch voelt Schrijver zich gedrongen zich „een denkbeeld te vormen van de tendenzen van het menschelijk handelen”.

Een *sociale wet* is „een formuleering van sociale tendenzen, dat wil zeggen, dat zij uitdrukt, dat onder bepaalde voorwaarden een bepaalde gedragslijn van de leden van een sociale groep mag worden verwacht”.

„*Economische wetten*, of formuleeringen van economische tendenzen, zijn die sociale wetten, welke betrekking hebben op groepen van gedragingen, waarbij *de kracht van de voornaamste motieven in een geldprijs kan worden gemeten*” (blz. 10, laatste scheefdruk van ons, S.). Ziehier het *eind*-resultaat, waartoe Schrijver reeds in de tweede bladzijde van zijn betoog komt! Wie eenigermate thuis is in de economische wetenschap, gelijk ze aan bovengenoemde plaatsen wordt gedoceed, weet, dat de Schrijver zich in deze enkele zinsneden, ten deze, heeft verheven tot het peil der heerschende opvattingen. Alle reden tot beklag tegen den Schrijver van een proefschrift vervalt dus en het hoort allerminst thuis in het kader van een boekbespreking hier een volledige uiteenzetting van onze eigen meening in te vlechten. Toch is de vraag gewettigd, of de Schrijver door op het voetspoor van Marshall gebruik te maken van het woord: „tendenzen”, zich inderdaad ontworsteld heeft aan een wetbegrip, dat voor menschelijk handelen geen ruimte laat? In schijn heeft hij dit ongetwijfeld, want de gebezigde uitdrukking „tendens” laat aan

vaagheid niets te wenschen over. Toch doet boven aangehaalde vergelijking met de wetten van het getij en het beroep op de *veelheid* der factoren welke nauwkeurige berekening verhindert, het vermoeden rijzen, dat ook het handelen der menschen z. i. *slechts om diezelfde reden*, de veelheid der factoren, onberekenbaar blijft. Schrijver heeft in dit gedeelte van zijn studie het betoog van den bekenden engelschen econoom Alfred Marshall uit zijn „Principles of Economics” (1925) vrijwel op den voet gevolgd. In de boven weergegeven begripsbepalingen van sociale en economische wetten is zelfs gestreefd naar letterlijke vertaling van Marshall's omschrijvingen. Marshall nu had een bladzijde te voren reeds verklaard, dat de economie een plaats opeischt onder de *natuurwetenschappen*. Een onderzoeker naar de beteekenis van economische macht, d. i. van menschelijk handelen, is hier in gevaarlijk vaarwater verzeild. Reeds het motto van het titelblad: „natura non fit saltum” (de natuur maakt geen sprongen) had hem tot waarschuwing moeten strekken.

Marshall's boek is oorspronkelijk geschreven in het jaar 1890, toen de overheersching van het z.g. natuurwetenschappelijk denken in de andere wetenschappen nog allerminst algemeen als een druk werd gevoeld. Wel had b.v. een man als Dr. Abr. Kuyper zijn stem reeds verheven, doch een meer algemeen onderzoek, gelijk dat van H. Rickert naar de grenzen der natuurwetenschappelijke begripsbepaling, zou eerst in 1896 verschijnen. Langzaam gaan de oogen van hen, die in hun wetenschapsopvatting niet vasthielden aan de Openbaring, open voor de groote gevaren van die overheersching. Maar wie eenmaal heeft ingezien, hoe het z.g. natuurwetenschappelijke denken met zijn mechanistisch causaliteitsprinciep gansch het geestelijk leven van onzen tijd doorvreet; wie eenmaal ervoer, hoe de gedachte van een volstrekt algemeene, continu-mechanistische causaliteitswet het besef van de leiding Gods in 's menschen leven dreigt te verstikken, — die is overal op zijn hoede voor de monsterachtige sluwheid van dezen geloofsvijand.

Dit alles reikt ver buiten den horizon van de meeste economische schrijvers, die zich er geen rekenschap van geven, hoe zij — al voortdrijvende in den geestes-stroom der tijds — ongemerkt gestuwd worden door de beginselen, welke dezen stroom richting geven.

De Schrijver blijft bij zijn onderzoek naar de beteekenis van het begrip „economische wet” geheel binnen het kader van het in de Nederlandsche economie heerschende wetenschaps-ideaal. Ja, zijn betoog past op dit punt geheel in de lijn van vooraanstaande economische schrijvers⁵⁾, die, als uitgesproken aanhangers van het determinisme, den mensch als door-gangs-station van causaal-mechanistische krachten beschouwen. De mensch heet dan „een natuurlijk verschijnsel en als zoodanig, gelijk alle overige, onderworpen aan de wetten van het natuurlijk leven, welker meest algemeene die der causaliteit is”. Ook „de psychische causaal-reeks” der beweegredenen heet gedetermineerd; de mensch die een beeerde voelt, heet gedwongen naar haar bevrediging te streven. De trouwe

lezer van dit tijdschrift bemerkt terstond, hoe ver we hier van de christelijke mensch-beschouwing verwijderd zijn. De Schrijver heeft het blijkbaar niet noodig geacht om op deze vragen in te gaan, hetgeen toch voor een juiste onderscheiding van de begrippen economische wet en macht noodig is.

Overigens is de bepaling van het begrip economische wet minder gelukkig als hij spreekt van „gedragingen, waarbij de kracht van de voornaamste motieven in een geldprijs kan worden gemeten”. De mogelijkheid om de kracht van een motief rechtstreeks in geld te meten, bleef ons tot op heden verborgen; dat hier gesproken wordt van „kracht van een motief” doet wederom denken aan de psychische krachten van de causaal-mechanistische opvatting. Bedoelt de Schrijver, dat het krachtigste motief zich automatisch omzet in een gedraging, dan bevestigt hij slechts ons vermoeden.

Het kenmerk van het economisch karakter eener wet: „de meetbaarheid in een geldprijs” nadert gevaarlijk dicht tot het ideaal der natuurwetenschap: het meten en wegen.

Juist waar de Schrijver zelf zegt, dat men de uiterste standpunten — dat *uitsluitend* economische wetten de verdeling beheerschen en, als tegenhanger, dat de verdeling *uitsluitend* een machtsvraag zou zijn — zelden meer vindt en men zich teruggetrokken heeft in den nevel der vaagheid, had het voor de hand gelegen thans een grondig onderzoek naar de verhouding ten principale te doen voorafgaan aan detail-studie. Hij zou dan den samenhang van deze vragen met de wereld- en levensbeschouwing hebben ontdekt; thans heeft hij zich die gelegenheid laten ontglippen door zich te conformeren aan de heerschende positivistische inzichten der nederlandsche economisten, die zich krachtens hun wetenschapsopvatting beperken tot een gezichtsveld, waarbinnen dergelijke vragen *niet* in laatste instantie worden beslist. Met Marshall, geeft hij thans een omschrijving van het begrip: economische wet, welke alle trekken vertoont van het streven de economie onder te brengen bij de natuur-wetenschappen.

Het spreekt bij een zoo nauwgezet en scherpzinnig onderzoeker van zelf, dat hij zich na deze vastlegging van het begrip: economische wet — eveneens met Marshall — haast de beteekenis en werking dier wet te begrenzen. „De werking van de oorzaken in kwestie wordt verondersteld geïsoleerd plaats te hebben; bepaalde gevolgen worden aan haar toegeschreven, maar uitsluitend *op den grondslag van de hypothese*, dat geen oorzaak haar invloed mag doen gevoelen, behalve de bepaald aangeduide” (blz. 11). „Een wetenschappelijke wet vooronderstelt onveranderlijke omstandigheden en juist de verandering der omstandigheden op het gebied der economie doet afbreuk aan de „exactheid” harer wetten. Schrijver meent dat „van de veranderingen in de gevoelens, hartstochten, sentimenten en den smaak der menschen, geen algemeene wetten kunnen worden opgesteld, veel omvattend genoeg om dienstig te kunnen zijn” (blz. 12) d. w. z. de practische onmogelijkheid tast de principieele mogelijkheid niet aan, volgens Schrijver!

Wij hebben intusschen reeds meer aandacht aan deze begripsbepaling geschonken dan de Schrijver zelf, die alras van het vage begrip overgaat tot de ontdekking van „een meer concreten zin” dier uitdrukking door te wijzen op „een tweetal scherp-omschreven en zorgvuldig geformuleerde economische wetten, de wet van het grensnut⁶⁾ en de prijswetten (bl. 12). Uitvoerig staat hij stil bij de *vooronderstellingen* dier formuleringen, zooals: de aanwezigheid van een goed in een *bepaald* aantal, gelijke en onderling vervangbare exemplaren; de afwezigheid van eenige wrijving bij de vervanging gelijk die uit verschil in tijd en plaats voortspuit; de verdeling der behoeften in onveranderlijke eenheden, welke elk voor zich precies door een eenheid van het goed gedekt worden, enz. Schrijver wijst er dus op, dat beschouwing van „de wet van het grensnut” als een exacte wet, uitgaat van allerhande veronderstellingen, die in het werkelijke leven nooit ten volle vervuld zijn⁷⁾.

„De wet is gebouwd op twee in haar algemeenheid volkomen juiste gevolgtrekkingen *bij verondersteld logisch handelen* der menschen” (blz. 15, scheefdruk van ons, S.). Zie hier weer de mensch als automaat. Ten bate van het doorzetten eener abstractie-woede worden de wezenskenmerken van den mensch vernietigd, al pleegt men dit te maskeeren door het overblijfsel te sieren met het praedicaat „logisch” (gebruikt in oneigenlijken zin). De slotsom ligt voor de hand: de wet van het grensnut heeft slechts betrekkelijke beteekenis en wel „als verklaringsprincipe”.

Aan het slot van de beschouwing der prijswetten merkt Schrijver op: „er is dus, principieel, geen tegenstelling tusschen de krachten, die op de prijsbepalende factoren inwerken, en de werking der prijswet (blz. 22). Bedoeld is, dat de „krachten”, opgenomen in de geformuleerde wet en de „krachten”, welke in een bepaald geval een afwijking van de gevolgen veroorzaken, gelijkwaardig zijn en beide voor wettelijke formulering in aanmerking komen. Inderdaad is dit juist; doch hier openbaart zich plotseling de onmacht van den zoeker naar exacte wetten voor het economisch leven.

De toepassing der natuurwetenschappelijke methode op het menschelijk handelen brengt geen orde in het chaotisch beeld der verschijnselen, want zij kan hier niet onderscheiden, en waar zij dit wel doet, moet ze het willekeurig karakter harer keuze erkennen. Door slechts te zoeken naar tendenzen welke schuilen in de menschelijke motieven, blijft het aantal economische wetten principieel even duizend-voudig geschakeerd, als de motieven zelve. De Schrijver raakt hier ook het vraagstuk der subjectieve *afwijkingen*, dat ons van het z.g. exacte naar het eigen normatieve karakter der economische wetten heenleidt. Wij zullen straks zien, dat alleen bij deze opvatting de verhouding economische *wet* en economisch *subject* (onder-worpene) juist gesteld kan worden. De Schrijver besluit dan zijn hoofdstuk over het begrip: economische wet met een aanhaling uit E. von Böhm-Bawerk's studie over „macht of economische wet”, dat nu eenmaal ook de invloeden der sociale macht zich door de formules en

wetten der zuivere economische theorie moeten voltrekken. Aan de uitwerking dezer orakel-spreuk — het „door” kan immers evengoed op de zelfstandigheid als op de *onzelfstandigheid* van den machtsfactor wijzen — waagt de Schrijver zich al evenmin als von Böhm-Bawerk.

Positief resultaat van dit alles is slechts, dat de beschouwingen nog vaag zijn als te voren. Een wetsbegrip dat fundeering, kwalificatie en orde brengt in de verschijnselen heeft de onderzoeker *niet* in handen gekregen.

Het zal den aandachtigen lezer zijn opgevallen, hoe bij de behandeling van het begrip „economische wet” met geen woord is gerept van de opvatting van Karl Marx. Juist van dezen Schrijver mocht toch verwacht worden, dat hij eigen inzichten aan die van den ander toetste. Hij zou dan op een der zwakke plekken van het Marxistische stelsel hebben moeten wijzen. Hebben laten zien hoe voor de geheele vraagstelling bij Marx geen plaats is wegens de opvatting van het „kapitalisme” als een natuurwetmatig gebeuren: „Minder dan eenig ander kan mijn standpunt, hetwelk de ontwikkeling van de economische maatschappijvormen⁸⁾ opvat als een natuurhistorisch proces, den enkeling verantwoordelijk maken voor omstandigheden, waarvan hij maatschappelijk het voortbrengsel blijft, hoe hoog hij zich er voor zich zelf ook boven verheffen mag”, aldus Marx’ voorrede bij de eerste uitgave van „Het Kapitaal”, naar de vertaling van F. van der Goes. Eerst de omslag in het socialisme scheidt bij Marx’ stelsel mogelijkheid tot economische machtsuitoefening.

Intusschen mogen wij vaststellen, dat een gezaghebbend sociaal-democraat dit standpunt in zijn studie practisch verlaten heeft. Het zal goed zijn met dit feit rekening te houden. Het enkele feit van het stellen van het probleem, zooals Dr. J. van den Tempel dit deed, bewijst zijn oordeel over de ongenoegzaamheid van de kerngedachte van Marx’ stelselmatige arbeid. *(Wordt vervolgd)*

1) Uitgegeven bij H. D. Tjeenk Willink & Zoon te Haarlem tegen den prijs van zeven gulden ingenaaid en acht gulden gebonden (332 blz.).

2) Vgl. b.v. prof. dr. C. A. Verrijn Stuart: De Grondslagen der Volkshuishoudkunde (1920) blz. 4 en 5. Wij hopen binnenkort aan dit boek een studie te wijden.

3) Zie dit tijdschrift, driemaandelijksch orgaan, eerste kwartaal 1928, blz. 39.

4) Gegevens ontleend aan: „De geschiedenis der zelfstandige vakbeweging in Nederland” door J. Oudegeest (1926) blz. 459.

5) Zie het proefschrift van de latere prof. dr. G. Heymans over: „Karakter en Methode der Staathuishoudkunde” en op diens voetspoor prof. dr. C. A. Verrijn Stuart.

6) „Der Wert eines Gutes bestimmt sich nach der Grösze seines Grenznutzens”, E. von Böhm-Bawerk, Kapital und Kapitalzins II, Positive Theorie, Zweites Halbband blz. 247 (1912).

7) Vanuit het standpunt, dat de Schrijver hier inneemt, ware het mogelijk geweest het norm-karakter van economische wetten in te zien. Wij hopen hieraan in de onder 2) bedoelde studie aandacht te schenken. Er zij hier slechts gewezen op het juiste spraakgebruik van prof. mr. P. A. Diepenhorst: *grondbeginselen* der economie, economisch *beginsel*.

8) Beter vertaling van „Gesellschaftsformation” ware: maatschappij-formatie.

Onze Strijd in de Staten-Generaal, door PROF. DR. P. A. DIEPENHORST, Hoogleraar aan de Vrije Universiteit. Deel I, De Schoolstrijd. — Amsterdam. N.V. Dagblad en Drukkerij De Standaard, 1927.

Naar Professor Goslinga op het Philologencongres te Groningen in 1925 heeft opgemerkt, ontbreekt ons nog altoos een welgedocumenteerde beschrijving van onzen Schoolstrijd. En wel verschenen er sinds een paar boeken, die trachtten in de armoede van onze kennis op dit gebied te voorzien, maar *De worsteling om het kind*, door P. de Zeeuw, hoe voortreffelijk ook als populair verhaal, bedoelt toch allerminst wetenschappelijk te zijn; en de *Bijdrage tot de geschiedenis van den schoolstrijd* door J. C. Wirtz, vertelt vooral van wat de schrijver zelf aan den lijve onderzonden heeft, maar geeft in geen deele een volledige beschrijving van onzen schoolstrijd.

Hoe lang het nog duren zal, eer we die ontvangen, valt moeilijk te zeggen. Maar zeker is, dat Professor Diepenhorst met dit zijn jongste werk den eersten stap heeft gezet op den weg naar een wetenschappelijke beschrijving. Hij behandelt echter nog alleen maar de parlementaire geschiedenis. En schijnt ook niet van plan te zijn straks de geschiedenis van den schoolstrijd buiten het Parlement te geven. Veeleer bedoelt hij later, in een tweede deel, andere onderwerpen, als *kieswet* en *koloniaal vraagstuk*, voorzooover ze in onze Staten-Generaal aan de orde kwamen, te behandelen.

Op den duur mogen we dus van dezen auteur verwachten een parlementaire geschiedenis van Nederland in antirevolutionairen geest: een grootsch plan, waarvan we zeer hopen, dat de schrijver het gelukkig moge volvoeren.

Intusschen zijn we, wat den schoolstrijd betreft, toch alvast gebaat met dit boek; te meer, omdat, al wordt hier slechts de geschiedenis van den schoolstrijd in het Parlement gegeven, toch ook telkens teruggегреpen wordt naar wat zich in het maatschappelijk leven afspeelde.

Daarbij wordt echter niet van de technische uitwerking der schoolvraag, maar van de groote principiële tegenstellingen een beeld ontworpen. En dat beeld is duidelijk en getrouw. We zien de strijders vóór ons en we hooren hen in hun eigen woorden spreken. De oude acte-stukken worden dan ook steeds letterlijk vermeld. En daardoor is dit boek metterdaad een welgedocumenteerde beschrijving geworden van onzen schoolstrijd in het Parlement.

Het werk is verdeeld in de volgende negen hoofdstukken:

1. *Vóór de Grondwetsherziening van 1848.*
2. *De Grondwetsherziening van 1848.*
3. *Onder liberaal bewind.*
4. *Onder conservatieve leiding.*

5. *Het Ministerie-Van der Brugghen.*
6. *Van Van der Brugghen tot Kappeyne.*
7. *Van Kappeyne tot de Grondwetsherziening van 1887.*
8. *De Grondwetsherziening van 1887.*
9. *De ommekeer onder Mackay.*

Ten besluite voegt Professor Diepenhorst er nog de vermaning aan toe, om weerstand te bieden tegen ongewenschte overheidsinmenging.

Bij gedeelten lazen we den inhoud van dit boek vroeger reeds als dagblad-artikelen. En we bewaarden die artikelen als krantenknipsels heel zuinig in onze documentatiekast. Maar daarna is dit boek nog allerminst overbodig geworden. 't Naslaan wordt immers zooveel gemakkelijker, wanneer men alles in één band bijeen vindt. Ook de titels aan den rand vergemakkelijken het overzicht. Gaarne hadden we echter aan het einde ook een met zorg bewerkt register aangetroffen. Het zou het naslaan nog gemakkelijker gemaakt hebben. Overigens dient erkend, dat de breede inhoudsopgave reeds veel vergoedt.

De uitvoering van dit werk is royaal. Waarschijnlijk werd ook daardoor de prijs niet goedkoop. Maar voor vereenigen behoeft dit geen bezwaar te zijn. Kiesvereenigen, propagandclubs en Jongelingsvereenigen zullen er groot profijt van kunnen trekken, als zij dit standaardwerk voor hun bibliotheek aanschaffen.

Ten slotte nog een enkele opmerking. Elders werd reeds aangetoond, dat Professor Diepenhorst zich vergiste, toen hij op blz. 32 sprak over de korte aantekeningen, die Mr. T. de Vries zou gevonden hebben op papieren in Groen's archief. Immers zijn bedoelde aantekeningen door Mr. de Vries letterlijk overgenomen uit Groen's brochure: *Het Regt der Hervormde Gezindheid*, blz. 15, gelijk hij trouwens op de door Professor Diepenhorst aangehaalde bladzijde van zijn Bibliografie duidelijk zegt.

Op zijn beurt betrapte Professor Diepenhorst echter zijn collega Goslinga weer op een vergissing. Deze had n.l. betwijfeld of Dr. Kuyper Kappeyne's wetsvoorstel wel ooit signaleerde met het historische brandmerk: *De scherpe Resolutie*. Professor Diepenhorst constateert nu, dat Kuyper deze qualificatie voor Kappeyne's wet herhaaldelijk bezigde. En hier moeten we Professor Diepenhorst gelijk geven.

Zoo troffen we ongezocht bij Kuyper de volgende plaatsen aan:

„In 1878 kwam de Scherpe Resolutie”, *Maranatha*, blz. 11.

„Kappeyne, die geroepen had: „Dan moeten de minderheden maar onderdrukt worden”, vaardigde zijn „scherpe Resolutie” uit”. *Uit het diensthuis uitgeleid*, blz. 16.

Feit blijft echter ook, dat Kuyper reeds in 1875 deze benaming toepaste op Kappeyne's Farao's antwoord.

J. C. RULLMANN.

VRAAG EN ANTWOORD

BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

1. VRAAG.

Mag ik even uw aandacht vragen voor het volgende: Burgemeester en Wethouders alhier stellen den Raad voor aan de Openbare school een vrouwelijk hoofd te benoemen. Mag een Anti-revolutionair aan een dergelijke benoeming medewerken?

ANTWOORD.

Van a.r. zijde wordt voor publieke functies als regel de voorkeur gegeven aan mannen boven vrouwen; zulks zoowel om principieele als om practische redenen. Men zie hierover o. a. Dr. Kuypers „De eerepositie der Vrouw” (Uitg. Kok te Kampen 1914) en het rapport der Commissie-Idenburg inzake het passief Vrouwenkiesrecht (Uitgave Drukkerij Holland Amsterdam ¹).

Ook de betrekking van onderwijzeres op een openbare school is een publieke functie. Doch het geven van onderwijs, vooral voor wat betreft de jongere kinderen, past bij den aard der vrouw; de vrouw heeft zelfs vaak meerdere geschiktheid tot dien arbeid dan de man.

Vandaar, dat van a.r. zijde gewoonlijk geen bezwaar wordt gemaakt tegen benoeming van onderwijzeressen.

Ook het benoemen van een vrouw tot hoofd van een school kan aanbeveling verdienen. Men denke b.v. aan het fröbel-onderwijs.

Voor wat de lagere scholen aangaat, zouden wij bij het benoemen van een hoofd in 't algemeen de voorkeur geven aan een man boven een vrouw. Zulks ten eerste: omdat de leiding eener school, althans wanneer het geen meisjesschool is, als regel beter aan een man dan aan een vrouw kan worden toevertrouwd; ten tweede: omdat vrouwen gewoonlijk vaker verzuimen dan mannen, welk bezwaar naarmate de positie belangrijker is, ook zwaarder weegt; ten derde: omdat de benoeming van een vrouw tot schoolhoofd aan de mannelijke onderwijzers, die belast zijn met de zorg van een gezin, een van de toch al schaarsche beter bezoldigde functies onttrekt en hierdoor indirect de normale gezinsvorming belemmert; en ten vierde: omdat de benoeming van een vrouw tot schoolhoofd schadelijk is voor het gezins- en huwelijksleven, tenminste indien de benoemde gehuwd is of niet tegelijkertijd een regeling tot ontslag bij huwelijk wordt vastgesteld.

Met het oog op dit laatste zouden wij — mocht de Raad tot benoeming van een vrouw besluiten — aandringen op een regeling tot ontslag bij huwelijk ²).

¹) Over de practische bezwaren zie men ook den derden jaargang van dit tijdschrift pp. 375 v.v.

²) Voor een desbetreffende regeling zie men *Antirevolutionaire Staatkunde* tweede jaargang pp. 543/4.

2. VRAAG.

Wij hebben een sportterrein, door de gemeente ingericht, en dat aan de verschillende sportverenigingen wordt verhuurd. Destijds hebben we er ons niet tegen verzet, dat ook op den Zondag op dat terrein wordt geoefend. Doch wedstrijden worden, als vallende onder openbare gemakkelikheden, door onzen Burgemeester nimmer toegelaten.

Maar wat gebeurt nu?

De voetbalclub organiseert op Zondagen z.g. competitie-wedstrijden. Men heft geen entr ee, zoodat zij vallen buiten het kader der openbare gemakkelikheden. Een uitspraak van den kantonrechter, door den Burgemeester uitgelokt, heeft zulks bevestigd, zoodat wij toch wedstrijden op Zondag hebben.

Inmiddels is de Raadsmeerderheid (tengevolge van een voor ons gunstige verdeling der restzetels) verplaatst naar rechts, en nu doet zich de vraag voor: moeten wij de voorwaarden, waarop de vereenigingen het sportterrein huren ook zoodanig wijzigen, dat ook deze competitie-wedstrijden op Zondag vervallen? Ze zijn in zooverre onderscheiden van de gewone oefeningen, dat de leden niet onderling spelen (wat door het niet groote aantal nog al moeilijk is), maar dat van andere vereenigingen elftallen komen om tegen hen te spelen en omgekeerd.

Het sportterrein ligt buiten de stad, niet direct aan den weg, en er is van de oefeningen, ook als competitiewedstrijden gehouden worden, in de stad niets te merken, omdat er geen vreemd publiek komt, geen muziek aanwezig is enz. Daar komt nog bij, dat als wij die wedstrijden op het sportterrein op Zondag onmogelijk maken, de voetbalclub hoogst waarschijnlijk een particulier terrein aan den grooten weg kan krijgen en ze daar dan houdt.

Gaarne uw advies hoe te handelen.

ANTWOORD.

Het is — voorzover wij weten — nimmer van a.r. zijde verdedigd, dat de Overheid alle beoefening van sport, gedurende den Zondag heeft te verbieden. Wel is sportbeoefening op Zondag in onze kringen niet gebruikelijk; doch hieruit volgt nog niet, dat alle lichaams-oefening op Zondag dien dag ontheiligt en derhalve door de Overheid, althans wat het publiek terrein betreft, moet worden geweerd. We behoeven slechts te herinneren aan het schaatsenrijden gedurende den winter, aan het zwemmen des zomers, aan wandel- fiets- en auto-tochten, aan balspel in tuinen, grenzend aan den publieken weg en zooveel meer.

Doch ook al ziet men in al deze levensuitingen op Zondag een ontheiliging van dien dag, dan mag men toch maar niet aanstonds van de Overheid een absoluut verbod vergen.

Hierbij geldt toch de overweging, dat de Overheid — ook al zou zij willen — toch niet in staat zou zijn, de practijk om te zetten in een richting, die, haars inziens, het meest in overeenstemming zou zijn met den eisch van Gods gebod. Zij kan wel allerlei verbodsbepalingen stellen. Zij kan trachten die verbodsbepaling door middel van hare politie te handhaven. Doch wij weten allen wel,

dat van de handhaving van dergelijke verbodsbepalingen, zoo ze slechts bij de levensovertuiging van een klein deel der bevolking weerklank vinden, in de praktijk niets terecht komt; dat ze mitsdien de zaak, die zij moeten dienen, geen stap vooruit brengen en bovendien schadelijk zijn voor het gezag van de wet en van de Overheid zelve.

Gesteld dus al, dat de gemeenteraad in meerderheid overtuigd ware, dat door het schaatsenrijden enz. de Zondag ontheiligd wordt, dan zouden wij toch tegen een verbodsbepaling zonder meer op grond van het bovenstaande ernstige bedenking hebben.

* * *

Volgt hieruit echter, dat de gemeentelijke Overheid niets moet doen en dus ten aanzien van de ontheiliging van den Zondag een lijdelijke houding moet aannemen?

Volstrekt niet.

Al zouden wij niet iedere ontspanning gedurende den Zondag als ontheiliging van dien dag willen bestempelen en al achten wij de Overheid niet in staat iedere ontheiliging van den Zondag tegen te gaan, dit alles neemt niet weg, dat op de gemeentelijke Overheid den plicht rust, om, zoover haar dit mogelijk is, op haar terrein alles te weren, waardoor de Zondagsheiliging schade lijdt.

Wil zij daarbij de grens van haar macht niet overschrijden, dan zal zij rekening moeten houden met de gezindheid der plaatselijke bevolking, omdat handhaving der Overheidsmaatregelen den steun van die gezindheid niet ontberen kan. Maar dan toch zoo, dat zij aan die volksovertuiging leiding blijft geven, opdat voorkomen worde, dat bij de bevolking steeds verder wegzakt de kennis van en de eerbied voor de ordeningen Gods.

Vandaar dan ook, dat in de eene gemeente (b.v. in een stad als Amsterdam) de Overheid soms toelaten moet, waartegen zij in een andere (een plattelandsgemeente) op principiëelen grond kan optreden.

In dit rekening houden met de omstandigheden ligt niet een afwijking van onze beginselen. Integendeel, onze beginselen kunnen slechts in verband met de omstandigheden worden verwezenlijkt, zij het dan ook, dat niet aanstonds bereikt wordt een toestand, die ons uit principiëel oogpunt het meest wenschelijk schijnt.

Vroeger, in Israël, trad God Zelf als wetgever op. Doch zelfs daar kon tengevolge van den afval en de ongehoorzaamheid der bevolking niet aan den strengen eisch van Gods wet worden vastgehouden. Men denke slechts aan de echtscheiding, die Mozes, om erger te voorkomen, toestond, hoewel het van den beginne niet zoo was geweest (Matth. 19 : 8, Deut. 24 : 1).

En zouden nu in onze tegenwoordige maatschappij met haar uiterst gemengde bevolking; nu omtrent Gods wil, die hier niet gelijk in Israël op zeer bijzondere en rechtstreeksche wijze wordt geopenbaard, lang niet een mate van zekerheid bestaat als destijds in het Joodsche land — de beginselen van de Heilige Schrift letterlijk als voorschriften in de wetgeving kunnen worden overgebracht?

Dat zou — gesteld dat het mogelijk ware — in vele gevallen niet tot verwezenlijking van onze beginselen leiden, doch juist tot een politiek, die aan de doorwerking onzer beginselen den pas zou afsnijden; een politiek, die bijgevolg van principiëel standpunt beschouwd, niet zou zijn te verdedigen.

Daarom is het goed steeds in 't oog te houden, dat een beginsel inderdaad

een *beginsel* is, doch *niet* een bepaling pasklaar voor toepassing; dat het richtsnoer geeft voor de practijk, doch dat die practijk zelve — d.w.z. de omstandigheden — voor een deel beslissend zijn voor de vraag, wat ons beginsel in een bepaald geval eischt.

* * *

Bezien we nu in verband met dit alles het geval ons voorgelegd, dan is, dunkt ons een absoluut verbod van voetbalspel, mede gelet op de samenstelling van de bevolking, ten Uwent, evenmin als vroeger, aanbevelenswaardig. Misschien zou er nu een meerderheid voor te vinden zijn in den Raad. Doch — al ware dit zoo — dan zou daartegen onzerzijds toch overwegend bezwaar zijn en wel:

1. omdat voetbalspel, al mag het ook geen geschikt middel zijn tot heiliging van den Zondag, toch nog niet absoluut in alle omstandigheden als *ontheiliging* van dien dag behoeft te worden beschouwd; en slechts bij *ontheiliging* is er grond voor Overheidsinmenging;

2. omdat de handhaving van het verbod moeilijk, zoo niet onmogelijk wordt, en wellicht tot reactie aanleiding geeft (b.v. bij een volgende verkiezing), die voor de verwezenlijking van onze beginselen in hooge mate schadelijk kan zijn.

Ten aanzien van voetbalwedstrijden oordeelen wij echter anders. Ieder weet, hoe schadelijk deze wedstrijden kunnen zijn met het oog op de Zondagsheiliging. Ook al worden zij een eind buiten de bebouwde kom gehouden, de invloed van dergelijke wedstrijden op het verkeer, op de stemming van de massa, in 't bijzonder van de jeugd en — in verband daarmee — op den omvang van den arbeid der politie, is van dien aard, dat wij ze met beslistheid zouden tegengaan. Vandaar dat wij niet raden medewerking te verleen, dat gemeentelijke terreinen voor het houden van dergelijke wedstrijden op Zondag zouden worden verhuurd.

Maar dan — zult U zeggen — gaat men op particulier terrein op Zondag wedstrijden houden.

Inderdaad is dat mogelijk.

Doch, voorzover daartoe particulier terrein gebruikt wordt op genoegzamen afstand van den openbaren weg en niet voor publiek toegankelijk, is er ook geen aanleiding voor Overheidsingrijpen uit hoofde van *ontheiliging* van den Zondag op publiek terrein.

En wordt gespeeld in de nabijheid van den publieken weg, althans zoo, dat het publiek vandaar de wedstrijd volgen kan of toegang heeft, dan kan op grond van art. 3 of 4 van de Zondagswet hiertegen worden opgetreden. Vindt de politie daartoe geen voldoende steun bij de rechterlijke macht, dan zouden wij in overweging geven een aanvulling van de gemeentelijke politieverordening met een bepaling, waarbij voor het publiek toegankelijke of van publiek terrein af zichtbare voetbalwedstrijden, behoudens vergunning van den Burgemeester verboden worden. Bij het verleen van vergunning zou de Burgemeester zich dan kunnen beperken tot de werkdagen.

3. VRAAG.

Er is alhier door onderscheiden melkventers een verzoek gericht tot het Gemeentebestuur om het melkventen op Zondag te verbieden.

De kans op aanneming van een dergelijke verbodsbepaling is, gezien de samenstelling van den Raad, niet groot.

Nu wilde ik gaarne weten, wat de Zondagswet omtrent deze zaak bepaalt, teneinde op handhaving van die wet aan te dringen.

ANTWOORD.

Artikel 2 van de Zondagswet bepaalt o.m., dat op Zondagen en daarmee gelijkgestelde dagen, met uitzondering van geringe eetwaren, geen koopwaren hoegenaamd op markten, straten of openbare plaatsen, zullen mogen worden uitgesteld of verkocht.

Nu heeft men in 1923 te Utrecht op grond van dit artikel proces-verbaal opgemaakt tegen een melkslijter, die op Zondag melk aan de deur verkocht. Deze werd veroordeeld door den Kantonrechter te Utrecht tot een geldboete van f 0.50 subsidiair 1 dag hechtenis.

Tegen dit vonnis werd cassatie aangeteekend bij den Hoogen Raad.

Dit college handhaafde echter het vonnis van den Kantonrechter (Arrest 28 Mei 1923, *Weekbl. v. h. Recht* no. 11088).

De vraag, waarom het hier ging, was, of melk al of niet gerekend moet worden onder de „geringe eetwaren”, waarvan art. 2 van de Zondagswet spreekt.

De Hooge Raad was van oordeel, dat melk niet onder het begrip geringe eetwaren kon worden gerekend.

De Hooge Raad overwoog hierbij het volgende:

Dat, waar melk ongetwijfeld een koopwaar is, het hier slechts de vraag is, of de detailverkoop van melk valt onder het verkoopen van geringe eetwaren, en, waar de gekochte hoeveelheid gering was, of melk kan gerekend worden tot de eetwaren in genoemd artikel bedoeld;

dat deze vraag ontkennend moet worden beantwoord, waar het begrip eetwaren als beperking van het ruimere begrip voedings- en genotmiddelen pleegt te worden gebruikt als tegenstelling tot het begrip drinkwaren en melk moeilijk anders dan tot deze laatste soort kan worden gerekend.

Het verkoopen van melk op Zondag is dus volgens art. 2 van de Zondagswet verboden. Derhalve zal, ook al besluit de Raad niet om het melkbezorgen op Zondag te verbieden, toch ter vergadering van den Raad bij den Burgemeester kunnen worden aangedrongen op handhaving van de Zondagswet, teneinde het verkoopen van melk op Zondag te weren.

Terloops zij hierbij nog opgemerkt, dat de Hooge Raad blijkens zijn arrest van 3 Januari 1927 (opgenomen in *Luttenberg's Chronologische Verzameling* 1927 p. 6/7) van oordeel is, dat een verordening, houdende een verbod om op Zondag melk aan huis te bezorgen (waaronder niet verstaan wordt het afleveren van melk aan bedrijven, waar melk verkocht of verwerkt wordt), niet in strijd is met art. 135 der Gemeentewet. En de Kroon heeft tot dusver geen termen gevonden om een dergelijke verbodsbepaling wegens strijd met de wet te vernietigen.

Het uitvaardigen van een dergelijke verordening ligt dus blijkbaar, naar de

opvatting der hoogste administratieve en rechtsprekende autoriteiten, binnen 's Raads wettelijke bevoegdheid ¹⁾).

¹⁾ Men zie hieromtrent ook de adviezen, opgenomen in den eersten jaargang van dit orgaan (p.p. 46/7).

4. VRAAG.

De gemeente verpacht hier vischwater. De pachters gaan veelal des Zondags visschen. De Burgemeester zegt, dat hiertegen niets te doen is, omdat de Visscherijwet het visschen op Zondag niet verbiedt.

Zou er nu bij de verpachting niet de voorwaarde kunnen worden gesteld, dat er alleen op werkdagen mag worden gevischt en zou een dergelijke voorwaarde rechtsgeldig zijn?

ANTWOORD.

Naar onze meening bestaat er geen wettelijk bezwaar tegen, dat de gemeente, bij het verpachten van vischwater, de voorwaarde stelt, dat er alleen op werkdagen zal worden gevischt.

Het bezwaar van den Burgemeester komt waarschijnlijk hierop neer, dat de gemeente door het opnemen van een dergelijke clause zou treden in een Rijksbelang, hetgeen art. 150 van de Gemeentewet verbiedt. En zulks, omdat de Visscherijwet van 1908 de visscherij regelt en dus de visscherij tot een Rijksbelang zou bestempelen.

Intusschen zijn wij het niet eens met deze opvatting.

Wel regelt de Visscherijwet de visscherij in de binnenwateren; doch het onderwerp van deze regeling is de visscherij en dus het verzorgen van de visscherijbelangen.

Wanneer echter de gemeente een bepaling maakt als de bedoelde, is het onderwerp van die bepaling niet het regelen van de visscherij (al moge dan ook zijdelings de visscherij door de bepaling getroffen worden) doch de Zondagsrust, terwijl juist de Zondagsrust geheel buiten het onderwerp van de Visscherijwet staat.

Met het oog op de Visscherijwet kan daarom tegen een dergelijke verbodsbepaling evenmin bezwaar gemaakt worden als b.v. tegen art. 236 der Amsterdamsche politieverordening, waarbij met het oog op de scheepvaartbelangen, het poeren of visschen in bepaalde gemeentewateren verboden wordt.

Hierbij zij nog opgemerkt, dat de Hooge Raad bij arrest van 13 Febr. 1922 (Admin. Beslissingen 1922 p. 146) wegens strijd met de wet onverbindend verklaard heeft een gemeentelijke verordening van de gemeente Wilnis, waarbij strafbaar gesteld werd elk visschen op Zondag.

Doch deze verordening werd niet onverbindbaar verklaard wegens strijd met art. 150 van de Gemeentewet in verband met de Visscherijwet — een quaestie, die de Hooge Raad trouwens niet eens beoordeelt doch tot de jurisdictie van de Regeering rekent — maar omdat de verordening in zóó algemeene bewoordingen was vervat, dat daaronder te begrijpen was „elk visschen op Zondag, hetzij dit geschiedt in openbare wateren of in wateren vanaf of vanuit openbare land- of waterwegen zichtbaar, hetzij in alle andere vischwateren, ook die op geenerlei wijze bemerkbaar zijn van eenige openbare plaats”.

De Hooge Raad was van oordeel, dat door het uitvaardigen van een zóó ruime bepaling de gemeentelijke wetgever de grenzen had overschreden, hem voor het maken van verordeningen in art. 135 der Gemeentewet gesteld, omdat bij het visschen in laatstbedoelde (d.i. de niet-openbare en niet van den publieken weg af zichtbare) wateren noch de openbare orde, zedelijkheid of gezondheid, noch eenig ander huishoudelijk gemeentebelang is betrokken.

Aan dit arrest kan echter geen argument tegen een verbodsbepaling op Zondag worden ontleend, mits deze verbodsbepaling zich beperkt tot de openbare en van den openbaren weg af zichtbare wateren, of indien, zooals in dit geval, de gemeente in haar pachtovereenkomsten (die een onderdeel uitmaken van de gemeentelijke huishouding) een clause nopens de Zondagsrust opneemt.

5. VRAAG.

Zeer veel komt het voor, dat arbeiders, die bij werkverschaffingen of z.g. werkverschaffingen werkzaam zijn, geen zegels krijgen op hun rentekaart als gevolg van een leemte in de Invaliditeitswet, tengevolge waarvan voor hen niet behoeft te worden geplakt. Het spreekt vanzelf, dat hierdoor de losse arbeider veel te weinig zegel krijgt om verzekerd te zijn van vol pensioen, tenzij hij zelf plakt. Dit laatste dient echter als een groote opoffering te worden beschouwd en kan de bedoeling van de Talma-wet nimmer zijn geweest.

Daarom rijst de vraag, of niet moet worden aangedrongen op wijziging der Invaliditeitswet, teneinde voor alle voorkomend werk van den arbeider het zegelplakken wettelijk te verplichten, inzonderheid met het oog op de werkverschaffing.

ANTWOORD.

Laat ons, ter beantwoording van deze vraag, eerst iets mogen zeggen omtrent den huidige stand van zaken met betrekking tot het zegelplakken voor werkloozen, die bij wijze van werkverschaffing zijn te werk gesteld; om vervolgens enkele opmerkingen te maken ter zake van de beoogde wijziging van de Invaliditeitswet.

Gelijk bekend, stelt de practijk niet alle tewerkgestelde werkloozen buiten de Invaliditeitswet. Er is een groep van werkloozen, waarvoor bij werkverschaffing wél wordt geplakt; en er is ook een groep, waarvoor dit niet geschiedt.

Arbeiders van de eerstbedoelde groep worden beschouwd als de „arbeiders”, waarvan art. 4 van de Invaliditeitswet spreekt en die ingevolge art. 31 van die wet verzekeringsplichtig zijn; het zijn de tewerkgestelden in loondienst.

Maar werkloozen van de tweede groep worden beschouwd als gesteunden. Zij vallen, naar de practijk aanneemt, buiten het begrip arbeider in den zin van de Invaliditeitswet.

Een grensscheiding tusschen beide groepen is moeilijk met een enkele formule aan te geven. Er zijn verschillende beslissingen van Raden van Beroep en van den Centralen Raad van Beroep terzake¹⁾. En als wij op grond van deze uitspraken een conclusie zouden moeten uitspreken betreffende het criterium, dat

de practijk aanlegt ter onderscheiding van tewerkgestelden als arbeiders in loondienst en gesteunden, dan zouden wij de volgende omschrijving geven:

Is er sprake van de uitvoering van een werk, waartoe reeds geruimen tijd geleden het plan is gemaakt en waarbij werkloozen worden tewerkgesteld tegen een loon, niet beduidend lager dan het gewone standaardloon, terwijl bij de uitvoering de gemeente geen of nagenoeg geen nadeel lijdt door het feit, dat zij voor de uitvoering van het werk gebruikt heeft werkloozen, dan is er sprake van arbeid in loondienst en mitsdien de Invaliditeitswet van toepassing. Zoo besliste de Centrale Raad van Beroep met betrekking tot het in gereedheid brengen van terrein in Den Haag met het oog op den voorgenomen bouw van een H.B.S. (Beslissing van 26 Juni 1924).

Wanneer er echter zeer belangrijke bedragen door Rijk en gemeente moeten worden betaald voor het uitkeeren van het arbeidsloon bij wijze van subsidie, terwijl het werk wordt stopgezet in jaargetijden, waarin voldoende werkgelegenheid aanwezig is en tewerkgestelden niet meer worden toegelaten, zoodra blijkt, dat elders werk voor hen te vinden is — dan neemt de practijk aan, dat er niet van loondienst maar van steunverleening moet worden gesproken. Zoo besliste de Centrale Raad van Beroep bij zijn beslissingen van 1926 met betrekking tot de bekende werkverschaffing van de N.V. Ontginning-Mij „De-Drie Provinciën” te Drenthe en Groningen en van de Vereeniging „De Biesbosch” in den Zuid-Hollandschen Biesbosch.

Deze grens is vrij vaag. Maar duidelijk is toch, dat de administratieve colleges van oordeel zijn, dat onder de bepalingen van de Invaliditeitswet niet vallen tewerkgestelden, ten aanzien van wie de Overheidsbemoeiing meer het karakter vertoont van armenzorg dan van een gewone economische handeling.

* * *

Is het nu gewenscht, dat ook de tewerkgestelde, die onder de steuntrekkers gerekend moet worden, gebracht wordt onder de bepalingen van de Invaliditeitswet?

Wanneer wij op socialistisch standpunt stonden, zouden wij die vraag zonder eenig voorbehoud bevestigend beantwoorden. Voor den socialist behoort de ondersteuning der behoeftigen zooveel mogelijk ten laste van de „gemeenschap” te worden gebracht. En zeer speciaal in geval van werkloosheid. De werkloosheid is — in den gedachtengang naar socialistischen trant — toch niet anders dan een gevolg van het kapitalistisch stelsel, hetwelk de Overheid door haar wetgeving en bestuur sanctioneert. Derhalve is de Overheid verantwoordelijk voor de nadeelige gevolgen, die voor een deel der ingezetenen uit dit stelsel voortspruiten. De werkloozen hebben daarom het recht van de Overheid *werk* te verlangen en, als er geen werk is, zonder arbeidsprestatie van Overheidswege, dus ten laste van de gemeenschap, te worden gesteund. En het ligt dan ook volkomen in die lijn, dat de Overheid niet alleen tijdelijke, oogenblikkelijke behoefte van de werkloozen voor haar rekening neemt, doch ook door rentebetaling of Staatspensioen voor hun toekomst zorgt.

Die opvatting staat echter lijnrecht tegenover de antirevolutionaire. Naar antirevolutionaire opvatting is de werkloosheid, gelijk trouwens alle andere maatschappelijke ellende, niet het gevolg van een bepaald maatschappelijk stelsel, veel minder het gevolg van het optreden van de Overheid — al wordt natuurlijk niet ontkend, dat het optreden van de Overheid op deze maatschap-

pelijke verschijnselen van invloed kan zijn en daarom allerminst bestreden, dat er een rechtsgrond aanwezig is voor het verleenen van Overheidssubsidie tot versterking van het particulier initiatief inzake werkloosheidsvoorziening — doch het gevolg van de zonde. De maatschappij heeft naar Gods bestel een eigen zelfstandig leven evenals de Overheid. Het is de roeping der Overheid om dit maatschappelijk leven te beschermen en te bewaren tegen de ontbindende doorwerking van het kwaad. Doch in eerste instantie ligt het op den weg der maatschappelijke organen zelf, zorg te dragen voor hare leden.

Daarom legt de antirevolutionaire politiek steeds den nadruk op versterking van het verantwoordelijkheidsbesef van de personen, maar ook van de instellingen. De zorg voor werkloosheid behoort in eerste instantie tot het bedrijfsleven zelf; eensdeels tot de roeping van de arbeiders, maar anderdeels ook tot die van de ondernemers, die in het bedrijfsleven de leiding geven. En wanneer deze allen in gebreke blijven of niet in staat zijn in de werkloosheid te voorzien, eerst dan zal het de roeping van kerken en liefdadige instellingen zijn om middelen te verschaffen tot leniging van den nood; doch pas, wanneer al deze in gebreke blijven en ook geen bloedverwanten of vrienden hulp bieden, ligt het op den weg van de Overheid rechtstreeks hulp te verschaffen.

Deze opvatting ligt ook aan onze wetgeving ten grondslag. Ook de Armenwet plaatst den Overheidssteun in rangorde achter die van bloedverwanten, kerken en particulieren. En bovendien gaat die wet uit van het beginsel, dat de steun niet op uniforme wijze aan alle behoeftigen wordt verleend, doch verstrekt wordt „in zoodanigen vorm en zoodanige mate, als met het oog op de behoeften en de persoonlijke eigenschappen in verband met de omstandigheden van den arme het meest gewenscht is om hem wederom in staat te stellen, in het onderhoud van zich en zijn gezin te voorzien”. En dan bepaalt die wet verder in de tweede alinea van art. 29: „aan armen, die tot arbeiden in staat zijn, wordt ondersteuning zooveel mogelijk gegeven in den vorm van loon voor arbeid”.

Uit dit laatste blijkt wel zeer duidelijk, dat de tewerkgestelden bij de werkverschaffingen rechtens onder de Armenwet moeten worden gerekend, voorzover ze althans niet zijn te beschouwen als gewone arbeiders in loondienst.

Nu is het waar, dat de practijk gedurende de laatste jaren zich hieraan niet houdt. De werkverschaffing gaat, gelijk dit trouwens ook bij andere vormen van steunverleening ten behoeve van werkloozen het geval is, vaak niet uit van de organen, daartoe door de Armenwet aangewezen, doch van bijzondere commissies of instellingen, die hun middelen daartoe rechtstreeks uit de Overheidskas putten, of van Overheidswege worden gesubsidieerd. En ook een stelsel, waarbij, zooals tegenwoordig veelal geschiedt, naar vaste normen aan de tewerkgestelden een uitkeering wordt gedaan, strookt weinig met den eisch van de Armenwet en rekening te houden met de individueele omstandigheden van den gesteunde.

Dit alles vindt echter zijn oorzaak in de buitengewone omstandigheden, die gedurende vele jaren de arbeidsmarkt hebben beheerscht. En die buitengewone omstandigheden waren ook in vele gevallen een afdoende rechtsgrond voor exceptioneele regelingen.

Wat echter gedurende vele jaren buitengewoon was, is geleidelijk het normale geworden. Meer en meer is de overtuiging aanvaard, dat de tegenwoordige werkloosheid geen crisisverschijnsel meer is, doch een, hoewel betreurenswaardige, toch normale last, die ons modern maatschappelijk leven te torsen

heeft. En daarom kan men niet langer aan deze buitengewone maatregelen blijven vasthouden, maar behoort men zoo spoedig mogelijk terug te keeren tot de beginselen van de Armenwet.

En let men nu op die beginselen, dan is het duidelijk, dat het opnemen van een bepaling in de Invaliditeitswet, volgens welke ook de tewerkgestelden, voorzover steuntrekkers, onder de verzekeringsplichtigen moeten worden gerekend, niet aanbevelenswaardig is. Deze beginselen eischen, dat de organen voor steunverleening zoo ruim mogelijk rekening houden kunnen met de individueele omstandigheden der gesteunden. En zulks in het belang in de eerste plaats van de gesteunden zelf, maar ook in het belang van de maatschappij in haar geheel. Juist in dit individueel onderzoek en dit zich aanpassen bij de resultaten van het onderzoek ligt een krachtige prikkel voor den gesteunde tot eigen krachtsinspanning. Wel is dit onderzoek voor den gesteunde zelf niet aangenaam, althans niet in de meeste gevallen. Doch juist in het kunstmatig wegnemen van dit onaangename ligt een gevaar voor onzen tijd. En onzerzijds moet daarom niet worden medegewerkt om het beginsel van de Armenwet, zij het ook voor een bepaalde groep der ingezetenen, opzij te zetten.

Hierbij komt trouwens nog deze praktische overweging, dat het verplicht stellen van het plakken van rentezegels ook voor tewerkgestelde steuntrekkers in het vervolg de werkverschaffing bemoeilijken kan. Algemeen wordt erkend, dat de werkverschaffing nog een van de beste vormen van steunverleening is. Doch anderzijds is het waar, dat als regel de werkverschaffing vrij kostbaar is; zóó kostbaar zelfs, dat men er dikwijls de voorkeur aan geeft steun te verstrekken zonder arbeid. Gaat men nu bovendien nog de gemeenten, die zich opofferingen getroosten om arbeiders te werk te stellen, de verplichting opleggen niet alleen te voorzien in hun oogenblikkelijk levensonderhoud, maar bovendien door zegelplakken voor de toekomst van de tewerkgestelden te zorgen, dan is het gevaar niet denkbeeldig, dat het animo om werkverschaffingen te ondernemen belangrijk zal verflauwen.

Een andere vraag is, of het aanbeveling verdient, dat de wet nauwkeurig aan geeft welke tewerkgestelden wel en welke tewerkgestelden niet onder de bepalingen van de Invaliditeitswet moeten worden gerekend.

Dit zou neerkomen op een nadere uitwerking van het begrip „arbeider” van art. 4 der Invaliditeitswet.

Indertijd heeft echter de Regeering dit wijselijk niet gedaan. Het zou waarschijnlijk in de practijk tot moeilijkheden aanleiding hebben gegeven.

En ook met het oog op de werkverschaffing zouden wij dit niet willen aanbevelen. De omstandigheden zijn zóó uiteenlopend, dat een algemeene maatstaf moeilijk is aan te leggen zonder gevaar voor onbillijkheid. Of men moet de omschrijving zoo ruim maken, dat men er alle kanten mee heen kan. Maar dan zou ze ook practisch geen beteekenis hebben en bleef de zaak precies gelijk ze nu is.

Wij moeten daarom vertrouwen op het beleid en op de voorzichtigheid van de verzekeringsorganen, wier taak het is de beteekenis van het begrip „arbeider” toe te passen op de practijk. En al mogen die beslissingen, waarvan wij boven enkele hebben vermeld, ook niet alle onberispelijk worden geacht en niet altijd

getuigen van een vaste lijn, het wil ons toch voorkomen, dat in het algemeen de onderscheiding, die de Centrale Raad van Beroep maakt, juist kan worden genoemd.

Ook kan men vragen, of het dan niet wenschelijk is, dat de gemeenten of instellingen van burgerlijke armenzorg, die arbeiders tewerkstellen, zij het dan ook onverplicht, zorg dragen, dat er zegels worden geplakt.

Dit kan inderdaad van groot belang zijn. Men moet echter niet vergeten, dat het bij de voorziening in de werkloosheid allereerst gaat om een leniging van den oogenblikkelijken nood. Dit kost al zeer veel inspanning aan de publieke kassen. Men lette slechts op den zwaren druk, die de gemeentelijke fiscus in vele gemeenten, juist tengevolge van de heerschende werkloosheid, aan de ingezetenen moet opleggen. In die omstandigheden moet, wat het zwaarst is, ook het zwaarst wegen.

Met het oog daarop maakt dan ook de Regeering bij het verleenen van subsidie ten behoeve van de werkverschaffing bezwaar tegen het zegelplakken van gemeenten ten behoeve van de tewerkgestelden, die van het Rijkssubsidie indirect profijt trekken. Ze veroorlooft aan de gemeente alleen aan de tewerkgestelden eenige tegemoetkoming te geven, teneinde hen in staat te stellen om *zelf* met het plakken van zegels voort te gaan. Doch niet meer dan een bedrag van f0.25 per week. De Regeering beschouwt dus blijkbaar de van Rijkswegen gesubsidieerde werkverschaffing als een aangelegenheid van armenzorg, die buiten de bepalingen van de Invaliditeitswet valt.

¹⁾ Wij wijzen speciaal op de beslissing van den Raad van Beroep te Den Bosch van 3 Jan. 1923 (Adm. Beslissingen 1923 pag. 90), van den Centralen Raad van Beroep van 26 Juni 1924 (A.B. 1924 pag. 492), 14 Januari 1926 (A.B. 1926 pag. 337) en 28 Januari 1926 (A.B. 1926 pag. 339).

HANDELSPOLITIEK

DOOR

PROF. DR. P. A. DIEPENHORST.

I.

Rechts tegen links stond het telkens, wanneer den laatsten tijd de vraag van de tariefs-herziening in den politieken strijd werd betrokken. Nog stierf niet weg het sombere geluid van de wanhoopskreet over „dure klompen en petten” door liberale en socialistische bestrijders van het Ministerie KUYPER aangeheven. Eén en onverdeeld keerde zich de linkerzijde tegen de plannen van Minister HARTE en die zelfde eensgezindheid kwam in 1913 bij de verwoede oppositie tegen Minister KOLKMAN's tariefs-herziening aan den dag.

Zelfs in kalmer dagen werkte die antithese in het parlement door. Aan het onschuldige Schoenenwetje durfde niet één afgevaardigde uit het linkerkamp zijn stem geven. Rechts tegen links werd in Tweede en Eerste Kamer de strijd over COLIJN's Tariefwet in 1925 gestreden. De verzoevende stemmen uit het linkerkamp, die zich buiten de Kamer deden hooren, van PROF. TREUB, van den heer MAAS, van den heer DE KANTER in het *Haagsch Maandblad* vonden in ons parlement geen weerklank.

Het verschijnsel valt niet te loochenen, dat, wanneer de laatste jaren de handelspolitiek in den staatkundigen strijd werd ingedragen, de rechterzijde, ook de antirevolutionaire partij ijverde voor een gaan in meer beschermende richting, terwijl de linkerzijde het zoogenaamde vrijhandelsvaandel omhoog hief. Dat liberaal en vrijhandelaar identieke begrippen zijn, werd door meer dan één vrijzinnig orgaan openlijk beleden.

Wat in vroeger jaren groot was in de liberale gelederen rekende het zich een eere voorvechter voor het vrijhandelsbeweeg te zijn. Zeker daar waren uitzonderingen; wij denken aan Kamerleden als Mr. PIJNAPPEL, die schreef zijn kostelijke boekje *Arbeid en bescherming*, ZIJLMA en VAN KERCKWIJK, practici als VAN DUSSELDORP, STRUVE, ASSENDELFT DE CONINCK, VEDER, VAN STOLK, OBREEN e. a. Evenwel zijn deze uitzonderingen onder de liberale politici met den vinger evenzoo aan te wijzen als de afwijkingen in den socialistischen kring, waarvan het Eerste Kamerlid de heer H. POLAK, een der doorluchte exempels is!

Bestaat nu inderdaad gerechtvaardigde reden voor deze tegenstelling?

Dwingt ons antirevolutionair beginsel tot een vast, onveranderlijk bescheid op de vraag, vrijhandel of bescherming?

Twee richtingen zijn aan te wijzen, die de beslissende keuze hebben gedaan en voor de leer van den absoluten vrijhandel optrekken. Economisch liberalisme en socialisme ontmoeten hier elkaar. Na de uiteenzetting van de beweegredenen, die deze stroomingen tot haar oordeel leidden, wordt eigen standpunt afgebakend.

Over het economisch liberalisme wordt eerst gehandeld.

Reeds op de wetenschappelijke samenkomst der Vrije Universiteit op 2 Juli 1924 poogden wij aan te toonen, dat de absolute vrijhandelsleer in het leven is geroepen door de deïstische beschouwing, welke in haar dwepen met natuurwetten het beginsel der staatsonthouding op economisch gebied bepleitte.

In vroeger eeuwen was geen sprake van eene principiële huldiging der vrijhandelsleer. De bevoegdheid, de plicht der Overheid, om door de regeling van in- en uitvoer het nationaal voortbrengingsleven te steunen, werd niet ontkend. Het woord „vrijhandel” kwam destijds wel voor, maar had andere beteekenis. Historische onderzoekingen leeren, dat de eisch het eerst gesteld werd in eene petitie van Engelsche kooplieden, die in 1599 verlof vroegen om op de Weser en de Elbe ongehinderd met Duitschland handel te drijven. Wanneer destijds de leuze „vrijhandel” werd aangeheven, bedoelde men het haar een protest tegen de privileges, de monopolies der handelscompagnieën.

Anders werd het in de achttiende eeuw. Onder invloed der deïstische beschouwing werd de meening verkondigd, dat bij onbeperkt vrije concurrentie tusschen volken en individuen de grootst mogelijke welvaart zou worden bereikt. Reeds vóór deze opvatting in het optreden van de physiocratische school en de liberale richting haar volle uitwerking vond, werd door enkele voorloopers de deïstische gedachte in deze richting opgesteld. Vooral bij de Engelsche auteurs VAN DER LINT en TUCKER wordt dit sterk aangetroffen.

De eerste publiceerde in 1734 zijn *Money answers all things*, waarmee hij aan het traditioneele mercantilisme zijner dagen ontrouw wordt. Uit kracht zijner deïstische levensopvatting verdedigt hij herhaaldelijk de stelling, dat door den Wereldschepper alles wijs is ingericht om de menschen de aardse gelukzaligheid te doen bereiken. De mensch zondigt, indien hij poogt deze natuurlijke orde te verbreken.

„Daarom, indien God zoo wijs en genadig heeft gezorgd voor alle schepselen, onder ons . . . , zoo is het toch wel ongerijmd, zich voor te stellen, alsof Hij de dingen zóó zou hebben ingericht, dat ongeluk in welke mate ook, onvermijdelijk den Mensch zou moeten treffen, dien hij geplaatst had aan het hoofd van al zijn werken in de wereld.” „Buitendien heeft ongetwijfeld de Schepper der wereld even goed een oog gehad voor een behoorlijk en voldoende evenredig gedeelte in de behoefte van den

mensch, en wat de aarde verder ter zijner behoefte voortbrengt, als Hij gedaan heeft in al het overige van zijn werken”.

Met een beroep op de onvermijdelijke natuurwetten, die zich in het wereldgebeuren doen gevoelen, verdedigt VAN DER LINT de noodzakelijkheid van den vrijhandel.

Gelijke gedachten ontwikkelt JOSIAH TUCKER (1712—1799). Het vrijhandelsbeginsel vloeit voor hem voort uit de geboden der religie. In zijn *Letter to Edmund Burke* heette het:

„Wat mij betreft ik ben diep overtuigd, dat de wetten van den Handel, wanneer zij goed begrepen worden, volkomen samenvallen met de wetten der moraal; beide voortspruitende uit hetzelfde goede wezen, welke zijn genade aan al zijn werken toont”.

Elders schrijft hij:

„Onze gemeenschappelijke Vader en ons aller Heer beziet al zijn kinderen en onderdanen met eenzelfde oog van teederheid en welwillendheid; opdat wij er vast van overtuigd zouden zijn, dat in zijn plan, waarnaar hij de wereld inricht, de staatkundige belangen der volken niet tegenovergesteld kunnen zijn aan de moreele plichten van humaniteit en liefde, welke hij overal en altijd heeft voorgeschreven”. „De Voorzienigheid heeft ons nimmer voorbestemd als roofdieren, om elkander te verscheuren en te verslinden; maar juist daartegenover, datgene wat altijd een sociale plicht is in moreelen zin, dat was evenzoo door onzen wijzen en genadigen Schepper voorbestemd, opdat dit ons werkelijk, kostbaar en nationaal belang zou zijn in de dingen, die den handel betreffen”. „De werken van God zijn alle gelijkvormig, alle in het belang van den mensch, en zij kunnen niet aan elkander tegenovergesteld zijn”.

De Voorzienigheid — zoo luidt zijn betoog — heeft in hare wijsheid de natuurlijke grondslagen voor den vrijhandel geschapen. Daar is bij de volkeren verscheidenheid in natuurlijke gesteldheid en geestelijke eigenschappen. De Franschen bezitten een levendiger temperament dan de in bezonnenheid uitmuntende Engelschen en zijn daardoor meer tot de vervaardiging van weelde-artikelen geschikt. De Voorzienigheid heeft de mogelijkheid van internationalen ruil geschapen en waarborgt nu ook verder, dat het handelsverkeer zich vrijelijk kan ontplooiën. Immers den mensch is het instinct naar nieuwe, vreemde dingen ingeschapen en daardoor zullen de voortbrengselen der verschillende landen buiten de grenzen een voldoende afzetgebied vinden. Onderlinge nationale afgunst wordt daardoor overwonnen en op de door de Voorzienigheid zelve geschapen natuurlijke grondslagen bloeit de vrijhandel.

Wat hier onsystematisch en niet geheel doordacht ten gunste van den vrijhandel werd aangevoerd, groeide in den kring der physiocraten en van de liberale school uit tot eene volledige vrijhandelsdoctrine. Door de Voorzienigheid was elk land tot de productie van bepaalde artikelen aangewezen. Door onbeteugeld vrije concurrentie tusschen landen en volken zou de meest harmonische orde in het leven worden geroepen.

Het jagen naar den vrijhandel was een onderdeel van het veel breeder streven, dat met het „laissez faire, laissez aller” tot uitgangspunt, de Overheid van alle inmenging van het economisch leven wilde ontslaan. Nooit zou de vrijhandelsbeweging zoo breedten omvang bereikt hebben, indien zij geen steun had ontvangen in de wijsgeerige beschouwing dier dagen.

De lofredenaars van de harmonieuse orde, door de vrije concurrentie geschapen, staan ook vooraan in den vrijhandelsbeweging. De geniale, nuchtere geest van ADAM SMITH behoedde hen voor al te star doctrinarisme en deed hen onderscheidene afwijkingen van het vrijhandelsprincipe toestaan.

Zijn theoretische voorliefde verhinderde hem niet in het vierde boek van zijn *Rijkdom der volken* eene verdediging van de Acte van Navigatie als „the wisest of all the commercial regulations of England”, den protectionistischen maatregel bij uitnemendheid, te leveren, die zijn commentator, veel zuiverder in de leer, tot eene berisping in eene booze noot verleidt. De meeste zijner volgelingen wisten dan ook in hun verheerlijking van het vrijhandelsdogma geen maat te houden.

BASTIAT, de man der „harmonies économiques”, was tegelijk „de Achilles van den vrijhandel”. Van hem stamt de lyrische ontboezeming: „Libre Echange! C'est un de ces mots qui soulèvent des montagnes. Il n'y a pas de sophisme, de préjugé, de ruse, de tyrannie qui lui résiste. Il porte en lui même et la démonstration d'une Vérité, et la déclaration d'un Droit, et la puissance d'un Principe”.

DUNOYER, die in zijn kamp tegen de overheidsbemoeiing zoo ver ging, dat hij alle verplichte examens van staatswege voor het bekleeden van beroepen afkeurde, was de „freetrader” bij uitnemendheid.

BAMBERGER, de bittere bestrijder van alle Sozial-politik, zag in beschermende rechten eene der boosaardigste uitingen van staats-socialisme.

JOHN BRIGHT, die in 1847 in naam der economische vrijheid tegen de Arbeidswet stemde, was een der erkende hoofden van de Engelsche agitatie tegen de korenrechten.

Met welk een fanatisme de vrijhandelsleuze werd uitgedragen, blijkt wel uit het woord van den anderen leider, van RICHARD COBDEN: „Wat Jeruzalem voor den oorsprong onzer religie, Mekka in de oogen der Mohammedanen is, dat zal Manchester voor den historicus blijven: de geboorteplaats en het middelpunt der grootste zedelijke beweging sedert de uitvinding der boekdrukkunst”.

Dat religieuze element treft ons vooral in de beschouwingen van JOHN PRINCE-SMITH. Zijn *Ueber Handelsfeindseligkeit* eindigt hij met de woorden: „Die schaffende Thätigkeit in ihrer Freiheit beschränken, heisst: das Walten des göttlichen Schöpfungswerks hemmen; — sie der Freiheit berauben, um sie zu bevormunden und zu leiten, heisst: durch menschliche Einsicht die Vorsehung vertreten wollen”.

In zijn nalatenschap werd het onvoltooide handschrift gevonden van

een werk, waarin hij de uitwerking zijner deïstische levensopvatting op het vraagstuk der handelspolitiek meer systematisch gaf. De titel reeds is merkwaardig: *The laws of Production and Distribution of Wealth, considered as Illustrations of Divine Providence*.

Zoo is dan het vrijhandelsdogma een erfstuk van het economisch liberalisme, gelijk zich dit onder invloed van de deïstische beschouwing gevormd heeft. De leer van de staatsonthouding is thans vrijwel prijsgegeven, maar een der gevolgtrekkingen van deze leer, het vrijhandelsprincipe, is in Nederland door verschillende beteekenende groepen aangehouden. Wel is waar, wordt het niet meer gebaseerd op de wijsgerige overtuiging van voorheen, doch krachtens economische bewijsgronden verdedigd. Evenwel staat die verdediging, ten deele onbewust, nog wel degelijk onder den ban van de oude liberalistische dwalingen.

Dit blijkt, zoo acht wordt geslagen op enkele uitspraken uit het vrijhandelskamp, op de klassieke argumenten der vrijhandelsleer.

Het blijkt uit merkwaardige uitspraken. Twee voorbeelden voeren wij aan.

In *De Economist* van 15 Januari 1921 schreef Prof. C. A. VERRIJN STUART een artikel *Valuta en bescherming*: „Zeker is stabiliteit in de waarde der Deutsche geldeenheid nog geenszins bereikt. Echter zijn er toch teekenen, dat deze begint te worden verwezenlijkt en dat althans de voortdurende daling thans met kracht wordt tegengegaan. Er is laatstelijk eene neiging tot stijging merkbaar, welke, juist omgekeerd, den uitvoer uit Duitschland remt en den invoer daarheen prikkelt”. Zoo bestond volgens hem geen aanleiding om op grond van de Deutsche valuta zich tegen den invoer uit Duitschland door beschermende maatregelen te dekken.

Dit werd geschreven in een periode, toen de oude mark nog stond op 4,75; toen klonk de profetie dat daling was uitgesloten en veeleer stijging aanstaande was. Welke minimale verdunning waarheid in deze profetie stak is door de latere gevolgde duizelingwekkende daling van de mark bewezen. Die verdunning ontwaren wij ook in hetgeen op deze profetie volgt en voor ons thans hoofdzaak is. Wij bedoelen de verzekering: „Concurrentie is niet anders dan een wedstrijd in dienstbetoon. Het ware een brutaal stukje een zoodanigen wedstrijd thans hinderpalen in den weg te gaan leggen”.

Dergelijke hooghartige verheerlijking van de vrije concurrentie past alleen in den mond van hem, die zich aan het oud-liberale vrijheidsbegrip niet wist te ontworstelen. Van „een wedstrijd in dienstbetoon” wordt hier gewaagd, maar dan toch van geen complimenteusen wedstrijd, geen „combat de générosités”. Veeleer van een wedstrijd, die wondt en doodt, die verwoest en vernielt. De herinnering rijst aan het snijdend woord van KINGSLEY, die hoonde de zoete concurrentie, de hemelsche maagd, wier verheerlijking een reeks van gruwelen veroorzaakte.

Een ander voorbeeld wordt ontleend aan een artikel van Prof. VAN GIJN

over *Internationale regeling van arbeidsvoorwaarden in Sociale Voorzorg*, van Sept. 1922. Een bestrijding wordt geleverd van de internationale arbeidswetgeving, die al te zeer geleid wordt door de gedachte „dat men door internationale overeenkomsten de economische nadeelen kan wegnemen van sociale maatregelen, welke de productie belemmeren”. „De meening is” — volgens hem „van zuiver protectionistischen huize en heeft haar ontstaan te danken aan de verderfelijke neiging om het economische leven bij kleine stukjes te beschouwen en aan te nemen, dat wat dan toevallig — en meestal maar tijdelijk — eens voor een of meer duizendste deelen van het geheel waar is, nu ook voor alle de duizend duizendste deelen blijvend waar zal zijn”.

In de internationale arbeidswetgeving ziet Prof. VAN GIJN een waandenkbeeld van denzelfden aard als de heffing van beschermende rechten. In beide wreekt zich dezelfde miskenning van den economischen grondslag van het internationaal ruilverkeer. Hetzelfde land, dat zoo zwaar zondigde door zijn protectionistisch tarief, beging ook den misslag in 1890 de eerste internationale arbeidsconferentie saam te roepen.

Dergelijke uitspraken evenals de wijze waarop op het Derde Internationaal Vrijhandelscongres, te Amsterdam in 1921 gehouden, over het werkloosheidsvraagstuk werd gehandeld, toonen aan hoe sterk de zuurdeesem van het economisch liberalisme nog doorwerkt.

Zoo kan het niet worden ontkend, dat de verdediging van den vrijhandel een uitvloeisel is van de oud-liberale economie.

Liberaal en vrijhandelaar, zijn voor velen gelijkklinkende begrippen, zoo sterk, dat de *Nieuwe Courant* van 15 Juni 1911 schreef:

„Maar bovendien blijven wij als liberalen het recht vindiceeren om het beginsel van den vrijen handel hoog te houden als rechtstreeks voortvloeiende uit en onverbreekbaar samenhangende met de grondbeginselen van het liberalisme. Elk vrijzinnig man kan met de meeste gerustheid voor den vrijen handel opkomen op grond en in naam van de *vrijzinnige* beginselen die hij belijdt.

Als dan ook een liberaal tegen de tariefplannen van de Regeering protesteert met de verklaring: Ik ben liberaal en daarom vrijhandelaar en daáárom bestrijder van het ontwerp-KOLKMAN en daarom tegenstander van het kabinet-HEEMSKERK — dan heeft hij daarin volkomen gelijk. Dan is hij slechts consequent en oprecht en in geen enkel opzicht „vertroebelt” hij zoo doende het debat over die plannen”.

Daarom kwalificeerde in Mei 1915 *Het Vaderland* de benoeming van Mr. RUTGERS tot burgemeester van Boskoop als een slag in het aangezicht van het liberalisme, omdat de Boskoopsche liberale kweekers volbloed vrijhandelaren waren. Daarom was alles, wat groot was in liberale kringen, met enkele loffelijke uitzonderingen, tegelijkertijd ook kampioen voor den vrijhandel.

Dat oude economische liberalisme bespeuren wij eveneens in de argu-

menten, waarmee het pleit ten gunste van den vrijhandel wordt gevoerd. Telkens staan wij voor het natuurwettelijk, het kosmopolitisch element, dat in de leerstellingen der liberale school moet worden gewraakt.

Daar is het argument der internationale arbeidsverdeeling, door RICARDO ontwikkeld in de klassieke zinsnede: „Onder een stelsel van volkomen vrijhandel, wijdt elk land natuurlijkerwijs zijn kapitaal en arbeid aan die bedrijven, welke voor ieder het voordeeligst zijn. Dit najagen van individueel voordeel is bewonderenswaardig saamgekoppeld met het algemeen welzijn. Door het aanmoedigen van arbeidzaamheid, het beloonen van vindingrijkheid en het voordeeligst aanwenden van de bijzondere, door de natuur geschonken krachten, verdeelt het den arbeid het meest doelmatig en economisch; terwijl het, door de generale massa van voortbrengingsprocessen te vergrooten algemeene welvaart verspreidt en door één gemeenschappelijken band van belang en verkeer de geheele volkeren-maatschappij over de beschaafde wereld saambindt”. Ontleedden wij het argument nader dan zou als hoofdbezwaar worden ontwikkeld dat averechts kosmopolitisme hier de begrippen van volkshuishouding en nationale productie doet vervangen in die van wereldhuishouding en wereldproductie.

Diezelfde bedenking raakt een tweede argument: vrijhandel zal den wereldvrede brengen. Het devies der Cobdenclub, die in onbreekbare trilogie vereenigt: *Free Trade, — Peace, — Good will among nations*, vertolkt een grondgedachte onzer vrijhandelsbeweging. Richtsnoer blijft het woord van RICHARD COBDEN: „Naar mijn meening zal het vrijhandelsbeginsel op de moraal der wereld inwerken, als het beginsel der zwaartekracht op het heelal — de menschheid te zamen brengend, opheffend den naijver door ras, taal en afstamming veroorzaakt, zal het ons vereenigen in verbonden van eeuwigen vrede. Ik geloof dat het verlangen naar, en de bestaansreden van reusachtige legers en groote vloten zal verdwijnen. Ik ben er van overtuigd, dat dergelijke dingen zullen ophouden noodig te zijn of gebruikt te worden, zoodra de menschheid één gezin wordt en ieder de vruchten van zijn arbeid vrijelijk uitwisselt tegen die van zijn medemensen”. Ook na den wereldoorlog bleef men aan de vreedestichtende kracht van den vrijhandel geloof hechten en niemand minder dan de groote pacifist NORMAN ANGELL kwam op het Internationaal Vrijhandelscongres te Amsterdam de vergaderden waarschuwen tegen *The moral and psychological roots of protectionism*.

Ook in een derde bewijsgrond, het zoogenaamde in- en uitvoerargument treft het vitium originis, dat de vrijhandelsleer aankleeft. De stelling, dat vermindering van den invoer noodzakelijk moet leiden tot daling van den uitvoer, dat beschermende rechten op den export van het land, hetwelk ze heft, een remmenden invloed moeten oefenen, wordt gedragen door een overspanning van de gedachte eener algemeene belangen-solidariteit der volkeren.

Eindelijk treedt de oude Manchester-leer wel zeer sterk naar voren in

het zoogenaamde verdoovingsargument. Het is gebouwd op de rede-
neering dat van een beschermend stelsel een verslappende, verdoovende
invloed uitgaat. Is een bedrijfstak aan buitenlandsche mededinging ont-
trokken, dan verslapt de veerkracht. Leunend op den arm van den staat
slaapt men in; geen prikkel bestaat om zich door het benutten van de
nieuwste vindingen en het uitgaan op veroveringen een eerepositie te
verwerven.

Broeikasplantjes moeten niet in het leven worden gehouden. „Uitzieken”
is het parool. De vallei der malaise moet ten volle worden doorwandeld.
Dit zijn de klanken, die ook thans uit het vrijhandelskamp worden vernomen.
Zij waren begrijpelijk in eene periode, toen de „klappermans-
staat” opgeld deed. Dat ze ook thans nog worden vernomen is eene
inconsequentie, die klaar toont, hoe diep de principiëel valsche opzet
van de vrijhandelsgedachte in het economisch denken is ingevreten.

Werkt de kosmopolitische zuurdeesem door in den gedachtengang
dergenen, die onder invloed van het economisch liberalisme staan, ook
bij een gansch andere groep moet die fout in haar beschouwingen over
de handelspolitiek worden gewraakt.

Wij bedoelen de aanhangers der marxistische richting. Handelspolitiek
en fiscale vraagstukken zijn in de oudere socialistische literatuur ietwat
stiefmoederlijk bedeed. Niet ten onrechte klagen GOLDSCHIED in *Staats-
sozialismus oder Staatskapitalismus* en Dr. WILHELM GERLOFF in *Steuer-
wirtschaft und Sozialismus*, dat de marxistische theorie zich om deze
vragen het minst bekommerde.

Dat vloeide voort uit de vijandschap tegen den staat, waarmee men
alle gemeenschap wilde mijden. Dat hing eveneens saam met het radicale
klassenstrijdstandpunt, hetwelk in de belastingkwestie wel eene aan-
gelegenheid zag, die de kapitalisten en den burgerstand interesseerde,
maar welke arbeiders totaal koud moest laten.

Eene uitgewerkte leer gaf MARX en gaf het Marxisme niet, maar toch
werd niet alle nadere informatie onthouden.

Van huis uit heeft socialisme zijn actie niet aanstonds met beslistheid
aan eene bepaalde handelspolitiek vastgestrengeld. Een der oudste
documenten is de *Rede über die Lage des Freihandels*, achter de Deutsche
uitgave van *Misère de la philosophie* als aanhangsel opgenomen. Waar-
schijnlijk heeft MARX de rede eerst gereed gemaakt voor het internationaal
vrijhandelscongres, 16—18 September 1847 te Brussel gehouden, waar
hij echter niet het woord bekwam. Daarna heeft hij haar meer uitgewerkt
voor de Democratische vereeniging te Brussel, waar hij ze 9 Januari 1848
uitsprak.

Met zeker cynisme bestrijdt hij èn vrijhandelsleer èn protectionisme,
die eigenlijk raken een kamp tusschen grondbezitters en fabrikanten,
waartegenover de arbeiders zich vrij neutraal kunnen stellen.

„Es könne den Arbeitern gleich sein, ob sie freihändlerisch gebraten

oder schutzzöllnerisch gesotten wurde". Slechte dingen vertelt hij van de fabrikanten en hun vrijhandelsstelsel: „Wenn die Grundbesitzer unsere Knochen verkaufte, so würdet ihr Fabrikanten die ersten sein, sie zu kaufen, um sie in eine Dampfmühle zu werfen und Mehl daraus zu machen".

In weerwil echter van die schijnbare onverschilligheid, wordt aan het slot der rede voor den vrijhandel gekozen in deze vermaarde zinsneden: „Aber im Allgemeinen ist heutzutage das Schutzzollsystem konservativ, während das Freihandelssystem zerstörend wirkt. Es zersetzt die früheren Nationalitäten und treibt den Gegensatz zwischen Proletariat und Bourgeoisie auf die Spitze. Mit einem Wort, das System der Handelsfreiheit beschleunigt die Revolution. Und nur in diesem revolutionären Sinne, meine Herren, stimme ich für den Freihandel".

Het standpunt is duidelijk: voor den vrijhandel kiest MARX, omdat daardoor het revolutionaire ontbindingsproces der volkeren verhaast wordt. Toen het revolutionaire en kosmopolitische beginsel radicaal werd beleden, moest het socialisme zich wel in de richting van het vrijhandelsstelsel oriënteren.

Eene sterke opschuiving naar de zijde van den vrijhandel werd eveneens bevorderd door hetgeen in Duitschland geschiedde. BISMARCK had Duitschland zijn protectionistisch stelsel gegeven. BISMARCK was ook de man van de onrechtvaardige socialistenwet, waardoor hij de sociaal-democratie doodelijk zocht te treffen. Het is gemakkelijk verstaanbaar dat de haat tegen deze geweldige zich ook tegen de door hem uitgevaardigde economische maatregelen richtte.

Wel sleet de werking dezer bijkomstige invloeden af, maar niettemin blijft bij degenen, die de Marxistische geboden zuiver wenschen te bewaren, de drang naar de vrijhandelsleer krachtig werken.

Bij hen, die sterk den klop van het marxistisch bloed gevoelen, is de gedachtengang deze: Onvoorwaardelijke, principiële vrijhandelaren zijn de sociaal-democraten. De sociaal-democraten zien in de algemeene aanvaarding van het vrije ruilverkeer de onmisbare grondslag van een doelmatige regeling van de wereldproductie, doelmatige verdeling van de grondstoffen, voortgebracht in de verschillende landen, waar hun voortbrenging met de kleinste aanwending van economische krachten kan plaats hebben. Een en ander als voorwaarden voor de betere voorziening in de menschelijke behoeften, die het socialisme zal brengen. Zij zijn vrijhandelaars, omdat ze sociaal-democraten zijn. Voor beschermende rechten opkomen is in lijnrechten strijd met de klasse-saamhoorigheid en het internationalisme, die, van ouds de roem en de grondpijler der sociaal-democratie uitmaken.

Voor deze meening pleit haar orthodoxe marxistische zuiverheid. MARX was consequent, toen hij, de verscherping der tegenstellingen toejuichend, als revolutionair en kosmopoliet, het vrijhandelsvaandel salueerde. Nu echter veel van hetgeen door hem als wijsheid wordt verkondigd, in

socialistischen kring is prijsgegeven, zien onderscheidenen ook in het vrijhandelsdogma slechts eene historische antiquiteit.

Toen nog het revolutionaire standpunt overheerschte, toen onverzoenlijke strijd tegen de bestaande cultuur het wachtwoord was, toen de klassestaat met al zijn openbaringen ten doode toe werd bestreden, kon ook voor hetgeen zich historisch en nationaal ontwikkelde weinig eerbied worden betoond. Maar sinds het revisionistisch proces voortwoekerde, sinds voor sterke stroomingen in de plaats van het revolutionaire, het evolutionaire beginsel richtsnoer werd, sinds meer aanpassing bij de heerschende orde werd gezocht, verschrompelde allens bij sommigen het oude kosmopolitisme en kan aan de nationale idee achting niet worden onthouden.

Zoo werd de nationale voortbrenging en bevordering van de nationale voortbrenging, mee door het beschermend optreden van den staat, allengs een denkbeeld, dat in den sociaal-democratischen gedachtengang werd ingedragen.

Voor al in de *Sozialistische Monatshefte*, der revisionisten tijdschrift, werden overtuigende pleidooien ten gunste van beschermende rechten uitgebracht. JULIUS KALISKI, WILHELM KOLB, RICHARD CALWER e. a. lieten hun gezaghebbende stem hooren tegen het vrijhandelsfanatisme, dat naar hun oordeel de socialistische kringen had aangetast. Onvermoeid richtte MAX SCHIPPEL in boek en tijdschrift zijn ernstig vermaan tegen de hebberigheid om zich met enkele afgesloten vrijhandelsformules af te maken van het moeilijke probleem. In andere landen openbaarde zich gelijke strooming. Bij ons was eenige kentering merkbaar, toen in de periode der scherpe valuta-concurrentie verschillende voormannen der „moderne” vakorganisatie weigerden halsstarrig vast te houden aan hetgeen door alle landen werd losgelaten. Ook de uitspraken van het socialistische Eerste Kamerlid, den heer HENRI POLAK zijn merkwaardig.

Over het algemeen echter bleef het Nederlandsche socialisme trouw aan de oude vrijhandels-verheerlijking en voor ons land niet het minst heeft bestaansrecht de opmerking van SCHIPPEL, dat de socialisten „allesamt gute Cobdenisten geblieben sind”.

Voor Nederlandsche sociaal-democraten niet het minst zou verhelderend kunnen werken het belangwekkende opstel door Prof. Dr. ALFRED MEUSEL over *Das Problem der äusseren Handelspolitik bei Friedrich List und Karl Marx*, gepaatst in het *Weltwirtschaftliches Archiv* van Januari 1928.

(Slot volgt)

ONZE ONDERWIJZERSOPLEIDING;

OVER HAAR VERLEDEN, HEDEN, TOEKOMST;

DOOR

H. J. VAN WIJLEN.

Het jaar 1848 is een keerpunt in de geschiedenis van ons volks-
onderwijs: het sluit een tijdperk af, het opent een nieuw.

Het onderwijsartikel der herziene grondwet luidt: *Het geven van
onderwijs is vrij, behoudens het toezicht der overheid, en bovendien, voor-
zoover het middelbaar en lager onderwijs betreft, behoudens het onder-
zoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid des onderwijzers*, het een en
ander door de wet te regelen.

Vóór 1848 was het geven van onderwijs in het algemeen, d.i. het
stichten van scholen en het benoemen van onderwijzers en het verder in-
richten en besturen der school niet vrij, o. a. niet voor kringen van ouders.

In de Middeleeuwen, toen ook reeds lagere scholen opkwamen, hadden
Overheid en Kerk het recht van schoolstichting aan zich getrokken, soms
hadden zij er om gestreden, vaak elkaar gevonden; zij hadden de recht-
buit gedeeld en dreven saam de zaken. Het oerrecht der ouders, te be-
slissen, wie hun kinderen zou onderwijzen, was en bleef enkel het recht
der edelen en rijkere.

De Reformatie brengt in de machtsverhoudingen weinig of geen
wijziging. Evenmin in de leerplans: de school wordt catechismus- en
leesschool; in de steden wordt de rij der vakken in de burgerscholen
iets uitgebreid: er wordt gerekend en Fransch geleerd. Ook bij dat een-
voudig stelsel maken goede meesters goede scholen; over 't geheel is
de tucht ruw en het onderwijs weinig verheffend. Althans in ons land;
in Schotland, een ander Calvinistisch land, waar John Knox zijn ge-
weldigen invloed ook op het lager onderwijs oefent, staat het veel hooger.
De ouders zijn hier te lande van de rechtstreeksche schoolleiding tamelijk
wel uitgesloten.

Dan komt de revolutie en dan de 19de eeuw. De wereld verandert.
De scholen veranderen mee. Haar belang wordt anders gezien. Pestalozzi
pakt eerst Napoleon, dan keizer Alexander bij hun jaskraag en herhaalt
telkens weer: de school moet anders worden. Jena roept Duitschland
wakker. De groote draai begint: de algemeene volksschool doet in Europa
haar intocht: Nederland en Schotland, de oude scholenlanden, komen in
de tweede rij. Duitschland en Zwitserland nemen de leiding; in den loop

der eeuw volgen de Noorsche rijken, de Vereenigde Staten, Engeland, Frankrijk.

1806. Schoolwet-Van den Ende. De Overheid heeft haar medevoogdes, de kerk, weggeveegd; zij is heer en meester. De kerk mag alleen haar diaconie-scholen behouden. De kerk vindt het goed; alle menschen vinden het goed; het verarmde volk zuchtte in zijn armoede. Alleen onder hooge toelating of met hooge toestemming der Overheid mag nog een „bijzondere” school geopend. Want de school is in de gedachte der regeerders een nieuw instituut geworden: wie de school heeft, heeft de toekomst. De school wordt bekeeringsinstituut ten behoeve der regeerende machten.

't Is de tijd van veel doode orthodoxie en van opkomend modernisme. De onderwijzers, Anslijn en Van Heyningen Bosch, zullen zorgen voor een geslacht van brave menschen ten genoegen der Hooge heeren.

In 1806 is de Nederlandsche lagere school nog de oude school van de oude republiek. Zachtjesaan begint dan de geleidelijke verkleuring. Tot 1880 met gemeene goedkeuring der notabelen van Nederland en de openbare onderwijzers: in 1878 ziet men nog de ongebroken phalanx der vrienden van het Openbaar onderwijs van den eersten Minister der Kroon tot de meesters in de dorpen en steden. In de tachtiger jaren krijgt men geleidelijk aan — alles gaat op zoo'n groot vlak geleidelijk — de splitsing. De onderwijzers — althans een aanzienlijk gedeelte van hen — kleuren sterker op dan de groote heeren, al breeder worden onder het dienstdoend personeel de sectoren rose tot rood.

De school wisselt van verve; een deel van het volk kleurt ook op, anders, in rustiger tint, ook in geheel uiteenwijkende kleuren. Al gauw wordt de tegenstelling openbaar. In Groningen sneller en anders dan in Zeeland, in de steden anders dan in de dorpen.

Reeds in de dertiger jaren komt zij uit. In 1806 was de Bijbel niet op de boekenlijst gezet — men kon hem toch kwalijk zetten naast het Haneboek — maar hij moest gelezen op de scholen; vanzelf. In de dertiger jaren staat de Bijbel niet op de boekenlijst: hij hoort niet op de scholen. Men begint het gebed na te laten, de schoolleesboekjes trekken modern bij.

Dan doen er een paar in 't land de oogen open: een moedertje in Groningerland en een ondermeester in dienstzelden hoek. Hun zaak wordt snel en kloek berecht: zij komen allebei te land achter de tralies. Een oefenaar neemt de pen op; hij schrijft over „scholen”, die „bedurven” zijn. ¹⁾

Dat is het krieken van een nieuwen dag, het begin van den gezegenden oorlog, van den schoolstrijd.

Dan komt Groen, de veldheer zonder leger. En dan komt het leger, de oude, herlevende kerk, die, zij het in andere vormen, om de rechten vraagt, haar in den revolutietijd ruw uit de hand gerukt.

Tot 1880 gaat de strijd fel en scherp. Geheel anders dan in Duitschland. In Duitschland met haar gezindheidsscholen gaat alles gemoedelijk, Hollandsch; in Nederland gaat het Pruisisch toe.

Tot 1848 houden de machthebbers de zaak tamelijk wel onder de knie.

Dan 1848: het geven van onderwijs is vrij, behoudens... het onderzoek naar de bekwaamheid... des onderwijzers.

In dat behoudens zit een tegenstelling; het volgende zinsdeel beperkt de vrijheid.

Hoever gaat die beperking? Dat is niet in procenten uit te drukken, toch is zij een zaak van gewicht. En is de vraag niet overbodig: reikt die beperking zoover, dat zij in de practijk de geboden vrijheid feitelijk illusoir maakt.

Die uitdrukking is natuurlijk te sterk; toch is het noodig in de historie — dat is de tijd van 1848/57 tot heden — na te gaan de golving van den druk van het grondwettelijk „behoudens” op de in 1848 geschonken vrijheid en de vraag te stellen, of dat behoudens de grondwettelijk geboden vrijheid, de hoofdgedachte toch van het artikel, niet te zeer in den hoek heeft geduwd.

En dan wil ik reeds onmiddellijk uitspreken, dat naar mijn meening deze laatste vraag ten stelligste bevestigend moet worden beantwoord.

Vrij onderwijs voor een kring, dat wil zeggen: onderwijs, dat zoo is ingericht, dat de aanvankelijk sluimerende paedagogische gedachten voldoende kracht en beweegruimte ontvangen om zich uit haar beginvorm naar haar aard te kunnen ontplooiën in wetenschap, in de onderwijzersopleiding, in de leerplans, in schoolinrichting en organisatie.

Die gedachteontwikkeling en -opbloei nu kan komen uit de wetenschappelijke kringen, uit de opleiding, uit de scholen zelf. Wij weten, dat de wetenschappelijke Christelijke paedagogiek, hoezeer wij danken voor wat, om alleen de ouderen te noemen, Woltjer en Bavinck ons schonken, niet als systeem in theorie en daaraan beantwoordende practijk is uitgegroeid. Wat de Engelsche school is geworden uit Locke, wat de Philanthropijnen deden voor Rousseau's gedachten, is hier niet gezien.

En wat opleiding en lagere school betreft? Met dankbaarheid vermelden wij hier wat onze voortrekkers hebben gedaan, maar een eigen stelsel is er nog niet gegroeid. Daarvoor reikt — in 't gemeen gesproken — onze blik encyclopaedisch niet ver genoeg en blijft de arbeid — ik denk in 't bijzonder aan de monumentale werken van Lankamp — beperkt tot de bijzondere methodiek.

In 't algemeen schijnt ons, lagere onderwijzers, een stoelvastheid aan te kleven, die ons in deze eeuw van vooruitstrevendheid, bij andere groepen en beroepen vergeleken, in de uiterste achterhoede houdt van het optrekkend leger. Herbart's leuze van geleidelijkheid heeft daar het hare aan toegedaan: immer langsam voran, dasz der Krähwinckler Landsturm mitkommen kann.

Claparède zet ons heele corps met een zwaai van zijn arm in den conservatieven hoek en durft er zelfs bij te voegen: hoe radicaler in politiek, hoe conservatiever in paedagogiek. Nieuwe ideeën vinden bij ons, onderwijzers, in 't algemeen gesproken, geen dankbaar publiek. Een

klein voorbeeld: Huyts²⁾ vertelt, dat in 1527 Valentin Ickelsamer voor het eerste lesonderwijs de klankmethode vindt. En ziedaar, dan slagen onze waarde voorgangers er in, die gezonde methode van den weg te duwen en blijven ze nog bijna drie eeuwen met hun van wege zulke gidsen beklagenswaardige A-b-c-schutters „het doornig pad der spel-methode” afstropelen.

Er is waarlijk niet veel noodig om ons te houden op het oude pad. Dat was in de 19de eeuw: de oude Nutsschool van Van den Ende, zich in hoofdzaak modelleerend naar Duitsch-Zwitserssch model.

Van 1848/57 tot 1920 neemt bovendien de financiële strijd bijna geheel de gedachten in: in 1904 ziet Bavinck met verlangen uit naar den dag, dat die uit zal zijn en de rein paedagogische aera zal beginnen.

Van 1848/57—'90 is er nauwelijks kracht om te leven. Toch was het toen een tijd van krachtsontplooiing, maar de kracht, betrekkelijk gering, moet zich richten naar alle fronten. Het leerplan is vrij, maar de openbare school met haar mooier gebouwen, kleiner klassen, minder schraal gesalariëerde onderwijzers, staat in 't hooge licht. In de nederige gebouwtjes probeert men in den pas te blijven: onze Christelijke scholen onderwijzen ook vormleer, net zoo goed als de openbare. Een schoone vrucht, in die dagen gerijpt, verblijdt nog het hart: de Bijbelsche vertelling. Toch is toen door die mannen, die bijna hoofd voor hoofd bewust de beslissende keuze hadden gedaan en wisten, waarom het ging en dat ook onderwezen, veel schoon werk gedaan, dat nog in ons volk nabloeit. Maar een eigen schoolgedachte komt er niet.

Dat heeft voornamelijk gelegen aan de examens, die den grondslag legden der eerste kennis. Die trokken bijna alle kracht van opleiding en denken naar zich toe. Bovendien werden zij gedurig lastiger; in 't bijzonder na de wet-Kappeyne en toen onder den invloed van Van der Ley de kennis der natuur een hooger karakter kreeg op het examen.

En er was geen geld voor de opleiding beschikbaar; de hoofden trokken zich uit pure liefde voor de goede zaak het moeilijk werk aan. Alleen de Vereeniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs steunde. Ook hier was en bleef het echter een gedrukt werk, een zwoegen om bij te blijven.

Van 1890—1920 wordt het iets beter; de normaallessen komen op, na 1905 worden er meer kweekscholen opgericht. Toch blijft de opleiding een werk onder het kruis. De selectie der jonge candidaten is niet scherp: de achterlijke salariëring zet niet aan, eer terug; het peil der opleiders toont nog te weinig verheffing, het blijft, in 't algemeen gesproken, een armoedig getob om het mooie officiële peil te bereiken voor al de vakken van a—i. Dan komt 1920: een nieuw program van examen wordt aangekondigd: moderne talen en wiskunde komen er op, en lichamelijke opvoeding. Nog meer kennis, nog hooger peil van weten.

Zoo zijn 75 jaar aaneen de onderwijzers onzer scholen meegetrokken naar den hoogen stand der overheidsscholen, even knap, even intellectueel, even intellectualistisch.

Was het wonder, dat een scherp onderscheiden karakter niet opkwam? Ik zal niemand onzer beschuldigen.

Ik zou het misschien het eerst mijzelf moeten doen. Vergun mij dan een enkel woord van verontschuldiging: ik kan het heusch niet helpen. Van 6—14 was ik in 't gareel van 't klassikaal onderwijs en der vakken van a—i: kennis en vaardigheden. Daarna werd ik opgeleid: weer klassikaal onderwijs, en uur na uur a—i, een beetje Fransch en Duitsch er bij en wiskunde, — hoewel, dat kreeg de groote massa niet eens — 18—25 jaar: in de klas: steeds dag in dag uit als voren; een hoofdakte met een stumperig quantum paedagogische wetenschap. En daarna: de drang van examentjes der leerlingen, de drang der ouders en: — als een spook in de lucht — altijd weer die rooster, en dat leerplan, dat toch af moest. En de blijdschap, als 't af was, en 's morgens en 's middags drie of viermaal drie kwartier netjes in goede orde waren voleind. Wij werden paedagogisch, didactisch brave menschen met al de ellende, aan niet diep genoeg gefundeerde braafheid verbonden. Zekere tevredenheid met eigen braaf werk en eigen braaf persoontje. Zelfs wel van de menschen en hun meest vlakke publieke opinie geprezen. Zoo groeiden wij op tot conservatieve zielen, enkel wat muf, door ongeventileerd verstandswerk. Er waren ook wel mooie dingen: bij vele ouden: de echte stoere, trouwe, ijverige schoolmeestersgeest, bij vele jongeren: het zonniger milieu, dat zij schiepen. En jeugdiger ijver. Bij velen onzer oudere Christelijke onderwijzers de stralende herinnering van den grooten strijd, bij vele jongeren de opgewekte geest.

Maar groote gedachten bleven uit, groote lijnen kwamen niet op, noch in de lagere school, noch in opleiding. Wie weet, is er niet begin van leven en krachtiger denken geweest, maar het harde leven doodde het in de kiem of in eerste ontluiken. De Staatsstempelung drukte zwaar, te zwaar.

Voorals sedert 1890, toen de Overheid als de groote rijkaard des lands met zijn duizenden en honderden ging strooien en, o, moeder, de rijks-subsidie de angstroep werd, die 't hart vervulde allen dag. Na 1920 wordt de Overheidsdruk, vooral op leer- en urenplan der Opleiding nog sterker.

Men wordt cliché en — wat erger is — begint het genot te voelen van dat cliché-schap, dat dan toch maar van dieper zorg en nadenken en studie ontslaat. En ook ontheft van den arbeid der ziele over verantwoordelijkheid jegens God, het kind, de ouders, het land, de kerk.

Bolt, de directeur der Pallas Athene school te Amersfoort³⁾, zegt dit aldus: „In onze zonderlinge wereld plukken wij er thans de wrange vruchten van, nu we zoo verintellectualiseerd zijn, dat we den zuiveren kijk op den gang der dingen geheel verloren hebben, in opvoeding, godsdienst, politiek en economie waarschijnlijk wel het meeste”.

Maar vanwaar dan zijn verwondering (t. a. p. 112): „Het is verwonderlijk, hoe al deze methodes hun eerste toepassing vinden op niet-normale kinderen!

Dat is 'n gewoon verschijnsel: de groote diepere lijnen ziet men niet meer. De mannen, die die hebben aangegeven, zijn ook niet uit den gewonen gang van schoolsche vorming opgekomen: Comenius was bisschop, Fénelon aartsbisschop, Locke dokter, Rousseau had 12 ambachten, Pestalozzi was verongelukt student, Froebel zou houtvester worden, Montessori was dokteres.

Dat zijn de personen, die de banen, de paden der paedagogiek hebben verlegd. Uit onzen kring komen wel, zeide ik reeds, de kleinere lijnen: die voor de bijzondere methodiek, niet de groote.

Dat vindt, vermoed ik, hierin zijn grond: ten eerste komen wij uit een eenvoudig milieu, ten tweede hebben wij een oppervlakkige opleiding gehad, ten derde is er altijd een zekere desertie geweest van een deel der beter aangelegden o.a. naar het predikantsambt, ten vierde bleven wij van de wieg tot het graf in den eentonigen pletmolen van de paedagogiek der landswetten en der koninklijke besluiten. En dan... nieuwe gedachten zijn niet voor 't opscheppen.

Dat moet uiteraard het meest treffen de nieuwe opkomende, in de 19e eeuw opkomende paedagogische Christelijke levensgedachte. Zij is, wat de groote gedachten aangaat, eerst van 1848 tot 1920 en daarna van 1920 tot heden onder steeds meer onmiddellijke aanhoudende zorg der Overheid en blijft een laag-bij-de-gronds plantje. Daar was niets aan te doen, dat moest.

Ik begrijp dan ook in dit licht, dat de Roomsche geestelijkheid voor het R.K. M.U.L.O. een radicale breuke heeft doorgezet met de overige takken van het M.U.L.O.; ook hier kwam — ben ik wel ingelicht — die beweging echter niet — ik zeg dat niet tot verwijt — uit de kringen der onderwijzers, maar van hooger hand. Die maatregel valt samen met andere van de hoogere geestelijkheid opgelegde tot emancipatie van eigen onderwijs. Men wil breken. Ik begrijp dat, en kan het, als vrijgevochten Nederlander, billijken.

'k Vermoed, dat ik, zal duidelijk zijn, wat ik bedoel, eens moet aangeven, wat ik dan toch wel onder hoogere paedagogische gedachten versta.

Laat ik dan beginnen met te zeggen, dat ik mij allerminst de eerste gevoel om dat eens uit te leggen; een man uit het turfland, die altijd turf om zich heen heeft gezien en nooit anders dan turf heeft gestookt, is niet de eerstaangewezene om te zeggen, wat hij nu wel onder intenser stoken verstaat. Toch moet ik iets zeggen.

Laat mij even een greep doen in de historie, een lossen greep.

Locke, de man van het Engelsche opvoedingsstelsel, zet de onderwijsdoeleinden, in navolging van Montaigne, in deze orde: deugd, wijsheid, goede manieren, kennis. Aan zijn vriend Clarke schrijft hij: Place the child in Hands, where you may, as much as possible, secure his innocence, cherish and nurse up the good, and gently correct and weed out any bad inclinations, and settle him in good habits. This is the main point, and this being provided for, Learning may be had into the bargain, and

that, as I think, at a very easy rate, by Methods that may be thought on 4).

Kennis op den koop toe. Wie kan dat begrijpen?

Montessori treedt de schooltjes binnen; zij is het, die ons wakker roept, om toch eens den noodlottigen invloed te gaan beseffen — niet maar met vijf nadeelen tegen vier voordeelen: vijf tegen vier, maar — in het diepst van zijn worteling en vrucht van het toegespitst klassikaal systeem. Zij zet de principiële breuk door — veel te radicaal naar mijn bescheiden meening — en wil die in principe ook van ons. Hoe die eisch doorklinken zal... is nu niet te vertellen. Maar hij roept.

En, rondziende naar de landen rondom, voelen wij in allerlei uitwerking telkens verschil van richting in leerdoel, leervakken, tijdverdeeling, waardeering.

Duitschland zingt, Nederland niet, of treurig — er is in de laatste 25 jaar eenige verbetering — de Duitse scholen zingen, de Nederlandsche niet, de Duitse schoolmeester zingt, de Nederlandsche — loffelijke uitzonderingen daargelaten — niet of treurig. Hoe komt dat? Zeker, er zijn nog andere oorzaken, een gewichtige oorzaak is: het Nederlandsche examenprogram; tot 1923 praat dat over zingen, het laat niet zingen; en de opleiding zingt ook niet. (Een paar cijfers: de meeste Duitse kweekscholen gaven [vóór 1918] 5 uur muziek; de onze 1 of 2).

Lezen: onze scholen lezen gebrekkig.

En... de groote massa, en een groot deel der onderwijzers, en der leerlingen — ook de Regeering? — zeggen: wat geeft 't, dat lezen, dat zingen?

De Engelschman speelt, zijn scholen spelen; in 1889 kregen wij vak j: een slappe vertooning tot op den dag van heden.

Spreken, het oude vak der Romeinsche opvoeding, bestaat niet onder ons (ook weer: op hooge uitzonderingen na).

Het intellectualisme laat zich bestraffen, ter deure wijzen... het zit op zijn troon en blijft er zitten.

Ons artikel 42 der Lager Onderwijswet concentreert zich een eeuw lang op een intellectueel-ethische vorming, waarbij het ethisch gedeelte geheel wordt overgelaten aan het toeval: aan de persoonlijkheid van den onderwijzer en haar zedelijken invloed, die werkt... of niet werkt. In 1920 wordt de lichamelijke oefening er tusschen geschoven.

Bijna aan 't eind van mijn onderwijzersarbeid gekomen, begint pas in mij te leven de overtuiging, hoezeer een eenzijdige, door de Overheid gedreven opleiding het opkomen van eigen paedagogisch leven bij mij — en zeker bij duizenden anderen — heeft verstikt; men is zijn leven lang onder den druk eerst van eigen examens, dan, door de eischen van binnen de school, en rondom, gedrongen in het opgezet intellectueele spoor van weet-je-dit en weet-je-dat. Alleen zijn wij zachtjes aan wat mee gaan klagen; wij hebben iets mee genoten van den groei der paedagogiek in eigen land; langzamerhand is er ook bij ons een begin gekomen van een eigen schoolgedachte, die ik, met behoud van den materiëelen kant, dien elk maatschappelijk onderwijs zal moeten behouden, in

tegenstelling met het nu gegevene zou willen noemen de religieus-aesthetische concentratie. Ik wenschte te verbinden Jeruzalem en Athene. Ik wilde daarbij aansluiten aan de onderscheiding, door mij elders gemaakt: den schoolarbeid voor het Sabbathsleven (historie, het bezien van hemel en aarde e.m.) voor het werkleven, en voor het sierleven (spreken, declamatie, zang, handenarbeid, plantkunde, teekenen). Ik wou probeeren het productieve, het creatieve in het kind te ontzien, te kweken; het receptieve wat terug te duwen. Ik wou minder parate kennis eischen en rijker belezenheid. En minder geleidelijk zijn. Ik wou weer terugzoeken de oude eenheidsgedachte van het opvoedend onderwijs en niet te vlot toegeven aan de overdreven analyse van het vakkenstelsel van a—k, enz. onder de vigueur van ons scherp klassikale stelsel met zijn onmeedoo-genden rooster. Ik wou weer meer gaan zoeken de zielen en niet de vakken. Ik wou een mooi Christelijk schooltje maken. Ik...

Of de wet dat niet zal beletten?...

't Ware te beproeven.

Voor de opleiding heb ik mijn idealen, wat mijn eigen doen betreft, goeddeels opgeborgen; de golven van wantrouwen en verdachtmaking, die over ons werk heen zijn gegaan en nog steeds gaan, hebben den lust tot uitbouw, tot vooruitzien en zorgen versmoord. Daar komt bij: wij, opleiders, leven in een proeftijd met een nieuw programma, met een nieuwen examenvorm; bij dat werk past kalmte, rustig beraden, opdat bij alle mogelijke en noodige en nuttige divergentie de kweekscholen toch ook zekere eenheid bewaren. Toch: één ding: ook hier wou ik zoeken diezelfde religieus-aesthetische concentratie, dat bewust oefenen van het Sabbaths-, het werk-, het sierleven. Wat dat laatste aangaat, wil ik enkel opmerken, dat ik gaarne napraat den ouden Plato, die reeds beweerde, dat zonder muziek en gymnastiek geen goede opvoeding mogelijk is. Dus meer zang, en beter — en meer — spel op de kweekschool.

Voor mijzelf durf ik die wenschen niet meer te koesteren; misschien wil een ander er wat van overnemen.

Want onze opleiding heeft op dit pas noodig zekere rust in arbeid; in naam van de bezuiniging — woord, 'k geef dat toe, van groote, verheffende beteekenis — zijn wij nu al eenige jaren aaneen gejonast als in de dagen onzer blijde jeugd. 't Was een bolle zee, nu al vijf jaar. En toch moesten wij voort en varen.

En tegelijk zorgen niet te vergeten de groote idealen, waarvoor de schoolstrijd met zijn leed was doorstreden. Wij hadden te vormen een geslacht, vroom en vroed, trouw en vlijtig, dat zich wist te weren tegen den stroom van gemak- en genotzucht, waarin onze Westersche wereld dreigde te verzinken. Wat gemakzucht betreft, het oude, kalme, rustige Holland voorop.

Als ik deze dingen opschrijf, — en nog honderd andere dingen zich opdringen, maar om des tijds en der ruimte wille, weer weg moeten, — voel ik een oogenblik den druk onzer knellende banden.

Doch die banden, die zijn het ergste niet. Maar dat zij zoo weinig knellen, dat wij dag in, dag uit, zoo braaf, zoo gewillig, zoo zoet de groote heirbaan meelopen en ons straks weer gelukkig voelen, als wij onze jongens en meisjes „er door” helpen, en een oogenblik de lof de steeds knorrerende stem der critiek overstemt, dan begint mijn paedagogisch geweten bij wijlen te kloppen en ik vraag mij af: zijn al die in den wijngaard uitgestootenen nu werkelijk... ik zeg niet: practisch onderlegde menschen, dat zijn ze pas over 10 of 20 of 47 jaar, maar zijn ze ootmoedig, trouw, ijverig, waardig om in te gaan in het werk dier oude schoolmeesters, die met hun leven in den strijd zijn ingetreden; hebben ze te pakken de hoofdkunstvaardigheden onzes vaks: schoon vertellen, duidelijk spreken, goed lezen en zeggen, mooi zingen, aardig vlug teekenen? En hebben ze genoeg gelezen? En weten ze wat, vooral wat ze noodig hebben straks?

Och, laat ik maar zwijgen.

Want ik zou toch niet graag ontstemmen die zeer velen onzer oudleerlingen, wier werk door derden werd geroemd en ook te roemen was. Maar overzie ik ten slotte mijn eigen werk eerst op de lagere, toen op de uitgebreid lagere school, daarna op de kweekschool, heel mijn dagelijksch denk- en zorgenleven voor onze jongens en meisjes, dan voel ik: 'k heb te weinig aan hun hart gewerkt, te veel aan hun hoofd; te weinig aan hun deugd, wijsheid en goede manieren, te veel aan hun kennis. Dat is eenmaal onze eeuw, zegt mijn vondenzoeker. Accoord, maar mijn geloof is van alle eeuwen. En dat geloof spreekt mij niet vrij.

Achter mij ligt de lange historie van 1848 tot nu: de strijd om de grondwetsclausule: het onderwijs is vrij.

Van 1848 tot 1857, van '57 tot '89, van '89 tot 1920 en van '20 tot '23 is het een gestadig terugdrukken — geleidelijk, maar onafgebroken — van de geestelijke vrijheid der vrije scholen, in plaats van een lokken, een verzorgen, een voeden van het vrije opkomende leven; een steeds opdringen van de officiëele paedagogische gedachte ook aan de bijzondere scholen. In het leer- en urenplan der lagere school, nog veel sterker in de opleiding. De financiëele strijd leidde tot victorie in den vorm van gelijkstelling; de diepere strijd om de vrijheid wordt eer flauwer dan feller, ten deele, rechtstreeks en zijdelings, door de Overheidszorg, ten deele door gebrek aan gebed, aan eigen denken en studie.

Dan: 1923: een lichtpunt; voor het eerst licht de Overheid haar zware, zwaardrukkende hand even op, trekt zij, de machtige, zich terug.

1923. 11 September: de Koninklijke Besluiten stellen het schoolindexamen ook der bijzondere kweekscholen in.

Dat wil zeggen: dat het Rijk wil behouden het recht van voorschrift voor de algemeene programma's, maar dat zij de wijze van verbijzondering dier programma's onder haar toezicht en met behoud van al haar

souvereine rechten in zake lagere en hogere beslissingen, afstaat aan de scholen, ook aan de bijzondere scholen, aan de uit vrij initiatief geboren kweekscholen en aan haar buiten de rechtstreeksche zorg der Overheid om benoemde personeelen.

Ik noem dus 1923 na 1848 een van de gewichtigste jaartallen onzer schoolgeschiedenis en het feit dier invoering van schoolexamens de eerste, en dus moeilijkste daad onzer Overheid voor de geestelijke vrijmaking van het bijzonder onderwijs, dat sedert 1848 vrij heette, maar niet vrij was. En trouwens, nog niet is, nog niet zijn kan, allereerst omdat het aan echte, spontane kracht ontbreekt, om in vrijheid te kunnen staan en gaan.

Dat jaartal 1923 hangt echter niet los in de lucht; het is het begin en einde van een ontwikkelingstijd. Het einde.

Wat was er in de laatste kwart-eeuw gebeurd?

Allereerst was in dien tijd de kweekschool als algemeene opleidings- inrichting in 't land gegroeid. In Duitschland groeide zij — na den slag van Jena en na Fichte's Rede an die Deutsche Nation — snel uit van 1810—'25, in Zwitserland komt zij ook op in de eerste helft der 19de eeuw. Bij ons valt de groote groei een kleine eeuw later. Voorop de Rooms-katholieke, dan de Protestantisch-Christelijke, achteraan de rijkskweekscholen, die — dat mag gezegd — door haar kwaliteit veel vergoedden voor haar minder getal. In 1921 telt ons land 43 R.K. kweekscholen, 20 Prot.-Chr., nog 3 z.g. neutrale, 5 gemeentelijke en 7 rijkskweekscholen (daarbij: 73 rijks- en 111 bijzondere normaallessen).

Van 1905—1920 was het getal der bijzondere, ook der bijzondere Protestantisch-Christelijke kweekscholen sterk gestegen; inwendig bleven ze echter zwak: zij zijn te schamel geoutilleerd, de selectie der leerlingen is door de gedrukte algemeene onderwijzerssalariëering, nog te gebrekkig, ook is de salariëering der leeraren nog hoogst zuinig, en blijft hun intellectueel peil ook daardoor nog te laag.

1920—'23: Ook de kweekscholen worden financieel sterker; de selectie der leerlingen begint te verbeteren, ook is in de laatste jaren het peil der leeraren⁶⁾, door de betere salariëering, maar ook door de betere gelegenheden voor voortgezette studie, verhoogd.

1923. Het groote moment: in 1925 zal het nieuwe programma worden geëischt en in verband daarmee, wordt (in 1924) het schooleindexamen ingesteld.

Deze examenvorm bestond in Zwitserland en Duitschland reeds een eeuw, zonder dat men ooit hoorde van critiek. De wet-De Visser stelde hem in uitzicht, maar titel VI zakte door zijn wielen. Dan redt het royale antwoord van den Minister op de motie-Heukels de situatie. Hij stelt reeds dan in uitzicht (zie Handelingen der Tweede Kamer, 1922—'23, p. 1253) een examen, dat niet gelijk is met een Staatsexamen, maar een, dat beoogt een meerdere „vrijheid en soepelheid van het onderwijs” aan de kweekscholen.

Daarmee is geboren de in beginsel vrije kweekschool. Daarmee is

erkend, dat de kweekscholen in de laatste kwarteeuw zoozeer tot ontwikkeling zijn gekomen, dat kan worden aangenomen, dat zij recht hebben op zekere, zij het beperkte vrijheid.

Dat is een promotie geweest voor onze lagere kweekscholen en daarin van ons geheele lagere onderwijs. Een gedeelte van het recht der oude oorspronkelijke scholen, der Universiteiten, het zelfberechtigingsrecht, is haar toevertrouwd. De lagere (kweek)school is daarmee gekomen in den rang der scholen voor V. H. O. en Midd. Ond., die reeds lang een meer intern examen bezaten met een — eveneens beperkt — recht van officieel erkende demissie. Te voren waren de kweekscholen in een staat van de meest absolute onmondigheid; haar advies omtrent de toekenning der akte werd niet gevraagd, zelfs was haar het recht van informatie over de genomen beslissing ontzegd; buiten de deur mochten zij wachten op de beslissingen. Dat opleidingsonderwijs was wel lager onderwijs. Dat is nu veranderd; de kweekschool was na jaren groei den kinderschoenen ontwassen; zij was gekomen in een staat van mondigheid, zij het met krachtige beperkingen.

Er was echter in die laatste 25 jaar meer gebeurd, dat kon leiden tot die beslissing.

De paedagogiek en haar hulpwetenschappen hadden als wetenschap reuzenschreden gedaan. Behalve Duitschland hadden Amerika, Zwitserland, Engeland en Frankrijk hun katheders gekregen voor dit vak. Ook Nederland: Gunning, Kohnstamm, Casimir, Brugmans, Hamaker, Roels, (nu ook, aan de Vrije Universiteit:) Waterink spraken hun jure meo voor het recht der wetenschappelijke paedagogiek op onze erve, in onze eigen taal. Vanzelf moest van die mannen komen een roep tot het lager onderwijs om te luisteren naar wat wetenschap had gevonden omtrent het voorwerp, de doelstelling en middelen van opvoeding en onderwijs. Deze roep moest zich niet het minst richten tot de opleiding van onderwijzers, die tot 1920 gebukt liep onder een voor het vak opvoedkunde gebrekkig programma en een nog gebrekkiger uitvoering. Tezamen: een dof vertoon, dat op het gros der geesten meer verdoovend dan opwekkend heeft gewerkt, niet maar voor een jaartje, maar voor goed tot het eind hunner dagen. Waarlijk niet tot meerdere fleur van ons lager onderwijs en zijner overigens ijverige dienaren^{o)}.

Met zeker medelijden zag, wat wetenschappelijk over opvoeding dacht en meesprak, op het gros onzer Nederlandsche beroeps paedagogen neder. 'k Heb wat vaak Prof. Gunning (Hilversum) met verholen schouderophalen zien wegloopen van ons vraagtafeltje op het officieel staats-examen. Wat hij en zijn collega's wel moesten zoeken, was — ook voor den gewonen onderwijzer — een ander examen met een ander programma, der „eeuw der psychologie" althans iets meer waardig, uit onder den knoet eener gelijkmakende, tegelijk dooddrukkende macht. Zoo is dit vraagstuk, dat vroeger onder de leus vrij examen geheel stond in het licht van den ouden schoolstrijd, geworden een meer zuiver technische

kwestie en loopt de scheidingslijn van voor- en tegenstanders van school-examens geheel anders dan vroeger. Nogmaals: 't is geworden een vraag van paedagogische techniek, van dieper of oppervlakkiger inzicht.

Ook in het lager onderwijs komt het gevoel, dat er verbetering moet komen. In onze kringen hebben Woltjer en Bavinck gewerkt om ons geheele onderwijzers-corps in denken en doen te verheffen, om nog van het jongere geslacht Hoekstra, Waterink, Bavinck Jr. te zwijgen. Zoo wordt het pionierswerk van Van Lummel, Van Rooyen, Emous en Kloppers, Lankamp, Wirtz en Jonkman gekroond; men gevoelt behoefte aan paedagogische concentratie: de lagere school en haar opleiding moeten zich in opzet en gedachte en uitvoering meer doelbewust richten, opdat de intuïtief gegrepen, doorvoelde idee der voortrekkers, in de nieuwe eeuw, zij het in anderen, in meer doorgedachten vorm, haar glans behoude.

Daarmee wordt ook duidelijk, dat de opleiding zich meer moet kunnen richten op de vorming der paedagogische persoonlijkheid. Een niet te enge en benauwde selectie moet aan het begin der opleiding scherp toezien naar geschikte jonge krachten, maar daarna dient vooral voorkomen, dat een extern examen niet te zeer van buiten af de leiding krijgt en — wat altijd blijkens de ervaring gebeurt — het lager onderwijs en zijn opleiding dringt in een intellectueelen hoek, in plaats van haar ruimte te laten om de persoonlijke eigenschappen te versterken, te voeden. Ook in dezen mag de opleiding niet dagelijks gestoord en verhinderd mee te gaan met haar tijd, te doen uitkomen den ommezwaai der geesten tusschen 1900 en nu.

Het vraagstuk eener waarlijk praktische opleiding komt daarbij steeds meer naar voren. De kweekschool maakt niet de meesters, dat doet het leven, maar wel moet de kweekschool het algemeen menschvormende in haar leerschool en in haar eigen onderwijs op den voorgrond brengen en daarnaast vooral in de vakken spreken, lezen en zingen technisch volmaakt werk trachten te leveren. Het lager onderwijs roept om technisch voorbereide krachten voor de genoemde vakken en verder voor het verteluur, voor de les in natuurkennis, voor gymnastiek en meer.

Ook de vraag: wat is algemeene kennis dient grondig herzien. Die kennis wisselt met de jaren, haar omvang, haar specificatie; nieuwe gebieden dienen zich aan en vragen mee een plaats in het oude nest en duwen er de vroeger berechtigden op zij. Ook krijgt het rijksg gebied van den onderwijzer nieuwe grenzen. Vroeger eindigde het met het twaalfde jaar van zijn leerlingen. Nu is het al opgedrongen tot 15 jaar en hooger en de arbeid voor de „jeugdorganisatie” vooral eischt menschen van ontwikkeling en veelzijdige belezeneheid, ook uit het corps der onderwijzers.

Zoo beginnen onze wetenschappelijke kringen en een groot deel van ons volk in te zien de noodzakelijkheid eener meerdere losheid van beweging voor de onderwijzersopleiding, zal niet alles als van ouds verstarren in het altijd weer intellectualistisch drijven en opdrijven van een

extern examen met zijn eigen en ook wel eens eigenwijze, tot in bijzonderheden afdalende specificatie.

Daarbij spreekt ook mee de enorme uitbreiding van het programma. Van 1880 tot 1890 is er geworsteld, om in het oude stelsel de wiskunde in het examen te brengen, in 1890 heeft men 't maar opgegeven: 't vak werd geschrapt.

Nu (1925) kwamen er behalve de wiskunde bij: de drie moderne talen en de gymnastiek: vijf vakken dus.

Niet het minst is de behoefte, de noodzakelijkheid eener meerdere, zij het ook maar geringe vrijheid van beweging gevoeld in de kringen der opleiders zelf.

Daar juist voelt men de menigvuldigheid der gestelde vraagstukken, die niet zijn op te lossen met het oude stelsel: het schoolexamen is in alle kringen van opleiders met ingenomenheid begroet en uitgevoerd, al voelt men zich vaak gekrenkt door een van alle kanten opkomend wantrouwen en moest — niet te verwonderen in menschen, wier hoogste schat in hun goeden naam zat — bij sommigen, onder den invloed van critiek en verdachtmaking niet het minst van collega's uit het openbaar lager onderwijs, een begin van défaitisme opkomen. Maar de groote massa der opleiders, hoezeer gescheiden door principiële verschillen, wenscht den nieuwen vorm ongeknut te behouden.

Technisch is de zaak der opleiding — dat voelen allen, die er midden in leven — niet meer te dienen, niet meer vooruit te brengen onder het nivelleerend systeem van vroeger; het schoolexamen blijft gebiedende eisch voor heden en toekomst; het is, zeide ik reeds, eisch van techniek.

Sterker zou die eisch nog moeten klemmen voor hen, die oog hebben voor den grooten beginselstrijd, die nu al haast een eeuw om de scholen is gestreden.

Bavinck heeft opgeroepen voor den paedagogischen strijd, die krachtiger moest uitkomen, wanneer die om de uitwendige rechten tot rust zou zijn gekomen. Die nieuwe taak rust op 't geslacht van het heden. In het midden daarvan staat de onderwijzer; die moet trachten in verslappende vreedstijden, op geestelijke kracht te blijven, in heiligen ijver, in trouw meelevens, in zelfovergave, op het peil van het oude geslacht, dat in de zware dagen altijd weer den strijd voelde onder smaad, in den buidel, bij het moeilijker werk. Daarvoor is noodig een bredere, diepere fundeering, dan de oude, ingebouwde opleiding van vroeger leggen kon. Daarvoor is noodig de mogelijkheid eener vrijere ontwikkeling. Hoofdzaak blijven in dezen de personen der opleiders: hun kennis, hun geestelijke kracht, — slechte opleiders maken ook het goede systeem slecht; goede opleiders 'n slecht systeem bruikbaar: de ziel overwint — toch, het systeem ook kan helpen ten goede. Systeem en personen moeten samenwerken; zal ons Christelijk onderwijs niet zinken in zijn edelste verplichtingen.

Vrij examen is van 't begin af onze leus geweest. De overdracht van

de detaillering der eischen door de Overheid aan de bijzondere, uit de scholen opgekomen kweekschool, m. a. w. het schoolexamen was een schrede in die goede richting.

De waarde dezer dringende zaak wordt onder ons, helaas, te weinig gevoeld. 't Is of er, nu wij financiëel goed voort kunnen en alleen de achterhoede-gevechten over de kleinere verrekningen wat afleiding geven, 't is, of er een matheid over de zielen is gekomen. Hoe kon anders niemand minder dan Prof. Grosheide (*Heraut* van 8 Jan. 1928) schrijven: „Overigens is ook door deze kwestie (het verlies van het diplomerecht door een onzer kweekscholen) de vraag weer aan de orde, of het school-examen boven het Staatsexamen de voorkeur verdient”?

Als wij onderwijzers, creaturen in zekere mate der Staatsexamens en hunner concentreerende gedachte, zoo spraken, het ware te verklaren, dat een man, die op hooger plan de stemmen heeft gehoord van 1848, 1857, 1889, en later bij de verschillende beraadslagingen over de Hooger-onderwijswet, zoo spreekt, dat is wel verwonderlijk. Ook toen werd telkens weer de vraag gesteld, of zúlke menschen wel zóóveel vertrouwen verdienden?). (Op die redenen voor wantrouwen zelf kom ik later even terug.)

In 1923 zien wij dus onzen grooten staatsvoogd voor het eerst na 1848 op geestelijk terrein een schrede terugdoen naar de toen verleende vrijheid van onderwijs.

't Mocht ook wel. De wet-1920 sloeg de opleiding in enge banden: het staatsprogram werd sterk uitgebreid, het urenplan der kweekscholen kwam onder sterk bindende eischen; toen de bezuiniging begon, werden de banden nog nauwer. Bij het examen bleef het recht der Gecommitteerden inzake de lagere en de eindbeslissingen absoluut.

Toch ziet men reeds nu in de scholen de opmerkelijke vruchten van een vrijer bewegen: een oppervlakkige vergelijking van de schriftelijke opgaven vóór 1924, met haar simpele eentonigheid; — men kan ze vinden in de uitgaven van Hilarius (Almelo) — en de opgaven in en na 1924 geeft reeds nu een groot verschil aan (zie de uitgaven van Thieme, Zutphen). Ik kan me begrijpen, dat een oud examiner griezelt van onderwerpen als: Waarde en gebruik der bovennatuurlijke tuchtmiddelen; de beteekenis van de Jeugdvereniging voor de opvoeding, het heilig Sacrament des Altaars en de schoolopvoeding. Vroeger was het rustiger; men vroeg opstellen over: de optelling en aftrekking der gewone breuken, de behandeling der vlaktematen, het schrijven der minuskels. Dat was vlakker leven. En algemeen bezit, goed en dierbaar.

In 't land openbaart zich dan ook een sterk verzet tegen de kweekscholen en haar examens, allermeeest bij het N.O.G. — zijner tradities getrouw —.⁸⁾

Terwijl in de kringen der opleiders van alle richting hoe langer hoe meer de oogen opengaan, bij het genot der toch nog zeer beperkte vrijheid., voor de geweldige perspectieven in het lager onderwijs en zijn opleiding, trachten sommige kringen met alle kracht het proces van dringende

verheffing en noodzakelijke vervorming, dat nauwelijks is begonnen, te verstoren.

Zuinigheid en wantrouwen zijn daarbij de woorden, die — met weet het — achter Hollandsche oorschelpen altijd daverende resonanzbodems vinden en die nu moeten dienst doen.

Wie met of zonder onderzoek of kennis van zaken maar durft opheffen de spreuke: 't is te duur of ze bedotten de lui, vindt in ons lieve land altijd een open oor, al naar 't valt: bij the man in the street, of bij de mannen van hooge positie.

Voor die stem bergt men de met den mond vaak geprezen, met den voet nog vaker vertreden, toch spreekwoordelijke leuze van vrijheidszin en -min op; nu, gelijk in 1848 en 1889. Alleen toen won het de durf om het met de vrijheid te wagen; — vrijheid blijft het lastigst goed — hoe het nu zal gaan, wie weet?

Zeg maar niet: das Auge des Gesetzes — alias der Gecommitteerden — wacht, zeg maar niet, dat de leeraren, vooral ook de leerlingen der kweekscholen niet onder hooger druk van arbeid en vreeze komen mogen, 't schijnt al om niet: de verdachtmaker heeft nooit gezwegen in stegen en hoven, hij doet het ook nu niet.

't Verwondert, dat menschen, die toch den schoolstrijd hebben meegemaakt — aan den buitenkant misschien — meepraten in den toon, die in 1848 door het conservatisme werd aangeheven en telkens ook nu weer herleeft.

Toegegeven moet worden, dat er nu op 't oog eenige meerdere kans is op bedriegelijke handelingen, Toch moet ik daar dadelijk tegen beweren, dat, wie meent, dat bedrog zoo gemakkelijk gaat, buiten de werkelijkheid staat. Wil een kweekschool bedriegen, dan moeten daartoe medewerken de leeraar en de leerlingen en — meestal — de directeur. Een complot van drieën, dat straks naar buiten moet komen en onder het oog van Gecommitteerden — mannen van levenservaring — zal zelden slagen.

Ik vlei mij niet, dat ik den buitenstaanders, die altijd zwaaien met hun wapen der verdachtmaking de monden zal snoeren, maar ik hoop en vertrouw, als ze in een eerlijk oogenblik eens op feiten uitgaan en eens willen ingelicht worden door de werkelijkheid van het geheele kweekschoolleven en haar examens, dat zij ons althans zullen gunnen a fair trial. En dan zullen zien, dat zij met hun breeklust een mooi werk zouden storen: den overgang van de kweekschool van weetschool tot een school met een krachtige paedagogische principiële concentratie, met een behoorlijke vrijheid van beweging.

Van allen kant wil men aan de kweekscholen, aan haar algeheel bestaan, haar duur, haar eindexamens, plukken.

Wij daarentegen houden vast aan het plan der wet-De Visser; dat moet blijven.

Met 15 jaar moet de kweekschool beginnen als eigen school met beperkte clausuur. Zeker, ik ben benieuwd, hoe Duitschland het met zijn nieuwe manieren⁹⁾ er af brengt; wij, voorzichtige Hollanders, moeten blijven op de historische lijn. Dat is wel te raden. Die leeftijd van 15 jaar is noodig voor de geduldige oefening der kunstvakken en voor het kweeken van een eigen schoolgeest. Voor onze Christelijke scholen zou ik liefst willen spreken van een geest van stille, ernstige ingespannenheid, overlicht door een stille, bij oogenblikken hooger flikkerende blijdschap, die beide in haar diepsten grond stoelen op de door God in ons geopenbaarde waarheden onzer ellende en verlossing, en die in haar passende afwisseling een oefening bieden voor den moeilijken en toch vaak opvoerenden strijd van het leven in ons hoog beroep en onze roeping daaromheen.

Daarvoor is noodig een school — liefst, zoodra de middelen dat toelaten, met een beperkt internaat — van een eigen type, van een eigen geest. Men noeme dien schoolmeesterlijk, hij zij schoolmeesterlijk, als ik daaronder verstaan mag, dat een man of vrouw in toegewijden arbeid als een goed voorbeeld wandelen wil te midden van de lammeren der kudde Christi. Daarvoor is noodig van het 15de jaar af een liefst vijfjarige school, die dus tijd heeft school te maken, en die moet blijven in haar beperkte clausuur.

Uit de tegenwoordige kweekschool, gelijk zij onder allerlei invloeden, niet het minst van de zijde der Overheid, in den tijd, toen het intellectua-lisme allen tegenstand wegspoelde, geworden is, zie ik de Nederlandsche kweekschool zich ontwikkelen in ons goede land, dat niet enkel de traditie en den praat van vrijheid bewaart, maar ook nog wat met en voor vrijheid durft te wagen.

Een kweekschool, die open ligt naar de zij der wetenschappelijke paedagogiek en van een aan haar aansluitenden volksgeest; een kweekschool, die in zich zelf krachtig is om het volk en zijn lagere scholen te dienen, een tusschen-station tusschen het hogere leven en de school of het schooltje van stad of dorp.

Hoe die school zich ontwikkelen zal, hoe haar paedagogische gangen zullen zijn en de overgang van heden naar de toekomst loopen zal? Het ware te vermetel, dit hier even uit te stippen, mag hier ook niet gevraagd.

Enkel moet ik kort de vraag onder de oogen zien, wat ik denk over den ouden strijd tusschen Overheid en Kerk, tusschen Overheid en ouders om de macht en den invloed in de opleiding der onderwijzers.

Ik mag mij daaraan niet onttrekken, ofschoon ik moet herhalen, dat wij in dezen proeftijd niets anders wenschen dan zekere rust, om aan de Overheid en het volk een vaste basis te toonen, die in haar zeer beperkte vrijheid van belijning aan de eene, in haar groote gebondenheid aan de andere zij, voorloopig kan worden aanvaard als grondslag, waarop met vertrouwen kan worden voortgebouwd.

Maar dan?

Zal de tijd eens rijpen, dat de Overheid streeft naar een zoo sterk mogelijk terugreden, zoover dat met een financieele contrôle mogelijk is, dat zij zich contenteert met het zien van zooveel en zooveel uren school-schen arbeid? Dat zij admisse, leerplan, urenplan, eindexamen geheel overlaat aan de scholenkringen? M. a. w. dat het „behoudens” van 1848 wordt geschrapt, dat het lager onderwijs vrij is? ¹⁰⁾

Men kan zich wel een moedig profet voelen; zonder nog over heele decennien heen te durven praten. Toch wil ik een ding opmerken — de loop der historie staat vaak voor niets — gesteld, er kwam weer een te sterke druk van den kant der Overheid — Holland blijft Holland — wie weet, wat er gebeurt.

Ik stel mij den weg der ontwikkeling onzer opleiding liever voor vreedzaam, geleidelijk.

Allerlei factoren tellen daarin mee.

Allereerst, de ontwikkeling onzer eigen paedagogiek. Zal God mannen geven, baanbrekende geesten, die de zwakke draden van het historisch paedagogisch leven zullen opvatten, die er aan zullen doorspinnen en weven tot een werk, dat eigen volk en ook de buitenstaander erkent als arbeid van eigen, rijken stempel? Wij hopen het, wij weten 't niet.

Zal onze scholenorganisatie ondanks de gebruikelijke felheid van geschillentoespitsing haar hechtheid handhaven, ja versterken? Ik hoop het.

Zal het leerplan der vrije scholen den moed en de kracht hebben om hoe langer hoe meer in eigen lijn uit te komen? Ik hoop het.

Zal onze opleiding op den duur wassen in intellectueele en moreele kracht, alsmede de uit het vrije verband over haar gestelde of opkomende contrôle, om de contrôle van de Overheid geruster te stemmen, zoodat deze wil wezen de vriend des bruidegoms, die zich verblijdt met blijdschap om de stem des bruidegoms? Ik hoop het. Als de bruidegom dan maar uit zich zelf zorgt voor den rijken maaltijd en voor reine tonen. Wie weet?

Zoover zijn we nog niet. Zoover willen we nu niet zijn. Wij willen nu enkel leggen een vlakke, effen basis in ouden stijl. Dat is onze zorg van het oogenblik.

Daaraan werken samen de Regeering in haar gecommiteerden en de scholen. Te begrijpen is, dat vooral gecommiteerden, inzonderheid die den ouden tijd hebben meegemaakt, bij hun zwaren arbeid nog wel eens met weemoed terugdenken aan die oude dagen. Dat was toch wel zeer eenvoudig. Men had zijn vast gewicht, de candidaat stapte op de schaal, en deinde wat op en neer; binnen een half uur wees de evenaar het vanzelf uit. Maar nu? 't Komt aan uit allerlei richting, met allerlei kijk op leerstof; het treffen van een reëele, eerlijke, geldige minimum-maat en gewicht vereischt driemaal meer wakkerheid en scherpzinnigheid en inspanning dan in dien goeden tijd vóór '24.

Het werk is veel lastiger geworden en daarmee de verantwoordelijkheid veel grooter. Verklaarbaar is, dat er zijn, die dat nieuwe stelsel

naar de andere wereld wenschen. Wie niet wat voelt voor vrijheid in 't algemeen, voor de noodzakelijkheid van een zekere mate van vrijheid voor de steeds voortgaande ontwikkeling eener groote gedachte — en de opvoeding en het onderwijs van een volk is een groote gedachte — wie daarvoor ook niet noodig acht de erkenning eener differentiatie op grond van uiteenlopende grondonvertuigingen, wie de fouten niet ziet van ons volksonderwijs¹¹⁾ en van zijn organisatie, ook tengevolge van het te lage examenpeil der oude akten, hij acht al die nieuwe manieren geen vijf minuten, laat staan zoo'n maand aaneen, al dat wikken en wegen waard.

Maar wie dat alles wel ziet, wie begrijpt, dat wij ook technisch met onze opleiding voor een geweldige taak staan, die zal, ook al ziet hij gevaren en bezwaren en lastiger arbeid, dat alles aanvaarden, om school en land te helpen, ons nationaal onderwijs te brengen op hooger peil door een technisch krachtige en vrijere opleiding. Moge ons land, ons onderwijs er voor bewaard blijven, dat de Regeering ooit dit proces tijdelijk of voor goed zou willen storen. Moge onze Regeering op dit pad ook keeren de verkorting onzer eigen opleiding. Vier jaar duurt zij nu. Dat is noodig, zal de school school maken. En zij moet blijven lager onderwijs. Tusschen de school der 18de eeuw en die der 19de eeuw staat grootsch de figuur van Pestalozzi: hij, de moeder onder de mannen. Ridder van de droeve figuur, toch een held in liefde tot het arme kind. In dezen is hij de vader der nieuwere lagere school. En bij die lagere school moet blijven staan de opleidingsschool der lagere onderwijzers. Toen ik een paar onzer leerlingen, die beiden de vijf jaren eener H. B. S. hadden afgeloopen, het onderscheid vroeg tusschen onze kweekschool en de H. B. S., zeiden zij o. m.: er wordt hier meer gemoederd. Dat doet de H. B. S. niet. Ook daarom moet zij geen opleidingsschool voor het lager onderwijs worden; ons volk zou het zich wel berouwen, en onze kinderen zouden dien paedagogische draaisprong hunner vaders in het diepst van hun zielkes wel duur betalen.

Dat men in onze eigen kringen terug zou willen naar het oude Staats-examen — geheel of ook maar (door gemeenschappelijk maken van het schriftelijk werk) ten deele — dat, zeide ik, begrijp ik niet.

Natuurlijk, mocht op den duur het moreel der kweekscholen — alsook hun intellectueel peil — niet hoog genoeg blijken te staan en ook de Overheid mogelijke verslapping niet met straffe hand weten te keeren, ja dan...

Wij verwachten beter.

Liever dan in strijd zien wij dus den gang der ontwikkeling onzer opleiding gaan in geleidelijkheid, in onderlinge overeenstemming van Overheid en vrije scholen, in een compromis, gelijk dat vóór 1800 bestond en ook nu weer eenigszins bestaat.

Blijven zal de vreedzame strijd, de kleine wrijving.

De samenstelling — op onze kweekscholen — van het examen der

religieuze vakken en die der officieele lijst, moet uitgesteld, zij kan herleid tot een intern vraagstuk, dat de school alleszins bevredigend voor zich zelf en den buitenstaander regelen kan. De school regelt haar eindexamen. Doordat zij dat in tweeën of drieën splitst, is dat totaal-examen alleen dan als eenheid gebroken, indien de school door gebrek aan beleid of overtuiging die breuk toelaat en de vrije scholenorganisatie dat verdraagt. Splitsing is geen breuke.

Wij, menschen van de opleiding, voelen, juist door de verkregen vrijheid, onze taak allereerst met het oog op het heden, maar veel meer nog op haar noodzakelijken groei en ontwikkeling, vaak als een benauwend last.

Voor al wij, die onze Christelijke scholen wenschen te dienen en hopen te bewaren in het jonge geslacht den ouden, beproefden geest onzer vrome voortrekkers.

Daarvoor hebben wij noodig de ons toegekende vrijheid. Wij kunnen, wij willen er geen streep van missen. Wij moeten — niet nu, maar straks — vooruit, niet achteruit, willen dan meer vrijheid, niet minder. Die zal noodig blijken. Nu... willen wij niets, enkel rust om te arbeiden.

En verder: wij hopen de vrijheid ons waardig te maken: noblesse oblige.

Wij weten het: het land, onze kinderen, de scholen, de ouders, de kerk, de Regeering, zij wachten op ons trouwe, goede werk.

Onze opleiding is slechts een schakel in een keten; de wetenschap, de scholen zelf moeten medewerken.

En de techniek van het lager onderwijs en het principiële uiteengaande leven in ons volk, die beide eischen een opleidingsschool van eigen type met voldoende bewegingsvrijheid om zich in en naar haar type naar de behoefte van die kringen en van den tijd te ontwikkelen. Die gedachte willen wij dienen, en die moet niemand storen.

¹⁾ J. C. Rullmann, „Onze Schoolstrijd” p. 11.

²⁾ Johs. H. Huyts, „Schetsen van Methoden” no. 6, p. 6.

³⁾ J. H. Bolt, „Nieuwe wegen van opvoeding en onderwijs”, Zeist, p. 82.

⁴⁾ Rand. The correspondence of John Locke and Edward Clarke, Oxford, aangehaald in *The Times*. Ed. Suppl. 1 Oct. 1927.

⁵⁾ Op 1 Maart 1928 waren er aan 20 (van de 21) Christelijke kweekscholen (de eene ontbrekende gaf te laat antwoord op mijn verzoek om informatie) bij het vaste personeel 63 middelbare akten (7 Nederlandsch, 15 Wiskunde (K I of V), 10 Fransch, 7 Duitsch, 8 Engelsch (meest A), 6 schoonschrijven, 1 Teekenen, 5 Aardrijkskunde, 3 Geschiedenis, kennis der natuur 1), en bij de vakleeraars 29 (1 Wiskunde, 2 Fransch, 6 Duitsch, 4 Engelsch, 4 Schrijven, 9 Teekenen, 2 Aardrijkskunde, 1 Boekhouden) en 5 Hoogere bevoegdheden voor Muziek. Ook waren aan bijna alle kweekscholen leden van het personeel bezig met een voortgezette studie in de richting eener hoogere bevoegdheid.

De godsdienstige vakken worden grootendeels gegeven door doctoren of candidaten in de theologie; het vak lichamelijke oefening overal door leeraren M.O., Handwerken door bezitsters ook van de akte voor Fraaie Handwerken.

Op zich zelf zeggen deze cijfers niet zooveel; verrassend zou haar spraak zijn, indien men er naast kon leggen die van 10 jaren geleden.

(Aan de rijkskweekscholen zijn Middelbare bevoegdheden verplicht).

⁶⁾ Men vergelijkte, wat de heer Ten Seldam nog frisch van de naald over dat geslacht van paedagogen durft te beweren in zijn rede „De Paedagoog en de Psychologie,” p. 6 v.v. (Amsterdam 1927). Nog een paar aanhalingen uit vele: van Prof. Dr. J. H. Gunning Wzn. (Paed. Studiën, 8ste jrg. p. 196): „Er moet in de school een heeleboel, ja zowat alles veranderd worden” zoo wordt buiten de school alom geroepen, ja gekreten.” En van Prof. R. Casimir (Opbouw, p. 47): „De klachten, door onderwijzer, leeraar en ouders geuit over de gebrekkige opleiding, kunnen niet licht overdreven worden genoemd. De onderwijzer wordt algemeen breede ontwikkeling onthouden...”

⁷⁾ Vgl. Diepenhorst, Onze strijd in de Staten-Generaal, I, p. 57 v.v.

⁸⁾ Vgl. Diepenhorst, t.a.p. p. 57.

⁹⁾ Binnenkort zal daar veel te leeren zijn: Saksen, Thüringen, Hamburg, Brunswijk, Anhalt, Lippe eischen een driejarige studie aan een hoogeschool, meest met proefjaar daarna, Hessen een tweejarige; Pruisen een tweejarige studie aan bijzondere paedagogische Akademies (Bonn, Elbing, Frankfort a.M. Kiel) Baden, Mecklenburg-Schwerin, Oldenburg iets dergelijks; Beieren en Württemberg hebben nog hun oude seminaries. Laten we eens zien, hoe dat afloopt; de eerste resultaten zijn waarlijk niet moedgevend, zoomin als de practijk der Amerikaansche onderwijzersopleiding, die een dergelijke richting heeft. Een paar cijfers slechts (van 1925): in Thüringen zouden in 1926 6 studenten hun onderwijzersexamen afleggen, in 1927: 3, in 1928: 2. Ook had de Regeering gevraagd, hoeveel leerlingen van de hoogste klassen der H. B. S. en gymnasia zich zouden aangeven voor de onderwijzersopleiding. Het antwoord was: zes à acht. En... Thüringen heeft elk jaar 200 nieuwe onderwijzers noodig! En Paschen 1927 werden de laatste seminariën gesloten.

¹⁰⁾ Prof. Woltjer Sr. vertelt in zijn „Schoolbesturen en Onderwijzers” (p. 8—9) van Plinius den jongere, die het onderwijs in zijn geboorteplaats, Como, wil verbeteren, er een school wil stichten met zijn steun en nu zegt: „Ik wil alles vrijlaten voor de ouders; zij mogen oordeelen, zij mogen kiezen; ik eisch voor mij slechts het recht om mede te zorgen voor de kosten”. „Ik zou wel de geheele som (van stichting) beloofd hebben”, schrijft hij, „indien ik niet gevreesd had, dat dit mijn geschenk te eeniger tijd zijn waarde zou verliezen, zooals ik zie, dat het in vele plaatsen geschiedt, waar onderwijzers van overheidswege worden aangesteld”.

¹¹⁾ Ik noemde reeds het droevig lage peil der kunstvakken: spreken, lezen, zingen, gymnastiek op de meeste onzer lagere scholen. En verder raad ik ieder aan, eens grondig na te gaan, wat onze jonge menschen, die geen vervolgonderwijs hebben genoten, op hun 18de jaar van hun schoolkennis hebben onthouden. Zeker, vergeten kennis wil niet zeggen: verloren arbeid; maar toch kan de school door in haar bijzondere methodiek niet te zeer, of geheel te steunen op onmiddellijke scherpzinnigheid, maar tevens op de resultaten der nieuwe paedagogische psychologie zichzelf verbeteren. Dat is niet een kwestie van ijver — er wordt bij het lager onderwijs trouw en ijverig gewerkt — maar van technische opleiding. De fout zit in de opleiding. Maar dan moet juist daar gestreefd naar verheffing, naar verbetering.

BOEKBESPREKING

Macht en economische wet. Het proefschrift van DR. J. VAN DEN TEMPEL besproken door JHR. DR. A. M. C. SANDBERG (slot)

„Vertel mij hoedanig karakter gij toekent aan het begrip „economische wet” en ik zal U zeggen van welken aard de slotsom van uw economisch onderzoek zal zijn,” aldus zou men een bekend gezegde kunnen wijzigen teneinde een waarheid aan te duiden, welke ook voor dit proefschrift geldt. In de beschouwingen van den Schrijver trof ons vooral het vasthouden aan een wetsbegrip, ontleend aan het z.g. natuurwetenschappelijke denken. Dit werkt in heel de studie door. Het zou ons ver buiten het kader eener boekbespreking voeren dit uitvoerig uiteen te zetten. Wie onze bespreking tot dusver volgde, kan zelve dit feit bij de lezing van het boek vaststellen. Op enkele punten willen wij nog terloops de aandacht vestigen.

Het begrip: economische macht

„Het begrip economische macht veronderstelt *een economisch subject, dat deze macht draagt en aan wiens wil deze machtsuitoefening gebonden is*” (blz. 31). In deze terloops geplaatste zinsnede ligt de kiem van alle moeilijkheden geborgen, welke de Schrijver heeft op te lossen. Van tweeën één: houdt men vast aan het causaal-mechanistisch wetsbegrip, dan kan men wel van een subject spreken (gelijk b.v. een stoffelijk lichaam subject is van de wet der zwaartekracht), maar *niet van een wil* in den eigenlijken zin des woords; spreekt men van een „wil”, dan breekt deze het causaal-mechanistisch verloop in het subject en krijgt het wetsbegrip normatief karakter^o).

Nu de Schrijver deze keus ontwijkt, heeft hij bij zijn vaag wetsbegrip (tendens) geen logisch passend subjectsbegrip en als gevolg geen passend handelings- noch machts-begrip. Hij moet derhalve op zoek naar een voor hem geschikt machts-begrip. Wij zullen hem op den weg door de literatuur niet volgen; Max Weber, Frans Oppenheimer, Carl Landauer komen, met vele anderen, aan de beurt. De Schrijver kiest tenslotte den volgende „zeer bepaalde inhoud” voor het begrip „economische macht”: „beschikkingsmacht over productiemiddelen of goederen, welke... den-geren, die de beschikkingsmacht uitoefent, in staat stelt de voorwaarden tot den ruil, dus in de eerste plaats *den prijs, in merkelijke mate ten eigen bate te beïnvloeden*” (blz. 31). In merkelijke mate..., waar is de

maatstaf, welke het verschil aangeeft en waar is het punt van vergelijking? Op deze vragen vinden wij hier geen antwoord. Maar het is duidelijk wat hij bedoelt met zijn omschrijving: het optreden van arbeiders, ondernemers en kapitaalbezitters valt er onder, b.v. „wanneer een arbeider, gebruikmakende van de momenteele behoefte van een werkgever aan een bepaalde werkkraft, een onevenredig hoog loon vergt, of wanneer een werkgever tijdelijke slapte in het bedrijf, en daardoor ontstane werkeloosheid, benut om arbeiders aan te nemen, beneden het gangbare loon. Wanneer de huurder van een winkelhuis daarin een nering tot bloei heeft gebracht en de eigenaar van het perceel van deze situatie gebruik maakt om de huur tot exorbitante hoogte op te voeren, zegt men dat hij dat kan doen omdat hij de macht daartoe heeft. Wanneer een ondernemer, handelaar, bij een storing van den aanvoer, de gelegenheid benut om den prijs zijner producten of waren dadelijk op te zetten, zegt men, dat hij gebruik maakt van zijn machtspositie” (blz. 31 en 32.).

„Van deze simpele gevallen af is er een oneindige gradatie van economische macht en machtsuitoefening. Economische macht ontstaat gewoonlijk, naarmate meerdere „eenheden” van een productiefactor of van goederen onder de directie komen van één persoon, hetzij een natuurlijke of rechtspersoon. Dit is voor de practijk des levens wel de voornaamste vorm van economische macht. En voor die practijk des levens ligt dan ook het probleem der economische macht inzonderheid besloten in de vraag, in hoeverre door het opeenhoopen van de beschikkingsmacht over vele dier „éénheden” of over vele goederen in één hand — in hoeverre door de beslissing, tot welken prijs vele verbonden „eenheden” van een productiemiddel aan het productieproces zullen deelnemen of goederen van een bepaalde soort zullen worden verkocht, afhankelijk te stellen van één wil of één orgaan, — de marktverhoudingen, en daarmee de prijsvorming en de prijs, tijdelijk of duurzaam kunnen worden beïnvloed, hetzij rechtstreeks of via de productie.”

„Beïnvloed, uiteraard, ten gunste van dengene of degenen, aan wie deze productiemiddelen of goederen toebehooren. Een arbeider, afzonderlijk optredende, zal door zijne weigering om voor het gebruikelijke loon den arbeid aan te vatten of te continueeren, gemeenlijk den prijs niet beïnvloeden. De arbeiders trachten nu door onderlinge verstandhouding, door georganiseerd optreden, dat doel te bereiken; zij streven naar de vorming van economische macht, door het stichten en doelmatig inrichten en uitrusten van vereenigingen, die in de plaats van de individuen, de „eenheden”, als partij optreden bij het regelen van de voorwaarden voor den ruil. Staking, boycot, enz. zijn middelen, waardoor die machtsuitoefening plaats heeft.”

„De organisatie der arbeiders in vakvereenigingen is dus een specimen van het genus: economische macht!” (blz. 32).

„Alle organisaties en combinaties van ondernemers en ondernemingen in hare rijke verscheidenheid van vorm en werking, zijn voornamelijk

formaties van economische macht ter bereiking van deze doeleinden" (van den ondernemer) blz. 34.

De Schrijver wijst er met nadruk op, dat bij deze opvatting van het begrip „economische macht" een aanzienlijk deel van het machtsvraagstuk en zijn invloed op het economische leven en de stoffelijke welvaart der menschen buiten beschouwing blijft. Hij doelt vooral op „politieke macht" met hare erkenning en handhaving van het particulier bezit, enz.. Tal van maatregelen van overheidswege (belastingen, invoerrechten, sociale wetgeving, enz.) „grijpen over... op het gebied der causale betrekkingen in het ruilverkeer met zijn prijsvorming, waar bij het vaststellen der uiteindelijke resultaten economische macht en wetmatigheid een duchtig woord medespreken" (blz. 50).

Nadat de Schrijver dit heeft uitgewerkt, komt de groote aanval los. Het is een lust hem slag te zien leveren met de helden der Oostenrijksch-Amerikaansche school, J. B. Clark, E. von Böhm Bawerk, J. Schumpeter moeten het achtereenvolgens ontgelden. Wat hebben deze lieden geleerd, dat zij tot mikpunt worden gekozen? Wel, zij hebben de consequenties getrokken van het natuur-wetenschappelijk wets-begrip, hetwelk wij in ons eerste stuk bespraken. Zij ontwierpen den zuiver economischen probleem-kring", de statische maatschappij, de „atomen-huishouding", binnen welke een zelfde onveranderlijkheid heerscht als het voorwerp der natuurwetenschappen kenmerkt — waar de handelende mensch is uitgeschakeld en dus voor het uitoefenen van „economische macht" zooals de Schrijver deze opvat, geen plaats is; ja, het machtsvraagstuk op den keper beschouwd niet aan de orde kan komen. Schrijver zocht immers het kenmerk van economische macht in het scheppen van zekere afwijkingen, terwijl in de constructiën van de Oostenrijksche-Amerikaansche school alles naar den regel moet gaan en gaat.

Meermalen wijst hij op het feit, dat vele economen hun „atomen-huishouding" e. d. beschouwen als „de diepere werkelijkheid" van het economische leven¹⁰⁾, zonder dat het den Schrijver invalt, dat deze opvatting ontstaan is onder invloed van het z. g. natuurwetenschappelijke denken. Hier gelden de als wet geformuleerde krachten immers als diepere werkelijkheid. Vele economen meenen, dat ook hun, in de atomen-huishouding e. d. gevonden wetten het economische leven *bepalen*, beheerschen. Vandaar hun neiging om bij de beoordeeling van voorgestelde sociale maatregelen na te gaan of de werking dier wetten niet *gestoord* wordt.

Het beeld der zuivere werking van wetten in de denkbeeldige, geconstrueerde „atomen-huishouding" wordt daarbij als richtsnoer gebruikt; d. w. z. het ideëele wordt ideaal.

Een typisch voorbeeld vindt men in de prae-adviezen van de Vereeniging voor de Staatshuishoudkunde en de Statistiek van het jaar 1927 over de verbindendverklaring van collectieve arbeids-overeenkomsten. Ik heb tijdens de beraadslaging op deze methode gewezen¹¹⁾.

Des Schrijvers betoog richt zich herhaaldelijk tegen deze wijze van

doen; hij moet met dit gebruik van het statische maatschappij-beeld afrekenen, wijl in die z.g. statische maatschappij economische macht geen rol speelt.

„De handelende mensch wordt uitgeschakeld en daarmee tevens het probleem van de economische macht. Het ligt voor de hand, dat in den strijd over het vraagstuk: macht of economische wet? degenen, die voor het verloop van het economisch proces en van de inkomstenvorming den nadruk leggen, zoowel op de beteekenis van het *handelen* der economische subjecten, individueel of in combinatie, volgens door eigen doelstelling bepaalde wil, als op het moment der macht, op deze „reinökonomische“ (zuiver economische) probleemstelling in het bijzonder den aanval richten” (blz. 62).

Had de Schrijver ingezien, dat deze uitschakeling van den handelenden mensch niet maar zonder meer een losse veronderstelling dier economen, doch de *logische gevolgtrekking* is van hun, aan het z.g. natuurwetenschappelijke denken ontleende, wets-begrip, dan had hij zijn eigen wets-begrip herzien.

Merkwaardig is het gade te slaan, hoe hij, bij gebreke van dit inzicht, zijn aanval te ver doorzet. Met volle kracht werpt hij zich op de verheerlijkers van het statische maatschappij-beeld, rafelt hun constructiën meesterlijk uiteen, wil van geen statische wetten als richtsnoer voor de werkelijke maatschappij weten. Alles prachtig! Dan vaart hij verder uit: „Men moet zich volkomen losmaken van de normatieve beschouwingwijze, waartoe de — in zichzelf zoo waardevolle — studie der statica zoo gemakkelijk blijkt te voeren” (blz. 218). Economische wetten „wijzen slechts op een causale relatie tusschen verschijnselen en doelen niet op normen”. Zoo sluit hij zich zelf den toegang tot een juiste oplossing van het probleem: macht en economische wet.

De verhouding van deze twee levert in de heerschende economische opvattingen een onoplosbaar vraagstuk. Het wets-begrip dier economen moet er aan te gronde gaan.

Het zou ons ver buiten de aan deze boekbespreking gestelde grenzen voeren dit breeder uiteen te zetten; ook moeten wij er van afzien, den Schrijver in het negatieve deel van zijn onderzoek verder te volgen. De Schrijver is hier in het algemeen voortreffelijk geslaagd. Helaas heeft hij niet ingezien, dat hij streed tegen een vijand, die hij zelf in zijn wets-begrip genoegelijk duldt. Thans blijven zijn economisch wets-begrip en machts-begrip onverzoend naast elkaar staan. Intusschen beteekent het een vooruitgang, dat hij het laatste niet aan het eerste opoffert, gelijk zoovelen feitelijk doen. Toch wreekt zich, in het overigens zoo talentvol geschreven laatste hoofdstuk van het boek deze halfheid.

Beteekenis van de economische macht der arbeiders voor loonen en welvaartspeil

De Schrijver richt tenslotte zijn onderzoek op: I prijs-veranderingen en haar beteekenis voor het looninkomen. Machtsuitoefening als factor in

het aanpassingsproces; II Ondernemerswinst en de mogelijkheid van loonsverhoging; III Machtsuitoefening en prijs der kapitaaldispositie; IV Machtsuitoefening en grondrente; V Beteekenis van collectief optreden ten aanzien van de tendens naar loondruk; VI Gunstige constellaties voor groepen arbeiders; VII Beteekenis van loonsverhoging voor techniek en organisatie van het bedrijf; VIII Arbeidsvoorwaarden en prestatievermogen der arbeiders; IX Verkorting van arbeidsduur en prijs van den arbeid. De disutility-theorie; X Machtsuitoefening en kapitaalvorming; XI De secundaire beteekenis van economische macht voor de uitkomst der functioneele verdeeling. Zelf vat de Schrijver het resultaat aldus samen: „Onze analyse leerde, dat in de huidige, in volle ontwikkeling verkeerende, bonte menschenwereld, met de particuliere onderneming als voornaamste productieorgaan en het winstprincipe als leidend beginsel; met geconcentreerd bezit en overheerschend grootbedrijf, dat te beschikken heeft over enorme vaste productie-inrichtingen; met sterk-gedifferentieerde arbeidsprocessen, vèr-doorgevoerde arbeidsverdeeling en wonderbaarlijk snellen vooruitgang van wetenschap en techniek; met intens internationaal ruilverkeer en productie op voorraad voor onzekere markten met staâg wisselende vraag; met kunstig geld-, crediet- en betalingswezen; — met rivaliseerende volkeren en uitgebreide, over de landsgrenzen heenreikende ondernemersverbindingen; met voortdurende prijssschommelingen, sterke conjunctuurbewegingen en nooit overwonnen werkloosheid; — met eene onoverzienbare bezitlooze arbeidersklasse, die leeft van de hand in den tand, zonder noemenswaardig individueel weerstandsvermogen; — kortom, dat in het oneindig gecompliceerde, gevarieerde en voortdurend veranderende, aan allerhande invloeden onderhevige productie- en prijsvormingsproces, onophoudelijk situaties bestaan en ontstaan, of kunnen worden geschapen, waarbij loonarbeiders in staat zijn door collectief optreden en machtsontwikkeling den prijs van hun arbeid te eigen voordeele te beïnvloeden.”

„Deze omstandigheid moest er noodwendig toe leiden, dat de loonarbeiders, naarmate de industriele ontwikkeling voortschreed en door hen meer inzicht in hun toestand werd verkregen, in toenemende mate tot machtsvorming en machtsontwikkeling kwamen. *Het economisch principe maande hen, economische subjecten, om aldus te handelen.* Uitgaande van de opvatting, dat economische wetten de formulering zijn van algemeene waarheden omtrent het menschelijk gedrag, zoo de mensch handelt volgens het economisch principe, kunnen wij zeggen, dat die machtsvorming en machtsuitoefening zich wetmatig voltrokken” (blz. 321 en 322).

Voorts heet het op blz. 328: „tendenzen, ofschoon de resultante van menschelijk handelen, werken als onpersoonlijke krachten. Zij zijn uit haar aard *elementair, universeel en perpetueel, juist, omdat zij de resultante zijn van het economisch handelen der menschen, zooals dat door het economisch principe wordt gedictieerd.*”

Volgens den Schrijver zou er een soort „economische logica” bestaan, welke den menschen *eenduidig* voorschrijft hoe te handelen in bepaalde omstandigheden. Ik ontken dit! Altoos speelt het inzicht en de beginselen, axioma's, welke den mensch bewust of onbewust leiden, een rol in den gang van het economisch leven. Als een bepaald type van ondernemer in zijn arbeider niet meer ziet dan een kostenfactor en derhalve lage loonen als de hoogste economische wijsheid verslijt, dan laat hij zich onder het economisch principe leiden door een axioma. Dit had en heeft zulke onafzienbare gevolgen, dat het economisch leven van een heel tijdperk zonder de kennis van dit axioma niet te verklaren valt. Maar deze gevolgen zijn, evenmin als dit axioma, „elementair, universeel of perpetueel”. De Schrijver gaat, vermoedelijk onder invloed van het klassenstrijd-dogma, uit van de opvatting, dat een beroep op ondernemers, slechts een gepraat aan doovemans-ooren is en verwaarloost deze axioma's. Hij redeneert op blz. 329 als volgt: „Aldus zijn de machtsvorming en machtsuitoefening in haar verloop en resultaten zelve onderworpen aan de wetmatigheid in het productie-, prijsvormings- en verdeelingsproces. En daarom moge machtsuitoefening al op onderscheidene wijzen, direct en indirect, den omvang van het „sociale product”, de prijsvorming en de functioneele verdeling kunnen beïnvloeden, — andere omstandigheden en factoren hebben voor het verloop en den afloop van dat gansche, door causale betrekkingen beheerschte, productie- en verdeelingsproces noodwendig, dus onvermijdelijk, een veel grootere beteekenis,” nl.: „de absolute omvang en de onderlinge verhouding der... hoeveelheden productie-middel van elke soort, in verband met den stand der techniek en der bedrijfsorganisatie in den ruimsten zin des woords.” Hij verzuimt te bedenken, dat ook deze gevolg zijn van menschelijk handelen, van machtsuitoefening van de ondernemers. Had hij dit bedacht dan zou de slotsom geweest zijn, dat de uitkomst moet worden verwacht van... *samenwerking* van arbeiders en ondernemers! Zoo loopt het betoog echter niet. De argelooze lezer komt terecht bij het socialisme, want de Schrijver leidt „uit de secundaire beteekenis van machtsuitoefening” (blz. 330), nl. van de arbeiders, af „een relatieve vermeerdering van het inkomen uit bezit, namelijk in verhouding tot het inkomen uit arbeid.” „En door de vorming en uitoefening van economische macht, dat is door het beïnvloeden van de prijsvorming in het kapitalistische productie- en prijsvormingsproces, kan de hoofdrichting dier ontwikkeling niet worden gewijzigd, al is de uitkomst der functioneele verdeling mede het resultaat dier machtsinvloeden” (blz. 331).

„Het is duidelijk, dat de zwellende stroom van kapitaalwinst en grondrente slechts in andere richting zou kunnen worden geleid door veranderingen in de bezitsverhoudingen zelve” (blz. 332).

Deze slotsom mist vasten grondslag, maar is bij dezen Schrijver begrijpelijk. Moge hij nog eens de woorden van de jongste rectorale rede van prof. dr. B. J. H. Ovink tot de zijne maken: „Ik was verblind door

vooroordeelen, waarvan ik geen vermoeden had, dat het vooroordeelen waren."

Slotsom

Uit onze beschouwingen is wel gebleken, dat wij de opvattingen van den Schrijver in het algemeen niet kunnen deelen. Dit mag ons echter niet weerhouden tenslotte den Schrijver den lof te geven, welke hem toekomt. Hij heeft, in vergelijking met hetgeen vele andere economen over het onderwerp ten beste gaven, met zijn uitvoerig en rijk gedocumenteerd betoog de *grootte verdienste verworven* het beeld van de „gesloten economische wetmatigheid" te hebben doorbroken ten bate van de zelfstandige beteekenis van het machtselement. Het strekt hem tot eer, dat hij beide: wet en macht, tracht te handhaven, al slaagde hij niet in de samenvoeging van deze twee.

⁹⁾ Het spreekt wel vanzelf, dat dit normatief karakter niet voortvloeit uit autonomie in den kantiaanschen zin.

¹⁰⁾ Zie b.v. blz. 60, ten aanzien van Schumpeter e.a., blz. 65, 67, 76 enz.

¹¹⁾ Zie blz. 8 en volgende van het Verslag der Algemeene Vergadering der genoemde Vereeniging van het jaar 1927. Op blz. 107, vierde en zevende alinea, geeft de geachte praeadviseur een allerminst afdoende weerlegging, gelijk prof. dr. J. A. Veraart in het *Katholiek Sociaal Weekblad* van 17 Maart jl. vaststelt.

VRAAG EN ANTWOORD

BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

1. VRAAG.

De gasdirecteur in deze gemeente heeft zich schuldig gemaakt aan het aanvaarden van retourcommissie's.

Na onderzoek door een Raadscommissie, besloot de Raad den directeur, die reeds vijf en twintig jaar als zoodanig in functie is en onmiddellijk een openhartige bekentenis aflegde, niet te ontslaan, maar hem als straf een salarisvermindering op te leggen van f 500.—.

Gedeputeerde Staten dezer provincie zonden nu de begrooting 1928 terug met de mededeeling, dat, indien de directeur, die naar hun meening niet mocht worden gehandhaafd, niet ontslagen werd, zij hun goedkeuring aan de gemeentebegrooting zouden onthouden.

Daar de Raad het standpunt huldigde dat Gedeputeerde Staten alsdan hun bevoegdheid zouden te buiten gaan, weigerde hij den directeur te ontslaan.

Gedeputeerden hebben thans de begrooting niet goedgekeurd.

Waar noch de benoeming, noch het ontslag van een directeur van een gemeentelijke gasfabriek aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten is onderworpen, terwijl in dit geval de directeur geen verantwoordelijkheid draagt voor het financieel beheer, daar dit wordt gevoerd door een zelfstandig boekhouder, mogen naar 's Raads inzien Gedeputeerde Staten in dezen geen gebruik maken van hun recht tot niet-goedkeuring der begrooting.

Hebben naar uw inzicht Gedeputeerde Staten het recht zoo te handelen?

ANTWOORD.

Van verschillende zijden¹⁾ is de hierbedoelde beslissing van Gedeputeerde Staten aan een — vaak allesbehalve malsche — critiek onderworpen. Zulks ten deele op den staatsrechtelijken grond, als zouden Gedeputeerde Staten door goedkeuring van de begrooting in dit geval te weigeren de grens van hunne wettelijke bevoegdheid hebben overschreden; ten deele op grond van de overweging, dat het beleid, dat Gedeputeerde Staten door het nemen van deze beslissing ten toon spreidden, met het oog op het beginsel van de plaatselijke autonomie moet worden gewraakt.

Ook wij scharen ons aan de zijde der bestrijders van de beslissing van Gedeputeerde Staten. Niet echter omdat we die beschikking in strijd achten met

het positief staatsrecht, doch wyl het beleid van Gedeputeerde Staten ten deze ons uit politiek oogpunt niet juist voorkomt.

* * *

Wat het hierbedoeld staatsrechtelijk bezwaar aangaat, willen wij nader het volgende opmerken.

Vóór de grondwetsherziening van 1848 was de bevoegdheid van Gedeputeerde Staten ten aanzien van de plaatselijke begrooting zoo ruim, dat er van het begrootingsrecht van den Raad niet veel meer dan de naam overbleef. De Raad ontwierp de begrooting. Gedeputeerde Staten stelden haar vast. En hoe het daarbij soms toeging heeft Mr. Thorbecke gedemonstreerd in zijn bekend geschrift „Over de plaatselijke Begrooting”, waarin hij ter vergelijking naast elkander plaatste de Leidsche begrooting voor het jaar 1847, zooals de Raad ze voordroeg en zooals ze er uitzag na inwilliging door Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland.

Sinds 1848 en vooral sinds de inwerkingtreding van de Gemeentewet, is de bevoegdheid van Gedeputeerde Staten ten aanzien van de plaatselijke begrooting heel wat geslonken. De grondwetgever van 1848 schrapte de verplichting der plaatselijke besturen om zich te gedragen naar hetgeen dienaangaande (d.i. aangaande de begrooting) door de Staten noodig geoordeeld wordt (G.W. 1840, art. 154). En de Gemeentewet stelde verschillende waarborgen ter verzekering, dat het begrootingsrecht metterdaad in handen van den Raad komen zou. Gedeputeerde Staten kunnen — volgens die wet — de begrooting slechts aanvullen bij weigering van den Raad om de *door de wet* aan de gemeente opgelegde uitgaven op de begrooting van uitgaven te brengen (art. 212 Gemeentewet). Doch overigens — d. i. ten aanzien van de uitgaven en inkomsten ten behoeve van de gemeentelijke huishouding — vermogen zij slechts hunne goedkeuring aan de begrooting in haar geheel, gelijk zij door den Raad is vastgesteld, te onthouden. Aanvulling of wijziging der begrooting is hun niet toegestaan. En tegen willekeur van de zijde van Gedeputeerde Staten biedt waarborg het recht van den Raad om zich te beroepen op de Kroon.

Vraagt ge nu hoe ver het goedkeuringsrecht van Gedeputeerde Staten — wat de laatstbedoelde uitgaven en inkomsten betreft — reikt, dan laat de Gemeentewet u in den steek. Tevergeefs zoekt ge in die wet naar eenigerlei norm, die aan de practijk richtsnoer kan bieden. De Gemeentewet sluit zich ten deze volkomen aan bij de opvatting, door haar ontwerper, Mr. Thorbecke, reeds jaren voordat zij in het Staatsblad verscheen, in zijn bovenaangehaald geschrift verkondigd: „het inzicht der Staten in het doel der voorgestelde uitgave vergeleken met de behoefte en de middelen der gemeente zal moeten beslissen” (p. 37).

Het hanteeren van het goedkeuringsrecht ten deze is dus zuiver een quaestie van beleid, waarbij slechts geldt als staatsrechtelijke grens het doel, waartoe dit toezicht van hooger hand in het leven geroepen is, en dat in het besluit van den Souvereinen Vorst van 18 Februari 1814 S.bl. 27 werd omschreven als waarborg voor de ingezetenen, „tegen alle verwaarloozing hunner belangen, en tegen alle pecuniële opofferingen, welke de noodzakelijkheid niet gebiedend mogt vorderen”.²⁾ Prof. Oppenheim moet dan ook in zijn handboek tot de erkenning komen: „Eenige discretionaire macht is ontegenzeggelijk aan de Gedeputeerde Staten gelaten. Dat zij de innerlijke waarde eener uitgaaf *mogen*

beoordeelen; dat zij *mogen* treden in een onderzoek naar hare doelmatigheid, hiernaar, of zij al dan niet strekt in het belang en ten behoeve van de gemeente schijnt het stelsel der Gemeentewet zonder eenigen twijfel te gedooen. En dat niet slechts de aard der uitgaven, maar ook de *hoogte* der posten onder hunne contrôle staat, moet insgelijks worden aangenomen" ³⁾).

Houdt men dit in het oog bij het beoordeelen van de bedoelde beslissing van Gedeputeerde Staten, dan zal men deze bezwaarlijk als onwettig kunnen brandmerken. Of is de beslissing van Gedeputeerde Staten niet op overwegingen betreffende het financieel belang der gemeente, in verband met den bedoelden begrootingspost, gebaseerd? De gronden, waarop het besluit rust, laten te dezen opzichte geen twijfel bestaan. Gedeputeerde Staten toch overwegen:

„dat, blijkens het officieel verslag van het verhandelde in de vergadering van den Raad der gemeente Smallingerland van 10 December 1927, A. S., directeur der gemeentegasfabriek te Drachten, in een tegen hem ingesteld onderzoek, bekend heeft, over de jaren 1913 tot en met 1927 van eenige leveranciers steekpenningen of retourcommissies voor leveranciers te hebben aangenomen tot een bedrag van f 5451.20;

„dat alzoo is komen vast te staan, dat de genoemde ambtenaar deze gelden heeft aangenomen van meer dan éénen leverancier der gemeente en gedurende een tijdsverloop van 15 jaren, zoodat hij dus van dat aannemen gedurende een langen tijd een gewoonte heeft gemaakt;

„dat het van algemeene bekendheid is, dat gelden, als waarvan hier sprake is, worden gegeven, teneinde den ambtenaar, die ze ontvangt, niet vrij te doen zijn, om bij zijn adviezen aan het Gemeentebestuur en bij de bedrijfsleiding uitsluitend het gemeente- en het bedrijfsbelang in het oog te houden;

„dat derhalve een bedrijfsleider, die dergelijke gelden heeft aangenomen, getoond heeft een niet betrouwbaar ambtenaar te zijn;

„dat de Raad van Smallingerland op voorstel van Burgemeester en Wet-houders besloten heeft, den genoemden ambtenaar in zijn functie van directeur der gemeentegasfabriek te handhaven;

„dat het niet verantwoord is te achten, dat een overheidslichaam de zijde-*lingsche* beschikking of wel het geven van deskundige en daarom niet onmiddellijk controleerbare adviezen inzake de beschikking over de publieke kas en de leiding van een zijner publieke bedrijven blijft toevertrouwen aan iemand, die getoond heeft een niet betrouwbaar ambtenaar te zijn;

„dat immers de gemeente door de handhaving van den onbetrouwbaar gebleken ambtenaar als bedrijfsleider een geldelijk risico op zich neemt, dat zich niet verdraagt met de regelen van een deugdelijk financieel beheer; ⁴⁾

„dat de directeur ook tegenover zijn ondergeschikten zijn prestige verloren heeft, daar hij het moreele recht heeft verbeurd, om op te treden tegen mogelijke misdragingen en vergripen van zijn personeel, en de gemeente ook voor de daaruit voortspruitende geldelijke nadeelen dient te worden beschermd;

„wat betreft de meening van het Gemeentebestuur, dat deze vergadering tot inmenging niet bevoegd zou zijn, dat de grondwet en de wet haar belasten met het toezicht op de gemeentefinanciën in vollen omvang;”

Nu kan men van oordeel zijn, dat de vrees van Gedeputeerde Staten voor financiële schade als gevolg van handhaving van den gestraften bedrijfs-directeur misplaatst was. Men kan de beslissing uit het oogpunt van beleid

afkeuren; de motiveering van Gedeputeerde Staten verre van onberispelijk achten; en het mitsdien alleszins wenschelijk oordeelen, dat het Gemeentebestuur ter verdediging van zijn zelfstandigheid bij de Kroon tegen het beleid van Gedeputeerde Staten ten deze opkomt. Doch men zal aan Gedeputeerde Staten niet kunnen betwisten de bevoegdheid om bij het beoordeelen van een begrootingspost rekening te houden met alle hun bekende factoren van financiële beteekenis, die een bedreiging voor een goeden gang van zaken vormen, zelfs al zouden deze factoren (anders dan in dit geval, waarin blijkens de vermindering van de jaarwedde van den directeur met f 500.— de gedragslijn van het Gemeentebestuur wel degelijk in de gemeentelijke uitgaven wijziging brengt) in de begrooting niet tot uitdrukking komen.

Hiertegenover kan men aanvoeren, dat de beslissing van Gedeputeerde Staten weinig eerbied toont voor het begrootingsrecht van den Raad en van de door Grondwet en Gemeentewet erkende plaatselijke autonomie. En wij zullen dit niet betwisten.

Doch in staatsrechtelijk opzicht snijdt dit argument geen hout, vermits het gansche toezicht van Gedeputeerde Staten een beperking vormt van de vrijheid der gemeentebesturen. Het begrootingsrecht van den Raad en de plaatselijke autonomie bepalen niet den omvang van het financiëel toezicht van Gedeputeerde Staten, doch omgekeerd dit toezicht vormt beperking en dus een grens van het recht der gemeenten. En niet dit recht van de gemeente, doch de strekking van het toezicht van Gedeputeerde Staten beslist over de vraag, of het goedkeuringsrecht op de juiste wijze is aangewend.

Het is daarom geraden om, wanneer Gedeputeerde Staten een voor het Gemeentebestuur onwelgevallige beslissing nemen, niet aanstonds gereed te zijn met het verwijt, dat zij hun wettelijke bevoegdheid overschrijden. Een dergelijke overschrijding is niet uitgesloten. Men behoeft zich slechts te herinneren de vrij talrijke gevallen, waarin Gedeputeerde Staten door weigering van goedkeuring der plaatselijke begrooting pressie oefenen ter voorkoming van een h. i. onwenschelijke vermindering van bepaalde jaarwedden⁵⁾. Zoo ooit, dan zou men juist in dergelijke gevallen Gedeputeerde Staten misbruik van bevoegdheid (détournement de pouvoir) in de schoenen kunnen schuiven, wijl toch het goedkeuringsrecht niet is toegekend ter verzekering van een behoorlijke salarieering van het gemeentepersoneel.

Wanneer echter Gedeputeerde Staten op grond van financiële overwegingen bezwaar maken tegen een gemeentelijke begrooting, mag men — ook al deelt men die bezwaren niet — hun besluiten niet het stempel van onwettigheid opdrukken. Hoogstens zal men hun beleid uit politiek oogpunt kunnen aanvechten.

* * *

Uit politiek oogpunt is o. i. een beslissing als de onderhavige in hooge mate onwenschelijk. Beperken Gedeputeerden het hanteeren van hun goedkeuringsrecht niet tot het geval, waarin dit in het belang der gemeentefinanciën noodzakelijk schijnt, dan wordt het verantwoordelijkheidsgevoel der gemeentebesturen voor het behartigen van eigen zaken ondermijnd, de zelfstandigheid der gemeenten geleidelijk vernietigd en de waarborg voor de meest geëigende be-

handeling der gemeentelijke zaken, gelegen in de plaatselijke autonomie, verzwakt.

Een dergelijke noodzakelijkheid nu is er — voorzover de feiten bekend zijn — in dit geval zeker niet aanwezig.

De Raad had na een breed commissoriaal onderzoek, dat op de meest objectieve wijze de zaak had bloot gelegd en tot een, in volledige overeenstemming met Burgemeester en Wethouders opgestelde, conclusie geleid had, besloten den directeur, zij het ook onder toepassing van straf, te handhaven. De Raad kende, toen hij zijne beslissing nam, den aard van den gepleegden misslag, den persoon en allerlei andere bijzonderheden van het geval. En zulks niet slechts uit overgelegde rapporten en verslagen, doch uit persoonlijke waarneming zijner leden en was daarom beter dan het college van Gedeputeerde Staten, en welk ander buitenstaander ook, in staat, het geval te beoordeelen. Inmenging van hooger hand was daarom o. i. misplaatst en zou — gesteld dat de Raad voor den aandrang van Gedeputeerden ware gezwicht — fnuikend voor zijn prestige tegenover de plaatselijke bevolking, tegenover het gemeentelijk personeel en — niet het minst — ook tegenover het hooger bestuur zelf geweest zijn.

* * *

Mocht de Kroon — wat niet te hopen is — het besluit van Gedeputeerde Staten handhaven, dan zal de gemeente moeten capituleeren en den directeur uit den dienst verwijderen. Een andere houding zou wellicht, oppervlakkig beschouwd, fier schijnen, rechteus ware ze o. i. niet te verdedigen en waarschijnlijk zou ze voor de gemeentelijke zelfstandigheid meer schadelijk dan bevorderlijk zijn.

¹⁾ *De Gemeentestem* o. a. No. 3990 en het *Weekblad voor den Nederlandschen Bond van Gemeenteambtenaren* No. 1390 en No. 1392.

²⁾ Vgl. ook Buys „De Grondwet” II p. 204.

³⁾ Gemeenterecht I, 4de druk p.p. 500/1.

⁴⁾ Wij cursiveeren.

⁵⁾ Vgl. o. a. de K. B. van 1 Oct. 1921 (A. B. p. 141); 21 Aug. 1922 (A. B. p. 165); 11 Sept. 1922 (A. B. p. 291); 14 Dec. 1923 (A. B. p. 413); 31 Jan. 1927 (A. B. p. 43).

2. VRAAG.

Bij onzen Gemeenteraad is ingekomen een voorstel tot instelling van een gemeente-waag. Thans wordt het vee gewogen bij particulieren, meest caféhouders.

Bedoeling van het voorstel is een bron van inkomsten te scheppen voor de gemeente.

Nu zouden we willen vragen, kan de gemeenteraad bij verordening verplicht stellen, dat de boeren gebruik maken moeten van de gemeente-waag?

En kan de Gemeenteraad het houden van een waag, en wegen van vee voor anderen, aan particulieren verbieden?

Mag, van uit a.r. standpunt gezien, de Raad een dergelijk besluit nemen?

ANTWOORD.

Dergelijke verordeningen, die een soort van gemeentelijke monopolie in het leven roepen, zijn reeds verschillende malen door den Hoogen Raad bindend verklaard. Men herinnere zich de Amsterdamsche verordening, die het vervoer en ter verkoop voorhanden hebben van uit het buitenland aangevoerd bevroren vleesch, tenzij met schriftelijke vergunning van B. en W., verbod (arrest H. R. van 20 April 1925 A. B. p. 283) en de verordeningen uit verschillende Zuiderzee-plaatsen, waarbij verplicht gesteld werd den openbaren verkoop bij afslag van visch te doen plaats hebben ten overstaan van ambtenaren, daartoe door den gemeenteraad benoemd, aangesteld en beëdigd (arresten van 29 April 1907 W. 8538, 30 Juni 1913, W. 9524 en 4 Maart 1918 A. B. p. 193).

In al deze gevallen nam de Hooge Raad aan, dat de betreffende verordening lag binnen de grens van 's Raads bevoegdheid, omschreven in art. 135 Gemeentewet. Eerstbedoelde verordening, omdat ze betrekking heeft op de gezondheid van de inwoners der gemeente en dus behoort tot de onderwerpen, omschreven bij art. 135 Gemeentewet; laatstbedoelde verordeningen, omdat een dergelijke maatregel bevorderlijk kan zijn voor een regelmatigen aanvoer van visch en mitsdien het huishoudelijk belang der gemeente raakt.

In deze lijn redeneerend zou men den Raad ook bevoegd kunnen achten tot het vaststellen van eene verordening, waarbij het gebruik van de gemeentewaag verplicht werd gesteld. Immers, het wegen van gemeentewege kan worden aanbevolen, teneinde misbruiken bij het wegen door particulieren of drankmisbruik (wegen door caféhouders) te voorkomen.

Of dergelijke motieven inderdaad op feiten rusten, waarvan ten Uwent gebleken is, doet ter beoordeeling van 's Raads bevoegdheid ten deze niets ter zake. De beantwoording van die vraag is een kwestie van beleid ter beoordeeling van den Raad. De rechterlijke macht vraagt slechts — zoo zij uitspraak zal hebben te doen over de wettigheid der verordening — of een verordening als de onderhavige in 't algemeen zou kunnen strekken tot afweer van de genoemde misbruiken. En aangezien — naar onze meening — die mogelijkheid allerminst is uitgesloten, zal een verbod om vee te wegen of te laten wegen anders dan door middel van de gemeentewaag, veel kans hebben om door de rechterlijke macht te worden geëerbiedigd.

En ook de Kroon zal — tenminste als de weegloonen niet te hoog worden gesteld — wel geen bezwaar maken.

* * *

Wat de politieke wenschelijkheid aangaat, merken wij op, dat een verordening, die, gelijk de bedoelde, het particulier bedrijf op zij zal dringen, van a.r. standpunt beschouwd, weinig sympathiek is.

Is winstbejag (de verwachte opbrengst van het weegloon) het beslissende motief, dan zouden wij aanraden zich met beslistheid tegen de verordening te verzetten. Trouwens, op de weegloonen is van toepassing het bepaalde bij art. 254 der Gemeentewet, n.l. dat ze tot geen hooger bedrag (door de Kroon) worden goedgekeurd dan vereischt wordt om een matige winst aan de gemeente te verstrekken.

Doen zich misbruiken voor bij het wegen door particulieren, dan dient overwogen, of niet op minder ingrijpende wijze die misbruiken kunnen worden onder-

vangen. Wij denken daarbij aan een verbod van het gebruik van bepaalde weegwerktuigen. De bevoegdheid van den Raad om een dergelijk verbod uit te vaardigen is wel bestreden in verband met de wet van 11 Juli 1882 S.bl. 91 (afschaffing van den ijk voor weegwerktuigen), doch bij arrest van 30 Juni 1924, A. B. p. 413 heeft de Hooge Raad den Hilversumschen Gemeenteraad, die een dergelijk verbod had uitgevaardigd, in het gelijk gesteld. En mocht vrees voor drankmisbruik het motief zijn, dan zou de Raad toch kunnen verbieden het wegen in vergunningslokaliteiten of in lokaliteiten of op terreinen, grenzend aan de vergunningslokaliteiten.

Overwegende motieven voor het uitvaardigen van den bedoelden maatregel zien wij niet; en daarom zouden wij niet geneigd zijn een voorstel in dien geest steun te verleen.

3. VRAAG.

De Raad van onze gemeente heeft met zeven tegen zes stemmen besloten tot invoering van de kermis.

Op de vorige vergadering was een adres, geteekend door twaalf personen, ingekomen met verzoek tot wederinvoering van de kermis. Het praeadvies van het college van B. en W. waarin zitting hebben één anti-revolutionair, één christelijk historische en één vrijheidsbonder (de laatste was natuurlijk vóór invoering) luidde afwijzend.

Een tegenadres was ingekomen, geteekend door bijna 2000 personen, waarvan uit deze gemeente 1400 en uit omliggende gemeenten 600. Voorts waren er adressen der verschillende protestantsche kerken, van 16 of 17 besturen van vakverenigingen en andere verenigingen met dringend verzoek om niet weder de kermis in te voeren.

Vóór de beraadslagingen over de zaak begonnen waren, stelde een lid voor, niet te discussieeren. De Burgemeester brengt dit voorstel in stemming en de meerderheid stemt vóór zonder dat iemand bemerkte, dat het reglement van orde het recht op driemaal het woord voeren verzekerde. De Burgemeester had niet mogen laten stemmen m. i.

Persoonlijk ben ik en natuurlijk alle ernstige Christenen vooral tegen de kermis uit zedelijk-godsdienstig oogpunt. Allen die bidden: „Uw Koninkrijk kome” en „leid ons niet in verzoeking” moeten toch gevoelen, dat de kermis geen middel is, dienstig tot uitbreiding van Gods Koninkrijk, en zeker geen middel om de verzoeking tot kwaad te verminderen.

Gedurende ongeveer twintig jaren was ik in de kazerne getuige van den verderfelijken invloed, die een kermisweek op de jongens uitoefende. Verschillende keeren moest ik, òf door militairen dienst als z.g. stille patrouille òf door vrijwillige medewerking aan middernachtzending e.d. geheele kermisnachten overal rondgaan; en dientengevolge weet ik heel wat beter, dan de nette kermisbezoekers, wat kermis eigenlijk is.

Onder de kermismenschen zijn er natuurlijk ook, die soms walgen van de smerigheden en walgelijkheden, waartoe kermisbezoekers vaak komen,

zoodat ik alle kermismensen maar niet a priori als een laaggezonken wezen beschouw. Daarvoor heb ik te veel met sommigen hunner intiem gesproken.

Maar de kermis leidt in de practijk tot kwaad van velerlei soort op zedelijk gebied; waar ze weer wordt ingevoerd, wordt op het volksleven een kwade bacil geënt.

Kermis wordt hier door de voorstanders — naar de woorden van het adres — gewenscht in het belang van de gemeente en dat van *alle* zakendoenden. Dat het niet in het belang van verreweg de meeste zakendoenden is, is eigenlijk vanzelf sprekend. En daarom is het al reeds ook niet in het belang der *gemeente*. Al brengen staanplaatsen van tenten en kramen wat geld in 't laadje bij de gemeente, aan meerder politietoezicht gaat daarvan al een beduidend gedeelte weg. Rijksveldwachters uit omliggende gemeenten worden ter assistentie gevraagd en moeten worden betaald.

Als ontvanger der gemeente, weet ik ook vooruit, dat inning van schoolgeld — toch al moeilijk en waarvan al heel veel als oninbaar moet worden afgeschreven — bij invoering van de kermis veel moeilijker zal worden en de kwade posten zullen stijgen, vooral van hen, die in de laagste klasse zijn ingeschreven.

Van de *omliggende gemeenten* verwachten de voorstanders der kermis het voordeel. De kermismensen moeten winst maken; dus meer meenemen, dan inbrengen in de gemeente. Moet dit meerdere uit de plaats zelf komen, dan spreekt het van zelf, dat de gemeente *armer* wordt. Nu moeten de mensen uit den omtrek zooveel in de gemeente der kermis binnenbrengen, dat er toch nog een voordeeltje komt. Van de omliggende gemeenten wordt dus verwacht, dat zij zich wel zullen laten plukken. Dus bij de voorstanders der kermis ten onzent is het de bedoeling de omliggende gemeenten het geld afhandig te maken. Elke omliggende gemeente moet zich dus eigenlijk tegen een kermis in een centrumgemeente verzetten.

Kermis wordt gerekend tot de jaarmarkten te behooren. Dus moet het Raadsbesluit goedkeuring erlangen.

Het is nu mijn vraag: Moeten de tegenstanders der kermis zich maar bij het Raadsbesluit neerleggen, of trachten dit nog vernietigd te krijgen. Ik meen, dat zelfs *getuigen* er tegen tot in hoogste instantie plicht is.

Ik zou daarom gaarne uit onze gemeente en uit de omliggende gemeenten een verzoek om vernietiging van het Raadsbesluit willen uitlokken. De besturen der omliggende gemeenten zou ik willen bewegen als zoodanig niet-goedkeuring te vragen.

Ik wend mij nu met het beleefd verzoek tot u om raad en voorlichting.

ANTWOORD.

Deze uitvoerige uiteenzetting geeft ons aanleiding een drietal opmerkingen te maken met betrekking tot de vraag, op welke wijze te werk moet worden gegaan, teneinde het Raadsbesluit tot instelling van de kermis ongedaan te

maken. En wel vooreerst wat aangaat de kwestie tot welke autoriteit men zich daartoe te wenden heeft; ten tweede van wie de actie of het verzoek moet uitgaan; en ten derde, welke motieven zouden zijn aan te voeren.

Bij het eerste punt gaat de keuze tusschen vier autoriteiten, n.l. vooreerst de Raad zelf, voorts de Burgemeester, dan Gedeputeerde Staten en eindelijk de Kroon.

Naar wordt medegedeeld, is het besluit tot weer instelling van de kermis aangenomen zonder discussie. Het voorstel om niet te discussieeren werd rauwelijks in de vergadering geworpen. De meerderheid, die het voorstel aanvaardde, heeft zich waarschijnlijk niet behoorlijk omtrent de strekking van het besluit kunnen bezinnen.

Daarbij komt nog, dat het Reglement van Orde voor de Raadsvergadering blijkens art. 21 op het standpunt staat, dat elk lid gelegenheid heeft om ten minste driemaal het woord te voeren. Dat het genomen besluit in strijd met dit artikel en dus onwettig zou zijn lijkt ons dubieus, wijl dit artikel niet expressis verbis aan elk lid het recht geeft om tenminste driemaal over hetzelfde onderwerp te spreken. Het is veeleer een negatieve bepaling, die de vrijheid der Raadsleden beperkt. Doch dat een rauwelijks in de vergadering geworpen en zonder discussie aangenomen voorstel, dat aan de minderheid het recht ontnemt om over een zeer belangrijke zaak als de onderhavige het woord te voeren, in strijd is niet alleen met den geest van het reglement van orde (dat immers bij het *beperken* van het recht van spreken het *bestaan* van zoodanig recht erkent en bezegelt), doch ook in strijd is met den geest van ons gansch publiek recht, dat allerlei waarborgen behelst ter bescherming van de rechten der minderheden (openbare vergaderingen, toezicht van hogere instanties enz.) schijnt ons onbetwistbaar.

Het ligt daarom wel het meest voor de hand om zich te wenden met een adres tot den Raad zelf met het verzoek het besluit tot instelling van de kermis op grond van het bovenstaande in te trekken en de zaak opnieuw in behandeling te nemen. De a.r. raadsfractie zou bij de behandeling van dat adres de gelegenheid hebben de zaak opnieuw ter sprake te brengen.

Ook zou men zich — althans indien het besluit geen goedkeuring van Gedeputeerde Staten behoeft — tot den Burgemeester kunnen wenden, teneinde van hem te verlangen toepassing van het tweede lid van art. 70 der Gemeentewet (niet ten uitvoerlegging van het bedoelde besluit) op grond van het bovenstaande.

Is echter op deze wijze niets te bereiken, dan ware een der hogere instanties (Gedeputeerde Staten of de Kroon) bij deze zaak te betrekken.

Inzover het besluit betreffende de kermis kan gelden als een besluit nopens een jaarmarkt (wat o. i. reeds bij de aanwezigheid van de gebruikelijke kermiskramen mag worden aangenomen), moet het besluit naar art. 195 der Gemeentewet door Gedeputeerde Staten worden goedgekeurd. Met de mogelijkheid moet echter rekening gehouden worden, dat Gedeputeerde Staten aannemen, dat het besluit inzake deze kermis niet tevens betreft de jaarmarkt en dat zij dus art. 195 niet van toepassing zullen achten. Dit standpunt werd bij besluit van 31 Maart 1926 aanvaard door Gedeputeerde Staten van Friesland met betrekking tot een besluit van den Raad van Schoterland tot invoering van de kermis te Heerenveen, Oranjewoud en Beneden-Knijpe (Zie *De Gemeentestem* No. 3894).

Er is dus kans, dat men, wanneer men zich te dezer zake wendt tot Gedeputeerde Staten, ten antwoord krijgt, dat zij zich op laatstbedoelden grond onbevoegd verklaren, zich met de zaak in te laten.

Draagt echter de kermis min of meer het karakter van jaarmarkt, dan zouden wij toch niet raden het college van Gedeputeerde Staten voorbij te gaan.

Vroeger was de vrij algemeen gehuldigde overtuiging, dat Gedeputeerde Staten alleen op grond van motieven betreffende den handel van de gemeente zelve of van de naburige gemeenten goedkeuring van een gemeentelijk besluit tot het instellen enz. van jaarmarkten of gewone marktdagen weigeren konden. Doch sinds het K.B. van 29 Aug. 1925 (*Weekbl. v. Gemeentebelangen* 1925 p. 332) staat de Kroon op het standpunt, dat Gedeputeerde Staten, met in acht neming van het belang van den handel, vrij zijn „ten dezen de motieven te doen gelden, welke hun ter zake dienende” schijnen. Mits dus uit het oogpunt van handel de kermis niet noodig is (en dat valt gemakkelijk aan te toonen) kunnen Gedeputeerde Staten, volgens dit Koninklijk Besluit, ook andere overwegingen aan een beslissing tot niet-goedkeuring van het besluit ten grondslag leggen. Gedeputeerde Staten kunnen dus op grond van art. 195 meer doen tot afweer van de kermis dan de Regeering aanvankelijk meende.

Achten Gedeputeerde Staten art. 195 van toepassing, dan bestaat er veel kans, dat ook naburige gemeenten zullen worden gehoord, alvorens ze een beslissing nemen. En voor de Raden van die gemeenten is er dan een goede gelegenheid om hunnen invloed tot het voorkomen van de kermis in uwe gemeente aan te wenden.

Voorts verdient het ook hierom aanbeveling, Gedeputeerde Staten in het geval te betrekken, wjl het advies van dit College aan de Regeering met het oog op een mogelijke vernietiging van het Raadsbesluit door de Kroon van veel gewicht is.

Blijkt, dat de kermis door Gedeputeerde Staten niet als jaarmarkt wordt beschouwd, of verleenen Gedeputeerden goedkeuring aan het Raadsbesluit, dan blijft nog slechts het middel om aan de Kroon toepassing te vragen van art. 153 der Gemeentewet (c.q. art. 166 der Provinciale Wet), d.i. vernietiging van het Raadsbesluit (c.q. van het goedkeuringsbesluit van Gedeputeerde Staten).

* * *

Vraagt u nu van wie deze actie zou moeten uitgaan, dan zouden wij daarvoor niet één bepaald persoon of één bepaalde corporatie aanwijzen willen, doch liever een zoo groot mogelijk aantal medewerkers(sters) kiezen. De a.r. kiesvereniging zou kunnen beginnen met een adres aan den Raad. En het bestuur zou den Burgemeester kunnen polsen. Doch bij verdere actie zouden wij de verschillende kerkgenootschappen en (zoo mogelijk ook) de andere kiesverenigingen, benevens allerlei andere verenigingen, zoowel in de gemeente zelve als in hare omgeving en eveneens belanghebbende en vooraanstaande ingezetenen willen betrekken. In verband daarmee is het wellicht aanbevelenswaardig de leiding bij deze verdere actie niet te doen uitgaan van de a.r. kiesvereniging, doch hiervoor een speciaal comité in het leven te roepen.

* * *

Wat de motieven aangaat, valt uiteraard het eerst te wijzen op de onregelmatige manier, waarop het bedoelde Raadsbesluit is tot stand gekomen. Daarnaast dient de kermis van handelsstandpunt te worden gezien; terwijl tenslotte het moreele gevaar, aan de kermis verbonden, naar voren dient te worden gebracht.

Een relaas van deze laatste motieven lijkt ons na het uitvoerig betoog van den inzender overbodig.

DE CANDIDAATSTELLING VOOR DE VER- KIEZING VAN DE LEDEN DER TWEEDE KAMER

DOOR

J. VAN ANDEL.

Het parlementaire stelsel staat in onze dagen aan scherpe critiek bloot. Niet weinigen zijn van meening, dat 's lands belang beter gediend zou zijn, wanneer de volksvertegenwoordiging op andere wijze dan nu tot stand zou komen of zelfs geheel zou vervallen. Twee uitersten zijn van de theorie reeds in realiteit overgegaan en op groote schaal passen twee volken van Europa die uitersten in hun staatsstelsel toe, n.l. in Rusland en in Italië. Het communisme heeft in Rusland tot stand weten te brengen de meest eenzijdige klasse-regeering, het fascisme in Italië de bijna volstrekte Staatssouvereiniteit. Maar bij beide is er van een normaal parlementair stelsel geen sprake.

Ook in ons land zijn voorstanders zoowel van de eene als van de andere opvatting te vinden en er ligt een taak voor de A. R. partij om in deze het gezonde staatkundige beginsel met kracht en klem te verdedigen.

Vooraf nu, na het aannemen van de motie-Kersten inzake het gezantschap bij den Paus en het aftreden van het Kabinet-Colijn, gevolgd door het intermezzo-Kabinet-De Geer, de parlementaire wagen in het moeras reed, is de critische geest onzer dagen geneigd heil te zoeken in verandering van stelsel, en vele kiezers, niet doordrongen van den ernst hunner misvatting, zijn van oordeel, dat het van waren burgerzin getuigt, wanneer zij *niet* deelnemen aan de verkiezingen voor het parlement of hun stem uitbrengen op vertegenwoordigers, die hun kracht zoeken in het saboteeren van den parlementairen arbeid.

Deze misvatting zien wij niet zoozeer ontstaan uit zekere ontevredenheid over den gang van zaken, uit zekere geraaktheid over allerlei al of niet vermeende misstanden, die dan of aan het optreden der Regeering, of aan de houding der politieke partijen worden geweten, maar naar onze meening zijn vele dwalingen op dit gebied een gevolg van de averechtsche opvatting inzake de taak der Overheid, inzake de verhouding van Volk en Overheid.

Gezonde begrippen dienaangaande zijn waarlijk niet tot gemeengoed

geworden en wij zien het als taak der A. R. partij ook in deze haar roeping te vervullen om in het staatkundig leven van ons volk te prediken het A. R. beginsel inzake de taak der Overheid en de verhouding van Volk en Overheid.

Het parlement heeft, naar A. R. beginsel, op te komen voor de rechten en de vrijheid van het volk, heeft de Overheid te erkennen als draagster van het gezag, moet eenerzijds strijden tegen het beginsel der volkssoevereiniteit, anderzijds tegen het beginsel der staatssoevereiniteit, beide gevaarlijk voor de rechten en de vrijheid van den burger.

Dit A. R. beginsel moet theoretisch worden doorgedacht, maar ook practisch toegepast in eigen partijleven en met nadruk in het onderwerp van practische partijpolitiek, dat ons hier bezig houdt, n.l. de candidaatsstelling der Kamerleden.

Wij gaan daarbij uit van den toestand van het oogenblik, zooals die bepaald wordt door de nu geldende Kieswet.

Of evenredige vertegenwoordiging al of niet gewenscht is, kan buiten beschouwing blijven. De wijze van verkiezing is een vraagstuk op zichzelf maar behoeft ons *nu* niet bezig te houden. Wij aanvaarden de evenredige vertegenwoordiging en zoeken naar de A. R. praktijk van candidaatsstelling en verkiezing.

Wij herinneren aan de Grondwetsherziening van 1917, waardoor art. VII van de Additioneele Artikelen is gewijzigd, hetgeen leidde tot de nieuwe Kieswet, die ingrijpende verandering bracht. Algemeen kiesrecht, verkiesbaarheid van vrouwen voor de vertegenwoordigende lichamen, evenredige vertegenwoordiging en stemplicht werden ingevoerd enz. Het oude stelsel met zijn kiesdistricten, zijn vaststelling van den uitslag der verkiezing, herstemmingen en tusschentijdsche verkiezingen was losgelaten. Men spreekt in de Kamer niet meer van „den geachten Afgevaardigde van Amsterdam”, maar eenvoudig van „de heer X” of „Mevrouw Y”.

De wet gaat uit van de grondgedachte, dat in het volksleven opkomen politieke partijen, die de burgers van den staat organiseeren naar hun politieke beginselen en dat deze partijen het middel zijn om te komen tot een behoorlijke vertegenwoordiging van het volk, tot de samenstelling van het Parlement. Hieruit volgt logisch, dat het de taak is van een politieke partij niet alleen propaganda te maken voor hare beginselen, maar ook mede te arbeiden om deze tot gelding te brengen in de Volksvertegenwoordiging, door het doen verkiezen van Afgevaardigden, die in hun politiek aan deze beginselen zich gebonden achten. Iedere partij ziet zich dus tot taak gesteld er aan mede te werken, dat degenen, die door haar actie worden gekozen, in staat zijn ten beste mede te werken, om de volksvertegenwoordiging haar hooge functie waarlijk ten bate van het volk te doen vervullen.

Dit beteekent, dat de candidaatsstelling aldus geregeld zij, dat diè mannen (of vrouwen) gekozen worden, waarvan de partij overtuigd is,

dat zij het zijn, die op het oogenblik der verkiezing de meest aangewezenen zijn om namens de partij in de volksvertegenwoordiging zitting te nemen. In vroeger dagen bracht de verdeeling in districten een groote onzekerheid mee. Er waren weliswaar „vaste” districten, maar in tal van districten was van te voren betreffende den uitslag weinig te zeggen, en de uitslag hing voor een goed deel af van persoonlijken invloed, van de houding der andere partijen, niet het minst van de houding der kiezers bij de herstemmingen. Hoe een Kamerclub na de verkiezing zou zijn samengesteld, was van te voren volstrekt niet te zeggen, terwijl nu, vooral nu eenige verkiezingen hebben bewezen, dat sterke verschuivingen niet regel zijn, van te voren wel ter dege is te berekenen, wie wel, wie niet gekozen zal worden, terwijl daartusschen misschien één of twee twijfelnummers voorkomen.

Dit legt aan een partij de zware taak op haar kandidatenlijst met de alleruiterste nauwgezetheid vast te stellen. Het speculatieve element van vroeger is verdwenen, zonder dat evenwel nu alleen plaats voor kille berekening is overgebleven.

Nu juist komt in het candidaatsstellen reeds de waarde en de beteekenis van een politieke partij naar voren.

Kritikasters zeggen, dat de partijbonzen nu de lakens uitdeelen en dat het strenge partijverband alle vrijheid doodelijk is. Zeker, zoo *kan* het, maar zoo *behoeft* het niet te zijn, zoo *moet* het niet zijn en zoo zij het *zeker niet* in de A. R. partij. Degenen, die in de 2de Kamer vertegenwoordigers van de A. R. kiezers zijn, zullen tot die waardigheid geroepen worden door twee afzonderlijke actie's, n.l. door de *candidaatstelling* en door de *verkiezing*.

De verkiezing geschiedt, doordat op een bepaalden dag aan de kiezers gelegenheid wordt gegeven hun stem uit te brengen op den man of tenminste op de lijst hunner keuze. De individueele overwegingen, die bij het doen der keuze tot gelding komen, zijn velerlei. Menig kiesvereenigingsbestuur heeft vaak met verbazing gezien de cijfers, die op eigen lijst werden verkrègen. Het doet soms denken aan een visscherij, waarbij het net onvermoede massa's visch binnenhaalt. Hoe de kiezers stemmen, n.l. op welken man of op welke lijst wordt bij velen bepaald door allerlei redenen, die niet van partijpolitieken, maar van persoonlijken aard zijn. Iedere politieke partij tracht voor hare beginselen in de dagen, voorafgaand aan de verkiezing, propaganda te maken, door haar lijsten in het volle daglicht te stellen, de namen harer kandidaten bij iederen kiezer aan te bevelen. Verreweg de meeste kiezers zijn niet in politieke partijen georganiseerd en al zijn er velen, die, zonder lid te zijn eener bepaalde partij, toch ten volle instemmen met beginsel en actie eener partij, wie zal tellen die kiezers, die niet alleen van een partijverband niet willen weten, maar die er prat op gaan te stemmen, vrij van elke partij-overweging?

De kortzichtigen! Zij hebben de helft van hun invloed uit handen gegeven. Zij meenen een vrije keuze te hebben, maar hebben ver-

zuimd hun invloed aan te wenden bij het samenstellen der lijsten. Zij hebben dit ten volle overgelaten aan de politieke partijen en durven zich soms nog te beklagen over de macht, die deze daardoor gekregen hebben. De beteekenis van het parlement wordt naar onze meening dan ook veel minder bepaald door de actie der kiezers op den verkiezingsdag dan door de actie der partijen vóór en op den dag der candidaatstelling.

Deze situatie brengt voor de A. R. partij groote verantwoordelijkheid mee inzake haar voorbereiding der candidaatstelling. Deze arbeid dient met groote nauwgezetheid gedaan, met waarlijk teere zorgvuldigheid. Om twee redenen: n.l. om straks in de 2de Kamer waarlijk die mannen als volksvertegenwoordigers te zien, die het A. R. beginsel naar eisch kunnen vertolken en toepassen, maar ook om het kiezersvolk op den dag der verkiezing in haar lijsten het vertrouwen te schenken, dat bij de keuze der mannen en in de volgorde der namen waarlijk het landsbelang richtsnoer is geweest.

Aan de politieke partij, in haar organisatie en werkwijze is dus de belangrijke taak opgedragen de lijst of lijsten harer candidaten samen te stellen.

De A. R. partij is een nationale volkspartij, zoowel in horizontale als in verticale richting, d.w.z. zij is niet regionaal samengesteld, maar nationaal, zij omvat niet een bepaalde klasse, met uitsluiting van andere, maar vindt de belijders van haar beginsel in elken maatschappelijken en socialen kring. Vandaar dat het aanwijzen van haar vertegenwoordigers niet is het werk van verschillende groepen, maar van allen, die er, uit liefde tot het beginsel, aan willen medewerken.

De A. R. partij spreke zich dan ook in haar geheel uit, welke mannen zij verkiest om in aanmerking te komen een plaats in de 2de Kamer te verkrijgen. De eerste vraag, die dan ook door de geheele partij moet beantwoord worden is deze en die vraag gaat aan alle andere vooraf:

Welke mannen zullen D.V. onze partij in de eerstvolgende Kamerperiode vertegenwoordigen? Dit zij het begin van den arbeid, dat er een lijst kome van hen, die daarvoor allereerst in aanmerking komen.

Deze lijst worde niet van boven opgelegd, maar kan ook niet, zonder meer, van onder opkomen. Er zij centrale leiding en voorlichting, maar iedere man of vrouw, meelevend lid der partij, ontvange gelegenheid uitspraak te doen naar den drang van het geweten.

In de wijze van candidaatstelling ontvange onze partij een keur voor de waarde van haar beginsel. Alles, letterlijk alles, worde gemeden, waardoor rechtmatige klacht mogelijk is. De candidaatstelling zij het resultaat van cordiale samenwerking van leiding en partij, zonder machtsmisbruik van boven, zonder wantrouwen van beneden. Er zij een reglement, waaraan door allen, hoog en laag, stipt de hand worde gehouden, want niets werkt zoo lang na als het gevoelen, dat er in één of andere instantie iets gebeurd is, waarop critiek viel uit te brengen. Men vreeze niet voor misnoegen, wanneer het een of ander anders uitvalt dan velen

het zouden gewenscht hebben, *mits* maar op volkomen reglementaire wijze de zaak is behandeld. Is op deze wijze een besluit gevallen, dan zijn goede antirevolutionairen volkomen bereid zich bij het gevallen besluit neer te leggen, ook al hadden zij het gaarne anders gewenscht, maar wee, wee, als zij denken, dat zonder hen er toch over hen wordt beslist. Dan worden zij kriegel en waarlijk niet uit persoonlijke gevoeligheid, maar omdat de liefde tot het beginsel hun zoo diep zit, dat die liefde is gekrenkt door wat zij der A. R. partij onwaardig achten. Laat de candidaatstelling dan zoo geschieden, dat *ieder* lid der partij, die dat wenscht, zijn stem kan doen hooren, zijn invloed kan aanwenden en dat het eindresultaat niet worde vastgesteld dan na het alleruiterste overleg en volgens reglement, dat door de partij van harte is aanvaard.

Allereerst dan dient opgesteld een lijst van de namen dergenen, die in aanmerking komen voor een kansbiedende plaats, waartoe wij rekenen niet alleen het aantal gekozenen, maar ook een aantal, die bij overlijden of bij uitvallen om andere redenen in aanmerking komen. Voor onze partij ware dit aantal op 18 à 20 te stellen.

Wij naderen hier een voor elke partij uiterst kiesche quaestie, omdat het hier gaat om personen, om personen, die wel, en anderen, die niet in aanmerking komen, Het moet een eere der A. R. partij zijn om hier, waar de „politiek” zoo licht haar ongunstige zijde laat zien, er naar te streven, dat alle dingen met goede orde geschieden. Het wegwerpen van menschen als uitgeknepen citroenen worde onder ons geweerd, maar evenzeer het naar voren brengen van ongeschikte en ongewenschte candidaten.

Wie zullen de 20 zijn, hoe komt de lijst tot stand en in welke volgorde staan de namen?

De eerste actie gaat uit van de leiding der partij, die voeling houdt met de organen der partij, zooals die geïnstituëerd zijn in de besturen der kieskringcentrales.

De kieswet heeft, om regionale invloeden niet geheel uit te bannen, het land verdeeld in 18 kieskringen en onze partij sluit zich, organisatorisch, bij die indeeling aan.

De leiding der partij spreke dan met afgevaardigden uit ieder kieskringbestuur over de a. s. candidaatstelling en informeere vertrouwelijk naar wenschen, die naar de meening van het betrokken bestuur, in dien bepaalden kieskring leven in het hart der Antirevolutionairen.

Vanzelf wordt dan gehandeld over de aftredende Kamerleden en over personen, dië naar de meening van de afgevaardigden der kieskringbesturen in aanmerking komen om naar voren geschoven te worden. Op deze manier komen namen van personen, die niet algemeen bekend zijn, maar in een bepaalde streek a. h. w. gevormd zijn voor het Kamerlidmaatschap naar voren. Deze informeerende besprekingen kunnen voor iederen kieskring afzonderlijk worden gehouden, maar het verdient wel overweging, of het niet wenschelijk is, dat deze informaties worden verstrekt in een gemeenschappelijke bijeenkomst, waar achtereenvolgens

ieder kieskringbestuur bepaalde wenschen naar voren brengt. Het voordeel van *een* gemeenschappelijke bijeenkomst is — behalve de tijdwinst voor de leiding — dat iedere kieskring weet, wat er leeft in andere kieskringen, hetgeen influenceerend werken kan. Noemt b. v. een groot aantal kieskringen een nieuwen candidaat, dan versterkt dat het besef, dat men niet heeft misgetast; noemt een kieskring een naam, die nergens anders genoemd is, dan kan die kieskring er zich op voorbereiden, dat *haar* man nog niet direct *aller* man zijn zal. De constellatie van het oogenblik is in deze van beteekenis en de centrale leiding beslisse, of zij met de afgevaardigden der kieskringen gezamenlijk, of afzonderlijk spreken zal.

De besturen der kieskringen zullen — het is wel haast overbodig dit op te merken — eerst dan samen komen, wanneer zij door of namens het Centraal Comité zijn opgeroepen, om hun voorloopig advies te bespreken. Het is niet te doen om het oordeel van een voorzitter, maar om dat van het bestuur, dat door zijn leden wel voldoende georiënteerd is te achten inzake de wenschen van den bepaalden kieskring. Het punt op de vergadering der kiesvereniging ter sprake te brengen, achten wij niet gewenscht. Dit zou feitelijk uitloopen op een voorloopige candidaatsstelling, die ver ligt buiten de competentie van de afzonderlijke kiesverenigingen.

Neen — het Centraal Comité hebbe voeling met de leiders der partij in kleineren kring, waarbij — het is niet overbodig dit te zeggen — *niet* aan de besprekingen deelnemen, degenen, die zelf in aanmerking kunnen komen voor een plaats op de lijst, waarbij wij terstond twee uitzonderingen maken n.l. allereerst voor den voorzitter van het Centraal Comité, die in zijn qualiteit van leider der partij eenvoudig buiten geding is en die dus bij *alle* besprekingen suo iure tegenwoordig kan zijn en voorts voor den voorzitter der A. R. Kamerclub. Wij achten het van groote beteekenis, dat deze aanwezig is, wanneer nieuwe namen worden genoemd, meer nog wanneer oude namen worden... vergeten of overgeslagen.

Ook deze moet zoodanig als vertrouwensman zijn te beschouwen, dat op zijn tegenwoordigheid bij de voorbesprekingen ten zeerste wordt prijsgesteld. Maar voorts — *ieder* aftredend Kamerlid, of *ieder*, wiens naam verder genoemd worde, blijve verre. Zij kunnen straks vier jaar lang, namens ons en voor ons spreken; dat zij nu zwijgen en de partij het woord laten. Ook de afgevaardigden der kieskringbesturen worden dus zóó gekozen, dat deze mannen niet voor het bovengenoemde 20-tal in aanmerking komen.

Heeft de leiding der partij alzoó voorloopige inlichtingen ontvangen, dan volgt de tweede phase, n.l. het ontwerpen van een lijst van b. v. 20 namen, die straks aan de kiesverenigingen als advies wordt verstrekt. De centrale leiding zal in volle vrijheid, zonder eenige verplichting op grond van de gehouden samenspreking met de afgevaardigden der kieskringbesturen of met bespreking van leiders van andere organisaties,

haar advies moeten opstellen. Wij zijn er van doordrongen, dat hier voor de centrale leiding een zware taak is weggelegd, die biddend dient volbracht en waarin de geheele partij moge mede bidden om wijsheid en kracht. Het gaat niet alleen om het kiezen — ook wellicht om het verwerpen en dat is moeilijk werk. Niet voor een schare, voor een vergadering, maar wel voor één man, voor een klein comité.

Van dit werk hangt zooveel, zoo heel veel af. De A. R. partij is een beginselpartij en daarom een zeer volgzame partij, wanneer zij weet geleid te worden door een man van A. R. beginsel, in al zijn handelen. De partij vertrouwt haar leider, verwacht van hem leiding, volgt gaarne zijne leiding. En die leiding bestaat in de materie, die ons hier bezighoudt in de aanbidding van een voorloopige lijst van zeg 20 namen, waarin de volgorde van de eerste 10 van weinig beteekenis is, daar vertrouwd mag worden, dat toch zeker 10 onzer mannen zullen gekozen worden; waar de volgorde van de laatste vijf wel van beteekenis is, omdat deze de opvolging bepaalt, maar waarbij de volgorde 11—15 wel de moeilijkste is. Wij zien geen andere oplossing dan deze — het Centraal Comité geve aan de kiesvereniging een *gemotiveerd* advies betreffende de namen en de volgorde, vooral van de namen 11—15. Uit dit advies zal dus kunnen blijken, waarom sommige namen wel, andere er niet in voorkomen, waarom de volgorde zoo is en niet anders. Wij zijn er diep van doordrongen, dat het geven van dit advies een zware taak is, maar toch weer een taak, die hem waardig is, die geroepen is om leiding te geven aan de A. R. partij. Wie door God zoo is begenadigd, dat hem de leiding is toevertrouwd van een partij, die in het Evangelie haar grondslag vindt voor haar politiek bestand, die huivere niet terug voor deze zware, maar ook schoone taak, waar hij weet, dat hij zich richt tot een volk, dat gaarne zelf oordeelt, maar dat o zoo gaarne volgt, wanneer het weet, dat het geleid wordt door de liefde tot het A. R. beginsel.

Van het Centraal Comité ga dan dit advies, dit gemotiveerd advies, uit naar de kieskringbesturen, die het behandelen en het doorsturen naar de kiesverenigingen, al dan niet voorzien van een eigen advies. Regionale invloeden kunnen zich dan weer doen gelden, zonder dat gevreesd behoeft te worden, dat deze invloeden overheerschend zullen zijn. De kiesverenigingen behandelen dan in hun vergadering het advies van het Centraal Comité, al dan niet nader toegelicht of geadviseerd door het kieskringbestuur of door het eigen bestuur. En dan hebbe iedere kiesvereniging volle vrijheid om dit advies of deze adviezen zelfstandig te behandelen. Dan kan ieder A. R. kiezer zijn invloed aanwenden om in de lijst verandering aan te brengen, die hij gewenscht acht. Dan heeft hij vóór zich een weloverwogen advies, waartegen hij zijn bezwaren kan inbrengen en de vergadering beslisse door een volstrekt vrije stemming over het haar toegezonden advies. Wil de vergadering namen schrappen, zij doe het — wil zij nieuwe namen toevoegen — het zij haar recht. Tenslotte vinde een stemming plaats, waarbij ten hoogste zooveel namen op een biljet

kunnen worden genoemd als het C. Comité heeft voorgesteld, b. v. 20, maar waarbij een grootere lijst door de vergadering kan worden vastgesteld, waaruit dan gekozen wordt. Ieder stembiljet worde dus ingevuld met ten hoogste 20 namen uit die bepaalde namen, die door de vergadering zelf op een lijst zijn gebracht. De stemmen worden dan alzoo geteld, dat No. 20 voor 1 telt, No. 19 voor 2 enz., tot No. 1 voor 20. Zijn minder dan 20 namen ingevuld, dan telt de laatste voor 1, de voorlaatste voor 2 enz. Het is duidelijk, dat men zijn invloed verkleint door minder dan 20 namen in te vullen, maar wanneer iemand dat wenscht te doen, om welke reden dan ook, dan late men hem die vrijheid. Van de stemming wordt proces-verbaal opgemaakt, waarbij dus op meer dan 20 personen stemmen kunnen zijn uitgebracht, maar op ieder persoon een bepaald aantal. Dit proces-verbaal worde opgezonden naar het Bureau van het Centraal Comité, dat dus zoo de gegevens uit het heele land verkrijgt en door eenvoudige optelling een lijst van namen in bepaalde volgorde tot stand brengt. De twintig, die in getal bovenaan staan, vormen dus de voorloopige lijst¹⁾). Men zou kunnen volstaan met deze 20 namen in de verkregen volgorde, maar ieder zal met ons gevoelen, dat zoo de lijst niet definitief kan zijn. Er is gelegenheid gegeven aan ieder lid der partij om zich uit te spreken, maar dat beteekent niet, dat een singuliere optelling nu ook tot de uitspraak der partij zou moeten leiden. Het is denkbaar, mogelijk, zelfs niet onwaarschijnlijk, dat de lijst op deze manier tot stand gebracht, *niet* zou weergeven het algemeen gevoelen in de partij van wat deze wenscht inzake de candidaatstelling en daarom is een derde phase in de behandeling nog gewenscht. Het Centraal Comité bespreke de verkregen lijst en overwege de wenschelijkheid om de lijst zóó vast te stellen. Wellicht is het om tactische redenen gewenscht de volgorde der namen eenigszins te wijzigen. Een kleine verschikking kan soms van groote beteekenis zijn. Het heeft geen zin in dit artikel verder op dit punt in te gaan, maar evident is, dat de verkregen lijst nog niet als definitief is te beschouwen. Het Centraal Comité roepe nu samen afgevaardigden van de 18 kieskringen om in een gemeenschappelijke samenkomst de lijst van 20 definitief vast te stellen. Daartoe worde van te voren aan ieder kieskringbestuur medegedeeld het resultaat van de stemmingen in de kiesverenigingen, tot zijn ressort behorende, en daarnaast het resultaat van het geheele land, welke twee dus van elkaar kunnen verschillen. In de samenkomst der afgevaardigden van de kieskringbesturen kome dan het Centraal Comité met een bepaald voorstel dus om of de verkregen lijst zoo te laten, of daarin bepaalde wijzigingen aan te brengen. De vergadering verkrijge dan reglementair de macht om de lijst definitief vast te stellen. De vraag hoe de afgevaardigden zullen stemmen is niet zonder beteekenis, maar ook weer niet van al te overwegend belang. Men kan te rade gaan met het aantal leden der aangesloten kiesverenigingen, met het aantal uitgebrachte stemmen bij de stemmingen, gehouden over de kandidatenlijst en tenslotte met het getal

stemmen op de A. R. lijst uitgebracht bij de laatstgehouden verkiezing, met „een zekere degressieve evenredigheid”, zooals het rapport der H.H. de Monté ver Loren, Beumer en Rutgers van 5 Aug. 1921 het uitdrukt, waarbij dan iedere kieskring 2 stemmen uitbrengt, en dan nog daarenboven zooveel stemmen als het uitgebrachte stemmental, gedeeld door b. v. 5000 en afgerond naar boven ²).

Wij meenen, dat in 1925 op deze wijze in de vergadering te Utrecht, waar de lijst is vastgesteld, is gestemd, en wij vernamen nimmer eenige klacht over het aantal stemmen, toen aan de verschillende kieskringen toebedeeld.

Deze vergadering neme dus, onder leiding van het Centraal Comité, de beslissing voor de samenstelling der lijst van 20. Mochten hier diepgaande verschillen naar voren komen, zoodat overeenstemming niet of nauwelijks is te verkrijgen, dan blijve beroep op de kiesverenigingen over, wanneer $\frac{4}{5}$ der vergadering dit wenscht. Wij vertrouwen, dat dit *niet* noodig zal zijn en dat de vergadering, zij het ook na grondige bespreking, waarbij stemmingen wel eens niet te vermijden zullen zijn, tot een goed resultaat zal komen. De lijst van 20 is dus vastgesteld en wel in 2 deelen, n.l. No. 1—10 (of 1—12), waarbij wel de namen maar niet de volgorde der namen behoeft te zijn vastgesteld om hierna te noemen reden, voorts 11—20, waarbij de namen in volgorde behooren vast te staan. De vergadering kan voorts een lijst opmaken van mannen, die in aanmerking komen, wanneer namen van de hoofdlijst vervallen door terugtrekken of welke reden ook.

Een belangrijk resultaat is dan verkregen. Door samenwerking van leiding en partij; door organische medewerking van allen, die in de A. R. partij een plaats innemen is vastgesteld een lijst van mannen, die de partij gaarne als haar vertegenwoordigers in de 2de Kamer gekozen zou zien. Het Centraal Comité vergewisse zich dan of ieder, wiens naam op de lijst voorkomt, daarmee accoord gaat, d. w. z. de eerste 10 (of 12) zonder volgorde, de 2de tien (of 8) in bepaalde volgorde. Gaat iemand niet met zijn plaats accoord, dan vervalle zijn naam zonder verdere discussie van de lijst en vinde eenvoudig *opschuiving* plaats.

Wellicht heeft de lezer gemeend, dat nu deze lijst ook overal, in alle kieskringen dient te worden ingediend. Naar onze meening is dit niet noodzakelijk, noch ook gewenscht. Wel spreke de A. R. partij zich onomwonden uit inzake de samenstelling van de groep A. R. Kamerleden, zooals die door de stemming zal worden gekozen, maar dit beteekent volstrekt niet, dat in alle kringen (of op één na met het oog op de reserve, zooals in 1925) dezelfde lijst dient te worden ingediend.

Het is gebleken, dat in vele kieskringen het stellen van één lijst niet heeft voldaan. Niet alleen bij raadsverkiezingen, maar ook bij Kamerverkiezingen, oefent een plaatselijk goed bekend kandidaat als No. 1 een groote trekkracht uit. Het is gebleken, bij de verkiezingen in 1925, toen de Vrijheidsbond in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag met plaatselijke politieke grootheden aanzienlijke stemmentallen verworven heeft.

De Kieswet trouwens geeft de indeeling in kieskringen aan, opzettelijk om regionale invloeden tot hun recht te doen komen. Wij hebben boven (p. 197) bij de samenstelling der kandidatenlijst ruimte gelaten voor regionalen invloed en ook hier is de mogelijkheid met de wenschen van een bepaalde streek rekening te houden. Immers, men verdeele de eerste 10 (of 12) namen zóó over de kieskringen, dat — bij verbinding der lijsten — op de verkiezing der genoemden kan gerekend worden. De verdeeling dezer namen over de kieskringen (al of niet gecombineerd) worde aan het Centraal Comité overgelaten. Overleg met de kieskringbesturen is daarbij vanzelf gewenscht, maar al zal hier eenig overleg moeten plaats vinden, wij verwachten hierbij geen moeilijkheden. Een commissie, door de A. R. kiesvereniging te Leiden benoemd, heeft dezer dagen een rapport betreffende de ons bezig houdende materie gepubliceerd en daarin een proeve gegeven van de verdeeling der namen over de verschillende kieskringen. Het komt ons voor, dat volgens deze proeve — zoo zij in 1925 zijn toegepast — Dr. J. G. Scheurer en Mr. J. A. de Wilde *niet* zouden zijn gekozen en wel No. 2 van de lijst Dordrecht. Deze verdeeling zal dus met de noodige zorg dienen te geschieden. In verband met het bovenstaande lijkt ons de beste wijze, de kieskringen in 12 groepen te verdeelen, zóó, dat redelijkerwijze mag verwacht, dat van iedere lijst of lijstengroep No. 1 zal gekozen worden en dat dan de overige acht namen der hoofdlijst van 20 op de verschillende lijsten als No. 2, 3 enz. voorkomen.

Op deze wijze is dus dan verkregen, onder leiding van het Centraal Comité, met medewerking van ieder medelevend lid der partij, een lijst van 20 namen, die *aldus* over de verschillende kieskringen als No. 1 en 2 zijn verdeeld, dat *van te voren* mag verwacht worden, dat van die namen 12 of 13 allereerst in aanmerking zullen komen en daarna 7 of 8 in bepaalde volgorde. Tenslotte dienen de lijsten in de verschillende kieskringen nog met een aantal namen te worden aangevuld. Men zou kunnen volstaan met op iedere lijst 2 namen bij te voegen, omdat dan voor uitputting der namen niet behoeft gevreesd te worden. De practijk heeft geleerd, dat de partijen er prijs op stellen, een ruim overschot van namen te hebben. Er is ook niets tegen. Er zit in de aanvulling der lijst een niet afkeurenswaardig element van politieke reclame. De aanvulling geschiede dan in de betrokken kieskringen in hoofdtrekken op dezelfde manier als wij boven aangaven voor het vaststellen der lijst van 20.

Wij achten niet van zoo groot belang wie er op de lijsten als No. 10, 11 enz. zullen fungeeren, maar wel achten wij van zeer groot belang, dat deze aanvulling geschiede volgens een welomschreven methode. Er zijn nu eenmaal menschen, ook A. R. menschen, die een behagelijk gevoel krijgen, wanneer hun naam prijkt op een — zij het ook op één op zich zelf volkomen waardelooze — plaats der kandidatenlijst en in het leven

der partij is het deswege noodzakelijk, dat deze aanvulling geschiede volgens een reglementaire methode, die niet voor alle kieskringen dezelfde behoeft te zijn, omdat de groote steden met weinig kiesvereeningen, het anders kunnen inrichten dan de uitgestrekte kieskringen met een groot aantal kiesvereeningen, maar wel volgens een reglement, dat de aanvulling punctueel regelt. En ook hier houde *ieder*, wiens naam in aanmerking komt, zich persoonlijk afzijdig, verlate de vergadering, wanneer *zijn* naam in bespreking komt. Ook in kleinen kring kan aan „politiek” worden gedaan. De A. R. partij houde haar vaandel hoog, haar blazoen onbevlekt. De wet geeft aan de politieke partijen een taak vol zin en waarde, en zal het Parlement niet een aanfluiting, maar een onmisbaar en gewaardeerd element in ons Staatsbestel zijn, dan zullen de politieke partijen een voorname interne politiek moeten voeren bij het stellen harer candidaten.

Dan moeten de beste mannen naar voren geschoven — dat zijn die mannen, die, wat ons betreft geconfeit in het A. R. beginsel, bereid zijn het persoonlijk belang *ten allen tijde* achter te stellen bij het landsbelang, die dus ten allen tijde bereid zijn zich terug te trekken, wanneer het partijbelang dit vraagt.

Een Minister legt zijn verantwoordelijkheid neer, wanneer een conflict met de volksvertegenwoordiging ontstaat en een Ministerie, dat daarvan zou afwijken, zou hare autoriteit verliezen en inboeten aan regeerkracht. Maar ook een volksvertegenwoordiger is geen ambtenaar. Hij bekleedt een post van vertrouwen en van eere, maar moet dan ook ten allen tijde bereid zijn, heen te gaan, wanneer het belang des lands, beoordeeld door de partij, die hem koos, dit vraagt. Dit beteekent niet, dat met Kamerleden kan gekegeld worden, maar evenmin, dat een Kamerlid dient gehandhaafd, *omdat* hij al zoo lang de partij heeft vertegenwoordigd. In het boven gegeven stelsel om de candidatenlijsten samen te stellen, is gegeven een proeve, om te voorkomen ongewenschte uitwassen, waaronder wij verstaan eenerzijds, dat per se een aftredend lid weer moet herkozen worden en anderzijds, dat lichtvaardig een man, die zijn krachten heeft gegeven om land en volk en partij te dienen, opzij wordt gezet. Wanneer tusschen deze uitersten het juiste midden wordt verkregen door samenwerking, van partij en partijleiding, dan behoeft voor ons parlementaire stelsel o. i. niet gevreesd te worden, maar verkrijgt het Parlement in ons volksleven de hooge plaats, die het toekomt.

Tenslotte nog een enkele opmerking over de samenstelling van het Centraal Comité. Het C. C. zij en worde meer en meer een partijraad, die, op organische wijze samengesteld, waarlijk een juist beeld geeft van onze partij. Met het oog op de samenstelling der candidatenlijsten komt het ons gewenscht voor, dat iedere kieskring een vertegenwoordiger (niet-Kamerlid) in het C. C. heeft, dat ook de Kamerfractie daarin met eenige leden vertegenwoordigd is, terwijl voorts de vertegenwoordiging

van speciale organisaties (b. v. vakorganisaties, pers) overweging verdient. Het moderamen zou dan gekozen kunnen worden door de geheele partij in Deputatenvergadering samengekomen.

Het politieke leven van ons volk hangt nauw samen met het leven der partijen. Wanneer in deze, met name in de A. R. partij, wordt gevonden liefde tot het beginsel, een begeeren om dieper in te dringen in wat waarlijk fundamenteele principes zijn en belangstelling in de organisatie der partij en hare actie bij candidaatsstelling en verkiezing, dan kan de A. R. partij nog tot zegen van ons volk haar taak vervullen.

P. S. Als proeve van een toepassing van het boven uiteengezette inzake de candidaatsstelling voor den gemeenteraad volge hier het Reglement van de A. R. kiesvereniging van Den Haag, gebruikt bij de laatste raadsverkiezing:

Reglement voor het samenstellen der A. R. kandidatenlijst bij de verkiezing van den Gemeenteraad te 's-Gravenhage.

Commissie van Informatie.

Artikel 1.

Het kieskringbestuur benoemt ten minste 4 maanden voor de candidaatsstelling een commissie van 3 personen, om overleg te plegen met de Besturen der aangesloten kiesverenigingen.

Artikel 2.

Deze commissie informeert, in mondelinge bespreking: 1e. of naar het oordeel van het betrokken Bestuur, handhaving van de aftredenden op de kandidatenlijst gewenscht is en 2e. of er naar het oordeel van het betrokken Bestuur personen zijn, die naast of boven de aftredenden voor een kans biedende plaats op de kandidatenlijst in aanmerking komen.

Artikel 3.

De besturen der aangesloten kiesverenigingen zijn bevoegd³⁾ maar niet verplicht omtrent de in art. 2 genoemde punten de meening hunner vereniging in te winnen.

Artikel 4.

Binnen 3 weken na hare benoeming brengt de commissie schriftelijk rapport betreffende hare inlichtingen uit bij het kieskringbestuur.

Taak Kieskringbestuur.

Artikel 5.

Het Kieskringbestuur behandelt ten minste 3 maanden voor de candidaatstelling het rapport, bedoeld in art. 4, informeert bij de aftredenden of zij bereid zijn opnieuw een zetel in den Raad in te nemen en overweegt of het dienstig is aan aftredenden het advies te geven zich niet meer beschikbaar te stellen.

Artikel 6.

Het Kieskringbestuur stelt vast een advies aan de kiesverenigingen, bevattende: *a.* het aantal kansbiedende plaatsen, hetgeen 2 of 3 grooter wordt gesteld dan het aantal aftredenden bedraagt; *b.* de namen van personen, die naar het oordeel van het Kieskringbestuur voor deze plaatsen in aanmerking komen, met advies betreffende deze keus van personen en de gewenschte volgorde.

Taak der aangesloten Kiesverenigingen.

Artikel 7.

De besturen der aangesloten kiesverenigingen bespreken het advies (bedoeld in Art. 6) van het Kieskringbestuur en bereiden voor de behandeling op hun kiesvereniging.

Artikel 8.

De kiesverenigingen behandelen minstens 2 maanden voor de candidaatstelling het al of niet door eigen Bestuur toegelichte advies van het Kieskringbestuur en stellen vast bij meerderheid van stemmen:

- a.* of een of meer der aanbevolenen van de lijst dient afgevoerd en
- b.* of aan de lijst der aanbevolenen namen moeten worden toegevoegd.

Daarna wordt door de vergadering de volgorde der kandidaten vastgesteld door stemming, waarbij alleen de toegelaten namen in aanmerking komen en waarbij zooveel namen kunnen worden ingevuld als het door het Kieskringbestuur bepaalde aantal kansbiedende plaatsen (art. 6*a*) bedraagt. De onderste naam telt voor één, de volgende naar boven voor 2, enz.

Artikel 9.

Vervolgens kan de kiesvereniging namen opgeven voor de verdere plaatsen op de kandidatenlijst.

Vergadering van Kieskringbestuur met Gemachtigden.

Artikel 10.

Ten spoedigste worden de processen-verbaal van de stemmingen bedoeld

in art. 8, door het Bestuur der kiesverenigingen gezonden naar den Secretaris van het Kieskringbestuur met opgave der namen, bedoeld in art. 8.

Artikel 11.

Ten minste 1 maand voor de candidaatsstelling vergadert het Bestuur der Kieskringcentrale met de Gemachtigden, van iedere kiesvereniging, teneinde de kandidatenlijst definitief, voor alle districten gelijkluidend, vast te stellen.

Artikel 12.

Het Kieskringbestuur deelt aan de betrokkenen mede, dat zij op de kandidatenlijst zijn geplaatst en informeert of zij accoord gaan met hun plaats op de lijst. Bij niet accoord-verklaring vervalt hun naam en schuift de lijst van onder aan op.

Algemeene Bepalingen.

Artikel 13.

Candidaten voor een kansbiedende plaats nemen niet deel aan werkzaamheden, hierboven genoemd en verlaten de vergadering wanneer hun naam ter sprake komt.

Artikel 14.

In geval van nood is het Kieskringbestuur gemachtigd in de definitieve lijst wijzigingen aan te brengen.

Artikel 15.

Het Kieskringbestuur verricht voorts alles, wat volgens de kieswet vereischt wordt, opdat de kandidatenlijst op tijd ten Stadhuize wordt ingediend.

¹⁾ Te overwegen is de stemmen der kiesverenigingen niet eenvoudig op te tellen, maar voor elke plaats op de lijst na te gaan, wie de meeste stemmen voor die plaats heeft verkregen. Dit om te voorkomen dat door stelselmatige vooropschuiving van sommige kandidaten de stemming vertroebeld wordt.

²⁾ Naar de stemcijfers der A. R. lijsten in 1925 zou dan het aantal stemmen bedragen:

I Den Bosch	5622	2 + 2 = 4	X Helder	10929	2 + 3 = 5
II Tilburg	3506	2 + 1 = 3	XI Haarlem	15925	2 + 4 = 6
III Arnhem	25663	2 + 6 = 8	XII Middelburg	20401	2 + 5 = 7
IV Nijmegen	12861	2 + 3 = 5	XIII Utrecht	27489	2 + 6 = 8
V Rotterdam	27396	2 + 6 = 8	XIV Leeuwarden	41167	2 + 9 = 11
VI Den Haag	14980	2 + 3 = 5	XV Zwolle	27464	2 + 6 = 8
VII Leiden	24981	2 + 5 = 7	XVI Groningen	35260	2 + 8 = 10
VIII Dordrecht	45912	2 + 10 = 12	XVII Assen	15070	2 + 4 = 6
IX Amsterdam	21928	2 + 5 = 7	XVIII Maastricht	872	2 + 1 = 3

³⁾ Naar ons oordeel is het ongewenscht, deze punten op een vergadering der kiesvereniging ter sprake te brengen. Een bestuur heeft tot taak leiding te geven, d. w. z. met voorstellen te komen; niet te informeren in een vergadering.

DE GEMEENTE EN DE VOLKSHUISVESTING

DOOR

MR. L. LIETAERT PEERBOLTE.

I.

Een eenigszins volledige bespreking van het tweeledig onderwerp: „de gemeente en de volkshuisvesting” zou een boekdeel vorderen. Over ieder van die twee onderwerpen valt schier eindeloos veel te zeggen; en heeft men die twee afzonderlijk gezien, dan zouden zij, ter voldoening aan het verzoek van de redactie, in onderling verband moeten worden behandeld. Daarom is groote beperking noodig. In zeker opzicht is die gemakkelijk, doordat ik er, zelfs met hulp van de bibliotheek van de Dr. Kuypersstichting, niet in geslaagd ben antirevolutionaire rechtsliteratuur over de taak der gemeente in deze te vinden. Ik beperk mij daarom, wat de gemeente betreft, tot de vraag, wat naar ons geschreven recht, de taak van de gemeente met betrekking tot de volkshuisvesting is.¹⁾

Neemt men voor de beantwoording van die vraag de Grondwet (art. 144) en de Gemeentewet (art. 135) tot uitgangspunt, dan komt men van niets tot alles, al naar gelang van het inzicht dat men heeft in het vraagstuk of de vraagstukken van de volkshuisvesting. Er zijn gemeentebesturen, die het belang van de huishouding der gemeente nog maar niet kunnen vinden in de zaken van de volkshuisvesting. Er zijn er, welker inzicht daarin zeer ruim en diep is, en die met haast al te veelzijdige zorg van haar wettelijke en economische macht gebruik maken. Steviger uitgangspunt biedt de Woningwet, die den gemeenten velerlei plichten oplegt en bevoegdheden toekent. De voornaamste daarvan komen ter sprake bij de behandeling van de volkshuisvesting.

Aan die concrete punten ga evenwel vooraf de principiële vraag: welke is, onder vigueur van de Woningwet, de rechtspositie van de gemeente met betrekking tot de volkshuisvesting? De geschiedenis van het wetsontwerp is op dit punt onzeker.

In de Mem. van Toel. (blz. 3) schreef de Regeering: „Ware de zaak der volkshuisvesting uitsluitend een zaak van huishoudelijk gemeentelijk belang, dan zou men in de voorgedragen regeling kunnen zien een inbreuk op de gemeentelijke autonomie, maar het geldt hier ook een belang van volksgezondheid, een rijksbelang, dat als zoodanig door deze wet uitdrukkelijk zal worden erkend. Waar de staat besluit verbetering van

woningtoestanden door wettelijke maatregelen te bevorderen en daarvoor zelfs groote sommen uit te geven, daar kan hij niet gedoogen, dat gemeentebesturen door onvoldoende bouwpolitie of zelfs door gemis van eenige regeling op dit punt, het bouwen van slechte woningen in de hand werken en daardoor het doel door de Regeering beoogd in hooge mate belemmeren."

Art. 1 van het wetsontwerp hield in: „De volkshuisvesting is een voorwerp van de aanhoudende zorg der gemeentebesturen". Daarbij werd ter toelichting (blz. 6) o. m. het volgende geschreven: „Inderdaad wordt bij de aanhangige wetsvoordracht geenszins gebroken met de bedoeling, waarmede de wetgever de artikelen 134 en 135 der Gemeentewet neerschreef. Slechts worden de gemeentebesturen, nu jarenlange onderzinking heeft aangetoond, dat niet allerwege, noch op afdoende wijze recht is wedervaren aan hetgeen reeds wettelijk een uiterst belangrijk terrein der gemeentelijke werkzaamheid uitmaakt, met klem herinnerd aan de verplichting die ten deze op hen rust. Het gronddenkbeeld, dat de drijvende kracht van die besturen behoort uit te gaan, wordt bevestigd, maar in tal van bepalingen nader uitgewerkt. Met beperking van hun *jus non utendi* worden de plaatselijke besturen tot meerder krachtsbetoon niet alleen opgewekt, maar ook verplicht."

Wie dit aandachtig leest, komt tot de slotsom: dus niet uitsluitend zaak van gemeentehuishouding maar ook Rijkszaak.

In het Verslag der Commissie (blz. 1) oordeelden een aantal leden, dat het ontwerp niet past in het kader der bestaande Staatsinstellingen. Men achtte het in strijd met de bij de Grondwet gewaarborgde autonomie der gemeenten. Bij het overleg met de Commissie nam de Regeering art. 1 terug, daarbij maakte zij een zwenking in de richting van zuivere staatsrechtsleer zooals die destijds gold. (Versl. blz. 4). „Nu echter uit het verslag blijkt, dat dit artikel aangaande de bedoeling van den wetgever misvatting kan doen ontstaan en den indruk zou kunnen geven, dat de volkshuisvesting ook in het vervolg niet zal zijn rijkszaak maar gemeentezak, meent de Regeering het best te doen aan den wensch van de Kamer gevolg te geven en deze bepaling (art. 1) terug te nemen. Zoodra toch dit wetsontwerp tot wet zal zijn verheven, zal het zijn uitgemaakt dat de volkshuisvesting is een rijkszaak, een zaak van algemeen rijksbelang om geen andere reden dan omdat het Rijk door een wettelijke regeling de zaak aan zich heeft getrokken." De gangbare leerstellingen over autonomie en zelfbestuur worden dan verder in de gebruikelijke termen beschreven.

Deze zwenking, die de Regeering maakte zonder dat zij iets wezenlijks in het wetsontwerp veranderde raakt eigenlijk het wetsontwerp in het geheel niet, zij werkte een dogmatische noviteit, een derde naast autonomie en zelfbestuur onder de tafel en buiten debat. Dat was handig, maar daardoor is aan de geschiedenis van het ontwerp ook de waarde ontnomen voor karakter-bepaling. Ik meen dat het onderwerp „volkshuis-

vesting" door de Woningwet tot een buitengrondwettelijk derde is geworden. Naar aard was het tevoren in de eerste plaats gemeentelijk, omdat de gemeente de naast en eerstbelanghebbende is bij de wijze, waarop de bevolking is gehuisvest. Zij staat in de eerste plaats voor de gevolgen van een tekort aan hygiëne en moraliteit. Die aard is onveranderd gebleven, maar is sterker aan den dag getreden met de ontwikkeling van het inzicht in het vraagstuk. Hieronder zal nader blijken hoe intens de gemeentehuishouding gemoeid is met en beïnvloed wordt door de volkshuisvesting. Naar het geschreven recht was vóór 1901 het onderwerp er een van zuiver gemeentelijke huishouding. Wat de gemeente deed, kon zij alleen op art. 135 van de Gemeentewet baseeren. De Woningwet heeft, wat den aard van het onderwerp betreft, tot uiting gebracht, dat het Rijk hier ook een belang heeft. Ware de wet zóó, dat het onderwerp inderdaad tot Rijkszaak, door de gemeente te behartigen, was gemaakt, dan ware zij tegendraadsch, omdat de gemeente het grootste en rechtstreeksche belang heeft. De inhoud van de wet is evenwel zóó, dat classificatie in een van de beide rubrieken autonomie of zelfbestuur niet mogelijk is. Nu eens wordt, wat bevoegdheid krachtens art. 135 Gemeentewet was, omgezet in een plicht, met behoud evenwel van vrijheid van inzicht nopens de wijze van plichtvervulling, dan weer wordt wat als bevoegdheid uit art. 135 werd afgeleid, maar ook als zoodanig betwist werd rechtens boven twijfel gesteld en ten slotte wordt nadrukkelijk gehandhaafd de bevoegdheid, die de gemeente aan art. 135 van de Gemeentewet kan ontleenen. Een vaste dogmatische lijn is hier niet te ontdekken en wie met niet meer dan het alternatief: autonomie of zelfbestuur de woningwet doorzoekt, komt telkens voor puzzles te staan. Zij is een mengelmoes, een buitengrondwettelijk derde, dat naar mijn meening aan zijn gemengd karakter zóó groote soepelheid dankt, dat het den overgang van de kalme jaren vóór 1914 tot de geweldige spanning ná den oorlog kon meemaken en voor alle voorzichtige en buitensporige daden, waartoe de omstandigheden dwongen, de soliede grondslag is geweest. In strijd met de Grondwet is deze wet niet, omdat de artt. 143 en 144 het leven niet beperken tot de twee rechtsvormen, die zij aangeven.

Dit alles is niet slechts van theoretische beteekenis. Naar gelang men het eene of het andere standpunt inneemt, komt men ten aanzien van verschillende onderdeelen tot een andere uitkomst. Datzelfde geldt met betrekking tot wat misschien wel het zwaarste weegt; de verantwoordelijkheid van de gemeenten. Mogen en moeten de gemeenten nog een stuk gemeentelijke huishouding, gelardeerd weliswaar met rijksbemoeiing, zien in de volkshuisvesting, dan is haar verantwoordelijkheid grooter dan wanneer zij niet meer zijn dan geroepen tot uitvoering van wat eigenlijk het Rijk alleen aangaat. Zou het onderwerp werkelijk zuiver Rijkszaak zijn, dan zouden de gemeenten ideëel verarmd zijn, immers een stuk eigen, zij 't ook nog weinig ontwikkeld leven, hebben

verloren en zouden zij blootstaan aan het gevaar, op den duur verlaagd te worden tot marionetten van het Rijksgezag.

Het tweede deel van mijn onderwerp is de volkshuisvesting. Wat bedoelt de wetgever, die den term eenige malen gebruikt, daarmee? In het verslag werd daarnaar geïnformeerd. In Engeland spreekt men van „housing of the working classes”, in Frankrijk van „habitations à bon marché.” De Regeering verklaarde in haar antwoord (blz. 14), dat deze uitdrukking in haar ruimste beteekenis moet worden opgevat en zoo algemeen mogelijk moet luiden. Zij staat ten deze op één lijn met den term „volksgezondheid”. De Engelsche woningwet moge worden betiteld als „Housing of the working classes act” in werkelijkheid omvat zij alle woningen, onverschillig of deze worden bewoond door lieden, behoorende tot de arbeidende klasse of door anderen en onverschillig, of deze woning groot of klein, hoog of laag in prijs is. „Moet in het algemeen tegen het voorkomen van misstanden bij *alle* woningen gewaakt worden, het is duidelijk, dat, waar sprake is van vereenigingen in het belang van verbetering der volkshuisvesting werkzaam, daarbij niet wordt gedacht aan verbetering van op zichzelf reeds volkomen geschikte woningen, noch aan den bouw van woningen voor meergegoeden, bij voorbeeld door coöperatieve vereenigingen voor woningen voor hogere ambtenaren.” „En evenzoo behoort naar bevind van omstandigheden en naar het inzicht der overheid te worden beslist bij de beoordeeling van de vraag of er termen zijn aan zekere bouwvereeniging financieelen steun te verleen. Uit den aard der zaak komen in de eerste plaats voor financieelen steun in aanmerking vereenigingen, welke zich ten doel stellen woningen te verhuren tegen zeer lagen huurprijs, woningen dus, die voor minvermogenden zijn bestemd. Maar er kunnen zich hier en daar woningtoestanden voordoen, die het gewenscht maken, vereenigingen, die duurdere woningen bouwen, eenigszins tegemoet te komen. Elke poging, om dienaangaande in de wet een regel te stellen moet noodzakelijk op teleurstelling uitloopen.” Ter kenschetsing van het toenmalige inzicht citeer ik nog dezen zin: „Dat de bouwplannen en de plannen van uitbreiding bedoeld in art. 77 van den aan de onteigeningswet toe te voegen titel niet enkel arbeiderswoningen maar ook andere mogen treffen, blijkt voldoende uit de redactie van het artikel.” (Versl. blz. 15.)

De wetgever van 1901 zag het moreel, hygiënisch en economisch belang van goede woningtoestanden even goed in als wij dat tegenwoordig doen, maar zijn aandacht was in hoofdzaak zoo niet uitsluitend gericht op de woningen en wat daarvoor onmisbaar is: verkeerswegen, maar deze woningen en wat daarvoor onmisbaar is: verkeerswegen, maar deze ook eigenlijk alleen in verband met de woningen bezien. Te dezen opzichte die in 1901 onbekend waren en die voortdurende studie en voortgaande ontwikkeling van het geschreven recht vorderen. Bij de bespreking vooral van het uitbreidingsplan zal dit nader blijken.

Binnen het meer beperkte kader van 1901 kan men het vraagstuk

van de volkshuisvesting splitsen in de volgende onderdeelen: 1. weren van slechte woningen door de bouwverordening; 2. verbeteren resp. opruimen van slechte woningen door aanschrijvingen en onbewoonbaarverklaring; 3. regeling van de uitbreiding van bebouwde kommen door uitbreidingsplan en bouwverbod; 4. hulp van rijk en gemeente voor het bouwen van nieuwe woningen. Zoo is de volgorde van onderwerpen in de wet. Toen de wet in werking was getreden stond het vaststellen van de bouwverordeningen in het midden van de belangstelling. Daarna begon bescheidenlijk het krottenvraagstuk eenige aandacht te vragen en gingen enkele gemeenten schroomvallig over tot het verleenen van steun voor den bouw van nieuwe woningen. De oorlog drong met geweld het huisvestingsvraagstuk naar voren en het zijn wel in de eerste plaats de ervaringen, die in dien tijd van geforceerden woningbouw zijn opgedaan, waardoor vragen, die liggen op het terrein van het uitbreidingsplan, een dringend karakter hebben gekregen. Moest men thans opnieuw den inhoud van de wet vaststellen, dan zou de regeling van de uitbreiding van bebouwde kommen voorop moeten staan. Het uitbreidingsplan is naar het tegenwoordige verdiepte inzicht eigenlijk het fundament, waarop alle andere maatregelen moeten rusten.

Ik stel het dan ook bij deze bespreking voorop, om in de eerste plaats de historische ontwikkeling duidelijk te maken.

De Woningwet, zooals zij in 1901 in het Staatsblad kwam, vorderde van gemeenten met meer dan 10.000 zielen en van gemeenten, wier zielental in de laatste vijf jaren met meer dan een vijfde is toegenomen, dat zij zouden vaststellen een plan van uitbreiding, waarbij de grond wordt aangewezen, die in de naaste toekomst voor den aanleg van straten, grachten en pleinen is bestemd. De wetgever dacht alleen aan woningen, die niet kunnen worden bewoond en dus niet mogen worden gebouwd zonder straten, grachten of pleinen. Aanvankelijk gold de opvatting, dat alleen aanwijzing van grond voor straat, gracht of plein in een uitbreidingsplan voor de Woningwet beteekenis kan hebben en dat aanwijzingen van andere bestemming, zooals het in het Kon. Besluit van 19 Januari 1906 betreffende een uitbreidingsplan van Amsterdam heette „als vallende buiten de werking der Woningwet, geenerlei rechtsgevolg krachtens deze wet kunnen hebben.” Met rechtsgevolg is hier natuurlijk in de eerste plaats bedoeld onteigening krachtens art. 77 van de Onteigeningswet. Een ruimere opvatting werd ingeluid bij het Kon. Besluit van 9 Mei 1908 betreffende het uitbreidingsplan van Schiedam, waarin werd overwogen, dat een plan van uitbreiding naar zijn aard moet aangeven, voor welke doeleinden het grondgebied wordt bestemd, waarop de bebouwde kom zich in de naaste toekomst zal uitbreiden. Het wettelijk voorschrift, dat de grond voor straten, grachten en pleinen wordt aangewezen, werd in dat besluit zóó geïnterpreteerd, dat het niet is een beperking van hetgeen een plan van uitbreiding naar zijn aard moet zijn of van de wijze, waarop de bebouwde kom van een gemeente zich

zal mogen uitbreiden, maar alleen ten doel heeft vast te stellen, welke bestemming in ieder geval in het plan van uitbreiding moet worden aangegeven, vrijlatende, daarin ook grond als voor andere doeleinden bestemd, aan te wijzen.

Deze ruimere opvatting is bij de wijziging van de Woningwet in 1921 in de wet vastgelegd. Het artikel betreffende het uitbreidingsplan werd toen zóó veranderd, dat „de bestemming voor de naaste toekomst van den in dit plan begrepen grond in hoofdzaak wordt aangewezen.” Dat zóó ruim opgevatte plan werd in 1921 onder wettelijke bescherming gesteld door het verbod aan B. en W., een bouwvergunning te geven, indien het bouwplan afwijkt van een goedgekeurd uitbreidingsplan. Tegelijkertijd werd bepaald, dat een uitbreidingsplan, vastgesteld door een gemeente, die daar niet toe verplicht is, aan dezelfde formaliteiten zal zijn onderworpen en dezelfde rechtskracht zal hebben als het verplichte uitbreidingsplan. Het spontane, het zuiver autonome werk van de gemeente kreeg hierdoor een sterken steun.

Door deze wetswijziging is het uitbreidingsplan geworden de grondslag niet alleen voor de volkshuisvesting maar voor den stedenbouw in den ruimsten zin. Bij het uitbreidingsplan kunnen nu de meest uiteenloopende bestemmingen van allen grond binnen de gemeente worden vastgesteld. Aan landbouw, tuinbouw, natuurschoon, industrie, verkeer, — om deze voornaamste objecten te noemen — kan binnen de grenzen van de gemeente een plaats worden aangewezen. Open bebouwing (villa's) gesloten, lage, hooge bebouwing, het kan alles voorzien worden en zal, indien de ontwerper van een uitbreidingsplan voor zijn taak berekend is, ook voorzien worden. Nu de bevolking zich snel vermeerdert en vrij sterk verdunt (kleinere gezinnen) moet de verdere ontwikkeling van stad en dorp van overheidswege geleid worden, wil men een chaotischen toestand, die tenslotte de gemeente op groote kosten jaagt, vermijden.

De meeste gemeentebesturen branden nog niet van verlangen om tot de vaststelling van een uitbreidingsplan over te gaan. Deze apathie heeft in het algemeen tweeërlei oorzaak. Het uitbreidingsplan komt tot stand onder tegenspraak van belanghebbenden en onder contrôle van hooger bestuur. Het geeft veel moeite en als het er is, bindt het niet alleen de particulieren maar ook de gemeente. Vooruitzien om ook zelf gebonden te worden is iets, dat velen blijkbaar maar matig bekoort. Als er geen uitbreidingsplan is, kan men telkens naar bevind van omstandigheden handelen; de vrijheid is gemakkelijker en ook dikwijls voordeeliger. Maar zij bestaat ten koste van het hoogere, ideëele goed: de rechtszekerheid voor de maatschappij. Is er een behoorlijk bewerkt uitbreidingsplan, dan weet ieder belanghebbende, waaraan hij zich te houden heeft; is dat er niet, dan is men voor ieder geval aangewezen op onderhandelingen met den gemeentelijken dienst of het gemeentebestuur en hangt de uitslag af van handigheid en macht. Dat is een ongewenschte toestand. De tweede oorzaak van apathie is een tekort aan inzicht in de beteekenis

van het uitbreidingsplan. Dat plan is niet maar een teekening zonder kracht, maar is een krachtig rechtsmiddel om de onmisbare leiding te geven aan den groei van de gemeente. De besturen van gemeenten, die te laat vooruit zagen en de leiding in de hand namen, kunnen getuigen van de groote zorgen en moeilijkheden, die de ongeordende groei van de gemeente hun thans berokkent. En wat niet het geringste voordeel is; een goed opgezet uitbreidingsplan is een rem op grondspeculatie, die de grondprijzen opdrijft in verwachtingen, die later niet verwezenlijkt kunnen worden. Wanneer, om een voorbeeld te noemen, het uitbreidingsplan een zeker deel der gemeente bestemt voor éénsgezins-arbeiderswoningen, is daardoor een grens gesteld aan grondspeculatie, omdat de grondprijs niet kan uitgaan boven het peil, waarop een éénsgezins-arbeiderswoning nog verhuurbaar is. Wanneer — om een ander voorbeeld te noemen — de gemeente prijs stelt op behoud van een park, dat particulier eigendom is, dan is het belang van eigenaar en gemeente beide, dat zij vroegtijds weten, waar zij aan toe zijn. De eigenaar weet dan dat hij van speculatieve winst moet afzien en de gemeente, die toch te eeniger tijd het park zal moeten koopen, behoeft het niet met den prijs van bouwgrond te betalen, tenzij het uitbreidingsplan werd vastgesteld op een tijdstip, waarop de waarde van het park reeds den invloed van de vordering der bebouwing had ondergaan. De gemeente zal dan de gevolgen van dien toestand moeten dragen. Het groote belang en het nut van een uitbreidingsplan mag evenwel de oogen niet sluiten voor gevaren. In een bestemmingsplan kan aan land- en tuinbouw een plaats worden ingeruimd, maar dat zal nooit zóóver mogen gaan, dat een toestand van bevroezing wordt geschapen, d. w. z. dat alleen door den wil der gemeente zekere eigenaren en hun opvolgers gedoemd worden, land- of tuinbouwers te zijn. Per slot zal de ontwikkeling van het maatschappelijk leven niet van boven af geregeld kunnen worden, maar zal deze vrij moeten worden gelaten. De eigenaar van park of bosch kan niet, zoolang het der gemeente goed dunkt, gedoemd worden, een park of bosch te bezitten. Hoewel het uitbreidingsplan, zooals het thans in de wet geregeld is, het der gemeente mogelijk maakt, den eigenaar te dwingen, weldoener van de gemeenschap te zijn, vorderen recht en billijkheid toch, dat de gemeente, die behoud van een park of een bosch zóó noodig vindt, den last daarvan overneemt van den particulieren eigenaar. Zoo zijn er meer aspecten aan het uitbreidingsplan, die alleen door rechtvaardigheid bij de bestuurders der gemeente niet rampzalig voor de eigenaars en daarmede voor den eerbied voor het recht worden.

Het uitbreidingsplan is door de ontwikkeling, die het in wet en practijk heeft gekregen, geworden het onmisbare fundament voor den groei van de gemeenten, onverschillig of de gemeente behoort tot die groep, die ingevolge de wet verplicht zijn, een plan te maken, of wel, dat de gemeente volkomen autonoom mag zijn. Autonomie behoeft toch niet te culmineeren in neen-zeggen en niets-doen ! Integendeel, kleine gemeenten,

die leven, doen wijs, zoo zij een uitbreidingsplan maken; hoe eer hoe beter, omdat er veel moeite en kosten door worden bespaard. Bij het vaststellen behoort evenwel op meer dan alleen plaatselijke belangen gelet te worden. De buurschap van een groote gemeente kan aansluiting aan het plan van die gemeente eisch van wijs beleid maken; ik denk hierbij aan doorgaand verkeer, aan behoud van landelijk schoon, aan welstand. Ik ben overtuigd, dat kleine gemeenten door aldus te handelen, haar eigen belang uitnemend behartigen.

De Woningwet heeft in ruime mate onteigening tot uitvoering van een uitbreidingsplan mogelijk gemaakt. Dat was noodig. Hoever moet een gemeente daarvan nu gebruik maken? Moet zij, een leer, die hier en daar gehuldigd wordt — allen grond voor uitbreiding van de gemeente in eigendom verkrijgen? Dat hangt er van af. Uitgebreid grondbezit van de gemeente kan noodig zijn, als sterk versnipperd grondbezit den aanleg van wegen en andere werken moeilijk of onmogelijk maakt. Het kan ook noodig zijn, wanneer de grond bijv. door ophooging boven zeker peil bijzondere bewerking vordert, die alleen doeltreffend kan zijn en tijdig kan plaats vinden, wanneer de grond in één hand is. Maar is juist de opvatting, dat de gemeente allen grond in eigendom moet hebben om de particuliere speculatiezucht uit te schakelen? Uit hetgeen ik heb opgemerkt over de beteekenis van het uitbreidingsplan blijkt, dat ik dit argument niet klemmend acht. Heeft een gemeente geen uitbreidingsplan, heeft dus de speculatie vrije baan, dan *kan* inderdaad een gemeentelijk grondbezit dit kwaad keeren. Of het zal gebeuren is een andere vraag. Mag men van een gemeente, die van een uitbreidingsplan vrij wil blijven, verwachten, dat zij tegen de bekoring van goede koopmanschap, van winst maken bestand zal zijn? Een grondbedrijf is een zaak; het is voor den leider van die zaak ongemeen beoorlijk, zich een goed zakenman te toonen. De noodzakelijkheid van grondmonopolie van de gemeente kan *nu* niet meer staande worden gehouden, nu het uitbreidingsplan in zijn beteekenis volgroeid is. De wenschelijkheid hangt af van den geest, waarmede het monopolie geleid wordt; het kan een geluk voor de gemeenschap zijn, het kan ook worden de kat na den hond, die beide even hard bijten.

Voor de financiën van een gemeente kan een uitbreidingsplan van veel belang zijn. Treedt de gemeente op als grond-exploitant, dan moet zij een flink kapitaal in den grond steken. Zoowel bij verkoop als bij uitgifte in erfpacht — ik ga hier op de voor- en nadeelen van beide stelsels niet in — brengt dat geld zijne rente wel op als het grondbedrijf verstandig geleid wordt. Met betrekking tot grond, die bestemd wordt voor eenig doel van openbaar nut, ligt het anders. De kosten van straten, grachten, pleinen, van verkeerswegen in het algemeen kunnen binnen zekere, van de bestemming van de naburige gronden afhankelijke, grenzen op die gronden drukken, omdat zij eerst door de verkeerswegen waarde als bouwterrein verkrijgen. Met gronden, die bestemd worden voor open-

baar nut, als b.v. speelterrein, sportveld, park, vliegveld enz. gaat het niet zoo. De kosten daarvan kunnen niet drukken op de aangrenzende terreinen, maar moeten gelegd worden op de gemeenschap. Zooals de wet thans luidt, staat het aan de gemeente, te bepalen, of en wanneer zij die gronden zal overnemen. De eigenaar kan te dien aanzien tegenover de gemeente geen recht doen gelden, en moet, zoolang het haar goed dunkt, den last van het plan dragen. Het uitbreidingsplan belet hem niet, zijn akker te bewerken, maar de bestemming voor b.v. sportterrein, drukt de waarde en verhindert verkoop tegen loonenden prijs. Weliswaar hebben Gedeputeerde Staten getracht, door voorwaarden aan de goedkeuring van een plan te verbinden, in deze leemte in de wet te voorzien. Ook hebben enkele gemeenten, die van zeer goeden wil waren, verordeningen nopens schadevergoeding vastgesteld; er zijn ook voorbeelden van gemeenten, die vrijwillig en zonder verordening de billijkheid hebben betracht. Dit alles neemt evenwel niet weg, dat de wet op dit punt aanvulling dringend noodig heeft. De rechtszekerheid eischt, dat de wetgever de rechten van eigenaar en gemeente vast stelt. Naar mijne meening komt het den eigenaar toe, op een zeker tijdstip, waarop hem de bestemming van zijn grond voor openbaar nut te zwaar drukt of schadelijk wordt, te vorderen, dat de gemeente hem van dien last ontheffe. Zoo min als het den particulier betaamt riemen te snijden van gemeente-leer, betaamt het der gemeente haar riemen te maken van het leer van den toevalligen eigenaar.

Naar het schijnt, is een aanvulling van de wet op komst. De Regeering heeft een voor-ontwerp tot wijziging van de Woningwet, waarin ook in deze leemte voorzien is om advies aan Gedeputeerde Staten gezonden.

Ik wees er reeds op, dat het uitbreidingsplan in 1921 onder wettelijke bescherming is gekomen door het verbod in art. 5, een bouwvergunning te geven voor een bouwplan, dat niet strookt met het uitbreidingsplan. Daarmede kan de gemeente intusschen niet volstaan. Verkeerswegen moeten aangelegd worden; grond, die in ander opzicht voor openbaar nut bestemd is, moet aan de gemeente komen. Voor de verkeerswegen zijn het bouwverbod en de rooilijn van groot belang. Het bouwverbod is het middel om bebouwing te beletten van grond, die voor straat, gracht of plein bestemd is. De rooilijn is het middel, om binnen de grenzen van het particulier terrein aan te geven, hoever gebouwd mag worden. Deze beteekenis van de rooilijn volgt uit de omschrijving in art. 3 van de wet: voorschriften voor de plaatsing van gebouwen ten opzichte van den openbaren weg. Het verschil tusschen deze twee is, dat het bouwverbod impliceert bestemming voor straat, gracht of plein, terwijl de rooilijn de bestemming voor het particulier gebruik niet aantast, maar alleen dat gebruik regelt. Dikwijls hebben gemeentebesturen door vaststelling van een rooilijn getracht, grond voor verkeersweg te bestemmen. Dit kan evenwel niet gelukken, omdat — ook volgens de jurisprudentie van den Hoogen Raad — de eigenaar door een rooilijn niet belet wordt, zijn

eigendom door een haag of muur van den openbaren weg af te scheiden.

Het is begrijpelijk, dat gemeenten de voorkeur gaven aan een rooilijn boven een bouwverbod, omdat voor een rooilijn alleen maar noodig is een raadsbesluit, goed te keuren door Gedeputeerde Staten, en voor een bouwverbod een meer ingewikkelde procedure in de wet is voorgeschreven. Dit verschil in waarborgen is begrijpelijk, wanneer men in het oog houdt, dat een rooilijn niet kan dienen om grond voor eenig openbaar doel te bestemmen. Toch is de procedure voor de rooilijn te eenzijdig en is het noodig, dat belanghebbenden gelegenheid krijgen, bezwaren in te brengen. Een rooilijn kan zóó getrokken worden, dat een perceel voor den eigenaar onbruikbaar wordt, wanneer hij wil gaan bouwen of herbouwen. Zij kan hem eerst deren, als hij den bestaanden toestand wil veranderen, maar dan kan zij hem ook gevoelig treffen. Er zijn gevallen voorgekomen, waarin een rooilijn voor de gemeente het middel was, om voor een appel en een ei grond voor straat-aanleg of -verbreding in handen te krijgen, zeer tot schade van den eigenaar, die soms niet eens wist, dat een rooilijn over zijn perceel was getrokken. Zelfs is het voorgekomen, dat de behandeling van een verzoek om vergunning tot herbouw werd aangehouden en, nadat inmiddels een rooilijnbesluit was uitgelokt, werd afgewezen op grond van die nieuw-bakken rooilijn. Dergelijke handigheden zijn weliswaar door toepassing van het vernietigingsrecht gestuit, maar dat zij mogelijk bleken toont, dat er ook op dit punt in de wet een leemte is. Zoolang daarin niet voorzien is, kunnen de gemeentebesturen, die de billijkheid hoog willen houden, vrijwillig ontwerpen tot vaststelling van een rooilijn ter visie leggen of op andere wijze bekend maken. De wet verzet zich daar niet tegen.

Zoowel bij rooilijn als bij bouwverbod kan schadevergoeding geboden zijn. Niet, zooals b.v. Gedeputeerde Staten van Utrecht in het bekende geval van Maartensdijk meenden, terstond bij de vaststelling van de rooilijn, omdat deze het oogenblikkelijk gebruik van het perceel niet belet, rooilijn, omdat deze het oogenblikkelijk gebruik van het perceel net belet, of herbouwen. Zoodra evenwel de rooilijn practisch effect verkrijgt, doordat zij dwingt of belet waar de eigenaar anders of wel zou willen, kan er schade zijn, die vergoed moet worden. Een gebouw, dat herbouwd moet worden, kan door verplaatsing van den voorgevel, die de rooilijn niet mag overschrijden, onbruikbaar worden; de verplaatsing van den voorgevel kan bij verbouwing zóó groote kosten vorderen, dat de lasten voor het perceel buitensporig worden. Deze voorbeelden zijn met vele te vermeerderen. Voor geen enkel geval geeft de wet een recht op schadevergoeding. Gedeputeerde Staten hebben getracht door voorwaardelijke goedkeuringsbesluiten het recht te herstellen. Zoolang de wet te kort schiet, kunnen de gemeentebesturen veel goed maken door een verordening, waarin bepaald wordt, dat de eigenaar, zoodra hij door een rooilijn werkelijk schade lijdt zonder dat daar financiëel voordeel tegenover staat, aan de gemeente vergoeding van schade kan vragen; daarbij kan vast-

gesteld worden, op welke wijze die schade geschat en vergoed zal worden.

Bij de regeling van het bouwverbod heeft de wetgever wel aan schade gedacht. In bepaalde gevallen moet de raad verklaren, waarom hij niet tot aankoop of onteigening overgaat. Men heeft daarin gelezen de toekenning van een recht op schadevergoeding in die gevallen. Ten onrechte. Wie de wet goed leest, ziet, dat ook hier het voldoen aan recht en billijkheid geheel is overgelaten aan het inzicht van den raad en van Gedeputeerde Staten. De procedure voor het tot stand komen van een bouwverbod evenwel geeft tenminste aan belanghebbenden gelegenheid, bezwaren in te brengen en hun belangen te bepleiten.

Tenslotte wijs ik op de bouwverordening, als belangrijk middel om den groei en het uiterlijk van de gemeente te regelen. Aan de bouwverordeningen valt nog veel te doen. Zij zijn geforceerd tot stand gekomen, toen de Woningwet in werking was getreden. Niet alles, wat toen werd vastgesteld, was volledig en doordacht. Bovendien hebben daarna ervaring en studie veel kennis bijgebracht. Er is in vele van onze bouwverordeningen een te veel en een te weinig tot schade van de doeltreffendheid en van de economie. Het is gelukkig, dat herziening, die nu grondig kan worden voorbereid, aan de orde van den dag is.

Art. 9 van de wet bepaalt, dat in iedere gemeente door één of meer daarvoor aangewezen ambtenaren toezicht wordt gehouden op de naleving van de voorschriften der bouwverordening. Zonder dat toezicht beteekent de beste bouwverordening nog maar weinig, omdat het belang bij ontduiking altijd groot blijft. Helaas is de activiteit van veel gemeenten op dit stuk bedroevend gering. Er wordt met bouwen geknoeid en geprutst tot ernstige schade van de soliditeit, en de bevolking, die vertrouwd dat de Overheid haar plicht deed en behoorlijk toezicht hield, ziet zich in haar vertrouwen bedrogen en betaalt het gelag van de nalatigheid.

Het geheele wettelijk apparaat, waarvan in het voorgaande de groote lijnen werden aangegeven, heeft de wetgever zich gedacht in verband met de volkshuisvesting in engeren zin, maar is door studie en ervaring ontwikkeld tot een, zij 't nog niet volledig, stel rechtsmiddelen om den groei en het aspect van gemeenten te regelen. De tijd, die zoo snel vergaat, heeft boven dat alles nieuwe vragen opgestapeld, die besloten zijn in den term: gewestelijk plan of streekplan. Ik ga daar te dezer plaatse niet op in, voornamelijk omdat die vragen en denkbeelden nog te fantasieus zijn voor op de practijk gerichte beschouwingen. Wat er reëls en levensvatbaars in schuilt, het is er ongetwijfeld in, moet eerst uit de nevelen van groote woorden en plannen gecondenseerd worden.

(Slot volgt)

¹⁾ Principieel wordt, naar het mij voorkomt, de vraag zuiverder aldus gesteld: wat is de grond voor de bemoeing van de Overheid met de volkshuisvesting?

De huisvesting is een primaire levensbehoefte. De voorziening daarin is, wat het gehalte betreft, van rechtstreeksch en overwegend belang voor de moraliteit

en de hygiëne van het gezin en daardoor van het volk. De bouw en de inrichting van de woning is voor een welgestelde minderheid product van individueele kapitaalkracht en individueel inzicht. Voor de meerderheid wordt in de behoefte aan woningen voorzien door beroepsbouwers en beroeps-eigenaars, voor wie de woningen alleen of in hoofdzaak winstobjecten en een marktartikel zijn. Werd dezen vrij spel gelaten, dan zouden de bovenbedoelde groote volksbelangen en belangen van de maatschappij als verkeer en uiterlijke welstand gevaar loopen te worden opgeofferd aan winstbejag. Tot ordening en begrenzing van al deze belangen is de Overheid geroepen; haar taak is 't, op het maatschappelijk terrein aan het eigenbelang grenzen te stellen en toestanden, die bronnen van zonde en ellende zijn, te weren of te verbeteren, voorzover de zedelijke kracht van het volk zelf daarvoor te kort schiet.

Hoever in zekere periode de Overheid voor de vervulling van deze taak moet gaan, hangt af van tijdelijke opvattingen en toestanden. Zij vinden, zoo zij zich bewust is, diensdijns Gods om der zonde wil te zijn, absolute grenzen in absolute rechten van het schepsel Gods en het recht Gods. Haar oorsprong en roeping sluiten uit, dat zij zich stelt in dienst van het eigenbelang der samenleving, van het collectief egoïsme, dat men algemeen belang pleegt te noemen en dat goddelijke oorsprong en roeping van het schepsel en van het recht miskent.

HANDELSPOLITIEK

DOOR

PROF. DR. P. A. DIEPENHORST.

II. (Slot)

Economisch liberalisme en Marxisme kiezen krachtens hun beginsel voor den vrijhandel, verwerpen elke bescherming. Ons antirevolutionair uitgangspunt leidt niet tot dergelijk beslist partij kiezen; wel stellen wij ons beslist tegen de motieven, welke de twee geschetste richtingen beheerschen.

In deze verdediging toch van het vrijhandelsstelsel werkt bij het liberalisme na de oude leer der staatsonthouding.

Te krachtig en te dikwijls werd reeds deze dwaling bestreden dan dat eene weerlegging van deze miskennis der overheidstaak bestaansrecht zou hebben.

Ernstiger is de tweede dwaling, welke economisch liberalisme en socialisme gelijkelijk voor den vrijhandel doet partij kiezen. Het is de fout van een kosmopolitisme, dat het nationale minacht. Bij al te velen leeft in onze dagen de gedachte, dat voor het economisch leven landsgrenzen en nationale cultuur zonder wezenlijke beteekenis zijn. Het op de spits drijven der *wereldhuishouding* zonder deze in de *volkshuishouding* haar richtsnoer en uitgangspunt te doen vinden — daarin schuilt het feit der absolute vrijhandelsleer. Duidelijk kwam deze trek van den socialistischen gedachtengang uit in het artikel *Nationalwirtschaft und Weltwirtschaft* dat de vroegere Oostenrijksche minister KARL RENNER plaatste in *Die Gesellschaft* van April 1927. Daar wordt de „Weltwirtschaft” geproclameerd tot „der wahre Herr der Erde”, daar wordt de nationale souvereiniteit minachtend betiteld als een „wirtschaftlich Entwicklungshemmnis”. Nog altijd werkt het kosmopolitisme der Manchester-school, dat de natie voor een nulliteit schold, slechts van wereldproductie en wereldwelvaart droomde.

Niet het minst deze verachting van het nationale als eene gave Gods doet ont tegen het vrijhandelsdogma partij kiezen. Aan het nationale element moet in economische leer en leven een plaats der eere worden gegund.

Of dit moet leiden tot aanvaarding van het protectionisme? Neen, dit zondigt door een te veel, waar de vrijhandelsleer door een te weinig feil gaat. In het protectionisme wreekt zich eene overspanning van het

nationale, welke den gemeenschapsband met andere volkeren ten eenenmale verwaarloost.

Aan de eenzijdige verheffing van het nationalisme maakte zich voorheen het Mercantilisme met zijn prohibitief stelsel schuldig. Wordt afgezien van eene enkele op zichzelf staande verdediging van het protectionisme, als bijvoorbeeld wordt geboden door HECHT in zijn oorspronkelijk werk *The real wealth of nations*, dan ontwaren wij ook in onzen tijd die verwerpelijke basis. Het „neo-mercantilisme”, dat in den boozen oorlogstijd zoo veel voedsel vond, streeft naar een zelfgenoegzaamheid” der staten door eene afsluiting van de landsgrenzen, die aan de internationale gemeenschap geenerlei recht doet wedervaren.

Noch vrijhandel, noch bescherming, kan als exclusief beginsel worden aanvaard. Instemming moet worden betuigd aan de stemmen dier economen, welke in den laatsten tijd met klem van redenen op een verzoenend, synthetisch standpunt aandrongen. CUNNINGHAM en TAUSSIG mogen hier met eer worden vermeld. Vooral verdient aandacht het bezadigd betoog van TRUCHY in zijn *Cours d'économie politique*, wanneer hij zijn pleidooi voert voor „la synthèse des deux doctrines dans la politique économique nationale” en onder meer opmerkt: „de leer van den vrijhandel en die van bescherming zijn niet onverzoenlijk; vrijhandel en bescherming zijn niet anders dan middelen, waarvan een economische politiek zich bedient, om, al naar gelang de omstandigheden, zoo goed mogelijk de algemeene en voortdurende belangen der gemeenschap te verdedigen”. „Vrijhandel en bescherming kunnen zich verzoenen, wanneer men de zaken breed beschouwt.

Zoedoende moet men zich wel in acht nemen voor elke louter abstracte en doctrinaire kijk op de zaak. Bij een rationeele handelspolitiek is er plaats, zoowel voor het beginsel van den vrijhandel als dat der bescherming”.

Dezelfde redeneering treft ons bij VON TYSKA, *Volkswirtschaftliche Theorieën*: „Men moet er slechts acht op slaan, dat vrijhandel en bescherming geen absolute axiomata of voorschriften zijn, ten opzichte waarvan men zonder meer heeft te beslissen; òf aannemen òf verwerpen, maar beiden hebben recht van bestaan; betrekkelijk heb ik ze beide noodig en ze moeten steeds gesteld worden in betrekking met de economische verhoudingen van het desbetreffende land”.

De houding door onze voormannen in de practijk van het parlementaire leven ingenomen, stemt overeen met deze principiële verdediging. Op GROEN VAN PRINSTERER en twee grooten uit zijn school, op Dr. KUYPER en Mr. DE SAVORNIN LOHMAN mag worden gewezen. Onjuist is de voorstelling, die herhaaldelijk wordt aangetroffen en nog pas in de parlementaire geschiedenis-opstellen van Mr. DE BEAUFORT in *De Gids* werd herhaald, alsof GROEN een absoluut, principiël vrijhandelaar was. De stukken leeren het anders.

Het uitvoerigst heeft GROEN zich over dit vraagstuk uitgelaten bij de behandeling van de *Scheepvaartwetten* van Minister VAN BOSSE, onder het eerste ministerie-THORBECKE, waarmee ten onzent de zoogenaamde vrijhandels-periode werd ingeluid.

In de zitting van 29 Juni 1850 laat GROEN VAN PRINSTERER zich hooren. Hij bespreekt niet de wetten zelf, doch wil alleen de ontijdigheid daarvan aantoonen. „Ik ben geen free-trader en geen protectionist”, zoo spreekt hij, „ik ben noch het een, noch het ander, ik wensch met beide partijen te blijven op goeden voet, door beide partijen ingelicht te worden. Ik ben geen deskundige, ik ben niet eens een dilettant, maar ik ben een lid van deze Kamer, die over deze gewichtige onderwerpen moet stemmen, en bij de verdeeldheid der Kamer zal ik wellicht een *beslissende* stem moeten uitbrengen”.

GROEN is beslist overtuigd van de ontijdigheid der wetten en het eenige heil ziet hij dan ook in uitstel. „Ik ben geen tegenstander der wetten”, zegt hij even verder. „Van de *ontijdigheid* der voordracht ben ik overtuigd, in verband niet alleen tot mijzelf, maar tot de meerderheid dezer Kamer. Ik acht een nader onderzoek beslist noodig”.

„Een punt staat bij mij vast, dat ik mij niet zal laten bewegen tot het aannemen van deze wetten. De *wenschelijkheid van uitstel* is het eenige onderwerp van mijn betoog”.

Niet te veel waarde moet volgens GROEN gehecht worden aan de woorden van hen, die schermen met het woord concurrentie. „De reus kan concurreren met den dwerg, maar niet bijvoorbeeld de dwerg met den reus”.

Ook het woord „wetenschap”, kwam zooveel maal in de betoogen voor zegt GROEN. „Zoo sprak ons geacht medelid uit Ruurlo over het *politiek doorzicht* der Engelsche Staatslieden, alsof het enkel bij de *free-traders* bestond”. Zoo komt GROEN er tegen op, dat men altoos maar weer met *Engeland* schernt: „Men spreekt van Englands *voorbeeld*, van Englands *raadgevingen* en ook eenigszins in de verte van Englands *bedreiging*”.

Wat Englands voorbeeld dan betreft: „De positie is niet aan de onze gelijk”.

Wat Englands raadgevingen betreft, merkt GROEN op: „Nu houde men in 't oog dat Engeland, ook wanneer het edele drijfveeren heeft, de drijfveer *eigenbelang* behoudt, dat de zorg voor anderen aan de zorg voor zichzelf ondergeschikt blijft”.

„Wat het dreigen van Engeland betreft, ik geloof er niet aan”, zegt hij. „En indien het waar was, indien het zoover gekomen was, dat wij in deze vergadering niet vrij zouden mogen beraadslagen, niet zouden mogen doen wat het Engelsche parlement gedaan heeft; niet met rijp beraad te werk zouden mogen gaan, waar het de belangen van zoovelen onzer landgenooten geldt, het zou voor mij een reden te meer zijn om mijn stem niet aan deze wetten te geven.

„Laat Nederland dan tenminste niet door onze zwakheid een wingewest van Engeland wezen, eer men het door geweld wordt”.

Volgens GROEN vormen de wetten één geheel en zijn het begin van een geheele schakel hervormingen, die noodzakelijk moeten volgen: „Niet enkel de scheepsbouw, niet enkel de reederijen, niet enkel velerlei fabrieken, ofschoon dit reeds ter behoedzame behandeling genoeg ware, maar de gansche financiëele, commerciëele en koloniale huishouding van Nederland staat op 't spel”.

Wat de *discussie* betreft, merkt GROEN het volgende op: „Voorts is het hier argument tegen argument, betoog tegen betoog, cijfer tegen cijfer, en ik mag er wel bijvoegen: zelfvertrouwen tegen zelfvertrouwen, want iedereen weet alles even stellig, iedereen zegt met apodictische kracht, dat er geen twijfel bestaan kan, iedereen is vast overtuigd, dat hij de zaak weet en begrijpt”. „Wij worden geslingerd tusschen allerlei strijdige gevoelens, zoodat ik mij bijkans wanhopend vraag: hebben zij allen gelijk, of ongelijk? Ik geloof bijna, dat ze allen ongelijk hebben; dat van weerskanten overdrijving is; en hierop baseer ik dan het derde punt van mijn betoog”.

Hij betoogt dan verder, dat het onderwerp zelf nog in eerste stadium van behandeling verkeert: „In Engeland zegt men niet, dat zes maanden genoeg zijn om zoodanige zaak te beoordeelen en te beslissen. Men vraagt, of er een wezenlijke discussie heeft plaats gehad. De discussie van deskundigen *begint* hier. Wij zijn nu in het eerste tijdperk van den strijd”. „Het is een doolhof, een bajert”.

GROEN keurt het af, dat de handel niet genoegzaam is geraadpleegd.

„Men spreekt veel van vrijheid van handel, er is in deze dagen meer-malen daarover gesproken; ik ook wensch en verlang die. Maar weet gij, wat ook tot de ware vrijheid van handel behoort? Dat de wetgeving niet eigendunkelijk en voorbarig ingrijpe in de belangen van den handel, maar zorge, dat het gevoelen en verlangen van den handel, wanneer groote commerciëele belangen ter sprake worden gebracht, behoorlijk worde geconstateerd”.

Dieper wordt door hen vervolgens op de zaak ingegaan in de zitting van 3 Juli 1850, wanneer hij onder meer opmerkt: „Ik ben geen bestrijder van de wet”; „met dien verstande evenwel, dat ik die wet, om hare *ontijdigheid*, zoodat ik reeds de gelegenheid had aan te toonen, moet verwerpen. Een bestrijder van de wet, om den *inhoud*, ben ik *niet*.” Nog-maals legt hij er den nadruk op, dat we van Engeland niet mogen verwachten, dat het van ons eischt, dat we hun dadelijk hetzelfde geven als we van hen ontvangen hebben: „Indien Engeland ons den noodigen tijd niet zoude willen gunnen, om te wikken en te wegen, wat te besluiten; indien het ons niet toestond hier, in deze Kamer, de zaak nauwkeurig te onderzoeken, ook in verband met de tractaten, die met Engeland gesloten zijn, ja, dan zeg ik, dat dit niet slechts een laakbare, maar een schandelijke staatkunde mocht genoemd worden”. En verder betoogend:

„De voorstanders der wetten hebben terstond geproclameerd, dat de voorziening daarvan door *de* wetenschap en door *den* handel voorgeschreven werd. Nu, dit zoo zijnde, was de zaak beslist. Maar ik geloof die twee bolwerken een weinig aan het wankelen te hebben gebracht, door de eenvoudige opmerking, dat, in de hedendaagsche spraakmanier, wanneer men van *de* wetenschap, *den* handel of ook van *de* natie met ophef gewag maakt, deze uitdrukking dikwerf tot een zeer klein getal personen, somtijds tot één geleerde, tot één handelaar, of ook wel tot één dagbladschrijver, moet worden gereduceerd”.

„Men heeft veel gesproken ook van de veerkracht die bij onze natie moet worden gewekt”. „Ik voeg er bij, dat wanneer men van de veerkracht te veel vergt, de veer verlamd wordt”.

„Men heeft in vorige tijden, in het begin van het Koninkrijk der Nederlanden, ook rekening gemaakt op de veerkracht van onze kooplieden; maar uit hoofde van gebrek aan veerkracht, was men in 1824 genoodzaakt toevlucht te nemen tot het schadelijk systema van bescherming, tot het oprigten van die hatelijke Handel-maatschappij, over wier verderfelijke werking men zoo billijkerwijze zucht en klaagt”.

Aangaande het argument der concurrentie merkt hij op: „Een geacht lid uit Amsterdam, heeft met nadruk gewezen op hetgeen waarschijnlijk het gevolg eener algemeene concurrentie der handeldrijvende natiën zou zijn, monopolie van Engeland: dat is dunkt mij, een juiste blik in de toekomst geworpen. De Minister heeft dezen morgen Nederland en Engeland vergeleken bij een Frieschen harddraver en een Engelsch renpaard. Er zijn tijden geweest in onze historie, dat deze vergelijking juist was: ik laat gaarne aan het nader oordeel van den minister zelve over, of de tegenwoordige verhouding door dit beeld met juistheid uitgedrukt is”.

Verder gaat GROEN de verschillende sprekers na en duidelijk komt dan wel uit, dat GROEN meer sympathiseert met de tegenstanders, dan met de voorstanders. VAN HALL wordt zeer geprezen en bij de meeste voorstanders weet hij steeds verschillende gedeelten van hun redevoeringen tegen te spreken.

Steeds weer legt hij er den nadruk op, dat hij en de meerderheid der Kamer te onkundig zijn om te oordeelen. Hij herhaalt het telkens weer, zoo ook: „Wanneer nu ons geacht medelid uit Ruurlo vreest, dat ik de zaak niet zou *willen* begrijpen, moet ik zeggen, dat ik zeer gaarne haar zou willen begrijpen; maar hij zelf zal erkennen, dat in deze discussies alles tegen elkaar opgaat. Cijfers, zeide men, zijn bedriegelijk, cijfers, zeide men ook, zijn onmisbaar; maar hoe zullen wij, onkundigen, onderkennen, wanneer zij bedriegelijk zijn, en wanneer niet”?

Herhaaldelijk dringt GROEN aan op een enquête. Ook wijst hij er op, dat deze wetten van het grootste belang zijn met 't oog op Indië. Duidelijk komt dit uit in de Memorie van Toelichting: „Zoodra de beide Kamers der Staten-Generaal, door de aanneming der haar thans aanbedene wetsontwerpen getoond zullen hebben, de vrijzinnige handels-

politiek der Regeering te deelen, zullen, onverwijld, de noodige maatregelen worden getroffen, om hetzelfde stelsel ook in de Kolonie tot toepassing te brengen". En GROEN merkt daartegen op: „Ik weet wel, dat dit *onverwijld* thans eene onmogelijkheid is geworden; maar deze zinsnede geeft toch het bewijs der bedoeling; zij toont waarheen wij door de aanneming van deze wetten worden gevoerd”.

Wel het duidelijkst komt zijn principiële positie uit in passages als deze:

„Dezer dagen had ik de eer tusschen een freetrader en een protectionist te zitten. De een zei: ik ben wel liberaal, evenwel niet zóó, dat ik aan anderen het recht geef om vrijelijk in mijn huis te komen eten, terwijl ik zelf gebrek lijd. De freetrader antwoordde: gij zult geen gebrek hebben, het zal overvloed brengen in uw huis, waarop hem de ander tegemoet voerde: In mijn omtrek althans zullen tienduizend menschen zonder brood zijn.

Naar mijn vaste overtuiging, sprak de freetrader toen, zullen niet alleen die tienduizend het brood niet verliezen, tienduizend zullen brood hebben bovendien. De protectionist toen, met een warmte, die zijn hart eer aandeed, riep uit: Ik zal de uitbreiding van Veenhuizen verzoeken aan het Gouvernement; waarop door den freetrader, met ongemeene *gevatheid*, gerepliceerd werd: en ik zal aan het Gouvernement vragen het afschaffen van ieder bedelaarsgesticht.

Dit is een welgelijkend beeld onzer gansche discussie. Wij worden geslingerd tusschen allerlei strijdige gevoelens, zoodat ik mij bijkans wanhopend vraag: hebben zij allen gelijk of ongelijk? Ik geloof bijna, dat ze allen ongelijk hebben; dat van weerskanten overdrijving is”.

Het drijven der doctrinaire vrijhandelaren, die in naam der wetenschap en met verwijzing naar Engeland's voorbeeld ook ons land tot vrijhandel zochten te brengen keurt hij met scherpe ironie aldus af:

„Het woord *concurrentie*. Hierover is ontzaggelijk veel gesproken en geschreven, in redevoeringen en brochures. Ik ben nog van oordeel, dat voor concurrentie zekere gelijkheid van krachten moet bestaan. De reus kan concurreeren met den dwerg, de dwerg niet met den reus. Dit heeft de spreker uit Rotterdam uit het oog verloren; hij sprak van den prikkel der concurrentie; al prikkelt men den dwerg, al zegt men, „ontwikkel uwe veerkracht, uwe energie”, hij blijft een dwerg; als hij zich niet uit de voeten maakt, loopt hij gevaar door den reus te worden vertrappt. Volgens de fabel concurreerden de aarden en de ijzeren pot; zij waren zelfs vriendschappelijke concurrenten; bij den vierden tred lag de een in stukken en de ander ging zijn gang”.

„Het bescherming vragen zelf is geen kwaad” — daarmee werd de vrijhandelaar door GROEN veroordeeld — het goed recht der protectie staande gehouden, zonder dat voor protectionisme partij werd gekozen.

Aan dit standpunt van GROEN is de antirevolutionaire partij trouw gebleven. De navolgers van GROEN hebben het door hem getrokken spoor gevolgd. Ziet het aan Dr. KUYPER en aan Mr. DE SAVORNIN LOHMAN.

Het breedvoerigst heeft Dr. KUYPER zich over de handelspolitiek uitgelaten in de prachtige begrootingsrede van 4 December 1900, toen hij onder den indruk van het feit, dat Minister PIERSON met een kleine tariefsverhooging was gekomen als volgt sprak:

„Ik kan ook niet genoeg mijn blijdschap daarover uiten, dat de Minister van Financiën dan toch eindelijk heeft ingezien, dat de free-trade er aan moet gegeven worden en dat zijn schoone illusie van voorheen en veel van zijn zoo rijk opgezette theorieën in zijn wetenschappelijke geschriften eenvoudig het veld hebben te ruimen, en dat hij bezig is, denzelfden ommekeer op oeconomisch gebied te maken, die in de meeste landen van Europa reeds door de beste staatslieden en oeconomen gemaakt is.

En nu moet men in deze Kamer niet zeggen: dat gaat tegen het heilig huisje; aan de free-trade moogt ge niet raken. Want ik heb straks van „oude knollen” gesproken, en één daarvan heet de impôt unique; dat was vroeger het ideaal, hetwelk aan de fijnproevers op liberaal gebied voor oogen stond. Alle indirecte belastingen moesten weg, en er mocht niets overblijven dan directe belasting, en dan ook maar één. Wij weten wat daarvan terecht gekomen is. Wij hebben nu vijf directe belastingen, en die brengen saam 34½ miljoen per jaar op; daarentegen is de opbrengst der indirecte belastingen 80 miljoen. Wij varen na honderd jaar dus altoos nog in het oude schuitje. En wat de invoerrechten betreft heeft men zich ten opzichte van deze al lang weer afgevraagd, of ook uit dat koetje nog niet iets te melken viel, en al melkende zijn wij langzamerhand sedert 1889, dit is in 10 jaren, van 5¼ tot 10 miljoen aan invoerrechten gekomen. Maar ook dit is nog een zeer laag cijfer, dat nog alleszins voor verhooging vatbaar is.

Ik heb hier voor mij liggen *The Statistycal Abstract*, een Engelsch blauwboek, waarin op blz. 51 voorkomt eene lijst, gevende *the total amount of import duties collected in each country*. Daar wordt in opgegeven wat in de verschillende landen in 1898 aan inkomende rechten betaald is en wel alles in ponden sterling. Nederland komt daar voor met £ 731.000; België met ruim eens zooveel, £ 1.818.000; Zwitserland ook ruim eens zooveel £ 1.933.000; Denemarken eveneens meer dan eens zooveel £ 1.706.000; Zweden ongeveer viermaal zooveel, £ 2.853.000; Noorwegen £ 1.841.000 en The United Kingdom, wel het grootste land van den vrijhandel £ 21.375.000, wat, gereduceerd naar de proportiën van de bevolking, voor ons zou geven een goede £ 2.000.000.

Het is altijd een gewaagd iets voor mij, met dergelijke stukken voor den dag te komen, maar dit is een stuk, dat heet presented to Parliament by Command of her Majesty. Allicht verdient het dus vertrouwen. Wanneer nu die cijfers juist zijn, dan heb ik alle hoop, dat eene aanmerkelijke verhooging van ons tarief nog zal kunnen tot stand komen,

zonder iets hier te lande in gevaar te brengen. Vraagt men, of ik dan voor de protectie als dogma ben? Dat dogma van de protectie vind ik al even leelijk als het dogma van de free-trade. Ik wilde, dat de heeren in de kerk zich wat meer aan de dogma's hielden en dat ze buiten de kerk alle dogma's lieten loopen. Ik vind het dogma van protectie nog leelijker dan dat van free-trade, want in dit laatste is althans nog eene ideale gedachte, die men in de protectie ten eenenmale mist. Daaruit, dat protectie in een groot land voordeelig is, volgt ook nog niet, dat ze dat ook is in een klein land. Veeleer acht ik, dat men met den aard van het land en zelfs met dien van elk artikel moet rekenen, om te weten, wat elk artikel kan lijden. Maar ik verzet mij als men zegt, dat met tariefsverhooging alles mis gaat; als men beweert, dat invoerrechten den invoer verminderen; dat lagere invoer lageren uitvoer geeft, in één woord, dat het geheele land op die wijze te gronde gaat. Want dan moet ik zeggen, dat ik dat alles wel heb gelezen, en dat ik die theorieën prachtig vind, maar dat ik toch meer hecht aan de experientie. En wanneer ik zie, wat die experientie betreft, hoe Ierland, na in de diepste ellende gestort te zijn, in 1783 weer beschermende rechten heeft gekregen, dat die aldaar tot 1801 hebben stand gehouden, en dat niet een protectionist, maar een voorstander van free-trade, Mr. WEBB, omtrent die periode getuigt: „that in fifteen years the agriculture, the commerce and the manufactures of Ireland had swelled to an amount that the most sanguine friends of Ireland would not have dared to prognosticate. The revenue had increased to three or even four times its former volume, without any increase in the burdens of taxation”; wanneer ik voorts zie, wat er uit Ierland geworden is, toen dat tarief is afgeschaft; wanneer ik evenzoo zie, hoe in Engelsch-Indië, waar vroeger eene huisindustrie werkelijk een gezonden economischen toestand in het leven riep, in 1858 eindelijk weer eene kleine bescherming gekomen is, die er in 1881, ter wille van de Engelsche wevers, weer is afgegaan, en wat Indië is, nu weer diezelfde ellende terugkeerde, waarvan miss NIGHTINGALE ons indertijd geteekend heeft, hoe er in één jaar 6 millioen slachtoffers van den honger vielen en wanneer ik daarbij zie, hoe in Duitschland en Amerika geen ondergang, maar een hoog opbloeien van de nationale industrie op de tariefsverhooging is gevolgd, dan moet ik toch zeggen, dat ik, ziende op die experientie, nog niet zoo ernstig beducht ben als de theoretici het zijn, voor de gevolgen van een verstandig en met beleid verhoogd tarief voor Nederland.

Ik zal daarover nu niet verder uitweiden, omdat, wanneer wij toekomen aan den eersten protectionistischen maatregel tot versterking der middelen, wij gelegenheid te over zullen hebben, dit debat voort te zetten. Maar wel wil ik op iets anders wijzen, hierop namelijk, hoe naar de gegevens, die mij ten dienste staan, het lot van de arbeidende bevolking door niets zoozeer verbeterd wordt als juist door eene recht ontwikkelde nationale industrie. Wij bezitten over dit vraagstuk een werk, met de grootste zorg

toebereid, van Dr. WRIGHT: *Industrial evolution of the United States*. Het zou niets beteekenen, of ik hier wees op de hoogere loonen, die verdiend worden in Amerika, waar een metselaar tot f 10.— daags maakt. Dat hangt samen met den levensstandaard in de Staten. Dat heeft Dr. WRIGHT dan ook zeer goed begrepen, en daarom heeft hij den weg gevolgd, die men moet volgen om de wijzigingen, die tot stand kwamen, objectief te beoordeelen. Hij heeft namelijk een *fixum* genomen, wat het jaar en wat het cijfer betreft; voor het jaar nam hij 1860, en stelde het loon er van op 100, en rekende voorts terug en vooruit, om te zien, in hoeverre het loon daarboven of daarbeneden ging. Daarbij is hij gekomen tot het resultaat, dat wat in 1860 — dat is zijn jaar van uitgang — stond op 100, in 1891 geklommen was tot 160,07, met een vooruitgang derhalve van 60,07. En wat de vraag betreft, of die nominal wages ook reëel waren, heeft hij nagegaan, of de prijzen al dan niet in dienzelfden tijd verandering hadden ondergaan. Want, natuurlijk, als de prijzen waren toegenomen, zou die verhooging der loonen niets beteekenen. Hij heeft dat gedaan voor 223 artikelen en heeft al die artikelen consolidated and averaged, en is toen tot deze conclusie gekomen, dat wat in 1860 stond op 100, in 1890 gekomen was op 94,4. Waaruit dus blijkt, dat het klimmen van het loon van 100 tot 160,07, om de realiteit te hebben, nog verhoogd moet worden met de kleine daling, die er in de prijzen heeft plaats gehad.

Maar ook zonder deze Amerikaansche geleerdheid er bij te halen, kan men, wanneer men op onze grenzen vrienden heeft en bij dezen informeert, hooren, hoe telkens Hollandsche arbeiders naar Duitschland trekken om te werken, hoe zij daar duur brood koopen en met dat dure brood zich voeden en niet alleen onderwijl geld naar huis sturen, maar ook bij terugkomst een gevulden buidel meebrengen. Waar nu de toestand in dat opzicht vroeger juist anders was, namelijk, dat Deutsche arbeiders naar hier kwamen, om hier werk te zoeken, ziet men daaruit toch duidelijk, dat verhooging van het tarief in Duitschland niet tengevolge heeft gehad, dat de toestand van de arbeiders verslechterd is. Ook is het opmerkelijk, dat juist in die landen, waar de arbeiders het meest in de melk te brokkelen hebben, omdat men daar algemeen stemrecht heeft, verlaging van het tarief tot dusver geen hoofd-object bij den verkiezingsstrijd uitmaakt. Men zou zeggen, dat men in landen, waar algemeen kiesrecht bestaat, nooit een tarief kan hebben op granen, omdat dat hooge broodprijzen geeft en dat het volk als één man daartegen op zou komen. En toch blijkt dit niet het geval te zijn.

Er is in het Voorloopig Verslag reeds op gewezen, dat wat men hier te lande bij de vorige verkiezingen over dat „dure brood” heeft gezegd, een valsch katje was, want waar destijds sprake was van eene verhooging per kilo brood met niet meer dan één cent, en wel als schaalrecht, zoodat, wanneer de prijs hooger ging, het recht vanzelf wegviel, is het merkwaardig, dat juist onder dit Gouvernement, dat gekomen was om

de duurte van het brood niet te krijgen, de prijs van het brood buiten de schuld van het Gouvernement, eene stijging heeft ondergaan, die soms driemaal grooter was. Nu zou men verwacht hebben, dat er daardoor onder het volk eene naamlooze ellende zou zijn ontstaan, die ten hemel had geschreid. Wij hebben daarvan echter niets gehoord. Er is nauwelijks van gerept. Ik zou daarom aan de Regeering wel in overweging willen geven, bij komende verkiezingen van geen graanrechten te spreken. Men moet, al is het een valsch katje, niet de gelegenheid aan de tegenpartij geven om er weer misbruik van te maken. Wanneer ik een goeden jachthond heb, en ik zie, dat er binnen een valsch katje zit, laat ik hem buiten staan.

Dat doet echter niets af aan het feit, dat zulk eene verhooging van het tarief als waarop ik doelde, met beleid en op doelmatige wijze aangewend, is gebleken den toestand van de arbeidersbevolking niet minder maar integendeel beter te maken. Waar nog bijkomt, dat zulk een oeconomie niet het cosmopolitisme bevordert, maar juist het nationale streven sterkt. Het is toch bekend, hoe CAREY in Amerika in zijn *Principles of economy* en evenzoo FRIEDRICH LIST in zijn *Nationales System der politischen Oeconomie* juist als hoofdmoment, waarom zij, die vroeger ijverige free-traders waren, met dat onjuist bevonden stelsel hebben gebroken, aangevoerd hebben, dat zij overtuigd werden, hoe free-trade uitstekend zou zijn voor één groot wereldrijk of zoo het overal werd ingevoerd, maar dat het voor eene *nationale* oeconomie ten eenenmale ongeschikt is. En juist waar een nationaliseering van de oeconomie kan strekken om de nationale idee onder het volk te verheffen, zullen wij goed doen, indien wij, gelijk GROEN sprak van eene Nederlandsche gedachte op staatsrechtelijk gebied, zoo ook trachten te geraken tot eene Nederlandsche oeconomie."

In zijn repliek verdedigde hij zich tegen de beschuldiging van Minister PIERSON, dat hij als protectionist was opgetreden aldus:

„Voorts heeft de Minister zich veroorloofd, tot mij te zeggen, dat ik een warm pleidooi voor protectie gehouden heb. Toch heb ik dit in 't minst niet gedaan; ik besprak alleen de vraag, of de sociale quaestie, wat de betaling der kosten aanging, niet haar oplossing moest vinden in de tarieven. Ik heb den Minister gevraagd, of niet ook hij alweer van de noodzakelijkheid doordrongen was, de Staatsinkomsten door het tarief zóó te vermeerderen, dat de sociale hervormingen tot haar recht konden komen. Verder heeft de Minister alleen over de graanrechten eene enkele opmerking gemaakt, waarvan hij wel gelooven zal, dat zij voor mij niets nieuws bevatte. Het eenige wezenlijke argument, dat ik dan ook in zijn rede vond, was, dat protectie geen ethische strekking heeft, maar veeleer de strekking om aan het ethische leven schade toe te brengen, omdat het begerlijkheid opwekt. Of nu begerlijkheden, ook zonder een stelsel van protectie, geen concurrente macht zouden kunnen zijn, is een quaestie, waarover ik daarom met den Minister niet twisten zal, omdat ik weet dat hij het daarover met mij eens is. Maar ik wensch hem de wedervraag

te doen, of hij het stelsel van free-trade, d. i. van teugellooze concurrentie, dan *niet* aan zeer ernstige ethische bedenking onderhevig acht. Is daarvoor niet een stelsel van reclame, van onderlinge benijding, van broodnijd, en van onderling bedrog in het leven geroepen, zoo ver gaande, dat er reeds in meer dan één land maatregelen moesten genomen worden om dergelijke onheilige reclame en concurrentie in haar onzedelijke vaart te stuiten? Ik geloof, dat het niet aangaat, dit geschil met een ethisch argument te willen beslissen, omdat, welk stelsel men ook heeft, de zonde altijd haar verderfelijke poging zal wagen, om zich van dat stelsel ter uitbreiding meester te maken”.

Met deze parlementaire redevoering niet in strijd zijn de latere uitingen van Dr. KUYPER.

Ook niet zijn veelbesproken en tot groot misverstand aanleiding gevende rede over *Heilige Orde*, door hem in 1913 in het Concertgebouw te Amsterdam gehouden, waarin hij zijn standpunt afteekent in deze duidelijke uitspraak:

„Toch zij hier geen misverstand, en geen uwer versta mij verkeerd. Immers ik denk er niet aan te zeggen, dat er geen landen en tijden denkbaar zijn, die van Godswege om den Vrijhandel roepen. Voor een land met grondstoffen overvoerd, in vetten bodem rijk, met alzijdigen toegang en uitgang, en met een technisch vaardig ras bevolkt, ware een tol, anders op exotische waar, vanzelf contrabande. Doch daarvan is hier geen sprake. Wat men ons looft en aanpreekt is: Vrijhandel als *eenig* stelsel, Vrijhandel als *dogma*, Vrijhandel als schier voor alle land en volk, Vrijhandel als de vondst opgevischt uit den menschelijken bajert. En daarop nu zeg ik met FRIEDRICH LIST, den eenig machtigen denker, dat al zulks op de moord van het *nationale leven* en op het verbreken van de *Heilige Orde* moet uitloopen. Of heeft THOMAS COOPER, ADAM SMITH'S trouwe volgeling, het niet driestweg uitgeroepen, dat men eeniglijk met den *mensch* en de *menschheid* heeft te rekenen, en dat 't *nationale leven* niets anders is dan een non-entity d. i. een onwezen, dat alle recht van bestaan mist en alleen in de verwarde koppen der Staatslieden rondspookt. Zoo staat 't dus lijnrecht tegenover elkander. Gods Heilige orde in de natuur heeft een menschheid in gansch ongelijke natiën ingedeeld, ja zelfs bij de Voleinding laat ons de Heilige Schrift nog een loflied voor het Lam beluisteren niet uit één gelijke menschheid, maar uit geheel onderscheiden volkeren, geslachten en natiën opgaande. En daartegenover nu is de Vrijhandel, als dogma uit den menschelijken bajert opgedoken, er op uit om deze Heilige Orde teniet te doen en nogmaals op te richten wat God zelf bij Babels torenbouw eerst gevonnisd heeft en toen neersloeg. Vrijhandel als exceptie kan kostelijk zijn, maar, bij geheel ongelijke gesteldheid der natiën, is Vrijhandel tot dogma geijkt, de niets sparende vijl, die alle eigen aard vereffenend, de spier zelf verslapt, die, ook ten onzent, 't volksleven *nationaal* spant.”

Tegenstelling met Mr. LOHMAN bestaat hier niet. Toen onder het

Ministerie-KUYPER Minister HARTE met zijn tariefsherziening kwam, plaatste Mr. LOHMAN in *De Nederlander* van 30 Sept. e. vgl. een aantal artikelen waaraan het volgende ontleend is:

„Het wil ons voorkomen, dat voor het verbazend leven, dat tegen het voorgesteld tarief gemaakt wordt, weinig grond bestaat en dat men ook hier, vooral van liberale zijde, weer met vooraf aangenomen dogma's meer dan met wel-overwogen bezwaren voor den dag komt. Het schijnt soms alsof het liberalisme, naarmate het stelselmatiger met alle kerkelijke dogmatiek gebroken heeft, in haar eigen zoogenaamd wetenschappelijke dogmatiek is vastgeroest. Er zijn ook bij de liberalen veel „heilige huisjes" en een daarvan draagt den bekenden naam Vrijhandel.

Nu is het echter al heel zonderling met dien „Vrijhandel" gesteld.

Vrijhandel beteekent heden ten dage natuurlijk internationale vrijhandel; voor binnenlandsche bescherming, van de eene stad tegen de andere, neemt niemand het meer op. Internationale vrijhandel beteekent, dat er tusschen de volken volkomen vrij verkeer bestaat. Inderdaad zou dat een voortreffelijk stelsel zijn, gemakkelijk te verdedigen, veel gemakkelijker dan bescherming. Ongelukkig bestaat er geen vrijhandel. Immers is die alleen mogelijk, wanneer de Staten, die onderling handel drijven, *allen* dat stelsel aanvaarden. Aangezien echter ternauwernood een enkel land gezegd kan worden het vrijhandelsstelsel te hebben omhelsd, zoo volgt daaruit, dat de toestand, die als voorwaarde van het stelsel aanwezig moet zijn, niet bestaat, en men dus aan de theorie niets meer heeft. Als alle landen vrijen in- en uitvoer toelaten, laat het zich gemakkelijk aantoonen, dat dit voor de algemeene welvaart het meest bevorderlijke stelsel is, maar daaruit volgt niet, dat, indien slechts één land die vrijheid van invoer toelaat, het dan ook voor dat eene land alleen een voordeel is. Het gaat daarmede als met de vredestheorieën. Geen gezond menschenverstand zal ontkennen, dat voor de algemeene welvaart algemeene vrede en afschaffing van leger en vloot 't meest wenschelijk zijn; maar dwaas is, wie nu daaruit afleidt, dat die ontwapening ook dan voor een bepaalden staat geraden is, wanneer de andere staten niet meedoen.

Als het stelsel van vrijhandel slechts door één of zeer weinige landen aanvaard wordt, dan verliezen de argumenten, die voor den vrijhandel als algemeen stelsel pleiten, hun waarde, maar daaruit volgt nu weer in geen deele, dat het omgekeerde voor zoo'n land het beste is, dat dus voor dat land bescherming gewenscht is. Engeland huldigt het vrijhandelsstelsel. Het is zeer wel mogelijk, dat voor dat land bescherming nóg nadeeliger is dan vrijhandel tegenover bureu, die hun nijverheid beschermen. Dit is eene zaak, die op zichzelf moet worden onderzocht. Vast staat alleen, dat de argumenten, die voor algemeenen vrijhandel gelden, niet voldoende zijn om te bewijzen, dat voor elk land „eenzijdige vrije invoer" gewenscht is.

Leest men evenwel hetgeen tegenwoordig tegen het Tarief-voorstel

en in 't algemeen tegen elk tarief wordt aangevoerd dan bemerkt men, dat met het bovenstaande geen rekening wordt gehouden. Men redeneert uit algemeene stellingen, maar vergeet, dat daaraan onderstellingen ten grondslag liggen, die thans nergens bestaan. Veel van die oppositie heeft daarom in onze oogen weinig waarde”.

* * *

Wat onze voorgangeren bedoelden, wat wij bedoelen, zal na dit alles duidelijk zijn.

Recepten eener onfeilbare theorie van den internationalen handel brengen geen baat bij de beantwoording der vraag, welke maatregelen van handelspolitiek door Nederland in 1927 dienen te worden getroffen.

Eene „reine” theorie van handelspolitiek bestaat niet.

Vrijhandel of bescherming is een vraag van middelen, die naar de wisselende omstandigheden verschillend moet worden beantwoord. Handelspolitiek, productiepolitiek tegenover andere volkeren is niet eene vraag van abstracte theorie, beantwoord naar deducties uit eene fantastische maatschappij, van vrij ruilverkeer. Bij de handelspolitiek gaat het om een praktische vraag van staatsmanskunst, voor wier oplossing zuiver theoretische overwegingen belangrijke aanwijzing geven, maar die evenzeer beheerscht wordt door andere overleggingen, zooals die van fiscalen aard, terwijl ook het bewaren van nationale zelfstandigheid en de weerslag op anderer gedragingen een rol spelen.

Handelspolitiek is vóór alle dingen doelmatigheidspolitiek. Vrijhandel is geen levens- of wereldbeschouwing, gelijk te kwader ure de Vereeniging voor Vrijhandel in een harer artikelen beweerde. Te midden van een reeks dithyramben op vrijhandel en wereldvrede, over de idee der broederschap die door den vrijhandel de volkeren tot leden van één groot gezin zal maken, treft deze stoute verzekering:

„Want vrijhandel is niet slechts een conceptie van handelspolitiek, zij is eene levens- en wereldbeschouwing, gelijk ook protectie er eene is. Onder de uitwendige gedaante van twee verschillende handelspolitieke stelsels botsen inderdaad twee levens- en wereldbeschouwingen, diametraal aan elkaar tegenovergesteld, tegen elkaar”.

Hier openbaart zich de valsche gedachtengang, die de oude Manchester-school tot eene apotheose van den vrijhandel leidde, waaraan nog altijd onderscheidenen zich niet hebben weten te ontworstelen.

Voor den eeredienst mag onzerzijds geen wierook worden aangedragen. Gezondigd is door voor- en tegenstanders van den vrijhandel, die een bepaalde dogmatiek, een preciesen catechismus voor handelspolitiek aanhangen. Die catechismus mist op dit stuk alle autoriteit.

Handelspolitiek is een vraag van *nationale* doelmatigheidspolitiek. Daarmee wordt niet verdedigd zekere „zelfgenoegzaamheid” voor Nederland, dat zich van vreemde invoeren onafhankelijk moet maken. Daarmee

wordt evenmin geloofend de saamhang en het noodzakelijk onderling verkeer der volkeren. Daarmee wordt niet ontkend de noodzakelijkheid van een nauwkeurig achtslaan op de werkingen die onze handelspolitiek in het internationaal verkeer kan uitoefenen.

Daarmee wordt alleen gezegd, dat niet allereerst de belangen der *wereldhuishouding*, maar van onze *nationale huishouding* richtsnoer van Nederlands handelspolitiek dienen te wezen.

De heer WIBAUT moge op de conferentie voor de opheffing van in- en uitvoerverboden te Genève gehouden, het pleit voeren voor eene opoffering van het nationale aan het internationale, zijn beweren blijft een wensch, — een vrome wensch volgens sommigen, een onvrome volgens anderen. Hoe echter dit oordeel ook uitvalle, andere landen voeren hunne nationale handelspolitiek en Nederland heeft de roeping zijn nationale daarnevens te stellen.

„Het is met deze zaken aldus gelegen: wij moeten internationaal handelen, maar tegenover ons handelt niemand internationaal; wij moeten vrijhandelaars zijn, maar tegenover ons betracht niemand den vrijhandel; wij mogen geen enkele protectie van onze nijverheid, van onzen eigen arbeid, van ons eigen levensbestaan dulden, maar tegenover ons is elke protectiemaatregel goed en geoorloofd.” Zoo luidde de opmerkelijke klacht van den heer HENRI POLAK in de Eerste Kamer.

Met een idealistisch dwepen over internationale verbroedering met het benutten van den leugennaam „vrijhandel” voor hetgeen in wezen „eenzijdige vrije invoer” is, vorderen wij hier niet.

In zijn frisch opstel over *Europeesche handelspolitiek*, dat TREUB plaatste in *Vragen des Tijds*, merkte hij tegenover zekere kortzichtige verheerlijkers van de internationale gedachte met weldadige nuchterheid op:

„Ja, indien de wereld een groote huishouding had, waarin geen bijzondere nationale belangen medespraken en vaak tegen elkander aanbotsten, dan zou de vrijhandelsleer aanspraak kunnen maken op algeheele en onvermengde toepassing. De werkelijkheid is anders. Elke natie heeft haar eigenbelangen en verlangt van haar bewindslieden, dat zij voor *die* belangen zullen opkomen. De politiek wordt nu eenmaal niet beheerscht door algemeenen menschenmin.”

Wat reeds door ons betoogd is, dat het bij deze kwestie niet gaat om enkele consequenties uit een abstract theoretisch systeem van vrij ruilverkeer, wordt door TREUB aldus vertolkt:

„Politiek is staatsmanskunst. Dit geldt ook voor de economische en voor haar onderdeel: de handelspolitiek. Deze stelling wordt niet ontzenuwd door de omstandigheid, dat niet alle politici economische kunstenaars zijn. Het zijn nu eenmaal niet allen koks, die lange messen dragen. En toch is er een kookkunst.

De economische staatsmanskunst moet opgebouwd worden op den grondslag der economische wetenschap. Richting en doel kan de weten-

schap haar niet stellen. Deze heeft zij te ontleenen aan een zooveel mogelijk op feitelijk materiaal gegrond inzicht in de eischen van het algemeen landsbelang. Deze eischen zijn veranderlijk zoowel in tijd als in plaats. En zij zijn door den oorlog voor de geheele wereld en inzonderheid voor geheel Europa veranderd."

En voor Nederland — zoo vragen wij er bij?

De Nederlandsche bewindsman, die zijn gedragslijn zou bepalen naar de zuiverste theoretische verhandeling over de wijze waarop de wereldproductie het hoogst kan worden opgevoerd, verzaakt zijn plicht. De leer van den internationalen vrijhandel kan hem lief zijn; elk der klassieke argumenten kan hem gegrepen zijn uit het hart en toch is daarmee geen vrijbrief tot lijdelijkheid gegeven. De disharmonie kan tot ingrijpen verplichten, kan om actieve handelspolitiek roepen.

VRAAG EN ANTWOORD

BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

1. VRAAG.

Kan onder de thans vigeerende wet in een gemeente, gelijk de onze (een plattelandsgemeente), nog een filmcommissie worden ingesteld en, zoo ja, hoe gaat dat in zijn werk?

Dezer dagen hebben wij vergadering van Burgemeester en Wethouders en, naar ik hoor, heeft onze Burgemeester vergunning gegeven tot het opvoeren van de Potemkinfilm.

ANTWOORD.

Deze vraag geeft ons aanleiding om wat uitvoeriger stil te staan bij de taak der gemeente onder vigueur der Bioscoopwet dan voor een strikte beantwoording noodig is. Bij het bespreken van die taak komen dan vanzelf — en wellicht in het juiste verband — de door den inzender aangevoerde punten naar voren.

Teneinde een meer overzichtelijke samenvatting van deze — op sommige punten lang niet eenvoudige — materie te verkrijgen, letten we achtereenvolgens op de positie van het college van Burgemeester en Wethouders, van den Gemeenteraad en van den Burgemeester in het kader van de nieuwe wet, waaraan we dan ten slotte nog een enkele opmerking over bioscoopvoorstellingen in z.g. besloten gezelschap vastknoopen.

* * *

Door een tweetal zeer belangrijke maatregelen heeft de Rijkswetgever getracht een dam op te werpen tegen het zedelijk en maatschappelijk gevaar van de bioscoop. Vooreerst door invoering van het vergunningstelsel voor het bioscoopbedrijf. En voorts door de openbare bioscoopvoortooningen te onderwerpen aan voorafgaande keuring der films door een Rijkscommissie.

De taak van het college van Burgemeester en Wethouders beweegt zich hoofdzakelijk om dit vergunningsstelsel. Bepalen we ons derhalve voorloopig hierbij. Straks bij het bespreken van 's Raads bevoegdheid komen we vanzelf bij de filmkeuring.

Als regel stelt de wet, dat verboden is „het geven in het openbaar van bioscoopvoorstellingen te ondernemen”, tenzij Burgemeester en Wethouders een daartoe strekkende schriftelijke vergunning hebben verleend.

Wie in strijd met dit voorschrift handelt, stelt zich bloot aan een hechtenis van ten hoogste twee maanden of een geldboete van ten hoogste tweeduizend gulden.

Dank zij dit vergunningsstelsel, kunnen Burgemeester en Wethouders een preventieve contrôle oefenen en ongunstige elementen weren.

Vergunning moet door hen immers worden geweigerd, indien:

1. te duchten is, dat de aanvrager de bepalingen, bij of krachtens deze wet vastgesteld, niet zal nakomen;

2. de plaats, waar de voorstellingen zullen worden gegeven, niet voldoet aan de bij verordening gestelde, of bij gebreke daarvan, door Burgemeester en Wethouders redelijkerwijs te stellen eischen van veiligheid, gezondheid en zedelijkheid;

3. nog geen vijf jaar zijn verstreken, sedert eene aan den aanvrager ingevolge deze wet verleende vergunning is ingetrokken.

Is de vergunning eenmaal verleend, dan staan Burgemeester en Wethouders geenszins machteloos tegenover den bioscoop-exploitant. Komt deze zijn verplichtingen niet na of blijkt het bioscooptheater niet aan de gestelde of nader te stellen eischen te voldoen, dan zenden Burgemeester en Wethouders den vergunninghouder een waarschuwing. En deze waarschuwing kan door schorsing voor den tijd van zes maanden of door intrekking van de vergunning worden gevolgd, indien de vergunninghouder niet binnen den gestelden termijn aan de waarschuwing voldoet (schorsing) of zich binnen vijf jaar na het zenden der waarschuwing of schorsing aan een nieuwe overtreding schuldig maakt. Bovendien kan intrekking plaats vinden, indien omstandigheden zich voordoen, op grond waarvan, indien zij vroeger bekend of te duchten waren geweest, de vergunning zou zijn geweigerd.

Tegen besluiten tot schorsing of intrekking staat binnen een maand beroep open bij Gedeputeerde Staten; doch Burgemeester en Wethouders kunnen de schorsing of intrekking in dringende gevallen bij voorraad uitvoerbaar verklaren d. w. z. haar, ondanks het beroep, onmiddellijk in werking doen treden.

Als regel is, naar we boven reeds opmerkten, een voorafgaande vergunning van Burgemeester en Wethouders noodzakelijk. Mogen er echter ook in de gemeente voorstellingen worden gegeven, zonder dat vooraf door Burgemeester en Wethouders vergunning is verleend?

Het antwoord op die vraag geeft art. 1 der wet. Dit artikel verbiedt — gelijk wij zagen — het geven in het openbaar van bioscoopvoorstellingen te ondernemen zonder de vereischte vergunning. M. a. w. het vergunningsstelsel wordt hier ingevoerd voor de bioscooponderneming.

Nu zijn er bioscoopondernemingen, die in een bepaalde of in bepaalde gemeenten in vaste theaters voorstellingen geven. Doch er zijn er ook die nu eens hier dan weer daar voorstellingen geven (z.g. reizende bioscopen). En voor al deze ondernemingen geldt het voorschrift van art. 1 der Bioscoopwet, ook al mogen ze slechts één enkele voorstelling in een gemeente geven.

Is er echter van een onderneming geen sprake — men denke b.v. aan het vertoonen van de bekende zendingsfilms — dan is art. 1 van de Bioscoopwet niet van toepassing.

Evenmin behoeft vergunning te worden gevraagd voor openbare bioscoopvoorstellingen, genoemd in het tweede lid van art. 1, d. z. die ten dienste van door den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen aangewezen inrichtingen van onderwijs en die, waarbij uitsluitend films worden vertoond, betreffende onderwerpen van wetenschap, nijverheid, landbouw en handel, welke als zoodanig door de Centrale Commissie voor filmkeuring goedgekeurd zijn.

Voorts rust op Burgemeester en Wethouders de plicht om een commissie van toezicht op de bioscopen te benoemen, indien in hun gemeente regelmatig

bioscoopvoorstellingen worden gegeven. Deze commissie heeft o. m. tot taak hun van advies te dienen, alvorens tot schorsing of intrekking van een vergunning besloten wordt.

En dan ten slotte dient er bij de bespreking van de taak van Burgemeester en Wethouders op gewezen, dat de Bioscoopwet voor de op het tijdstip van in werking treding van die wet bestaande ondernemingen een overgangsregeling schept. De bioscoopondernemers kunnen hun bedrijf zonder vergunning voortzetten, mits binnen één maand (d. i. vóór 1 April 1928) een aanvraag om vergunning was ingediend, totdat omtrent die aanvraag onherroepelijk is beslist.

* * *

Heeft het tot stand komen van de Bioscoopwet beteekenis gehad ten aanzien van de bevoegdheid en taak van het college van Burgemeester en Wethouders, voor den Gemeenteraad is de beteekenis van die wet zeker niet geringer.

Vóór de totstandkoming van de Bioscoopwet was de Raad bevoegd om, ter beteugeling van het bioscoopkwaad, krachtens zijn algemeene verordening-bevoegdheid, omschreven in art. 135 der Gemeentewet, maatregelen vast te stellen; ja zelfs om openbare bioscoopvoorstellingen binnen de gemeentegrenzen geheel en al te verbieden. Een groot aantal van de gemeenten maakten van deze bevoegdheid gebruik om verplichte filmkeuring, althans voor wat betreft jeugdige personen, bij politieverordening voor te schrijven. En mits dan maar zorg werd gedragen, dat aan de uitspraak der keuringscommissie of van de ambtenaren, belast met de filmkeuring, slechts een adviseerend karakter werd toegekend doch, met inachtneming van art. 188 der Gemeentewet, de beslissing omtrent het toelaten van een openbare filmvertooning aan den Burgemeester gelaten werd, viel op deze gemeentelijke filmkeuring uit juridisch oogpunt niets aan te merken.¹⁾

Die bevoegdheid van den Raad ten aanzien van bioscoopvoorstellingen in de gemeente is — voorzoover ze in de algemeene voorschriften van de Gemeentewet haar wettelijke basis vindt — door het tot stand komen van de Bioscoopwet voor verreweg het grootste gedeelte uitgewischt. Geheel verdwenen is zij niet. Doch de Bioscoopwet heeft haar toch — gelijk we nader zullen zien — tusschen enge grenzen terug gebracht.

Ten aanzien van het bioscoopbedrijf, waarvoor volgens art. 1 der Bioscoopwet vergunning moet worden aangevraagd — dat wil practisch zeggen ten aanzien van bijna alle openbare bioscoopvoorstellingen — vindt 's Raads bevoegdheid thans haar grondslag en begrenzing in de Bioscoopwet zelve. En die bevoegdheid behelst:

1. het vaststellen van eischen van veiligheid, gezondheid en zedelijkheid, waaraan de plaats, waar de voorstellingen gegeven worden of zullen worden, behoort te voldoen op straffe van weigering van een vergunning of waarschuwing (schorsing of intrekking van de reeds verleende vergunning) van den bioscoop-exploitant (art. 3 sub 2);

2. het vaststellen (onder goedkeuring van de Kroon) van voorschriften, die bij het verlenen van vergunningen moeten worden in acht genomen (art. 4).

Bij het vaststellen van laatstbedoelde voorschriften moet onderscheid worden gemaakt tusschen voorstellingen, die uitsluitend toegankelijk zijn voor personen van achttien jaar en ouder en voorstellingen, toegankelijk voor alle leeftijden.

Voorstellingen van laatstbedoelde soort — dus toegankelijk voor jeugdige

personen beneden achttien jaar — kunnen aan allerlei beperkende bepalingen worden onderworpen. Zoo b.v. wat betreft de plaats, waar, of de tijd, waarop dergelijke voorstellingen gehouden mogen worden; betreffende het aantal van dergelijke voorstellingen enz. En deze voorschriften kunnen weer verschillend zijn naar gelang van den leeftijd, waarop kinderen toegang hebben b.v. geen voorstellingen voor kinderen beneden tien jaar en slechts middagvoorstellingen voor kinderen beneden achttien jaar. Zelfs kan door den Raad worden bepaald, dat geen vergunning mag worden verleend dan onder voorwaarde, dat in het geheel geen voorstellingen, toegankelijk voor personen beneden den leeftijd van achttien jaar mogen worden gehouden.

Voorstellingen, uitsluitend toegankelijk voor personen van achttien jaar en ouder kunnen door den Raad slechts worden onderworpen aan de gemeentelijke keuring voor films en der reclame voor films.

In dit verband moeten we eenige aandacht schenken aan de filmkeuring van Rijkswegen.

Gelijk wij reeds boven opmerkten, heeft de Bioscoopwet een centrale rijkskeuring ingevoerd. Geen films mogen in het openbaar worden vertoond dan indien en voorzover zij door de Centrale Commissie — het rijkskeuringsorgaan — als niet in strijd met de goede zeden of de openbare orde, voor openbare vertooning zijn toegelaten. Overtreding van dit voorschrift stelt den vergunninghouder bloot aan een waarschuwing of aan schorsing of intrekking zijner vergunning, terwijl hij — evenals trouwens ieder ander, die een film in het openbaar vertoont — bij knoeierij met gekeurde films door art. 42 van het Bioscoopbesluit met hechtenis van ten hoogste twee maanden of geldboete van ten hoogste tweeduizend gulden wordt bedreigd.

Een uitzondering op het voorschrift inzake de centrale filmkeuring bestaat slechts voor films betreffende onderwerpen van actueel belang, waarvoor door de Centrale Commissie ingevolge art. 16 4e lid der Bioscoopwet een bijzondere regeling is getroffen, en voor films, welke op 1 Maart 1928 bij de filmverhuurkantoren in voorraad waren. Laatstbedoelde films — waartoe ook de beruchte Potemkinfilm behoort — kunnen tot uiterlijk 1 September 1928 zonder keuring door de Centrale Commissie vertoond worden. Echter moeten degenen, die deze film vertoonen, volgens art. 43 van het Bioscoopbesluit in het bezit zijn van een goedkeuringsbewijs, afgegeven door de gemeentelijke bioscoopcommissie van 's Gravenhage.

Gemeentelijke filmkeuring draagt thans dus het karakter van nakeuring. En daarbij houde men tweeërlei in het oog.

Vooreerst dat, indien er reeds vergunning verleend is, voordat de Raad is overgegaan tot het vaststellen van voorschriften ingevolge art. 4 der Bioscoopwet — met name wat betreft de gemeentelijke nakeuring — deze voorschriften dan niet gelden voor den bioscoophouder, die reeds in het bezit van vergunning is.

De Raad kan wel na het verleenen der vergunning nadere eischen stellen van veiligheid, gezondheid en zedelijkheid betreffende de lokaliteit; doch hij kan een bioscoophouder slechts binden aan de eischen van gemeentelijke nakeuring e. d., indien daaromtrent bij het verleenen van vergunning ingevolge Raadsverordening een voorwaarde wordt gesteld.

Dit nu vormt zonder twijfel een ernstige leemte in de wet. De gemeenten,

die, in afwachting van de resultaten van de werking der rijkskeuring, verzuimd hebben, een verordening ex art. 4 der wet vast te stellen, staan — mochten deze resultaten ter plaatse onbevredigd worden geacht — tegenover de bioscoop-exploitanten machteloos.

Het is daarom van groot belang, dat, door aanvulling der Bioscoopwet, zoo spoedig mogelijk in deze leemte worde voorzien.

Ook behoeft geen betoog, dat het spoedig vaststellen van bioscoopverordeningen, mede in verband met den eisch van goedkeuring der verordening ex art. 4 der Bioscoopwet door de Kroon, zeer gewenscht is.

Daarbij zouden gemeenteraden, die, in afwachting van de werking van de rijkskeuring, nog niet tot het instellen van een gemeentelijke nakeuring e. d. willen besluiten, bij nieuwe aanvragen de vergunninghouders kunnen binden aan een voorschrift, waarbij bepaald wordt, dat de vergunninghouder onderworpen is aan de verplichting, om — ingeval een gemeentelijke filmkeuring mocht worden ingesteld — zijn films slechts in het openbaar te vertoonen, indien en voorzover ze met inachtneming van de door den Raad te stellen voorschriften voor openbare vertooning zijn toegelaten en om zich voorts te houden aan door den Raad vast te stellen voorschriften ten aanzien van voorstellingen, die voor personen beneden achttien jaar toegankelijk zijn.

Voorts zij in de tweede plaats opgemerkt, dat wanneer de Raad tijdig vóór het verleen van een vergunning zijn verordening ingevolge art. 4 der Bioscoopwet heeft vastgesteld, ook die films aan gemeentelijke nakeuring onderworpen zijn, die krachtens de overgangregeling niet door de Centrale Commissie zijn gekeurd. Dus b.v. ook de Potemkinfilm.

Doch, aangezien de voorschriften van artikel 4 *slechts den vergunninghouder* betreffen, vallen niet onder de gemeentelijke nakeuring filmvoorstellingen, waarvoor geen vergunning behoeft te worden aangevraagd, althans voorzover die filmvertooningen niet door vergunninghouders gegeven worden. Dat zijn — gelijk wij zagen — openbare voorstellingen, waarbij geen sprake van een bioscooponderneming en openbare vertooningen van de in art. 1 bedoelde onderwijsfilms, wetenschappelijke en economische films.

Voorzover nu deze voorstellingen niet door een vergunninghouder worden gegeven, is de Raad, evenals voorheen, bevoegd om, ingevolge art. 135 der Gemeentewet, bij politieverordening voorschriften vast te stellen; zelfs zal hij, desgewenscht, deze voorstellingen aan de voorafgaande goedkeuring van den Burgemeester kunnen binden. En bestaande politieverordeningen, die wat het bioscoopbedrijf in het algemeen betreft bij het in werking treden der Bioscoopwet, krachtens art. 151 der Gemeentewet, haar bindende kracht verloren hebben, blijven toch gelden voor deze filmvoorstellingen. Nam men het tegendeel aan, dan zou men tot de onhoudbare conclusie moeten komen, dat de Raad zelfs geen voorschriften van orde, veiligheid enz. ten aanzien van de lokaliteiten, waarin deze voorstellingen gegeven worden, zou kunnen voorschrijven. Want de Bioscoopwet kent aan den Raad slechts bevoegdheid toe ten aanzien van de lokaliteiten van vergunninghouders.

De gemeentelijke nakeuring kan worden opgedragen aan een afzonderlijke keuringscommissie; doch ook kan ze worden toevertrouwd aan de plaatselijke commissie van toezicht op de bioscopen.

* * *

We komen nu aan de taak van den Burgemeester sinds de inwerkingtreding van de Bioscoopwet.

Voorheen waren alle bioscoopvoortooningen, evenals alle andere publieke vermakelijkheden, onderworpen aan het politietoezicht van den Burgemeester krachtens art. 188 der Gemeentewet.

De Raad kon wel voorschriften maken betreffende de bioscoopvoorstellingen. Doch de uitvoering dier verordeningen mocht aan geen ander dan aan den Burgemeester worden toevertrouwd; zelfs niet aan een keuringscommissie of keuringsambtenaar, al lag ook feitelijk de beslissing omtrent de toelating van films in vele gemeenten in handen van de door den Burgemeester zelf of door den Raad aangewezen keuringscommissie of keuringsambtenaar.

Door de Bioscoopwet is aan deze filmcensuur van den Burgemeester een eind gemaakt en daarvoor in de plaats getreden de censuur van de Centrale Commissie voor de filmkeuring.

Toch is het politietoezicht van den Burgemeester ten aanzien van de bioscoopvoortooningen door het tot stand komen van de Bioscoopwet niet gansch en al van de baan.

De Burgemeester is niet meer bevoegd om een onderzoek in te stellen, of de inhoud van een, door de Centrale Commissie toegelaten, film, op zichzelf genomen, in strijd is met de „openbare orde of zedelijkheid” (art. 188 Gemeentewet), ten einde bij een ongunstigen uitslag van dit onderzoek de vertooning van die film te weren. Maar wel is hij, volgens art. 19 der Bioscoopwet, bevoegd om een toegelaten film, al mag er ook tegen den inhoud, op zichzelf beschouwd, geen bezwaar bestaan, wegens vrees voor verstoring der openbare orde in verband met bijzondere plaatselijke omstandigheden (b.v. werkstaking) verbieden.

Het toezicht van den Burgemeester draagt ten opzichte van toegelaten films, zooals destijds de staatscommissie zich uitdrukte, een *feitelijk* karakter tegenover de *normatieve* censuur der Centrale Commissie.

Ten aanzien van films, die vertoond worden zonder door de Centrale Commissie te zijn gekeurd (films betreffende onderwerpen van actueel belang in spoedeisende gevallen) blijft het politietoezicht van den Burgemeester ex art. 188 der Gemeentewet onverkort. En ook is zijn toezicht ten volle blijven voortbestaan ten aanzien van de lokaliteiten, waarin voorstellingen gegeven worden door een persoon of instelling, die niet in het bezit van een vergunning is en dus ook niet gehouden aan de eischen van veiligheid, gezondheid en zedelijkheid door den Raad of Burgemeester en Wethouders krachtens art. 3, sub 2 met betrekking tot de lokaliteiten gesteld.

* * *

Ten slotte nog een opmerking over de vraag wat te verstaan onder bioscoopvoorstellingen „in het openbaar”. Gelijk we zagen, strekt de Bioscoopwet evenals trouwens de verordeningbevoegdheid van den Raad en het politietoezicht van den Burgemeester krachtens de Gemeentewet zich slechts uit over dergelijke voorstellingen.

Onder openbare voorstellingen vallen niet die, welke in z.g. besloten gezelschappen plaats vinden.

De vraag is dus: wat is een besloten gezelschap?

O. i. moet als besloten gezelschap niet slechts worden beschouwd een familie- of vriendenkring, doch ook een vergadering van een vereeniging of afdeling

van een vereeniging, waartoe slechts leden der vereeniging en ten hoogste enkele introducés toegang hebben. Wanneer dus b.v. een afdeling van de S.D.A.P. of van het N.V.V. voor hare leden laat afdraaien de Potemkinfilm of andere bolsjewistische propagandafilms, kan de Burgemeester of de Raad tegen de opvoering niets doen.

Hierbij zij echter het volgende aangeteekend.

Het is ons bekend, dat men van socialistische zijde de opvoering van revolutionaire films (ook in plattelandsgemeenten) sterk bevordert. En te dien einde wordt een practijk aanbevolen, die aan de vergaderingen, waarin dergelijke films worden vertoond, o. i. haar besloten karakter ontnemt.

Zoo acht men het besloten karakter voldoende gewaarborgd, indien de leden der vereeniging, hunne vrouwen en bovendien een beperkt aantal „ongeorganiseerd”, voorzien van een door het afdeulingsbestuur ondertteekende introductiekaart, deze vergadering bijwonen.

Doch, zoo opgevat, zouden de leden waarschijnlijk de minderheid uitmaken, tenminste wanneer de vrouwen, die gewoonlijk geen lid zijn, trouw opkomen.

Ook leert de practijk, dat voor dergelijke vertooningen op zoo ruime schaal introductiebewijzen of lidmaatschapsbewijzen (bij wijze van toegangsbewijzen) worden uitgereikt, dat er van een besloten vergadering niet in het minst sprake is.

Wordt een dergelijke practijk gevolgd, dan is er aanleiding om de vertooning, indien de te vertoonen films daartoe aanleiding geven, te verbieden en desnoods met den sterken arm te verhinderen.

De Burgemeester behoeft als hoofd der politie niet zonder meer af te gaan op den vorm, doch hij heeft rekening te houden met het wezen der zaak. En bij het volgen van een dergelijke practijk is er in wezen een publieke vergadering, al wordt ook formeel het karakter van een besloten bijeenkomst gehandhaafd.

Een weigerende houding van den Burgemeester in een zoodanig geval vindt zelfs in sociaal-democratischen kring steun. Immers, in zijn rechtskundig advies aan het Hoofdbestuur van de Ned. Vereeniging van Fabrieksarbeiders heeft het sociaal-democratisch Eerste Kamerlid Mr. Mendels onomwonden het volgende erkend: „Wanneer b.v. een vereeniging een vertooning geeft, toegankelijk voor hare leden benevens voor alle personen, die een bewijs van introductie door een der bestuursleden afgegeven bezitten en Jan en alleman wordt „geïntroduceerd”, dan kan zulk een vertooning niet als een bona fide (eerlijke) besloten bijeenkomst worden aangemerkt.”

In ieder geval lijkt het ons gewenscht, dat de Burgemeester, indien daartoe aanleiding bestaat, duidelijk te verstaan geeft, slechts dan dergelijke vertooningen te zullen laten passeeren, indien ze uitsluitend gegeven worden voor leden, die als zoodanig bekend staan en niet voor allerlei „gelegenheids”-leden, en mits geen of hoogstens enkele personen worden geïntroduceerd.

¹⁾ Over de gemeentelijke bemoeiing met het Bioscoopwezen vóór het in werking treden der Bioscoopwet zie men pp. 165 v.v. van den Commentaar op de Bioscoopwet van de hand van Prof. Dr. H. Dooyeweerd en Mr. J. W. Noteboom (met medewerking van A. de Hoop) Samsom, Alphen a. d. Rijn 1927.

²⁾ Voorbeelden van gemeentelijke verordeningen zijn opgenomen in het supplement op den reeds aangehaalden commentaar pp. 44 en v.v.

EEN VERGETEN WETSONTWERP

DOOR

J. C. WIRTZ CZN.

I. *Is een nieuw stelsel noodig?*

Het jaar 1920 is en blijft een heel merkwaardig jaar in de geschiedenis van onzen schoolstrijd. 't Is waar, dat een groot deel van ons volk er nu eenigszins anders tegenover staat dan in 1920 zelf. Toen opwekking tot vlaggen en tot het houden van dankstonden. Slechts enkelen deden niet mee. In Den Haag was het aantal scholen, dat de vlag uitstak bijzonder klein, maar dat kan ook verklaard worden uit het feit, dat ons volk niet houdt van openbaar vertoon, wanneer het gaat om een overwinning, behaald door het eene volksdeel op het andere. Openlijk kwam alleen uit Leeuwarden een stem, die sprak van een „verbijsterend voorstel” en spoedig daarop volgde een „Open Brief”, waarin gewezen werd op een Nieuwen Schoolstrijd, die noodig was voor de paedagogische vrijheid. Overigens kon men in bijna alle dankstonden en ook in de samenkomsten der gemeenten een toon beluisteren, waarin dank aan God werd betuigd voor de *vrijmaking* van het onderwijs.

Nu stem ik dadelijk toe, dat er inderdaad reden was voor dankbaarheid, alleen men moest niet gesproken hebben van vrijmaking, want het omgekeerde heeft in 1920 plaats gehad: zoowel het openbaar als het bijzonder onderwijs hebben toen een groot stuk vrijheid moeten opofferen. Dat wordt nu wel ingezien en vrij algemeen wordt erkend, dat ons in 1920 recht gedaan is, doch ten koste van de vrijheid. Onze strijd ging om beide: recht en vrijheid: het eerste hebben we verkregen, het laatste is verminderd en stellig niet uitgebreid. Vandaar dat de „Schoolraad voor de scholen met den Bijbel” en de „Unie, een school met den Bijbel” nu reeds jaren achtereen opnieuw den strijd hebben aangeboden voor de Vrijheid van onderwijs. Zij staan niet alleen. In de pers wordt ook door anderen erkend, dat de Schoolwet van 1920 niet het laatste woord mag zijn in onze meer dan tachtigjarigen strijd. Ik noem van onze zijde alleen de namen van Dr. H. W. van der Vaart Smit en Dr. L. W. G. Scholten. De eerste schreef in 1925 een brochure: „De Toekomst der lagere school” waarin Zijne Excellentie H. Colijn een „Woord vooraf” schreef en waarin o. a. de volgende uitspraken voorkomen:

„Helaas is onze dankbaarheid voor wat in 1920 bereikt werd, niet onvermengd, dewijl de L. O. wet-1920 de zeer ernstige en principiële

constructiefout kleeft, dat ze niet op de juiste wijze onderscheid maakt tusschen de Staatszaak en de Volkszaak."

„Geestelijk, zedelijk en financiëel is echter door de L. O. wet-1920 allerminst aan de idealen der A. R. Partij genoeg gedaan. Geestelijk en zedelijk niet — omdat de L. O. wet-1920 in haar grondstructuur het ideaal der vrije school verloochent, ten einde er de idee der staats-school, gedifferentieerd naar de verschillende richtingen, voor in de plaats te schuiven; financiëel niet omdat de lagere school in ons vaderland thans te veel kost en... te weinig daaraan evenredige vrucht voortbrengt."

„Een centralistische Overheidsschool met vrijheid van richting, voorzover deze laatste althans niet beperkt werd door dit centralistisch karakter zelf; dat was het wat 1920 ons bracht en in principe is daarmee het goede en oude beginsel „de school aan de ouders" verloochend, ja in haar tegendeel verkeerd."

Met instemming werd dit laatste woord uit *De Standaard* overgenomen — en eveneens haalt de schrijver van Mej. E. C. van Dorp dit aan: „Men heeft gewenscht de vrije school en nu vraag ik alleen, waar men terecht gekomen is; niet bij de vrije school. Nu heeft men gekregen een stelsel, waardoor men terecht is gekomen aan precies den anderen kant als men heen wilde. Want wat zou er tegen zijn, wanneer ik de tegenwoordige bijzondere school noem een openbare, waaraan men zekere vrijheden heeft toegekend?"

„De pacificatie en het departement hebben den minister verslonden."

Op Dinsdag 24 Jan. 1928 promoveerde L. W. G. Scholten tot doctor in de rechtsgeleerdheid op een proefschrift, dat tot titel heeft: „Thorbecke en de vrijheid van onderwijs". In het „Naschrift" vind ik deze merkwaardige woorden:

„Thorbecke heeft in zijn brochure: „Over het Bestuur" wel uitdrukkelijk de noodzakelijkheid betoogd van een goed sluitend en onderling-aanpassend geheel van particuliere en overheidsinrichtingen. Dit heeft het Bevredigingsontwerp stellig gebracht, maar op een gansch andere wijze dan Thorbecke bedoeld had. Wenschte deze van de autorisatieverleening gebruik te maken, in de op het Bevredigingsrapport gebaseerde wet-De Visser heeft men dit resultaat vrijwel bereikt door tal van onderwijs-technische voorschriften (aantal uren, keuze der vakken enz.) tot subsidievoorwaarden te maken. Men ging daarbij voort in de lijn, sinds de wet-Mackay van 1889 gevolgd. Evenwel geldt hier uitdrukkelijk de grondwettelijke beperking, dat de vrijheid van richting geëerbiedigd blijft: een bepaling die Thorbecke voor zijn autorisatie niet kent. *Maar juist door deze subsidie-voorwaarden, vaak op zeer onredelijke gronden, uit te breiden ook over punten, die vrij hadden behooren te blijven, is de bijzondere lagere school geworden tot een semi-officiëel instituut. En de paedagogische vrijheid, door Thorbecke zoo verdedigd, is daardoor voor een goed deel vernietigd.*"

Wanneer wij trachten door een ander stelsel van wet die paedagogische vrijheid te heroveren en ook voor de neutrale school te verwerven, dan komen we in gezelschap van mannen, die niet tot onze richting behooren. Slechts een paar daarvan wil ik noemen en als getuigen oproepen. Allereerst Prof. R. Casimir, die van zich zelf zegt: „Ik sta aan den kant, dien Kuyper steeds zoo fel bestrijdt.” (Verzamelde opstellen, blz. 206). Misschien zegt iemand: „Dat kan wel en toch kan het wezen, dat deze professor een voorstander is van het bijzonder onderwijs.” Dit zou mogelijk zijn, maar 't is zoo niet, want op een andere plaats schrijft hij, dat hij behoort tot hen, die nog altoos in de openbare school, die voor allen toegankelijk is, de opvoedingsschool der natie aanschouwen.” (Verzamelde opstellen blz. 224).

In een artikel over onderwijsklachten schrijft deze professor het volgende (Verzamelde opstellen blz. 31 v.v.):

„Het groote ongeluk zie ik hierin, dat de autoriteiten den beroeps-opvoeder tot ambtenaar gemaakt hebben en dat hij het zichzelf eveneens gedaan heeft. Tusschen stadhuys en school is in onze groote gemeenten een stroom van papieren bepalingen gekomen, waarschijnlijk bedoeld om den goeden gang van zaken te bevorderen, maar in werkelijkheid een beletsel geworden voor snel en doelmatig handelen. Sommige van die bepalingen spreken van een wantrouwen, dat beneden de waardigheid van den opvoeder ligt. In de gemeente Den Haag b.v. zijn bepalingen, waaraan een leeraar zich onderwerpen moet, wanneer hij ziek is en die ten doel schijnen te hebben simulatie te voorkomen. Deze bepalingen hoorende zou men den titel van Dr. Van Dieren's boek op de lippen willen nemen en eveneens spreken van een waanzinnige wereld. Menschen, aan wie men zijn kinderen jaren lang toevertrouwt en die van den grootsten invloed op hun geestelijk leven kunnen zijn, die het grootste gedeelte van hun arbeid ongecontroleerd verrichten en wie men dus een reusachtig vertrouwen moet toonen, wantrouwt men, wanneer ze door ongesteldheid verhinderd zijn hun lessen te geven en plaatst men onder een contrôle, die de gemeenschap geld kost en bij de betrokkenen, al naar mate het temperament, spot of verbittering moet opwekken. Al het uiterlijke hoe langer hoe meer aan banden gelegd en geperst binnen bureaucratische voorschriften, al het innerlijke daardoor belemmerd en veronachtzaamd. Ziedaar een streven, dat van de bureaus schijnt uit te gaan. En zoo komt het voor, dat men onderwijsmenschen ontmoet, die u vertellen dat hun school in orde is. Natuurlijk is dit onwaar: een school is nooit in orde, daar is altijd te verbeteren en te verhelpen, daar moet altijd naar verheffing gezocht worden. Maar ambtelijk kan een school natuurlijk in orde zijn. Zoo komt tenslotte een leider van een groote onderwijs-inrichting ertoe (het voorbeeld is historisch) om evenveel aandacht te besteden aan het tellen der zakken cokes, die hij ontvangt, als aan de behandeling van een belangrijke sollicitatie. Zal de leeraar zijn geestelijke roeping vervullen, dan moet hij leven in de vrijheid en gelegenheid

hebben nieuwe dingen te beproeven. Helaas stuit hij daarbij dikwijls op voorschriften en bepalingen, die hem dit onmogelijk maken. De besten onder onze onderwijzers en leeraars klagen, dat de wet hen verhindert in hun pogingen tot hervorming. Bij het hooger onderwijs heeft men zich te dien opzichte een groote vrijheid veroorloofd. Met eerbiediging van de letter der wet heeft men daar allerlei maatregelen ingevoerd buiten de wet om. Hoe geheel anders is dit met onze andere onderwijsinstellingen! Hoe langer hoe meer drijft het Ministerie naar programma's, die voor alle scholen dezelfde zijn. Nadat wij voor de gymnasia een bepaalde uren-tabel hadden, zullen wij die ook krijgen voor onze H. B. S. en wordt het nemen van nieuwe maatregelen in hooge mate bemoeilijkt. Ik wil hier geen detail-critiek leveren, maar erop wijzen, dat het onmogelijk is vanuit een bureau (waar de zaken dan nog dikwijls worden afgedaan door ambtenaren, die van het onderwijs geen studie gemaakt hebben en van onderwijs-geven geen ervaring hebben) reglementen te ontwerpen, die voor alle omstandigheden gelden en waaraan ook de meest toegewijde en intelligente leeraar zich moet onderwerpen.

Voor ons lager onderwijs volgen de gemeenten dezelfde gedragslijn. De geheele nieuwe paedagogiek is vol van beginselen als activiteit, continuïteit, spontaniteit en dergelijke en tevens zijn de klachten over de versnippering van aandacht over de verschillende vakken door de uren heen niet van de lucht. Bij het middelbaar onderwijs met zijn vakleeraren is dit moeilijk te veranderen, maar voor het lager onderwijs zou men den onderwijzer toch een zekere bewegingsvrijheid kunnen gunnen om met den arbeid door te gaan indien bleek, dat deze de volle belangstelling en aandacht van de kinderen had. Maar uit betrouwbare bron werd meegedeeld dat in Rotterdam geen roosteroverschrijding zelfs met vijf minuten is toegestaan en dat een onderwijzer, van wien dit werd opgemerkt door een of ander commissielid of schoolopziener daarover oogenblikkelijk een terechtwijzing kreeg. Ook in zijn nieuwe wetsontwerp op het lager onderwijs heeft Minister de Visser niet werkelijk de vrijheid van het onderwijs durven verwezenlijken en waarschijnlijk ter wille van de beroemde „waarborgen" (die toch nooit anders dan de uiterlijke dingen kunnen waarborgen) het stipte volgen van den rooster als voorwaarde van subsidie aan de bijzondere scholen gesteld.

Ons ambachtsonderwijs heeft zich ondanks het gemis aan scherpe wettelijke regeling tot grooten bloei opgewerkt; het handelsonderwijs evenzeer. Desgelijks heeft het M. U. L. O., eigenlijk door de vorige wet niet gekend, zijn plaats veroverd. De volksuniversiteiten bewijzen ook hetzelfde. De belangstelling in het onderwijs, de overtuiging van zijn noodzakelijkheid is bij de ouders groot genoeg om het onderwijs voor een groot deel op de publieke opinie te laten steunen.

Er komt thans een schoolstrijd, die veel dieper nog alle onderwijs zal beroeren: *die voor het waarachtig vrije onderwijs*. Hij zal doorkruist worden door eene andere, die samenhangt met de verandering in de

sociale structuur onzer maatschappij. Hoe de toekomstige schoolstrijd zich zal vormen, durf ik nog niet te voorspellen; dat hij er zal zijn staat vast. Schoolstrijd is niets anders dan weerspiegeling van levensstrijd; in de worsteling om de jeugd openbaart zich de worsteling om levensinzicht en levensmacht. Daarom zullen de klachten over het onderwijs niet verstommen."

Men houde in het oog, dat Prof. Casimir al het bovenstaande schreef in Februari 1920, zoodat hij toen nog geen kennis kon nemen van de talrijke procedures in Gemeenteraden bij Gedeputeerde Staten en bij den Raad van State, die het gevolg zijn van de lager-onderwijswet- 1920.

Nog op een andere plaats (blz. 97) zegt dezelfde hooggeleerde dit: „De bijzondere school is, bij gelijken geldelijken steun altijd in 't voordeel, al is 'het alleen maar, omdat er altijd meer warmte en bezieling kan uitgaan van een bestuur, in enge, persoonlijke aanraking met de school en haar dienaren, dan van een overheidsorgaan, dat door ambtenaren ambtelijk werkt. Het bestuur krijgt door eigen wil, uit eigen belangstelling met de school te maken, de overheid en haar ambtenaren als taak."

Om niet al te uitvoerig te worden bepaal ik mij tot nog slechts één anderen getuige uit het liberale kamp en laat hier volgen, wat Dr. de Vletter schreef in *Volksontwikkeling*, een orgaan van de Maatschappij tot Nut van 't algemeen. Daarin vond ik dit:

„De nieuwe schoolstrijd. 't Zal daarbij gaan in waarheid om de „vrije school, vrij in didaktischen en methodischen zin. Wij zouden „o. a. de Overheid willen vragen: maak de banden toch een klein „beetje lossen; zoek het toch niet in die minutentelling (net alsof „men geen uren kan verluieren en verknoeien), maar geef wat meer „vrijheid, wat meer vertrouwen in de werklust en de liefde en de „toewijding van 't nieuw zoekende schoolmannen. Zoek wel waar- „borgen tegen experimenteerwoede, tegen onbekookt dwaas „ge- „probeer", maar geef wat vrijheid, geef een levenskans aan het „jonge, nieuwe, dat er is, dat er komen gaat, dat er komen zal. „Maar dan zou men in het vrijheidzoekende kamp uitdrukkelijk die „kans moeten formuleeren, men zou het den Minister, die persoon- „lijk het goede voor ons onderwijs wil, maar die aan den anderen „kant als landelijk organisator geneigd is, naar het uniforme, duide- „lijk moeten doen weten, *dat* men de vrijheid wil. En vandaar mijn „oproep tot... een nieuwen schoolstrijd, den strijd om de vrije school „in didactisch-methodisch organisatorisch opzicht, een strijd van „rechts en links samen, zonder godsdienstige en staatkundige in- „gewikkeldheden!"

Men lette erop dat dit reeds in 1921 is geschreven, toen de wet-De Visser nog slechts heel kort werkte. Wat zou deze doctor nu wel schrijven, als hij kennis nam van de stapel beslissingen, die in de verlopen jaren noodig waren door de voortdurend in aantal groeiende geschillen. Wat zou hij schrijven als hij erop lette, dat over het verzoek om een paar

nieuwe banken lang beraadslaagd wordt in verschillende instanties; of ook over de vraag of een aangevraagd leermiddel wel beslist noodig is? Doch in ieder geval is het moedgevend, dat we voor onzen strijd om te komen tot een ander stelsel kunnen rekenen op hulp, op veel hulp uit het kamp der vrijzinnigheid.

Nog van een andere zijde komt hulp. 't Is waar, die hulp is niet als zoodanig bedoeld en is tot op zekere hoogte een bedroevend verschijnsel. Ik denk n.l. aan den Bond van onderwijzers bij het openbaar onderwijs. 't Is bekend, dat deze hoe langer hoe meer den socialistischen kant uitgaat en dat de gematigde elementen in deze Bond met de dag terrein verliezen. Dit blijkt mede hieruit, dat de Bond zich heeft aangesloten bij het scherp geteekende Nederlandsche vakverbond met Stenhuis als voorzitter. Op een vergadering van den Bond, gehouden in 1927 voerde genoemde Stenhuis het woord en *Het Schoolblad* orgaan van openbare onderwijzers schreef hierover het volgende:

„De heer Stenhuis oogstte luid applaus met een vurige rede, „waarin hij met genoegdoening verklaarde, dat de Bond zich vol- „komen thuis gevoelt in het N. V. V., den bond verder de eer gaf, „dat hij nu de zaken bekeek met de oogen van de strijdende prole- „tariërsorganisatie, den Bond in het gevlij kwam door hem te be- „titelen als „de onderwijzersvakorganisatie” en de onderwijzers „animeerde, de dagen van vrede zoo te gebruiken, dat als de regeering „weer oproept bij een oorlog er slechts één kreet klinkt: rebel!...

„Het luid applaus, dat de vergadering bij dit opzetten tot rebellie „deed hooren, deed ons schrijnend aan. Gevoelt de vergadering dan „niets voor het behoud der openbare, de voor allen toegankelijke, volksschool, dat het zulke tot revolutie opzettende klanken met luid „applaus beloont? Men weet in het bondskamp toch ook wel hoe „precair de toestand voor vele openbare scholen reeds is; men kan „daar toch ook weten, hoe dergelijke uitlatingen zullen worden uit- „gebuit. Eigenaardig, dat *Het Volk* klaarblijkelijk het gevaar voor „de openbare school ook inziet en des heeren Stenhuis woord „rebel” „verzacht tot „reveille”, maar *De Bode* durft aan het woord van „den patroon niets te veranderen. *De Bode*-lezers die de algemeene „vergadering niet hebben medegemaakt, moeten ook de bekoring van „des heeren Stenhuis opzetten tot rebellie mee genieten!”

Zooals ik reeds opmerkte is het bedroevend, dat in tal van scholen die onderhouden worden uit de publieke kassen menschen arbeiden, die luide applaudisseeren, als ze opgewekt worden tot rebellie. Het kan dan ook niet verwonderen dat niet alleen in de groote steden, doch zelfs op dorpen neutrale bijzondere scholen gesticht worden, waardoor men zich vrijmaakte van onderwijzers die als rebel willen optreden, wanneer de Overheid ze oproept tot verdediging der landsgrenzen.

Nu is *vrijheid* op zich zelf een abstract idee en voor abstracties loopt ons volk niet spoedig warm. Dit gebeurt wel, wanneer het gemis aan

vrijheid betrekking heeft op den godsdienst. Vandaar de strijd der Gereformeerden en der Roomschen voor de vrije school. Het gebeurt ook, wanneer de financiën erbij betrokken zijn, zooals dit het geval is in dorpen, waar de socialisten, meestal onder aanvoering van openbare onderwijzers, een meerderheid hebben verkregen wat door de gegoeden in hun beurs gevoeld wordt. Dan wil men trachten die aanvoerders weg te krijgen en sticht men een vrije school. In zulke gevallen komt de financiële toestand ons te hulp. Nog in een ander opzicht komen de financiën ons te hulp in onzen nieuwen schoolstrijd, en wel door het niet te loochenen feit, dat de tegenwoordige schoolwet heel duur is en dat daardoor de financiën van meer dan één gemeente in de war gestuurd worden. In één nummer van een onzer bladen vond ik de volgende uitslatingen:

Jutfaas. — De burgemeester, de heer Hamers, verklaarde, dat hij als voorstander van het bijzonder onderwijs, ernstige bedenking had, tegen beslissingen van den minister, die tengevolge hadden, dat de uitgaven voor het onderwijs onrustbarend toenamen. Hij zag hierin een gevaar voor de gelijkstelling van het onderwijs. Zoo beliepen de uitgaven van de gemeente Jutfaas met ongeveer 4000 inwoners in 1919 f 600, in 1920 f 1060 welke bedragen in 1926 gestegen waren tot f 25.000, en in 1927 zelfs tot f 31.000. De burgemeester sprak de verwachting uit, dat Gedep. Staten hun invloed zouden aanwenden om de lasten van de gemeente tengevolge van de lager onderwijswet te doen verminderen.

Uit een nieuwjaarsrede van den Burgemeester van Nederhorst den Berg:

Het voornaamste is m. i. wel de L. O. Wet 1920, die hoe billijk ook in haar streven om andersdenkenden financiële gelijkstelling te verschaffen voor hun onderwijs, in de practijk voor vele gemeenten een financieel moorddadigen invloed heeft uitgeoefend. Zoo ook hier. Zeer groote schuld en rentelast rust tengevolge van die wet op deze gemeente."

Ik heb met opzet deze twee getuigenissen genomen, omdat het eerste afkomstig is van iemand, die zelf getuigt voorstander te zijn van het bijzonder onderwijs en in het tweede erkend wordt de billijkheid van de financiële gelijkstelling. Er zijn wel meer burgemeesters die klagen over de dure onderwijswet, doch die voor het openbaar onderwijs soms wel scholen gebouwd hebben, die nooit gevuld zijn. Dan is dit een klacht met een bijsmaakje, wat van de beide geciteerde niet kan gezegd worden.

Wanneer wij dus uitzien naar een nieuwe onderwijswet dan zal er dit een moeten zijn die meer vrijheid schenkt bij minder kosten. Zoover zijn we nog niet, en er zal nog heel wat water door den Rijn loopen, eer we daaraan toe zijn, maar daarom juist rust op ons de plicht bouwsteenen aan te dragen en op verschillende stelsels te wijzen, die met elkaar tenslotte allicht het gewenschte stelsel doen geboren worden.

Daarom wil ik gaarne de aandacht vestigen op een wetsontwerp, dat vóór de verkiezingen van 1918 het licht zag. Het is ontworpen door een commissie, benoemd door het Hoofdbestuur der Vereeniging van Chr. Onderwijzers en heeft mede dienst gedaan om de wenschen onzer onderwijzers voor de kamerverkiezing kenbaar te maken. De commissie wist zelf heel goed, dat zulk een ontwerp niet zonder meer in het *Staatsblad* kon komen. Ze wijst erop, dat niet alle gegevens verkregen konden worden, daar niet beschikt kon worden over de hulp van het Departement. Daarbij ontbrak de tijd tot rustige bezinning en bespreking, want het ontwerp moest, heet van de naald, gepubliceerd worden in Maart 1918 met het oog op de verkiezing. Toch verdient het nadere bespreking althans in dien zin, dat onderzocht worde of dit ontwerp, zij het ook sterk gewijzigd, meer vrijheid zou gebracht hebben bij minder kosten. Dit onderzoek wil ik in het volgende hoofdstuk gaarne beproeven.

II. *Meer vrijheid.*

Het wetsontwerp, aangeboden door de Vereeniging van Christelijke Onderwijzers, waarborgt een veel grootere vrijheid dan het lager onderwijs thans geniet. Allereerst wijs ik erop, dat het onderwijs nu bijna geheel gemeentenzaak is en volgens dit ontwerp rijkszaak zou worden. Nu moet men zich goed voorstellen, wat hiermee bedoeld wordt, daar er volstrekt niet aan centralisatie gedacht wordt. We moeten dat woord „rijkszaak” opvatten in denzelfden zin, waarin het Unierapport is opgesteld. Daar staat in de tweede conclusie:

„De gemeente worde niet langer belast met de bekostiging van de lagere school.”

Dit is voorzichtig uitgedrukt, want zoowel in het Unierapport als in bovenbedoeld ontwerp gaat men geheel uit van de gedachte, dat het lager onderwijs geheel zal worden behartigd door de belanghebbenden, door de ouders of althans door particulieren en niet door de gemeente, noch door het Rijk. We moeten echter rekenen met het feit, dat er steeds ouders zijn, die niet zelf de handen uit de mouw willen steken en dat toch ook hun kinderen onderwijs moeten ontvangen. Daarom staat in de vijfde conclusie van het Unierapport: „Voorzoover de ingezetenen niet zelf in hun onderwijs voorzien, treden in hun plaats de gemeentebesturen op, met dien verstande echter, dat zij op tijd en wijze, bij de wet te regelen, het beheer der scholen overdragen aan plaatselijke schoolcommissiën, te benoemen door de ouders der schoolgaande kinderen.”

Op dezelfde wijze regelt het ontwerp deze zaak, alleen gaat het nog iets verder door te veronderstellen, dat de gekozen commissie voor de eer kan bedanken en dat andere personen niet te vinden zijn. In dat geval blijft het college van B. en W. met het beheer der school of scholen belast.

De tweede conclusie blijft dan echter van kracht, zoodat er geen geld uit de gemeentekas mag genomen worden voor zulke scholen; alleen hetgeen het Rijk uitkeert, vermeerderd met de opbrengst der school-gelden en mogelijke giften van particulieren mag voor deze scholen gebruikt worden.

De kwestie „onderwijs-rijkszaak” is niet nieuw. Reeds heel veel is hierover geschreven en meer dan één vereeniging verklaarde zich daarvoor, al zijn er natuurlijk ook schaduwzijden aan verbonden. Het Nederlandsche onderwijsgenootschap heeft zelfs vele jaren geleden het oordeel van vooraanstaande mannen daarover gevraagd en ongeveer allen gaven de voorkeur aan rijkszaak boven gemeentezaak. Onder hen was ook Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman. Het heeft dan ook groote verwondering gewekt dat in het Bevredigingsrapport de zorg der gemeenten voor het lager onderwijs niet werd ingekort, doch integendeel juist verdubbeld: de zorg voor het openbaar onderwijs rustte reeds op hen en nu werden ze ook nog belast met de zorg voor het bijzonder onderwijs. Heel de geschiedenis van het lager is daar om te bewijzen, dat dit werk aan de gemeentebesturen — de goede uitgezonderd — niet is toevertrouwd. We hebben slechts open te slaan de geschiedenis van het lager onderwijs, beschreven door J. Kuyper of ook het „Gedenkboek, Van Strijd en Zegen” om te zien, hoeveel moeite het steeds gekost heeft de gemeenten te dwingen tot het zorgen voor de biezondere school. Men leze in het laatstgenoemde boek blz. 1 tot 148 om op de hoogte te komen en men zie dan op blz. 145 de eentonige opgave van niet minder dan 26 officiële stukken die gezonden zijn door het schoolbestuur van Goes om een school *geheel voor eigen kosten* te mogen openen. Het eerste stuk werd verzonden 2 December 1850. Daarin werd aan Burgemeester en Wethouders gevraagd om autorisatie tot stichting van de school. Het 26e stuk werd verzonden 27 October 1853, waarbij de gewijzigde schoolorde werd ingezonden, die door H. E. A. gearresteerd werd op 29 October 1853, doch onder expresse voorwaarde, dat de vaccine verplichtend is. Het had dus drie jaar geduurd eer werd toegestaan een school te stichten geheel voor eigen rekening. Het geval van Goes is geen uitzondering, doch alleen voorbeeld van de regel, die gevolgd werd.

Is het nu beter? Erkend moet worden, dat sommige gemeentebesturen eerlijk de wet uitvoeren; maar daarnaast zijn er vele die beginnen met telkens de uiterste termijn af te wachten om dan afwijzend te beschikken. Hebben Gedeputeerde Staten dan enkele maanden later die afwijzende beschikking vernietigd, dan gaat het Gemeentebestuur in beroep bij de Kroon, wat alweer maanden oponthoud beteekent. En is eindelijk de zaak beslist, zoodat men medewerking moet verleen, dan begint de misère met bestek en teekeningen, die eenige malen heen en weer gaan, waardoor het ook nu geen zeldzaamheid is, als tusschen de eerste aanvraag en het in-gebruik-nemen van het gebouw drie jaren verlopen.

Bij de tegenwoordige wetgeving worden niet alleen de belangen van dat bijzonder onderwijs, doch ook die van het openbaar geschaad. Daar is b.v. in een gemeente met zes openbare en evenveel bijzondere scholen één openbare school, waar het aantal leerlingen vijf onderwijzers vraagt, die door het rijk worden vergoed. Dit is het allerlastigste geval, wat zich denken laat, want twee klassen in één lokaal plaatsen is onmogelijk, daar de ruimte dit niet toelaat. Men moet dus beginnen met vijf klassen te splitsen. In het eerste lokaal komt de eerste klas met een klein stukje van de tweede; in het tweede lokaal zet men het overige van de tweede klas met een deel van drie; enz. enz. Nu ligt het voor de hand, dat de gemeenteraad besluit aan die openbare school een boventalig onderwijzer te benoemen, wiens salaris dan voor rekening van de gemeente komt. Dat kan ruim duizend gulden kosten en is dus wel te overkomen. Maar nu hebben alle zes bijzondere scholen ook het recht een boventalig onderwijzer te benoemen en als ze daarvan gebruik maken, kost het de gemeente niet ruim duizend, maar tenminste zesduizend gulden, zoodat met dit vooruitzicht de noodige onderwijskracht aan de openbare school niet wordt aangesteld. 't Is mij in mijn ambtelijke loopbaan ook wel eens voorgekomen, dat voor een openbare school een nieuwe methode voor het aanvankelijk leesonderwijs werd aangevraagd. 'k Had daarop gunstig geadviseerd en toch werd ze geweigerd. In een mondeling onderhoud werd mij gezegd: „Die leesmethode is vrij duur en we hebben dertien openbare scholen; wat we de een toestaan kunnen we de ander niet weigeren en daarom beginnen we er niet aan.” Hoe zal het nu in diezelfde gemeente gaan, waar naast de dertien openbare nog acht bijzondere scholen bestaan?

Wil men weten, hoe de gemeenten staan tegenover het onderwijs dan lette men op de bewaarscholen. Hier ontbreekt iedere wettelijke regeling en kan dus iedere gemeenteraad naar welgevallen handelen. Tal van gemeenten doen er niets aan. Enkele andere zorgen wel voor openbare bewaarscholen, doch weigeren iedere ondersteuning voor de bijzondere. Weer andere willen wel steun verleenen aan een bijzondere bewaarschool, mits deze neutraal is. Zelfs mannen, opgeleid aan de Universiteit, bewijzen vaak, dat die opleiding niet altijd waarborg is voor een ruimen blik, als ze steun weigeren voor een niet-neutrale bijzondere bewaarschool.

Als de gemeenten worden uitgeschakeld, wordt de financiële zorg heel wat eenvoudiger. Er zijn n.l. tal van dorpen en gehuchten, die tot meer dan één gemeente behooren. De schoolstichting geeft dan altijd groote moeilijkheid. Wil men een openbare school, dan heeft het heel wat voeten in de aarde, eer de medewerking der verschillende gemeenten verkregen is. Sticht men een bijzondere school, dan moeten de kosten verhaald worden op meerdere gemeenten. Is echter het rijk alleen aansprakelijk voor de kosten, dan kan men de meest geschikte plaats voor den bouw uitzoeken en daar de school zetten zonder aan verrekening te

denken. Hetzelfde geldt voor de Uloscholen. 't Is volstrekt niet noodig, dat ieder dorp een Uloschool heeft en toch loopt men thans gevaar, dat er naast de openbare nog een paar bijzondere komen. Samenwerking om te komen tot drie goed bevolkte Uloscholen is dan gewenscht en dat kan, als men de scholen plaatst in een centrum, waardoor de bewoners van verschillende gemeenten er gebruik van kunnen maken. Bij de tegenwoordige veelvuldige reisgelegenheden is dit voor kinderen boven de twaalf jaar geen bezwaar.

Die samenwerking is al weer veel gemakkelijker te verkrijgen, wanneer men alleen te doen heeft met het Rijk dan met meer dan één gemeente.

Over de financiële verhouding tusschen rijk en gemeente behoeft hier niet gehandeld te worden. Die vraagt al jaren om herziening en eens moet het daartoe toch komen. Was die herziening nog niet tot stand gekomen, als er een nieuwe wet op het Lager Onderwijs komt, waarbij de gemeenten worden uitgeschakeld, dan heeft de wijziging der schoolwet in 1905 bewezen, dat daaraan wel een mouw te passen is. 't Gaat daar dan wel mee als met alle mouwen, die later worden aangepast: voor sommigen te groot, voor anderen te klein, doch als tijdelijke maatregel wel te aanvaarden. In ieder geval mag een zoo belangrijke zaak als het lager onderwijs niet lijden onder het uitblijven van die herziening.

Zal de vrijheid winnen als men ten opzichte van de bekostiging het wetsontwerp, bovenbedoeld, volgt, niet minder zal dit het geval zijn in betrekking tot de indeeling der scholen en der leervakken. De lager onderwijswet 1920 is wat de dwang betreft, veel verder gegaan dan ooit het geval was. Vroeger kon men Ulo- of Muloscholen hebben met 8, 9 of 10 klassen, waarin dus het gewoon lager en het voortgezet onderwijs één geheel vormden. Men kon deze twee ook scheiden, zooals op de dorpen wel gebeurde, waar de 7e, 8e en 9e klas dan in een centrale kopschool kwamen voor heel de omgeving. Die vrijheid bestaat nu niet meer: de drie-deeling: l. o., u. l. o. en m. u. l. o. heeft plaats gemaakt voor een twee-deeling: l. o. en u. l. o., terwijl voor u. l. o. alleen kopscholen geduld worden. De politiek heeft hier ingegrepen in de paedagogiek en zich schuldig gemaakt niet slechts aan verflauwing, doch zelfs aan uitwissching der grenzen. Dit heeft verwarring gesticht en... het heeft aan het rijk heel veel geld gekost. Daar bestonden heel wat scholen, zoowel in de steden als op het platteland, waar 7 of 8 klassen waren. In die beide hoogste klassen werden dan gewoonlijk twee talen onderwezen, al naar de behoefte der streek: Fransch en Engelsch of Fransch en Duitsch. Wanneer in die twee klassen 70 à 80 leerlingen zaten, werd het onderwijs gegeven door twee onderwijzers, meestal het hoofd en nog een onderwijzer met hoofdakke. Door dit alles werd een streep gehaald door de wet van 1920 en de twee klassen werden uitgebreid tot drie. Er moest nog een vak bijkomen, waaraan in die streek geen behoefte bestond en in de oorspronkelijke wet werd vastgelegd dat voor dit getal leerlingen

vijf onderwijzers moesten wezen! Nieuwbouw of verbouw was noodig, meer meubilair werd aangeschaft, de salarissen der onderwijzers kwamen op veel hooger bedrag en... de resultaten waren vaak minder, want door de vermeerdering der vakken werd het gezocht in de lengte en in de breedte, doch niet in de diepte.

Ook de dwang om uitsluitend kopscholen te stichten is niet te verdedigen. Voor groote plaatsen is de eenheid vaak aan te bevelen en voor het platteland kan een centrale kopschool meer gewenscht zijn. Het concept der christelijke onderwijzers laat in dit opzicht volle vrijheid om naar bevind van zaken te handelen. Waar een acht-, negen- of tienklassige school als de beste geoordeeld werd, kon men die stichten; en oordeelde men splitsing noodig: ook goed: financiële gevolgen had dit niet, daar bij de verrekening met klassen en niet met scholen gerekend werd. Zelfs zou ik nog wat verder willen gaan dan de concept-wet en ook het kleuteronderwijs opnemen in de wet op het lager onderwijs. Ook dan kan men het in de vrijheid der menschen laten, of zij die kleuterklassen in een afzonderlijk gebouw willen plaatsen en als een op zichzelf staande school beschouwen, dan wel alles onder één dak brengen en onder één hoofd. 'k Heb daarvoor twee redenen. In de eerste plaats denk ik aan het platteland met tal van kleine dorpen en gehuchten. Hoe langer men de kinderen bij moeder kan laten, hoe beter; doch de omstandigheden kunnen dwingen tot het nemen van andere maatregelen. Er zijn dan gewoonlijk te weinig jonge kinderen om daarvoor een school te stichten, maar een klas aan de lagere school kan men er wel van vormen. Waarom zal men dit verbieden, terwijl het toch voor het buitengewoon onderwijs wel is toegelaten? Evengoed als men nu zulk een klas voor buitengewoon onderwijs met een andere financiële maatstaf meet dan het gewoon lager onderwijs, zou men dit met een kleuterklas kunnen doen.

De tweede reden, die ik voor deze uitbreiding heb, ligt in den aard van het onderwijs. Onze tegenwoordige indeeling deugt niet. De kleuterleeftijd is de tijd van spelen en op de kleuterscholen is dan ook het eigenlijke leeren bijzaak: er wordt verteld, gezongen, gespeeld en heel veel met de handen gedaan. Komen de kinderen op de lagere school, dan is het plotseling uit met dit alles: het leeren is het een en al. Dat is niet goed: er moet zijn een overgang van spelen tot leeren. Daarom moeten de eerste klassen der lagere school zich meer aansluiten bij het kleuteronderwijs dan bij het onderwijs dat later volgt. Geeft men nu vrijheid alles onder één dak te brengen, dan kan naar bevind van zaken gehandeld worden. Laten we veronderstellen, dat de school is ingericht voor kinderen van 4 tot 15 jaar en dus 12 klassen heeft, dan kunnen 2 of 3 klassen het eigenlijke kleuteronderwijs geven, 2 of 3 volgende klassen vormen den overgang; 3 of 4 klassen geven, wat nu de lagere school geeft en de rest zijn u. l. o. klassen. Het leven is zoo veelvormig; de school rekene daarmee en sluite er zich bij aan! En men late het in de vrijheid der belanghebbenden te splitsen of te vereenigen, al

naar de omstandigheden dit eischen. Bezwaren voor de financiële vergoeding behoeft dit volstrekt niet op te leveren, want, zooals reeds gezegd is, het rijk kan rekenen met klassen in plaats van met scholen.

En nu de vakken van het lager onderwijs. 'k Zal niet teruggaan tot den tijd, waarin de kinderen eerst alleen leerden lezen, daarna kwamen in de schrijfklas, waarin lezen en schrijven werd onderwezen om ten slotte, als ze tenminste zoo lang op de school bleven, te komen in de rekenklas. Ook de wet van 1801 schreef slechts drie verplichte vakken voor: lezen, schrijven en rekenen. In 1806 werd de Nederlandsche taal daaraan toegevoegd, zoodat het nu vier vakken werden. In 1857 kwam de eerste groote uitbreiding, want men kwam van a tot i en wel: lezen, schrijven, rekenen, vormleer, Nederlandsche taal, aardrijkskunde, geschiedenis, kennis der natuur en zingen. Later werd de vormleer weer geschrapt, doch feitelijk met het vak rekenen vereenigd. Het jaar 1878 voegde de nuttige handwerken voor meisjes erbij en Mackay bracht in 1889 de vrije en ordeoefeningen alsook het teekenen in de wet onder de verplichte vakken.

Thans zijn we zoover, dat een enkele naam is veranderd, doch dat feitelijk gezondheidsleer en staatsregeling ook verplichte vakken zijn. Men heeft het niet aangedurfd het lijstje nog langer te maken, doch bij natuurkennis en geschiedenis heeft men nog aan deze twee onderdak verleend. Van drie zijn we dus tot dertien gekomen, maar op onze scholen met den Bijbel komen daar nog Bijbelsche en Kerkgeschiedenis bij, zoodat onze kindertjes in vijftien, zegge vijftien vakken worden bekwaamd!

Nu moet men er voorts op letten, dat het aantal schooluren niet is uitgebreid, doch integendeel sterk is verminderd. De drie schooltijden van vroeger zijn er nu twee en terwijl ik mijn loopbaan begon op een school in Rotterdam, waar men les gaf van 9 tot 12 en van 2 tot half vijf, terwijl er Woensdagmiddag ook school was en alleen de Zaterdagmiddag werd vrij gegeven, dus gedurende dertig en een half uur, zijn nu vrijwel over al de schooltijden gesteld op 6 maal $2\frac{3}{4}$ uur plus 4 maal 2 uur, dus vier en twintig en een half uur. Van die uren gaan zes kwartieren af voor een pauze in de morgen; voorts moeten heel veel klassen een wandeling maken naar het gymnastieklokaal, terwijl af en toe de schoolarts en andere bezoekers hier en daar ook tijd vragen. Had nu het hersenonderzoek maar uitgemaakt, dat de kindertjes van de 20e eeuw met een grooter hoeveelheid hersenen ter wereld komen dan vroeger, zoo zou er minder reden tot klachten zijn, maar helaas! dit is zoo niet en daarom kunnen we begrijpen, dat er steen en been geklaagd wordt over de resultaten van het onderwijs, die heel natuurlijk slechter zijn dan vroeger: wat in de lengte en breedte gewonnen werd, is in de diepte verloren.

Hoe staat nu het wetsontwerp der christelijke onderwijzers tegenover deze dingen? In de eerste plaats maakt het verschil tusschen de verschillende klassen. Voor wat wij noemen klasse 1 tot 4 van de school

voor gewoon lager onderwijs vraagt het grootendeels andere onderwerpen dan de wet zegt en wel allereerst Nederlandsche taal, waaronder te verstaan is: lezen, schrijven en taal in engeren zin. Dit is met opzet zoo geformuleerd om aan de onderwijzeressen de noodige vrijheid te waarborgen. Wanneer de rooster dit vak aangeeft, is men vrij in de keuze van de methode en ook in den duur voor ieder onderdeel. Voorts wordt voor die klassen gevraagd: rekenen, vertellen, versjes leeren, zaakonderwijs, zingen, teekenen en handenarbeid voor jongens en meisjes. Hieruit ziet men, dat de gelegenheid geopend wordt zich geheel aan te sluiten bij de kleuterklassen, zoodat we dan krijgen den overgang van spelen tot leeren.

Voor de overige klassen der school voor gewoon lager onderwijs geeft het ontwerp aan behalve Nederlandsche taal, rekenen, zingen, teekenen en handenarbeid, de zaakvakken: geschiedenis, aardrijkskunde en kennis der natuur. Wil men ook Uloklassen vormen dan moet men twee moderne talen onderwijzen plus wiskunde of handelskennis.

Wat mij persoonlijk betreft, ben ik voor nog grootere vrijheid te vinden. Zoolang er openbare scholen zijn, zal de wet natuurlijk moeten aangeven welke vakken daar onderwezen moeten worden.

Voor de bijzondere scholen kan men volstaan met minimum eischen. Als het Rijk betaalt, mag het vragen dat op alle scholen de allernoodzakelijkste vaardigheden als lezen, schrijven en rekenen worden onderwezen, alsook de Nederlandsche taal en de vaderlandsche geschiedenis. Verder zou ik gaarne aan allen de vrijheid gunnen een keuze te doen uit alle vakken, die nu in de wet genoemd worden en zelfs zou ik Esperanto ook op het lijstje willen zetten. Dit wordt meer en meer de kunsttaal, die in de geheele wereld verstaan wordt en ook al op congressen gebruikt wordt. Laat men die vrijheid, dan kan men in plaats van 22 wel 24 of 26 schooluren eischen, want dan vallen de vakken der school met den Bijbel ook binnen dit kader. Nu eischt men 22 uur uitsluitend voor de vakken van a tot k.

In het concept is naar boven geen bindende grens, zooals in de wet van 1920. Die bepaalt dat er geen andere vakken mogen toegevoegd worden aan de verplichte, zoodat het onderwijs in een vreemde taal aan kinderen beneden 12 jaar verboden is. Zulk een verbod werkt altijd schadelijk. Allereerst moet men rekenen met de zucht tot het verbodene, die in ieder mensch leeft. Nauwelijks heeft de wetgever dit of dat verboden, of er wordt gezocht naar mazen in de wet, waardoor het verbod kan ontduken worden. Dit gebeurt nog dagelijks ten opzichte van het verbod om een vreemde taal te onderwijzen. Voor de bijzondere scholen is dit al heel gemakkelijk: men zendt eenvoudig een rooster in voor 22 uur onderwijs in de vakken a tot k, maar men houdt de klassen wat langer; de lagere b.v. 24 à 26 uur en de hogere 28 à 30 uur. Al wat in die uren gegeven wordt staat buiten de beoordeeling van het toezicht. Voor de openbare scholen heeft men afzonderlijke cursussen ingesteld, waar

een vreemde taal wordt onderwezen. Gevolg van een en ander is, dat de gezondheid der kinderen bedreigd wordt door te veel lesuren. De derde schooltijd werd indertijd afgeschaft, mede op grond der hygiëne; nu is die derde schooltijd in heel veel plaatsen teruggekomen met nog huiswerk op de koop toe!

Persoonlijk acht ik het verkeerd vroeg aan een vreemde taal te beginnen op de scholen; wat daar geleerd wordt in heel veel uren in de vierde, vijfde en zesde klas, kan een normaal kind in één jaar leeren, als het eenmaal twaalf jaar is, vooral als men al die uren besteedt voor lezen in de moedertaal. Doch er zijn gevallen, waarin ook ik meegewerkt heb reeds vroeger met het onderwijs in een vreemde taal te beginnen. Dit was in grensgemeenten in het oosten van ons land. Als daar de kinderen in de zesde en zevende klas Duitsch leeren, kunnen ze zich heel gemakkelijk verder in die taal oefenen door het spreken met hun burens, die telkens over de grens komen en door het lezen van eenvoudige lectuur. Voor het Westland en de bloembollenstreek geldt diezelfde overweging voor het Engelsch. In ieder geval is dit een zuiver opvoedkundige kwestie, die door de mannen van het vak beslist moet worden en in geen geval door de politiek. Vrijheid is ook hier de beste waarborg met goed inzicht in de kwestie.

Ook dit laatste, het goede inzicht heeft ontbroken, toen de dwangbepaling in de wet kwam. Wat toch was het geval? Voor het toelatings-examen aan H. B. S. en Gymnasium werd een vrij groote dosis Fransch gevraagd. Daardoor werden de onderwijzers gedwongen hiermee vroeg te beginnen. Die dwang is vervallen en daarbij had men het nu moeten laten, doch men heeft den eenen dwang vervangen door een anderen en het niet aangedurfd de school en de maatschappij zelf te laten beslissen.

Het toelatingsexamen voor de middelbare scholen werd afgeschaft en er kwam feitelijk geen andere waarborg voor in de plaats. Gevolg daarvan is, dat nu dit examen weer is hersteld en men ook hier weer den cirkelgang volgt. Ook de concept-wet der vereeniging van Christelijke onderwijzers heeft dat toelatingsexamen laten vallen, doch er wel degelijk iets anders voor in de plaats gegeven. Artikel 5 van dit concept luidt aldus:

„Aan hen die aan een openbare of bijzondere school voor gewoon lager onderwijs het onderwijs tot het einde hebben bijgewoond, wordt bij het verlaten der school, wanneer zij het onderwijs met vrucht genoten hebben, een getuigschrift uitgereikt.

Ook aan hen, die met vrucht de muloklassen of een geheele mulo-school hebben doorloopen, wordt een dergelijk getuigschrift uitgereikt, vermeldende de vakken, waarin het onderwijs genoten is.

De getuigschriften vermeld in dit artikel, worden kosteloos uitgereikt.

Het model der getuigschriften, alsmede verdere voorschriften betreffende de uitvoering van dit artikel, worden vastgesteld bij algemeenen maatregel van bestuur.”

Dit is de consequentie van het school-eindexamen. Inrichtingen van voortgezet onderwijs hebben er recht op te weten, hoe ver de lagere school de kinderen gebracht heeft en ook of dit het geval is met het kind, dat zich aanmeldt. Als de eischen voor dat diploma behoorlijk zijn omschreven, kan het schooltoezicht wel controleren, of een bepaalde school daaraan voldoet of niet. En ook waren we bij invoering van zulk een diploma van het tegenwoordige Ulo-examen af, dat nog steeds wordt afgenomen door menschen, die vreemd tegenover het kind staan.

Uit dit stukje blijkt alweer, dat vrijheid in het concept niet wordt opgevat als losbandigheid.

Ook wat het schooltoezicht betreft, wil het concept niet weten van centralisatie, die van boven af werkt, doch wel van eenheid, die van onder opkomt. Het wil schoolopzieners en inspecteurs, doch niet boven elkaar, doch naast elkaar. De schoolopzieners zijn rijksambtenaren, die uitsluitend te letten hebben op de naleving der wet en de koninklijke besluiten, terwijl de inspecteurs aangesteld worden door de Bonden van bijzondere scholen. Zoowel de inspecteurs als de schoolopzieners worden opgenomen in den provincialen onderwijsraad, waar allerlei besprekingen gehouden worden in het belang van het onderwijs en waar men zorgt voor samenwerking en ook voor eenheid, voor zoover die noodig en gewenscht is.

Voor het geheele rijk wil ook het concept een onderwijsraad en denkt daarbij alleen aan het lager onderwijs. De samenstelling daarvan is echter een beetje anders dan de wet van 1920 bepaalt, want een scholenbond, waarbij zooveel scholen zijn aangesloten, dat er tenminste 5000 onderwijzers werkzaam zijn, mag een voordracht indienen voor de benoeming van één lid. Dit mag ook een vereeniging van onderwijzers, die tenminste 5000 leden telt. Ook hier dus weer geen ongebondenheid, wel vrijheid, die een goede samenstelling van dien adviseerenden raad waarborgt.

Iedere school heeft een leerplan noodig en onze tegenwoordige wet regelt tot in bijzonderheden hoe dat leerplan tot stand moet komen, waarbij natuurlijk alweer Amsterdam en Nieuw-Amsterdam met dezelfde maat gemeten worden. Het concept laat ook in deze vrijheid en houdt zich eenvoudig aan den regel, dat wie voor de school aansprakelijk is, ook moet zorgen, dat het leerplan er komt. Voor een rijksschool is het Rijk aansprakelijk en 't ligt dus voor de hand, dat het rijksschooltoezicht zorgt voor het leerplan. Voor de bijzondere school ligt alle verantwoordelijkheid bij het Bestuur der school en dit Schoolbestuur moet dan ook zorgen voor het leerplan. Nu weten we heel goed, dat noch de schoolopzieners, noch de schoolbesturen zelf zulk een plan opstellen, maar de hulp inroepen van de deskundigen, dat is in dit geval van de onderwijzers. Dit behoeft niet in de wet te staan, want het spreekt van zelf.

Als ik een huis wil laten bouwen, vraag ik niet aan een banketbakker om bestek en tekening, doch wel aan een architect. Zoo doet men nu ook bij het bijzonder onderwijs en draagt het opstellen van het leerplan op aan de onderwijzers.

Nu kan zulk een plan afdalen tot in bijzonderheden, doch ook vrij algemeen gehouden worden. Voor een bepaalde gemeente of streek is het gewenscht, dat enkele dingen zooals vacantes, lesuren, enz. op dezelfde wijze geregeld worden en daarom kan een algemeen leerplan gewenscht zijn, maar dan moet men het aan iedere school afzonderlijk overlaten daarnaast een leerplan op te stellen, dat in bijzonderheden afdaalt.

En nu het schoolgeld! Dat is ook onder ons nog geen open vraag. In 't algemeen kan men zeggen, dat het minst gewaardeerd wordt wat men gratis krijgt. Daarom wil het concept ook schoolgeld heffen op alle rijksscholen en alleen de onvermogenen vrijstellen.

Voor de bijzondere scholen wordt over schoolgeld niet gesproken; die laat het geheel vrij en dit kan, omdat deze wel verplicht zijn schoolgeld te heffen tot dekking van vele kosten, die men maakt tot verbetering van het onderwijs. Dit concept toch gaat uit van de gedachte, dat het Rijk niets meer vergoedt dan noodig is voor een *eenvoudig* ingerichte school. Al wat daarboven gaat, moet door de belanghebbenden zelf betaald worden en daarvoor kunnen dan de schoolgelden dienst doen. Zoodra een rijksschool wordt overgenomen door een commissie, mag men ook daar de opbrengst der schoolgelden gebruiken voor aan te brengen verbeteringen.

Wanneer eenmaal de toestand is ingetreden, die het Unie-rapport wenscht, n.l. dat *alle* openbare scholen door commissies zijn overgenomen, behoeft de wet geen bepalingen te bevatten omtrent het schoolgeld dan alleen deze, dat de besturen vrij zijn in het heffen van schoolgeld, waardoor van zelf de vrijheid ontstaat dit niet te doen. Daarvan zal dan wel geen of weinig gebruik gemaakt worden, want de gemeentekas kan niet aangesproken worden en dus moet men voor verbetering of verhooging van het peil geld hebben van particulieren. Geven dezen het niet, dan blijft alleen schoolgeldheffing over om aan te vullen, wat het Rijk betaalt.

Artikel 37 van het concept handelt over de salarissen, waarop ik later terugkom; hier wordt alleen opgemerkt, dat er in dit artikel van klassificatie geen sprake is. Daartegen heeft de Vereeniging van Christelijke onderwijzers zich steeds verzet en m. i. volkomen terecht. Vooral op het gebied van het onderwijs werkt deze slecht. Er zijn van die eenzame posten, waar men bijzonder toegeruste onderwijzers noodig heeft en dan moet men het voorbeeld van de groote maatschappijen kunnen volgen, die menschen op eenzame posten buitengewoon goed betalen en hun een salaris geven, dat ver uitsteekt boven hetgeen dezelfde maat-

schappij in Den Haag of Amsterdam betaalt. Bij het onderwijs is het echter zoo, dat juist deze menschen het minimum-salaris krijgen. Nu weet ik wel, dat de woningen in Amsterdam duurder zijn dan in Nieuw-Amsterdam, en daar rekent het concept ook mee, want de gehuwden krijgen een woningtoeslag, die volgens het concept van 250 tot 600 gulden varieert en die nu natuurlijk hooger kan gesteld worden.

Moeten dan de schoolbesturen die menschen op eenzame posten uit eigen beurs hooger bezoldigen? Volstrekt niet, want volgens het concept kan de provinciale onderwijsraad aan de Hooge Regeering voorstellen voor een bepaalde school of een bepaalde plaats een hooger salaris vast te stellen en uit te betalen. Ook hier zal de vrijheid gunstig werken.

Men zal wel begrijpen, dat het concept geen strafbepalingen bevat voor bijzondere onderwijzers. Dat deze wel opgenomen zin in de wet van 1920 is het gevolg van een bijna-nachtelijke vergadering, waarin onze juristen niet aanwezig waren en waar toen het groote verschil tusschen privaat- en burgerlijk recht uit het oog verloren is. *De Nederlander* b.v. heeft dit dadelijk geconstateerd, maar het was een fait-accompli en men moest er in berusten.

Eveneens spreekt het van zelf, dat het concept ook rekent met scholenbonden. Daar wilde men tot heden niet aan, maar in de praktijk is het toch reeds zoo ver, dat het Rijk er wel mee rekent. Daar is b.v. de collectieve borgstelling, die door scholenbonden aan het Rijk geboden is en die in de praktijk uitstekend werkt. Bij een nieuw stelsel zal men ook bij de opleiding moeten rekenen met scholenbonden, zooals het concept dit reeds doet in artikel 65, alsook bij de samenstelling van de provinciale onderwijsraden. Wie in dit ontwerp belang stelt kan ik verwijzen naar de brochurenreeks „Naar de Bevrediging” waarin een afzonderlijk nummer aan de Scholenbonden gewijd is.

De opleiding is thans genivelleerd, zooals onze tijd tracht alles te nivelleeren tot groote schade voor heel de maatschappij.

Vroeger wist men, dat onderwijzers en onderwijzeressen die opgeleid waren aan kweek scholen, groote kans hadden boven andere uit te blinken. Zij waren ter opleiding gekozen uit een groot aantal sollicitanten en kregen een bredere en eenigszins meer wetenschappelijke vorming. Nu is dit uit: de room wordt niet meer van de melk gescheiden, doch er door gemengd en aangezien de hoeveelheid ondermelk altijd grooter is dan de hoeveelheid room, moet het gehalte wel dalen, wat ongetwijfeld nu reeds merkbaar is. Het concept onderscheidt tweeërlei opleiding: aan dagnormaallessen en aan kweek scholen, waardoor veel grooter vrijheid wordt verkregen en waardoor men gelegenheid krijgt om de jongelui met bijzonderen aanleg op breeder grondslag te onderwijzen. Natuurlijk is er geen bezwaar tegen alle inrichtingen met den naam van kweek-

school aan te duiden, mits het dan worde met de onderscheiding A en B.

Nivelleering werkt altijd slecht, want men trekt de hoogerstaanden naar beneden; terwijl het beter is degenen, die nog beneden zijn gelegenheid te geven door inspanning hooger op te klimmen.

III. *Minder kosten.*

De wet op het lager onderwijs is in 1920 tot stand gekomen; dat wil zeggen in den tijd, toen we nog leefden onder de hoog-conjunctuur. Die liep wel op een einde, maar toch was het nog zoo, dat niemand in het openbaar gevraagd heeft, wat nu eigenlijk die wet ons zou kosten. Het viel niet mee, toen de praktijk aan den dag kwam en zoowel het Rijk als de gemeenten zagen de millioenen heengaan tot uitvoering der wet op het lager onderwijs.

Daartegen moest iets gedaan worden en dat gebeurde dan ook op tweeërlei wijze. Allereerst kwam de Minister zelf met wetswijzigingen, die tot bezuiniging konden leiden en daardoor soms naast de bezuiniging ook tot onrechtvaardigheid hebben geleid. Daar was b.v. een gemeente met ruim 2000 zielen, die vijf kleine openbare scholen onderhield. Een deel der bevolking kon daarvan voor haar kinderen geen gebruik maken op grond van haar levensbeschouwing. Deze menschen stuurden hun kinderen naar scholen met den Bijbel in andere gemeenten. Daaraan waren natuurlijk heel wat bezwaren verbonden en dus vroeg men medewerking aan den gemeenteraad tot stichting van een eigen bijzondere school. Er waren heel wat meer kinderen dan de wet eischt, maar deze konden niet meetellen, omdat ze reeds op een bijzondere school gingen. En zoo werd tot in hoogste instantie dit onrecht bevestigd in naam en op grond van de wet, totdat in 1927 wetswijziging de gelegenheid bood tot schoolstichting.

Nu was deze maatregel in ieder geval wettelijk vastgesteld, maar de andere wijze van bezuiniging is veel meer willekeurig, want dat is ambtenaarswerk onder den naam van Koninklijk Besluit. Een enkel voorbeeld om duidelijk te maken, wat ik bedoel. Ik ontleen dit aan *Vraag en Antwoord*, het orgaan van den Roomschen Schoolraad. Daarin lees ik:

NORMALE EISCHEN.

Vraag No. 399. — Hebt U in *School en Wet* van 25 Februari 1928 het betoog gelezen over „Normale eischen” in verband met de artikelen 72 en 101 der Lager onderwijswet 1920? Bent u het met die beschouwingen eens?

Antwoord. — Voor zoover het gaat over het „buitengewoon recht”, dat artikel 72 der wet aan schoolbesturen toekent, en over het „buitengewoon karakter van dat recht”, dat aanleiding zou zijn geweest voor den door de Kroon gestelden regel: strikte toepassing, kunnen wij het betoog niet onderschrijven. Dat „buitengewoon recht” bezit iedere ge-

meente ten aanzien van haar openbaar onderwijs, zonder dat er iemand is aangewezen, om haar bij de uitoefening daarvan aan „normale eischen” te binden; meerdere gemeenten maken dan ook op extra-buitengewone wijze van dat „buitengewoon recht” gebruik. Men ontziet zich soms niet de door alle burgers opgebrachte belastingpenningen te gebruiken voor den bouw van een luxueuse openbare school, bad-gelegenheid en kinderleeszaal inclus, terwijl nog afgewacht moet worden, of de school zal worden bevolkt. Wij kunnen dus die vondst van „normale eischen”, alleen geldend voor het bijzonder onderwijs, geenszins bewonderen.

Had men ten aanzien van de aanvragen, bedoeld bij artikel 72, vastgehouden aan de letterlijke bewoordingen van dat artikel; had men omschrijvingen en detailleeringen, die in artikel 72 niet voorkomen, uit de aanvragen geweerd; dan zou artikel 77 vanzelf den weg gewezen hebben om eventueele misbruiken te keeren.”

Dit voorbeeld spreekt voor zichzelf: men heeft de bijzondere school eenvoudig gebonden aan bepalingen, die men „normale eischen” noemt, maar de gemeenten blijven vrij en kunnen openbare scholen bouwen, die aan abnormale eischen voldoen.

Toch blijft het begrijpelijk, dat velen met groote zorg zien de voortdurende stijging van het onderwijsbudget, hoewel op het terrein van middelbaar-, hooger- en nijverheidsonderwijs nog niet eens sprake kan zijn van financiëele gelijkstelling. Als die ook daar eens wordt doorgevoerd op dezelfde wijze als dit nu geschiedt bij het lager onderwijs, wat moet er dan van het zoo noodige financiëele evenwicht komen! Het staat dan ook vast, dat een wet op het lager onderwijs, die ons een ander stelsel brengt, moet gebouwd zijn op vermindering der kosten voor alle onderdeelen van dat onderwijs.

Hoe staat het in dit opzicht met het concept, dat de vereeniging van christelijke onderwijzers in de wereld heeft gestuurd? We willen dit nagaan voor enkele onderdeelen en wel:

- a. vergoeding voor reeds bestaande gebouwen;
- b. kosten van stichting voor nieuwe gebouwen;
- c. exploitatiekosten;
- d. onderwijzers-salarissen;
- e. opleiding der onderwijzers;
- f. schooltoezicht.

Wat punt *a* betreft gaat het concept uit van de gedachte, dat een schoolgebouw niet langer dan veertig jaar dienst kan doen. Gebouwen, die langer dan veertig jaar bestonden, toen de wet van 1920 in werking trad, konden dus geen aanspraak maken op eenige vergoeding; wel konden de besturen een nieuwe school stichten en daarvoor vergoeding vragen. Voor scholen, die minder dan veertig jaar in gebruik waren,

zou men hebben moeten berekenen, hoe hoog een veertigjarige annuïteitsleening zou geweest zijn, benodigd voor de stichting van dat gebouw en dan zou er ieder jaar een veertigste deel vergoed zijn totdat de veertig jaren vol waren. Dit zou zeker niet onrechtvaardig geweest zijn en toch voordeliger, tenzij de voorstanders van het bijzonder onderwijs aan Rijk en gemeente de rekening hadden willen aanbieden van de vele millioenen, die zij aan de publieke kassen hadden bespaard door zelf gedurende een kleine eeuw voor het onderwijs hunner kinderen te zorgen. Aan een dergelijke vordering heeft echter niemand gedacht.

Voor het onderhoud kan men volgens de wet van 1920 telkens bij de gemeente aankloppen, behalve dan voor kleine herstellingen. Het concept geeft hiervoor een vast bedrag en wel twee ten honderd van de stichtingssom na aftrek van de kosten van het bouwterrein. Dit is hetzelfde bedrag, wat in de maatschappij gewoonlijk gerekend wordt door eigenaars van soliede huizen.

Voor nieuwbouw vraagt het concept geen kapitaal. Wie bouwen wil, mag bouwen en draagt zelf het risico, maar voor bona-fide-bouwers zou er altijd wel kapitaal te krijgen zijn voor de regeling, die het concept vaststelt. Ook hier worden alle kosten omgezet in een annuïteitsleening over een termijn van veertig jaren. Zolang de school voldoet aan de eisen, die de wet stelt, betaalt het rijk ieder jaar een veertigste deel van die leening, vermeerderd met twee procent voor onderhoudskosten, alweer na aftrek van de kosten van het bouwterrein.

Nu gevoelen we heel goed, dat dit punt nader uitgewerkt moet worden om te zorgen, dat inderdaad alleen aan normale eischen wordt voldaan. We zijn met school- en ook wel met kerkbouw in de laatste jaren wat heel sterk naar den weelderigen kant gegaan, zoodat er reeds zijn, die een oud rijmpje in herinnering brengen en zeggen: Vroeger waren de scholen van hout en de meesters van goud; nu zijn de scholen van goud en de meesters van hout. Met wijziging van een paar woorden wordt het ook op de kerken toegepast. Natuurlijk nemen wij dit niet voor onze rekening, doch erkennen alleen, dat niet steeds de noodige zuinigheid is betracht. Toch is dit mogelijk, wanneer ieder jaar in de maand December wordt vastgesteld, wat de maatstaf zal zijn voor bouwkosten in het volgend jaar. Ieder bouwkundige kan u opgeven, wat de normale kosten zijn per kubieke meter voor een arbeiderswoning, voor een middenstandshuis en voor een heerenhuis; ook kan hij u zeggen, wat die normale kosten zijn per kubieke meter voor een schoolgebouw. Dit bedrag wisselt naar gelang de prijzen der materialen wisselen en daarom kan het niet in de wet worden vastgelegd, doch wel aangegeven worden voor den tijd van één jaar, althans in normale tijden. Mochten we ooit weer abnormale tijden beleven, zooals van 1914 tot 1918, dan zou per half jaar, desnoods per kwartaal die som vastgesteld kunnen worden. Daardoor is het mogelijk bij K. B. de vergoeding te regelen voor een school met één lokaal,

met twee, drie tot twaalf of veertien lokalen. Wil een schoolbestuur extra versiering aanbrengen, daarin blijft het vrij, maar die blijft dan buiten rekening bij het vaststellen van het geheele bedrag.

De exploitatiekosten der scholen loopen nu heel sterk uiteen. Er zijn gemeenten, waar we per kind beneden de tien gulden blijven, maar ook, waar ze boven de dertig stijgen. Dat is een ongelijkheid, die schadelijk werkt, want in een gemeente, waar men de openbare school armoe laat lijden, zal ook de bijzondere daarvan dupe worden, tenzij de voorstanders alweer uit eigen zak bijpassen. Daarom stelt het concept voor, dat in de maand December door het rijk zal worden vastgesteld, hoe hoog de exploitatiekosten voor het volgend jaar zullen zijn. Dit voorkomt heel wat moeite en zorg. Het gebeurt nu, dat een gemeente het eerste jaar uitkeert f 20.— per leerling, doch dan voor het openbaar onderwijs allerlei bezuinigingen invoert, waardoor het bedrag tot f 12.— daalt. Het bestuur van de bijzondere school komt dit eerst te weten, als het te laat is om ook tot bezuiniging over te gaan. De regeling van het concept is in dit opzicht beter, omdat men steeds vooruit weet, waaraan men zich te houden heeft. Gemeentescholen zijn er dan niet meer en de rijksscholen mogen niet meer besteden dan het bedrag door het Rijk vastgesteld.

Ook hier zijn nadere regelingen gewenscht, daar b.v. sommige uitgaven voor kaarten, platen, enz. slechts zelden voorkomen en het jaarlijksch bedrag plotseling doen stijgen. Daarom zou b.v. bepaald kunnen worden, dat eventueele voordeelige saldi gedurende vijf jaar mogen bespaard blijven voor zulke buitengewone uitgaven.

Wanneer het concept gevolgd was ten opzichte van de onderwijzers-salarissen, zou het Rijk millioenen bespaard hebben en... de onderwijzers nu gebrek lijden. Men bedenke echter, dat dit concept is opgesteld in 1917, toen nog niet gerekend kon worden met de groote blijvende stijging der uitgaven voor het noodzakelijk levensonderhoud, die thans nog ruim 60 procent hooger zijn dan in 1914.

Daarom wil ik alleen wijzen op het feit, dat het concept ook hier niet denkt aan gelijkmaking, doch wel degelijk verschil maakt tusschen de verschillende categorieën.

Allereerst kent dit ontwerp twee soorten van leerkrachten: onderwijzeressen voor de lagere klassen en voorts onderwijzers en ook nog onderwijzeressen met de hogere bevoegdheid voor de overige klassen. Dit verschil in bevoegdheid mag ook verschil in salaris ten gevolge hebben en dit geeft een groote besparing voor de schatkist. Thans krijgen allen een gelijk salaris en wordt er alleen verschil gemaakt tusschen gehuwden en ongehuwden. Daarmee rekent het concept ook, alleen het doet dit naar onze meening wat meer menschkundig. De tegenwoordige regeling stelt verschillende verhoogingen in uitzicht en zegt dan: als je niet trouwt, krijg je de laatste verhoogingen niet. Het ontwerp echter zegt: je krijgt allen enkele verhoogingen en wie in het huwelijk treedt,

als de tijd daarvoor gekomen is, krijgt nog een extra toelage. Op die wijze wordt tegemoet gekomen aan het bezwaar, dat geestelijken, die de belofte hebben afgelegd niet te huwen, evenveel zouden verdienen als de gehuwden. Toch wordt dit niet als motief genomen, daar alle ongetrouwden op één lijn worden gesteld.

Nog in een ander opzicht bespaart het concept heel veel geld aan salarissen. Als de wet van 1920 volledig wordt uitgevoerd, krijgen we een soort candidaat-onderwijzers en onderwijzeressen. Dit zijn menschen, die het theoretisch examen hebben afgelegd en dan ten minste twee jaar in de praktijk moeten arbeiden en ook nog in de andere theorie onderwezen worden om dan eerst de volledige bevoegdheid te ontvangen.

De vigeerende wet kent aan deze candidaat-onderwijzers ook een geldelijke tegemoetkoming toe, maar bij de vaststelling van het aantal onderwijzers wordt met hen niet gerekend. Dit is in het concept anders geregeld. Men gaat uit van de veronderstelling, dat deze kandidaten slechts halve dagen in de school arbeiden om voldoende tijd te hebben voor verdere studie. Welnu dan kunnen ook twee kandidaten gelijk gesteld worden met één volledige leerkracht. Een dergelijke regeling is gemakkelijk te maken en stellig in het belang van de opleiding. Wie zwemmen wil leeren, moet niet altijd aan een hengel blijven vastgehecht: 't is grootendeels een durf. Zoo ook in de praktijk van het onderwijzen. De kandidaten hebben de theorie al geleerd, laat ze nu maar los en ze zullen de praktijk spoedig te pakken hebben, wanneer ze aanleg bezitten. En missen ze dien aanleg, dan leeren ze het nooit, al staan ze jaren onder leiding.

We denken ons de regeling aldus: Op zulke leerscholen is b.v. een volledig bevoegde onderwijzeres aangewezen voor klasse 1 en 2. Daar komen twee candidaat-onderwijzeressen bij. De volledig bevoegde bespreekt alles met deze, geeft alle gewenschte inlichtingen en neemt dan één der klassen voor eigen rekening, terwijl de candidaat de andere krijgt. 's Middags gaat het precies zoo met candidaat nummer 2. De noodige afwisseling kan daarin gebracht worden, zoodat beide kandidaten volkomen op de hoogte komen met den arbeid in deze twee klassen. Voor de 3e en de 4e klasse, alsook voor de 5e en de 6e geldt een dergelijke regeling, die veel beter werkt, dan wanneer de candidaat mag toekijken hoe een ander het doet, of in een ander uur de volledig bevoegde achter de klas zit om toe te kijken en zich dan verveelt of gaat corrigeren dan wel ander werk ter hand neemt. Al *doende* leert men en daarom kunnen twee kandidaten gerekend voor één volledig bevoegde.

Dat het concept inzake de salarissen ook rekent met het hoofdschap en met de Ulo-marge, spreekt wel van zelf en behoeft niet afzonderlijk vermeld te worden, omdat we hier alleen wijzen op de verschillpunten.

Dit brengt ons vanzelf tot de opleiding. Daarmee waren we in goede banen, doch de zucht naar eenvormigheid heeft ons alweer parten gespeeld. Vroeger hadden we opleiding door middel van normaallessen en

kweekscholen om maar te zwijgen van de particuliere opleiding, die feitelijk een natuurlijke dood gestorven is. De normaallessen werden gegeven in de avonduren en op de vrije Woensdag- en Zaterdagmiddagen of ook op een geheel vrijen Zaterdag. Daaraan waren ernstige bezwaren verbonden. De leeraars hadden een vermoeiende dagtaak achter den rug, moesten vaak een fietstocht maken om het leslokaal te bereiken en het allergrootste bezwaar was, dat men in de keuze der leeraars zeer beperkt was, daar men ze steeds uit de onmiddellijke omgeving moest krijgen. De leerlingen kregen soms te weinig les, omdat er geen groot aantal uren beschikbaar was of ze moesten 's avonds langs eenzame wegen huiswaarts keeren. Langzamerhand zijn deze normaallessen vervangen door dagnormalscholen. Deze werkten hetzelfde program af, er waren vier vaste leeraars aan verbonden, die nog bijgestaan werden door enkele vakleeraars. Daarnaast bleven de kweekscholen bestaan met uitgebreider programma. Deze verdeling werkte uitstekend en de resultaten waren alleszins voldoende. Nu echter is die differentiatie weggenomen en de voormalige kweekscholen moeten hun leerlingen uit de onmiddellijke omgeving ontvangen; de keur is vervallen, van selectie geen sprake meer en wat vroeger uitsluitend jongenskweekscholen waren, zijn nu gemengde inrichtingen. Alle dagnormalscholen heeten kweekscholen en moeten het uitgebreide programma der voormalige kweekscholen afwerken; ja dit is voor sommigen nog zeer verzwwaard. Gevolg van deze gelijkmaking is een groot verlies aan elite-onderwijzers en een enorme opdrijving der kosten. Het concept doet daar niet aan mee en wil de tweeërlei opleiding behouden. 't Is niet noodig en ook niet mogelijk, dat allen een zoo breede opleiding ontvangen, die de oppervlakkigheid sterk bevordert: een kleine kern ernstige werkers, die in de diepte zijn afgedaald, kan het heele corps omhoog halen. Voor de schatkist beteekent deze eenvormigheid een groote uitgaaf zonder daaraan evenredig resultaat.

Tenslotte nog een enkel woord over het schooltoezicht, dat nu bestaat uit schoolopzieners, inspecteurs en hoofdinspecteurs. Deze indeeling in drieën is totaal overbodig, kost veel geld en leidt tot verspilling van arbeidskracht. De ervaring heeft geleerd, dat alleen zij, die in onmiddellijk contact staan met de scholen, in staat zijn te beoordeelen, wat daar noodig is en ook, of wet en Koninklijke Besluiten worden nageleefd. Nu worden er heel wat omslagen gebruikt. De Minister moet een beslissing nemen en stuurt de aanvraag naar Gedeputeerde Staten der provincie; deze vragen den Hoofdinspecteur om bericht en raad en deze op zijn beurt stuurt het stuk weer door aan den Inspecteur en als deze Schoolopzieners onder zich heeft, krijgt een van hen het stuk ter beantwoording. Dan gaat alles langs denzelfden weg terug, terwijl er best een paar stadiën gemist konden worden. Hierbij komt, dat het schooltoezicht vanwege het Rijk thans een geheel andere taak heeft dan een eeuw geleden. Toen moest het onderwijs op peil gebracht worden; nu is het op peil; toen

was vrijwel alles openbaar onderwijs, terwijl het oogenblik reeds te zien is, waarop alles bijzonder onderwijs zal zijn. Dan zal de heele wetgeving daarmee moeten rekenen; dan kan niet langer het openbaar onderwijs de norm zijn, waarnaar alles zich moet schikken en dan zullen de inspecteurs van dat bijzonder onderwijs wel zorgen voor behoud van het peil en voor verhooging daarvan, als dit mogelijk is. Wat blijft er dan te doen voor het rijksschooltoezicht? Niets anders dan te onderzoeken, of heel het onderwijs zich houdt aan de voorwaarden, waarop het Rijk een geldelijke bijdrage geeft. Daarvoor is geen hierarchisch toezicht noodig; dat kunnen schoolopzieners alleen wel af en daarom vraagt het concept uitsluitend om schoolopzieners en brengt die in verband met provinciale en rijksonderwijsraad.

Alles te zamen genomen komt het ons voor, dat het vergeten concept der vereeniging van christelijke onderwijzers wel verdient bewaard te blijven en dat dan zal blijken, als na korten of langen tijd een geheel nieuwe wet op het lager onderwijs noodig is, dat ook in dit concept enkele bruikbare gegevens zijn te vinden voor een waarlijk nationale schoolwetgeving.

DE GEMEENTE EN DE VOLKSHUISVESTING

DOOR

MR. L. LIETAERT PEERBOLTE.

II. (Slot).

Ik ga thans over tot het laatste deel van mijn onderwerp, n.l. de volkshuisvesting in engeren zin.

De gemeenten konden reeds vóór 1901 krachtens Grondwet verbetering van woningtoestanden bevorderen. De tijdgeest sloot vrijwel uit, dat van die bevoegdheid gebruik werd gemaakt. De Woningwet gaf vorm aan een radicaal veranderde beschouwing, die geleidelijk algemeen goed van velen is geworden en voor sommigen zelfs een verouderd standpunt blijkt te zijn. Beschouwingen over de taak van de gemeente ten opzichte van de volkshuisvesting in engeren zin moeten uitgangspunt vinden in de opvatting van den Woningwetgever. Daarom volgt hier in de eerste plaats een uiteenzetting van dat standpunt aan de hand van de gewisselde stukken.

In de Mem. v. Toel. (blz. 2) sprak de Regeering zich uit als volgt: „Wat kan van Overheidswege tot verbetering der volkshuisvesting worden gedaan?

De Overheid is niet bij machte te zorgen, dat aan ieder een behoorlijke woning worde verstrekt, maar zij kan langs verschillende wegen meewerken tot verbetering der woningtoestanden. De voornaamste oorzaken der slechte toestanden op dit gebied zijn de volgende:

1. de mogelijkheid om slecht ingerichte, voor de gezondheid schadelijke woningen bij voortduring te verhuren;
2. de weinige geneigdheid om aan woningen, welke dreigen onbewoonbaar te worden, de noodige verbetering aan te brengen;
3. de aanbouw van insolide, aan de matigste eischen niet voldoende woningen, welke zoo niet terstond, dan toch na eenige jaren het aantal krotten zullen vermeerderen;
4. onvoldoende aanbouw van goede woningen;
5. financieel onvermogen, waardoor velen genoodzaakt zijn, zich met een slechte woning te behelpen.”

De Regeering was zich daarbij er van bewust, dat er ook een subjectieve factor, 's menschen wil in het spel is, die alle pogingen tot verbetering onvruchtbaar kan maken. Dit wordt in dezen tijd wel eens

vergeten. Het vraagstuk wordt er dan een van mechanisch karakter, dat aldus kan worden opgelost: ruim op wat niet deugt; bouw nieuw; dwing de menschen om in te gaan en pas bij als zij niet betalen kunnen. Daartegenover moge worden gesteld het volgende citaat uit de Mem. v. Toel. (blz. 3): „De Regeering maakt zich geen oogenblik de illusie, dat regeeringsmaatregelen, zij het ook gesteund door een krachtig particulier initiatief, voldoende zullen zijn tot algeheele beteugeling van het groote kwaad; slechte volkshuisvesting. Waar het kwaad het gevolg is òf van financieel onvermogen òf van onwil of gebrek aan doorzicht, zal door de thans voorgestelde maatregelen siechts indirect verbetering mogelijk zijn.”

Van de vijf hierboven geciteerde oorzaken vorderen er eenige maar weinig bespreking, 1 en 2, verhuring van slechte woningen en onwil verbeteringen aan te brengen. De gemeenten kunnen krachtens de wet verbeteringen voorschrijven of woningen onbewoonbaar verklaren. In de jaren van den woningnood gedurende en na den oorlog heeft dit werk terecht stilgestaan. Er komt nu weer beweging, maar zij kan en moest krachtiger zijn. In de noodjaren is de voorraad krotten toegenomen en is de toestand van veel krotten verergerd. Er zijn bevoorrechte naturen, die ook in een krot mensch kunnen blijven. Voor de meerderheid geldt, wat wijlen Prof. P. Biesterveld schreef op blz. 228 van Het Dianconaat. „Er is een zekere mate van welstand, ook voor den nederigste, van noode, om aan de roeping als mensch Gods te kunnen voldoen.” Gezinsleven, moraliteit, hygiëne, zij worden alle in een krot opgelost in hun tegendeel, — eerst nog herstelbaar, later, na langen duur, schier onherstelbaar in het oude geslacht. De saneering van de zelfkant van de maatschappij is moeilijk en met de woningen alleen is men er niet; de geest van den mensch kan machtiger zijn. Maar er zijn gelukkig veel gevallen van geestelijk herstel en sociale reclasseering door den overgang uit een krot naar een goede woning. Is de kwade geest voor eenvoudige overplaatsing te sterk, dan kan men met paedagogischen tact eenerzijds en met strenge tucht anderzijds op den duur nog veel bereiken. Wat onze groote steden doen voor reclasseering van de z.g. sociaal-achterlijken en de ontoelaatbaren bewijst dat men den moed niet behoeft op te geven. De moeilijkheden zijn voor een deel niet onoverwinbaar.

Het derde punt, de aanbouw van onsolide woningen, betreft bouwverordening en bouwpolitie, waarop ik reeds gewezen heb.

Het vierde en het vijfde punt, onvoldoende aanbouw en financieel onvermogen vragen thans nog de aandacht.

Er heeft een sterke verschuiving van opvattingen plaats gehad met betrekking tot den aanbouw van woningen. Toen de Woningwet gemaakt werd, had men geen voorstelling van toestanden als het huidig geslacht zou beleven in en door den oorlog. Ook had het woord „socialisatie” nog niet beslag op de geesten van velen gelegd. Nu de woningnood van

de oorlogscrisis overwonnen is — waarmede ik niet wil zeggen, dat er niet nog in verschillende gemeenten woningschaarschte is — verdient het voor wie zich aan de wet wil houden, aanbeveling te onderzoeken, welk standpunt de wetgever van 1901 ten deze innam. Ik citeer daarvoor het volgende uit het verslag van het overleg met de Commissie van Voorbereiding. Op bl. 11 en 12 van dat verslag schreef de Regeering als haar gevoelen, dat door de Commissie gedeeld werd: „Aanbouw van gemeentewege van arbeiderswoningen wordt door dit ontwerp niet uitgesloten, ja zelfs de bevoegdheid bij gebleken noodzakelijkheid erkend, maar dat aanbouw door gemeenten als regel de voorkeur verdient boven aanbouw door particulieren, kan allerminst worden toegestemd. Als de gemeenten inplaats van het particulier initiatief te steunen, de taak van particulieren en vereenigingen gingen overnemen, zou òf de volkshuisvesting eer geschaad dan gebaat worden òf de schuldenlast der gemeente bovenmate worden verzwaard. Waar in de practijk reeds een te waardeerende werkzaamheid op dit gebied is betoond, ligt het geheel op den weg van den wetgever verdere ontwikkeling en toeneming van particuliere bemoeiingen te bevorderen, maar zeker niet om ze te verstikken, door òf aan de gemeenten het monopolie van aanbouw te verzekeren òf althans het particulier initiatief een zoodanige concurrentie aan te doen, dat het wel verplicht zou worden dit terrein geheel aan de Overheid over te laten.”

Met „vereenigingen” bedoelt de Regeering hier krachtens de wet toegelaten vereenigingen. Zij dacht zich die anders dan de practijk er van gemaakt heeft. Op blz. 91 van het Verslag van het overleg met de Regeering merkte de Commissie van Voorbereiding terzake van het verleen van voorschotten door de gemeente op: „Verder behoort, naar de meening van eenige andere leden, duidelijk uit de redactie der bepaling te blijken, dat een deel van het benoodigde kapitaal altijd door de Vereeniging of maatschappij zelve gefourneerd moet worden.” De Regeering antwoordde daarop: „Het spreekt vanzelf, dat de vereeniging, vennootschap of stichting ook eigen kapitaal moet bezitten; geen gemeenteraad zal anders voorschotten bewilligen.” De practijk is zoo geworden, dat de vereenigingen, die voorschot ontvangen voor woningbouw, geen eigen kapitaal bezitten, waardoor zij dus niet in staat zijn, risico te dragen en het volle risico op de gemeente rust. Ik meen dan ook, dat voor het boven weergegeven standpunt van den wetgever gemeente en niet-risico-dragende vereenigingen op één lijn staan, tegenover vereenigingen met eigen kapitaal, die gelijk staan met particulieren. Naar de bedoeling van den wetgever zal dus de woningbouw in de eerste plaats taak zijn van particulieren (personen en vereenigingen), die risico dragen; en daarna, maar zóó, dat de particulieren niet verdrongen worden, van gemeente en vereenigingen, voor welke de gemeente risico draagt. Zoo was de toestand ook vóór den oorlog. De gemeenten en de op haar steunende vereenigingen bouwden woningen, die de parti-

culieren niet bouwden en wel 1. voor krotbewoners; 2. voor valiede, zelfstandige arbeiders. Een enkele maal werd voor de tweede groep ook wel gebouwd, hoewel particulieren in haar behoefte voorzagen, wanneer het er om ging een verbeterd woningtype ingang te doen vinden. Dat was evenwel uitzondering. Toen in de jaren van oorlogscrisis particulieren niet konden bouwen, omdat er groot verlies op de woningen geleden moest worden, en de woningnood een nationale ramp dreigde te worden, werden al deze beginselen aan kant gezet en hebben gemeenten en vereenigingen, gesteund door het Rijk, voor het overgrootste deel (80 %) in de woningproductie voorzien. Is het raadzaam, dat gemeenten op die wijze doorgaan? Indien Gedeputeerde Staten het goedvinden, kunnen zij het doen, zij behoeven niet bij het Rijk het bouwkapitaal te leenen. De Regeering zou in dat geval kunnen ingrijpen en een goedkeuringsbesluit van Gedeputeerde Staten vernietigen. Ik kan me van beschouwingen daarover veilig onthouden, omdat die niet actueel zouden zijn. Tot dusver is er, voorzoover ik weet, nog geen gemeente in ons land, die zóó door den vang slaat. Men zou wel ziende blind moeten zijn, om de theoretische gedachte, die aan een gemeentelijk woningmonopolie ten grondslag ligt, zóó ver door te voeren. Gelukkig hebben onze practici, ook zij, wier theoretisch uitgangspunt wellicht tot monopolistische consequenties zou voeren, voldoende nuchteren zin gehad om te beseffen, dat voorziening in de woningbehoefte zonder krachtdadige medewerking van het particulier bedrijf, een hersenschim is. Bij voor- en bij tegenstanders van het gemeentelijk monopolie of van het particulier bedrijf is er een communis opinis over dit ééne: dat voor de voorziening in de volkshuisvesting de gemeente zich niet afzijdig kan houden. Verschil van inzicht bestaat er alleen over de grenzen van de gemeentelijke voorziening, waaronder ik ook versta die van toegelaten vereenigingen. Waar die grenzen liggen, is a priori en voor alle gemeenten niet te zeggen. Dit ééne kan men wel als vaststaande aannemen: voor het particulier bedrijf, dat immers zonder redelijke winst niet bestaan kan, is bouwen voor krotbewoners en voor arbeiders met lage loonen niet loonend of te riskant. Met betrekking tot de arbeiders, die middelmatige en hooge loonen verdienen, is er plaatselijk verschil. In plaatsen als b.v. in de mijnstreek, in ons textielgebied, in Eindhoven, waar een massale en voortdurende behoefte aan arbeiderswoningen bestaat, is het particulier bedrijf niet tegen die behoefte opgewassen en onthoudt het zich zoo niet geheel dan toch vrijwel geheel. Dit is begrijpelijk. Er is daar veel kapitaal nodig, voor den woningbouw, dat er in blijft steken, doordat verkoop van woningen, d. i. vrijmaken van kapitaal, er hooge uitzondering is. En het particulier bedrijf bouwt niet om te verhuren, tenzij er stabiele kans op flinke winst is, maar om het kapitaal weer vrij te maken voor anderen bouw. Er zijn ook plaatsen, waar een particulier bouwbedrijf niet bestaat. In al die gemeenten heeft men geen keus; de overheid moet zich daar de woningbehoefte aantrekken. En dat kan

niet geschieden binnen grenzen, die in de studeerkamer worden verzonden; men moet daarvoor te rade gaan met de plaatselijke gewoonten. Bestaat, om een voorbeeld te noemen, voor den arbeidersstand in een gemeente een gangbaar woningtype met zekere ruimte, die, theoretisch berekend wel minder zou kunnen zijn en een zekere oppervlakte tuingrond, dien het arbeidersgezin bewerkt, maar die ook wel minder zou kunnen zijn, dan zal men, zoolang de kosten zóó zijn, dat zij door de huren gedekt worden, zich van beperking moeten onthouden. In abstracto kan een arbeidersgezin even goed in een woning van 280 M³ inhoud wonen als in een van 225 of 200 M³. Maar een arbeidersstand, die de grootere woning, b.v. met kleine, mooie kamer goed weet te gebruiken, wordt neergedrukt, zijn gezinsleven wordt geschaad, waneer men hem dwingt tot bekrompen wonen. De algemeene instemming waarmede de steun voor verbetering van de volkshuisvesting, die de Regeering in 1901 gaf, werd ontvangen, sproot voort uit het besef van de overwegende beteekenis, die de woning heeft voor het gezinsleven en voor den arbeidersstand in cultureel, moreel en hygiënisch opzicht. Men mag zich wel tienmaal bedenken, vóórdát men zonder gebiedende noodzakelijkheid een woningpeil, dat voor de arbeiders in een gemeente normaal is geworden in den loop van vele jaren, gaat verlagen. Ik meen dan ook, dat iedere gemeente voor zichzelf een grens moet vinden voor haar bemoeiingen ter voorziening in de woningbehoefte, zonder voorop gezette theorie, met open oog voor de practijk. Dit zal er toe leiden, dat voor verschillende gemeenten verschillende grenzen gelden. Worden die grenzen met zorg bepaald, dan vermijdt men het gevaar eensdeels van terugdringing van het particulier bedrijf, anderdeels van neerdrukken van het cultureel peil van den arbeidersstand.

Zie ik goed, dan neemt Nederland in dit opzicht een bijzondere plaats in onder de volkeren, doordat het gezinsleven hier met zijn individueel karakter nog op hooger peil staat en grootere beteekenis heeft dan bij andere volkeren. Kazernewoningen, waar voor niet veel meer dan opberging van de lichamen der bewoners gelegenheid is, kennen wij gelukkig als regel nog niet. De éénsgezinswoning is het oer-hollandsche woningtype, waaraan ons volk gehecht is. Zijn de grondprijzen te hoog opgelopen, dan wordt het practisch noodzakelijk, de gezinnen in lagen op elkaar te stapelen, omdat anders de huur niet meer te betalen is. De gemeente heeft het evenwel door tijdige voorziening in het uitbreidingsplan in haar macht, de prijsstijging van den grond te beperken. Wanneer toch een zeker deel van de gemeente is aangewezen voor den bouw van éénsgezins-arbeiderswoningen, dan is de huurgrens voor dat deel beperkt en daarmede een grens gesteld voor de grondprijzen, die immers afhankelijk zijn van het rendement van den opstal.

Treft een gemeente tijdig de noodige voorzieningen, dan wordt aan niemand onrecht gedaan. Wie dan een strop krijgt, doordat de grondprijzen dien hij betaalde, te hoog is voor een rendabele exploitatie, heeft

dit aan zich zelf te wijten. Anders wordt het, wanneer de gemeente, na eerst de speculatie te hebben laten begaan, achteraf gaat ingrijpen. Dan vallen er tamelijk harde klappen, doordat groote schade geleden wordt, tenzij, wat in enkele gemeenten door het tegenwoordig geslacht moet worden gedragen als verzuim-erfenis van het voorgeslacht, men er zich bij moet neerleggen, dat menschen-pakhuizen drie, vier hoog worden gebouwd. Ieder kent wel van die troostelooze buurten in onze groote steden, die zoo luide verkondigen, hoe ons volk niet moet worden gehuisvest¹⁾.

De Woningwet is van onschatbaar nut voor het Nederlandsche volk geweest. Haar practijk heeft evenwel naar mijn meening niet voldoende rekening gehouden met een gelukkigen karaktertrek van ons volk, n.l. de begeerte een eigen huis te hebben. De ontwikkeling van de moderne industrie en haar invloed op de arbeidersbevolking heeft die begeerte niet versterkt, integendeel verzwakt. Maar ook in streken, waar die invloed zich niet deed gevoelen, heeft de practijk van de Woningwet er niet mede gerekend. Aanvankelijk werd bevordering van eigendomsverkrijging door den bewoner niet geacht te liggen binnen de grenzen van de taak, waarvoor een vereeniging werd toegelaten: de verbetering van de volkshuisvesting. Toch verzet de tekst van de wet er zich niet tegen en levert de historie van de wet een argument voor een ruimere opvatting. Bij het overleg met de Commissie van Voorbereiding verklaarde de Regeering op blz. 12 van het Verslag: „In hoeverre ook vereenigingen, die ten doel hebben den eigendom der woning bij den huurder over te brengen, in de termen vallen om van overheidswege te worden gesteund, is eene vraag, welke niet a priori is te beoordeelen, maar naar omstandigheden zal zijn te beantwoorden.” De Woningwetgever heeft het wijze inzicht gehad den uitvoerder van de wet niet te binden aan strakke lijnen. Zoo heeft hij het beleid ten opzichte van den financielen steun geheel vrij gelaten. Van die vrijheid heeft de Regeering in de laatste jaren gebruik gemaakt door het oorspronkelijke meer starre standpunt te laten varen en onder zekere voorwaarden toe te laten, dat bewoners van met Rijkssteun gebouwde woningen den eigendom daarvan verkrijgen. In beginsel is dus eigendomsverkrijging nu binnen het kader van de toelating der vereenigingen wel mogelijk. Hoever men daarmee zal kunnen gaan, hangt af van de omstandigheden, van de plaats en van den aard der bevolking. Zij moet het zelve willen en zich daarvoor inspanning willen getroosten. Waar die gelukkige neiging bestaat en de kans van slagen aanwezig is, is het in alle opzichten gewenscht, daaraan met beleid tegemoet te komen. Economisch en cultureel is de liefde voor eigen huis en hof een groote kracht ten goede.

Wat tot dusver is opgemerkt over de voorziening in de woningbehoefte geldt alleen de behoefte, waarmede de economische kracht tot betaling van den vollen huurprijs gepaard gaat.

De wetgever heeft evenwel ook oog gehad voor de behoefte, die niet

met een overeenkomstige economische kracht samenvalt. Daarom heeft hij opengesteld de mogelijkheid, naast bouwkapitaal ook jaarlijksche bijdragen ter dekking van de exploitatiekosten te geven. Het loont de moeite na te gaan, wat de Ministers, die de Woningwet gemaakt heben, daarvan dachten.

In de Mem. v. Toel. (blz. 2) schreven zij het volgende: „De armoede zal uit de maatschappij niet verdwijnen en zoolang er armen zijn, zullen er ook zijn, die slechts weinige stuivers weekhuur voor een woning kunnen betalen, zullen er zelfs zijn, die zonder steun van anderen, dakloos zouden wezen. Hier echter betreedt men het pad der armenzorg, liggende buiten het terrein van deze wet. Hen, die te arm zijn om eene slechts aan zeer gematigde eischen voldoende woning te betalen, moet de liefdadigheid te hulp komen. Zelfs al ware het mogelijk met een slag alle krotten op te ruimen en goede en gezonde woningen daarvoor in de plaats te stellen, zoo zou toch de liefdadigheid niet kunnen worden gemist.” En op blz. 32 van de Mem. v. Toel. schreven de Ministers: „In vele gevallen zal een vereeniging reeds voldoende gebaat zijn, indien haar van wege de gemeente voorschotten worden verstrekt. Soms echter zullen de kosten vooral als men zich ten doel stelt in de centra der groote steden vuile sloppen en stegen in nieuwe, gezonde arbeiderswoningen te herschappen, zóó groot zijn, dat zonder subsidie de zaak moet worden opgegeven.”

In het Verslag (blz. 81) werd er door verscheidene leden op aangedrongen, dat van de gelegenheid tot het subsidieeren van bouwvereeningen geen ruimer gebruik gemaakt zou worden dan noodig is in het belang van verbetering van woningtoestanden. Men wenschte het verleen van steun uit publieke kassen in hoofdzaak te beperken tot de gevallen, waarin nieuwe aanbouw gepaard gaat met de opruiming van voor bewoning ongeschikte woningen. Het verleen van steun aan vereeningen, die enkel den bouw van nieuwe woningen beoogen, achtte men niet boven bedenking wegens de verzwaring der concurrentie voor andere bouwondernemers, die geen subsidie ontvangen. In haar antwoord (blz. 83 van het Verslag) vereenigde de Regeering zich met deze opmerkingen. Zij was niet bevreesd, „dat in de practijk een andere gezindheid de uitvoering der wet zal beheerschen, want de stedelijke gemeenten zullen er zich wel voor wachten maatregelen te nemen, die haar kosten voor onderwijs en armwezen — om van de andere uitgaven te zwijgen — aanzienlijk zullen verhoogen, zonder een daaraan gelijke vermeerdering der inkomsten teweeg te brengen.”

Vóór 1914 werd de wet vrijwel in overeenstemming met bovenstaande citaten uitgevoerd. Niet geheel evenwel. Er werden bijdragen gegeven: 1. in de kosten van krotopruiming; 2. om bewoners van krotten, die de volle huur van een goede woning niet konden betalen, te helpen; 3. voor de huisvesting van z.g. sociaal-achterlijken, een weinig belijnde groep, waartoe in hoofdzaak werden gerekend te behooren arbeiders met achter-

lijken loonstandaard of met achterlijke ontwikkeling. Om verslapping tegen te gaan, werd bepaald, dat die bijdragen periodiek zouden verminderen en na zekeren termijn b.v. 15 of 20 jaar, geheel zou vervallen. Op deze wijze is menig nuttig effect verkregen. De crisisjaren dwongen er toe, over de geheele linie bijdragen te geven. De moeilijkheden en wenschen, die om deze crisispractijk gegroepeerd zijn en die zijn samen te vatten in: afschrijving van crisiskosten en bijschrijving bij de kosten van de woningen, die in den goedkoopsten tijd zijn gebouwd, laat ik hier terzijde. Dit alles zou een afzonderlijke bespreking vorderen, die buiten het bestek van dit artikel ligt. De practijk is thans geheel in overeenstemming met de opvatting van den wetgever; bijdragen worden alleen gegeven voor huisvesting van krotbewoners, die de huur van een goede woning niet kunnen betalen. Men zou kunnen vragen, of de opvatting van 1901 niet nog beperkter was; subsidie voor krotopruijing; liefdadigheid voor de bewoners. Die opvatting zou practisch niet uitvoerbaar zijn, omdat de liefdadigheid niet bij machte zou zijn, om de krotbewoners te helpen. De overheid zou toch moeten bijspringen.

De tegenwoordige bijdrage-practijk is een gezonde. Evenwel is er een leemte. De valiede arbeider, die het ongeluk heeft te werken in een bedrijf, met lagen loonstandaard, is tusschen twee stoelen gekomen. Hij kan de huur van een eenvoudige woning niet betalen; voor een bijdrage komt hij niet in aanmerking, als hij niet uit een op te ruimen krot komt. De voorraad goedkope woningen is in verschillende gemeenten voor deze groep te klein; er werd vóór 1914 te weinig gebouwd. De later gebouwde arbeiderswoningen, voor het overgrootste deel gesticht met Rijksvoorschot, moeten gedurende de geheele annuïteitsperiode, d. i. gedurende 50 jaren, een zelfde huur opbrengen. Immers, de annuïteit is voor 50 jaren vastgesteld; de kosten van onderhoud nemen met den ouderdom van de woningen eer toe dan af. Komt hierin geen verandering, dan blijft voor deze groep van arbeiders de huisvesting een vraagstuk, waarvan de oplossing over de geheele linie alleen mogelijk is door bijdragen. Maar die oplossing zou bedenkelijk zijn. Bijdragen zonder scherpe individualiseering werken verslappend; en individualiseering zou hier onmogelijk zijn, zoodra de bijdragen eenigermate massaal zouden worden verleend; bovendien zou beperking tot de gevallen, die a priori beschreven werden, niet mogelijk zijn, maar integendeel sterke drang naar uitbreiding zich openbaren. Principieel geldt ook tegen deze bijdrage het bezwaar, waaraan alle bijdragen onderhevig zijn: wil men de bijdragen niet grooter maken dan noodig is, dan moet men aanvaarden het beginsel, dat men alleen in uiterste noodzaak, zooals in de crisisjaren, mag toepassen²⁾. Bijdragen zonder verband met draagkracht (d. i. met gezinsinkomen) zijn een onbillijkheid, omdat zij mede en vrij zeker in ruime mate ten goede komen aan wie er eigenlijk geen behoefte aan hebben. De tijd lost door de werking van de vrije krachten in de maatschappij wel eens moeilijkheden op, maar met deze

speculatie kan men hier toch geen genoegen nemen. Er moet werden aangestuurd op de vorming van een voorraad woningen, die verhuurd kunnen worden tegen lagere huur dan naar het geldende systeem van annuïteitsleeningen voorshands, dat is gedurende de 50-jarige annuïteitsperiode, mogelijk is. Daarvoor zou men moeten trachten uit de huren van zekere groepen van woningen een fonds voor versnelde aflossing te vormen en zouden de annuïteiten periodiek moeten herzien worden. Ik ga hier niet op in, omdat de eventueele uitwerking van dit denkbeeld in de eerste plaats zou staan aan de Regeering. Onder het tegenwoordige systeem van de wet kunnen de gemeenten wel niet meer dan met alle macht streven naar uitschakeling van alle factoren, die bouw- en grondkosten opdrijven, ook voor de eenvoudigste woningen. En ik meen, dat er te dezen opzichte nog wel een en ander te doen valt.

Tot slot nog een enkel woord over de positie van de gemeente met betrekking tot de voorschotten.

Bij het overleg over het wetsontwerp met de Regeering, was van de zijde der Tweede Kamer het denkbeeld geopperd, den staat te doen deelen in eventueele verliezen door déconfiture van gesteunde vereenigingen. Daartegen voerde Regeering in de Mem. v. Antwoord aan, dat de gemeenten gewoonlijk tegen verliezen op eenigszins belangrijke schaal kunnen waken en dat de staat daartoe veel minder in de gelegenheid is. Bij het mondeling overleg kwam de Commissie van Voorbereiding hierop terug, met de opmerking, dat de gemeenten niet altijd tegen verliezen kunnen waken. De déconfiture eener vereeniging kan bij voorbeeld voortvloeien uit de verplaatsing van de werkplaatsen eener groote spoorwegmaatschappij, of uit de opheffing van groote fabrieken. Waar nu naar het stelsel der Regeering Rijk en Gemeente samenwerken tot het verleenen van financieelen steun, scheen het der Commissie billijk het deelen van het Rijk in verliezen, uit déconfiture van vereenigingen ontstaande, niet uit te sluiten.

De Regeering antwoordde daarop, dat zij tegen het deelen van den staat in de bedoelde verliezen overwegend bezwaar had. Het wetsontwerp zal reeds tot niet geringe lasten voor 's Rijks schatkist aanleiding kunnen geven. Verder te gaan dan reeds voorgesteld is, achtte de Regeering om financieele redenen niet geraten. In den regel zullen de gemeenten tegen verliezen voldoende kunnen waken. Haar gevoel van verantwoordelijkheid zou verzwakt worden, indien een deel van eventueele verliezen voor rekening van het Rijk werd genomen. Mocht zich intusschen het geval voordoen, dat een gemeente geheel buiten haar schuld een zwaar verlies lijdt, dan kan altijd nog overwogen worden of er termen bestaan, bij speciale wet een deel van zoodanig verlies ten laste van het Rijk te brengen (Verslag blz. 78/88).

Norm moest dus naar het inzicht van Regeering en Commissie zijn, dat de gemeente het risico van de voorschotten draagt. Beide dachten zich een uitzondering meer of minder mogelijk ingeval van een „déconfi-

ture", waaronder de Commissie verstond een acute en groote verandering van omstandigheden als optreden zou, wanneer b.v. een groot bedrijf werd verplaatst. Er zijn gemeenten, die zuchten onder deze norm; het is begrijpelijk, dat men van de zijde der gemeenten die norm verder ter zijde zou willen stellen dan de Regeering deed toen zij in de crisis-jaren door toezegging van bijdragen een deel van het risico op zich nam. Tegenover dezen tijdelijken geldelijken last staat evenwel een naar mijne meening hooger goed, n.l. de eigen krachtsontwikkeling van de gemeenten, die voorwaarde is voor haar zelfstandigheid. En wie, beladen met zorgen, op eigen beenen staat, is meer waard dan hij, wiens knieën doorzakken en die zijn last op anderen afwentelt.

1) Dat financieele bezwaren niet tegen het ééngeszinshuis behoeven te gelden, is door den Hoofdinspekteur van de Volksgezondheid, Ir. H. van der Kaa, aangetoond in zijn prae-advies voor het in 1926 te Weenen gehouden Congres der Internationale Stedebouwvereniging. Men zie ook diens prae-advies over „De wenschelijkheid van het eensgeszinshuis" in het Tijdschrift v. Soc. Hygiëne 29e jaarg. nr. 5.

2) Het is niet noodig, hier te treden in beschouwingen over den overgang van de crisishuurbepaling, gebaseerd op het inkomen, naar een normale objectieve huurbepaling. Langzamerhand ontwikkelt zich een markthuur, die natuurlijk als laagste grens moet hebben de huur, die noodig is om de exploitatierekening van nieuwen bouw sluitend te maken.

DE TERM „SCHERPE RESOLUTIE” ALS BRAND- MERK VOOR DE WET-KAPPEYNE

DOOR

PROF. DR. A. GOSLINGA.

Wij leven in een gedenkjaar. Het is nu een halve eeuw geleden, dat Kappeyne's onderwijswet ingediend, behandeld en, ondanks warme bestrijding, aangenomen en bekrachtigd werd.

Algemeen verbreid is de voorstelling, dat Dr. Kuiper haar den naam „Scherpe Resolutie” zou gegeven hebben. In een in 1925 te Groningen gehouden voordracht heb ik dit bestreden, en ik zou er daarom nu niet op terugkomen, ware het niet, dat ik op mijn beurt in den laatsten tijd bestreden ben op een wijze, waardoor m. i. de zaak, waar het om gaat, vertroebeld in plaats van verhelderd wordt.

Om toe te lichten, hoe fragmentarisch en weinig betrouwbaar onze kennis van den schoolstrijd is voor wat betreft het toch zoo gewichtig tijdperk van 1866 tot 1878, heb ik in Groningen het volgende gezegd:

U kunt overal lezen, dat Kuiper Kappeyne's schoolwet de Scherpe Resolutie heeft genoemd (nog pas weer in *De Gids* van Maart, p. 393). Toch is dat zoo niet. Wel zou ik er geen eed op willen doen, dat Kuiper, die zooveel schreef, niet eens later dien term op de wet-Kappeyne toegepast heeft, maar het heeft mij getroffen, dat hij dien zoowel als den term „decretum horribile” al in 1875 gebruikt, en dan wel van het schoolwetprogram van „de Moensen en de Kerdijken”, dat Kappeyne slechts voor een deel verwezenlijkt heeft. In de Standaardartikelen over de schoolkwestie, welke zijn opgenomen in de groote uitgave van *Ons Program*, heb ik nog wel eens den term „decretum horribile” op Heemskerks ontwerp — dat uit zijn tweede ministerie — toegepast gevonden (p. 671), maar nergens één van beide op dat van Kappeyne. Psychologisch is dat wel te begrijpen: terwijl Heemskerk, van wien men meer tegemoetkoming verwacht had, tegenviel, viel Kappeyne mee; hoe bezwarend ook voor het bijzonder onderwijs, was zijn ontwerp toch lang niet zóó, als men gevreesd had (cf. p. 682 sqq).

In *De School met den Bijbel* van 17 September 1925 heeft de heer F. Kalsbeek uit Woerden tegenover mijn gevoelen de gangbare voorstelling verdedigd. Het is op zijn artikel, dat Prof. Diepenhorst zich, in zijn onlangs verschenen werk over den Schoolstrijd (p. 335 noot 1),

beroept, nadat hij eerst aan mijn adres de volgende opmerking gemaakt heeft:

Prof. Goslinga betwijfelt, of Dr. Kuyper dien term gebruikt heeft ten opzichte van de Wet-Kappeyne. Dat hij echter voor het school-program der liberalen: „verzwaring van lasten zonder herstel van grieven" en ook wel voor Kappeyne's wet die kwalificatie herhaaldelijk bezigde, staat vast, evenals het feit, dat in en buiten anti-revolutionairen kring Kappeyne's wet als de scherpe resolutie werd gekwalificeerd.

In de bespreking, die Ds. Rullmann in de Maartaflevering van dit tijdschrift aan het werk van Prof. Diepenhorst gewijd heeft, geeft hij hem op dit punt gelijk, en spreekt hij van een door mij begane vergissing (p. 133).

Ik hoop niet van „Rechthaberei" verdacht te worden, wanneer ik hier tegen opkom. Om een goed inzicht te verkrijgen in de beteekenis van de wet-Kappeyne is het noodig, dat ten aanzien van het door mij in debat gebrachte punt nauwkeurig onderscheiden wordt. Dat ik — gelijk Ds. Rullmann beweert — betwijfeld zou hebben, „of Dr. Kuyper Kappeyne's wetsvoorstel wel ooit signaleerde met het historische brandmerk: *De Scherpe Resolutie*", is onjuist. Uit de hierboven aangehaalde passage van mijn voordracht kan al dadelijk het tegendeel blijken; ik heb daarin uitdrukkelijk gezegd er geen eed op te willen doen, dat Kuyper niet eens *later* dien term op de wet-Kappeyne toegepast heeft. Ds. Rullmann voert nu uit *latere* geschriften van Kuyper eenige bewijspplaatsen aan. Ik verwonder mij daarover allerminst; dat er zulke voor den dag zouden komen, heb ik zelf „volstrekt niet onmogelijk" geacht.

Dit in mijn antwoord aan den heer Kalsbeek (*School met den Bijbel*, 1 Oct. 1925). Het zij mij vergund dit hier te laten volgen. Daarvoor is te meer reden, nu het zelfs aan den speurzin van Ds. Rullmann en Prof. Diepenhorst ontsnapt blijkt te zijn.

Wat het ingezonden stuk van den heer Kalsbeek betreft, ik kan me levendig voorstellen, dat het hem eenige moeite kost de uitdrukking „Scherpe Resolutie" minder nauw met de wet-Kappeyne te associeeren dan hij tot op heden gewoon is geweest. Ook ik heb vroeger steeds in de meening verkeerd, dat Dr. Kuyper met die uitdrukking de wet-Kappeyne bedoeld had. Toen ik echter van den schoolstrijd in de veelbewogen jaren 1872—1878 eenige studie ging maken, werd ik getroffen door het feit, dat hij ze al in 1875 gebruikt en er dan het schoolprogram der liberalen onder verstaat.

Verre van dit te ontkennen, weidt de heer Kalsbeek over Kuyper's brochure van 1875 „De Scherpe Resolutie en het Decretum Horribile" vrij uitvoerig uit. Door den weg van redeneering tracht hij dan aan te toonen, dat het nog zoo onjuist niet is te zeggen, dat Dr. Kuyper de wet-Kappeyne de Scherpe Resolutie genoemd heeft; immers dat program

kwam neer op „verzwaring van lasten zonder herstel van grieven” en dat is juist wat de wet-Kappeyne gebracht heeft; of nu Kuyper dien term in 1878 nog herhaald heeft weet hij niet, maar, zoo voegt hij er aan toe, ik erken ook dat niet zeker te weten.

De heer Kalsbeek laat mij hier iets erkennen, dat ik heelemaal niet erkend heb. Ik heb juist gezegd, dat Dr. Kuyper dien term niet in 1878 van de wet-Kappeyne gebruikt heeft. Wat ik erkend heb, is heel iets anders, n.l. dit, dat Kuyper, die zooveel schreef, hem best *later* op de wet-Kappeyne toegepast kan hebben. De kwestie is deze, dat de uitdrukking „Scherpe Resolutie” opgang gemaakt heeft, er in gegaan is; bijgevolg is het volkomen natuurlijk, dat de anti-revolutionnaires ze al betrekkelijk spoedig in rechtstreeksch verband zijn gaan brengen met wat ten slotte de vrucht was van de actie der liberalen, de wet-Kappeyne. Het is volstrekt niet onmogelijk, dat ook Kuyper den invloed van dat spraakgebruik heeft ondergaan en in latere publicaties den term insgelijks op de wet-Kappeyne toepast, maar dat is mij vrij onverschillig.

Maar allesbehalve onverschillig is mij, dat Kuyper er zich in dien tijd zelf wel van bedient ten aanzien van het schoolprogram der liberalen en niet van de wet-Kappeyne. Die twee zijn niet identiek. De heer Kalsbeek zegt wel, dat de „doorvoering der Scherpe Resolutie” aan Kappeyne gelukt is, maar dat is, zooals ik in mijn voordracht gezegd heb, slechts tot op zekere hoogte het geval geweest. De liberale schoolmannen hadden ons nog veel feller willen treffen dan Kappeyne gedaan heeft. Vandaar dan ook, dat toen diens ontwerp openbaar werd, zich een „gevoel van verademing onwillekeurig van de onzen meester maakte”.

Dat zijn niet *mijn* woorden, maar die van Dr. Kuyper (Ons Program, groote uitgave, p. 689), die elders spreekt van een „tamme onderwijswet” (p. 678). Ik voeg er aan toe, dat hij zoo spreekt vergelijkenderwijs. Het ontwerp-Kappeyne met dat van Heemskerk vergelijkend, komt hij tot de slotsom: „lood om oud ijzer” (p. 689). Ze waren beide verderfelijik: „even goed, zoo niet nog erger dan in de wet van Heemskerk-Van Lijnden steekt in deze wet van Kappeyne het vinnige gif, dat de vrije school met den ondergang bedreigt”, maar dat gif wordt toegediend „druppel voor druppel”:

Drup!..... Drup!..... Drup!.....

Tot het spreken wild, en het wilde rukken stuiptrekken, en dat stuiptrekken voorbô van sterven wordt!

Kuyper had, gelet op de antecedenten van Kappeyne, van hem een heel wat forscher ontwerp verwacht, en hij verheelt het niet, dat hij dat eigenlijk liever gezien zou hebben. Het nu gevolgde systeem is hem al zeer weinig naar den zin,

dat ellendige systeem, om u eerst schijnbaar in uw doen te laten en bijna niets te veranderen, maar om straks ongemerkt, bij stukje en beetje, u telkens iets zwaarder druk op te leggen, tot ge den moed er ten leste aan geeft en in vertwijfeling uw post verlaat.

En hij gaat dan aldus voort:

Zie, had Kappeyne met forsche hand doorgetast; ware nu reeds, zonder bepoedering of verzilvering, de harde, bittere pil ons op de tong gelegd; en had men, zonder verbloeming of bemanteling, zonder sparen of deernis, plompweg de *scherpe resolutie* en het *decretum horribile*, beiden tegelijk, ons zoo rauwelings tegen onze schooldeuren doen aandreunen, — o, het zou ontzettend, misschien doodelijk zijn geweest, maar zou dan ten minste nog de kracht hebben geoefend, om de volksconscientie uit haar slaap te doen opschrikken, alle vrienden van recht en vrijheid te doen opwaken, en door een gezonde, wijl sterke, reactie nog een nationalen kreet tegen het snodelijk onrecht te doen uitgaan, die opgeklommen ware ter gedachtenis voor Hem, die alle onrecht wreekt.

Maar dat, neen, wil men niet!

„Bezadigdheid” zit in 's Ministers raadzaal voor!

Geen „decretum horribile”. Dat ware te scherp! Geen „scherpe resolutie”! Dat ware teorsch! Geen enkele krasse, doortastende maatregel zelfs! Dat zou sensatie, dat zou opschudding, dat zou reactie veroorzaken! En juist het eminent voordeel van zoo heilzame volksschudding wordt ons misgund!

Zoo schreef Kuyper den 29sten Maart 1878 (p. 693—695). Al heel spoedig daarna is hij tot het inzicht gekomen, dat zulk een „heilzame volksschudding” toch wel beproefd kon worden: ook al had men erger verwacht, het ontwerp-Kappeyne was toch erg genoeg. Toch niet zóó, dat Kuyper — dit blijkt uit het laatste citaat zeer duidelijk — daarop de termen „scherpe resolutie” en „decretum horribile”! toepasselijk achtte. En dit is, wat ik in mijn voordracht beweerd heb.

Ik heb aan dit antwoord slechts weinig meer toe te voegen. Alleen dit, dat door de critiek der H.H. Diepenhorst en Rullmann de aandacht van de hoofdzak afgeleid wordt. Weliswaar geven beiden toe, dat Dr. Kuyper den term ook gebezigd heeft met betrekking tot het schoolprogram der liberalen, maar voor hen is dat blijkbaar bijkomstig. Voor mij is dat juist hoofdzak. Of Dr. Kuyper wel eens *na* 1878, zich aansluitend bij het allengs zich vestigend spraakgebruik, de wet-Kappeyne de „Scherpe Resolutie” heeft genoemd, acht ik van niet meer dan ondergeschikt belang. Waar het echter op aankomt, is, dat hij *in* 1878, verre van aan Kappeyne's wet dien naam te geven, juist uitdrukkelijk gezegd heeft, dat ze geen „scherpe resolutie” was; verder dat *en* in 1878 *en* in de jaren onmiddellijk daarvóór met dien term het schoolprogram der liberalen gebrandmerkt werd. Past men den term zonder onderscheid hierop en op de wet-Kappeyne toe, dan vereenzelvigt men deze en loopt zodoende ernstig gevaar over het hoofd te zien, dat er toen vrijzinnigen waren, die de voorstanders der bijzondere school nog zwaarder hadden willen treffen dan Kappeyne in 1878 heeft aangedurfd. Zijn wet, die bij

ons te boek staat als het hoogtepunt van vrijzinnige verdrukking, zou misschien door nog erger gevolgd zijn, zoo ze niet een heilzame reactie gewekt had. Het wapen, waarmede de vrijzinnigen de bijzondere school een gevoeligen slag dachten toe te brengen, heeft zich tegen hen zelve gekeerd. De rechtsche partijen daarentegen hebben er baat bij gehad; niet te onrechte heeft Dr. Kuyper de wet-Kappeyne eens een „politiek mirakel” genoemd.

VRAAG EN ANTWOORD

BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

1. VRAAG.

Tot nu toe bezat onze gemeente geen bioscoopinrichting. Er is thans echter bij Burgemeester en Wethouders een aanvraag ingediend tot het oprichten van een bioscoop, welke aanvraag wij op grond van de Bioscoopwet hebben in te willigen.

Er is echter een meerderheid in het college van Burgemeester en Wethouders, die de voorwaarde wil stellen, dat die inrichting gedurende den Zondag moet gesloten blijven.

Gaarne zou ik inlichtingen omtrent de mogelijkheid van het stellen van een dergelijke voorwaarde ontvangen.

ANTWOORD.

De taak van Burgemeester en Wethouders ter uitvoering van de Bioscoopwet vindt in die wet haar grens. En de Bioscoopwet kent geen andere voorwaarden, dan die betreffende de plaats, waar de voorstellingen gegeven worden, bedoeld in art. 3, 2^o en de voorschriften, door den Raad krachtens art. 4 vastgesteld. Derhalve zijn o. i. Burgemeester en Wethouders niet bevoegd andere voorwaarden te stellen.

Bevat de politieverordening uwer gemeente een verbod van publieke vermakelijkheden zonder vergunning van den Burgemeester dan zou — gelijk ook te 's Gravenhage en in verschillende andere plaatsen is geschied — door den Burgemeester een afzonderlijke muziekvergunning kunnen worden uitgereikt met als voorwaarde, dat niet op Zondag zal worden gespeeld; terwijl bij overtreding van die voorwaarde, op grond van de politieverordening zou kunnen worden vervolgd. De vraag is dan echter, of de rechterlijke macht een veroordeeling zal uitspreken. De meening wordt althans verdedigd, dat de muziek een inhaerent bestanddeel van de bioscoopvertooning is, zoodat de bioscoopvergunning van Burgemeester en Wethouders tevens geldt voor de muziek ¹⁾.

Hoe dit ook zij, in elk geval achten wij een oplossing in dezen geest alles behalve fraai. Want — gezien het feit, dat nimmer filmvertooningen zonder muziekbegeleiding gehouden worden — tracht men door een omweg te bereiken, hetgeen de Bioscoopwet niet toelaat.

Beter lijkt het ons dan nog, dat Burgemeester en Wethouders zich op het standpunt plaatsen dat — nu de Bioscoopwet niet uitdrukkelijk het stellen van nadere voorwaarden verbiedt — de zaak langs administratieven weg moet worden uitgemaakt.

Zij zouden dan de bedoelde voorwaarde aan de vergunning kunnen verbinden. Bij overtreding der voorwaarde zouden zij den vergunninghouder een waar-

schuwing terzake van het handelen in strijd met art. 1 der Bioscoopwet (openbare vertooning zonder de vereischte vergunning) kunnen zenden. En bij herhaling van de overtreding zouden zij zijn vergunning kunnen schorsen of intrekken. Gedeputeerde Staten zouden dan in beroep over deze zaak hebben te oordeelen.

Het meest aanbevelenswaardig is, dunkt ons, geen voorwaarde inzake den Zondag aan de vergunning te verbinden, doch zorg te dragen voor handhaving van art. 4 der Zondagswet. MR. MARCHANT heeft te Leiden de stelling voor zijn rekening durven nemen, dat deze wet ten aanzien van de bioscopen, sinds het in werking treden van de Bioscoopwet, niet meer van kracht is. Doch terecht heeft de Leidsche kantonrechter bioscoophouders veroordeeld, die in strijd met de Zondagswet hun theaters op Zondagavond hadden geopend.

Gedurende den Zondag zijn bioscoopvoorstellingen, die al of niet tegen betaling voor het publiek toegankelijk zijn, verboden, tenzij door het plaatselijk bestuur (d. i. de Gemeenteraad, of, gelijk sommigen aannemen, het college van Burgemeester en Wethouders) een speciale vergunning voor het spelen op Zondag is verstrekt. Ja zelfs al is zulk een speciale vergunning uitgereikt, dan is toch het houden van een dergelijke vermakelijkheid strafbaar, voorzover dit plaats grijpt gedurende den tijd, dat er in de gemeente eenige godsdienst oefening gehouden wordt. Vgl. het arrest van den Hoogen Raad van 9 November 1925. Men zie hierover ook het advies opgenomen in den tweeden jaargang van dit tijdschrift pp. 384 vv.

De Burgemeester zorge dus als hoofd der politie, dat er, buiten toestemming van Burgemeester en Wethouders of van den Raad en in geen geval tijdens de godsdienstoefeningen, des Zondags geen openbare bioscoopvoorstellingen in uwe gemeente worden gehouden.

1) Naar de bladen meldden besliste dezer dagen de kantonrechter te Bergen op Zoom in dezen zin.

2. VRAAG.

Door de gemeente is een gedeelte van een straat opgehoogd, ter verkrijging van een goede afwatering. De straat was verzakt, evenals een nevenliggend erf, dat door een hekje van de straat was afgescheiden.

Nu kan door verhooging van het gemeenteterrein (de straat) dit particulier terrein niet afwateren. En wanneer dit particulier terrein werd opgehoogd — waarvoor de benoodigde grond door de gemeente wordt geleverd — zou het hek, dat natuurlijk ook lager ligt, niet meer open kunnen.

Is nu de gemeente verplicht om in dit geval te zorgen, dat alles goed kan afwateren en het hekje te lichten?

Daar de stemmen in de vorige Raadsvergadering staakten en ik afwezig was, zal ik nu den doorslag moeten geven en daarom zou ik gaarne inlichtingen hebben.

ANTWOORD.

Door de noodzakelijke verhooging van den openbaren weg is een aangrenzend erf lager komen te liggen. En nu wordt gevraagd, of de gemeente verplicht is,

zorg te dragen voor een goede afwatering en voor de (bij grondophooging) noodzakelijke verplaatsing van het hek, dat het terrein van den openbaren weg scheidt.

De gemeente is daartoe volgens ons positief recht o. i. niet verplicht. Art. 673 van het Burgerlijk Wetboek verplicht wel is waar de erven, die lager gelegen zijn, ten behoeve van degenen, die hooger gelegen zijn, het water te ontvangen, hetwelk daarvan natuurlijk afloopt, zonder dat zulks door 's menschen toedoen bevorderd wordt, en het verbiedt den eigenaar van het lager gelegen erf een dijk of dam op te werpen, waardoor deze afwatering belet wordt — doch (afgescheiden van de vraag, of hier wel inderdaad van het opwerpen van een dijk of dam in den zin van het artikel sprake is geweest, welke vraag wij ontkennend zouden beantwoorden; afgescheiden ook van de vraag, of op deze bepaling nog wel een beroep mag worden gedaan ten behoeve van een erf, dat — gelijk het onderhavige — verzakt en dus in abnormalen toestand is) — mag deze bepaling, naar men in 't algemeen aanneemt, *niet* worden tegen-gevoerd, wanneer de Overheid zich in publiek belang van een taak ten opzichte van haar publiek domein kwijt. En bij het ophoogen van den bedoelden weg trad de Overheid op ter behartiging van een publiek belang.

Zelfs al ware het, dat de bedoelde eigenaar krachtens overeenkomst of op eenigen anderen grond, een recht (b.v. een servituut) tot afwatering op den publieken weg heeft, dan volgt hieruit nog niet een juridische verplichting van de gemeente, om de schade te dragen, die de eigenaar door verhooging van den weg zou lijden. De gemeente heeft door het verhoogen van den bedoelden weg een publieken plicht vervuld. Heeft ze zich daarbij niet schuldig gemaakt aan een schenden van eenig voorschrift, door Rijk of eenig ander publiek lichaam gesteld — en het blijkt niet, dat dit het geval is — dan zou zij in geenerlei opzicht aansprakelijk zijn voor de geheele of gedeeltelijke vernietiging van het bedoelde recht, als gevolg van die werkzaamheid.

Weliswaar bepaalt art. 153 der Grondwet, dat in laatstbedoeld geval schade-loosstelling moet worden uitgekeerd. Doch deze bepaling blijft buiten toepassing, zoolang de wettelijke regeling omtrent de gevallen, waarin geen schadeloosstelling wordt toegekend, niet in werking is getreden. En die wettelijke regeling ontbreekt nog immer.

Trouwens, mocht art. 153 der Grondwet reeds van toepassing zijn, dan zouden wij toch elke juridische aansprakelijkheid der gemeente betwisten, vermits het bedoelde erf verzakt is. Bijgevolg moet de schuldoorzaak van de onmogelijkheid om het bedoelde recht uit te oefenen niet gezocht worden in de verhooging van de straat (welke verhooging noodzakelijk was), doch in nalatigheid van den eigenaar om zijn terrein in orde te brengen en te houden.

Wij zien dan ook geen juridische verplichting van de gemeente, om schade-loosstelling toe te kennen. Of de gemeente zal zorg dragen voor de afwatering (b.v. door aanleg van een rioleering) is een kwestie van politiek beleid. Gaat de gemeente daartoe over, dan plukt ook de bedoelde eigenaar daarvan de vruchten. Doch daarbij zij dan toch nog opgemerkt, dat de gemeente bevoegd blijft om door middel van een z.g. rioolbelasting de kosten daarvan op den belanghebbenden eigenaar te verhalen.

Wij zouden hier ook niet willen spreken van een zedelijke verplichting van de gemeente om aan den bedoelden eigenaar een tegemoetkoming toe te kennen. Neemt de Raad echter aan, dat op de gemeente inderdaad zekere moreele

verplichting t. o. v. den bedoelden eigenaar rust, dan volgt hieruit nog niet, dat de gemeente alle kosten, die de eigenaar tengevolge van de wegverhooging maken moet, op zich behoort te nemen. Men mag toch aannemen, dat een dergelijke verhooging een wegverbetering is, waarvan de aangrenzende eigenaren het meest profiteeren. Het is daarom volstrekt niet onbillijk, dat deze eigenaren zich eenige opofferingen voor deze wegverbetering moeten getroosten. En dit klemt nog te meer, indien in de gemeente geen straatbelasting geheven wordt. Het dunkt ons daarom, dat de gemeente door het kosteloos verstrekken van grond voor verhooging van het particulier terrein reeds ver genoeg is gegaan.

3. VRAAG.

Gaarne zou ik inlichtingen ontvangen omtrent de subsidiequaestie. Bedoeling is, dat die quaestie vooral beschouwd wordt van ons standpunt.

ANTWOORD.

Wij zouden ten aanzien van het verstrekken van subsidie van gemeentewege vooral twee punten van algemeenen aard op den voorgrond willen stellen.

Vooreerst het a.r. beginsel, dat eerbiediging vraagt van het particulier initiatief. Dit beginsel leidt er toe, dat de Overheid in sommige gevallen subsidie zal moeten verstrekken, doch in andere gevallen juist subsidie zal moeten weigeren. Wanneer b.v. het particulier initiatief eenigermate ontwikkeld is, kan door een overheidssubsidie dit in zoover worden aangevuld, dat overheids-exploitatie overbodig wordt. In zulke gevallen kan subsidiëering zeer gewenscht zijn. Doch ook kan het geval zich voordoen, dat de Overheid de maatschappelijke energie door haar subsidiëering verslapt. Zoo blijkt vaak, dat de intrekking van een overheidssubsidie een grootere activiteit in particulieren kring ontplooit, tengevolge waarvan de werkzaamheid van de vereeniging of instelling, die het subsidie genoot, in geen enkel opzicht door de intrekking van het subsidie schade lijdt.

Een ander punt is het verband tusschen subsidieverleening en den toestand der gemeentefinanciën. Men is vaak geneigd te zeggen: de Overheid mag geen subsidie verleen, wanneer de financiële toestand van de gemeente ongunstig is. Doch men moet voorzichtig zijn met generaliseeren. Ook bij de meest ongunstige financiële toestand van de gemeente moeten soms bepaalde subsidies worden toegekend of voortgezet. Want in sommige gevallen kan het verleen van subsidie uit het oogpunt van den algemeenen economischen en socialen toestand van de bevolking, of met het oog op bepaalde zedelijke en geestelijke belangen, in zoo hooge mate gewenscht en noodzakelijk zijn, dat een afwijzende houding van de gemeente niet te verantwoorden zou zijn. Wij denken hierbij aan subsidies voor instellingen als ziekeninrichtingen of ten behoeve van bepaalde takken van het onderwijs.

Afgezien echter van deze algemeene opmerkingen moet de subsidiekwestie bezien worden in verband met de bepaalde aangelegenheden, ten behoeve waarvan subsidie gevraagd wordt.

Dergelijke aangelegenheden zijn b.v.:

Het onderwijs, waarbij vooral naar voren treedt het voorbereidend lager onderwijs en het landbouw- en industrie-onderwijs.

De volksoontwikkeling. Men denke aan de vraag, of het subsidieeren van openbare leeszaalen, bibliotheken en volksuniversiteiten wenschelijk is.

De volksgezondheid, waarbij vooral op den voorgrond treedt het subsidiëeren van zieken-, zuigelingen- en kraamverplegingen, ziekenhuizen en vacantiekolonies.

De publieke eerbaarheid, ter bevordering waarvan de gemeente in sommige gevallen iets geven moet ten behoeve van comité's en consultatiebureaux voor de drankbestrijding, aan vereenigingen ter bestrijding van pornographie en van allerlei andere vormen van zedeloosheid.

De kunst, waarbij te denken valt aan de bekende kwestie van het subsidiëeren van concerten en van het tooneel (dramatische kunst). In a.r. kring wordt het verleenen van subsidies voor laatstgenoemd doel afgewezen, waarbij vooral de nadruk wordt gelegd op het zedeloos gehalte of de zedeloze entourage van deze kunstuitingen (tooneel en dramatische kunst) en op het feit, dat een groot gedeelte van de bevolking niet in de gelegenheid is om van de voor deze doeleinden verstrekte overheidsgelden te profiteeren. Onder dit hoofd valt ook de subsidieverleening ten behoeve van musea of andere instellingen van artistieke, historische of wetenschappelijke beteekenis.

De sociale zaken, waarbij te denken valt aan de bemoeiingen van de Overheid ter bevordering van de arbeidsbemiddeling, de beroepskeuze, de emigratie, de werkverschaffing, de werkloosheidsverzekering (toetreding tot het Werkloosheidsbesluit 1917), rechtskundige bureaux voor onvermogenen, woningvoorziening door huurtoeslagen en financiële voorschotten voor woningbouw enz.

Omtrent verschillende van deze punten zie men nader dit tijdschrift van den eersten jaargang pag. 204, 562; van den tweeden: pag. 321, 388, 445 en 539; van den derden: pag. 181 en 183.

4. VRAAG.

We hebben in onze gemeente met onze overheerschende orthodoxe bevolking zéér bloeiend Christelijk Onderwijs en zéér kleine openbare schooltjes. Zoo is in een onzer buurtschappen een klein schooltje met ongeveer 20 leerlingen. Het Hoofd der school bidt daar en dankt met de kinderen en vertelt, naar ik meen, ook uit den Bijbel. Nog nooit heeft iemand daar aanmerking op gemaakt, ook niet één der ouders.

Onze inspecteur overleed kort geleden en kreeg een waarnemer. Deze waarnemer kwam dezer dagen in dit schooltje en bemerkt hoe het daar toegaat. Hij verbiedt het hoofd der school te danken en te bidden. Deze weigert dit bevel op te volgen. Gevolg: een schrijven van den waarnemer aan B. en W. Gevolg daarvan is, dat het schoolhoofd ontboden is bij B. en W., die hem over zijn gedrag onderhouden.

Mag ik u vragen:

1. Kan de inspecteur eischen, dat het hoofd der school aan zijn bevel voldoet, óók al maakt geen enkele der ouders aanmerkingen?
2. Kunnen B. en W. aan het hoofd der school verbieden, in school te bidden en te danken?
3. Hoe zou naar uwe meening de houding onzer fractie (waarvan ik

als voorzitter de zaak zou moeten behandelen) moeten zijn, als ze in den Raad aanhangig werd gemaakt?

ANTWOORD.

Wij zouden voorop willen stellen, dat een inspecteur van het Lager Onderwijs, volgens de L.O.wet van de onderwijzers niets te eischen heeft, dan toelating tot de school en het verstrekken van inlichtingen. Bevelen worden gegeven door den Raad of door het College van B. en W.

De inspecteur heeft o. m. te waken, dat de verordeningen op het lager onderwijs stipt nageleefd worden (art. 181). En daarbij kan hij natuurlijk aan de wet een bepaalde interpretatie geven. Doch aan die interpretatie zijn uiteraard noch de Regeering, noch B. en W., noch de Gemeenteraad gebonden, ingeval de inspecteur aan zijn zienswijze door toepassing van de artt. 38 eerste lid sub b, 39 of 42 derde lid ten opzichte van den betrokken onderwijzer kracht zou willen bijzetten.

De vraag is: is de interpretatie van den inspecteur juist? En deze vraag brengt ons vanzelf tot de gestelde: kunnen B. en W. aan het hoofd der school verbieden, in school te bidden en uit den Bijbel te vertellen.

* * *

Nu is het u natuurlijk wel bekend, dat de uitdrukking „neutrale school” — hoe gangbaar deze ook moge zijn in de praktijk — niet in de wet is te vinden. De wet (art. 42) spreekt nog altijd van opleiding tot „alle christelijke en maatschappelijke deugden”. En de z.g. neutraliteit bestaat alleen hierin, dat hetzelfde artikel den onderwijzer verbiedt „iets te leeren, te doen of toe te laten, wat strijdig is met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden”.

Dit artikel nu verdraagt zich, dank zij de term „christelijke deugden”, niet met een opvatting, die huldigt de z.g. absolute neutraliteit, d. i. het weren van al wat betrekking heeft op den godsdienst uit het onderwijs en uit de school, afgescheiden van de vraag, of een zoo strenge houding inderdaad ter eerbiediging van de godsdienstige opvattingen van de ouders of voogden der schoolgaande jeugd wel strikt noodig is. Wij lezen in dit artikel niet meer dan dat het godsdienstig element uit de school moet worden geweerd, zooover dit — gelet op de schoolbevolking — noodig blijkt in verband met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden. De z.g. relatieve neutraliteit.

En deze opvatting vindt ook steun in de praktijk. In den commentaar van Laban en Ligtvoet op de Lager Onderwijswet, vinden we b.v. opgenomen het volgende extract uit een brief van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken van 9 Jan. 1884 no. 4581 afd. O:

„De bepaling, dat het openen en sluiten van de schooltijden moet geschieden met een kort en gepast gebed of gezang, op eerbiedige wijze ingericht, is niet in strijd met de wet. Door het bidden op zichzelf toch wordt niet in strijd met art. 33 al. 2” (thans art. 42) „gehandeld; dat artikel wordt eerst dan geschonden, wanneer de bewoordingen van het gebed den eerbied voor de godsdienstige begrippen van andersdenkenden krenken. Een „gepast gezang” is zeker niet in strijd met de wet”.

Voorts citeeren beide genoemde heeren in hun commentaar terzake o. m. het volgende:

„Een gebod, om de schoolweek te openen en te sluiten met een gepast gebed, is niet strijdig met art. 35 der onderwijswet, omdat een gebed op zichzelf niet krenkend kan zijn voor iemands godsdienstige begrippen. Dit was ook de zienswijze van den Minister van Binnenlandsche Zaken in diens missive van 9 Jan. 1884 (Hubrecht, Wet op het Lager Onderwijs, aantekening 321).

„Eene bepaling als hier bedoeld kan zoowel in de onderwijsverordening als in de instructie van het onderwijzend personeel opgenomen worden (*De Gemeentestem* No. 3267, 9 Mei 1914)”.

In het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1908 leest men:

Ook waren er eenige leden, die vroegen, of niet menigmaal in naam van het neutraliteitsbeginsel eischen worden gesteld, welke toch inderdaad niet uit dat beginsel voortvloeien en welke aan de openbare school ernstig afbreuk doen. Zoo werden enkele gevallen medegedeeld, waarin, tot merkelijke schade van het bezoek van de openbare school, bijzondere scholen waren gesticht, nadat de schoolopziener, zonder dat een enkele klacht hem daartoe aanleiding scheen te hebben gegeven, den openbaren onderwijzer had verboden in de school te bidden en bijbelsche geschiedenis te onderwijzen, zooals deze tot dusver in overeenstemming met de wenschen van de bevolking der betrokken gemeente had gedaan.

In de Memorie van Antwoord, werd daarop door Minister Rink geantwoord:

Het woord „neutraliteit” komt in de wet tot regeling van het lager onderwijs niet voor. Het geven van godsdienstonderwijs is overgelaten aan de godsdienstleeraren, terwijl de onderwijzer zich heeft te onthouden van iets te leeren, of toe te laten, wat strijdig is met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden. Hierdoor wordt niet uitgesloten het onderwijs in bijbelsche geschiedenis als onderdeel van de geschiedenis of het doen van verhalen uit de bijbelsche geschiedenis en evenmin het uitspreken van een gebed, wanneer een en ander kan geschieden zonder te kort te doen aan den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden. In dat geval heeft dan ook, naar de meening van ondergeteekende, een schoolopziener niet de bevoegdheid zulks te verbieden.

En Minister Heemskerk merkte in een debat in de Tweede Kamer (7 Dec. 1908) naar aanleiding van een quaestie in de gemeente Groot-Ammers — waar op de openbare school uit den Bijbel werd voorgelezen — o. a. het volgende op:

Nu zijn daarover talrijke beschouwingen, ontwikkeld door verschillende geachte sprekers, maar ik geloof verstandig te doen op die beschouwingen nu maar niet al te diep in te gaan. Alleen meen ik te mogen opmerken, dat ik het 't meest eens ben met de heeren De Waal Malefijt en Tydeman. De heer Tydeman zeide: het beste is, dat geen verklaring wordt afgelegd, dat de Minister eenvoudig de wet toepast zooals zij is, op de wijze, zooals te kennen is gegeven in de Memorie van Antwoord. De heer De Waal Malefijt zeide: houd u aan de wet; neem geen loupe, om nauwkeurig na te gaan of hier en daar in de openbare school iets is overgebleven, wat te veel naar den anderen kant wordt afgeweken. Doe er niet aan mede om te plaatsen een etiquette van Christelijkheid op de openbare school, en ook niet aan een poging om daaraan opzettelijk een ander karakter te geven. Ik geloof, dat ik verstandig doe mij daaraan te houden. (Hand. Ite Kamer 1908/09 p. 997).

Wij laten het bij deze citaten, die zonder veel moeite nog met verschillende andere zouden zijn te vermeerderen. Genoeg om te doen zien, dat, wanneer vaststaat, dat geen der ouders der schoolgaande kinderen aanmerking maakt op de handelwijze van het bedoelde schoolhoofd, er voor B. en W. geen aanleiding behoeft te zijn om dien onderwijzer te verbieden in school te bidden en te danken.

* * *

Wat uw derde vraag betreft nog het volgende.

Ons dunkt, dat de Raad zich gevoegelijk buiten deze aangelegenheid kan houden, tenzij de inspecteur het schoolhoofd voor ontslag voordraagt. Gebeurt dit laatste, dan zouden wij reeds in verband met het bovenstaande het verlenen van ontslag wegens overtreding van art. 42 der L.O.wet met beslistheid weigeren. En zulks nog te eerder, wijl art. 42 zelf een bijzonder middel aangeeft tegen den onderwijzer, die in strijd met dat artikel handelt, n.l. schorsing door de Kroon voor ten hoogste een jaar en bij herhaling der overtreding, voor onbepaalden tijd. Dit middel heeft als speciale maatregel o. i. den voorrang boven de algemeene maatregelen (schorsing en ontslag) van de artt. 37 en 38. En dus kan de Raad deze zaak overlaten aan het beleid van de Regeering.

Wordt het bedoelde schoolhoofd niet voor ontslag voorgedragen, dan kan de Raad zich buiten deze aangelegenheid houden, wijl noch het houden van toezicht op de onderwijzers, noch het opleggen van straf (met uitzondering van het verlenen van ontslag) tot zijne competentie behoort.

HET RELIGIEUS SOCIALISME VAN ONZEN TIJD

DOOR

MR. P. S. GERBRANDY.

Inleiding.

In het jaar 1917 verscheen van de hand van den heer H. J. Nieman een studie getiteld „Het Religieus Socialisme”. Deze schrijver behandelt in zijn boek niet slechts in het algemeen het religieus socialisme als religie en als wat hij noemt levensrichting, maar hij gaat ook speciaal in op het eigenaardige der drie groepen, die toentertijd organisatorisch de dragers waren van een religieus socialisme in Nederland: de Blijde-Wereld-groep, de Bond van Christen-Socialisten, het Religieus Socialistisch Verbond.

De heer Nieman was zeker bevoegd om over het religieuze socialisme te oordeelen, immers hij had zelf behoord tot den Bond van Christen-socialisten en had daarin met Enka (Mevrouw A. Tjaden—Van der Vlies) het belijdend Protestantsche deel vertegenwoordigd en hij had met onderscheidene vooraanstaande personen, die het religieus-socialisme buiten den kring der Christen-socialisten representeerden, in bevriende betrekking gestaan.

Het boek van den heer Nieman is goed gedocumenteerd. Juist deze documentatie maakt het mogelijk ook thans door de lezing van zijn geschrift een niet te aanvechtbare voorstelling van het religieus-socialisme te verwerven en het karakter van deze beweging en den aard der drie groepen, gelijk die in die dagen tezamen dat religieus-socialisme vormden, te doorgronden.

Ik druk mij voorzichtig uit, omdat b.v. een man als Ds. B. de Ligt, toen zelf lid van den Bond van Christen-Socialisten, thans op zich zelf staande, anarchist en bovenal antimilitarist, tegen de voorstelling van Nieman omtrent het religieus-socialisme is opgekomen in het vlugschrift, getiteld „H. J. Nieman en het religieus socialisme”. Niet geheel van elken grond ontbloot schijnt mij diens verwijt, dat Nieman iets te geforceerd heel de religie van het religieus socialisme dier dagen in Nederland onder wat hij noemt het aesthetisch-pantheïsme begrijpt. Nieman maakt zich van het feit, dat b.v. Enka tot de overtuigde socialisten behoorde (zij was tijdelijk uit den Bond van Christen-socialisten getreden en overgegaan naar de S.D.A.P. maar is in 1918, ook al weer

tijdelijk, in den Bond teruggekeerd) te gemakkelijk af: Enka heeft nimmer het Christendom, zooals de Heilige Schrift ons dat doet kennen, willen verloochenen, en nimmer haar geloof in God en in Jezus Christus Zijnen Zoon als Redder van zondaren prijsgegeven. Enka's streven om op eigen wijze, in eigen partij-vorming, den weg naar een socialistische toekomst te bewandelen, is, begrijpelijk door de zwenking naar links van den Bond van Christen-socialisten, wel wat te weinig onder het critisch oordeel van Nieman doorgegaan ¹). Vergeeflijk overigens voor iemand als dezen schrijver, die blijkbaar Enka's opvattingen gedurende jaren heeft gedeeld en dus genoodzaakt zou geweest zijn de verschijnselen van zijn eigen zieleleven te doorgronden!

Intusschen moge in het werk van Nieman wel hier en daar een zwakke plek zijn aan te wijzen, de hoofdstrekking, de kenschetsing en beoordeeling van het religieus-socialisme dier dagen, schijnt ons niet onjuist te zijn.

De conclusies van Nieman zijn als men ze kort tracht saam te vatten, de volgende.

Religieus is het religieus socialisme karakterloos en voert henen tot een godsdienst zonder God. Een gemeenschappelijk geestelijk bezit bestaat niet onder de religieuze socialisten; wel blijft voor allen het socialisme het doel, maar elk individu en elke groep streeft dat doel na uit eigen motieven; als levensrichting is het religieus socialisme geen eenheid; het is veelszins pantheïstisch gekleurd; de christelijke ethiek, voorzoover aanvaard, is van zijn levensbodem, het Christendom, losgescheurd. In de Blijde-Wereld-groep, waarin ook de pantheïstische trekken overwegen, is geen sprake van een eenheid van Christendom en socialisme, maar van socialisten, die desondanks Christenen willen blijven en hoogstens de enkele socialisten willen christianiseeren; een Christendom, dat de gansche materiele wereld aangrijpen wil, vertegenwoordigt deze groep allerminst. De Bond van Christen-Socialisten is geëindigd met in zijn beginselverklaring alle Christelijke dogmatiek uit te bannen en de apostolische geloofsbelijdenis over boord te werpen; hij heeft de deur geopend voor een godsdienstig anarchisme, waarin het pantheïsme den toon aangeeft en die Bond gaat meedrijven op den grooten stroom van het religieus socialisme, dat als levensrichting in het socialisme ziet de schoone plastiek eener nieuwe cultuur. Het Religieus Socialistisch Verbond ten slotte, dat beoogde vooral te zijn een volkomen vrije tribune voor alle religieuze socialisten, en saam te binden hen, die wel het socialisme maar niet het materialisme en de uitbanning van allen godsdienst begeerden, is zeer bont geschakeerd. Zeer sterk treedt naast een overwegend pantheïstische trek in dit verbond een denk- en gevoelsleven naar voren, dat bewust en voorgoed met het Christendom heeft afgerekend. Christelijk religieus mist de geheele beweging van het religieus socialisme een Christelijk karakter: het kent geen schuld voor God, bij hem is geen sprake van verzoening, het heeft verloren God als onzen Vader in de

Hemelen. Religieus-ethisch wijst in tegenstelling met het Christendom het religieus socialisme als de bron van onze maatschappelijke wanorde en ellende niet de zonde aan, ziet het voorbij, dat deze wereld God behoeft, Gods liefde in Jezus Christus noodig heeft, Christus noodig heeft en is het in zijn veroordeeling van het winstbejag, dat alleen in de rijken en in de kapitalisten veroordeeld wordt, eenzijdig. Christelijk-economisch schuift het alle ellende op den nek van het „kapitalisme”, van het privaat bezit en miskent, dat het groote probleem, dat alles beheerscht, geestelijk van aard is en culmineert in deze alles overwelvende vraag: hoe krijgt de mensch weer waarachtige vreugde in den arbeid, welke thans voor de millioenen door mechanisatie tot een troostelooze bitterheid en tot een bittere noodzakelijkheid is geworden? Het antwoord op die vraag is alleen te vinden bij het geopende en ledige graf van Jezus Christus; in den opgestanen Heiland, die de zonde der wereld in Zijn Kruis heeft weggenomen. Aldus in 1917 het oordeel van iemand, die zelf in het religieus socialisme gemeend had een *plaats te moeten innemen*.

De dragers van een religieus socialisme in Nederland zijn ook thans in hoofdzaak drie groepen, ten deele dezelfde nog als in 1917. Het Christen-Socialisme echter, toen vertegenwoordigd in den Bond van Christen-Socialisten, heeft geen eigen organisatie meer. Wij hebben thans te maken met de Blijde-Wereld-groep, het Religieus Socialistisch Verbond en de arbeidersgemeenschap der Woodbrookers.

Voordat wij in het kort het uitwendig bestand dezer groepen nader aanduiden, ga een enkele opmerking vooraf over het feit, dat blijkbaar belijdende Christenen, die voor een socialistische gemeenschap strijden, geen groepsvorming meer bezitten, waaruit valt af te leiden, dat het aantal van zulke belijders wel zeer is verminderd, daar een binnentreden in de rijen der andere religieus-socialistische groepen of een zich zonder meer geven aan de S.D.A.P. door dezulken, hoogst zelden voorkomt. Wij denken hierbij niet aan het uitbrengen van stem bij verkiezingen, maar aan het openlijk partij-kiezen, zooals b.v. Enka gedaan heeft. En wij beperken ons tot Nederland.

Het aanvaarden van het Christelijk geloof en het tevens partij kiezen voor het economisch ideaal van het socialisme heeft in Christelijke kringen in Nederland vrij algemeen als een geweldige inconsequentie gegolden. De woorden, die blijkens een mededeeling van Enka in één harer boekjes, Dr. A. KUYPER haar in een mondeling onderhoud toevoegde: „Kind, ge hebt uw Heer en Heiland verloochend”, zijn niet slechts gedachten van Dr. KUYPER maar gedachten, die het waardeeringsoordeel der geloovige Christenen over een verbinding van Christendom en economisch socialisme vertolken.

Welnu dat deze geweldige inconsequentie hoe langer hoe minder wordt begaan, daarvoor bestaat naast den immer blijvenden grond een speciale

reden, dié, toen NIEMAN zijn boek schreef, nauwelijks of in 't geheel niet aanwezig was. Het socialisme is uit het schemerdonker der negatie, uit het duister der ongelimiteerde kritiek, getreden in het licht. Daartoe hebben de communistische experimenten in Petrograd, München en Boedapest, die tot onderscheidend eigen optreden noopten, het hunne bijgedragen; daartoe heeft de feitelijke macht van socialistische partijen na den oorlog in verschillende landen, welke constructieve daden eischte, meegewerkt; daartoe heeft ook een veranderde geestesgesteldheid binnen socialistischen kring het hare gedaan. Zoo is bij leidende figuren onder de socialisten de gedachte gerijpt het socialisme langs lijnen van geleidelijkheid, aanvangend thans, door constructieve politiek te verwerkelijken. Dat zijn de socialisatie-ontwerpen, waarvan ook Nederland het auteursrecht bezit. Het socialisme is daarmee uit de sfeer van den strijd voor een weinig bekend maar daardoor juist te meer bemind ideaal, op den beganen grond der nuchtere werkelijkheid gekomen. Het rijk der gemeenschap, eenmaal als noodwendig gevolg van den noodwendigen klassenstrijd aangekondigd, werd nu een systeem van een productie, vervat in een concreet plan van de aaneengesloten partijgenooten, uit wier brein en uit wier gemoed, niet naar historische noodzakelijkheid maar krachtens doelbewust gemeenschapsstreven zooals dat nu eenmaal in hen leefde, dit concrete plan als best denkbare vorm van gemeenschap te voorschijn werd gebracht.

Het socialisme of liever het economisch ideaal van het socialisme liet zich dus bekijken. Natuurlijk van zijn beste kant.

In dat opzicht heeft de socialisatie een voorsprong boven het kapitalisme, dat er nu eenmaal is; de socialisatie is geen werkelijkheid — behalve in Rusland — maar een program. Intusschen die programma's, die socialisatie-projecten, lieten zich nu zien, zij zijn in Nederland, in Duitschland, in Oostenrijk, min of meer in Engeland den volke vertoond. En nu was er een merkwaardige reactie. Die plannen hebben geen menschenziel in verrukking kunnen brengen. Voor het ongekende ideaal is hartstocht en bezieling geweest, voor het concrete economisch plan nimmer, ook niet bij socialisten.²⁾

Sterker nog, die geprojecteerde gemeenschapsproductie, niet ten onrechte de militarisatie van den arbeid genoemd, heeft waarachtig sociaal voelende naturen doen huiveren, omdat ze de geestelijke, de juridische, de economische vrijheid van ons geslacht bedreigde met een ondragelijke opperheerschappij der knappe koppen, omdat ze in plaats van verhooging der welvaart verlagings van aller levenspeil deed vreezen en de verzorging der toekomst in gevaar bracht. Het economisch ideaal van het socialisme, eenmaal begeerd met al den hartstocht eener jonge opbruisende beweging, verloor in enkele jaren het aureool, waarmee geheel een menschengeslacht het had omgeven.

Door deze concretizeering van het economisch socialisme is uit de overleggingen van het geloovige Christen-hart verdwenen de voorstelling,

dat het gemeenschapsideaal van het socialisme in zichzelf wel begeerenswaard zou zijn als men slechts met altruïstische of, sterker nog, met niet zondige mensen te doen had en is dieper in dat hart gegrift de waarheid, dat een kwade boom geen goede vruchten voortbrengt.

Hoe ernstig en hoe menschelijk goed bedoeld het ontwerpen der socialistische productie ook geweest moge zijn, de ontwerpers zelf hebben niet alleen de bergen van moeilijkheid, die oprijzen als het er om gaat de geestesgesteldheid van een volk radicaal te wijzigen, niet gezien, maar ook het waarachtig dorsten van het menschenhart naar gemeenschap in den arbeid niet gepeild. Dat hebben dieper voelende naturen in de socialistische rijen reeds erkend. En dat alles heeft de geloovige christen wel bovenmate schuw gemaakt om voor het eerst of bij hernieuwing de socialistische productie, losgemaakt van haar voedingsbodem, de socialistische levensbeschouwing, als eisch van Christelijke ethiek aan te prijzen. En dat is mede een reden, waarom er voor een streven als eenmaal in den Bond van Christen-socialisten aanvankelijk aanwezig was, weinig werfkracht meer bestaat.

I.

Zoo resten dan als dragers van het religieus socialisme in Nederland voor dezen tijd: de Blijde-Wereld-groep, het Religieus Socialistisch Verbond en de arbeidersgemeenschap der Woodbrookers, groepen die niet zonder meer naast elkaar staan, maar voor een deel door dezelfde personen vertegenwoordigd worden.⁵⁾

De Blijde-Wereld-groep is geen eigenlijke organisatie. Wat de mannen en vrouwen van deze groep samenbindt, is in hoofdzaak het weekblad *De Blijde Wereld*, waarvan het eerste nummer is verschenen op 31 October 1902. Daarnaast zijn vanaf 1906 Blijde Werelddagen georganiseerd in Friesland te Leeuwarden en ook te Heerenveen.

De ondertitel van het weekblad *De Blijde Wereld* luidt: Christen-Socialistisch Weekblad. Op de titelpagina staan de woorden uit Psalm 24: „de aarde is des Heeren, mitsgaders hare volheid”. In het eerste nummer wordt het streven van dit blad o. m. als volgt aangegeven: „Ook wij willen arbeiden aan de komst van een blijde wereld. Om den weg te effenen stellen wij ons in dienst van de twee groote machten van onzen tijd, Christendom en Socialisme. Zij zijn ons de ware gidsen.” En verder heet het: „En met de mogelijkheid, er toe bij te dragen, dat de twee groote machten van onzen tijd, christendom en socialisme, niet meer vijandig tegenover elkaar staan, doch samen als broeders opmarcheeren naar den nieuwen tijd, is tevens de wenschelijkheid van deze uitgave aangetoond.”

De Blijde Werelddagen zijn samenkomsten, welke met een godsdienst-oefening aanvangen, terwijl vervolgens bepaalde onderwerpen worden ingeleid.

De leiding dezer groep rust in handen van moderne predikanten, waarvan velen in Friesland hebben gestaan. De eerste redacteuren waren de moderne predikanten BAKKER, WINKEL en BRUINS, mannen, die zich openlijk bij de S.D.A.P. aansloten en die reeds in hun studententijd te *Leiden* onder den indruk waren gekomen van de ellende der fabrieksbevolking en reeds toen neiging hebben gevoeld om waardeerend te staan tegenover het socialisme.

Het blad heeft over allerlei onderwerpen geschreven van economischen aard, over litteratuur, geschiedenis, theologie, enz. De verhouding tusschen Christendom en socialisme is een thema dat herhaaldelijk besproken wordt.

BANNING oordeelde in 1925, dat de bloeitijd van de Blijde-Wereld-groep voorbij was. Hij wijst daartoe op het verminderde bezoek der Blijde-Werelddagen en tracht de oorzaken van achteruitgang te benaderen door op twee zaken te wijzen:

1. Of het liberale Christendom van de Blijde Wereld de religie van het proletariaat kan zijn valt te betwijfelen.

2. De godsdienstige beschouwingen der Blijde Wereld missen, daar het deze groep aan goede theoretici mangelt, de wetenschappelijke eenheid, welke in staat is de vragen zooals die na den oorlog door maatschappij, moraal en religie gesteld worden, van uit één centraal gezichtspunt te beantwoorden.

De tweede groepeerings in het religieus socialisme dateert van 1912, toen het Religieus Socialistisch Verbond werd opgericht (R.S.V.) met het doel de geestelijke eenheid tot stand te brengen tusschen allen, die de socialisatie der productie en verdeeling nastreven en naar wier overtuiging het socialisme behalve een materieele ook een ideëele roeping heeft.

Gedurende 2 jaar is uit dezen kring het maandblad *De Samenwerking* uitgegaan. BANNING geeft te kennen, dat dit Verbond wel moest bezwijken aan de bonte verscheidenheid van meeningen, welke blijkens genoemd maandblad in deze groep aan den dag traden. Dit is trouwens niet te verwonderen, als men bedenkt, dat het Verbond en zijn blad vooral beoogden te zijn een vrije tribune voor allen, die wel socialistisch gezind maar daarom nog niet materialist of Marxist wilden heeten.

In 1915 is uit dezen kring een nieuw Religieus Socialistisch Verbond (R.S.V.) geboren. De heer S. HOFSTRA zegt van dit Verbond in zijn artikel „De Nieuwere religieuze bewegingen van onzen tijd” het volgende:

„Uit een kring van theosophische sociaal-democraten, die, georganiseerd in een „Socialistisch Verbond”, van 1912—1914 drukbezochte religieus-socialistische lezingen deed houden, ontstond in 1915 het Religieus Socialistisch Verbond. Deze organisatie heeft zich, ondanks allerlei meningsverschillen onder hare leden (b.v. over dienstweigeringsverhouding tot de S.D.A.P.) staande kunnen houden. Haar werkzaamheid

bestaat voornamelijk in 't beleggen van bijeenkomsten, gehouden op Zondag. Sprekers, veelal predikanten, zoowel als aanhangers behooren tot velerlei religieuze en politieke richtingen, al zijn vrijzinnigen en sociaal-democraten in de meerderheid. Plaatselijke verhoudingen zijn ook van invloed, zoo is de afdeling Rotterdam in meerderheid communistisch. Deze bonte samenstelling werkt natuurlijk belemmerend op de activiteit. In 1925 telde deze organisatie 18 afdelingen met gezamenlijk 668 leden (Amsterdam 129, Den Haag 68, Rotterdam 78, Leeuwarden 119 leden). De meeste afdelingen beleggen bijeenkomsten (alleen de afdeling Amsterdam iedere week, op hare bijeenkomsten komen gemiddeld ongeveer 100 bezoekers, in Den Haag 60, in Rotterdam slechts 10 à 20)."

„Het Verbond,” aldus drukte het weekblad *De Blijde Wereld* het in 1915 uit, „moet de hoofdbedding worden, waarin de verschillende religieus-socialistische stroomingen in ons land als zijtakken elkaar ontmoeten: iedere tak behoudt zijn eigen richting en loop en is ook weer een riviertje op zich zelf.”

De heer BANNING, die zelf lid is van het Verbond en wel in de Zondagmorgenbijeenkomsten optreedt, schrijft, dat hij in de ontwikkelingsmogelijkheden van het Verbond op den tegenwoordigen grondslag geen vertrouwen heeft.

Het streven van het Verbond kan het best aangegeven worden met deze woorden uit de statuten: Het Verbond ziet in de verwerkelijking van het socialisme een voorwaarde voor den bloei van het religieuze leven der gansche menschheid en bovendien in den groei van een religieuze geest een belangrijk middel om de arbeidende klasse voor haar historische roeping geestelijk paraat te maken” (BANNING, *der religiöse Sozialismus in Holland*, pag. 241).

Een maandblad heeft het Verbond thans niet.

Een voorstel van 1926 van het Hoofdbestuur om tot opheffing van het Verbond over te gaan, werd teruggenomen.

Ik kom thans tot de jongste groepeerings: de arbeidersgemeenschap der Woodbrookers.

Woodbrooke is een buitenplaats niet ver van Birmingham in Engeland. Aldaar is in 1903 een inrichting gesticht voor onderwijs in godsdienstige en maatschappelijke vragen. Deze inrichting ging uit van Kwakers. Ook uit Nederland zijn er geweest, die de daar gehouden cursussen hebben bezocht. Van enkele dezer bezoekers is naderhand het initiatief uitgegaan tot stichting van een vereeniging van Oud-Woodbrookers. Deze Vereeniging is een zelfstandige Nederlandsche kring geworden, die haar leden langzamerhand voor verreweg het grootste deel ziet bestaan uit personen, die nimmer Woodbrooke hebben gezien, maar wier streven het is, om door onderlinge bespreking, door middel van samenkomsten en cursussen, vanaf 1910 (eerst te Lunteren, later te Barchem) een godsdienstige ge-

meenschapsband te vormen tusschen personen van verschillende richtingen.

Het schijnt, dat aan deze beweging ook nog deelnemen personen van rechtzinnige richting.

Deze Vereeniging nu van Woodbrookers, die ook verschillende geschriften en geschriftjes uitgeeft, laat ten deele binnen het kader der hoofdvereeniging toe het vormen van eigen kringen, welke een eigen streven vertolken, maar die toch als uiting en in zekeren zin als onderdeel der Vereeniging van Woodbrookers blijven gelden.

Zulk een zelfstandige kring vormt de „Arbeidersgemeenschap der Woodbrookers”, welke zich speciaal ten doel stelt die godsdienstige en zedelijke vraagstukken te behandelen, welke verband houden met de arbeidersbeweging. Uitgesproken sociaal-democraat is deze kring niet, maar wel hebben sociaal-democraten m. i. de leiding en in elk geval vormen zij de meerderheid. Overigens worden niet alleen alle socialistische richtingen, maar ook personen, die niet uitgesproken socialistisch zijn, toegelaten.

Wanneer men de activiteit der drie groepen, de Blijde Wereld, het religieus socialistisch Verbond en deze arbeidersgemeenschap der Woodbrookers vergelijkt, dan ontwikkelt naar onze meening deze laatste verreweg de meeste kracht.

De arbeidersgemeenschap der Woodbrookers werkt in hoofdzaak op tweeërlei wijze. Zij houdt cursussen te Barchem in Gelderland en beschikt daartoe over het terrein, het Vereenigingsgebouw en de slaaphuisjes der Vereeniging van Woodbrookers, zoodat de cursisten gedurende eenige dagen ongestoord met elkander kunnen samen zijn. Deze wijze van contact zoeken en leiding geven herinnert in den vorm aan die welke binnen den kring van positieve geloovigen b.v. voorkomt bij de Nederlandsche Christen Studenten-Vereeniging en de Gereformeerde Studenten-Beweging, welke ook op deze wijze cursussen en congressen organiseren.

De tweede werkwijze is het uitgeven van bepaalde geschriften, die met godsdienst en socialisme, met ethiek en arbeidersbeweging, verband houden. Onder de rubriek „Religieus Socialistische Vragen” zijn o. m. verschenen:

W. BANNING: „De Religieuze Vraag” 1924.

H. A. BRINKHORST: „Maatschappelijke en Geestelijke Krachten” 1924.

J. JAC. THOMSON: „Elementen eener Socialistische Cultuur” 1925.

Dr. K. F. PROOST: „Socialistische Kunst” 1925.

Dr. H. A. WEERSMA: „Sociale Ontwikkeling” 1925.

Dr. H. T. DE GRAAF: „Karl Marx en het Marxisme” 1925.

Dr. M. C. VAN MOURIK BROEKMAN: „Het karakter der Massa” 1926.

Daarnaast zijn nog verschillende andere geschriftjes verschenen. In een klein boekje „Ons Werk” is door Ds. W. BANNING een uiteenzetting van het streven der Arbeidersgemeenschap gegeven.⁶⁾

Wanneer wij straks nader het eigenlijke der religieus-socialistische

beweging trachten te benaderen en te beoordeelen, baseeren wij ons naast de voordrachten van het religieus socialistisch congres te Amsterdam op 1 en 2 October 1927 gehouden, vooral op deze geschriften.

Van den omvang der cursussen vermeldt de heer HOFSTRA in zijn artikel „De nieuwere religieuze bewegingen in ons land” het volgende:

„De belangstelling voor de cursussen groeit: de eerste in 1920 telde 43 deelnemers, in 1926 werden er reeds 6 gehouden met gezamenlijk 317 deelnemers (zie onderstaande tabel). De handarbeiders zijn op deze bijeenkomsten echter nog zeer in de minderheid.

Cursussen der Arbeidersgemeenschap.

	1920	1921	1922	1923	1924	1925
Aant. cursussen	1	2	3	4	4	5
Aant. deelnemers	43	88	144	222	267	333
Mannen en Vr.	30 en 13	45 en 43	64 en 80	90 en 132	114 en 153	137 en 196

Beroep der bezoekers.

	Juli 1921	Juli 1923	Sept. 1923	Juli 1924
Handarbeiders	16	11	18	15
Kantoorpersoneel	12	10	12	9
Ambtenaren	6	6	6	8
Intellectueelen	20	17	13	7
Huish. werk	12	18	18	13

Aan het einde van onze korte mededeelingen omtrent den uitwendigen vorm van het religieus socialisme, vermelden wij hier nog het oordeel van den heer S. HOFSTRA, hetwelk als volgt luidt:

„Aan het slot van dit overzicht der verschillende religieus socialistische groepen, valt het volgende op te merken:

1. Quantitatief zijn ze zwak. 2. Zij vormen geen geestelijke eenheid, een theoretische gefundeerde religieus-socialistische wereldbeschouwing ontbreekt. De aanhangers, hoewel in meerderheid modern godsdienstigen, behooren tot verschillende religieuze richtingen. 3. Wel kan worden gesproken van een religieus-socialistische sfeer, waarvan kenmerken zijn: de nadruk wordt gelegd op de zedelijke en kultureele roeping van het socialisme en op de innerlijke vernieuwing van den mensch. Men ziet het als taak om, waar partij en vakbeweging op politiek en economisch gebied werkzaam zijn, vooral aan de geestelijke vorming der socialisten te arbeiden. Daarnaast wordt aan wetenschappelijke zekerheid van het socialisme minder waarde gehecht. Een eschatologische stemming, 't gevoel van mede te werken aan een toekomstrijk. Verder een begin van religieuze symboliek, zich b.v. uitend in wijdings-avonden, in groote steden, o. a. met Kerstmis en 1 Mei-dag gehouden. 4. In politiek opzicht behooren de meeste aanhangers tot de S.D.A.P. (de Bond van rel.

anarcho-communisten moet natuurlijk worden uitgezonderd). Voor de veranderde houding in socialistische kringen wijzen wij in dit verband nog op het feit, dat de soc. dem. Kamerleden ALBERDA, CRAMER, DROP, GERHARD sprekers bij „De Arbeidersgemeenschap” zijn, voorts dat het „Instituut voor Arbeidersontwikkeling” ook lezingen met religieuze onderwerpen doet houden. Mogelijk is echter ook dat deze verandering alleen diepgaand is bij enkele personen. De religieus-socialistische beweging, hoewel in de laatste jaren aan invloed winnend, beroert in 't geheel niet de groote massa. Hiervoor zou zij waarschijnlijk ook andere middelen moeten aanwenden. De wensch van enkele leiders, dat de arbeidersmassa in de kerken zal komen, zal wel onvervuld blijven. Daarvoor zijn de arbeiders, vooral in de groote steden, te onverschillig voor de kerken geworden.” 7)

Een streven om een zekere eenheid, ook naar den vorm, in het religieus socialisme in Nederland te brengen, kwam tot uitdrukking in het genoemde Religieus Socialistisch Congres, hetwelk op 1 en 2 October 1927 te Amsterdam werd gehouden. Dit Congres ging uit van de drie groepen, die wij hierboven behandelden. Het openingswoord op dit congres werd gesproken door Mr. M. J. A. MOLTZER. Ds. W. BANNING sprak over „Van strijd en Vertrouwen” (de arbeidersbeweging), Ds. A. VAN DER HEIDE over „Plaats en Taak van het Religieus Socialisme in ons land”, G. VAN VEEN over „De sociale beteekenis der persoonlijkheid” en Ds. G. HORREUS DE HAAS over „De oude en de nieuwe religie”.

Het congres, dat voorafgegaan werd door een wijdingssamenkomst in het gebouw der Vrije Gemeente, werd door meer dan 600 personen bijgewoond en had een vlot verloop.

In elk geval blijkt, dat de religieus socialistische beweging ook in Nederland niet zonder invloed is in de worsteling der geesten.

II.

Zowel wanneer men let op de leidende personen alsook wanneer men leest de geschriften, die in Nederland in dezen tijd van het religieus socialisme uitgaan, is het duidelijk, dat we te doen hebben met een streven, dat Gods Bizondere Openbaring verwerpt, den Bijbel niet als het Woord Gods voor heel het leven aanvaardt, alle heilsfeiten loochent, inderdaad geen lettergreep van ons algemeen Christelijk geloof, zoals dat is beleden door de kerk van Christus in de Apostolische Belijdenis, meer onderschrijft, en Hem, die het Middelpunt is van het Christendom, Jezus Christus, als Zoon van God niet eert. Wij komen hierop straks terug, wanneer wij dit streven nader beoordeelen; maar het is reeds dadelijk bij den aanvang noodig zich deze overtuiging eigen te maken, dat het religieus socialisme, gelijk dat zich in de laatste jaren in Nederland vooral openbaart, een streven is van mannen, die na een principi-

eele breuk met het historisch Christendom, met eigen hoofd en hart en hand een nieuwe religie willen opbouwen, wier tehuis een socialistische gemeenschap zal zijn.

Zeker, Enka treedt in de Zondagmorgenbijeenkomsten van het R. S. V. wel op, maar wat in de laatste jaren door mannen als BANNING en PROOST en THOMSON en HORREUS DE HAAS en vele anderen ten beste gegeven wordt, draagt zoo onmiskenbaar het stempel van het willen gaan van een volslagen eigen weg, dat het ongeoorloofd is om zichzelf ook maar een oogenblik door het gebruik van bekende woorden uit den Bijbel, van zinnen uit Christelijke belijdenissen of door het noemen van namen als Jezus Christus of het aanhalen van feiten als kruisiging en opstanding, in den waan te brengen, dat er een gelijke verhouding zou bestaan tusschen religieus socialisme en Calvinisme als tusschen Calvinisme en Katholicisme; dat hier sprake zou zijn van een poging tot reformatie op den grondslag van het zuivere oorspronkelijke Christendom der apostelen en der eerste gemeenten. Het is verre van daar. Wij hebben te doen met volslagen bijbelongelovigen, met socialisten, die weliswaar zeer veel in de Christelijke ethiek waardeeren, maar die toch zelf als wegbereiders een socialistische cultuur een nieuwen, geheel eigendomme-lijken godsdienst zoeken te formeeren of meenen te bezitten.

Is het mogelijk dit streven min of meer saam te vatten? Wij zullen trachten het te doen.

Het religieus socialisme zegt, als wij zijn tolken (de mannen van het congres van 1927 en de arbeidersgemeenschap der Woodbrookers vooral) goed begrijpen, o. i. het volgende:

Het socialisme heeft te lang gelegen onder den ban van het Marxistisch materialisme. Ook toen het onder dien ban lag, heeft het desondanks vertolkt een zedelijk ideaal: de vrijmaking van het proletariaat en de realisering van een productie in bewuste gemeenschap. Maar onder dien ban is de vrije menselijke persoonlijkheid en met haar de waardeering naar normen en ethische maatstaven in het gedrang gekomen. Het is dure plicht het socialisme van dien ban te verlossen en de socialistische gemeenschap te prediken als een bewust zedelijk ideaal van vrije socialistische menschen. Onder den ban van het materialisme komt het menselijke in den mensch niet tot zijn recht. Onder dien ban vervlakt en veruitwendigt ook de gemeenschapsidee. Ware gemeenschap is alleen bereikbaar, als het den mensch als volle mensch tot zijn recht laat komen. Die volle mensch is meer dan materie, hij is persoonlijkheid, hij is een zedelijk wezen en op den bodem van zijn hart en leven ligt de kiem van dat allerpersoonlijkste: de religie. Alleen als dat geestelijke en zedelijke in den mensch een plaats krijgt ook in het gemeenschapsleven der menschen, kan er sprake zijn van een rijk van ware menselijke gemeenschap, die de schatten der cultuur in ethiek, in kunst, in arbeid, in religie, schatten doet zijn voor alle menschen. Onder erkenning, dat

in den strijd van het proletariaat tegen de heerschende kaste onze plaats was en is bij de onderdrukten tegen de onderdrukkers; onder partij kiezen voor de moderne arbeidersbeweging, willen wij, aldus de religieus socialisten, den strijd voor een socialistische gemeenschap verdiepen en willen wij werkzaam zijn voor het vormen van een levensopvatting, die de komst van het rijk van ware gemeenschap ziet, niet als historisch materialistisch noodwendig maar als verwerkelijking van een zedelijk ideaal; willen wij grondslagen leggen voor een levensbeschouwing, die natuur, maatschappij, zedelijkheid en godsdienst onder één centraal gezichtspunt brengt en aldus werken voor een religie, die de oude religie en het oude Christendom in den vorm van Katholicisme, Calvinisme en zelfs liberaal Christendom vervangt en de nieuwe religie kan zijn in het socialistisch rijk der toekomst.

Aldus is, naar wij meenen (zonder dit streven dadelijk als vroeger NIEMAN onder een wijsgeerig of godsdienstig pantheïsme onder te brengen) de gedachtengang van het jongste religieus socialisme. Door zijn streven op deze wijze in onze eigen woorden uit te drukken, meenen wij daaraan volle recht te doen wedervaren. Breken met het Marxisme (historisch materialisme), pleiten voor het socialisme als een zedelijk ideaal, zoeken naar een levensopvatting, waarin voor ethiek en religie, die bronnen van levenskracht, een eigen plaats toekomt, ja voor een levensopvatting, die op religie rust, sterker nog, uit het beginsel der religie opkomt, dat zijn de wezensmerken van het religieus socialisme.

Enkele aanhalingen mogen volstaan om te bewijzen, dat wij niet geheel en al den plank mislaan.

„Evenwel, wil inderdaad uit het socialisme naar voren breken de kracht tot nieuw geestelijk leven, tot verjonging der cultuur, dan zal het afstand hebben te doen van het Marxistische dogma, dan zal het zich in dienst hebben te stellen van het uit onze religie voortspruitend zedelijk ideaal, niet als middel maar als doel. Op het klassebelang, dat heeft DE MAN wel duidelijk in zijn boek over het socialisme aangetoond, is geen socialistische samenleving te bouwen.” (Mr. M. J. A. Moltzer in zijn Openingswoord op het religieus socialistisch congres, pag. 11).

„Wanneer wij vragen: Wat leeft als diepste, bezielende, scheppende kracht in onze arbeidersbeweging, dan zeg ik: niet enig maatschappelijk inzicht, niet enige wetenschappelijke theorie, maar een zedelijk ideaal. Wetenschap zal ons niet verder voeren dan tot een erkennen van wat is, en als zij ons deze kennis bijbrengt, heeft zij voortreffelijk werk verricht, ook voor de toekomst; maar in ons socialisties strijden spreken wij ook uit wat behoort te zijn, leeft een ideaal, en dat gaat omdat het ideaal is, boven de werkelijkheid van wat is uit. Een ideaal wordt nooit uit wetenschap geboren (al wordt het er wel door versterkt); het wordt geboren uit dat onuitsprekbare wonder van het mens-zijn, waarvoor wij ge-

bruiken woorden als geweten, zedelik-moeten, roeping, e. d. Het is de grootheid van het socialisme, dat het zich in de strijd onzer dagen werpt met zedelijke eisen en idealen, en hoe meer het bewust terug durft grijpen op wat in alle tijden als eeuwige eis en ideaal gold, des te sterker zal het staan — het is de grootheid van het socialisme dat het spreken durft van maatschappelijke gerechtigheid, van het recht der mensenziel, van wereldvrede en broederschap", (Ds. W. Banning „Van strijd en vertrouwen", pag. 17 en 18).

„De eigen visie die wij hebben is niet die van miskenning of onderschatting van de economische ontwikkeling, maar is een andere. Het is allereerst deze, dat wij in wijder en dieper verband de socialistische beweging zien.

Wat bedoel ik daarmee?

Dit: voor mij is de socialistische arbeidersbeweging een fase van een evolutionair proces dat voor onze kennis aanving met de wording van onze aarde en dat, zoover wij vermoeden kunnen, niet zal eindigen, een evolutionair proces, dat nog iets anders en iets meer is dan een vernuftig en als ge wilt een verheven spel van natuur en economische krachten, dat een zin heeft, een innerlijken zin, dezen zin, dat het de zelfopenbaring, zelfontvouwing is van de Idee, de voortgaande schepping Gods, die zijn Koninkrijk op aarde wil bouwen, zijn plan wil volvoeren, zijn Idee wil realiseeren. Die telkens weer de voorwaarden scheidt, doet groeien, waaronder de ontplooiing van de schepping kan plaats vinden wat wij in ons onverstand dikwijls materialistisch hebben trachten te verklaren", (Ds. A. v. d. Heide „Plaats en Taak van het Rel. Socialisme", pag. 42 en 43).

„De eenzijdige waardeering van den mensch als sociaal wezen gaf voet aan het optimisme, dat deze mensch viel om te bouwen tot een hooger type, door middel van een hooger type van samenleving.

Wij willen als onze meening nu al zeggen, dat zij, die de vorming van den nieuwen mensch zoo eenvoudig zien, als de historisch materialisten haar zien, erg bedrogen zullen uitkomen — maar wij willen toch niet nalaten het Marxisme dank te zeggen, dat 't ons verlost heeft van de nachtmerrie van het oude geloofspessimisme, dat op den socialen vooruitgang zoo remmend heeft gewerkt.

Inderdaad het zou snoode ondankbaarheid zijn, als wij, ook als rel. soc., Marx niet zéér erkentelijk waren, voor het vele, dat hij ons heeft geleerd en ook hiervoor, dat hij het proletariaat ook in psychischen zin weer lucht heeft verschaft, waar levensverneinende religie als medeplichtige van een moordend kapitalisme het bijna den adem had afgesneden.

Maar dat neemt niet weg, dat wij aan het Marxisme het laatste woord niet kunnen laten". (G. van Veen „De sociale beteekenis der persoonlijkheid", pag. 64 en 65).

„Dus moet het bij de stelling blijven: er is een oude religie, of beter: er zijn geloofsvoorstellingen en dogmatische formuleringen die niet houdbaar zijn en die vervangen moeten worden door andere”. (Ds. G. Horreus de Haas „De oude en de nieuwe religie”, pag. 80 en 81).

„Het Christendom is nog niet voorbij. Het komt nog. Het komt altijd weer. Maar het is geen leersysteem, geen dogmatiek, geen kerk en geen richting, zooals die zich onder ons handhaven. Het is de overweldigende werkelijkheid der eeuwige levenskrachten, die hier en ginds menschen verteert voor wie in den Christus het alles omwentelende Godswonder openbaar werd. En het is misschien goed om met deze dingen niet te schuchter te zijn. Zeker is allerlei misverstand mogelijk, omdat velen in hun ooren nog den valschen klank eener onzuivere stichtelijkheid dragen, maar ook is dit waar, dat tal van menschen open staan, moe dikwijls van veel geestelijk zwerven, om dat aan te nemen waarnaar zij toch diep in zich een hunkering meedroegen als moest het een zaligheid inhouden, maar wat zij nimmer konden liefhebben omdat zijn geest verwrongen en verwereldsch was.

Er zullen er zijn voor wie het oogenblik komt, waarop hun volkomen duidelijk is, dat waarachtige socialistische cultuur slechts op zal wassen uit het heilig geheim der goddelijke Kiem in het wondere Evangelie”. (J. Jac. Thomson „Elementen eener socialistische cultuur”, pag. 60 en 61).

„Religie wil gemeenschap en gemeenschap uit zich in verering.

Wat wij dan in het zoekende heden kunnen doen?

Wij willen ons werpen midden in de sociale worsteling onzer dagen, de strijd voeren tegen de oude wereld met haar aanbidding van kapitaal, dwang en geweld; strijd voeren tegen een ontaarde beschaving.

En in die strijd dienen het ideaal van de heilige goddelijke waarde van mens en gemeenschap, die hun grond vinden in het eeuwige Waardescheppend leven.

Maar dan ook, en dat is niet het minste:

in de diepte van onze persoonlijkheid arbeiden aan het onzichtbare heilige Rijk; onze wil omwenden van het zelfzoekende en richten op de hoogste onvergankelijke waarde, knielen waar het onuitspreekbaar Mysterie in het zwijgen der ziel z'n goddelijk aangezicht toont; danken waar de rijkdom van het waarde-scheppend leven, God, in ons innerlik heiligdom Zijn genade openspreidt.” (Ds. W. BANNING, „De religieuze vraag”, pag. 67 en 68).

„Ook wij weten dat wij leven in een wereld waarin het wonder is, het eeuwige geheimenis dat woont in de sterren en dat fluistert in den avondwind en in de stilte van uwe eigene menschenziel, ook wij weten dat door het disharmonische, verschrikkelijke en tragische heen in de wereld zich het waardevolle openbaart en handhaaft, door een eeuwig

beginsel van behoud van waarde gedragen; ook wij weten bovenal, dat wij dat waardevolle hebben te zoeken en te dienen in eene heilige gehoorzaamheid en in een innerlijke overgave, gehoorzaamheid en overgave aan wat wij kennen als de oorsprong en de voleinding van alle goed. Dat weten wij, dat is het leven: het weten van oneindigheid, van eeuwigheid, van heiligheid, het hoogste Goed te zoeken met alle kracht van gedachten en van wil, de wereld en al vast ons eigen wezen te zien als van geesteslicht doorstraald, te gevoelen dat wij geroepen worden tot den dienst van een groot en eeuwig wereldwerk, ons gedragen te weten door het wereldstreven naar een hooger werelddoel, en dus van binnen ook al de spanningen en uitvloeiingen te kennen van grootheid en kleinheid, van val en opstanding, van schuld en verlossing, van verheerlijking, van dank en van dienst. Maar dat is dan immers ook wat religie mag heeten, moet heeten: dat is wat men terecht de religie van de modernen noemde, met trekken als van dien Goethe van zoo pas, of van Tolstoi's innerlijk Christendom, van Ibsens wilsspanning op het Absolute gericht, van Zola's kreet om waarheid en sociale gerechtigheid, of van Nietzsche's eeuwigheidszin en zijn ja-zeggen, ook tot het harde en afgrondelijke leven. Dat mag eene moderne, eene nieuwe religie heeten, eene religie die ons wil doen drinken uit de diepe eeuwigheidsbronnen van het leven en van de waarheid; die ons brengen wil in de stilte waar de lamp brandt van het heilige en onuitsprekelijke; die ook wel verre van de conservatieve en reactionaire in den verkeerden zin, de hervormde en voorstuwende kracht wil zijn, die ons met de machtige middelen van een moderne tijd wil doen worstelen om hoogere en hoogste gemeenschapsidealen van gerechtigheid, vrede en menselijkheid. Realistisch van aard, omdat zij wáár wil zijn, maar daarom het hoogste idealisme tegelijk, in harmonisch verband met alle wetenschap, kunst, en zedelijk streven en voor dat alles grond en bronwel ook, eenheidsleven en eeuwigheidsleven midden in den tijd, zóó wil deze nieuwe religie nog altijd den mensch vervullen met de hoogste bewustheid, met de kracht van dat drievoudige: geloof, en hoop, en liefde." (Ds. G. Horreus de Haas" De oude en de nieuwe religie", pag. 83 en 84).

„Daarom blijft het Christendom een diepe waarheid bevatten, vooral voor strijdende menschen en klassen. Het komt natuurlijk niet met een wijsbegeerte der geschiedenis, evenmin als met een natuurwetenschappelijke verklaring over het ontstaan der schepping. Maar het werpt in het mensheidsleven de alles-opeisende en alles-doorstralende werkelijkheid van het Koninkrijk Gods, dat als hoogste, als volstreckte Waarheid en Waarde alle leven richting geeft. Wanneer alle oud-Christelijke dogmatiek zal zijn verdwenen, zal deze kerngedachte, als uitdrukking van bestemming en roeping van mens en mensheid nog haar macht uitoefenen. Zij brengt in de geschiedenis dramatische spanning en hevige bewogenheid, zij wekt in de harten der enkelingen hartstochtelijke toewijding

en rotsvast vertrouwen: het leven is uit de Eeuwige Geest en tot Zijn verheerliking, en wij mensen zijn de uitverkorenen en gezegenden die mogen dienen." (Ds. W. Banning „Om den groei der gemeenschap" pag. 89).

„Religie is het gevoel van afhankelijk te zijn van en verantwoordelijk voor het licht van het hoogste goed in ons, in der mensheid hart; zij voert naar eenzame diepten van gewetensstrijd, waarvan wij niet spreken, maar die onze adel is; zij werkt in de harten het heroïsme; dat de strijd en de spanning vreugdevol aanvaardt; zij voert tot de overgave van het vertrouwen, dat weet: alles vergaat, het mensenleven is kort en vluchtig — maar onvergankelijk is het waardescheppend Leven, waarin onze kracht, ons behoud en onze vrede is." (Ds. W. Banning in Slotbeschouwing van zijn boek „Om den groei der gemeenschap" pag. 200 en 201).

III.

Gekomen aan de taak om dit religieus socialisme te beoordeelen, zij vooropgesteld, dat het niet past om van dit religieus socialisme *enkel* kwaad te zeggen.

Daar is in de eerste plaats de groote zedelijke ernst bij deze mannen, die u moet treffen. Zeker, meer dan eens hindert het u, hoe het „officieele Christendom", waarmee doorgaans op Roomsche Katholieken en Gereformeerden gedoeld wordt, een volkomen overbodige hatelijkheid te verduren heeft, herhaaldelijk wondt de valsche voorstelling alsof belijdende Christenen en belijdende kerkgemeenschappen synoniem zouden zijn met partijgangers van kapitalisten-onderdrukkers, dit neemt niet weg, dat, wanneer gij u een oogenblik heenzet over deze bejegening, die belijders van den Naam van Christus in de wereld nu eenmaal hebben te verduren, dat ge dan als regel bij het doorlezen der verschillende geschriften erkennen moet, dat deze mannen ernst maken met hun overtuiging en binnen den kring der S.D.A.P., voorzoover daarbij (en dat is regel) aangesloten, voor geen smaad en minachting terugschrikken. Herhaaldelijk nemen zij de vrijheid om met hun zedelijk oordeel te treffen daden, begeerten, strevingen, zooals die in de moderne arbeidersbeweging, in de partijpolitiek der S.D.A.P. naar buiten treden. Hun partijkiezen voor de religie is minstens even diepgevoeld als hun partijkiezen voor het socialisme.

In de tweede plaats achten wij het groote winst, dat weer geestelijke waarden, als van geheel eigen aard, worden erkend. Een mensch kan nooit volkomen materialist zijn, want hij heeft, ondanks zijn materialistisch denken, ziel en geest. God heeft de eeuw in zijn hart gelegd. Maar... wie in de practijk wel eens heeft gepeild de huiveringwekkende bruutheid en grofheid, de ontlediging van zedelijke maatstaf en geestelijk

goed bij door het historisch materialisme gedenatureerde figuren, die is, als hij daaraan denkt, reeds dankbaar, dat het waardeeren van geestelijk goed weer omhoog rijst. Voor den levenden Christen, voor den echten Calvinist, is het erkennen van geestelijk goed, het waardeeren naar zedelijken maatstaf, een groote vanzelsheid, voor hem zijn God en Christus, de Christelijke kerk, de vergeving van zonden, het eeuwig leven door en door reëel, laten wij niet vergeten, dat bij een groot deel van ons volk, doordat het in de zuigkracht van het materialisme geraakte, de geestelijke werkelijkheden zijn verdrongen door de dingen, die men ziet, telt, meet, weegt, hoort en proeft. Laten wij daarom erkentelijk zijn, wanneer in zulk een doodsvallei, al is het nog zoo gering, een ritseling van leven openbaar wordt.

Maar dan is het met onze waardeering van het religieus socialisme finaal gedaan. Want de *religie*, die gepredikt wordt, is van een angstwekkende holheid. Dat is reeds voelbaar als Ds. A. VAN DER HEIDE die religie omschrijft met de woorden: „Ze is eerbied, vereering en aanbidding, doorleefd besef van de eenheid van den mensch met het Al, erkenning en afhankelijkheid van volstrekt geldende levenswaarden, die wij zien, en ervaren als afzonderlijkheden en die in wezen stralen zijn van het eene ontoegankelijke Licht.”

Ze heeft alles, letterlijk alles uitgebannen wat uw geloovig hart dierbaar is en alleen overgehouden God en een verlangen naar God, maar die God is niet de God der Heilige Schrift, niet die God in Wien Noach en Abraham en Mozes en David en al de profeten hebben geloofd, niet de God en Vader in onzen Heere Jezus Christus, niet die God, dien de Kerk van Christus vanaf het Pinksterfeest beleden heeft tot nu toe en belijden zal tot aan den jongsten dag en het laatste oordeel. Hun God is het maaksel van hun hart en het uitspinsel hunner gedachten.

Ja, men spreekt wel van zonde en van schuld en genade soms, van een spanning tusschen „opwaartse volkomenheidsdrang en de krachten van chaos, vernietiging, demonisme”, maar in deze religie van het socialisme bespeurt ge niet een mensch, die van al zijn daden en van wat hij is ook, rekenschap moet afleggen tegenover een Heilig en Rechtvaardig God, Die een iegelijk vergelden zal naar zijn werken; van een mensch die daarom uitstoot de kreet: O God, wees mij zondaar genadig!

Dat een mensch zoo met God te doen heeft, dat weet en ziet de religie van het socialisme niet.

Zijn religie blijft dan ook, als ik de geboden lectuur recht versta, besloten binnen den mensch en het menschelijk leven. Zij komt boven het karakter van een „Erlebnis” niet uit. Met wat er omgaat in het menschenhart, in de menschenziel en met de beteekenis, welke dat ritselende leven oefent op de gezindheden, de daden en het streven des menschen, zijn de grenzen der religie van het socialisme vrijwel aangegeven. Van een zoeken van een steunpunt buiten den mensch, van een aangrijpen van een persoonlijk God, die Zich in natuur en bijzonder

in Schriftuur openbaart aan de wereld, van het werpen van het anker des geloofs in den Middelaar Gods en der menschen, Jezus Christus, in de volheid der tijden op aarde verschenen en gewoond hebbende temidden van het Joodsche volk, en van het aanvaarden van den vasten steun van Gods Heilig woord, zijn Bizondere Openbaring, merkt ge niets.

En al die steunpunten, welke het historisch Christendom tot nu toe voor zijn godsdienst heeft aangenomen, niet omdat zijn menschelijk denken en voelen die schiep, maar omdat God die aan Zijn kerk van buiten af heeft gegeven, vallen onder het kritisch oordeel van den religieuzen socialist, worden gewogen en te licht bevonden.

Ik geef als voorbeeld nog weer even het woord aan Ds. G. HORREUS DE HAAS.

„Denken wij eerst aan de *oude religie*, dan bepalen wij, in den zin van het zoo pas gezegde, dat begrip wat nader, en wij zullen dan daarmede voor het oogenblik denken aan de traditioneele geloofsvormen van de Roomsche-Katholieke kerk en van het orthodoxe Protestantisme, of, wil men preciezer nog, van het Calvinisme in den zin van de oude, welbekende belijdenisformulieren — afgezien nu eerst van wat daar afwijkt in meerdere of mindere zelfstandigheid, of wat men er, ook onder den naam van orthodoxie, aan modernisme heeft erkend en, bewust of onbewust, heeft opgezogen.

Welnu, bij dat welbekende, traditioneele beeld van eene Roomsche Katholieke en Calvinistische denkwijze kan het, naar onze overtuiging, niet blijven, daarin is althans ook het oude dat voorbij is gegaan, of voorbij moet gaan. Vraagt men waarom, waarom men het eenmaal kon aanvaarden, en waarom men het nu, voor een deel dan althans, moet verwerpen, dan zouden wij kunnen antwoorden, dat men het nooit zoo vlot en geheel heeft aanvaard als het wel gaarne wordt voorgesteld — altijd is er strijd en tegenspraak geweest, fel en bitter soms genoeg, tegen Roomsche kerkleer en Calvinistische dogmatiek —, maar wij antwoorden daarbij, dat het nu zeker tot tegenspraak dwingt, op redelijke, zedelijke en godsdienstige gronden, nadat wij hebben kunnen leeren in dien tijd tusschen de zestiende en de twintigste eeuw”.

„In dien tijd immers droeg, allereerst, een nieuwe wetenschap haar materiaal aan voor een ander dan het antieke en middeleeuwsche wereldbeeld; Copernicus, Darwin, Marx leerden ons rekenen met een natuurlijk ontwikkelingsproces van eindeloozen duur, waarbij het wetmatig, statistisch toeging met een vast en onverbiddeijk verband van oorzaken en gevolgen; met als deel daarvan de geschiedenis van het mensengeslacht als een langzame wording en een lange, bange worsteling om recht en licht in heel de ontwikkelingshistorie van techniek en wetenschap, van kunst, van zedelijkheid en van religie.

Hier werd, bij zulk een nieuwe wereldblik alvast niet houdbaar de oude bijbelbeschouwing, in den zin van de Belijdenis des geloofs, als zij ons de bijbel voor het onfeilbare Godswoord wil laten houden:

„Hijzelf heeft met zijnen vinger de twee Tafelen der Wet geschreven”, en „wij gelooven zonder eenige twijfeling al wat daarin — in de H. Schrifture — begrepen is”. Ons leerde immers een historisch en letterkundig onderzoek dien bijbel beter kennen; wij leerden de boeken van het Oude en het Nieuwe Testament begrijpen als een deel van de wereldlitteratuur, van de Oud-Joodsche en Oud-Christelijke litteratuur, met name, met al de brand en glans van hare onsterfelijke waarheid, maar ook met al de beperktheden, dwalingen en barbaarschheden van oude gedachten, zeden en geloofsvoorstellingen, met al het voorbijgaande van eeuwen en menschengeslachten.”

„Of in die kerken ontmoeten wij dan een godsdienstig geloof dat wij niet kunnen deelen: een willekeurige, anthropomorphe, Godsgedachte, de voorstelling van een God die op menschelijke wijze de wereld schept en bestuurt of in haar gewonen gang ingrijpt met wonderen, die tenslotte naar de vrijheid van zijn welbehagen voorbeschikt voor een eeuwige heerlijkheid of eene eeuwige verdoemenis, terwijl het dan heet: „deze eeuwige en onverdiende genade van onze verkiezing wijst en prijst ons de H. Schrift allermeest daarmede aan, dat zij wijders getuigt, dat niet alle menschen zijn verkozen, maar sommigen niet verkozen of in Gods eeuwige verkiezing voorbijgegaan, namelijk die, welke God, naar zijn gansch vrij, rechtvaardig, onberispelijk en onveranderlijk welbehagen besloten heeft in de gemeene ellende te laten in dewelke zij zichzelf door hunne eigene schuld hebben gestort, en met het zaligmakende geloof en de genade der bekeering niet te begiftigen, maar hen, in hunne eigene wegen en onder zijn rechtvaardig oordeel gelaten zijnde, eindelijk niet alleen om het ongeloof, maar ook om alle andere zonden, tot verklaring van zijne gerechtigheid, te verdoemen en eeuwiglijk te straffen.” (Dordtsche Leerreg. I, XV). Waarbij dan het lijden van Christus gedacht wordt als de zoendood waarmede de schuld van 's menschen zonden werd voldaan en het mijn „eenige troost, beide in het leven en het sterven” moet wezen, „dat ik met lichaam en ziel, beide in het leven en sterven, niet mijns, maar mijns getrouwen Zaligmakers Jezus Christus eigen ben, die met zijn dierbaar bloed voor alle mijne zonden volkomenlijk betaald, en mij uit alle heerschappij des duivels verlost heeft.” (Catech. 1e Zond.).

Zulke voorstellingen, gezwegen nu van wat er zich zooveel aan verbindt van wonderzucht en mirakelzin, kunnen wij niet meer aanvaarden.”

Ds. G. HORREUS DE HAAS merkt op, dat hij voor zichzelf spreekt, dat, wat hij zegt, niet tot de gevolgtrekking mag leiden: zoo denken de socialisten over de religie. Het zij zoo, maar deze verwerping van de leerstellingen van het Christelijk geloof treedt bij *allen* naar voren. En het is ook bij allen, dat u treft, datzelfde beroep op de wetenschap, welke wetenschap redelijkerwijs zou *dwingen* tot herziening van leerstellingen en het opgeven van het Woord Gods (cf. Ds. A. VAN DER HEIDE o.l. pag. 31, cf. Dr. H. A. WEERSMA „Sociale ontwikkeling”

pag. 2, cf. Ds. W. BANNING „Om den groei der gemeenschap” pag. 22 enz. enz.).

Tot dit punt genaderd, is het noodig, alvorens de religie van het religieus socialisme verder te taxeeren, heel positief stelling te nemen tegen de aanmatiging, waarmee op het moderne wetenschappelijke denken beroep wordt gedaan. De armoede der socialistische religie tracht men te dekken met een het Christelijk geloof vernederend beroep op het wetenschappelijk denken.

Laten wij ons nu goed doordringen van dit feit, dat in die herhaaldelijk van de zijde van het ongelooft gegeven voorstelling, alsof het algemeen ongetwijfeld Christelijk geloof, dat heel de Christelijke Kerk over heel de wereld belijdt in de bekende XII artikelen, dat het vasthouden aan den Bijbel als het Woord Gods voor heel het leven, het voor waar en zeker houden van wat onze Gereformeerde confessie uitspreekt, in wetenschappelijken zin niet meer zou zijn vol te houden, laten wij ons er goed van doordringen, dat die voorstelling, door het ongelooft gegeven en die ook doorstraalt bij de schrijvers van het religieus socialisme, juist *wetenschappelijk onwaar* is.

Zeker, het zij gulweg toegegeven, dat in veel opzichten het wetenschappelijk denken in de laatste eeuw, zelfs in de laatste eeuwen reeds, een richting kiest, die met het Christelijk geloof niet vereenigbaar is, maar dat wettigt niet de valsche voorstelling alsof er strijd is tusschen de resultaten van wetenschap en de grondstellingen van ons algemeen Christelijk geloof, immers: die richting, welke veelszins het wetenschappelijk denken der laatste eeuwen heeft gekozen, is geen vrucht van het constateeren van feiten, die tot die richting nopen, maar van het aanvaarden van hypothesen, die men, omdat men reeds op gespannen voet staat met het Christelijk geloof, a priori verkiest boven de feiten van de Heilige Schrift en welke hypothesen men nu gaarne voorstelt als resultaten van onderzoek.

Wanneer een ongelooft man van wetenschap bescheiden en eerlijk is — en echte wetenschap is bescheiden en eerlijk — dan zal hij erkennen: nimmer zal het feitelijk onderzoek een antwoord geven aan den wetenschappelijken onderzoeker op zijn vraag naar den oorsprong der natuur: die natuur zegt den onderzoeker in beperkte mate wat zij *is*, niet van waar zij komt, want dat ligt buiten het veld van het eigenlijk onderzoek, dat is wat men pleegt te noemen metaphysica; nimmer is eenig feit geconstateerd, dat wettigt de conclusie, dat uit de anorganische stof de organische, uit het doode het levende, uit het onbezielde het bezielde, uit het zinnelijke het zedelijke, uit het dier de mensch langs den weg der ontwikkeling is voortgekomen; nimmer is iets gevonden, dat houvast geeft aan die bij duizenden levende beschouwing alsof de mensch een hooger ontwikkeld dier zou zijn, integendeel het zoeken naar de „missing link” heeft nog onlangs (toen het tenslotte vico-actus moest toegeven, dat een stuk van een skelet, hetwelk een aanwijzing daarvoor zou zijn, inderdaad

een varkenstand representeerde), het aantal der vrij ridicule fiasco's op dit punt met één vermeerderd; nooit is kunnen vastgelegd worden, dat de geschiedenis der menschheid een evolutie zou zijn van den wilde met de knots tot den cultuurmensch van heden, in tegenstelling met wat onze oude Bijbel leert; nooit is iets geconstateerd dat noopt om de centrale feiten der Heilige Schrift als schepping, zondvloed, geschiedenis van Israël, de geboorte, het leven, het lijden, het sterven, de lichamelijke opstanding van Christus enz. los te laten; wetenschappelijk kritisch onderzoek naar den oorsprong van het Christendom of liever naar het oorspronkelijk Christendom is wel begonnen met de boeken des Nieuwen Testaments voor een deel of alle in een veel lateren tijd te plaatsen dan de eerste eeuw na Christus, om op deze wijze de belijdenis van den Christus door de eerste gemeente, gelijk de Kerk die nog belijdt, van historische feiten los te weëken, maar deze veronderstellingen en andere, daartoe strekkende dat de belijdenis van den Christus als het Vleeschgeworden Woord, als Middelaar Gods en der menschen, niet de belijdenis der eerste gemeente zou zijn geweest maar later ontstaan onder invloed van wijsgeerige denkbeelden, of de veronderstelling, dat PAULUS een eigensortig Christendom (met den zoendood Christi als centrum) zou ontworpen hebben en allerlei andere veronderstellingen zijn in naam der zelfde wetenschap opgegeven; ook het wetenschappelijk onderzoek van het ongeloof keert terug tot de traditie en zoo is met de Evangeliën het zelfgetuigenis van Jezus, dat Hij is de Zoon van God, het Lam Gods dat de zonde der wereld wegneemt, de Machthebbende in hemel en op aarde, zoo is dat zelfgetuigenis de rots, waarop alle critiek stuk stooten moet. En met het Oude Testament en zijn boeken staat het niet anders, de anti-bijbelsche reconstructie van Israëls geschiedenis is wel gepoogd maar niet gelukt en telkens weer zijn de feiten der Heilige Schrift in het Oude Testament vaak tot in de détails, door wetenschappelijk onderzoek bevestigd en staat het ongeloof, gelijk het in het Nieuwe Testament staat voor het raadsel van den Christus Gods, in het Oude Testament voor dat even groote raadsel: het volk van Israël.

Kortom, een ongeloovig man van wetenschap, die bescheiden en eerlijk is, zal moeten erkennen, dat die Heilige Schrift, die ons dit raadsplan Gods ontsluit, dat Hij de Souvereine God Zelf langs den weg des heils, zooals de Bijbel dien leert, deze wereld met zichzelf verzoent in Zijn Zoon Jezus Christus, dat die Heilige Schrift ongerept staat tot op dezen dag; zal moeten erkennen, dat alles, wat in strijd met dien Bijbel, in geheel anderen geest wordt voorgedragen, niets is dan pure hypothese en dat hij in de Heilige Schrift voor hetzelfde wonder als in de schepping is geplaatst: de eenheid van conceptie van Genesis tot Openbaring, welke als met wetenschappelijke logica dringt tot de erkenning van een eigen Auteur.

Ik laat nu nog gansch en al buiten beschouwing dat het als resultaat van wetenschap aanvaarden, wat het ongeloof aan hypothesen in de

lijn van een mechanische evolutie, of van een teleologische evolutie in pantheïstischen zin, produceert en geproduceerd heeft, vele grooten, ook op het terrein van wetenschap zou sluiten buiten de poorten van het rijk der wetenschap, want het is niet waar, dat de groote corypheeën van wetenschap, die mannen wier reuzenverdienste door *ieder* worden erkend, hoofd voor hoofd zouden zijn mannen die met het Christelijk geloof hebben gebroken, eer het tegendeel: al weten wij niet van allen hun levenshouding in deze, een groot deel dezer mannen heeft, op den grondslag van het kinderlijk geloof aan Gods Bizardere Openbaring in Christus, den wetenschappelijken arbeid aangevangen en voltooid.⁸⁾

Wil men dan eerlijk, niet vooringenomen, de verhouding stellen, dan geschiede dat, gelijk Prof. Dr. HUGO DE VRIES het deed, die tegenover elkaar plaatste de Evolutie-hypothese en de Scheppingshypothese van den Bijbel en zijn studenten aanbeval KUYPER's „Evolutie” te lezen en te bestudeeren.

Echte wetenschap blijft bescheiden en eerlijk, een merkwaardige illustratie levert daarvan de mededeeling welke Prof. Dr. P. ZEEMAN in de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen heeft gedaan over de grenzen welke de onlangs ontslapen groote LORENTZ aan zijn eigen weten stelde (*Handelsblad* 20 Mei 1928).

Ds. G. HORREUS DE HAAS en de zijnen hadden toch beter behooren te bedenken, dat de telkens weer optredende motiveeringen, waarmede zij hun verlaten van het algemeen Christelijk geloof dekken, niets zijn dan pure veronderstellingen, dat vele der rechtvaardigingen van hun moderne, eigendommelijken religie, door verschillende hypothesen van het soort zooals ik er straks enkele vluchtig aangaf, met de resultaten van wetenschappelijk onderzoek niets gemeen hebben en slechts uitingen zijn van een zeer specifieke in een bepaalden tijd bij het ongeloof inheemsche denkrichting.

Er is één reden, welke juist de religieuze socialisten schuchter had moeten maken met hun streven om het Christelijk geloof, de Christelijke leer, en het vasthouden aan den Bijbel, in tegenspraak met de wetenschap te stellen. Die reden is, dat zij *zelf*, de een meer de ander minder bewust, den weg, dien het wetenschappelijk denken van het ongeloof, gedurende de laatste eeuw genomen had, verlaten. Het is dan ook heel wonderlijk, dat zij een gansche reeks van hypothesen, die juist met die denkrichting der 19e en 20e eeuw, welke zij thans den rug toekeeren, samenhangen, aanhouden. Zij zijn blijkbaar van die denkrichting toch lang niet zoo los als zij zelf wel meenen.⁹⁾ Met die denkrichting bedoel ik de met onderscheiden benamingen betitelde richting, die de wet van oorzaak en gevolg, zooals wij die aantreffen in de natuur en de methode van verklaring der verschijnselen, zooals die in de natuurwetenschap gebruikelijk is, tot overal geldende wet en tot absolute methode op elk gebied wilde maken, ook op het gebied van geschiedenis, godsdienst, recht, van welke denkrichting het Marxisme, dat de religieuze socialisten

verwerpen, wel een der meest typeerende uitingen is geweest. Zelf breken met het naturalisme, met het materialistisch monisme, dat in de eeuw die verging, met de hoogmoedige pretentie kwam van alleen ware wetenschap te zijn, hypothesen, die historisch alleen verklaarbaar zijn in den gedachtengang van dat materialisme, aanhouden en dan in naam van zulke hypothesen, in naam van de wetenschap, de Christelijke leer verouderd te verklaren, is toch wel een heel zwak en hybridisch standpunt.

Gaarne juich ik het toe, dat de religieuze socialisten aan het marxisme, aan het materialisme, aan het materialistisch monisme den rug toekeeren, met instemming zelfs aanhalen uitspraken van derden, die betoogen hoe dat verwaten materialisme instee van b.v. de wetenschap der geschiedenis te dienen, die wetenschap door zijn positivisme heeft geremd en het inzicht van ons geslacht verdonkerd, maar laat men dan ook eerlijk erkennen en als eerlijk tegenstander toegeven, dat het verwerpen van het Christelijk geloof geen consequentie is, die uit resultaten van wetenschap volgt, maar dat omgekeerd het aannemen van allerlei hypothesen — waarin natuurlijk, dat zij graag toegegeven, een mensch naar eer en geweten moet handelen — een gevolg is van het verwerpen van het Christelijk geloof.

Heel concreet ditzelfde gezegd: Ds. G. HORREUS DE HAAS is de zoon van een modern predikant; hij leerde als kind reeds, dat de Bijbel niet was het onfeilbare Woord Gods, in elk geval leerde hij daar niet, dat de Bijbel was het Woord van God, en Jezus Christus de Eeniggeborene des Vaders, leerstellingen door hem later door wetenschappelijk onderzoeken en nadenken verlaten; neen, geboren en opgevoed in een sfeer, die met het geloof der vaders gebroken had, moest zijn latere studie, zijn later onderzoeken bij voorbaat gaan in een richting, die van dit geloof der vaders te meer vervreemde en daarvan divergeerde.

Zeker, het wetenschappelijk denken is niet zonder beteekenis voor het Christelijk geloof. Dat van de zuigkracht van een ongeloovige wetenschap gevaren dreigen, zal ik niet betwisten, maar, hoe weinig wij ook weten van den innerlijken strijd, waardoor de mannen der wetenschap komen tot de keuze voor of tegen Jezus Christus, zooveel is zeker, dat als regel de beslissing gevallen is, alvorens de eigenlijk gezegde wetenschappelijke arbeid is aangevangen. Waarom zooveel precies het Christelijk geloof den rug toekeeren, blijft een raadsel, maar een verklaring schuilt toch doorgaans in dit woord der Schrift, dat het Kruis van Christus den Joden een ergernis en den Grieken een dwaasheid is, maar hun die gelooven een kracht Gods tot zaligheid.

Dat de mensch het niet zelf kan, maar dat alleen God het kan, dat de mensch nietig is en doemwaardig, en verloren buiten Christus, op dat punt gaat het bewustzijn der menschen uiteen. Niet uiteen in dien zin, dat de wetenschappelijke menschen dat verwerpen en de ongeletterden dat aanvaarden, maar zoo, dat er altijd zijn en altijd zullen blijven, niet alleen ongeleerden maar ook groote geleerden, machtige geesten, wier

gedachten de eeuwen door door duizenden en millioenen blijven bewaard, die kinderlijk buigen en knielen voor het Woord van God en Jezus Christus als Redder en Koning aannemen, in wier bewustzijn, dat één en ondeelbaar is, het wetenschappelijk denken alleen bestaanbaar is op den wortel van dat kinderlijk geloof, en daartegenover: niet alleen geleerden en denkers, die het tegendeel construeeren met wetenschappelijke hypothesen, maar ook duizenden en millioenen ongeletterden, die van een Kruis en van een vergeving van zonden in het bloed des Lams niet willen weten, omdat het vloekt met hun innerlijke overleggingen en de intiemste roerselen van hun hart.

Het is waarlijk geen wonder, dat de religie van het socialisme, die op deze halfslachtige wijze met het echt ongeloovig denken zich huwt of daarmede coquetteert, niet de geringste bevrediging kan schenken.

Ik denk daarbij niet in de eerste plaats aan haar ontzaggelijk tekort aan licht over uw persoonlijk leven en heel het menscheijk leven. Maar het is toch van belang hierop even de aandacht te vestigen. Het Christelijk geloof is kort saam te vatten in: het geloof in God Almachtig, die in den dood van Zijn Zoon Jezus Christus deze wereld met Zich zelf verzoent. Dat moge een belichting van ons persoonlijk en van het menscheijk leven zijn, die het natuurlijke zondige hart niet vleit, maar zij heeft zeker dit aangrijpende, dat zij over de ellende in eigen leven, in het leven der menschen, in de natuur, over ziekte, dood, strijd, gruwelijke rechtsverkrachting en afschuwelijke onderdrukking, die toch ook als ze eindigt, er geweest is en schreit tot God, een zoeklicht uitstraalt, zooals geen levensbeschouwing dat doet. Dit Christelijk geloof begrijpt het dramatische in het leven door te belijden een eeuwig oordeel, een eeuwig leven, een eeuwige verdoemenis en een wederoprichting aller dingen. Het is begrijpelijk, dat een geniaal denker als PASCAL, die als weinigen 's menschen ellende peilde en tevens 's menschen hooge afkomst verstond, die als weinigen zijn Heer en Heiland liefhad, die als weinigen staarde op het rechtvaardig oordeel Gods, zoo diep onder den indruk geraakte van de bewijsbaarheid, van de wetenschappelijke zekerheid van deze geloofsvisie op het drama des menscheijken levens, dat bij hem het plan rijpte om te geven een machtige verdediging tot overtuiging van *allen* van de waarheid van den Christelijken Godsdienst, van welk pogen wij in de onvergelykelijke schoone „gedachten” door zijn trouwe vrienden na zijn dood bijeenverzameld, een aangrijpend aandenken bewaren.

Spreidt de religie van het socialisme over dit drama in het menscheijk leven licht? BANNING spreekt over de worsteling tusschen het heilige en het onheilige, tusschen den drang naar beneden en die naar boven, de krachten van behoud en die van vernietiging en anderen laten soms gelijk geluid hooren, veel hoort men over het godsrijk dat altijd weer komt, maar ten slotte, zij glijden heen over dat ontzettende in ons leven, den dood, over dat nog veel ontzettender iets, de aantasting van de eer

van een Heilig God, waaraan ieder mensch schuldig is met hoofd en hart en hand, over die onverklaarbaar wreede speligen in de natuur, over het onduelbaar lijden tengevolge van onderdrukking, door machtige beulen en bloedhonden, over het versterven van millioenen als verachte paria's, over de armoede en de bitterheid van het leven in vollen omvang, tenzij ge het grijpen van een zekere persoonlijke berusting en het stille zijn door in eigen hart het heilige te ontdekken, als verklaring wilt laten gelden of in die andere richting het zoekt, dat de wereldgeschiedenis is het wereldgericht. Uit de religie van het socialisme is het *recht* Gods, de schuld die roept om straf, volledig weggewerkt.

Maar bovenal, waarin manifesteert zich de armoede van het religieus socialisme wel het allerergst? Hierin, dat de persoonlijke verhouding van den mensch tot God, zooals de Schrift die doet kennen, zooals het geloovige Christenhart over heel de wereld die neerlegt, ook als persoonlijke belijdenis, in het, „ik geloof in God den Vader...”, dat die verhouding — en die relatie, gelijk het Christelijk geloof die belijdt en persoonlijk beleeft, beantwoordt in den diepsten grond aan het in den bodem der menschenziel levende verlangen — vervluchtigd, verwrongen en ontziend wordt.

Het krioelt in de lectuur van het religieus socialisme van voorstellingen, die deze verhouding verlammen. Wij hebben reeds gewezen op de definitie, welke Ds. A. VAN DER HEIDE van religie geeft. Men spreekt ter bepaling van het begrip van een religieuze levenswaarde van „het onuitputtelijk levensverband”. „In de wijsbegeerte, zegt BANNING in zijn Slotbeschouwing van „Om den groei der gemeenschap”, tracht de mensch denkend de Volstreckte Waarde, te naderen, in de religie zal hij haar dienend vereeren”. Wij wezen reeds op de woorden, waarmede hij eindigt „maar onvergankelijk is het Waardescheppend Leven, waarin onze kracht, ons behoud en onze vrede is”. Zoo kunt ge voortgaan. Gods Naam wordt vaak genoemd, de verhouding van mensch en God dikwerf aangeroerd, maar de verhouding als tot een levenden God, die uw Vader is in de hemelen, tot Wien gij bidt en die u niet begeeft en verlaat, die verhouding is schuil gegaan achter een beschouwingswijze, die de hoogere vormen van Heidendom, van wijsgeerig en godsdienstig pantheïsme, die GOETHE, HEGEL, bruut ongeloovigen naast helden des geloofs, die dat alles en die allen tot tolken maakt van de verhouding tusschen mensch en God.

In die ontzielende vervluchtiging is het algemeen Christelijk geloof volslagen prijsgegeven.

Het ontledigen van alle Christelijke geloofsbelijden van zijn inhoud komt wel heel kras tot uitdrukking in den reeds genoemden preekenbundel van Ds. G. HORREUS DE HAAS „Uw Koninkrijk kome”, waarin ook telkens een preek gewijd is aan deelen van de Apostolische Belijdenis. God de Vader wordt weggepreekt, Jezus Christus wordt weggepreekt, de Heilige Geest wordt weggepreekt, de algemeene Christelijke Kerk wordt weggepreekt, er blijven niets over dan de schaduwbeelden en

een zekere erkenning van de religieuze waarde van godsdienstige voorstellingen van een vroeger geslacht, die nu eenmaal het tegenwoordige door andere vervangen moet.

Ja, het religieus socialisme, ten deele althans, wil een persoonlijk God vasthouden, maar het is al lang op weg om van Hem niets over te houden.

Het past ons niet te oordeelen over de persoonlijke houding der religieuze socialisten zelf, des menschen intiemste leven is alleen bekend bij God; wij hebben den ernst der religieuze socialisten, ook den ernst van hun godsdienstig leven te aanvaarden, zoolang menschen nog aanspraak maken op den naam Christen, en daarin nog een, zij het duizendmaal verdunde relatie tot den Christus aanhouden, past het ons niet hen op den weg der negatie voort te drijven; maar toch, deze ontleding van het Christelijk geloof moest komen: wie den Christus Gods verwerpt als het Vleeschgeworden Woord, die verwerpt het centrum van den Christelijken Godsdienst en daardoor vanzelf ook den oorsprong en het einddoel van het Christendom: God Drieëenig.

En onwillekeurig komen u voor den geest die uitspraken van Gods onfeilbaar Woord: „Wie is de leugenaar, dan die loochent dat Jezus is de Christus? Deze is de Antichrist, die den Vader en den Zoon loochent” (1 Joh. 2 : 22) en : „Doch al ware het ook dat wij, of een engel uit den hemel u een evangelie verkondigde buiten hetgeen wij u verkondigd hebben, die zij vervloekt” (Galaten 1 : 8).

Wie derhalve meent in het religieus socialisme iets te zullen vinden, dat het geloovig hart bevredigen kan, die komt volstrekt teleurgesteld uit.

Laat ik tot slot nog even mogen uitspreken, waarom het religieus socialisme noodwendig tot zulk een magere uitkomst leidt.

De religie van het socialisme zet het Christendom op zijn kop. Het verandert de religie van het Christendom in z'n tegendeel.

Want de religie van het socialisme gaat uit van den mensch. De religieuze socialist zoekt God op, tracht God te ontdekken, tracht bij God te komen. De religie van het socialisme wil zelf een gemeenschap van menschen maken, die dat aldus aanvoelen en die bereid zijn op deze wijze een wereld op den bodem dezer religie op te bouwen. Hun weg loopt van de aarde naar den hemel.

De weg van het Christendom loopt van den hemel naar de aarde, en pas, omdat hij dat doet, ook van de aarde naar den hemel. Het Christelijk geloof erkent, belijdt: God komt tot ons, Hij openbaart zich aan ons in zijn lieven Zoon, Hij verlost ons door Zijn Zoon, Hij behoudt ons. Wij hebben Hem lief omdat Hij ons eerst liefgehad heeft. Hijzelf beschut en bewaart Zijn kerk; uit Hem en door Hem en tot Hem zijn alle dingen. Neem dat aan, omdat Hij dat ontwijfelbaar schrijft in dien goddelijken Zendbrief, Zijn Heilig Woord; geloof in God Drieëenig, geloof Zijn kerk, geloof in Jezus Christus, die *van God uit den Hemel op deze aarde* gezond werd en gij zult zalig worden, dat is de taal,

dat is de religie van het Christendom en daar staat de religieuze beschouwing van het socialisme met bittere vijandschap tegenover.

De religieuze socialisten willen in onzen tijd van religieuze vervlaking, van grof materialisme, temidden der socialistische rijen, weer een religie wekken, tot religie manen, weer een plaats in het leven geven aan religie bij alle menschen.

Er is nu tientallen van jaren geleden ook een tijd geweest, dat het godsdienstig leven gewekt moest worden.

Toen is er ook een man verschenen die in zich de roeping gevoelde om in Gods kracht de wekstem tot religie te zijn.

Het was een man, die, leerling der Leidsche Universiteit en leerling van den modernen theoloog Prof. Dr. SCHOLTEN aldaar, welke „met den maatstaf van het beginsel van Gods volstreckte oppermacht heel de Gereformeerde belijdenis had weggecritiseerd”, het was een man, die als voorbestemd scheen om aan een religie te bouwen van den geest en het gehalte van die van het religieus socialisme.

Maar hij werd van het modernisme bekeerd. Doordat hij kwam onder den ban van het wetenschappelijk denken dier dagen? Omdat hij zijn godsdienst beter wilde rijmen met alom verbreid wordende hypothesen? Neen, omdat een eenvoudige vrouw, die nooit wetenschap geproefd had, het middel werd om dien machtigen geest te brengen aan de voeten van Jezus Christus, het middel werd om aan zijn oog te ontdekken de waarheid van het Evangelie des Bijbels.

Die man werd een wekker, de wekker tot religie. Maar hoor hoe *deze* man wekt:

„Alleen wie voelt, speurt, weet met den levenden God in persoonlijken omgang te staan en daarbij steeds de geestelijke bevinding toetst aan het Woord, gaat veilig, toont kracht, en handhaaft, voor zijn deel, de kracht der religie in zijn huis, in zijn kring, onder ons volk en boezemt eerbied in tot zelfs aan den verachter van Zijn Woord”.

En elders

„Ook wij buigen voor dat woord ons neder, dies trekt ook de Schrift een grenslijn tusschen ons die achter onze linie kampeeren en u die er buiten leeft. En nu is mij vaak gezegd: Dat kunt gij niet meenen. Nog wel het vrome vrouwke, doch niet de man van wetenschap. En wie zijn fatsoen te grabbel wierp, riep mij na: „Ge meent niet wat ge zegt, ge zijt een bedrieger.” Natuurlijk, wie niet dom is, moet het met u eens zijn, of anders verdenkt gij onze oprechtheid. Dat liedekje kennen we van ouds. Maar dit stemt ge dan toch toe: Geloof in de Schrift kan nimmer resultaat van critiek wezen. Dan toch had tot dusver nog nooit iemand kunnen gelooven; de critiek immers is nog altoos niet gereed. En ook, hoe zou dan ooit de Schrift geloof bij de eenvoudige vromen kunnen wekken, die immers van critiek niets verstaan? Al is het dan ook volkomen juist, dat bij de Schrift tal van bezwaren en bedenkingen rijzen,

toch houdt mij dit niet op en stoort het mij niet, omdat ik sta op een ander standpunt. Geen minder dan Kant wraakte in 1794 „Die Keckheit der Kraftgenies”, die zich aan deze norma van het geloof reeds ontwassen waanden, en voegde er toen deze hoogst ernstige woorden aan toe: „Als ooit de Schrift, die we nu hebben, haar gezag verloor, zou er nimmer weer een soortgelijk gezag kunnen opkomen, want een wonder als dat van het Schriftgezag kan zich niet herhalen; eenvoudig, wijl het ondergaan van het geloof aan de Schrift, dat zoo eeuwenlang stand hield, vooruit reeds aan elk nieuw opkomend gezag het geloof zou ontnemen.” Van dat woord heb ik voor jaren reeds toen ik het las, de diepe waarheid gevoeld. In de Schrift staat een ceder voor u van geestelijke autoriteit, die achttien eeuwen lang zijn wortelen uitschoot in den levensbodem van ons menschelijk bewustzijn, en in zijn schaduw is het religieus en zedelijk leven der menschheid zoo onnoemelijk geklommen in waardij. Houw nu dien ceder om, en nog een wijle zal het groen aan zijn omgehouden stam nabotten, maar wie, wie geeft ons straks een anderen ceder, wie aan de kinderen onzes volks een schaduw aan de zijne gelijk terug? Dit, dit is het, waarom ik, niet als resultaat van geleerdheid, maar met de naiveteit van het kindeke, weer in stil geloof, voor die Schrift ben neergebogen, voor die Schrift geijverd heb, en nu jubel in mijn ziel en God dank, als ik het geloof in die Schrift weer zie wassen. Ge weet, ik ben niet conservatief, maar dit ja, is nu mijn conservatisme: ik tracht het looverdak van dien ceder voor ons volk te redden, dat het straks niet schaduwloos nederzitte in de dorre, de verzengende woestenij. Zóóals mijn Heiland aan Mozes en de Profeten geloofde, zoo en niet anders wensch ik ook aan de Schrift te gelooven. Want immers wie in zake de Schrift den Christus van dwaling beschuldigt, randt hiermee het mysterie zelf aan, waarop heel Christus' Kerk gegrond staat, loochenende dat Hij zijn zou onze Heere, maar ook *onze* God.”

Die man, die wekker was Dr. ABRAHAM KUYPER.

En zijn wekstem is verstaan door duizenden en tienduizenden en honderdduizenden. Want hij wekte niet zelf, maar God was het die riep en dat werd en dat wordt altoos verstaan.

Er kwam weer religie, neen er kwam weer godsdienst.

Wij willen, zoo klonk het, weer God dienen; persoonlijk, in huis, in de kerk, in het beroep, in de politiek, in de school. Die God, die Zich in Zijn Zoon Jezus Christus, die Zelf Zijn plaats en Zelf Zijn Kerk handhaaft, openbaart, is weer *onze* God, onze persoonlijke God, onze Vader, van Wien wij durven vragen wat wij aan geen aardschen vader durven vragen, aan Wien wij durven belijden, wat wij aan onzen intiemsten vriend nooit zouden belijden, van Wien wij weten, zekerder dan de man van wetenschap zijn ernstig overwogen stellingen weet, dat Hij ons niet verlaat en niet begeeft; Hem willen wij belijden, Hem willen wij dienen. Zoo is religie, neen zoo is de godsdienst gewekt.

IV.

Het religieus socialisme wil niet alleen religie maar bovenal socialisme zijn.

Persoonlijk genomen, is de wil om drager van het socialisme te zijn, zeker heel sterk aanwezig. Deze mannen spreken hun overtuiging te krachtig, te onomwonden uit, dan dat, voorzoover hen persoonlijk aanbelangt, eenige twijfel gerechtvaardigd zou zijn. Zij willen ernst maken met de religie, zij doen dat ook met het socialisme.

Maar toch... zij willen een *nieuw* socialisme.

Net zoo goed als zij pleiten voor een nieuwe religie, pleiten zij ook voor een nieuw socialisme.

De boven aangehaalde uitspraken bewijzen dat.

Hun geloof in het Marxistisch socialisme en in de komst van het rijk der gemeenschap naar Marxistisch belijden, is verloren. Hoor wat BANNING zegt:

„Ik wijs er alleen op, dat voor heel velen der meest bewuste strijders en ook voor duizenden z.g. gewone arbeiders het zoo staat, dat zij uit de marxistische theorie niet meer hun geloof putten. Wat eenmaal wetenschappelijke zekerheid was: dat het socialisme komen moest, even zeker als dat de zon morgen zal opgaan, is voor velen niet meer dan een mogelijkheid, waarnaast ook andere mogelijkheden b.v. een Amerikaans kapitalisme, of ook een terugval tot achterlijke methoden, dreigend oprijzen. Wat eenmaal als bezielende overtuiging werkte, dat de klassenstrijd door de sociale revolutie heen, tot de heilstaat voeren zou, waaraan dan de gedachte verbonden werd, dat de felste klassenstrijder ook de zuiverste socialistiese mensch was, — deze overtuiging is stuk geslagen. De motieven, die eenmaal de socialistiese beweging geheel beheerschten, raken hoe langer hoe meer op den achtergrond. Ik voor mij zeg: gelukkig. Maar dan moet met te groter kracht naar voren treden wat in het socialisme de stralende zedelijke kern blijft: het recht van de arbeider op menselijkheid, op arbeidsvreugde, op geluk, op leven in de hoogste, geestelijke betekenis.” (Van Strijd en vertrouwen pag. 19 en 20).

Het socialisme is voor hen ideaal, is voor hen een eisch van hun zedelijke overtuiging.

Voor hen zijn eischen van zedelijkheid, zijn normen weer primair, d. w. z. dat wat *behoort* te zijn, neemt in hun leven een zelfstandige plaats in. Naar hun overtuiging *behoort* het socialisme te komen.

Nu is het duidelijk, dat, door zich zoo te plaatsen t. o. v. het socialisme, door hen niet kan worden volstaan met een simpele verklaring. Van leidlieden, gelijk deze menschen zijn, wordt verwacht, dat zij de uitspraak, dat het socialisme, het rijk der gemeenschap in socialistischen zin, *behoort* te komen, motiveeren niet willekeurig, maar zoodanig, dat

die motiveering zoodanig niet spreekt tot allen dan toch tot de velen, d. w. z. dat die motiveering passe in het kader van een levensopvatting, waarvoor menschenzielen te winnen zijn.

Dat zijn deze religieuze socialistten zich dan ook zeer goed bewust. Daar gaat het bij hen om.

En het is ook buiten kijf, dat zij materiaal aandragen om zulk een levensopvatting te verwerven en te verdedigen. Daarbij wordt naar twee zijden front gemaakt.

Er wordt stelling genomen tegenover de levensbeschouwing van het Christendom (Katholicisme en Calvinisme), maar anderzijds tegenover die van het Marxisme. Bij geen van die beide, of zoo ge wilt bij geen van die drie, wenschen zij terecht te komen. Zij zijn zich m. i. ook zeer goed bewust, dat zij in die drie genoemde levensopvattingen, wel menschelijk onvolmaakte, maar dan toch in den zin van sleutel ter verklaring van *alle* verschijnselen, machtige, min of meer sluitende, levensbeschouwingen tegenover zich hebben. Zij begeeren er een te verwerven, die zich met de genoemde meten kan, maar die boven de genoemde dit voor heeft, dat zij past bij den nieuwen tijd, zooals zij dien gaarne zien.

Nu is het buiten twijfel, dat zij bij het zoeken naar een nieuwe levensopvatting, binnen enge grenzen beperkt zijn. De menschheid leeft, naar het woord van Ernst Troeltsch, ten slotte van heel weinig gedachten. Dit geldt vooral, wanneer de mensch zoekt buiten Gods geopenbaarde waarheid. Er pleit veel voor de stelling, dat buiten Gods Bizondere Openbaring de evenaar der menschelijke levensopvatting slingert van atheïsme naar pantheïsme.

Hoe dit ook zij, de religieuze socialistten doen een beroep op groote denkers uit het verleden: vooral op Kant en Hegel en op die figuren in onzen tijd, die hun verwantschap met deze denkers duidelijk uitspreken. Dit beroep geschiedt onmiskenbaar daarom omdat zij, niet het minst in Kant, meenen te vinden wat zij juist begeeren, n.l. de erkenning, dat de eischen van zedelijkheid primair en zelfstandig zijn, dat zedelijke waarde niet is wat het Marxisme wil doen gelooven: een weerschijs van de alleen werkelijke wereld der economische verhoudingen.

Het valt geheel buiten het bestek van dit artikel, hetwelk vooral bestemd was de *religie* van het *religieus* socialisme te onderkennen, den wijsgeerigen ondergrond van dit nieuwe socialisme te beoordeelen. Het terrein wordt dan ook veel te groot; want dan valt binnen den kring dier beoordeeling geheel dat socialisme, dat bewust zich losmaakt van Marx en het historisch materialisme. Een bespreking van dit onderwerp hoop ik later te doen volgen. Ik bepaal mij nu tot enkele kantteekeningen. Dit is geoorloofd, waar zelfs de schrijvers van het religieus socialisme erkennen, dat zij zoekende zijn, nog slechts staan aan het begin.

Het beroep der religieuze socialistten op den wijsgeer Kant, dien men wel den geestelijken vader van het liberalisme heeft genoemd, roept

onwillekeurig voor den geest, wat Prof. Dr. H. Bavinck in meerdere zijner geschriften, maar bovenal in zijn studie „Hedendaagsche moraal” in het jaar 1902 over de moraal van Kant, die inderdaad bij Kant een eigen zelfstandige faktor in het menschelijk leven is, heeft uitgesproken. Men leze de bladzijden 27 tot 32. Op bladzijde 29 en 30 vinden wij het volgende: „Het werd spoedig duidelijk, dat eene moraal als die van Kant, in den grond der zaak eene harde en meedoogenlooze leer is. Het is misschien een mooie moraal voor den farizeër, die alleen van plichten weet en op zijn stipte gehoorzaamheid aan de wet zich verhoovaardigt, maar zij is troosteloos en wreed voor de boetende Magdalena's, voor de weenende Petrussen, voor de moordenaars aan het kruis, voor de tollenaars en zondaren, die tegen alle geboden Gods zwaarlijk gezondigd en geen daarvan gehouden hebben. Deze moraal heeft toch geen grooter vijand dan de genade. Zij kent geen verwerpelijker dogma dan dat van de verdiensteloosheid der goede werken. Zij kent geen heerlijker lied dan het zoogenaamde Evangelisch gezang: o sterveling, gevoel uw waarde! Zij staat nergens scherper tegenover, dan tegen de reformatische leer van de rechtvaardigheid uit het geloof alleen; pelagiaansch is ze en humanistisch, maar Christelijk, Bijbelsch is ze niet.”... „Kant kent inderdaad geene andere dan eene wettische, strijdende moraal; want hij weet alleen van een radikaal „Böses” in de menschelijke natuur, maar niet van wedergeboorte en vernieuwing door den Heiligen Geest en niet van een daarvoor ontvangen lust en begeerte, om niet alleen naar sommige, maar naar alle geboden Gods in oprechtheid te leven.”

Niemand zal de enorme verdienste van den wijsgeer Kant in diens onderzoek naar de grenzen van het menschelijk kennen willen verkleinen, maar zijn moraal is autonoom, onafhankelijk. Het goede werk is bij hem losgemaakt van den geopenbaarden wil Gods. Ik heb mij beijverd om te verstaan, hoe deze zaak bij de religieuze socialisten wordt opgevat. Nu doet hun wijze van stellen van zedelijke idealen zeker niet dadelijk denken aan het rigorisme van Kant, maar toch, er is geen andere conclusie mogelijk dan deze, dat, hoe zij ook over de Oerbron en den oergrond van het menschelijk bestaan mogen spreken, ook bij de religieuze socialisten het ideaal, de maatstaf van zedelijke beoordeeling, het vinden van normen en waarden, rust in den mensch, in het menschelijk geweten, in het menschelijk bewustzijn. Men doet den religieuzen socialisten nog het best recht wedervaren, wanneer men zegt, dat juist de erkenning van het feit, dat de mensch zedelijk autonoom is en ideaal en zedewet ontdekt in eigen hart, hen den mensch tot religieus mensch doet stempelen. Zou men den religieuzen socialisten dus voor de voeten werpen, dat hun moraal los is van de religie, dan zouden zij dit, op hun standpunt terecht, ontkennen, maar niet ontkennen zullen zij, dat zij hun antwoord op de vraag naar wat behoort te zijn, wel hebben losgemaakt van den geopenbaarden Wil van God, zooals de bijbelgeloovige dien zoekt in de Heilige Schrift, waarvan het Vleeschgeworden Woord

Jezus Christus de inhoud is. *Deze* verwantschap met Kant is volop aanwezig; en daarom moeten, van bijbelgeloovig standpunt gezien, ook — hoezeer, gelijk in de dagen van Kant, diens moraal een vooruitgang was op de slappe moraal der 18e eeuw, zoo ook het stellen van geestelijke waarden door religieuze socialisten een vooruitgang beteekent tegenover het amoralisme van Marx — al de bezwaren, die aan zulk een in de menschelijke conscientie gefundeerde zedewet verbonden zijn, openbaar worden.

In dadelijk verband hiermee staat mijn tweede kantteekening. Wanneer de religieuze socialisten, toornend op de kapitalistische orde, een harts-tochtelijke kreet uitstooten voor een socialer orde, voor een socialistische cultuur, waarnaar hun gemoed verlangt, dan spreekt zulk een kreet tot het menschelijk hart, omdat het menschelijk hart haakt naar het verloren paradijs. Maar wie over een toekomstige socialer ordening en over een socialistische cultuur spreekt, die moge in de verbeelding zijner hoorders voornamelijk dat vage toekomstbeeld te voorschijn roepen, die moet *ook* het zijne zeggen over den weg daarheen, over de middelen, die daartoe dienen, ja, veel sterker nog, die moet begrijpen, dat *alles*, ook datgene, wat de geloovige Christen onder Gods bestel als zegening van het Christendom in onze Romaansch-Germaansche wereld eerbiedigt, in het geding is, en dat *alle* vragen, die onze zedelijke orde in ruimer zin raken, vragen geworden zijn: de verhouding van man en vrouw, van ouders en kinderen, van overheid en onderdaan, de vraag van Christelijke of neutrale opvoeding, Neo-malthusianisme en kinderbeperving, het huwelijk, de opvattingen over geslachtelijk verkeer, over begraven of verbranden, over sport en ontspanning, over Zondagsrust en kerk, over den eerbied voor Gods Heiligen Naam, over gezag en tucht, over schuld en straf, over geestelijke vrijheid, over huisgezin en school, *niets* uitgezonderd.

Iemand als Banning gevoelt dat ook zeer wel en hij roept zijn medemenschen waarschuwend toe:

„Wat heeft nu, tegenover de ernst van deze problemen, de arbeidersbeweging te stellen? — Voorzoover de leiders zich met ethiese vragen bezig hielden, lagen deze vooral in de sfeer van het arbeidsproces, betroffen zij het vraagstuk der klasse-moraal. Bij uitstek zedelijke (en zielkundige) vragen, die hier óók liggen: de vraag naar het wezen der massa, het wezen der gemeenschap, de verhouding van leider en massa, de grenzen der klassemoraal, de zuiverheid en waarachtigheid tegenover de tegenstander, de waarde van de persoonlijkheid enz. enz. zijn nauweliks gesteld, en zeker niet ernstig bearbeid. De „burgerlike” wetenschap deed hier meer dan de socialisten. Terwijl in al die andere vragen, van de sexueele moraal, de betekenis van het gezin in de gemeenschap, het jeugdprobleem, de schoolkwestie, het opvoedingsvraagstuk enz., de socialistiese beweging nog niet aan het besef, dat zij ten deze in de chaos leeft, toe is.

Al deze bij uitstek praktiese, en in onze omstandigheden nijpende

vragen, zijn niet los te maken van de diepste zedelijke vragen, die naar de grond en het wezen van het zedelijk gevoel zelf. Het is weer typies burgerlik, wanneer de meeste socialistiese schrijvers menen, daarmee al lang klaar te zijn, door het aannemen van een sociaal instinkt, dat het mensdier van andere diersoorten zou onderscheiden. Zo komt men, bij de zedelijke vragen, nooit boven het rationalisme en naturalisme uit, en verstart het zedelijke tot het nuttige, verliest het z'n diepte en z'n schepende kracht. Wij hebben een totale revolutie der geesten op dit punt nodig, wil ooit de arbeidersbeweging haar taak naar behoren vervullen. Revolutie niet slechts in die zin, dat wij de burgelijke opvattingen, die de arbeidersmassa zowel als haar leiders doortrekken, moeten vernietigen; maar vooral in die zwaardere en diepere zin, dat wij een eigen vaste grondslag, een eigen levend, scheppend zedelijk beginsel moeten weten te stellen. Rationalisme wordt slechts overwonnen, door de grond-overtuiging, dat het ware leven opwelt en voortstroomt uit diepe verborgen bronnen, dat het zedelijk leven, het zedelijk zelfbewustzijn, het Ik-bewustzijn alle krachten der ziel ordent en sterkt en stuwt; dat dit Wonder van het Ik openbaring van eeuwige, geestelijke, bovenzinnelijke werkelijkheid is..."

„Al deze vragen te stellen, ze tot de Grond toe te doordenken en in de Wereldgrond te vestigen, is de taak ener wijsgerige bezinning, die heden bij uitstek praktische betekenis heeft". (Om den groei der gemeenschap pag. 192 en 193).

Op deze wijze wordt geheel de zedelijke orde, waarin wij leven en die zeker ook onder de keur van de heilige wet onzes Gods, zooals het Evangelie die stelt, behoort door te gaan, overgegeven aan de kritiek eener wijsgeerige bezinning, die het al verwacht van den mensch en van wat in het menselijk bewustzijn aan adel en geestdrift wordt ontdekt.

Hoe huiveringwekkend ver deze beschouwing afstaat van de Christelijke ethiek, moge blijken uit het feit, dat Banning, in zijn afkeer van wat hij gelieft te betitelen als de „burgerlike geest" — waarbij door hem zonder meer de opvattingen eener liberale bourgeoisie feitelijk met Calvinistische en Roomsche-Katholieke zede op één hoop wordt geworpen — niet alleen in mannen als Multatuli en Domela Nieuwenhuis de profeten tegen dezen burgerlijken geest eert, maar zelfs zoover gaat, dat hij over Nietzsche, dien hij ook als een moedig rebel tegen het burgerdom verheft, deze woorden uitspreekt: „En meer dan eens vraag ik mij af, of de reden, waarom deze hartstochtelijke ernstige zoeker niet meer weten wil van het Christendom, niet daarin ligt, dat het Christendom der 19e eeuw zoo ontzaggelijk verburgerlijkt is; en of Christus hem niet als broeder-strijder om het Eeuwige Hart der wereld zou erkennen". Dit wordt gezegd van Nietzsche, wiens *haat* en *spot* tegen den Christus en tegen de Christelijke moraal zelfs heden nog niet is geëvenaard door de uitlatingen der felste atheïsten van het communisme.

Een derde kanteekening, waartoe het nieuwe socialisme der religieuze

socialisten noopt, is de vraag of de breuk met het Marxisme wel finaal is en of niet openbaar wordt een innerlijke tegenstrijdigheid, waaraan dit nieuwe socialisme wel moet te gronde gaan. Aan deze vraag heeft Prof. Mr. J. A. Eigeman een aparte studie gewijd in: „Het socialisme van Troelstra, een in zich zelf verdeelde beweging”. Op pag. 68 seqq. kan men diens samenvatting lezen. Het werk van Banning „Om den groei der gemeenschap”, van Dr. H. A. Weersma „Sociale ontwikkeling” en diens artikel „Iets over de vereenigbaarheid van Marxistisch-economische en idealistische geschiedenis-beschouwing” in de Socialistische Gids 1925 dateeren van na de studie-Eigeman. Hoewel het breken met het Marxisme door Banning zeer welbewust geschiedt en de opvatting-Eigeman thans zeker correctie behoeft, is het gelijk m. i. ook nu nog in dezen aan Eigeman. Er zijn uit deze jongste litteratuur van het religieuze socialisme ook nu nog merkwaardige voorbeelden aan te halen, hoe ballast van de Marxistische levensleer door de religieuze socialisten wordt overgeladen in hun nieuw-socialistisch vaarttuig. Zoodra ook nu nog door de religieuze socialisten de „arbeidersklasse” als draagster eener nieuwe cultuur wordt voorgesteld, zijn de leiders van het nieuwe socialisme, streng en scherp gesteld, toch inderdaad bezig begrippen en voorstellingen, die *alleen* passen in het materialistisch monistisch en dialectisch doorgedacht systeem van Marx, binnen te loodsen in een levensbeschouwing, waarin die voorstellingen en begrippen niet passen. „Het Marxisme is als systeem, als stelsel te strak van lijn en te absoluut van strekking, dan dat het zich voor een dergelijk tweeledig doel laat leenen. Men heeft het in zijn methode, zijn denkgang, zijn geheele wijze van doen te aanvaarden of te verwerpen, een tusschenweg bestaat niet”.

Wanneer men onder dit gezichtspunt, met volkomen erkenning, dat de wil om met het Marxisme te breken volop aanwezig is, leest en herleest, wat de religieuze socialisten zeggen, dan is het buitengewoon moeilijk zich te onttrekken aan de gedachte, dat ook heden de invloed van het Marxisme verder reikt dan zijn bestrijders vermoeden en dat juist daarmee samenhangt de vraag, die een bijbelgeloovig Christen tegenover het religieuze socialisme, hetwelk het aardse leven niet ziet en kent als een voorbereiding voor het hiernamaals, wel stellen *moet*: is nu inderdaad voor de religieuze socialisten de wereld der geestelijke en der zedelijke dingen wel onvoorwaardelijk reëel?

En nu de slotopmerking. Wanneer de breuk met het Marxisme meer finaal wordt, wanneer de invloed van Kant, bij anderen van Hegel, van de figuren uit onzen tijd, die zich naar die richting oriënteren, consequenter doorwerkt, is dan het socialisme nog socialisme? — Men kan de stelling verdedigen, dat eigenlijk reeds nu voor sommige socialisten geldt, dat er tusschen hen en het socialisme slechts een personeele unie bestaat, maar dat zakelijk de band is doorgesneden, moet straks niet heel het socialisme van richting, van structuur en streven veranderen? De historie maant tot groote omzichtigheid in het trekken van conclusies.

BERNSTEIN was in zekeren zin de eerste, die den moed had wetenschappelijk aan het Marxisme te tornen, en van wiens optreden velen de ineensstorting der echt socialistische beweging hebben verwacht, maar hoelang ligt die eerste omzichtige aanval reeds achter den rug? Zeker, wij krijgen met *andere* socialisten te doen maar er is veel, dat er op wijst, dat zelfs de wijsgeerige bezinning in aan Marx tegengestelde richting, allerminst het socialisme als socialisme vernietigt. „De verwerkelijking nu van de ideale rechtsorde moge thans den strijd voor de opheffing van het privaatsbezit der productiemiddelen als onmisbare voorwaarde veronderstellen, het is eerst de strijd voor zulk een rechtsorde als zoodanig, die aan de politiek-economische actie van het socialisme ideëelen zin verleent.” Dit is een uitspraak van Dr. H. A. Weersma. Men kan met volle recht aan dezen schrijver de vraag stellen: hoe ter wereld komt ge er toe in dezen slotzin van uw betoog over „het principe der sociale ontwikkeling” de opheffing van het privaatsbezit thans als onmisbare voorwaarde voor den strijd eener ideale rechtsorde voorop te stellen? — Dit kunt ge vragen, want de zedelijke eisch tot opheffing van het privaatsbezit der productiemiddelen hangt volkomen in de lucht, ze is slechts de zeer subjectieve opvatting van een talentvol schrijver, maar die opvatting heeft een veel taaier leven dan Prof. Eigeman vermoedt. Daarvan is ook vooral het werk van Banning het bewijs.

Wij geven Prof. Eigeman gaarne toe, dat ten deele het socialisme op een weg is, die, op de punt van de naald bezien, van het socialisme schijnt af te voeren, maar in de beoordeeling en waardeering van dit verschijnsel, gaan wij met Prof. Eigeman niet mee.

Het socialisme blijft langer socialisme dan Prof. Eigeman meent en zijn zwenking is van minder gewicht dan Prof. Eigeman oordeelt. Dat hij dit niet inziet, zult ge begrijpen, wanneer ge deze woorden van hem leest: „Eens en vooral zij hier op den voorgrond gesteld, dat religie ook door mij niet vereenzelvigd wordt met een min of meer officieel christendom. In algemeenen zin versta ik onder religie het bewustzijn van een persoonlijk, een eenheidsverband met het Godsbegrip, met de hoogste, de absolute waarde”. Wie zoo breekt met het algemeen ongetwijfeld Christelijk geloof, die vervlakt ondanks de scherpste wijsgeerige bezinning, het inzicht in het wezen van levensbewegingen, gelijk het socialisme er eene is, want dat wezen kan alleen gekend en doorgrond worden door te letten op zijn stand tegenover den Christus der Schriften, de Christelijke zedeleer, de sociale perspectieven der Heilige Schrift en daarvan keert ook het nieuwe socialisme der religieuze socialistten als regel zich af.

Het socialisme is een levensopvatting en een volksbeweging geweest, die de groote massa heeft gegrepen, die nog spreekt tot den eenvoudigen man. Zulk een beweging verliest niet haar richting en structuur enkel door veranderde wijsgeerige bezinning, hoezeer zulk een nieuwe oriëntering, welke werkt in de hoofden van leidslieden des volks, natuurlijk

ook meer of minder krachtig zal doorwerken in het volk en het volksleven zelf. Hier is ook een grootere verknochtheid tusschen volk en leiding en een veel loggere en loomere ontwikkelingsgang dan Eigeman vermoedt. Gemeten met den maatstaf der Christelijke levensopvatting hooren oud- en nieuw socialisme, hooren materialistisch monisme en wijsgeerig idealisme, hoe divergeerend onderling, wel degelijk bijeen.

Eerst dan is principieele, waarachtig principieele ommekeer te verwachten, wanneer weer het Evangelie des Bijbels vat krijgt aan het gedachtenleven in de breede lagen onzes volks.

Besluit.

Wanneer ge mij vraagt of de beweging van het religieus socialisme vat zal krijgen op het volk, voor wat betreft haar *religie*, dan is mijn verwachting onvoorwaardelijk ontkennend. Een religie, die besloten blijft binnen de grenzen van dit aardsche leven, moge voor heeren en dames aantrekkingskracht bezitten, voor de groote menigte heeft zij die niet. Voor die groote menigte heeft alleen die religie bekoring, die de geestelijke dingen als reëel aanvaardt, voor welke God bestaat niet als begrip maar als een God en Vader, voor welke het laatste oordeel en een eeuwig leven aangrijpende werkelijkheid zijn.

Is voor zulk een religie, is voor het Christendom de groote menigte te winnen? — Het antwoord daarop is door menschen niet te geven. Verleiden late men zich echter niet door enquêtes en schijnbaar wetenschappelijk onderzoek. Het niet lang geleden verschenen werk van Paul Piechowsky, getiteld „Proletarischer Glaube” legt, ondanks uitzonderingen, een ontstellend getuigenis af van de religieuze woestijn waarin duizenden arbeiders-communisten en arbeiders-socialisten in Duitschland verkeerden, maar men vergete niet, dat — ook Piechowsky erkent dat — tot hem doordrongen vooral de uitspraken der bewusten, van hen die met den Christus als het Vleeschgeworden Woord hebben afgerekend. Achter deze vooraanstaanden leeft en denkt en werkt die groote massa, voor wie ook nu nog het Evangelie van Jezus Christus inderdaad kan zijn de blijde boodschap. En dit is wel waar, dat van het weefsel, waarmee die menigte verbonden is aan de echt socialistische beweging, draad na draad bezig is te breken, onmerkbaar eerst, merkbaar straks, hetgeen aan de dragers van het Christelijk geloof zulk een enorme verantwoordelijkheid oplegt.

Vraagt ge mij of ik verwacht dat het Marxistisch socialisme steeds meer terrein zal moeten afstaan aan een meer ethisch socialisme, dan ben ik geneigd die vraag onvoorwaardelijk bevestigend te beantwoorden. Als *socialisme* heeft het nieuwe socialisme, hoe gebrekkig en halfslachtig heden nog, toekomst. Het is onze taak dit ethisch socialisme in zijn verdere wording en ontwikkeling nauwkeurig te volgen, opdat wij den geest en het gelaat van onzen tijd ten volle verstaan. Het religieus en

ethisch socialisme in Nederland wordt gedragen door ernstige en tot opoffering bereide mannen en vrouwen, wier persoonlijk optreden respekt afdwingt. Maar hun weg is niet onze weg.¹⁰⁾

¹⁾ cf. van Enka o. a.:

„Kan een rechtzinnig Christen socialist zijn? — bevestigend beantwoord door Enka” 1907.

„De revolutionaire Christen-socialist en de S.D.A.P.” 1919.

„Christendom en socialisme”. Een bundel opstellen.

„De vrouw, de godsdienst en het socialisme”.

„Religieus-socialistische stroomingen in Nederland” 1920.

²⁾ cf. van schrijver dezes „De strijd voor nieuwe maatschappijvormen” 1928 hoofdstuk I en II.

³⁾ De uitwendige formatie van het religieus socialisme wordt o.a. besproken bij: S. Hofstra: „De Nieuwe religieuze bewegingen in ons land” in *Mensch en Maatschappij*, 3e jaargang no. 6.

Ds. W. Banning: „Der religiöse Sozialismus in Holland” in *Neue Wege* Juni 1925.

B. Bijmholt: „Over de religieus-socialistische beweging in ons land” in het tijdschrift *Nu*, Mei 1928.

Verder in diverse kleine geschriften, die uitgegeven worden in opdracht van de Arbeidersgemeenschap der Woodbrookers in Holland.

⁴⁾ Wel vindt men nog een enkele maal vermeld, dat in de arbeidersgemeenschap der Woodbrookers (althans in de Vereeniging van Woodbrookers) ook rechtzinnigen optreden.

⁵⁾ Met deze beperking tot de drie genoemde groepen is niet gezegd dat ook daarbuiten niet hier en daar aanwijzingen van een zeker religieus socialisme te vinden zijn; het is echter geoorloofd zich tot deze drie vormen te beperken omdat deze doelbewust streven naar een verbinding van religie en socialisme en in hun gemeenschappelijk optreden vatbaar zijn voor beschrijving en beoordeeling. Banning noemt in zijn artikel „Der religiöse Sozialismus in Holland” ook nog de Vereeniging van Socialistische predikanten, die ± 50 leden telt. Onder deze leden vindt men, gelijk begrijpelijk is, vooral diegenen, die in de drie genoemde groepen leiding geven. Banning deelt mede, dat onder de jongere generatie der socialistische predikanten de invloed van wijlen Prof. K. H. Roesingh en van Prof. G. J. Heering van beteekenis is geweest.

⁶⁾ Sedert 1924 worden ook weekende bijeenkomsten gehouden in de groote steden, in den winter 1925—1926 te Den Haag en Amsterdam en in den winter 1926—1927 te Leeuwarden en Amsterdam.

⁷⁾ Het religieus socialisme is geen specifiek Nederlandsch verschijnsel. Quack behandelt in het derde deel van zijn socialisten in hoofdstuk V ook reeds het godsdienstig socialisme in Frankrijk. In bijna alle landen (ook in Amerika) ontmoet men het streven het socialistisch gemeenschapsideaal min of meer te verzoenen met het Christendom of althans socialisme en religie niet gansch en al gescheiden te houden.

In Nederland is het religieus socialisme thans zeer uitgesproken anti-rechtzinnig; cf. o. a. wat de litteratuur betreft nog:

Ds. W. Banning: „Om den groei der gemeenschap” 1926.

Van dezelfde nog kleinere geschriften als: „Om de gemeenschap”, „Socialisties levensgevoel”, „In dienst van het ideaal” (alle uitgaven van de Arbeidersgemeenschap der Woodbrookers).

Ds. G. Horreüs de Haas: „Geloof en leven”. 1925.

Dezelfde. „Redelijke religie, beginselen en problemen van een godsdienstige wereldbeschouwing”.

Wil men de religieuze beschouwingen van Banning en Horreüs de Haas nader beoordeelen, dan zijn ook van belang verschillende preekenbundels o. a.

Van Ds. G. Horreüs de Haas: „Uw Koninkrijk kome”, 1928, (25 preeken).

Ds. W. Banning: „Drie preeken”: 1. De levende God. 2. De levende Christus.

3. Politiek op de kansel, enz.

Ds. G. Horreüs de Haas heeft nog met Dr. K. F. Proost geschreven: „Het

Vrijzinnig Protestantisme", 1926 en 1927. Dit werk bestaat uit een bundel opstellen gehouden voor openbare vergaderingen van Vrijzinnig Hervormden.

Het standpunt dezer schrijvers is, gelijk wel vanzelf spreekt, religionsgeschichtlich.

8) Wie van deze verhouding van gelooven en weten meer wil weten, moge ik verwijzen naar de werken van Dr. A. Kuyper: „Evolutie" en „Verflauwing der grenzen", van Dr. H. Bavinck: „Schepping of Ontwikkeling", „Het wezen des Christendoms", „Natuurstudie en Christendom", van Dr. H. H. Kuyper: „Evolutie of Revelatie", Dr. J. Woltjer: „De zekerheid der wetenschap", „Wetenschap en Wereldbeschouwing" e. a.

Altijd blijft bij mij de diepte van inzicht in de Heilige Schrift en het eenvoudig kinderlijk geloof aan God, aan Zijn Christus en aan Zijn Woord bij den grooten scheikundige Prof. Dr. Bakhuis—Roozeboom te Amsterdam, dien ik persoonlijk meermalen ontmoet en gesproken heb.

In het buitengewoon lezenswaardig artikel van Prof. Dr. H. Bavinck „Natuurstudie en Christendom" worden overtuigende bewijzen geleverd hoe dwaas de meening is, alsof echt wetenschappelijk natuuronderzoeker en bijbelgeloofige niet in één persoon vereenigd kunnen zijn of niet meer zijn.

Oud en nieuw tevens is deze waarheid, dat de man van wetenschap, die zoogenaamd zonder vooroordeel positivistisch en kritisch den Bijbel en Christendom nadert, nooit het groote wonder daarin en het wonder, dat Christendom en Bijbel zelf zijn, ontdekt en daartegenover, dat de man van wetenschap, die in het geloof aan het mysterie van Bijbel en Christendom zijn werk verricht, waar dan ook, dat wonder altijd weer waarneemt, hij kan niet anders.

⁹⁾ cf. Ds. A. van der Heide: „Plaats en Taak van het Religieus Socialisme", „Toen aarde en zee afgekoeld waren ontstond het eerste leven" pag. 43.

Ds. W. Banning: „De levende God".

„Het kan ons vervullen met grote eerbied, wanneer wij bedenken, dat eenmaal het mens-dier niet zoo heel veel verschilde van een aap".

Dit klakkeloos overnemen van stellingen, alsof het feiten waren, waaraan geen redelijk mensch twifelen kan, en welke stellingen toch, nauw bezien, in een zeer speciale denkrichting thuis hooren, die thans *algemeen* verlaten wordt, is bij de religieuze socialisten schering en inslag.

¹⁰⁾ Interessant is de polemiek welke over het religieus socialisme door het dagblad *De Tijd* met Ds. Banning is gevoerd (*De Tijd* December 1927 en Januari 1928, *Het Volk* Januari en Maart 1928).

HET MISLUKKEN DER JONGSTE DUITSCHE SCHOOLWET

DOOR

DR. W. KOLFHAUS.

Groter teleurstelling kon aan het Duitse Christenvolk niet berokkend worden, dan door het niet slagen der door den Minister van Binnenslandsche Zaken, den heer von Keudell, voorgestelde schoolwet. Sinds negen jaren was het onze hope, eindelijk zulk een wettelijke regeling voor ons lager schoolwezen te verkrijgen, dat de rechten onzer school tegen willekeurige aanvallen zouden verzekerd worden, en de radicale regeeringen in enkele landen als Saksen en Brunswijk en de autoriteiten in enkele steden als Berlijn en Hamburg, niet langer bij machte zouden zijn evangelische scholen, door het geweld der majoriteit om te zetten in wereldlijke scholen, d. w. z. in scholen zonder religie. Door het ontbreken van duidelijke grondwettelijke bepalingen kon het gebeuren, dat in de steden en in de provincies de schooltwisten tusschen de ouders en de besturen onophoudelijk op elkander volgden. Zoodra b.v. in Brunswijk de rechtsche regeering in het voorjaar door links verdrongen werd, veranderde men door één pennestreek de Luthersche scholen in wereldlijke en verbood men zelfs het bidden en het zingen van Christelijke liederen. In Pruisen belastte de regeering atheïstische schoolinspecteurs, openbare vijanden der Christelijke religie, met het toezicht op evangelische scholen en handhaafde onmeedoogend onderwijzers en schoolopzieners, die met goddelooze spotternijen het geweten der kinderen en hun ouders kwetsten. Leer- en leesboeken werden aan onze Christelijke scholen opgedrongen, uit welke alle herinnering aan den Bijbel, aan de reformatie en de geschiedenis der Kerk verwijderd was. Iedereen gevoelde, dat het zoo niet langer blijven mocht en dat de door de Grondwet van 1919 beloofde regeling der schoolvragen eindelijk komen moest.

Reeds tot drie malen toe was vergeefs de poging ondernomen, tot eene afdoende regeling te geraken. De partijverhoudingen maakten zulks altijd weer onmogelijk. Geen partij wilde iets van haar bijzondere eischen afstaan. Nadat echter in Januari 1927 de coalitie der rechtsche en midden-partijen tegenover de democraten en socialisten aan het bewind gekomen was, verhief zich opnieuw in de harten van millioenen Christenouders de blijde verwachting, dat het thans mogelijk moest wezen, de rechten der Christelijke school in voldoende mate veilig te stellen, vooral

ook omdat een zoo knap en beslist geloovig man als minister Von Keudell de zaak in handen kreeg. De rijksgrondwet van Weimar had op schoolgebied alles in het duister gelaten. De scherpe tegenstelling tusschen de toenmalige coalitiepartijen — Roomschen, democraten en socialisten — openbaarde zich het meest bij de bespreking der schoolkwestie en dwong tot een compromis. Eenerzijds bepaalde art. 146 eerste alinea, dat de religieuze belijdenis van het kind voor de keuze zijner school niet in aanmerking mocht genomen worden. Anderzijds eischte hetzelfde artikel tweede alinea, dat op verzoek der ouders of voogden voor confessioneele scholen moest gezorgd worden en dat met het recht en de overtuiging der ouders naar mogelijkheid rekening dient gehouden te worden. Art. 174 bepaalde, dat de bestaande rechtspositie op schoolgebied voorloopig tot definitieve regeling door een rijkswet gehandhaafd blijven zou. Zoo had de Roomsche partij haar zin gekregen en de socialisten en democraten hadden tenminste te kennen gegeven, naar welke idealen hun ziel verlangde. De tegenstrijdigheid tusschen beide idealen was niet te verzoenen en moest voortdurend onrust in het volk verwekken. Kentering ten goede kon eerst komen, als de Roomsche partij besloot, de coalitie met de socialisten te verbreken en eene nieuwe coalitie met de Duitschnationale volkspartij aan te gaan, gesteund door eenige kleinere groepen en de Deutsche volkspartij. Regeling van het schoolprobleem en met name verzekering der Christelijke belangen werd dadelijk een der hoofdpunten van het nieuwe regeeringsprogram, natuurlijk in aansluiting aan de geldende rijksgrondwet.

Van oudtijds werden in Duitschland nevens elkander gevonden evangelische en Roomsche scholen; en in enkele landen als Baden en Hessen gemengde scholen, Christelijke simultaanscholen met voor Protestantsche en Roomsche leerlingen afzonderlijk verplicht onderwijs in de religie onder toezicht der kerken. Door de rijksgrondwet werd als vierden, tevoren in Duitschland onbekenden schoolvorm in uitzicht gesteld, de inrichting van wereldlijke scholen, d. w. z. van scholen zonder religie voor zulke ouders, die hun kroost buiten God wenschen op te voeden. Met deze door de Grondwet in het leven geroepen feiten had dus de heer Von Keudell te rekenen, toen hij zich belastte met de moeilijke taak, de nieuwe schoolwet te ontwerpen.

Het zou te omslachtig zijn, het geheele in Juli 1927 gepubliceerde document te dezer plaatse af te drukken. Voor ons doel is het voldoende de meest karakteristieke en tevens den woedenden weerstand der liberale en radicale geesten het sterkst uitdagende punten zuiver te doen uitkomen.

Het ontwerp plaatst voorop de verklaring, dat voor alle lagere scholen de plicht bestaat „die Jugend durch Unterricht auf der Grundlage des deutschen Kulturguts zu körperlicher und geistiger Tüchtigkeit herauszubilden und sie in Unterstützung, Ergänzung und Fortführung der elterlichen Erziehung zu sittlich wertvollen Menschen und Staatsbürgern zu erziehen” ¹⁾). Dit doel heeft de school te bereiken in hare drie erkende

vertakkingen der gemengde, der confessioneele en der wereldlijke school, die alle drie inrichtingen van den Staat zijn. Van de gemengde school wordt gezegd, dat „wohl für Kinder jedes Bekenntnisses zugänglich sei, aber Religionsunterricht als ordentliches, verpflichtetes Lehrfach habe, der durch Lehrer des betreffenden Bekenntnisses erteilt werden müsse” ²⁾, zoodat het niet meer gebeuren mag, dat onderwijzers, die voor hun persoon atheïsten zijn en den band met de Kerk verbroken hebben, onze Christelijke jeugd in de religie onderwijzen. Verder moet bij de aanstelling der onderwijzers „die Gliederung der Schule nach ihrem Bekenntnisz berücksichtigt werden, so dasz an Schulen mit überwiegend evangelischen oder katholischen Schülern auch die Zahl der evangelischen oder katholischen Lehrer darnach zu bemessen ist” ³⁾.

Over de confessioneele school heet het, dat „sie zur Aufnahme von Kindern eines bestimmten Bekenntnisses dient, nur Lehrer dieses Bekenntnisses hat und solche Lehrbücher gebraucht, die dem Geist des Bekenntnisses entsprechen” ⁴⁾, overeenkomstig het geldende recht. Deze omschrijving van het karakter der confessioneele school brengt niets nieuws, behalve de bepaling, dat ook de vrije kerken als Oud-gereformeerden, Oud-lutherschen, Baptisten etc. het recht verkrijgen, de hun toebehoorende jeugd door onderwijzers hunner belijdenis in de religie te doen onderwijzen.

De wereldlijke school eindelijk wordt aldus getypeerd: „sie vereinigt Kinder, die keiner Kirche angehören oder wenigstens keinen Religionsunterricht empfangen sollen. An Stelle des Religionsunterrichtes tritt Weltanschauungsunterricht, wenn die Mehrheit der Erziehungsberechtigten dies beantragt. Die Lehrer an diesen Schulen können allen Bekenntnissen angehören, doch dürfen evangelische oder katholische Lehrer nicht zum Unterricht an ihnen gezwungen zu werden” ⁵⁾. Deze inkrimping was noodig, omdat jonge nog niet vast aangestelde onderwijzers dikwijls tot het geven van onderwijs in de atheïstische school gedwongen worden door de bedreiging, dat zij anders niet op een vaste betrekking mochten rekenen.

De wilsuiting der ouders en voogden beslist over de vraag, welke schoolvorm in de enkele plaatsen moet opgericht worden. „Der Antrag musz ausgehen von den Erziehungsberechtigten von mindestens 40 schulpflichtigen Kindern”. „Wenn eine Schulform in eine andere umgewandelt werden soll, müssen mindestens $\frac{2}{3}$ der Erziehungsberechtigten sich dafür aussprechen. Wurde der Antrag abgelehnt, so kann er erst nach drei Jahren wiederholt werden” ⁶⁾.

Het toezicht op alle scholen behoort aan den Staat; in de plaatselijke schoolcommissies hebben „die Vertreter der Religionsgesellschaften Sitz und Stimme. Auch ist bei der Ernennung der Aufsichtsbeamten auf die Konfession der ihnen unterstellten Schulen möglichst Rücksicht zu nehmen” ⁷⁾. Weinige maanden geleden gebeurde het in Dortmund, dat duizende evangelische ouders hun kinderen weken lang uit school hielden,

omdat door de regeering een openbaar loochenaar van het Christendom tot schoolopziener benoemd was.

„Die Bestimmungen über Lehrplan und Lernbücher für den Religionsunterricht werden erlassen nach Vereinbarung mit den betreffenden Religionsgesellschaften”. „Ebenso haben die Leitungen der Kirchen das Recht, sich durch Einsichtnahme in den Religionsunterricht davon zu überzeugen, ob derselbe in Ubereinstimmung mit den Grundsätzen der betreffende Kirche ertelid wird”. „Die Länder in denen eine christliche Simultanschule besteht wie Baden, Hessen und andere bleiben während den ersten fünf Jahre von diesem Schulgesetz unberührt und können auf Antrag auch noch auf weitere fünf Jahre ihre bisherigen Einrichtungen behalften”⁸⁾.

Men zou zeggen, dat ieder redelijk denkend mensch aan deze voorstellen der wet bijval moest geven. Elke kerk en „niet”-kerk ontving, wat zij wenschten. Het bestaande, dat goed was, bleef gehandhaafd, en alle inbreuken op de gewetensvrijheid werden vermeden. Christenen en niet-christenen werden in staat gesteld, volgens hunne beginselen de jeugd op te voeden. Van heerschappij der kerk over de school in eene of andere gestalte was geen sprake. De door het radicalisme beoogde revolutie der school was men ontgaan, zonder de mogelijkheid nieuwe banen in te slaan prijs te geven. Het geheele concept was doordrongen van de leus: Vrijheid voor allen binnen de perken der wet!

Het ontwerp werd in 't begin niet geheel onvriendelijk door de partijen en de publieke opinie ontvangen. Zelfs de oude pleiters voor de gemengde school en voor het religieuze en kerkelijk liberalisme, de Deutsche volkspartij, erkenden, dat de voorgestelde wet bruikbaar was. De Christelijke oudersvereenigingen zagen wel is waar niet alle wenschen, maar toch de voornaamste vervuld, en hielden er zich van overtuigd, dat hier tenminste de voorwaarden voor — een goede uitkomst belovende — onderhandelingen aanwezig waren, verwachtende, dat de schoolcommissie van den rijksdag spoedig aan het werk zou gaan en verbeteren zou, wat te verbeteren viel, maar de grondgedachte van het ontwerp ongerept behouden en tot wet verheffen zou. Met name over het hoofdpunt, de wettelijke gelijkstelling der genoemde drie schoolvormen scheen men, afgedacht natuurlijk van de linksche partijen, het eens te zijn.

In hevige hartstochten namen Socialisten en Communisten den toegeworpen handschoen op en slingerden den heer Von Keudell en de rechtsche coalitie alle mogelijke en onmogelijke verwijten naar het hoofd; niets werd in de pers en in volksvergaderingen ongedaan gelaten om de menigte op te hitsen. „Schandentwurf”, „Dogmatische Unduldsamkeit”, „Klerikalisierung der Schule”, „Verdummung der Völker”, „mittelalterliche Finsternis”⁹⁾, waren de scheldwoorden, waarmee men reeds vroeger tegen elke voor de Christelijke religie gunstige regeling der schoolkwestie opgestaan was, en waarvan men ook nu weer goede resultaten verwachtte. Schouder aan schouder met de links politieke partijen

werkten de vrijdenkersvereeningen, de bond voor „entschiedene Schulreform” en last not least de „Allgemeine deutsche Lehrerverein”, de machtigste organisatie der Duitsche onderwijzerswereld, waartoe bijna twee derden der Duitsche onderwijzers behooren. In hun handen kwam allengs de leiding van den geheelen strijd tegen de nieuwe schoolwet, nadat de pogingen der politieke groepen, om onder de ouders eene beweging tegen het ontwerp op touw te zetten, jammerlijk mislukt waren.

De voormannen der algemeene onderwijzersvereening zagen — en zien nog altijd — hun ideaal in de school zonder God en zijn voor dit doel bij meerdere gelegenheden onbewimpeld uitgekomen. Geheel in de lijn hunner gedachten durfde de onderwijzer A. Hauert van Magdeburg in de „Monistische Monatshefte” verklaren: „Was haben wir vom Standpunkte der Entwicklung unserer jungen Republik für ein Interesse daran, dasz die Schulerziehung eine Ergänzung und Fortführung der elterlichen Erziehung wird? Dem Groszwerden der Kinder im Schulkreis der Kirchen und Sekten, im Geist des Aberglaubens, des Egoismus und der Engstirnigkeit musz mit allen Mitteln entgegengetreten werden”. „Der Entwurf ist nicht für den Aufbau der Schule eine Unmöglichkeit, sondern er ist ein staatspolitisches Verbrechen, da er den Kastengeist Tür und Tor öffnet”¹⁰).

Zoo hard echter als dit enfant terrible, dat de verborgenheden der harten al te naïef verbabbelde, wenschte de leiding der A. D. L. niet van stal te loopen. De ouders zouden niet meegaan en ook onder de leden der vereening zijn velen, die in oprechtheid voor de Christelijke school voelen. Niet weinigen hebben wegens hun Christelijke overtuiging in de laatste jaren de groote vereening verlaten en bij Christelijke of echt neutrale bonden aansluiting gezocht. Derhalve achtte het bondsbestuur den tijd nog niet gekomen om met al te groote openhartigheid voor de wereldlijke school te strijden, en besloot, met voorloopige terzijdestelling van dit ideaal, met alle kracht de banier der gemengde school omhoog te heffen. In kerkelijke plaatsen prees men de „Christelijke” Simultaanschool; waar de bevolking religieus onverschillig was, kon men zich de moeite besparen, dit vijgeblad voor den dag te halen, en vergenoegde men zich met de gewone slagwoorden van de door de kerken bedreigde vrijheid en eenheid der school, van de confessioneele vrede, waarvoor de gemengde school een o zoo heerlijke waarborg was, en van de eischen der paedagogiek. Waar het maar eenigszins mogelijk was, werden tegenover de Christelijke oudersbonden tegenvergaderingen bijeen geroepen, in losse bladen de booze plannen der rechtsche partijen aan het publiek onthuld en vooral pressie uitgeoefend op de pers en de parlementaire vertegenwoordigers der Duitsche volkspartij, de verschrikkelijke voornemens der Orthodoxen en Roomschen niet verder te ondersteunen.

In dagbladen en propagandabladen vierden de mannen met geweldige woorden en luide stemmen hoogtij. De geestelijke en weten-

schappelijke leiders der onderwijzers echter wilden van dit luidruchtig gedrag niets weten. Juist onder deze hoogstaande en door hun wetenschappelijke diensten invloedrijke mannen vond het ontwerp van den heer Von Keudell de warmste verdedigers.

Zoo schreef de overal bekende paedagoog, Prof. Dr. Rein te Jena, in de kringen der onderwijzers zeer gezien wegens zijne liefde voor de belangen der school en der onderwijzers, voor het overige een liberaal man, die nog nooit iemand wegens orthodoxe gevoelens verdacht gemaakt heeft: „Kann es etwas freiheitlicheres geben als den Standpunkt, dasz jedem Erziehungsberechtigten die Freiheit gegeben wird, sein Kind in die Schule zu schicken, die seiner Ueberzeugung entspricht? Dieses Selbstbestimmungsrecht der Familie ist das Grundlegende in dem neuen Entwurf. Reaction würde es sein, die Familien zu zwingen, ihre Kinder einer Schulreform anzuvertrauen, die deren Ueberzeugung nicht gerecht werden kann. Ein Schulgesetz, das nur die eine staatliche neutrale Schulreform zwangsweise einführen wollte, wäre eine Kriegserklärung. Der vorliegende Entwurf dagegen ist ein Friedensbote bei den demnächstigen Verhandlungen im Reichstag“ ¹¹⁾).

De over de geheele beschaafde wereld met eerbied genoemde paedagoog en psycholoog, Prof. Dr. Spranger in Berlijn, waarschuwde met diepen ernst tegen de gedwongen eenheidsschool, die den dood aller echte cultuur beteekenen zou: „In allen Erziehungsfragen wird der moderne Kulturstaat das Grundprinzip des Liberalismus befolgen müssen. Dies aber schlieszt ein, dasz der besonderen Geistesstruktur der einzelnen Gegenden Rechnung getragen und dasz die Entscheidung unter individuellen Gesichtspunkten getroffen werde. Wir werden also in Zukunft mit den Grundformen der Konfessionsschule, der Simultanschule und der freien Weltanschauungsschule in mannigfachen Spielarten zu rechnen haben. Sie mögen durch ihren paedagogischen Leistungen beweisen, was sie wert sind. Eine absolut „richtige“ Form, die zur gesetzlichen Normalform erhoben werden könnte, gibt es nicht“. „Zwang zur Einheit hat im Geistigen nicht nur die Belebung individueller Widerstände sondern geradezu die Gefahr eines Kulturkampfes zur Folge“. „Der Staat ist weltanschaulich nicht der einzige und letzte Wert. Deshalb musz es im geordneten Zusammenwirken mit der staatlichen Erziehung noch eine tiefgreifende Bildung geben, die die im Volk lebendigen religiösen Ueberzeugungen zur Wirkung bringt“ ¹²⁾). Over het algemeen — Christelijk religieus — onderwijs, dezen afgod der liberalistische onderwijzers, oordeelt Dr. Spranger: „Dieser Unterricht ist das blasze und schwächliche Produkt einseitiger Verstandesaufklärung, eine Popularphilosophie meist recht dürftigen und farblosen Charakters, weit entfernt vom tieferen Durchdachtsein, geschweige vom echten Erlebtsein und Durchprobtsein. Es dürften sich mit Recht nicht viele finden, die dazu den Auftrag erteilen. Auch der einfachste Mann hat ein instinktives Gefühl für Echtheit und Tiefe in den schwersten Entscheidungen. So

wenig er als freier Protestant die Kirche, wie sie ist, lieben mag, er sieht in ihr mindestens ein viel tieferes Erbgut, das selbst in schwachen Händen noch seine Kraft entfalten kann. So verklärt sich die Stellung der Eltern zur Religionsfrage in der Schule" ¹³). De docent aan de academie voor paedagogiek in Kiel, Prof. Dr. Schütz, liet zich aldus vernemen als man der practijk: „Ihr könnt und müsst euch auf der gegebenen Grundlage vereinigen, um die kulturelle Aufwärtsbewegung unseres Volkes zu sichern! Der Gesetzentwurf ist ein Symbol unserer religiösen und kulturellen Not genannt werden, aber er will auch diese Not überwinden helfen" ¹⁴). Nog vele dergelijke waarschuwende stemmen tegen de ontkerstening der school uit het kamp der meer of minder liberale paedagogen zou ik hier kunnen citeeren.

Met deze paedagogen van beroep vereenigde zich de onzienbarende indruk verwekkende verklaring der „Psychiatrischen Neurologischen Wochenschrift", waar 83 geneesheeren voor zenuwlijders betuigden: „In dem gegenwärtigen beklagenswerten Kampf der politischen Parteien um die deutsche Schule und Jugend wird in unverantwortlicher Torheit auch an der Feste des Christenthums gerüttelt. Wir unterzeichneten Irren- und Nervenärzte, die wir bei Erforschung und Behandlung krankhafter Geisteszustände täglich Seelennot in ihren tiefsten Abgründen schauen, wir warnen dringend und ernstlich davor, den Christenglauben auch nur im geringsten in den Herzen unserer Jugend verkümmern zu lassen oder gar ihr vorzuenthalten, während er doch gerade in den Stürmen unserer Zeit der Anker ist. Die christliche Religion ist noch immer, und wird es bleiben, die Philosophie, die Psychologie, die Ethik, der Sozialismus. Darin sind wir Irren- und Nervenärzte eins mit den Größten und Edelsten im Geist, die das deutsche Volk seine Söhne nennen darf, und die uns Sinn und Ziel des echten Christenthums in seiner unendlichen Weisheit, Wahrheit, Freiheit und Stärke zu erkennen gelehrt haben" ¹⁵).

De bijzonder in onderwijskringen zeer gewaardeerde schrijver Heinrich Scharrelmann, die eertijds zelf onderwijzer was en wat zijne religieuze beschouwingen betreft, met kerk en kerkleer weinig aanraking bezit, gaf aan zijn vroegere collega's in diepen ernst te overwegen: „Die Forderung der Bekenntnisschule, die ja vom Standpunkt des überzeugten Christen eine Selbstverständlichkeit ist, wie auch die Gegner anerkennen, rief alle diejenigen zur Abwehr auf den Plan, die da meinen, die in der Bibel überlieferten religiösen Gedanken seien, abgesehen von manchen rein ethischen Forderungen, nicht mehr zeitgemäsz. Diese Gegner stellten die Forderung der weltlichen Schule auf und versuchten damit die Allgemeinheit glauben zu machen, sie wollten der deutschen Jugend unter Ausschaltung des Zahnkapsels des Religiösen eine Bildung vermitteln, die, zeitgemäsz und den Forderungen der Paedagogik entsprechend, in nur objektiv referierender Form religiöse Fragen mit den Kindern erörtert. Nur scheinbar sind die Vertreter der weltlichen Schule die Groszügigeren, Vorurteilsloseren, Toleranteren; in Wirklichkeit aber liegt eine

Täuschung vor, denn die weltliche Schule ist genau so gut Weltanschauungsschule wie die Bekenntnisschule. Sie ist die Schule derjenigen, die mehr oder minder bewusst atheïstisch denken und empfinden" ¹⁶). Scharrelmann persoonlijk voelt wel voor de Christelijk gekleurde gemengde school, waarvan de scheidende dogmatische bijzonderheden buitengesloten zijn. Als zulk amphibium mogelijk ware in Duitschland, zou hij graag tot de oprichting van zulke scholen meewerken. Maar hij herinnert zijne van de confessioneele school afkeerige collega's er aan, dat met dit te doen „die deutschen Lehrervereine nur die Handlanger der hinter ihnen sich verschanzenden politischen Linksparteien sind, die in Verkennung aller religiösen Interessen des Kindes einem öden Materialismus dienen. Eine immer allgemeiner werdende Sehnsucht nach einem Neuerfassen und Neubegreifen der alten religiösen Wahrheiten lässt sich konstatieren. Die mit soviel Geschrei ins Leben gerufene Kirchaustrittsbewegung versandet von Tag zu Tag mehr. Freidenkerische und ähnliche Vereine führen nur noch ein Scheindasein, denn sie haben nichts positieues zu bieten. Der Hunger aber nach Gütern, die nicht von dieser Welt sind, brennt stärker denn je". „Und gegen diesen allgemeinen Zug der Zeit kann auch auf die Dauer die deutsche Lehrerschaft nicht ankämpfen. Lehrerschaft und Kind können nur Schaden leiden durch eine feindliche Stellung zur Kirche" ¹⁷).

Niettegenstaande al deze waarschuwingen en vermaningen uit eigen midden en uit den mond der wetenschap en ondanks het protest der Christelijke oudersbonden, volhardde de algemeene onderwijzersvereniging in hare door haat tegen de Kerk gedicteerde verblindheid en bleef aan de confessioneele scholen de gewenschte rechtspositie weigeren, niet weinig gesteund door het feit, dat de meerderheid der groote dagelijksche couranten altijd ter beschikking staat, als het er op aankomt, de Christelijke gedachte te bestrijden. Zelfs voor de scherpste middelen deinsde men niet terug en dreigde, zulke onderwijzers buiten de A. D. L. te sluiten, die in het openbaar voor de confessioneele school pleiten durfden.

Ook onder de vrienden van het Christelijk onderwijs schonk men niet overal aan het ontwerp onverdeeld bijval. Menigeeen had groote bezwaren tegen de wettelijke gelijkstelling der wereldlijke school met de confessioneele en gemengde school, omdat deze bepaling het gevolg zou hebben, dat de innerlijke waarde juist der hoogste goederen onzer kultuur aan een gedeelte onzer jeugd onbekend zou blijven, en dat deze jeugd weerloos aan het antichristendom zou overgeleverd worden. Men was er niet zeker van, of men dit voor God kon verantwoorden, en schikte zich in het onvermijdelijke slechts met de zekere verwachting, dat reeds spoedig de school zonder God het zou moeten afleggen tegenover den weerstand der Christelijke ouders en tengevolge van hare eigene innerlijke waardeloosheid en leegheid.

In andere onzer evangelische kringen meende men niet, zooals het

ontwerp wilde, aan de Kerk het recht te mogen toekennen, door hare eigen deskundigen zich te overtuigen, of het religieus onderwijs ook met de door de Kerk beleden beginselen overeenkwam. Vooral de ook in Holland bekende voorzitter der Evangelische onderwijzers- en oudersbonden Rektor A. Grünweller was het op dit punt met de Kerk niet eens en eischte van de Kerk, dat zij in de onderwijzers, die immers vrijwillig de lessen in de religie op zich namen, het vertrouwen stelde, dat deze ook zonder toezicht hunne plicht overeenkomstig de leer der Kerk zouden vervullen. Toch stemden ook deze — op enkele punten met het ontwerp niet tevredene — kringen toe, dat het ontwerp in zijn strekking gezond en wel bekwaam was om het Christelijk volksdeel te helpen en aan de willekeur der dikwijls vijandige besturen een einde te maken.

De groote georganiseerde Christelijke oudersverenigingen lieten natuurlijk niet na, door moties in publieke vergaderingen en door indiening van verzoekschriften bij de politieke partijen voor de nieuwe wet het pleit te voeren. Tegelijkertijd verklaarden de evangelische onderwijzersbonden: „Wir halten es für eine sittliche Pflicht der Parteien, ihr vor den Wahlen gegebenes Versprechen unverkürzt einzulösen”.¹⁸⁾

Met de evangelische ouders stonden ook de Roomsche ouders onwrikbaar vóór het ontwerp van den heer Von Keudell. Eene poging van den befaamden „linksroomschen” Dr. I. Wirth, om in de Roomsche partij tweedracht te zaaien, werd spoedig verijdeld. De partij bleef de in de schoolvraag nooit verstoorde geslotenheid behouden en rijkskanselier Dr. Marx antwoordde kortaf: „Die Bischöfe haben sich für die konfessionelle Schule eingesetzt. Die Bischöfe stellen für uns Katholiken die Kirche dar. Damit ist die Frage für uns entschieden”.¹⁹⁾ Een Roomsche afgevaardigde, die niet voor de schoolwet-Keudell stemde, kon geen oogenblik langer in de partij geduld worden.

De beslissing der groote kwestie in het parlement lag in de handen der Duitse volkspartij. Zou het mogelijk zijn, deze erfgename van het oude liberale kultuurideaal en Rome te doen overeenstemmen? Dit was de ernstige zorg, die alle getrouwe Evangelischen vervulde.

Zoowel aan de kiezers als aan de coalitiepartijen had de Duitse volkspartij beloofd, loyaal tot de fundeering der confessioneele school mede te werken. Ofschoon zij heden niet meer als in de tijden van vorst Bismarck de partij der simultaanschool sans phrase is en geleerd heeft, dat met ruw geweld geestelijke realiteiten niet te onderdrukken zijn, zoo is toch de liefde van haar hart verpand gebleven aan de gemengde school. Zij is niet langer zoo onverschillig als eertijds tegenover den gewetenskreet van het geloovig volk, maar dat dit geloovig volk dezelfde rechten bezitten wil als het ongeloovig volksdeel, kon zij toch niet best begrijpen. De schaduw harer liberalistische traditie achtervolgt haar ook heden nog.

Uit haar midden ontbraken wel is weer niet geheel zulke stemmen,

die opgingen voor recht en gerechtigheid. Een harer knapste leidsmannen, de voormalige minister voor onderwijs Dr. Böllitz, erkende kordaat, dat het tegen de waarheid is, te gelooven, dat de simultaanschool daar, waar zij bestaat en historische rechten bezit, de kerkelijke vrede hersteld heeft. Indien men de gemengde school door dwang aan zulke landen en provincies wilde opleggen, in welke zij tot nu onbekend is, zou zij zonder twijfel „den Gegensatz der Konfessionen eher zum Bewusstsein bringen als ihn mildern”²⁰). Veel beteekenend is verder de bekentenis van dezen deskundige: „Es sprechen auch ernste pädagogische Gründe gegen jeden Versuch, das was sich vielleicht in Süddeutschland unter günstigen politischen Verhältnissen entwickelt hat, nun auch auf die anderen Gebiete des Reichs zu übertragen”. „Der Wertschätzung der konfessionellen Volksschule liegt die völlig richtige jugendpsychologische Einstellung zu Grunde, dasz es vom höchsten Wert ist, gerade für das erste Kindheitsalter die Ungebrochenheit und Einheit der Weltanschauung zu wahren”²¹). Een tweede gezien paedagoog der partij, het kamerlid Prof. Dr. Schuster in Hannover noemde het „einen traurigen Irrtum, zu meinen, dasz die Volksbildung von der Begründung auf die Frömmigkeit und zwar auf eine eigentümliche durch einen bestimmten Glauben geprägte Frömmigkeit frei zu halten sei”²²). Zich beroepende op een woord van Spengler: „Die Religion gehört zur Kultur wie die Religionslosigkeit zur Zivilisation”²³), wees Prof. Schuster er op, hoe in zijn vaderland Hannover juist „das durch die lutherische Frömmigkeit geprägte Bauerntum ein ehrwürdiger Träger von Volkskultur ist”. „Volkstümliche Kultur ruht am sichersten auf einem festprägten frommen Glauben”²⁴), zooals duidelijk blijkt uit de volkshoogeschoolbeweging in Denemarken. Het klassieke land ter staving van zijn beweren, Holland, kent Prof. Schuster helaas niet.

Zoo was tot diep in de rijen der Duitsche volkspartij het inzicht doorgedrongen, dat de confessioneele school niet slechts de school der traditie is, maar ook het inwendige recht bezit, om bescherming en begunstiging te vragen. Met de beste vooruitzichten trok de schoolcommissie van den Rijksdag aan het werk. Over de eigenlijke grondbeginselen van het ontwerp scheen men het eens te zijn. Noch de Roomsche, noch de Duitschnationale partij wenschte, door koppigheid de coalitie in gevaar te brengen. Wanneer het beginsel niet rakende vraagstukken, veranderingen en verzachtingen door de liberalen geëischt werden, gaven zij naar mogelijkheid toe; zoo bij voorbeeld schikten zij zich in de door de Duitsche volkspartij verlangde bepaling, dat het onderwijs in handwerken en gymnastiek in confessioneele scholen ook door onderwijzers eener andere confessie mocht gegeven worden, voor de Roomsche mentaliteit eene zeker niet onbelangrijke concessie.

En toch moest het groote werk tenslotte mislukken! Hoe werd dit echter mogelijk? Van buiten gezien zijn het deze redenen: a. omdat de Duitsche volkspartij er niet toe besluiten kon, aan de kerkelijke autori-

teiten permissie te verleenen, zich te overtuigen, of het religieus schoolonderwijs met de kerkleer overeenstemde; deze autorisatie was voor de Roomschen eene *conditio sine qua non*; *b.* de eisch der Duitsche volkspartij, dat alle in de toekomst in te richten lagere scholen per se gemengde scholen zijn zouden, indien niet de ouders door officieele stemming de confessioneele boven de gemengde school verkiezen zouden; *c.* de motie der Duitsche volkspartij, dat daar, waar simultaanscholen bestonden, ook in de toekomst de ouders gedwongen zouden blijven, hunne kinderen slechts aan deze scholen toe te vertrouwen, tegenover de bepaling van het ontwerp, dat ook in deze landstreken binnen vijf, resp. tien jaren de rijksschoolwet moest uitgevoerd zijn, d. w. z. de gemengde school zal hier niet verdwijnen, maar de mogelijkheid zal bestaan naar wensch ook confessioneele resp. wereldlijke scholen op te richten.

Deze redenen zijn zonder twijfel ernstig en belangrijk. Intusschen, beneden de oppervlakte liggen andere diepere beweegredenen: de van oudtijds ingewortelde weerzin der Duitsche volkspartij, die voor de beschermster van het religieus liberalisme doorgaan wil, tegen eene School met den Bijbel, waarin zij zich nooit op haar gemak kan voelen, en de vrees, den invloed der Roomsche Kerk op de jeugd door erkenning harer scholen te versterken. De tegenstelling tusschen kultuur-protestantisme en Christelijk geloof kwam ook bij den jongsten schoolstrijd in de parlementen en in het land weer helder voor den dag.

Anderzijds mag ook niet over het hoofd gezien worden, dat de Roomsche partij niet altijd de toegevendheid vertoonde, die misschien het droeve einde nog had kunnen afwenden.

Thans overstelpen de partijen elkander met nuttelooze verwijten. Het Christelijk gezin, de Duitsche jeugd is in elk geval het offerlam der partijwoede en van het partij-egoïsme geworden. Voor Rome is het gevaar eener ontkerstening der school door dwangmaatregelen eener linksche regeering minder groot dan voor de Evangelischen, want achter de Roomsche belangen staat de politieke partij, wier gunst de socialisten voorloopig nog noodig hebben. In onze kringen treurt men over het niet slagen der wet-Von Keudel, maar men staat niet verslagen en moedeloos. In plaats van te zuchten en te klagen begrijpen onze menschen, dat zij geroepen zijn te strijden en te arbeiden. De in Juni gehouden verkiezingen voor de schoolraden toonen duidelijk, dat de stem der partijen niet de stem van het volk is. Reeds tot nu toe waren bij deze overtuigingen zelfs in heel roode districten de voorstanders der Christelijke school aan de winnende hand. Dezelfde ouders, die bij de parlementaire verkiezingen voor de socialisten stemmen, geven bij de schoolraadverkiezingen de voorkeur aan Christelijke vertegenwoordigers, omdat zij beseffen, dat de uitsluiting van God en Zijn Woord uit het onderwijs niets minder beteekent dan de zon uit te dooven over het leven hunner kinderen.

De strijd om de schoolwet-Von Keudell heeft zijn einde bereikt. Onze

Christelijke ouders en onderwijzers houden het vaandel omhoog en zijn bereid, in Gods naam den nieuwen schoolstrijd te beginnen.

1) „de jeugd door onderwijs op de basis van de Duitsche beschaving tot lichamelijke en geestelijke bekwaamheid te vormen en haar ter ondersteuning, aanvulling en volmaking van de opvoeding der ouders op te leiden tot zedelijk waardevolle menschen en staatsburgers”.

2) „ze wel voor kinderen van iedere belijdenis toegankelijk is, maar godsdienstonderwijs tot geregeld verplicht leervak heeft, dat door onderwijzers der betrokken belijdenis moet worden gegeven”.

3) „op de indeeling van de scholen naar haar belijdenis worden gelet, zoodat aan scholen met een overwegend aantal evangelische of katholieke leerlingen ook het aantal evangelische of katholieke onderwijzers daarmede evenredig moet zijn”.

4) „zij dient tot het opnemen van de kinderen van een bepaalde belijdenis, slechts onderwijzers van die richting heeft en zulke leerboeken gebruikt, als met den geest van die belijdenis overeenkomt”.

5) „zij vereenigt kinderen, die niet tot eenige kerk behooren of tenminste geen godsdienstonderwijs zullen ontvangen. In de plaats van het godsdienstonderwijs treedt onderricht in wereldbeschouwing, indien de meerderheid van hen die op het onderwijs aanspraak kunnen maken, dit voorstelt. De onderwijzers aan deze scholen mogen iedere richting zijn toegedaan, doch evangelische en katholieke onderwijzers kunnen niet gedwongen worden tot het onderwijs aan deze scholen.”

6) „Het voorstel moet uitgaan van de bevoegde verzorgers van minstens veertig leerplichtige kinderen.” „Wanneer een schoolvorm in eene andere zal worden omgezet moeten minstens $\frac{2}{3}$ der met de opvoeding belaste verzorgers zich daarover uitspreken. Slechts na drie jaar kan een afgewezen voorstel opnieuw worden gedaan.”

7) „de vertegenwoordigers der godsdienstige vereenigingen zetel en stem. Ook bij de benoeming der beambten belast met het toezicht moet zooveel mogelijk rekening gehouden worden met den beginselgrondslag der scholen, aan hun toezicht onderworpen”.

8) „De bepalingen omtrent leerplan en de lijst der leerboeken voor het godsdienstonderwijs worden vastgesteld na overleg met de betrokken godsdienstige vereenigingen.” „Evenzoo hebben de kerkelijke autoriteiten het recht zich door onderzoek van het godsdienstonderwijs te overtuigen, of dit gegeven wordt in overeenstemming met de belijdenis dier kerken.” „In landen als Baden, Hessen e. a., waar een christelijke simultaanschool bestaat, blijft deze wet gedurende de eerste vijf jaren buiten werking. Zij kunnen op verzoek ook de volgende vijf jaren hun bestaande inrichtingen behouden.”

9) „Schandelijk ontwerp”, „dogmatische onverdraagzaamheid”, „verkerkelijking van de school”, „domhouden van het volk”, „middeleeuwsche duisternis”.

10) „Welk belang hebben wij uit het oogpunt van de ontwikkeling onzer republiek erbij, dat de schoolopvoeding een aanvulling en voltooiing worde van de opvoeding der ouders? Het opgroeien der kinderen in den kring der kerken en secten, in den geest van bijgeloof, egoïsme en geestelijke bekrompenheid moet met alle middelen worden bestreden”. „Het ontwerp is niet voor den opbouw der school een onmogelijkheid, maar het is een politieke misdaad, omdat het de kastengeest binnenhaalt”.

11) „Kan men zich iets indenken, dat meer de vrijheid dient, dan het standpunt, dat aan ieder tot opvoeding geroepene de vrijheid gegeven wordt zijn kind naar die school te zenden waar zijn eigen overtuiging wordt onderwezen? Dit zelfbestemmingsrecht der familie is de grondslag van het nieuwe ontwerp. Het zou reactie zijn, de gezinnen te dwingen hun kinderen toe te vertrouwen aan een onderwijs, dat niet past bij hun overtuiging. Een schoolwet, die alleen het eene staatsonderwijs met dwang zou willen invoeren, zou een oorlogsverklaring zijn. Het ingediende ontwerp daarentegen is een vredesbode bij de daarmede verband houdende besprekingen in den Rijksdag.”

12) „Bij alle vraagstukken van opvoeding zal de moderne cultuurstaat het

principe van het liberalisme moeten volgen. Dit houdt echter in, dat rekening worde gehouden met de geestelijke gezindheid van de verschillende streken en dat de beslissing worde getroffen met erkenning van individuele gezichtspunten. Wij zullen derhalve in de toekomst te rekenen hebben met de grondvormen van confessioneele scholen, simultaanscholen en scholen voor vrije wereldbeschouwing, in vele variëteiten. Zij alle mogen door hun opvoedkundige prestaties bewijzen, welke waarde zij hebben. Er bestaat geen absoluut juiste vorm die tot eenigen wettelijken vorm zou kunnen worden verheven." „Dwang tot eenheid heeft in het geestelijke niet alleen het ontstaan van individueel verzet tengevolge, maar opent ook direct het gevaar voor een cultuurstrijd". De staat is uit het oogpunt van wereldbeschouwing niet de eenige en hoogste waarde. Derhalve behoort er bij een goed geordende samenwerking met de staatsopvoeding nog een diep-ingrijpende vorming te bestaan, die de in het volk levende godsdienstige overtuigingen doet doorwerken."

¹³⁾ „Dit onderwijs is het bloedlooze, zwakke product van een eenzijdige verstandelijke ontwikkeling, een algemeene filosofie van een meestal zeer armenlijken en kleurlozen inhoud, ver verwijderd van dieper doordacht zijn, laat staan van waarlijk doorleefd en beproefd zijn. Men zou er niet velen kunnen vinden, die waarlijk daartoe opdracht zouden willen geven. Ook de eenvoudigste mensch bezit een instinctief gevoel voor oprechtheid en diepte bij de moeilijkste beslissingen. Hoe weinig hij als vrije protestant ook moge voelen voor de kerk, zooals zij is, toch ziet hij in haar ten minste een erfgoed van diepere beteekenis, dat zelfs in zwakke handen nog kracht kan ontwikkelen. Zoo verklaart zich de stelling der ouders tegenover het vraagstuk van den godsdienst in de school.

¹⁴⁾ „Gij kunt u en gij moet u vereenigen op den gegeven grondslag, om de cultureele verheffing van ons volk veilig te stellen. Het wetsontwerp is genoemd een symbool van onzen godsdienstigen en cultureelen noodtoestand; doch het wil niet anders dan een poging doen om dezen nood te overwinnen."

¹⁵⁾ „Bij den tegenwoordigen bedroevenden strijd der politieke partijen om de Duitische school en de Duitische jeugd wordt met onverantwoordelijke dwaasheid ook aan de vastigheid van het Christendom gewrikt. Wij ondergeteekenden, alle artsen voor zenuw- en geestesziekten, wij, die dagelijks bij het onderzoek en de behandeling van ziekelijke geestestoestanden den zielenood in zijn diepste diepte aanschouwen, wij waarschuwen dringend en ernstig er voor, het christelijk geloof ook maar eenigermate in de harten van onze jeugd te laten verkwiijnen of er tegenover haar over te zwijgen, daar toch het geloof bij de stormen van onzen tijd het plechtanker is. De christelijke religie is nog altijd en zal altijd blijven, *de filosofie, de psychologie, de ethiek, het sociale gevoel*. Daarin zijn wij — de genoemde artsen — het eens met de grootsten en edelsten van geest, die het Duitische volk zijn zonen mag noemen en die ons den zin en het doel van het ware christendom hebben geleerd in zijn oneindige wijsheid, waarheid, vrijheid en kracht."

¹⁶⁾ „De eisch der confessioneele school, die immers vanuit het standpunt van den overtuigden Christen, vanzelf sprekend is, zooals trouwens de tegenstanders zelf erkennen, riep allen tot afweer te wapen, die meenen, dat de, in den Bijbel overgeleverde religieuze gedachten, afgezien van vele zuiver ethische eischen, niet meer passen in het kader van onzen tijd. Deze tegenstanders eischen een wereldlijke school en trachtten daarmede het publiek te doen gelooven, dat zij de Duitische jeugd, met uitschakeling van het godsdienstige omhulsel, een opvoeding wilden geven, die, naar den eisch des tijds en overeenkomstig de eischen der paedagogiek, slechts in den vorm van objectieve mededeelingen, religieuze vraagstukken met de kinderen behandelt. De vertegenwoordigers der wereldlijke school sieren zich slechts met den schijn van grootere onbekrompenheid van een meer onbevooroordeeld standpunt van ruimere verdraagzaamheid; in werkelijkheid bestaat er misleiding, want de wereldlijke school is even goed een school met een eigen wereldbeschouwing als de confessioneele school. Het is de school van hen, die min of meer bewust atheïstisch denken en gevoelen.

¹⁷⁾ „de Duitische onderwijzervereenigingen slechts de handlangers zijn van de zich achter hen verschuilende links-politieke partijen, die met miskenning van alle godsdienstige belangen van het kind een dor materialisme dienen." „Er valt een steeds meer algemeen wordend verlangen te constateeren naar een nieuw grijpen en nieuw begrijpen van de oude godsdienstige waarheden. De met

zooveel geschreeuw in het leven geroepen beweging om uit de kerk te treden verzandt van dag tot dag steeds meer. Vrijdenkers-vereenigingen en dergelijke leven nog slechts een schijn-leven, want iets positiefs hebben zij niet meer te geven. Maar de honger naar een goed, dat niet van deze wereld is, brandt sterker dan ooit." „En tegen dezen algemeenen trek van den tijd kan ook op den duur het Duitsche onderwijzerskamp niet optornen. Onderwijzer en kind kunnen slechts schade lijden door een vijandige houding tegenover de kerk".

¹⁸⁾ „Wij achten het een zedelijke plicht der partijen haar vóór de verkiezingen gegeven belofte onverkort na te komen".

¹⁹⁾ „De bisschoppen hebben zich voor de confessioneele school verklaard. Zij zijn voor ons de Kerk. Daarmede is voor ons de vraag beantwoord".

²⁰⁾ „de tegenstelling tusschen de gezindheden eerder naar voren te brengen dan verzachtend".

²¹⁾ „Er pleiten ook ernstige overwegingen van paedagogischen aard tegen iedere poging om dat, wat zich misschien in Zuid-Duitschland onder politiek gunstige omstandigheden heeft ontwikkeld, nu ook naar de andere deelen van het Rijk over te brengen". „Aan de waardeering voor de confessioneele volkschool ligt uit een oogpunt van jeugd en psychologie het volkomen juiste uitgangspunt ten grondslag, dat het van de grootste beteekenis is, juist in de eerste kinderjaren voor een gave eenheid der wereldbeschouwing zorg te dragen."

²²⁾ „een treurige dwaling te meenen, dat de volksopvoeding vrij te houden zou zijn van eene fundeering op de vroomheid en wel op een eigenaardige vroomheid die het stempel draagt van een bepaalde belijdenis."

²³⁾ „(De godsdienst behoort tot de cultuur, zooals de godsdienstloosheid behoort tot de beschaving)".

²⁴⁾ „De met de Luthersche vroomheid bestempelde borenstand een eerwaardig dragen van volkscultuur is." „De cultuur, aan een volk eigen rust het zekerst op een diep ingeprent godvreezend geloof."

JOHANNES ALTHUSIUS

DOOR

MR. J. J. HANGELBROEK.

„Ligt in de Reformatie de oorzaak der Revolutie? Zeer velen hebben dit beweerd.

Bijkans alle Roomschen, die waarlijk roomschgezind zijn.

Mannen op het gebied der wetenschap beroemd; de gansche school van de Bonald, le Maître, de la Mennais. Hun redeneering is aan de onze nagenoeg gelijk. Ook voor hen is de omwenteling niet uit louter stoffelijke oorzaken verklaarbaar. Ook zij zoeken haar oorsprong in de ontwikkeling van ideeën; ook zij beweren, dat de revolutionaire theorie niet enkel aan verbastering van het staatsrecht is te wijten. Ook zij beoogen, dat de politieke brandstof door het ongeloof werd aangeblazen tot revolutionairen gloed. Maar wie draagt, volgens hen, van dit ongeloof de schuld? De hervorming. Waarom? Omdat zij de souvereiniteit der rede, en alzoo een beginsel van ongeloof en van opstand, op den voorgrond gesteld heeft”.

Met deze woorden vangt Groen van Prinsterer het zevende hoofdstuk van zijn „Ongeloof en Revolutie” aan en onmiddellijk daarna neemt hij stelling tegen de geleerden van liberalen huize, zelf zonen der revolutie, die de reformatie als oorsprong hunner revolutionaire vrijheid zegenen en met voorliefde spreken van de intieme connectie tusschen het Calvinisme en de moderne filosofie.

Nog hebben de tijden in dit opzicht de zeden niet veranderd. Groen's magistraal betoog heeft niet het gevolg gehad, dat eens en voorgoed de onoverbrugbare kloof tusschen reformatie en revolutie door zijn tegenstanders werd gezien. Steeds weer wordt de gedachtenwereld der hervorming ingelascht in continu verband tusschen den bouw der theorieën, welke na eeuwenlange voorbereiding in het geesteswerk van ROUSSEAU zijn sluitstuk vindend, de revolutie een wetenschappelijke basis bood.

Dit lot heeft den Calvinistischen rechtsgeleerde JOHANNES ALTHUSIUS getroffen. Breedvoerig is door GIERKE in zijn monografie over dezen jurist van calvinistischen stempel aangetoond hoe ROUSSEAU op zijn arbeid heeft voortgewerkt.

Niet slechts de analogie, doch de genealogie van beider wetenschappelijk denken te bewijzen, is het doel van GIERKE'S omvangrijke studie.

Vast staat boven allen twijfel, dat ALTHUSIUS met hart en ziel de

calvinistische wereldbeschouwing was toegedaan en opnieuw is derhalve de vraag van GROEN gesteld: „ligt in de reformatie de oorzaak der revolutie?”

Niet alsof met GIERKE's werk GROEN's beantwoording dezer vraag op losse schroeven is komen te staan.

De vraagstelling houdt slechts in, dat nog nimmer het Calvinisme zich geplaatst ziet voor de taak om na te speuren de niet te overschrijden grens tusschen calvinistische en humanistische wetenschap.

Onder hen, die in rechtswetenschap en staatsleer CALVIJN als hun geestelijken vader beschouwen, neemt ALTHUSIUS om de groote beteekenis en invloed zijner werken een uiterst belangrijke plaats in.

Een dubbele reden is er alzoo voor ons om de langverwaarloosde studie van diens geestesarbeid ter hand te nemen.

Eensdeels toch kan hij, bij de hernieuwde belangstelling welke in den laatsten tijd voor hem met elk nieuw werk over staatsleer tot uitdrukking komt, van Calvinistische zijde zeker niet meer buiten beschouwing worden gelaten. Anderzijds is met de hierboven aangeduide uitleg van zijn gedachten de noodzakelijkheid van verweer geboren en dringt zich met klem de wensch naar voren om op de calvinistische trekken van zijn arbeid helder licht te doen vallen.

Het voornemen bestaat, dat daartoe binnen afzienbaren tijd in een breedere studie een poging zal worden gedaan. Den persoon van ALTHUSIUS in groote trekken bij den lezer te introduceeren, is het bescheiden doel van dit artikel.

* * *

JOHANNES ALTHUSIUS, uit het geslacht ALTHAUS, werd in het jaar 1557 te *Diedenshausen*, een dorp in het graafschap *Witgenstein-Berleburg* (Westphalen), geboren.¹⁾

Over zijn afkomst, zijn jeugd en het verloop zijner studie is zoo goed als niets bekend.

In Mei van het jaar 1586 voor het eerst, vinden wij hem als student ingeschreven aan de universiteit van *Basel*. Het album dezer hoogeschool geeft daarvan blijk met de woorden: „1586 (Mei) JOHANNES ALTHUSIUS WITGENSTEINENSIS wurde immatrikuliert für 10 Schilling”. GIERKE (blz. 333) weet mede te deelen, dat dit laatste bedrag de prijs der inschrijving voor de middelklasse was .

Het is zeer aannemelijk, dat ALTHUSIUS ook in *Basel* gepromoveerd is tot doctor in de rechtswetenschap.

Niet geheel zeker is het, hoewel er eenige grond voor het vermoeden bestaat, dat hij ook in *Genève* aan de hoogeschool van CALVIJN voor zijn juridische vorming heeft gearbeid. Voor deze veronderstelling pleit de streng calvinistische geest, die uit al zijn werken spreekt.

Het vermoeden wordt nog versterkt door zijn persoonlijke arbeid met DIONYSIUS GODOFREDUS, die sinds 1585 als professor te *Genève* optrad.

In 1586 wordt ALTHUSIUS benoemd tot hoogleeraar in de rechtswetenschappen aan de hoogeschool van *Herborn* (Nassau), waaraan tot dusver alleen gereformeerde theologen werden opgeleid.

Naast de rechtswetenschap doceerde hij in de nieuw gestichte faculteit ook wijsgeerige vakken.

Te *Herborn* verblijft hij, met een korte onderbreking wegens tijdelijke verplaatsing der universiteit naar *Siegen*, totdat hij in het jaar 1604 benoemd wordt als syndicus van de stad *Emden*, welke positie hij tot zijn dood heeft vervuld.

Een professoraat aan de Leidsche Universiteit werd hem aangeboden. In 1605 trachten de staten van Friesland den reeds beroemd geworden jurist te verbinden aan de hoogeschool te *Franeker*, doch ook dit aanbod slaat hij af.

Zijn vollen ijver wijdde hij aan de ontwikkeling van de bloeiende handelsstad in *Oost-Friesland*.

In de voortdurende verwikkelingen tusschen de oostfriesche Graven en hunne landstanden speelde *Emden*, onder de duidelijk te herkennen leiding van haar syndicus, in dien tijd een glansrijke rol.

Het vermoeden ligt voor de hand, dat ALTHUSIUS, die reeds door de theorieën in zijn *Politica* ontwikkeld naam had gemaakt, juist òm zijn denkbeelden tot het syndicaat was geroepen. Tenminste zijn ambtsvoorganger WIARDA was in 1601 wegens al te zwakke verdediging van de rechten des volks tegenover den landsheer uit zijn ambt ontzet.²⁾

Met kracht bracht de nieuwe syndicus in den strijd voor de vrijheid en de zelfstandigheid der stad zijn politieke beginselen in practijk. In *Emden* genoot hij hoog aanzien, zoowel om zijn politieke gedragingen, als om de eervolle positie, die hij in het gereformeerde kerkelijke leven innam.³⁾

Zijn groote invloed blijkt uit tal van staatsstukken uit dien tijd; hijzelf wordt onder de Graven ENNO II en ULRICH II herhaaldelijk in de acten genoemd en vele door de stad *Emden* doorgedreven landdagbesluiten ademen den geest van zijn leerstellingen.

Geen wonder dat zijn strijdbare houding aanleiding gaf tot de beschuldiging, dat de syndicus een strijdlustig en twistziek karakter had.⁴⁾

„Ein strafbarer Trieb zur Uneinigkeit und zum Aufruhr war zu tief in ihm eingewurzelt, dass er nicht alle Gelegenheit ergriffen haben sollte, bei den mancherlei Irrungen der Stadt *Emden* mit ihren damaligen Grafen und Landesherrn seinen schädlichen Leidenschaften den Zügel schiessen zu lassen” (Jugler, Beiträge zur juristischen Biografie, Bnd. III, blz. 272).

Deze bewering is geenszins boven rechtmatigen twijfel verheven. De gronden, waarop zij steunt, zijn volstrekt onvoldoende. Niet alleen kan er tegenover gewezen worden op het gunstig getuigenis, dat de bekende geleerde UBBO EMMIUS⁵⁾, wiens vriend en raadsman ALTHUSIUS is geweest, ons omtrent zijn persoon heeft nagelaten; bovendien is toch zijn onvermoeide deelname aan de partijstrijden van zijn tijd geen overtuigend argument om hem een woelziek karakter toe te schrijven.

Eerder ontdekken wij in hem den strijdbaren calvinistischen geest, die hem dreef, waar de rechten en vrijheden des volks in het geding kwamen, onomwonden partij te kiezen en met taaië doorzetting in theorie en practijk alle absolutistische aanmatiging te bekampen.

Op 12 Augustus 1638 ontviel aan het geslacht ALTHAUS zijn beroemd geworden vertegenwoordiger. Een van zijn kleinzoons was nog in 1893 burgemeester van *Emden*. Zijn kleindochter AGNES huwde met den bekenden rechtsgeleerde ULRICH HUBER (1636—1694), professor aan de hoogeschool van *Franeker*, die ondanks deze verwantschap in een zijner werken ALTHUSIUS' leerstellingen breedvoerig heeft bestreden.

* * *

Op de levensbeschrijving van den geleerde moge een korte vermelding van zijne werken volgen.

Meerdere juridische geschriften zijn van hem bekend.

Zijn in 1588 te *Basel* uitgegeven: „Jurisprudentia Romana” werd nog in de eerste helft der 18e eeuw als leerboek zeer gewaardeerd en aanbevolen.

Het boek is reeds hierom merkwaardig, wijl het een der eerste pogingen bevat om de rechtsstof methodisch te behandelen in een van de positief-rechtelijke indeeling vrijwel onafhankelijk systeem.⁶⁾

Hetzelfde doel streeft de schrijver na in zijn rechtswetenschappelijk hoofdwerk de *Dicaïologia*” (*Dicaeologicae libri tres, totum et universum jus, quo utimur, methodice complectentes*) voor het eerst verschenen te *Herborn* in 1617.

In dit werk is de systematiseering van de stof tot het uiterste doorgevoerd, zelfs bijna „fanatiek doorgedreven”, zooals GIERKE het uitdrukt (blz. 41).

Het werk, waarmede ALTHUSIUS voorgoed naam maakte, is wel de „Politica”.

Hoewel de „Dicaïologia” voor de kennis zijner leerstellingen niet geheel van belang ontbloot is, blijft toch de *Politica* de eigenlijke kern van zijn nagelaten wetenschappelijken arbeid. Niet gering is de invloed daarmee geoefend op den geest van zijn tijd, zoowel in de wetenschap als in de practijk. Steeds meer wordt tegenwoordig de enorme beteekenis ingezien, welke het verschijnen van dit boek op de ontwikkeling der staatsrechts-beoefening heeft gehad.⁷⁾

In 1603 zag de *Politica* het licht te *Herborn* onder den volledigen titel „Politica methodice digesta et exemplis sacris et profanis illustrata”.

In 1610 werd het werk te Groningen herdrukt. Vele wijzigingen en aanvullingen bracht de schrijver aan. Tallooze voorbeelden uit het positieve recht voegde hij aan de bestaande toe en duidelijk treedt bij de omwerking aan het licht, dat de overgang van den Herborner hoogleeraar uit den kring der universiteit naar de veelbewogen practijk van den stadssyndicus, den inhoud belangrijk heeft verrijkt.

Deze uitgave wordt thans voorzien van een vleiden opdracht aan

de Staten van Westfriesland „tusschen *Vliestroom* en *Lauwerzee*”, geïnspireerd door het succesvol verzet van de Republiek tegen den Koning van *Spanje*, waarvan de beginnelen en oorzaken zoo geheel strookten met de in de *Politica* verdedigde inzichten.

Met dankbaarheid vermeldt hij de welwillende houding der Staten tegenover zijn stad, zoo dikwijls bewezen, wanneer de strijd met den landsheer *Emden* aansluiting deed zoeken bij de *Nederlanden*, terwijl hij zijn hooge ingenomenheid betuigt met de eer van het beroep naar de universiteit te *Franeker* onder zoo schoone voorwaarden („*honestis sane conditionibus*; Pol. Praefatio, blz. 8).

Nog vijf herdrukken beleefde de *Politica*, waarvan drie verschenen na den dood des schrijvers.

Onder *Politica* dan verstaat ALTHUSIUS de „*ars homines ad vitam socialem constituendam, colendam et conservandam consociandi, d. w. z. de wetenschap der menschelijke samenleving (symbiosis), die de vraag naar het ontstaan, de ontwikkeling en bewaring dier samenleving moet beantwoorden.*

Met groote scherpzinnigheid ontleedt ALTHUSIUS den organischen vorm der samenleving in haar steeds ruimer wordende gemeenschappen.

Opvallend is ook hier de methode, die reeds bij zijn rechtsgeleerde werken de aandacht heeft getrokken.

Tot in details voert hij de verdeeling en onderverdeeling telkens in twee uiteenvallende begrippen door, en wringt hij de stof in het aangenomen schema.

Het is de methode van RAMUS door ALTHUSIUS als eerste in de rechtswetenschap toegepast.

De calvinistische humanist PETRUS RAMUS had om te ontkomen aan de doodelijke omarming der scholastische dialectiek gepoogd ter vervanging van de gebruikelijke aristotelische logica een eigen methodeleer op te stellen.

Door het gebruik dezer methode geraakte ALTHUSIUS in de reeks van schier eindelooze onderverdelingen, die op meerdere plaatsen de verwerkte stof geweld aandoen.

Met zijn *Politica* treedt ALTHUSIUS in den rij der calvinistische Monarchomachen, de schrijvers, die ter handhaving der van ouds gevestigde volksvrijheden, en in het bijzonder tot afweer van geloofsonderdrukking, op calvinistischen grondslag tegen gezagsmisbruik en aanmatiging van den vorst in verzet zijn gekomen.

Mede aan deze Monarchomachen na Calvin, dankt het Calvinisme als politieke macht in menig opzicht zijn bloeiende ontwikkeling.

Ook ALTHUSIUS' aandeel in deze ontwikkeling mag niet worden onderschat. Dr. KUYPER wijt de geringe bekendheid van ALTHUSIUS' naam in calvinistischen kring aan het feit, dat tijdens zijn optreden de bloedige beginperiode der reformatie reeds ten einde liep (A. R. Staatskunde, deel I, blz. 654).

Hoe dit zij, de invloed van zijn gedachten is, zooals GIERKE mededeelt, onmiskenbaar in de staatkundige practijk.

Nog lang zijn de leerstellingen van ALTHUSIUS bij de wetenschappelijke schrijvers voorwerp geweest van instemming of van felle bestrijding. Onder de weinige schrijvers, die hij citeert, noemt ROUSSEAU ook zijn naam.

Doch in het midden der achttiende eeuw verdween de belangstelling voor hem en langen tijd scheen het of het stof der vergetelheid de eerbiedwaardige folianten voorgoed zou dekken.

Tot in 1879 OTTO VON GIERKE zijn studie aan hem wijdt en met een beroep op de merkwaardige overeenkomst tusschen de leer der Monarchomachen met de theorie van het Contrat social⁸⁾ de aandacht op ALTHUSIUS vestigt.

Sindsdien komt er verandering in de houding der geleerde wereld tegenover den vergeten Calvinist en weldra verschijnen weer in tal van werken besprekingen van zijn leerstellingen.

De merkwaardige wijze, waarop ALTHUSIUS telkens het historisch en rechtens bestaande tot zijn uitgangspunt kiest, snijdt reeds zijn indeeling bij de revolutionaire theoretici, die in hun abstracte bouwsels de historie miskennen, ten eenenmale af.

Bovendien dringt deze methode hem als vanzelf tot diepgaande studie van het staatsrecht.

Dat ook dit laatste in zijn tijd een daad van groote beteekenis was, moge blijken uit WOLTZENDORFF's uitspraak: „das eine wird sich nicht leugnen lassen: mit ihm beginnt das Staatsrecht als Wissenschaft”.⁹⁾

Naast de erkenning van zijn praestaties in dien zin, richt zich uit den aard der zaak onze belangstelling te meer op hem, nu gebleken is, dat hij de souvereiniteit Gods in het spoor van Calvijn tot onwrikbaar middelpunt van zijn denken heeft gesteld.

Dit uitgangspunt naar voren te brengen en in al zijn consequenties in zijn denken na te speuren bleef echter tot heden een nog onvervulde taak.

1) GIERKE, blz. 10.

2) C. D. VOGEL, Archiv der Nassauischen Kirchen- und Gelehrten-geschichte, bnd. 1, blz. 165 v.v.

3) GIERKE, blz. 13.

4) GIERKE, blz. 17.

5) UBBO EMMIUS, De Frisia et Frisiorum Republica, 1616, blz. 384.

6) GIERKE, blz. 37.

7) „In der klaren juristischen Erfassung der Erscheinungen des staatlichen Lebens und der Fähigkeit sie mit den vorhandenen logischen Mitteln der Theorie zum Ausdruck zu bringen, steht ALTHUSIUS in solchem Abstand zu allen seinen Vorgängern, dass sein Auftreten eine Epoche in der Entwicklung der staatsrechtlichen Erkenntniss bedeutet”. (Woltzendorff, Staatsrecht und Naturrecht”).

8) GIERKE, blz. 9.

9) Staatsrecht und Naturrecht, 1916, blz. 220.

VRAAG EN ANTWOORD

BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

VRAAG.

Gaarne zou ik inlichtingen ontvangen omtrent de politieke samenwerking tusschen de Protestanten en Roomsch-Katholieken in ons land, in het bijzonder omtrent de vraag, hoe deze samenwerking practisch is verwezenlijkt en in hoeverre elk van beide groepen volledige handelingsvrijheid heeft bedongen of in toepassing gebracht.

ANTWOORD.

De samenwerking tusschen de Protestantisch-Christelijke en R.K. groepen hier te lande op staatkundig gebied — gewoonlijk aangeduid als „de coalitie”, somtijds ook als „het monsterverbond” of, zooals de titel luidde van een belangrijk Gidsartikel van Prof. BUYS uit het jaar 1889, als „het heilig verbond” — dateert van het laatste gedeelte der 19e eeuw. Aanvankelijk openbaarde zij zich als een min of meer regelmatige samenwerking in den stembusstrijd. Het vroegere districtstelsel gaf daartoe aanleiding. Immers bij herstemming moesten de kiezers, wier kandidaten waren uitgevallen, hun keuze doen uit de overblijvende kandidaten. En onder invloed der leiders der R.K. en Antirevolutionaire Partij (de Antirevolutionaire Partij was tot 1894, enkele onbeduidende Protestantsche stembusgroepen daargelaten, de eenige Protestantisch-Christelijke staatspartij) ontwikkelde de praktijk zich geleidelijk in de richting, dat de antirevolutionaire kiezers, bij gebreke van een antirevolutionair candidaat, hun stem uitbrachten op den R.K. candidaat, zoo die er was; terwijl omgekeerd de R.K. kiezers in districten, waar niet op een partijgenoot kon worden gestemd, overeenkomstig handelden ten opzichte van den antirevolutionairen candidaat.

In 1888 werd voor de eerste maal door de Protestantisch-Christelijke en R.K. groepen samengewerkt bij het vormen van een ministerie. De antirevolutionaire staatsman Mr. Æ. BARON MACKAY trad toen op als kabinetsformateur. En het door hem gevormd kabinet bleef aan het bewind tot Augustus 1891, toen het, in verband met den uitslag der verkiezingen, aftrad.

In 1901 behaalden de rechtsche groepen opnieuw de overwinning en Dr. A. KUYPER, de aanvoerder der Antirevolutionaire Partij, werd leider van een coalitiekabinet, hetwelk tot na de verkiezingen van 1905 zijne taak voortzette.

In 1908 — toen het verwerpen van de oorlogsbegrooiting het liberale ministerie-DE MEESTER ten val bracht — trad het antirevolutionaire Tweede Kamerlid Mr. TH. HEEMSKERK op als formateur van een nieuw coalitie-kabinet. En door het resultaat van den stembusstrijd van 1909 zag dit ministerie zijn positie versterken.

Eerst de nederlaag der rechtsche groepen in 1913 noodzaakte het kabinet-HEEMSKERK tot aftreden. De leiding van 's Lands zaken ging toen over in

handen van het extra-parlementaire kabinet-CORT VAN DER LINDEN, om in 1918 door het vierde coalitie-ministerie te worden overgenomen.

Dit ministerie bleef — behoudens tal van mutaties in de samenstelling — aan het bewind van de verkiezingen van 1918 tot 1925. Formateur was Jhr. Mr. CH. J. M. RUYSS DE BEERENBROUCK.

Na de verkiezingen van 1925 beschouwde dit ministerie zijn taak geëindigd en stelde de portefeuilles ter beschikking van de Koningin, hoewel het daartoe door den uitslag der verkiezingen niet werd genoopt. Het werd vervangen door het coalitie-kabinet-COLIJN, waarvan de tegenwoordige leider der Antirevolutionaire Partij, de heer H. COLIJN, formateur was. Reeds na een bewind van enkele maanden werd dit kabinet tot aftreden gedwongen in verband met het aannemen van een amendement door de Tweede Kamer, strekkende tot schrapping van den begroofingspost voor het gezantschap bij het Vaticaan, en het daarop gevolgde aftreden van de R.K. leden van dit kabinet. Sindsdien is aan het bewind een zakenkabinet onder leiding van Jhr. Mr. D. J. DE GEER.

* * *

Grondslag der coalitie.

Het ontstaan van de coalitie tusschen de Protestantsch-Christelijke en R.K. partijen werd hier te lande ongetwijfeld begunstigd door de omstandigheid, dat het districtstelsel bij den stembusstrijd tot saamwerking noopte; en, meer nog, door het staatkundig inzicht van eminente figuren als KUYPER, DE SAVORNIN LOHMAN en SCHAEPMAN, die in de laatste deceniën van de vorige eeuw als leiders en organisators der Protestantsch-Christelijke en R.K. partijen op den voorgrond traden. Doch de oorzaken van het ontstaan der coalitie liggen dieper; n.l. eenerzijds in de onverdraagzaamheid van de destijds overmachtige liberale groepen; anderzijds in het toenemend gevaar voor ondermijning der Christelijke grondslagen onzer samenleving.

Die onverdraagzaamheid kwam vooral tot uiting op schoolgebied en bij de benoeming van personen tot publieke ambten.

Reeds lang voordat er sprake was van een staatkundige coalitie tusschen de Protestanten en Roomschen, was van antirevolutionaire zijde de schoolstrijd tegen het liberaal regime aangebonden. De voortgaande ontkerstening van de overheidsscholen onder invloed van allerlei ongelooftheorieën drong daartoe.

Daarbij stond aanvankelijk tweeërlei op den voorgrond:

1e. vrijheid van onderwijs, d.i. het recht der ouders om scholen van eigen godsdienstige richting te stichten zonder daarin door de liberale gemeentelijke en provinciale besturen (gelijk toenmaals maar al te vaak voorkwam) te worden belemmerd;

2e. facultatieve splitsing der overheidsschool in overeenstemming met de godsdienstige gezindheid der ouders.

Met dezen laatsten eisch plaatste de antirevolutionaire staatsman GROEN VAN PRINSTERER zich aanvankelijk tegenover het ideaal van den liberalen minister THORBECKE: een overheidsschool bruikbaar voor alle gezindheden en beantwoordend aan de leuze: „Christendom boven geloofsverdeeldheid”; een leuze, waarvan het anti-christelijk karakter door GROEN VAN PRINSTERER meermalen is blootgelegd.

Nu leed GROEN in zijn strijd voor facultatieve schoolsplitsing de nederlaag.

De overheidsschool werd z.g. neutraal d. w. z. ongodsdienstig. Doch juist dit feit had ten gevolge, dat met te meer klem gekampd werd voor de vrijheid der school. En stonden de Roomschen in GROEN's tijd — zijne waarschuwingen ten spijt — ook inzake het onderwijs, in den regel aan de zijde der liberalen, toen het pleit inzake de facultatieve schoolsplitsing was beslecht, rijpte meer en meer in hunne kringen de overtuiging — een overtuiging, die door de in 1864 verschenen encycliek van Paus PIUS IX *Quanta Cura*, gesteund door het bekende mandement der R.K. bisschoppen hier te lande, krachtig werd bevorderd — dat de strijd van GROEN VAN PRINSTERER en zijne opvolgers Dr. KUYPER en Jhr. DE SAVORNIN LOHMAN, ook hun strijd was en werd gezamenlijk in den schoolstrijd opgetrokken.

Vrijheid van onderwijs in dien zin, dat bij schoolstichting geen voorafgaande goedkeuring van overheidscolleges meer noodig was, vond reeds in 1857 in de wet erkenning. Doch een dergelijke vrijheid beteekende practisch niet veel meer dan de vrijheid van de gekortwiekte duif. De Overheid schonk wel bewegingsvrijheid, maar niet de middelen om van de vrijheid gebruik te maken. Het overheidsgeld stroomde voor de godsdienstlooze openbare scholen. Doch wie een school van godsdienstige kleur voor zijne kinderen verlangde, moest daartoe zelf de middelen verschaffen.

Zoo ontstond een rechtsongelijkheid tusschen de voorstanders van het openbaar ongodsdienstig onderwijs, die de publieke kassen ter hunner beschikking hadden, en de voorstanders van het bijzonder godsdienstig onderwijs, die op eigen middelen waren aangewezen en die hierdoor — wat niet alleen voor de ouders doch ook voor de onderwijzers gold — tot vaak zeer groote offers genoopt waren. En ontbraken die middelen, dan moesten de ouders, op straffe van verwaarloozing van de opvoeding van hun kinderen, deze noodgedwongen naar de openbare school zenden.

Vandaar dat de schoolstrijd zich richtte op rechtsgelijkheid tusschen de voorstanders van het openbaar en de voorstanders van het bijzonder onderwijs; op het verkrijgen van een schoolwet, die beide groepen gelijkelijk deed profiteren van de uitgaven, die de Overheid zich in het belang van het onderwijs getroostte.

Eerst na een jarenlange en heftige worsteling, waarbij aanvankelijk in 1889, later tijdens de kabinetten van KUYPER en HEEMSKERK, stappen in de richting van gelijkstelling werden gezet, vond ten slotte de rechtmatigheid van den eisch der rechtsche groepen, zelfs bij een deel der liberalen en socialisten, erkenning en lukte het, althans wat het lager onderwijs betreft, door de Grondwet (1917) en de Lager-Onderwijswet (1920) de financieele gelijkstelling van openbaar en bijzonder lager onderwijs te doen erkennen.

Eenzelfde onverdraagzaamheid als op schoolgebied toonden de liberalisten hier te lande ook ten aanzien van benoemingen. Hoogleeraarsambten, gemeestersplaatsen en andere belangrijke betrekkingen in staat-, provincialen of gemeentelijken dienst, stonden, toen de liberale groepen hier te lande de macht in handen hadden, nagenoeg uitsluitend open voor de aanhangers van het liberalisme op religieus, staatkundig en economisch gebied. Wie niet liberaal was behoorde niet tot wat men aanduidde als het „denkend deel der natie” en kwam voor geen benoeming in aanmerking. Men dacht er niet aan om mannen van buitengewone, en thans algemeen erkende, kennis en bekwaamheid, als

BILDERDIJK, DA COSTA, GROEN, KUYPER, een professoraat aan te bieden. De colleges van Gedeputeerde Staten waren — althans in de niet-Roomsche streken — voor de mannen van rechts gesloten. En Koninklijke onderscheidingen vielen nagenoeg uitsluitend ten deel aan personen behorende tot de liberale fractie der bevolking.

Deze politiek van onverdraagzaamheid is zonder twijfel een krachtige prikkel geweest voor de vorming der coalitie. En zulks niet alleen wegens de kwetsing van het rechtvaardigheidsgevoel, maar meer nog, dank zij het besef, dat in die politiek de theorieën van ongelooft en revolutie haar bedding vonden om haar ontkerstenden invloed op Staat en Maatschappij te oefenen.

Men gevoelde, dat het hier ging om diepere tegenstellingen, dan die tusschen kapitaal en arbeid, conservatief en democraat, e. d.; dat hier tegen elkander opbotsten de Christelijke en de moderne levensbeschouwing, die geen van beide zich tot het persoonlijke en huiselijke leven beperken, doch het gansche staatkundig en maatschappelijk terrein voor zich opeischen.

Men hoorde liberalisten zich beroepen op hun valsche vrijheidsleuze.

Men zag hun slappe houding tegenover een steeds verder voortschrijdende ondermijning van het gezag in Staat en Maatschappij; tegenover de openlijke prediking van revolutie en verzet; tegenover het afnemen van den eerbied voor huwelijk en gezinsleven; tegenover het vergoelijken van de misdaad, het aantasten van de goede zeden door — zelfs van overheidswege gereguleerde — ontucht; tegenover neo-malthusianisme; tegenover onzedelijke vertooningen en lectuur, die, vaak onder den mom van „kunstuiting” of „populaire wetenschap” de volksziel vergiftigden; tegenover de schending van de zondagsrust, het sociaal onrecht door onderdrukking van de arbeiders en exploitatie van vrouwen en kinderen; tegenover de revolutionaire denkbeelden en ongeloofttheorieën, die aan universiteiten en op de openbare scholen werden gepropageerd.

Men dachtte het gevaar voor de zelfstandigheid van kerk en school, gezin en bedrijf bij het in practijk brengen van de absolutistische en revolutionaire staatspractijk der liberalisten en socialisten.

En zoowel in Protestantsch-Christelijke als in R.K. kringen heeft men besef, dat slechts bij terugkeer tot de Christelijke beginselen en bij een gezamenlijk optrekken voor een Christelijke politiek het staatkundig en maatschappelijk gevaar van het liberalisme en socialisme — dat in tal van landen reeds tot een chaotische ontreddering of tot een dictatuur met vernietiging van alle vrijheid gevoerd heeft — kon worden bezworen.

Zoo gevoelde een breede kring in ons land de zaak. En dat gevoel werd door de leiders begrepen en vertolkt.

„Voor ons staat” — aldus sprak Dr. KUYPER in zijn rede getiteld „Volharden bij het ideaal” ter opening van de Deputatenvergadering van de Antirevolutionaire Partij van 17 April 1901 — „de zaak dan ook eenvoudig zoo: Sluit ge de Roomschen buiten de hedendaagsche Christenheid, dan is de Protestantsche geloovige Christenheid met handen en voeten gebonden, en voor altoos aan de ongelooftige meerderheid overgeleverd, en wordt alle verzet tegen het revolutiebeginsel doelloos. Wilt ge daarentegen den strijd voor den Christelijken grondslag van ons staatsleven met hoop op zegepraal aanbinden, zij het u dan een oorzaak van bemoediging, dat de Roomschen u in dit uw Christelijk bedoelen nog krachtdadig steunen kunnen”. „Slechts één standpunt kan hier het oprechte zijn. Als trouwe Calvinisten, op kerkelijk en leerstellig gebied u tegen Rome te

weer te stellen, maar in den burgerstaat met hun steun wel ter dege rekening houden, zoo dikwijls ze voor uwe Christelijke school en voor den Christelijken grondslag van den Staat bereid zijn met u op te komen."

En breeder nog teekende KUYPER het standpunt der antirevolutionairen in zijn rede: „Wij Calvinisten..." ter inleiding van de Deputatenvergadering van 22 April 1909:

„Ge belijdt, als Calvinisten, een eigen standpunt, vormt dus een eigen partij. Dat vooreerst, maar dan ook ten tweede: Werkt saam met andere, u verwante partijen. En dan ten derde: Ziet scherp toe, dat ge bij die Coalitie uw recht op een zelfstandig politiek bestaan niet verbeurt.

„Vraagt ge nu, of dit hoog opheffen van uw eigen banier de kracht der Coalitie, en tenslotte die Coalitie zelve, niet breken zal, dan zeg ik: Van tweeën één: Of er is een nog algemeener beginsel, dat u en uwe bondgenooten saâm vereenigt; oftewel, zulk een beginsel is er niet. Is er dit niet, dan was Uw Coalitie gekunsteld en gaat er niets te loor, zoo ze opbreekt. Maar is er zulk een hooger liggend beginsel wèl, en voor mij is dit buiten kijf, dan *leeft* uw Coalitie, en zult ge elkander altoos weer terugvinden, ook al drong zelfbehoud u, u tijdelijk terug te trekken. En hier kom ik op de Antithese. Hoe meer ge voor het bestaan van die Antithese het oog sluit, hoe meer ge uw Coalitie verzwakt; maar dan ook omgekeerd: hoe scherper ge die Antithese in het oog vat, hoe vaster uw Coalitie staan zal. Er is geen sprake van een stellen of uitvinden van die Antithese. Onafhankelijk van wat eenig Staatsman zon of welke groep ook onder het volk orakelde, *bestaat* die Antithese, die de grondtegenstelling in ons leven vormt. Ze werkt op elk terrein en op elken dag in de gewaarwording van 't hart, in het weefsel van ons denken, in onze antipathieën en sympathieën, in geheel onze levensopvatting, en in geheel onze beschouwing van het persoonlijk, het huiselijk, het sociaal en het staatkundig bestaan.

„Ze bestaat in onze wetenschap en in onze kunst, in onze jurisprudentie en in onze paedagogiek. Ze drong in alles door, uit alles perst ze naar twee kanten uit. Te zeggen dat het volk van Nederland één van zin en één van bedoelen is, ware niets dan sentimenteele fantasie. Eén, God zij lof, zijn we als 't om het behoud en de eere van het Vaderland gaat, en als één man scharen we ons om het Huis van Oranje, maar in generale levensopvatting zijn we niet één, maar onherroepelijk twee. Zoo is het hier, zoo is het in alle constitutioneel levende Staten, omdat wat in den boezem van het volk wortelt, in het Parlement opdoemt en voor den Troon aan het woord komt. Ten deele was het reeds van oudsher zoo, maar scherp vooral is die tegenstelling sinds 1789 geworden. In de „Groote revolutie" van dat jaar heeft verzet tegen de eere Gods het rad zelf van het politieke leven omgewenteld, bovengebracht wat omlaag hoort, en naar beneden gekanteld wat omhoog moest staan. Er is toen een strijd, een principieele strijd, een levensworsteling uitgebroken, of uit den wil *van den mensch*, dan wel *uit den wille Gods* het richtsnoer voor ons Staatsbeleid zou worden afgeleid. Toen riep al wat den Christus en zijn Kruis losliet: Ons kompas is in den wil des menschen; en riep al wie voor Christus, als God geopenbaard in het vleesch, bleef knielen: Ons blijft Gods geopenbaarde wil ons eenig richtsnoer. *Zóó* is de tegenstelling van: Tegenover de Revolutie het Evangelie! opgekomen, en dát is de Antithese, die in heel de 19e eeuw, en nu nog, der burgeren levensopvatting verdeeld houdt. Die Antithese spon niemand uit, noch is door iemand verzonnen. Die Antithese is er, ze bestaat,

en beheerscht geheel ons leven. Alleen maar, soms hult ze zich opzettelijk in zoo dichte nevelen, dat de meesten ze niet zien, tot straks weer het zonlicht doorbreekt, en een ieder weer ziet, hoe deze rots der ergernis, vlak voor ons, nog altoos dwars over onzen levensweg ligt. Juist daarom poogden steeds de Liberalisten het bestaan van die Antithese te loochenen, omdat ze weten hoe het klaar besef ervan zich bij de massa van het volk altoos tegen hen keert. Vandaar hun bitterheid tegen Groen van Prinsterer, hun bitterheid tegen de Calvinisten, en hun bitterheid ook in 1905, omdat onzerzijds steeds het oog van het volk voor het bestaan van die Antithese geopend werd; en dát heette dan tweedracht zaaien onder uw volk.

„Maar zoo is het niet.

„De tweedracht die het hier geldt, zaait niet eenig denker, *maar zaaide de Christus zelf*; en niet alleen *dat* Hij dit deed en nog doet, maar Hij sprak het onverholen en scherp uit, dat dit zelfs het doel van zijn zending was. Dat Hij kwam om aan de aarde vrede *met* God te brengen, zongen de Engelen reeds in Efrata's velden, maar riep men om eenheid, om eendracht, om vrede onder de *kinderen der menschen*, dan sprak de Christus het zoo snijdend mogelijk uit:

„Ik ben niet gekomen om vrede op aard te brengen, maar het zwaard”. Sterker nog, angstig sterk zelfs liet Hij zich hooren, toen Hij dezelfde opvatting van zijn zending aldus vertolkte:

„Ik ben gekomen om vuur op de aarde te werpen en wat wil ik, zoo 't alreede brandt.” En dat hiermede in het minst niet enkel strijd *in het hart*, maar wel waarlijk *ook in het leven* bedoeld was, blijkt wel onwedersprekelijk uit wat de Christus van het gezinsleven sprak: „Van nu aan zullen er vijf in een huis vergaderd zijn, drie tegen twee en twee tegen drie. De vader zal tegen den zoon verdeeld zijn en de zoon tegen den vader, de moeder tegen de dochter en de dochter tegen de moeder. Ze zullen 's menschen vijanden zijn, die zijn huisgenooten waren. Ja, ze zullen elkander haten en overleveren”. Woorden van zoo brandenden ernst, dat geen kind des menschen ze zou hebben durven uitspreken, en dat alleen de Christus, omdat Hij God was, het mocht en kon. En dat die tweedracht niet met zijn heengaan haar eind zou nemen, maar voort zou duren zoolang zijn Evangelie de wereld inging, het blijkt wel uit wat hij voor zijn heengaan zijn jongeren toeriep: „Ze hebben Mij gehaat, ze zullen ook u haten. Ze hebben mij vervolgd, ze zullen ook u vervolgen. Doch hebt goeden moed, Ik heb de wereld overwonnen”.

„En daarom, als men ons van de overzij toeroept: Hoe kunt gij, die u Christenen noemt, en immers den vrede moest zoeken, voor zulk een Antithese opkomen? dan ligt het antwoord gereed, dat wie zoo vraagt, den Christus nooit gekend heeft en vreemdeling is in de Heilige Schrift. Maar dit staat vast, wie onder ons uit innige verkleefdheid den Christus belijdt, hij mag geen ander standpunt innemen, dan waarop de Christus zelf ons plaatste. En wie van de overzijde ons den eisch stelt, dat we voor de Antithese het oog zullen sluiten, vergrijpt zich aan onze conscientie, door feitelijk van ons te vergen, dat we zullen loochenen wat de Christus ons met zoo ontzettenden ernst heeft ingeprent. De Christus is nu eenmaal naar luid van Profetie en Apostolaat, „een steen des aanstoots en een rots der ergernis”, en het is de zending van den Zone Gods in deze wereld geweest, waardoor van zelf de Antithese in ons leven is opgekomen. Verbloemen baat hier niet, er de oogen voor sluiten, is blindemansspel. Voor *gematigd* getuigen zelfs is geen plaats

gelaten. Jezus, die nooit anders dan met opzet spreekt, heeft juist op dit punt elk gematigd woord stelselmatig gemeden. Snijdender dan Hij het uitdrukte, is het niet uit te drukken. Op wat punt ook zoen is te sluiten, op dit punt nooit.

„Vrees daarom nooit voor een duurzaam uiteenvallen der Coalitie. Al werd ze straks tijdelijk losgewrikt, altoos zal ze uit natuurlijke aandrift haar kracht herwinnen, en hoe voller nadruk ge op de Antithese legt, des te vaster zal ze inwortelen. Bij tal van afgelegene vraagstukken moogt ge gedeeld staan, zoodra deze Antithese trilt, huivert de zenuw in uw gevoel van zelf op. Die Antithese is van de Coalitie het cement. Wie haar omnevelt of verzwakt, verzwakt tegelijk het saamwerken der Christelijke partijen. De stoot, dien zij aan het hart geeft, trilt in heel het aderenweefsel van ons volksbestaan door, en ze beheerscht *heel* het samenstel van ons volksleven, in gezin en maatschappij, in Staat en Kerk”.

* * *

Terrein voor samenwerking.

Hoever nu strekte zich de samenwerking tusschen de partijen der rechterzijde uit?

Verwacht ge bij het stellen van die vraag te vernemen den inhoud van een duidelijk geformuleerde afspraak tusschen de partijen, dan komt ge bedrogen uit. Van een dergelijk accoord was in den regel geen sprake. Slechts een enkele maal werd nevens een electoraal program ook een politieke basis voor samenwerking geformuleerd en zoowel door de Antirevolutionaire Partij en de Christelijk-Historische Unie als door de R.K. Staatspartij aanvaard n.l. in 1913, toen het volgende werd overeengekomen:

„De drie partijen komen overeen steun aan de Regeering te verleenen ter zake van hare voorstellen tot Grondwetsherziening, inzonderheid voor wat betreft art. 192, naardien in haar voorstel tot wijziging van dit artikel, eenerzijds het beginsel wordt vastgelegd, dat door de openbare kassen de kosten van het algemeen lager onderwijs op scholen, door ingezetenen opgericht, op gelijken voet wordt voorzien, als zulks geschiedt ten aanzien van dit onderwijs op scholen, van de Overheid uitgaande — en anderzijds wordt uitgesproken, dat bij de inrichting van het van Overheidswege te geven lager onderwijs de godsdienstige gevoelens van de ouders der schoolgaande kinderen zullen worden geëerbiedigd — terwijl zij tevens achten, dat bij de behandeling van deze voorstellen tot Grondwetsherziening het eerste lid van art. 171” (de z.g. „zilveren koorde”) „niet aan de orde is te stellen”.

Wel valt daarnevens nog te wijzen op uitlatingen van de verschillende partijen, die — zonder tot een bepaald accoord aanleiding te geven — toch een officieel karakter droegen.

Zoo werd in 1897 van R.K. zijde aan de Antirevolutionaire Partij samenwerking aangeboden, onder voorbehoud dat deze samenwerking zou ophouden, zoodra de antirevolutionairen mochten trachten om persoonlijken dienstplicht (d. i. afschaffing van de plaatsvervangning) in te voeren. Een voorstel daartoe was reeds gedaan tijdens het kabinet-MACKAY door den R.K. minister BERGANSIUS doch werd eerst in 1898 door de Staten-Generaal aanvaard en door de R.K. kamerleden, met uitzondering van SCHAEPMAN, krachtig bestreden.

Nog op een andere officieele uiting willen we wijzen.

In 1922 sprak de Deputaten-vergadering der Antirevolutionaire Partij zich omtrent samenwerking bij kabinetsformatie in dier voege uit:

„Indien het resultaat van de verkiezingen zoodanig zijn mocht, dat de tegenwoordige partijen der rechterzijde tezamen eene meerderheid in de Tweede Kamer hebben, behoort de vraag, of 's Lands belang wordt gediend door bestendiging van de bestaande samenwerking beantwoord te worden in het licht van de volgende voorwaarden:

a. dat het werkprogram van het Kabinet der volgende vierjarige periode zich in ruime mate aansluit bij het Program van Beginselen en het Program van Actie.

b. dat omtrent de uitwerking van dit werkprogram te voren volledige overeenstemming tusschen het Kabinet en de partijen in de Kamer verkregen zij.

De Partij spreekt voorts het vertrouwen uit, dat de A.R. Kamerclub bij de ter zake te voeren onderhandelingen de programma's, waarop de leden gekozen zijn, tot richtsnoer nemen zal en dat anti-revolutionairen, binnen de grenzen van wat overeengekomen is, zich als antirevolutionair zullen doen gelden”.

De Deputaten-vergadering van 1925 voegde aan deze conclusie nog de volgende passage toe:

„Ook zal bij zoodanige onderhandelingen duidelijk moeten uitkomen, dat de Kamerclub zich het recht voorbehoudt om c.q. tot opheffing van het gezantschap bij het Vaticaan mede te werken”.

Overigens zijn het voornamelijk de Regeeringsprograms, door de optredende kabinetten, somtijds na voorafgaand overleg met de bevriende kamerfracties, vastgesteld, die uitsluitel geven omtrent de punten, ten aanzien waarvan de coaliseerende partijen samenwerking zochten.

Bij het naslaan van deze programs ziet men aanstonds, dat de politiek der coalitie-kabinetten zich in hoofdzaak heeft bezig gehouden met de volgende takken van staatsdienst: het onderwijs, met name de bevordering van een meer gelijkmatige verdeling van de overheidszorg tusschen het openbaar en bijzonder onderwijs; de weermacht, waarvan instandhouding en versterking gesteund werd; de financieële toestand, ten aanzien waarvan elk coalitieprogram bepaalde maatregelen of althans zorgvuldige aandacht aankondigde; de sociale quaestie, een der belangrijkste, zoo niet het belangrijkste bestanddeel dezer programs; de handhaving van het gezag met behartiging der geestelijke belangen der bevolking en bescherming der goede zeden.

Onderwijs.

Herziening van het lager onderwijs vormde een programpunt van alle Christelijke kabinetten. De ministeries MACKAY, KUYPER en HEEMSKERK brachten o. m. een betere subsidieregeling van het bijzonder lager onderwijs. Het kabinet RUYSS DE BEERENBROUCK legde de z.g. financieele gelijkstelling in de Lager Onderwijswet vast, nadat reeds tevoren de eisch van gelijkstelling in de Grondwet was opgenomen.

De eerste troonrede tijdens het kabinet-KUYPER kondigde aan vrijmaking van het onderwijs in zijn verschillende vertakkingen. En aan dit kabinet is te danken dat ook andere dan van de Overheid uitgaande hooge scholen en universiteiten (met name de Vrije Universiteit, de R.K. Universiteit en de Handelshoogeschool)

den z.g. *effectus civilis* hebben erlangd, dat bijzondere leerstoelen aan de Rijksinstellingen voor hooger onderwijs konden worden gevestigd en dat aan bijzondere gymnasia subsidie uit de staatskas werd toegekend.

Minister HEEMSKERK nam het initiatief tot subsidieverleening aan het bijzonder middelbaar onderwijs. En deze subsidieregeling, alsmede die ten behoeve van het bijzonder gymnasium onderwijs, werd tijdens het kabinet RUYS DE BEERENBROUCK verbeterd en, door het tot stand komen van de Nijverheidsonderwijswet tijdens dit ministerie, met een subsidieregeling ten bate van het bijzonder nijverheidsonderwijs uitgebreid.

Door laatstgenoemd kabinet werd ook een afzonderlijk departement voor onderwijs, kunsten en wetenschappen ingesteld.

Defensie.

Versterking van de weermacht door regeling der landsverdediging en invoering van den (persoonlijken) verplichten krijgsveld dienstdienst vormde reeds een programmpunt van het kabinet-MACKAY. De plannen van dit kabinet leden echter — mede door den tegenstand van R.K. zijde — schipbreuk.

Tijdens KUYPER'S ministerie werden de reeds eerder tot stand gekomen militaire wetten (Militie- en Landweervet) ingevoerd en de materiele bewapening versterkt.

Vooraf tijdens het kabinet-HEEMSKERK onderging de weermacht een belangrijke verbetering. De slappe houding van het vorig kabinet inzake de defensie (afschaffing van het z.g. blijvend gedeelte der militielichting) had het leven van dit ministerie ontijdig afgebroken. Het volgend kabinet koos een andere gedragslijn. Reeds de eerste ministerieele verklaring van MR. HEEMSKERK gaf blijk van een krachtigen wil om bij het behartigen van 's Lands defensie een andere koers uit te gaan. Aangekondigd werd een wijziging van Militie- en Landweervet, verbetering der kustverdediging en het vormen van een Raad van Defensie. Behalve deze maatregelen kwam de Landstormwet tot stand. En onder de krachtige leiding van den Minister van Oorlog, H. COLIJN, werd de reorganisatie van het Nederlandsche leger, die later bij het uitbreken van den wereldoorlog van zoo groote beteekenis blijken zou, voltooid.

Ook de marine was een voorwerp van zorg voor dit kabinet. Pogingen om een nieuwe organisatie tot stand te brengen hadden echter geen resultaat. Wel ontwierp de op 5 Juni 1912 ingestelde staatscommissie een reorganisatieplan; doch wegens de kosten kwam dit plan niet tot uitvoering.

Ook het kabinet-RUYS DE BEERENBROUCK plaatste den eisch van een krachtige militaire weermacht op haar program. En tijdens dit kabinet werd ook ingediend en verdedigd het ontwerp-Vlootwet, dat een betere militaire en financieele organisatie van de maritieme verdediging, vooral van Nederlandsch-Indië, in uitzicht stelde. Doch dit ontwerp viel ten gevolge van den tegenstand van links, gesteund door enkele Roomschen.

Het tot stand komen van de Dienstplichtwet-VAN DIJK en reorganisatie van de weermacht brachten tijdens het kabinet-RUYS DE BEERENBROUCK verlichting van financieele en persoonlijke lasten, die ter zake van de defensie op de bevolking drukten. En ook het ministerie-COLIJN stelde beperking der militaire uitgaven in uitzicht.

Doch tegenover den eisch der socialistischen en het radicale deel der liberalen tot eenzijdige ontwapening en tegenover de slappe houding van andere groepen

verdedigden beide kabinetten met klem de instandhouding van onze weermacht.

Financiën.

Het financieele vraagstuk kwam vooral in de laatste jaren, in verband met de na-oorlogscrisis, in de politiek der coalitie-kabinetten op den voorgrond.

Intusschen was al van het eerste optreden der Christelijke ministeries in de regeeringsprogramms bijzondere aandacht aan de financiën geschonken. Reeds het kabinet-MACKAY deed den bezuinigingseisch hooren en stelde als punt van overweging herziening van het tarief der invoerrechten als bron van inkomsten.

Dit laatste vormde ook een programmpunt van KUYPER's kabinet, dat verhooging van invoerrechten bepleitte, eensdeels ter verbetering van de middelen, doch anderdeels ook ter bescherming van den nationalen arbeid. Door aftreding van dit kabinet geraakte echter het ontwerp-tariefwet van de baan.

Een nieuw ontwerp-tariefwet werd tijdens het kabinet-HEEMSKERK ingediend, terwijl dit kabinet voorts in uitzicht stelde een algemeene inkomstenbelasting en voortzetting van de heffing van opcenten op de vermogens- en bedrijfsbelasting, verhooging van de accijns op gedistilleerd en een voorloopige verhooging van het tarief der invoerrechten, in afwachting van het tot stand komen eener nieuwe tariefwet.

De gespannen economische en sociale verhoudingen in 1918 en latere jaren vergden tijdens het kabinet-RUYS DE BEERENBROUCK buitengewone aandacht voor de financiën. De uitgebreide en zich, onder dwang der omstandigheden, nog steeds verder uitbreidende staatstaak, de nieuwe onderwijswetgeving, de crisismaatregelen ter voorziening in levensbehoeften en woningbouw, de verhooging van de ambtenaarssalarissen en zooveel meer, noopten tot zoodanige versterking der middelen, dat naar tal van nieuwe belastingen moest worden omgezien. Aanzienlijke verhooging der successierechten en der opcenten op spiritualiën, en invoering eener tabaksbelasting waren daarvan het gevolg.

Doch, in weerwil van deze maatregelen, dreigde — vooral toen de hoogconjunctuur op economisch gebied begon ineen te zinken — de steeds grooter wordende gaping tusschen inkomsten en uitgaven op een financieele débâcle uit te loopen. Slechts door het krachtig ingrijpen van den in 1923 tot het kabinet toegetreden minister van Financiën COLIJN gelukte het met steun der Protestantsche en R.K. partijen de noodige maatregelen te nemen tot herstel van het financieel evenwicht. De troonrede maakte bij het optreden van het ministerie-COLIJN in 1925 van dit feit gewag. Doch deze zelfde troonrede stelde opnieuw vereenvoudiging van den staatsdienst, inkrimping der staatsbemoeiing, zuinig beheer der publieke middelen en het achterwege laten van voorzieningen, die omvangrijke geldelijke offers zouden vragen, in het vooruitzicht, waartoe ze als bijzondere maatregelen opsomde beperking van de uitgaven voor het lager onderwijs met volstreckte handhaving der grondwettelijke gelijkstelling en wegneming van onnoodige vrijheidsbeperking, verlaging der militaire uitgaven en samensmelting der departementen voor landsverdediging.

Sociale Politiek.

Het feit dat de coalitiekabinetten gedurende de laatste vijftig jaar optraden — in een tijd dus, die allerwege in het teeken van sociale overheidsmaatregelen stond — maakt het verklaarbaar, dat een belangrijk deel van hun arbeid aan het sociale vraagstuk was gewijd. Doch de omvangrijke sociale arbeid der

Christelijke kabinetten houdt evenzeer verband met de omstandigheid, dat het socialisme en liberalisme, zwevend tusschen een streng conservatieve en een radicale pool, een vaste koers misten en hierdoor te kort schoten in de gouvernementeel kracht, noodig om de omvangrijke en gecompliceerde regelingen op sociaal gebied tot stand te brengen.

Bij het optreden van het kabinet-MACKAY ontbrak nog nagenoeg alle bescherming van den arbeid. Het kindernetje-VAN HOUTEN gaf enkele bepalingen ter beperking van den kinderarbeid; maar dit was ook alles.

Het program van dit kabinet kondigde maatregelen aan tot het tegengaan van overmatigen arbeid van vrouwen en jeugdige personen. En reeds in 1889 verschee de eerste arbeidswet in het Staatsblad.

Zeer ruim vatten de latere coalitiekabinetten hare taak op. Tijdens DR. KUYPER's ministerschap werden wettelijke maatregelen genomen ter bescherming en beveiliging van het uitvoeren van bouwwerken onder groteren dan atmosferischen luchtdruk (de z.g. Caisson-wet). Voorts diende dit kabinet een uitvoerig wetsontwerp bij de Staten-Generaal in, dat in negen hoofdstukken het gansche gebied van den arbeid, zoowel dien van kinderen en vrouwen, als van volwassen mannen bestreek, benevens ontwerpen voor sociale verzekeringswetten, t.w. een ontwerp tot verzekering van personen werkzaam in het visscherijbedrijf tegen geldelijke gevolgen van ongevallen; zulks ter completering van de ongevallenverzekering, door het vorig kabinet tot stand gebracht en door het ministerie-KUYPER ten uitvoer gelegd; een soortgelijk ontwerp voor personen, werkzaam in landbouwbedrijven; een ontwerp van wet tot verzekering van de werklieden en hunne weduwen tegen geldelijke gevolgen van invaliditeit of ouderdom en een ontwerp van wet tot verzekering van vaste werklieden en hun gezin tegen geldelijke gevolgen van ziekte, kraam en overlijden. Het aftreden van het ministerie-KUYPER in 1905 heeft verhinderd, dat deze ontwerpen tot wet werden verheven.

Vooraf het kabinet-HEEMSKERK heeft op sociaal gebied een enorme legislatieve taak verricht. Aan de Arbeidswet werd een breedere strekking gegeven. Een wet tot bescherming van hen, die in het scheepvaartbedrijf een bestaan vinden (Schepenwet) en van de arbeidsverrichting aan natuur- of kunststeen (Steenhouwerswet) kwam tot stand. Ingediend werden een ontwerp van wet tot verkrijging door landarbeiders van land en woning in eigendom of los land in pacht (Landarbeiderswet) en een ontwerp-Stuwadoorswet, welke ontwerpen echter eerst tijdens het opvolgend ministerie tot wet verheven werden.

Een poging tot afschaffing van den bakkersnachtarbeid mislukte, wyl de Tweede Kamer, beducht voor al te groote beperking van de vrijheid van den alleenwerkenden patroon, het daarop betrekking hebbend wetsontwerp verwierp. Eerst bij het tot stand komen van de Arbeidswet 1919 kwam er aan dien nacht-arbeid (reeds ten deele bij gemeentelijke verordeningen afgeschaft) hier te lande overal een einde.

Het belangrijkste succes van het ministerie-HEEMSKERK, met name van den minister van Landbouw, Handel en Nijverheid, TALMA, ligt op het terrein van de verzekeringswetgeving. Achtereenvolgens kwamen tot stand de Radenwet (tot regeling van de administratieve zijde van de sociale verzekeringswetgeving door instelling van Raden van Arbeid als verzekeringsorganen enz.), de Ziekte-verzekeringwet en de wet op de Invaliditeitsverzekering, waarvan de verplichte ouderdomsverzekering hier te lande een onderdeel vormt.

Al deze verzekeringswetten bereikten het Staatsblad. Doch het kabinet-HEEMSKERK kon niet meer voor de invoering zorg dragen. En het opvolgend ministerie-CORT VAN DER LINDEN heeft ze oningevoerd laten liggen.

Van het derde coalitie-kabinet is ook nog afkomstig een ontwerp-Landbouw-ongevallenwet, een ontwerp van wet tot verzekering tegen de geldelijke gevolgen van beroepsziekten en een ontwerp-Zeeongevallenwet.

Van het ministerie-RUYS DE BEERENBROUCK, met name van den Minister van Arbeid, Handel en Nijverheid, Mr. AALBERSE, ligt de voornaamste arbeid op het gebied der sociale wetgeving in het tot stand brengen van de Arbeidswet 1919. Intusschen moest, in verband met den ongunstigen economischen toestand van ons land en uit hoofde van gebreken, die de wet aankleven, de toepassing van deze wet op verscheidene categorieën van arbeiders achterwege blijven, en de aanvankelijk gestelde arbeidsduur van 8 uur per dag en 45 uur per week tot 8½ uur per dag en 48 uur per week worden verlengd.

Dit kabinet gaf ook uitvoering aan een deel van de Talma-wetgeving n.l. aan de Radenwet en aan de Invaliditeitswet; voorts werd de Ongevallenwet uitgebreid; de Ouderdomswet 1919 (vrijwillige ouderdomsverzekering), de Zeeongevallenwet 1919 en de Arbeidsgeschillenwet tot stand gebracht; een wetsontwerp betreffende de ziekenverzorging ingediend; en wetsontwerpen omtrent tal van andere onderwerpen, o. a. tot bescherming en regeling van den duur van den arbeid der landarbeiders, voorbereid.

Aan dit kabinet komt ook de eer toe, dat het de woningcrisis — zij het ook ten koste van groote financiële opofferingen — heeft weten te overwinnen.

Handhaving van het gezag. Geestelijke en zedelijke volksbelangen.

Ten slotte heeft een belangrijk deel van de taak der Christelijke kabinetten zich toegespitst in het nemen van bijzondere maatregelen ter bescherming van de staatsorde en ter behartiging van het geestelijke en zedelijke volksbelang.

Zoo door handhaving van het gezag zoowel binnenslands als tegenover andere mogendheden. Tegenover het buitenland door zorg voor een behoorlijke defensie van Moederland en Koloniën. Binnenslands door een krachtige houding tegenover revolutionaire woelingen, gelijk in 1903 (spoorwegstaking en algemeene staking) en in 1918 (revolutie van TROELSTRA) en door wettelijke maatregelen ter beteugeling der revolutionaire agitatie (Stakingswetten van 1903 en de Antirevolutiewet van 1920).

Zoo door bescherming van den Christelijken godsdienst, met name door eerbiediging van den Zondag en enkele andere Christelijke feestdagen ten behoeve van het personeel in publieken dienst en door het opnemen van bepalingen nopens de Zondagsrust in de arbeidswetgeving.

Zoo door beveiliging der goede zeden, waarbij valt te denken aan de belangrijke herziening der drankwetgeving tijdens de ministeries KUYPER en RUYS DE BEERENBROUCK; aan de zedelijkheidswet-REGOUT, tot stand gekomen tijdens het ministerie-HEEMSKERK, en gericht tegen het bordeelwezen, de pornografie en publieke schending der eerbaarheid, ontucht met minderjarigen en vrucht-afdrijving; aan het tegengaan van allerlei pogingen om door middel van herziening der huwelijkswetgeving den band des huwelijks en dien van het gezin lossers te maken; aan schrapping van het verbod van onderzoek naar beweerd vaderschap en regeling van de rechten van het natuurlijk kind bij de wet van 16 November 1909; aan verbod van spel en dobbelarij, opgenomen in de tijdens

de kabinetten KUYPER en HEEMSKERK tot stand gebrachte en uitgebreide Loterijwet.

Zoo door herziening van de Armenwet met behoud van vrijheid en wettelijken voorrang van de kerkelijke en particuliere weldadigheid in 1912.

Zoo ook door het vrijlaten van de Christelijke zending in Indië, bevordering van het Christelijk onderwijs aldaar, bescherming van de inlandsche bevolking tegen zedelijke en materiele gevaren, regeling van de rechtspositie van de Inlandsche Christenen en in het algemeen door het streven om het bestuur der Koloniën te doordringen van Nederland's zedelijke roeping tegenover Indië en hare bevolking.

Door het bevorderen van het tot stand komen van de Bioscoopwet tot stuiting van het bioscoopkwaad, welke wet, door Minister RUYS DE BEERENBROUCK voorbereid, eerst tijdens een opvolgend ministerie, dank zij den steun der rechtsche groepen, het Staatsblad kon bereiken.

Door maatregelen ter bescherming van de gewetensvrijheid bij de regeling van dienstplicht en sociale verzekering en door (nu onlangs in de Tweede Kamer met succes bekroonde) pogingen om ook inzake de verplichte vaccinatie met dergelijke bezwaren rekening te houden.

Door van overheidswege de gelegenheid te openen tot godsdienstige verzorging van militairen in het leger en op de vloot, van de gevangenen en van al degenen, die in overheidsinrichtingen zijn opgenomen en worden verpleegd.

Door een einde te maken aan de praktijk der liberale groepen ten aanzien van benoemingen en ook personen van Christelijke levensovertuiging naar evenredigheid tot de samenstelling der bevolking voor benoeming in aanmerking te doen komen.

Kortom, door, gelijk bij het optreden van het ministerie-COLIJN de troonrede uitdrukkelijk uitsprak, de handhaving der Christelijke grondslagen van ons volksleven als richtsnoer te aanvaarden voor het staatsbeleid.

* * *

Geschildpunten tusschen de rechtsche partijen.

Uit dit alles blijkt, dat er een breed terrein was voor samenwerking tusschen de Protestantsch-Christelijke en R.K. partijen. Al valt niet te loochenen, dat de R.K. beschouwing omtrent de verhouding tusschen Staat en Kerk en tusschen Staat en Maatschappij in beginsel van de antirevolutionaire afwijkt, praktisch is dit verschil niet zeer groot, wijl ook de R.K. staatsleer, zij het ook op opportunistischen grond, religievrijheid en zekere maatschappelijke bewegingsvrijheid voorstaat. En dat het R.K. standpunt vaak zeer dicht het standpunt der Antirevolutionaire Partij nadert blijkt wel uit het feit, dat gezaghebbende antirevolutionairen als GROEN VAN PRINSTERER en FABIUS het aandurfd en om R.K. schrijvers als LE MAISTRE en DE BONALD als Antirevolutionaire Roomschen aan te duiden.

Toch biedt de praktijk ook verschillende punten, waarop de meeningen tegen elkander botsen.

De heer H. COLIJN sprak ervan in zijn Deputatenrede „Der Vaderen Erfdeel” (13 April 1922):

„Dezelfde tegenstelling die ons scheidt van de vrijzinnigen van alle gading, scheidt ook onze katholieke landgenooten.

„Het is deze defensieve stelling, die ons in de eerste plaats samenbracht en samenhoudt.

„Dit wordt al te veel vergeten door hen, die er behagen in scheppen de talrijke positieve verschillen, die tusschen de verschillende partijen ter rechterzijde bestaan, aan te voeren als bewijs, hoe onwezenlijk eigenlijk ons samengaan is.

„Ten onrechte.

„Het bestaan van geschillen wordt geenszins ontkend, en indien iets, dan is het een bewijs voor den dieperen samenhang, die aan onze politieke samenwerking ten grondslag ligt, dat wij geen behoefte gevoelen die verschillen te verbergen. En dat wij, wanneer wij meenden op eenig punt niet te kunnen toegeven, nooit gearzeld hebben een non possumus uit te spreken. Dit is van te meer beteekenis, omdat het vrij zeker is, dat sommige partijen ter linkerzijde gaarne de bijzondere wenschen van enkele der rechter partijen zouden willen inwilligen, indien ze door zulk een offer een einde konden maken aan eene politieke samenwerking, die hun een doorn in 't oog is, maar waaraan ons volk in zijn geheel — wij denken o. m. aan het najaar van 1918 — grooten dank verschuldigd is.

„Deze volkomen openhartigheid moeten wij als basis onzer samenwerking blijven behouden.

„En zoo mogen wij dan ook niet verheimelijken, dat niet altoos alle Katholieken bij de oplossing van het probleem van Gezag en Vrijheid het accent daar plaatsen, waar wij den nadruk leggen. Voor zoover die afwijkende accentueering te constateeren valt inzake ons principieel verzet tegen een te ver gaande Staatsvoogdij is dit voor een deel wellicht te verklaren uit de historische tegenstelling, die ik bij deze gelegenheid concentreerde om de inneming van Den Briel; en ook het feit dat de Roomsche Kerk, anders dan onze Kerken, van bovenaf georganiseerd is, telt hier mee.

„Toch houdt deze staats-socialistische tendenz die bij sommige katholieken valt waar te nemen, geen verband met de sociale leer der Katholieke kerk. De eerste en beste voorgangers der Katholieken op dit gebied hebben het gevaar van het revolutionaire absolutisme met even groote klaarheid gezien als onze Groen van Prinsterer.

„Wat meer is, de lange, bittere ervaring van den tezamen doorstreden schoolstrijd, heeft ook aan de Katholieke Partij ten onzent, zoowel als aan ons geleerd, wat staatsalmacht en staatsvoogdij, in handen van tegenstanders, voor het geestelijk leven van een volk beduidt.

„Zulke ervaringen, zulke lessen, worden niet vergeten; en daarom behoeven wij aan de resultaten van nadere samenspreking met de Roomsche-Katholieke Staatspartij, indien de uitslag der verkiezingen daartoe leidt, geenszins te twijfelen. Haar staatsprogram voor 1922 legt daarvan niet onduidelijk getuigenis af.”

En in COLIJN's rede „Om de Bewaring van het Pand” (23 April 1925) heette het:

„Saamwerking der drie rechtsche groepen blijf ik zoo na als voor het meest in 's Lands belang achten. Ik zeg dit allereerst met het oog op de in beteekenis alles overtreffende vraagstukken die ik in het eerste gedeelte mijner rede besprak. Daarin toch volgen de drie groepen van rechts in hoofdzaak dezelfde lijn. Maar ik zeg het óók met het oog op de naar allen schijn aanwezige on-

mogelijkheid om op eenigerlei andere wijze een Kabinet saam te stellen, dat op eene parlementaire meerderheid steunt. Die andere mogelijkheid is wel ondersteld, in den vorm eener saamwerking van R.K., V.D. en S.D.A.P., maar voorshands geloof ik nog niet aan de bereidwilligheid der R.K. om daartoe over te gaan.

„Die bereidwilligheid om saam te werken is er in het algemeen bij de partijen ter rechterzijde wel, al valt niet te ontkennen, dat ondervonden teleurstelling op den warmtegraad wel invloed uitoefent.

„De R.K. Partij bleek in het eind van 1923 op een gewichtig punt van Staatsbeleid aan het Kabinet niet dien steun te kunnen verzekeren, waarop dat Kabinet — en met het Kabinet ook de twee andere rechtsche partijen — meende te kunnen rekenen. *)

„Daarnaast — en nu spreek ik over ons zelf — zijn er andere redenen van teleurstelling.

„Op herstel van het recht der Overheid om den moordenaar aan het leven te straffen, kunnen wij vooralsnog niet hopen. Noch R.K., noch C.H. bleken bereid daarin met ons saam te werken.

„Inzake de afschaffing van den stemplicht was nog zeer onlangs teleurstelling ons deel.

„Of het voorstel tot afschaffing der Staatsloterij straks den onverdeelde steun der rechterzijde verwerven zal, moet nog blijken.

„Inzake de losmaking van den financieelen band tusschen den Staat en de Kerkgenootschappen, teneinde tot meerdere vrijheid der Kerken te geraken staan we practisch alleen.

„Inzake de reorganisatie van de Theologische Faculteit aan de Openbare Universiteiten vinden we de C.H. tegenover ons.

„Een betere Zondagswet is ingediend, maar schijnt niet in behandeling te kunnen komen.

„Zoo is er dus veel dat de vraag doet rijzen, of er dan onzerzijds nog wel veel aanleiding is om op saamwerking te blijven aansturen.

„Waar zoo weinig rekening wordt gehouden met wat ons na aan het hart ligt, *moet* die vraag wel opkomen en ik weet dat ze door velen — en niet de minst-getrouwen onder ons — gesteld *wordt*.

„Toch is er eigenlijk alleen maar reden om die vraag te stellen voor hen die oordeelen, dat het bestaansrecht en de beteekenis der A.R. partij *uitsluitend* door deze speciale punten wordt bepaald. Ware dit juist, dan zou ze haar bestaansrecht hebben ingeboet den eigen dag dat deze speciale wenschen vervuld waren.

„Toch is dat niet zoo.

„En er is onder ons ook wel niemand die zóó de zaak stelt.

„Maar indien we dan bestaansrecht hebben buiten deze speciale punten om, dan mag onze houding ook niet *uitsluitend* worden bepaald door hetgeen op die punten al of niet geschiedt.

„Dan zal dus ook de vraag van saamwerking niet *alleen* vanuit dat gezichtspunt beoordeeld mogen worden, maar zal het oog op een grooter deel van den politieken horizon gericht moeten zijn.

*) Dit doelt op de verdeeldheid van de R.K. fractie der Tweede Kamer ten aanzien van het ontwerp-Vlootwet.

„Een grooter deel, maar toch een deel waarin ook die speciale punten gelegen zijn. We zijn tenslotte allen maar gewone menschen en wanneer we *nimmer* ook maar iets zouden vorderen in de vervulling van wenschen, die ons na aan het hart liggen, dan zou op den duur de natuur wel eens sterker kunnen blijken te zijn dan de leer.

„Saamwerking is wenschelijk, maar ze moet ook mogelijk worden gemaakt. Bij zulk een saamwerking kan niemand het volle pond verlangen en ieder moet wel eens doen of laten wat hij liever achterwege gelaten of gedaan had. Maar de spanning van elke boog heeft grenzen.”

Wrijvingen en partijsplitsing.

Die verschilpunten — met name de quaestie van den persoonlijke dienstplicht — oefenden bij den stembusstrijd aan het einde van het kabinet-MACKAY een dergelijken overheerschenden invloed op de wederzijdsche verhouding, dat SCHAEPMAN van de bondgenooten getuigde: „Van beide zijden heeft men alles gedaan en niets nagelaten, wat de gestaakte samenwerking tot een besliste scheuring en scheiding maken kan”.⁴⁾ Toch werd het verbroken verband in den loop der jaren weer hersteld en voerde in 1901 zelfs tot de meest krachtige samenwerking.

Aan botsingen tusschen Protestantsche en R.K. groepen ontbrak het evenmin ten tijde van het ministerie-HEEMSKERK, toen de Pauselijke Encycliek *Editae saepe* ter gelegenheid van het derde eeuwfeest der heiligverklaring van CAROLUS BORROMEUS een storm van verontwaardiging wekte in Protestantsche kringen en zelfs aanleiding gaf tot een nadere pauselijke verklaring, waarbij de Paus officieel ter kennis van de Koningin bracht, dat hij in geen deele bedoeld had op de vorsten uit het Huis van Oranje, noch op de voorouders der niet-Katholieke onderdanen van Hare Majesteit.⁵⁾

In latere jaren voegde zich hierbij nog de quaestie van het gezantschap bij het Vaticaan. Dit gezantschap, tijdens de oorlogsjaren in het belang van den wereldvrede tijdelijk ingesteld en na den oorlog uitsluitend uit oogpunt van 's Lands belang gecontinueerd, werd een twistappel tusschen de R.K. Partij en een deel der Protestantsche groepen, die er een beginselzaak van maakten; welk verschil eindigde met een ontijdig aftreden van het kabinet-COLIJN in 1925.

Zelfs heeft herhaaldelijk de samenwerking met Rome scheuring onder de Protestantsche groepen gebracht.

De — overigens onbeteekenende — nationale partij van Dr. S. BUITENDIJK en Dr. A. W. BRONSVELD, die zich in de tachtiger jaren roerde, dankte voor een belangrijk deel aan antipapistische gezindheid haar ontstaan.

Hetzelfde geldt evenzeer van den Christelijk-Historischen Kiezersbond, die bij den stembusstrijd van 1897 optrad en onder leiding van Dr. BRONSVELD en Dr. J. TH. DE VISSER een gewijzigde voortzetting van de nationale partij vormde.

Ook de Friesche Christelijk-Historische Partij, in 1898 opgericht, droeg een antipapistisch karakter en onthield zich van deelneming aan de coalitie, totdat zij in 1908 met de Christelijk-Historische Partij (op haar beurt in 1903 ontstaan door vereeniging van de Vrij-Antirevolutionairen met den Christelijk-Historischen Kiezersbond) tot Christelijk-Historische Unie samenmolt.

Niet lang daarna werd door Mr. Dr. A. R. VAN DE LAAR en E. A. KEUCHENIUS, uit afkeer voor de samenwerking der Antirevolutionairen en

Christelijk-Historischen met de Roomsch-Katholieken, de Christelijk Sociale Partij opgericht, die tot voor enkele jaren haar bestaan wist voort te slepen.

En voor een zeer belangrijk deel danken ook de in 1918 opgerichte Staatkundig-Gereformeerde Partij, onder leiding van Ds. G. H. KERSTEN, en de Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij, onder leiding van de predikanten H. E. GRAVEMEYER en C. A. LINGBEEK, aan deze antipapistische gezindheid haar ontstaan en levenskracht.

Deputatenvergaderingen van 1922 en 1925.

Toch is — deze partijverbodding ten spijt — de betekenis van de geschilpunten tusschen de Protestantsch-Christelijke en R.K. groepen niet van dien aard, dat meer de nadruk vallen moet op hetgeen verdeelt, dan op hetgeen samenbindt.

De Roomsch-Katholieken hebben speciale wenschen, die bij de Protestantsch-Christelijke groepen op bezwaren stuiten. Zoo b.v. volledige processievrijheid, volledige vrijheid der R.K. zending en diplomatieke vertegenwoordiging bij het Vaticaan. En de antirevolutionaire wenschen, die door de Roomsch-Katholieken en Christelijk-Historischen niet of slechts ten deele worden gesteund, strekken zich uit naar een krachtige handhaving van de Zondagsrust; naar losmaking van den financieelen band tusschen den Staat en verschillende kerkgenootschappen (na uitkeering door den Staat van de aan die kerkgenootschappen toekomende kapitalen); naar herziening van de Hooger Onderwijs wetgeving, met name wat betreft de opleiding der theologen; naar maatregelen met betrekking tot de lijkverbranding; naar erkenning van het recht der Overheid om den moordenaar met den dood te straffen in de wet; naar afschaffing van de staatsloterij; naar wijziging van het kiesrecht in organischen zin met schrapping van den stemdwang en naar beperking van den leerplicht.

Doch het feit, dat deze wenschen niet ten volle te bevredigen zijn, mag toch het oog niet sluiten voor den eisch dat juist thans, nu het ongeloof toeneemt en de revolutie hare aanslagen niet alleen richt op de staatsorde en het staatsgezag, doch evenzeer op het huwelijk en gezin en op allerlei instellingen, die in de Christelijke levensgedachte haren wortel hebben, samenwerking tusschen de Christelijke groepen dringender dan ooit tevoren geboden is.

Daarom besluiten wij dit overzicht door in herinnering te brengen de overwegingen, waarop de Deputatenvergadering in 1922 en 1925 hare — reeds boven vermelde — conclusiën inzake de samenwerking met andere politieke partijen deed rusten, welke overwegingen aldus luiden:

„Bij de beoordeeling van de verhouding tot en samenwerking met andere partijen behoort te worden voorgesteld, dat geen enkele ernstige staatkundige partij in beginsel zich onttrekken mag aan de mede-verantwoordelijkheid bij de vorming van een Kabinet, indien de omstandigheden er toe leiden, dat zij bij zoodanige vorming wordt betrokken.

Aan den anderen kant mag geen partij die, met het oog op het bestuur des lands, aan haar bestaan en aan hare zelfstandigheid wezenlijke waarde toekent, lichtvaardig tot samenwerking met anderen overgaan, omdat bij elke zoodanige samenwerking niet alleen een deel der eigen actueele verlangens moet worden prijsgegeven, doch vooral omdat de actie voor de eigen *beginselen* er in den regel schade door lijdt, tengevolge waarvan de partij aan verval van krachten dreigt te gaan lijden, juist misschien in een tijdsgewricht, dat aan ongeschokte kracht de meeste behoefte bestaat.

Met deze *beide* grondbeginselen zal steeds rekening moeten worden gehouden, wanneer de feitelijke toestanden van het oogenblik moeten worden beoordeeld. Die feitelijke toestand is thans als volgt weer te geven:

a. De twee partijen, die elkaar in beginsel het meest nabij komen, de C.H. en A.R. kunnen gezamenlijk op niet veel meer dan $\frac{1}{5}$ der Kamerzetels rekenen. Aan het overnemen van het bewind, zonder samenwerking met een derde groep, valt dus niet te denken.

b. Er schijnen slechts twee combinaties mogelijk, die kans geven op een Regeeringsmeerderheid, t. w. die van de Roomsch-Katholieken met de Sociaal-Democraten of die van A.R. en C.H. met de Roomsch-Katholieken.

c. Nog daargelaten de vraag, of de R.K. Staatspartij tot eene coalitie met de Sociaal-Democraten te vinden zou zijn, wordt die samenwerking door ons niet in 's Lands belang geacht.

d. Ondanks alle verschillen en ondanks de bedenkingen, die in den laatsten tijd met betrekking tot de bestaande samenwerking onder ons vernomen werden, hebben de Protestantsch-Christelijke partijen en de Roomsch-Katholieke dieper liggende grondbeginselen gemeen, die samenwerking mogelijk maken, terwijl practisch gesproken de bestendinging van de bestaande samenwerking de eenige mogelijkheid schijnt te bieden voor de vorming van een parlementair Kabinet.

e. De in de laatste jaren nu en dan ondervonden teleurstelling heeft evenwel onder ons een gevoel van onlust gewekt, dat dreigt schade te doen aan de liefde en belangstelling voor onze eigen beginselen en daardoor is het gevaar ontstaan, dat de actie van de A.R. Partij aan kracht zal gaan inboeten.

f. Dit mag intusschen niet leiden tot lichtvaardige verbreking der bestaande samenwerking. Veeleer moet worden gezocht naar waarborgen om herhaling van zulke teleurstellingen te voorkomen, teneinde de daaraan verbonden gevaren te ontgaan.

g. Zoodanige waarborgen zijn voornamelijk te verkrijgen door een samengaan op een behoorlijk doordacht werkprogram.

h. Om de bestaande bezwaren onder ons volk te ondervangen, zal daarnaast evenwel in ruime mate het vertrouwen moeten bestaan, dat Antirevolutionairen, die eventueel in een rechtsch Kabinet zitting nemen, bereid zijn met hun geheele persoon voor de antirevolutionaire beginselen in het Kabinet op te komen, voor zoover dit binnen de grenzen van hetgeen overeen gekomen werd, maar eenigszins mogelijk is.

¹⁾ Overgedrukt uit *De Gids* van Januari 1889 en opgenomen in „Studiën over Staatskunde en Staatsrecht” van Mr. J. F. BUYS, Arnhem, P. Gouda Quint, 1894.

²⁾ Zie het opstel van Prof. Mr. Dr. J. VAN DER GRINTEN in het geschrift „Schaepman Herdacht” p. 19, uitgave N.V. Dekker en v. d. Vegt, Nijmegen 1928 en Dr. J. PERSIJN „Dr. Schaepman” II pp. 661 v.v., Den Haag 1916.

Men raadplege ook Prof. Dr. P. A. DIEPENHORST, „Onze strijd in de Staten-Generaal” pp. 309 v.v., N.V. De Standaard, Amsterdam, 1927.

³⁾ Dit politiek accoord is, evenals het toen aanvaard electoraal accoord, opgenomen in het artikel van het gewezen kamerlid Dr. D. A. P. N. KOOLEN over „De Politieke organisatie der Katholieken” in *Het Katholiek Nederland* 1813—1913 II p. 289.

⁴⁾ Zie Mr. W. J. VAN WELDEREN BARON RENGERS, „Schets eener Parlementaire Geschiedenis van Nederland van 1849 tot 1891”, Den Haag 1906, II pag. 379.

⁵⁾ Zie Dr. N. JAPIKSE, „Staatkundige Geschiedenis van Nederland van 1887 tot 1917”, p. 339, Leiden 1918.

WERKLOOSHEIDSSTEUN EN ARMENZORG

DOOR

MR. R. VAN MAARE B. JZN.

Wanneer we eenige bladzijden aan dit onderwerp wijden, dan is het in de overtuiging, dat het reeds van vele zijden en vanuit verschillend standpunt besproken is, reeds vele jaren lang.

En toch is het actueel.

Daaraan werden wij herinnerd door een bericht in *De Standaard* van den volgende inhoud:

„Bij Kon. Besluit van 2 Juli j. l. is ongegrond verklaard het door den Raad der gemeente Harlingen ingesteld beroep tegen het besluit van Ged. Staten van Friesland van 27 Mei 1927, waarbij goedkeuring is onthouden aan het Raadsbesluit van 21 Febr. 1927 tot wijziging van de gemeente-begroting voor 1927 in dien zin, dat daarop een uitgaafpost van f 5000.— werd aangebracht wegens steun aan uitgetrokken en niet-trekkende werkloozen.

In het Kon. Besluit wordt overwogen:

dat, blijkens de stukken in de gemeente Harlingen sinds verscheidene jaren een betrekkelijk groot aantal onvermogene arbeiders woont, die niet of althans niet-voortdurend werk vinden en dus hetzij voortdurend, hetzij gedurende korteren of langeren tijd op armenzorg en steunregelingen zijn aangewezen;

dat onder deze omstandigheden het verlenen van steun aan uitgetrokken en niet-trekkende werkloozen geacht moet worden te zijn van niet tijdelijken aard;

dat deze niet tijdelijke steunverleening valt onder armenzorg en mitsdien moet plaats vinden op de bij de Armenwet voorgeschreven wijze, waarmede de in Harlingen vastgestelde steunregeling zich niet verdraagt.”

En toen we het in het *Staatsblad* opzochten, vonden wij nog een Kon. Besl. van dienzelfden datum, waarbij het beroep van den Raad der gemeente Opsterland tegen een besluit van Gedeputeerde Staten van Friesland — waarbij goedkeuring werd onthouden aan een besluit van dien Raad — ongegrond verklaard werd.

Ook hier ging het over de grens tusschen werkloosheidssteun en armenzorg. De Raad had Burgemeester en Wethouders machtiging verleend tot vaststelling van eene steunregeling, en tevens de begroting

voor 1927 gewijzigd, en daarop een post van f 600.— gebracht voor „steun aan uitgetrokken werkloozen.”

De Gedep. Staten keurden deze wijziging der begrooting niet goed en overwogen daarbij: „dat steun aan werkloozen, voor zoover die niet berust op de door de wet en Koninklijk Besluit geregelde werkloozenzorg, valt onder de bepalingen der Armenwet, welke behoudens nader te maken of gemaakte wettelijke regelingen het geheele terrein der verleening van onderstand door de Overheid aan hulpbehoevenden bestrijkt, en derhalve moet geschieden met inachtneming van die bepalingen, met name van individueel onderzoek en van de tusschenkomst van het burgerlijk armbestuur; dat de wet niet kent een onderscheid in den bijstand aan hulpbehoevenden, naar gelang zij in den toestand van hulpbehoevendheid zijn gekomen door werkloosheid of uit andere oorzaak en een dergelijk onderscheid daarom niet toelaatbaar is; dat Gedeputeerde Staten dan ook elke steunverleening aan in werkelijkheid behoeftigen, niet gegrond op het Werkloosheidsbesluit of de Werkloosheidsverzekeringsoordwet, die met de bepalingen der Armenwet geen rekening houdt, met die wet in strijd achten.”

Wij achten het van belang ook het standpunt van Minister Kan weer te geven, in het Kon. Besl. aldus geformuleerd: „dat de motiveering der beslissing van Gedeputeerde Staten, met name de overweging, dat steun aan werkloozen voorzoover die niet berust op de door de wet en Koninklijk Besluit geregelde werkloozenzorg, valt onder de bepalingen der Armenwet, in hare algemeenheid niet kan worden aanvaard, aangezien geldelijke steunverleening, wanneer zij van tijdelijken aard is, in bijzondere gevallen als bij crisiswerkloosheid, niet als armenzorg kan worden beschouwd;

Overwegende, dat het geenszins vaststaat, dat in de gemeente Opsterland crisiswerkloosheid niet meer zou voorkomen en dat derhalve moet worden toegegeven, dat er aanleiding kan zijn om van gemeentewege aan de betrokken werkloozen bijzondere hulp te verlenen;

dat echter de werkloozen uit de gemeente Opsterland kunnen worden te werk gesteld bij eene van Overheidswege gesubsidiëerde werkverschaffing;

dat werkverschaffing, waar deze mogelijk is, te verkiezen valt boven het verlenen van steun in geld;

dat het verlenen van steun in geld derhalve in dit geval niet kan worden toegelaten.”

We zitten nu terstond midden in de kwestie, waarover reeds vele tongen en pennen in beweging zijn geweest.

Uit verschillend oogpunt, schreven we hierboven.

Herhaaldelijk werd de kwestie behandeld (in 1922 te Leiden en in 1926 te Amsterdam) op de Centrale Diaconale Conferenties der Geref. Kerken door den heer J. Schouten, lid van de Tweede Kamer¹⁾, in verband met de diaconale armenzorg, gelijk schrijver dezes ook meermalen in dat verband er over schreef in het *Diaconaal Correspondentieblad*

voor de Geref. Kerken ook naar aanleiding van de hieronder genoemde praeadviezen en de beraadslagingen daarover ²⁾).

Uit het oogpunt van de armenzorg in algemeenen zin werd het onderwerp behandeld in de vergaderingen van de Nederl. Vereen. voor Armenzorg en Weldadigheid en wel:

in 1915, toen behandeld werd:

„Het verband tusschen Armenzorg en werkloosheidsverzekering” praeadviseurs de heeren Anth. Folmer en H. de Wilde, beiden te 's-Gravenhage; ³⁾)

in 1924 toen aan de orde kwamen de praeadviezen van Mej. A. G. van Gilse te Groningen, en van Mr. J. N. J. E. Heerkens Thijssen te Haarlem over: „De ontwrichting van de burgerlijke armenzorg tengevolge van hare zich steeds meer uitbreidende bemoeiingen (werkloozenzorg c. a.); ⁴⁾)

in 1927 bij de behandeling van de praeadviezen over „De werkloozensteun en zijn gevolgen” van 10 verschillende praeadviseurs, en wel 7 over de gevolgen voor gemeenschap en bedrijfsleven en de 3 laatste over de individueele gevolgen, zoowel economisch als moreel ⁵⁾).

Ook werd aan de hand van referaten van Mr. A. J. L. van Beeck Calkoen te 's-Gravenhage en van den heer J. Gerritz te Amsterdam in de vergadering van de Algemeene Armencommissie met de Voorzitters en Secretarissen van Armenraden in 1924 de vraag besproken: „Is het wenschelijk de werkloosheidszorg, zooals deze nu bestaat buiten de werkloosheidsverzekering, voortaan te laten vallen onder de Armenwet” ⁶⁾). Zooals men ziet, werd de bespreking telkens gehouden in kringen, die zich interesseeren voor de armenzorg. Wij zullen in dit tijdschrift meer moeten aanleggen den maatstaf van de antirevolutionaire beginselen en rekening houden met staatkundige, staatsrechtelijke en maatschappelijke factoren, in verband dus met Overheid en maatschappelijk leven.

De werkloosheid in 1922 te Leiden (zie boven) door den heer Schouten terecht onderscheiden van werkeloosheid — is een maatschappelijk euvel, een kwaal, die individu en gemeenschap teistert, door Mr. Sybrandy, „de ergste van alle sociale misstanden” genoemd ⁷⁾).

Een misstand, die de volkskracht vermindert, den arbeidenden stand ontoemdigt en den middenstand groote schade berokkent, terwijl groote werkloosheid de Overheid met groote zorg kan en moet vervullen.

Een kwaal, die den luiaard, den werkeloze niet deert, maar voor den validen arbeider, die werken kan en werken wil, een zware beproeving is, hem met zijn gezin financiëel achteruizet, als ze betrekkelijk kort duurt, maar wanneer zij langer duurt, hem met den ondergang bedreigt, en gevaar doet loopen, dat zijn karakter bedorven wordt.

Wil men geneesmiddelen voor deze kwaal aanwenden, dan behoort eerst de oorzaak te worden opgespoord. Maar er zijn *verschillende* oorzaken en daardoor ook verschillende soorten van werkloosheid, welke verschillende methoden en middelen tot genezing vereischen, al zijn ook ten deze de grenzen niet altijd scherp te trekken.

De oudst bekende en ook de meeste geregeld voorkomende is de *seizoen-werkloosheid*, eigen aan die bedrijven, welke afhankelijk zijn van weer en wind, hetzij wat de mogelijkheid van het werk betreft (als de bouwvakken, de landbouw, de binnenvaart en de visscherij) hetzij wat de behoefte aan zekere producten in bepaalde jaargetijden betreft.

Hoe onaangenaam deze seizoenwerkloosheid ook moge zijn, vooral omdat zij meest heerscht in den winter als de behoefte aan kleding en brandstof het grootste is, zij is als maatschappelijk euvel niet zoo zorgwekkend; men is er aan gewend, men richt er zich zoo mogelijk eenigermate op in; spaarzaamheid kan hier nog wel iets doen, en het beperkt zich tot enkele vakken, die niet de meeste werkkrachten vereischen.

Voorts valt te rekenen met *persoonlijke* oorzaken; deze gelden de arbeiders, die door hunne lichamelijke gesteldheid, of hunne geestelijke capaciteiten niet te beschouwen zijn als de beste werkkrachten (zij die wat ouder worden en wier krachten en vermogens verminderen, ziekelijke en zwakke personen, en zij die door gebrek aan verstand of opleiding niet uitmunten in hun vak). Raken deze personen buiten werk, dan valt het hun moeilijk weer geplaatst te worden, en gaat de seizoenwerkloosheid voor hen soms over in een chronische werkloosheid.

Vervolgens kende men reeds voor den wereldoorlog de *crisiswerkloosheid*, gevolg van slapte in het bedrijf door overproductie of onderconsumptie. Voorzeker erger in gevolgen dan de seizoenwerkloosheid, en de werkloosheid door persoonlijke oorzaken, omdat zij meer massaal placht op te treden, gansche industrieën voor een groot deel trof, en de vakomvorming door de massaliteit moeilijk, ja bijna onmogelijk werd.

Het is misschien aan te nemen, dat de economen zich over de crises en de werkloosheid als haar gevolg, niet zoo verontrustten als de Overheid en de armenzorg. Omdat zij die crisis beschouwden als periodieke verschijnselen.

En men kan toegeven, dat het vaak ook zoo ging, dat op een tijd van malaise in handel en industrie een tijd van bloei volgde, later weer afgewisseld door malaise.

Evenwel deze wetenschap is geen geneesmiddel; deze troost is een schrale troost voor den werkman, die het slachtoffer wordt van den tijd van malaise. Men moge hem in tijden van bloei adviseeren om te sparen, hij moge dien raad opvolgen, het zal blijken in den tijd van de malaise, dat het hem gaat, als met de koeien in den droom van Farao, de vette waren niet voldoende om de magere van hare magerheid te verlossen.

Noopten dus reeds deze periodiek terugkeerende slechte jaren om het vraagstuk der werkloosheid onder de oogen te zien, en leidde dit, zij het ook niet algemeen, tot werkloosheidsverzekering, dit vraagstuk drong zich te meer op den voorgrond door, tijdens en na den wereldoorlog.

Reeds zeer kort na het uitbarsten van den krijg moesten alom de steuncomité's opgericht worden.

We erkennen, dat deze dienden tot leniging van *velerlei* nood, maar

toch ook van den nood van hen, die door het uitbreken van den oorlog werkloos waren geworden. Ook tijdens den oorlog heerschte er veel werkloosheid, b.v. in de vakken, die verband hielden met den grootendeels verlamden handel en de scheepvaart, of in industrieën, die leden aan gebrek aan grondstoffen.

Deze werkloosheid kon grootendeels ophouden, toen de zee weer vrij was en de handel herleefde.

Maar de oorlog greep zoo diep in het economisch leven, niet van ons land alleen, maar van de volkeren der wereld, dat hierdoor op bijzondere wijze een crisis werd veroorzaakt, die nog voortduurt en nog vele jaren voortduren kan.

En deskundigen op dit gebied voorspellen wel algeheele verbetering, doch eerst na lange jaren.

Deze buitengewone werkloosheid tijdens en na den oorlog deed zoeken naar andere middelen dan de gewone.

Welke zijn nu de gewone middelen, en tot welke buitengewone namen de toevlucht?

Bij de seizoenwerkloosheid trad aanvankelijk de armenzorg, (de instellingen van weldadigheid) op, om de werklozen individueel te steunen. Voorts werd er gedacht aan werkverschaffing, hetzij door vereenigingen of comité's, hetzij door de Overheid van Rijk of gemeente. Trad de werkloosheid ergens op vrij groote schaal op, dan werd er ook wel een speciaal comité gevormd, om van de burgerij geld te verzamelen, teneinde in den grooten en nijpenden nood te voorzien. Dit middel werd ook toegepast in crisisjaren. Maar allengs gingen de oogen er voor open, dat waar de kwaal telkens terugkeerde en verband hield met den toestand van de industrie, verzekering hier baat moest brengen en men in goede maanden of jaren collectief moest sparen voor de kwade tijden, en uit den gemeenen pot de slachtoffers helpen.

In sommige Zwitsersche kantons werden reeds in 1893—1895 pogingen aangewend om verzekeringskassen tegen werkloosheid op te richten, met steun van gemeentewege. Dit waren echter slechts zwakke pogingen.

Meer bekend is het Gentsche stelsel, later ook hier en daar in Duitschland toegepast; werkloosheidsverzekering op den grondslag der vakorganisaties met steun van de gemeente; d. w. z. de vakorganisaties hebben hunne verzekeringskassen, waaraan de leden hunne premie betalen; de gemeente legt echter een zeker bedrag toe op de uitkeering, die moet worden gedaan.

Ook hier te lande waren wel werkloozenkassen bij verschillende vakorganisaties of werkliedenvereenigingen en in enkele groote gemeenten was men er langzamerhand toe overgegaan, daarbij ook steun van gemeentewege te verleenen.

Veel beteekende dit nog niet; van de \pm 900.000 mannelijke arbeiders, die voor verzekering in aanmerking konden komen, waren er op 1 Januari 1914 nog slechts ruim 70.000 of 7 à 8 % tegen werkloosheid verzekerd.

Tijdens den oorlog was de werkloosheid zoo groot, dat de werkverschaffing als hulpmiddel weinig kon beduiden.

Den werklooze naar den armenzorg verwijzen?

Er is in die dagen ten onrechte gesproken van „het stigma der armenzorg”.

Zeker, de Nederlandsche armenzorg, ook de diaconale, is niet volmaakt, maar er is voortdurend een streven naar verbetering en de toestand is niet zóó, dat men mag spreken van hare ondersteunden als van menschen, die gebrandmerkt zijn als bedeeden. De goede armenzorg sluit van hare ondersteuning niet uit degenen, die door eigen schuld, roekeloosheid, dronkenschap, luiheid en andere ondeugden tot armoede vervallen zijn, en tracht zoowel stoffelijk als geestelijk degenen, die gestruikeld zijn weer op de been te helpen. Maar zij is toch niet alleen, zelfs niet in de eerste plaats voor dezen. Is zij niet veelmeer en allereerst bedoeld voor hen, die door de rampen des levens werden getroffen, of die te zwak zijn geworden om den strijd om het bestaan te kunnen volhouden?

Strikt genomen is een werklooze ook iemand, die door een ramp getroffen is. Een oude stakker kan niet meer verdienen, omdat hij geen kracht heeft, een werklooze, omdat hij geen werk heeft. Wanneer de diaconie zich ontfert over den oude, is deze dan gebrandmerkt? En de werklooze dan?

Er is echter iets anders.

Wie werkt, hetzij met het hoofd of met de handen, moet van zijn arbeid kunnen leven; de arbeider is zijn loon waard.

Hij moet van dat loon kunnen leven, ook als hij niet meer werken kan, omdat de krachten vergaan zijn, hetzij door individueel sparen, hetzij door collectief sparen (verzekering).

Hij moet ook kunnen leven, in dagen, dat er voor hem geen werk is, óók door individueel sparen, of door collectief sparen (verzekering).

Helaas, bij velen is dat woord „sparen” reeds lang uit hun woordenboek verdwenen. Wel zijn er, die beweren, dat de loonen er niet naar zijn om te sparen, en bij groote gezinnen is dat zeer goed mogelijk. Maar er zijn ook behoeften gekweekt; er zijn ook menschen, die *nooit* overhouden; omdat zij de tering zetten naar de nering, maar in den verkeerden zin; verdienen zij weinig, dan gaat het op; maar verdienen zij veel, dan gaat het óók op. En wanneer zij, die het oirbaar achten ter bereiking van hun doel, stelselmatig ontevredenheid te kweken, den menschen altijd voorhouden, dat zij tekort komen, zullen velen dit gelooven, en u vertellen, dat wie altijd te weinig ontvangt, niet sparen kan. Wat ook nog niet altijd waar is. Wie te weinig ontvangt, omdat hij op meer aanspraak kon maken, komt nog niet altijd *te kort*; hem geschiedt onrecht; had hij naar recht ontvangen, dan had hij óf genoeg, óf hij hield meer over.

Alzoo, om tot ons onderwerp terug te keeren, werkloosheidsverzekering is beter dan armenzorg, evenals het beter is, dat een oude van ouderdoms-

verzekering geniet, dan dat de diaconie hem moet helpen. Hij leeft dan van de vruchten van zijn arbeid.

Werkloosheidsverzekering dus, met betaling van premie door arbeiders, leden der werloozenkassen.

De vraag kan rijzen, of de werkgevers ook niet moeten bijdragen.

Er is veel voor te zeggen; al ware het alleen om deze twee redenen:

1. dat in het bedrijf solidariteit behoort te zijn tusschen werkgever en arbeider, ook bij rampen, die het bedrijf treffen, waaronder malaise ook vaak te rekenen is; 2. omdat krachtens de wet van vraag en aanbod, die toch niet geheel uit te schakelen is, in tijden van werkloosheid het overgrootte aanbod van werkkrachten zal drukken op de hoegrootheid van het loon, ten profijte van de werkgevers.

Men zou daartegen kunnen aanvoeren, dat in tijden van crisis ook de industrieën groote schade lijden door gebrek aan werk, maar hier staan vaak tegenover de voorafgegane goede jaren, in welke het toch zeker mogelijk zal zijn met de arbeiders mede te sparen, om de werloozen beter te helpen.

Dit alles betreft nu nog de, laten we zeggen: *normale* werkloosheid, de gewone crisiswerkloosheid daaronder begrepen, doch vóór den oorlog. Ook dan kan men nog aanvoeren, dat verzekering tegen werkloosheid grooter bezwaren heeft dan andere verzekeringen, omdat men niet zulke goede statistische grondslagen daarvoor heeft. Zij hangt van zoovele en verschillende factoren af, zij kan zoo massaal en van zoo langen duur zijn, dat de verzekering niet baat.

Trouwens, meestal werd dan ook een grens gesteld aan den tijd, waarin uitgekeerd werd. Het ging ook niet aan, iemand, die jaar achter jaar werkloos was, als zoodanig te blijven beschouwen, en hem te blijven uitkeeren.

Dan is hij „uitgetrokken”, m. a. w. hij trekt niet meer uit de kas; heeft hij eenigen tijd gewerkt, en wordt hij opnieuw werkloos, dan begint een nieuwe periode.

Die uitgetrokkenen, maar vooral de ongeorganiseerden hebben de meeste moeite veroorzaakt en ook aanleiding gegeven tot de vraag: werkloosheidssteun of armenzorg? die zoo vaak rees.

Reeds waren er verschillende gemeentebesturen, die toeslagen gaven op de uitkeeringen, die de werkloozen uit de werkloozenkassen van de vakorganisaties ontvingen. Door een Kon. Besl. van 2 December 1916 (het z.g. Werkloosheidsbesluit 1917) ging de Regeering zich met den werkloosheidssteun bemoeien, en opende de mogelijkheid van subsidie aan werkloozen tot een bedrag van ten hoogste 100 % van het bedrag der uitkeeringen; hieraan werden echter verschillende voorwaarden verbonden.

De reden was, dat door den langen duur der werkloosheid en de massa werkloozen het gevaar dreigde, dat de fondsen, gevormd door de bijdragen der leden, zouden uitgeput raken en dan moest de uitkeering

worden stopgezet. Door de subsidie van het Rijk en de gemeenten konden de uitkeeringen uit de werklozenkas kleiner zijn en het fonds dus langer strekken. Het bleef dus verzekering, maar met een verlengstuk.

Bij de Werkloosheidsverzekeringsnoodwet van 31 October 1919 ging de Regeering een stap verder door te bepalen, dat ook extra subsidie kon worden gegeven, om uitkeering te doen aan de uitgetrokkenen.

Ook werden er vanwege verschillende gemeenten uitkeeringen gedaan aan de niet-georganiseerden.

Wij zouden te uitvoerig worden, indien wij al de uitkeeringen van Rijk en gemeenten gingen schetsen tot hulpverlening, niet alleen aan de werklozenkassen, maar aan de leden daarvan: aan uitgetrokkenen, dubbel uitgetrokkenen en ongeorganiseerden.

Er is van al deze regelingen ook wel misbruik gemaakt, we zullen niet zeggen door de kassen en hare leden, maar in 't algemeen door werklozen.

Natuurlijk, wie zich verzekert tegen een ramp, heeft, als die ramp zich voordoet, en hij daardoor schade lijdt, recht op vergoeding van die schade. En hij, die werkloos wordt, heeft dus ook recht op uitkeering, wanneer hij werkloos wordt.

Althans, wanneer hij daardoor schade lijdt; strikt genomen vallen daaronder ook mensen, die nog volstrekt geen gebrek hebben. De heer Jurrema noemde indertijd uit zijn praktijk ⁸⁾ als Directeur van het gemeentelijk bureau voor maatschappelijken steun (vroeger Burgerlijk Armbestuur) voorbeelden van een man, die f 35.— per week verdiende en daags na zijn ontslag steun vroeg; iemand verdiende in 1925 f 2916.72 en in 1926 f 2666.82, (gezin van 4 personen), hij kwam op 31 December 1926 zonder werk en vroeg op 2 Januari 1927 steun; hij bezat toen nog f 150.—. Deze gevallen zijn tekenend voor de mentaliteit van vele werklozen, maar toch, wie verzekerd is en premie betaald heeft, heeft recht op uitkeering als hij werkloos is en niet verdient.

Maar wat te zeggen van dit voorbeeld: iemand, hoofd van een gezin van 4 personen, verdiende f 3200.— per jaar, werd ontslagen met een half jaar loon (f 1600.—) en vroeg 4 dagen na zijn ontslag uitkeering.

Hier was geen reden om uitkeering te vragen, want er was nog geen schade door de werkloosheid; hij had nog gedurende 6 maanden zijn gewone inkomen.

Tenslotte nog dit voorbeeld: eenige stratenmakers konden elders werk in hun vak bekomen tegen het daar geldende loon, minstens f 40.— per week; zij wilden niet. Moet hier ook uitgekeerd worden? Of zou men hier niet kunnen zeggen, dat er *vrijwillige* werkloosheid is. O. i. behoeft hier zelfs de werklozenkas niet uit te keeren.

Maar nog veel minder de z.g. „crisissteun”.

De heer Mr. J. Everts ⁹⁾ secretaris van den Armenraad te Amsterdam, merkte eens op, dat er geen verband is tusschen werkloosheidsverzekering en armenzorg. Strikt genomen is dat misschien juist, namelijk wanneer de

werkloozenkas aan de verzekerden uitkeert volgens de bepalingen der kas en de armenzorg niet behoeft op te treden dan alleen aanvullend, wanneer door bijzondere omstandigheden (ziekte in het gezin, bijzonder groote gezinnen met veel jonge kinderen) de steun van de werkloozenkas niet voldoende is.

Doch in de jaren 1917 tot 1924 ging het anders; werkloosheid gaf als het ware een preferente vordering op de openbare kas, volgens veler meening.

Totdat de Minister in 1923 er een einde aan maakte en de niet verzekerden of uitgetrokkenen (althans wat den Rijkssteun betrof) naar de armenzorg verwees.

De gemeentebesturen genoten wat de crisissteunregelingen betreft, nog een beperkte vrijheid. Beperkt, want verschillende besluiten van gemeenteraden, deze materie betreffende, werden door de hoogere autoriteiten vernietigd. De besluiten door ons in het begin geciteerd, zijn waarlijk geen uitzonderingen.

Het standpunt der Regeering treedt in deze citaten duidelijk aan het licht, b.v. wat Harlingen betreft; men heeft het willen doen voorkomen, alsof werkloozensteun altijd slechts tijdelijken steun betrof, en dus niet onder de Armenwet viel. Dit moge gelden voor speciale Werkloosheids-Comité's zooals vroeger wel werden opgericht, en die ontbonden werden als de werkloosheid aanmerkelijk verminderde. Maar hier zegt de Regeering: in Harlingen is werkloosheid een gewoon verschijnsel; eene regeling om werklozen, uitgetrokken of niet-trekkende werklozen te steunen, zou dus onder de Armenwet vallen. Ten aanzien van Opsterland zegt de Regeering, dat steun in crisiswerkloosheid, als van tijdelijken aard, niet als armenzorg kan worden beschouwd.

Wij zouden ons liever scharen bij Ged. Staten, want in den huidigen tijd is het meestal moeilijk uit te maken of er crisiswerkloosheid of normale werkloosheid bestaat.

Gedeputeerde Staten willen slechts van werkloosheidsverzekering, al of niet uitgebreid volgens het Werkloosheidsbesluit en de Werkloosheidsverzekeringsnoodwet weten en verwijzen verdere hulp aan werklozen naar armenzorg; dat wil dus zeggen, dat dan geen steunregeling voor werklozen kan gelden, maar dat het Burgerlijk Armbestuur, zoo dit er is, en anders Burgemeester en Wethouders steun moeten verleenen.

Wij komen nu vanzelf, na de bovenstaande beschouwingen van wat er is, en van wat er geschied is, tot de meer principiële vragen, wat er geschieden moet.

Die periode van 1917 tot heden heeft vooral de tegenstelling tusschen werkloosheidssteun (niet werkloosheidsverzekering) en armenzorg voor het voetlicht gebracht.

Bij de werkloosheidssteun was in de eerste plaats het criterium: is iemand werkloos? Daarna kwam nog ter sprake: is hij uitgetrokken, of

dubbel-uitgetrokken, of niet-georganiseerd? Was hij werkloos, zoo be-
weerden velen, dan had hij recht op uitkeering; de omvang van de uit-
keering kon dan van verschillende omstandigheden afhangen, maar niet
van den omvang van zijn nood, dan hoogstens misschien van de grootte
van zijn gezin. Gelukkig was de practijk vaak beter dan de theorie, en
werd er soms ook nog met andere factoren, de welvaart of den nood
betreffende, gerekend.

Maar in doorsnee werd niet geïndividualiseerd. Dat doet de armen-
zorg wèl. Dat is reeds het voordeel van de armenzorg.

Maar er is meer, dat wel in de oogen van onze socialistische land-
genooten, die alles op het *recht* (dat vaak het grootste *onrecht* wordt)
willen baseeren, geen genade zal kunnen vinden.

Men wil de arbeiders verhoogen, althans niet lager doen zinken, maar
vertrapt daarmee de andere armen; let wel, de *andere* armen, want
men moge de werkloozen anders willen behandelen, een arme is iemand,
die gebrek heeft aan datgene, wat noodig is, voor een normaal mensch
om behoorlijk te leven, maar niet een diepgezonken, een gedegenereerd
individu. Die zijn er onder, maar die zullen er onder de vele werkloozen
ook wel zijn. De werkloozen schuilen voor een groot deel onder de
werkloozen.

Een weduwe, die geen weduwenpensioen geniet, krachtens de Invalidi-
teitswet, kan toch een zeer fatsoenlijke arme zijn.

De armverzorging, dit is waar, ontfermt zich ook over iemand, die
door eigen schuld (dronkenschap b.v.) tot armoede vervallen is; hij zal
op andere wijze behandeld moeten worden dan een fatsoenlijke weduwe,
maar toch steeds naar den aard der liefde, die de grondslag moet zijn
van de armverzorging.

En nu een ongeorganiseerde, of in 't algemeen een niet tegen werk-
loosheid verzekerde, heeft die geen schuld aan zijn armoede, wanneer
hij werkloos is?

Wij verstaan het dan ook niet, dat voorstanders van vakorganisaties
zich er met hand en tand tegen verzetten, dat een ongeorganiseerde wèl
verzorgd wordt, maar door het armbestuur; het is een premie op het ver-
waarloozen van de vakorganisatie, als men anders handelt.

Maar heeft de Overheid dan geen taak tegenover de werkloosheid?

Zeker, wie zal het ontkennen? Wij deelen niet de meening, dat de
Overheid alleen tot taak heeft het recht te handhaven; zij heeft ook het oog
te laten gaan over het maatschappelijk leven, het zwakke te beschermen
en het algemeen welzijn, de welvaart van het volk te bevorderen. Niet
met socialistische tendenzen, zoodat de Overheid als hoofdtaak heeft het
bevorderen van het welzijn der maatschappij, dat dan culmineert in het
welzijn van de arbeidersklasse, alsof die alleen het volk ware.

In de staatsregeling van de Bataafsche republiek vond men geschreven:
„De Maatschappij bedoelende in alles de welvaart van alle hare leden,
verschafft arbeid aan den Nijveren, onderstand aan den Onvermogenen,

Moedwillige lediggangers hebben daarop geen aanspraak. De Maatschappij vordert de volstreekte wering van Bedelarij."

Men houde wel in het oog, dat hier met Maatschappij bedoeld wordt het soevereine volk. In den Franschen tijd is van deze bepaling in de practijk niet veel terecht gekomen.

In de Grondwet van 1814 werd alleen van het „armbestuur" gesproken, en dit is zoo met eenige wijzigingen van redactie, in de opvolgende grondwetten gebleven. De Overheid heeft niet tot plicht te zorgen, dat ieder werk heeft, en evenmin ieder, die werkloos is met zoo veel te steunen, als hij anders met zijn arbeid verdient. Wanneer dit zoo was voor den handarbeider, dan zou dit toch evenzeer moeten gelden voor den winkelier, wiens zaken niet bloeien. De Overheid heeft echter wel handel en nijverheid en andere bronnen van welvaart te bevorderen, te beschermen, of althans weg te nemen wat haren bloei belemmert.

En in tijden van werkloosheid behooren middelen tot werkverruiming te worden aangewend, door het doen verrichten van nuttige en productieve werkzaamheden.

Tusschen werkverruiming en werkverschaffing, al is het niet hetzelfde, is de grens toch moeilijk te trekken.

Werkverschaffing kan ook van particuliere corporaties uitgaan en dit is misschien te prefereeren boven werkverschaffing van Overheidswege. Toch zal de Overheid zich niet geheel behoeven terug te houden van werkverschaffing. Ook niet van het bevorderen der werkloosheidsverzekering. De vraag ware zelfs ernstig te overwegen of het invoeren van verplichte werkloosheidsverzekering, indien andere, technische bezwaren dit niet te moeilijk maken, niet op den weg der Rijksoverheid ligt.

Immers massale werkloosheid is eene maatschappelijke ramp, die de volksgezondheid benadeelt, de algemeene welvaart knakt, de volkskracht verteert en als gevolg daarvan ook nadeeligen invloed uitoefent op den geestelijken en moreelen toestand van het volk, vooral van den arbeidenden en winkeliersstand. Immers er is samenhang in het maatschappelijk leven; het oog kan tegen den voet niet zeggen: ik heb u niet van noode. Allen hebben elkander noodig.

Dan moeten de maatschappelijke krachten, het particulier initiatief, aan het werk, maar de Overheid kan dit opwekken, en steunen zelfs als de nood het vordert, door subsidie aan de werkloozenkassen, of aan comités voor werkverschaffing.

Ook waar de werkloosheidsverzekering eindigt, n.l. bij de uitgetrokkenen of zelfs, waar ze ontbreekt, als bij de ongeorganiseerden (hoewel de meesten van deze laatsten aan hun gebrek door gemis aan uitkeering niet onschuldig zijn) en de werkloosheidssteun begint, willen we de Overheid niet geheel uitsluiten en wel om het belang, dat zij bij de welvaart van het volk heeft.

Immers gebrek aan welvaart maakt den bodem vruchtbaar voor de criminaliteit.

Doch dan steune de Overheid het particulier initiatief, niet door het geld te verschaffen, en aan comités (steuncomités, werkloosheidscomités, of onder wat voor naam ook) of vereenigingen het uitdeelen daarvan over te laten, doch door aan te vullen in verband met wat het particulier initiatief bijeenbracht.

Wordt ook zoo niet in den nood der werkloozen voorzien, dan vulle de armenzorg het verder aan.

Twee vragen zal men ons tegenwerpen.

Waarom aldus en waarom niet, zooals in de verloopende jaren, door middel van de vakorganisaties?

Omdat de ongeorganiseerden dat aan de vakorganisaties niet verdiend hebben, de werkloozensteun ook geen propagandamiddel behoeft te zijn voor de vakorganisaties en deze ook niet zoo ingericht zijn op onderzoek en individualiseering als de organen van de armenzorg.

Ten tweede zal men ons vragen: maar zullen het particulier initiatief en de armenzorg dit wel kunnen doen?

Wij stemmen toe, dat zich wel moeilijke perioden zouden kunnen voordoen; want we verkeeren hier in een vicieuzen cirkel; van verschillenden kant heeft men als gewoonte aangenomen en als beginsel gepropageerd, dat de Staat het moet doen; en als men zoo zijn best gedaan heeft het particulier initiatief te ontzenuwen, roept men: het particulier initiatief is te zwak, dus de Staat moet het doen; we moeten uit dien vicieusen cirkel uit, althans trachten er uit te komen, al zal die strijd misschien niet spoedig volstreden zijn; het gemakzuchtige egoïsme staat ons te veel in den weg.

We spraken van speciale comités of permanente vereenigingen tot ondersteuning van werkloozen, gelijk er ook vereenigingen zijn tot bestrijding der tuberculose of tot verzorging van zwakzinnigen.

Waarom niet? Ja, dat zullen dan misschien corporaties zijn, die onder de Armenwet vallen, en dan zal men misschien weer klagen over het brandmerk van de armenzorg.

Welke corporaties vallen onder de Armenwet? Instellingen van weldadigheid. Sedert wanneer is het een brandmerk, als men een weldaad ontvangt? Het is hard, werkloos te zijn, het is ook hard arm te zijn. Is het echter ook hard *als* men arm is, of *als* men werkloos is, geholpen te worden?

Hoofdvraag voor den geholpene is niet: *wie* hem helpt, maar: *hoe* men hem helpt.

Wie thans nog klaagt, dat de instellingen van weldadigheid niet goed helpen en spreekt van een brandmerk der armenzorg, kent de instellingen van weldadigheid, zooals zij tegenwoordig in doorsnee zijn, niet.

We willen nog een paar opmerkingen maken.

Ten eerste, dat o.i. de hulp voor uitgetrokken en voor ongeorganiseerden niet gelijk behoeft te wezen. Armenzorg is voorziening in den nood, maar met het streven de menschen er bovenop te helpen en

zich zelve overbodig te maken. De ongeorganiseerden moeten dan ook geprikkeld worden zich bij hunne vakorganisaties te voegen, ieder naar zijn beginsel.

Voorts dient de steun geregeld te worden naar den nood; wij verwijzen naar de voorbeelden van den heer Jurrema; men dient niet alleen te rekenen met het getal kinderen, en hun leeftijd, maar ook met hun verdiensten.

En dat ons streven niet is de werkloozen op water en brood te zetten, moge hieruit blijken, dat wij b.v. het zouden kunnen billijken, als bij den steun gerekend werd met het feit, dat bij onvoldoenden steun wellicht de vakopleiding van één der kinderen zou moeten worden onderbroken.

Maar waarom speciale comité's, waarom dan niet de zorg voor uitgetrokken en ongeorganiseerden — voorzoover zij niet verzorgd worden door de diaconie, parochiaal armbestuur, of b.v. Liefdadigheid-naarvermogen, — opgedragen aan het Burgerlijk Armbestuur? Dat is toch ook eene instelling van liefdadigheid?

Wat zullen we hierop zeggen? Zeker, zij vallen onder de Armenwet, en wij zullen niet beweren, dat er geen burgerlijke armbesturen zijn, die ook andere inkomsten hebben dan uit belastingpenningen, maar de weldoeners in deze instellingen zullen toch grootendeels moeten gezocht worden onder de belastingbetalers. En een belastingbetaler is in den regel geen blijmoedige gever. Burgerlijke Armbesturen hebben voor boven de steunwijze van de crisissteunregelingen, dat er geen uniformiteit heerscht, dat er geschift wordt naar den nood en naar den persoon, en ongetwijfeld zijn er onder de armbezoekers en andere ambtenaren vele, die met geduld, tact en liefde voor de armen, hun werk doen. De methode van verzorging kan dus uitstekend zijn. Daarom te verkiezen boven den crisissteun.

Maar de oorsprong van den gegeven steun verschilt van hetgeen door kerkelijke en bijzondere instellingen wordt verzameld. Dat doet ons het particulier initiatief verkiezen boven verzorging door het burgerlijk armbestuur.

Daarom valt het ons altijd moeilijk als diaconieën ons om raad vragen over de vraag of zij werkloozen zelve moeten helpen of hen verwijzen naar het burgerlijk armbestuur, ze te zeggen: doe het laatste.

Anderzijds durven we evenmin te zeggen: als de werkloozen eigener beweging niet bij de diaconie, maar bij het burgerlijk armbestuur aankloppen, moeten zij door de diakenen vermaand worden, omdat zij aan het verkeerde adres zijn gegaan.

De diaconie, laten we zeggen: de instelling van weldadigheid zij in dat geval niet jaloersch op het burgerlijk armbestuur.

En wanneer er nog speciale comité's voor werkloozensteun mochten zijn of verrijzen, vruchten van het particulier initiatief, al of niet met steun van overheidswege, dan bejammeren wij het zeker niet als de werkloozen de diaconie voorbijloopen.

De kwestie van werkloosheidssteun is tenslotte geen vraag, die buiten

de algemeene beginselen omgaat. Er zit een geestelijk element in. Trouwens, welke antirevolutionair zou beweren, dat we de Christelijke beginselen bij economische vraagstukken hebben uit te sluiten?

Dr. Kuyper riep het ons toe: Antirevolutionair, ook in uw huisgezin! Maar dan zeker ook: antirevolutionair in de maatschappelijke en kerkelijke vraagstukken.

Maatschappelijke en kerkelijke! Want de werkloosheid is een maatschappelijke kwaal, en daarom wenschen we bij de oplossing de overheid niet uit te sluiten; de armoede is niet alleen een persoonlijk lijden, doch ook een maatschappelijk euvel.

De kerk echter heeft hierin ook haar woord mede te spreken, want zij heeft door hare diakenen ook de stoffelijke nooden der arme broeders en zusters te lenigen.

Daarom behooren de kerkelijke instellingen van weldadigheid, evenmin als de bijzondere, buiten dit werk van de genezing der wonden, door de werkloosheid geslagen, te worden gehouden.

Laat de overheid trachten de werkloosheid te voorkomen, zoo mogelijk de oorzaken weg te nemen, of het kwaad te beperken door werkverruiming, werkverschaffing, verzekering en andere doeltreffende middelen, maar degenen, die als niet-verzekerden, noodlijdende zijn, zijn niet in de eerste plaats voorwerpen van wat toch eigenlijk is staatsarmenzorg. Het is al erg genoeg, dat de gang der historie, mede door de Armenwet van 1854, er toe geleid heeft, dat de burgerlijke armenzorg, grootendeels uit de belastingpenningen, het leeuwendeel van de armenzorg voor hare rekening heeft gekregen. Dit klinke niet hard! Wij waardeeren wat de burgerlijke armbesturen in vele groote gemeenten doen, hunne methoden, de toewijding van de ambtenaren. Doch bij de kerkelijke armenzorg zit de weldadigheid en de barmhartigheid niet alleen in het *uitdeelen* door de *diakenen*, maar ook in het *geven* door de *gemeente*; zoo ook bij de bijzondere instellingen.

En die barmhartigheid in het geven ontbreekt nu eenmaal bij den belastingbetaler, want hij *moet* betalen, en *waarvoor* is hem onverschillig, want hij weet niet of het door hem betaalde geld zal worden besteed voor armenzorg of nieuwe geweren, of voor een nieuwe brug. We moeten echter ook niet alles onder kerkelijke régime brengen, en op alles een kerkelijk cachet willen drukken. Vooral bij de maatschappelijke kwalen als de werkloosheid waardeeren we het als particuliere corporaties in welwillende samenwerking van personen van verschillende levensbeschouwing, zich beijveren om den nood te lenigen uit vrijwillige bijdragen.

Wij herhalen: particuliere corporaties. De overheid heeft hare taak en dient die te vervullen ook ten aanzien van het maatschappelijke leven, doch niet alleen onze theorie, ook onze practijk dient in te gaan tegen het socialistisch streven, dat alles van den staat verwacht; den staat, die als een afgod vereerd wordt, aan wien men zijn vrijheid opoffert,

en zijne kinderen toevertrouwt, den staat, die den enkeling onder curateele stelt, minutieus voorschrijft, hoe hij heeft te leven, te werken, te slapen, straks ook te gelooven.

De macht van den staat is groot, behoort ook groot te zijn. Op maatschappelijk en staatkundig gebied is echter veel overdrijving en eenzijdigheid. Wanneer sommige klagen dat onze sociale wetgeving mede oorzaak is van den achterstand van onze industrie bij het buitenland, en daardoor van groote werkloosheid, dan schuilt hierin misschien een element van waarheid; men overdrijve niet in het nemen van sociale maatregelen; een betamelijke mate van vrijheid blijve.

Doch men overdrijve in diezelfde kringen ook niet in het roepen om vrijheid, niet alleen ten aanzien van de wetgeving, maar ook van den handel.

Want indien sommige industrieën in de laatste jaren niet, zij het ook in geringe mate, beschermd waren, dan was de werkloosheid misschien nog grooter.

Van arbeiderszijde zegt men misschien, dat bestrijding en vermindering der werkloosheid wel hooge loonen en hooge prijzen waard zijn, want dat de hooge loonen ondanks de hooge prijzen, de koopkracht en daardoor de consumptie vermeerderen.

We willen het thans niet bestrijden noch verdedigen.

Doch met evenveel recht zou men dan kunnen beweren, dat althans eenige bescherming door een matig tarief de werkloosheid kan verminderen, zoodat ondanks de hoogere prijzen de koopkracht zal toenemen.

Er is samenhang in het leven, ook waar men die oppervlakkig niet ziet.

Men verwijt soms aan de kerkelijke en bijzondere armenzorg hare onmacht, en wijst met voldoening op de praestaties der burgerlijke armbesturen.

Zou de kerkelijke armenzorg niet meer bloeien, indien het kerkelijk leven meer bloeide, en niet voor een deel bijna verstikt was door de banden, waarmede de staat de kerken heeft omkneld, en wanneer de staat door het onderwijs geen ongeloofpropaganda had gevoerd?

En zou de particuliere armenzorg niet meer bloeien, indien men de menschen niet had afkeerig gemaakt, omdat de staat zelf hun in den vorm van belasting het geld ontnemt, om dan voor hen en namens hen z.g.n. weldadigheid uit te oefenen?

Ook ten aanzien van werkloosheidssteun en armenzorg komt het er op aan de juiste grenzen te trekken voor de overheidsbemoeiing, niet te ruim en niet te eng, en het particulier initiatief, de kerkelijke armenzorg daaronder begrepen, krachtig op te wekken.

Want de armenzorg moet gaan van mensch tot mensch, van broeder tot broeder; men betaalt niet *alleen* met zijn geld (óók dát) maar ook met zijn *persoon*.

En de werkloosheidssteun, voorzoover geen werkloosheidsverzekering

(zij het ook met eenige staats- of gemeentesubsidie) is armenzorg of grenst van zeer nabij aan de armenzorg.

Echter zonder brandmerk, omdat ook de armenzorg geen brandmerk indrukt.

¹⁾ *Diaconaal Correspondentieblad*, 20e jaargang (1922) p. 154 e. v. Idem 24e jaargang (1926) p. 170 e. v.

²⁾ *Diac. Corr. blad*, 22e jaargang (1924) p. 33 e. v. Idem 25e jaargang (1927) p. 122 e. v. p. 161 e. v. en 26e jaargang (1928) p. 8 e. v.

³⁾ Geschriften van de Nederlandsche Vereeniging voor Armenzorg en Weldadigheid XVII p. 47 e. v. en XVIII p. 54 e. v.

⁴⁾ Geschriften van de Ned. Vereen. voor Armenzorg en Weldadigheid XXXVI p. 31 e. v. en XXXVII p. 47 e. v.

⁵⁾ Geschriften van de Ned. Vereen. voor Armenzorg en Weldadigheid XLII (geheel) en XLIII p. 30 e. v.

⁶⁾ Tijdschrift voor Armwezen, Maatschappelijk Hulpbetoon en Kinderbescherming, 5e jaargang, no. 52, p. 50.

⁷⁾ *Christelijke Stemmen*: Politiek-sociaal tijdschrift, 1e jaargang no. 2 (December 1905), p. 86.

⁸⁾ Geschriften van de Ned. Vereen. voor Armenzorg en Weldadigheid XLII p. 155 en p. 158.

⁹⁾ Idem XVIII p. 77.

Dr. J. TH. DE VISSER, KERK EN STAAT

BESPROKEN DOOR PROF. DR. H. H. KUYPER.

I.

Onze Oud-minister van Onderwijs, Dr. J. Th. de Visser, heeft bij de uitgeversmaatschappij A. W. Sijthoff te Leiden een studie over de verhouding van Kerk en Staat het licht doen zien, die zoowel wegens de belangrijkheid van het daarin behandelde onderwerp als wegens de eminente positie, die de schrijver als Christen-Staatsman inneemt, de eer eener bespreking in ons tijdschrift ten volle waard is. Over de belangrijkheid van het onderwerp behoef ik wel niet uit te weiden. De verhouding van Staat en Kerk behoort tot de meest gewichtige vraagstukken, die ook in onzen tijd de volle aandacht waard zijn. En al is Dr. de Visser, zooals hij zelf verklaart, nog niet tot een hem bevredigende oplossing van dit vraagstuk gekomen, toch loont het zeker de moeite naar hem te luisteren, wanneer hij de richtingslijnen aangeeft, waarlangs z. i. die oplossing moet gevonden worden.

Toch meen ik aan de deferentie, die ik den oud-Minister schuldig ben, niet te kort te doen, wanneer ik begin met op te merken, dat de waarde van dit studiewerk, minder ligt in de „proeve van oplossing”, die Dr. de Visser in het slothoofdstuk biedt en die in dit lijvige boek van drie dikke deelen slechts een zeer bescheiden plaats inneemt, dan wel in de breede historische uiteenzetting, die voorafgaat en schier het geheele werk vult. Als een verwijt is dit niet bedoeld, eer omgekeerd. Terecht heeft Dr. de Visser begrepen, dat zoo ooit dan hier geldt de regel: *historia magistra vitae*. Wie zich in onze dagen opmaakt om een oplossing van dit probleem te zoeken, kan de les der historie niet ongestraft negeeren. Nieuw is dit vraagstuk toch niet; het is eigenlijk zoo oud als de Christelijke kerk en heeft zelfs voor een goed deel den gang der wereldhistorie beheerscht. En al treedt dit vraagstuk in onzen tijd in verband met de moderne staatsidee weer in een anderen vorm op, toch blijft de historie de beste leermeesteres, omdat ze ons kan waarschuwen voor het inslaan van wegen, die voor Staat en Kerk beide even noodlottig gebleken zijn. Dr. de Visser nu heeft in dit opzicht zijn taak breed opgevat. Hij laat als in een „spiegel historiaal” ons zien, hoe men van den aanvang der Christelijke kerk tot nu toe geworsteld heeft om tot een juiste verhouding van Staat en Kerk te komen, welke leidende ideeën daarbij den toon aangaven en welke gevaren uit de verschillende stelsels zijn voortge-

vloed. In dat opzicht is dit werk niet ten onrechte een „standaardwerk” genoemd, want mij althans is geen werk bekend, dat in zoo breeden omvang dit historisch materiaal behandelt. Dat Dr. de Visser daarbij het leeuwenaandeel aan Nederland gunt — deel twee en drie zijn geheel aan ons land gewijd — verhoogt nog de waarde, die dit werk voor ons heeft.

Gaarne wil ik dan ook bij de bespreking van dit boek eerst een woord van hulde en waardeering richten tot den Staatsman, die te midden van zijn drukken en schier overstelpenden politieken arbeid lust en tijd heeft kunnen vinden om zulk een omvangrijke historische studie ons te leveren. Het is niet te veel gezegd, wanneer hij zelf verklaart, dat hij jaren bezig is geweest om het historisch materiaal bijeen te zoeken, dat hij in soms verkwistenden overvloed ons hier biedt. En al spreekt het wel van zelf, dat Dr. de Visser hier vaak compilerischen arbeid heeft verricht door saam te voegen wat in bekende handboeken gevonden werd, toch ontbreekt daarom de zelfstandige studie niet. Vooral in het tweede en derde deel heeft hij uit geschiedbronnen geput, die dusver niet of slechts ten deele bekend waren en krijgt zijn werk daardoor ook historische waarde. Dr. de Visser moge met beminnelijke bescheidenheid zich zelf slechts een „leek” noemen op historisch gebied, de waardeering, die zijn werk ook bij historiekenners van naam gevonden heeft, is niet onverdiend. Zelf heb ik, ik wil dit gaarne erkennen, voor mijn eigen studievak met name voor de vaderlandsche kerkgeschiedenis veel uit dit werk geleerd.

Een recensent heeft echter niet alleen te prijzen maar ook, waar dit noodig is, critiek te oefenen. Op kleinere vlekjes, die in dit werk voorkomen, zal ik niet te veel nadruk leggen. Geen menschelijke arbeid is in dit opzicht volmaakt en een Zoilus ben ik niet. Aan het bekende drukfoutenduiveltje is ook Dr. de Visser niet ontkomen. Het speelt ons allen parten. Zoo staat — om slechts een enkel voorbeeld te noemen — op blz. 168 deel I *uitvoering* der ketterij, wat natuurlijk *uitroeiing* moet wezen en deel II blz. 472 v. o. *werkelijk* in plaats van *wenschelijk*. Mag ik onder deze drukfouten nu ook maar rekenen, dat de bekende Nicolas de Clémanges deel I, blz. 199 Clamenge wordt genoemd en Briçonnet, de bisschop van Meaux, deel I blz. 380 den duitschen voornaam *Wilhelm* ontvangt, terwijl hij als geboren Franschman natuurlijk Guillaume heette. Als zulk een drukfout zou ik ook liefst beschouwen, dat Dr. de Visser deel I blz. 62 den derden persoon van het Goddelijk wezen, „heilige geest” noemt, indien dezelfde schrijfwijze niet ook elders b.v. blz. 341 terugkeerde. Dr. de Visser houdt niet van hoofdletters. Het is een quaestie van smaak, waarover ik niet met hem twisten zal. Maar indien de schrijfwijze: „heilige geest” opzettelijk is geschied, dan getuigt dit m. i. niet van genoeg eerbied tegen over den persoon van den Heiligen Geest.

Voorts komen er historische vergissingen of onjuistheden in voor, die bij nauwkeuriger studie hadden kunnen vermeden worden. Ook hier kan ik slechts enkele voorbeelden opnoemen, die ik aan deel I hoofdstuk I

ontleen. Dr. de Visser teekent hier de machtspositie, die de Kerk van Rome en haar bisschoppen al spoedig in de Kerk hebben ingenomen. Als bewijs haalt hij op blz. 33 aan de brieven, die van de Kerk van Rome naar andere gemeenten zijn uitgegaan en noemt daaronder blz. 33 ook de beide Clemensbrieven. Wat den eersten zoogenaamden Clemensbrief betreft, is dit juist, maar wat den tweeden Clemensbrief aangaat niet, want sinds Bryennios in 1875 den volledigen tekst van dezen brief terugvond, staat het vast, dat deze „brief” niet van Clemens is, geen brief maar een homelie is en niet van Rome is uitgegaan¹).

Een tweede onjuistheid is het, wanneer Dr. de Visser blz. 31 van de bisschoppen van Rome zegt, dat „zij van Calixtus af zichzelf een character indelebilis toekenden en zich onafzetbaar verklaarden, zelfs in geval van doodzonde.” Dr. de Visser heeft zich hier op een dwaalspoor laten leiden door Harnack, want al noemt hij hem niet, de bijna woordelijke overeenstemming met wat Harnack in zijn Dogmengeschiede ed. 1909 deel I blz. 421 en 427 zegt, stelt het buiten twijfel, dat hij Harnack naschreef. Nauwkeurig deed hij dit echter niet, want Harnack zegt niet, gelijk Dr. de Visser, dat de bisschoppen van Rome dit privilege voor zich zelf opeischten, maar dat ze het toekenden aan *alle* bisschoppen zonder onderscheid, wat zeker niet hetzelfde is. Maar ook met deze emendatie is de bewering onjuist. Want de Roomsche bisschoppen hebben nooit beweerd, dat de bisschoppen onafzetbaar waren krachtens een character indelebilis, dat hun ambt aankleefde. Ze hebben zelfs meermalen meegewerkt om bisschoppen af te zetten, vooral wanneer er sprake was van kettersche leer. En wat nu de bekende uitspraak van Calixtus betreft, waarop ook Harnack zich beroept, wanneer Dr. de Visser zich de moeite gegund had het citaat zelf in te zien, zou hij wel bemerkt hebben, dat Harnack de woorden van Calixtus verkeerd weergegeven heeft²). Ook de andere voorbeelden, waarop Harnack zich beroept, bewijzen eer het tegendeel³). Heeft Dr. de Visser zich hier door Harnack op een dwaalspoor laten brengen, op een ander punt meen ik, dat hij ten onrechte Harnack bestrijdt, n.l. wanneer hij op blz. 30 tegenover Harnack volhoudt, dat de oorsprong van het monarchisch episcopaat niet, zoals deze beweert, in Syrië en Klein-Azië te zoeken is, maar in Rome. Nu stem ik toe, dat de zaak, waarom het hier gaat, ad huc sub iudice lis est en Dr. de Visser voor zijn gevoelen zich op gezaghebbende schrijvers als Ligtfoot, Sohni e. a. beroepen kan. Waar de meeningen der geleerden uiteengaan, denk ik er niet aan Dr. de Visser er een verwijt van te maken, dat hij van Harnack afwijkt, mits de argumenten, die hij aanvoert dan ook steekhoudend waren. Juist dit is echter mijn bezwaar, dat de argumentatie zoo uiterst zwak is. Bewijzen voor zijn eigen stelling, geeft hij eigenlijk niet. Want als hij opmerkt, dat de bisschop van Rome grooten invloed uitoefende buiten deze stad, zelfs buiten Italië, dan bewijst dit natuurlijk niet, dat het monarchisch episcopaat in Rome ontstaan is. Vermoedelijk doelt Dr. de Visser hiermede op den zoogenaamden Clemens-

brief, die gericht is aan de gemeente van Corinthe en waarin reeds met zekere autoriteit tegenover deze gemeente wordt opgetreden. Ik meen echter, dat deze brief, die het oudste document is, dat we van Rome bezitten, juist het tegendeel bewijst. Want al heeft de latere traditie dien brief aan Clemens toegeschreven en dezen Clemens tot een der eerste bisschoppen van Rome gemaakt, in den brief zelf wordt de naam van Clemens niet genoemd; niet de bisschop, maar de Kerk van Rome is hier aan het woord. Indien destijds te Rome een bisschop was, zooals de Roomsche kerk beweert, die als opvolger van Petrus zich een gezag toekende over andere Kerken, dan zou het onbegrijpelijk wezen, dat de schrijver van dezen brief niet zijn eigen naam noemde en zijn qualiteit vermeldde, zooals de Apostelen in hun brieven hebben gedaan, maar zich achter de Kerk van Rome verschool. Er zouden nog wel andere argumenten zijn aan te voeren, maar mijn doel was alleen om te laten zien, hoe zwak dit bewijs van Dr. de Visser is. Nu geeft Dr. de Visser zelf toe, dat de *idee* van dit monarchisch episcopaat het eerst en zelfs scherp geteekend voorkomt in de brieven, die Ignatius omstreeks 115 aan de Kerken in Klein-Azië schreef, want hij stelt, wat de onderlinge verhouding betreft, den bisschop met Christus en de presbyters met de Apostelen gelijk. Er kan daarom m. i. weinig twijfel over bestaan, dat dit monarchisch episcopaat, gelijk men het noemt, destijds reeds te Antiochië in Syrië, waar Ignatius zelf bisschop was, en in deze Klein-Aziatische Kerken ingang had gevonden. Dr. de Visser meent dit laatste te kunnen bestrijden op grond van den brief, dien Polycarpus van Smyrna omstreeks dienzelfden tijd aan de gemeente van Philippi schreef, want in dezen brief richt Polycarpus zijne vermaningen wel tot de presbyters en diakenen, maar noemt hij den „bisschop” niet. Indien Dr. de Visser hieruit nu wilde afleiden, dat te Philippi dit monarchisch episcopaat toen nog niet was ingevoerd, dan heeft hij gelijk, maar niet wanneer hij daaruit de conclusie trekt, dat Polycarpus zelf geen bisschop van Smyrna kan geweest zijn en dit monarchisch episcopaat in Klein-Azië nog onbekend was. Immers in den brief, dien Ignatius aan Polycarpus schreef, noemt hij dezen den bisschop van Smyrna en de leerling van Polycarpus, Irenaeus geeft hem dienzelfden titel in zijn Adv. haereses III, 3, 4.

Ik heb mij bij deze critische opmerkingen tot het eerste hoofdstuk van deel I beperkt en meen daarmede te kunnen volstaan. Een volledige lijst van corrigenda behoeft een recensent niet te leveren. Later, wanneer ik op den inhoud van het werk inga, zal ik wel de gelegenheid hebben ook op andere onjuiste voorstellingen in te gaan.

Van meer belang zijn echter een tweetal algemeene bedenkingen, die ik tegen het werk *als geheel* heb en die ik daarom laat voorafgaan.

De eerste bedenking is deze, dat Dr. de Visser de gulden les van Goethe: In der Beschränkung zeigt sich der Meister, wel wat te veel uit het oog verloren heeft. Ik stem toe, dat de stof, die te verwerken was,

geweldig in omvang was, maar des te meer was beperking tot de hoofdmomenten eisch, om te voorkomen, dat men door de veelheid van boomen het woud niet meer bemerken zou. De beide eerste deelen omvatten elk reeds meer dan 500 bladzijden; het derde deel dijde zelfs uit tot 800 bladzijden, zoodat de drie deelen saam bijna twee duizend bladzijden bevatten. Ik vrees, dat er weinig lezers zullen zijn, die tijd en geduld hebben, zulk een omvangrijke studie te doorworstelen. En daarbij komt, dat Dr. de Visser zich telkens verleiden laat tot digressies op terreinen, die hoe interessant ook op zichzelf, met zijn eigenlijk onderwerp niet, of althans niet rechtstreeks in verband staan en daarom zonder schade hadden kunnen weggelaten worden. Ik neem als voorbeeld het tweede deel. Wat hier in hoofdstuk IV—IX gezegd wordt over de soevereine macht van den landheer in ons vaderland en de beschikking daarover door de Staten; over Calvijn's leer omtrent het Koningschap en de geschriften der zoogenaamde Monarchomachen; over het recht van opstand tegen Spanje en de afzwering van Philips; over den strijd, die daarna gevoerd is over de provinciale soevereiniteit enz. raakt veel meer politieke vraagstukken dan de verhouding van Staat en Kerk. Zelfs meen ik, dat Dr. de Visser zijn onderwerp wel wat heel ruim opvat, wanneer hij daartoe ook rekent de Overheidsbemoeiing inzake Bid- en Dankdagen, de Zondagrust, godslastering en vloeken, dansen en komediespel, anti-religieuze en zedeloze lectuur (deel II hoofdstuk III en deel IV, hoofdstuk XVII tot XIX), want het gaat hier meer om de religieus-ethische taak der Overheid, dan om haar verhouding tot de Kerk. Te meer verwondert het daarom, dat Dr. de Visser, die zijn onderwerp zoo breed opvat, een terrein, waarop Kerk en Overheid in zeer nauw verband met elkander komen, n.l. het huwelijk, zoo goed als onbesproken laat.

Van ernstiger aard is mijn tweede bedenking, die het gemis aan objectiviteit raakt, dat vooral in het derde deel zoo sterk aan het licht komt. Wanneer in den prospectus tot aanbeveling van dit werk de groote objectiviteit van den schrijver geprezen wordt, dan kan ik met dien lof tot mijn leedwezen niet onverdeeld instemmen. Wat het eerste en tweede deel betreft heb ik te dien opzichte minder bezwaar. Wel ontbreken ook hier enkele stekelachtige opmerkingen aan het adres van de Gereformeerden niet, die beter achterwege hadden kunnen blijven. Zoo, om een enkel voorbeeld te noemen, wanneer Dr. de Visser deel II blz. 143 het feit vermeldt, dat onze Kerken, toen ze in 1574 haar eerste Synode te Dordrecht zouden houden, daartoe de toestemming van den Prins en de Staten hebben verzocht, en dan als vermoedelijk motief wordt opgegeven, dat onze Kerken de Staten in het gevlei wilden komen, omdat deze de tractementen der predikanten uitbetaalden, waaraan nog de hatelijke opmerking wordt toegevoegd: *Paris vaut bien une messe*. Van een beginselverzaking ter wille van de tractementen, zooals Dr. de Visser implicite onze Kerken ten laste legt, kan hier natuurlijk geen sprake zijn. Eer volgde uit het stelsel zelf van de „publieke Kerk” en haar verhouding tot de Overheid, wanneer

deze professie deed van de Gereformeerde religie, dat de Overheid dan ook gekend moest worden bij het saamroepen der Synoden, om daaraan hare sanctie te verleen, wat vooral van belang was met het oog op de geldigheid harer besluiten. Met de uitbetaling der predikantstractementen heeft dit niets uitstaande. Doch hoe men over dit vragen van toestemming tot het houden eener Synode aan de Overheid ook denken moge, in geen geval gaat het aan het zoo schandelijk lichtvaardige woord van Hendrik IV hierop toe te passen, die om Parijs te winnen zijn protestantsche geloof afzwoer. Even onjuist is de bewering op blz. 122, dat wel voor de eerste Calvinisten „het leven de hoofdzaak” was, maar bij de latere Calvinisten „de leer tot een wet was geworden, waarvan de overtreding ook maar van het geringste artikel, met uitbanning gestraft werd.” Alsof deze latere Calvinisten in ons vaderland — ik verwijs alleen naar Voetius en zijn school — niet evenzeer als Calvijn en de oudere Calvinisten allen nadruk hebben gelegd op de godzaligheid in den levenswandel. Bovendien, welk bewijs heeft Dr. de Visser voor zijn bewering, dat deze latere Calvinisten iemand voor een overtreding ook maar van het geringste artikel van de leer (!) hebben uitgebannen? De libertas prophetandi, waarvoor Voetius evenals Calvijn opkwam, bewijst het tegendeel. Maar afgezien van dergelijke vlekjes, die het werk ontsieren, erken ik gaarne, dat Dr. de Visser in het tweede deel, waarin hij den strijd teekent tusschen de libertijnsche regenten en onze Calvinistische voorvaders, getracht heeft zich boven de partijen te stellen en aan het Calvinisme recht te laten wedervaren. In dat opzicht onderscheidt hij zich gunstig van kerkgeschiedenisschrijvers als Reitsma en Knappert, voor wie maar één leuze schijnt te bestaan: le Calvinisme c'est l'ennemi.

Geheel anders komt de zaak te staan, wanneer Dr. de Visser in deel III de historie der Nederlandsche Kerk in de 19e eeuw behandelt. Hier is niet langer de historieschrijver aan het woord, wiens doel is een „objective Darstellung der Geschichte” te geven, maar de „advocaat en procureur der Hervormde Kerk”, die à tort et à travers de zaak zijner cliënt verdedigt en niets dan afkeuring heeft voor wie van haar zich heeft afgescheiden. De daad van Koning Willem I, die onze aloude Gereformeerde Kerken zijn Synodale organisatie oplegde en ze omschiep in de Nederlandsche Hervormde Kerk, wordt met zeer spitsvondige argumenten als volkomen wettig en rechtmatig verdedigd (deel III blz. 233). Deze synodale organisatie, door Groen van Prinsterer het caesaropapistische instituut gedoopt, bron van alle ellende, die daarna over onze Kerken is gekomen, wordt warm aangeprezen; al kleefden er enkele gebreken aan, de Koning heeft door deze organisatie aan de Kerk op te leggen, haar niet misvormd maar haar tot eenheid en vastheid van organisatie gebracht (blz. 222, 229, 231). Afscheiding van deze Kerk is daarom ten eenen male ongeoorloofd, zoo wordt met beroep op Calvijn betoogd, want ook deze had geleerd, dat hoeveel gebrek er in een Kerk was en al werd daarin dwaalleer verkondigd, men van zulk een Kerk

niet mocht scheiden, zoolang ze nog maar officieel aan haar belijdenis vasthield en aan ieder de vrijheid vergunde het evangelie te prediken (blz. 641 e. v.). Eenige waardeering van de diepere geestelijke motieven, waaruit zoowel de Afscheiding in 1834 als de Doleantie in 1886 zijn voortgekomen kent Dr. de Visser dan ook niet. Zelfs niet van den geloofsmoed door de Afscheidenen betoond, toen ze zoo fel werden vervolgd. De strenge maatregelen door Koning Willem I tegen de Afscheidenen genomen worden als volkomen wettig verdedigd (blz. 264 e. v.) en zelfs de dragonnades vergoelijkt. Niet Groen, die tegen deze dwangmaatregelen optrad, maar Thorbecke, die ze verdedigde, krijgt volkomen gelijk (blz. 278). Hoe inconsequent Dr. de Visser hier op zijn eigen standpunt is, hoop ik later aan te toonen, wanneer ik het derde deel bespreek. Het was me thans alleen te doen om mijn klacht over het gemis aan objectiviteit te rechtvaardigen. Dr. de Visser geldt als een man van ruime sympathie en breede opvattingen, aan wien alle benepenheid en enghartigheid van den fellen partijman vreemd is. Hier, in dit laatste deel, blijkt van deze goede eigenschappen, ik zeg het tot mijn leedwezen, al zeer weinig. Psychologisch moge het te verklaren zijn, dat Dr. de Visser, die de Kerk, waartoe hij behoort, warm liefheeft en alle afscheiding van haar betreurt, zich niet boven dit partijstandpunt heeft kunnen verheffen. Te betreuren is het wel. Want daardoor heeft hij aan de waarde van dit werk geen geringe schade toegebracht. Voor hen, die het partijstandpunt van Dr. de Visser niet deelen en „volgelingen van Groen” zijn, zal dit laatste deel een wrange nasmaak laten, wat we betreuren om het vele goede, dat dit werk ons biedt. Een warme aanbeveling voor dit werk geven, kunnen we om dit derde deel niet.

II.

Wanneer ik thans, na in het voorgaand artikel enkele meer algemeene opmerkingen te hebben gemaakt, tot een bespreking van den inhoud van Dr. de Visser's werk overga, dan begin ik met het eerste deel, waarin de schrijver een algemeen overzicht geeft, hoe van den beginne tot nu toe de verhouding van Kerk en Staat is geweest. Een kort overzicht van den inhoud moge toonen, hoe rijk de historische stof is, die hier geboden wordt.

Hoofdstuk I laat ons zien, hoe de Christelijke Kerk in de eerste eeuwen zich zeer snel heeft uitgebreid en hoe in haar de ontwikkeling plaatsgrijpt van de bisschoppelijke macht, inzonderheid van de bisschoppen van Rome. Op enkele historische onjuistheden, die in dit hoofdstuk voorkomen, wees ik reeds vroeger; ik voeg er thans alleen de opmerking aan toe, dat de indruk, dien de lezers van deze schildering moeten ontvangen, alsof deze machtsuitdrukking van den bisschop van Rome eigenlijk van zelf en zonder noemenswaard verzet is toegegaan niet juist is. Terecht

schrijft Heussli in zijn pas verschenen 6. Auflage van zijn *Kompendium der Kirchengeschichte* 1928, blz. 64, „dasz die katholische Kirche (in deze eerste eeuwen) von einer unbedingten Unterwerfung unter die Herrschaftsansprüche des römischen Bisschofs weit entfernt war“, waarbij hij verwijst naar het verzet van Irenaeus en Cyprianus tegen den bisschop van Rome. Ook Augustinus heeft zich nog zeer scherp tegen den bisschop van Rome Zosimus gekeerd, toen deze min of meer het voor Pelagius opnam. In een historische schildering, wilde ze getrouw zijn, had de vermelding van deze feiten niet mogen ontbreken. In hoofdstuk II teekent Dr. de Visser dan de botsing, die ontstond tusschen de Christelijke Kerk en den heidenschen Romeinschen staat vooral naar aanleiding van de keizerculte en tot welke bloedige vervolgingen dit leidde. Hoofdstuk III beschrijft vervolgens, hoe in dien strijd de Christelijke Kerk tenslotte de overwinning behaald heeft, toen de Romeinsche Keizers het Christendom aannamen en de Christelijke Kerk een staatskerk werd, maar laat ook zien op zeer juiste wijze welke ernstige gevaren daaruit voor de Kerk voortvloeiden, die nu onder de heerschappij dezer keizers kwam te staan en haar zelfstandigheid verloor. Hoofdstuk IV behandelt het lot der Oostersche Kerk, die onder den druk van het Byzantinisme en later van den Islam vernederd en verzwakt wordt. Met hoofdstuk V gaat Dr. de Visser over tot de Westersche Kerk om ons eerst te toonen, hoe deze Kerk onder de Merovingiërs en Karolingers tot steeds grooter machtontwikkeling is gekomen, zoo zelfs — hoofdstuk VI verhaalt dit — dat de verhouding nu omgekeerd wordt en niet meer de Keizer heerscht over de Kerk, maar de Kerk over den Keizer; de Pausen van Rome matigen zich de absolute heerschappij over de vorsten aan. Hoofdstuk VII laat dan een oogenblik de historische feiten los om in Thomas van Aquino, den grooten scholasticus der Middeleeuwen te laten zien, hoe de scholastiek over de verhouding van Kerk en Staat gedacht heeft. In hoofdstuk VIII keert Dr. de Visser naar de historie terug om te toonen, hoe deze absolute heerschappij van den Paus slechts kort geduurd heeft, aangezien er reeds in de 13e en 14e eeuw verzet komt van de zijde der vorsten, die zich aan dit knellende juk willen ontworstelen. Wanneer Dr. de Visser in dit verzet reeds een voorlooper ziet van de reformatie der 16e eeuw en daarom als titel boven dit hoofdstuk plaatst: begin van losmaking der Kerk van de pauselijke heerschappij, dan schijnt mij dit minder juist toe, want het verzet ging niet tegen de geestelijke maar tegen de wereldlijke heerschappij van den Paus. Juister is dan ook de titel van het volgende hoofdstuk IX, waarin verschillende geschriften van geleerden besproken worden, die in dezen strijd aan de zijde der vorsten stonden en, zooals Dr. de Visser terecht zegt, zich evenzeer verzetten tegen de *wereldlijke* heerschappij van den Paus. Het politieke element staat hier bij Dr. de Visser m. i. wel wat al te sterk op den voorgrond, zoo zelfs dat van heel het verzet van Huss en de Kerk in Bohemen tegen de Roomsche Kerk met geen woord gerept wordt. Met hoofdstuk X leidt Dr. de Visser

ons dan naar het tijdvak der Reformatie en beschrijft eerst, hoe Luther, Zwingli en Calvijn over de verhouding van Staat en Kerk hebben gedacht, terwijl daarna in hoofdstuk XI—XV wordt aangetoond, hoe nu onder den invloed der nieuwere denkbeelden de verhouding van Staat en Kerk zich gewijzigd heeft in de verschillende landen van Europa en in Amerika. Het uitvoerigst handelt dit overzicht over de groote staten; Duitschland, (hoofdstuk XI), Frankrijk (XII), Engeland (XIII) en Noord-Amerika (XV), terwijl de kleinere staten, Spanje, Portugal, Zweden, Noorwegen, Denemarken, Finland, België, Zwitserland, Oostenrijk en Jugo-Slavië — ik mis hier noode Hongarije — in één hoofdstuk (XIV) worden saamgevoegd. In een afzonderlijk hoofdstuk (XVI) wordt dan nog behandeld het einde van den kerkelijken staat, waarmede de laatste schijn van de wereldlijke heerschappij van den Paus heeft opgehouden. Het is een niet geringe verdienste, dat dit overzicht alle landen omvat en bijgewerkt is tot den allerjongsten tijd, zoodat men hier een schat van gegevens bijeen heeft, die elders moeilijk te vinden zijn. Het hoofddoel van dit historisch overzicht is wel om te doen zien, hoe na de Reformatie de Staat nu weer de opperheerschappij over de Kerk verkrijgt. Volgens Dr. de Visser is dit te wijten aan de Reformatoren, want al hebben ze principiëel Staat en Kerk gescheiden en aan elk zijn zelfstandige taak aangewezen, practisch hebben ze de Kerk toch weer onder de jurisdictie van den Staat gebracht. Vandaar dat in Duitschland de landsheer summepiscopus wordt over de Evangelische kerken; in Engeland de staatskerk onder de macht van Koning en parlement komt te staan en hetzelfde het geval is met de Luthersche Kerk in Noorwegen, Zweden en Denemarken. Ook de Gereformeerde Kerk in Zwitserland en Nederland zijn hieraan niet ontkomen. Zelfs in de Roomsche landen dringt deze heerschappij van den Staat door, zooals het voorbeeld toont van de Gallicaansche Kerk in Frankrijk en van Oostenrijk, waar het Jozefinisme zegeviert. Eerst met de Fransche revolutie komt hierin een omkeer, in zooverre het huwelijk tusschen Staat en Kerk nu wordt ontbonden, niet uit eerbied voor, maar uit vijandschap tegen de Kerk. Maar al is in den modernen staat nu schier overal de leuze geworden: scheiding van Staat en Kerk, Dr. de Visser meent, dat men practisch deze leuze toch nergens consequent heeft kunnen of durven toepassen. Zelfs niet in Amerika. Vandaar dat hij boven hoofdstuk XV, waarin hij Amerika bespreekt, als titel plaatst: „de dusgenaamde scheiding van staat en kerk in America”. Op de vraag, in hoeverre dit laatste juist is, kom ik later terug, wanneer ik het standpunt van Dr. de Visser zelf bespreek. Aan het slot van dit eerste deel wordt dan in enkele groote trekken het resultaat van dit historisch overzicht saamgevat om te doen zien, hoe in den loop der eeuwen de verhouding van Staat en Kerk zich telkens gewijzigd heeft, maar tevens hoe onbevredigend de oplossingen zijn, die men aan dit vraagstuk heeft gegeven.

Wat mij in dit deel bijzondere belangstelling inboezemde, is wat Dr. de Visser over Calvijn heeft gezegd, deels in zijn Inleiding, deels in hoofd-

stuk X, waar hij een uiteenzetting geeft van Calvijn's denkbeelden en tegelijk critiek daarop oefent. Nu begin ik gaarne met te erkennen, dat Dr. de Visser zij het dan ook in beknopte trekken de denkbeelden van Calvijn niet onjuist heeft weergegeven en al heeft hij bezwaren, toch warme hulde brengt aan den reformator van Genève: „Beter dan Luther en Zwingli, zegt hij, heeft Calvijn de zelfstandigheid van staat en kerk verdedigd en ontwikkeld en niemand heeft dientengevolge gelijk Calvijn den nieuweren tijd voorbereid” (blz. 241). De critiek geldt dan ook minder de denkbeelden of wil men de beginselen van Calvijn, dan wel, dat hij in de practijk daaraan ontrouw zou zijn geworden. Voordat ik op deze critiek inga, moet ik eerst een opmerking maken, die ik, al schijnt ze minder vriendelijk tegenover Dr. de Visser te zijn, toch niet achterwege mag laten. Wat Dr. de Visser in hoofdstuk X over Calvijn schreef is niet vrucht van eigen studie, maar een weergave, soms zelfs woordelijk, van wat men bij den bekenden biograaf van Calvijn, Stähelin vindt⁴⁾. Zelfs de citaten, die Dr. de Visser uit Calvijn aanhaalt, zijn aan... Stähelin ontleend⁵⁾. In meer dan een geval wordt de bedoeling van wat Dr. de Visser beweert, eerst duidelijk als men Stähelin opslaat en ook de gronden, waarop de beweringen van Dr. de Visser rusten, moet men bij Stähelin zoeken, want Dr. de Visser zelf geeft ze niet aan. Al laat ik nu de vraag, of het geoorloofd is over een man als Calvijn te schrijven en critiek op hem te oefenen, zonder dat men Calvijn's eigen geschriften bestudeerd heeft, in het midden, in elk geval gaat het niet aan, wanneer men bij gebrek aan eigen studie gebruik maakt van anderer arbeid en bladzijde na bladzijde uit diens werk overschrijft⁶⁾, den naam niet te noemen van de bron, waaruit men geput heeft. De lezers zullen thans den indruk ontvangen, dat ze Dr. de Visser's eigen gedachten voor zich hebben, terwijl ze niet anders krijgen dan een resumtie en kopie van wat Stähelin schreef⁷⁾. En een tweede niet minder ernstige grief is, dat Dr. de Visser, ik durf wel zeggen, schier uitsluitend op Stähelin is afgegaan, maar blijkbaar geen de minste notitie heeft genomen van hetgeen na Stähelin, wiens werk nu meer dan een halve eeuw oud is, over Calvijn is geschreven, met name niet van wat Prof. Doumergue in zijn monumentale studie over Calvijn in het Vde deel heeft geschreven over „la pensée ecclésiastique et politique de Calvin”⁸⁾. Had hij dit wel gedaan, dan zou hij op meer dan één punt zich anders en zeker voorzichtiger hebben uitgelaten⁹⁾.

Laat mij nu eerst mededeelen, wat Dr. de Visser de groote verdienste van Calvijn acht, om daarna zijn critiek te bespreken. „Een van de groote verdiensten van Calvijn is, zegt hij op blz. 242, dat hij staat en kerk als zelfstandige machten naast elkander geplaatst heeft, terwijl hij hun beide tevens een taak aanwees, die tot een gemeenschappelijk einddoel leidde. Elk van beide beweegt zich onafhankelijk van den ander op eigen gebied, doch tevens helpen en schragen zij elkander, gelijk lichaam en ziel het elkander doen om zoo saam te werken tot de verheerlijking Gods, die zich openbaart in de voortschrijdende heiligmaking

van de Christenen. De kerk moet eene gemeente kweken zonder vlek of rimpel, en de staat moet bij dat hooge werk de kerk de behulpzame hand bieden, opdat hare volkomen zuiverheid zooveel mogelijk de eere Gods verhoogt¹⁰). Al heb ik tegen deze omschrijving van Calvijn's denkbeelden omtrent de verhouding van Kerk en Staat minder bezwaar, toch is het natuurlijk niet juist, dat volgens Calvijn de verheerlijking Gods, waarnaar Kerk en Staat als doel hebben te streven, alleen zou bestaan in de voortschrijdende heiligmaking der Christenen. Zooals Calvijn zelf in zijn Sermons sur I Tim. zegt, bestaat volgens hem de verheerlijking van Gods naam in de eerste plaats daarin, „que la pure religion ait lieu et vigueur entre les hommes”¹¹). Niet de heiligmaking — dat is de ethische opvatting van Dr. de Visser — maar de zuiverheid der religie, staat bij Calvijn op den voorgrond en eerst daarna volgt de heiligheid des levens¹²). En evenzoo is de voorstelling onjuist, alsof Calvijn wilde, dat de Kerk nog wel met behulp van den Staat een gemeente zou kweken „zonder rimpel of vlek” of haar tot „volkomen zuiverheid” zou opvoeren. Zulk een anabaptistisch ideaal van een volmaakt heilige gemeente heeft Calvijn nooit nagestreefd¹³); hij wist al te goed, dat dit ideaal hier op aarde niet is te verwerkelijken noch door de Kerk noch door den Staat¹⁴), en heeft zelfs meermalen gewaarschuwd tegen degenen, die door een al te rigoristische tucht toch tot zulk een volkomen zuiverheid der gemeente wilden komen¹⁵).

Intusschen, na dezen lof aan Calvijn te hebben toegezwaaid, komt Dr. de Visser daarna met zijn critiek. „En toch,” zoo zegt hij blz. 244, „heeft Calvijn in de practijk een verband tusschen staat en kerk gelegd, waarmede de door hem uitgesproken beginselen niet zijn te rijmen”¹⁶). Vraagt men nu, waarin bij Calvijn deze afwijking van zijn beginselen bestaan heeft, dan ontvangt men een zeer tegenstrijdig antwoord. In zijn Inleiding blz. 7, waar hij kort de verschillende stelsels bespreekt, zegt Dr. de Visser, dat „het Calvinisme wel staat en kerk uitwendig en organisatorisch veel scherper heeft uiteengehouden dan het Lutheranisme, maar dat het *in wezen den staat aan de kerk onderwerpt*... Keerde Luther feitelijk tot Constantijn terug door de heerschappij over de kerk in handen te geven van de Overheid, *Calvijn doet het tegendeel, waar hij, op het voetspoor der roomsche kerk deze de heerschappij geeft over den staat*” (ik cursiveer). Daarentegen, wanneer Dr. de Visser in hoofdstuk X weer over Calvijn handelt en hier nu zal aangeven, waarin de afwijking van zijn beginselen bestond, dan heet het juist omgekeerd, dat „Calvijn aan de Overheid te Genève een invloed op en macht over de kerk toekende, die met deze beginselen van de zelfstandigheid van kerk en staat in strijd waren” en aan het slot van het hoofdstuk, blz. 246, waar hij zijn overzicht over de drie reformatoren, Luther, Zwingli en Calvijn, saamvat zegt hij, dat „de drie hervormers (dus ook Calvijn) de christelijke kerk na haar bevrijd te hebben van de heerschappij der roomsche kerk, *te zeer onder de jurisdictie van den staat hebben geplaatst*” en al wijst hij daarna op het-

geen tot hun verontschuldiging strekken kan, het resultaat is toch volgens hem geweest „dat Luther aan den landsheer, Zwingli en Calvijn aan de Raden van Zürich en Genève een positie tegenover de kerk gaven, die getoetst aan hun eigen beginselen inzake staat en kerk niet te rechtvaardigen is.” En in het slothoofdstuk van deel I blz. 405 heet het wederom: „Calvijn heeft practisch evenals Luther en Zwingli den staat te veel invloed op en in de kerk gegeven” (ik cursiveer). Een dubbele beschuldiging dus tegen Calvijn ingebracht, waarvan de ééne feitelijk de andere opheft. Want men kan Calvijn toch niet tegelijk ten laste leggen, dat hij *in tegenstelling* met Luther den Staat weer onder de heerschappij der Kerk bracht en dus terugkeerde naar het roomsche stelsel, en daarna dat hij, evenals Luther en Zwingli, de Kerk aan de macht van de Overheid onderwierp, wat byzantijnsch was. Ik zou, wanneer ik als advocaat mijn cliënt voor de rechtbank te verdedigen had, reeds op grond van de tegenstrijdigheid der tegen hem ingebrachte beschuldigingen, vrijspraak kunnen eischen, maar waar Dr. de Visser niet de eenige is¹⁷⁾, die deze dubbele aanklacht tegen Calvijn heeft ingebracht, wil ik liever de argumenten toetsen, die voor elk dezer beschuldigingen door Dr. de Visser worden aangevoerd.

Wat nu de eerste beschuldiging betreft, zou ik eigenlijk kunnen volstaan met te verwijzen naar wat Prof. Doumergue deel V p. 400 e. v. tegen haar heeft ingebracht, waarbij hij zich beroept op het getuigenis van zoo gezaghebbende autoriteiten als A. Roget en E. Choisy, die beide in hun studies over „Genève ten tijde van Calvijn” reeds tegen die beschuldiging zijn opgekomen. Ik zou hier nog aan kunnen toevoegen, dat ook de jongste biograaf van Calvijn in Amerika W. Walker, professor in de kerkhistorie aan de Yale University, al erkent hij, dat Calvijn nog veelszins stond onder den invloed van de Middeleeuwsche theocratische opvatting, er toch uitdrukkelijk aan toevoegt, dat „Calvijn zorgvuldig gewaakt heeft, dat de Kerk geen suprematie voor zich opeischte over den Staat, zooals dit in de Middeleeuwen het geval was”¹⁸⁾. Intusschen, niet met autoriteiten, maar met argumenten moet gestreden worden, zooals Gomarus op de Synode van Dordt tot den Engelschen bisschop zeide, en ik zal daarom met een beroep op deze autoriteiten niet volstaan, maar de argumenten of wil men bewijzen, door Dr. de Visser aangevoerd, onderzoeken. Ze zijn drie in aantal.

Het eerste argument is, dat volgens Calvijn *de Overheid verplicht zou zijn de kerk aan haar doel te helpen beantwoorden*¹⁹⁾. De uitdrukking is zoo vaag, dat men eigenlijk niet weet, wat Dr. de Visser hiermede op het oog heeft. Een afwijking van Calvijn's beginselen ligt hierin zeker niet, want Dr. de Visser zelf heeft bij de uiteenzetting dier beginselen verklaard, dat daartoe ook behoorde, dat „kerk en staat elkander hadden te helpen om het doel: de verheerlijking Gods te bevorderen”²⁰⁾. Het behoort dan ook tot de zonderlinge tegenstrijdigheden van Dr. de Visser, dat hij *hier* als bezwaar tegen Calvijn inbrengt, wat hij *elders* juist als een verdienste van Calvijn's stelsel met lof vermeldt. Bovendien kan uit

deze hulp, die de Overheid aan de Kerk bewijst, toch nooit worden afgeleid, dat de Kerk daardoor een suprematie over den Staat verkrijgt. Eer zou hieruit omgekeerd het gevaar kunnen ontstaan, dat de Overheid zeggenschap kreeg over de Kerk. Het *ius reformandae ecclesiae* heeft dat wel bewezen. Ik behoef daarom op dit argument niet verder in te gaan.

Meer beteekenis zou dan ook het tweede argument hebben, indien het juist ware, dat volgens Calvijn *de Overheid onvoorwaardelijk haar sterken arm ten dienste der kerk moet stellen*¹⁹⁾. Op het „onvoorwaardelijk” komt het hier aan. Had Calvijn dit geleerd, dan zou de Overheid haar zelfstandigheid verloren hebben en eenvoudig uitvoerder zijn geworden van de strafvonnissen door de Kerk uitgesproken. Bewijzen voor deze bewering voert Dr. de Visser niet aan. Ik kan dus alleen vermoeden, dat Dr. de Visser het oog heeft op de bekende bepaling in de *Ordonnances ecclésiastiques* te Genève, dat de Kerkeraad, wanneer iemand zich niet aan de kerkelijke tucht wilde onderwerpen en boete doen, zulk een wederspanning bij de Overheid moest aangeven, opdat deze hem dan met burgerlijke straffen zou dwingen²¹⁾. Het is toch deze bepaling, die gewoonlijk als bewijs wordt aangevoerd voor wat Dr. de Visser aan Calvijn ten laste legt²²⁾. Nu neem ik het voor deze bepaling zelve niet op; ik oordeel het zeker niet wenschelijk, dat de Kerkeraad als aanklager tegen een gemeentelid bij de Overheid optreedt en ik ben dankbaar, dat deze bepaling in onze Kerken-ordeningen niet is overgenomen. Maar de beschuldiging, die men daaruit tegen Calvijn afleidt, is onjuist. Vooreerst heeft niet de Kerk²³⁾ deze bepaling gemaakt, maar de Overheid en wel zooals uitdrukkelijk bij dit artikel staat, omdat zij haar eigen jurisdictie ongeschonden wilde bewaren^{23a)}. Al stond de Overheid de kerkelijke tucht aan den Kerkeraad toe en al mocht deze eerst beproeven den zondaar terecht te brengen, de Overheid wilde daarom van haar strafrecht geen afstand doen. En in de tweede plaats wordt in deze bepaling zelf aan den Kerkeraad alleen de taak opgedragen, om van het geval aan de Overheid rapport te doen, maar de Overheid zou daarna, zoo staat er, geheel zelfstandig beraadslagen en beslissen, of er straf zou worden toegepast „selon l'exigence du cas”. Van een *onvoorwaardelijk* haar sterken arm in dienst der Kerk te stellen, was dus geen sprake. Had Dr. de Visser in plaats van op Stähelin af te gaan de *Ordonnances* zelf ingezien, dan zou hij wel hebben bemerkt, hoe onjuist deze aanklacht tegen Calvijn is.

Het derde en laatste argument door Dr. de Visser aangevoerd luidt, dat *de gedragslijn der overheid wordt bepaald naar de uitlegging des bijbels door de Kerk*²⁴⁾. Het is vooral dit bezwaar, dat altijd weer wordt aangevoerd door hen, die beweren, dat Calvijn te Genève een theocratisch, bibliocratisch of hiërocratisch regiment zou hebben ingevoerd. Hieruit zou dan blijken, dat Calvijn ons naar het Roomsche spoor had teruggeleid, door de Kerk weer te doen heerschen over den Staat. En daardoor zou hij dan in strijd zijn gekomen met zijn eigen beginselen betreffende de zelfstandigheid van Staat en Kerk²⁵⁾.

Waar het hier een der ernstigste beschuldigingen geldt tegen Calvijn ingebracht, zij het mij vergund op dit punt iets uitvoeriger in te gaan. Ik moet daartoe echter eerst, zij het dan in kort bestek uiteenzetten, wat het stelsel van Calvijn was, omdat daarvan de vraag afhangt, of Calvijn practisch aan zijn beginselen ontrouw is geworden, gelijk Dr. de Visser beweert.

Al heeft Calvijn beter dan een der andere Reformatoren de zelfstandigheid van Kerk en Staat gehandhaafd, toch wil dit daarom niet zeggen, dat hij beide geheel los en onafhankelijk naast elkander plaatste. Dr. de Visser zelf heeft, toen hij de „beginselen” van Calvijn uiteenzette, terecht er op gewezen, dat hij een zeer nauwen band tusschen beide wilde, wat daaruit voortvloeide, dat hij aan beide tot doel gaf de verheerlijking Gods²⁶⁾. Maar er is meer dan dit. Zooals Dr. de Visser drie bladzijden vroeger zeer juist heeft uiteengezet, is volgens Calvijn „de Overheid wel de macht, die regeert, wetten maakt en recht spreekt, en mag de Kerk zich daarin niet mengen, maar dit neemt niet weg, dat de Kerk tegenover de Overheid een roeping heeft te vervullen. Christus is immers koning over den Staat en kan niet anders willen dan dat het staatsbestuur beantwoorde aan Zijne geboden. Nu is aan de Kerk, die den Geest van Christus heeft, de taak opgelegd om uitlegster dezer geboden te zijn. Zoo moet de Kerk inwerken op den Staat en haar geest in al zijn grondbeginselen, handelingen en inrichtingen laten invloeiën en den Staat tot een christelijken staat maken”²⁷⁾. Al zou ik op een enkele uitdrukking captie kunnen maken²⁸⁾, de hoofdgedachten van Calvijn’s stelsel zijn hier niet onjuist weergegeven. Calvijn gaat uit van de souvereiniteit Gods, die zich uitstrekt over alle creatuur, dus ook over den Staat; de Overheid is niet anders dan een lieutenant de Dieu, zijn stedehouderes; en daarom is de Overheid gebonden aan Gods Woord. Zooals Calvijn zelf heeft gezegd: „Nostre Seigneur a voulu, que le regime temporel se gouvernast par sa parolle: que la police soit gardee tellement que toujours la Loy de Dieu domine par dessus”²⁹⁾. In dit opzicht staat Calvijn lijnrecht tegenover Luther, die, zooals Dr. de Visser terecht opmerkte, „het terrein, waarop de Overheid zich beweegt, principiëel acht te behooren tot de aardsche dingen... en dientengevolge den Bijbel niet als richtsnoer voor de Overheid erkent noch voor een bepaalde Christelijke Overheid ijvert”³⁰⁾. Ik meen, dat ook in de oogen van Dr. de Visser dit niet een gebrek, maar veeleer een verdienste van Calvijn is geweest.

Maar al bindt Calvijn de Overheid aan de wet Gods en al geeft hij haar den Bijbel als richtsnoer, toch wil dit niet zeggen, dat hij daarom den Bijbel als een soort wetboek beschouwt, dat voor elken staat heeft te gelden, of de staatsinrichting van Israël als een model, waarnaar elke staat ook nu nog zou moeten worden ingericht. Dr. de Visser beweert dit wel in zijn IIde deel blz. 77, waar hij het staatkundig stelsel van Calvijn bespreekt en daar Calvijn’s gevoelen aldus weergeeft: „God schiep

een modelstaat en verkoos daartoe Israël. Dit volk heeft wetten ontvangen en is bedeed met een staatsinrichting als nergens ter wereld wordt gevonden. Daarom kan en moet zijn staat als voorbeeld voor alle andere staten dienen. En allereerst is het de roeping der Christenvolken naar dit model om te zien en het te volgen". Maar Calvijn is in zijn Institutie tegen de Anabaptisten, die dit leerden, zelfs met zekere heftigheid opgekomen. „Er zijn sommige menschen, zegt hij, die beweren, dat een staat, die Mozes' staatsinrichting en wetten verlaat en door de gemeene wetten des volks geregeerd wordt, geen goede gestaltenis heeft." Dat gevoelen noemt hij niet alleen gevaarlijk en oproerig, maar ook dwaas en valsch. Hij wijst er dan op, hoe de wet van Mozes gewoonlijk verdeeld wordt in de moreele, de ceremoniële en de politieke wet. Alleen de zedewet heeft voor ons blijvende kracht, maar de politieke wetten door de hand van Mozes gegeven, zijn niet bestemd om onder alle volken gevolgd te worden. De Overheden hebben zelf wetten te maken naar de gelegenheid van hun tijd, hun land, hun volk en hun onderdanen³¹). Het is daarom ook misleidend te spreken van een theocratisch of bibliocratisch regiment, dat Calvijn zou hebben ingevoerd³²). Al handhaaft Calvijn de souvereiniteit Gods over den Staat, dit is geheel iets anders dan de theocratie, die onder Israël bestond. En al bindt hij de Overheid aan de „wet Gods", dit is niet in biblicistischen zin bedoeld, zooals de Anabaptisten het wilden. Calvijn doorzag veel te goed, dat de Joodsche wetten, waarin polygamie, lichtvaardige echtscheiding, bloedwraak, slavernij enz. werden toegelaten, voor een Christenvolk niet tot regel konden zijn³³). Dieper op dit vraagstuk ingaan, kan ik hier niet, dat zou te veel plaatsruimte vorderen³⁴). Wat ik zeide, is voldoende om aan te toonen, hoe Dr. de Visser Calvijn's opvatting niet zuiver heeft weergegeven. Niet om een slaafsche kopie van Israëls staatsinrichting en wetten was het Calvijn te doen, maar om een *Christelijken* staat, waarin volk en Overheid zich hielden aan de ordinantiën Gods, die in de Heilige Schrift, Oud en Nieuw Testament ons zijn gegeven³⁵).

In verband daarmee zal nu ook de taak verstaan worden, die Calvijn opdroeg aan de Kerk. Zonder de inwerking der Kerk op het volksleven is een Christelijke staat, zooals Calvijn dien wilde, niet mogelijk en niet denkbaar zelfs. Het is de Kerk toch, die door haar missie-arbeid eerst een volk tot het Christendom moet brengen, voordat er een Christelijke staat kan ontstaan. En ook daarna moet van de Kerk voortdurend invloed uitgaan om het christelijk karakter van den Staat te handhaven en te bewaren. Haar toch zijn de woorden Gods toebetrouwd; zij heeft den Heiligen Geest ontvangen, die haar in alle waarheid zal leiden; en zij is geroepen om een pilaar en vastigheid der waarheid te zijn, d. w. z. door de verkondiging van Gods Woord dit ingang te doen vinden in de consciëntie. Calvijn heeft daarom de taak der Kerk nooit, zooals Luther, uitsluitend religieus opgevat, alsof zij alleen de zaligheid der zielen ten doel had, maar in veel ruimeren en breederen zin. Zooals de profeten

onder Israël waren opgetreden — het is het geliefkoosde beeld van Calvijn — om Gods ordinantiën te verkondigen aan Overheid en volk, zoo was ook de Kerk geroepen om dit te doen. En Calvijn zelf heeft die taak vervuld niet alleen tegenover de Overheid te Genève, maar ook in de beroemde brieven, die hij schreef aan verschillende vorsten in Europa, zooals aan Frans I, koning van Frankrijk, Eduard VII, koning van Engeland, Sigismond, koning van Polen e. a., waarin hij hen wees op wat ze naar Gods Woord verplicht waren te doen inzonderheid met betrekking tot de reformatie der Kerk.

Maar hoe sterk Calvijn deze profetische roeping der Kerk ook op den voorgrond heeft gesteld, toch gaat het niet aan hem deswege te beschuldigen, zooals Dr. de Visser doet, dat hij de Kerk daardoor wilde doen heerschen over den Staat en naar het Roomsche spoor ons heeft teruggeleid. Juist zou deze beschuldiging alleen dan wezen, wanneer Calvijn den invloed, die van de Kerk heeft uit te gaan op Overheid en volk niet in *zedelijken*, maar in *autoritatieven* zin bedoeld had, en geëischt had, dat de Overheid *blindelings* en *onvoorwaardelijk* zich aan de uitlegging des bijbels, die de Kerk gaf, had te onderwerpen. Op dat laatste komt het natuurlijk aan, want zoo wilden het de Pausen en dat is het Roomsche systeem. Maar al komen er bij Calvijn wel enkele krase uitlatingen voor, waaruit men heeft afgeleid ³⁶⁾, dat ook hij die onderwerping eischte, toch mag men daarbij nooit vergeten, dat Calvijn van de Overheid die onderwerping vroeg niet aan de *Kerk* en *hare uitspraken*, maar aan Gods Woord en aan Zijne ordinantiën. Een Overheid, die weigerde daarnaar te luisteren, veroordeelde Calvijn. Maar aan de vrijheid, die aan elk Christen, en dus ook aan de Overheid toekomt, om de uitspraken der Kerk aan Gods Woord zelf te toetsen, heeft Calvijn nooit te kort gedaan. En nog veel minder heeft Calvijn er aan gedacht, wanneer de Overheid aan die uitspraken der Kerk zich niet onderwierp, haar met ban of interdict te willen dwingen. Daarin ligt het principiële verschil met de Roomsche Kerk.

Intusschen, zij die Calvijn verwijten zulk een heerschappij van de Kerk over den Staat te Genève te hebben bewerkt, beroepen zich niet alleen op de bovengenoemde krasse uitlatingen van Calvijn, maar ook op de wetgeving te Genève ³⁷⁾. Ik meen, dat uit deze wetgeving juist het tegendeel blijkt en neem als voorbeeld de huwelijkswetgeving, omdat dit een terrein is, waarop volgens Calvijn's opvatting Staat en Kerk zeer nauw met elkander in aanraking komen. In tegenstelling met Luther en Zwingli, die het huwelijk geheel aan de Overheid overlieten, maar evenzeer met de Roomsche Kerk, die het huwelijk geheel onder de kerkelijke jurisdictie bracht, erkende Calvijn, dat zoowel de Kerk als de Overheid over het huwelijk te zeggen hadden. De Kerk in zooverre het huwelijk een Goddelijk instituut is en daarom gebonden aan Gods ordinantiën, voor welker handhaving de Kerk te waken heeft; de Overheid in zooverre het huwelijk behoort tot de *societas humana* en daarom ook aan de rechtsorde van

den Staat onderworpen is. Hier kan dus het best blijken, hoe volgens Calvijn nu de wederzijdsche verhouding van Kerk en Staat moet zijn. Reeds in 1537 deed hij aan de Overheid te Genève het voorstel, dat een *ordonnance sur les mariages* zou ontworpen worden door een Commissie, door de Overheid benoemd, maar waaraan enkele predikanten zouden worden toegevoegd „pour les mieux informer de ce qui sera de fere selon la parole de Dieu”³⁸). In de Commissie, door de Overheid benoemd, had Calvijn zelf zitting en de *Ordonnance* is wel in hoofdzaak zijn werk geweest. In de slotbepaling nu staat, dat alle huwelijksgevallen (het ging in hoofdzaak over echtscheidingsquaesties) eerst door den Kerkeraad zouden behandeld worden, die trachten moest de geschillen op vreedzame wijze op te lossen. Gelukte dit echter niet, en was een rechterlijke uitspraak noodig, dan moesten beide partijen naar de Overheid verwezen worden „avec declaration de l’avis du Consistoire pour en donner la sentence definitive”³⁹). De Kerkeraad gaf dus alleen een *advies*, zooals in het bekende geval van Caraccioli, die van zijn vrouw scheiden wilde, maar de beslissing stond aan de Overheid. Van een subjectie aan de Kerk was dus geen sprake⁴⁰).

Is hiermede de eerste beschuldiging door Dr. de Visser tegen Calvijn ingebracht, genoegzaam weerlegd, dan kom ik thans tot de tweede, *dat Calvijn evenals Luther en Zwingli de Kerk onder de macht van den Staat zou hebben gebracht*, wat dan wederom in strijd zou wezen met de door hem zelf beleden beginselen. Op de tegenstrijdigheid tusschen deze tweede en de eerste beschuldiging heb ik reeds gewezen en daarop behoef ik thans niet weder in te gaan. Maar wel mag ik, voordat ik de argumenten toets, die Dr. de Visser voor deze beschuldiging aanvoert, er eerst op wijzen, hoe hij ook hier in tegenspraak komt met wat hij nog enkele bladzijden vroeger had geschreven. Volkomen terecht heeft hij er daar op gewezen, hoe Calvijn, juist in tegenstelling met Luther en Zwingli, voor de zelfstandigheid der Kerk is opgekomen⁴¹). Of liever, want dit drukt toch juister de gedachte van Calvijn uit, niet om de autonomie der Kerk is het hem te doen, maar om het Koningschap van Christus, die alleen over Zijn Kerk te zeggen heeft. Daarom keurde Calvijn het zoo beslist af, dat Hendrik VIII van Engeland zich *caput Ecclesiae* noemde en dat de Vorsten in Duitschland zich de hoogste macht aanmatigden in kerkelijke zaken⁴²). Ook voor het beroep, dat de voorstanders van dit caesaropapistisch stelsel deden op Mozes en David, — de politieke autoriteit — die toch wetten voor den eeredienst hadden gegeven en over de priesters hadden te zeggen gehad, gaat Calvijn niet uit den weg, maar toont aan, dat dit exceptioneel was en niet geldt voor de Overheid in onze dagen⁴³). Maar er is meer dan dit. Calvijn heeft niet alleen in theorie deze zelfstandigheid der Kerk tegenover de Overheid bepleit, maar — en daarin ligt niet minder zijn verdienste — haar ook een zelfstandige organisatie in den Staat gegeven, de rechten voor haar opgeëischt, die Christus haar had geschonken en de ambten weer in-

gesteld, die Christus voor de uitoefening dier rechten haar had aangegeven. Het tuchtrecht der Kerk met de instelling van het consistorie, waardoor dit tuchtrecht zou worden uitgeoefend, is wel het voornaamste punt, waarover de strijd met de Overheid te Genève heeft geloopt, maar het was niet het eenige. Het ging evenzeer om het recht der Kerk om zelfstandig over haar leer en de inrichting van haar eeredienst en alles wat met de regeling der Kerk samenhangt, te beslissen. En doordat Calvijn ook aan de Kerk weer opdroeg de zorg voor de armen en zieken en haar toezicht uitstreekte over de scholen, heeft hij haar een beteekenis gegeven voor heel het sociale leven, zooals geen der andere reformatoren heeft gedaan. Indien men dit alles in het oog houdt, dan klinkt het toch wel zonderling, wanneer Dr. de Visser, die dit alles erkent, aan het slot van zijn betoog de klacht tegen Calvijn inbrengt, dat hij *evenals Luther aan den landsheer en Zwingli aan den Raad te Zürich* aan de Overheid te Genève een macht over de Kerk heeft toegekend, die met zijn beginselen in strijd was. Er blijft bij alle concessies, die Calvijn noodgedrongen aan de Overheid te Genève doen moest, toch een hemelsbreed onderscheid bestaan tusschen de positie, die de Kerk te Genève en die ze in Duitschland en in de andere Zwitsersche cantons innam. Calvijn hier met Zwingli en Luther op één lijn te plaatsen doet den Hervormer van Genève onrecht aan.

Maar hoe beslist Calvijn ook tegen de overheersching van de Kerk door de Overheid opkwam, toch wil dit niet zeggen, dat hij daarom aan de Overheid geen roeping tegenover de Kerk toekende. In het 20ste hoofdstuk van het IV boek zijner Institutie, waarin hij zijn principiële uiteenzetting heeft gegeven van de taak der Overheid, zegt hij uitdrukkelijk, dat deze taak zich niet beperkt tot de burgerlijke regeering, maar wel degelijk ook de Kerk en de religie raakt. Een scheiding tusschen Staat en Kerk, ik merkte dit reeds op, in modernen zin, wilde Calvijn zeker niet. Zooals de Kerk een roeping heeft tegenover de Overheid, zoo heeft ook de Christelijke Overheid — want hiervan is alleen sprake — een roeping tegenover de Kerk te vervullen. Niet alleen dat naar de bekende profetie van Jesaja Vorsten en Overheden voedsterheeren der Kerk moeten zijn, die haar voorstaan en beschermen (par. 5) maar zij moeten ook zorgen, dat er „onder de Christenen een openbare vorm en gestalte der religie zij” (par. 3) en naar het voorbeeld der vrome koningen van Israël „den verdorven of uitgeroeiden godsdienst weder oprichten en zorgen, dat de zuivere religie ongeschonden onder hen bloeie.” (par. 9). Ook uit de brieven, die Calvijn aan verschillende vorsten in Europa schreef om hen te vermanen de reformatie der Kerk ter hand te nemen, blijkt wel, hoe Calvijn deze taak der Overheid opvatte. Wat onze Confessie in Artikel XXXVI zegt, dat de Overheid geroepen is „de hand te houden aan den heiligen kerkedienst, alle afgoderij en valschen godsdienst te weren en uit te roeien; het rijk van den antichrist te gronde te werpen, het koninkrijk van Jezus Christus te bevorderen

en het woord des Evangelies overal te doen prediken, opdat God van een iegelijk geëerd en gediend worde, gelijk Hij in Zijn Woord gebiedt" is dan ook geheel met Calvijn's opvatting van de taak der Overheid in overeenstemming. Bij de beantwoording van de vraag, of Calvijn in de praktijk ontrouw is geworden aan de „beginselen" door hem uitgesproken, mag dit natuurlijk niet uit het oog worden verloren.

Ga ik thans tot de argumenten over, die Dr. de Visser voor zijn aanklacht tegen Calvijn aanvoert, dan zijn deze twee in aantal. Het eene meer algemeene argument is, dat Calvijn „de bestrijding van den godsdienst, dien hij de ware achtte, als een staatsmisdrijf beschouwde" (blz. 244) of zooals het elders heet „de godsdienstige aangelegenheden onder de crimineele jurisdictie van de Overheid plaatste" (blz. 505). Calvijn zou daarmee zijn „afgeweken van zijn beginsel" en daardoor de Kerk onder den Staat hebben gebracht. Al onthoudt Dr. de Visser zich ook hier van het aanvoeren van feiten, het is duidelijk, dat hij het oog heeft op de bekende ketterprocessen te Genève. Nu moet bij die ketterprocessen wel in het oog worden gehouden, dat het hier niet zoozeer ging om wat wij ketterij noemen, maar om wat in de oogen van Calvijn en van de Overheid te Genève blasphemie was, d. i. godsclastering. Maar aan de zaak zelf verandert dit niet, want Calvijn heeft wel degelijk aan de Overheid de roeping voorgehouden om openbare en hardnekkige kettters te straffen. Ik kan me daarvoor op Dr. de Visser zelf beroepen. Want als hij het stelsel van Calvijn uiteenzet, dan zegt hij zeer terecht⁴⁴), dat Calvijn „de taak der Overheid niet beperkte tot het straffen van zedelijke misdrijven, maar haar ook geroepen achtte ongelooft, afgoderij, godsclastering, kortom alles wat in het algemeen den waren godsdienst schaadt strafbaar te stellen," terwijl hij er op volgen laat „dat deze *beginselen* te Genève onder Calvijn's invloed toepassing hebben gevonden op het gebied van het strafrecht" (blz. 242). Van een afwijking van zijn beginselen in de practijk was hier dus geen sprake. Maar ook afgezien daarvan kan men toch kwalijk beweren, dat uit deze ketterprocessen blijkt, dat Calvijn aan de Overheid de macht schonk over de Kerk, zooals Dr. de Visser beweert. Wil men zeggen, dat daardoor de vrijheid van het *individu* werd aangetast, dan heb ik hiertegen geen bezwaar. Maar met de vrijheid of zelfstandigheid der Kerk heeft dit niets te maken. Servet was niet een lid der Kerk, maar een vreemdeling, die op zijn doorreis naar Italië te Genève vertoefde.

Van meer beteekenis is dan ook het tweede argument door Dr. de Visser aangevoerd en waaraan hij zelf blijkbaar het grootste gewicht hecht, want hij wijdt daaraan een geheele bladzijde (blz. 245), n.l. de invloed, dien de Overheid te Genève op de Kerk oefende, welke invloed dan inzonderheid blijken zou uit twee dingen: vooreerst daaruit, dat de Overheid te Genève de Kerkenorde voor de Kerk vaststelde, en ten tweede uit het zeggenschap, dat krachtens die Kerkenorde de Overheid bezat in zake de benoeming der ambtsdragers. Dit alles nu zou volgens

Dr. de Visser niet een concessie wezen, die Calvijn aan de Overheid deed, maar door Calvijn aldus gewild zijn, want tot tweemaal toe herhaalt hij het: *aldus wilde Calvijn het*. En daaruit zou dan blijken, dat Calvijn practisch de zelfstandigheid der Kerk, waarvoor hij opkwam, zou hebben prijsgegeven. Nu stem ik toe, dat beide genoemde punten: het vaststellen der Kerkenorde door de Overheid en de verregaande invloed, dien de Overheid uitoefende bij de benoeming der ambtsdragers kwalijk te rijmen zijn met het recht tot zelfregeering, dat aan de Kerk toekomt. Onze Calvinisten in Holland hebben dan ook in hun strijd met de libertijnsche regenten zich met hand en tand verzet tegen de staatskerkenordeningen, die de Overheid aan de Kerk wilde opleggen, en tegen het recht, dat de stedelijke magistraten zich aanmatigden om de ambtsdragers der Kerk te benoemen. Het schijnt daarom vreemd, dat Calvijn te Genève zulk een zeggenschap over de Kerk wel aan de Overheid heeft toegekend. Toch dient om hier een juist oordeel te vellen wel in het oog te worden gehouden, hoe geheel anders de positie was van Calvijn te Genève. Onze Kerken hadden geheel onafhankelijk van de Overheid, die ze vervolgde, reeds aan zich zelf een organisatie gegeven en op de Synode in Emden in 1572 haar eigen Kerkenorde vastgesteld. Het is daarom volkomen te begrijpen dat zij, toen ze uit haar ballingschap terugkeerden, weigerden om uit handen der Overheid een nieuwe Kerkenorde te ontvangen, die met haar beginselen in strijd was. Te Genève was de toestand een geheel andere. De reformatie was hier niet van de Kerk zelf uitgegaan, maar van de Overheid, die de Roomsche hiërarchie en eeredienst had afgeschaft en gereformeerde predikanten had aangesteld om het evangelie te prediken. Van een zelfstandige organisatie der Kerk was daarbij echter geen sprake geweest. Toen Calvijn te Genève kwam— hij zelf heeft het in zijn afscheidsrede gezegd — was er van een geïnstitueerde Kerk quasi rien, zoo goed als niets. De Overheid had evenals te Zürich en te Bern feitelijk alle macht over de Kerk in handen. Wilde Calvijn aan de Kerk een eigen organisatie schenken, met haar eigen consistorie, haar eigen tuchtrecht, haar eigen armverzorging, dan moest dit alles van de Overheid verkregen worden, want zonder de toestemming en met de medewerking der Overheid ging dit niet. Een conflict met de Overheid — de ervaring had dit geleerd — zou op een nieuwe verbanning der predikanten uit Genève zijn uitgeloopen en heel het bestaan der Kerk op het spel hebben gezet. Een Prinzipienreiter nu is Calvijn nooit geweest; mits het *doel*, dat hem voor oogen stond, maar bereikt werd, bleef hij niet aan formaliteiten hangen. Niet *wie* de Kerkenorde vaststelde was voor hem de hoofdzaak, maar *dat er een Kerkenorde kwam*, die aan de Kerk de door hem gewenschte organisatie schonk. Dat is de reden, waarom Calvijn, toen hij uit Straatsburg terugkeerde, de Overheid bewoog zulk een organisatie aan de Kerk te geven door de *Ordonnances ecclésiastiques* vast te stellen. Zonder medewerking der Kerk is dit zeker niet geschied. In de Commissie, die in opdracht van den Raad deze Or-

donnances te ontwerpen had, hadden *alle* predikanten van Genève zitting en het behoort wel tot de grootste overwinningen door Calvijn behaald, dat hij door zijn geestelijk overwicht zulk een invloed op deze Commissie heeft uitgeoefend, dat zij althans de groote lijnen, die Calvijn in zijn Institutie voor de organisatie der Kerk had aangegeven, heeft overgenomen en de Overheid daarna aan dit concept haar goedkeuring heeft gehecht. Bovendien, en ook dit mag niet vergeten worden, door deze medewerking der Overheid in te roepen, handelde Calvijn ook niet in strijd met zijn „uitgesproken beginselen”. Immers, zooals ik hierboven heb aangetoond, kende Calvijn aan de Overheid het recht toe en den plicht om zorg te dragen, dat „er onder de Christenen een openbare vorm en gestalte van religie” zou zijn, en dat was het wat de Overheid te Genève door de vaststelling dezer Ordonnances ecclésiastiques deed.

Een beginselverzeking was dit vaststellen der Kerkenorde door de Overheid voor Calvijn dus niet, vooral niet, waar dit geschiedde met medewerking der Kerk zelf. Maar wel volgde hieruit, dat Calvijn bij het ontwerpen dezer Kerkenorde rekening had te houden met wat van de Overheid te verkrijgen was en wat niet. In zekeren zin is deze Kerkenorde een compromis geweest, waarbij men over en weer concessies heeft gedaan. Dat er dientengevolge in deze Kerkenorde meer dan één bepaling voorkomt, die niet geheel in overeenstemming was, om met Prof. Doumergue te spreken ⁴⁵⁾, met de „principes toujours affirmés de Calvin” is juist. In hoeverre dit ook geldt ten opzichte van hetgeen in deze Kerkenorde bepaald werd omtrent de benoeming der ambtsdragers, zal ik straks onderzoeken. Maar het feit zelf ontken ik niet en indien Dr. de Visser daarop gewezen had, zou ik hem zeker geen ongelijk geven. Trouwens Calvijn zelf heeft in zijn brieven duidelijk genoeg te kennen gegeven, dat deze Kerkenorde volstrekt niet beantwoordde aan zijn ideaal, maar slechts „dragelijk” was; dat hij nu wel een consistorie en de kerkelijke tucht had verkregen, maar alleen „zoover de infirmitas temporum, de gebrekkigheid der tijden dit veroorloofde”, en zich daarbij getroost met het bekende spreekwoord: „wanneer men niet doet wat wij willen, laat ons dan willen, wat we verkrijgen kunnen” ⁴⁶⁾. Maar wanneer Dr. de Visser beweert, dat, door deze Kerkenorde de Overheid zich een grooten en blijvenden invloed *in* de Kerk verzekerde en dit geschied is, „naar den wil van Calvijn” dan heeft hij ook hier zich door Stähelin en Kampschulte op een dwaalspoor laten brengen. Prof. Doumergue heeft genoegzaam aangetoond, hoe onjuist deze voorstelling is. En Cornelius, die ons wel de meest nauwkeurige studie van de wordingsgeschiedenis en den inhoud dezer Ordonnances ecclésiastiques heeft gegeven, eindigt juist omgekeerd met te zeggen, dat deze „Kirchenordnung der Kirche einen ungewöhnlichen Grad von *Unabhängigkeit und Stärke verleiht*” ⁴⁷⁾, al ontkent hij daarom niet, dat in deze Kerkenorde ook een aantal punten gevonden worden, „in welchen der Reformator hat nachgeben müssen” ⁴⁸⁾. Dit oordeel lijkt mij juist dan van Dr. de

Visser. Wie deze Kerkenorde in haar geheel neemt, zal Cornelius toestemmen, dat daarin aan de Kerk een mate van onafhankelijkheid wordt toegekend, zooals dit nergens elders het geval was. En voorzover er bepalingen in voorkomen, die met Calvijn's beginselen niet overeenstemmen, was dit niet, omdat Calvijn het wilde, maar omdat hij, gelijk Cornelius zegt, *nachgeben müsste*, dus juist zijn eigen wil *niet* doorzetten kon ⁴⁹).

In hoever dit nu ook het geval is ten opzichte van de benoeming der ambtsdragers — het feit, waarop Dr. de Visser in navolging van Stähelin en Kampschulte zijn critiek grondt — zal ik tenslotte nog nagaan.

Wat de *benoeming der predikanten* aangaat, schrijven de Ordonnances ecclésiastiques desaangaande voor: „eerst zullen de predikanten, na hiervan aan de Overheid kennis te hebben gegeven, dengene verkiezen, dien men in het ambt wil stellen. Daarna zullen de predikanten den verkozene voorstellen aan den Raad; en indien deze hem waardig bevindt, zal de Raad hem aannemen en hem daarvan getuigenis geven. En tenslotte zal de aldus verkozene in de predikatie aan het volk worden voorgesteld, opdat hij met de gemeene toestemming van de vergadering der geloovigen ontvangen worde. Worden er ernstige bezwaren tegen hem ingebracht, dan gaat men tot een nieuwe verkiezing over” ⁵⁰). Een afwijking van Calvijn's beginselen ligt in deze bepaling niet. Integendeel; ze beantwoordt zoozeer aan Calvijn's opvatting, dat er voorafgaat: „il sera bon en cest endroit de suivre l'ordre de l'église ancienne, veu que ce n'est que pratique de ce qui nous est montré par l'écriture”. Wat Calvijn hiermede bedoelt, blijkt uit zijn *Institutie* IV 4. 12, waar hij als aanbevelenswaardig voorbeeld, hoe de verkiezing behoort geregeld te worden, verwijst naar hetgeen de oude kerk op het Concilie van Laodicea bepaald had, n.l. dat „de verkiezing gedaan zou worden door de geestelijken; dat ze daarna den verkozene zouden voorstellen aan de Overheid, die na onderlinge beraadslaging hare goedkeuring aan de verkiezing zou hechten, of zoo niet, dan moest een nieuwe verkiezing plaats vinden; en tenslotte zou dan de zaak gebracht worden voor de menigte des volks, die echter niet aan het voorafgaande oordeel van de geestelijken en de Overheid gebonden zou zijn, maar vrij zou blijven, om bezwaren in te dienen.” De bepaling in de *Ordonnances ecclésiastiques* is, zooals men ziet, letterlijk aan de *Institutie* ontleend. Ongetwijfeld nu lag in het opnemen dezer bepaling in de Kerkenorde een groote overwinning voor Calvijn. Want de Overheid, die dusver de benoeming der predikanten vrijwel geheel in handen had, werd nu gebonden vooreerst aan de keuze der predikanten en vervolgens aan de goedkeuring der gemeente. Wat Calvijn steeds verdedigd had op grond van de Schrift, dat de verkiezing der ambtsdragers aan de Kerk toekomt in dien zin, dat de leiding der verkiezing behoort uit te gaan van de ambtsdragers en de gemeente daarna de verkiezing had te sanctionneeren om haar wettig te maken ⁵¹), dat vindt men in deze bepaling terug. Wat aan de Overheid werd overgelaten, was alleen een recht van approbatie ⁵²). Hoe weinig

deze thans ingevoerde regeling naar den zin der Overheid was, is wel gebleken⁵³). Ze trachtte toch telkens weer aan de Kerk mannen op te dringen, die naar *haar keuze* waren⁵⁴) en van een medewerking der gemeente bij een verkiezing kwam niets, omdat de Overheid dit verbod of althans belette⁵⁵).

Anders staat de zaak zeker bij de benoeming der ouderlingen en diakenen, want hierbij is de invloed der Overheid veel grooter geweest. Het is dan ook vooral op dit punt, dat zich de aanvallen richten van hen, die beweren, dat Calvijn ontrouw geworden is aan zijn beginselen. Nu ontken ik niet, dat Calvijn hier belangrijke concessies aan de Overheid heeft moeten doen. Hij zelf heeft dit — zooals ik vroeger aantoonde — erkend. En het is dan ook wel opmerkelijk, dat in de inleiding op deze bepaling niet staat, dat ze in overeenstemming is met de Schrift, zooals bij de benoeming der predikanten, maar „comme ceste esglise est disposée”, m. a. w. Calvijn had hierbij rekening moeten houden met de eigenaardige toestanden te Genève.

Ook hier laat ik de regeling zelf voorop gaan⁵⁶), wat te meer noodig is, omdat Dr. de Visser door een onvolledige en onjuiste voorstelling zijn lezers op een dwaalspoor brengt⁵⁷). De regeling was aldus, dat de kleine Raad de nominatie moest opmaken, maar daarbij de predikanten moest roepen om met hen gemeenschappelijk te beraadslagen, wie de meest geschikte kandidaten waren. Daarna moesten de aldus gekozenen aan den grooten Raad worden voorgesteld om door dezen goedgekeurd te worden⁵⁸). Wat hier vooral treft, is dat de medewerking der gemeente, d. w. z. de voorstelling der gekozenen aan de gemeente en de approbatie door de gemeente, ontbreken. Inzonderheid hiervan heeft men Calvijn een grief gemaakt, omdat hij op deze medewerking der gemeente als een haar van Godswege toekomend recht, zooveel nadruk had gelegd. Een tweede niet minder ernstige grief is dan de volgende bepaling, dat de keuze der ouderlingen niet vrij was, maar geschieden moest uit de magistratspersonen zelf en wel zoo, dat twee ouderlingen uit den kleinen Raad, vier uit den Raad van zestig en zes uit den Grooten Raad moesten gekozen worden. „Men moest”, zegt Dr. de Visser, „dus raadslid zijn, om ouderling te kunnen worden” (blz. 245). Zoo was dit consistorie, dat nu de grootste macht in de Kerk kreeg, want het regeerde de Kerk, oefende de tucht en beheerde het kerkelijk vermogen, feitelijk een Staatscommissie geworden, want het werd door de Overheid gekozen en bestond uit magistratspersonen⁵⁹). Wel waren ook de predikanten lid van het consistorie, maar wat vermochten deze, wanneer het op beslissingen aankwam, vraagt Dr. de Visser, waar zij slechts vijf tegenover twaalf stonden⁶⁰). Nu ontken ik niet, dat de toeleg der Overheid was, om waar zij, hetzij dan nolens volens, consistorie en zedetucht moest toestaan, dit nieuwe college zooveel mogelijk tot een staatscollege te maken. Dit blijkt reeds daaruit, dat de Overheid in het oorspronkelijk concept, waar van ouderlingen sprake was, er aan toevoegde: „que ce

dyront estre comys ou deputes par la seigneurie au consistoyre" ⁶¹). De ouderlingen worden hier dus uitdrukkelijk gedeputeerden van de Overheid in den Kerkeraad genoemd. Maar er is meer nog dan dit. Vooreerst werd, al is dit in den Kerkenorde niet opgenomen, bij de vaststelling daarvan door de Overheid besloten, dat een der Syndics of burgemeesters den Kerkeraad presideeren moest en verscheen deze in den Kerkeraad met de volle teekenen van zijn waardigheid ⁶²); en in de tweede plaats werd met de bepaling, dat de Overheid in gemeen overleg met de predikanten de ouderlingen kiezen zou, de hand gelicht; de heeren op 't stadhuis deden het zonder de predikanten af ⁶³). Men moet dit alles wel in het oog houden om te begrijpen, hoe moeilijk de positie van Calvijn destijds nog was en met hoe groote voorzichtigheid hij moest te werk gaan om het doel: de instelling van het consistorie en de kerkelijke tucht, te bereiken. De wijze, waarop dit consistorie gekozen was, was voor Calvijn tot op zekere hoogte bijzaak, mits maar twee dingen vaststonden: vooreerst — dat staat in de Kerkenorde zelf — dat personen gekozen werden, die waren „gens de bonne vie et honeste, sans reproche et hors de toute suspicion, sur tout craignans dieu et ayans bonne prudence spirituelle" ⁶⁴); en ten tweede, dat de voor dit ambt gekozen personen hun ambt zouden waarnemen niet als politieke commissarissen, maar als kerkelijke ambtsdragers, als *ouderlingen*. En wat nu de wijze van verkiezing betreft, zoo is de voorstelling, alsof deze geheel buiten de Kerk omging, niet juist. Zooals bleek, moest de Overheid de nominatie opmaken gezamenlijk met de predikanten en geschiedde daarna de approbatie door den Grooten Raad, d. w. z. door de vertegenwoordiging der burgerij. Al was dit niet 't zelfde als een approbatie door de gemeente, toch moet men niet vergeten, dat te Genève alle burgers lid der Kerk waren, kerk en volk één lichaam vormden, en daarom het college, dat de burgerij representeerde, in zekeren zin geacht kon worden ook de kerkelijke gemeente te vertegenwoordigen. Al is deze geheele regeling nu zeker niet ideaal en al kwam ze, dat geef ik toe, niet met Calvijn's denkbeelden overeen, het wordt zóó toch begrijpelijk, dat Calvijn, gegeven de omstandigheden te Genève, in deze regeling heeft kunnen berusten. Ik zeg *berusten*, want wanneer Dr. de Visser in navolging van Stähelin en Kampschulte beweert, dat Calvijn het aldus *gewild* heeft ⁶⁵), om de Overheid over de Kerk te doen heerschen, dan mag ik hier het misschien scherpe maar volkomen gerechtvaardigde oordeel van Prof. Doumergue wel aanhalen: „les textes viennent de montrer que tout cela est un roman. L'histoire c'est le contraire" ⁶⁶).

Het bewijs is niet moeilijk te leveren. Toen na 1559 de Overheid te Genève was omgezet en Calvijn nu op een williger oor rekenen kon, hebben hij en de predikanten hun bezwaren tegen de bestaande regeling ingediend en daaruit kan nu blijken, wat Calvijn *wilde*. In de eerste plaats werd er op aangedrongen, dat de keuze van de ambtsdragers ruimer zou gemaakt worden, door niet alleen burgers te kiezen maar ook

ingezetenen, waaraan toegevoegd werd, dat eigenlijk, wanneer men Gods Woord wilde volgen, men vrij moest zijn om uit *heel het volk* te kiezen, die 't meest geschikt waren. In de tweede plaats protesteerde men er tegen, dat de Overheid bij de verkiezing de predikanten niet raadpleegde, niet alleen omdat dit in strijd was met de Kerkenorde, maar ook met Gods Woord. In de derde plaats werd als eisch gesteld, dat de namen der verkozen ouderlingen evenals die der predikanten, aan het volk moesten worden voorgesteld om gelegenheid te geven bezwaren in te brengen; en ten vierde kwam men er tegen op, dat een der burgemeesters in die qualiteit in den Kerkeraad zitting nam met de teekenen zijner waardigheid en daar presideerde, omdat dit een verwarring was van de geestelijke en wereldlijke jurisdictie ⁶⁷⁾. In de nieuwe edicten van 1560 door de Overheid vastgesteld betreffende de verkiezing der ouderlingen werd dan ook met deze wenschen der predikanten rekening gehouden. Het zuiver kerkelijk karakter van het ouderlingenambt werd erkend; het recht der predikanten om aan de verkiezing deel te nemen, uitdrukkelijk uitgesproken; aan de gemeente werd thans het recht van approbatie geschonken en aan den burgemeester gezegd, dat hij alleen in qualiteit van ouderling in den Kerkeraad zitting mocht nemen ⁶⁸⁾. Blijkbaar heeft Dr. de Visser van dit alles geen de minste kennis genomen. Hij ging alleen op Stähelin af. Vandaar de geheel onjuiste voorstelling, die hij aan zijne lezers gaf.

¹⁾ Zie o. a. J. B. Ligtfoot, The Apostolic Fathers P. I. Clement of Rome, 1890 Vol. II, pag. 192 e. v. en O. Bardenhewer, Geschichte der altkirchlichen Litteratur, 1902, Bd. I, p. 107 e. v.

²⁾ Het citaat komt voor in de Philosophoumena van Hippolytus IX, 12 en Harnack deelt den tekst mede blz. 477. Nu laat ik in het midden, of Hippolytus, die een bittere vijand was van Calixtus, een betrouwbaar getuige was; vooral waar het hier gaat om een aanklacht door Hippolytus tegen Calixtus ingebracht, dat deze te laks was in het handhaven der tucht, moet men wel zeer voorzichtig wezen met op diens mededeeling af te gaan. Maar ook al ware diens weergave van Calixtus' woorden juist, dan nog zegt Calixtus niet, wat Harnack er van gemaakt heeft. Hij zegt niet, dat een bisschop, zelfs indien hij een doodzonde gedaan had, niet *mocht* afgezet worden, zooals Harnack vertaalt, maar dat men daarom niet *verplicht* was hem af te zetten (*μὴ δεῖν κατὰ τὴν δεσφύαι*). De uitdrukking zal duidelijk worden, wanneer men er op let, waarover de strijd liep. De rigoristen als Hippolytus hielden vol, dat een doodzonde onvergeeflijk was en daarom wie zulk een zonde beging voor goed van de Kerk afgesneden en van zijn ambt *ontzet* moest worden. Calixtus daarentegen hield staande, dat de Kerk zulke zonden, natuurlijk waneer er oprecht boete gedaan was, vergeven kon. In dien zin is de bovengenoemde uitspraak te verstaan, niet van een „onafzetbaarheid” van bisschoppen, welke Rome nooit geleerd heeft.

³⁾ Harnack verwijst nog naar epp. 67 en 68 van Cyprianus, waarin gehandeld wordt over een geval, dat de bisschop van Rome, Stephanus, twee bisschoppen van Spanje, die wegens ergerlijke zonden afgezet waren, in hun ambt hersteld had. Maar ook dit bewijst niet, dat de bisschop van Rome ze voor „onafzetbaar” hield. Zooals Cyprianus mededeelt, was de oorzaak, dat deze Spaansche bisschoppen Stephanus misleid hadden door te beweren, dat zij deze zonden niet gedaan hadden. De geleerde uitgever van Cyprianus' werken Johannes Fell, bisschop van Oxford ed. 1690, Bremen p. 177, verwijst dan ook

bij deze brieven naar de uitspraak van Pamelius, dat „het den Roomschen bisschoppen vrijstond om rechtvaardige oorzaken bisschoppen te excommuniceren, ja af te zetten en anderen in hun plaats te benoemen.” Juist het omgekeerde dus van wat Harnack beweert.

⁴⁾ Dr. E. Stähelin, Iohann Calvin, Leben und ausgewählte Schriften, 1863 IVde boek, waarin hij van het stelsel van Calvijn een uiteenzetting geeft (Deel I, p. 319 e. v.

⁵⁾ Het citaat op blz. 242 is ontleend aan Stähelin I, p. 322 en het citaat op blz. 244 aan Stähelin I, p. 328.

⁶⁾ Ieder, die de moeite neemt beide auteurs te vergelijken, kan dit zien; ik zal telkens, wanneer ik de beweringen van Dr. de Visser aanhaal, verwijzen naar de plaats bij Stähelin, waaraan ze ontleend zijn.

⁷⁾ Het is mogelijk, dat Dr. de Visser ook gebruik heeft gemaakt van Calvijn's roomschen biograaf F. W. Kampschulte, Iohann Calvin, seine Kirche und sein Staat in Genf, 1869, ik meen daarvan een enkele maal een spoor te hebben ontdekt, maar Kampschulte brengt dezelfde bezwaren in tegen Calvijn als Stähelin, alleen in ietwat verscherpten vorm. Hij doet dit in Deel I, blz. 470 e. v. 470 e. v.

⁸⁾ E. Doumergue, Jean Calvin, les hommes et les choses de son temps. Het Vde deel is van 1907.

⁹⁾ Zelfs wat kleinigheden betreft geldt dit. Op blz. 242 beweert Dr. de Visser, altoos weer in navolging van Stähelin p. 342, dat de zoogenaamde lois sumptuaires of wetten tegen de luxe te Genève tot de ordonnances ecclésiastiques behoorden. Reeds Kampschulte t. a. p. I p. 444 had op de onjuistheid dezer bewering gewezen.

¹⁰⁾ Wat Dr. de Visser hier zegt, is wederom ontleend aan Stähelin t. a. p. p. 320, 321 en vooral aan p. 330.

¹¹⁾ Calvini Opera ed. Baum, Cunitz, Reuss t. LIII p. 141.

¹²⁾ Trouwens Stähelin zelf erkent dit t. a. p. 321 en ook Dr. de Visser neemt dit van Stähelin weer over blz. 241; maar dan deugde ook de omschrijving van het doel niet.

¹³⁾ Hier had Dr. de Visser door Stähelin zelf kunnen gewaarschuwd worden, want al komt ook bij dezen de uitdrukking: zonder rimpel of vlek voor, in zijn noot op blz. 220 haalt hij een citaat van Calvijn aan, waaruit de onjuistheid van deze voorstelling blijkt.

¹⁴⁾ In zijn Sermons sur Deuteronomie, om nu maar dit eene voorbeeld aan te halen, voert Calvijn juist een heel betoog om aan te toonen, „que l'ordre et la police tant de la justice terrienne que de l'église n'est pas pour nous monstrer quelle est la perfection” (t. XXVII p. 141).

¹⁵⁾ Zoo o. a. in den brief aan Menso Poppius, waarin hij uitvoerig over de tuchtoefening handelt t. XVII p. 451.

¹⁶⁾ Ook dit is weer ontleend aan Stähelin t. a. p. p. 330.

¹⁷⁾ Dezelfde dubbele beschuldiging vindt men bij Stähelin t. a. p. p. 473; alleen wordt door nadere omschrijving en bepaling de schijnbare tegenstrijdigheid verzacht. Uiterlijk, zegt Stähelin, wat haar organisatie betreft, heeft Calvijn te Genève aan de Overheid de suprematie over de Kerk toegekend, om daarmee haar medewerking te koopen. Maar tegelijk heeft hij als tegenwicht tegen die uiterlijke afhankelijkheid den staat in „eine möglichst durchgreifende innere Abhängigkeit von dem kirchlichen Geiste gebracht”. Zoo ontstond „eine gegenseitige Ueber- und Unterordnung”, maar de Kerk bleef daarbij feitelijk de oppermachtige en daarmee keerde Calvijn terug naar de Middeleeuwsche theocratie of de heerschappij van de Kerk over den Staat. Zóó wordt de zaak zeker duidelijker. Dr. de Visser heeft, door beide beschuldigingen uit hun verband te rukken en ze daardoor van relatief absoluut te maken, de contradictie doen ontstaan, waarop ik wees.

¹⁸⁾ W. Walker, John Calvin, the organiser of reformed Protestantism, 1906, p. 421. Ook Stähelin zelf drukt zich op een andere, dan de vroeger aangehaalde plaats, toch wel voorzigtiger uit dan Dr. de Visser, als hij zegt, dat het „so ungericht wie ungeschichtlich” is zonder meer Calvijn te stellen naast de hiërarchie der Roomsche Kerk en hem ten laste te leggen, dat hij evenals de Middeleeuwsche Pausen van de Kerk uit den Staat beheerschen wilde, t. a. p. 332.

¹⁹⁾ t. a. p. blz. 7.

²⁰⁾ t. a. p. blz. 242.

²¹⁾ De bepaling komt reeds voor in de Ordonnances ecclésiastiques van 1545 (t. X¹ p. 1), maar ze is later nog breder uitgewerkt in de Ordonnance door de Overheid in 1557 vastgesteld en die geheel aan de tuchttoefening is gewijd (t. X¹ p. 118 en v.v.). Daar blijkt, dat de straf, die de Overheid in zoo'n geval toepaste, de verbanning was uit Genève gedurende één jaar. Maar dit geschiedde eerst, nadat de Overheid nog een half jaar gewacht had en de schuldige „incorrigible" gebleken was.

²²⁾ Zoo reeds Henry, Das Leben Iohann Calvins, 1818 Bd. II p. 119, Stähelin neemt dit over t. a. p. bl. 338 en natuurlijk ook Kampschulte t. a. p. bl. 439. Ook Dr. de Visser wijst later op deze zelfde bepaling t. a. p. bl. 246 en daardoor versterkt zich mijn vermoeden, dat hij hierop doelde.

²³⁾ Ik wil daarmee niet zeggen, dat Calvijn deze bepaling afkeurde; het tegendeel blijkt wel uit zijn brief aan Menso Poppius over de tuchttoefening, waar hij haar aanbeveelt (t. XVII, p. 452). Wat hij daar zegt, werpt ook wel meer licht over deze zaak. De Kerkeraad was in de eerste plaats verplicht, zegt hij, zulk een schuldigen broeder te vermanen en te trachten hem terecht te brengen. Hielp dit niet en werd daarom ten slotte de excommunicatie toegepast, dan kwam zoo iemand buiten de gemeente te staan en kon de Kerkeraad naar I Cor. VII : 12, 13 niet verder met hem handelen. Daarom moest de Kerkeraad zulk een geval dan in handen van de Overheid geven. Natuurlijk moet men niet vergeten, dat het hierbij ging om zonden, die ook door de Overheid strafbaar waren gesteld.

^{23a)} De bepaling stelt dit scherp vóórop: „Pour que tout cela se face en telle sorte, que les Ministres n'aient aucune jurisdiction civile, et que par ce consistoire ne soit en rien derogué à l'autorité de la Seigneurie ni à la justice ordinaire: ains que la puissance civile demeure en son entier; en dan volgt de bepaling zelf, dat de predikanten in dat geval de zaak bij de Overheid moeten aangeven (t. X¹ p. 119).

²⁴⁾ t. a. p. bl. 120. De uitdrukking is dubbelzinnig: ze kan beteekenen, dat de Overheid te Genève haar gedragslijn liet bepalen door de uitlegging, die de Kerk van den Bijbel gaf, in welk geval alleen een feit zou geconstateerd worden, waarvan de verantwoordelijkheid bij de Overheid berustte, die te slaafs de Kerk volgde; ze kan echter ook beteekenen, dat Calvijn *eischte*, dat de Overheid haar gedragslijn zou bepalen naar de uitlegging der Kerk en daarmee de Overheid ondergeschikt maakte aan de Kerk. Alleen in den laatstgenoemden zin kan ze als bewijs dienen voor de beschuldiging door Dr. de Visser ingebracht tegen Calvijn en daarom moest ze wel in dien zin worden verstaan.

²⁵⁾ Zoo ook Stähelin t. a. p. bl. 331 en evenzoo Kampschulte t. a. p. blz. 473.

²⁶⁾ t. a. p. blz. 244.

²⁷⁾ Wat Dr. de Visser hier zegt is wederom letterlijk ontleend aan Stähelin, t. a. p. bl. 321, alleen de vertaling is niet geheel juist. Stähelin zegt, dat „sie (de Kerk) ist bestellt zur Auslegerin seiner (Christus) Gesätze". Dr. de Visser maakt er van, dat de Geest van Christus, die in de Kerk werkt, is aangewezen als uitlegger Zijner wetten. Ik heb dit in den tekst verbeterd.

²⁸⁾ De voorstelling, dat Christus Koning is van den Staat komt zeker bij Calvijn wel eens voor, maar dit is toch uitzondering; regel is, dat God Souverein is over den Staat. Daarom gaat het ook niet om de „geboden" van Christus maar om de „geboden Gods", waarnaar de Staat geregeerd moet worden.

²⁹⁾ t. XXVII, p. 453, 454. Zie voorts Doumergue t. a. p. V p. 411.

³⁰⁾ t. a. p. blz. 240.

³¹⁾ Institutie IV, 20, 14.

³²⁾ Ook Prof. Doumergue komt uit dien hoofde tegen het gebruik van deze termen op, t. V, p. 410 noot.

³³⁾ Calvijn zelf wijst hierop in zijn Sermons sur Deuteronomie ch. XXIV t. XXVIII, p. 143.

³⁴⁾ Ik mag wel verwijzen naar de artikelen, in *De Heraut* No. 2607 en v.v. waarin ik een nader uiteenzetting van Calvijn's gevoelen gaf.

³⁵⁾ De vraag, of Calvijn toch bij de bepaling van wat de taak der Overheid is met name ten opzichte van de religie zich niet te veel heeft laten leiden door Israël's theocratische wetten en het voorbeeld van Israël's koningen, laat ik hier rusten, omdat het niet hierom gaat, of Calvijn deze ordinantiën

Gods altoos juist geïnterpreteerd heeft, maar om het *beginsel* van Calvijn of wil men, om zijn stelsel als zoodanig.

³⁶⁾ Zoo verwijst Stähelin t. a. p. bl. 331 inzonderheid naar hetgeen Calvijn in zijn reeds vroeger genoemde homelies sur Samuel schreef over de verhouding van Samuel en Saul. Prof. Doumergue, die Tom. V p. 413 deze geheele passage mededeelt, toont aan, dat juist daaruit blijkt, hoever Calvijn afstond van de theorie der Middeleeuwsche Pausen als Innocentius III e. a.

³⁷⁾ Zoo Stähelin t. a. p. blz. 331, maar hij geeft niet aan uit welke bepalingen dit blijkt.

³⁸⁾ Calvini Opera t. X¹ p. 13, 14.

³⁹⁾ Calvini Opera t. X¹ p. 114.

⁴⁰⁾ Teekenend is dan ook, hoe in onze Kerkenordeningen sinds 1574 de bepaling voorkomt, dat op de kerkelijke vergaderingen niet anders dan *kerkelijke* zaken zullen behandeld worden en dat op *kerkelijke* wijze. De politieke zaken moet de Kerk aan de Overheid overlaten. Ik wijs hierop, omdat Dr. de Visser zijn beschuldiging inbrengt niet alleen tegen Calvijn, maar tegen het Calvinisme in het algemeen.

⁴¹⁾ Blz. 243 en 244. Ook wat Dr. de Visser hier zegt is weder bijna woordelijk overgenomen van Stähelin t. a. p. blz. 323, 326 e. v.

⁴²⁾ Calvijn doet dit het uitvoerigst in zijn Commentaar op Amos 7 : 13; t. XLIII p. 134, 135.

⁴³⁾ Calvijn in zijn brief aan Myconius t. XI p. 379. Zie voorts ook Doumergue t. a. p. t. V. p. 435.

⁴⁴⁾ Blz. 241. Ook dit gedeelte is weer, bijna woordelijk, aan Stähelin ontleend, t. a. p. blz. 321, 322.

⁴⁵⁾ t. a. p. t. V, blz. 171.

⁴⁶⁾ Prof. Doumergue geeft deze citaten uit Calvijn's briefwisseling met de plaatsen, waar ze te vinden zijn t. V. p. 171; ik mag daarom daarheen wel verwijzen.

⁴⁷⁾ C. A. Cornelius, Zur Geschichte Calvins, opgenomen in zijn Historische Arbeiten vornehmlich zur Reformationszeit, 1899, p. 385.

⁴⁸⁾ t. a. p. bl. 387.

⁴⁹⁾ Men mag ook niet vergeten bij de beoordeeling dezer Kerkenorde, dat de Overheid in het ontwerp door Calvijn en de Commissie opgesteld, nog verschillende zeer belangrijke wijzigingen heeft aangebracht, eer ze de Kerkenorde goedkeurde.

⁵⁰⁾ Calv. Opera t. X¹ p. 17. Ik geef de *woordelijke* vertaling, omdat wat Dr. de Visser van deze bepaling maakt, een onjuisten indruk geeft. Hij zegt: „Het college van dienstdoende predikanten stelt, in geval er een vacature is, een bepaald persoon aan den Raad voor. Deze bekrachtigt de benoeming al of niet” (blz. 245). De Ordonnances — en elk woord is hier met opzet gekozen — zeggen, dat de predikanten verkiezen (eslisent), dien zij geschikt achten, en den gekozen daarna aan de Overheid voorstellen. De verkiezing berust dus bij de predikanten, wat meer is dan een „voordracht” voor eene benoeming. De Raad heeft alleen het recht van approbatie. En in de tweede plaats staat er *premièremment*, wat Dr. de Visser weglaat. Het initiatief moest dus van de predikanten uitgaan, niet van de Overheid, die den een of anderen persoon aan de Kerk opdringen wil. Terecht heeft Cornelius t. a. p. bl. 358 op het belang daarvan gewezen.

⁵¹⁾ Cf. Cornelius, t. a. p. bl. 358, die uit de Institutie van Calvijn de plaatsen aanvoert.

⁵²⁾ Wanneer Dr. de Visser zegt, dat door deze Ordonnances „de Overheid werd ingeschoven als tusschenschakel tusschen de predikanten en de gemeente” dan geeft dit weer een geheel onjuisten indruk. De feitelijke toedracht is, dat vóór deze Ordonnances de Overheid feitelijk *alles* te zeggen had over de benoeming der predikanten en nu, dank zij deze Ordonnances, ze slechts een zeer *bepaalde* macht overhield. Zoo weinig blijft er dus over van de bewering van Dr. de Visser, dat de Overheid door deze Ordonnances zich een grooteren invloed in de Kerk verzekerde en wel met Calvijn's goedkeuring.

⁵³⁾ Reeds bij de totstandkoming der Ordonnances bleek dit. In het oorspronkelijk concept stond, dat een nieuwe verkiezing alleen zou plaats vinden, wanneer er ernstige en gewichtige bezwaren waren ingebracht tegen dengene, dien de

predikanten verkozen hadden. Ook de Overheid kon dus haar recht van veto alleen laten gelden, wanneer ze *zulke* bezwaren inbracht. De Raad begreep dit ook wel en voegde daarom na de woorden: „indien hij waardig bevonden wordt, zal de raad hem aannemen”, de clausule in: „ainsi que lon verraz expedient”, m. a. w. de Raad kreeg een absoluut vetorecht en behoefde niet aan te toonen, dat de verkozene niet waardig was om het ambt te bekleeden (t. X¹ p. 17).

⁵⁴) Kampschulte, t. a. p. bl. 401, die verschillende voorbeelden geeft.

⁵⁵) Dit blijkt daaruit, dat de predikanten hierover hun beklag deden in 1560 en de Overheid toen een nieuw edict maakte, waarin de zaak beter geregeld werd; t. X¹ p. 94.

⁵⁶) Ze is te vinden t. X¹ p. 22 voor de ouderlingen; voor de diakenen gold dezelfde regeling, p. 23.

⁵⁷) Dr. de Visser geeft de regeling aldus weer: „De ouderlingen werden niet benoemd door de gemeente, maar door den Raad” (blz. 245). Hij laat weg, dat de benoeming geschiedde door den Raad gemeenschappelijk *met de predikanten* en geeft daardoor den indruk, dat de benoeming geschiedde door de Overheid *alleen*, wat onjuist is. Ook hier blijkt weer, dat Dr. de Visser de Ordonnances zelf niet ingezien heeft en slaafs Stähelin volgt, die dezelfde fout begaat t. a. p. bl. 338.

⁵⁸) Men had te Genève drie „Raden”. De Kleine Raad, die bestond uit de regeerende en de, het vorige jaar afgetreden, burgemeesters met nog enkele leden; de Raad van zestig en de Groote Raad of Raad van tweehonderd. Cornelius meent de verhouding het best aldus te kunnen weergeven, dat de Kleine Raad eigenlijk de Overheidsmacht uitoefende, de Groote Raad daarentegen de volksvertegenwoordiging was (t. a. p. bl. 390). Dit zal de bepaling verduidelijken. De regeering met de predikanten stelde de nominatie vast; de approbatie geschiedde door den Grooten Raad als representant der burgerij. Het is reeds daarom niet juist te beweren, dat de verkiezing der ambtsdragers door de *Overheid* geschiedde; de vertegenwoordiging der burgerij had de eindbeslissing in handen.

⁵⁹) Dit is dan ook het bezwaar door Stähelin t. a. p. blz. 338 en door Kampschulte t. a. p. blz. 434 ingebracht. En daarop berust de voorstelling door Dr. de Visser gegeven. Prof. Doumergue heeft op deze voorstelling critiek geëffend t. V p. 201 noot 2.

⁶⁰) blz. 245.

⁶¹) Calvini Opera t. X¹ blz. 21 noot 4.

⁶²) Cornelius t. a. p. blz. 383; voorts wat Calvijn zelf hierover zegt t. XIV blz. 679; en de klachten hierover door de predikanten bij de Overheid ingebracht t. X¹ p. 121 noot.

⁶³) De klacht hierover vindt men t. X¹ p. 121 noot.

⁶⁴) t. X¹ p. 22.

⁶⁵) Blz. 245. Ook Stähelin beweert dit t. a. p. bl. 338 en Kampschulte t. a. p. blz. 434. De laatste geeft als motief op, dat Calvijn aristocratisch was en daarom een Kerkeraad wilde uit Magistraatspersonen bestaande en door den Magistraat gekozen!

⁶⁶) t. a. p. t. V p. 183 noot 1.

⁶⁷) Calvini Opera t. X¹ p. 120, 121 noot.

⁶⁸) t. a. p. blz. 120, 211, waar men deze edicten vindt.

VRAAG EN ANTWOORD *)

BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

VRAAG.

Bij ons bestaat nog geen verplichte winkelsluiting. Bijna alle winkeliers hebben samen een adres bij den Raad ingediend met verzoek een verordening te ontwerpen tot sluiting der winkels om negen uur 's avonds.

Ons standpunt is, dat, nu allen te zamen om een regeling verzoeken en bij onderlinge afspraak dikwijls zoo weinig van de zaak terecht komt, er geen bezwaar is, zulk een regeling te maken.

Acht u dit standpunt juist?

ANTWOORD.

In antirevolutionairen kring vindt de verplichte winkelsluiting geenszins algemeenen bijval. Bekend is het standpunt van Prof. Mr. D. P. D. FABIUS, die herhaaldelijk de verplichte sluiting, zelfs voor wat aangaat den Zondag, bestreden heeft (vgl. „Staatsrecht en Politiek” II pp. 213 v.v. en zijn praeadvies voor de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek van 1911 over de vraag: Is ingrijpen van de Overheid in het sluitingsuur der winkels wenschelijk en, zoo ja, van wie behoort het uit te gaan en op welke wijze te geschieden?)

In het aangehaald praeadvies vindt men vrijwel alle argumenten ten gunste van de verplichte winkelsluiting besproken en door soms rake opmerkingen weerlegd. Ook het argument van *De Standaard* (nummers van 6 en 8 Sept. 1909), die de winkelsluiting verdedigd had met het oog op de wenschelijkheid om de bedrijfsgemeenschap te beschermen tegen het eenzijdig individualisme, dat van geen gemeenschappelijke regeling weten wil, vindt bij Prof. FABIUS bestrijding.

Naar het ons voorkomt, ligt het motief voor winkelsluiting gedurende den Zondag eensdeels in de wenschelijkheid van een meer rustige Zondagssfeer op openbaar d. i. publiek of voor het publiek toegankelijk terrein, waartoe — naar vrijwel algemeen, ook door de rechterlijke macht, wordt aangenomen — het winkelbedrijf behoort; anderdeels in den eisch, dat maatregelen getroffen worden om te voorkomen, dat het winkelpersoneel door zijdelingschen economischen dwang beroofd wordt van zijn Zondagsrust en van de gelegenheid tot Zondagsheliging.

Naast de Zondagssluiting kan echter o. i. ook het regelen van de sluitingsuren der winkels op andere dagen dan Zondagen aanbeveling verdienen. Zulks niet — zooals wel eens beweerd is — om de winkeliers tegen zichzelf te be-

*) Wegens gebrek aan beschikbare ruimte moet de voor de adviezenrubriek bestemde copie voor het grootste deel tot het volgend nummer blijven liggen.

schermen en hun gelegenheid te geven zich aan hun gezin te wijden en ontspanning te genieten, doch teneinde te voorkomen, dat het winkelpersoneel de dupe wordt van concurrentiezucht en overmatige eischen van het publiek.

Intusschen lijkt het ons niet gewenscht al te spoedig tot een maatregel van laatstbedoelde soort te besluiten. Het bezwaar tegen het vaststellen van een sluitingsuur is, dat het algemeen werkt; dus ook voor winkeliers, die zonder personeel werken en het soms juist van de avonduren moeten hebben. Laat men dezen de vrijheid tot verkoopen na het sluitingsuur, dan geeft de Overheid kleinere zaken een voorsprong boven de grootere, hetgeen niet rechtvaardig is. En dwingt de Overheid ook de kleine winkeliers tot het sluiten, dan ontnemt ze hun, ter wille van het personeel van andere winkeliers, de gelegenheid hunne — toch vaak karige — broodwinning gedurende de avonduren door persoonlijke arbeid of den arbeid van huisgenooten voort te zetten.

Daarom zouden wij in kleine plaatsen, waar het winkelbedrijf niet in die mate ontwikkeld is als in de steden en de winkelarbeid doorgaans minder intensief is, niet spoedig tot het nemen van een dergelijken ingrijpenden maatregel besluiten. Daarom ook bestaat bij ons bezwaar tegen een uniforme wettelijke regeling, zooals thans door de Regeering in het ontwerp-winkelsluitingswet wordt voorgesteld, al moge dit ontwerp ook in bijzondere omstandigheden eenige afwijking van den uniformen regel toelaten.

Gewoonlijk sluiten de winkels in landelijke gemeenten niet zoo laat, wijl het publiek vroeger naar bed gaat en dus ook zijn inkoopen eerder doet. En, voorzover noodig, kan in kleinere gemeenten, gemakkelijker dan in de grootere, door onderling overleg tusschen de winkeliers een regeling inzake de winkeluren worden getroffen.

Zulk overleg behoort aan het treffen van een gemeentelijken maatregel vooraf te gaan. Eerst wanneer blijkt, dat zulk overleg onvruchtbaar is en misstanden (b.v. overmatig lange arbeidstijd van winkelpersoneel) zich voordoen, kan er o. i. aanleiding zijn sluitingsuren van gemeentewege vast te stellen.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN.

Een onderzoek naar omvang en aard van de bevolkingsconcentratie in Nederland sedert 1830 door Mr. JACOB POSTMUS. Uitgave: Swets & Zeitlinger, acad. proefschr., V. U., Amsterdam 1928.

L'école libre des sciences politiques fondée en 1871 par EMILE BOUTMY. Uitgave: Paris, 27 Rue Saint-Guillaume, 1928.

Christelijke Vereeniging van Natuur- en Geneeskundigen in Nederland. Orgaan onder redactie van Prof. Dr. L. Bouman, te Utrecht, Voorzitter der Redactie, Dr. J. F. Reitsma, te Rotterdam, Secretaris der Redactie, Dr. Rijk Kramer, te Amsterdam, Dr. D. Schermers, te Zeist, Dr. H. R. Woltjer, te Leiden. Jaargang 1928, afl. 1. Uitgave: Electr. Drukkerij K. Kleywegt, Loosduinen.

Indisch genootschap. Vergadering van 16 December 1927, blz. 119—141. De Beteekenis van het Bijzonder Onderwijs in Ned.-Indië. Uitgave: Martinus Nijhoff, 's Gravenhage 1927.

Organisatievraagstukken in de R.K. Staatspartij door Mr. FRANS TEULINGS, Secretaris der R.K. Staatspartij. Uitgave: Teulings' Uitgeversmaatschappij, 's Hertogenbosch.

Twaalfde jaarverslag van den algemeenen Ned. Christelijken Ambte-naarsbond. Uitgave Bondsbureau, Den Haag, Rijswijksche weg 242, 1927.

Etude sur l'interprétation du paragraphe 8 de l' article 15 du pacte de la société des nations door A. VAN DETH, Mars acad. proefschr. V. U., 1928.

„Eben Haëzer" Jaarboekje 1928. Uitgave: Bond van Meisjesvereeningen op Gereformeerden grondslag in Nederland.

Koloniale Vraagstukken van heden en morgen door H. COLIJN. Uitgave: N.V. Dagblad en Drukkerij De Standaard, Amsterdam 1928.

DE INVLOED VAN HET CALVINISME OP DE STAATKUNDE VAN SCHOTLAND *)

DOOR

PROF. DON. MACLEAN. D. D.
Free Church College, Edinburgh.

Een schrijver, die zijn antipathie jegens KNOX en sommige van zijn idealen niet verheelt, geeft toe, dat KNOX de grondvester is geweest van de Hervormde Kerk in Schotland en dat de Reformatie, welke in Augustus 1560 triumpheerde, verreikende politieke, zoowel als religieuze gevolgen heeft gehad ¹⁾. Reeds door zijn sterken wil en overtuigende welsprekendheid, won KNOX zulk een overwicht in de Schotsche politiek, dat geen staatsman van zijn tijd zich kon veroorloven hem te ignoreeren en ook latere staatslieden hem niet konden wegcijferen ²⁾. Ook erkent men algemeen, dat KNOX de meest Calvinistische van CALVIJN's discipelen was en dat daardoor de politieke beginselen van het Calvinisme een belangrijke factor vormden in de ontwikkeling van de veelzijdige beweging, bekend als de Schotsche Reformatie.

Of het Parlement van 1560, dat de Schotsche belijdenis ratificeerde, technisch wettig was of niet, is van betrekkelijk weinig belang; wel van belang is, dat de besluiten, zelfs zonder koninklijke goedkeuring de kracht van landswetten kregen ³⁾. Men mag aannemen, dat door dergelijke besluiten en door den invloed van de gereformeerde predikanten, de gemeenten zijn ontstaan ⁴⁾ en de machtige middelklasse in Schotland tot ontwikkeling is gebracht ⁵⁾. Deze waren het, die het reservoir van politieke macht vormden, waarop KNOX steunde. Hij bracht, metterdaad, de gemeenten tot politieke macht en zij hebben hem nooit in de steek gelaten.

Voor sommigen van den hooger en adel was godsdienst louter een stuk speelgoed, een pion in een politiek schaakspel; maar voor KNOX en zijn gemeenten was de religie een zaak van groote realiteit, welke eischen gebiedend en verheven waren. Volgens hun opvatting behoorde het Calvinisme een stem te hebben in de wetgevende vergadering, zoowel als in de kerkelijke bijeenkomsten en aan het haardvuur; en al mochten deze strenge idealen te democratisch zijn voor ELIZABETH en er in slagen het, tot verwickelingen leidende, huwelijk met HAMILTON te ver-

*) Dit artikel is in de oorspronkelijke taal opgenomen in het derde kwartaalnummer van de driemaandelijkse uitgave van dit tijdschrift.

ijdelen, zij verzekerden aan Schotland den voortduur van een democratische en waarlijk hervormde Kerk.

Het mag ons fantastisch schijnen, dat KNOX meer bevreesd was voor één mis dan voor tien duizend gewapende vijanden; in werkelijkheid getuigde het van gezond verstand en diepgaand politiek inzicht. Want het dulden van een mis op Holyrood zou geweest zijn het toestaan van den eersten stap tot een tegen-revolutie, die, met de hulp van het goud en de legers van Engelsche en vreemde Roomsch-Katholieken, de Engelsche kroon zou geplaatst hebben op het hoofd van een Roomsch-Katholieke Koningin en Schotland zou vervallen zijn tot een droeve achteraf gelegen provincie onder de ijzeren hiel van een continentale pauselijke macht.

Maar de politieke gevolgen van de Schotsche Reformatie zijn anders geweest; ze zijn van dien aard geweest, dat ze voor Schotland hebben veroverd een eereplaats onder de wereldnaties. En men doet goed in dit verband gedachtig te zijn aan FROUDE's woord: „In deze felle crisis heeft KNOX de Kerk, die hij gefundeerd had, gered en daarmee ook de Schotsche en Engelsche vrijheid”⁶⁾. De staatkundige vrijheid van het land heeft toen en later haar grondslag gevonden in de Kerk.

Bij de Reformatie ging de geheele natie — en de Kerk in Schotland eveneens — over van den Roomsch-Katholieken vormendienst tot de Schotsche Belijdenis en later tot de Belijdenis van Westminster; en aan deze Calvinistische vaandels bleef de Kerk van Schotland met meerdere of mindere afhankelijkheid tot 1921 trouw. Vanaf dien datum mogen deze vaandels — ofschoon in naam gehandhaafd — in werkelijkheid als afgedaan worden beschouwd en zijn slechts machteloze geheimzinnige teekenen.

In 1660 werd de episcopaalsche regeeringsvorm aan de Kerk opgedrongen; en ofschoon er vele Arminianen onder de geestelijken waren, hield men toch vast aan de Schotsche Belijdenis van 1560 tot in 1688⁷⁾, toen de presbyteriaansche regeeringsvorm hersteld werd en het verband tusschen de Kerk en haar geloof meer werkelijk en levendig werd.

Zoo vond vóór 361 jaren een Calvinistisch geloof ingang in het weefsel van het Schotsche leven in al zijn verschillend bedrijf en uitkomst.

Stellen wij nu op den voorgrond, dat politiek beteekent de wetenschap van het regeeren of dat deel van de ethiek, dat betrekking heeft op het regelen en besturen van een volk of Staat ten einde dezen veiligheid, vrede en voorspoed te waarborgen, dan zullen wij thans nader onderzoeken den invloed, dien het Calvinisme in Schotland op deze wetenschap geoeffend heeft.

II.

Laat ons eerst zien den invloed van het Calvinisme op den Staat. Wanneer men de geschiedenis van Schotland leest, ontmoet men

nergens een duidelijke en juiste definitie van Staat of Natie. Soms wordt met Staat bedoeld de macht, uitgeoefend door de regeering van het land, de burgerlijke macht; soms de groep menschen, die de gemeenschap vormen, met politieke privileges, welke hun het recht geven, of direct, of door representatie een plaats in te nemen in de regeering van het land. Natie beteekent het deel van de bevolking, dat door zijn denkkraft en gevoel, door de kracht van zijn overtuiging en energieke daden, de hoofdlijnen van het leven in het algemeen aangeeft en de voornaamste kenmerken van de gemeenschap in haar geheel vertegenwoordigt⁸⁾. Of we nu Schotland beschouwen als een Staat of als een Natie, of als beide, we kunnen den invloed, die gewerkt heeft tot ontwikkeling van zijn regeeringsvorm of van zijn onderscheidene nationale karaktertrekken, terugvoeren tot de Hervorming.

Om dit te doen, moeten we terug gaan tot CALVIJN. In den laatsten tijd is het mode geworden om het genie van CALVIJN meer te schatten naar zijn vooruitzienden blik als staatsman⁹⁾ en wetgever¹⁰⁾ dan als theoloog. Zonder op deze disputabele quaestie in te gaan, moet worden toegegeven, dat zijn buitengewone geest beginselen van staatsmanschap en sociale wetgeving tot uitdrukking bracht, die er toe bijgedragen hebben om bijna alle vooruitstrevende staten van de wereld tot stand te brengen en te ontwikkelen. Inderdaad heeft men de verreikende en gezegende gevolgen van de Reformatie in ruime mate toegeschreven aan CALVIJN's helder denken¹¹⁾. Dit is te danken aan zijn kerkbegrip, omvattend niet slechts de bevordering van het geestelijk leven van de geloovigen individueel, maar ook het zedelijk toezicht over de geheele gemeenschap. De roeping der Kerk sloot daarom, volgens zijn opvatting, in, het recht en den plicht om te beoordeelen en leiding te geven aan sociale gewoonten en practijken, industriele instellingen en politieke en diplomatieke handelingen.

Om CALVIJN's meening omtrent den Staat te begrijpen, moeten we niet met MACHIAVELLI navorschen de souvereiniteit van den Vorst, maar wel de souvereiniteit van God en den val van den mensch¹²⁾. Dit geloof in de souvereiniteit van God was oorsprong van den diepen eerbied voor de majesteit Gods, die deze tweeledige uitwerking had: een ootmoedige godsdienst en een onbevreesd volk. De vreeze Gods wapende den mensch tegen vrees. Want alle macht komt van God en niet van den mensch; en als gevolg daarvan zijn koningen en onderdanen in Gods oog evenwaardig. God alleen bezit souverein recht in den Staat, die, evenals de Kerk, een Goddelijke instelling is. In dezen Staat, waar de zonde een regeering noodzakelijk heeft gemaakt, is het uitoefenen van macht, met het doel om te regeeren, gelegd in de hand van menschen, maar welke uiterlijke vorm deze macht ook mag aannemen, ze bezit nooit eenige macht over den mensch dan die ze ontleent aan de Goddelijke souvereiniteit. Deze Staat omvat den wetgever en dien, die de wetten handhaaft; de wetten, krachtens welke hij regeert en het volk, dat door deze wetten

geregeerd wordt en ze gehoorzaamt. Burgerlijke regeering wordt absoluut noodzakelijk geoordeeld tot bescherming van de gemeenschap tegen anarchisme en barbaarsheid. Haar doel is afgoderij en aanvallen tegen den godsdienst tegen te gaan, den vrede en de orde te handhaven, de zekerheid van den eigendom, den rustigen voortgang van eerlijken handel en verder alles, dat dient om godsdienst en humaniteit in het publieke leven van den mensch tot uitdrukking te brengen¹³). In dit opzicht is de Staat de dienaar van de Kerk om haar beginselen in praktijk te brengen; want hij is haar bondgenoot (de twee zijn elkaars vijanden niet) voor de moreele ordening van de gemeenschap. De een kan niet buiten den ander. De Kerk regeert zich zelve en is vrij, erkent geen hoogere aardsche macht en buigt niet voor de bevelen van een aardsche Overheid. De Staat moet bij het uitvoeren van zijn functie, die de taak der Kerk bij het bevorderen van de moreele belangen van de gemeenschap aanvult, het advies der Kerk volgen. Zulk een Staat heeft een moreele beteekenis. Hij heeft een innerlijke moreele kracht, die den mensch in staat stelt een goed leven te leiden binnen zijn bereik. Want gehoorzaamheid, ernst, kuisheid en soberheid in gedachten en daden zijn even waardevol voor den Staat als voor de Kerk. Daarom kan hij zich niet afkeeren van moraliteit, van God's wet; want wanneer hij dat doet, bedrijft hij zelfmoord¹⁴). Zoo zijn de Christelijke Kerk en de Staat scheppingen van God, autonoom en onafhankelijk, maar die een elkander aanvullende gemeenschappelijke werkzaamheid hebben.

Zoo was de Kerk, en zoo was de Staat, welke KNOX meende met God's hulp in Schotland tot stand te kunnen brengen, toen hij in Januari 1561 het beroemde „First book of Discipline” ter ratificatie aanbood aan de Statenconventie. De Staten weigerden het boek te ratificeeren, en KNOX was zeer verontwaardigd over hun dwaze beslissing. De Staten toonden hier hun absoluut gemis aan politiek inzicht. Want doordat de Staten KNOX in de steek lieten, gingen de nieuwe krachten, vertegenwoordigend vele klassen van de maatschappij, die uitdrukking gaven aan nationale aspiraties, over van de Staten tot de Synode (Assembly) en veroorzaakten aldus terzelfder tijd een definitieve breuk tusschen de Kerk en de Staten, en het ontstaan van een geduchte concurrerende macht met een vast voornemen zich voortaan voor haar sterkte en macht te verlaten op haar God¹⁵).

In de crisis, die nu ontstaan was, was het vaste geloof van de Schotsche hervormers in de soevereiniteit van God en in de gelijkwaardigheid van alle menschen voor God bestemd om het absolutisme uit de politiek te bannen, en dit bereidde onvermijdelijk den weg voor de democratie¹⁶).

De hervormers deinsden niet terug voor de hun van Godswege opgelegde taak en de voordeelen, Schotland door hun toedoen verzekerd op ieder terrein des levens, zijn inderdaad ontelbaar: „Het pad van den plicht was de weg tot roem.”

Het „Book of Discipline” en de Schotsche Belijdenis, wel verre van bij

het volk verzwakt te zijn in haar wettelijk gezag door het gemis van de Koninklijke handteekening, hadden juist daardoor meerdere klem op de bevolking. De adel, en later MORTON, mochten bevreesd zijn voor het scheppen van een Theocratie, maar KNOX, die de Bijbel beter kende dan zijn critici, wist, dat Israël's Theocratie was onmiddellijke schepping Gods, welke niet kon worden nagebootst¹⁷), zelfs niet door het beste menselijke werk en hij wendde zijn energie slechts aan in de richting van opvoeding en christianiseering van zijn vaderland, opdat billijkheid en recht mochten worden gelezen op de deuren van al haar gerechtshoven en publieke colleges, en zedelijkheid en gerechtigheid richtsnoer van haar daden mochten zijn.

De vrijmakende en hervormende krachten van de beweging vorderden echter niet ongestoord; want ANDREW MELVILLE werd vervolgd, omdat hij vrijheid eischte om christelijke leerstellingen te onderwijzen, die de politiek van den Staat veroordeelden; maar zijn eisch hielp om de poort van de vrijheid te openen. Want het was zijn geest, dien KIRKTON ademde, toen hij, uit blijkbare sympathie met de Hollanders, vrijmoedig de „schandelijke oorlog” met de Nederlanden in 1666 veroordeelde¹⁸). En hetzelfde geldt in het geval van SHIELS, toen hij koelbloedig den koning beschuldigde van het geven van „een ander onweerlegbaar bewijs van zijn bedrog en paapsche ontrouw”, door het verdrag met de Hollanders te breken en een ander met de Franschen aan te gaan, teneinde godsdienst en vrijheid in Bretagne te vernietigen¹⁹). En indien tenslotte de staatslieden de dwaasheid mogen hebben erkend om christelijke kritiek op de hooge politiek, die de kiemen van oorlog in zich droeg, als verraderlijk te beschouwen: de vrijheid aan de Christelijke kerken op den huidigen dag verzekerd om verdragen te sluiten tegen den oorlog, is de triomf van de waarheden, waarvoor MELVILLE en zijn medehervormers hebben geleden.

III.

Onze tweede vraag is: welke regeeringsvorm zou moeten worden erkend in zulk een Staat?

Hoewel CALVIN niet een omljnd stelsel van staatsbestuur aangeeft, laat hij toch drie mogelijke staatsvormen de revue passeeren. Hij verzekert, dat het nutteloos is voor een particulier persoon om voor den Staat een regeeringsvorm aan te geven, en dat het roekeloos zou zijn zulk een regeeringsvorm te bepalen, zonder acht te slaan op de verschillende omstandigheden in Staten, die van invloed zouden kunnen zijn op de bruikbaarheid van de voorgestelde regeering. Onder dit voorbehoud vervolgt hij met drie regeeringsvormen aan ons oog te laten voorbijgaan n.l. monarchie, dat is regeering door een enkel persoon, onverschillig of hij genoemd wordt koning, of hertog of anders; aristocratie, dat is een regeering, samengesteld uit de vooraanstaanden en menschen van aanzien, en democratie, dat is een volksregeering, waarin ieder uit het volk macht

heeft²⁰). Elk van deze regeeringen heeft zijn gevaren, beweert hij. De monarchie heeft neiging tot tyrannie; in de aristocratie ligt het zwaartpunt bij een fractie van weinigen; en in de volksinvloed ligt een neiging tot opstand. De regeering, waarvoor hij het meest voelt, is aristocratie, zuiver of getemperd door volksinvloed, zooals ze door God was ingesteld onder de Israëlieten²¹). Maar hij merkt op, dat Goddelijke voorzienigheid verschillende vormen van politiek heeft voor verschillende landen.

Maar of zij koningen zijn of burgemeesters, zij zijn de aangewezen beschermers van de vrijheid en als zoodanig dienaren Gods, en zij moeten gehoorzaamd worden en aan hen moet men zich onderwerpen, wanneer de koning „zijn regeering ondergeschikt maakt aan de Goddelijke eer”; anders speelt de koning „niet de rol van een koning, maar van een roover”²²). De vereischte gehoorzaamheid onder menschen is niet een gehoorzaamheid op de knieën, maar een als vrijen en gelijken voor God. Deze vrijheid voelde de mensch en wel het meest als de onderdanigheid het zwaarst drukte. Door dezen druk breekt hij heen en schept voor zich zelf een uiterlijk leven, gelijkgestemd aan de vrijheid, waarnaar zijn innerlijke wil smacht en deze vrijheid is het bewustzijn van zijn eigen geestelijke waarde²³).

Toen KNOX het Calvinisme overplante naar Schotland, volgde hij CALVIJN door te erkennen, dat verscheidenheid van regeering Gods wil is en dienovereenkomstig achtte hij monarchie meer geschikt voor Schotland dan oligarchie. Maar er was een monarchie, zooals CALVIJN die wilde, doch zonder den stralenkrans van Goddelijk recht; en ofschoon zij edel was en eervol als een Goddelijk ambt, van haar ambtdraagster kon het tegenovergestelde gezegd worden.

KNOX aarzelde niet om dit aan Koningin MARY duidelijk te maken. Toen zij hem vroeg: „Denkt u, dat onderdanen de macht hebben, hun vorsten tegen te staan?” was zijn moedig antwoord: „Als hun vorsten de grens overschrijden”²⁴). Dit was slechts een nadrukkelijke illustratie van zijn vroegere leer, dat de profeet van God, die soms verraad tegen koningen leert, zelf evenmin als zij, die Gods Woord, gesproken door den profeet, opvolgen, God aanstoot geven²⁵).

Souvereiniteit komt, volgens CALVIJN, van boven en niet van beneden; gezag kan eenvoudig niet opklimmen tot den koning, omdat het volk dit niet te geven heeft. De souvereiniteit van God is het voornaamste feit en de eenige factor, die werkelijk beteekenis heeft²⁶). Toch kan Gods volk, evenals de Israëlieten in het geval van Saul, zijn toestemming schenken aan, of zelfs verkiezen een vorst, want dat is van boven. De voorwaarde voor het verkiezen van den koning is de wil van Gods volk, evenals de voorwaarde voor den oogst het zaaien is; en evenals in het geval van den oogst, zoo ook in dat van den koning: het ontstaan is Gods wil. Zoo komt het, dat de koning en het volk, dat de voorwaarde voor zijn macht is, op gelijken voet priesters zijn voor

God en daardoor kan de eene gelijke den andere tegenwerken. Maar zulk een tegenstand is slechts gerechtvaardigd, wanneer het verdrag tusschen den Koning en het volk en tusschen mensch en mensch niet nagekomen werd, of wanneer de Koning goddelooze en onbillijke bevelen uitvaardigde en zoo een tyran zou zijn geworden. Dan zouden zulke regeerders niet langer gehoorzaamd mogen worden, doch moeten worden afgezet; want Gods volk is te duur gekocht om „slaafsche gehoorzaamheid te betoonen aan de verdorven wenschen van een mensch en veel minder nog om hulde aan het ongelooft te brengen”²⁷).

Deze beginselen van CALVIJN werden ontwikkeld door zijn discipelen BEZA, ALTHUSIUS, ZANCHUS, HOTMAN, DUPLESSIS-MORNAY, wier geschriften presbyteriaansche schrijvers letterlijk aanhaalden, wanneer zij hun tegenstand tegen vorstenabsolutisme verdedigden en rechtvaardigden het opnemen van wapenen tegen een tyranniek heerscher, die het natuurrecht en het covenant schond. Het was deze geest van het Calvinisme, waaraan KNOX uiting gaf in zijn antwoord aan Koningin MARY; die beheerschte GEORGE BUCHANAN, wiens leidende gedachte was, „de Koning bestaat door den wil van het volk en tot heil van het volk”; „koningen zijn niet gemaakt voor zich zelf, maar voor het volk”; „het volk heeft het recht om dengene, dien het wenscht, met soevereine macht te bekleeden”; „de Koning mag alleen die rechten over het volk laten gelden, die hij uit hun handen heeft ontvangen”; „het heil van het volk moet de hoogste wet zijn”²⁸).

SAMUEL RUTHERFORD staat dezelfde beginselen voor in zijn „*Lex, Rex*”. „Deze beginselen zijn het, die de basis vormen van de Britsche constitutie, en door eerbiediging daarvan heeft het huis van Brunswick tot op het oogenblik toe bezit gehouden van den troon van deze koninkrijken”²⁹). Toen het parlement van 1567 inderdaad formeel had bevestigd, wat de synode reeds had besloten, werd de plicht van den onderdaan om, ingeval van noodzaak tegen zijn soeverein weerstand te bieden, een erkende wet in Schotland³⁰). Bij BROWN OF WAMPHRAY bestaat omtrent de zaak geen twijfel: „God” zoo schrijft hij, „geeft geen gebod om kwaad te doen, noch om te tyranniseeren. Hij (de koning) is niet Gods plaatsvervanger als hij den tyran speelt en men mag zich daarom tegen hem verzetten en hem bestrijden zonder daardoor het ambt en ordinantie Gods te schenden”³¹).

SIR JAMES STEWART OF GOODTREES, die beschouwd mag worden als de groote rechtsautoriteit van de latere presbyteriaansche periode, handelt met nog grootere vrijmoedigheid over de Kroon. „Geen mensch”, schreef hij, „is geboren met een kroon op het hoofd en een scepter in de hand”³²). SHIELS is even duidelijk als positief. „De mensch van nature”, zegt hij, „is even vrij geboren als de beesten; geen leeuw is geboren als koning der leeuwen, noch een mensch als koning der menschen, noch als bestuurder over menschen, hetzij hoog geplaatst of ondergeschikt, omdat niemand die dingen van nature kan hebben, die het wezen der regeerders

uitmaken noch de roeping van God, noch giften noch kwaliteiten daarvoor, noch de electie van het volk" ³³).

STEWART en SHIELS, evenals anderen, volgen CALVIJN daarin, dat zij onverschillig zijn wat betreft den vorm van regeering; maar, evenals hij, keeren zij zich tegen de idee der anarchie. Voor SHIELS is anarchie een „dodelijke pest”, welke de gemeenschap brengt in een crisis even doodelijk en gevaarlijk als tyrannie. En wederom CALVIJN bijna woordelijk volgend, zegt hij: „wij moeten toegeven, dat een regeering absoluut noodzakelijk is voor het bestaan en het behoud van elke maatschappij”. Maar hij wil niet discussieeren over de relatieve verdienste van monarchie, aristocratie of democratie; doch zijn respect voor den monarch wordt duidelijk gezien in zijn protest, dat zijn „grief niet gericht is tegen monarchie, maar tegen den tegenwoordigen monarch” ³⁴). ROBERT DOUGLAS, in 1660 schrijvend aan JAMES SHARP, den lateren aartsbisschop, toont dezelfde afkeer van anarchie en dezelfde gehechtheid aan monarchie: „Tegen anarchie en tyrannie en evenzoo tegen minachting voor den magistraat, moet gewaakt worden”. „Het volk van deze landen is zoo gewend geraakt aan monarchie, dat het zijn nek nauwelijks kan buigen onder een anderen regeeringsvorm” ³⁵). Een republiek was voor DOUGLAS een oligarchie en een oligarchie, die zich zelve oploste in regeering door een enkel persoon, zooals „bleek uit het optreden van den Protector (CROMWELL), die de republiek omzette in een alleenheerschappij, waarvan hij het hoofd was.”

Deze gehechtheid van het Schotsche volk aan hun monarchen zou ziekelijk en zelfs absurd schijnen, ware het niet, dat het zich de monarchie voorstelde als een ordinantie Gods. En dit alleen is het wat de paradox van WODROW verklaart dat, terwijl de Presbyterianen werden gekweld en vervolgd, toen zij stredden zoowel voor de vrijheid van de natie als voor de beginselen der Reformatie, zij toch hun loyaliteit en grooten eerbied voor de civiele machten behielden, zelfs wanneer zij door hen onderdrukt werden” ³⁶). Dit ook was het wat de Schotsche natie samensnoerde in een blijvende en onwrikbare houding van antipathie tegen massa-regeering, heftigen opstand en ongebondene anarchie; een houding, die zich nog weerspiegelt in haar politieke standvastigheid en voorzichtigheid en nog haar echo laat hooren in de historie van de tusschenliggende jaren. CHALMERS kon het met trots vermelden, toen hij schreef: „Dank zij de meest volstreckte afwezigheid van al wat naar demagogie of politieke agitatie zweemt, zal er geschreven worden in zoo leesbaar schrift, dat alle menschen het kunnen zien en lezen, dat gij geen anarchisten zijt” ³⁷). Lord MACNGHTEN, een man van hooge juridische bekwaamheid, steunde in 1904 dit nationaal gevoel door te schrijven, „anarchie is een kwaad, zooals de Prediker naar waarheid zegt, dat meer te vreezen is dan willekeur” ³⁸). Maar deze allen zijn de terugkaatsende geluiden van CALVIJN's vermaarden brief aan FRANS I, waarin hij zijn doorluchtigen vorst inlicht over de „leugenachtige laster” en „hoogst onrechtvaardige beschuldi-

gingen", waarmede de Calvinisten werden belasterd, alsof „zij nergens anders op doelden, dan de scepters van koningen uit hunne handen te wringen, alle bestuursorganen en rechterlijke zetels omver te werpen, alle orde en regeering te verwoesten, den vrede en sociale rust te verstoren, alle wetten af te schaffen, het onderscheid van rang en eigendom te vernietigen en, in het kort, alle dingen onderstboven te keeren" ³⁹⁾.

Deze liefde van het Schotsche volk voor een ordelijken voortgang en een rechtvaardige regeering heeft zijn zetel in het hart van het Calvinisme. Want de souvereiniteit van God sluit in, dat aardsche vorsten in hun kwaliteit van soeverein Zijn dienaars zijn. Onderdanen, die zelf geestelijk vrij geboren zijn, bewijzen trouw aan den vorst als Gods vertegenwoordiger op aarde, en zulk een trouw neemt een verheven en edel karakter aan. Maar trouw aan den monarch houdt op, wanneer deze zijn recht om Gods vertegenwoordiger op aarde te zijn, door tyrannieke handelingen of door immoraliteit verbeurt; echter niet de trouw aan de monarchie op zich zelf, welke een Goddelijke instelling is.

Dit was de opvatting der souvereiniteit, die het Calvinisme geprent heeft in het Schotsche hoofd en hart. In de 17de eeuw bewees het diensten, die niet overschat kunnen worden door allen, die helderheid van politiek inzicht waardeeren. Bij de revolutie in 1688 was het door dit geloof alleen, dat men den storm van politieke verandering trotseerde en ten slotte vrijheid en een goede regeering verwierf met minder bloed vergieten en anarchie dan het lot geweest is van andere naties ⁴⁰⁾. Dit geloof in de Goddelijke souvereiniteit, met geloof in de wijsheid van de continuïteit harer monarchale uitdrukking, waarop ROBERT DOUGLAS doelt, heeft de moderne tijden aan het Calvinisme verplicht. De ordelijke ontwikkeling van het Schotsche nationale leven sproot immers niet voort uit een rampzalige verstoring van wetten en gewoonten, want de revolutie was slechts een verandering van dynastie en niet het omver werpen van den troon; het was slechts het verwijderen van een tyran van den zetel van het gezag, om plaats te maken voor een, waarvan verwacht werd, dat hij zou weergeven het karakter van een dienaar Gods. Het sproot eigenlijk meer voort uit een verheven blik op de moreele wet en de gehoorzaamheid eraan, waarvan het een sprekend beeld gaf. In beide opzichten liet het een erfenis van onschatbare waarde aan het Schotsche volk na.

IV.

De invloed van het Calvinisme op de wetgevende vergadering en de wetgeving is eveneens duidelijk. Want, hoewel het een paradox schijnt, wordt algemeen toegegeven, dat het stelsel, verwant met den naam van CALVIJN, aristocraat naar den geest, heenwijst naar democratie en politieke vrijheid; en door zijn drang naar ontwikkeling eener christelijke maatschappij, ontstond in Holland en Schotland een levendig individualisme met als gevolg, dat de activiteit in kerkelijke kringen weer invloed ver-

kreeg op de politieke kringen, waardoor ontstond de idee van representatieve regeering ⁴¹). Immers, reeds in 1585 werd den Koning een verzoekschrift aangeboden om hem in te lichten over de nooden en omstandigheden van zijn onderdanen, „in het bijzonder van de gemeenten van het Koninkrijk”. In dit verzoekschrift werd de bede geuit om invoering van een ruimere regeling van het kiesrecht.

’s Konings secretaris, Lord MAITLAND, een staatsman van reputatie, „inspireerde” waarschijnlijk de petitie op algemeen politieke gronden. Haar ontstaan kan zonder veel moeite in verband gebracht worden met het vertegenwoordigend karakter van de Synode, waar predikanten en commissarissen van graafschappen, twee klassen, die grooten invloed bezaten, maar uitgesloten waren van het Parlement, belangrijke deelen der maatschappij vertegenwoordigden, die tot nu toe geen stem in het Parlement hadden ⁴²). Koning JACOBUS gaf in 1587 het Parlement kennis van zijn geneigdheid om de zaak gunstig te overwegen. Hetzelfde Parlement nam daarop een wet aan, die behoudens enkele latere wijzigingen, de parlementaire vertegenwoordiging van de Schotsche gemeenten vaststelde tot 1832 ⁴³). Voor dit vertegenwoordigend Parlement eischte BROWN OF WAMPHRAY (1660) het democratisch recht van wetgevende macht, waardoor de wetten zijn „parlements wetten” en niet „wetten des Konings”, met de macht, waarmede het volk het Parlement als zijn vertegenwoordiger heeft bekleed, om „den koning te weerstaan en tegen te werken, zelfs door wapenen” ⁴⁴).

De groote mededingster van het Parlement was de Algemeene Synode (General Assembly) en deze laatste was het ware klankbord der nationale gevoelens en wenschen. Als zoodanig oefende zij een geweldigen invloed uit op de landspolitiek. Zij aarzelde zelfs niet om krachtige protesten te zenden aan de vorsten. Zij zond hare aanbevelingen aan het Parlement en confereerde dikwijls met commissies uit het Parlement of het Privy Council. Vaak schikte zij haar vergaderingen zoo, dat deze samenvielen met de zitting van het Parlement, en daar dit gewoonlijk alleen kennis nam van zaken, die de constitutie en jurisdictie der Kerk raakten, voerde gedurende de eerste jaren van de regeering van JACOBUS VI ⁴⁵) feitelijk de Synode een krachtige oppositie. Ze protesteerde tegen ministers van den koning en vroeg metterdaad hun ontslag. In de ernstige jaren van 1582 en 1583 deed ze met succes haar machtigen invloed gelden op de buitenlandsche politiek van de regeering. Het was in 1588, toen voorbereidselen werden gemaakt tegen een mogelijken aanval van Spanje, de Synode, die de arrestatie beval van een spion, die in een schip van Duinkerken kwam. Gedurende de Spaansche intrigues van 1594 was het de Synode, die den koning overreedde zijn onderdanen te bevelen onder de wapenen te komen, een advies, waarmede de koning en het gouvernement zoo verstandig waren accoord te gaan. In 1596 ontwierp de Synode, die door den koning bezocht werd, methoden tot nationale verdediging en wees terzelfder tijd de fouten van den koning aan. Na dezen datum

taande haar invloed tot 1638. Vanaf dien datum tot aan de ontbinding van het Parlement door CROMWELL, werkte zij samen met dit college, doch maakte wetten tegen de wetten van het Parlement, wanneer dat noodzakelijk bleek. Van 1639 tot 1651 werd alle kerkelijke wetgeving door de Synode geïnspireerd en zij stelde geregeld commissies aan om „wenschen, voordrachten en aanbevelingen te bevorderen bij het Parlement en het Privy Council” 46).

In 1638 en volgende jaren, toen de Synode tot het toppunt van hare macht steeg, stond zij tot het Parlement in ongeveer dezelfde verhouding als heden het Britsche Lagerhuis staat tot het Hoogerhuis.

In 1639, toen er een Synode geëischt werd, sloot deze eisch ook een Parlement in voor het *bekrachtigen* van de handelingen der Synode. Het is ook opmerkelijk na te gaan, hoe vaak de besluiten van het Parlement slechts strekten ter bevestiging van die der Synode, terwijl de opvatting heerschte, dat het Parlement het vetorecht miste. Als het een quaestie van oorlog betrof, besliste de Synode, en ook in andere opzichten eischte zij het recht om te handelen, alsof zij het Parlement was. Een afdoend bewijs hiervan is de Declaratie der Synode om zich aan te sluiten bij het leger van het Engelsche Parlement. De inleidende paragraaf luidt: „Het geschil in Engeland tusschen Koning Jezus en den Antichrist met zijn volgelingen maakt, dat, als we niet willen komen onder den vloek van MEROZ, gehoor moeten geven aan de zoo duidelijke roepstem van het *Representatieve lichaam van Engeland tot het Representatieve lichaam van Schotland* en God helpen tegen den machtige, verzekerd zijnde, dat de hulp, die wij verleenen aan Zijn Kerk in zulk een urgent geval, aan Hemzelf wordt verleend, en zeker beloond zal worden” 47).

Dit is een niet op zichzelf staand voorbeeld. Want in 1648 vaardigde de Synodale Commissie een Declaratie uit betreffende „tegenwoordige gevaren en plichten”, ondanks de oppositie der Staten. Toen men de commissie vroeg om deze Declaratie niet te publiceeren, drukte zij haar verwondering uit over zoo'n vraag. BAILLIE verduidelijkte den eisch van de Commissie in zijn puntige verwijzing hiernaar, wanneer hij zegt: „Het eerste gekibbel was over onze Declaratie; toen wij ze tegen hun meening in hadden aangenomen, meenden zij in ernst, dat ze niet mocht worden gepubliceerd; maar wij hadden order gegeven, *zoals altijd onze gewoonte geweest was*, om ze te drukken, zelfs voor we met het Parlement in overleg waren gegaan” 48).

Na 1650 taande de macht van de Synode, totdat zij bijna zieltogende was. Al oefende zij na 1688 nog invloed uit op de nationale politiek, zij beperkte zich toch tot zaken van uitsluitend kerkelijk karakter. In 1700 diende zij een verzoekschrift in om een wet tot stand te brengen, en de Act of Security werd door haar ontworpen, en door de wetgevende macht op verzoek der Synode aangenomen.

De Synode was, sinds de Reformatie, veel meer in aanraking met de overheerschende publieke opinie, omdat zij meer representatief was dan

het Parlement. Zij nam kennis van vragen van nationaal belang en eigende zich vaak de macht toe om deze vragen te beslissen zonder rekening te houden met eenige andere autoriteit. In de vergadering van de Synode leerden de burgers en landeigenaren de methode van debatteeren en de verantwoordelijkheid om te beslissen, wat later weer den Staat ten goede kwam in zijn eigen wetgevende vergadering.

Een beroep op het Parlement, hetzij het voltallig was of niet, was toegestaan aan ondergeschikten om hun grieven naar voren te brengen, en dit gold speciaal voor ambtenaren, als klerken en procureurs. Er werd dikwijls gebruik gemaakt van dit privilege en met goed gevolg. ANDREW MELVILLE kreeg toegang tot het Parlement in 1608 om te protesteeren tegen de procedure van dit college. Ofschoon pogingen werden aangewend om het hem te verhinderen, slaagde hij erin om zijn doel uiteen te zetten vóór hij het Huis verliet. Tien jaar eerder slaagde MELVILLE erin, de vergadering der Staten toe te spreken en de leden te beschuldigen van verraad tegen Christus, den Koning, Kerk en land. De Koning beval hem om weg te gaan, maar hij weigerde, volgens het opgetogen zeggen van zijn neef, totdat „zij wisten, wat hij op 't hart had en hij zijn boodschap had overgebracht”⁵⁰⁾. Maar niet slechts drukte de Synode, die met haar dynamischen invloed⁵¹⁾ een groote macht vormde in de historie der natie, haar stempel op de politiek van het Parlement, doch ook op diens procedure. Want het nam het huiselijke woord „ouverture” uit de kerkelijke vergaderingen met precies dezelfde beteekenis in de wetgeving over, met welk woord tenslotte werd aangeduid een ontwerp-besluit of -wet⁵²⁾.

V.

Als wij de vraag onder het oog zien, of en, zoo ja, in hoeverre de Schotsche rechtsbedeeling beïnvloed werd door het Calvinisme, blijkt het ondubbelzinnig antwoord der historie, dat de Schotsche wetgeving, en zelfs meer, de administratieve macht in Schotland, een merkwaardige onafhankelijkheid toont van de soevereine macht. Dit is zonder twijfel een resultaat van het bekend onafhankelijk of individualistisch karakter van het Schotsche ras, hetwelk, naar algemeen wordt toegegeven, in niet geringe mate is toe te schrijven aan de Calvinistische leer.

De hoogste plicht van elke regeering is *rechtvaardigheid*. Deze moet op elk gebied worden betracht. Door regeling van de onderlinge verhouding tusschen regeering en volk, niet alleen in de uitvoerende macht maar ook in de wetgeving, bracht het Calvinisme uit zijn eigen grondidee van goddelijke soevereiniteit een constitutioneele staatsregeling voort⁵³⁾. De werking dezer staatsregeling moet billijk en rechtvaardig zijn, niet beïnvloed zijn door soevereine macht of sociale invloeden, of eenigen anderen factor, die bedoelt de werking ervan af te buigen van den rechten weg. En dit is ongetwijfeld een erkende karaktertrek geweest van het bestuur in Schotland.

Koning JACOBUS VI hield zich aan de leer van het goddelijk recht der koningen in haar meest strikten vorm en hij verkondigde alles, wat hij zoo krampachtig vasthield, waaronder zelfs zijn souverein recht van zitting te nemen in het gerechtshof, als een recht, dat boven alle wet uitging⁵⁴). Maar de Schotsche gerechtshoven toonden geen vrees voor een zoo absolutistische monarchie, noch tegemoetkoming aan zulk een eisch. Het tegendeel blijkt uit niet weinig merkwaardige voorbeelden. Een ter illustratie daarvan en van den Calvinistischen invloed op de rechtspraak, heeft betrekking op den beroemden covenanten ROBERT BRUCE en Koning JACOBUS. De Koning weigerde om BRUCE te betalen, wat de laatste beschouwde als zijn billijk en wettig honorarium. De predikant daagde den Koning voor den Court of Session en slaagde erin een vonnis tegen hem te verkrijgen. De Koning ging in hooger beroep, verscheen in persoon, en „beplette zijn zaak met uiterste heftigheid en beval aan de rechters om hun stem tegen Mr. ROBERT uit te brengen”, maar zonder succes. Bij het uitspreken van hun vonnis handelden de rechters eerlijk en zonder vrees met Zijne Majesteit, zooals de meening van den Lord President SETAN duidelijk aantoonde: „Sire”, zoo liet hij zich uit, „het is aan mij het eerst te spreken in dit Hof, waarvan Uwe Hoogheid mij Hoofd gemaakt heeft. Gij zijt onze Koning, wij Uwe onderdanen, gebonden en gereed om te gehoorzamen met ons geheele hart en met alle toewijding, U met ons leven en bestaan te dienen; maar dit is een rechtszaak, waarin we krachtens onzen eed verplicht zijn recht te doen naar ons geweten en de wetten van het Koninkrijk. Mocht Uwe Majesteit ons inderdaad bevelen om anders te stemmen, dan zal ik en ieder eerlijk man in dit hof, in dat geval, òf stemmen in overeenstemming met mijn gevoelen, òf ontslag nemen en in het geheel niet stemmen”⁵⁵).

Deze juiste wetstoepassing vond een krachtig motief in de Calvinistische stelling, dat de souverein geschapen is voor het volk. Maar volgens BUCHANAN staat de Koning onder de wet en in geval van mislag kan hij tot verantwoording geroepen worden door een gerechtshof op dezelfde manier als elke andere beschuldigde. Dit was ook zoo in het geciteerde geval. Indien de Koning weigert te verschijnen voor zulk een hof, gelijk KAREL I deed, dan kan er op wettige wijze geweld tegen hem gebruikt worden, zelfs al mocht dit tot burgeroorlog leiden⁵⁶). Dezelfde gedachte wordt onomwonden aldus door SAMUEL RUTHERFORD vertolkt: „En het is aan den Koning bij parlamentsbesluit verboden om eenig privé schrijven te zenden, teneinde te voorkomen, dat recht wordt gedaan, en wanneer er zulk een schrijven is ontvangen behoeven de rechters het niet als 's Konings wil te erkennen, want zij moeten onpartijdig hun ambt vervullen in overeenstemming met het recht en moeten de wet maken tot hun regeerder. En dus, indien de Koning als mensch een wil of verlangen heeft in strijd met zijn wet of wil als Koning, dan mag daar geen acht op geslagen worden,... zelfs niet indien de Koning een privé-zaak heeft,

die de kroondomeinen betreft, veel minder kan krachtens de wetten van Schotland aan 's Konings wil voorrang worden toegekend boven de wet' ⁵⁷).

Zoo is de roem van de Schotsche gerechtshoven, dat het recht onpartijdig wordt toegemeten, een roem, die duidelijk geschreven staat in de geschiedenis van Schotlands bestuur, te danken aan de Calvinistische opvatting van recht en billijkheid.

VI.

Het Calvinisme was een systeem, een actieve kracht, niet slechts een theologisch geloof, maar een geloof dat doelde op sociale verbetering, zoowel door loutering van het individu als door reconstructie van den Staat en vernieuwing van de Maatschappij door elk deel van het leven, publiek zoowel als particulier, te doortrekken van den invloed van den godsdienst ⁵⁸). Want zijn Goddelijke souvereiniteit is de toepassing van het Christendom op het wereldgebeuren, de regeeringsproblemen en de moeilijke en veeleischende levenskunst. Het had dus ten doel om de geest van Christus te maken tot leidend beginsel van zijn sociale ethiek. En door aan te dringen op persoonlijke verantwoordelijkheid en strenge persoonlijke tucht zocht het Calvinisme voor het christelijk karakter een objectieve belichaming tot stand te brengen in sociale instellingen. Het prees en erkende ongetwijfeld economische deugden. In dit opzicht was het niet zoozeer gekant tegen opeengehoopte rijkdom, als wel tegen roofachtige schraapzucht en misbruik van zulk een rijkdom voor uitspatting en ijdel vertoon. Het strekte tot opvoeding van den wil en het karakter en het bevorderde nauwgezetheid en eerlijkheid door systematisch richting te geven aan de handelingen van het individu ⁵⁹). Diensvolgens moeten, zoo menschen rijkdom verkrijgen, zij hun bezit gebruiken in rechtschapenheid en met de sobere ernst van menschen, die ingetogen zijn, dank zij hun besef, dat ze onder Gods oog zijn, en wier hoogste begeerte is Hem te dienen. De sociale zedeleer van CALVIJN was streng. „De uitbeelding van CALVIJN, de organisator en tuchtleraar, als de vader van de slapheid op het terrein der sociale ethiek is een legende” schrijft Mr. R. H. TAWNEY ⁶⁰).

Het feit, dat men zich realiseerde de tegenstelling tusschen de uitwendige orde van de maatschappij en den zedelijken maatstaf, door geweten en rede van het individu als deugdelijk erkend, gaf in CALVIJN's tijd een stoot tot hervorming, evenals het heden ten dage onder ons nog doet. Maar de vraag, hoe deze gapende afgrond tusschen werkelijkheid of practijk en theorie te overbruggen, vormde het probleem, dat de geesten van ernstige mannen bezig hield. Een gepropageerde terugkeer tot primitieven eenvoud of de beschavende invloed van humanisme, kon bruutheid en geldzucht niet overwinnen. Voor CALVIJN lag de oplossing niet in het verzaken van materieele belangen als het koninkrijk der

duisternis, een teleurgestelde hoop van den ouden kloosterstand, maar juist in het stellen van zulke belangen in den dienst van God, door eigenschappen van zuinigheid, ijver, soberheid en matigheid te zuiveren en te brengen onder het gezag van de christelijke tucht en te doordringen van het christelijk beginsel. Dit was op zichzelf al een geweldige vooruitgang op den traditioneelen maatstaf van moreele waarde. Met dit doel voor oogen toonde CALVIJN geen weeke verdraagzaamheid jegens financiers of woekeraars; en daardoor deed hij het algemeene beginsel ingang vinden, dat iemand zichzelf niet mag verrijken ten koste van zijn naaste. In Genève werd de woeker beperkt; een hoogere rente dan zes procent was niet geoorloofd⁶¹). Leeningen werden gratis aan de armen verstrekt en buitensporige zekerheid mocht niet gevorderd worden. Daarbij drong hij niet aan op afstand doen van commercieele zaken, als kwaad in zichzelf, maar veeleer leerde hij, dat, door onvermoeide aandacht voor elke gelegenheid, die deze tot eere Gods boden, het christelijk leven het meest tot zijn recht zou kunnen komen, altijd onder dit voorbehoud, dat alle ondernemingen doortrokken zouden zijn van den christelijken geest. Dientengevolge zeide men, dat beide, een krachtig individualisme en een onbuigzaam socialisme, van CALVIJN's stelsel konden worden afgeleid en dat het laatste zijn stempel drukte op de sociale regeering van Schotland⁶²).

De hierboven weergegeven algemeene beginselen zijn belichaamd in de „First Book of Discipline”, hetwelk steun verleent aan het denkbeeld van een ideaal van sociale broederschap in hervormd Schotland. Want de samenstellers van dat boek veroordeelden de wreedheid van „sommige landheeren”, die, zooals zij gehoord hadden, van hun pachters eischten, „al wat zij tevoren aan de Kerk betaalden” en andere buitensporige eischen. Voor zulke gruwelijke afpersingen werden landheeren en woekeraars gewaarschuwd, met vermaan, dat zij de zware en vreeselijke oordeelen Gods niet zouden ontgaan. Daarom werd van zulke afpersingen volledig en voorgoed afstand gedaan. Het „First Book of Discipline” doelt verder op bevrijding van de arme werklieden en landarbeiders van hun juk van verdrukking en pleit voor de belangen van de weduwen, de weezen, de ouden van dagen, de zwakken, de lammen en alle fatsoenlijke lieden, die zich in den greep van ondragelijke armoede bevinden. Een stelsel van sociale broederschap werd inderdaad niet slechts in dit boek aanvaard, maar zelfs werd er de nadruk op gelegd. Aan de bestuurders werd herinnerd, dat „werklieden en landarbeiders” hun arme broeders waren en dat rang en aanzien van de ouders geen recht gaven om hunne kinderen een opvoeding naar den eisch des tijds te onthouden, daar alle rangen, bestuurders en ondergeschikten, rijk en arm, prediker en hoorder, onderworpen moeten zijn aan dezelfde onpartijdige discipline. En het is opmerkelijk, dat er, niet om ceremonieele redenen, maar om elken schijn van klassenonderscheiding uit te wisschen, verordend werd dat lijkdiensten niet meer zouden worden gehouden. Want deze diensten werden

veroordeeld, omdat zij strekten tot een lofspraak op de rijken en den adel, terwijl de armen en de laaggeborenen zulk een lofspraak, ook al was ze verdiend, niet ontvingen. De godsdienst is voor allen gelijk, en God ziet niet den persoon aan; daarom moest die klasseonderscheiding verdwijnen ⁶³).

CALVIJN's leer omtrent het financiewezen en den woeker werd ook in de practijk van Schotland toegepast. Hebzucht werd bestreden. Onderdrukking of bedrog van de armen door buitensporige afpersing of valsche maten, werd gestraft ⁶⁴). Een woekeraar werd met straf bedreigd door de „kirk session of St. Andrews”. Er werden schepen op export gezonden in het belang van den eerlijken handel. Maar nog treffender was de reactie op de Roomsch-Katholieke sociale ethiek. In 1700 toch werd door den Roomsch-Katholieken bisschop NICOLSON een wetboek — „statuta missionis” — samengesteld tot een betere regeling van zijn missie. Een van de bepalingen betrof den woeker en luidde: „woeker — dat is het vragen van buitensporige interest op leeningen — is onwettig, en de geloovigen moeten gewaarschuwd worden tegen zulke practijken” ⁶⁵). Deze clausule lijkt merkwaardig veel op het reeds geciteerde artikel, dat in Genève samengesteld was.

Een kenmerkende trek van het Calvinisme, zoowel in Schotland als elders, was zijn onverdraagzaamheid wat betreft de zonde, zoowel op sociaal als op godsdienstig terrein, en zijn ernstig streven om die te overwinnen. Toen het voorrecht van vrijheid en gelijkheid zelf een onrechtvaardigheid werd, verwekte het een gevoel van onrecht, en dit onrecht vond zijn grond in de zonde, en deed een verlangen ontstaan om die te verwijderen. Onverdraagzaamheid is een term met een onprettigen klank en een afstootende hardheid voor de andersdenkenden. Trots dat is zij het zaad, waaruit alle ware voortgang tot sociale gerechtigheid en rechtvaardigheid ontspruit.

De meer populaire term „tolerantie” is afkomstig van het eerste optreden van het Arminianisme in Holland. De toonaangever op theologisch terrein was de listige hofprediker UITENBOGAERT en op politiek gebied de hoogst bekwame diplomaat OLDENBARNEVELT. Bij aanvaarding van zijn leer der algeheele overheersching van den Staat over de Kerk ⁶⁶) zou het absolutisme ten troon zijn verheven en de regermacht der aristocratie zijn verhoogd. De schitterende geleerde GROTIUS vond in 1613, toen hij als gezant voor een economische aangelegenheid in Engeland was, en de politieke voordeelen van deze leer uiteenzette, in Koning JACOBUS een ontvankelijk toehoorder; en met niet minder succes werd, volgens DEAN OVERAL, de theologische waarde van deze leer den kerkeijken waardigheidsbekleeders in Engeland op het hart gebonden.

Sedert dien tijd vertoonden deze grondtrekken van Arminianisme zich in de Engelsche en Schotsche Episcopaalsche Kerk als bondgenooten eener despotische macht en als tegenstanders van het Calvinisme ⁶⁷). Evenals in Holland vond deze leer ook in Schotland het eerst toepassing

op theologisch gebied, maar „tolerantie” kon niet tot dit terrein worden beperkt. Langzamerhand vond het zijn weg in iederen kring. In de 18e eeuw kreeg de „tolerantie” toenemenden invloed door de Europeesche „Verlichting” met haar sterk sceptisch karakter. Volgens SAINTE-BEUVE, den Franschen criticus, kan „tolerantie” nergens anders uit ontstaan dan uit scepticisme. Scepticisme daarom is tolerantie, wellevendheid, beschaving en vooruitgang. Zulk een „tolerantie” drong spoedig in elk deel der denkwereld en van het leven en veroorzaakte tegelijkertijd een gestadige daling van moreelen maatstaf en waarde. Deze tolerantie van het scepticisme, waardoor de calvinistische opvatting van onverdraagzaamheid jegens de zonde in de achttiende eeuw bijna geheel verdween, gaf den stoot tot de zuivere utiliteitstheorie in de politiek, die door de leer van BENTHAM en zijn volgelingen, evenals hij zelf ongodsdienstig, overheerschend werd⁶⁸). Dit utilitarisme toonde haar geestelijke naaktheid door het terugbrengen van alle activiteit en iedere waarde tot het niveau van eigen belang en degradeerde op deze wijze het zielsleven in een overzichtelijk schema ter vereenzelving van particuliere en publieke belangen⁶⁹).

Deze „beschaving en vooruitgang”, het product van een ruimhartig liberalisme, verdroeg de onderdrukking, berooving en hebzucht in het economische, industriele en sociale leven der maatschappij, vruchten van een geldgierig zelfbelang. En zoo is het de voornaamste oorzaak, ofschoon niet de eenige oorzaak geweest van vele sociale en economische problemen uit den laatsten tijd.

In de synodale vergadering van 1779 waren de president ROBERTSON en Dr. CARLYLE ijverige aanvoerders van de beweging om de strafwetten tegen de Roomsche-Katholieken te herroepen. In hun actie gaven zij uiting aan die breede tolerantie, die een grondtrek was van het Moderatisme. Deze beweging echter werd heftig bestreden door de Calvinistische Engelschen en door georganiseerde vereenigingen van handwerkslieden van Schotland⁷⁰). Hier kwam de onverdraagzaamheid van het historisch Calvinisme in heftig conflict met de tolerantie van het Arminianisme en het scepticisme, en de laatste won. Deze laatste was de terugslag van een inzinking van het geloof en van een zelfgenoegzame filosofie, terwijl de eerste een logisch gevolg was van een streng geloof, dat overeenkomstig de uitspraak van de Synode van 1649, in den Bijbel, als het onfeilbaar Woord van God, geen voorbeeld of precedent weet aan te wijzen, dat getuigt van verdraagzaamheid van God tegen eenige dwaling⁷¹). Geheel in die lijn lag ook, dat de tolerantie-mannen met een stompe en kalme berusting de toenemende sociale zonden van den tijd aanzagen. Maar de Calvinisten hielden nooit op tegen zulke euvelen op te komen en in dit opzicht waren zij de leiders van de beweging voor sociale verbetering. Ook moet men niet vergeten, dat de georganiseerde werklieden van Schotland, die onverdraagzaam waren tegenover de zonden van het Pausdom, als zij ze ontdekten, de

voorloopers waren van de georganiseerde arbeidersklasse van heden ten dage, die met recht onverdraagzaam is tegenover vele bekende onbillijkheden uit den modernen tijd. In dit opzicht handelen zij in den geest van het Calvinisme. Want onverdraagzaamheid tegenover de zonde behoort metterdaad tot het wezen van het Calvinisme; en wijl het Calvinisme rust op de erkenning van de souvereiniteit van God, voor wien alle menschen gelijk zijn en Wiens wet geen onrechtvaardigheid kan toestaan, taant zijn kracht nooit en wordt zijn bruikbaarheid niet door verandering van tijden aangetast ⁷²). De prohibitie in Amerika is hiervan een luisterrijke illustratie.

VII.

Een vraag, die de denkwêrld van het vaste land van Europa meer dan die van Schotland bezig hield, is, of de Hervorming de oorsprong is geweest van revoluties. De wetenschappelijke verhandeling van Prof. VAN SCHELVEN over het onderwerp heeft opnieuw interesse gewekt voor dit oude probleem.

De groote staatsman en wijsgeer GROEN VAN PRINSTERER legde den religieuzen grondslag der Reformatie bloot en daartegenover den wijsgeerigen grondslag der Fransche Revolutie; en hij kwam tot de slotsom, dat de laatste niet een voortbrengsel kon zijn van de Reformatie. Want de Reformatie heeft haar basis in een objectieve eenheid des geloofs en in de onfeilbare autoriteit van de Schrift; de Fransche Revolutie in een veelheid van subjectieve gevoelens en in de souvereiniteit van de rede. En wat die onderscheiden en onderling geheel onafhankelijke oorsprong en ontwikkeling van de Reformatie en de Fransche Revolutie aangaat, komen vooraanstaande mannen van gezag als BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, FRUIN, ERNST TROELTSCH en BEYERHAUS in het algemeen tot dezelfde conclusie.

Bij zulke beteekenisvolle getuigenissen zou men denken, dat deze quaestie als probleem van historisch onderzoek nu eindelijk wel zou zijn opgelost. Maar zoo is het niet. Want de quaestie is, schoon in een anderen vorm, herleefd en een onderzoek is nu ingesteld, of er voldoende grond ligt in de literatuur van de 16e en de 18e eeuw om de conclusie te wettigen, dat de Reformatie en de uit de historie bekende revoluties een zeker verband hebben en onderling samenhangen. En speciaal wordt nu beweerd dat, bijaldien ROUSSEAU, de vader van de Fransche Revolutie, blijk geeft bekend te zijn geweest met de werken van ALTHUSIUS, er een duidelijk aanwijsbaar verband moet bestaan tusschen de Reformatie en de Fransche Revolutie. Onder hen, die deze opvatting bepleiten, treedt het meest naar voren JELLINEK, professor in het staatsrecht te Heidelberg. Deze beweert, dat de Declaratie van Parijs van 26 Augustus 1789 voor een belangrijk deel overgenomen is van de Amerikaansche Bill of Rights van 1776, hetgeen hij in verband brengt met de verdragen van de Puri-

teinen van Nieuw-Engeland en in laatste instantie met den geest van het Calvinisme ⁷⁴). De voortreffelijke historicus DOUMERGUE neemt een gelijk standpunt in en werkt het uit in zijn idee van drie gedachtestroomingen, die voortkwamen uit de ééne reïne hoofdfontein in Genève — n.l. de Engelsche, de Amerikaansche en de Fransche Calvinistische strooming —, die elk in hun respectieve landen uitliepen op een politieke revolutie als gevolg en in causaal verband, als boven aangeduid.

Deze populaire gedachte, door JELLINEK naar voren gebracht en omhelsd en uitgebreid door vele volgelingen, rust bijna geheel op de onderstelling, dat de Puriteinen en Independentisten brandden van enthousiasme voor politieke en godsdienstige vrijheid. Prof. VAN SCHELVEN heeft de gronden, waarop die meening steunde, ernstig doen wankelen.

JELLINEK's opvatting van de Bill of Rights is kort geleden van een ander gezichtspunt bestreden door Prof. JUSTUS HASHAGEN van Hamburg. Deze merkt op, dat de voornaamste factoren, die werkten tot voorbereiding van de Bill of Rights en de Declaration of Independence niet zoo zeer een theoretisch-doctrinair karakter droegen, als wel een op de positieve rechtsorde gebaseerd protest inhielden. HASHAGEN concludeert daarom, dat de Britsche kolonisten in Amerika met betrekking tot de Bill en de Declaration liever bij het scheppen van een zelfstandige sfeer voor de onderdanen hun materiaal ter rechtvaardiging van hunnen opstand ontleenden aan de Europeesche Verlichting en het natuurrecht, dan het beginsel van godsdienstvrijheid en dat de Amerikaansche Revolutie daardoor kwam te rusten op het drijfzand van zuiver revolutionaire en natuurrechtelijke motieven. Hiermede stemt overeen de conclusie van Prof. VAN SCHELVEN, die met een schat van beteekenisvolle historische gegevens aantoonde de onjuistheid van de bewering, als zou de Fransche Revolutie, hetzij direct of indirect door de Amerikaansche Revolutie en het Engelsch Puritanisme, in eenigerlei duidelijk aanwijsbaar verband staan tot de Reformatie. De vraag is van historische beteekenis en van meer dan academisch belang.

Laat ons daarom opnieuw zien naar de historie van het Schotsche Calvinisme, teneinde na te gaan, of we eenig verband kunnen opsporen met de historische revoluties.

VIII.

Reeds verwezen wij naar de Britsche Revolutie van 1688. Hier behoeft slechts gewezen op het feit, dat in deze revolutie niet het volk, maar de Koning en zijn raadgevers revolutionair waren in de Fransche beteekenis van het woord. Want de Koning eischte het recht op, om de nationale gebruiken, de tradities en de nationale geloofsovertuiging te wijzigen of af te schaffen met beroep op abstract-metaphysische beginselen van monarchaal Goddelijk recht. Door het omverwerpen van dit absolutisme deed het Schotsche volk niet meer dan zijn tradities hoog-

houden. De Revolutie was hoofdzakelijk conservatief en rustte op een conservatief beginsel, maar een, die de mogelijkheid van vooruitgang niet uitsloot ⁷⁵).

We hebben boven opgemerkt, dat de stelling van JELLINEK rustte op de opvatting, dat de puriteinsche vaders apostelen waren van tolerantie en van godsdienstvrijheid in den ruimsten zin. Wat Schotland aangaat, daar was CROMWELL's regeering een vorm van caesarisme ⁷⁶). Beiden, hij en zijn aanhangers, waren bij de vurigste Covenanters niet bemind en deze laatsten verwierpen CROMWELL's verdraagzaamheid even nadrukkelijk als hij zelf en zijn volgelingen dit deden, toen zij de Generale Synode van de Kerk kortweg naar huis stuurden ⁷⁷).

De bekende opvatting van den historicus BANCROFT inzake den invloed der Puriteinen op de Amerikaansche onafhankelijkheid heeft in de laatste jaren door de critiek van Amerikaansche schrijvers aanmerkelijke wijzigingen ondergaan ⁷⁸). Volgens de laatsten heeft men den Puriteinen een al te edelmoedige erkentelijkheid als grondleggers van de Amerikaansche onafhankelijkheid betoond.

WHITELAW REID, een vooraanstaand autoriteit, liet zich zonder een zweem van twijfel hieromtrent uit, toen hij schreef: „De Puritein zocht niet een nieuwe wereld om gewetensvrijheid te vestigen, integendeel. Hij zocht juist een nieuwe wereld, waar hij zijn eigen geweten aan ieder ander kon opleggen. Noch de Puritein, noch de Cavalier ging naar Amerika om tyrannie te bestrijden. De Puriteinen, die daartegen strijd wilden voeren, bleven in Engeland, in het leger van Fairfax, terwijl zij, die er anders over dachten, naar de koloniën ontvluchtten... Wanneer hij kans zag om zijn eigen idealen te verwezenlijken, vestigde noch de Puritein, noch de Cavalier een volksregeering in de nieuwe wereld... De Puriteinen zochten niet een land van godsdienstvrijheid, ook maakten zij er geen... Noch Puriteinen, noch Cavaliers waren leiders in de worsteling voor vrijheid van spreken en van de drukpers... Noch Puriteinen, noch Cavaliers kwamen met den eisch van geen belasting zonder vertegenwoordiging, een eisch, die het shibboleth werd van de Revolutie... Noch Puritein, noch Cavalier ontstak de populaire vlam voor onafhankelijkheid” ⁷⁹).

Getrouwe lezing der historie van het Engelsch Puritanisme in Schotland en Amerika biedt daarom overstelpend materiaal ter ondermijning van de grondslagen van JELLINEK's stelling.

Maar de Amerikaansche revolutie is een van de voornaamste historische feiten. Waaraan ontleende zij haar beweegkracht? De boven geciteerde uitnemende publicist richt voor een juist antwoord onze aandacht op het Schotsche Calvinisme, overgeplant op Amerikaanschen bodem.

Maar om den invloed van het Schotsche Calvinisme in de nieuwe wereld juist te waardeeren, moeten wij bezien de oorzaken van de verhuizing uit Schotland, de grieven, tradities en aspiraties, door deze emigranten naar het Westen overgebracht, en hun numerieke sterkte en

invloed in hun nieuw vaderland. Want al deze factoren droegen bij tot de ontwikkeling van Amerika's vrijheid. En dan mag al dadelijk in dit verband buiten twijfel worden gesteld, dat de meeste emigraties tot lang na de Amerikaansche revolutie gedwongen waren; een paar slechts waren vrijwillig. Alleen van de Covenanters ging een aantal in ballingschap, dat men schat op zeventien honderd; en de omstandigheden, waarin dezen daar verkeerden, verschilden — als er al eenig verschil bestond — weinig van die van een neger slaaf⁸⁰). Vele Covenanters verkochten zichzelf in zoo'n dienst „om te ontvluchten aan de steeds toenemende gestrengheid van een onderdrukkende wetgeving” onder de latere koningen uit het huis der Stuarts. En datzelfde deden alleen in de periode van 1763 tot 1775 meer dan 30.000 personen uit de Schotsche Hooglanden, teneinde te ontkomen aan de onderdrukking van den landadel, die daar na 1745 opdook⁸¹). Zij allen waren „ontevreden volk”, uitgeput door langdurige en met de jaren steeds harder en wraakzuchtiger vervolging en onderdrukking. Afkomstig uit zulk een omgeving, zochten de Covenanters een land, waar zij ongestoord als vrijen en Christenen konden leven, nadat zij in hun vaderland „een belangrijk stuk van hun geboorterecht om eigen tegenwoordigers in het Parlement te kiezen” verloren hadden⁸²).

Arme maar vooruitstrevende jongelieden verkochten zichzelf in dienst om een kans in de nieuwe wereld te krijgen, en godvruchtige jongemannen van Schotsche universiteiten gingen ook naar het westen, teneinde gelijksoortige onderwijscentra te stichten in de wildernis tot Gods eer⁸³).

De blanke bevolking van de koloniën telde in Augustus 1775 1.058.000, aldus verdeeld: Puriteinsche kolonies (Nieuw Engeland) 405.000; Cavalierkolonies (Zuidelijke) 303.000; Hollanders, Kwakers en Hugenoten-kolonies (Midden), 350.000. De Schotten waren toen nog niet beperkt tot een bepaald gebied, maar in vele plaatsen was toen een belangrijke kern, die invloed op de geheele massa begon te oefenen⁸⁴). Van 1742 tot 1776 wisten de Schotsche kolonisten zich als leiders te doen erkennen, zelfs temidden der Puriteinen en Cavaliers. Zij verkregen ook een geheel onevenredigen invloed door hun opvoeding, hun energie, hun vaste beginselen en hun aangeboren spaarzaamheid.

Aan deze Schotsche emigratie werd door Ulster een andere stroom van het Schotsche ras toegevoegd. Zij, die daarvan deel uitmaakten, waren van dezelfde geestelijke afkomst als hun broeders Schotten. Zij moesten uit hun land vluchten onder denzelfden druk van de tyrannie der Stuarts en van de episcopaalsche vervolging, en zij brachten mede dezelfde Calvinistische tradities. Het aantal Presbyterianen uit Schotland en Ulster, reeds in het midden van de eeuw over al de kolonies verstrooid, werd door Dr. CHARLES HODGE berekend op belangrijk meer dan 100.000, misschien wel bijna 200.000.

In 1735 waren de Presbyterianen in New-York verreweg het talrijkst en overtroffen in aantal de Hollandsche Gereformeerden of de leden van de Engelsche Staatskerk. Ten tijde van de revolutie werden de inwoners

van Schotsche afkomst in de negen zuidelijke kolonies van Nieuw-Engeland geschat op ongeveer 385.000. Van de gansche bevolking der koloniën was minder dan de helft van Engelsche oorsprong, terwijl niet minder dan een derde van Schotsche afkomst was⁸⁶⁾.

Wat hebben deze Schotten beteekend voor de vrijheid? Als eerste belangrijke feit vraagt onze aandacht, dat een Schot, in Edinburgh geboren, n.l. ANDREW HAMILTON, Amerika de vrijheid van spreken en drukpersvrijheid verzekerde. In 1735 optredend voor een bitter vijandig hof, ontwong hij letterlijk, dank zij zijn vurige welsprekendheid, aan dat hof vrijspraak van een New-Yorkschen drukker, ZINGER, die terechtstond voor een pamphlet tegen den Koninklijken Gouverneur, welk pamphlet men de strekking gaf van gericht te zijn tegen den Koning⁸⁷⁾. In dit verband is het belangrijk om in herinnering te brengen, dat gedurende de 17e eeuw het Schotsche Parlement een nauwgezette censuur oefende op de pers en de vrijheid van spreken belemmerde. In Maart 1648 werd een drukker gemaand om te „verschijnen voor het Parlement” wegens het drukken van een declaratie van de commissie der Synode. In Juli van hetzelfde jaar beklaagde de Synode er zich over, dat zij beroofd was van „de vrijheid van drukpers”, daar den drukker door de commissie der Staten het drukken verboden was „op straffe des doods”. Deze hinderlijke censuur duurde met tusschenpoozen voort tot 1704⁸⁸⁾. Het is verklaarbaar, dat de herinnering aan deze onrechtvaardigheid in de welsprekendheid HAMILTON van Edinburgh het sentiment van onrecht bracht, dat zijn pleiten met succes bekroonde.

Het volgende belangrijke feit is, dat de Revolutieelouze „geen belasting zonder vertegenwoordiging” zijn oorsprong vond in de Provinciale Synode van Pennsylvania, waar het Presbyterianisme sterk vertegenwoordigd was. Nu is de aandacht er al op gevestigd, dat het feit, dat sommigen van de Covenanters hun eigen land verlieten, ten deele zijn oorzaak vond in de omstandigheid, dat zij beroofd waren van het recht om hun parlementaire vertegenwoordigers te kiezen en dat zij als Christenen niet in vrijheid konden leven. Hier ligt dus een bewijs, dat er een verlangen bestond om een land te vinden, waar deze privileges mogelijk waren. Verder herhaalt de litteratuur van de Covenanters voortdurend met nadruk, dat de Koning geen belastingen kan heffen, daar „deze niet voor den Koning maar voor het Koninkrijk bestemd zijn”, maar dat die macht slechts toekomt aan het Parlement. Aldus hebben de revolutieelouze en de meening der Covenanters omtrent de macht van een vertegenwoordigend Parlement zulk een nauwe verwantschap, dat men mag aannemen, dat de eerste zijn ontstaan aan de laatste dankt.

Nog treffender is het feit, dat reeds in 1759, PATRICK HENRY, een Schot van geboorte, het onbetwiste recht van Virginië om eigen wetten te maken handhaafde en den Koning beschuldigde van het te-niet-doen van een heilzame verordening uitsluitend in het belang van een bevoorrechte klasse, waarbij hij de merkwaardige woorden bezigde: „in plaats

van een vader van het volk te zijn, ontaardt de Koning door zulke daden in een tyran en verbeurt alle recht op gehoorzaamheid". Dit was het begin van den „brand in Virginië", en deze zond zijn vlammen voor onafhankelijkheid door alle koloniën. Het was dezelfde HENRY, die, toen hij in 1775 de kolonisten te wapen riep, uitriep: „geef mij vrijheid of dood mij". Voorts bracht PATRICK HENRY in 1776, bij de beraadslagingen over de beroemde Bill of Rights van Virginië, de pakkende clause in de wet: „Alle menschen genieten gelijk recht tot vrije uitoefening van hun godsdienst volgens de uitspraak van hun geweten". Het ontwerp van de clause was van JAMES MADISON, een leerling van een anderen beroemden Schot WITHERSPOON van Princeton⁸⁹).

Bij dit alles valt wel in de eerste plaats op te merken, dat de merkwaardige uitspraak van PATRICK HENRY in 1759, welke Virginië in vlam zette, slechts het refrein was van een gevoel, dat herhaaldelijk in de litteratuur tot uiting komt⁹⁰). En indien, zooals blijkt, hierin de oorsprong ligt der godsdienstvrijheid van de Bill of Rights, is haar afkomst niet te zoeken bij de Engelsche Puriteinen, zooals JELLINEK wil doen gelooven, maar bij de Schotsche Calvinisten.

De volgende opmerking is, dat de Verlichting in Schotland het koninklijk absolutisme met zijn klasseonderscheiding begunstigde; en tegen die beide keerde HENRY zich heftig.

Voorts moet HASHAGEN's beroep op de Verlichting als een factor in de Amerikaansche Revolutie falen, wegens een volstrekt gemis aan het noodig bewijsmateriaal. Daarbij komt nog, dat geen schrijver ooit zoo de apostels van de Verlichting hekelde als WITHERSPOON. Zijn leven en geschriften waren een protest tegen haar scepticisme en tolerantie. Te Princeton ontwikkelde hij het hooger onderwijs in Calvinistische richting. Hij onderwees geschiedenis en zijn leerling MADISON heeft er zorg voor gedragen, dat men niet onbekend is gebleven met Schotland's worsteling voor godsdienstige en burgerlijke vrijheid — termen, die in de litteratuur der Covenanters van de 17e eeuw nimmer ontbraken —, noch met de vervolgingen, die in Schotland op instigatie van de kerkelijke Royalisten werden ingesteld.

De Bill of Rights werd ontworpen in een Royalistische en een Episcopaaalsche kolonie. Het eerste ontwerp bevatte niet HENRY's clause. Wat bewoog HENRY en MADISON haar te doen opnemen? Was het een zwakheid van geloof, die elken vorm van godsdienst wilde verdragen? De tradities van HENRY en de opleiding van MADISON verbieden ons een bevestigend antwoord op de laatste vraag te geven. Wat dan? Is het niet meer waarschijnlijk, dat de clause slechts ingevoegd was om vrijheid van geweten te verkrijgen voor diegenen en hun nakomelingschap, die gevlucht waren voor de Royalistische vervolgingen in Schotland, in wier harten de herinnering aan het Schotsche Episcopaat een pijnlijke wonde achterliet? Zij vluchtten naar een land, waar zij hoopten te leven „in vrijheid en als Christenen". Naar Schotsche gewoonte wilden zij die

vrijheid als een gunst aanvaardden en daarom hebben zij ze vastgelegd in de Bill of Rights.

Het laatste feit, dat ons onder de oogen komt, is dat, van de 56 leden, die deel uitmaakten van het congres, dat de Declaratie van Onafhankelijkheid aannam, er 11 van Schotsche afkomst waren, en dat in deze uitnemende groep JOHN WITHERSPOON het meest op den voorgrond trad. Toen de Congresleden, in het besef van de ernstige verantwoordelijkheid, om het historisch document met al zijn verwickelingen en onvoorziene gevolgen te teekenen, aarzelden, gaf de onbevreesde WITHERSPOON weer bezieling met deze krachtige woorden, vol diepe ontroering: „Wat mij zelf betreft, zou ik, ofschoon deze grijze haren spoedig in het graf zullen afdalen, oneindig liever willen, dat zij daarin zouden afdalen door de hand van den beul, dan dat ik bij deze crisis de heilige zaak van mijn land zou ontrouw worden”. „Heilige zaak” heeft een religieuze beteekenis. Het was de zaak van de vrijheid. Vrijheid waarvan? Van wat PATRICK HENRY aanduidde als een „tyran”, en van wat de menigte uitkreet als „tyrannie” — „Belasting zonder vertegenwoordiging” — een echt overblijfsel van het absolutisme van de Stuarts. Hier dan ontmoeten we de echo van den strijd der 17e eeuw voor godsdienstvrijheid en burgerlijke vrijheid. Het was een positiefrechtelijk protest tegen gepleegd onrecht en een protest, dat volkomen strookte met de Calvinistische rechtsopvatting.

De drie groote historische revoluties — de Hollandsche, de Britsche en de Amerikaansche — hebben dit gemeen, dat elk doelde op het omverwerpen van tyrannie op religieuze gronden en onder gezag van geloof in de Goddelijke Souvereiniteit; en dat in elk van deze groote bewegingen de „tyrannen” de revolutionairen waren, wegens het vernietigen of het dreigen met vernietiging van onvervreembare rechten en heilige privileges, die het Calvinisme het vrije volk geleerd had, zelfs ten koste van levensgevaar, te doen eerbiedigen.

De Fransche revolutie was een ander verschijnsel, zoowel in haar grondbeginselen als in haar gevolgen. De souvereiniteit van de rede kwam in de plaats van de Goddelijke Souvereiniteit. De onbeperkte vrijheid van het individu, onder een souvereiniteit van het volk, maakte het individuele recht of de vrijheid tot een staatsgevaar, en weerstand tegen onderdrukking tot een onmogelijkheid. Vandaar dat, zooals Prof. DE RUGGIERO het uitdrukt, haar natuurlijk nazaat in 1793 was een „ware slachter van vrijheden”⁹¹). Ze vestigde en bracht in praktijk een absolutisme, dat de andere revoluties juist omverwierpen in het belang van de vrijheid, totdat dit absolutisme vernietigde alles, wat op den grondslag der vrijheid was opgetrokken. In hoeverre er ook textuele gelijkheid moge blijken te bestaan tusschen de Bill of Rights en de verklaring van de Rechten van den Mensch — in ontstaan, in grondbeginselen en in hun uitvoering en gevolgen toonen beide, blijkens het licht, dat bestudeering van de geschiedenis daaromtrent verspreidt, een zoodanig

gemis aan samenhang of verband, dat zij het oordeel van GROEN VAN PRINSTERER en Dr. ABRAHAM KUYPER volkomen intact laten⁹²⁾. Voorts blijkt uit de geschiedenis van Schotland, dat het Calvinisme een diepgaanden en weldadigen invloed op de Schotsche politiek, en daardoor tevens op de politiek van de Britsche kolonisten aan de overzijde van den Oceaan geoefend heeft.

- 1) Mathieson, *Politics and Religion in Scotland*, I, p. 114.
- 2) *Ibid.* p. 105.
- 3) Rait, *The Parliaments of Scotland*, (1924) pp. 48, 49.
- 4) Froude, *Influence of the Reformation on Scottish Character*, (1907).
- 5) Gardiner, *Great Civil War*, I, p. 265.
- 6) Froude, *Influence of the Reformation*, p. 150.
- 7) Taylor Innes, *The Law of Greeds in Scotland*, (1902), p. 30.
- 8) Hume Brown, *Surveys of Scottish History*, p. 29.
- 9) Harrison, *The beginnings of Arminianism*, (1926), p. 3.
- 10) A. Mitchell Hunter, *The teaching of Calvin*, (1920), p. 250; pp. 80 v.v. Voor de tegenovergestelde meening zie Warfield, *Calvin as a theologian*, (1909), p. 12: „En van al de diensten, die Calvijn de menschheid bewezen heeft — en zij zijn niet weinig in aantal en niet gering — was ongetwijfeld de grootste, dat hij dit vernieuwd stelsel van religieuze gedachten (Calvinisme) geschonken heeft, dat door de kracht van zijn genie tot nieuw leven was herboren; en het is daarom terecht, dat hij in den meest ruimen kring in herinnering blijft”. Zie ook Murray's *Political Consequences*, p. 82.
- 11) R. H. Murray, *The Political Consequences of the Reformation*, (1926), p. 80 v.v.
- 12) Murray, *Political Consequences*, p. 85. Kuyper's *Calvinism*, p. 104.
- 13) Calvin, *Institutes*, II, pp. 652, 653.
- 14) Murray, *Political Consequences*, pp. 85, 86, 94.
- 15) Cf. Raitos, *Parliaments*, pp. 50, 51.
- 16) Murray's *Political Consequences*, p. 87.
- 17) Kuyper's *Calvinism*, pp. 107, 108. „The Church of Geneva was by no means a theocracy”; Prof. Allan Menzies, *A Study of Calvin*, (1918), p. 183.
- 18) Kirkton's *True History*, pp. 214, 215.
- 19) Shiels, *A Hind Let Loose*, (1797), p. 144.
- 20) *Institutes*, II, pp. 656, 657.
- 21) *Ibid.* p. 657.
- 22) *Institutes*, I, p. 5.
- 23) Prof. Guido De Ruggiero, *The history of European Liberalism*, (Eng. trans. 1927), p. 13.
- 24) *Work's* II, p. 372.
- 25) Murray's *Political Consequences*, p. 120.
- 26) *Ibid.* p. 108.
- 27) *Institutes*, II, p. 676.
- 28) *De Jure Regni Apud Seotos*, (1846), pp. 244, 245, 252, 253.
- 29) *Lex, Rex*, (1846) Preface.
- 30) Cf. Murray's *Political Consequences*, p. 122.
- 31) *An Apologetical Relation*, (1845), p. 86.
- 32) *Jus Populi Vindicatum*, p. 85. Cf. Macpherson, *Political Ideals of the Covenanters*, pp. 227, 229.
- 33) *A Hind Let Loose*, p. 350.
- 34) *Ibid.* p. 347.
- 35) Wodrow, *The History of the Sufferings of the Church of Scotland*, I, pp. 12, 13.
- 36) *Ibid.* p. 35.
- 37) *The Affectionate Representation of the Free Church of Scotland*, 1843.
- 38) *The Free Church of Scotland Appeals*, p. 575.
- 39) *Institutes*, I, p. 4.
- 40) Figgis, *The Divine Right of Kings*, p. 144.

- 41) Harrison, *Arminianism*, p. 5.
- 42) Rait, *Parliaments*, pp. 15, 205, 206.
- 43) *Ibid.* pp. 206, 207.
- 44) *An Apologetical Relation*, p. 70. Want wanneer vertegenwoordigers in het Parlement het vertrouwen misbruiken, dat in hen gesteld is, berooven zij zichzelf van „de macht en autoriteit, die zij aan het volk, als hun vertegenwoordigers ontleenen, en die nu aan den oorsprong (het volk) teruggegeven wordt”. Omdat „de macht van het volk grooter is dan die van eenige door hen afgevaardigde of gestelde macht; de oorzaak is van meer gewicht dan het gevolg; de parlementsleden vertegenwoordigen het volk, het volk vertegenwoordigt niet het parlement; zij zijn voor het volk als voogden en curatoren, en in werkelijkheid hun dienaren, afgevaardigd om hun publieke zaken te behandelen, daarom, al is hun macht de minste, toch kan het volk hen niet missen”. Shiels, *A Hind Let Loose*, pp. 348, 351.
- 45) Rait, *Parliaments*, p. 17.
- 46) *Ibid.* p. 18.
- 47) *A Declaration of the Reasons for assisting the Parliament of England, Against the Papists and Prelatical Army. By the General Assembly of the Kirke of Scotland*, London, 1643.
- 48) *Register of the Commission of Assembly, 1648; Baillie's Letters*, III, pp. 35—37.
- 49) Calderwood's *History*, VI, p. 494.
- 50) Melville's *Diary*, p. 369.
- 51) Mackinson, *The Constitutional History of Scotland*, (1924), p. 334.
- 52) Rait, *Parliaments*, p. 433.
- 53) Kuyper, *Calvinisme*, p. 121. Er kan geen twijfel bestaan omtrent het Calvinisme van Samuel Rutherford. Zoo zeide Dr. Taylor Innes, een bevoegd jurist, over Rutherford's *Lex, Rex*, „een van de weinige belangrijke boeken, welke Schotland heeft voortgebracht over de grondwet”; Prof. James Moffat, *The Presbyterian Churches*, (1928), p. 159.
- 54) Figgis, *Divine Right*, p. 136.
- 55) Lord Newbattle's meening was eveneens beslist. Zij luidt als volgt: „In de stad sprak men tot schande van Zijne Majesteit en van hen, die zijn rechters waren, dat zij alle klassen geen recht durfden doen, maar dat zij gedwongen waren om te stemmen, zooals de Koning het beval, — een onbillijke beschuldiging — waarvan de onwaarheid dien dag bewezen zou worden, want zij wilden nu een eenstemmig vonnis tegen de Kroon uitspreken”. Tytler, *History of Scotland* vol. 9, p. 288. „In het handhaven van het recht zijn de rechters niet afhankelijk van den Koning, maar zijn de directe plaatsvervangers van God. Zij moeten het oordeel van God uitvoeren tegen alle overtreders, zonder uitzondering, al is het de hoogste. Zij staan als rechters boven den Koning, en mogen het recht uitvoeren zonder hem en tegen zijn wil, *Hind Let Loose*, pp. 448, 452.
- 56) Murray, *Political Consequences*, p. 270.
- 57) *Lex, Rex*, p. 219.
- 58) R. H. Tawney, *Religion and the Rise of Capitalism*, (1926), p. 102.
- 59) De Ruggiero, *Liberalism*, p. 15.
- 60) Tawney, *Religion*, p. 107.
- 61) Murray, *Political Consequences*, p. 91; Tawney, *Religion*, p. 106.
- 62) Tawney, *Religion*, pp. 112, 113.
- 63) Hay Fleming, *The Influence of the Reformation on Social and Cultured Life in Scotland*, pp. 11, 12; Knox's *Works*, II, pp. 221—2.
- 64) Knox's *Works*, II, p. 227.
- 65) Bellesheim, *History of the Catholic Church of Scotland*, IV, p. 174.
- 66) George Gillespie bracht het Erasmianisme hiermede in verband, toen hij schreef: „De leeraar, die de Erasmiaansche dwaling kweekte, was Arminiaansch... En wat de magistraat betreft, zij hebben getracht hem hoofd van de Kerk te maken, evenals de Paus was: zelfs zoo, dat zij zich niet schaamden aan den magistraat die jurisdictie toe te schrijven over de kerken, de synodes en kerkelijke handelingen, welke vroeger de Paus ten onrechte usurpeerde”. Aaron's *Rod Blossoming* in his *Works*, (1846), II, p. 76.
- 67) Harrison, *Arminianism*, pp. 140, 206.

- 68) Figgis, *Divine Right*, p. 261.
- 69) De Ruggiero, *Liberalism*, p. 108.
- 70) *Scotland's Opposition to the Popish Bill*, (1780).
- 71) *Assembly Commission Records*, II, p. 154.
- 72) Cf. Prof. Moffatt, *The Presbyterian Churches*, pp. 176 ff.
- 73) Prof. A. A. van Schelven, *De Reformatie en de Revolutie; Antirevolutionaire Staatskunde*, 1927, passim.
- 74) De Ruggiero, *Liberalism*, p. 68.
- 75) *Ibid.* pp. 78, 79.
- 76) *Ibid.* p. 11.
- 77) *Faithful Contendings Exemplified*, (1783), pp. 71 ff.
- 78) Champlin Burrage, *The Early English Dissenters in the Light of Recent Research*, (1912), passim; Claude H. van Tyne, *England and America: Rivals in the American Revolution; Watson Chair Lectures 1927*, pp. 60—89.
- 79) *The Scot in America and the Ulster Scot*, by The Hon. Whitelaw Reid; *An address delivered by the American Ambassador to the Philosophical Institution, Edinburgh, November 1911 — The Celtic Review*, January, 1912, pp. 289, 290, 291.
- 80) Insh, *Scottish Colonial Schemes, 1620—1688*, (1922), pp. 114, 115.
- 81) Maclean, *The Effect of the 1745 rising on the social and economic conditions of the Highlands*, p. 18.
- 82) Insh, *Scottish Colonial Schemes*, pp. 189, 190. Scot of Pitlochrie, die veel geleden heeft voor de Covenanters, legde zijn streven voor zijn mede-Covenanters aldus uit: „Wanneer menschen zich beperkt zien in hun geestelijke vrijheid, zal niemand, die redelijk is, hun wensch in twijfel trekken om te gaan, waar de wet hen die vrijheid, die zij wenschen, veroorlooft”. „Dat niemand gedwongen mag worden, waar het beginselen betreft, maar dat ieder vrijheid hebbe zonder het minste gevaar”. Reeds in 1672 voelden de Covenanters zich aangetrokken tot Carolina, waar twee charters aan de eigenaars veroorloofden om de kolonisten gewetensvrijheid toe te staan. „Zij (de Covenanters) zeiden, dat zij nu een land wilden zoeken, waar zij ongestoord, en als vrijen en als Christenen konden leven”. Maar zij waren op hun hoede daar de eigenaars slechts een Presbyteriaansche Regeering wilden waarborgen, mits er ruimte bleef voor genoegens. De Hertog van York (later Jacobus VII) zag ze gaarne gaan, zooals hij tegen Queensberry zeide op 10 October 1682. „Ik zeide hem (Sir John Cochran) dat ik blijde was, dat hij en anderen van zijn overtuiging er over dachten om daarheen te gaan, omdat zij het ontevreden volk meenamen.” *Ibid.* pp. 160, 188, 194, 197.
- 83) Hon. Whitelaw Reid in *Celtic Review*, p. 294.
- 84) *Ibid.*
- 85) *Ibid.* p. 300.
- 86) *Ibid.* pp. 302, 303.
- 87) *Ibid.* p. 291.
- 88) Rait, *Parliaments*, pp. 528, 529.
- 89) *Celtic Review*, pp. 291, 303, 304.
- 90) Bijvoorbeeld: „Maar een tyran kan zoo weinig aanspraak maken op wettig gezag over het volk, dat hij integendeel juist de openlijke vijand van het volk is. Hun openlijke vijand, ongetwijfeld”. *De Jure Regni*, p. 280; ook *Lex, Rex*, pp. 62 ff.; *Apologetical Relation*, p. 86; *Hind Let Loose*, p. 317.
- 91) De Ruggiero, *Liberalism*, p. 82.
- 92) *Calvinism*, pp. 89, 110, 111.

HET LANDBOUWONDERWIJS

DOOR

CHR. VAN DEN HEUVEL.

Wanneer wij handelen over landbouwonderwijs, wordt daaronder verstaan alle vakonderwijs, dat met de bodembedrijven in verband staat. Landbouw is de verzamelnaam voor tuinbouw, veehouderij, zuivelbedrijf en de landbouw of akkerbouw.

Het landbouwonderwijs is een van de allerbelangrijkste agrarische aangelegenheden.

Van al wat de Overheid voor den landbouw kan doen, staat de zorg voor goed landbouwonderwijs, bovenaan.

Voor het welvaren onzer bevolking is een behoorlijk theoretische vakopleiding van niet licht te overschatten beteekenis. Voor het welslagen van den Nederlandschen landbouw is dringend noodig een behoorlijk theoretisch geschoolde boerenstand.

Wanneer dit met zoo grooten nadruk wordt betoogd is zulks allerm minst een meebuigen voor den intellectualistischen afgod onzer dagen; evenmin komt de lof voor het landbouwonderwijs voort uit den waan, alsof de mate van volksgeluk verband zou houden met de hoeveelheid kennis, welke vóór en na is ingeprent.

Niets van dit alles is leidend motief bij het pleit voor landbouwonderwijs.

Het vakonderwijs in het algemeen en met name het landbouwonderwijs, onderscheidt zich in een belangrijk opzicht van heel veel ander Middelbaar en Hooger Onderwijs.

Ten aanzien van deze laatste onderwijstakken doet zich het bezwaar voelen, dat dit onderwijs voor een belangrijk deel niet voldoet aan den eenvoudigen eisch: dat het nuttig is óf voor wie het ontvangt, óf voor de wetenschap.

Een ontstellend groot aantal personen is er, en dit getal wordt jaarlijks grooter, welke gewapend met het diploma van een of andere Middelbaar Onderwijs-inrichting of zelfs met Universiteitsbul, daarmede niets kunnen uitrichten.

Werkelooze menschen is op zichzelf reeds een gevaar, veel gevaarlijker voor een maatschappij is het nog, als die werkloozen daarbij nog half of drie kwart, geleerd zijn.

Bij het vakonderwijs is er echter niet het bezwaar van onvruchtbaar-

heid, en daardoor schadelijk te zijn. Vast staat, dat dit altijd vruchten afwerpt. Gedurende al de jaren, waarin men het vak beoefent, voor welk men vakonderwijs genoot, heeft men daar profijt van.

Zulk onderwijs is dus altijd nuttig en daarom mag het zoo krachtig bepleit worden.

Dit bepleiten geschiedt voorts niet met over het hoofd te zien, dat er voor den boer nog belangrijker dingen zijn dan een dosis theoretische kennis. Immer zullen de eigenschappen van onze boerenstand, zuinigheid, soberheid en vlijt, belangrijker zaken blijven dan theoretische ontwikkeling.

Bij voornoemde goede eigenschappen behoort echter een theoretische scholing. Zonder deze trekt onze landbouwende bevolking niet het profijt wat mogelijk is, van haar min of meer natuurlijke goede eigenschappen. Veel zuinigheid was en is nog de wijsheid bedriegende zuinigheid, veel arbeidskracht is verspild, omdat ze onverstandig is aangewend.

Soberheid en vlijt, een goed bedrijfsinzicht en theoretische kennis hooren bij elkaar.

Al kan theoretische kennis natuurlijk geen verandering brengen in de conjunctuur, wel kan ze meehelpen om ongunstige tijden beter te doorstaan.

Het ontbreken van een behoorlijk inzicht in de wetten van bodem en cultuur, heeft menige landbouwcrisis heviger doen zijn dan noodig was.

Dit zijn de dringende redenen, welke voor goed landbouwonderwijs kunnen en moeten aangevoerd worden.

* * *

De belangstelling voor het landbouwonderwijs is de laatste jaren sterk toegenomen. Geruimen tijd heeft het geduurd eer de Regeering van de noodzakelijkheid sterk overtuigd was en nog langer, veel langer, eer de boeren zelf de beteekenis goed inzagen.

Wat de Regeeringszorg betreft, hing dit samen met de algemeene opvatting, welke men had van de Overheidstaak en de belangstelling, welke er was voor de agrarische aangelegenheden. In de laatste helft der 18e eeuw was er onder invloed van de physiocratische school, warme belangstelling bij de regeering voor de ontwikkeling van den landbouw.

Een krachtige actieve landbouwpolitiek is er in de jaren 1800—1814 gevoerd onder leiding van den commissaris van landbouw J. Kops.

Met het herstel echter der Nederlandsche onafhankelijkheid, trok de Staat zich vrijwel geheel van dit terrein terug. Aan de provinciën werd de zorg voor den landbouw overgelaten. Ook dit overblijfsel verstierf, tengevolge van het al meer onder de bekoring komen van de algeheele Staatsonthouding met het maatschappelijk leven als hoogste wijsheid. Aanvankelijk scheen deze opvatting het gelijk aan haar zijde te hebben. De ongekende bloei in het derde, vierde deel der vorige eeuw, scheen een bewijs voor de juistheid der algeheele loslating der Overheidszorg voor algemeene landbouwbelangen.

Een beslissende keer in dit alles is er door tweeërlei oorzaak gekomen.

In de eerste plaats de overtuiging dat, hoe men over Overheidszorg met het interne bedrijfsleven ook moge denken, in ieder geval de Overheid wel een roeping heeft om de algemeene voorwaarden voor welvaart te scheppen. Ten aanzien van scheepvaart en handel is dat inzicht er trouwens altijd wel geweest, ondanks de liberale economie; later is men dit ook gaan inzien voor landbouw en industrie.

De tweede oorzaak voor de ommekeer op dit terrein was de geweldige landbouwcrisis, begonnen in het laatste vierde deel der vorige eeuw.

De groote internationale tentoonstelling te Amsterdam, waar de achterlijkheid van den Nederlandschen landbouw op schier elk punt werd gedemonstreerd, deed de oogen wijd open gaan voor de noodzaak, vooral van betere voorlichting en ontwikkeling onzer boeren.

Vóór 1877 is er dan ook niet veel landbouwonderwijs gegeven. Wel werd reeds in 1816 aan elk der universiteiten te Leiden, Groningen en Utrecht een hoogleeraar in de landbouwkunde benoemd, maar het doel dezer benoemingen was aan de studenten der verschillende faculteiten gelegenheid te geven, zich eenig denkbeeld te vormen van het landbouwbedrijf.

Men achtte het van belang, dat toekomstige doctoren en predikanten, als zij straks op het land zouden komen, eenigen kijk zouden hebben op het bedrijf van de menschen met wie ze zoo veelvuldig in aanraking zouden komen. Hier en daar was voor 1877 een school, welke iets op een landbouwschool geleek, maar het had zeer weinig te beteekenen. In 1871 en in 1873 — en dit waren rechtstreeksche Overheidsscholen — werd aan de Hoogere Burgerscholen te Warfum en Wageningen, een landbouwfafdeeling ingesteld. Ook dit echter gaf weinig succes. Reeds drie jaar later moest de afdeeling landbouw aan de H.B.S. te Warfum weder worden opgeheven.

In 1877 werd de Landbouwschool te Wageningen opgericht. Dit is ongetwijfeld het begin te achten van een steeds sterker wordende belangstelling van de zijde der Regeering voor het landbouwonderwijs. Met de belangstelling der boeren voor het landbouwonderwijs is het nog veel trager gegaan.

Tot voor betrekkelijk korten tijd waren op een enkele uitzondering na, de boeren niet van landbouwonderwijs gediend. In den tijd van bloei waanden ze de wetenschap niet noodig te hebben. Afkeerig waren zij van alles wat buiten hun gezichtskring viel. In dien voorspoedstijd had men niet de minste behoefte wijziging te brengen, in hun bedrijven. Hun bedrijfsgewoonten en inzichten steunden op een ervaring van eeuwen, welke geslacht op geslacht getrouw had overgeleverd en telkens verrijkt met nieuwe ervaringen. Schoolsche wijsheid en boerenbedrijf achtte men met elkaar vloekende begrippen.

Dit duurde zoo tot de groote crisis kwam.

Nadat men eerst nog vergeefs had gepoogd door een sterk extensieve

cultuur te ontkomen aan het fatum van den ondergang, kwam er kentering in de gevoelens. Door den nood gedreven greep men tenslotte naar de inmiddels door den Staat uitgestoken hand, welke hen door landbouwonderwijs en voorlichting te hulp wilde komen.

Eerst waren het enkelen, later tientallen boeren, welke het belang van landbouwonderwijs inzagen.

Met een steeds kleiner wordend aantal uitzonderingen ziet thans de boerenstand de groote beteekenis van het landbouwonderwijs in.

Heel veel heeft men er echter als regel niet voor over. Men wil zijn zoons des avonds en indien het weinig kost, wel een cursusje laten volgen, maar zich wat opoffering getroosten door hun zoons een flinke inrichting van landbouwonderwijs te laten volgen, is iets waar de meeste boeren nog niet toe te brengen zijn. In het wat over hebben voor de opvoeding der kinderen kunnen onze boeren wel wat leeren van b.v. onze predikanten, onderwijzers en andere burgers. Gewillig offeren deze voor hun kinderen tien- of twintigmaal grootere bedragen dan onze boeren noodig hebben voor het doen volgen van een goede landbouwschool.

Tegen dit veel mindere heeft men nog dikwijls bezwaar. Deze kortzichtigheid moet bestreden, men zal moeten gaan verstaan, dat het luttele bedrag, wat een leerling eener landbouwschool aan kosten heeft, heelemaal verdwijnend klein is, als men zulk een bedrag omslaat over het aantal jaren, wat men er van profiteren kan.

* * *

De toegenomen belangstelling, zoowel van de Regeering als van de boerenbevolking, heeft behalve de reeds genoemde oorzaken, ook nog een anderen grond. We bedoelen de enorme zichtbare verbeteringen, welke door de landbouwwetenschappen zijn bewerkt.

De resultaten van het landbouwonderwijs zijn in vele streken zoo groot, dat in die gebieden niemand de beteekenis meer ontkent. Vooral op de armere gronden is de verandering weinig minder dan radicaal. In zulke streken overtreffen de tegenwoordige oogst-opbrengsten de vroegere niet zelden met 100 of 150 pct. Zoodanige resultaten moeten de oogen wel doen opengaan.

* * *

Het landbouwonderwijs in Nederland is zeer gevarieerd. Indien men het wil groepeeren, kan men daarvoor allerlei criteria gebruiken.

Men kan het indeelen in hooger, middelbaar en lager landbouwonderwijs, men kan het splitsen in bijzonder en overheidsonderwijs, in neutraal en confessioneel onderricht.

Het best schijnt ons voor de verdere bespreking met al deze onderscheidingen zooveel mogelijk te rekenen. Heel het complex inrichtingen sluit op nauwe wijze aan elkaar aan en heeft elkaar noodig.

Het hooger landbouwonderwijs kan alleen het hoogst mogelijk nuttig

effect sorteeren, indien er middelbaar en lager onderwijs-inrichtingen zijn, welke die landbouwwetenschap populariseeren en practisch leeren toepassen. Omgekeerd heeft de hogere landbouwwetenschap het verband met de practijk, via de lagere en middelbare scholen, dringend noodig voor het zoeken van oplossingen voor allerlei problemen.

Voor hooger landbouwonderwijs bestaat alleen de Landbouw-Hoogeschool te Wageningen. Het is hier de plaats niet om te gaan bespreken of de Veeartsenijkundige wetenschap niet bij de landbouwwetenschappen had moeten worden ondergebracht. Dit is niet geschied. Op het terrein van het hooger landbouwonderwijs bestaat dus niets dan de school te Wageningen.

Aan deze school wordt de hogere landbouwwetenschap gedoceerd, terwijl ze tevens opleidingsschool is voor allerlei met den landbouw in verband staande betrekkingen. De opleiding voor landbouw-ingenieur is wel de belangrijkste dezer opleidingen.

Het middelbaar onderwijs wordt thans gegeven aan de Middelbare Landbouwschool te Groningen, de Middelbare Koloniale Landbouwschool te Deventer, de Rijkszuivelschool te Bolsward en aan 22 landbouw-winterscholen, resp. te Groningen, Veendam, Leeuwarden, Dragten, Emmen, Meppel, Hengelo (O.), Zutphen, Winterswijk, Utrecht, Schagen, Dordrecht, Goes, Roermond, Raalte, Hulst, Boxtel, Roozendaal, Didam, Breda, Ambt-Hardenberg en Haarlemmermeer. De beide laatste zijn Christelijke scholen en de 6 daaraan voorafgaande R.K. scholen. Verder zijn er 6 tuinbouw-winterscholen, resp. te Nijmegen, Hoorn, Aalsmeer, Lisse, Naaldwijk en Boskoop, allen neutraal. Behalve dit zijn er nog een aantal min of meer met deze scholen overeenkomende onderwijs-inrichtingen, die echter een afzonderlijk karakter dragen. Voorts rekent men onder middelbaar onderwijs de verschillende cursussen, welke voor het verkrijgen van allerlei diploma's worden gegeven.

Zooals men ziet, vormen land- en tuinbouw-winterscholen de hoofdzaak van de middelbaar-onderwijsinrichtingen. De andere inrichtingen hebben een speciaal karakter. In Deventer leidt men hoofdzakelijk op voor den kolonialen landbouw. De zuivelschool heeft zeer weinig leerlingen. Blijkens de begroting hoofdstuk V voor 1929 wordt overwogen deze school te verplaatsen.

De middelbare school te Groningen heeft een uitgebreider programma dan de gewone winterscholen. Hoofdzakelijk leidt deze ook op voor de practijk op de boerderij. Den laatsten tijd is er voortdurend aandrang, om den met een diploma dezer school begiftigden een bepaalden titel te geven. Tot dusver is dit evenwel nog niet geregeld. Voor de practijk van het boeren- en tuindersleven zijn de land- en tuinbouw-winterscholen de aangewezen inrichtingen.

Op een paar uitzonderingen na, wordt het onderwijs aan deze inrichtingen gegeven gedurende twee winter-halfjaren. Leerlingen, welke met vrucht de lagere school hebben doorloopen, kunnen het onderwijs

volgen. 16 jaar is de minimum leeftijd voor toelating op de winterscholen. Het slagen van deze onderwijsinrichtingen hangt voor een groot deel af van den directeur en de leeraren.

Plaatsen dezen zich tegenover hun leerlingen of omgeving op een soort voetstuk, van welk platform af zij dan de landbouw-wetenschap doceeren, dan is zulk een school een mislukking. De directeur en leeraren mogen dan nog zoo bekwaam zijn, het nut eener winterschool ontglipt, doordat men naast de bevolking leeft.

Een winterschool moet in een streek het centrum zijn, waar alles en allen komen met hun landbouwmoelijkheden.

Zoo dit niet gebeurt, dan kan deze of gene begaafde leerling wel eens nuttigs meenemen, maar het maximum nut wordt op verre na niet bereikt. Ter wille van het noodzakelijk contact is dan ook op de meeste plaatsen de directeur der winterschool tevens landbouw- of tuinbouw-consulent.

In hoofdzaak dient het onderwijs op de winterscholen dus, om de toekomstige landbouwers theoretisch te ontwikkelen. Dat neemt echter niet weg, dat voor verschillende betrekkingen het diploma eener winterschool geëischt wordt of in ieder geval een aanbeveling is. Vooral de Ned. Heidemaatschappij, de cultures in Indië en de kunstmest- en veevoederhandel bieden aan gediplomeerden der winterscholen plaats.

De oprichting van nieuwe winterscholen staat reeds eenigen tijd stop. Eerst was het de bezuiniging, welke de stagnatie veroorzaakte, terwijl later het gewijzigd inzicht in den meest geschikten vorm van landbouwonderwijs, van de oprichting van nieuwe scholen deed afzien.

Zooals we reeds terloops vermeldden, zijn er van de 28 winterscholen 20, welke Rijksscholen zijn en 8 bijzondere, waarvan slechts 2 Prot. Christelijke. Voor de bijzondere scholen geeft het Rijk vergoeding voor leermiddelen en drievierde der salarissen; voor de lokaliteit, en een-vierde der salarissen moet door de vereeniging gezorgd worden.

Doorgaans zorgt de gemeente of eenige gemeenten al of niet met behulp van de provincie, voor de lokaliteit, een enkele maal ook voor het gedeelte salaris wat het Rijk niet vergoedt.

Met het stopzetten van de stichting van landbouwwinterscholen is tevens de mogelijkheid voor de oprichting van Christelijke winterscholen uitgesloten.

Doordat het Christelijk landbouwonderwijs voorheen niet werd begeerd, — pas toen de Christelijke boeren- en tuindersbond de oogen voor de noodzakelijkheid opende kwam er activiteit in deze richting — is er wat de winterscholen betreft zeer grooten achterstand voor het Christelijk landbouwonderwijs.

Dit in te halen op het terrein der winterscholen is waarschijnlijk niet mogelijk, omdat er wel geen nieuwe winterscholen meer zullen komen.

* * *

Sinds 1921 heeft op het terrein van het landbouwonderwijs een nieuw soort school zijn intrede gedaan, n.l. de lagere landbouwschool. Het is een vorm van onderwijs, welke het midden houdt tusschen de winterschool en de cursussen, welke reeds vele jaren over heel het land worden gegeven. Het schijnt, dat dit soort school in de toekomst de eerste plaats zal gaan innemen. De opzet dezer scholen is aldus: De cursus loopt over vier leerjaren, in het eerste leerjaar wordt gedurende 40 weken 2 dagen per week onderwijs gegeven, in het tweede leerjaar 40 weken 1 dag per week en in het derde en vierde leerjaar gedurende 30 weken 1 dag per week, elken dag 5 uren.

Deze opzet heeft enkele belangrijke voordeelen.

In de eerste plaats geeft dit besparing aan leerkrachten. Eén onderwijzer, het hoofd is voldoende. De leerlingen komen op 5 verschillende dagen op school en hij kan dus alle klassen onderwijzen.

In de tweede plaats geeft het besparing van lokaliteit. Daar zijn lagere landbouwscholen met 100 leerlingen, welke toch, doordat de leerlingen op verschillende dagen komen, slechts weinig lokaliteit vereischen.

In de derde plaats is het een voordeel, dat de jongens op 13-jarigen leeftijd reeds naar de school kunnen. Op dezen leeftijd kunnen de boeren en tuinders beter hun jongens missen, dan op verderen leeftijd. Bovendien is het eerst maar twee, later één dag per week.

In de vierde plaats noemt men het een voordeel, dat de jongens op 13-jarigen leeftijd nog beter aan leeren en schooltucht gewend zijn, dan op 16-jarigen of lateren leeftijd. De hersens zijn dan nog niet aan leeren ontwend, gelijk later wel eens het geval is.

Dit vierde voordeel is echter niet onverdeeld. Voor het met vrucht volgen van het landbouwonderwijs is vooral voor de moeilijke vakken als plant- en scheikunde, groote belangstelling van den leerling noodig. In het algemeen is die belangstelling sterker, als het inzicht reeds bij den leerling aanwezig is, dat die dorre lastige dingen voor zijn landbouwwerk wèlkelijk noodig zijn, dan wanneer dit besef nog niet aanwezig is.

De jongere leeftijd, waarop het vakonderwijs aan de lagere landbouwscholen wordt gegeven, is dus niet uitsluitend voordeel. Dat neemt echter niet weg, dat de andere voordeelen wel zoo groot zijn, dat we op dit oogenblik niet meer tot de oprichting van nieuwe winterscholen zouden adviseeren.

In de meest vooruitstrevende streken waar het uiteraard hooger staande onderwijs op de winterscholen reeds is, behoort het te blijven, maar uitbreiding moet er niet aan gegeven worden. Het lager landbouwonderwijs is, voorzoover ons bekend, op één uitzondering na bijzonder onderwijs. Die eene uitzondering is de school te Berlikum. Overigens gaat de school uit van vereenigingen. Op dit oogenblik (aangenomen dat de nieuwe scholen allen al geopend zijn), zijn er 35 van deze scholen; 14 zijn R.K. scholen, 12 neutrale en 9 Christelijke scholen.

Deze laatste bestaan te Axel, Alphen a. d. Rijn, Andel, Kampen, Dokkum,

Ede, Hoogeveen, Oldekerk en de Glindhorstschool. Ook op dit terrein is er een achterstand van de Christelijke scholen. Hiervoor is niet het excuus aanwezig, als bij de winterscholen. Toen deze opgericht werden, was er nog geen verlangen naar Christelijk landbouwonderwijs, nu wel. Reeds van 1918 af heeft de roep om Christelijk landbouwonderwijs weerklonken; gedurende al den tijd dus, waarin beslist werd over de lagere landbouwscholen, behoorde met het Christelijk onderwijs gerekend te worden.

De methode welke minister Kan nu toepast is schijnbaar rechtvaardig. Van de 10 nieuwe scholen krijgen de Rooms-Katholieken 4, de neutrale organisaties 3 en de Christelijke boeren- en tuindersbond, welke het lichaam voor het Christelijk onderwijs is, ook 3. Schijnbaar rechtvaardig is het, maar in werkelijkheid onrechtvaardig. In de eerste plaats omdat de verhouding tusschen het Christelijk en neutraal onderwijsverlangen allerminst juist is uitgedrukt in een verhouding 3—3. Juister verhouding zou zijn 4—2.

In de tweede plaats deugt die verhouding niet, om den grooten achterstand welke er is bij het onderwijs op de winterscholen; 20 neutrale tegen 2 Christelijke. Deze wanverhouding is niet meer goed te maken met de winterscholen, maar moet door de lagere scholen ingehaald worden. Op den strijd, den vinnigen strijd, die op dit terrein nog gevoerd zal moeten worden, komen we aan het eind van ons artikel nog even terug.

* * *

Ons overzicht van wat er aan landbouwonderwijs is, moeten we besluiten met de landbouw cursussen en het landbouwhuishoudonderwijs.

De landbouw cursussen gaan uit van vereenigen. Deze cursussen worden gegeven in het winterhalfjaar, meest 2 avonden per week. Het onderwijs op deze cursussen is zeer onderscheiden. Van de 1011 cursussen in den winter 1926—'27 droegen 905 het karakter van algemeen landbouw- of tuinbouw cursus, hetzij aan jongens of aan volwassenen. De rest had een zeer bijzonder karakter. Deze cursussen hebben veel goed gedaan. In den tijd, dat er nog niets anders was, waren het voortreffelijke middelen om althans eenige theoretische kennis bij te brengen.

Toch kan met deze cursussen niet volstaan. Ze zijn absoluut onvoldoende. In de eerste plaats omdat ze te weinig kunnen geven, maar bovenal omdat de moeilijke stof, welke de jongens verwerken moeten, veel te zwaar is om in avonduren, als de jongens den geheelen dag op den akker of in den stal geweest zijn, met vrucht in zich te kunnen opnemen.

Deze cursussen zijn bij gebrek aan beter, of als voorbereiding voor de winterschool uitnemend, maar er kan niet mee volstaan worden. Een aantal dezer cursussen, waarvan het cijfer ons echter niet bekend is, gaat uit van Christelijke vereenigen.

Tenslotte is er nog het landbouwhuishoudonderwijs. Strikt genomen

behoort dit niet bij het landbouwonderwijs. Met een kleine meerderheid heeft, naar het ons voorkomt ten onrechte, de Tweede Kamer vóór eenige jaren beslist, dat het onderwijs valt onder de Nijverheidsonderwijs-wet, zoodat het ressorteert onder het Departement van Onderwijs.

Dit onderwijs wordt gegeven aan de boerendochters, om hen te onder-richten in hetgeen de toekomstige echtgenoot van den landbouwer behoort te kennen en te weten.

De vraag naar dit onderwijs neemt sterk toe. In hoofdzaak echter in streken, waar de boerenvrouw nog een rol vervult in de boerderij. In de zuivere landbouwstreken, waar de veehouderij geheel of bijna geheel naar den achtergrond is gedrongen en het moderne landbouwbedrijf wordt uitgeoefend, is de vrouw geheel in het gezin en verschilt ze in arbeid en gewoonte, in kleet en behoefte, niet meer van haar burger zusters.

In die streken wordt het landbouwhuishoudonderwijs niet of weinig begeerd.

Ook op dit terrein heeft het Protestantsch-Christelijk onderwijs baan gebroken. Echter nog slechts met één inrichting, in Varsseveld.

* * *

Het opgesomde aan allerlei landbouw-onderwijs, doet zien, dat er reeds zeer veel is tot stand gekomen. Echter nog lang niet genoeg. Gansche streken zijn er waar het aspect der landerijen duidelijk doet zien, dat de meest eenvoudige wetten van bodem en cultuur er niet worden gekend en verstaan.

Ook waar het minder erg is, hapert er toch nog veel aan de theore- tische kennis onzer boeren.

In den zeer zwaren strijd om het bestaan, welke met uitzondering van de jaren 1914—1921, onze boerenstand immer te voeren had, kan ze niet missen den steun van een behoorlijke dosis theoretische kennis. Niet zelden moet onze boeren, die in vele opzichten prijzenswaardig conservatief zijn, maar soms ook te wars van wat nieuw is, dit onderwijs worden opgedrongen.

Laat onze Regeering, laat onze organisaties het hen echter maar op- dringen; daarmee doen we onzen boerenstand en ons volk een zeer goeden dienst.

* * *

Tenslotte willen we een oogenblik nog stilstaan bij de plaats van ons Christelijk landbouw-onderwijs.

De noodzaak van ons Christelijk vakonderwijs wordt niet algemeen ingezien. De smalende wijze, waarop gesproken wordt van een Christe- lijke roode kool, van een Christelijke koe of een Christelijk tarweveld, vindt helaas weerklank, niet alleen bij Vrijzinnigen maar ook wel bij mede-Christenen.

Dit maakt den strijd zooveel moeilijker en zwaarder.

Met de grootst mogelijke krachtsinspanning zullen we onze Christenboeren hebben te overtuigen van de noodzakelijkheid van Christelijk onderwijs en Regeering en volksvertegenwoordiging van het goed recht van dit onderwijs. We bepleiten dit Christelijk onderwijs op vier gronden:

1. om den aard van het onderwijs zelf. Een leerstof welke bijna geheel zich bezighoudt met de planten- en dierenwereld en met den grond is niet „neutraal” te geven. Elk oogenblik komen daar de vragen van oorsprong en onderhouding aller dingen in geding. Geen onderwijs, waarbij de evolutieleer zoo veelvuldig wordt geleerd als juist bij de vakken, welke ter landbouwschool worden onderwezen. Op den meest gevaarlijken leeftijd, onze jongens in aanraking te brengen met leerstellingen, welke rechtstraads overstaan tegen het eenvoudig, kinderlijk geloof aan de Schepping en de Voorzienigheid, is een veel te gevaarlijke proefneming. Deze proef heeft reeds menige jonge boer van het geloof vervreemd. Twijfel is niet zelden in die jaren gewekt, welke zoo ze al niet tot ongelooft voerde, toch heel het leven door een overtuigd geloofsleven in den weg stond.

Zonder eenig voorbehoud durven we de stelling verdedigen, dat neutraal onderwijs voor jongens van 14—18 jaar gevaarlijker is dan voor kinderen. Vooral wanneer natuurkundige vakken, gelijk bij het landbouwonderwijs, de hoofdzaak zijn;

2. om het „milieu” waarin onze jongens op dien meest gevaarlijken leeftijd terecht komen. Niet omdat onze jongens beter zijn, maar juist omdat ze precies zijn als anderen, zijn de jongens, waarmede men ze in aanraking brengt, van zoo groote beteekenis;

3. omdat onze levensopvatting nu eenmaal verbiedt, dat we met neutraliteit ons kunnen vergenoegen. Al zou het waar zijn (het is niet waar, het kan niet waar zijn) dat men werkelijk onze gevoelens zou kunnen ontzien, dan kunnen we nog met neutraal onderwijs geen genoegen nemen. Het is ons niet genoeg, dat men zwijgt, van wat ons in wereldbeschouwing scheidt van degenen, die God niet erkennen als den Schepper en Onderhouder aller dingen.

We achten het bij de opvoeding (en ook dit vakonderwijs is opvoeding) *verloochening* van ons beginsel, indien men onze jongens *niet* wijzen mag op de Grootheid en de Majesteit van den Almachtige, in heel de natuur;

4. omdat het landbouwonderwijs slechts slagen kan, als het op nauwe wijze aansluit bij den geest der bevolking. Een neutrale school in overwegend Christelijke streken, gelijk b.v. in Sommelsdijk, moet òf mislukken, ook als landbouwschool, òf op verkapte wijze een Christelijke school worden. Een dergelijk binnenloodsen — als smokkelwaar — van Christelijk onderwijs, is ons niet fier genoeg voor een superieure levensmacht als het Christendom.

Op deze gronden voert de Christelijke boeren- en tuindersbond, daarbij in de Volksvertegenwoordiging onvoorwaardelijk door de Antirevolutionaire Kamerfractie geholpen, den strijd voor de noodzaak en het goed recht van het Christelijk landbouwonderwijs. Daar is op dit terrein groote achterstand.

Ten aanzien van het middelbaar landbouwonderwijs zal die niet meer in te halen zijn. Met te meer ijver moet daarom het lager landbouwonderwijs onze aandacht hebben.

Tweeërlei hebben we op dit terrein te doen: zorgen zooveel mogelijk Christelijke scholen eenerzijde; en anderzijds uit orthodoxe streken de neutrale school vandaan houden.

Met Varsseveld en Sommelsdijk moet nu uit zijn het pogen om door neutrale scholen in deze streken allerlei dwaalleer te brengen. Op deze beide scholen zal dit voorloopig natuurlijk niet gebeuren. De voorstanders van neutraal onderwijs zijn zoo slim! Men paait de Christelijke menschen door een neutrale school met Christelijk hoofd. Zulk een hoofd blijft er niet altijd en dan is de neutrale school er en de baan vrij voor een hoofd, passend bij het begrip neutraal. Liberale heeren kijken wel eens verder dan belijders!!

Van heel dat tweeslachtig gedoe, neutrale school met Christelijk hoofd, moeten we trouwens niets hebben.

Dat is een surrogaat, hetwelk als elk surrogaat, de grootste vijand is van het ware.

Uit orthodoxe streken moeten we de neutrale scholen vandaan houden. Voornemens om op de Veluwe of in de Alblasserwaard neutrale scholen te vestigen, moeten een luid protest ontlokken van heel de overwegend Christelijke bevolking in die streken. Intusschen hebben we ons op zwaren strijd voor te bereiden.

Minister Kan volgt tot dusver den regel, neutraal en protestantsch-Christelijk onderwijs, evenveel. Voor een liberaal Minister, in een extra parlementair Kabinet, een houding, welke niet al te sterke critiek wettigt. Op den duur echter is een voortgaan in deze richting niet te verdedigen.

De niet-Roomsche boerenbevolking is overwegend Christelijk. Cijfers zijn hiervoor niet te geven; niettemin staat het vast. De verhouding van openbaar en bijzonder onderwijs ten plattelande bewijst het. Nu is het neutraal landbouwonderwijs reeds ver het Christelijk onderwijs vooruit.

Daar zijn 33 neutrale inrichtingen voor middelbaar en lager land- en tuinbouwonderwijs en 11 Protestantsch-Christelijke. (De een meer speciaal karakter dragende scholen laten wij buiten beschouwing).

We moeten dus nog 22 scholen inhalen om gelijk te komen. Indien we dus voorloopig al laten rusten onze pretensie, dat wij, omdat wij sterker zijn onder de boeren, meer scholen moeten hebben, dan gevoelt men toch hoeveel er zelfs daarvóór nog is te doen.

De strijd voor het Christelijk landbouwonderwijs wordt bemoeilijkt voorts door het feit, dat heel het middelbaar en lager landbouwonderwijs

wettelijke basis mist en alleen steunt op ministeriële beschikkingen. Vooral voor het bijzonder onderwijs is dit gevaarlijk. Een uitsluitend steunen op begrootingsposten, bergt altijd het gevaar in zich, door afstemming van een begrootingspost, de subsidie kwijt te zijn.

Al behoeft niet gevreesd te worden, dat zulks nu direct zal gebeuren, voor vereenigingen, welke personeel hebben aangesteld en lokaliteiten hebben gehuurd of gekocht, blijft het een niet ongevaarlijke situatie.

Zeer waarschijnlijk zal de lagere landbouwschool in de toekomst het middelpunt van den strijd zijn.

Aanmerkelijke tempering van dien strijd zou verkregen worden, indien de Regeering den betrokkene zelf voor een deel van het salaris liet zorgen. Alles door het Rijk laten betalen is wel gemakkelijk, maar voor het vinden van een maatstaf voor het vestigen van een school zou het beter zijn, indien b.v. 10 of 15 pct. van het salaris door de betrokkenen zelf zou worden bekostigd. Met hetzelfde geld zouden dan meer onderwijs- inrichtingen gegeven kunnen worden.

Bovendien wordt iets, waarvoor men zelf iets betaalt, beter gewaardeerd, dan wanneer men alles betaald krijgt.

Tot sterking van onze volkskracht zou zulk een prikkel in een tijd, waarin men voor alles, als een bedelaar de handen naar den Staat opheft, niet nalaten gunstig te werken.

Het Christelijk landbouwonderwijs zou hierdoor zeker een voorsprong krijgen.

We zouden dat natuurlijk toejuichen.

* * *

Op het terrein van het landbouwonderwijs is nog veel te doen. In 't algemeen moet het bevorderd, voor het welvaren van ons volk, opdat de schatten van Gods aardbodem zoo volledig mogelijk ten bate van de menschheid haar ontwoekerd worden. Het Christelijk landbouwonderwijs moet bijzonderlijk bevorderd. Onze Christenboeren moeten ook technisch de eerste en beste zijn. In het klein is de strijd voor het Christelijk landbouwonderwijs dezelfde, als het heroïek pogen, om te stichten en in stand te houden een door de ordeningen Gods gebonden natuurkundige faculteit aan de Vrije Universiteit.

Moge ook het kleinere den steun ontvangen welke het verdient!

VRAAG EN ANTWOORD

BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

1. VRAAG.

Op een cursusvergadering ten onzent deed zich een meningsverschil voor, ten aanzien waarvan ik gaarne inlichtingen zou ontvangen.

Het betreft lijkverbranding. Het spreekt vanzelf, dat ieder cursist hier tegen is. Maar het gaat in art. 15 van het a.r. Program van Beginselen om de taak der Overheid als zoodanig en dan werd de vraag gesteld, welke eischen stelt ons Program aan de Overheid inzake lijkverbranding. Voor ons als Antirevolutionairen is de Heilige Schrift maatstaf. Hierin wordt in elk geval een lijn aangegeven. Maar kan men nu bij de Overheid komen met den eisch, dat zij niet toelate, dat lijken worden verbrand, ergo, dat zij dwingt ze te begraven?

Het is mijn gevoelen, dat de Overheid hier niet dwingend heeft op te treden. Nu kwam men ter vergadering aandragen met de bewering, dat de Overheid Dienaresse Gods is en Gods Wet heeft te handhaven. Fiat, maar zij kan toch niet de geopenbaarde Waarheid voorleggen als maatstaf voor het volk; zij leeft in de Gemeene Gratie. Wanneer zij ons niet in de gelegenheid zou stellen om de lichamen onzer overledenen te begraven, dan zouden wij in onze heilige gevoelens worden gekwetst. Mijns inziens moet zij hiervan afblijven en moet de mensch zelf weten, hoe zijn lichaam wordt verteerd, òf door verbranding, òf door begraving.

ANTWOORD.

De moeilijke vraag, die telkens weer in de practijk der staatkunde beantwoording vraagt en altijd weer voortgaat meningsverschil, soms zelfs van zeer heftigen aard, te veroorzaken, is die van gezag en vrijheid. Tusschen de polen gezag en vrijheid beweegt zich het politieke leven. En noch de eene, noch de andere kan zonder aantasting van het levensbelang der bevolking worden veronachtzaamd. Doch wijl scherpe grensafbakening tusschen de sfeer des gezags en die der vrijheid ontbreekt, dreigt het gezag voortdurend te grijpen over eigen sfeer heen in de sfeer der vrijheid; doch anderzijds is men al heel spoedig geneigd om iederen overheidsmaatregel, waarmede men niet onverdeeld instemt, voor een onrechtmatige aantasting der vrijheid te houden.

Wordt nu deze vrijheids sfeer geschonden, wanneer de Overheid de lijkverbranding verbiedt?

Alvorens deze vraag onder het oog te zien, stellen we de quaestie wat breeder. Heeft — zoo luidt onze preliminaire vraag — de Overheid wel een taak met betrekking tot de lijkbezorging in het algemeen, of behoort deze uitsluitend tot

de sfeer der onderdanen? Deze vraag brengt ons tot de kern der quaestie en daarom willen we haar het eerst onder het oog zien.

* * *

En dan mag wel aanstonds op den voorgrond worden gesteld, dat de taak der Overheid in het algemeen een *Goddelijke roeping* is; een roeping, die niet maar naar willekeur vervuld of verwaarloosd mag worden, doch wier vervulling *hoogste plicht* is.

Doch daarnevens geldt het beginsel, dat die taak van beperkten omvang is. Zulks volgt vooreerst uit het karakter der Overheid, als instelling van Gods algemeene genade jegens de menschheid om der zonde wil, d. w. z. ter breideling van het kwaad in zijn grofste en meest sloopende werking. En in de tweede plaats uit de erkenning, dat niet uitsluitend en zelfs niet in de voornaamste plaats de verantwoordelijkheid voor het navolgen van Gods ordinantiën rust bij de Overheid, doch ook bij de onderdanen, zoowel individueel als in hunne verschillende maatschappelijke en kerkelijke organisaties.

Deze beide factoren dwingen tot eerbiediging van een sfeer van vrijheid. Doch — men lette er wel op — vrijheid is voor ons *slechts bestaanbaar bij erkenning van — en gehoorzaamheid aan de ordeningen Gods*. Wordt niet aan dien eisch voldaan, dan is er geen vrijheid, doch losbandigheid, die tot vernietiging van de heiligste volksrechten en volksbelangen voert. Daarom plaatst de antirevolutionaire politiek zich juist ter verdediging der volksvrijheid lijnrecht tegenover de valsche liberale vrijheidsgedachte, die om beperking der Overheidstaak roept, niet omdat dit eisch is van een naar principiëlen maatstaf afgebakende staatkunde, doch als uitvloeisel van een eenzijdig individualisme. Daarom ook komt de antirevolutionaire politiek telkens weer op voor de vrijheid der Kerken, binnen de sfeer der religie, van het bedrijf bij de verzorging van het economisch leven, van wetenschap en kunst bij het behartigen der cultuurbelangen en met name ook voor vrijheid van conscientie ter navolging van de geboden Gods in vrije gehoorzaamheid.

Primair nu ligt binnen die sfeer van vrijheid ook de lijkbezorging. Het is een hooge en heilige plicht der bloedverwanten of betrekkingen, om naar de wijze, die hun het best dunkt, te zorgen voor een eervolle behandeling hunner overledenen, terwijl de Kerken naar eisch harer principiëele roeping de naastbestaanden bij het vervullen van dien plicht hebben terzijde te staan.

Doch naast dezen primairen plicht der bloedverwanten en betrekkingen staat een *secundaire* taak der Overheid met betrekking tot de lijkbezorging. Zulks volgt uit drieërlei overweging.

Vooreerst ligt aan het vervullen van de Overheidstaak in het algemeen ten grondslag het beginsel van het eerbiedigen en doen eerbiedigen van den mensch — niet om zijns zelfs wil — doch wijl hij is beelddrager Gods. Dit beginsel vergt bescherming van leven en gezondheid van den mensch tegen misdaad en maatschappelijk euvel. Het dwingt tot het straffen van de misdaad. Het geeft, naar de uitdrukkelijke uitspraak van de Schrift, de Overheid zelfs het recht den moordenaar met den dood te straffen. Het verzet zich tegen slavernij en bracht de Overheid er toe zich te weer te stellen tegen sociaal onrecht, dat den arbeider dikwerf bracht in een toestand, erger dan slavernij. En dat beginsel eischt ook den hoogsten eerbied voor het menschelijk lichaam, den tempel des Heiligen Geestes, waaruit het leven is ontvloten.

En wanneer we nu dit beginsel zien in het licht, dat de Christelijke Kerk van alle eeuwen daaromtrent heeft verspreid; wanneer we er op letten, dat de Bijbel zelf en het Christendom — daargelaten sommige afwijkende uitlatingen van modernen, die met het Christendom slechts den naam gemeen hebben, doch metterdaad niet veel anders doen dan het, zooveel in hun vermogen is, te vernietigen — van zijn eerste optreden af zich tegen de lijkverbranding heeft verzet en, als consequentie van dit beginsel, het toevertrouwen van het stoffelijk hulsel aan den schoot der aarde, behoudens het geval van overmacht, als *eenig en uitsluitend geoorloofden* vorm van lijkbezorging hebben erkend; dan staat voor ons vast, dat dit beginsel zich tegen elk kunstmatig ingrijpen in het natuurlijk ontbindingsproces door lijkvernietiging, in wat vorm ook, met name tegen de lijkverbranding, ten stelligste verzet.

Ware nu in ons land de toestand, wat de lijkbezorging betreft, nog dezelfde als die van de eerste helft der vorige eeuw, er zou voor een overheidsverbod van lijkverbranding evenmin aanleiding bestaan, als er in 1869 bij het tot stand komen van de Begrafeniswet aanleiding bestond een uitdrukkelijke verbodsbepaling in de wet op te nemen. Doch — gelijk bekend — is de toestand anders geworden. De lijkverbranding wordt niet slechts verdedigd, maar zelfs toegepast. Straks zullen misschien andere vormen van lijkvernietiging, b.v. aanwending van lijken voor economische doeleinden, verdediging en mogelijk zelfs toepassing vinden. En in die omstandigheden *kan en mag de Overheid zich niet onttrekken aan den plicht, om door hare maatregelen dergelijke vormen van lijkonteering tegen te gaan.*

Onze tweede overweging betreft het hygiënisch volksbelang, dat bij de lijkbezorging betrokken is.

Waar tengevolge van laksheid of onverschilligheid, feitelijke onmacht of winstbejag de volksgezondheid in het algemeen of het lichamelijk welzijn van bepaalde personen in ernstige mate wordt bedreigd, behoort de Overheid krachtens hare roeping maatregelen te treffen tot afweer van dit kwaad. En dit geldt ook ten aanzien van de lijkbezorging. Zorgeloosheid op het stuk van lijkbezorging scheidt een groot gevaar voor de omgeving. Daarom behoort de Overheid — gelijk zij destijds door het tot stand brengen van de Begrafeniswet heeft gedaan — regelen te stellen ten aanzien van de lijkbezorging, met name, wat betreft het tijdsverloop, waarbinnen de lijken moeten worden ter aarde besteld, in het bijzonder ook met het oog op het gevaar voor besmetting in geval van besmettelijke ziekte; daarom ook heeft zij voorschriften te treffen betreffende de begraafplaatsen, teneinde te voorkomen, dat deze door verontreiniging van den dampkring of van het water, dat voor consumptie-doeleinden wordt bestemd, de volksgezondheid benadeelen; zij heeft toe te zien, dat die voorschriften in de practijk worden nageleefd; en wanneer geen naastbestaanden zich met de lijkbezorging belasten en het particulier initiatief niet den aanleg en exploitatie van begraafplaatsen ter hand neemt, dan rust op de Overheid de plicht in hunne plaats de verzorging van deze belangen op zich te nemen.

En tenslotte heeft de Overheid ook met het oog op hare rechtsbedeeling regelen te stellen met betrekking tot de lijkbezorging. En wel in tweëerlei opzicht, n.l. eensdeels ter voorkoming van misdrijf of althans van levens-

beroving tengevolge van het ter aarde bestellen van een schijn dood; anderdeels om te verhinderen, dat, ingeval van misdrijf, de ontdekking daarvan zou worden bemoeilijkt. Daarom verbiedt de Begrafeniswet begraving, behoudens ontheffing (die door den Burgemeester slechts schriftelijk, na verhoor van een deskundige, kan worden verleend), binnen 36 uren na het overlijden; voorts eischt die wet bij begraving schriftelijk verlof van den ambtenaar van den burgerlijken stand en vordert zij bij het vragen van dit verlof overlegging van een medisch attest omtrent de doodsoorzaak, terwijl, wanneer er teekenen of aanduidingen zijn van een gewelddadigen dood of andere omstandigheden dien doen vermoeden, de begraving niet geschiedt dan na gerechtelijke schouwing en met schriftelijke toestemming van den Officier van Justitie of Rechter-Commissaris, die met het gerechtelijk onderzoek is belast.

* * *

Tot zoover over de roeping der Overheid met betrekking tot de lijkbezorging in het algemeen.

Laten wij thans zien, wat volgens die roeping in ons land, gezien den huidigen stand van het vraagstuk der lijkbezorging, ten deze mag geacht worden te liggen op den weg der Overheid.

En dan beginnen wij op den voorgrond te plaatsen het feit, dat de Overheids-bemoeiing ten aanzien der lijkbezorging thans — om het zacht uit te drukken — zeer te wenschen overlaat.

De Begrafeniswet gebiedt, gelijk bekend, begraving der lijken op een begraafplaats, overeenkomstig de wet aangelegd of volgens de overgangsbepalingen toegelaten. Een uitzondering is slechts toegelaten in het geval, dat met verlof van den Burgemeester een lijk wordt bewaard of voor ontleding wordt bestemd.

Sinds de arresten van den Hoogen Raad van 1 Maart 1915 staat echter vast, dat de nakoming van deze voorschriften niet langs rechterlijken weg kan worden afgedwongen. Het gevolg is, dat niet alleen de lijkverbranding zonder vrees voor straf hier te lande, in crematoria of waar men elders wil, kan worden uitgevoerd, doch dat zelfs de meest ruwe en ergerlijke vorm van lijkverniëting niet met de wet in de hand kan worden geweerd. Al zou iemand een lijk tot bemesting van zijn land willen aanwenden en in de uitvoering van dat onheilig voornemen niet tijdig van overheidswege worden belet, de dader zou blijven buiten het bereik van den strafrechter. En de regelen, die die wet in het belang der hygiëne en justitie ten aanzien van lijkbezorging en begraafplaatsen stelt, gelden slechts ten aanzien van de begraving. Met betrekking tot lijkverbranding en andere vormen van lijkverniëting, die de wet kent, noch toelaat, missen ze bindende kracht.

Nu heeft weliswaar de Regeering tijdens het Kabinet-CORT VAN DER LINDEN een soort overeenkomst getroffen met de Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding ter verzekering van de justitiële belangen en op die wijze hare sanctie gehecht aan een met letter en bedoeling der wet strijdig bedrijf. Doch, wat zal er gebeuren, indien deze vereeniging zich niet aan deze met de wet strijdige en dus nietige overeenkomst houden mocht? Zal de Regeering dan gebruik maken van hare machtsmiddelen om de lijkverbranding in het vervolg te verhinderen en tot eerbiediging van de voorschriften van de Begrafeniswet

dwingen? Doch dan zou zij zichzelf een slag in het aangezicht geven, nadat zij eerst door een passieve houding zich mede verantwoordelijk gesteld heeft voor deze schending der wettelijke voorschriften. En wat zal de Regeering moeten doen, indien andere methoden van lijkvernietiging ingang zullen vinden? Ze zal misschien weer een nieuw contract sluiten. Doch op die wijze verkrijgt, waar vroeger wettelijke regel heerschte, ambtelijke willekeur de overhand en dreigt de invloed der Volksvertegenwoordiging ten aanzien van deze zaak, waarbij de beginselen der verschillende levensbeschouwingen zoo nauw betrokken zijn, geheel illusoir te worden.

Daarom is herziening der Begrafeniswet dringend gewenscht. Die herziening zal ook andere punten dan het treffen van maatregelen inzake de lijkverbranding moeten betreffen. Dat — om een voorbeeld te noemen — een graf reeds na tien jaren, een tijdsperiode, die in den regel ontoereikend is om de weeke deelen van een lijk volledig te doen vergaan, mag worden geroyeerd, spot o. i. met den eisch van eerbied ten opzichte van de overledenen. Doch de tegenwoordige practijk der lijkverbranding geeft aan deze zaak toch een bijzondere actualiteit.

Bij herziening dier wet dient daarom als eisch van het antirevolutionair beginsel met name op den voorgrond te staan, dat van overheidswege maatregelen genomen worden, ter beteugeling van dit kwaad. Of er voor een absoluut verbod van lijkverbranding en van toepassing van andere methodes van lijkvernietiging een meerderheid in de Staten-Generaal te vinden zou zijn, is twijfelachtig. Blijkt er geen meerderheid voor een dergelijk verbod te vinden, dan ligt het op den weg van den wetgever om regelen te stellen, strekkend om de lijkverbranding binnen zoo eng mogelijke grenzen te beperken, met name uitdrukkelijke uitsluiting van medewerking van overheidswege in welken vorm ook, hetzij bij de crematie, hetzij bij de stichting van crematoria. En tevens ware daarbij een einde te maken aan den tegenwoordigen wantoestand door, gelijk ook het aanhangig ontwerp bedoelt, ook met het oog op toepassing van lijkverbranding bindende wettelijke voorschriften te stellen ter voorziening in hygiënische en justitiële belangen.

* * *

Tenslotte nog een enkel woord ten aanzien van de meest gebezigde argumenten der voorstanders der lijkverbranding, n.l. hun beroep op gewetensvrijheid en op het hygiënisch volksbelang.

Daarbij komen wij tot de door ons in den aanvang gestelde vraag, of de vrijheidssfeer der onderdanen geschonden wordt, wanneer de Overheid de lijkverbranding verbiedt. En met name bij het beroep op gewetensvrijheid moeten wij teruggrijpen naar onze toen gemaakte opmerking omtrent het antirevolutionair vrijheidsbegrip. Niet menselijke wijsheid en het bevorderen van menselijke willekeur, doch eerbied voor de Goddelijke Souvereiniteit is de grondslag voor de van antirevolutionaire zijde begeerde vrijheid. En naar dat beginsel behoort ook ten aanzien van de lijkbezorging de vrijheid der naaste betrekkingen van den overledene en den uitersten wil van den overledene zelf te worden geëerbiedigd. Lijkbezorging van overheidswege is daarom, tenzij de naaste verwanten hun plicht verzuimen, in principe onjuist. Wanneer echter blijkt, dat de vrijheid misbruikt wordt tot lijkverbranding of andere wijze

van kunstmatige lijkvernietiging, dan is een beperking der vrijheid door nadere overheidsvoorschriften eisch.

En wanneer men zich dan hiertegen beroept op de conscientie, als zou deze der lijkverbranders het verbranden der lijken gebiedend voorschrijven, dan heeft zulk een beroep voor ons een hooge beteekenis, inzoverre daaraan eerbied voor eenige Goddelijke ordening ten grondslag ligt. Doch zulk een beroep faalt, wanneer het slechts dient ter verdediging van menschelijke willekeur, die van eenige hogere norm dan die in den menschelijken wil zelf gelegen is, niet weten wil.

Het gewetensbezwaar der lijkverbranders getuigt echter — voorzover ons de uitlatingen van die zijde bekend zijn — niet in het minst van eerbied voor de Goddelijke Souvereiniteit. Veeleer is juist het omgekeerde het geval en verbergt zich onder het vermeend gewetensbezwaar de wensch tot het volgen van een gedragslijn, die botweg in strijd is met den grondslag eener christelijke samenleving en naar de heidensche usanties terugvoert.

En zeker, men heeft in den kring der lijkverbranders wel gepoogd aan te toonen, dat de crematie met de Heilige Schrift strookt. Doch, dat dergelijke pogingen bij een nauwkeurig en objectief Schriftonderzoek moeten falen is reeds herhaaldelijk, met name door Dr. KUYPER, aangetoond.

Het beroep op de volkshygiëne moet eveneens met de noodige reserve worden aangehoord.

Wie op zuiver rationalistisch standpunt staat, gevoelt in den regel voor lijkverbranding. Kerkhoven acht men uit hygiënisch oogpunt minder gewenscht en reeds op dien grond pleit men, vooral in dicht bevolkte streken, voor hunne vervanging door crematoria. Ook economische overwegingen kunnen daarbij worden te berde gebracht. En het ligt onbetwistbaar in de lijn van dezen rationalistischen gedachtengang de lijkverbranding te aanvaarden als eenigen vorm van lijkbezorging, d. w. z. dwang tot lijkverbranding, bouw van crematoria van overheidswege, royeering der kerkhoven en aanwending der vrijkomende grondstukken voor economische doeleinden.

Zelfs mag gevraagd, of men niet, in die lijn voortredeneerende, nog een stap verder moet gaan. Lijkverbranding moge uit hygiënisch oogpunt de voorkeur verdienen. Uit economisch oogpunt zijn er wellicht methoden denkbaar, die meer aanbevelenswaardig zijn dan lijkvernietiging door verassing. Waarom pleit men niet voor het bezigen van lijken voor „Kadaververwertung”, evenals de cadavers van doode dieren voor economische doeleinden worden aangewend?

Wat hiervan te zeggen? Dat de kerkhoven een gevaar voor de volksgezondheid *kunnen* opleveren, is buiten geding. Doch dat dit gevaar niet door voorzorgsmaatregelen kan worden voorkomen, is, voorzover ons bekend, nog nimmer van de zijde der lijkverbranders aangetoond.

Wij zullen daarom niet opnieuw bij dit veel omstreden punt in quaestie in den breede stilstaan. En we laten eveneens terzijde het beroep op economisch belang, dat zelfs in den kring van de vurigste voorstanders der crematie niet dan schoorvoetend wordt gedaan. Doch wij meenen hier te mogen volstaan met te verwijzen naar de artikelen, waarmede Dr. KUYPER meer dan vijftig jaar geleden op meesterlijke wijze de betoogen van de voorstanders der lijkverbranding bestreed en waarin hij, wat dit punt aanbelangt, het volgende schreef:

„Van de twee staatsrechtelijke vraagstukken, bij de aanhangige quaestie betrokken, bleef de tweede dusver onbesproken. We formuleeren ze in dezer voege: „Behooren de *zedelijke* eischen van het volksleven al dan niet voor de *stoffelijke*, gesteld dat tusschen beiden strijd bestaat, te zwichten?”

„*Volksgezondheid*” is een woord van dubbelzinnigen klank. De *kernegezondheid* van het nationale leven kan heerlijk schitteren, ook te midden eener dood en verderf dreigende pestziekte. En omgekeerd. Ook in jaren, dat de artsen klagen en de sterfte onbeduidend is, kan een volk openbaar worden als *dodelijk krank*. Het hangt er maar van af, of ge onder het volk, welks gezondheid ge bevorderen wilt, uitsluitend de *lichamen* van Uw landgenooten, of ook en allereerst *het volk zelf* in zijn nationale leven verstaat.

De corporeele opvatting is thans de meest gangbare. Zorg voor den welstand van de *lichamen* der Nederlandsche burgers wordt bedoeld, zoo dikwijls van volksgezondheid gerept wordt.

Ook zóó heeft deze bemoeiing onze sympathie.

De beste apotheek zijn de verfrisschende krachten der natuur. Noch achteloos, noch opzettelijk Uw gestel te knakken, is beter dan voor het geknakt gestel genezing te zoeken. De spreekwoordelijke „zindelijkheid” der oud-Nederlandsche huishouding was ongetwijfeld een preventief medische kracht.

Daarover bestaat dus tusschen ons en de voorstanders der lijkenverbranding geen verschil.

Zindelijkheid op straten en in grachten, goede bouw van woningen en schoollokalen, betere afvoer van de uitwerpselen onzer steden en dorpen, afzondering van besmettelijke kranten, desinfectie van besmette voorwerpen, toezicht op de levensmiddelen, verschaffing van gezond drinkwater enz. wordt ook door ons niet slechts geduld, gelijk men voorgeeft, maar in naam van volksbelang en wetenschap geëischt.

Vershil ontstaat eerst als men aan het punt van den weg toe is, waar *stoffelijk* en *zedelijk* volksbelang in strijd komen.

Ook in het persoonlijk leven doet die strijd zich voor. Stoffelijk welzijn van het lichaam eischt niet zelden een goed maal, als zedelijk belang en eergevoel, diefstal en bedelarij verbiedend, het volstaan eischt met een karige bete.

Dusver gold als regel, dat het stoffelijk belang dan zwichten, de eisch van het lichaam voor dien van den geest wijken moet.

Een Uwer huisgenooten wordt door kwaadaardige typhuskoorts, door pest-aardige pokken of hevige angina aangetast. Mijd hem! is dan de eisch van Uw *lichamelijke* gezondheid; blijf bij hem en verzorg hem! de eisch van gezondheid der *ziel*.

We weten vooruit, dat ook de *N. Rott. Crt.* dit toestemt. Maar hoe nu als dezelfde strijd tusschen *lichamelijke* en *zedelijke* gezondheid zich voordoet aan den staat?

Gesteld, men verwijt U op onomstootelijke gronden, dat onze kerkhoven na-deelig zijn voor de gezondheid van Uw volksgenooten. Men bewijst U, op grond van wetenschappelijke onderzoekingen, dat verbranding der lijken voor de volksgezondheid alle bestaand gevaar wegneemt en geen nieuw gevaar oplevert. Maar... een stem in Uw binnenste zegt, dat ge een menschenlijk niet verbranden moogt, zedelijke volksbelangen pleiten voor het behoud der kerkhoven, ge ziet in, dat Uw volk door invoering van de lijkenverbranding, voorzooveel zijn algemeenen geestelijken welstand betreft, achteruit zal gaan.

Wat moet dan de Staat doen?

Moet hij dan het zedelijk volksbelang opofferen aan den lichamelijken welstand?

Dan wel, het gevaar voor den lichamelijken welstand dulden ter bevordering van het zedelijk belang?

Naar gelang ge het eerste of het tweede antwoord kiest, vindt ge ons tegenover U of aan Uw zijde.

Ter beantwoording dier vraag late men de lijkenverbranding voor het oogeblik ter zij. Het antwoord dient onbevooroordeeld te zijn.

In het afgetrokkene dient uitgemaakt, of de Staat een maatregel, die volgens de uitspraak der medische wetenschap voor de corporeele volksgezondheid geëischt is, mag invoeren en doorzetten, indien een zedelijk volksbelang er onder lijden zou.

Of ziet men tegen een afgetrokken stelling op en geeft men de voorkeur aan een concreet voorbeeld, zie het hier.

In dagen van kwaadaardige epidemieën, zoo leert de medische wetenschap, is niets verderfelijker dan de opeenhooping van groote menschenmassa's. We weerspreken dit niet. We gelooven dat dit zoo is. Opeenhooping van groote menschenmassa's heeft vooral bij de diensten in onze kerken plaats.

Diensvolgens zou het eisch der wetenschap zijn, dat de Staat in dagen van zware epidemieën de kerken sloot.

Nu staat hier echter tegenover, dat juist in zulke dagen de opgewektheid om in de kerken samen te stroomen zich het sterkst openbaart en de vertroosting van den eredienst dan meer dan ooit gezocht worden.

Zoo geraakt het *stoffelijk* en *zedelijk* volksbelang in strijd.

Het *stoffelijk* belang eischt onvoorwaardelijk: verbod van kerkedienst.

Welke houding moet nu de Staat daartegenover aannemen? Moet de Staat, ondanks het zedelijk belang, de kerken sluiten; of ondanks het lichamelijk gevaar, den kerkedienst toelaten?

Ons antwoord luidt: Een Staat die tijdens een epidemie de kerken sloot, zou de gezondheid van het volksleven in steê van ze te beschermen, bederven".¹⁾

* * *

Resumeerend, meenen wij het a.r. standpunt inzake de lijkbezorging als volgt te mogen samenvatten:

1. Hoewel de lijkbezorging allereerst mag gerekend worden tot den plicht van de naaste betrekkingen, heeft de Overheid ten deze regelen te stellen en bij ontstentenis of in gebreke blijven van naaste betrekkingen, zelve voor een behoorlijke lijkbezorging zorg te dragen.

2. Deze Overheidsplicht volgt deels uit het feit, dat de Overheid voor de justitieele en hygiënische volksbelangen heeft op te komen, deels uit het beginsel van eerbied voor den mensch als beeldrager Gods, hetwelk van de Overheid als dienaar van Gods vergt, dat ze waakt tegen onteering van het stoffelijk overblijfsel van den overledene.

3. Dit beginsel, gezien in het licht, dat de Heilige Schrift en de geschiedenis der Christelijke Kerk daarover verspreiden, verzet zich tegen de crematie en dwingt tot een verbod van lijkverbranding.

4. Nu tengevolge van een door den Hoogen Raad geconstateerde leemte in

de Begrafeniswet de wettelijke regeling op losse schroeven is komen te staan en de lijkverbranding hier te lande toepassing heeft gevonden, is herziening der Begrafeniswet strikt noodzakelijk en bij die herziening dienen lijkverbranding en andere vormen van lijkvernietiging verboden of, indien hiervoor geen meerderheid te vinden is, zooveel mogelijk beperkt en medewerking of deelneming van de Overheid aan de crematie uitdrukkelijk te worden uitgesloten.

5. Het beroep van voorstanders der lijkverbranding op gewetensbezwaren tegen begraving of op hygiënisch of economisch belang ter verdediging van de crematie, kan — daargelaten exceptioneele gevallen — onzerzijds niet worden aanvaard.

¹⁾ Zie *De Standaard* van 20 Aug. 1874. Dit artikel is tezamen met andere artikelen over de lijkverbranding opgenomen als bijlage in de groote uitgave van „Ons Program”.

HET REVEIL EN DE OPKOMST DER ANTIREVOLUTIONAIRE PARTIJ

DOOR

J. C. RULLMANN

De Antirevolutionaire Partij is opgekomen uit het Reveil, uit de bijeenkomsten der „Christelijke Vrienden” te Amsterdam. Heldring riep ze in 1845 samen; Groen presideerde ze. Het tijdschrift *De Vereeniging: Christelijke Stemmen* werd vanaf 1846 hun orgaan. En reeds het eerste nummer vangt aan met een politiek stuk van Groens hand over het gestadig protest der wetenschap tegen het staatsrecht der Revolutie. In den volgenden jaargang deelt Mr. J. A. Singendonck den hoofdinhoud mede der gedachten van den Hoogleeraar Stahl over den Christelijken Staat, na ter inleiding herinnerd te hebben aan Groens politieke geloofsbelijdenis uit 1840:

„Nederland is niet door de omwenteling van 1795, maar ook niet door de Grondwetten van 1814 of 1815 in het leven geroepen; het is een *historische* Staat, waarin niet alle vrijheden en rechten door revolutionaire aanmatiging vernietigd hebben kunnen worden.

„Nederland is een *Christelijk* land, waarin eerbiediging van het Evangelie het recht en de plicht van Overheid en onderdaan is. De Overheid, Christelijk of niet, is aan deze hoogste Landswet gebonden.

„Nederland is een *Protestantsche* Staat, waarin, bij ruime verdraagzaamheid, voor het behoud en belang der Christelijk-Protestantsche Kerk moet worden gezorgd.

„Nederland is een Land, waar het *eenhoofdig* gezag lang heeft bestaan, en waar, ook tijdens de Republiek, de strekking naar de Monarchie, als naar den waarborg tegen plaatselijke onderdrukking, bepaaldelijk met den wensch naar het *Huis van Oranje*, nationaal was.

„Nederland is een *vrij* Land, waar de rechten van bijzondere personen en van corporatiën van allerhanden aard geëerbiedigd, en de Natie, zoo dikwerf zij niet onder het juk der Aristocraten gebracht werd, een belangrijken invloed op de behandeling der Staatsaangelegenheden had.

„Deze herinneringen zouden ten leidraad behooren te strekken, zoo men in den geest der Natie regeeren; zoo men in de kracht der Natie steun wilde zoeken.”

Dan komt het jaar 1848, dat overvloedige stof voor een geheelen cursus van antirevolutionair Staatsrecht aan de hand geeft.

In Mei van dat jaar houden de Christelijke Vrienden voor de zevende maal hun halfjaarlijksche bijeenkomst, nu niet meer in een particulier huis, maar, waar het aantal bezoekers reeds tot over de vijftig personen klom, in de zaal van het Cassino op het Rusland. Daar wisselen zij van gedachten o. m. ook over de vraag, wat de plicht der Christenen is in deze dagen, met betrekking tot de uitoefening hunner politieke rechten en bepaaldelijk tot de ontworpen Grondwet. De voorzitter, Groen van Prinsterer, meent dat men bij de bespreking dezer vraag van twee beginselen moet uitgaan, 1^o. dat de Christen door het Woord Gods en zijn geweten gebonden is, met allen ernst te getuigen tegen *a* het stelsel van *gelijkheid*, en *b* het beginsel van de *souvereiniteit des volks*; 2^o. dat, onder protest tegen deze beginselen, de Christen evenzeer gehouden is *gebruik te maken van de rechten* hem bij de ingevoerde politieke stelsels verleend. Na de bespreking resumeert hij in dezer voege: Geen fictiën moeten ons bezig houden, maar de realiteit. Sedert 1795 is over het algemeen ook in Nederland aangenomen de wijsbegeerte der 18e eeuw, de wijsbegeerte der rechten van den mensch, het stelsel van vrijheid, gelijkheid, broederschap. Wij moeten het dus voor *historisch waar* houden, dat de volkssouvereiniteit den grondslag aller regeeringsvormen sedert heeft uitgemaakt. Brengt de aanneming van dit beginsel ook voor den geloovige mede het *recht* om aan de regeering van den Staat deel te nemen, zoo berust op hem ook de plicht daarbij niet lijdelijk te blijven. Voorts: men verwarre geen *democratie* met *volkssouvereiniteit*. Er is hier geen vraag van *vorm*, maar van *beginsel*. In alle staatsvormen kan de christen berusten, maar tegen het antichristelijke beginsel, dat de oppermacht bij het volk is, behoort hij zijn stem te verheffen.

Bij de beraadslagingen over de Grondwetsherziening vond deze anti-revolutionaire theorie ook op het Binnenhof bekwame woordvoerders.

Daar was allereerst in de Tweede Kamer Mr. Aeneas baron Mackay van Ophemert en Zennewijnen, destijds hier de eenige vertegenwoordiger van de Antirevolutionaire Partij. Hij nam een eigenaardig standpunt in. Ofschoon hij nooit zijn beginselen verloochende, en zijn getuigenis tegen hetgeen hij onchristelijk achtte, dikwerf deed hooren, was er toch in hem een element, dat de liberalen aantrok. Hij was niet gelijk Groen van Prinsterer, door mannen als Stahl, von Haller en de Bonald gevormd, maar stond onder den invloed van Engelsche staatslieden. Daarbij had hij iets in zijn stem, in zijn dictie, in zijn houding, dat de aandacht wekte en bezig hield.

Met talent en waardigheid verdedigde hij op 18 Augustus 1848 in de Tweede Kamer de antirevolutionaire beginselen door kernachtige beantwoording van drie gewichtige vragen: *Van waar komen wij?* van een revolutionair terrein: ten gevolge der valsche onderstelling van een denkbeeldigen natuurstaat waaruit zich eene maatschappij, bestierd door een almachtigen Volkswil, krachtens een *Contrat Social*, heeft ontwikkeld. *Waar zijn wij?* wij blijven op een revolutionair terrein; vermits er ge-

vraagd wordt, niet naar recht en waarheid, maar naar een algemeenen wil, een algemeene meening, een geest des tijds. *Waar gaan wij henen?* op het staatkundig terrein naar anarchie of despotisme; op het maatschappelijk terrein naar communisme; op het zedelijk terrein naar atheïsme. Dus, naar een afgrond."

Het slot van dit advies is zeer merkwaardig. „Ik wil ten laatste vrijheid. En hier durf ik den naam van liberaal in den juisten zin op mij zelve toepassen; want dit heet ik vrijheid, wanneer ik mijn wil kan volgen; ik heet het geene vrijheid, wanneer ik mijn wil aan dien eener meerderheid, waarbij het is *stat pro ratione voluntas*, onderwerpen moet. Niet een revolutionaire vrijheid. Wat toch werd er van de vrijheid van 1789? Zij loste zich op in de bijl der guillotine! Wat werd er van de vrijheid van 1830? Zij loste zich op in de forten om Parijs! Wat werd er van de vrijheid van 1848? Zij loste zich op in het staal van Cavaignac! Ik vraag die vrijheid als mijn recht, als een recht van hooger bron, en gij geeft mij die als een gunst, omdat de opinie, de geest des tijds het nu zoo mede brengen; straks brengen opinie en geest des tijds het niet mede en gij ontnemt mij die. Het is waar, men geeft mij, hoe voorwaardelijk dan ook, vrijheid, en omdat ik die krijg neem ik deze wetten aan; maar ik krijg die uit conveniëntie, omdat men het nu te zamen zoo goed vindt; daarom protesteer ik, ik blijf die vorderen als mijn recht”.

Mackay was ook lid der Dubbele Kamer, en hield daar op 7 October 1848 een rede, waarin zeer opmerkelijke passages voorkomen, bijv.: „Men zocht het in Frankrijk of in België, niet in Nederland. Die Aldegonde, die Oldenbarnevelt, die de Witten, die Fagels, die Heinsiusen, die van de Spiegels zijn oude vromen. Neen! Nederland moet, gelijk een spreker uit Noord-Brabant het noemde, bij zijn oude en naburige zuster ter schole gaan. De Hollandsche maagd moet in een fransch of belgisch keurslijf worden gewrongen. O! mijn vrijheidsgevoel gloeit als ik de vrije ontwikkeling der beginsels belet zie door een vasten vorm; mijn vaderlandsch hart lijdt, als ik die vreemde planten op eigen bodem zie overgeplant, en eene Belgische constitutie hoor beschouwen als een catechismus voor Nederlandsche Staatskunde. Neen! Ik protesteer tegen dien oppermachtigen Staat, tegen die almachtige wet. Ik ken geen oppermacht van menschen, en werpt men mij een theoretisch absolutisme voor, ik werp een revolutionair absolutisme terug. Vrijheid is mijn leven, want vrijheid is leven.

„Men zegge nu niet, die beginsels zijn in de wolken, want zij dalen als een weldadigen regen op het aardrijk neder, en hoe vaster gij daarop staat, des te meer kunt gij u aan de behartiging van de staathuishoudkundige belangen der natie overgeven.

„Zegt niet: die beginsels zijn zoo hoog, want — en hier zal ik geen oude vromen aanhalen — als een Robespierre, toen hij geen steun meer vond voor zijn wetten, zich beriep op een *Etre Suprême*, als een

Lamartine dezer dagen in de Fransche Kamer zegt: *Rattachons à Dieu chaînon par chaînon les déclarations sommaires de votre constitution*, dan zal ik voorwaar mij in Nederland niet behoeven te schamen, wanneer ik de beginselen onzer staatkunde, wanneer ik waarheid, vrijheid en recht schakel bij schakel hecht aan Hem, bij wien alleen de waarheid woont.

„Ziedaar, wat ik nog op 't hart had; overtuiging alleen deed mij spreken. O, konde ik die in u allen overgieten, zoo zeer zie ik daarin alleen het heil van mijn zoo dierbaar vaderland; maar ik drijf niet door; ik dring niet op; alleen dit verlang ik: overweegt mijn denkbeelden en doet mijne stem niet geheel zijn een *vox clamantis in deserto*”.

In de Dubbele Kamer stond Mackay toen echter niet meer alleen. Zijn vrienden, Mr. Willem baron van Lijnden en Mr. Johan Frederik baron Van Reede van Oudtshoorn stonden hem ter zijde. Deze laatste twee namen — zoo merkte Elout den 4den December 1879 in de Tweede Kamer op — worden te weinig in herinnering gebracht.

Van Lijnden was een echt Gereformeerd type, stil en eenvoudig. Hij sprak nooit veel, maar luisterde liever. Toch wist hij, als het pas gaf, ook goed te spreken. Zijn mannelijk woord, dat voortkwam uit een oprecht en van verontwaardiging trillend gemoed, trof. Misschien sprak hij wel eens teforsch. Zijn aanvallen werden in de Kamer eenmaal zelfs „woest” genoemd. Vriend en medestander van Groen, stond hij dezen staatsman levenslang ter zijde.

Vrijmoedig tastte hij in de Dubbele Kamer de Revolutie-begrippen aan toen hij bij het debat over de herziening der Grondwet sprak: „De oorzaak der heerschende ontevredenheid ligt dieper dan in regeeringsvormen: zij is het noodwendig gevolg van de revolutionaire beginselen... Die leer verbreekt in het Staatsrecht de banden tusschen God en de menschen. Zij verheft den mensch op den troon en waant zich van den Almachtigen Bestuurder der wereld te kunnen ontslaan. Zij ontnemt hierdoor aan de Overheid alle macht en gezag; en moet, om zich te kunnen handhaven, tot geweld of onderdrukking overgaan... Op dien bodem zijn de hedendaagsche Constitutiën geworteld, ook de onze kent geen anderen grond. Door gelukkige inconsequentie heeft dat Staatsrecht zich bij ons nog niet door alle die gevolgen doen kennen waartoe het aanleiding geeft. Maar wie waarborgt ons de toekomst?... Ik ken geen conventioneel gezag, geen conventioneel recht, geen conventioneele vrijheid. De bron van alle gezag, alle recht, alle vrijheid, is onafhankelijk van de goed- of afkeuring der menschen; heiliger en deugdzamer dan alle theoretische staatsregeling... De gansche bundel Grondwetten, die ook in ons Vaderland geboren en overleden zijn, getuigt, mijns inziens, niet van het duurzame en onveranderlijke der nieuwe vrijheids-theorieën.”

Ook Van Reede van Oudtshoorn was een geliefde medestrijder van Groen. Deze prees hem als een *coeur d'or*. Met de hem eigen gave voerde ook hij over de Grondwetsherziening het woord, en sprak: „De oorzaak der wankelbaarheid van hetgeen als onwankelbaar was toegezegd, ligt

in de miskening van den eenigen waren grondslag waarop het staatsgebouw moet berusten; in de miskening van het wezen van het gezag; in de te niet doening van hetgeen op ondervinding van eeuwen was daargesteld, met plotselinge in de plaats-stelling van louter op theorieën zich grondende instellingen; in de huldiging, in één woord, van een stelsel, hetwelk, blootelijk op de menschelijke rede gegrond, al wat op ondervinding berust ter zijde stellende, zich van den Staat en deszelfs leden een denkbeeldig samenstel vormt, hetwelk, door de geschiedenis gelogenstraft, met het ware begrip van den Staat even weinig overeenkomstig is als de droom met de realiteit".¹⁾

Na deze aanhalingen uit de redevoeringen van Mackay, Van Lijnden en Van Reede van Oudtshoorn concludeerde Groen van Prinsterer, dat de antirevolutionaire richting, wel verre van, als onderdeel eener godsdienstige gezindte, uitsluitend naar kerkelijk terrein verwezen te kunnen worden, een staatkundige partij was, wier politieke leer, hetzij men haar goed- of afkeurde, in elk geval rechtstreekschen invloed op de beschouwing en den geheelen gang der staatsaangelegenheden had, en dat ook deze Antirevolutionaire Partij alleszins recht had om haar tegenwoordigers te hebben. De verdedigers van het Christelijk-historische Staatsrecht behoeften niet, als organen eener secte, uit de Landsvergadering te worden geweerd.²⁾

Maar na zoo de aanvankelijke kracht en invloed der Anti-revolutionaire partij te hebben getoond, maakt hij ook melding van haar zwakheid; te meer, omdat uit de aanwijzing der oorzaak hiervan tevens het uitzicht op versterking zou worden verleend. De voornaamste reden van onvermogen zoekt Groen in eigen schuld; in gebrek aan geloofsmoed, aan plichtsbefes, aan onverdroten ijver, aan onderling overleg, aan samenhang en eenheid in werkzaamheid zoowel als in bedoeling, aan gestadige verstandhouding dergenen van wie voorbeeld en leiding verwacht werd; aan de bewustheid dat, bij het vermeerderen van moeilijkheden en bezwaren, des te grooter verantwoordelijkheid rustte op hen aan wie krachten verleend waren; des te meer vertrouwen op Hem, die alvermogend is, te pas kwam. Eigenlijk zou men z. i. dan ook kunnen beweren, dat, ofschoon alle bestanddeelen eener partij er waren, de partij zelve niet gevormd was. Hij was echter overtuigd, dat door eendrachtelijk belijden en samenwerken, de invloed van zeer weinigen, wien te midden der stormen een onwrikbaar steunpunt te beurt viel, zeer groot worden zou.³⁾

Hiermee in overeenstemming was een artikel van Mr. J. A. Singendonck in het tijdschrift *De Vereeniging: Christelijke Stemmen* (dl IV 1849/50) getiteld: *Een weinig Christelijke en Nederlandsche Politiek*. Het droeg tot motto: *Maar ons staatsburgerschap is in de hemelen. — Voorts, broeders, al wat waarachtig is, al wat eerlijk is, al wat rechtvaardig is, al wat rein is, al wat liefelijk is, al wat wel luidt, zoo daar eenige deugd is, en zoo daar eenige lof is, datzelve bedenkt*. Phil. III : 20; IV : 8.

Dit opstel begint met de vraag of dan de Christenen in Nederland zoo volijverig bezig zijn met het bouwen van hunne eeuwige stad, dat er geen tijd noch gedachte meer overblijft voor hetgeen den Nederlandschen Burgerstaat betreft. Of het burgerrecht dat in de hemelen verworven is voor een iegelijk die gelooft, zoo uitsluitend hun oogmerk geworden is, dat de staatkunde van den dag daarbij geheel onverschillig blijft. De schrijver aarzelt deze vragen toestemmend te beantwoorden. Immers het dagelijksche nieuwsblad wordt vrij nauwkeurig gelezen; de daarbij opgegeven stand der publieke fondsen zelden overgeslagen; en de aardsche aangelegenheden zijn nog verre van slechts een betrekkelijke of geringe waardij te bezitten in de schatting van de meesten die Christenen willen heeten, of inderdaad reeds zijn. Maar, zoo vraagt hij, vanwaar komt het dan dat onze staatkundige belangen onder de christenen zoo zelden ernstig ter sprake komen, althans met het doel om ook dáárop een goeden en gezegenden invloed uit te oefenen? Vanwaar dat *de Christelijke Stemmen*, die zoo gaarne al wat waarachtig is, al wat eerlijk is, al wat rechtvaardig is bedenken, ons zoo schaars op de hoogte houden van hetgeen meer bijzonder de Nederlandsche Politiek betreft?

De schrijver bestrijdt dan enkele drogredenen die tegen een opzettelijke behandeling van staatkundige aangelegenheden in Christelijke en Nederlandschen zin worden ingebracht, om vervolgens te betoogen, dat er ook op het terrein van de politiek een strijd te voeren is, ja dat welhaast inzonderheid op *dit* veld een strijd van beginselen zal moeten worden geleverd. Hij memoreert dan het feit, dat thans Groen van Prinsterer zitting in de Tweede Kamer heeft, een man, wiens adviezen geen geringen invloed op de beslissing der aldaar behandelde vraagstukken schijnen te zullen hebben, waartoe behalve de onmiskenbare begaafdheid van den redenaar stellig ook de eigenaardige kracht zijner deugdelijke beginselen bijdraagt. „Om kort te gaan, het geldt hier onderwerpen die met het historisch aanzijn van Staat en Volk, van Kerk en Maatschappij allernauwst zijn samengeweven, aan wier overweging de Christen zich niet mag onttrekken, tenzij hij zichzelf als *paria* buiten de regeling van alle tijdelijke belangen sluit. Ja, het geldt zelfs den historischen hoeksteen van ons staatsgebouw, welke in dezen tijd van slooping ook niet onaangetast blijft, gelijk uit de handelingen der Tweede Kamer van het loopende jaar genoegzaam blijken kan.” De schrijver eindigt met den wensch, dat zijn artikel aanleiding moge geven tot opzettelijke behandeling der hangende quaesties ook in dit tijdschrift, „opdat het blijke, dat onze reis naar de stad die fundamenten heeft en waarvan de kunstenaar en bouwmeester God is, met een betamelijke behartiging der belangen van ons tijdelijk vaderland, in verband met de eer en verheerlijking zijns Naams, alleszins vereenigbaar is.”

Intusschen had Da Costa reeds met Groen gecorrespondeerd over de wenschelijkheid om, zoolang ze geen eigenlijk politiek orgaan hadden,

het *Bijblad der Vereeniging: Christelijke Stemmen* daarvoor te gebruiken. Groen stemde volkomen met dien wensch in. Evenwel achtte hij het daarbij volstrekt noodig, dat dan met de doorgaande redactie iemand belast werde der zake kundig en te midden der politieke aangelegenheden en verwickelingen van den dag geplaatst, zoodat de belangrijkste onderwerpen, die rechtstreeks of zijdelings de dierbaarste en heiligste rechten van Kerk en Nederland betroffen, met eenparigen gang en vastheid van beginsels en bedoeling, naar den eisch der omstandigheden in overweging werden gebracht. In dergelijke onderneming zijner vrienden hoopte Groen een krachtigen steun te hebben, een steun, waarvan hij het gemis sedert lang, en vooral nu hij Kamerlid was, dagelijks gevoelde. Evenals Da Costa had hij aan Mackay en Singendonck gedacht. Ook had hij reeds meermalen daarover zijn gedachten aan hen medegedeeld. Daarom achtte hij het wenschelijk, dat er nu eens door Da Costa een rechtstreeksche opwekking aan hen gericht werd.

Wel gaf Heldring in het *Bijblad* al sinds 1847 ook „politieke beschouwingen”, maar deze voldeden niet. Op het einde echter van 1849 gaat Mackay hem daarin vervangen. En aanstonds pakt hij de lezers met deze aanloop: „Gij hebt mij politieke beschouwingen gevraagd; maar, mijn vriend! dat is geen gemakkelijke taak. Intusschen, ik zal doen wat ik vermag: doch dan moet gij met mij rondwandelen, want ik demonstreer gaarne op de lichamen, d. i. ik bewijs gaarne beginsels uit feiten. Kom, ga dan nu eens met mij naar het Binnenhof. Daar ziet gij dat gebouw waar de 2de Kamer der Staten-Generaal vergadert. De gevel van dat gebouw (in het voorbijgaan gezegd) is reeds een beeld van den tijd. Voor 1795 werd die van hardsteen schoon opgebouwd, de revolutie brak uit; men spijkerde het reeds begonnene maar onafgedane met planken toe en — het zit nog zoo. Had men na 1795 het bestaande verbeterd, de historische lijn doorgetrokken en op de natuurlijke ontwikkeling van menschen en staten gelet, men had op goeden bodem gebouwd; maar helaas! men brak alles af om alles nieuw te maken, en men is sedert 1795 daaraan nog bezig.”

Na zijn „politieke beschouwingen” geeft Mackay dan bovendien nog een opstel over *Anti-Revolutionaire Staatskunde*. Hierin lezen we o. m.: „De ware strijd wordt geleverd door twee vijanden, die elkander aan uniform, wapenen en taktiek dadelijk kennen: twee vijanden, die beiden roepen: *vooruit*; maar de een *vooruit naar boven*: de andere *vooruit naar beneden*: twee vijanden, die voor de consequentie hunner beginselen niet vreezen. In hunne banieren voert de één (de antirevolutionair) *souvereiniteit Gods*, de ander (de revolutionair) *souvereiniteit des volks*. De revolutionair is de *Goliath*, gewapend met dat groote, maar straks tegen hem zelve gekeerde zwaard: de geest des tijds; geharnast in stalen theorie, die geen pijltje van historie of realiteit doorlaat, en getooid met dien gepluimden helm van eigenwaarde, rechten van den mensch, meerderjarigheid der volkeren. De antirevolutionair is de *David* in zijn

gewone daagsche kleeding; gewapend met eeuwige waarheden, die hij den vijand naar het hoofd (zijn eenig raakbaar punt), slingert, en met een staf, het Woord Gods, waarop hij leunt, terwijl hij zijn vrijheid en rechten verdedigt („Hac nitimur; hanc tuemur”). Te ontkennen is het niet, dat de *Goliath* vorsten en volken verbaast, dat bijna niemand hem aandurft, en allen op de eene of andere wijze met hem vrede willen maken, maar te ontkennen is het evenmin dat men hem begint te weerstaan. Er zijn er die, hoe miskend en veracht, den *Goliath* te gemoet gaan. Is het overmoed? Is het verwaand zelfvertrouwen? Is het een Don-Quichottenstrijd? Neen, de strijders kennen de gevaren, kennen hun zwakheid, kennen hun onmacht, maar evenals *David* kennen zij den Machtige, in Wiens naam zij strijden.”

Vervolgens gaat Mackay dan in op de tegenwerping, dat de anti-revolutionair het heilige met het onheilige, Godsdienst met Staatskunde mengt. „Dat wij Godsdienst met Staatskunde vermengen, zal wel moeten zijn, dat wij die te zamen vereenigen. Intusschen vereenigen niet *wij*, maar God zelf. God heeft den mensch niet geschapen voor den mensch, maar voor Hem. De mensch is niet op de wereld om zichzelf, maar om God te dienen. Al wat de mensch dus denkt, spreekt of doet, moet zijn ter eere Gods, en niet voor dat afgodisch vereerde *Ik*. Is dat waar, dan is de Staat, die uit zulke menschen is samengesteld, een instelling ter eere Gods, en dan is, gelijk de Schrift zegt: de vreeze des Heeren het beginsel aller wijsheid. Godsdienst te vereenigen met staatkunde is dus: *niet te scheiden wat onscheidbaar is*. De scheiding dier twee is juist de proefneming der revolutionairen.”

Voortaan krijgen nu de politieke beschouwingen van Mackay een plaats niet in het *Bijblad*, maar in het tijdschrift zelf, onder den titel: *Staatkundige Bijdragen*. En deze artikelen zijn zóó populair geschreven, dat men ze thans nog met genoegen leest, om hun puntigen vorm, om den echten humor en om de openhartigheid van den schrijver. Al wat later op dat gebied geleverd werd, heeft toch nimmer Mackay's arbeid kunnen evenaren, veel minder nog overtreffen.

Ook niet wat Singendonck praesteerde. Want deze zond een enkel maal aan het tijdschrift eveneens „staatkundige bijdragen” in. Hij begon aldus: „Lieve Vrienden! Burgers van Nederland, Volk dat Oranje lief heeft! Is het u wel bekend welke gewichtige vragen thans in de staatkundige wereld op het tapijt zijn, en hoezeer uwe belangen daarbij op het spel staan? — Gij laat u tot dusver met de politiek weinig of niet in. Gij hebt elk uw bedrijf, uw huisgezin te verzorgen en uw plichten daartoe betrekkelijk te vervullen: en gij laat terecht het behandelen der zaken van den Staat aan meerdere wijsheid en doorzicht over, dan uwe bescheidenheid u zelve toeschrijft. Wij prijzen daarin uw gezond verstand: want, doet de schoenmaker wél zich te houden bij zijne leest, zoo zal elk die niet onmiddellijk tot de behandeling van Staatszaken geroepen wordt, evenzeer weldoen zich bij de uitoefening van zijn bedrijf

en de verzorging van zijn huis te bepalen. Dit is een algemeene regel, dien wij met u gaarne onderschrijven. Gij weet evenwel, dat er geen regel is, die niet vaak uitzonderingen toelaat. Zoo gaat het ook hier. Ofschoon gij aan het bestuur uwer stad of gemeente geen deel neemt, zoo zult gij toch, wanneer er brand ontstaat, niet in uw huis blijven zitten, maar u verplicht achten deel te nemen aan de middelen die aangewend worden tot stuiting van het kwaad, waardoor het gemeenebest uwer woonplaats wordt bedreigd. Zoo is het dan ook gesteld, Vrienden! met de zaken van den Staat. Ofschoon deze in den regel tot uwe roeping niet behooren, komen er nochtans omstandigheden van dien aard daarbij voor, dat gij er niet vreemd aan blijven kunt, noch ook er vreemd aan blijven moogt."

We verstaan nu Groens dankbare erkenenis, dat de *Staatkundige Bijdragen* zijner vrienden Mackay en Singendonck hem tot krachtigen steun waren. Ze hebben bij ons Christenvolk het politiek besef verlevendigd en aangedrongen op partijformatie.

In 1849 door de kiezers in het politieke strijdperk gebracht, was Groen in de Tweede Kamer opgetreden als vertegenwoordiger eener *partij*. „Ik ben hier gezonden door een godsdienstige partij." Ze was echter tot heden nog niet als staatspartij op het tooneel verschenen.

Op de elfde bijeenkomst echter van Christelijke Vrienden, 10 April 1850, zou de vraag aan de orde komen: Wat is er in betrekking tot Nederland te denken van het gevoelen van Prof. Stahl, dat de christenen een staatkundige partij moeten vormen? En Groen schrijft tevoren reeds aan Da Costa, dat hij er naar verlangt bij die gelegenheid den vrienden te doen gevoelen, dat wie een partij vertegenwoordigt, op den duur, en vooral bij gewichtige aangelegenheden, ook den *actieven* steun moet gevoelen en ondervinden van hen, wier *orgaan* hij is. Want ook z. i. zijn de Christenen nog te weinig overtuigd van de verantwoordelijkheid die hun door de inrichting van den constitutioneelen staat en door het staatsburgerschap opgelegd wordt.

En als nu op 10 April de vergadering over gaat tot behandeling van de voorgestelde vraag, wordt algemeen het verlangen te kennen gegeven, dat de Voorzitter zijn meening over dat gewichtig oogmerk 't allereerst kenbaar make. Groen van Prinsterer verklaart zich hiertoe bereid, en zegt, dat hij met genoegen dit voorstel in deze vergadering ziet ter sprake gebracht. Voor hem persoonlijk kan het geen vraag zijn. In een constitutioneelen staat moeten er partijen zijn. In ons land te spreken van een partij, van een politieke partij, van een christelijk politieke partij, geeft tot veel misverstand aanleiding, want de naam *partij* is onder ons volk hatelijk, en 't is dus vóór alles noodig, duidelijk te kennen te geven, wat men daarmee bedoelt. Zij, die vereenigd zijn in beginsels, moeten, ter bereiking van één doel, naar een welberaamd plan te werk gaan. Van groot belang is de samenwerking der Christenen op politiek terrein, bepaaldelijk ter handhaving van de rechten der Kerk. Wij hebben als

Christenen rechten in den Staat en daaraan zijn plichten verbonden: die te handhaven, die te vervullen in gemeenschap, in overleg, althans in één richting, met de broeders, ziedaar onze roeping als partij. Spreker heeft de overtuiging, dat hij in de Tweede Kamer het orgaan is van zeer vele Christenen in Nederland.

Na eenige gedachtenwisseling omtrent de wijze waarop de eensgezindheid der Christenen tot een krachtig en doeltreffend handhaven van het recht der Gezindheden zou worden geopenbaard, richt de heer Wakker, een „leek” uit Wormer, het woord tot den heer Groen van Prinsterer, om hem, ook uit naam van vele zijner christelijke vrienden, te danken voor de behartiging en verdediging hunner rechten in 's Lands vergaderzaal. Hij verzekert hem, dat hij daar niet alleen staat, maar dat de gebeden van velen in den lande voor hem tot den troon der genade opgaan.

In verband met deze bespreking werd vervolgens de wenschelijkheid overwogen van een dagblad in christelijken geest. De heer Gefken gaf daarbij als zijn meening te kennen dat, zoo er een christelijke staatkundige partij in ons land bestond of zich vormde, deze dan ook een orgaan moest hebben om tot de natie te spreken. Groen was het daarmee eens, maar het scheen hem, vooralsnog, ondoenlijk. Niet lang daarna echter, 1 Juli 1850, werd *De Nederlander* onder zijn redactie het orgaan der Antirevolutionaire partij.

En wel meende de heer Van Høevelt in 1851 reeds de uitvaart der Antirevolutionaire partij te kunnen vieren, maar na de verkiezingen van 1852 schreef *Het Handelsblad*, dat deze partij in meest alle districten haar kracht had betoond, en achtte *l'Independence Belge* het onbetwistbaar, dat het getal der *vromen*, waaruit de antirevolutionaire richting hoofdzakelijk bestond, in de laatste jaren op schrikbarende wijs was toegenomen, en een partij vormde, waarop, bij de behandeling van publieke aangelegenheden, zou dienen te worden gelet.

Wat haar echter verzwakte was het verschil dat tusschen de Reveilmannen onderling van lieverlee al klaarder aan den dag kwam. Het jaar 1854 is het jaar der scheuring tusschen de christelijke vrienden. En sedert ging men ook in de politiek al verder uiteen.

Dit bleek wel duidelijk in het tijdschrift *De Vereeniging: Christelijke Stemmen*, toen de redactie der Politieke Beschouwingen veranderde.

In deel XI schreef Mackay onder dagteekening van 16 October 1856: „De oude redactie der Politieke Beschouwingen zal wel niet behoeven te doen opmerken, dat de Politieke Beschouwingen in het nummer van October niet van hare hand zijn. Reeds sinds eenigen tijd was het gebleken, dat de hoofdredactie een andere richting volgde dan de redactie der Politieke Beschouwingen. Als *onder*-redactie meende deze te moeten wijken. Ook wilde zij niet strijden met hare oude medestrijders, nu bestrijders geworden; vooral niet in een tijd, waarin zoo vele aanvallen tegen den vijand zijn af te slaan. Zij had daarom het besluit genomen,

om gedurende eenigen tijd te zwijgen, en der hoofdredactie daarvan kennis gegeven, met vrijlating natuurlijk om de Politieke Beschouwingen door anderen te doen opstellen. Uit het laatste nummer van *de Vereeniging* is der oude redactie gebleken, dat het geven van Politieke Beschouwingen voor goed aan een andere hand is toevertrouwd. De taak der oude redactie is alzoo geëindigd en zij neemt afscheid van hare voormalige lezers. Zij betuigt haren dank voor de enkele blijken van welwillendheid, die haar menigen bitteren aanval verzoet hebben. Zij opent bij dit woord van afscheid geen strijd; zij legt de pen vreedzaam hoewel niet zonder eenigen weemoed neder; zij zal de ontwikkeling der nieuwe richting en de nieuwe denkbeelden belangstellend afwachten, maar niet zonder eenige bekommring de toekomst tegemoet gaan. Vaart dan wel, voormalige lezers! vooral gij, die met de oude redactie der Politieke Beschouwingen instemdet. Laat ons vaststaan in de leer en haar in woord en wandel verkondigen."

Onder dit stuk van Mackay schreef de Hoofdredacteur Heldring: „Even als in Duitschland de antirevolutionairen zich onderscheiden in wettische en evangelische, en *Stahl* het hoofd is der eerste, en *Bethman Holweg* het hoofd der laatste, zoo scheidt zich thans de wettische antirevolutionaire richting ook van ons af, niet wij van haar. Wij vertrouwen, dat de nieuwe redactie van de Politieke Beschouwingen, die ook de oudste was, want de eerste serie der Politieke Beschouwingen was van haar, met dankzegging erkennende de trouwe hulp haar tot nog toe bewezen, in haren evangelischen weg zal toonen, dat het haar niet ontbreekt aan die trouw in de leer, die het levendig geloof in woord en wandel openbaart, al is het niet naar de vormen van het verouderde wettische, dan toch naar de vrijheid, die daar is in Christus, allen den genen, die zijne verschijning liefhebben."

Zoo was dan de antirevolutionaire stem van Mackay gesmoord, als bij den gewijzigden klank van het Maandschrift, een al te scherpe dissonant. Groen betreurde deze zonderlinge houding van Heldring in hooge mate, en trad daarover met hem in correspondentie. In zijn brief aan Heldring van 9 November 1856 lezen we o. m. :, „Gij zegt, dat ik en mijne vrienden evenals Stahl c. s. het *niet-evangelische* deel der antirevolutionaire partij ben. Gaat dat niet te ver? Vooreerst, ten aanzien van Stahl. Op Stahl laag te vallen, hem voor ultra-juridisch, intolerant, *engherzig* te houden, is aan de orde van den dag. Maar wie hier te lande kent Stahl? Wie heeft, ik zeg niet een paar brochures doorgebladerd, maar zijne geschriften, zijne parlementaire adviezen, vooral zijn hoofdwerk, in de 3e of althans in de 2de uitgaaf, met die nauwgezetheid bestudeerd, welke tot het beoordeelen, tot een behoorlijk gemotiveerd veroordeelen van een man als Stahl recht geeft? Ik houd mij overtuigd, dat b.v. Nitsch, dat ook Bethman Holweg, wat zij ook in Stahl mogen afkeuren, over hetgeen ten onzent van Stahl gezegd en ondersteld wordt, geërgerd en verontwaardigd zouden zijn. Doch gaat

gij, in het geven van dien *niet* evangelischen titel, ook te mijnen opzichte, niet te ver? Ik vrees dat men thans, onder de leus van *evangelische* richting, zou kunnen vervallen in een radicalisme, hetwelk tegen het begrip zelf van Staat en Kerk gericht is. Ik geloof dat men, terwijl men bedoelt zich aan alle politiek vreemd te houden, inderdaad onder den invloed der politieke berekeningen van den dag is; en, terwijl men zich verbeeldt aan een *ethisch-irenisch* Ministerie ⁴⁾ steun te verleen, inderdaad dit Ministerie mede ten val brengt, en de uitmuntende positie, die wij in de schoolquaestie, niet zonder veel moeite, hadden verkregen, jammerlijk verspeelt.— Wij gaan thans in de Tweede Kamer over het onderwijs den hachelijken kamp te ontmoet; doch ik mag mij niet ontveinzen, dat de houding èn van het Ministerie èn van u en andere vrienden in *Ernst en Vrede*, de kracht der zeer weinigen die iets meer dan deïsme, onder of zonder christelijken naam begeeren, grootelijks verlamt, en dat er geen zekerder middel zijn kan om het *petitionnement*, in diskrediet te brengen dan wanneer, van den eersten teekenaar ⁵⁾ van het Predikanten-adres in Februari, een artikel over de School, als dat in de politieke beschouwingen van November, kan worden geciteerd.”

Onze lezers bemerken hier wel, ook zonder dat we dit nader uitwerken, hoe Groen zich hier kant tegen de verderfelijke hoofdgedachte der Schoolwet van 1857. Tegen al wat daartegen in anti-revolutionairen zin beproefd werd, verzette men zich rechtstreeks of zijdelings, door *doen* of door *laten*.

Daarbij kwam dan nog het beweren, dat de politiek ligt buiten de sfeer der christelijke plichtsbeschouwing. Het was met name Ds. J. de Liefde, die dit gevoelen voorstond. In het *Volksmagazijn voor Burger en Boer* schreef hij: „Er is ongetwijfeld een inconsequentie in het gedrag van Van de Bruggen, sedert hij Minister is, doch aan die inconsequentie is hij alleen niet schuldig, maar de heer Groen evenzoo, en ieder Christen, die zich op het terrein der hedendaagsche politiek begeeft. Want de politiek eischt van een ieder, die in haar gestoelte zitting neemt, dat hij de wederrechtelijke bemoeizucht van den Staat met zaken, die Godes zijn, eerbiedigt en billijkt. Hiertoe laat zich nu menig Christen te goeder trouw vinden, meenende, dat die bemoeizucht een geoorloofde belangstelling en zelfs een betamelijke ijver is... Zulk een christelijk Minister bedenkt niet en gelooft gewoonlijk ook niet, dat de Staat de dingen, die Godes zijn, nooit uit *dat* beginsel en in *dien* geest behartigen zal, waaruit een Christen ze alleen behartigd hebben wil. In zijn illusie en idealisatie van den Godsstaat, komt hij niet tot de klare bewustheid, dat het beginsel van den Staat nooit is: *God, de eere Gods*, maar altijd *Ik, mijn eer, mijn* voorspoed, *mijn* vrede. Treedt nu zulk een christelijk staatsman in het raderwerk van het staatsleven, dan ondervindt hij terstond, dat zijn christelijk beginsel, de eere Gods, onmogelijk met die mechaniek kan samengaan... In dit conflict, in dit onvermijdelijk en onuitroeibaar dilemma, blijft er dan voor dien Christen staatsman geen

anderen uitweg over, dan zich tot een zeker *dubbelleven* te laten vinden; hij begint zichzelf in twee personen te splitsen, namelijk in *Christen* en *Staatsman*. Nu is de weg gebaad... Op die wijze zijn er twee weegschalen gevonden, waarmede men weegt, al naar gelang Gode of den Staat hun gewicht toegewogen wordt. Zoo onderscheidt dan ook de heer Van de Bruggen zijn overtuiging als Christen, dilettant-theoloog en paedagoog ter eene, en als wetgever en staatsman ter andere zijde. Dit *kan* niet anders. Elk Christen, die in onze tegenwoordige bemoeizuchtigen Staat Minister zijn wil, *moet* tot die dubbele weegschaal zijn toevlucht nemen. Dit is gewis een groote inconsequentie, doch zij wordt in onze dagen zelfs door de rechtzinnigen over het geheel niet gewraakt. Men acht zulk een inconsequentie nuttigheidshalve geoorloofd of althans noodzakelijk, en door den drang der tegenwoordige omstandigheden geboden. Deze inconsequentie van den Minister Van de Bruggen is dus niets vreemds; zij is die van Stahl in Pruisen, zij was die van Guizot in Frankrijk, en zij zal die zijn van alle Christenen, die zich op het terrein der staatsregeering begeven, zoolang Christus niet als Koning op aarde den scepter zwaait. Het denkbeeld van een christelijk Koning en een christelijke regeering is zeer streelend, maar het is de vraag, of het ook zonder inconsequentie uitvoerbaar is? Het verwondert mij daarom geenszins, indien ooit werkelijk aan den heer Groen een portefeuille aangeboden is, dat hij er voor bedankt heeft. Ik zou vermoeden, dat een instinctmatig, heilig gevoel hem heeft doen terugdeinzen van de inconsequenties, die hij zich zou moeten laten welgevallen. Wil een Christen een staatkundige loopbaan betreden, dan is zeker de oppositie in de Tweede Kamer de beste plaats, die hij zich nog kiezen kan. Want zoo lang de Staat zich de dingen Gods aanmatigt, *moet* het Christendom *per sé* opponeeren. De illusie van den heer Groen bestaat echter hierin, dat hij uitziet naar en hoopt op een Staat, die niet meer met het Christendom in oppositie is. Die hoop is gewis voortreffelijk, maar als men hare verwezenlijking vóór de komst van Christus verwacht, zal zij beschaamd worden. De Steen, die zonder handen uit de bergen afgehouwen komt aanrollen, zal eerst al de Staten dezer wereld tot stof en poeder vermalen, eer Hij in derzelfer plaats een nieuwen Staat zal kunnen grondvesten, waarin Zijn recht en gerechtigheid woont. Hij zal van de bestaande Staten *niets* kunnen gebruiken; zoo min als de cirkel een enkele lijn van het vierkant gebruiken kan. Hij zal een gansch nieuw koninkrijk stichten om volkomen *consequent* te kunnen zijn."

Ter nadere toelichting betoogde De Liefde voorts: „Ook de anti-revolutionaire partij, ofschoon zij thans de minderheid is, steunt toch op en zoekt haar kracht in een meerderheid, die zij door haar kracht en haar invloed hoopt tot stand te brengen. Zij is evenzeer als de andere partijen een huldigster en dienaar van de meerderheid. Dit keuren wij in haar af. Maar dat hebben we ook in den Minister afgekeurd. Wij hebben gezegd, dat zijn standpunt, waardoor hij Christen en tevens

uitvoerder van het nationaal gevoelen meent te kunnen zijn, hem van zelf tot een dubbelleven leiden moest. En een dubbelleven is gewis zeer onchristelijk, want het christendom is eenvoudigheid, omdat het waarheid is. De antirevolutionaire partij zal weinig of niets kunnen uitrichten, zoolang haar geweten niet het geweten der natie geworden is. Dit beseft zij zeer wel. Met Christus alleen, met de waarheid, met Gods Woord kan zij op staatkundig gebied niets uitrichten. Zij moet een kerk, een partij hebben, waarvoor zij strijdt en voor wier rechten zij opkomt. Daardoor kan zij in de natie te eeniger tijd nog een meerderheid bekomen. Want Christus, de Waarheid, Gods Woord vinden slechts weinig sympathie in deze wereld. Niets is begrijpelijker dan dit. Maar is het ook staatkundig en kerkelijk — christelijk is het niet. Christus heeft nooit op het nationaal gevoelen gespeculeerd, hij heeft nooit op een meerderheid onder de menschen zijn hoop gevestigd. Hij heeft altijd de meerderheid tegen zich gehad, zoodat ze Hem ten laatste gekruist heeft. Reeds dadelijk verklaarde Hij, dat de meerderheid op den breeden weg des verderfs wandelde, en dat alleen de minderheid zou behouden worden. En als op Zijn hard woord de meerderheid verstoord wegging, zocht Hij haar niet terug te lokken, maar Hij vraagde de achtergeblevene minderheid: Wilt gij ook niet heengaan? Zulk een Christus kan op staatkundig gebied weinig uitrichten. Men kan Hem niet gebruiken, en daarom bedienen zich de politieke Christenen liever van een Kerk of een partij, want die heeft meer vrienden; slagen zij naar wensch, dan zullen zij daardoor de natie winnen. En wat zullen zij dan bekomen? Een *kerkelijk* Nederland. Maar ook een *Christelijk*? Dat kan alleen hij gelooven, die meent dat de kerk en Christus dezelfde zijn. En dat meenen, helaas, vele antirevolutionairen te goeder trouw. Maar iets dergelijks meende Paulus ook, toen hij nog in vollen ijver de kleederen van Stefanus bewaarde. Toen was hij een voorvechter der Synagoge en bijgevolg een gunsteling van het nationaal gevoelen. De meerderheid was met hem, en hij was een vervolger der minderheid. Doch op den weg naar Damascus opende God hem de oogen en sedert heeft hij de synagoge en het nationaal gevoelen en de gansche meerderheid schade en drek geacht. Dit was zijn wedergeboorte; en zulk een wedergeboorte hebben nog vele antirevolutionairen noodig, eer zij het Koninkrijk Gods zullen kunnen zien in Nederland."

Dit doopersch-chiliasisch betoog — een mengsel van waarheid en dwaling! — heeft, hoe vroom ook voorgedragen, geen vat op wie de politiek beoefent uit gehoorzaamheid aan Hem, die *heel het leven* voor zijn eer opeischt, en bij Wien de godzaligheid ook voor het tegenwoordige leven een belofte heeft. Maar toch kunnen we ons indenken, hoe zulke gemoedelijke taal er bij eenvoudige vromen als koek inging. Groen schreef ervan: „Volgens Ds. de Liefde is vóór de komst van Christus elke Staat met het Christendom in oppositie. De eigenaardigheid van elken Staat, bij de meeste verscheidenheid der regeeringsvormen, is

aardsch, natuurlijk, duivelsch; elke Staat moet, naar den eisch van zijn levensbeginsel, niet slechts onchristelijk, maar antichristelijk zijn. De oorzaak mijner jammerlijke afdwalingen in het Staatsrecht ligt juist hierin, dat ik dezen satanischen aard van alle Staten, eer het duizendjarig Rijk daar is, misken. Ik weerspreek thans niet; ik constateer slechts. Ook durf ik niet verzekeren, dat Van der Bruggen zoodanige uitspraken beaamt. Maar, ook wanneer men, zonder in dergelijke uitersten te vervallen, in beginsel een godsdienstloozen Staat begeert, ook dan zal, in de praktijk, waar de Godsdienst niet kan worden buitengesloten, een algemeene onchristelijke en antichristelijke Godsdienstigheid richtsnoer in wetgeving en bestuur zijn. En, is dat zoo, dan mag de Christen in zoodanigen Staat geen ambtenaar, geen lid der Kamer, vooral niet Minister zijn; hij mag niet vergeten dat geen samenvoeging van Christus en Belial, geen medewerking, lijdelijkheid alleen en lijden, ter zake van belijden, vergund is. Met de volkomen scheiding van Kerk en Staat, naar den eisch van vrijzinnigen of individualisten, zóó dat in wetgeving en bestuur op het geloof der bevolking niet van Staatswege behoefte of behoort te worden gelet, zie ik niet hoe de Christen, als hij aan de publieke zaken deel neemt, het verwijt van een *dubbelleven* ontgaat. Niemand kan twee heeren dienen. Dus zou, gelijk ik reeds in 1834 schreef: „de actieve deelneming der christenen onmogelijk worden, en in een land dat uit de protestantsche kerk zijn roem en aanzijn ontleent, zouden de getrouwe belijders van de christelijke leer juist om die getrouwheid, als ware het, *les parias politiques* moeten zijn.”

Op 20 Juli 1857 werd de schoolwet—Van den Bruggen door de Tweede Kamer aangenomen. Onmiddellijk daarna verliet Groen de zaal, met achterlating van een brief aan den Voorzitter, waarin hij mededeelt dat hij met smart, doch uit persoonlijk plichtsbefef en na rijp beraad, zijn ontslag nam als lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Na het op *zoodanige* wijs tot stand komen van *zoodanige* wet, wilde Groen door deze daad ondubbelzinnig blijk geven van het exceptioneel gewicht door hem aan het beslissend votum gehecht.

De eerste periode van de Antirevolutionaire partij is hiermee afgesloten. ⁶⁾

In datzelfde jaar 1857 kwam de rijkbegaafde kanselredenaar Rudolf Kögel als voorganger bij de Duitsch-Evangelische gemeente in 's Gravenhage. En diens zesjarig verblijf aldaar (1857—1863) werd later door Groen met velen als een der uitnemendste zegeningen herdacht. De Reveilmannen in de residentie als Groen van Prinsterer, Mackay en Elout kerkten bij voorkeur bij hem, en bezochten zelfs geregeld om de veertien dagen, met gasten als Van Loon en Van Lijnden, een Bijbelkrans onder Kögels leiding, waarin zij een vergoeding vonden voor het gemis der vroegere Amsterdamsche bijeenkomsten van christelijke vrienden.

Kögel ijverde ook op den kansel voor christelijke politiek, waarom Koningin Sophie zijn prediking zelfs niet hooren wilde.

Deze leeraar nu schreef in 1864: „In het land van den grooten Oranjevorst, op den bodem der evangelische bloedgetuigen, in een Staat welks munt in vroeger dagen ten opschrift had: „met den Bijbel tot steun, bescherm ik de vrijheid”, dáár verbant de wet het christelijk onderwijs uit de staatsschool; daar verbiedt de wet het noemen van Jezus, als Heiland der geheele wereld en als eengeboren Zoon van den levenden God. Schijnbare nederlagen kenmerken den veeljarigen veldtocht; desniettemin verheft zich de oud-nederlandsche zin tot nieuwe christelijke veerkracht; *de richtingen, die zich in den broederkring, helaas! bevechten, zullen in de christelijke school de banier vinden waaronder men vroegeren twist verliest en vergeet.*” ¹⁾

In het Volkspetitionnement van 1878 zou deze verwachting van Kögel vervuld worden.

¹⁾ Beide heeren, W. van Lijnden te Nijmegen en Van Reede te Utrecht, vroeger in de Staten zeer gezien en geacht, werden, zoodra zij zich in de Dubbele Kamer voor de Souvereiniteit van Oranje en de Souvereiniteit bij de gratie Gods verklaard hadden, niet weer benoemd in de Staten. Men veroordeelde hen tot politieke paria's. Die smaad was echter juist hun eer.

²⁾ *Grondwetherziening en Eensgezindheid*, blz. 123 en 124.

³⁾ T. a. p. blz. 126—128.

⁴⁾ V. d. Brugghen c. s.

⁵⁾ Heldring.

⁶⁾ Van der Does, *Bijdrage tot de geschiedenis der wording van de Anti-revolutionaire of Christelijk-Historische Staatspartij*, blz. 384.

⁷⁾ *Rudolf Kögel. Sein Werden und Wirken*, von Gottfried Kögel, Zweiter Band, Zweites Kapitel. En: Groen van Prinsterer, *Nederlandsche Gedachten*, 31 Januari 1870, nr. 21, blz. 172.

DE POENALE SANCTIE IN NEDERLANDSCH INDIË

DOOR

P. A. COLIJN.

In 1922 verscheen in het maandschrift *Stemmen des Tijds* een artikel van schrijver dezes, waarin werd aangedrongen op handhaving der Poenale Sanctie, welk artikel naast bijval ook critiek oogstte en aan een der tegenstanders der Strafsanctie de opmerking ontlokte, dat door mij zou zijn getracht die Sanctie den „Christelijken zegen” te geven.

Feit is, dat wij met klem de handhaving der Poenale Sanctie hebben bepleit, eerstens, omdat wij niets vermochten te vinden wat haar uit principiëel oogpunt verwerpelijk deed zijn en vervolgens omdat haar afschaffing niet alleen funest op den destijds zoo zeer gedeprimeerden economischen toestand, maar tevens ook op het geheele ontwikkelingsproces van Indië zou hebben ingewerkt, een meening, die, hoewel niet door alle geestverwanten gedeeld, toch door slechts weinigen werd aangevochten en — voorzoover bekend — door niemand afdoende werd weerlegd.

Nu de redactie van *Antirevolutionaire Staatskunde* verzocht dit onderwerp in haar periodiek opnieuw te behandelen, bestond tegen inwilliging van dat verlangen mijnerzijds geen enkel bezwaar.

Weliswaar zijn er dankbaarder onderwerpen om te worden behandeld, vooral wanneer men zich niet reeds bij voorbaat onder de tegenstanders schaart, want, de Poenale Sanctie is als zóó boosaardig en zóó verderfelijk voorgesteld, dat men gevaar loopt, alleen reeds door het enkele feit van niet onvoorwaardelijke afkeuring, tot de „geteekenden” te behooren.

Verdediging ervan is uiteraard nog veel slimmer en doet bij sommigen de vraag rijzen of zulks wel in overeenstemming is te brengen met politiek fatsoen.

Doch, al of niet handhaving der Poenale Sanctie is nu eenmaal geworden een Koloniaal vraagstuk en staat als zoodanig in het brandpunt der belangstelling, een belangstelling misschien nog een weinig verhoogd door het feit, dat de Volkenbond zijn aandacht aan deze materie schonk, waardoor het vraagstuk eenigermate internationale beteekenis verwierf en derhalve ook niet door Antirevolutionairen in onverschilligheid kan worden genegeerd.

Maar... een meening van thans behoeft niet gelijk te zijn aan die van voor zes jaren.

Zeer zeker ook ten opzichte van dit vraagstuk is voortgezette studie dringend noodig, vooral omdat de mogelijkheid altijd aanwezig moet worden geacht, dat in den loop der jaren, bezwaren van principiëelen aard, doch als zoodanig niet eerder onderkend, naar voren zouden zijn gekomen, welke nopen het ingenomen standpunt te verlaten.

Bovendien zou het, gezien de snelle ontwikkeling van Indië, ook mogelijk kunnen zijn, dat nieuwe toestanden dermate het arbeidsvraagstuk hadden beïnvloed, dat afschaffing der Poenale Sanctie, hoezeer ook voor enkele jaren nog onmogelijk, thans zeer wel uitvoerbaar zou blijken te zijn.

Was van principiëele bestrijding weinig of geen sprake, des te meer werd en wordt getracht de *overbodigheid* der Poenale Sanctie in het licht te stellen; een afdaling derhalve van de principiëele sfeer naar het terrein van het practische leven, een wijze van doen, welke ook wij bij de verdere behandeling van ons onderwerp een en andermaal zullen hebben te volgen.

De mogelijkheid der afschaffing is met vele en met groote woorden *betoogd*.

Dit is echter nog niet hetzelfde als *bewezen*, al moet worden toegegeven, dat het effect van het eerste, menigmaal dat van het tweede verre overtreft.

„Afschaffing der Poenale Sanctie” heeft, dank zij de voor dit doel zoo geëigende woordenkeus, waarin uitdrukkingen als: „doodslag, moord, verkapte slavernij, mishandeling, vrijheidsbeperking”, tot de zeer gematigde behooren, voor menigeen een wondere bekoering.

De voortdurende agitatie tegen de Poenale Sanctie en misschien meer nog de zijde vanwaar die agitatie wordt gevoed, heeft stellig ook ons iets te zeggen; zij dient ons eenerzijds te manen tot groote voorzichtigheid maar aan den anderen kant ook aan te sporen tot een nauwgezet en zelfstandig onderzoek.

Het vraagstuk der Poenale Sanctie heeft het in korten tijd kunnen brengen tot te zijn een *leuze*, een leuze van het gehalte zooals wij er meerdere kennen, o. a. „Indië los van Nederland”.

Niet dat wij, daarmede willen zeggen, dat de beteekenis van die twee op één lijn te stellen is, maar wèl, dat de agitatie voornamelijk komt van denzelfden kant.

Als wij willen onderzoeken of afschaffing der Poenale Sanctie voor Indië nadeelige gevolgen met zich brengen zal, hebben wij ons niet de vraag voor te leggen, of de financiëele resultaten van cultuur- of mijnbouwondernemingen iets minder gunstig zouden uitvallen dan thans het geval is, want het gaat niet om rubber of tabak of petroleum, het gaat er om welke invloed er van een afschaffing zal uitgaan op het ontwikkelingsproces van Indië.

Vooraf een enkele opmerking.

Er heerscht veel en velerlei misverstand omtrent de werkelijke betekenis der Poenale Sanctie.

Het verdient daarom misschien aanbeveling vooraf te zeggen wat er *niet* onder wordt verstaan of verband mee houdt.

Allereerst: de z.g. klapzaken. Dit vraagstuk wordt beheerscht door onderscheiden factoren, maar *niet* door de P. S. Ook *na* afschaffing, ja, misschien *dan nog meer dan nu*, zal het kunnen voorkomen, dat een assistent, ten einde raad, zonder eenig ander middel om zich te doen gehoorzamen, zich vergeet en zijn toevlucht neemt tot het uitdeelen van een klap.

Dat met de Poenale Sanctie tegelijkertijd de klapzaken uit de wereld zouden zijn, onderschrijven wij dan ook in geen deele.

Dan zijn er, die meenen, dat de Poenale Sanctie den werkgever de bevoegdheid verleent, rechter in eigen zaak te zijn of, sterker nog, hem het recht tot strafoefening toekent.

Ook deze meening is volkomen onjuist.

De werkgever is, evenals de werknemer, bij een gerezen geschil niet meer dan een partij.

De uitspraak berust bij een derde, bij een onafhankelijk persoon, in de meeste gevallen een landrechter, in plaatsen waar deze niet te bereiken valt, de Assistent-Resident of de Controleur.¹⁾

Anderen geven blijk het juiste onderscheid tusschen Poenale Sanctie, Koelie Ordonnantie en Arbeidscontract niet te verstaan, hetgeen tot misvattingen leidt, zelfs bij personen bij wie een juister inzicht mocht worden verwacht.

Gevolg hiervan is, dat onophoudelijk door de bestrijders der Poenale Sanctie werkelijke of vermeende misstanden op rekening van het Poenale Sanctiesysteem worden geschreven, welke er in werkelijkheid niets en ook maar niets mee te maken hebben en tot wegneming waarvan slechts noodig is een wijziging of aanvulling der Koelie Ordonnantie.

Hoe vastgeworteld een dergelijk misverstand wezen kan, moge blijken uit het feit, dat een bestuursambtenaar, die gedurende vele jaren was werkzaam geweest in een omgeving, waar de Poenale Sanctie ruime toepassing vond, in een gesprek met schrijver dezes als ernstige grief tegen de Strafsanctie aanvoerde, dat de arbeiders zich in hun vrijen tijd, niet zonder toestemming van den beheerder van de onderneming mochten verwijderen.

Afgescheiden van de vraag of de gewraakte bepaling voldoende te motiveeren was, zij uitdrukkelijk vastgesteld, dat het hier een regeling betreft, welke met het beginsel der Poenale Sanctie even weinig te maken heeft als b.v. de kwaliteit van erwtensoep in de kazerne met het beginsel van de dienstplichtwetgeving.

Ter illustratie kan dan ook worden meegedeeld, dat de aangevochten vrijheidsbepaling bij de laatste wijziging der Koelie Ordonnantie van

Januari 1928 is opgeheven niet alleen, maar dat bedoelde vrijheid van beweging uitdrukkelijk als recht van den arbeider is erkend.

Het zijn, en hierop dient altijd weer de nadruk te worden gelegd, de Koelie Ordonnantie en het op die Ordonnantie gebaseerde Arbeidscontract en die beide alleen, waarin de voor werkgever en werknemer bindende bepalingen zijn vervat.

Indien er in de Nederlandsch-Indische Arbeidswetgeving leemten voorkomen, leemten, welke voorziening eischen, hetgeen vrij zeker wel het geval zal zijn, welnu, dan richte men ook in Indië, zooals hier te lande gebruikelijk is, zijn aanval tegen de Arbeidswet zelve, dus tegen de Koelie Ordonnantie.

Betreft de grief niet de Arbeidswet, maar meer de gebrekkige naleving ervan, dan voere men het pleit voor uitbreiding der Arbeidsinspectie, het orgaan, dat niet alleen toezicht heeft op de sluiting, maar ook op de naleving der contracten, maar men houde steeds in het oog, dat noch het één, noch het ander iets heeft uit te staan met het beginsel der Poenale Sanctie.

Deze Sanctie sluit geen misstand in zich, regelt geen enkel detailpunt der arbeidsverhoudingen, en is niets anders dan *een strafsancie op het door werkgever of werknemer niet of niet naar behooren nakomen der aangegane verplichtingen*.

De vraag naar de rechtmatigheid der Poenale Sanctie is in den eenvoudigsten vorm terug te brengen tot deze vraag: Is een strafbedreiging, ingeval een der zich contractueel verbonden hebbende partijen in gebreke blijft de aangegane verplichtingen na te komen, al dan niet toelaatbaar?

Het komt mij voor, dat hier voor twijfel geen ruimte over blijft, omdat het een eerste eisch van Christenplicht is te doen en goed te doen datgene, waartoe men zich verbond, onverschillig of men werkgever of werknemer is, met dien verstande echter en hierop komen wij nader terug, dat de overeenkomst geen onereuse bepalingen bevat of bepalingen, waarvan de strekking en de consequentie den contractant bij onderteekening niet duidelijk voor oogen hebben kunnen staan.

Wij dienen het vraagstuk dan ook in dezen vorm te stellen:

Primair, moet overtreding worden achterhaald en, indien deze vraag bevestigend wordt beantwoord, secundair: moet dit geschieden door den strafrechter of langs den weg der civiele procedure?

Al moge het antwoord op deze laatste vraag niet van belang ontbloomt zijn, de beteekenis ervan staat toch verre bij de eerste ten achter.

Bovendien, de grens tusschen Publiek- en Privaatrecht draagt geen onveranderlijk karakter, maar is aan voortdurende wijziging onderhevig.

Ons Burgerlijk Recht kent ook nog in dezen tijd het recht van gijzeling, een vrijheidsbepanking, waarvan weliswaar de kosten door den eischer moeten worden gedragen, maar desniettemin blijft een vrijheidsbepanking.

Het recht, hoewel in beginsel een eenheid vormende, heeft behoefte en een steeds toenemende behoefte aan systematiek.

De tegenstelling tusschen Straf- en Civielrecht, waarnaast zich in den loop der latere jaren ook het Administratief recht meer en meer is gaan ontwikkelen, is gegrond op den aard der verschillende rechtsregels.

Zoo moet het ook zijn.

De rechtssystematiek moet zich aanpassen aan de behoeften der saamleving m. a. w. het recht heeft, wat zijn vorm betreft, rekening te houden met tijden en toestanden.

Niet alleen hier, maar niet minder ook in Indië.

Wij kunnen ons hierin door de geschiedenis laten onderwijzen en wij leeren van haar, dat het vroeger zoo uitgestrekte gebied van het Privaatrecht, denk maar aan het Oude Testament, allengs aan allen kant terrein heeft moeten inboeten ten koste van het Publiek recht.

In het Adatrecht liggen Privaat- en Publiek recht menigmaal dooreen, maar toch zóó, dat het laatste in sterke mate de overhand heeft.

Als wij nu in aanmerking nemen dat het Civielrecht in Indië en met name in de Buitengewesten, menigmaal over geen enkel afdoend middel beschikt om de naleving der tusschen werkgever en werknemer getroffen overeenkomst effectief te doen zijn en er derhalve langs dien weg geen mogelijkheid bestaat, werkgever of werknemer aan hun recht te helpen, komen wij voor de keuze te staan: òf berusten in de onmogelijkheid van rechtshandhaving, hetgeen beteekent ondermijning der bestaande rechtsoorde, òf Strafsanctie en dan is het niet zóó, dat in een dergelijk geval het Strafrecht *mag*, maar dat het *moet* worden te hulp geroepen.

Of dan de Strafsanctie slechts te aanvaarden is als *uiterste noodzaak*?

Er zijn er, die meenen van ja, en onder hen ook Mr. Slingenberg, die over dit onderwerp een belangrijke studie ten beste gaf in *Vragen des Tijds*, 1923, af. II en 12.

Toch komt het ons voor, dat wij, lettende op het feit, dat de weg tot ruimere toepassing der Strafsanctie ook ten onzent meer en meer wordt geëffend, niet zoo afwijzend tegen haar hebben over te staan.

De ontwikkeling der Nederlandsche arbeidswetgeving beweegt zich onmiskenbaar in de richting van uitbreiding der Strafsanctie, als gevolg van het feit, dat meer en meer de overtuiging veld wint, dat noch aan patroon, noch aan werknemer de vrijheid dient te worden gelaten naar eigen goeddunken op elk hem gevallen oogenblik, het raderwerk van het economische leven te ontwrichten en dat daarom een dergelijk misbruik van macht behoort te worden berecht door den strafrechter.

Het is ook onjuist te meenen, dat met de Poenale Sanctie een element in de wetgeving zou zijn binnen geslopen, waarvoor in de rechtspleging geen plaats is.

Allereerst verwijzen wij naar Suriname, waar de Poenale Sanctie ook werd ingevoerd en gehandhaafd bleef, zelfs bij arbeidsovereenkomsten voor den duur van vijf jaar.

Dat zij ook in het Buitenland niet onbekend is, blijkt wel uit de toepassing welke zij vindt in de volgende gebieden en gebiedsdeelen:

Australië.

Northern Territory. Ordonnatie van 1925.

Austr. Nieuw Guinea. Labour Ord. van 1922/1924. Laatst gewijzigd 1924.

Aust. *Mandaatgebied.*

Nieuw Guinea. Idem.

Afrika.

Belgisch Congo. Decr. van 16 Maart 1922.

Fransch Equatoriaal Afr. Decr. van 4 Mei 1922.

Mandaatgebied Fransch Cameroen. Decr. van 4 Aug. 1922.

Fransch Togoland. Decr. van 29 Dec. 1922, 27 Oct. 1924 en 11 Dec. 1925.

Fransch West Afrika. Decr. 22 Oct. 1925.

Madagascar. Decr. van 22 Sept. 1925.

Azië.

Fransch Indo China. Decr. van 11 Nov. 1918, gewijzigd 17 Jan. 1919.
Zuid-China. 1926.

Uit deze opgave blijkt, dat de Poenale Sanctie ook toepassing vindt in de mandatengebieden van den Volkenbond.

Maar niet alleen in het Buitenland, ook ten onzent is de Poenale Sanctie allerminst een nieuwe vinding.

Art. 358bis Wetboek van Strafrecht houdt in de bepaling, dat de ambtenaar of eenig in het spoorwegverkeer voortdurend of tijdelijk aangesteld persoon, die met het oogmerk om in de uitoefening van een openbaren dienst of in het openbaar spoorwegverkeer stremming te veroorzaken of te doen voortduren *nalaat of op wettig gegeven last, weigert, werkzaamheden te verrichten, waartoe hij zich uitdrukkelijk of uit kracht van zijn dienstbetrekking heeft verbonden, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes maanden of geldboete van ten hoogste drie honderd gulden.*

De artt. 390, 391 en 392 van hetzelfde Wetboek, stellen strafbaar de desertie van schipper en schepeling bij de visscherij en koopvaardij en het loont de moeite een oogenblik stil te staan bij de geschiedenis der tot standkoming van genoemde artikelen.

De Raad van State en de Commissie van Rapporteurs meenden, dat de Poenale Sanctie alleen op overeenkomsten der zeevisschers geoorloofd was als er sprake was van storen der openbare rechtsorde. Men wilde daarom desertie *gedurende* de reis wél strafbaar stellen, maar vóór en na de reis niet.

Dit systeem werd echter niet aanvaard; desertie is strafbaar zoolang de overeenkomst duurt.

Mr. Slingenberg wijst er in zijn meer genoemd artikel terecht op, dat ook bij de practische toepassing der strafbepaling zoo goed als nimmer sprake is van het veroorzaken van levensgevaar; de vergrijpen welke

dagelijks aan onze rechtbanken ter berechting worden voorgelegd betreffende bijna uitsluitend desertiezaken.

Dus eenvoudig contractbreuk zonder meer en de nadruk valt daarbij steeds op de belangen van scheepvaart en visscherij en niet op het veroorzaken van levensgevaar.

Waarom zou nu, aangenomen, dat tegen het beginsel der Poenale Sanctie geen bezwaar bestaat, deze wél toepassing mogen vinden, daar waar de belangen van scheepvaart en visscherij bescherming behoeven en niet wanneer het gaat om de groote belangen, welke in Indië op het spel staan, belangen, die raken de ontwikkeling van de Buitengewesten en daarom gevoegelijk kunnen worden beschouwd als een *algemeen* belang.

Weliswaar wordt in onzen tijd hieronder véél verstaan, wat er vroeger niet toe werd gerekend, terwijl de juiste begrenzing van het begrip „algemeen” steeds moeilijker wordt, naarmate het begrip meer neiging vertoont zich uit te zetten.

Waar ligt de grens tusschen het particulier en het algemeen belang?

Gewoonlijk is het zóó, dat het eerste niet los te maken is van het laatste, in dezen zin n.l., dat door het bevorderen van het algemeen belang ook veler particulier belang wordt gediend.

Een schrikbeeld behoeft dit echter niet te zijn, omdat toch niet de Staat, maar het particulier initiatief een land tot bloei brengt, al kunnen de van Overheidswege in het algemeen belang getroffen maatregelen dien bloei ongetwijfeld bevorderen.

Als dan ook tot heden door de Indische Regeering de Poenale Sanctie werd bestendigd, heeft men daarin niet te zien een welwillende geste naar de zijde der ondernemers, noch een knieval voor het kapitaal, maar geschiedde de handhaving terwille van de Indische gemeenschap, waarin het kapitaal een onmisbaar element is, evenzeer als het ten onzent vastgelegd in handel, industrie en scheepvaart een onmisbare factor vormt voor de volkswelvaart.

Dergelijke, zeer ware dingen, mogen toch onder ons ook wel eens bij hun werkelijken naam genoemd worden, te meer omdat, zooals straks nader blijken zal, wij voor de bescherming van den arbeider en de verbetering van diens maatschappelijke positie evenzeer een open oog hebben als wie ook, al zoeken wij die bescherming in andere richting dan in die van vernietiging van de bestaansmogelijkheden van den werkgever.

Heeft men zich wel eens in ernst afgevraagd, hoe Indië er zou uitzien, hoe de economische toestand van den Inlander en de verzorging van zijn cultureele belangen zou zijn, indien de Poenale Sanctie de openlegging en de snelle ontwikkeling der Buitengewesten niet had mogelijk gemaakt?

Het is wel zeer eenvoudig den staf te breken over een getroffen maatregel en in 't bijzonder is het dat, als men verzuimt naast den

gunstigen toestand van het heden, ook een juist beeld te ontwerpen van wat zou hebben plaats gevonden indien de maatregel niet genomen ware geweest.

Zulk een wijze van doen kan noch billijk, noch ernstig worden genoemd.

Geenszins behoeft bij de waardeering van wat bereikt werd, te worden verzwegen, dat niet altijd alle maatregelen tot bescherming van den arbeider genomen zijn, welke men had *kunnen* nemen. Er zijn inderdaad in die nieuwe cultuurstreken dingen gebeurd, welke als ernstige misstanden kunnen worden aangemerkt.

Toch zal alleen hij, die van nabij bekend is met de groote moeilijkheden, welke aan den pioniersarbeid verbonden zijn, hier den juiste maatstaf van recht en billijkheid vermogen aan te leggen.

Bovendien mag niet vergeten, dat de arbeidswetgeving zich in Indië evenals in Nederland geleidelijk ontwikkelt en dat dáár zoowel als hier, de opvattingen in 1880 grootelijks verschilden met die van thans.

De Overheid in Indië heeft ten opzichte der Inheemsche bevolking een opvoedende taak te vervullen.

Zij kan dit slechts naar eisch doen indien haar de benoodigde middelen ten dienste staan. Hoe ruimer die middelen vloeien, hoe beter en hoe sneller die taak kan worden volvoerd, omdat de bestuursbemoeyenis niet slechts intensiever maar ook uitgebreider kan worden opgevat.

Vooraf in den loop der laatste jaren is eenrichtige vervulling der Overheidstaak, waarbij rekening wordt gehouden met „den polsslag van den tijd” zeer moeilijk en zeer kostbaar geworden.

Onderwijs en Krankzilverpleging, Irrigatie en Wegenaanleg, de zorg voor de Weermacht en de goede functioneering van het Bestuursapparaat vragen schatten gelds, welke, en hierover bestaat nu eens geen verschil van meening, niet door de Indische bevolking zelve kunnen worden opgebracht.

En toch, de middelen moeten er komen.

De mogelijkheid daartoe bestaat, indien maar de rijkdommen van Indië oordeelkundig worden benut, d. w. z. indien de bodem wordt in cultuur gebracht en de zich in dien bodem bevindende schatten tijdig worden ontgonnen.

Ontgonnen, als een loonende exploitatie mogelijk is.

Ook hierbij echter, moet tijd en wijze worden verstaan.

Kolen en petroleum dus niet over 100 jaar, maar zoo mogelijk in het heden, nu de vraag nog bestaat.

Hetzelfde geldt van de landbouwproducten.

Het is nu deze ontginning, welke op uitgebreide schaal door het particulier initiatief is ter hand genomen en nog belangrijk kan worden uitgebreid, indien de mogelijkheid daartoe niet wordt afgesneden.

Ook het Buitenlandsch kapitaal had, dank zij onze open deur politiek in de ontwikkeling van Indië een belangrijk aandeel en zeer groote bedragen zijn van die zijde in onze Overzeesche gewesten vastgelegd.

Nu is het bij velen juist de gedachte aan het kapitaal, in het bijzonder dan het „groot kapitaal” welke een zekeren weerzin wekt tegen de wijze, waarop de Indische bodem wordt benut.

Toch dienen wij ons ook hierbij te bezinnen.

Immers, datgene, wat men zoo gaarne met den naam van „groot kapitaal” aanduidt, is in werkelijkheid niet veel anders dan concentratie van klein, soms van héél klein kapitaal, zoodat er veel meer reden is te spreken van kapitaal in „poedervorm”.

Maar, zoo wordt misschien gevraagd, kan de noodzakelijke ontwikkeling der Buitengewesten dan niet langs anderen weg, b.v. langs dien van Staatsexploitatie worden verkregen?

Een vraag, waarmede dan uiteraard bedoeld wordt niet of het middels Staatsexploitatie *kan*, maar of het *beter*, of op zijn minst *even goed* kan, dan door het particulier initiatief.

Even goed wat aangaat de financiëele resultaten en *beter* wat betreft de verzorging der materiëele belangen van den arbeider.

Terwille van financiëel voordeel behoeft de keuze niet op Staats-exploitatie te vallen, want het is toch een overbekend feit, dat het door particulieren in Indische ondernemingen gestoken kapitaal, alles dooreengenomen, maar een zeer matige rente afwerpt, ongeacht nog de groote sommen, welke als verloren moeten worden beschouwd, terwijl, de Bankatwinning uitgezonderd, de rentabiliteit der Gouvernements-bedrijven evenmin bijzonder groot is.

Om aan de Strafsanctie te ontkomen, behoeft al evenmin een stap in de richting van Staatsexploitatie te worden gedaan, daar de bestaande Gouvernementsondernemingen niet minder dan particuliere, op ruime schaal gebruik maken van arbeidsovereenkomsten onder Poenale Sanctie en zulks niet alleen bij cultuur- maar ook bij mijnbouwondernemingen.

Proeven met arbeiders zonder contract hebben niet het gewenschte resultaat gehad en wij zien dan ook bij de Gouvernementsondernemingen het getal vrije arbeiders af- en dat der contractanten toenemen. Een heel sterke stijging was daarin zelfs merkbaar ten tijde, dat enkele jaren geleden, door de Indische Regeering den planters ter Sumatra's Oostkust werd aangezegd, dat het einde der Poenale Sanctie in 't verschiet was.

Maar wij staan nu eenmaal niet meer vóór de ontwikkeling der gebeurtenissen, maar er goeddeels achter.

Men heeft, o.i. volkomen terecht, bij de ontwikkeling der Buitengewesten nu eenmaal niet zijn toevlucht genomen tot Staatsexploitatie, maar heeft het beter geoordeeld het risico aan het particulier initiatief over te laten.

Het risico met zijn kwade — maar ook met zijn goede kansen.

Met dit feit dient rekening te worden gehouden.

Indien de Regeering, of niet bij machte of niet van zins was de exploitatie zelf ter hand te nemen, is er voor haar toch allerminst aanleiding tot een min of meer vijandelijke houding, maar dient veel meer zoowel de stichting als instandhouding van particuliere ondernemingen

door haar te worden bevorderd en dat wel door aan die ondernemingen, voorzoover haarmogelijk is, te verschaffen de onmisbare bedrijfszekerheid.

Hierin ligt niets ongerijmds.

Naast den werknemer, mag, als het bescherming geldt, toch de werkgever op gelijke welwillendheid van de zijde der Overheid aanspraak maken?

In hoeverre een dergelijke bescherming noodzakelijk is dient nader te worden gezien.

De voor uitgifte aan particuliere ondernemers in aanmerking komende gronden vindt men, practisch gesproken, alleen nog maar in de Buitengewesten en dan nog alleen dáár, waar door het ontbreken van bevolking, groote complexen woeste gronden op de spade van den ontginner wachten.

Als zoodanig trok eerst Sumatra de aandacht, maar ook op Borneo viel reeds het oog en, ook dit eiland heeft, indien het eenmaal zoover is, dat de ontginning van Sumatra een voldongen feit is, groote toekomst.

De uitgifte beperkt zich dus steeds tot die terreinen, waar geen bevolking aanwezig is om zelve de exploitatie ter hand te nemen.

Dit ontbreken van een bevolking, maakt de uitgifte van gronden mogelijk en wenschelijk, maar beteekent tegelijkertijd een ontbreken van arbeidskrachten voor de te stichten ondernemingen.

Dus: er moeten arbeiders worden *aangevoerd*, van elders, van overzee, ten deele van Java, maar ook uit China.

Op gelijke wijze dus als ook steeds plaats vindt ten behoeve van Suriname.

Deze benoodigde werkkrachten komen zich echter niet aanmelden zoals op de Nederlandsche arbeidsmarkt het geval is, maar moeten worden *gezocht*.

Dit zoeken geschiedt uiteraard op kosten van den ondernemer, die niet alleen de op deze werving vallende kosten, maar ook die van het vervoer, zoowel van de heenreis, als van de na afloop van het contract verplichte terugkeer voor zijn rekening krijgt, indien de arbeider, wat dit laatste betreft, tenminste van dit hem toegekende recht gebruik wenschte te maken.

Bovendien wordt de werkgever ingevolge de bepalingen van het arbeidscontract tot allerlei, op zichzelf zeer nuttige maar niettemin uiterst kostbare, in het belang der arbeiders te nemen maatregelen, verplicht.

Deze immigratie, welke tegelijkertijd Java van een deel van zijn overbevolking ontlast, staat onder strenge Regeeringscontrôle. Het vroegere systeem, de z.g. beroepswerving, waaraan zoo vele en zoo groote gebreken kleefden, is daarbij gelukkig verlaten en is men overgegaan tot de z.g. eigen werving, waarbij geen gebruik van tusschenpersonen wordt gemaakt, doch uitsluitend van personen in dienst van den ondernemer, welke laatste zich tot terugzending van den immigrant verplicht, indien blijkt, dat deze, trots de van Gouvernementswege daartegen getroffen maatregelen, toch misleid zou zijn.

De beste wijze van werving is ontegenzeggelijk de z.g. vrije immigratie,

omdat bij dit systeem oudgedienden der ondernemingen, die zich geheel aan de nieuwe verhoudingen hebben aangepast, naar hun land terug reizen om daar hun verwanten en kennissen tot emigratie te bewegen.

Van zeer veel beteekenis bij deze immigratie is wel de bepaling, dat het contract eerst na aankomst op de onderneming behoeft te worden geteekend, waardoor de kans op misleiding belangrijk wordt verminderd.

De immigranten komen in hun nieuwe omgeving te werken onder omstandigheden, welke zeer veel verschillen van die, waaraan zij tot dusverre gewoon waren; in 't bijzonder wel doordat zij tot geregelden arbeid verplicht zijn, verplicht op grond van het gesloten arbeidscontract, dat vrijwel een zuivere weergave is van de Koelie Ordonnantie.

Deze Koelie Ordonnantie, dateerend van 1880 en nadien herhaaldelijk, laatst 1 Jan. 1928 herzien, is een proeve van Indische arbeidswetgeving, waarin de rechten en verplichtingen van werkgever en werknemer zijn vastgelegd en waarin véél wordt geregeld, wat ten onzent nog aan de bevoegdheid van den wetgever onttrokken bleef.

De Overheid stelt zich bij deze arbeidswetgeving terecht op het standpunt, dat de ondernemer die noodgedwongen, zich zeer belangrijke uitgaven moet getroosten om de beschikking over een voldoende aantal werkrachten te verkrijgen en zich bij die verkrijging in elk opzicht heeft te voegen naar de door de Overheid gestelde regelen, ook recht heeft op contra-prestatie van de zijde van den arbeider, een contra-prestatie in den vorm van loonarbeid gedurende een in de overeenkomst nader bepaalden tijd.

Behalve bepalingen ten opzichte van den arbeidsduur, rust- en feestdagen, deze laatste in overeenstemming met de godsdienstige gezindte van den contractant, regelt zij, zooals boven werd opgemerkt, den duur der overeenkomst, de vrije passage na ommekomst van het contract, de door den werkgever te betalen loonen, zoowel voor stuk- als voor dagwerk, kosteloze huisvesting en vrije geneeskundige behandeling alsook de voedselvoorziening, waarbij de Overheid prijsregelend optreedt.

Geeft nu de onderteekening van zulk een arbeidsovereenkomst beide partijen ook de gewenschte waarborg, dat de contractueele bepalingen worden nageleefd?

Die waarborg ligt niet in de overeenkomst zelve, maar *kan* liggen in het beroep, dat op grond van de aangegane verplichtingen, op den rechter kan worden gedaan, indien zulk een beroep ook werkelijk effectief te maken is.

In verband met de eigenaardige toestanden in Indië zal dit beroep, dáár meer dan hier, van de zijde van den werkgever worden gedaan, een beroep, dat, en hier naderen wij het voornaamste punt der bespreking, in Indië niet op den Civielen rechter kan worden gedaan, omdat hiermede in geen enkel opzicht iets doeltreffends zou worden bereikt.

In Europa treft men vrij algemeen den economischen dwang tot arbeiden aan, het zelfbehoud noopt er toe.

In Indië, in 't bijzonder in de weinig of niet bevolkte Buitengewesten, ontbreekt die prikkel nagenoeg geheel, is althans niet voldoende scherp om tot geregelden arbeid aan te sporen.

Vandaar, dat men de toevlucht genomen heeft tot de Strafsanctie en het is die Sanctie, welke in de Koelie Ordonnantie is opgenomen, opgenomen reeds in 1880 en sindsdien gehandhaafd.

Deze Strafsanctie maakt het mogelijk, dat elk der partijen, die niet of niet naar behooren zijn verplichtingen nakomt, *kan* worden gestraft.

Men zie hier de beteekenis van het „elk” der partijen niet over het hoofd. Evenmin toch als voor den *werkgever*, langs civielen weg recht te verkrijgen zou zijn, is zulks in misschien nog sterker mate het geval met den *werknemer*.

Door de Poenale Sanctie, welke ook nog de deugd heeft van een zeer snelle berechting met zich te brengen, blijft het verband tusschen schuld en straf voor het besef van den Oosterling behouden, maar ook in ander opzicht is er niets wat er op wijst, dat de Sanctie als zoodanig strijdig met het rechtsgevoel van den Inlander zou zijn, doch wel véél, dat den indruk geeft, dat ze door hem als volkomen normaal wordt beschouwd.

Ware dit niet het geval, dan zou stellig niet 80 % van de contractanten na afloop der overeenkomst deze onmiddellijk vernieuwen, in stede van gebruik te maken van het hun contractueel toegekende recht, op kosten van den ondernemer naar hun vroegere woonplaats te worden teruggezonden.

Van de 20 %, die van dit recht wel gebruik maken, gaat een groot deel later weer een nieuwe verbintenis aan, daarmede de reis naar Java of China dus feitelijk als een verlof beschouwende.

Nu moge het waar zijn, dat het teekenen van het reëngagementscontract vroeger wel op kunstmatige wijze werd bevorderd, het feit, dat bovengenoemde cijfers van recenten datum zijn, bewijst toch wel, dat van een weerzin tegen de Poenale Sanctie geen sprake is, want men meene niet, dat de Inlandsche of Chineesche werkman van thans onkundig is met wat in de Oostersche wereld leeft en gist.

Het reëngageeren doet hij uit vrijen wil en hij zou het zeker niet doen, als de Poenale Sanctie door hem als een zoo knellende band werd gevoeld als de tegenstanders ervan wel willen doen gelooven.

Het komt zelfs herhaalde malen voor, dat oud-contractanten, welke reeds enkele jaren bij particulieren als tuinman of in andere dienstbetrekking zijn werkzaam geweest, tenslotte weer de voorkeur geven aan contractarbeid, een voorkeur, welke haar oorzaak vindt in het regelmatige en betrekkelijk zorgeloze leven, wat deze arbeid schenkt, terwijl de dagtaak op een betrekkelijk vroeg uur beëindigd is.

Men vergeete bovendien niet, en de werkman wordt dit spoedig gewaar, dat de Poenale Sanctie er is voor de boozen en niet voor de goeden.

Het cijfer der gestraften is — in aanmerking nemende het gehalte der

contractanten — betrekkelijk laag, hetgeen volkomen begrijpelijk is, omdat het ter berechting opzenden van een koelie naar den landrechter of den magistraat gevaar oplevert naar twee kanten. De koelie kan worden gestraft, maar een assistent, die zich genoodzaakt ziet al te dikwijls tot dezen maatregel zijn toevlucht te nemen, geeft in het oog van zijn superieuren blijk, niet de rechte man op de rechte plaats te zijn. Hij moet wat men noemt, met zijn arbeiders kunnen „uitkomen”. Kan hij dat niet, dan zijn zijn promotiekansen vrijwel verkeken.

Hierin ligt dan ook een krachtige rem tegen het veelvuldig ter berechting opzenden der koelies.

Uitgedrukt in procenten bedroeg het aantal gestraften in de laatste zeven jaren: 3.7; 2.8; 4.7; 5.4; 5.3; 4.9; 4.6.

Het aantal gestrafte *veld*koelies, dat zijn zij, die reeds aan den geregelden arbeid gewend raakten, is nog belangrijk lager en bedroeg over dezelfde jaren: 1.1; 1.—; 2.2; 2.4; 1.9; 2.2; 1.7.

Maar, gesteld nu, dat de Poenale Sanctie in 't verleden noodzakelijk was en zij ook voor het heden nog onmisbaar moet worden geacht, wil dat dan ook zeggen, dat zij in de toekomst maar steeds moet worden gehandhaafd?

Zeker niet!

Er kan zeer wel een tijd komen, al achten wij hem nog niet nabij, dat, zonder al te veel bezwaren, ook op de Buitengewesten, gelijk thans op Java, het geval is, zal kunnen worden volstaan met vrijen arbeid, waarmede wij geenszins bedoelen te zeggen, dat arbeid buiten contract verbetering in de positie van den arbeider zal brengen.

Men kan zich bezwaarlijk een arbeidswet voorstellen, welke den arbeider dezelfde rechten zal waarborgen als thans de Koelie Ordonnantie en het arbeidscontract, gesteund door de Poenale Sanctie doen.

Over het tempo, waarin een toekomstige afschaffing zou kunnen plaats hebben, bestaat uiteraard veel verschil van meening, ook onder hen, die zich niet bij een der „uitersten” laten indeelen.

Volkomen verklaarbaar trouwens, want het betreft hier een zaak, waarvan de oplossing niet langs den weg van *proefnemingen* kan worden gevonden.

Staat eenerzijds het mislukken van een experiment, 't welk om van beteekenis te kunnen zijn, op zeer uitgebreide schaal zou moeten worden verricht, gelijk met een bedreiging van een belangrijk deel van Indië's welvaart, anderzijds mag evenmin uit het oog worden verloren, dat van ondernemerszijde al het mogelijke wordt gedaan de afschaffing naar verre toekomst te verschuiven.

Zoo wordt de vorming van een juist oordeel wel zeer bemoeilijkt en toch, op de „juistheid” komt het aan.

Een „meening” over dit vraagstuk te hebben brengt ons niet de gewenschte oplossing. Wat noodig is, zijn welgefundeerde voorstellen, waarbij met vrij groote zekerheid moet kunnen worden aangetoond, dat

met de uitvoering ervan de onmisbare bedrijfszekerheid geen gevaar loopt.

Mogelijk dat anderen gelukkiger waren, maar wij vonden dergelijke voorstellen in de overigens zoo uitgebreide literatuur over dit punt niet.

Indien er al eens een enkele aanwijzing werd gevonden, was dit toch niet meer dan een vage heenwijzing naar de richting, waarin misschien uiteindelijk de oplossing zou kunnen worden gezocht.

Het behoeft dan ook niet te bevreedmen, telkens opnieuw te zien, dat de verantwoordelijke personen aarzelen een zoo ingrijpende maatregel als de afschaffing der Poenale Sanctie is, te sanctioneeren, evenmin als wij er ons over te verwonderen hebben, dat zij, die géén verantwoordelijkheid voor den gang van zaken dragen, luidkeels om die afschaffing blijven roepen.

Men leide hieruit echter niet af, dat zóó bezien, een agitatie om tot afschaffing te komen, geheel en al onschadelijk is.

Dat is ze zeker niet.

Voor een rustige ontwikkeling van een bedrijf is noodig: bedrijfszekerheid, een zekerheid, niet alleen voor het heden, maar voorzoover daarvan onder menschen sprake kan zijn, ook voor de toekomst.

M. a. w. niet alleen het stichten, het op gang brengen van een bedrijf moet mogelijk worden gemaakt, maar ook de voortzetting er van.

Ontbreekt de zekerheid voor het laatste, dan zal ook niet tot het eerste worden overgegaan.

Nu zij dadelijk toegegeven, dat niet voor alle ondernemingen de moeilijkheden even groot zijn en dat ze door den één vroeger en gemakkelijker zullen kunnen worden overwonnen dan door den ander.

Niet slechts de ligging der onderneming, ook de aard van het bedrijf vormt hierbij een belangrijke factor.

Er zijn ondernemingen, waar in 't bijzonder te letten valt op het verichten van den arbeid op *gezette tijden*, andere, waar *regelmatigheid* een eerste vereischte is.

Elk bedrijf heeft zijn speciale eischen en het is allerminst eenvoudig om kortweg uit te maken, wat wèl en wat niet mogelijk is, zonder de vitale belangen van het bedrijf te schaden.

Bedachtzaamheid is ten opzichte hiervan voorzeker geboden.

Bij de tabakscultuur gaat het bij het oogsten niet om *dagen* maar soms om *uren* en waneer de suikercultuur haar intrede in de Buitengewesten doet, zal daarvan ongeveer hetzelfde kunnen worden gezegd.

Ook de theecultuur eischt een zoo nauwletende verzorging, dat men ten allen tijde van een bepaald getal arbeiders (sters) moet verzekerd zijn.

Hoe groot de gevaren aan een ontijdige afschaffing der Poenale Sanctie verbonden wel zijn, moge blijken uit de volgende uitflating, ontleend aan een brochure van den heer W. Middendorp, Soc. dem. lid van den Volksraad en verklaard tegenstander der Poenale Sanctie:

„Ik ben dus tegenstander van het P. S. systeem. Dit neemt niet „weg, dat in bepaalde gevallen als alle andere rechtsmiddelen zijn

„uitgeput, Poenale Sanctie noodig zijn kan. Als een tabaksoogst van „f 50.000.000.— waarde te velde staat en als de arbeiders door eenige „weken met de handen in den schoot te gaan zitten, dien oogst en „dus f 50.000.000.— doen verrotten, heb ik er geen bezwaar tegen „met den strafrechter die arbeiders te dwingen tot nakoming der „verplichting van een arbeidscontract.”

Duidelijker kan het bijna niet worden gezegd en wij kunnen dit betoog dan ook geheel onderschrijven, alleen het vereischt nog eenige aanvulling. Het is niet alleen noodig, dat een ondernemer *bij het oogsten* over voldoende arbeiders beschikt, deze werkkrachten zijn óók onmisbaar om den oogst te velde te krijgen en te verzorgen.

Om tot afschaffing der Poenale Sanctie te kunnen overgaan, zijn allereerst twee dingen noodzakelijk. Er moet zijn een voldoende toestrooming van werkkrachten naar de Buitengewesten en verder moeten de omstandigheden aldaar van dien aard zijn, dat de arbeiders zich in het nieuwe land *blijvend* kunnen vestigen, opdat uit deze nieuwe bevolking na verloop van tijd de vrije werkkrachten in voldoende getale kunnen worden gerecrueteerd.

Indien men dan ook niet opzettelijk de oogen sluit voor de eenvoudige waarheid, dat er, om arbeid te doen verrichten, arbeiders moeten zijn en als die noch ter plaatse zelf, noch in de nabijheid te vinden zijn, ze moeten worden aangevoerd uit streken, waar er een te veel is en dat van de immigranten steeds een grooter of kleiner deel afvloeit, zal moeten toestemmen, dat afschaffing der Poenale Sanctie over de geheele linie op eenzelfde tijdstip in de naaste toekomst practisch onmogelijk is.

Afschaffing, indien al noodig en wenschelijk, zal wellicht, indien bijzondere omstandigheden geen beletsel vormen, eerder in een 40 of 50 jaar oud cultuurland mogelijk zijn dan in een gewest, dat nog in de beginperiode der ontwikkeling verkeert.

Sumatra's Oostkust dus eerder dan Borneo, Palembang of Celebes.

In Deli, Serdang en Langkat, waarschijnlijk vóór het pas in cultuur gebrachte Siantar, indien tenminste de vestiging eener bevolking in de nieuwere cultuurlanden niet vlotter gaat dan in de oudere.

Deze mogelijkheid bestaat inderdaad.

Wil een geïmporteerde arbeidersbevolking zich blijvend kunnen vestigen, dan moet voor die vestiging een geschikte plaats zijn in den vorm van gronden, waarop de oud-contractant zich, althans voor een deel, een bestaan kan verwerven.

Met deze voorwaarde heeft men in 't verleden verzuimd rekening te houden.

Op de in erfpacht gegeven gronden woonde vrijwel niemand, zoodat tegen uitgifte van het perceel geen bezwaar werd gemaakt en trof men een enkele maal eens een kampong aan, dan werd deze eenvoudig buiten het erfpachtscontract gehouden, doch aan reserveering van gronden voor een zich later te vestigen bevolking werd niet gedacht.

De eene onderneming sloot aan de andere aan, vormende tenslotte één groot complex, maar zonder eenige gelegenheid tot het stichten van nederzettingen.

Deze fout is oorzaak, dat de z.g. kolonisatie op de oudere ondernemingen zoo tobberig voortgang maakt.

Bij de vernieuwing der landcontracten, welke reeds in 't verschiep komt, zal de reserveering der bevolkingsgronden een der belangrijke kwesties zijn, welke op voor de bevolking volkomen bevredigende wijze zal moeten worden geregeld.

In de latere jaren is bovengenoemde fout *niet* meer gemaakt. Bij de thans gevolgde methode worden bij de uitgifte van elk erfpachtsperceel breede en gunstig aan hoofdweg of rivier gelegen strooken voor de toekomstige bevolking gereserveerd, waardoor de mogelijkheid tot vestiging der oud-contractanten zeer is vergroot en op den duur ook waarschijnlijk wel zal plaats hebben.

Misschien zelfs eerder dan op de oudere ondernemingen.

Het bevorderen dezer kolonisatie is derhalve een zaak van 't hoogste gewicht, zoowel voor de ondernemingen als voor Indië in 't algemeen, omdat op die wijze Java's overbevolking op een niet kostbare en niet kunstmatige wijze kan emigreeren.

Men zal zich echter met de idee vertrouwd moeten maken, dat een dergelijke kolonisatie op eenigszins groote schaal geruimen tijd zal vorderen en dat pas door het tweede of derde geslacht der gekoloniseerdenden in de behoefte aan arbeidskrachten zal kunnen voorzien.

Het bevolken van een land als Sumatra, 13 maal zoo groot als Nederland, of als men het gedeeltelijk dicht bevolkte Tapanoeli en de dicht bevolkte Sumatra's Westkust uitzondert, misschien 10 maal zoo groot, kan nu eenmaal niet met *kunstmiddelen* worden bewerkstelligd.

Laat men liever erkennen, dat de problemen zoo groot en zoo moeilijk zijn, dat zij bijzondere studie vereischen, laat er zijn of komen een gezamenlijk pogen van Regeering en werkgevers om de meest geschikte oplossing te vinden.

Maar... men spanne het paard niet achter den wagen.

Dit zou het geval zijn, indien men tot afschaffing der Poenale Sanctie overging vóór de toestanden zich zoo ontwikkeld hebben, dat een dergelijke afschaffing werkelijk mogelijk kan worden geacht.

Nog op een enkel punt dient bij de behandeling van het vraagstuk der Poenale Sanctie te worden gewezen, n.l. op de zoo noodzakelijke waarborgen, waarmede de sluiting der contracten moet zijn omringd en waarop wij reeds met een enkel woord hebben gezinspeeld.

Er dient voor gewaakt, dat het contract bepalingen zou bevatten, waarvan door den contractant de strekking niet kon worden overzien. Dit te bereiken is weer niet eenvoudig en wordt waarschijnlijk niet ten volle bereikt door het voorschrift, dat den contractant door den bestuursambtenaar, onmiddellijk bij aanmonstering nog voor het inschepen, den

inhoud van de overeenkomst in des contractants taal wordt voorgelezen.

De z.g. vrije werving, welke door ons reeds eerder werd genoemd, biedt hier een vrij goeden waarborg.

Met „vrij goed” mag echter niet worden volstaan, hier moet volkomen zekerheid aanwezig zijn.

Dit beteekent echter niet, dat alles den contractant op zijn onderneming zal meevallen. Dat kan niet, maar dat behoeft ook niet.

Ook wij Europeanen vonden bij aankomst in de tropen de dingen wel eens anders dan wij ze ons hadden voorgesteld, en al was er dan voor ons geen Poenale Sanctie, er was de contractueele verplichting, dat wij bij het tusschentijds beëindigen van het dienstverband, een bedrag moesten terugstorten, zóó groot, dat daaraan door vrijwel de meesten niet viel te denken.

Uitdienen van het contract was de eenige oplossing en daarbij deed zich en doet zich nog telkens het verschijnsel voor, dat zeker 99 % niet het minste bezwaar heeft het dienstverband na ommekomst der eerste jaren te verlengen.

Wat noodig is voor de behartiging van den arbeider op de Buitengewesten zijn twee dingen: een goede arbeidswetgeving en een goede controle, welke laatste zeer zeker in een land als Indië moeilijk *goed genoeg* kan zijn.

Een goede arbeidswetgeving vooral, omdat fouten en leemten in die arbeidswetgeving, door de Poenale Sanctie in betekenis toenemen.

De zaak staat dus allerminst zóó, dat bij handhaving der Poenale Sanctie niets meer tot verbetering van de positie van den arbeider zou te doen over blijven.

Er bestaat zelfs grond voor de vrees, dat niet weinigen in de fout vervielen door het jagen naar het onbereikbare te verwaarloozen, datgene, wat onder hun onmiddellijk bereik lag.

Indien dit zoo mocht zijn, late men er dan voor waken zich, bij het streven naar verbetering van de Maatschappelijke positie van den arbeider, niet door demagogie van de wijs te laten brengen en men wachte zich voor het volgen van een methode, welke in haar gevolgen destructief op de ontwikkeling van Indië zou inwerken.

Of nog verdere verkorting van den duur der overeenkomst mogelijk is, of tusschentijdsche ontbinding van het contract nog meer dan thans, moet worden mogelijk gemaakt, of misschien de tien-urige arbeidsdag kan worden bekort, of de berechting van delicten nog meer aan den Magistraat moet worden onttrokken en gelegd in handen van den Landrechter, of het niet meer dan tijd wordt zich ernstig af te vragen, of de contractueele rustdag, thans vallende op den 1en en 16en van elke maand, niet dient te worden vervangen door een wekelijkschen, waarbij dan zeker niet in de laatste plaats dient gedacht aan het Europeesch personeel, zijn altgedaver vraagstukken, waaraan ook door een Anti-revolutionair nauwgezette aandacht moet worden geschonken.

Als er sprake is van verzuim, dan is dat niet, omdat men niet warm liep voor de afschaffing der Poenale Sanctie, maar eerder, omdat te weinig het pleit gevoerd werd voor noodzakelijke en voor de hand liggende verbeteringen in de positie van den Oosterschen arbeider, verbeteringen waaronder de zoeven genoemde invoering van een wekelijkschen rustdag een eerste plaats dient in te nemen.

¹⁾ Op Sumatra's Oostkust zijn thans landrechten te: Medan, Pematang, Siantar, Kisaran en Bindjai.

VRAAG EN ANTWOORD.

BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

1. VRAAG.

Bij een debat ter vergadering van de kiesvereniging alhier werd de stelling verdedigd, dat de afzwering van Koning Philips II door de Staten-Generaal op staatsrechtelijken grond moet worden verdedigd.

M. i. is die stelling onjuist. Weliswaar erkende destijds de z.g. „Joyeuse Entrée” van Brabant het recht van „prelaten, baronnen, ridders, steden, vrijheden en allen anderen genoemde onderdanen” om ingeval de privileges door den vorst waren geschonden „Zijne Majesteit, en diens nakomelingen of opvolgers, geen enkelen onderdanendienst (te) bewijzen noch in eenigerlei opzicht (te) gehoorzamen, tot zij de hiervoor gemelde fout zal hebben hersteld en er afstand van zal hebben gedaan” — doch dit staatsstuk gold alleen voor Brabant en niet voor de andere provinciën en het behelste niet het recht om den vorst bij schending der privileges af te zetten.

Het komt mij voor, dat de afzwering van een vorst gerechtvaardigd is, indien vaststaat, dat zonder haar het volk te gronde moet gaan, of althans die vrijheden, zonder welke een volk zich niet ontwikkelen kan, de vrijheid om God te dienen naar Zijn Woord, volgens eigen overtuiging; voorts dat bij hen, die de afzwering doordreven, dit of dergelijke hooge motieven den doorslag hebben gegeven. Wat de afzwering van Philips II betreft, kan voor geloovige protestanten het eerste niet twijfelachtig zijn en het laatste kan m. i. door geen historicus worden ontkend. Naar ik meen, strookt deze opvatting het meest met hetgeen Groen van Prinsterer over het recht van opstand mededeelt.

ANTWOORD.

Het wil ons voorkomen, dat de eerstgenoemde stelling meer houvast geeft dan laatstbedoelde opvatting. Naar den maatstaf, door den inzender geboden, zou men zelfs van socialistische of communistische zijde, telkens wanneer de omstandigheden daarvoor geschikt schenen, een gerechtvaardigde revolutie kunnen verwekken. Aanhangers van deze richtingen toch zouden ons, zoo vaak het hun te pas kwam, overstelpen met bewijsmateriaal om aan te toonen, dat zonder revolutie het volk te gronde moet gaan, terwijl zelfs bij de vooraanstaande Russische bolsjewisten ten tijde van de Russische omwenteling dergelijke motieven den doorslag hebben gegeven.

Bij GROEN VAN PRINSTERER zoekt men dan ook — voorzoover ons

bekend — voor een dergelijke opvatting tevergeefs steun. Sprekende over den gehoorzaamheidsplicht zegt GROEN in „Ongeloof en Revolutie” (Tweede uitgaaf p. 51): „Zij is niet met overgifte van eigene rechten en vrijheden gepaard. Zij berust op het: „geef den Keizer wat des Keizers is”, waaruit niet volgt: „geef den Keizer ook wat den Keizer niet toebehoort”, maar dat veeleer in het „geef Gode wat Gods is”, zijn grond heeft. „Zij sluit de *vis inertiae* niet uit, die het geweld kan afmatten, noch het regt van bescheiden oordeelvelling, noch het regt van standvastige weigering en kloekmoedigen wederstand”. Doch deze passage betreft het z.g. lijdelijk verzet, den passieven wederstand. En zelfs de toepassing van dit lijdelijk verzet (slechts toegelaten, wanneer het overheidsgebod niet is op te volgen zonder met Gods Gebod, naar de uitspraak der consciëntie, in botsing te komen) omringt GROEN nog met den waarborg, dat „die wederstand niet onbegrensd is, en het onregt geen bevoegdheid geeft tot verbreken van heilige betrekking”.

Het afzweren was echter geen kwestie van lijdelijk verzet doch een positieve daad, gericht tegen den regeerenden vorst; een daad, die van revolutionairen aard zou moeten worden geacht, ten ware de Staten het recht hadden tot een dergelijke handelwijze.

Hierbij dient opgemerkt, dat reeds CALVIJN niet slechts het boven bedoelde lijdelijk verzet verdedigd heeft doch ook in bepaalde omstandigheden daadwerkelijk verzet tegen den vorst. CALVIJN onthield echter, afgezien van de bijzondere omstandigheid, dat krachtens uitdrukkelijke roeping van Godswege een onderdaan tegen een tyran optrad (Mozes, Othniel e. a.), volstrekt aan den onderdaan particulier een recht van opstand. Daadwerkelijk verzet was naar zijn beschouwing slechts toelaatbaar te achten langs de kanalen, daarvoor door de bestaande rechtsorde aangewezen, n.l. door middel van de wettige volkscommissarissen of volksvertegenwoordiging, de z.g. *magistratus populares*.

Men vindt deze opvatting o. a. zeer duidelijk uiteengezet in de volgende passage uit CALVIJN'S Institutie, boek IV, hoofdstuk XX, par. 31, waar hij, na eerst besproken te hebben de bijzondere middelen, die God soms gebruikt om bloeddorstige tyrannen te straffen, aldus vervolgt:

„Intusschen hebben wij nauwkeurig toe te zien, dat wij het gezag der Overheden, vol van eerbiedige majesteit, dat God onder zoo strenge betuigingen bevestigd heeft, ook al berust het bij de meest onwaardigen, en die hetzelfde door hunne boosheid, zooveel in hen is, verontreinigen, geenszins verachten of schenden. Want al is de straf, die eene ongebondene regeering treft, de wraak des Heeren, zoo moeten wij daarom niet terstond meenen dat ons het nemen dier wraak aanbevolen is, ons, zeg ik, die geen ander gebod hebben ontvangen dan gehoorzaamheid en geduld. Ik spreek altijd van ambtelooze personen. Want indien er nu ergens eenige Overheidspersonen uit het volk zijn gesteld om de willekeur der Koningen te beteugelen, (gelijk eertijds de Ephoren waren, die tegen de Koningen der Lacedemoniers waren gesteld, of de Gemeensmannen die tegenover de Romeinsche consuls stonden, of de Demarchen, die op den Senaat der Atheners het oog hielden; en gelijk mogelijk nu in ieder koninkrijk de drie standen, als zij hunne voornaamste vergaderingen houden die macht uitoefenen), zoo is het er zoover af dat ik dezulken verbieden zou, krachtens hun ambt, zich te kanten tegen de woedende ongebondenheid der Koningen, dat ik zelfs beweer, dat het over het hoofd zien van hun baldadig en ongeregeld gedrag in het kwellen van het arme volk, niet van snoode ontrouw

kan vrijgepleit worden; dewijl zij de vrijheid des volks, tot welker bescherming zij weten door Gods verordening gesteld te zijn, bedriegelijk prijs geven”.

CALVIJN komt hier dus niet tot een recht van verzet op grond van filosofische beschouwingen, gelijk door ROUSSEAU en andere voorloopers der Fransche revolutie met zooveel dankbaarheid werden gepropageerd en ook door de z.g. Monarchomachen en op hun voetspoor door de Staten der provinciën in hun besluit tot afzwering niet geheel zijn vermeden, doch sluit zich aan bij het bestaande recht en erkende kortweg het recht en den plicht van de wettelijke volksorganen om tegenover de ongebondenheid van den vorst voor de volksrechten op te komen.

CALVIJN gaf niet aan hoever dit recht van verzet kan gaan. Hij erkende niet een recht om den vorst in bepaalde gevallen af te zetten. Doch evenmin bewistte hij, dat er zulk een recht kan bestaan. Uit het feit, dat CALVIJN zich ten deze aansloot bij het geldend recht volgt, dat hij de beantwoording van de vraag, hoever het verzetsrecht in een bepaald land ging, deed afhangen van den inhoud van het in dat land geldend staatsrecht.

Het staatsrecht nu, dat ten tijde van de afzwering in de Nederlanden vigeerde, bood inderdaad steun aan het besluit, dat de Staten ten opzichte van FILIPS namen. De Staten waren de wettige organen ter bescherming van de rechten des volks tegen machtswillekeur van den vorst. En nu kan men twisten over de vraag, of de privileges, met name de z.g. Joyeuse Entrée de Brabant van 1354, volgens de historische interpretatie al of niet den onderdanen het recht gaven om den vorst in bepaalde gevallen af te zetten, vast staat, dat bescherming van de aloude volksrechten, die in de privileges zelf uitdrukkelijk waren vastgelegd, voor de Staten-Generaal niet mogelijk was, zonder afzwering van een vorst, die — hoewel als zoodanig ingehuldigd onder de voorwaarde van een eed van trouw aan de privileges — niet slechts op de meest grove wijze de privileges met voeten getreden had doch zelfs niet aarzelde om duidelijk zijn toelig te doen blijken aan deze privileges en het bestaan der wettelijke volksvertegenwoordiging voorgoed een einde te maken.

Natuurlijk woog voor ons volk, met name voor het protestantsche volksdeel, in die dagen meer dan eenig staatsrechtelijk argument de overtuiging, dat het eisch was van Gods gebod om op te komen tegen een tyran, die niet alleen de burgerlijke vrijheid doch vooral ook het dienen van God op de wijze in Zijn Woord voorgeschreven op de gruwelijkste wijze vervolgde en zelfs niet terugdeinsde voor de meest laaghartige misdaden (men denke aan den ge-provoceerden moord op Oranje), als maar de organisatie der Nederlandsche gewesten er door kon worden ontwricht. „De nauwgezette partij” — zegt GROEN t. a. p. blz. 136/7 — „heeft, zelfs na veeljarig lijden, dezen beslissenden stap, niet om het gevaar, maar uit plichtbesef, met leedwezen en bekommring aanschouwd. Strenge Calvinisten deinsden hiervoor terug, maar republikeinsche theoriën kwamen, ter doordrijving van de staatsrechtelijke breuk, op den voorgrond. Om den Roomschen, talrijk in den lande, te believen, „werd” (in de acte van afzwering) „de drangreden die, in het oog der Hervormden, alleen den afval rechtvaardigen kon (het weigeren van gewetensvrijheid om God te blijven dienen) in de schaduw gesteld”.

Doch indien niet binnen het kader van het toenmaals geldend staatsrecht daadwerkelijk verzet tegen het wettig overheidsgezag ware mogelijk geweest, dan zou toch een optreden tegen de Overheid, dat verder reikte dan het z.g.

lijdelijk verzet, van antirevolutionair standpunt bezien, o. i. zeer bezwaarlijk zijn te verdedigen.¹⁾

¹⁾ Men zie hierover uitvoeriger Dr. KURT WOLZENDORFF, „Staatsrecht und Naturrecht“, Breslau 1916, en de brochure van Prof. Dr. A. A. VAN SCHELVEN, „Het „Heilige Recht van Opstand““, Kampen, J. H. Kok.

2. VRAAG.

Herhaaldelijk komt het in de Raadsvergaderingen voor, dat een der leden zich tegenover zijne medeleden op zoodanige wijze gedraagt, dat een regelmatige behandeling der zaken onmogelijk wordt. Van de Burgemeester gaat geen leiding uit. Wat zoudt U ons aanraden?

ANTWOORD.

Het ligt op den weg van den Burgemeester om maatregelen te nemen, wanneer een der leden zich schuldig maakt aan minder parlementaire bejegeningen ten opzichte van zijne medeleden. Hij toch is de persoon, die de leiding der vergaderingen heeft. Is zijn leiding slap, dan zal ook zelfs bij het meest strenge reglement van orde toch aan minder gunstige elementen in den Raad vrij spel zijn.

Dit neemt intusschen niet weg, dat de Raad wellicht iets kan doen tot steun van den Burgemeester. Wij hebben het oog op een voorstel tot aanvulling van het reglement van orde, waarbij aan den Burgemeester uitdrukkelijk het recht verleend wordt, om een Raadslid, dat zich, ondanks zijn protesten, aan uitdrukkingen van persoonlijk beleedigend karakter te buiten gaat, uit de Raadszaal te verwijderen. Zoo een dergelijke bepaling in het reglement van orde van Uw Gemeenteraad ontbreekt, ware daartoe een bepaling op te nemen in den geest van het voorschrift van het Rotterdamsch reglement van orde, luidende als volgt:

„De Voorzitter kan den Raad voorstellen aan een lid, dat door zijn gedragingen den geregelden gang van zaken belemmert, voor den dag, waarop het besluit genomen wordt, den toegang tot en het verblijf in de Raadszaal en de daarbij behorende localiteiten te ontzeggen. Over dit voorstel wordt niet beraadslaagd. Bij aanneming moet het lid de vergadering onmiddellijk verlaten”.

Of, wil de Raad de regeling meer gedetailleerd maken, dan zou hij het reglement kunnen aanvullen met enkele bepalingen als in 1926 door Burgemeester en Wethouders te Gorinchem werden voorgesteld, welke aldus luiden:

„Indien een lid zich beleedigende uitdrukkingen veroorlooft, den goeden naam van anderen in verdenking brengt, de orde verstoort, of tot revolutionnaire daden aanspoort, een en ander ter beoordeeling van den voorzitter, wordt hij door dezen tot de orde geroepen.

„Wanneer een lid de geuite beleediging of verdachtmaking niet terstond terugneemt of mocht voortgaan zich beleedigende uitdrukkingen of verdachtmakingen te veroorloven, de orde te verstoren, tot revolutionnaire daden aan te sporen, dan wel door zijn gedragingen den geregelden gang

van zaken te belemmeren, is hij verplicht op aanzegging van den voorzitter terstond het gebouw, waarin de vergadering gehouden wordt, te verlaten, tenzij de raad op een dadelijk, door hem (betrokkene) ingesteld beroep, anders beslist. Over dat beroep wordt onmiddellijk, zonder voorafgaande beraadslaging, bij stemming door den raad beslist.

„Maakt hij van zijn recht van beroep, in de tweede alinea van dit artikel bedoeld, geen gebruik of is afwijzend op dat beroep beschikt, en voldoet hij alsdan niet terstond aan de aanzegging van den voorzitter in die alinea bedoeld, dan doet de voorzitter hem door den sterken arm uit de raadsvergadering verwijderen, en zorgt, dat hij gedurende den tijd der bijeenkomst, uit het gebouw, waarin de vergadering wordt gehouden, verwijderd wordt gehouden.”

Hierbij zij nog opgemerkt, dat het niet geoorloofd is, een bepaling op te nemen, die aan den Burgemeester de bevoegdheid geeft om een bepaald lid wegens onbehoorlijk gedrag voor langeren tijd uit de raadszaal te verwijderen. Zoo bepaalde het reglement van orde van de gemeente Zwijndrecht, dat, wanneer een Raadslid wegens onbehoorlijk gedrag op bevel van den Voorzitter door den sterken arm uit het gebouw, waarin de Gemeenteraad vergadert, verwijderd is, het verwijderde lid geene vergadering meer bijwonen mag gedurende den tijd van drie maanden na den dag der verwijdering.

De Hooge Raad achtte echter deze bepaling onwettig, daar hierdoor het recht van het gemeenteraadslid om gedurende drie maanden aan de vergaderingen van den Raad deel te nemen, wordt gekrenkt, en dit zonder dat de handhaving der orde dit noodzakelijk maakt, daar toch uit het feit, dat een gemeenteraadslid zich in een raadsvergadering zóó gedraagt, dat hij de orde ernstig verstoort, nog niet volgt, dat hij op een later te houden vergadering weder op ernstige wijze de orde zal verstoren en ook dan een regelmatige behandeling der werkzaamheden onmogelijk zal maken (arrest van 4 Mei 1925).

Omtrent de bevoegdheid van den Gemeenteraad om de noodige ordemaatregelen vast te stellen overwoog ons hoogste rechtscollege bij die gelegenheid:

„dat een Gemeenteraad gerechtigd is om in een krachtens art. 53 der Gemeentewet vastgesteld Reglement van Orde te bepalen, dat den Voorzitter, al dan niet na beroep op den Raad, de bevoegdheid toekomt om een lid te gelasten de vergadering van dat college te verlaten, wanneer dat lid na door den voorzitter wegens onbehoorlijke handelingen tot de orde te zijn geroepen, desniettemin blijft voortgaan de orde te verstoren;

dat eveneens dien Voorzitter bij dat reglement de bevoegdheid kan worden toegekend om dat gemeenteraadslid, wanneer het aan zijn last de vergadering te verlaten, geen gevolg geeft, door den sterken arm uit de raadsvergadering te doen verwijderen en *gedurende den duur der bijeenkomst* uit het gebouw waar deze wordt gehouden, verwijderd te houden;

dat toch het recht van een lid van den Gemeenteraad om de vergaderingen van den Raad bij te wonen en aldaar dan van de hem toekomende bevoegdheden gebruik te maken, zijne grenzen vindt in de gelijke rechten zijner medeleden, die met recht kunnen verlangen, dat een medelid hen niet verhindert, hunne functiën op behoorlijke wijze te vervullen, hetgeen het geval is, wanneer dat lid, door de onbehoorlijke wijze waarop het optreedt, den regelmatigen voortgang der vergadering belemmert of verhindert;

dat wanneer derhalve art. 9^b van het hierbedoelde Reglement van Orde zich had bepaald tot het geven aan den Voorzitter van eene bevoegdheid als hierboven vermeld, dit artikel niet in strijd zou zijn geweest met de wet en de ambtenaren, die op een rechtsgeldig bevel van den Voorzitter een raadslid uit de vergadering van den Gemeenteraad verwijderden, alsdan zijn in de rechtmatige uitoefening hunner bediening." Vgl. *Weekblad voor Gemeentebelangen* 1925, pp. 176/9.

De quaestie verkreeg onlangs opnieuw actualiteit door de bekende strafzaak tegen den Rotterdamschen Communist G. VAN BURINK, die op 2 Oct. j.l. wegens het verstoren van de orde van de openbare vergadering van den Rotterdamschen Gemeenteraad terechtstond.

Bij vonnis van 16 Oct. j.l. verklaarde de Rechtbank het boven geciteerde artikel van het Rotterdamsche reglement van orde onwettig en daardoor onverbindend. Toepassing van dit artikel is h. i. geen ordemaatregel meer maar een straftoemeting. Wel achtte zij met den Hoogen Raad verwijdering van een raadslid voor den duur der bijeenkomst, waarin de orde wordt verstoord, toelaatbaar. Doch aan dit begrip bijeenkomst gaf zij de beteekenis van een afzonderlijke morgen-, middag- of avondvergadering. Niet begreep zij eronder een vergadering, die zich over den ganschen dag uitstrekt. Verwijdering uit een morgenvergadering mag dus — volgens de meening der rechtbank — geen gevolgen na zich sleepen voor de middag- of avondvergadering.

Wil men deze opvatting — die volstrekt niet onaanvechtbaar is en straks aan het oordeel van den Hoogen Raad zal worden getoetst — rekening houden, dan ware de formulering van het Gorkumsche voorstel („gedurende den tijd der bijeenkomst") of de terminologie van den Hoogen Raad („gedurende den duur der bijeenkomst") te verkiezen boven de omschrijving van het Rotterdamsche Reglement.

3. VRAAG.

De belasting in onze gemeente is niet hoog. De salarisregeling voor de gemeenteambtenaren is gunstig en dateert reeds van 1920. Belastingverhooging behoeft niet plaats te hebben.

Een zekere groep raadsleden wil echter de salarissen verminderen; enkele van onze fractie gaan daarin mede. Andere leden onzer fractie meenen, dat er geen motief voor is, nu er geen sprake is van belastingverhooging.

Kunt U ons advies verstrekken omtrent deze quaestie?

ANTWOORD.

Er is misschien geen onderwerp der gemeentepolitiek, dat zoozeer tot het specifiek huishoudelijk belang van elke gemeente afzonderlijk gerekend moet worden als juist de salarisquaestie. Maar er is, in verband daarmee, wellicht geen onderwerp te noemen, dat zoo weinig geschikt is om door buitenstaanders te worden beoordeeld als de weddenregeling van het gemeentepersoneel.

Men kan zeggen, dat van de vele factoren, die bij het regelen van loonen

en salarissen invloed oefenen, in het algemeen beslissend moeten zijn deze twee: de objectieve waarde van den arbeid, de waardeering van de arbeidsprestatie, een factor, die vooral van beteekenis is bij het regelen van de onderlinge verhouding der verschillende categorieën van ambtenaren en arbeiders en die, op straffe van een oneconomische inrichting van den dienst of het bedrijf, nimmer mag worden verwaarloosd; en daarnaast de behoeftefactor, de redelijke gezinsbehoefte van den volwaardigen ambtenaar of arbeider, die zijn volle kracht ter beschikking van dienst of bedrijf stelt als minimum-grens voor de salariering. Doch een feit is, dat geen van beide factoren vaste grootheden zijn, die gehanteerd kunnen worden, gelijk een leerling werkt met algebraïsche formules. Ze moeten worden opgespoord door het bestudeeren van allerlei omstandigheden van tijdelijken en lokalen aard, waaronder met name te rekenen valt het loon- en salarispeil voor overeenkomstig werk in het particulier bedrijf of in den overheidsdienst in andere gelijksoortige gemeenten en de levensstandaard der plaatselijke bevolking.

Dergelijke omstandigheden kunnen slechts plaatselijk worden onderzocht en beoordeeld. En wijl de resultaten van dit onderzoek toch in laatste instantie beslissend moeten zijn, kunnen algemeene beschouwingen slechts de beteekenis hebben van richtsnoer ter bepaling van eigen standpunt in deze zaak.

Zoo zouden wij al aanstonds op den voorgrond willen plaatsen de wenselijkheid om het onderzoek naar feitelijke gegevens te beperken door als uitgangspunt te aanvaarden, dat de salarisregeling in een bepaald jaar, toen ze, in verband met de tijdsomstandigheden herzien is, in het algemeen bevredigend was; teneinde dan vervolgens de vraag te stellen of — gezien de gewijzigde omstandigheden sindsdien — thans opnieuw herziening, hetzij van alle salarissen, hetzij van bepaalde salarissen of salarisgroepen geboden is.

Op deze wijze wordt gewoonlijk de kwestie gesteld. En dan blijkt meestal, dat de salarissen van het personeel in overheidsdienst in den loop der laatste jaren, ook al zijn de bedragen, die de ambtenaren en werklieden ontvangen, niet verhoogd of zelfs verlaagd, toch relatief gunstiger zijn geworden; gunstiger n.l. in zoover de loonen en salarissen van het personeel in particulieren dienst, ten deele zelfs beneden het peil van de gemeentelijke bezoldigingen, zijn gezakt en de koopkracht der loonen en salarissen in verband met het dalen van de kosten van levensonderhoud is toegenomen.

Maar dan rijst ook vanzelf de vraag, of deze gewijzigde omstandigheden geen herziening der salarissen noodzakelijk maken.

Nu ware het o.i. een onjuiste politiek om de financieele positie van de ambtenaren zooveel mogelijk alle fluctuaties van de gemeentefinanciën te laten medemaken. Er moet, gelijk in den ganschen overheidsdienst, zekere continuïteit, zekere vastheid van lijn zijn. Zelfs het feit, dat bij handhaving der bezoldigingen op het tegenwoordig peil de belastingen zouden moeten worden verhoogd, ware — zonder meer — nog geen voldoende motief om tot salarisverlaging te besluiten.

Doch anderzijds zou het onjuist zijn om alle verband tusschen de salarissen en den algemeenen financieelen toestand van de gemeente te ontkennen. De salarisuitgaven vormen tegenwoordig een zoo belangrijk deel van het totaal der gemeentelijke uitgaven (in sommige gemeenten meer dan de helft), dat een

onjuiste salarispolitiek op het geheel der financiële bemoeiingen van de gemeente en van deze op den ganschen economischen en socialen toestand van de gemeentelijke bevolking van zoo grooten invloed is, dat men ze niet los van de algemeene financieele politiek kan en mag beschouwen. Wie den algemeenen financieelen toestand van de gemeente als een belangrijke factor voor de salarispolitiek aanmerkt, maakt hierdoor nog volstrekt niet — gelijk destijds bij de Amsterdamsche salarisverlaging de toenmalige Wethouders WIBAUT en DE MIRANDA voor de voeten werd geworpen — de ambtenaarssalarissen tot sluitpost van de begroting. Niet meer wordt ten aanzien van de ambtenaarssalarissen verlangd, dan dat de, voor die salarissen bestemde posten niet onaantastbaar zijn, doch evenals iedere andere post bij overwegingen van algemeen financieelen aard, binnen den gezichtskring zullen worden getrokken.

En bij die overwegingen treden uit den aard der zaak tweeërlei factoren naar voren, n.l. de toestand der salariering buiten den gemeentelijken dienst en de belastingdruk.

Voor vergelijking met het particulier bedrijf komen vrijwel uitsluitend de loonen der gemeentewerklieden in aanmerking.

Blijkt het nu, dat er in den loop der jaren een belangrijk verschil is ontstaan tusschen de gemeentelijke loonregeling en het gemiddeld loon, betaald door het particulier bedrijf, dan is er in het algemeen o. i. reden tot herziening van de betreffende loonen of loongroepen.

Dit geldt vooral, indien — naar mag worden aangenomen — de loonen, die in het particulier bedrijf ter plaatse worden betaald, niet toereikend zijn te achten om te voorzien in redelijke behoeften. Juist in die gemeenten, waar lage loonen worden betaald, zijn veelal de belastingen en bedrijfstarieven — ook voor de minder-gesitueerden — zwaar. Bijgevolg stuit men daar, bij relatief hooge loonen der gemeentewerklieden, op het verschijnsel, dat personen, wier inkomsten niet toereikend zijn om redelijkerwijs in het onderhoud van zich zelf en de hunnen te voorzien nog bovendien — ten gerieve van de veel gunstiger salarispositie van het gemeentepersoneel — bezwaard worden of blijven door een hoogen belastingdruk.

Doch, ook al kan men niet aantonen, dat de loonen, door het particulier bedrijf betaald, in het algemeen te laag zijn, toch is het o. i. niet gewenscht, dat de overheidswedden daarvan in gunstigen zin belangrijk afwijken. De Overheid mag de burgerij geen hooger last opleggen, dan om te voldoen aan hetgeen voor een goede vervulling van haren dienst noodig is. Hare salarisregeling moet zich derhalve instellen op een juiste waardeering der arbeidspraestatie. Zij mag er niet beneden gaan. Doch evenmin behoort de Overheid bezoldigingen uit te keeren, die deze waardeering belangrijk overtreffen. Immers hierdoor zou zij, dank zij de haar toevertrouwde macht, via den fiscus verschuiving van de inkomsten onder de ingezetenen teweeg brengen, waarvoor een rechtsgrond ontbreekt en die mitsdien niet rechtvaardig is.

Hierbij komt nog, dat een dergelijke salarispolitiek — vooral bij een uitgebreide overheidsbemoeiing en een groot aantal gemeentelijke werklieden, gelijk in grootere gemeenten — de werklieden in het particulier bedrijf tot het stellen van onredelijke eischen kan prikkelen en de actie der vakbesturen in die mate kan beïnvloeden, dat arbeidsconflicten uitbreken of eischen worden ingewilligd, die het particulier bedrijf ernstig nadeel toebrengen; waarvan weer

toeneming der werkloosheid en verzwaring van de gemeentelijke uitgaven voor werkloosheid de gevolgen kunnen zijn.

Nu wordt in antirevolutionairen kring vrij algemeen de opvatting voorgestaan, dat ten aanzien van de salariering de Overheid aan het particulier bedrijf ten voorbeeld moet zijn. En die opvatting is o. i. juist, mits men daarin niet leze, dat de overheidsbezoldiging altijd hooger moet zijn dan die van het particulier bedrijf. Is de loon- en salarisregeling goed, d. w. z. voldoet ze aan redelijk te stellen eischen inzake de voorziening in de behoeften van het personeel, dan is het volstrekt niet noodig, ja zelfs vaak o. i. ontoelaatbaar, dat de Overheid voor overeenkomstig werk hooger loon of salaris betaalt. Een hooger loonpeil voor werklieden in overheidsdienst zou men kunnen bepleiten met beroep op de wenschelijkheid om de overheidsdienst aantrekkelijk te maken, zoodat de gemeente altijd de beste krachten te harer keuze heeft. Doch dit argument heeft in den tegenwoordigen tijd, althans ten aanzien van de arbeiders, weinig te beteekenen, aangezien er zelfs aan de beste krachten een overcompleet schijnt te bestaan en de overheidsdienst ook bij gelijke bezoldiging nog aantrekkelijk genoeg is.

Afgezien van deze overweging, is er voor de Overheid aanleiding hare bezoldiging iets hooger te stellen dan die van het particulier bedrijf, indien en in zoverre het particulier bedrijf loonen uitkeert, die beneden de grens van een billijk minimum liggen. Zulks niet alleen uit billijkheidsoverweging ten opzichte van het overheidsperoneel, maar ook om daardoor krachtens hare roeping op sociaal gebied invloed ten goede te oefenen, zonder nog genoopt te zijn (gelijk b.v. bij het voorschrijven van loonminima van overheidswege) partij te kiezen in uit economisch en sociaal oogpunt uitermate moeilijke aangelegenheden.

Gaat men met bovenstaande opmerkingen accoord, dan blijven er bij een concrete beantwoording nog enkele niet geringe moeilijkheden op te lossen. Zoo rijst de vraag, of de loonen in het plaatselijk particulier bedrijf beneden redelijk peil zijn gedaald, zoodat een hogere bezoldiging voor den gemeentelijken dienst te verdedigen zou zijn. Is — zoo kan men voorts vragen — de afstand tusschen die loonen en de gemeentelijke zoo groot, dat herziening der loonregeling gewenscht is? Hoe moet het met de salarissen van de ambtenaren (b.v. politiepersoneel), wier arbeid niet met gelijksoortig werk in het particulier bedrijf te vergelijken is?

Wil men eerstgenoemde vraag met eenige objectiviteit beantwoorden, dan dient men — gelijk wij reeds eerder opmerkten — als uitgangspunt te nemen een bepaald jaar, waarin het loon- en salarispeil in het algemeen tamelijk bevredigend was (i. c. bijv. het jaar 1920).

Beslissend is natuurlijk niet de vraag, of de loonen zijn verlaagd, doch of de koopwaarde daarvan is gedaald, d. w. z. of ze, omgerekend aan de hand van het gewijzigd indexcijfer voor levensonderhoud (algemeen indexcijfer groot-handelprijzen 1913: 100; 1920: 292; 1928: 152), zijn teruggelopen. Blijkt dit het geval, dan zou men kunnen aannemen, dat de loonen beneden een redelijk minimum gezonken zijn, en dan zou de gemeente een iets hogere salariering kunnen handhaven.

Bij vergelijking van loonen en salarissen, door het particulier bedrijf

betaald, met de gemeentelijke bezoldigingen, moet men billijkheidshalve ook in aanmerking nemen eenerzijds de premies door werkgevers voor de verschillende sociale verzekeringen betaald, anderzijds de pensioensbijdragen, wachtgeldregelingen, kinder- en vacantietoelagen, ziekgeld enz. van de gemeente en de bijzondere voordeelen (b.v. gratis medische hulp), die het gemeentelijk personeel geniet.

Die bijzondere voordeelen, die men indertijd voor Rotterdam berekende voor de gemeentelijke werklieden op 20 pct. van het loon en voor de particuliere arbeiders op 3 pct., geven het gemeentelijk personeel, althans den werklieden en lager bezoldigden ambtenaren, gewoonlijk reeds een behoorlijken voorsprong. En het is, dunkt ons, niet wenschelijk, het gemeentelijk personeel bovendien nog in het genot te stellen of te laten van een hooger grondloon. Intusschen, dit is een quaestie van loven en bieden. Men kan van oordeel zijn, dat ook de grondloonen van het gemeentepersoneel iets gunstiger behooren te zijn. Doch dan lijkt ons toch een verschil van 1 of 2 pct. met het gemiddelde voor overeenkomstigen arbeid in het particulier bedrijf ruim genoeg.

De arbeid van hooger geplaatst gemeentelijk personeel kan men in het algemeen moeilijk vergelijken met arbeid in particulieren dienst. Wil men vergelijkingen maken, dan is men hier aangewezen op den publieken dienst in andere gemeenten of bij Rijk en provincie. Daarbij zou men als maatstaf kunnen nemen het gemiddelde van hetgeen in overeenkomstige gemeenten in publieken dienst voor soortgelijken arbeid wordt betaald. Wijkt echter de bestaande regeling niet belangrijk in gunstigen zin van dit gemiddelde af, dan zouden wij — vooral bij een betrekkelijk gunstigen stand der gemeentefinanciën — voor salarisvermindering niet veel gevoelen. Het kan in het belang van de gemeente zijn, dat het hooger geplaatst personeel iets beter bezoldigd wordt, dan in soortgelijke gemeenten. Goede arbeidskrachten, vooral voor leidende functies in de gemeenteadministratie, zijn niet zoo talrijk. En daarom mag o. i. de gemeente wel iets doen om bekwaam personeel voor die functies tot zich te trekken.

Hierbij dient bovendien in aanmerking te worden genomen, dat de bezoldigingen van het personeel, dat meerdere verantwoordelijkheid draagt en wiens arbeid in den regel langdurige voorbereiding en ervaring eischt, gedurende de oorlogsjaren gewoonlijk lang niet in die mate zijn verhoogd als de loonen en salarissen van de werklieden en lagere ambtenaren.

Met deze beide factoren ware rekening te houden, indien tot salarisherziening mocht worden besloten. Tot herziening zou aanleiding kunnen bestaan, insoover het salarispeil belangrijk dat van gelijksoortige gemeenten overschreed en ook — uitgaande van de salarissen van 1920 — een belangrijke stijging van de reële waarde der salarissen kon worden waargenomen, die niet door latere salarisiwijziging (pensioenkorting) zou zijn te niet gedaan.

Ten slotte nog deze opmerking, dat het ons met het oog op een goede verhouding tusschen de gemeente en haar personeel van groot belang lijkt, dat geen salarisverlaging plaats grijpt, zonder dat het betrokken personeel vooraf gelegenheid heeft ontvangen, om, hetzij zonder of via een commissie van georganiseerd overleg zijn bezwaren naar voren te brengen.

4. VRAAG.

Gaarne ontving ik enkele inlichtingen betreffende het onzerzijds in te nemen standpunt met betrekking tot het stichten van gemeentelijke voetbalterreinen. Onze gemeente krijgt een z.g. sportpark, waarmede een belangrijk kapitaal is gemoeid.

Burgemeester en Wethouders geven in hun uiteenzetting van het plan te kennen, dat de gemeente deze terreinen wil stichten, omdat de gemeente de „grootte *cultureele* en sociale beteekenis” van de voetbalsport volkomen begrijpt. Dat is mij niet erg helder.

ANTWOORD.

Indien men spreken wil van de sociale beteekenis van het beoefenen van sport in het algemeen zou er o. i. geen bezwaar zijn te maken. Zelfs zou het nog te verdedigen zijn, indien iemand sprak van de cultureele beteekenis der sport, aangezien beoefenen van sport edele karaktereigenschappen (moed, vastberadenheid, wilskracht, zelfbeheersching e.d.) in den mensch versterken kan, en de onedele als drankzucht, zinnelijkheid enz. kan onderdrukken, terwijl de ontspanning, die in het beoefenen van sport gelegen is, in het algemeen de energie en volkskracht staalt en hierdoor tevens ook aan de volksontwikkeling ten goede komen kan.

Doch wie met de werkelijkheid rekening houdt, zal toch niet durven spreken van de cultureele beteekenis van de voetbalsport. Of het moest zijn met het doel om te kennen te geven dat de overdreven beoefening van deze sport het beschavingspeil der bevolking niet opheft maar neerdrukt. Nog maar kort ligt achter ons het gebeurde op de Olympische spelen, waarvan zelfs de warmste sportliefhebbers schande spraken. En dit was niet een op zich zelf staand geval. Het opwindend karakter der voetbalwedstrijden, dat zich niet slechts aan de spelers zelve doch vooral ook aan het publiek mededeelt, werkt in hooge mate verruwend; het verlaagt den mensch in plaats van hem — gelijk elke goede sport bedoelt — te verhoogen; en dit is voor een belangrijk deel oorzaak geworden van de slechte reputatie, die de sportbeoefening tegenwoordig in christelijke kringen geniet. Het beroep van Burgemeester en Wethouders op de cultureele beteekenis van de voetbalsport ter verdediging van hun voorstel lijkt ons dan ook allesbehalve gelukkig.

Eerder nog kan men spreken van de sociale beteekenis van deze sport. Denkt men zich de excessen weg, dan kan toegegeven, dat ook de beoefening van de voetbalsport haar nut kan hebben, in zooverre ze de jeugd afleiding en ontspanning bezorgt en hierdoor van allerlei kwaad terughoudt. Doch hoeveel nadeel staat hiertegenover? Niemand zal kunnen ontkennen, dat tal van jongelieden tengevolge van de voetbalmanie in hun studie of beroep mislukt zijn of op den verkeerden weg zijn gebracht.

Doch — ook al ziet men de schaduwzijde van deze sport voorbij en let men eenzijdig op de lichtzijde — dan is deze lichtzijde voor ons allerminst een motief om van gemeentewege een sportpark te stichten.

Een dergelijk motief zouden wij pas dan aanwezig achten, indien ware aan te toonen niet slechts, dat deze sportbeoefening met het oog op het algemeen volkswelzijn van nut is, maar bovendien i.e. dat dit voordeel zonder sportpark

aan de bevolking zou ontgaan; 2e. dat het particulier initiatief niet in staat is gebleken een zoodanig sportpark te stichten; en 3e. dat — indien omtrent de beide eerste punten genoegzame zekerheid verkregen ware — het belang der gansche bevolking het leggen van den financieelen last van een gemeentelijk sportpark op de schouders van die bevolking zou rechtvaardigen.

Wie aan de hand van deze drie punten de zaak nagaat, zal waarschijnlijk niet zonder slag of stoot met een voorstel tot stichting van een gemeentelijk sportpark kunnen medegaan.

Ten aanzien van het eerste punt valt al dadelijk op te merken, dat de sportbeoefening tegenwoordig zoo in de lucht zit, dat volstrekt geen aanmoediging van overheidswege noodig is. Het ligt veeleer op den weg van de gemeentelijke Overheid om de beoefening van de sport, althans van de voetbalsport, te temperen dan aan te moedigen.

En indien ware aan te toonen, dat van de beoefening van de sport niets zou terecht komen zonder sportpark, ligt het dan niet op den weg van de belanghebbende clubs of particulieren tot het stichten daarvan het initiatief te nemen? De sportverenigingen ontwikkelen tegenwoordig waarlijk genoeg energie om ze tot een dergelijk initiatief in staat te achten. Voor een gemeente ligt o. i. hier geen taak.

Misschien zal men er op wijzen, dat toch ook van gemeentewege zorg wordt gedragen voor zweminrichtingen. Doch dat argument zou reeds hierom niet opgaan, wijl het stichten van gemeentelijke zweminrichtingen een consequentie is van de omstandigheid, dat het zwemmen zonder dergelijke inrichtingen voor de ingezetenen wegens verbodsbepalingen, levensgevaar enz. practisch onmogelijk zou zijn.

En dan de kosten. Wellicht zal men, onder overlegging van een sluitend ontwerp-exploitatierkening, trachten aannemelijk te maken, dat de begeerde gemeentelijke instelling zichzelf zal kunnen bedruipen. Maar indien dit inderdaad het geval is, waarom wordt deze zaak dan niet aan het particulier initiatief overgelaten? Dat particulier initiatief is de meest betrouwbare maatstaf om te beoordeelen, of er inderdaad behoefte aan een sportpark in een gemeente bestaat.

In elk geval zal door stichting van een sportpark een nieuw risico op de schouders der belastingbetalers worden gelegd, waarvan het nut zeer dubieus is en waarvan maar een deel der bevolking eenig voordeel zal kunnen genieten. Want een feit is, dat een belangrijk deel van de bevolking — men moge het betreuren of toejuichen — van de sportvermaken, die een dergelijk sportpark biedt, niets hebben moet. En nu weten wij wel, dat niet elke financieele last kan afgewezen worden met de bemerking, dat slechts een deel der bevolking daarvan onmiddellijk profijt geniet. Doch dit neemt toch niet weg, dat deze omstandigheid in een geval als dit, waarin zich omtrent het nut en de noodzakelijkheid van den gemeentelijken maatregel een sterk meningsverschil openbaart en wellicht de financieele toestand der gemeente geen al te rooskleurige aanblik toont, gewicht in de schaal werpen moet.

Afgezien van bovengenoemde punten treedt hierbij ook de quaestie van de Zondagsrust naar voren. Indien door de gemeentelijke politie de Zondagswet gehandhaafd werd, zou men deze quaestie niet eens aan de orde behoeven te

stellen. Maar een feit is, dat men deze wet, althans ten aanzien van de publieke gemakkelikheden in vele gemeenten, niet, of niet behoorlijk handhaaft, hetzij omdat men dit niet wenscht te doen, hetzij wegens gebrek aan zedelijke kracht.

Daarom dient men bij het behandelen van voorstellen als deze wel aandacht te schenken aan het voornemen van het gemeentebestuur met betrekking tot den Zondag.

Blijkt het nu, dat men van plan is, het sportpark op Zondag voor sportwedstrijden te gebruiken, dan kan reeds op dien grond o. i. aan het voorstel geen steun worden verleend. Hierbij merken wij op, dat wij niet alle sportbeoefening op Zondag willen weren. Doch aan deze drie voorwaarden zouden wij — hoe men ook overigens over het voorstel denken moge — in elk geval willen vasthouden: 1e. dat tijdens de godsdienstoefening het sportpark gesloten blijft; 2e. dat geen wedstrijden, van welken aard ook, gedurende den Zondag plaats vinden; 3e. dat — afgezien van het gewone politiepersoneel — geen gemeentelijk personeel gedurende den Zondag in het sportpark behoeft dienst te doen.

WINST UIT DE GEMEENTELIJKE BEDRIJVEN EN BELASTINGPOLITIEK

DOOR

MR. J. A. DE WILDE.

Indien wij in dit artikel enkele opmerkingen gaan maken over bovenstaand onderwerp, dan bepalen wij ons bij de grootste gemeenten. Niet, omdat het vraagstuk niet voor vele kleinere gemeenten ook van belang zou zijn, maar omdat het uit den aard der zaak meer beteekenis heeft voor grootere gemeenten dan voor kleine. Het zijn toch met name de eerstgenoemde met haar millioenenwinsten uit de bedrijven, die in dit opzicht de aandacht trekken.

Daarbij leggen wij er allen nadruk op, dat het er ons thans niet om te doen is critiek te oefenen op den aard en de grootte der uitgaven, die de gemeentebesturen jaarlijks doen. Die uitgaven nader te bezien en principiëel te toetsen, zou zeker heel interessant kunnen zijn zoowel uit politiek als financieel-economisch en sociaal oogpunt. Maar dit onderwerp is nu niet aan de orde. Het gaat thans alleen om de financiering der uitgaven.

Ook laten wij geheel buiten beschouwing de wijzigingen, die het wetsontwerp-De Geer inzake de financiële verhouding van het Rijk en de gemeenten beoogt in den bestaanden toestand en verhoudingen aan te brengen. Die zullen zeer ingrijpend zijn, zóó ingrijpend, dat de gevolgen nog zeer moeilijk zijn te overzien.

Wij houden ons dus op den beganen grond en bezien den toestand, zooals die nu bestaat.

En dan kan men in 't algemeen zeggen, dat de gemeentebesturen vier bronnen hebben, waaruit hun het voor hun uitgaven benoodigde geld toevloeit: Belastingen, Heffingen, Bedrijven en Bijdragen van het Rijk.

In het jaar 1927 was de verhouding van wat die bronnen opleverden voor 's Gravenhage: Belastingen 63,9 %; heffingen 3.6 %; bedrijven 20.1 %; bijdrage van het Rijk 12.4 %. De bedrijven, die hierbij in aanmerking zijn genomen, zijn het Electriciteits-, het Gas-, het Telefoon- en het Duinwaterleidingbedrijf.

Uit deze verhouding blijkt, dat de opbrengst der belastingen en de winst uit de bedrijven de voornaamste rol spelen. En zooals het te 's Gravenhage is, zoo is het ook in Amsterdam, Rotterdam en andere groote gemeenten.

Maar er blijkt nog iets anders uit, n.l. dat het laten wegvallen van

de bedrijfswinsten een hiaat zou doen ontstaan, dat noodzakelijk zou moeten worden aangevuld. En aangezien de bijdragen van het Rijk zoo goed als geheel wettelijk vastliggen, en de heffingen toch altijd een zeer bescheiden rol zullen vervullen, zouden de gewone gemeentelijke belastingen moeten worden aangewend om het gat te stoppen. Practisch zou dan ook het opheffen van de bedrijfswinsten voor een stad als Den Haag beteekenen, dat de belastingbron voortaan niet voor rond 63 % maar voor 84 % van het totaal der inkomsten zou moeten zorgen. Dat komt neer op een gemiddelde belastingverhooging van omstreeks 30 %. De opbrengst zou moeten stijgen (gerekend naar den maatstaf van het jaar 1927) van f 22.500.000 op f 30.000.000.— Maar hierbij zou men dan nog wel moeten bedenken, dat niet alle belastingen voor een verhooging met 30 % in aanmerking kunnen komen. Wij herinneren slechts aan de opcenten op de dividend- en tantième-belasting, die door de wet zijn gelimiteerd; terwijl de reeds hoog opgevoerde opcenten op de personeele belasting bezwaarlijk voor verhooging vatbaar geacht kunnen worden. Logisch vloeit hieruit voort, dat bijna de heele verhooging van ruim 7 miljoen gulden uit de Inkomstenbelasting zou moeten komen. Die zou dan echter niet met 30 % maar met 60 % verhoogd moeten worden.

In verband met de groote rol, die ze tegenwoordig bij de financiering der gemeenten spelen, is het dus wel van belang de veel bestreden bedrijfswinsten eenigszins nader te bezien, terwijl we ook aandacht zullen schenken aan de gemeentelijke belastingpolitiek.

Achtereenvolgens zouden wij enkele woorden willen wijden aan:

1. het doel der gemeentebedrijven;
2. het karakter der bedrijfswinsten;
3. het onderscheid tusschen bedrijfswinst en indirecte belastingen;
4. de eischen, welke aan een goed gemeentelijk belastingsysteem behooren gesteld te worden.

I. Als wij in dit verband spreken van gemeentebedrijven, dan verstaan wij daaronder niet elken gemeentelijken dienst, die in den vorm van een bedrijf krachtens art. 114 bis der Gemeentewet wordt beheerd en gefinancierd. Wij hebben alleen het oog op de reeds bovengenoemde zoogenaamde „productieve” bedrijven, dat zijn dezulke, welke aan de burgers diensten bewijzen of leveranties doen tegen een zoodanige betaling, dat normaliter de kosten, welke de gemeente maken moet er minstens door gedekt worden. In de groote steden zijn dat het Electriciteitsbedrijf, de Gasfabriek, de Waterleiding, de Telefoon en het Slachthuis.

Het is niet noodzakelijk, dat de Gemeentebesturen zelf deze bedrijven ter hand nemen. Meestal zijn ze ontstaan als particuliere ondernemingen, en nog heden voorziet een particuliere maatschappij de gemeente Utrecht van water.

Toch is het niet toevallig, dat zeer vele gemeenten deze bedrijven zelf zijn gaan exploiteeren. Er zijn zoo groote algemeene belangen bij betrokken, dat de overheid er zich wel mede bemoeien moet, en hun aard brengt mede, dat ze het meest doelmatig en voordeelig als monopolies geëxploiteerd worden. Dat wil niet zeggen, dat ze zonder concurrentie werken. Als licht- en krachtfabrieken hebben gas- en electriciteitsbedrijf wel degelijk te concurreeren met andere licht- en krachtbronnen (benzine, petroleum, steenkolen). Maar als wij spreken van monopolie, dan bedoelen wij dit in dezen zin, dat in één gemeente niet twee of drie of meer electriciteits- en gasfabrieken, waterleidingen en telefooncentrales concurreerend naast elkander behooren te werken.

Van antirevolutionaire zijde heeft men er zich dan ook nooit tegen gekant, dat de gemeenten zelve tot de exploitatie van deze bedrijven overgingen.

Het doel nu, dat deze gemeentebedrijven beoogen, is hierin gelegen, dat de burgers op de meest doeltreffende wijze worden voorzien van electriciteit, gas, water enz.

Liet men de voorziening in deze behoeften eenvoudig over aan particulieren, dan zou het gevolg in vele gevallen zijn, dat de ondernemers misbruik zouden maken van de groote machtspositie, die zij als monopolisten innamen. En nu is misbruik wel tot op zekere hoogte te voorkomen door gebruikmaking van het concessiestelsel, maar het is bekend genoeg, tot hoeveel conflicten en wrijving een concessie vaak aanleiding geeft.

Het publiek belang is er doorgaans mede gediend, dat het gemeentebestuur rechtstreeks invloed op deze bedrijven kan uitoefenen door ze zelf door bekwame directeuren te laten exploiteeren. Natuurlijk zijn er ook bij dezen vorm van exploitatie schaduwzijden. Het kan voorkomen, dat een gemeenteraad zich al te veel laat leiden door politieke overwegingen en daardoor een goede bedrijfsvoering in den weg staat. Maar de geschiedenis heeft geleerd, dat dit in de practijk meevalt. Doorgaans kunnen de directeuren, in voortdurend contact met het college van B. en W. een heel jaar rustig hun taak verrichten, en heeft de gemeenteraad de goede gewoonte om bij gelegenheid van de behandeling der begrooting, wenschen, die in de burgerij leven, kenbaar te maken of zelfs, indien dat noodig geacht wordt, door een raadsbesluit algemeene lijnen aan te geven, die in acht genomen moeten worden. Indien de gemeenteraad zijn roeping begrijpt, dan laat hij zooveel mogelijk vrijheid, en waakt er slechts voor, dat het doel: het zoo goed en billijk mogelijk dienen van de burgerij, niet veronachtzaamd worde.

II. Het spreekt intusschen vanzelf, dat de gemeentebedrijven zóó beheerd moeten worden, dat zij niet met verlies werken. In buitengewone omstandigheden kan dat wel eens onvermijdelijk zijn, doch het mag zeker geen regel worden.

Immers moeten verliezen uit de gemeentekas worden bijgepast. Werkte nu b.v. de gasfabriek voortdurend met verlies, dan zou dat hier op neerkomen, dat degenen, die geen gas gebruiken, als 't ware de gasgebruikers subsidieerden. Dit zou onbillijk zijn.

Maar afgescheiden hiervan is het een vereischte, dat de bedrijven commercieel worden geëxploiteerd en dat derhalve al hun kosten, waaronder rente en afschrijving begrepen zijn, door de gebruikers worden betaald. De tarieven moeten derhalve zoodanig worden vastgelegd, dat minstens aan dezen eisch wordt voldaan.

Intusschen zijn natuurlijk de tarieven niet precies zóó te bepalen, dat aan het einde van het jaar de exploitatierekening zonder eenig batig of nadeelig saldo sluit. Niet zelden belooopen de uitgaven en de ontvangsten millioenen guldens. Het spreekt van zelf, dat een commerciële bedrijfsvoering er licht toe leidt, dat er winst blijkt gemaakt te zijn.

Daar komt nog iets bij. Doorgaans kan de bedrijfsleiding niet volstaan met het vaststellen van een uniformen prijs. Om allerlei redenen. Bij het bedrijf van de waterleiding b.v. moet terdege in het oog gehouden worden, dat het een zeer voornaam hygiënisch belang te verzorgen heeft. Daaruit vloeit voort, dat meestal een gedifferentieerd tarief zal worden gemaakt, dat voor den kleinen man het water voor een goedkoopere prijs beschikbaar stelt dan voor den meer goeode. Practisch zal het wel meestal zoo zijn, dat eerstgenoemde water kan tappen beneden den gemiddelden kostprijs, terwijl laatstgenoemde vaak aanzienlijk meer dan den kostprijs moet betalen.

Maar er kunnen ook andere redenen zijn voor differentiatie der tarieven. Vooral bij de electriciteitsfabrieken spreekt dat sterk. Deze fabrieken moeten een zoodanige capaciteit hebben, dat zij in staat zijn haar cliëntèle te bedienen ook op die dagen en uren, waarop de meeste stroom wordt afgenomen. Daarop moet haar heele installatie zijn ingericht. Laten we dat met een voorbeeld mogen verduidelijken. In 't algemeen zal de meeste stroom worden afgenomen op de donkere dagen vóór Kerstmis. Dan worden de lampen reeds om 3 of 4 uur ontstoken, op een tijdstip dat de fabrieken nog werken en alle krachtwerktuigen, die met electricischen stroom gedreven worden nog in actie zijn. Bovendien is de Decembermaand meestal een drukke winkel-maand. Men kan dus wel aannemen, dat in dien tijd de hoogste eischen aan de electriciteitsfabrieken worden gesteld en wel tusschen 3.30 en 6 uur. Niet alleen moeten zij in staat zijn den alsdan benodigden stroom te leveren, maar zij moeten ook nog reserves hebben voor 't geval er defecten ontstaan.

Die drukke uren noemt men *spitsuren*. Zijn ze voorbij, dan wordt er veel minder stroom afgenomen. Maar al wordt de afname tot op de helft of, bij nacht, op een tiende of twintigste gereduceerd, niettemin blijven de machines en de verdere installaties beschikbaar. Alleen maar, ze worden dan bijna niet gebruikt.

Het spreekt daarom vanzelf, dat iemand, die b.v. alleen in de morgenuren of uitsluitend 's nachts stroom noodig heeft, een zeer goede klant is. Want die klant maakt geen uitbreiding der capaciteit noodig. Hij kan, om 't zoo te zeggen, putten uit een overvloed. Zulke klanten kunnen veel goedkooper bediend worden dan b.v. een winkelier, die 's winters alleen van 4 tot 6 uur stroom behoeft. En zoo kan het gebeuren, dat iemand die 25 cents betaalt per Kilowattuur een onvoordeelige afnemer en daartegenover een ander, die 3 cents per Kilowattuur betaalt, een voordeelige is.

Hieruit blijkt, dat een goede bedrijfsleiding van zelf zorgt voor gedifferentieerde prijzen, die onderling zeer uiteen kunnen loopen.

Al spreekt het bij de gasbedrijven niet zóó sterk, omdat deze in hun groote reservoirs gas kunnen bewaren, toch geldt het zelfde ook principiëel voor deze.

Het zal daarom duidelijk zijn, dat wanneer als vrucht van commercieel beheer een gemeentebedrijf winst maakt, nog maar niet dadelijk kan worden uitgemaakt, welk aandeel de verschillende afnemers in die winst bijdragen. Indien, gelijk b.v. in Den Haag het geval is, de prijs voor electrischen stroom per kilowattuur varieert tusschen 2 cents (nachtstroom voor de warmwatervoorziening) en 20 cts. (gewone afnemers) is het niet uitgesloten, dat op de levering tegen 2 cents verdiend wordt en op een deel der stroomlevering tegen 20 cts. wordt toegegeven. Het bedrijf vormt één geheel. Maar in verband met de capaciteit, die het op een bepaald oogenblik moet bezitten, is het in staat groote hoeveelheden stroom op gunstige tijdstippen voor zeer geringen prijs met winst af te leveren.

Uit dit alles is gemakkelijk het karakter van de winst der gemeentebedrijven af te leiden. Het is de zelfde winst, die in andere, particuliere bedrijven gemaakt wordt, de winst van den ondernemer. Deze moet er voortdurend op uit zijn, zijn product zoo economisch mogelijk te fabriceren en te distribueeren, opdat hij zijn afnemers goedkoop en goed zal kunnen bedienen.

Natuurlijk kan deze ondernemerswinst al te hoog worden opgedreven. En de gemeenteraden hebben tot taak tegen die opdrijving te waken. Te meer, omdat de meeste gemeentebedrijven wel aan concurrentie onderhevig zijn, maar toch als monopolistische bedrijven een sterke positie tegenover de verbruikers innemen.

De vraag, hoe hoog de winst mag gaan, is in 't algemeen niet te beantwoorden. Dat hangt van allerlei factoren af, die in de verschillende gemeenten onderling zeer verschillend zijn.

Hieronder volgt een vergelijkend overzicht van de uitkeeringen van de 4 bedrijven (gas, electriciteit, water en telefoon), uitgedrukt in procenten van de netto opbrengst der gemeentelijke belastingen voor de drie grootste steden.

	Amsterdam	Rotterdam	Den Haag
1913	27.1	70.5	43.6
1914	37.4	66.3	38.8
1915	33.1	74.9	40.2
1916	18.7	51.1	33.3
1917	10.7	21.1	11.1
1918	13.1	15.9	5.3
1919	6.5	10.5	— 3.2
1920	4.6	14.—	12.—
1921	6.6	28.7	17.4
1922	11.4	30.7	13.5
1923	15.9	34.1	17.7
1924	25.2	36.9	21.3
1925	26.6	51.8	33.8
1926	30.8	58.6	36.6
1927	29.4	64.—	32.6
1928 ¹⁾	26.5	50.7	31.3
1929 ¹⁾	29.9	51.5	33.1

In cijfers uitgedrukt was de netto opbrengst en de uitkeering der bedrijven als volgt:

	Amsterdam		Den Haag	
	Netto opbr. bel.	uitk. bedrijven	Netto opbr. bel.	uitk. bedrijven
1913	11.262.143.27	3.000.000.—	5.649.616.03	2.464.273.54
1915	12.152.999.25	4.026.004.49	6.193.525.90	2.490.291.84
1920	67.515.595.85	3.072.606.90	25.126.561.94	3.017.486.94
1925	39.220.633.24	10.416.467.42	18.485.055.26	6.255.119.27
1926	39.249.673.80	13.099.020.85	18.806.716.04	6.884.722.27
1927	41.292.641.99	12.165.655.18	22.749.208.76	7.405.664.—
1928 ¹⁾	44.450.000.—	11.791.030.—	23.312.490.—	7.291.195.—
1929 ¹⁾	46.090.000.—	13.812.760.—	23.428.700.—	7.748.218.—

	Rotterdam	
	Netto opbr. bel.	uitk. bedrijven
1913	4.349.001.86	3.064.525.59
1915	4.722.602.58	3.536.970.18
1920	24.558.800.68	3.441.196.58
1925	20.119.128.99	10.423.442.44
1926	20.450.580.34	11.983.023.85
1927	19.763.947.45	12.646.456.06
1928 ¹⁾	23.424.200.—	11.870.838.—
1929 ¹⁾	23.797.010.—	12.263.775.—

¹⁾ Ramingscijfers.

III. Het onderscheid tusschen bedrijfswinsten en indirecte belastingen springt in het oog, ook al brengen beide baten in de schatkist.

Indirecte belastingen (invoerrechten, accijnzen) worden gelegd op den prijs, waarin de winst van de ondernemers reeds begrepen is. Daarin zijn ze principiëel van de ondernemerswinst onderscheiden.

Natuurlijk kunnen winsten zoo hoog worden opgevoerd, dat ze een *last* op de bevolking leggen. Maar dat geldt niet alleen voor de gemeente-bedrijven, en daarmee krijgen ze nog niet het karakter van een belasting.

Dat men ze daarmee toch herhaaldelijk vereenzelvigd, is een gevolg, òf van dwaling òf van den opzet, om ze in een kwaad daglicht te plaatsen. Men stelt het dan zóó voor, dat de gemeentelijke overheid door dit soort indirecte belastingen juist de minst draagkrachtigen het zwaarste treft.

Intusschen mag gerust worden aangenomen, dat de minst draagkrachtigen niet zelden beneden den kostprijs betalen, als zij producten afnemen van de gemeentebedrijven. Over 't algemeen zijn de kleine gebruikers niet de voordeeligste.

Nu is het op zich zelf beschouwd zeer redelijk, dat de publieke bedrijven, die wel commercieel beheerd moeten worden, maar toch in de eerste plaats algemeene belangen te dienen hebben, de weinig draagkrachtigen zooveel mogelijk ontzien. Kleine burgers, die heel weinig electrischen stroom en gas noodig hebben, die technisch en administratief soms zeer nadeelige klanten zijn, moeten niettemin zoo goedkoop mogelijk bediend worden.

Maar uit dit alles blijkt luce clarius, dat de winst der bedrijven in geen geval als een belasting kan worden beschouwd.

Voor verreweg de meeste burgers zal de zaak wel zoo staan, dat hun bijdrage in die winst hen behoedt voor een belastingverhooging, die allicht zwaarder zou drukken.

Het zijn voornamelijk de groot-afnemers, die in vele bedrijven de winst aanmerkelijk verhoogen. Maar indien de prijzen redelijk zijn, hebben zij geen klagen, omdat ze voor het doel, dat zij beoogen op de meest economische wijze geholpen worden.

Een groot afnemer van gas en electrischen stroom heeft natuurlijk vooraf nauwkeurig berekend wat hem het goedkoopste en beste uitkomt. Als de eigenaar van een groote broodbakkerij gas als warmtebron kiest, dan is dat inderdaad vrije verkiezing. Hij kan ook met hout of kolen de benoodigde warmte opwekken. Natuurlijk zal de gemeente, die een gasfabriek exploiteert, wèl doen, de prijzen voor grootverbruikers zoo te stellen, dat er voor hen iets aantrekkelijks in zit, dit verwarmingsmiddel te kiezen. Hetzelfde geldt ten opzichte van die fabrieken, die electrischen stroom nemen als krachtbron. Ook de leiders van die fabrieken zullen daar toe overgaan, niet om de Electriciteitsfabriek te steunen, maar omdat zij berekend hebben, dat het voor hen het voordeeligst is.

Dat er dan voor het gemeentebedrijf eenige winst overschiet, is in 't geheel niet onbillijk. De fabrikanten-afnemers werken zelf ook met winst.

En nu komt daar bij, dat de bedrijfswinsten hoe langer hoe meer in

alle gemeenten, die bedrijven exploiteeren, een integreerend deel van de middelen tot stijging der kas zijn geworden. Reeds nu wordt algemeen geklaagd over hooge belastingen. Maar die zouden nog aanzienlijk stijgen, indien voortaan de gemeenten bedoelde winsten zouden moeten derven.

Wij kunnen dan ook met den besten wil niet inzien, dat het zoo verkeerd is, dat de gemeenten winsten uit hun bedrijven putten.

Reeds de omstandigheid, dat *alle* gemeenten, die daartoe maar eenigszins in de gelegenheid zijn, dit doen, maant tot voorzichtigheid in het oordeel.

Ja, zelfs mag gezegd worden, dat reeds herhaaldelijk personen tot leiding van gemeentebedrijven zijn geroepen, die in het verleden heftig tegen alle winst hebben geprotesteerd, maar toen zij voor de practijk kwamen te staan, van die winst profiteerden. Vooral de sociaal-democraten hebben we hierbij op het oog. Toen de heer Wibaut wethouder van de bedrijven was te Amsterdam, heeft hij er niet aan gedacht de voorheen gewraakte winsten af te schaffen, maar heeft hij integendeel met klem van argumenten betoogd, dat zij omisbaar waren in het hedendaagsche gemeentelijk beheer. En precies hetzelfde geldt van den sociaal-democratischen wethouder te Rotterdam.

Het is, financieel gesproken, een uitkomst, dat, nu de gemeentebesturen der groote steden jaarlijks over millioenen moeten beschikken, niet al dat geld uit de belastingen behoeft te komen.

Het komt er slechts op aan, dat zooveel mogelijk naar de juiste verhouding wordt gezocht. Maar die verhouding wordt weer beheerscht door het karakter der gemeente. Zij zal allicht in een woonstad anders moeten zijn dan in een werkstad; in een stad, waar de draagkracht der burgerij niet groot is, anders dan in een gemeente met veel rijke inwoners.

IV. De verhouding tusschen de opbrengst der belastingen en der bedrijven wordt uit den aard der zaak ook beheerscht door het systeem, dat bij de belastingheffing gevolgd wordt.

Voor onze groote steden zijn de voornaamste belastingen: de opcenten der grondbelasting; der personeele belasting; der dividend en tantièmebelasting; der vermogensbelasting; de gemakelijkheidsbelasting; de zakelijke bedrijfsbelasting en de inkomstenbelasting.

De gemeenten zijn niet vrij. De Gemeentewet limiteert haar belastinggebied en stelt ook voor sommige belastingen nog bepaalde regelen vast.

Voor Den Haag is de opbrengst der belangrijkste belastingen voor 1929 geraamd op:

80 opcenten grondbelasting	f	1.270.000
90 à 130 opcenten personeele belasting	-	3.800.000
48 opcenten dividend en tantièmebelasting	-	2.500.000
50 opcenten vermogensbelasting	-	1.000.000
Vermakelijkheidsbelasting	-	900.000
Inkomstenbelasting	-	13.250.000
Zakelijke Bedrijfsbelasting		nihil

Een goede gemeentelijke belastingpolitiek zal zich voornamelijk hebben bezig te houden met een bij den aard en het karakter der gemeente passende progressieve schaal voor de inkomstenbelasting, met de opcenten op het personeel en de vraag, of er aanleiding bestaat een zakelijke bedrijfsbelasting te heffen.

De antirevolutionaire partij pleit voor een progressieve *inkomstenbelasting*, d. w. z. voor een zoodanige, waarbij een hooger percentage wordt geheven naarmate het inkomen hooger is. Zij doet dat, omdat ze met de draagkracht der burgers rekening wil houden.

Die draagkracht is niet zoo'n eenvoudig begrip. Zij wordt door allerlei factoren beheerscht.

In 't algemeen kan men er dit van zeggen, dat een gezin met een zoodanig inkomen, dat precies in de allernoodzakelijkste behoeften kan worden voorzien, geen draagkracht heeft. Daar kan voor belastingen niets meer af. Naarmate het inkomen hooger wordt, kan meer besteed worden voor uitgaven, die niet noodzakelijk zijn, tot dat men tenslotte komt aan de inkomens, die weeldeuitgaven permitteeren en die gelegenheid geven geld over te leggen.

Intusschen spreekt het vanzelf, dat alle inkomens van de zelfde grootte voor belastingheffing niet over één kam geschoren kunnen worden.

Een ambtenares, die op kamers woont, en f 4000.— inkomen heeft, is veel draagkrachtiger dan haar mannelijke gehuwde collega, die een zelfde inkomen geniet maar verzorger is van een talrijk gezin.

Het is daarom voor een goede inkomstenbelasting noodig, dat er zij een aftrek voor noodzakelijk levensonderhoud, die voor gehuwde en ongehuwde personen verschilt, maar bovendien een aftrek voor kinderen. Naar onze meening moet die aftrek niet gering zijn. In Den Haag is zij gesteld op f 900.— voor noodzakelijk levensonderhoud voor gehuwden (f 700 voor ongehuwden) en f 150.— voor elk kind ongelimiteerd.

Natuurlijk is het uitgesloten om met *alle* verschillen in draagkracht rekening te houden. Daartoe is het leven te veel gevarieerd. Juist in verband hiermede, is het gewenscht ook andere belastingen dan alleen inkomstenbelasting te hebben.

In vele gemeenten spelen de *opcenten* op de *personeele belasting* een groote rol. Ze worden door het Rijk geïnd en aan de betrokken gemeente afgedragen. Bij de laatste wijziging van de Wet op de Personeele belasting is vooral aan de minder gefortuneerden en de menschen met groote gezinnen tegemoet gekomen. Aangezien de huurwaarde bij deze belasting een belangrijke beteekenis heeft, moet er steeds op gelet worden, dat diegenen, die vanwege hun groot gezin genoopt zijn in een grootere woning te wonen, niet te zwaar worden belast. Het moet dan ook het voortdurend streven zijn, om de opcenten op deze belasting zoo laag mogelijk te houden, omdat zij anders al heel spoedig te drukkend wordt.

Over de *zakelijke bedrijfsbelasting* is in de laatste jaren heel wat te

doen geweest. Sinds 1920 heeft de Gemeentewet de mogelijkheid geopend haar te heffen. Haar strekking is deze, om ondernemingen, die arbeiders en geëmployeerden in dienst hebben, wier loon beneden een zeker maximum blijft (voor Den Haag is dat f 2500.—) bij te doen dragen naar gelang van het aantal dier werknemers in de algemeene bestuurskosten. De Regeering heeft als grond voor haar aangevoerd, dat de gemeenten belangrijke bedragen aan die arbeiders en geëmployeerden ten koste moeten leggen. Er moeten scholen voor hun kinderen worden gebouwd, straten aangelegd, ziekenhuizen onderhouden enz. enz. Daar staat tegenover, dat deze menschen geen of bijna geen belasting betalen.

Uit den aard der zaak is hare heffing in de wet niet gebiedend voorgeschreven. De gemeenten zijn volkomen vrij. Juist om die reden voelen wij er niet voor om de mogelijkheid deze belasting te heffen uit de wet te schrappen. Iedere gemeente moet, in verband met haar belastingstelsel en den aard en samenstelling harer bevolking uitmaken of zij deze belasting in haar systeem wil opnemen of niet.

Er worden, voornamelijk van de zijde van den middenstand, voortdurend ernstige bezwaren tegen deze belasting aangevoerd. Niet al deze bezwaren zijn even gewichtig. Het is bepaald onjuist, het voor te stellen alsof deze belasting een zoo extra zwaren druk op de bedrijven legt. Feitelijk drukt ze alleen op de grootere bedrijven en dan doorgaans niet zwaarder dan 23 cts per arbeider per week. Men moet daarbij niet uit het oog verliezen, dat vele bedrijven in vennootschapsvorm worden geëxploiteerd en de aandeelhouders niet zelden buiten de plaats wonen, waar het bedrijf gevestigd is. In de zakelijke bedrijfsbelasting heeft men een middel om van zoodanige bedrijven, die groote lasten voor de gemeentekas kunnen medebrengen, een bijdrage te krijgen in de algemeene kosten der gemeentehuishouding.

Het voornaamste bezwaar tegen de zakelijke bedrijfsbelasting is een bezwaar, dat feitelijk tegen alle zakelijke heffingen geldt, n.l. dat zij geen rekening houdt met draagkracht. De ondernemers van bedrijven moeten in haar bijdragen, ook al werken zij met verlies. En daarin zit iets zeer hatelijks.

Daarom is onze meening, dat deze belasting in het algemeen geen aanbeveling verdient en dat men ze alleen moet heffen indien òf de financiële toestand zulks noodzakelijk maakt, òf de samenstelling in de gemeente zóó is, dat het billijk geacht kan worden haar in te voeren. Dit zal speciaal dan het geval zijn, indien in een gemeente groote bedrijven zijn gevestigd, wier eigenaars elders wonen.

Wij hebben er in den aanvang reeds op gewezen, dat de groote gemeenten, bij de kolossale stijging der uitgaven, met het heffen van belastingen alleen niet kunnen uitkomen. Zij zouden die uitgaven zeer bezwaarlijk kunnen financieren, indien ze ook niet hadden de beschikking over winsten uit de productieve bedrijven.

Men kan niet zeggen, dat het aandeel, dat deze bedrijven in den laatsten tijd aan de gemeentelijke schatkist bijdragen, percentsgewijze hooger is dan vóór den oorlog. Integendeel.

Indien men dan ook wilde doorvoeren, wat velen, die zich van de zaken niet voldoende rekenschap geven, wenschen, n.l. een bedrijfs-politiek, waarbij de winsten wegvielen, zou het financiëel beheer der groote gemeenten bijna onmogelijk worden en zouden de lasten veel minder rationaal verdeeld worden. Het gevolg er van zou zijn een groote uittocht van de meer gegoeden naar enkele bevoorrechte kleinere gemeenten, zeer tot schade van dat deel der burgerij, dat aan zijn woonplaats gebonden is.

Indien het wetsontwerp tot regeling van de financiëele verhouding van Rijk en gemeenten het Staatsblad mocht bereiken, zal het onderwerp, waaraan wij thans enkele beschouwingen wijdden, geheel van karakter veranderen.

Dat wetsontwerp toch is diep ingrijpend en de gevolgen er van zouden natuurlijk achteraf wel eens kunnen blijken van dien aard te zijn, dat het winstcijfer der bedrijven een nog beteekenisvoller rol in de gemeente-begrooting ging spelen dan het nu reeds doet.

Maar aangezien het lot van dit ontwerp nog geheel onzeker is, hebben wij het buiten beschouwing gelaten en ons bepaald tot den wettelijken toestand, zooals die thans bestaat.

TER INLEIDING VAN DEN CATALOGUS DER GROEN-TENTOONSTELLING

DOOR

PROF. DR. A. GOSLINGA.

In de Openbare Christelijke Bibliotheek en Leeszaal te Hilversum is van 18 Juni tot 14 Juli j.l. een tentoonstelling gehouden van werken, stukken en portretten van Mr. G. Groen van Prinsterer. Aan den hier achter volgenden catalogus dier tentoonstelling ga, op verzoek van den volijverige Directrice der Leeszaal, Mej. A. Kruyswijk, deze korte inleiding vooraf.

Allereerst echter een woord over de tentoonstelling zelf. Het behoeft geen betoog, dat zij onmogelijk had kunnen slagen, indien niet van de zijde der bezitters van „Groeniana” bijzondere welwillendheid betoond was. Dezen hebben niet geaarzeld fraaie portretten, geheel eenige curiosa, zeldzame drukken en uitgaven in bruikleen af te staan, de een in meerdere, de ander in mindere mate, al naar dat ieder bezat: wie veel had, gaf veel, en wie weinig had, hield niet terug.

Hun aller namen worden in den catalogus vermeld, telkens bij de afdeeling, waartoe iemands inzending behoort. Het worde mij daarom ten goede gehouden, dat ik ze hier niet herhaal. Ik wil alleen een uitzondering maken voor de Familie Thomassen à Thuessink van der Hoop van Slochteren, voor Mr. E. J., die uit het Familiearchief te Slochteren tal van stukken tijdelijk heeft afgestaan, en Mr. M. P., den burgemeester van Breukelen, die uit zijn particulier bezit alles wat maar eenigszins dienen kon, ter beschikking van Mej. Kruyswijk gesteld heeft. Dit was om meer dan één reden van zeer bijzondere waarde.

Het is niet uitsluitend ter voldoening aan den plicht der dankbaarheid, dat de namen der inzenders alle vermeld zijn. Het kan ook zijn nut hebben voor de studie van Groen, dat men weet, waar zich een bepaald document of een zeldzame uitgave van een zijner geschriften bevindt. Om een voorbeeld te noemen, zouden, wat wel wenschelijk is, de laatste zeven afleveringen van de tweede serie der Nederlandsche Gedachten, Groen's Christelijk-historisch testament, eens opnieuw worden uitgegeven, dan zou men daarbij gebruik behooren te maken van de exemplaren van het zesde deel, vermeld onder No. 141 der Werken, en van de drukproeven der zevende aflevering, vermeld onder no. 43 der Stukken.

Het is daarom zeer te waardeeren, dat de Redactie van dit tijdschrift bereid is gevonden den catalogus in zijn geheel op te nemen. Bij de Werken en de Stukken sluit zich als derde afdeeling aan die der Portretten.

Hoezeer de laatste, de bij uitstek fraaie collectie portretten, gelijk ook die in de tweede plaats is genoemd, de zeer merkwaardige verzameling stukken van allerlei aard, er ook toe bijgedragen hebben de bezoekers der tentoonstelling te brengen in de sfeer van het tweede en het derde kwart der vorige eeuw, met name van Groen en zijn kring, zij geven mij toch geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen.

Anders is het met de afdeeling Werken. Om te beginnen, moet ik er op wijzen, dat hier uitsluitend geschriften *van* Groen zijn opgenomen, geen *over* en *tegen* Groen. Er is veel te zeggen voor de meening, dat zonder deze een Groen-tentoonstelling onvolledig moet worden geacht. Men kan immers de beteekenis van een persoon niet uitsluitend afmeten naar wat hij zelf geschreven heeft, maar dient ook in aanmerking te nemen, wat anderen in vroeger of later tijd tegen of over hem geschreven hebben. Evenwel, „le mieux est l'ennemi du bien”. Wanneer de tentoonstelling zóó breed was opgezet, zou ze naar alle waarschijnlijkheid niet zoo goed geslaagd zijn. Een verzameling bijeenbrengen van geschriften *over* en *tegen* Groen, waarvan men zou kunnen zeggen, dat ze zoo goed als volledig was, zou heel wat nasporingen vereischt hebben. Hoe dankbaar we ook zijn, voor wat b.v. Jhr. W. H. de Savornin Lohman van dien aard geboden heeft, achter in zijn artikel over Groen in het Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek, zijn lijst is toch volstrekt niet volledig.

Ten aanzien van de geschriften *van* Groen zijn we in gelukkiger conditie. Reeds in 1895 heeft de heer (later Mr.) T. de Vries een „Handleiding tot de kennis van het Leven en Werken van Mr. G. Groen van Prinsterer” het licht doen zien (Appingedam, W. van der Ploeg, 1895), een werk van ruim 200 bladzijden, waarin, behalve een lezing over Groen, in den winter van 1892—'93 voor de vereeniging Groen van Prinsterer te Amsterdam gehouden, een „proeve van een bibliographie” geboden wordt. Den tijd voor een volledige bibliographie achtte de Schrijver nog niet gekomen, maar hij achtte het zóó wenschelijk, dat Groen's werken meer zouden worden gelezen en bestudeerd, dat hij al vast zijn proeve ten beste gaf, met, als inleiding daarop, zijn lezing.

Als een herziene en sterk vermeerderde uitgave van de „proeve”, maar dan zonder de lezing, is te beschouwen: „Mr. G. Groen van Prinsterer. Een Bibliographie door Mr. T. de Vries”, F. Wentzel en Co, Utrecht 1908. Telde de „proeve” slechts 96, de Bibliographie telt 151 nummers. Voor die stijging met meer dan 50 % moet een bijzondere oorzaak zijn. Die is er ook inderdaad. Mr. de Vries heeft voor dit tweede werk gebruik kunnen maken van Groen's archief, dat dertig jaren na zijn dood voor het studeerend publiek is opengesteld. Behalvè een schat van brieven

bevat het ook verscheidene onuitgegeven geschriften. Het is aan deze, dat De Vries in zijn werk van 1908 een plaats heeft ingeruimd. Daarop dient gelet te worden, ook bij het raadplegen van den hierachter volgenden catalogus. Want deze sluit zich zoo nauw mogelijk bij de Bibliografie aan; alle nummers van „De Vries” zijn er in overgenomen, ook die, welke niet ter tentoonstelling aanwezig waren. En dat waren, op een hoogst enkele uitzondering na, alleen die onuitgegeven geschriften, \pm vijftig in getal. In den catalogus worden ze aangeduid met de letter A. Het lag aanvankelijk in de bedoeling ze van het Rijksarchief in bruikleen te vragen, maar om de hooge kosten, verbonden aan het laten maken van vitrines, heeft men daar tenslotte van af moeten zien.

In de Bibliographie bezitten we een zeer bruikbare gids bij de lezing van Groen's werken: deze worden stuk voor stuk besproken, enkele zelfs zeer uitvoerig. Was zij nog algemeen verkrijgbaar, het zou overbodig zijn hierachter een zoo omvangrijken catalogus af te drukken. Het is echter met de Bibliographie gegaan als met de Handleiding: na eenige jaren was ze geheel uitverkocht. Een nieuwe uitgave is dringend noodig. Inmiddels kan deze catalogus, al vermeldt hij dan ook niet meer dan titels, goede diensten bewijzen.

Het verdient de opmerkzaamheid, dat de catalogus hier en daar „De Vries” aanvult. Natuurlijk is dat het geval, wanneer hij melding maakt van het eerste deel van Groen's Briefwisseling, dat eerst in 1925 verschenen is, of ook van recente herdrukken van het Handboek of van „Ongeloof en Revolutie”. Maar af en toe maakt de catalogus ook melding van uitgaven, die door De Vries — het is hem waarlijk niet euvcl te duiden — over het hoofd zijn gezien. Voorbeelden hiervan zijn: een uittreksel in het Fransch van de Redevoering, vermeld onder Nr. 15, Mr. Grashuis' uitgave van de Maatregelen tegen de Afscheidenen (No. 40), de 2de druk van de Bijdrage tot herziening der Grondwet (no. 43), de 2de en 3de druk van het Adres aan de Algemeene Synode (no. 54), de 3de druk van „1813 in het licht der volkshistorie herdacht” (No. 115) en de 2de drukken van „La Prusse et les Pays-Bas” (No. 131) en „La nationalité religieuse” (No. 133). Ook noemt de catalogus soms een hulpmiddel, dat niet een ieder bekend is: ik denk aan het Register op het Handboek van A. J. van Lummel (Kemink, Utrecht, 1877).

Het kan zijn nut hebben op te merken, dat de volgorde van de Bibliographie, en dus ook van den catalogus, niet steeds onberispelijk is. Dr. Breen heeft al indertijd, toen hij ze recenseerde, de opmerking gemaakt, dat No. 39 en No. 40 van plaats moeten wisselen, want in No. 39 wordt melding gemaakt van een geschrift, dat tegen No. 40 (De maatregelen tegen de Afscheidenen) gericht is. (Filippus' Recensie-bode, 1ste jrg., 4de afl., p. 33). Ook Dr. Tazelaar heeft, voor wat de geschriften uit Groen's jeugd betreft, op de volgorde aanmerking gemaakt (De Jeugd van Groen, hoofdstuk V, m. n. p. 205).

Met betrekking tot deze geschriften zij nog medegedeeld, dat, toen

de tentoonstelling ternauwernood afgelopen was, verscheidene hiervan ¹⁾ het licht hebben gezien, ofschoon nog niet het volle daglicht. Ze komen voor in de afgedrukte eerste negen vel van het eerste deel van Groen's Schriftelijke Nalatenschap, dat, evenals het reeds verschenen tweede deel (= het eerste deel der Briefwisseling), door Prof. Gerretson bewerkt wordt. Hierin wordt opgenomen al wat van Groen's onuitgegeven bescheiden, niet slechts uit zijn jeugd, maar even zoo goed uit zijn verder leven, belangrijk genoeg is om alsnog in het licht te worden gegeven. Laat ons hopen, dat de voltooiing hiervan niet lang meer op zich zal laten wachten.

Naar we zien, dreigt de catalogus thans al weer onvolledig te worden. Verre van daarover te treuren, spreken we juist den wensch uit, dat hij van jaar tot jaar meer onvolledig worden moge. Er zou uit blijken, dat ook het tegenwoordig geslacht Groen's werken beschouwt als een schat van blijvende waarde.

AFDEELING I. WERKEN.

1. Aanteekenboekje van 1811—1812 en drie pagina's van 1817. (A)
2. Responsio ad questionem: Quum in historia Graeciae principium momentum habuerit principatus (hegemonia) Atheniensium, quaeritur, quae fuerit ratio necessitudinis, quae, inde a pugna Plataeensi usque ad initium belli Peloponesiacy, Atheniensibus cum civitatibus sociis, sive subditis, intercessit, iudiciorum, tributorum, militiae omnisque administrationis. Quae praemium reportavit 8 Februari 1820. Met eigenhandige aanteekeningen. Lugd. Bat. (I)
3. Responsio ad quaestionem litterariam: Disputatio de L. Coelio Antipatro historico belli Punici secundi. Praemio ornata 8 Februari 1821. Lugd. Bat. (I en H)
4. Oratiuncula de commodis et incommodis, quae ex cognitione proficiscuntur paradoxorum, quam in Collegio, cui titulus est „Tandem fit surculus arbor”, die 25 Octobris 1821 habuit G. Groen van Prinsterer. (A)
5. Op de zilveren bruiloft mijner ouders 13 Maart 1822. (A)
6. Dagboek van Zondag 21 April tot Maandag 17 Juni 1822. (A)
7. Disputatio juris inauguralis de juris Justiniani praestantia ex rationibus ejus manifesta. Lugduni Batavorum, 1823; bij H. W. Hagenberg Jr. (D)
8. Disputatio literaria inauguralis, qua continetur Platonica prosopographia. Lugd. Bat. 1823; bij H. W. Hagenberg Jr. (D)
9. Bedenkingen tegen een oproeping tot ondersteuning der Grieken, 1825 en 1826. (Drie stukken). (A)

¹⁾ Namelijk No. 4, stukken 2 en 8 (De Vries, p. 5), No. 5, No. 6 (ten deele), No. 9 (omvangrijkste van de drie stukken), No. 10, No. 12, No. 13 (nog niet ten volle). Prof. Gerretson heeft No. 12 ook al uitgegeven in Ons Tijdschrift, XVIII (1913), p. 776—784; bovendien No. 140, in Ons Tijdschrift, XIX (1914), p. 848—861.

10. Over Codificatie. Gedachten over de moeilijkheid en belangrijkheid van het ontwerpen van wetboeken van Strafrecht en Lijfstraffelijke rechtspleging; opstel gedateerd 3 Maart 1826. (A)
11. Fragmenten; April 1826. (K) Opnieuw uitgegeven onder „Verspreide geschriften” in 1859. (K)
12. Aanteekeningen op een reisje naar de Coloniën der Maatschappij van Weldadigheid in 1826. (A)
13. Historische proeve, over de Toenadering der Volken; of wel over de Geschiedenis en de gevolgen der steeds nauwer geworden vereeniging van de beschaafde Volken, 1826. (A)
14. Het Privilege des verkoopers heeft den voorrang ook voor de vroeger ingeschreven Hypotheken, mits hetzelfde voor het sluiten van de order worde voorgeschreven. Bijdrage voor Rechtsgeleerdheid en wetgeving, dl. 1, blz. 229—237, 1826. (I) Overdruk. (H)
15. Redevoering over de redenen om de geschiedenis der natie bekend te maken; gehouden 1 Dec. 1826; Brussel, Brest van Kempen, 1829 (G); herdrukt in „Verspreide geschriften”, dl. 2, blz. 242. (K)
- 15a. Précis d'un discours Hollandais, sur les motifs qui existent dans le royaume des Pays-Bas, pour faire connaître l'histoire Nationale à la Nation; uittreksel van No. 15, achter de uitgave van No. 15 gevoegd (ook in de Verspreide Geschriften, dl. 2, blz. 257—262); bovendien afzonderlijk uitgegeven, Bruxelles, Brest van Kempen, 1829. (H) Niet in „De Vries” vermeld.
16. Iets over den tegenwoordigen oorlog in Portugal; Amsterdam, Van Cleef, 1826 (H); ook uitgegeven in „Verspreide Geschriften”, dl. 1, blz. 27—41.
17. Constantijn Huygens, voornamelijk als bewoner van Hofwijck, 1827; in „Verspreide Geschriften”, dl. 2, blz. 225. (K)
18. Verdediging der beginselen op het Hooger Onderwijs, die in de noordelijke Gewesten van het Rijk algemeen aangenomen zijn; 17 Augustus 1828. (A)
19. Volksgeest en Burgerzin; Leiden, C. C. v. d. Hoek, April 1829 (P); herdrukt in „Verspreide Geschriften”, dl. 1, blz. 42. (K)
20. Hoedanig was in de zitting der Staten Generaal van 1828 en 1829 de houding der leden uit het Noorden? Augustus 1829. (A)
21. Over vorstendwingelandij en volksovermoed in een constitutioneele Monarchie; 8 Juli 1829. (A)
22. Reis met Z.M. door de Zuidelijke Nederlanden; 1829. (A)
23. Over de beteekenis en het belang van de periodieke drukpers; zonder datum, waarschijnlijk van 't laatst van 1829 (A). Samenvatting in „Anti-Revolutionaire Staatkunde”, 1927, van C. Tazelaar. (Q)
24. Over het recht verstand van art. 4 der Grondwet (toelating van vreemdelingen) 1 October 1829. (A)
Over Ministerie en Staten-Generaal, 24 October 1829. (A)
Over de oprichting van een tijdschrift. (A)
25. „Zitting der Staten-Generaal, 1829”, November 1829. (A)
26. Proeve over de samenstelling eener Algemeene Nederlandsche Geschiedenis, naar aanleiding van 's Konings besluit van 23 December 1826; 's Gravenhage ter Alg. Landsdrukkerij, 1830 (L); apart exempl. met inscriptie: (H).
27. Memorie aan den Koning over de vestiging van den Hoogen Raad, 1830. (A)
28. Nota's en memoriën, 1829—1830; uitgegeven in „Verspreide Geschriften”, dl. 1, blz. 70. (K)

29. Nederlandsche Gedachten, 1829—1832; 1e dl. no. 1—40; 2e dl. no. 1—40; 3e dl. no. 1—40; Register op de 3 dln.; lijst van geschriften die beoordeeld of aangehaald zijn. 's Gravenhage, G. Vervloet, 1829—1832 (B). 4e deel, no. 1 en 2 (H).
- 29a. Overzicht (van het stelsel der Nederlandsche Gedachten), 1831; in „Verspreide Geschriften”, dl. 1, blz. 121 (K); overgedrukt uit „Nederlandsche Gedachten”, dl. III, no. 21—27.
30. Beschouwingen over Staats- en Volkerenregt; 3 deelen., 1 band. Leiden, Luchtmans, 1834, 1837, 1840. (K)
- 30a. Proeve over de middelen waardoor de waarheid wordt gekend en gestaafd; eerst uitgegeven in „Beschouwingen over staats- en volkerenrecht”, zie no. 30. 2e dr. Amsterdam bij Höveker, 1858. (P)
31. Opstel over brochures van Engels en Le Roy, 31 Maart 1834. (A)
32. Advies ter bekroning eener prijsverhandeling over den invloed der Noormannen en Denen op ons vaderland, 29 Mei 1834. (A)
33. Beoordeeling van een dissertatie over Prins Willem I en andere kleine handschriften, 1835. (I)
34. Histoire de la Réformation du seizième siècle par J. H. Merle d'Aubigné. Paris et Genève, 1835. Feuilleton in het Journal de la Haye. (A)
35. Archives ou Correspondence inédite de la Maison d'Orange-Nassau; recueil publié, avec autorisation de S.M. le Roy. 1e serie 1—8. Leiden, Luchtmans, 1835—1847 (H). Deel 1, 2e dr. uitg. idem, 1841 (L); register en supplement in 1847 (H). 2e serie 1—5. Utrecht, Kemink. 1857—1861. (H)
- 35a. Sur la nature des gouvernements modernes. Overdruk uit de Archives dl. I; 2e dr., blz. 76—94 (H). Niet in „De Vries” vermeld.
- 35b. Principe et conséquences de la réforme. Overdruk uit de Archives dl. I; 2e dr. blz. 94—118. (H)
- Uitgegeven in „Verspreide Geschriften”, dl. 2, blz. 281. (K)
36. Studiën over de Revolutie en over het staatsrecht. Na 1835. (A)
37. Mededeelingen aangaande eene reis in Frankrijk en Duitschland, in het belang van het Huis-Archief des Konings; overdruk uit Nijhoff's Bijdragen, 1e dl., 1836 (N); heeft behoord aan Van Assen. Herdrukt in „Verspreide Geschriften”, Deel II, blz. 263—280.
38. Advies ter bekroning eener prijsverhandeling over Lambertus Hortensius, 1836. (A)
39. Brief over de vervolgingen tegen de afgescheidenen; ongedateerd. (A)
40. De Maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het staatsrecht getoetst. 1e dr. te Leiden, Luchtmans, 1837 (G); 2e dr. te Leiden, Luchtmans, 1837 (G); 3e dr. te Leiden, Luchtmans, 1837. (E)
- Verscheen ook in dl. 2, 1ste st. in „Beschouwingen over staats- en volkerenrecht”; 1840. (K)
- Herdrukt in „Verspreide Geschriften”, dl. 2, blz. 1. Amsterdam, Höveker, 1860. (K)
- Nieuwe uitgave met aantekeningen van G. J. Grashuis; Baarn, Hollandia-drukkerij, 1903 (G). Niet bij De Vries vermeld.
41. Antikritiek, 1837; herdrukt in „Verspreide Geschriften”, dl. 2, blz. 49. (K)
42. Schrijven van Groen c. s. aan de Bijbelvereenigingen, 1839. (A)
43. Bijdrage tot herziening der Grondwet in Nederlandschen zin; 1e druk, Leiden, Luchtmans, 1840 (P); 2e druk, Leiden, Luchtmans, 1840 (is in de

- bibliographie van De Vries niet vermeld) (G). Herdrukt in „Verspreide Geschriften”, dl 1, blz. 155. (K)
44. Aanteekeningen betreffende het Concordaat, van 1840. (A)
45. Adviezen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal in dubbele getale; Leiden, Luchtman, 1840. (K)
Verscheen ook als dl. 3, 1ste st., in „Beschouwingen over staats- en volkerenrecht”; 1840. (K)
46. Nota, inzake het Lager Onderwijs, 1840. Volgens De Vries 1841. Uitgegeven in „Verspreide Geschriften”, dl. 2 blz. 157. (K)
47. Kort overzicht van de Vaderlandsche geschiedenis; 1e dr. te Leiden bij Luchtman, 1841, (G); 2e dr. te Leiden bij Luchtman, 1842, (E); 3e dr. te 's Gravenhage bij Gerretsen, 1864, (G).
In 1867 verscheen van dit werkje een klein gedeelte getiteld: „De kerkhervorming op Nederlandschen grond”. Uitgegeven te 's Gravenhage bij Gerretsen, 1867. (R)
48. Kort overzicht der algemeene geschiedenis, 1842. (A)
49. Vaderlandsche zangen, verzameld door G. Groen van Prinsterer. 1e dr. te Leiden bij Luchtman, 1842 (G); 2e dr. te Utrecht bij Kemink, 1856 (T).
50. Een woord aan de ouders en onderwijzers bij de uitgave van de Bijb. gesch. naar het Hoogduitsch van Zahn, 's Gravenhage, Roering, 1842; ingebonden met andere brochures in no. 50. (L)
51. Abrégé de l'histoire de Hollande, traduit du hollandais de M. Groen van Prinsterer, 1841. (A)
52. Beoordeeling van het werk van N. Chatelain: Histoire du Synode de Dordrecht, considéré dans ses rapports religieux et politiques, dès 1609 à 1619. Artikel in een Fransch tijdschrift, 1847. (A)
53. Redevoering over Willem I, gelijk hij uit zijn briefwisseling nader gekend wordt; rede uitgesproken den 1sten December 1842. Amsterdam, Müller, 1843 (K); ook in „Verspreide Geschriften”, dl. 2, blz. 220, Amsterdam, Høveker, 1860. (K)
54. Adres aan de Algemeene Synode der Hervormde Kerk; over de Formulieren, de Academische opleiding der predikanten, het onderwijs en het kerkbestuur. 1e dr. te Leiden, Luchtman, 1842 (N); 2e dr. te Leiden, Luchtman, 1842 (G); niet bij „De Vries” vermeld; 3e dr. te Utrecht, Kemink, 1854 (N); niet bij „De Vries” vermeld.
55. Aan de Hervormde Gemeente in Nederland; Leiden, Luchtman, 1843; bij- ingebonden, no. 116, (B). Aparte uitgave (H).
56. Aan de Weleerwaarde Commissie tot de zaken der Waalsche Kerken, 1843. (A)
57. Volksblaadjes; 1832, 1842, 1844.
1. Is het goed niet bevreesd voor de Cholera te zijn? 1832.
2. Het doodvonnis is voltrokken.
3. Almanak aan Kerk en Vaderland gewijd; 1832.
4. Een woord aan ouders en onderwijzers.
Opnieuw uitgegeven in „Verspreide Geschriften”, dl. 2, blz. 137. (K)
58. Antwoord aan M. C. van Hall; Leiden, Luchtman, 1844. (O)
59. Beoordeeling eener verhandeling van M. de Wind; 1844. (A)
60. Evangelieprediking op Java, 1844; eerst uitgegeven in „Verspreide Geschriften”, dl. 2, blz. 149. (K)

61. Stukken betreffende de afwijzing eener bijzondere school der eerste klasse te 's Gravenhage. 's Gravenhage, J. Roering, 1844. (N)
Ook ingebonden met diverse geschriften, in No. 50. (L)
62. Verzoekschrift aan de leden der Provinciale Staten van Zuid-Holland; 's Gravenhage, Roering, 1845; ingebonden met diverse geschriften, in No. 50. (L)
63. Advies ter bekroning eener verhandeling over de refugiés, 1845. (A)
64. Verzoekschrift, 1846; „Verspreide Geschriften”, dl. 2, blz. 181. (K)
65. Handboek der geschiedenis van het vaderland; 1e dr. Leiden, Luchtmans, 1841—1846, in afleveringen (I); 2e dr. Amsterdam, Höveker, 1852; 2 bnd. met portret (S); 3e dr. Amsterdam, Höveker, 1872; met portr. (K); 4e dr. Amsterdam, Höveker, 1874; met portr. (P); 5e dr. 6e dr. Amsterdam, Wormser, 1895; met portr. (J); 7e dr. Middelharnis, De Waal, 2 bnd., 1928; 8e dr. Baarn, Koning, 1928; met een woord vooraf door J. C. Rullmann; 2 bnd. (K)
- 65a. Register op het handboek der geschiedenis van het vaderland, door A. J. van Lummel. Utrecht, Kemink, 1877. (H en N)
66. Lessen der historie voor lidmaten der Hervormde Kerk; een voorlezing; 4 April 1846. (A)
67. Ongeloof en revolutie; 1e dr. Leiden, Luchtmans, 1847 (K); 2e dr. Amsterdam, Höveker, 1868 (G); 3e dr. Amsterdam, Bottenburg, 1903 (C en H); 4e dr. met voorwoord van H. Bavinck, Utrecht, Kemink, 1913 (Q); uitgave bewerkt door P. A. Diepenhorst, Kampen, Kok, 1922 (G); 5e dr. bewerkt door H. v. Malsen en met inleidend woord van A. F. de Savornin Lohman, Utrecht, Kemink, 1924 (G).
- 67a. Over het gestadig protest der wetenschap tegen het staatsrecht der revolutie; overdruk uit „Ongeloof en Revolutie”. (N)
68. Stukken betreffende de Haagsche diakonie. Mei—Juni 1847. (A)
69. Verslag van de Sociétés missions évangéliques; 1847. (A)
70. Het recht der Hervormde gezindheid; Amsterdam, Müller, 1848 (K); exemplaar met eigenhandige aantekeningen (H). Eerder artikelsgewijze verschenen onder den titel: „De Formulieren en het regt der Hervormde Gezindheid”; 1847—1848 (N).
- 70a. Over het verwijt van werkloosheid aan de Christenen in de kerk; naderhand verschenen in „Het recht der hervormde gezindheid”, no. 70. (H)
71. Zending Werkman; of over het slecht gedrag der z.g. christenen in onze Oost. 1847. (H)
72. Het Parijsche Zendingsgenootschap werkzaam in Z.-Afrika, vooral ook in Nederland aanprijzenswaard; 's Gravenhage, Roering, 1847; krt. (K)
73. Het Nederlandsche Zendingsgenootschap; 1e uitg. 's Gravenhage, Roering, 1848 (K); 2e uitg. Utrecht, Kemink, 1858, met voorwoord; is niet in „De Vries” vermeld (G). Deze uitgave onderscheidt zich van de vorige alleen door een ander titelblad en een kort voorwoord.
74. Vrijheid, gelijkheid, broederschap; 's Gravenhage, Roering, 1848 (G). Bundeltje van vijf stukjes, afzonderlijk verschenen April—Juni 1848. Opnieuw uitgegeven in „Verspreide Geschriften”, dl. 1, blz. 254 (K). 2e dr. 's Gravenhage, Gerritsen, 1871 (N¹). Exemplaar aan den heer Schaberg, met portret van Groen (L).
75. Aan G. Schimmelpenninck over „de vrijheid van onderwijs”. 's-Gravenhage,

- Van Stockum, Juni 1848; 3 stukken (P). Ook als één geheel uitgegeven, Van Stockum, 1848.
76. Aan Graaf Schimmelpenninck; 1848. (A)
77. Aan Ds. S. v. Velzen; Amsterdam, Höveker, 20 September 1848; overdruk uit „De Vereeniging”.
Opnieuw uitgegeven in „Verspreide Geschriften”, dl. 1, blz. 121. (K)
78. Kennisgeving aan den kerkeraad der Nederduitsch Hervormde Gemeente te 's Gravenhage, Roering, October 1848 (L). Ingebonden in nr. 50.
Opnieuw uitgegeven in „Verspreide Geschriften”, dl. 2, blz. 78, 1860. (K)
79. Antikritiek; 1849; „Verspreide Geschriften”, dl. 2, blz. 102. (K)
80. Grondwetsherziening en eensgezindheid. Amsterdam, Müller, 1849. (K)
- 80a. Replik aan J. H. Scholten; overdruk uit „Grondwetsherziening en eensgezindheid”; blz. 404—451. (P)
81. Aanteekeningen vóór het begin der Kamerwerkzaamheid, 1849. (A)
82. Adviezen in de Tweede Kamer der Staten Generaal; zitting 1849; Amsterdam, Müller, 1850. (K)
83. Verslag op eene prijsverhandeling over Oldenbarnevelt; Februari 1850. (A)
84. Art. 198 der grondwet of de niet-herzienbaarheid tijdens een regentschap; 's Gravenhage, Roering, 1850. (P)
85. Adviezen in de Tweede Kamer der Staten Generaal; zitting 1859—'60. Amsterdam, Müller, 1851; 2 dln. (K)
86. Ontwerpprogram voor op te richten kiesvereeningen; onderteeekend door Groen, F. van Hoogendorp en A. E. Mackay. (A)
87. Verscheidenheden over staatsrecht en politiek; Amsterdam, Müller, 1850. (K)
- 87a. De ministeriën de Kempenaar en Thorbecke, in hun politieke verwantschap beschouwd. Amsterdam, Müller, 1849; later verschenen in „Verscheidenheden over Staatsrecht en politiek”. 1850. (H)
- 87b. Welke is voor Nederland de hoop van een Christen? Overdruk uit de „Verscheidenheden over Staatsrecht en politiek”; blz. 310—340; Amsterdam, Müller, 1850. (G)
88. De Nederlander; Nieuwe Utrechtsche courant; Juli 1850—Juni 1855; uitgave Kemink, Utrecht; Schoonevelt, Amsterdam; en Susan, 's Gravenhage; nrs. 1—1538 met eigenhandige aanteekeningen. (D)
89. 1837 en 1853; zelfstandigheid der kerk of alvermogen van den staat? Utrecht, Kemink, 1853. (D)
90. Protest van Groen c.s. tegen het beroepen van Ds. Zaalberg; 23 Maart 1854. (A)
91. Circulaire inzake de bevordering der Afschaffing van de Slavernij; onderteeekend door Groen en Gefken, 1 Maart 1855. (A)
92. Narede van vijfjarigen strijd. Overgedrukt uit de Nederlander, nr. 1525—1539. Utrecht, Kemink, 1855. (D)
93. Advies aan een predikant; 1856; uitgeg. in „Verspreide Geschriften” dl. 2, blz. 190; Amsterdam, Höveker, 1860. (K)
94. Aan Victor Cousin; 1856; in „Verspreide Geschriften” dl. 2, blz. 205. (K)
95. De Tweede Kamer en de verzoekschriften; Utrecht, Kemink, 1856. (P)
96. Aan de kiezers 1—8; 24 Mei—19 Juni 1856; Utrecht, Kemink. (L)
- 96a. Moet voortaan de Bijbel uit elke volksschool worden geweerd; nr. 6 uit „Aan de kiezers” 1—8; herdrukt in „Verspreide Geschriften”, dl. 2, blz. 213. (K)
97. Aanteekeningen betreffende de kabinetformatie; 1856. (A)

98. Adviezen in de Tweede Kamer der Staten Generaal; 2 dln, Utrecht, Kemink, 1853—'57. (E)
- 98a. Over het verband van de openbare volksschool en den godsdienst; advies in de Tweede Kamer der Staten Generaal; 30 Nov. 1855; Adviezen, dl. 2, blz. 125. (P)
- 98b. Redevoering in de zitting van de Tweede Kamer der Staten Generaal, 9 Juli 1857. Overdruk uit dl. 2, „Adviezen”, blz. 260. Amsterdam, De Hoogh, 1857. (P)
99. Over het ontwerp van wet op het lager onderwijs. 's Gravenhage, Cleef, 1857. (P)
100. Open brief aan de kiesvereeniging „Nederland en Oranje” te Leiden; 's Gravenhage, Cleef, 1857. (G)
101. Antwoord aan J. de Bosch Kemper; 's Gravenhage, Cleef, 1857. (P)
102. Dupliek aan J. de Bosch Kemper; 's Gravenhage, Cleef, 1857. (P)
103. Verspreide geschriften; 's Gravenhage, Höveker, 1859—'60; 2 dln. (K)
104. Le parti Anti-revolutionnaire en confessionnel dans l'église réformée des Pays-bas; 1e dr. Amsterdam, Höveker, 1860; met eigenhandige notities (H); 2e dr. Amsterdam, Höveker; Juni 1860 (K).
105. Vervolg van: Le parti Anti-revolutionnaire et confessionnel; onuitgegeven vervolg; 1860. (A)
106. Het voor christelijk nationaal schoolonderwijs niet ongunstig vooruitzicht; 's Gravenhage, v. Cleef, 1861. (I en N)
107. Voyage à Genève; „Alliance Evangélique” 1861. (A)
108. Berichten en bijdragen der vereeniging voor Christelijk-Nationaal Schoolonderwijs; 1861 en volgende jaren. Niet aanwezig.
109. Over provinciale zelfstandigheid in verband met een arrest van het Hof van Brussel, van 30 Juli 1861. (A)
110. Ter nagedachtenis van Stahl; Amsterdam, Höveker, 1862. (P)
111. Studiën over Stahl, tengevolge van en in verband met het geschrift „Ter nagedachtenis van Stahl”, 1862. (A)
112. Beoordeeling van het opstel van L. J. van Rhijn: „Wat is de Bijbel?” (A)
113. 1813; Vaderlandsche beschouwing; 's Gravenhage, Gerretsen, 1863. (J)
114. 1813; Nederland en Oranje; volkshistorie en H. Schrift; 's Gravenhage, Gerretsen, 1863; 5e duizendtal. (I)
2e exemplaar met eigenhandige opdracht. (H)
115. 1813 in het licht der volkshistorie herdacht; 1e uitgave 's Gravenhage, Gerretsen, 1863 (P); 2e uitgave 's Gravenhage, Gerretsen, 1863 (N); 3e uitgave 's Gravenhage, Gerretsen, 1863; met voorwoord; ingebonden bij nr. 55 (B); niet vermeld bij „De Vries”.
116. Interpellatie van Groen van Prinsterer; nota over aangelegenheden van Polen; 's Gravenhage, Susan, 1863; ingebonden in nr. 55. (B)
117. Vrijheid van Christelijk-Nationaal onderwijs in verband met scheiding van kerk en staat; parlementair fragment; Amsterdam, Höveker, 1863. (E)
118. Leervrijheid of Kerkbewustzijn? 's Gravenhage, Gerretsen, 1864. (P)
119. Is er geen oorzaak?; een wedervraag; 's Gravenhage, Gerretsen, 1864. (P)
120. Natuurlijk of ongerijmd?; aan J. H. Gunning Jr.; 's Gravenhage, Gerretsen, 1864. (P)
121. Confessioneel of reglementair? 's Gravenhage, Gerretsen, 1864. (P)
122. Lijden en strijden; een fragment. 1864. (A)

123. De Tweede Kamer en de volksopvoeding in 1863; Tweede parlementair fragment; 's Gravenhage, Gerretsen, 1864. (E en P)
- 123a. Nota, 1863; 's Gravenhage, Gerretsen (L); opgenomen in „De Tweede Kamer en de volksopvoeding”, p. 1—26. Deze nota is gezonden aan Ministers en Kamerleden.
124. „Varia over demagogie”; aanteekeningen van Groen, 1864—1865. (A)
125. Aan de kiezers I—XX; 23 Mei 1864—28 Juli 1865; I—X: de verkiezingen van 1864; XI—XX: de naderende veldtocht; 's Gravenhage, v. Cleef, 1866, 2 banden. (D)
- 125a. Waarom ik niet in de Kamer bleef; 's Gravenhage, v. Cleef, 1865; onder anderen titel als nr. 18 uitgegeven in „Aan de kiezers”; nr. 125. (H)
126. Het lager onderwijs en art. 194 der grondwet; parlementair advies van 28 September 1864; 's Gravenhage, v. Cleef, 1864. (P)
127. La Hollande et l'influence de Calvin; 27 Mai 1864; Amsterdam, Höveker, 1864 (P); met portret van Calvijn; uitg. De Swart, 1864. (E)?
128. Kosteloosheid van het openbaar onderwijs; 's Gravenhage, v. Cleef, 1864. (P)
129. Studiën en Schetsen ter schoolwetherziening. 's Gravenhage, v. Cleef, 1865. (E en P).
130. Parlementaire studiën en schetsen; 23 Oct.—15 Nov. 1866; dl. I, 1—20; dl. II, 21—40; dl. III, 1—9; 's Gravenhage, v. Cleef, 1866. (G)
131. La Prusse et les Pays-bas; à mes amis de Berlin; 1e dr. Amsterdam, Höveker, 1867 (N); 2e dr. Amsterdam, Höveker, 1867 (P) (niet bij „De Vries” vermeld).
132. L'Empire Prussien et l'Apocalypse; à mes amis de Berlin; Amsterdam, Höveker, 1867; Paris, Meyrueis en Grassart; Genève, Beroud. (P)
133. La nationalité religieuse; en rapport avec la Hollande et l'alliance évangélique, Amsterdam, 1e dr. (G); 2e dr. 1867 (G) (in de bibliographie van De Vries niet vermeld).
134. Wat dunkt u van het voorstel-De Brauw? Bijdrage ter beantwoording 2 dln., Amsterdam, Höveker, 1867. (P)
135. Februari 1868; Amsterdam, Höveker. (P)
136. Heiligerlee en de Ultramontaansche critiek I, II en III; Amsterdam, Höveker, 1868. (P)
137. Bijdrage voor kerkgemeentelijk overleg; 's Gravenhage, Gerretsen, 1868—1869. 7 dln. (P)
138. Zelfstandigheid herwonnen; of parlementair cijfer en zedelijke volkskracht; I—X. Amsterdam, Höveker, 1869. (P)
- 138a. Mr. Keuchenius en zijne wederpartijders in 1869; een karakterstudie; Amsterdam, Höveker, 1869; de 2de druk verscheen als dl. I in „Zelfstandigheid herwonnen”. (J)
- 138b. Aan de conservatieve partij; 3 dln; Amsterdam, Höveker, 1869. De 2de druk verscheen als dl. III—V in „Zelfstandigheid herwonnen”. (K)
139. Aan de kiezers I—XV; 26 Mei—19 Juni 1869. (L)
140. Fragment van autobiografie, 1869. (A)
141. Nederlandsche Gedachten; 18 Aug. 1870—29 April 1876. Amsterdam, Höveker; dl. 1: 18 Aug.—1 Nov. 1870; nr. 1—50 (P); dl. 2: 9 Nov. 1870—9 Juni 1871; nr. 51—100 (P); dl. 3: 10 Juni—25 Nov. 1871; nr. 101—150 (P); dl. 4: 10 Febr. 1872—15 Sept. 1872 nr. 1—50 (P); dl. 5: 18 April 1873—19 Maart 1874; nr. 1—50 (P).

- Exemplaar dl. 5 en 6 (bij elkaar ingebonden) van Groen van Prinsterer, met eigenhandige correctie. (H)
- Exemplaar: alleen dl. 6, bestaande uit 7 nummers, heeft behoord aan Beets, met onderschrift van Beets. (L)
142. Concept reglement der Vereeniging voor het beheer van de kerkelijke goederen der Hervormde gemeenten, 1870; 30 Maart. (A)
143. Brieven van Isaäc Da Costa; medegedeeld door G. v. P. Amsterdam, Höveker, 1872—1876; 3 dln. (S)
144. Brieven van Thorbecke; 1830—'32; 1e dr. Amsterdam, Höveker, 1873 (P); 2e dr Amsterdam, Höveker, 1873 (G).
145. Stukken inzake het program der Christelijk-Historische of Antirevolutionaire richting, 1874. (A)
146. Brieven van J. A. Wormser; meegedeeld door Groen van Prinsterer; Amsterdam, Höveker, 1874—'76; 2 dln; met portr. (P)
147. Levensbericht van Mr. Jacobus Petrus de Fremery, 1875; Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. 1874—'75.
148. Maurice et Barnevelt; étude historique. Utrecht, Kemink; Bruxelles, Muquardt; Leipzig, Weigel. 1875. (E)
149. Hoe de onderwijswet van 1857 tot stand kwam; historische bijdrage; Amsterdam, Höveker, 1876 (K). Prachtuitgave (H).
150. Briefwisseling met en van Groen door C. Gerretson; 1e dl. 1808—1833. (Schriftelijke nalatenschap, bewerkt door C. Gerretson en A. Goslinga, 2de deel). Rijksgeschiedkundige publicaties nr. 58. 's Gravenhage, Nijhoff 1925. (F)
151. Groen van Prinsterer e. a.:
- Aan de stemgerechtigden der Nederduitsche Hervormde Gemeente te 's Gravenhage. 's Gravenhage, Gerretsen 1869. (H)
- Verslag aan de Hervormde Gemeente van de bijeenkomst te Amsterdam 18 Augustus 1848. Amsterdam, Höveker, 1848. (L)
- Adres aan Z.M. den Koning; houdende bezwaren tegen de voorgestelde bepalingen omtrent het Openbaar Lager Onderwijs. Amsterdam, Van Peursum, 1857. (E)
152. Inleidingen voor werken van anderen:
- Inleiding voor de tweede uitgave van „De kinderdoop”, van J. A. Wormser. (H)
- Voorrede voor „De onkerkelijke richting”, van J. A. Wormser. (N)
153. Rapporten van Groen aan Z.M. den Koning (Huisarchief van H. M. de Koningin). Niet ter tentoonstelling aanwezig.

Verschenen na de Bibliografie van Mr. T. de Vries:

Groen's Reis naar Parijs en Besançon in 1836 ten behoeve der „Archives”, medegedeeld door Jhr. Mr. W. H. de Savornin Lohman, Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap, dl. XLII (1921); p. 1—106.

Volledig verslag van de reis, waarover in no. 37 reeds eenige mededeelingen.

Briefwisseling Groen van Prinsterer. Eerste Deel, 1808—1833, bewerkt door Dr. C. Gerretson (Groen van Prinsterer. Schriftelijke Nalatenschap, uitgegeven

door Dr G. Gerretson en Dr. A. Goslinga. Tweede Deel), Rijks Geschiedkundige Publicatiën, 58. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1925.

INZENDINGEN VAN:

Rijksarchief	(A)
A. G. Bax, Vlaardingen	(B)
H. Bomas, Hilversum	(C)
Prof. Mr. D. P. D. Fabius	(D)
B. W. Ganzevoort, Zwolle	(E)
Prof. Dr. C. Gerretson, Utrecht	(F)
Prof. Dr. A. Goslinga, Amsterdam	(G)
Mr. M. P. Th. à Th. van der Hoop van Slochteren, te Breukelen	(H)
Koninklijke bibliotheek	(I)
F. Kuiper Dzn., Hilversum	(J)
Openbare Chr. Bibliotheek en Leeszaal te Hilversum	(K)
R. Rietsma, Gemeente-ontvanger te Medemblik	(L)
W. A. van Rijn, Rotterdam	(M)
Prof. Mr. V. H. Rutgers, Den Haag	(N)
H. Scholtz, Bussum	(N ¹)
Redactie School met den Bijbel, Goes	(O)
J. F. Stroom, Hilversum	(P)
Dr. C. Tazelaar, Amsterdam	(Q)
Bibliotheek Vrije Universiteit	(R)
Jac. Ph. Wormser, Hilversum	(S)
P. de Zeeuw, Nijkerk (Veluwe)	(T)

AFDEELING II. STUKKEN EN CURIOSA.

1. Penneproeve, opgedragen aan mijn waarde veel geliefde ouders, bij gelegenheid van haar zesde verjaardag; 12 Juni 1778. Van Groen's Moeder. (I)
2. Rouwbrief, van de Grootmoeder van Groen van Prinsterer; 16 November 1795. (I)
3. Vriendenalbum, van den vader van Groen van Prinsterer; 1786—1810. (I)
4. Opstellenschrift van 1809—1810. (I)
5. Hollandsche en Fransche toespraak van den 8-jarigen Groen, bij gelegenheid van zijn bevordering tot een hogere klasse. (I)
6. Godsdienstonderwijs van Ds. Dermout, door Groen op schrift gebracht. (I)
7. Getuigschrift Avondschool, 8 Mei 1813. (I)
8. Uitnoodiging tot het bijwonen van de Oratie van Groen van Prinsterer en Braber bij het verlaten van de Latijnsche School; 28 Februari 1817. (I)
9. Fransche reisbeschrijving; 1817. (I)
10. Excerpta Borgeriana, de Historia Philosophia; 1818—1819. (I)
11. Catalogus van zijn boeken uit den Studententijd. (I)
12. Bul van de 2 Leidsche corpsen; 1 Juni 1818. (I)
13. Testimonium van het bekroonde antwoord op de prijsvraag: „Disputatio de L. Coelio Antipatro historico belli Punici secundi”; 16 Februari 1821. (I)
14. Vaststelling costuum voor Secretaris van het Kabinet; 16 November 1823. (I)

15. Bul in de Rechten; 17 December 1823. (I)
16. Bul in de Letteren; 17 December 1823. (I)
17. Extract beëdiging Advocaat; 22 December 1823. (I)
18. „Pleitrol” aantekeningen van pleidooien; 1824—1825. (I)
19. Eerelidmaatschap van het Leidsche Corps; 24 December 1825. (I)
20. Benoeming tot referendaris bij het Kabinet; 30 September 1827. (I)
21. Extract K. B. benoeming tot Referendaris; 30 September 1827. (I)
22. Aanstelling Secretaris van het Kabinet; 1 April 1829. (I)
23. Extract K. B. aanstelling tot Secretaris van het Kabinet; 1829. (I)
24. Kennisgeving K. B. uitreiking gouden medaille voor Algemeene Nederlandsche geschiedenis met voorstel bovengenoemd werk te laten drukken op kosten van het Rijk; 3 October 1829. (I)
25. Brief ter begeleiding van Gouden Medaille voor bewerking „Algemeene Nederlandsche geschiedenis”; 4 Maart 1830. (I)
26. Benoeming tot Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw; volgens besluit van 7 October 1831, nr. 81; 12 October 1831. (I)
27. K. B. Opdracht toezicht over het Huisarchief des Konings; 29 October 1831. (I)
28. Eervol ontslag als Kabinetsscretaris, om gezondheidsredenen; 7 December 1833. (I)
29. Benoeming tot Staatsraad in Buitengewonen Dienst; 4 Maart 1836. (I)
30. Lezing over zijn reis naar Parijs, Besançon en Kassel; na 1836. (I)
31. Geen atheïstische staat; schema 1843. (I)
32. Bericht ontvangst „Sleutel Archiefkist”, van Frederik Prins der Nederlanden aan Groen; 23 Maart 1844. (I)
33. Oproep Kamervergadering; 15 Januari 1849. (I)
34. Extract uit het register van de „Verkiezing van de Tweede Kamer met uittreksel van het Proces verbaal”; 5 Januari 1849. (I)
35. Dankbetuiging van den Minister van Financiën aan Groen omdat hij zijn kamertractement voor een jaar aan de schatkist heeft geschonken; 8 October 1850. (I)
36. Schema van „Voorstel” betreffende de schoolwet in de Tweede Kamer; 25 Sept. 1856. (I)
37. Satire van J. van Lennep op een zitting van de Tweede Kamer; Juli 1857; gecopieerd door Mevr. Groen. (I)
38. Afschrift K. B. benoeming Kommandeur der Orde van den Nederlandschen Leeuw; 19 Febr. 1860. (I)
39. Benoeming tot „Kommandeur der Orde van den Nederlandschen Leeuw” 20 Febr. 1860. (I)
40. Afschrift K. B. eervol ontslag „Lid Commissie van het afnemen der diplomatie-examens”; 1863, 11 Maart. (I)
41. Eervol ontslag als lid der Commissie tot het afnemen van diplomatieke examens; 14 Maart 1863. (I)
42. Briefje ter begeleiding van een gift bij het twintigjarig bestaan der Theologische School te Kampen; 7 December 1874. (III)
43. Diverse drukproeven o. a. van nr. 7 van het z.g. Christelijk Historisch Testament; 29 April 1876. (I en IV)
44. Diverse brieven aan Groen van Prinsterer:
Uittreksel van brief van Capadose; 31 December 1838. (II)
Brief van De Clercq; 23 Mei 1836. (II)

- Brief van J. van Lennep; 23 Mei 1856. (II)
 „ „ C. M. v. d. Kemp; 30 Mei 1856. (II)
 „ „ M. D. v. Otterloo; 30 Juni 1859. (II)
 „ dankbetuiging van R. Fruin; 29 Maart 1872. (II)
 „ van den Belgischen Minister Dechamp; 11 December 1872. (II)
 „ „ Brummelkamp over Da Costa; 5 April 1873. (II)
 „ verzoek van Gardener; 13 November 1873. (II)
 „ antwoord van R. Fruin; 30 April 1874. (II)
 „ van J. H. Gunning; 1 November 1875. (II)
45. Diverse brieven *van* Groen van Prinsterer:
 Brief aan van Assen; 27 September 1855. (II)
 „ „ Koningin van Zweden door Mevrouw Groen gecopieerd; 2 Dec.
 1861. (II)
 „ „ R. Fruin; 28 April 1874. (II)
 Brieven aan J. A. Wormser van 20 Augustus 1872—20 April 1876. (VII)
46. Aanteekeningen gevonden op de schrijftafel van Groen van Prinsterer; 19 Mei 1876. (I)
47. Rouwbrief van Groen van Prinsterer; 19 Mei 1876; en één exemplaar voorheen van N. Beets. (VII en VI)
48. „Ter gedachtenis van mijn dierbare vriend”, gedicht van S. Rau aan Mevrouw Groen; 13 Augustus 1876. (I)
49. Aanteekeningen van Mevr. Groen over het bezoek van Prins Alexander; 12 Juni 1871. (I)
50. Diverse brieven *van* en *aan* Mevr. Groen:
 Brief van de Koningin van Zweden; 13 Augustus 1869. (II)
 „ „ Mr. A. Da Costa; 13 Juni 1876. (II)
 „ namens Prins Alexander; 9 Juli 1871. (II)
 Brieven aan J. A. Wormser, van 6 Mei 1876—1 Maart 1877. (VII)
51. Kaart van de eigendommen gelegen onder de Gemeente Wassenaar, toebehoorende aan den heer Mr. G. Groen van Prinsterer. Schaal 1 à 2500; opgemaakt uit de kadastrale stukken, door mij, Landmeter bij het Kadaster te 's Hage, 29 Dec. 1871; get. Lait; gezien de bewaarder ?; onderteekening onleesbaar. (VI)

Curiosa.

- Grieksch-Nederlandsch Testament, met eigenhandige aanteekeningen. (I)
 Novum Testamentum Triglottum; van Tischendorf; exemplaar van Groen. (V)
 Kort onderwijs voor eenvoudigen, die gaarne wenschen zalig te worden; uit het Duitsch; Rotterdam, Wijt 1833; met eigenhandige notities. (IV)
 Trommeltje, gemerkt G. v. P., waarin Groen Zaterdagavond bij Mevr. van Rhijn in Wassenaar, een door Mevr. v. Rhijn gebakken broodje haalde. (V)
 Alliantiewapen, Groen van Prinsterer—Van der Hoop; afdruk van het cachet dat Mevr. Groen heeft gebruikt. (I)

INZENDINGEN VAN:

- Het Archief der Familie Th. à Th. van der Hoop van Slochteren, te Slochteren, afgestaan door Mr. E. J. Th. à Th. van der Hoop van Slochteren, te Slochteren. (I)

Prof. Dr. C Gerretson, Utrecht.	(II)
Prof. Dr. A. Goslinga, Amsterdam.	(III)
Mr. M. P. Th. à Th. van der Hoop van Slochteren, te Breukelen.	(IV)
Ds. L. J. van Rhijn, te Breukelen.	(V)
R. Rietsma, Medemblik.	(VI)
Jac. Ph. Wormser, Hilversum.	(VII)

AFDEELING III. PORTRET TEN.

Photo, ovaal, naar geschilderd jeugdportret omstreeks 1823; 10×12½. (I)
 Reproductie naar het geschilderd portret in autotypie. (VI)
 Steendruk van J. H. Hoffmeister, op wit en Chineesch papier; gedrukt bij E. Spanier, Den Haag; 20×24. (IV)
 Staalgravure door D. J. Sluyter op verkleinde schaal, naar de steendruk van Hoffmeister; met handteekening in facs., op wit en Chineesch papier; 12×21. (VII)
 Gewassen teekening, naar de staalgravure van Sluyter, door Lolle F. Weerstra, Wons 1854; beeldhoogte 12 c.M.; 8°. (V)
 Photo, ovaal, van M. Verveer, Den Haag; 11½×9. (II)
 Gelijktijdige opname, andere proef, van vorig portret; autotypie ;15½×11½; (Genealogie van de Familie Th. à Th. van der Hoop van Slochteren). (II)
 Zwarte krijtteekening naar photo ovaal; van M. Verveer, met handteekening in facs. 19×14. (VII)
 Autotypie naar een steendruk van N. J. W. de Roode; met ronde hoeken; handteekening in facs. 17½×13. (III)
 Photo met handteekening in facs., Verveer, Den Haag; 9½×6. (I)
 Steendruk op wit en Chineesch papier met geschreven handteekening; op middelbare leeftijd, van C. W. Mieling; 35×27. (II)
 Staalgravure van D. J. Sluyter, met handteekening in facs. 11×9½. (VII)
 Relief portret, ovaal, door E. van Calcar; beeldhoogte 24 c.M. (VII)
 Photo van Mevrouw Groen van Prinsterer, van Vuagat, Genève; peintre photographe; 9×6. (II)
 Photo Mevrouw Groen van Prinsterer, van M. Verveer, Den Haag; 11½×9. (II)
 Autotypie van Mevrouw Groen van Prinsterer naar photo M. Verveer; 15×11½. (II)

INZENDINGEN VAN:

Prof. Mr. D. P. D. Fabius, Den Haag.	(I)
Mr. M. P. Th. à Th. van der Hoop van Slochteren, te Breukelen.	(II)
F. Kuyper Dzn., Hilversum.	(III)
Ds. L. J. van Rhijn, Breukelen.	(IV)
R. Rietsma, Medemblik	(V)
H. Scholtz, Bussum.	(IV)
Jac. Ph. Wormser, Hilversum.	(VII)

VRAAG EN ANTWOORD

BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

1. VRAAG.

Zooals U bekend is, behelsde het volkspetitionnement 1878 het verzoek aan den koning WILLEM III om de Onderwijswet niet te teekenen.

Hoe konden mannen als KUYPER en LOHMAN zulk een beweging op touw zetten, waar toch tevoren reeds vaststond, dat zij niets zouden bereiken?

De Koning toch is, volgens ons Staatsrecht, *verplicht* zijn medewerking te verleen aan een wetsontwerp, hetwelk door beide Kamers der Staten-Generaal is aangenomen en door den betrokken Minister uitdrukkelijk wordt begeerd?

ANTWOORD.

Indien, gelijk inzonder doet voorkomen, de Koning destijds, volgens ons staatsrecht, verplicht was, een door de Staten-Generaal aangenomen wetsontwerp te bekrachtigen, zou inderdaad in de bekende smeekbede van het volkspetitionnement van 1878: „*Plaats, Sire, onder zulk een Wetsvoordracht Uw Koninklijke handteekening nooit*” iets verlangd zijn, wat met eerbiediging van het geldend recht niet door den Koning kon worden ingewilligd.

Maar dan zou toch nog de conclusie van den inzonder misplaatst zijn, dat destijds van te voren reeds zou hebben vastgestaan, dat KUYPER, LOHMAN en de verdere onderteekenaars van het verzoekschrift niets zouden bereiken. Want al ware het, dat ons positief staatsrecht zich tegen inwilliging van het verzoek zou hebben verzet, er is een recht hooger dan het positieve recht, waarvan de eerbiediging somtijds tot afwijking van het geldend recht noopt. En op dit recht, waartegen de toenmalige staatspraktijk (gelijk later zelfs in liberale en socialistische kringen zou worden erkend) lijnrecht indruischte, deden de petitionnarissen van 1878 bij den Koning een beroep. „Aan de ouders toch” — aldus hun Memorie ter adstructie van het Smeekschrift — „en aan niemand anders dan aan hen, behoort de keuze der school, d. i. *het recht, om de opvoeding hunner kinderen naar eigen inzicht te regelen*”¹⁾. Hun vertrouwen op dit recht schonk hun — hoe zij ook overigens over het geldend staatsrecht mogen hebben gedacht — de overtuiging, dat het verzoek door den Koning niet zou worden afgewezen. En al werd dit vertrouwen geschokt, op den duur is het toch sterker gebleken dan Mr. KAPPEYNE's wet. Het bleef de grondslag van de beweging, die zich na de nederlaag van 1878 des te krachtiger voortzette, reeds in 1889 het liberale bewind ten val en de schoolwet-MACKAY in het Staatsblad bracht; en die, dank zij in steeds breder kring doordringend besef van de rechtmatigheid van den strijd voor de bijzondere school, na een reeks

van partieele herzieningen ten slotte de financieele gelijkstelling door Grondwet en Lager-Onderwijswet deed erkennen.

* * *

Al ware het dus een uitgemaakte zaak, dat, naar het destijds geldend staatsrecht, de Koning tegen den zin van zijn minister zijn sanctie niet onthouden mocht aan een door de Staten-Generaal aangenomen ontwerp, dan zou daarmede de beweging van 1878 nog volstrekt niet veroordeeld zijn.

Doch is het waar, wat onze inzender aanvoert? Liet het Nederlandsch staatsrecht den Koning niet toe bekrachtiging van een wetsontwerp te weigeren?

Verscheidene liberalen waren destijds die meening toegedaan. Waarschijnlijk ook Mr. KAPPEYNE. Althans zijn berucht rapport aan den Koning sprak van „een aanval” gericht „tegen de grondslagen zelve onzer staatsinstellingen”. En om de maat vol te meten, voegde de Rapporteur aan dit vernietigend oordeel nog deze woorden toe: „zoodat aan hun eischen” (n.l. die van de petitionnarissen) „niet anders zou kunnen voldaan dan door volkomen omkeering van al hetgeen, waaraan tot nog toe Wetgever en Regeering hebben vastgehouden”.

Tegenover dit verwijt staat echter GROEN VAN PRINSTERER's oordeel:

„Een petitionnement rechtstreeks aan den Koning, die, al regeert hij door en met een verantwoordelijk bewind, evenwel een eigen wil, een eigen gezag, een eigen zedelijke verantwoordelijkheid heeft en aldus, zoowel overeenkomstig de voorbeelden van het stamhuis van Oranje als volgens den eed aan de Grondwet de algemeene en bijzondere vrijheid en rechten van al zijn onderdanen heeft te beschermen”.

En in denzelfden zin schreef Dr. KUYPER in zijn toelichting op Ons Program naar aanleiding van soortgelijke bedenkingen van liberalistische zijde:

„Zoo zij er dan een Koningschap, *grondwettig* in zijn machtoefening, gelijk het grondwettig van karakter is en constitutioneel in zijn oorsprong was.

„Maar dan zij en blijve het ook een grondwettig *Koningschap*, met een Koning, niet maar in naam, maar met een Koning, die de Souvereiniteit dragend, recht kan doen onder zijn landzaten, en die dus ook, waar partijtyrannie het recht verkrachten zou, dat recht weet te beveiligen achter zijn Koninklijk Schild” 2).

* * *

Welke argumenten meent men dan te kunnen ontleenen aan het staatsrecht ten bewijze, dat de petitionnarissen van 1878 van den Koning een rechtens ongeoorloofde gedragslijn verlangden? Tweeërlei. Het eerste argument is ontleend aan het sanctierecht; het laatste aan de ministerieele verantwoordelijkheid.

In 1878 leefde men nog onder de Grondwet van 1848. En art. 69 (thans art. 71) dier Grondwet bepaalde, dat de Koning het recht heeft om de voorstellen, hem door de Staten-Generaal gedaan, al of niet goed te keuren. In 1887 zijn de geursiveerde woorden ter vermijding van misverstand geschrapt.

's Konings recht van sanctie was dus, zoo meende men, beperkt tot de wetsvoorstellen, waartoe de Tweede Kamer het initiatief had genomen. Die op-

vatting lag is de lijn van THORBECKE, die destijds, toen het recht van amendement nog ontbrak, de koninklijke bekrachtiging in de voordracht zelve aanwezig achtte³⁾. Doch BUYS⁴⁾ bestreed ze. En ook de staatspraktijk vóór 1878 verwierp ze. Immers, reeds in 1872 onthield de Koning zijn goedkeuring aan een door de Staten-Generaal goedgekeurd regeeringsontwerp, terwijl andere dergelijke ontwerpen door de Kroon werden gesanctionneerd.

Van meer beteekenis is zonder twijfel het beroep op de ministerieele verantwoordelijkheid. Men redeneert daarbij als volgt: *Iedere* daad des Konings wordt gedekt door ministerieele verantwoordelijkheid, ook een weigering om een wetsontwerp te tekenen. Dat de Koning niet teekent, is feitelijk een praktische onmogelijkheid. Een verzoekschrift aan den Koning is steeds een verzoek aan Koning en minister. Indien het verzoek aan den Koning persoonlijk gericht wordt, kan deze slechts trachten den minister tot andere gedachten te brengen.

Dit betoog eischt echter eenige correctie en aanvulling.

Dat iedere daad des Konings wordt gedekt door de ministerieele verantwoordelijkheid is, voor wat betreft ons land, onjuist. Ons staatsrecht (art. 77 der Grondwet) vordert slechts medeonderteekening van een der hoofden van ministerieele departementen voor alle koninklijke besluiten en beschikkingen. Weliswaar moet men op grond van het grondwettig beginsel der politieke onschendbaarheid des Konings aannemen, dat de ministerieele verantwoordelijkheid nog verder reikt dan de bedoelde koninklijke besluiten en beslissingen en zelfs als regel betreft het staatkundig optreden van den Koning, voorzoover daarvan in eenigerlei vorm naar buiten blijkt. Doch daarmee is nog niet *iedere* daad des Konings onder de ministerieele verantwoordelijkheid gebracht. Men denke b.v. aan 's Konings overleg met vooraanstaande staatslieden, voorafgaande aan de kabinetsformatie.

Intusschen, toegegeven kan worden, dat de al of niet goedkeuring van een wet niet valt buiten het terrein der ministerieele verantwoordelijkheid. En het formulier, waarmede de Koning, volgens de Grondwet (art. 121), daarvan aan de Staten-Generaal kennis geeft, wordt dan ook door de(n) daarvoor in aanmerking komende(n) minister(s) gecontrasigneerd.

Doch hieruit volgt volstrekt niet, dat de Koning zich slechts blindelings naar den wensch van een bepaalden minister heeft te voegen; en veel minder nog, dat zelfs niet tot den Koning het verzoek zou mogen worden gericht goedkeuring aan een bepaald wetsontwerp te onthouden.

De groote beteekenis van het Koningschap ligt juist hierin, dat de Koning, staande boven de partijen, invloed ten goede kan oefenen tegenover al te groote partijdigheid bij zijne ministers. En deze invloed beperkt zich niet tot overleg tusschen Koning en minister binnenkamers, teneinde den minister door overreding tot andere gedachten te brengen. 's Konings bevoegdheid reikt verder. Volgens art. 77 der Grondwet benoemt hij niet alleen de hoofden der ministerieele departementen, maar ontslaat ze naar welgevallen (d. i. ook op grond van politieke overwegingen).

Wijst men hiertegenover op het feit, dat een besluit tot het verleenen van ontslag aan een minister of aan een kabinet een ministerieele medeonderteekening behoeft en dat de Koning dus ten deze aan de medewerking van een anderen minister gebonden is, dan zij volmondig erkend, dat hierin een beperking van 's Konings bevoegdheid gelegen is. Doch deze beperking maakt

den Koning niet tot een willoos werktuig in de hand zijner ministers. Openbaart zich tusschen den Koning en zijn ministers ernstig meeningsverschil omtrent het al of niet sanctionneeren van een aangenomen wetsontwerp en meent de Koning in strijd met den wensch zijner ministers het wetsontwerp niet te mogen bekrachtigen, dan is hij genoopt zich te voorzien van ministers, die bereid zijn, het ontslag der zittende ministers en 's Konings gedragslijn inzake het onthouden der sanctie met hunne verantwoordelijkheid te dekken. Of hij hierin slagen zal, valt natuurlijk niet bij voorbaat te zeggen. De kans op een conflict met de Staten-Generaal zal de oplossing van een dergelijke Kabinetscrisis niet vergemakkelijken. Doch wie acht slaat op het gebeurde met het initiatiefontwerp-ZIJLSTRA — om van andere niet gesanctioneerde wetsontwerpen te zwijgen — zal niet durven beweren, dat het vinden van ministers, die bereid zijn de verantwoordelijkheid voor het niet-bekrachtigen op zich te nemen, reeds bij voorbaat uitgesloten moet worden geacht.

Het z.g. staatsrechtelijk bezwaar tegen het niet-sanctionneeren van een door de Staten-Generaal aangenomen wetsontwerp vindt dan ook, naar onze meening, geen steun in ons staatsrecht doch slechts in de *politieke* overtuiging van sommige volksgroepen. Het is een gewoon verschijnsel, dat men gaarne als geldend recht beschouwt wat men uit politiek oogpunt wenschelijk vindt. Men acht aanbevelenswaardig een staatsvorm, waarbij de wil des volks in alle onderdeelen van het staatsbeleid domineert. En daarom haast men zich volkswil en volksvertegenwoordiging te vereenzelvigen en onderworpenheid en gehoorzaamheid van den Koning en zijn ministers aan die volksvertegenwoordiging tot een van de grondpeilers onzer staathuishouding te proclameeren. En wanneer men dan sporen van een dergelijke verhouding tusschen Regeering en volksvertegenwoordiging in ons staatsleven meent te ontdekken, spreekt men van gewoonte-staatsrecht of van z.g. „conventions”, waaraan een bindende kracht als positief staatsrecht zou moeten worden toegekend.

Ware deze theorie juist, dan zou niet alleen het niet-sanctionneeren van een door de Staten-Generaal goedgekeurd wetsontwerp doch het gansche instituut van een z.g. extra-parlementair kabinet als iets onrechtmatigs moeten worden gebrandmerkt. En een algemeene erkenning van een dergelijk gewoonterecht zou waarschijnlijk niet de verwachte gezonde ontwikkeling van ons staatsleven brengen doch een heen en weer zwenken tusschen een star conservatisme en een revolutionaire rechtsverkrachting.

Het zou ons te ver voeren, om hier ter plaatse nader op deze theorie in te gaan. Volstaan we daarom met tegenover deze vermenging van staatsrecht en politiek uitdrukkelijk op den voorgrond te stellen, dat dit z.g. parlementaire stelsel door ons niet als element van het geldend staatsrecht doch als politieke wensch van sommige volksgroepen wordt begrepen. En tegenover dit z.g. parlementaire stelsel plaatsen wij een ander stelsel, waarin Regeering en volksvertegenwoordiging beide een zelfstandige taak hebben te vervullen, zonder dat daarbij van ondergeschiktheid van den een aan den wil van den ander sprake mag zijn; een stelsel, dat de verantwoordelijkheid voor het beleid in de staatszaken bij de Regeering laat en toch plaats biedt aan een „uit het volk voortgekomen, en daarmede in voortdurend verband blijvend lichaam (de Staten-Generaal), aan welks medewerking de Kroon in vele gevallen is gebonden, en dat, zonder eenig aandeel in het Staatsgezag, nochtans geroepen is, in

volkomen zelfstandigheid, met de Regeering de verantwoordelijkheid voor het beleid van 's lands zaken te dragen" (FABIUS ⁵⁾); het stelsel van een constitutioneel gouvernement, waarin naast den Troon, ook eene Volksvertegenwoordiging gezien wordt; een Lichaam, dat op de geheele wetgeving rechtstreekschen, op de geheele administratie zijdelingschen invloed heeft; doch waarin anderzijds ter verzekering van het overwicht des Konings, zedelijk overwicht en leiding vanwege den Koning, vanwege de Kroon, niet kan of mag worden gemist (GROEN VAN PRINSTERER ⁶⁾).

1) N. M. FERINGA, Gedenkboek betreffende het Volkspetitionnement, Amsterdam, 1878, p. 75. Wij cursiveeren.

2) Ons Program (grootte editie) pp. 243/4. Het citaat van GROEN is ontleend aan Prof. DIEPENHORST „Onze Strijd in de Staten-Generaal”.

3) Aanteekening op de Grondwet I pp. 319/20.

4) De Grondwet I pp. 625 v.

5) Vgl. het slot van Prof. FABIUS' artikel „Karakter der Staten-Generaal”. Maandschrift *Antirevolutionaire Staatskunde*, 1e jaargang, p. 432.

6) Aldus GROEN VAN PRINSTERER in een debat met Mr. DE KEMPENAER in de Tweede Kamer, Nov. 1854 (Adviezen I, p. 242).

2. VRAAG.

Kunt U mij inlichtingen verstrekken omtrent het standpunt van GROEN VAN PRINSTERER tegenover de Roomschen?

ANTWOORD.

Om GROEN VAN PRINSTERER's standpunt ten opzichte van Rome te leeren kennen, is van groot belang kennis te nemen van zijn bekende kamerredevoeringen van 12 en 13 December 1849 bij een debat over achterstelling der Roomsch-Katholieken bij het bekleeden van staatsambten (opgenomen in zijn verzamelde adviezen, deel II pp. 291 v.v.).

Op 12 Dec. 1849 zeide GROEN o. m.:

„Het groote onderscheid is, niet Roomsch en Onroomsch, maar geloof en ongelooft! Ik heb mij veroorloofd deze weinige woorden in het midden te brengen, om het gewigt der zaak, en omdat mijne bedoelingen dikwerf zijn miskend. De een beweert dat ik de gereferomeerde belijdenis tot heerschende Kerk wil maken; de ander vermoedt weldra mijn overgang tot de Roomsche Kerk te zullen vernemen. Ik ben van harte gehecht aan het geloof dat ik belijd, en waarin ik den grondslag mijner rust in leven en in sterven bezit; dit geeft regt, meen ik, op de achting ook van Roomsch-Katholijken. Wat hunne belangen betreft, ten allen tijde heb ik mij verzet, en zal mij blijven verzetten, tegen al wat naar onregt en onbillijkheid zweemt; uit verdraagzaamheid, die met mijne godsdienstige gevoelens overeenkomt. En, zoo men hieraan mogt twijfelen, in een tijd waarin alles wordt in twijfel getrokken, voeg ik erbij dat ik jegens mijne Roomsch-Catholijke landgenooten regt en billijkheid voorsta, ook uit eigenbelang. Wij hebben er allen belang bij ons te verdedigen tegen de radicale theorieën van den tegenwoordigen tijd, tegen de suprematie van den Staat.

Laat ons gezamenlijk de theorieën van verwoesting, waardoor alle staten en alle Kerken bedreigd worden, bestrijden; vooral niet te heftig tegen elkander

opstaan; voorzigtig zijn en de gesteldheid der tijden in het oog houden. Laat ons bedenken dat er omstandigheden en tijden zijn, waarin men, ook met een vonk, eene vlam kan ontsteken, die, o ja! de tegenpartij benadeelt, maar waardoor wij ook zelf worden verteerd”.

Bij voortzetting van het debat op 13 Dec. 1849 besloot GROEN zijn rede met het volgende:

„Nog een woord aan mijne katholieke ambtgenooten. Miskent, mistrouwt mijne bedoelingen niet! Al ben ik onwrikbaar gehecht aan het eigenaardige mijner geloofsbelijdenis, het is mijne bedoeling met u in goede verstandhouding te zijn. U regt en billijkheid te doen wedervaren, is mijn wensch. Ik zeg dit met nadruk, omdat ik hier sta, als vertegenwoordiger en niet als individu; omdat sommigen onzer meer bepaaldelijk organen zijn eener meening, die door een groot gedeelte des volks voorgestaan wordt; omdat ik, in dit onderwerp althans, de tolk van zeer velen onzer landgenooten ben. Wij, die prijs stellen op het kenmerkende van het geloof onzer Kerk, wij verlangen toenadering met u, op grond van drieërlei gemeenschap. Gemeenschap van *onregt*; ook aan ons geschiedt door de liberale staatkunde onregt; ook wij beklagen ons, niet over terugzetting in ambten, ofschoon ze ook ons ten deel valt, maar over het verkorten van gewetensvrijheid. Gemeenschap in *geloof*; bij strijdigheid, waarop ik niets begeer af te dingen, onzer beschouwing van het Christelijk geloof, is er tegenover het ongeloof eensgezindheid. Onder de hier aanwezige Katholijken zijn er die de schoone spreuk beâmen: „Christianus mihi nomen, Catholicus cognomen” (Mijn naam is Christen, mijn bijnaam Katholijk). „Gemeenschap van *gevaar*; men moet het oog verder rigten dan het Vaderland zich uitstrekt, ook naar Frankrijk en Duitschland; bedenken dat we een tijd tegemoet gaan en reeds beleven waarin iedereen die nog geloof heeft aan Openbaring en aan den levendigen God, Roomsche en Onroomsche, wordt gehouden voor zonderling, overdreven, dweeper, piëëtist.

„Wat ik gezegd heb, wat mijne katholieke ambtgenooten van mij hebben gehoord, de wenschelijkheid eener toenadering van Roomschen en Onroomschen, een vereeniging in beginsel tegen radicalisme en ongodisterij, wordt, krachtiger dan ik het vermag, aangedrongen, door hunne uitstekende geloofsgenooten, de Montalembert te Parijs en von Radowitz te Berlijn”.

Ook raadplege men de artikelen van Mr. G. M. DEN HARTOGH, gepubliceerd in den tweeden jaargang van dit maandschrift, pp. 105 v.v.; ook afzonderlijk verschenen bij de firma Kok te Kampen onder den titel van „Eén uitgangspunt, één weg, één doel! Bleef de A.R. Partij inzake het gezantschap bij het Vaticaan in de lijn van Groen en Kuyper?” en het advies over de coalitie, gepubliceerd in den vierden jaargang van dit orgaan p.p. 347 v.

3. VRAAG.

In art. V van het a.r. Program van beginselen wordt o. a. gesproken over het feit, dat de Overheid is handhaafster van Gods Wet, en dus ook het *recht* moet handhaven?

Op een vergadering, waar dit artikel onlangs door mij werd be-

handeld, rezen enkele moeilijkheden, waarover geen overeenstemming kon bereikt worden.

De vragen, waarom het in hoofdzaak ging, waren deze:

„Is het met de handhaving van het *recht* te rijmen, dat de Overheid gratie verleent (o. a. bij feestelijke gebeurtenissen etc.) of dat de Overheid voorwaardelijk straft? Beteekent speciaal dit laatste niet een gaan in de lijn der „Nieuwe Richting“?

En daarnaast: Werkt de dikwijls gestelde keuze van „geldboete“ of „hechtenis“ niet in de hand, dat de strafmaat den minder bedeelde zwaarder valt dan den beter gesitueerde, en is zulks te rijmen met het gelijke recht voor allen?

ANTWOORD.

Allereerst een enkele opmerking wat aangaat het verlenen van *gratie*.

Naar a.r. beginsel rust op de Overheid het recht en de plicht tot het handhaven van de gerechtigheid.

Nu is echter de rechtstoepassing gebrekkig. De strafwetten beantwoorden niet altijd aan de gerechtigheid. Er zijn gevallen, dat er, naar den strengen eisch der wet, straf moet worden opgelegd, terwijl toch naar hoogere rechtsbeginselen de beklagde vrijuit zou moeten gaan.

In dergelijke gevallen kan het aanbevelenswaardig zijn, van het recht van gratie gebruik te maken, welk recht, naar de Grondwet, aan de Kroon toekomt. De gratie is dan niet een middel om den misdadiger aan zijn gerechte straf te onttrekken, doch zij strekt juist integendeel om de gebreken, die de strafwet aankleven, weg te nemen en de gerechtigheid te doen triumfeeren.

Somtijds wordt, behalve met beroep op bovenbedoelde gevallen, waarin de gratie als rechtsmiddel wordt toegepast, dit instituut ook verdedigd als gunstbetoon van een regeerend vorst of van een ander staatshoofd. De gratie dient dan niet om het z.g. formeele recht in overeenstemming te brengen met het materieele recht (dat is de gerechtigheid), doch strekt, om in bepaalde omstandigheden een misdadiger of een groep van misdadigers hun straf kwijt te schelden.

Het komt ons voor, dat men vooral met het toepassen van het gratierecht als gunstbetoon uiterst voorzichtig zijn moet. De Overheid komt er zoo licht door op het terrein der barmhartigheid, dat buiten de eigenlijke overheidsteak ligt. Gaat men gratie verlenen uit barmhartigheid, waar blijft dan de grens?

Enkele jaren geleden openbaarde zich ten aanzien van deze zaak in a.r. kring meeningsverschil. Dr. BEUMER maakte bij de behandeling van de begroting voor 1924 in de Tweede Kamer bezwaar tegen het op ruime schaal verlenen van gratie ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum van de Koningin. In dit geval was, naar zijn meening duidelijk gebleken, „gratie te zijn verleend, niet om te voorkomen, dat *summum jus summa injura* zal zijn, maar bij wijze van gunstbetoon, bij gelegenheid van een feestelijke gebeurtenis”. En tegen dit motief had hij bezwaar.

Naar aanleiding van dit debat schreef Prof. FABIUS een artikel in het „Tijdschrift van Strafrecht” (1924, 3e aflevering), waarin hij zich uitsprak ten gunste van het toepassen van gratie uit gunstbetoon.

„Gratie nu als gunst acht ik” — aldus deze hoogleeraar — „op redelijken grond, en waarvoor een Minister zich dan ook ten volle verantwoordelijk kan stellen, alleszins verdedigbaar bij eene troonsbestijging, een regeeringsjubilé, de geboorte van eenen troonsopvolger, en wellicht andere blijde gebeurtenissen in het regeerende Stamhuis. Ik ga daarbij uit van de gedachte, dat dergelijke gebeurtenissen niet alleen beteekenis hebben voor de regeerende dynastie, maar ook voor het volk; zijn van nationaal gewicht, en grond voor algemeene vreugde.

„Dat, waar dergelijke blijdschap heerscht, daarvan ook een straal valle in het somber verblijf der gevangenen, is naar mijn oordeel verre van afkeurenswaardig, en alleszins toe te juichen. Gelijk toch vermoedelijk door weinigen zal worden gewraakt, dat een kind, hetwelk wegens een vergriep tijdelijk buiten het verkeer in den huiselijken kring is gesloten, daarin op den geboortedag van een der ouders weder wordt toegelaten. Gelijk het dan ook de vreugde der overige kinderen bederven zoude, indien op dien dag het gestrafte broertje of zusje in een afzonderlijk vertrek moest blijven”.

Deze argumentatie, hoe sympathiek ook op zichzelf beschouwd, zou den weg openen voor een onbeperkte en willekeurige gebruikmaking van het gratierecht, ware het niet, dat Prof. FABIUS door de woorden „op redelijken grond” een beperking gesteld had.

O. i. kan er alleen dan van een redelijken grond sprake zijn, indien er feiten zijn aan te voeren, die ernstigen twijfel doen ontstaan, of er inderdaad door (c.q. verdere) strafvoltrekking aan den eisch der Goddelijke gerechtigheid zou worden voldaan. Het toepassen van het gratierecht is dan een erkenning van 's mensen onvolmaakt inzicht in hetgeen de gerechtigheid vordert, een terugtred van de Overheid uit vrees voor schending dier gerechtigheid en een overlaten van de zaak aan het Goddelijk oordeel, dat eens komen zal.

Wil men in dergelijke gevallen spreken van gratie uit gunstbetoon, het is ons wel. Doch de grond, waarop, naar onze meening, een dergelijk gratiebetoon uitsluitend is te verdedigen, is gelegen in het feit, dat de gratieverleening in zulke gevallen geschiedt zoo niet als eisch der gerechtigheid, dan toch uit vrees voor schending der gerechtigheid. Waar, naar de overtuiging van de daarvoor verantwoordelijke personen, een dergelijke grond ontbreekt, is o. i. naar antirevolutionair beginsel het verleenen van gratie ongeoorloofd.

En dat ook bij de gratieverleening ter gelegenheid van het jubileum van de Koningin een zoodanige rechtsgrond voor gratieverleening aanwezig kan worden geacht, blijkt wel uit het feit, dat de Regeering als voornaamste grond voor het Kon. Besluit van 29 Aug. 1923 (S. 423), waarbij de gratie verleend werd, wees op de omstandigheid, dat het wenschelijk was de gevolgen te niet te doen van een groot aantal nog niet geëxecuteerde rechterlijke uitspraken, betrekking hebbende op delicten, welke nog stamden uit den oorlogstijd en den tijd kort daarna (overtredingen van in- en uitvoerverboden e. d.), en welke veroordeelingen direct samenhangen met de toenmalige abnormale tijdsomstandigheden, terwijl eventueele executie daarna onevenredig zwaar zou drukken. Dit was voor de Regeering het doorslaggevend motief. Het tijdstip van het jubileum der Vorstin achtte de Regeering terecht voor het treffen van dien maatregel uitermate geschikt.

Het instituut der *voorwaardelijke veroordeeling* ligt inderdaad in de lijn der moderne richting in het strafrecht en wordt dan ook vooral door de aanhangers van die richting aangeprezen. Tegenover deze richting plaatst zich het a.r. program van beginselen met haar eisch, dat „voltrekking van straf aan den gevonniste volge, niet slechts om de maatschappij te beschermen of den overtredene te beteren, maar allereerst tot herstel van de geschonden gerechtigheid” (art. XIII).

We kunnen hier niet in den breede ingaan op de voor- en nadeelen van de toepassing der voorwaardelijke veroordeeling ¹⁾.

Als voordeelen noemt men in den regel het feit, dat de voorwaardelijke veroordeeling het toepassen van korte vrijheidsstraffen, waarvan de maatschappelijke gevolgen voor den delinquent vaak onherstelbaar groot zijn, beperken, terwijl het voorwaardelijk vonnis voor den overtreder het middel kan zijn hem op den goeden weg te brengen.

Tegenover deze voordeelen staan tal van bezwaren. De preventieve werking der strafbedreiging wordt door het instituut der voorwaardelijke veroordeeling verzwakt; de macht van den rechter wordt aanzienlijk uitgebreid; het gevaar voor ongelijkmatige toepassing der voorwaardelijke veroordeeling is niet denkbeeldig en het omvangrijk aantal factoren, waarmede de rechter bij de toepassing heeft rekening te houden, vergroot de vrees voor willekeur in de strafrechtspraak.

Doch vooral weegt hier het argument, dat de richting, die bij het aanvaarden van de voorwaardelijke veroordeeling werd ingeslagen, niet juist is. In den grond der zaak gaat het toch bij het toepassen van de voorwaardelijke veroordeeling hierom, dat *bij botsing van den eisch der gerechtigheid met hetgeen naar menscheijk inzicht in het belang van den misdadiger of van de maatschappij zou strekken, het zwaartepunt wordt gelegd op laatstbedoelden factor.*

Nu houde men hierbij echter in het oog, dat dergelijke botsingen geen absoluut karakter dragen, doch slechts van betrekkelijken aard zijn, d. w. z. ze vloeien voort uit het feit, dat eenerzijds de strafwetgeving en rechtspraak gebrekkig menscheijk werk zijn en anderzijds het menscheijk oordeel omtrent het belang van het individu en de gemeenschap onvolkomen is. Het valt toch niet aan te nemen, dat er in absoluten zin, naar Goddelijken maatstaf gemeten, strijd bestaan zou tusschen den eisch der gerechtigheid en het menscheijk welzijn. Het hoogste welzijn van den mensch ligt toch in het voldoen aan den eisch der gerechtigheid.

Daarom dient ook in de rechtsbedeeling niet te worden gestreefd naar verscherping, doch integendeel naar verzachting van de somtijds gevoelde tegenstelling tusschen den eisch des rechts en het belang.

Dit laatste nu is slechts mogelijk, wanneer men zich op Christeljk standpunt stelt, d. w. z. eenerzijds het menscheijk belang niet uitsluitend beoordeelt naar menscheijke wijsheid doch in het licht van de Goddelijke Openbaring; en anderzijds bij de handhaving der gerechtigheid het belang van den delinquent en van de gemeenschap niet veronachtzaamt.

De moderne richting heeft — en dit is haar verdienste — meer aandacht gevraagd voor de oorzaken van den misdaad, gelegen in den lichamelijken en geestelijken aanleg van den dader en in zijn sociaal milieu. Maar zij is geëindigd het schuldelement en de persoonlijke verantwoordelijkheid van den

misdadiger geheel uit te wisschen. En zij doodt hierdoor het verantwoordelijkheidsgevoel van den misdadiger en ondermijnt daarmee tevens een der sterkste maatschappelijke waarborgen tegen de criminaliteit, terwijl ze den misdadiger, zoo vaak zijn verbetering uitgesloten schijnt, zonder pardon aan het maatschappelijk belang ten offer brengt.

Het Christelijk beginsel daarentegen plaatst schuld en verantwoordelijkheid van den misdadiger tegenover God en menschen — uitgenomen het geval van krankzinnigheid — op den voorgrond. En in de eerbiediging van dit beginsel, waarvan de juistheid uit Schrift en historie blijkt, ziet de Christelijke politiek het hoogste belang voor individu en gemeenschap. Vandaar dat zij, waar schuld is, vergelding, d. i. oplegging en toepassing van straf eischt, naar gelang van de zwaarte van de schuld, voorzoover deze uit de omstandigheden van het geval blijkt.

Maar juist, omdat het Christelijk beginsel den nadruk legt op de persoonlijke verantwoordelijkheid van den misdadiger, derhalve straf eischt en van geen „behandeling” als ontoerekenbaar sociaal gevaarlijk weten wil, vordert het, dat de Overheid bij de strafoplegging zooveel mogelijk tracht te voorkomen, dat de misdadiger als gevolg van de straf moreel dieper zinkt. En in dat licht bezien is een zorgvuldige keuze der strafmiddelen noodzakelijk.

Wanneer nu — en hiermede komen wij weer terug tot de voorwaardelijke veroordeeling — strafftoepassing niet met het welzijn van misdadiger en gemeenschap schijnt te strooken is tweeërlei mogelijk: òf de strikte eisch der rechtvaardigheid verzet zich tegen strafftoepassing of vordert in het belang van misdadiger en gemeenschap een andersoortige straf dan de wet toelaat; òf het oordeel omtrent dit belang is onjuist.

In het laatste geval is er uiteraard geen grond voor voorwaardelijke strafoplegging aanwezig. Doch ook in het eerste geval moet o. i. de oplossing niet gezocht worden in de richting van de voorwaardelijke veroordeeling. Strookt het toepassen van straf niet met den eisch der gerechtigheid, dan is er aanleiding tot het verleenen van gratie; voorzoover wenschelijk, een voorwaardelijke gratie, waarbij de begunstigde gebonden is bepaalde voorwaarden in acht te nemen. En ingeval de wettelijke strafmiddelen niet toereikend zijn, dient naar herziening en uitbreiding van het strafstelsel te worden gestreefd.

Daarbij zij dan nog opgemerkt, dat verruiming van het strafstelsel en eenige uitbreiding van het instituut der voorwaardelijke invrijheidstelling ten gunste van den misdadiger van zeer groot belang voor maatschappij en delinquent zouden kunnen zijn.

Wat de strafmiddelen aangaat, kan door een ruimer toelaten van de straf van rechterlijke berisping (die thans slechts in de kinderrechtspraak bestaat) en het opleggen van geldboete (het z.g. geldboetewetje van 28 Mei 1928, S. 221, heeft in dit opzicht reeds verbetering gebracht) veel worden bereikt, terwijl door het bevorderen van een goede reclasseering de criminaliteit wellicht meer kan worden tegengegaan dan door het toepassen van de voorwaardelijke veroordeeling. Want — al willen wij de in dit opzicht gunstige werking van de voorwaardelijke veroordeeling niet onderschatten — bij veelvuldige toepassing wordt de preventieve betekenis van de strafwet in ernstige mate verzwakt en hierdoor zijdelings de criminaliteit in de hand gewerkt. En men ziet dan ook dat er — vooral in den laatsten tijd — met het oog daarop bij de rechterlijke

colleges beduchtheid bestaat om, tenzij er zeer bijzondere redenen zijn, een voorwaardelijk vonnis uit te spreken.

* * *

Wat tenslotte betreft de vraag inzake *geldboete*, moet inderdaad worden toegegeven, dat de toepassing daarvan onevenredig zwaar kan drukken op den minder bedeelde. Men bedenke echter, dat het algemeen minimum bij het opleggen van geldboete slechts f 0.50 bedraagt, zoodat de rechter ruimschoots met de financieele omstandigheden van den verdachte kan rekening houden. En al moge ook de praktijk der geldstraffen niet altijd aan den hoogsten eisch der rechtvaardigheid beantwoorden, het wil ons toch voorkomen, dat aan het gebruik van dit strafmiddel niet meer fouten kleven dan aan het gebruik van andere strafmiddelen, waarbij ook — soms in belangrijke mate — de menselijke onvolkomenheid blijkt.

¹⁾ We verwijzen hiervoor naar de geschriften van Prof. Mr. D. P. D. FABIUS en Mr. R. POLLEMA over voorwaardelijke veroordeeling.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN.

- ATHERTON, Rev. H. — The basic principle of the Reformation and Calvinism in the light of the past. (Uitgave van de Sovereign Grace Union).
- BISHOP. Rev. George Sayles — D.D. James Arminius: or, False to his Trust. (Uitgave van de Sovereign Grace Union).
- BLAKENEY. The Rev. R. P. — D.D., L.L.D. The Doctrinal views of the reformers. (Uitgave van de Sovereign Grace Union).
- Foundation Truths of the Christian Faith. (Uitgave van de Sovereign Grace Union).
- GROB. Rudolf — Thesen zur Sozial-Arbeit der Kirche.
- RULLMANN. J. C. — Gedenkboek bij het vijftig-jarig bestaan van de Unie „Een School met den Bijbel”.
- RUTGERS. Mr. V. H. — Strafbaarstelling van aanvalsoorlog. Rede bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Vrije Universiteit op 9 Nov. 1928 uitgesproken.
- SCHILSTRA. J. — Gedenkboek uitgegeven bij gelegenheid van het 75-jarig bestaan van het Christelijk Onderwijs te Kampen. 1853—1928.
- Schrift en Historie. Gedenkboek bij het vijftig-jarig bestaan der georganiseerde Antirevolutionaire partij 1878—1928 in opdracht van de Dr. A. Kuyperstichting.
- The Doctrinal Principles of the Reformation. (Uitgave van de Sovereign Grace Union).
- Wettelijke regeling der winkelsluiting (Uitgave van de Ned. Vereeniging van Christelijke Kantoor- en Handelsbedienden, Amsterdam).
- WINDELBAND. Wolfgang — Grundzügen der Auszenpolitik seit 1871.
-